Thessalonikē Memorial Book

Zikhron Śaloniḳi

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Recanati, David A.
TITLE	Zikhron Śaloniḳi : gedulatah ve-ḥurbanah shel Yerushalayim de-Balḳan / ha-ʼorekh, Daṿid A. Reḳanati.
IMPRINT	880-02 Tel-Aviv : ha-Vaʻad le-hotsaʼat sefer Kehilat Śaloniḳi, 732-746 [1971 or 1972-1985 or 1986]
DESCRIPT	2 v. : ill. ; 28 cm.
SUBJECT	Jews -- Greece -- Thessalonikē. Thessalonikē (Greece) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Greece -- Thessalonikē.
ADD'L TITLE	Zikhron Saloniki; grandeza i destruyicion de Yeruchalayim del Balkan

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

זכרון שלוניקי

גדולתה וחורבנה של ירושלים דבלקן

זכרון שלוניקי

גדולתה וחורבנה של ירושלים דבלקן

העורך: דוד א׳ רקנטי

כרך ב׳

הוועד להוצאת ספר קהילת שלוניקי, תל־אביב, תשמ״ו
שנת תשע עשרה לשחרור ירושלים תובב״א

האנשים

החורבן

התוכן

האנשים

החורבן

דברים אחדים לכרך ב׳

כאשר יצא כרך א׳ של ספרנו לאור בשנת תשל״ב, קיווינו שכרך ב׳ לא יאחר להופיע אחריו. ואכן היה יסוד לתקוותנו, שכן החומר כבר נאסף אז על ידינו ברובו הגדול וחלק לא קטן ממנו היה מוכן בסדר־הדפוס. אולם כמה דברים שאירעו מאז, עיכבו את הפרסום עד עתה.

כמו בכרך א׳, גם עבודות הכנת כרך זה — האיסוף, הכתיבה, השכתוב, התרגום, העריכה וכו׳ — נעשו בהתנדבות ע״י מספר אנשים שאפשר למנותם באצבעות חצי יד בלי הבוהן, וזאת אחרי שעות העבודה הארוכות שלהם בעיסוקם ובמקצועם. הקשיים נתרבו כאשר נפטר לפתע שמואל מרקוס ז״ל, בעליו ומנהלו של בית הדפוס שבו הדפסנו את כרך א׳. סבלנותו, עצותיו המקצועיות והאמנותיות, עזרו לנו מאד, ובמותו היינו נאלצים לחפש בית־דפוס מתאים, והדבר לא היה קל, שכן גם בתי הדפוס שינו את אפיים וצורת עבודתם במשך הזמן שעבר מאז. הפצת כרך א׳ והבאתו לידיעת מבקרי העיתונות וההיסטוריונים, אף הן דרשו התכתבות ענפה, ארגון וזמן.

לצערנו גם חברי ועד ההוצאה נתמעטו. אברהם בן ארויה ז״ל חלה זמן מה אחרי יציאת כרך א׳ לאור ונחלש מאד, ולא יכול עוד להשתתף בעבודתנו. הוא ליווה אותנו באיחולי עבודה פוריה עד שנפטר לעולמו. ואברהם ש׳ רקנטי ז״ל, שהיה היוזם, המדרבן והרוח החיה של מפעלנו, אף הוא לא זכה לראות בפרסום כרך זה.

יש לזכור כי הצוות המצומצם שטיפל במלאכת הספר עסק בשנים אלה גם במפעל ההנצחה החשוב של בניית בית הכנסת הגדול והמפואר בתל־אביב ״היכל יהודה״ (ע״ש יהודה־ליאון ומטילדה רקנאטי ז״ל) — לזכר קהילת שלוניקי, וקשה היה לטפל ולעשות בד בבד בשני המפ־עלים. משהוקם בית הכנסת ונתבסס מעמדו כמרכז תורני וקהילתי ליהודי שלוניקי בארץ וליתר התושבים הגרים בסביבתו, נתפנינו — על אף המאמץ, הזמן והמחשבה שיש להשקיע בעבודה היומיומית של ניהול בית הכנסת — לעסוק בעבודת הספר.

אנו שמחים ומודים לה׳ שהחיינו וקיימנו והגיענו להשלמת כרך ב׳ של זכרון שלוניקי והוצאתו לאור.

✡

כרך א׳ של ספרנו חולק לשתי חטיבות מגובשות שתוכננו מראש. במדור הראשון הובאה עבודתו היסודית והחלוצית של ד״ר יצחק ש׳ עמנואל ז״ל על תולדות יהודי שלוניקי, ובמדור השני הודפסו המאמרים, ובעיקר העדויות, על ההתעוררות הלאומית והתנועה הציונית.

כרך זה שונה במידה מסוימת מקודמו. הוא אולי פחות ״מדעי״ אך יותר ססגוני. נאספו אליו רשימות, זכרונות, מאמרים, מחקרים ומסמכים כמעט על כל ההיבטים של החיים היהודים בשלוניקי. מחקרים על התקופה ה״עתיקה״ (המאות הט״ו—הי״ח) הם מועטים בקובץ זה, שכן עסקו ועוסקים בה היסטוריונים ידועים ובקיאים בפרסומים מקצועיים ואוניברסיטאיים (גולת הכותרת הלא הם חמשת כרכי ״ספר יוון״ בסדרת ״ספונות״ בהוצאת מכון בן צבי ובעריכת פרופ׳ מאיר בניהו). ספרנו זה עוסק יותר בדורות האחרונים, ומכיל חומר ראשוני רב־חשיבות שהוא בבחינת עדות חיה על פעילותם, תרבותם וקורותיהם של יהודי העיר. העדויות, הזכרונות והטקסטים האלה יעלו — כך אנו מקוים — את דמותה של קהילה מופלאה זו לעיני בניהם ויוצאי חלציהם של יהודיה בארץ ובגולה, ויהוו חומר־יסוד לחוקרים ולהיסטוריונים להשלים את מחקריהם גם לגבי ״העת החדשה״ של תולדות היהודים בשלוניקי וברחבי הקיסרות ה־עותומאנית.

חילקנו את הספר לחמישה שערים או מדורים כלהלן: א) העיר, ב) הקהילה, ג) החיים, ד) האנשים, ה) החורבן. בהקדמה לכל מדור נסינו להסביר את המכנה המשותף של הרשימות שקובצו בו. אכן החלוקה וההקבצה הן לפעמים שרירותיות, ואפשר היה בוודאי למקם מאמר מסויים במדור ג׳ במקום במדור א׳ ולהיפך, או לכלול בספר מדורים נוספים מתאימים יותר לנו־שאים הנדונים. החומר הוא מגוון, וחלוקתו למדורים לא באה אלא לתת לספר צורה מסודרת, קווי היכר ונקודות הדגש ומשען ולעשותו נוח לעיון, לקריאה ולהבנה, בבחינת פסיפס צבעוני המנסה

לשוות לתמונה עומק והבעה בעזרת האבנים הבודדות. אפשר לפתוח את ספרנו זה בכל מקום שהוא באקראי ולקרוא מאמר אחד, פרק אחד או פסקא אחת ומשם לעבור — אם אבן הסקרנות גורתה — להתחלה, לסוף או לאמצע. גם התמונות הרבות, שעיטרנו בהן כמעט כל דף, אף הן תעזורנה לעורר את תשומת לב הקורא לנאמר בכל דפי הספר ולהכיר טוב יותר את העיר ויהודיה.

✶

אכן כרך א׳ עורך עניין רב בקרב יוצאי שלוניקי בארץ ובחוץ לארץ וחכה להד גדול בעיתונות. הוא אף גרם — יחד עם פרסומים אחרים על שלוניקי — להתעניינות גוברת והולכת של הקהל הרחב, ובמיוחד של אלה העוסקים בחינוך ובתרבות, בהכרת חיי היהודים ותולדותיהם בשלוניקי, בבאלקאנים ובארצות המזרח — שטח שהיה מוזנח ולא ידוע עד השנים האחרונות — ולהפצת ידע זה בקרב הציבור הרחב, ובעיקר בקרב תלמידי בתי הספר, באמצעות תכניות הלימודים.

הרבה דברי עידוד, ברכה ותהילה קיבלנו בכתב ובע״פ. ונצטט מתוך כמה מכתבים שנשלחו אלינו.

כתב לנו דוד בן גוריון ז״ל: ״כמובן שאקרא אותו (את הספר) עד הסוף, כי סלוניקי יקרה לי מאד... אני כותב לך ומביע לך את שמחתי והוקרתי לספר יקר זה ומחכה בכליון עיניים לכרך השני״. בן גוריון אף שלח לנו מזכרונותיו על שלוניקי מתקופת שהותו הקצרה בה, ודבריו מובאים במדור ״החיים״ בכרך זה. ״התפעלתי — כותב פרופ׳ מאיר בניהו לעורך — נוכח שקידתך והתלהבותך בהכנת הספר והריני מברכך על שזכית להוציא לאור חלקו הראשון״. משה אטיאס ז״ל, מהדיר הרומאנסות וחוקר קהילת שלוניקי בזכות עצמו, כתב לנו: ״הספר עושה רושם רב בתכנו ובצורתו... עוד ילמדו רבים הרבה מאד מספר זה״. ושלמה ונציה ורעיתו מרים ז״ל, מעולי שלוניקי הראשונים וממפקדי המכבי בעיר מולדתם, כתבו: ״ אין מלים בפינו כדי לתאר את עוצם הנאתנו בקוראנו אפילו חלק קטן מכרך א׳״. ואולי גלוייתו של שלוניקאי אלמוני מירושלים היתה המרגשת ביותר: ״אלף תודות על ששלחתם לי לבית הזקנים את כרך א׳... זה ספר נהדר ומושלם שהחיה בי את הזכרונות על עיר מולדתנו היקרה״.

תודעת קהילת ההיסטוריונים ואנשי המדע והתעניינות הציבור בכללו התעוררו עם רכישת הספר ע״י מוסדות חינוך והוראה וספריות ציבוריות בארץ ובחו״ל, וע״י הפצתו לקהל הרחב ע״י הועד ואוהדיו, ובמידה רבה גם ע״י אנשי בנק דיסקונט (את שמותיהם הזכרנו בתודה בראש כרך א׳).

ההתעניינות גברה עם פרסום עשרות מאמרי ביקורת נלהבת והערכה על הספר בהרבה עיתונים וכתבי עת, ובצידם — גם רשימות ענייניות על תולדות יהודי שלוניקי ופרטים אלה או אחרים מחיי הקהילה ומאבקיה.

> בספר ״זכרון שלוניקי״ — כתב חביב כנען ב״הארץ״ (כ״ח כסלו תשל״ג) — חומר קריאה המסוגל לרתק לא רק את יוצאי העיר. הספר יצא בהוצאה הדורה וערוך בטעם. הוא מעלה את האפוס של יהדות עיר מוזרה זאת... (יהודי העיר) שמרו על הנהגה עצמאית למרות אסונות, נגישות, משברים... ספרי זכרון דנים (בדרך כלל) בגורל העיירות והערים במזרח אירופה, במאבקם של היהודים להיקלט בחברה הלא יהודית... שונה לחלוטין היתה קהילת סלוניקי... יהדות סאלוניקי פיתחה חיים עצמאיים, רוחניים, דתיים וציבוריים, שכמותם קשה למצוא בקהילה יהודית אחרת בעולם.

״הארץ״ אף פרסם מאוחר יותר סקירה היסטורית גדולה, בשני חלקים, על יהדות שלוניקי בשם ״סיפורה של קהילה יהודית בת אלפיים ומאה שנה״ (גליון 26/3/75 וגליון 28/3/75) מאת הסופר והגיאוגראף א׳ י׳ ברוור ז״ל. ״בשנת תשל״ב — הוא כתב — הופיע כרך א׳ של ׳זכרון שלוניקי׳...בפורמאט גדול, בהידור חיצוני רב... קשה למצוא ספר עברי כדוגמתו, ספר זיכרון זה הוא תפארת למוציאיו, לסופרים ולעורכים״.

כתבה נלהבת שתפסה מספר עמודים במרכזו פורסמה בשבועון ״פנים אל פנים״ (ט״ז שבט תשל״ג):

> שלוניקי — כתב דן גזית — התקרבה ככל שניתן היה לעיר יהודית באיזו גולה שהיא, אל צורת חיים נורמאלית, היא אבדה באופן פיזי, ואילו רוחה לא זו בלבד שהיא

קיימת, אלא עשויה גם לשמש מופת לחיים הממזגים הלכה ומציאות יום יום. עובדה זו היא מרכזית בכרך "זכרון שלוניקי"... ובאשר לאופיו ההיסטורי של הכרך, נחטא לעורכיו אם לא נדגיש שהגיוון הרב של המקורות מעניק לספר מימד חי מלא קסם ולרוב גם מרתק... אין זה ספר מדעי "יבש" אלא ספר חיים שמדעיותו בדיוקו.

העיתון "מעריב", אחרי שהדפיס ביקורת קצרה (י"ז אב תשל"ב), פרסם כתבה ארוכה (כ"ו אדר תשל"ב) מאת יעקב העליון בשם "רפובליקה יהודית בלב אירופה" תוך איזכור מעשים ואירועים מיוחדים ומעניינים מתולדות הקהילה במרוצת הדורות.

גם יוסף פרידלנדר הכתיר את מאמרו על הספר (בירחון "ארץ ישראל", תשרי תשל"ג) בשם "רפובליקה יהודית בגולה", וכתב "מעטים הם המרכזים היהודיים בעולה, שזכו לשם ושארית ולהנצחה כקהילת שאלוניקי... אנשי הוועד המיוחד מראשותו של אברהם ש' רקנטי הוציאו מתחת ידם פנקס מסודר ומתוקן". פרידלנדר פרסם רשימת הערכה נוספת ביידיש בכתב־העת "פאלק און ציון" (כסלו־טבת תשל"ג) ושידר כתבה נרחבת במדור ביקורת ספרים ב"קול ישראל".

ישראל אלדד (שייב) בדו־השבועון "זאת הארץ" (ו' מנחם־אב תשל"ד) כותב: "באיחור־מה הגיע לידי ספר קסמים זה על קהילת פלאים זו... הספר, בנוסף להיותו מתועד ומבוסס בדייקנות, עשיר בתמונות ומזהיר בצורתו, אות לאהבה הרבה שהוקדשה לו ע"י בני הקהילה".

גם מ' א' ב"על המשמר" (י"ב אב תשל"ג) מציין: "זוהי מהדורה מפוארת, החומר מקיף תקופות ארוכות ומאורעות היסטוריים שונים — ואתה שוקע בקריאתו מיד... אין זה ספר־זכרון, כי אם היסטוריה חיה של אחת הקהילות היהודיות המפוארות".

יוסף כרוסט בביקורתו ברבעון "האומה" מביע התפעלותו הבלתי מסוייגת: "אם תיתכן מצבה עשויה מנייר לקהילה יהודית מפוארת, הרי שאין לך מצבה מפוארת ונוראת הוד ועשירת תוכן מזו שהוקמה על ידי הוועד להוצאת ספר קהילת שלוניקי".

ב"ידיעות אחרונות", הופיעו בשלב ראשון דברים קצרים במדור הספרותי: "550 עמודי הספר מציירים בצבעים עזים את פריחתה הרוחנית ושגשוגה הכלכלי של עילית יהודית, שהט־ביעה את חותמה על העיר שלוניקי ועל ארצות הבלקן". וזמן מה אח"כ חזר העיתון ופרסם כתבה גדולה שבה חשף העיתונאי הנודע שלמה נקדימון "סקופים" וגילויים מפתיעים רבים מתוך הספר.

הירחון "בית יעקב" (בגליונו מאדר־ניסן תשל"ד) הקדיש 7 עמודים לסיפור תולדות "שאלוניקי — קהילה יהודית מיוחסת בת אלפיים שנה, הגדולה בקהילות הספרדיות — למן פריחתה ועד שקיעתה". החומר למאמר נלקח מספרנו (ובחלקו מהרשימה "יהודי שלוניקי, בתי הכנסת שלהם ומקצת תולדותיהם", שבראש מחזור שלוניקי לראש השנה, ת"א תשט"ז).

גם הירחון "במערכה" הקצה — פעמיים — מקום רב לספר, פעם בגיליון כסלו תשל"ג ופעם שניה במרכז העיתון בצורה נרחבת באדר ב' תשל"ג.

ביקורות ארוכות ואוהדות וכן פרקי היסטוריה המבוססים על ספרנו פורסמו גם בעיתונים "הצפה", "שערים" (3 פעמים; "שערים", בתור שבועון, שב והדפיס, בגליון שבט תשמ"ב סקירה מקפת על יהדות שלוניקי בשני המשכים במדורו "מן העבר"), "דבר" (במוסף הספרותי "משא"), "אומר", "הליכות" "לאום", "מורשת" ועוד.

גם בעיתונות הלועזית התפרסמו כתבות או מאמרי הערכה נלהבים: ב"ג'רוזלם פוסט" ע"י מוריס סיטון (20.9.74) ב"לינפורמאסיון דישראל" ע"י יוסף העליון (13.10.72), ב"לה ו'רדאד" (3.8.72), וכן בעיתון בבולגארית (6.10.72).

קטעים, תמציות ותמונות מהספר הופיעו בהרבה פרסומים, עיתונים, חוברות, ספרי היסטו־ריה וספרי לימוד. הטלויזיה שידרה תכנית רבת עניין בת שעה (בערב יום השואה והגבורה תשל"ה) בהשתתפות יו"ר ועדנו אברהם ש' רקנטי ז"ל, דוד בנבנישתי, שלמה ראובן, אהרון רוסו, לילי מנחם, דוד חיים ועורך ספר זה ("היתה זו הופעה מכובדת ורצינית — כתב מאיר בניהו במכתבו — שכל אחד ממשתתפיה תרם נכבדות להכרת יהדות מפוארת זאת, ודומה שהיא מן המוצלחות שהיו בטלויזיה"). ומבקר הטלויזיה של "דבר" הדגיש עד כמה התכנית השכילה להעלות את דמותה של הקהילה לפני חורבנה.

זמן לא רב אח"כ שודר בטלויזיה שידור נוסף על פיוטי הימים הנוראים בשם "מחזור

שלוניקי" בהפקתו של יצחק ש' רקנטי ובהנחייתו של עורך ספר זה. הטליוויזיה הלימודית מכינה אף היא סרט עלילה חצי־תעודי על שלוניקי ויהודיה בהפקת חיים שירן.

הפרסומים על שלוניקי הביאו להתעניינות בנושא זה בעבודות לתעודת בגרות של תלמידי בתי ספר תיכוניים שכתבו וכותבים על קהילת שלוניקי ועל פרקים שונים בתולדותיה.

אנו מקווים שכרך זה, שאנו נותנים עכשיו לפני הקוראים, יתקבל גם הוא באהדה ובעניין כמו כרך א'; זכרה של קהילת שלוניקי ותולדותיה יוודעו ויוכרו ע"י חוגים נוספים בקרב הציבור, בקרב הנוער והתלמידים, ובשורת חיה היהודים הגאים תפוץ ותגיע לכל העם בארץ ובגולה.

העורך

מלאכת הספר

השתדלנו לשמור בכרך זה על הצורה, הכתיב, התעתיק ויתר העקרונות שהנחונו בכרך א', אם כי לא יכולנו להקפיד עליהם יתר על המידה.

בחלק מהרשימות, שנכתבו וסודרו בדפוס לפני כמה שנים, יש התייחסות לאנשים, שנפטרו בינתיים, כאל אנשים חיים. לא בכל המקומות יכולנו לתקן את הדבר, ועם משפחותיהם וידידיהם הסליחה.

חלק מהחומר נכתב באספניולית או בצרפתית והובא בספרנו בתרגום עברי. לנוחיות חלק מהציבור בארץ ובחוץ לארץ, המתקשה בהבנת העברית, הבאנו בסוף הספר תמצית המאמרים באספניולית. התרגום לעברית והתמצית באספניולית נעשו ע"י חבר ועדנו שמואל א' רקנטי.

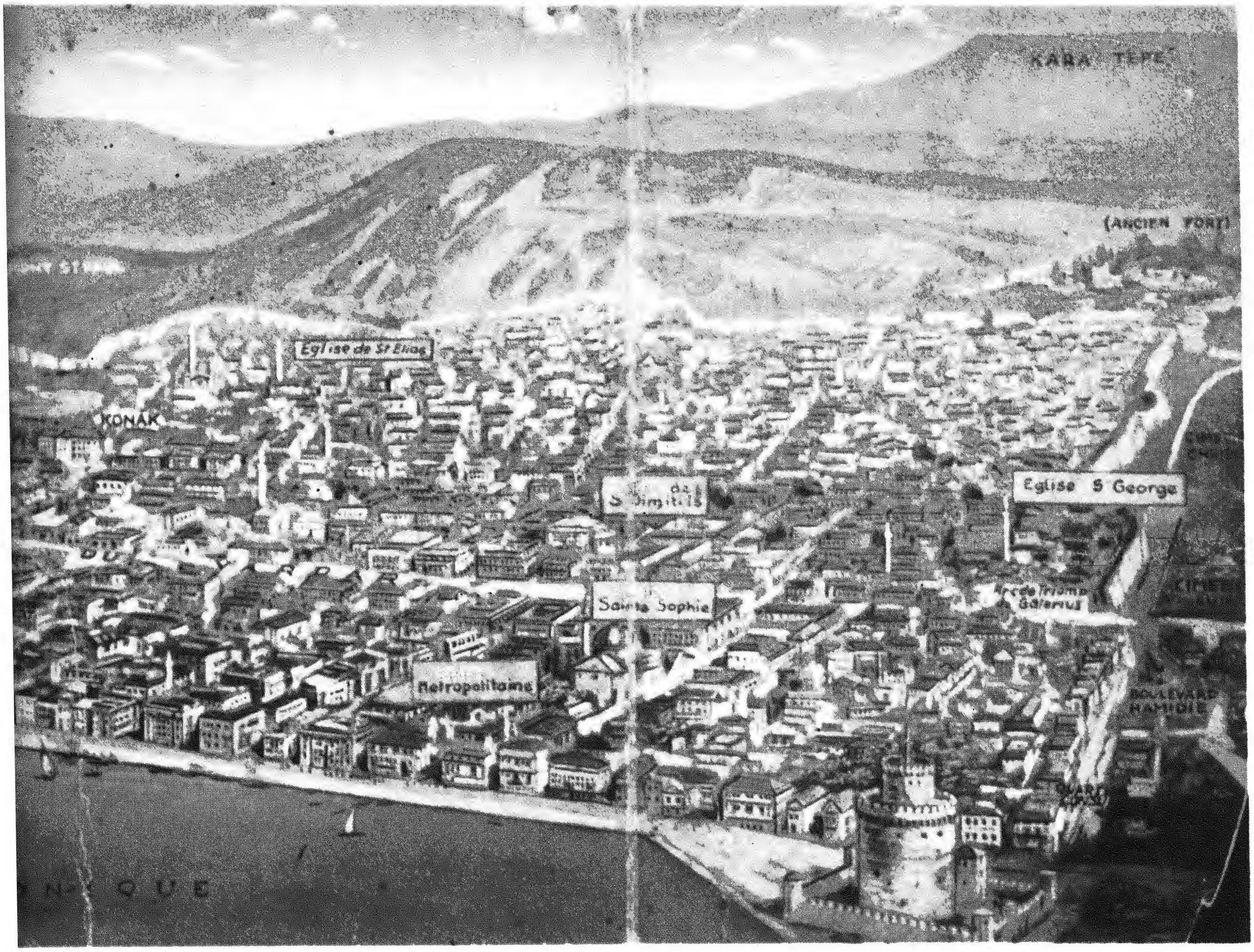
בכרך א' הודינו לכל אלה שסייעו בידינו במימון, בעצות, בהמצאת תמונות, כתבי יד, עתו־נים וחומר אחר, ובדרכים אחרות, והזכרנו את שמותיהם לטובה ולברכה.

השתדלנו להזכיר את מירב התומכים והעוזרים, ואם לא הוזכר מי מהם במפורש, אין זה אלא בשל הזמן הרב שעבר בין הוצאת שני הכרכים, ואנו מבקשים כאן את סליחתו.

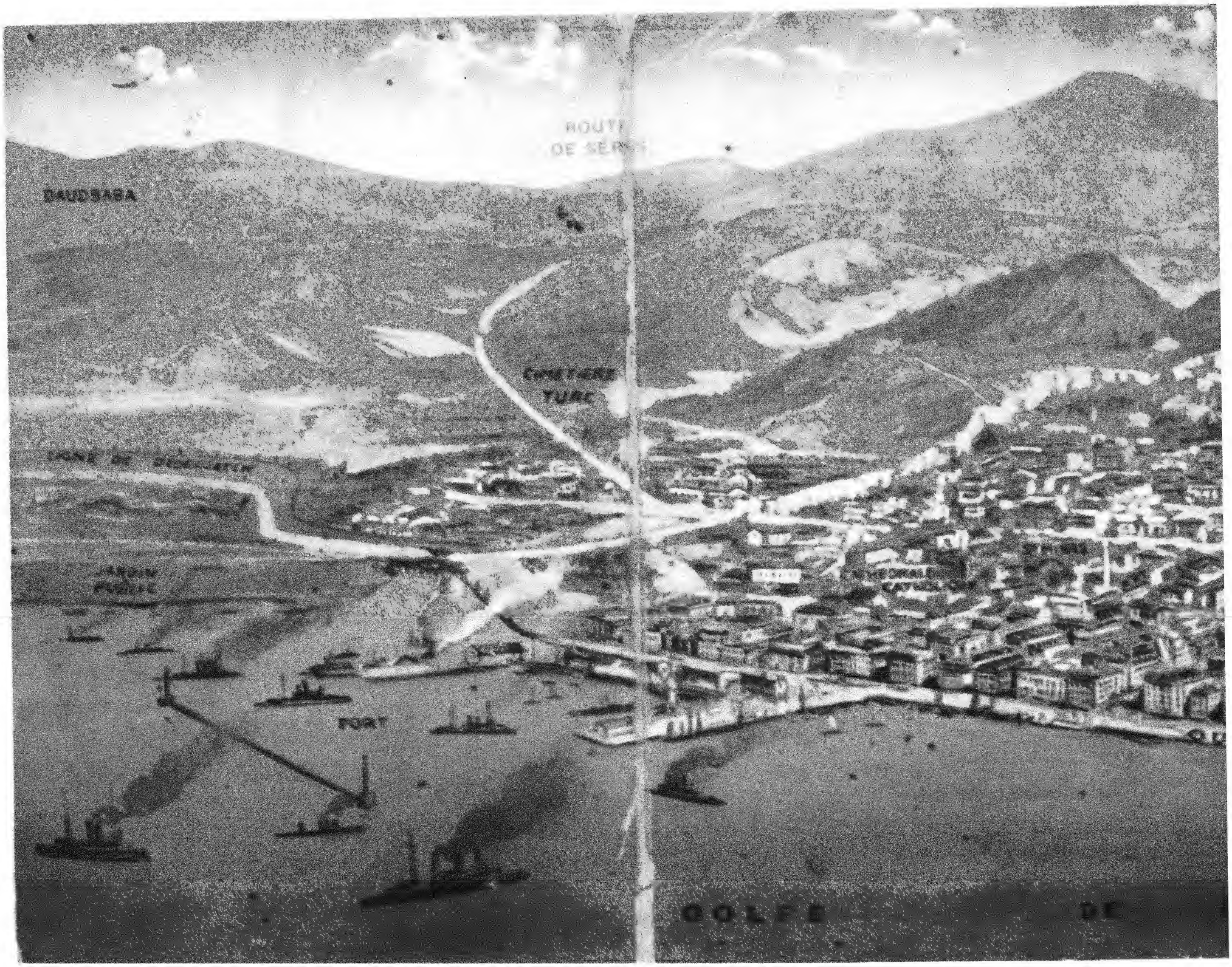
בכרך א' הקדשנו מדור מיוחד להנצחת קדושי שלוניקי שנספו בשואה ושקרוביהם העבירו לנו את שמותיהם. כמה משפחות שאיחרו למסור לנו את שמות קרוביהם ביקשונו להזכירם בכרך זה. מילאנו את בקשתם והנצחנו אותם בדף "במעלות קדושים וטהורים" בסוף הספר.

הוועד

וּבַמֶּרְחַקִּים יִזְכְּרוּנִי

ציור מראה העיר על גבי גלויה לפני שנת תר"ן

Vista de la sivdad antes del 1890

העיר

מתפללים יהודים בחצר תלמוד תורה הגדול (כנראה בחול המועד פסח או בארוע אחר), לפני שריפת תרע״ז.

En el cortijo del Talmud Tora Hagadol antes del fuego del 1917.

הקדמה

שלוניקי היתה עיר רבת־לאומים כמעט במשך כל תולדותיה, ובעיקר מאז נכבשה בידי הטורקים בשנת הק״ץ (1430). ישבו בה בולגרים, אלבנים (ארנאוטים), רוסים, איטלקים, צרפתים, וכמובן — יוונים, טורקים ויהודים. שלושת הקיבוצים האתניים האחרונים היו שונים באופיים, בעיסוקיהם ובהליכותיהם, והאינטרסים שלהם היו לעיתים מנוגדים זה לזה. בעיקר היתה קיימת איבת־עולם בין האלמנט היווני והאלמנט הטורקי. איבה זו לובתה ע״י ההתנגחויות על רקע דתי, ע״י ההתעוררות הלאומית של היוונים וע״י הבחישה הרוסית במדיניות עמי הבלקן. ואכן מרידות היוונים, הדיכוי הטורקי והמלחמות הקטנות והגדולות בין הלאומים האלה לא פסחו על שלוניקי וסביבתה.

הסימפאטיה של היהודים היתה נתונה בדרך כלל לטורקים, שכן אלה כמעט לא התערבו בחייהם והרשו להם לקיים עצמאות דתית ולאומית באין מפריע. היוונים היו מתחרי היהודים במסחר וכדרך הנוצרים הפכה ההתחרות לאנטישמיות — אם כי חסרת שיניים. הטורקים שחיו בעיר היו רובם פקידי ממשל, בעלי בתים או מוכרי סידקית, ונקודות החיכוך ביניהם לבין היהודים היו מועטות.

כפי שכבר נתברר למי שקרא אף ברפרוף את המסופר בכרך א׳ של ספרנו, היו היהודים האלמנט הדומינאנטי בעיר מכל הבחינות; הם היוו כ־50% מתושביה, ולמעשה היו אדוני העיר, שניהלו את חייה הכלכליים והחברתיים לפי תורת משה ותקנות הפרנסים והחכמים.

על כן, כשאנו מדברים על השכונות היהודיות, על פרקי היסטוריה, על דמויות שונות, על בית החיים, ואנו מכנים את המדור הזה בשם הכללי ה ע י ר, אין אנו עושים בכך אלא צדק להיסטוריה, שכן היתה זו ע י ר ש ר ו ב ה י ש ר א ל.

✡

מ י כ א ל מ ו ל כ ו ז״ל שלח לנו, חודשים אחדים לפני מותו, את סקירתו המפורטת על השכונות היהודיות בשלוניקי במרוצת הדורות. רשימה זו חופפת למעשה את תולדות יהודי שלוניקי והליכותיהם בהתאם להתפתחות האורבאנית שלהם ופיזורם בשכונות אלה או אחרות, במקביל למאורעות וההתפתחויות שבאו על העיר באלפיים שנות ההיסטוריה היהודית שלה, ומסתיימת — כמו הרבה רשימות ומאמרים בספרנו — בחורבן הפיסי ובחידלון הקהילתי.

מכאן אנו חוזרים ומעלים, אירועים, אתרים, אפיזודות, אנקדוטות ודמויות אישים, באמצעות רשימות ומאמרים שקיבלנו והשגנו, ושחשבנו כי יש בהם עניין לקוראים.

רשימתו של מ י ר ק א ד ו ק ו ב ׳ ו ז״ל על יהודי פורטוגאל בשלוניקי, הינה למעשה סקיצה למחקר גדול שהתכוון לכתוב, ויעידו על כך המקורות הרבים שציין בסופה (אנו לא הבאנום כדי לא ליגע את הקורא); ובצלאל רות ז״ל השלים אותה בלי משים ע״י רשימה קצרה שהעביר לנו זמן מה לפני פטירתו, ושאינה אלא הערה בשולי מחקריו על האנוסים, שחלק מהם הגיעו לשלוניקי — דרך פורטוגאל.

י צ ח ק ר׳ מ ו ל כ ו ז״ל — שביקשנו לפני מותו לפרסם בספרנו רשימה זו — מספר לנו על ר׳ לוי בן חביב, ואגב כך — על הקשר ההדוק שהיה לחכמי שלוניקי עם ארץ ישראל באותה תקופה ועל עליית רבים מהם אליה; תופעה המתגלה לנו בכל הדורות והתקופות של ההיסטוריה השלוניקאית.

זקני יהודי שלוניקי, שאת סיפוריהם שמענו או קראנו, דיברו תמיד על ״הדורות הראשונים״ ועל ״אבותינו״ בנוסטאלגיה, בחיבה ובהערצה, ותיארו את חייהם כאידיליה יהודית נפלאה. אולם כמו בכל ציבור שיש בו חיים תוססים לא חסרו בתולדותיהם מריבות ומחלוקות קשות, מצד אחד, ורדיפות ונגישות מצד השלטון, מצד שני. על אחת השערוריות האלה, מסופר ברשימה הדנה בר׳ יוסף בן לב והגביר ברוך, ועל הנס שקרה בפסח של שנת של״ג — ברשימה על ״פורים בפסח״.

עבודה מסוג אחר הוא מאמרו של ד״ר י צ ח ק ע מ נ ו א ל ז״ל, שזמן מועט אחרי שפורסמה סקירתו ההיסטורית הגדולה בכרך א׳ של ספרנו, נפטר לעולמו בסינסינאטי. זו רשימה מלאה של כל שלוחי ארץ ישראל שביקרו בשלוניקי, והיא מעידה שוב על היחס החם והנלבב של יהודי העיר ליישובה ובניינה של הארץ.

אנו מדלגים על כמה דורות ומגיעים לשתי דמויות מרתקות שפעלו באמצע המאה הי״ט, הלא הן: ר׳ שאול מולכו, הרב הראשי התקיף שהטביע חותמו על דורו ובו מסתיים פרק חשוב בתולדות יהודי העיר, ור׳ שבתאי גבריאל יהושע — מתלמידיו של ר׳ שאול — שנתגדל בשלוניקי, עלה לארץ והביא אליה את אוירתה ותורתה של עיר מולדתו.

אחת המשפחות הגדולות והחשובות בשלוניקי, היתה משפחת קוב׳ו — שהעמידה רבנים ראשיים, דיינים, חכמים ונדבנים רבים. ד״ר עמנואל הכין את אילן היחס שלה, לתועלת החוקרים וההיסטוריונים.

ולאחר ה״עוללות״ על יהודי שלוניקאי בתימן, ועל גדוד יהודי במהפכת הטורקים הצעירים — אנו חותמים מדור זה באופן סמלי בפרסום פ״א ״הלצות״ (כתובות על מצבות), מתוך מאות שה־עתיק מ י ר ק א ד ו ק ו ב׳ ו בבית העלמין של שלוניקי, ובתיאור הקצר והמכאיב על הפקעת בית הקברות וחורבנו — ״אות מבשר רעה״ כפי שסיכם ח י י ם ע ז ר ת י ז״ל. ואכן זמן מועט אחרי עקירת המצבות והפיכתן לאבני ריצוף לכבישים, לדפנות של בריכות, ולחלקי כתלים של כנסיות — נעקרו גם כל יהודי העיר והובלו למיתה במשרפות אושוויץ־בירקנאו.

״עיר שרובה ישראל״ — הפגנת המוני יהודים בשלונקי אחרי הריגת פועל יהודי במהומות אזרחיות בתרצ״ה (1935), לפני עלות הרודן מיטאקסאס לשלטון

Milles de jidios accompaniando un lavorador jidio matado mientres los desturbos de 1935 en Salonique.

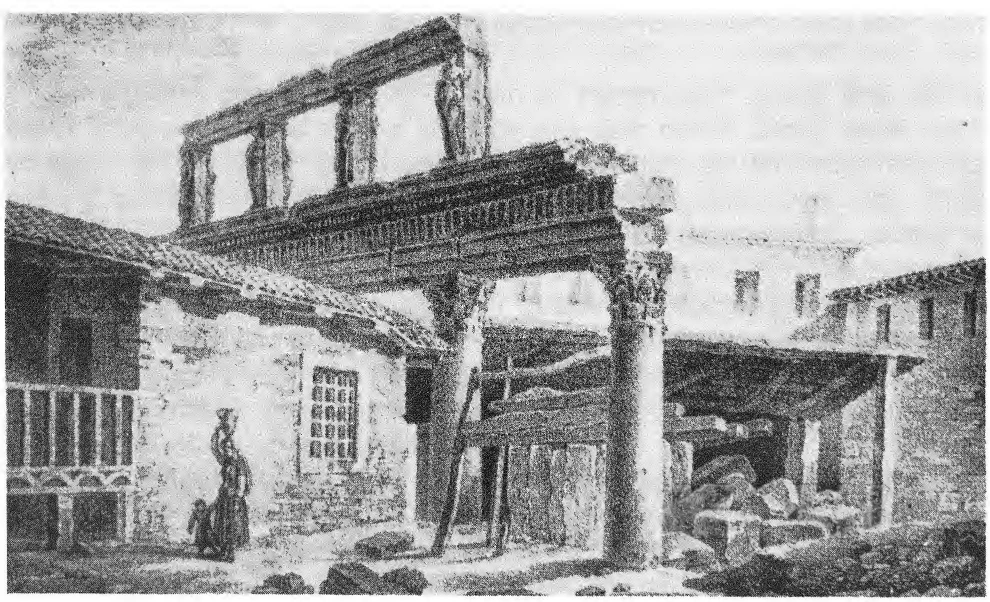
השכונות היהודיות בשלוניקי
מאת מיכאל מולכו

אחרי כיבוש העיר על ידי הטורקים

שלוניקי, שהיתה עיר ביזאנטית טיפוסית, נעזבה על ידי חלק גדול מתושביה, אחרי הכיבוש הטורקי בשנת ק״ץ (1430), ורבים מביניהם נטשוה אף לפני כן, במשך המלחמות הממושכות בין הטורקים והביזאנטים. היוונים המועטים שנשארו לפליטה בעיר התגוררו לאחר מכן במרוכז ליד שער־הניצחון של גאלריוס ובסביבות ה״היפודרום״ (מגרש למירוצי סוסים), שהשתרע לאורך החומה הדרומית עד כנסיית ״פאנאגודה״. הטורקים, שגם הם לא היו מרובים, התפזרו בכל חלקי העיר, התחתונה והעליונה — כדי להגן עליה ולשלוט בה. קבוצת התושבים הזרים, שהיתה מורכבת מיסודות שונים יוצאי ארצות המערב, בעיקר מגינואה ומוויניציה — התיישבה באיזור הנקרא ״השכונה הפ׳ראנקית״ [1] או ״שכונת מלטה״. גבולות שכונה אריסטוקראטית זו, שהצטיינה בבנייניה הנוחים הבנויים לבנים ואבנים, וברחובותיה הישרים, הנקיים יחסית והמרוצפים באבני גרניט גדולות, היו: לצד מזרח, ״דרך איגנאטיה״; לצד מערב, שדירות ״מיגאס אלכסנדרוס״ (אלכסנדר הגדול); לצד דרום, איזור מחסני התבואות הנקרא ״אישטירה״; לצד צפון, איזור ה״טופחאני״ (בטורקית, מחסן נשק ותותחים).

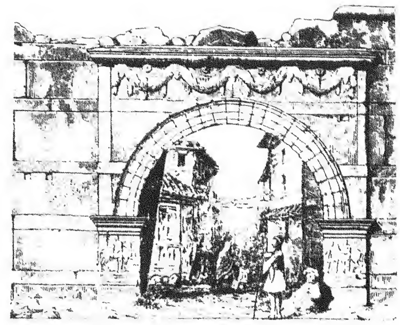
כמו בכל הערים הרומאיות והביזאנטיות, יש לחפש בדרך כלל את הריכוזים היהודיים, בשולי העיר ועל יד הנמל. היהודים היו בדרך כלל עניים, צנועים או מצטנעים, ומתוך רגש טבעי התרחקו מהאיזור המרכזי והאריסטוקראטי של העיר, בו נמצאו מקדשים וכנסיות לאלילי נכר. בית הכנסת, המרכז הרוחני של הקהילה, הוקם במרכז השכונה. ריכוז זה מרצון איפשר ליהודים להתגונן ביתר הצלחה מהתקפות אויביהם, מצד אחד, ולשמור על מסורת אבותיהם ע״י חיים בצוותא, מצד שני.

אין אנו יודעים מה גרם לכך שיהודי שלוניקי החלו במאה השתים עשרה להתפזר לתוך שכונות אחרות, אך עובדה היא כי בתקופה זו אנו מוצאים אותם בשכונותם של הגויים, ולעיתים — ממש חיים עם נוצרים בבתים משותפים. סובלנות זו מצד האחרונים היתה למורת רוחו של

בית שנבנה מתחת לחורבת סטואה רומאית.

Casa fraguada debacho una Stoa Romana.

"שער הזהב", נבנה כנראה אחרי ד'ס"ו (306 לספה"נ)

La Puerta de Oro, fraguada en el anio 306.

ראש הכנסיה איסטאתיוס, והוא מתאונן על "פלישה" זו בפני השלטונות הדתיים העליונים בקונ־סטנטינופול ומבקש הנחיות איך לנהוג בנוצרים בלתי קנאים אלה, אך אין אנו יודעים מה היו התוצאות המעשיות של פניה זו.

קיימת מסורת לפיה היו ליהודים היוונים בעבר הרחוק שני בתי כנסת בשם "עץ החיים" ו"עץ הדעת", אשר התאחדו במשך הזמן תחת השם "עץ החיים". בית כנסת זה היה קיים בעיר עד השריפה הגדולה של שנת תרע"ז (1917); הוא נמצא בכיכר הקרויה עתה "פלטיאה אריס־טוטילוס" ואחד מקירותיו היה נשען על החומה הימית.

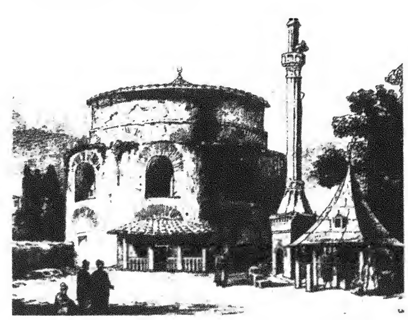
במשך המאה החמש עשרה באו משפחות אשכנזיות רבות — מיוצאי ארצות צפון־מרכז אירופה — והתיישבו בשלוניקי. מספר המהגרים החדשים עלה על מספר אחיהם דוברי היוונית, שמנו אז מאות ספורות בלבד. יש להניח ששכונת היהודים האשכנזים היתה סמוכה לזו של היהודים היוונים ובית הכנסת שלהם הוקם לא רחוק מה"באזאר סאנטראל" (השוק המרכזי) של היום.

לעומתם, היהודים יוצאי איטליה, צרפת, הולנד וספרד, שהיו בעלי רמה כלכלית ועמדה חברתית גבוהה יותר, נראה שבחרו לגור ב"שכונה הפ'ראנקית" יחד עם כל הדוברים בניב ש־מקורו לאטינית. ידוע לנו כי במאה הט"ז כבר היה קיים בשכונה זו בית מדרש שעלה באש בשריפה הגדולה של שנת ש"ף (1620). אחרי הדליקה השתכנו במגרש הפנוי דיירים או פליטים מ"יחידי" מדרש "הדייגים", שרובם היו יוצאי ערי נמל באיטליה. במשך הזמן נעזב המגרש הנ"ל [2] והמקום הפך למזבלה.

דירות, שכירות, הסכמות

המגורשים מחצי־האי האיברי (ספרד ופורטוגל) בשלהי ימי הביניים, ומאיטליה — במשך המחצית הראשונה של המאה השש עשרה, מוצאים במולדתם המאומצת החדשה שפע של בתים עזובים, שהיו שייכים לבעלים טורקים בזכות הכיבוש, וכן למוסדות צדקה מוסלמיים. סוג אחר של נכסי־דלא־ניידי היה נקרא "וקוף" (ברבים "אווקף"). הטורקים, שעד אותו זמן, לא הפיקו כל רווח מנכסיהם העזובים, מוסרים ברצון למהגרים החדשים בתים וחצרות תמורת דמי שכירות נמוכים. ר' יעקב ן' חביב, שבא לשלוניקי אחרי גירוש פורטוגל ברנ"ז (1496), כותב שהמהגרים השתכנו בבתים וחצרות, שהיו שייכים לבני עמים אחרים, בשכירות חודשית או שנתית. נוסע שעבר דרך טורקיה בשנים שי"ג—שט"ו (1553—1555), מציין ביומנו, שמרבית הבתים בהם גרו היהודים היו שייכים למסגדים ולהקדשים מוסלמיים ("וקוף"). הוא שיער שגרו אז בשלוניקי כ־20,000 יהודים (בעוד אשר בקושטא היה מספרם — 15,035 נפש [3]).

רבים מבעלי הבתים הטורקים היו גרים הרחק מן העיר או מחוצה לה. ר' משה אלמושנינו מספר כי כאשר המופתי של קושטא, אבן סהוד, שמע כי הגיע לבירה, הזמינו לביתו בקשר לבתים תפוסים על ידי דיירים יהודים שהיו לו בשלוניקי [4].

מקדש רומאי, שהיוונים הפכוהו לכנסיית "גיאורגוס הקדוש" והטורקים — למסגד

Santuvario Romano, trocado por los gregos en eglissia i por los turkos en michkita.

מסורת יהודית מקומית מספרת כי בתחילה גרו הטורקים בעיר התחתית אולם אחר כך העבירו מרצון את דירותיהם ליהודים כדי ללכת לגור בעיר העילית, בתחומי החומה הגדולה של המבצר ורחוב "קאזומיה" (איוס דימיטריוס). כך נמצא פיתרון בעל יתרון לשני האלמנטים: הטורקים, שברובם היו פקידי השלטון או חיים מהכנסות רכוש, ושאהבו שלווה ושקט, התרכזו באיזור החיצוני של העיר, והיהודים, העוסקים במסחר — יבוא ויצוא בעיקר — מאכלסים את חלקה הסואן, ליד הנמל. ר' שמואל די מדינה שחי בין רס"ה לשמ"ט (1505—1589), מספר כי בזמנו לא היה שום טורקי גר בין היהודים (אולי גם מתוך רצון להתרחק מן ה"כופרים").

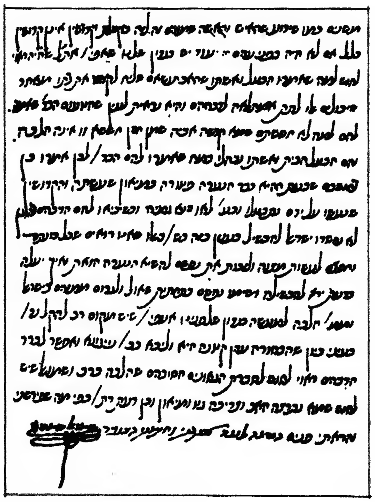
בהמשך ל"שכונה הפ'ראנקית", בין הרחובות "ליאונדו סופו" וה"טופחאני" (מחסן התותחים), היתה קיימת, במחצית המאה השש עשרה, שכונת יהודים מיוצאי קאלאבריה. היתה להם קהילה עצמאית ("קהל") ושמרו על מנהגיהם ומסורותיהם המיוחדים. היה להם אף "תלמוד תורה" משלהם ובית כנסת שנשא את שם מחוז מוצאם [5].

החוקים המוסלמיים הדתיים מאותו זמן לא התירו להחזיק מקום פולחן, ומובן שאסרו להקים מקום תפילה חדש, ל"בלתי המאמינים" בני העמים האחרים. היהודים היו נאלצים איפוא לערוך תפילותיהם במקומות ארעיים ומאולתרים. אולם תקנה זו בוטלה לאחר מכן. החוקר גאלאנטי ראה מסמך מתקופה זו לפיו לא היו היהודים רשאים לבנות בתים גבוהים מתשע אמות [6].

השכונות היהודיות

על אף העובדה שבשנים הראשונות היה מקום מספיק כדי לשכן את כל הבאים, רצו המהגרים מספרד לגור דווקא באיזור הקרוב לחומה הימית, ורבו הקופצים על הקרקעות בסביבה זו. הביקוש הרב ותנועת הבניה שגברה, הביאו להתחרות פרועה, שהיתה לתועלת הטורקים בעלי הקרקעות והדירות, ולרעת המהגר הממוצע מספרד, שהיה למעשה מחוסר אמצעים בגלל הגירוש. על מנת למנוע התחרות הרסנית זו ולרסן את תאוות הבצע של ספסרים ומתחרים, הוציא ועד רבנים, שהוקם אז בחיפזון, כדי לנהל את ענייני הקהילה שלפתע גדלה מאד, תקנה ראשונה ("הסכמה") המעכבת ביצוע עיסקות או התחייבויות כל שהן (רנ"ג־1493). בתקנה זו נאסר על יהודי לקנות בית שהיה תפוס כבר על ידי יהודי אחר או להגדיל את שכר הדירה על מנת להוציאו משם, ולדייר הראשון ניתנה זכות תמידית להשכיר את הדירה, וכך היתה מובטחת לו הכנסה שנתית. "הסכמה" זו שחלה גם על חנויות, מחסנים ומגרשים פנויים, תוקנה והותאמה במרוצת השנים לדרישות הזמן ותנאיו. לדוגמה: בשנת רע"ב (1512), כעשרים שנה לאחר הגירוש מספרד, הותר ליהודי לקנות בית־מגורים שהיה תפוס על ידי יהודי, אולם רק לאחר מתן פיצוי מתאים לבעל החזקה. פיצוי זה נקבע על ידי שני שמאים נאמנים, האחד מטעם הקונה והשני מטעם המחזיק בדירה. לאחר קבלת הפיצוי, היה הגר בדירה מוותר אוטומאטית על זכות החזקה שלו.

בינתיים מגיעים לעיר מידי יום ביומו גלים של פליטים חדשים. כל אניה העוגנת במפרץ מביאה איתה משא אנושי נוסף. מרבית הפליטים הם מחוסרי אמצעים. השכונות היהודיות מת־מלאות עד אפס מקום, על אף העובדה שהן משתרעות לאורך החומה הימית עד "המגדל הלבן" ובסביבות ה"רחוב הרחב" (קאיי אנג'ה) או "ההיפודרום", שכונה יוונית בעיקרה. ככל שהם מתרבים, הם תופסים בתים חדשים וחודרים אף אל האיזור המשתרע בין החומה הימית ודרך "איגנאטיה". האיזור העירוני שבתחומו נמצאים עתה בתי היהודים, הוא דמוי מלבן. מובן מאליו ששטח זה אינו מספיק כדי להכיל בתנאים היגיינים נאותים, אוכלוסיה המתרבה בלי הרף. מש־ערים שמספר הפליטים מחצי־האי האיברי שהשתקעו בשלוניקי בתחילת המאה השש עשרה, הגיע ל־20,000 נפש.

תשובה הלכתית בכתב ידו וחותמתו של הרשד"ם

Manuscrito con la siniatura de Rabi Chemuel de Medina.

בתחילת הקיץ של שנת ש"ה (1545), פרצה באיזור היהודי שריפה נוראה, אחת השריפות ההרסניות ביותר שפקדו את העיר. חמשת אלפים בתים — יחסית, מספר עצום אז — היו ל־מאכולת אש. הלהבות התפשטו במהירות הבזק בגלל הרוח הצפונית החזקה ("ואראדר"). עשרה בתי כנסת של הקהלים, מספר גדול של בתי מדרש וכל הספריות היהודיות החשובות ביותר — נמחקו מעל פני האדמה [7]. באסון זה היו גם מספר קרבנות בנפש.

לאחר השריפה בנו היהודים בתים חדשים בסגנון שהיה נהוג בקאסטיליה, אראגון, קאטא־לוניה, אנדאלוסיה וכו', וכן מיבנים צנועים כדי לתת מחסה לעניים שביניהם. כך נעלמו הבניינים בעלי הסגנון הביזאנטי, העיר הלכה והחליפה את מראה ימי הביניים שלה, וקיבלה מאז מראה ספרדי, ים תיכוני.

היהודים חזרו ובנו את משכנותיהם מיד. הנוסע הצרפתי ניקולאי דה ניקולאי, שביקר בערי המזרח בשנת שי"א (1551), כלומר שש שנים לאחר השריפה הגדולה, מציין ביומנו כי רוב תושבי שלוניקי הם יהודים, וכי יש בה כ־80 בתי כנסת [8]. הרשד"ם מספר לנו, כי שלוניקי באמצע המאה השש עשרה הפכה להיות עיר ידועה וחשובה, כתוצאה מהתיישבות היהודים, וכי הכנסות השלטון מהמיסים גדלו במידה ניכרת. כתוצאה מכך, הוא מספר, העלתה הממשלה את שלוניקי ממעמד של "קאסאבה" לדרגת "וילאיט".

שני סוגי בניינים נבנו אז בעיר: בתים לשיכון עניים ועמלים, ובתים למשפחות המעמד הבינוני והאמיד.

הבניינים

בתי המגורים של המון העם היו מוקמים מסביב לחצר מרכזית הקרויה "קורטיז'ו", עם מוצא לרחוב. לעיתים היו בונים במקום בתים אלה מבנה בעל קומה או שתיים (קומת קרקע וקומה ראשונה) שהיה נקרא "קארבאסארה" (מטורקית "קאראב'אן סאראיי"), שנשתבש במרוצת הזמן ונקרא בפי העם "קאלב'אסארה" [9]. בבניין כזה היו דירות רבות, ולכל ארכו, בצד הפונה לחצר

Una plassa en la Sivdad Vieja. | ככר בעיר העתיקה

הפנימית, היתה גזוזטרה בעלת גג הנשען על עמודי עץ, ששימשה כמסדרון. בכל דירה היתה גרה משפחה אחת, בדרך כלל מרובת נפשות. לכל משפחה היה חלק בחצר ביחס לגודל דירתה; החצר היתה מחולקת לפעמים על ידי גדר או יריעות בד. בקומה הראשונה, היו הדיירים מקימים לפעמים מרפסת בגובה "המסדרון" שהזכרנו לעיל, שנקראה "צ׳אדראק". צ׳אדראק זה, שהיה נשען על עמודים, היה נבנה לפעמים על חלק מחצרו של השכן — דבר שהיה גורם לא פעם למריבות וסיכסוכים [10]. בפינות המרוחקות של החצר הגדולה נמצאו: בית השימוש (שהיה למעשה בור וסביבו קרשים), התנור, כיור הרחצה, הבאר, ומקום מיועד לאיסוף האשפה. כשמקום זה היה מתמלא, היו השכנים מובילים את האשפה לפתח שער החומה הפונה לים, כדי שהיא תיסחף על ידי הגלים [11]. לא היה אז ביוב.

החצר, שהיו בה בדרך כלל עצי פרי או גפנים לתוספת נוי וצל, היתה משמשת לפעמים גם כבית מלאכה למקצועות שונים. כשיהודי שלוניקי עסקו בייצור בדים, היו הצובעים מחזיקים בחצר הבית בו היו גרים את דוד הצבע. בכלי זה היו אוספים את שתן העוברים ושבים, דבר שהיה גורם לצחנה. השכנים היו בדרך כלל מתלוננים על כך בפני בית הדין המוסמך, אולם זה האחרון היה מצדיק כמעט תמיד את צובעי הבדים. הפוסק הנודע הרשד״ם מביא נימוקים מכריעים כדי להגן על הזכויות של המאשפרים על אף דרישות ההיגיינה הציבורית. הוא מציין כי אי אפשר לנהוג אחרת כיוון שייצור הבדים וכל הקשור בכך, מעסיק את מרבית האוכלוסיה היהודית בעיר, ומהווה עבורם את פרנסתם העיקרית [12].

ממנו אנו יודעים כי ההכנסה מדירה גדולה לא תפוסה, עלה בתקופה של עשר שנים מ־4000 ל־100.000 "אספרוס", וזאת כתוצאה מריבוי המשתקעים החדשים, לרוב אנוסים, שהגיעו מחצי־האי האיברי וכן פליטים מאיטליה [13]. כדי לשכן את האוכלוסיה היהודית, הגדלה בלי הרף על ידי גלי הפליטים המגיעים מכל הצדדים, וגם עקב הגידול הטבעי, עושים שינויים בחוצות, חופרים מכאן, ומערימים עפר משם, מקטינים את חצרות הבתים ומצמצמים את שטח הרחוב הצר בלאו הכי. למרות המחלות המידבקות התדירות הגורמות להתרוקנותן של דירות רבות, נעשה איזור המגורים היהודי צפוף יותר מדי יום. אין כל אפשרות להרחיבו, הואיל והוא מוקף ומוגבל על ידי האיזורים המאוכלסים בבני עמים אחרים, השואפים אף הם להתרכז בהתאם לארץ מוצאם או נתינותם [14]. האכסניות הגדולות האלה והדירות הצפופות מלאות הדיירים דמו ממש לכלובים.

הצבעים בהם סידו את בתי המגורים היו בדרך כלל תכלת, לבן וורוד. היה זה מנהג נפוץ לערוך ניקיון יסודי ולסייד את פנים הדירה בהתקרב חג הפסח. המראה החיצוני של בתי המגורים

Vista de un foburgo viejo. רחוב בשכונה ישנה

העממיים היה די קודר, כי בכתלים הפונים לרחוב היו אמנם חלונות רבים אך הם היו קטנים ומוגנים היטב על ידי רשתות. ברם, השמש והאוויר היו נכנסים בשפע מצד הדלתות והחלונות הפונים למסדרון. דלת הכניסה, דרכה יורדים לחצר המרכזית, היתה עשויה מעץ כבד מחוזקת על ידי חישוקי ברזל מסוגננים, והיתה ננעלת על ידי בריח או מוט ברזל (״קול דמירי״). במקרים רבים היתה דלת־מעבר מחצר לחצר או מהחצר לרחוב אחר, ואפשר היה לעבור דרך החצרות מרחוב לרחוב. בשעת צורך — היו כל השכנים מוזעקים למקום הסכנה על ידי זה שהיו מכים במקל על כלי נחושת. בדרך כלל היה אות האזעקה ניתן כאשר איזה ״ייניצ׳ארי״, שמטרותיו היו בדרך כלל לא טהורות, העז להיכנס לחצר יהודית.

בריכוז זה של אכסניות, בתים ודירות עם קירות משותפים, ״צ׳אדראקיס״, מעברים ושירותים משותפים, היו צצות מדי פעם מריבות בקשר לבעלות על הרכוש המשותף ובקשר לטרוניות בשל החיים הטרדניים בצוותא. בית דין ״אד הוק״, שהיה ידוע בשם ״בית דין של הזקות״, היה מסדיר על המקום, ביעילות ובלי משוא פנים, את סיכסוכי השכנים האלה.

בתי האמידים היו, כמובן נוחים ומרווחים יותר, ומיופים בקישוטים ארכיטקטוניים שונים. בתים אלה הם בדרך כלל בני קומת קרקע וקומה ראשונה, ולהם תמיד גן או חצר מאחוריהם. בחזית הבניין, בקומה העליונה, היו מתקינים ״שיינישי״ (בליטה בבניין ובו אשנב־תצפית), משום שבזמנים ההם, כנראה, היו האנשים, ובפרט הנשים, יושבי בית ולא הרבו לצאת לחוצות.

גובה הבניינים בעיר לא עלה אז על שתי קומות. במחצית המאה השבע עשרה בערך החלו היהודים להקים מיבנים בעלי שלוש קומות. אחד מפוסקי אותה תקופה, ר׳ ברוך אנג׳יל (נפטר בשנת ת״ל־1670), מספר, שיהודי אמיד הקים אז בניין בן שלוש קומות, וזמן מה אחריו בנה יהודי אחר אף הוא בית גבוה כמותו בעל חזית נאה, ושני בניינים אלה היו הגבוהים באותו איזור. הפגנת עושר זו מצד היהודים עוררה קנאה בבני האוכלוסיה היוונית, שהלשינו בפני השלטונות הטורקיים כי היהודים התעשרו ומקימים מיבנים מפוארים מאלה של הטורקים, אדוני העיר, וכתוצאה מהסתה והלשנה זו הוטלו על היהודים שומות מיסים הרבה יותר גבוהות מהערך הממשי של רכושם [15].

הריהוט וחפצי הבית

הרהיטים וחפצי הבית של המון העם והפועלים היו צנועים ואפילו בלתי מספיקים. כמעט ולא היו קיימות מיטות של ממש. על ספת עץ רחבה בגובה חצי מטר מעל הריצפה, היו פורשים לעת ערב כסתות ושמיכות וכל בני המשפחה היו ישנים עליה. שולחן האוכל היה נמוך, וכאשר לפעמים לא היה קיים — היו אוכלים על הריצפה, עליה פרשו מפה מבד מגוון (״מקטלי״). בדירות

שבעליהן עניים, כמעט ולא היו כסאות; היו יושבים על הריצפה או על הספה. בחורף היו יושבים מסביב לכלי עשוי מנחושת קלל הקרוי "פ'וגארירו" או "מאנגאל" (טורקית), ובו גחלים לוחשות.

כלי המטבח היו עשויים מחרס או נחושת. לא היתה קיימת אז מערכת הצלחות המודרנית, מזלגות, כפות וסכינים. בני המשפחה אוכלים באצבעותיהם מתוך אותה קדירה הנמצאת בתווך [16].

היהודי הספרדי אוהב את הפרחים. אף העני ביותר היה מקשט את חלונות ביתו ופינות חצרו בעציצים של "רודה", "אלחאב'אקה", ורדים וצמחים ופרחים ריחניים אחרים.

בדירותיהם של האמידים, המרווחות והנוחות, היה הריהוט מפואר לפי מושגי אותו זמן: שטיחים פרסיים רבים, כלי קריסטל מוונציה, מערכות כלי אוכל מכסף או מצופי זהב. הלבנים היו מיובאים בדרך כלל מאיטליה.

נשי המעמד האמיד היו לובשות בגדי פאר ומתקשטות בתכשיטים יקרים, אולם היו נזהרות מלהציג לראווה את עשרן מחוץ לגבולות השכונה היהודית, כדי לא לעורר את קנאתם של ה־גברתנים הטורקים, וה"ייניצ'ארים" הנוראים.

חיים פטריארכליים

היחסים במשפחה היו מסודרים בצורה המעוררת הערצה. סמכות ראש המשפחה היתה מוכרת הן על ידי רעייתו והן על ידי בניו ובנותיו וכולם העניקו לו אהבה, כבוד והתחשבות. הזקנים, אשר בדרך כלל חיו עם בניהם ונכדיהם היו מוקפים רגשי כבוד, הוקרה וחיבה.

האישה היתה שלטת בביתה וניהלה את עבודות הבית כפי ראות עיניה, אולם תמיד לשביעת רצון בעלה. היא היתה אם ורעיה לדוגמה, והגבילה עצמה בקפדנות לתפקידיה כשומרת הקן המשפחתי. תפקידיה ועבודותיה היו מרובים ומגוונים וכדי לבצעם בהצלחה לא היתה לה ברירה אלא להסתגר בביתה. היא היתה צריכה, בעזרת בנותיה, לנקות את הבית, לכבס, ליבש, לגהץ ולתקן את הלבנים והבגדים, להביא מים מהבאר הקרובה ביותר לביתה, ללוש ולאפות את הלחם, לבשל את המאכלים, לטפל בילדים הקטנים וכן בבני המשפחה החולים, וכו'. אהבה עמוקה איחדה את בני הזוג. הגירושין היו נדירים מאד וקרו רק כאשר החיים המשותפים בין בני הזוג היו באמת בלתי־אפשריים. מקרי בגידה כמעט ולא היו קיימים.

במאה השמונה עשרה והתשע עשרה היה אורח החיים צנוע וחמור והעונש על בגידה היה קשה מאד.

האישה לא היתה יוצאת מביתה אלא לצורך מסויים ומוגדר, כגון לבקר חולה, לנחם משפחה אבלה, או לעזור לשכנה או לקרובה בעת לידתה. חגיגות קרובים, ידידים או שכנים של אותה "מעלה" (שכונה) — כחתונות, בריתות מילה, פדיון בכורות וכו' — היו בשבילה הזדמנויות מתאימות כדי להפסיק מדי פעם את החד־גוניות של חייה הביתיים.

הבתים הצפופים, הדירות המשותפות, החיים בחיק המשפחה, חיזקו את יחסי השכנות, הגבירו את קשרי המשפחה והוסיפו נופך לסוד קסמיה. כל הנשים שגרו באותה חצר היו שכנות וידידות. כאשר הזמן היה מרשה, היו מבלות את רגעי הפנאי בחצר המשותפת. כמעט בכל שעות היום נשמעים בחצר קולות, שאון־חיים בלתי פוסק. הקטנים משחקים, צועקים, צורחים ורבים ביניהם, התרנגולות מדדות מפינה לפינה, ואלו אף אלו משמשים סיבה לחילופי דברים; האימהות מתווכחות ומתפייסות ושוב חוזרים השקט והשלווה ושוררים בין השכנים.

השכנים היו אחים לשמחה בחגיגות משותפות וחייהם התנהלו כמו במשפחה גדולה אחת. הומור, הלצות ומעשיות מבדחות היו מוסיפים גוון שמח לשיחות.

השכנות, לאחר שגמרו את עבודות הבית, היו מתאספות לשיחה שבישיבה ותוך כדי כך היו מכינות באצבעותיהן הגמישות, מבצק מעורב בביצים, את האיטריות המכונות "פ'ידיאוס". המשחק בקלפים לא היה נפוץ, בגלל האיסור שהוטל על כך בתוקף ה"הסכמות". במוצאי שבת היו השכנים מתאספים כדי לשמוע דברי מוסר ונחמה בלאדינו, המרחיבים דעתו של אדם. רק בימי שמחה וחג מיוחדים — כגון פורים, חול המועד פסח וסוכות — הירשו לעצמם לשחק במשחקי קלפים תמימים, כגון: "פ'אנטי", "אקשירי" וב"שלושים ואחת"; ובזמנים לא כל כך רחוקים — גם במשחק ה"טומבולה" (מין "לוטו") ומשחק ה"פ'ילג'אניס" (ספלי־הקפה).

שמותיהן של קצת מן החצרות

החצרות שהיו משותפות למספר בתים והיו דומות למעין עיירות קטנות בפני עצמן, נשאו שמות או כינויים שונים, לעיתים מקריים ולעיתים בהתאם לשמות או למקצועות של בעלי הבתים.

לסוג הראשון שייכות: "איל קורטיז'ו די לה קאמפאנה" (חצר הפעמון), אשר בשנת רצ"ג (1533) נזכרת כנמצאת ליד השער הצפוני של העיר; "איל קורטיז'ו די לוס פאב'וניס" (חצר הטווסים), ו"איל קורטיז'ו די לוס קאנטארירוס" (חצר הקדרים), אשר בשנת שמ"ה (1585) היו סמוכות זו לזו. "חצר הקאלבאסארה", שהיתה נמצאת ב"מעלה" של ה"איסלאחאני" (שכונת בית המטבחיים); חצר ה"לאגאדה" (?) הנזכרת על־ידי מחבר שחי במחצית השניה של המאה השבע־עשרה, וכן גם במאה התשע עשרה, כמקום שהיה בו בית מדרש, בסמוך לבית הכנסת של ק"ק פוליא; "קורטיז'ו דיל פאסו" (חצר המעבר), שדרכה אפשר היה לעבור מרחוב אחד לשני או מחצר לחצר.

לסוג השני שייכות: חצר "הגאייגוס", בה היו מתגוררים יוצאי גאליסיה (בספרד), כולם אנשי עמל ועובדי עבודות קשות; חצר "חוסיין פשה" הנזכרת בשנת שמ"ה (1585), כמצויה בקרבת האיזור בו היה תלמוד תורה הגדול; ה"חצר של בוטון", אף היא סמוכה לתלמוד תורה. ר' אהרן הכהן פרחיה מציין שבזמנו (נפטר בתנ"ז 1697), היו החצר הנ"ל וחצר התלמוד תורה מוקפות חומה ובה שערי ברזל חזקים, כמין מבצר, וזאת כדי להגן על הבנות היהודיות מפני מזימותיהם הרעות של לא יהודים (רמז לייאניצ'ארים) [17].

גם ל"מעלס" (השכונות) שמות מקריים ומקוריים. כשאדם היה שואל את רעהו איפה מקום מגוריו, הריהו נענה — ב"חוקיומיט" (ליד בנין המושל), ב"מאדריזיקה דיל אגואה" (אמת המים), ב"צ'אמיצ'קי", וכו'. באשר לרחובות, הריהם מכונים על שם בית הכנסת דשם או אישיות חשובה הגרה בו. במאה השבע עשרה, למשל, היה קיים עדיין רחוב בשם "פולייזי", על שם היהודים יוצאי פוליא (איטליה) שהתרכזו בו.

בשלהי המאה התשע עשרה נשתנה כל זה. ועדה עירונית שעברה במאי 1893 בכל רחובות העיר, העניקה להם שמות כראות עיניה וסימנה את הבניינים במספרים. בשנת תרס"ו (1906), חזרה העיריה ונתנה מספרים חדשים בהתאם לסדר הבניינים ברחובותיה הראשיים של העיר, ואף נקבעו לוחיות פח ממוספרות. כל שמות הרחובות הוחלפו כשהיוונים כבשו את העיר בתחילת תרע"ג (1912).

הרחובות

לפני השריפה הגדולה של שנת ש"ה (1545), וגם לאחריה, לא היתה קיימת כל תכנית עירונית לבניה ולהכוונת הרחובות. שום רשות לא דאגה לבריאות התושבים או לתכנית כללית של איזור זה או אחר. כל איש בנה כרצונו ולפי טעמו על שטח הקרקע שהיה שייך לו. הסימטאות הצרות הובילו האחת אל רעותה כבמין מבוך מפותל, מוזנחות היו ומלוכלכות. לא היה קיים שירות לאיסוף האשפה והשיירים. השכונות היהודיות היו מצויות בעיר התחתית ומשתרעות לכל אורך החומה, והשכונות הטורקיות — במרומה, לרגלי הר החורטיאטשי. מי הגשמים היורדים בחלק העליון של העיר היו נהפכים לנחלי מים שסחפו בדרכם את האשפה והלכלוך לעבר העיר ה־תחתית. הרחובות המלאים שיחין ובורות היו נהפכים למקווי מים בוצניים ומצחינים. אם היו יורדים מטרות עזים, כפי שקורה לעיתים קרובות, בחודשים יולי או אוגוסט — היו המים מציפים את הדירות והחצרות. האפיקים הטבעיים שהילכו להם המים במשך הזמן בדרכם לים, היו נס־תמים ביום בהיר אחד על ידי בניינים חדשים, שהוקמו בחיפזון ובלי התחשבות כל שהיא בצרכים העירוניים. כשהאשפה, שהצטברה בחצר או ברחוב, היתה מתחילה להפיץ ריחות בלתי נעימים היו מעבירים אותה למזבלה הנקראת "מונטורו" (גל אשפתות) שנמצאה ליד החומה. במרוצת הזמן הפך ה"מונטורו" לגבעה גדולה שכיסתה תחתיה גם את החומה, אף כי גלי הים היו סוחפים חלק מן הפסולת שהיתה נופלת לעברה השני. מכל מקום לכלבים שהסתובבו בחוצות היתה המחיה מצויה, הם היו נוברים באשפה ואוכלים כמויות לא קטנות של עצמות ושיירים מכל המינים.

ניגוד בולט היה קיים בין השכונות היהודיות הרועשות, מליאות החיים, לבין השכונות ה־שקטות של הטורקים, אשר תושביהן הצניעו לכת וחיו חיים שלווים מרווחי הונם בבתיהם המרווחים. היוונים, אף הם היו שוקטים על שמריהם בשכונותיהם המרוחקות מהמרכז, ליד חומת העיר הדרומית.

לפני רדת הלילה, היו כל תושבי העיר חוזרים לבתיהם; כל הדלתות נסגרות על מסגר, והשירה המזרחית העריבה והמילודיה של רומאנסות ימי הביניים נוסכים תרדמה מתוקה על התושבים. רק לקראת עלות השחר מופרת השלווה וברחובות היהודים נשמע קולו הנעים של מוכר ה״סאליפ״ (משקה מיוחד משורש השחלב), הד צעדיו של משכים קום, או קריאותיו של שמש בית הכנסת של השכונה, המעיר את המאחרים קום ומזמינם לתפילת שחרית בקראו: אה תפילה! אה תפילה!

ה״פאזוואן״

ה״פאזוואן״ (מילה פרסית שמשמעותה שומר), הריהו נוטר השכונה היהודית. היה זה טורקי או אלבאני גברתן ואמיץ, מזויין במאכלת ו״טויאקה״ (אלה) אשר בקצה חישוק ברזל עבה, ובדורות האחרונים, אף באקדח, שהיה מסייר ברחובות במשך כל הלילה בהחזיקו פנס בידו השמאלית. תמורת שירותו היה מקבל תשלום חדשי צנוע מכל משפחה ב״מעלה״. בנוסף על תפקידי השמירה היה מכריז אף על השעה במשך סיבובו, בהכותו בברזל אשר באלתו על אבן, מספר חבטות בהתאם לשעה, וזאת החל משעת שקיעת החמה (או זריחתה), לפי השיטה המזרחית (חבטה חלשה היתה מורה על מחצית השעה).

ה״פאזוואן״ היה מבצע שירותי עזר נוספים שונים. הוא היה מלווה בחשכת הליל את תושבי השכונה האצים בדרכם אל רופא או מיילדת; במקרה של דליקה הוא המעורר את תושבי הסביבה הקרובה בצעקות ״יאגין ואר״! (פרצה שריפה), על מנת להזעיקם לעזרת הנפגעים. ה״פאזוואן״ — פחדם ומוראם של הגנבים והשודדים — היה לעיתים קרובות גם ה״גוי של שבת״, ובכלל היה נחשב לידיד אנשי השכונה היהודית. הוא היה מקבל מתושביה מתנות כספיות או מצרכים שונים לרגלי חגים יהודיים, ובייחוד בפורים (״פורימליק״).

מגיפות ודליקות

כפי שכבר ציינו, האמצעים ההיגיינים היו מועטים, ארעיים ובלתי מספיקים; האשפה היתה מצטברת ברחובות ובחצירות; המגרשים הפנויים היו משמשים כמזבלות; לא היה קיים ביוב. המים החיים הטובים לשתיה היו מעטים; הצפיפות גדולה, ושטח פנוי להרחבת שטח השכונות היהודיות — אין. אף כי לא היה שום חיוב על היהודים להסתגר בתוך גיטו, איש אינו מחליט, ולא בלי סיבה, להתרחק מאחיו וללכת לחיות בין המוסלמים והנוצרים. החומות הגבוהות מפריעות לאיוורור העיר ומונעות חדירת משב הרוח הנעימה והקרירה (הקרויה ״נימבאט״) הנושבת מהאולימפוס.

אף על פי שהיה קיים בית מטבחיים ציבורי — כנראה בקרבת הכנסיה ״אגיוס מינאס״ — היו נשחטים לפעמים עופות ובהמות בבתי מטבחיים מאולתרים. הדם שהיה נשפך על האדמה ושיירי הבהמה השחוטה משכו אליהם ענני זבובים. אחד המקומות המלוכלכים ביותר בעיר היתה ה״אישטירה״, בה שרצו גדודי עכברים, שהתדשנו על מצבורי התבואה במחסנים.

לאור כל הנאמר, אין פלא שהדבר וכן כל מיני מגיפות אחרות פשטו בשלוניקי באופן מתמיד, הפילו חללים לרוב, וניספו בהן לפעמים משפחות שלמות. שיעור התמותה בין התינוקות היה גבוה בכל הזמנים. אף בשנת תר״ח (1848), כשהאוכלוסיה היהודית היתה באופן יחסי לא מרובה, מתו כאלף תינוקות ממחלת האבעבועות [18].

הבתים הצפופים והבנויים עץ, נסרים וקנים, והמחסור במים, היו הסיבות העיקריות לדליקות התכופות שפקדו את העיר וגרמו נזקים כבדים בנפש וברכוש. רוח ה״וארדאר״ העזה הנושבת בעיר לעיתים מזומנות היתה גורמת להתפשטות מהירה של האש, ותוך שעות ספורות היה כל האיזור כולו נאחז להבות ונראה ככבשן ענקי. אחרי השריפה הגדולה של שנת ש״ה (1545) פרצו במרוצת השנים דליקות רבות אחרות: בשנת שמ״ז (1587) השמידה האש מספר שכונות יהודיות והפכה לאפר ספריות רבות. הדליקה של שנת ש״ף (1620) היתה הרסנית במיוחד; נשרפו בה אלפי בתים יהודיים, 28 בתי כנסת ובניין תלמוד תורה הגדול [19]. בליל ראש חודש סיון תצ״ד (1734) היה חלק גדול של העיר שוב למאכולת אש [20]. היו שריפות גם בשנת תקי״ד (1854) וכן בשנים תקי״ט (1759) ותקל״ו (1776), ומספר גדול של בתים וכן מרבית בתי הכנסת נשרפו שוב [21]. השריפה שפרצה בראש השנה ת״ר (1839) — היתה גם היא הרסנית. נשרפו הרבה

בתים יהודיים, ארבעה בתי כנסת עתיקים ובתי מדרש רבים. שמונים אחוז מאלה שנפגעו היו יהודיים. פחות קשות היו הדליקות בשנים תק"ך (1760), תקכ"ט (1769), ותרי"ז (1857)[22].

דליקות ומגיפות קטלניות היו שתי מכות הגורל אשר ניחתו על יהדות קהילת שלוניקי במשך ארבע מאות שנה וגרמו להגירתם של רבים מטובי בניה לערים וארצות אחרות. כדי להתגבר על הלהבות, השתמשו רק בדליי מים וברגליים; הגברים היו יוצרים כמין שרשרת ארוכה שהתחילה במקום הדליקה והסתיימה על שפת הים (משפש שנפרץ בחומה איפשר מעבר לחוף) ומעבירים היו מיד ליד כלים מכלים שונים מלאים מים מהים לאיזור הדליקה.

השריפה הגדולה של שנת תר"ן (1890)

דליקה גדולה נוספת פרצה בי"ט באלול תר"ן (4 בספטמבר 1890). יותר מאלפיים בתים, כל בתי הכנסת — חוץ מבית הכנסת "איב'ורה" — וכן הישיבות ובתי מדרש רבים, היו טרף ללהבות, שהתפשטו במהירות יוצאת מהכלל. בשריפה זו, שכונתה בפי העם בשם השריפה הגדולה, נהרסו ספריות רבניות ופרטיות רבות וכן כלי המזכרת האחרונים אשר הובאו מחצי־האי האיברי, ושניצלו מאסונות קודמים. השריפה, שהתחילה מביתו של יהודי בשם יעקב אסטרומסה בשכונת ה"פלאסיטה" (השוק הקטן), הרסה את חלק העיר שבין שדרות איגנאטיה, הכנסיה "אגיה סופיה", השכונה היוונית הסמוכה למסלול מרוץ הסוסים, שפת הים, חלק מהרחוב הקרוי עתה ויניזלוס, בית ועד הקהילה, בית הספר תלמוד תורה והבניינים הסמוכים לו. השכונה היוונית הסגורה המכונה "איל מונאסטיריו" (מנזר) וכן הבתים היהודיים הסמוכים ניצלו מן השריפה. השכונות הבאות היו למאכולת אש: פוליא, איה סופיה, ליביה, קלדיריוג, קייביר, מונאסטיר, אקצ'י־מג'יד, וכו'.

תושבים רבים שפינו את חפציהם מהבתים הנשרפים, העבירום לכנסיה "אגיה סופיה", אולם אוד שנישא מאלומות האש הענקיות גרם להתלקחות הרהיטים והווילאות שנמצאו בתוך הכנסיה המפוארת והאש הרסה את כל תכולתה ופסיפסיה הנאים.

הלהבות מחקו וטיהרו לחלוטין את ריכוז משכנות העוני, את הצריפים המזוהמים המטים ליפול, שהיוו מוקדי מחלות מידבקות, ושהיו תפוסים על ידי משפחות מרובות נפשות, וכך נעלמו מעל פני האדמה רחובות וסימטאות מפותלות ללא מוצא, ובא קץ גם למריבות, הקטטות הנצחיות בין השכנים על רכוש משותף או הסגת־גבול. להלן אנו מביאים קטע מנאום שנשא הרופא ז'אק פאשה לרגל חנוכת השכונה קאלאמריה, המבליט את התנאים האיומים בהם התגוררו המוני העם באותה תקופה:

> "אני מבטיחכם, גבירותי ורבותי, שתושבי שכונה זו שמחים עתה בחלקם. זיכרו נא באילו תנאים הם חיו לפני שבאו לגור כאן. הם התגוררו בשכונת סאראף באשי... זיכרו נא, כמוני, באיזה מצב עלוב חיו שם התושבים העניים, בלמעלה מ־300 חדרים, בתנאים סניטאריים נוראים... לא היו קיימים שם סידורים היגייניים מינימאליים ובאותה מידה חסר יחס כבוד כל שהוא למידות המוסר. בחדר אחד ויחיד גרו הבעל, אשתו, ילדיו ולעיתים אף בנים מבוגרים ונשואים. כל עבודות הבית, כגון: כביסה, בישול וכו', היו נעשות באותו חדר. כמעט כולם חיו יחד, אכלו לחם צר, ושתו מים בלתי נקיים, שהיו מביאים בחביות ודליים. עד כאן בכל הנוגע לגוף. גם הנשמה לא סבלה פחות ממצב זה: בית ספר לא היה בנמצא ואפילו לא 'חאברה' (מין 'חדר'). התפילות היו נערכות בגזוזטרה או בחצר פתוחה בקיץ או באחת הדירות בחורף. תנאים אלה כמובן לא היו יפים לבריאות. כל הצרות היו מתחילות שם... זה היה המקור והמוקד של כל מיני מחלות מידבקות, מחלות עור, טיפוס ואנימיה קשה. ובכדי להילחם בכל התחלואים האלה, לא היה בנמצא אלא 'מרפא' (רופא מניסיון) אחד או שניים אשר קיבלו משכורתם מ'ביקור חולים', ומעט תרופות"[23].

תיאורו של ד"ר ז'אק פאשה על שכונת "סאראף באשי" התאימה לתנאים ששררו בהרבה שכונות אחרות, ואשר נהרסו על ידי השריפה בשנת תר"ן (1890). למרות זאת שרדו באיזורים יהודיים שונים, בתים רבים ישנים ורעועים. ב־14 בינואר 1903, למשל, התמוטט בית בן שתי קומות בעת שנערכה בו חתונה. 14 אנשים נהרגו וכ־50 אחרים נפצעו, ביניהם אחדים בצורה קשה.

אסונות אחרים

שלוניקי סבלה גם מרעידות אדמה רבות: בשנת ג' תתי"ב (52 לספה"נ) נהרס חלק גדול מהעיר על ידי רעש חזק. בשנת ד' תל"ז (677), נחרבה העיר על ידי רעידת אדמה נוספת. בשנת ק"ץ (1430), כשהטורקים שמו מצור על העיר, גרם רעש חזק להתהוות בקיעים בחומה שהגנה עליה. מאז ועד ימינו היו רעידות אדמה תכופות למדי. נזכיר את הידועות ביותר שהתחוללו

בשנים תע"ד (1714), תע"ט (1719), ותקי"ט (1759). באביב של שנת תקפ"ט (13 באפריל 1829) נגרמו נזקים גדולים לרכוש על ידי רעש חזק. בראשית שנת תרי"ט (27 בדצמבר 1858) הורגשו רעידות אדמה רבות וחזקות בשלוניקי ובשרס. העיר סבלה מרעידות נוספות ב־6 בדצמבר 1866 (תרכ"ז), ב־4 באפריל 1871 (תרל"א), ב־16, 17, 29 ו־32 בנובמבר של אותה שנה; ב־12 ו־13 בספטמבר 1876 (תרל"ו) וב־6 ליולי 1902 (תרס"ב). רעידות האדמה שהתרחשו בימי שלטונם של הטורקים לא גרמו כנראה נזקים גדולים למבנים של העיר; למשל שער הנצחון של גאלריוס החזיק מעמד במשך הדורות ולא ניזוק מרעשי האדמה. מאז תרס"ב (1902) היו מספר רעידות קלות יחסית.

ב־20 באוקטובר 1898 (תרנ"ט), סבלה שלוניקי מסערת ברד (שגרגיריו היו בגודל של זית גדול או של ביצה) אשר שברה את הזכוכיות והרעפים של כל הבתים והרסה צריפים רבים.

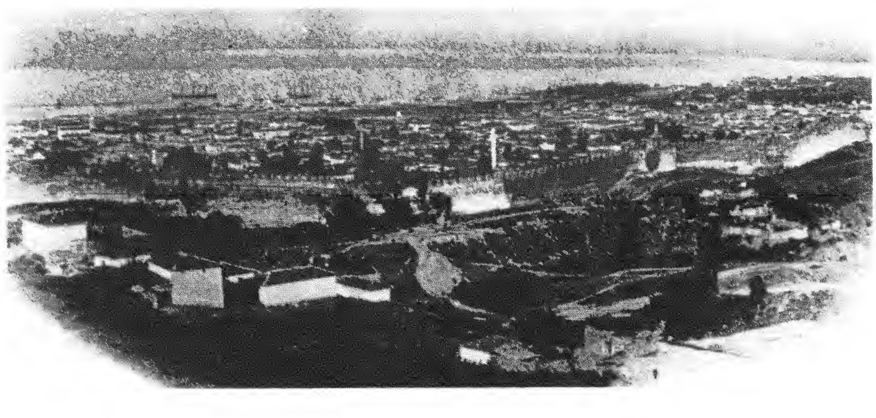
החורף של שנת תי"ז (1657) היה קשה במיוחד. בגלל המחסור הגדול בחמרי דלק וחימום, הרסו מספר בעלי בתים את בתיהם הישנים, מכרו את העצים להסקה, והרוויחו על ידי כך סכומים ניכרים.

שיקום העיר

בדומה לעוף החול — שלוניקי חדשה קמה מתוך אפר השריפה של שנת תר"ן (1890). כמה גורמים חברו אז יחד והיו סיבה לשינויים גדולים במראיה וצורתה. תנאים חדשים עזרו לשי־קומה, והיא הפכה, תוך תהליך הבינוי, לעיר מודרנית. מומחה לבניין ערים בשם מנקסה (Menexé), כנראה ממוצא יווני, מונה על ידי העיריה לעריכת תכנית לשיקום האיזור שנהרס על ידי ה־דליקה. בהתאם לתכניתו הותוו רחובות ישרים ורחבים באופן יחסי, אולם עדיין לא הוחקו החו־קים להסדר הבנייה החדשה. משום כך, דווקא באיזור המרכזי של העיר, בו האמירו מחירי הקרקע מאד, היו הרווחים בין בניינים סמוכים זה לזה קטנים ביותר. לעומת זאת, כמעט לכל הבניינים החדשים הותקן ביוב, אף כי בבתים רבים בעיר נשארו בורות שופכין.

הבניינים החדשים באיזור היו בדרך כלל בני קומת קרקע וקומה או שתיים נוספות, ובכל קומה — דירה אחת בלבד, במספר חדרים שונה. פנים הדירה תוכנן בדרך כלל כך: במרכז — אולם כניסה המכונה "ואראנדאדו", שממנו הכניסות לחדרים השונים (חדרי שינה, חדר אורחים וכו') ולמטבח. כשהאולם — ה"ואראנדאדו" — היה גדול במיוחד, חילקו אותו על ידי מחיצת זכוכית ("ג'אמלי"), שפתחו אותה לרגלי חגיגות משפחתיות מיוחדות.

הבניינים החדשים שהוקמו באיזור השריפה היו משני סוגים: "קיאב'גיר" או "טאראבה". לסוג הראשון היו שייכים אלה אשר קירותיהם החיצוניים והפנימיים נבנו מאבנים או לבנים. אלה אשר קירותיהם נבנו מעצים וקורות מטויחים בטיח מבחוץ — שייכים לסוג השני. מיבנים מסוג אחרון זה היו מתלקחים במהירות בשעת שריפה. משום כך, הפרמיה לביטוח נגד אש לסוג זה של בניינים, היתה גבוהה יחסית. לחברות ביטוח רבות היו צוותי כבאים משלהם, אולם בשעת דליקה היו כל קבוצות הכבאים נזעקות למקום האסון על מנת לעזור בכיבוי השריפה ובהצלת הרכוש.

מראה כללי של העיר מצד צפון

Vista generala de Salonique i sus murayas.

לא כל הנשרפים יכלו להרשות לעצמם לממן את הקמת בתיהם מחדש, כיוון שרובם אף לא היו מבוטחים. רוב בעלי הבתים הזעירים היו נאלצים לקבל הלוואות או משכנתאות. אדם בעל הון תועפות בשם זרוחה, ממוצא יווני, הוא אשר נתן אז את מרבית ההלוואות נגד משכנתאות באיזור עליו אנו מדברים בפרק זה. שער הריבית שהיתה משתלמת על הלוואות אלו היה 9% לשנה.

דירות המשפחות שהסתדרו בבתים החדשים רוהטו ברהיטים שהובאו מווינה, לונדון, פאריס או איטליה, או שיוצרו בבתי מלאכה מקומיים, ולהן כל שירותי הנוחיות שנדרשו על ידי החיים המודרניים דאז. הריהוט בבית צנוע היה כמובן, פשוט ולעיתים לוקה בחסר. מיטה מודרנית ("אה לה פ'ראנקה"), עשויה מברזל ונחושת היתה נחשבת למותרות. ברם, הזוגות החדשים, אף בעלי היכולת המועטה, רכשו רהיטים וכלי בית מודרניים. לפי המנהג היתה הכלה צריכה להביא לבית החדש רהיטים, וילאות ולבנים, ולהורים "יצאה הנשמה", כדי לספק לבנותיהם נדוניה ו"אשוגאר" (לבנים, כלי בית, רהיטים וכו') "לפי כבודם".

אם נוציא מהכלל את הפרברים המרוחקים וכן איזורים מרכזיים מעטים, לא היו קיימות בתוך העיר שכונות עממיות לחוד ואריסטוקראטיות לחוד. באותה השכונה ובאותו בניין חיו משפחות מכל השכבות הסוציאליות. בקומת הקרקע, שהיתה כמעין מרתף, חיו הפועלים — בכל חדר משפחה; בקומה הראשונה גרו משפחות המשתייכות למעמד הבינוני; ואילו המשפחות העשירות ביכרו לגור בקומה העליונה בה היתה גזוזטרה ו"שיינישי" (בליטת תצפית). בדרך כלל לא היו ניגודים או סיכסוכים בין הגרים באותו בניין, אף כי השתייכו למעמדות שונים. להיפך, רוח ידידות, הבנה וסולידאריות יהודית היתה שוררת בין השכנים. שום קנאה לא הפרידה בין מעמד העמלים למעמד הבינוני או העשיר וכולם חיו בהרמוניה מליאה.

שקט שרר בדרך כלל ברחובות של השכונות היהודיות, חוץ ממקרים בודדים בהם הוא הופר על ידי איזה גברתן ששלף סכינו מטעמים סנטימנטאליים.

דמי שכירות — החלפת דירות

הכל רצו לגור באיזור המרכזי של העיר, בקרבת ה"פלאסה ג'ודיאה" (השוק היהודי), ליד ה"מארינה" (החומה הימית) וה"ג'ארשי" (המרכז המסחרי).

שכר הדירה השנתי באיזור זה — החל מה"ג'אדי סאברי פאשה" (כיום שדירות ויניזלוס) ועד ה"ג'אדי די וינטי" (עתה "אגיה סופיה"), — היה נע בין 8 ל־10 לירות זהב טורקיות לחדר. דמי השכירות לדירה בת 2 חדרים, כניסה ומטבח היו עולים כ־20 לירות לשנה.

מעבר ל"ג'אדי די וינטי" היה שכר הדירה הולך ויורד עד כדי 5 לירות לחדר לשנה. לצד ה"ווראדאר" (כיום רחוב איגנאטיה) היה שכר הדירה זול יותר והיה פוחת והולך ככל שהתרחקו מהרחוב הנ"ל — וככל שהקרקע במעלה הגבעה היתה גבוהה — אף כי האוויר שם היה בריא יותר. להבנת ניגוד זה צריך להדגיש כי אמצעי התחבורה באותם הימים היו בלתי מספיקים.

משפחות בעלות אמצעים מועטים היו דרות בחדר יחיד. שתיים־שלוש משפחות ואפילו יותר היו גרות באותה דירה. בנים ובנות לאחר חתונתם היו, לעיתים קרובות, ממשיכים לגור יחד עם

העיר המשוקמת, אחרי שריפת תרע"ז

La sivdad reconstruisida, despues del fuego del 1917.

ההורים. היחסים בין השכנים באותה הדירה היו בדרך כלל טובים וידידותיים. מובן שמדי פעם בפעם היו החיים המשותפים גורמים לוויכוחים ומריבות בין הנשים, שהיו משתמשות במיתקנים והשירותים המשותפים.

הנוהג בשלוניקי היה לשכור דירה לתקופה של שנה אחת החל מחודש אלול. עד סוף השנה שלאחר מכן היה הדייר צריך לעבור לדירה אחרת, במידה והביע מראש את רצונו לעשות כן, או אם בעל הבית רצה להעלות את שכר הדירה, או שדרש מהדייר לעזוב את הדירה בלי סיבה כל שהיא.

הסכם השכירות היה נעשה בר־תוקף על ידי תשלום מפרעה שהיתה נקראת "פיי" (דמי קדימה). לא היו נחתמים חוזים, כי מנהג הדורות היה קבוע וידוע, וההתחייבות שבעל פה היתה בעלת תוקף של חוק. במידה ולא היתה אפשרות לבצע את ההסכם מסיבות מתקבלות על הדעת — היו דוחים את תשלום המקדמה, כנהוג בין ידידים. לא קרה שבעל בית ישתמש באלימות כדי להוציא דייר מדירתו, ועל אחת כמה וכמה שלא פנה לערכאות הגויים. תמיד שררו יחסי כבוד והדדיות בין בעלי הבתים והדיירים כמו ביתר חלקי העם. היו אמנם מסתכסכים לעיתים אך במהרה היו משלימים, כמו בין אחים. לעיתים היו פונים לבורר. היה צורך לשלם את שכר הדירה לשנה שלימה מראש ובבת אחת, דבר שהיה מהווה בעיה קשה לראש המשפחה. השאיפה העליונה של כל משפחה מהמעמד הבינוני היתה להיות בעלת בית, אפילו צנוע, משלה. שאיפה זו נראית מוצדקת אם ניקח בחשבון ששכר הדירה באותם הימים היווה כ־40% מכלל תקציב ההוצאות השנתי של משפחה לא עשירה.

עניים רבים היו מקבלים מהקהילה מענק שנתי של 20 עד 40 פראנקים זהב כדי להקל עליהם את תשלום שכר הדירה. מט"ו באב ועד ראש השנה, ז.א. במשך כשישה שבועות, עמדה בראש טרדותיהם של יהודי שלוניקי בעיית החלפת הדירה ותשלום שכרה. החלפת הדירות, בעיקר בחודש אלול, היתה לובשת צורה של נדידה המונית, ביחוד באיזור "הדליקה הגדולה".

העברת החפצים מדירה לדירה היתה נעשית על עגלה ארוכה בעלת ארבעה גלגלים או על ידי סבלים, שהיו קוראים להם "חאמאליס". ה"חאמאל" הוא טיפוס שלוניקאי מיוחד, סבל מומחה רב־כוח, שהיה יכול לשאת על גבו משא של 100 ק"ג ללא קושי; להקלת מלאכתו היה משתמש בבקיאות ב"כתפת" ("אלבאדרה"), מין כר ממולא בעשב־ים, שהיה "לובש" על גבו ובעזרתו היה נושא ומעביר משאות כבדים. בזמנים בהם לא היו קיימים תלת־אופניים, עגלות־יד וכו' היתה הובלת משאות לא גדולים נעשית על גבו של ה"חאמאל". איש העמל, הכפוף תחת משאו, היה הולך לאיטו ממקום למקום, מבטו צמוד לקרקע כשמפעם לפעם הוא נשען על אחד הקירות.

לפנים, היתה החלפת הדירות נעשית בחודש ניסן, אולם הדבר הכביד מאד על המוני דלת העם שהיו צריכים באותו זמן לשאת גם בהוצאות המרובות לחג הפסח. על מנת לפתור בעייה זו, התכנסו הרב הראשי ר' אשר קוב'ו, הרבנים, הפרנסים וטובי העיר והחליטו בשנת תרי"ט (1859) לקבוע את חודש אלול, במקום חודש ניסן, כחודש המיועד להחלפת הדירות. תוקף "הסכמה" זו נקבע לחמש עשרה שנה, אולם ניתן היה לחדשה באופן אוטומאטי.

תושביה הטורקיים, היוונים, והבולגרים של העיר, שהיו גרים בדירות שהיו שייכות להם, לא הוטרדו בבעיות של שכר הדירה, ובבעייה הקשה מהן, של ההחלפה השנתית. הם חיו שקטים ושלווים בבתיהם שלהם, הצנועים, הרחוקים ממרכז העיר.

גידול מתמיד באוכלוסיה היהודית

כבר ציינו לעיל שבמשך כארבע מאות שנה עשו הדבר והמגיפות האחרות, שמות ביהודי שלוניקי, משום שהיו תחומים בפרברים ·שכנים, סמוכים זה לזה, באיזור הנמוך של העיר, בו האקלים לא היה בריא ביותר. משפחות רבות נעלמו מבלי להשאיר כל זכר לקיומן; על אף אחוז הילודה הגבוה, לא התרבה מספר היהודים אלא במעט.

אולם, בדורות האחרונים, הודות לשיפור הכללי בתנאים ההיגייניים, לאמצעי התברואה הציבוריים, לגיאות הכלכלית, ולתהליך הריבוי הטבעי המיוחד של העם היהודי — גדל מספר התושבים היהודים פי שלושה תוך עשרות שנים מעטות. להלן מספר תאריכים דימוגראפיים: הנוסע קוזינירי מוסר כי במאה הי"ח היו בשלוניקי כ־20,000 יהודים, מספר שהיה שווה כנראה למספר הפליטים שהתיישבו בעיר אחרי הגירושים מספרד ופורטוגל. הם היו ניכרים, לדברי

קווינרי, בכובעיהם המיוחדים. ה״דונמים״ מנו אז כ־500 משפחות. בשנת תרכ״ה (1865) עלה מספר היהודים ל־25,000 נפשות (המספר הכולל של תושבי העיר היה בערך 50,000 נפש). בשנת תרל״ו (1876) כבר מנתה הקהילה כ־40,000 נפש. בתחילת המאה העשרים חיו בשלוניקי 60,000 יהודים, ובשנת תרע״ב (1912) עלה מספר היהודים ל־80,000, מתוך מספר כולל של כ־150,000 תושבים. תושבי העיר התחלקו אז כדלקמן: 54% יהודים, 18% יוונים, 14% טורקים, 8% ״דונמים״, 4% בולגרים ו־2% סירבים, ארמנים ויתר לאומים.

ריבוי אוכלוסין מהיר זה נובע, ביחס ליהודים, מעודף הלידות על הפטירות, וביחס לנוצרים והמוסלמים — מהגירה מארצות חוץ [24].

גידול האוכלוסיה היהודית ושיפור המצב הכלכלי, בתקופה זו, נותנים את אותותיהם בצריכת הבשר: בתחילת המאה ה־20 שחטו בשלוניקי 340 פרות לשבוע — לפי חישוב של 43 עד 44 שבועות בשנה. במשך 8 או 9 השבועות הנותרים של השנה היו שוחטים פרות מועטות בלבד [25]. בממוצע היו שוחטים כ־14,750 פרות ו־50,000 כבשים בשנה. ב־תרס״ו (1906) היו בשלוניקי 24 שוחטים, לעומת מספרם הזעום לפנים [26]. לאחר כמה שנים הגיע מספר הפרות הנשחטות לכדי 400 לשבוע. ראוי לציין שהקצבים היהודים היו מספקים בשר לאניות שעגנו בנמל שלוניקי, אולם לעומת זאת השכבות העניות של האוכלוסיה לא היו קונות מצרך זה אלא פעם בשבוע, לכבוד יום השבת.

על אף העובדה שמספר רב של עשירים ואחרים עברו לגור בשכונות מרוחקות מהעיר, נשאר האיזור העירוני היהודי מאוכלס בצפיפות, ומשפחות מרובות־נפשות המשיכו לגור במבנים צרים ורטובים מתחת לפני הקרקע בגלל אמצעיהן המוגבלים. ההתפתחות של המסחר, אף כי היא ניכרת, אינה משיגה את צרכי גידול האוכלוסיה היהודית.

רק תעשיה אחת פרחה והתפתחה במהירות מפתיעה, והיא תעשיית עיבוד הטבק, הדורשת ידיים עובדות רבות. בעלי תעשיה זו וכל הקשורים בה נהנו מעושר רב ושגשוג. גידול תולעת המשי והתעשיה הקשורה בכך וכן המטוויות אף הם העסיקו מספר רב של עובדים. בתי המלאכה לנעליים, קונפיקציה ומטוויות־יד אינם מעסיקים עוד אלא מספר מצומצם של עובדים משני המינים. היבוא החפשי של כל המצרכים תמורת תשלום קבוע של מכס אחיד בשיעור של 9% בתחילה, ואח״כ ב־11%, אינו מעודד הקמה והתפתחות של תעשיה מקומית, ומספר המובטלים, או המובטלים למחצה, היה רב. בתרנ״ח (1898), למשל, היו בעיר כ־6000 משפחות עניות שהיו מקבלות קיצבה מהקהילה. ובשנים אלה היתה הקהילה מחלקת כ־30,000 ״אוקאס״ מצות (2 ״אוקאס״ לנפש), לנצרכים. מאחד מנאומיו של ד״ר מזרחי ב־תרס״ו (1906), אנו למדים כי באותו זמן היו בשלוניקי 12,000 משפחות לא אמידות, ומתוכן כ־6,000 היו נצרכות לעזרת ״ביקור חולים״. עד שנת תרס״ח (1908), בה נכנס לתקפו חוק ״שירות חובה״ לכל הנתינים העותומאניים, מרגיש היהודי השלוניקאי בנוח בסביבתו היהודית ואינו רגיל לעזוב את ביתו כדי להציע את עבודתו במקום בו היא נדרשת; למרות קשיי החיים — אין תנועת הגירה מן העיר.

העוני ותנאי המגורים הקשים גורמים להתפשטות מחלות מידבקות כמו הטיפוס והמלריה, השנית והחצבת, המפילות קרבנות רבים בין התינוקות של מעמד העמלים, בעיקר בתקופת היניקה. כן נפוצות מחלות מעיים אחרות הגורמות למות ילדים רבים במשפחות העניות.

האנימיה הקשה והשחפת קוטלות רבים מבין העניים. קיימת דיספרופורציה בין אחוז הנפטרים בין היהודים לבין שאינם יהודים. בחודש יוני 1897 נרשמו על ידי שירותי הבריאות בעיר 125 מתים, מהם 83 יהודים, 22 מוסלמים ו־20 נוצרים. ב־1898 עשתה המלריה שמות בין היהודים שגרו בפרבר ווארדאר. בחודש אוגוסט אותה שנה נרשמו 102 נפטרים, מהם 61 יהודים, 42 נוצרים ו־9 מוסלמים. בחודש יוני 1901 מתו 245 איש, ביניהם 150 יהודים, 67 נוצרים ו־28 מוסלמים. בהתייחסו לסטאטיסטיקה זו, כותב הדו־שבועון ״איל אב׳ניר״ (העתיד) ב־21/8/1906 את הדברים הבאים: ״אנו [היהודים] מהווים קצת יותר ממחצית תושביה של שלוניקי ואף על פי כן מספר היהודים מתוך כלל הנפטרים הוא תמיד יותר מ־50% ולעיתים מגיע עד 62% ו־65%. הסיבה היא שהיהודים גרים בדירות צרות, בלי איוורור, בצפיפות, לעיתים מתחת לפני האדמה, מה שאין כן בני יתר הדתות״.

"לאס קאמפאנייאס"

תושבי שלוניקי החלו להתגורר בשכונה הגדולה של ה"קאמפאנייאס" במחצית הראשונה של המאה ה־19, כאשר הימים והחופים נעשו כבר חפשים משודדי־ים. בתחילת מאה זו היו קיימות כבר וילות רבות, המכונות בדרך כלל בשם "קולי" (טירות), שהיו שייכות לקונסולים, סוחרים יהודים בעלי נתינות זרה, ולטורקים עשירים, ביניהם "דונמים" רבים. הנוסע אמי בו, ששהה אז בשלוניקי, כותב כי לקונסולים רבים ולעשירים אחרים היו וילות מדרום לעיר מעבר למפרץ, למרגלות ההר חורטיאטשי [27]. וילות אלה, שהיו משמשות לבעליהן כמעונות קייץ, היו מוגנות מפני מתקיפים אפשריים על ידי אלבאנים מזויינים מכף רגל ועד ראש. בשנת תרמ"ט (1889) אף נהרסה החומה שהפרידה בין העיר העתיקה לבין בית החיים היהודי ואיזור ה"קאמפאנייאס", ונספו שם דיירים חדשים.

פנים בית הכנסת הגדול "בית שאול"

La Kehila grande "Beth Chaul".

האקלים בסביבה זו בריא והקרקע זולה. משפחות רבות מהמעמד הבינוני היו מחליטות מדי יום ביומו לעבור לגור אל מחוץ לעיר, משום הצפיפות הגדולה שהיתה קיימת במרכז העיר. בשנת תרנ"ד (1894) כבר קיים ב"קאמפאנייאס" בית ספר קאטולי לבנות העושה תעמולה למען האמונה הנוצרית בין התלמידות היהודיות. כדי להילחם בבית ספר מיסיונרי זה, יזם ר' יעקב קוב'ו, שזה עתה הוטלה עליו מישרת הרב הראשי, הקמת בית ספר יהודי לבנות בשכונה, ועזרו לידו אישים יהודים רבים. בבית ספר זה נלמדו צרפתית ואיטלקית, קצת עברית ולימודי דת. יוסף קאסוטו נתמנה כמנהל בית הספר החדש, שאגב לא זכה לחיים ארוכים.

הבנייה באיזור זה נעשית באופן מקרי ובלי תכנית קבועה, עד שנת תר"ן (1890). בשנה זו הותקן שרות קרוניות (טראמוואי) לשכונה, מופעל על ידי בהמות, ותחבורה זו המריצה הרבה תושבים מהמעמד הבינוני והאמיד להעביר את מקום מגוריהם אליה. האיזור המאוכלס ביותר על ידי יהודים היה זה המשתרע מתחנת החשמל עד "קרים אפנדי" (כיום פאלירון). ממקום זה והלאה, הלך מספר התושבים והצטמצם עד שמגיעים ל"וילה אלאטיני" — שם נגמר קו הקרוניות.

עם התרבות היהודים בשכונה, הורגש צורך במקום תפילה. האישה הנדיבה הגברת פ'אקימה (נפטרה בשנת תרע"א־1911), אשת הנדיב שאול מודיאנו (נפטר בתרמ"ג־1883) קיבלה על עצמה להקים בית כנסת מפואר בליבה של השכונה. הבנייה החלה בשנת תרנ"ו (1896) ונסתיימה בסוף תרס"א (1.9.1901). טקס חנוכת הבית נערך בשבת, יום ראשון של ראש השנה תרס"ב. בית הכנסת נקרא בשם "בית שאול" (ע"ש בעלה המנוח) אולם היה ידוע בעיקר כ"בית הכנסת של הסיניורה פ'אקימה". כאשר נלקחו יהודי העיר על ידי הגרמנים למחנות ההשמדה בתש"ג (1943) — הוחרב בית הכנסת על ידי היוונים, כדי להשתמש בחמרי הבניין היקרים. על אף העובדה שבשכונה זו היו גרים יהודים רבים, לא היה קיים שם בית ספר יהודי עד תרע"ז (1917), והתלמידים היהודים היו לומדים בבתי הספר האיטלקי, הקאטולי ושל ה"מיסיון לאיק" הצרפתי, ואכן רוב רובם של תלמידי בתי ספר זרים אלה היו יהודים.

השכונות באיזור ה"וארדאר"

בניגוד לאקלים הבריא באיזורים אשר מחוץ לעיר מצד דרום, אקלימו של האיזור הצפוני הידוע בשם "וארדאר", לא היה טוב לבריאות. בגלל הביצות הרבות הפזורות בקרבת הדלתה של הנהר אקסיו (וארדאר), סבלו תושבי האיזור לעיתים קרובות ממלריה, שהתפשטה על ידי להקות יתושים גדולות.

שלוניקי נהיתה צרה מלהכיל את כל תושביה. משום כך, בערך באמצע המאה ה־19, מתחילים רבים מהם, בייחוד העניים והעובדים, להעתיק את מגוריהם לאיזור הפרברים הצפוני, הנקרא גם בשם "אפ'ואירה די לה פואירטה" (מחוץ לשער), למרות אקלימו הבלתי בריא. הקרקע ושכר הדירה היו זולים והמקום לא רחוק ממקומות העבודה. במשך המחצית השניה של המאה נוצרו שם שכונות מקריות, בליל של צריפים, צריפונים ופחונים; מעונות דחק ועוני. לאחר שריפת תר"ן השתכנו באיזור הזה מספר גדול של משפחות עניות; מ־800 עד 1000 משפחות חסרות אמצעים, חיו שם בתנאים קשים מבחינת ההיגיינה והנוחיות. לעיתים חסרו להם אף מי שתיה. ה"קוליבאס" (הצריפונים) של ח"ם סינטו הידועות לשימצה, היו ממש אורוות. שכונת "שאיר" (שדה מרעה), שהיתה סמוכה לשכונה "לה בארה" (הביצה) היתה מורכבת ממיבנים הרוסים למחצה. הליכלוך בשכונות "לה בארה", "פרץ" ו"מוסטאפ'ה עריף" היה ממש מבחיל. העיריה, לרוע המזל, לא דאגה כלל לנקיונן, ומשום כך רבו בהן הקרבנות מהמחלות המידבקות.

איש לא עשה דבר כדי לתקן את המצב. רוב המשפחות שגרו "מחוץ לשער" היו מקבלות מוועד הקהילה קיצבה שנתית כדי להקל עליהן את תשלום שכר הדירה שעלה ל־7.5 לירות טורקיות לשנה. ב־תרנ"ח (1898) נמלטו מלאריסה ובאו לשלוניקי 22 משפחות יהודיות בגלל ההסתה האנטישמית, שהתנהלה בעיתונות היוונית, שהאשימה את יהודי בירת תיסאליה בשיתוף פעולה עם הצבא הטורקי בזמן מלחמת טורקיה־יוון (1897). משפחות אלו שוכנו בצריפי שכונת "מוסטאפה עריף". לאחר מכן הגיעו 7 משפחות נוספות אשר נהנו גם הן מאותה מידה של הכנסת אורחים.

איזור ה"וארדאר" היה מאוכלס כולו על ידי יהודים, פרט למובלעת "קילקיש מאליסי" שהיתה השכונה הבולגרית הגדולה ביותר של שלוניקי. תושביה היו פועלי בניין, אופים או מובילי לחם וחלב ("גאלאצ'אניס").

הפרברים הירש וקאלאמאריה

השריפה של שנת תר"ן (1890) החריבה כ־1100 בתים, ש־80% מהם היו שייכים ליהודים, וכ־1600 משפחות נשארו בלי קורת גג, רובן בעלות אמצעים צנועים. כדי לבוא לעזרת הנפגעים הוקמו שתי ועדות: האחת בנשיאותו של מושל העיר גאליב פאשה, והשניה בנשיאותם של הרב הראשי ר' יעקב קוב'ו ונשיא הקהילה סיניור יעקב מודיאנו. נערכו מגביות על ידי שתי הוועדות והסכום הכולל שנאסף על ידיהן עלה ל־36,000 לירות זהב טורקיות. הודות לפנייתו של הרב הראשי של צרפת דאז ר' צדוק כהן (קהן) תרם גם הבארון מוריס דה הירש סכום של 110 (או 120) אלף פרנקים זהב.

בסוף תרנ"א (4 בספטמבר 1891) הגיעו 2000 יהודים, פליטי הפוגרומים בקישינב, והשתקעו בשלוניקי. ועדי ההצלה והעזרה שהוקמו כדי לפרנס ולעזור לנפגעי הדליקה מהשנה הקודמת חידשו פעולתם וקיבלו תרומה נוספת מהבארון הירש בסך 60,000 פראנקים. מחצית מהסכום הכולל שנאסף שימש לעזרה וסעד לנפגעי הדליקה והפוגרומים שהזכרנו לעיל, ובמחצית השניה נקנו שטחי קרקע גדולים, בצפון העיר, חלקם ליד תחנת הרכבת המזרחית וחלקם לצד דרום בשכונה שנקראה "קאלאמאריה", לא רחוק ממחנה הצבא הטורקי.

שטחי הקרקע בצפון העיר, שהיו ידועים בשם "גוארטה קאבאקו", היו שייכים לקולוניל טורקי בשם מוסטאפה ביי והשתרעו על פני שטח של 35,480 מטרים מרובעים. הקניה נעשתה על שמות הרבנים הראשיים צדוק כהן (קהן) ויעקב קוב'ו, שהזכרנו לעיל, ושמואל שאול מודיאנו. על שטחים אלה הוקמה השכונה שנקראה בשם "בארון הירש", ובה 30 מיבנים בני 120 דירות, אשר 56 מביניהן נמסרו למשפחות הפליטים מרוסיה. כל דירה הכילה 2 חדרים, מטבח ומרפסת (או חצר קטנה).

שכונת "קאלאמאריה" אשר שיטחה השתרע על 19,740 מטרים מרובעים נרשמה בספרי האחוזה של העיר על שם הרב הראשי יעקב קוב'ו וקארלו אלטיני. היו בה 40 מיבנים ובהם 164 דירות בנות 2 חדרים כל אחת. הדירה הגדולה שבמיבנים היתה פונה לרחוב, ולקטנה היה חלון יחיד הפונה לחצר. שכירות הדירה הגדולה היתה לירה וחצי, ולקטנה לירה, לשנה. בשנת תרס"ו (1906) חיו בשכונה זו 400 משפחות, כ־2000 נפשות. הדיירים הראשונים שעברו לשכונה זו, חיו לפני פורץ השריפה האיומה של תר"ע, ב"מעלה" בשם "סאראף באשי" בצפיפות ובתנאים קשים.

פרבר בארון הירש קיבל מראה עליז יותר, עם הרחובות הרחבים והמוצלים על ידי עצים בשני הצדדים והבתים המטופחים והנקיים. בין תושבי הפרבר נמנו גם אנשים מכובדים. רוב אבות המשפחה היו עובדים בתחנת הרכבת המזרחית. דיירי שכונת קאלאמאריה היו שייכים לדלת העם והיו מחוסרי השכלה וחינוך. על יהודי בור וחסר־נימוסין היו אומרים עליו בשלוניקי שהוא מה"טריס צ'ורוס" (שלושת הקילוחים [28]) שבשכונה זו.

עזרה הדדית יהודית והומאנית

כבר ציינו שהאקלים באיזור הווארדאר לא היה בריא. האדים המורעלים שעלו מאגמי המים העומדים ומהביצות שבתחומי הדלתה של הנהר אקסיו, המאלאריה ותוצאותיה הנוראות, בייחוד לגבי אנשים שסבלו מתת־תזונה, הפכו את התושבים ליצורים עלובים. בקייץ של שנת תרנ"ז (1897) פרצה באיזור זה מגיפה קשה של מאלאריה שנמשכה גם בשנת 1898. במשך חדשיים בלבד מתו בפרבר הירש 50 איש. על מנת לייבש את הביצות ולטהר את האוויר היה צורך לנטוע

עצים, ומשפחת אלאטיני תרמה 200 עצים למטרה זו. תושביו העניים של איזור הווארדאר חסרו שירות רפואי, רפואות ועזרה מכל סוג שהוא. בראשית תרנ״ח (דצמבר 1897) יזם איש החסד הגדול ד״ר משה מזרחי, מספר פניות אל הבארונית קלארה דה הירש, והשיג ממנה תרומה בסך 30,000 פראנקים זהב כדי להקים מרפאות, האחת בפרבר הירש, השניה בפרבר קאלאמאריה והשלישית במרכז העיר. מרפאות אלה היו מיועדות למתן עזרה רפואית ותרופות לעניי העם.

בניסן תרנ״ח (17 במרץ 1898) — נורתה אבן הפינה לבניין המרפאה בפרבר בארון הירש ובה גם מקום לאישפוז חולים חינם. חנוכת המרפאה נערכה ב־6 באוקטובר של אותה שנה. לאחר הקמת בית החולים הירש בתרס״ח (1908), הועידו את המרפאה הנ״ל כבית מחסה לחולי רוח. המרפאה השניה הוקמה בשכונה שהיתה נקראת ״קאדי״ בקצה המגרש הגדול שהיה ידוע כ־״מידאן די לוביל״ בלב העיר, באיזור מאוכלס כולו יהודים. מרפאה זו נחנכה ב־26 באפריל 1900, וניתן לה השם ״קלארה די הירש״, אולם היתה נקראת למעשה המרפאה של ה״מידאן״. אח״כ נחנכה גם המרפאה של פרבר קאלאמאריה על שם לוסיין די הירש.

על מנת להבטיח את פעולתה התקינה של המרפאה בלב העיר, הוקצבו לה הסכומים שהיו נגבים על ידי הקהילה, על הכשר לגבינות ולסוכר הכשר־לפסח, מלבד מענק שנתי מיוחד שאף הוא ניתן על ידי הקהילה. כל זה הסתכם ב־1100 לירות לשנה. הבארונית קלארה די הירש הבטיחה אמנם, עוד בהיותה בחיים, תרומה בסך 90,000 פראנקים לאחזקת שלוש המרפאות, שהיתה צריכה להימסר ב־3 תשלומים שנתיים, אולם היא הספיקה להעביר רק את התשלום הראשון בסך 30,000 פראנקים, כי נפטרה בינתיים.

הד״ר מזרחי שהחל במבצע נרחב להקמת מוסדות תברואה ציבורית בין התושבים היהודיים, יזם ויסד אגודת נשים לגמילות חסדים שנקראה בשם ״לה שאריטה״. אגודה זו נוסדה בשנת תרנ״ח (1898), עת פרצה מגיפת מאלאריה באיזור הווארדאר, במטרה להקל על מצוקתם של תושבי שני קצות העיר העתיקה. ועד גברות אחד פעל בווארדאר והשני בקאלאמאריה. הגברות שהיו מתקבלות לאגודת סעד זו היו שייכות לשכבות העליונות של החברה היהודית, ובדרך כלל היו ממוצא איטלקי. בראש האגודה עמד הפרנס הידוע יעקב מודיאנו והמזכיר היה יצחק שאל־תיאל. מוסד זה היה מקבל הקצבה שנתית בסך 1000 פראנקים זהב מהבארונית דה הירש.

שכונה בלתי ידועה

בהתאם למסמך הנמצא ברשותנו, היתה קהילת שלוניקי בעלת קבוצת בתים קטנים ב״מעלה״ (שכונה) טופחאני ע״י בית הכנסת הישן של ״ק״ק מאיור״, בהם התגוררו יהודים עניים בתנאים היגייניים נוראים. הקהילה החליטה למכור בתים רעועים אלה ולשכן את תושבי השכונה המפונים במקום אחר. בב׳ באב תרל״ח (1878), מכרה הקהילה לבית הכנסת הנ״ל 32 בתים בני קומה אחת ואחד בן 2 קומות יחד עם חצר מרכזית, בסכום של 884 לירות זהב טורקיות ו־115 גרושים[29]. המכירה נעשתה על שם משה יצחק פ׳לורנטין, גיזבר בית הכנסת, בהסכמתו של הרב הראשי של אותם ימים ר׳ מאיר ן׳ נחמיאס. שישה חדשים לאחר מכן, בחודש שבט תרל״ט (ינואר 1879) קנה בית הכנסת ״מאיור״ את עשרת הבתים הנותרים תמורת סכום של 145 לירות ו־92 גרושים. במכירה שניה זו מופיעים כקונים יצחק פ׳ראנסיס ושם טוב מאיר נחמיאס, גיזברי בית הכנסת (בהתאם לחוקים העותומניים, לא היו מוסדות ציבוריים גוף משפטי ומשום כך היו הקניות נעשות על ידי אדם פרטי, שהיה נהנה מאמון המוסד).

המסמך הנ״ל מציין כי בתמורת הבתים הנמכרים נקנו על ידי הקהילה בתים אחרים כדי לשכן בהם את המפונים. לא רשום דבר על מקומן של דירות חדשות אלו. יש להניח שכל המש־פחות שוכנו באיזור הווארדאר.

שלוניקי נעשית מודרנית

בד בבד עם התפשטותה, נעשית העיר יפה יותר ומצטיינת בשדירות ורחובות ישרים. סאברי פאשה, מושל העיר, חנך ב־1867 רחוב ראשי אשר ארכו קילומטר וחצי המשתרע מהים ועד בית הממשלה (״חוקיומיט״). כן ניטע לפי הוראותיו הגן הגדול המכונה בשם בישצ׳ינאר. ביוזמתו נהרסה ב־1874 החומה שהגנה פעם על העיר מצד הים וכן שער הווארדאר[30], ואבני החומה שימשו לבניין הטיילת על שפת הים. מידחט פאשה, סלל את הרחוב המוביל מה״חוקיומט״ עד בית הספר המקצועי של ה״איסלאחאני״ (1875), שנוסד על ידו. הוא שיחזר את ה״בידסטין״

El tramway cuando no avia electricita.

סביבות "שער גלריוס" לפני חיבור רשת החשמל (ציור עממי)

(שוק עתיק מקורה שהיה מכונה בפי העם "באשיסטה"). במשך פעילותו הקצרה בשלוניקי ציווה ה"ואלי" (מושל כללי) גאליב פאשה לרצף את הרציף הימי ("איל מולו") וה"אישטירה" (1882) באבני גרניט. הוא סלל את "דרך הווארדאר" (1887), ונטע עצי אקאציה בצידי הרחובות הראשיים בעיר. כאשר בשנת 1889 הרסו את חומת העיר מצד דרום, נוצרה שדירה ארוכה מהמגדל הלבן עד בית החולים העירוני, שכונתה שדירות חמידיאי (ע"ש עבדול חמיד). בצורה זו ניתן חותם מודרני לעיר.

כל השירותים העירוניים השתפרו אז באופן ניכר ביזמתו של ה"דונמי" חמדי־בי, אדם נאור ובעל יזמה [31]. הודות לגיאות הכלכלית של היהודים, הוקמו בניינים מפוארים באיזור המרכזי של העיר, בייחוד לאורך הטיילת ליד המזח, וכן משני צידי השדירה שתחילתה במגדל הלבן וסופה ליד חווילתו של אלאטיני.

בשנת תרכ"ט (1869) החלה פועלת מועצת עיריה ("בילידיאי"). ראש העיר הראשון הראוי לתואר זה היה סוליימאן סודי שנתמנה על ידי ה"ואלי" [32].

בשנת 1871 כבר היה קיים שירות ניקיון לטיאטוא הרחובות ולאיסוף האשפה, שהיתה מובלת הרחק מהעיר, ובלילה הוארו הרחובות בפנסי נפט.

העיר הלכה והתרחבה מיום ליום. כדי להקל על המעבר ממקום למקום, הותקנו בשנים 1889/90 שני קווי קרונות טראמוואיי. קו אחד, המתחיל ב"כיכר החירות" ונמשך עד סביבות חווילת אלאטיני, עובר דרך ה"מולו" ודרך השדירה שכונתה לאחר זמן על שם המלך גיאורגוס והמלכה אולגה. הקו השני יצא מהתחנה המרכזית והסתיים ב"שלושת הקילוחים", ז. א. מעבר לשער הנצחון של גאליריוס, שם היה לפנים שער החומה בדרום מזרח העיר.

ביח"ר לגאז לתאורה לעיר — במקום פנסי הנפט — נחנך ב־תרמ"ט (1889) והוארו רוב הרחובות החשובים. דירות בעלי היכולת גם הן הוארו אז על ידי גאז. עוברות שנים מספר והזרם החשמלי מאיר רחובות מסויימים ודירות מספר של יהודים, והשימוש בחשמל מתפשט מיום ליום.

בתרמ"ח (1898) מתחילה חברה צרפתית בעבודות לבניין נמל בטוח ומודרני, שנחנך ב־15 בדצמבר 1901, והלם את דרישות המסחר המתפתח והיבוא והיצוא הקשורים בו. אניות טראנס־

אטלאנטיות בעלות תפוסה גדולה ועמוסות סחורות חוץ, עוגנות בנמל, כדי לחזור אל מעבר לים כשעל סיפוניהן נוסעים ומהגרים, ובבטנן תוצרת חקלאית ליצוא.

רשת מסילות ברזל, אשר נקודת מוצאן היא שלוניקי, הולכת ונבנית. ב־1871 מתחיל לפעול קו הרכבת שלוניקי—איסקופיה—מיטרוביצה. ב־1880 מוארכת מסילה זו ומחברת את שלוניקי עם ארצות מרכז אירופה דרך בילגראד. קו זה מכונה בשם "אקספרס־אוריינט". ב־1893 יוצא קו מסילת הברזל משלוניקי, עובר דרך פ׳לורינה וחוצה את מאקידוניה המערבית. שנה לאחר מכן מגיע הקו למונאסטיר. ושנתיים אח"כ, ב־1896, הוא חוצה את אדמת מאקידוניה המזרחית וטורקיה עד דידיאגאץ; מכאן קיימת מסילת ברזל המקשרת עיר זו עם קונסטאנטינופול. רשת מסילות זו תורמת תרומה נכבדה להתפתחות הקשרים המסחריים של בירת מאקידוניה, המהווה מרכז מסחרי לארצות הבלקן.

מפעל בלגי מספק לתושבים, החל משנת תרמ"ט (1889), מי שתיה טריים. נוזל יקר זה המחולק עתה בשפע, תורם במידה רבה לשיפור התנאים ההיגייניים של העיר. בעזרת המים הזורמים מאתרים עתה את הדליקות ומכבים אותן במהירות. כך נוצר גדוד הכבאים היהודים המשתמש לראשונה בעגלות נושאות מים לכיבוי שריפות. גדוד כבאים זה הלך והתפתח ובכשרונות מפקדיו והאמצעים החדשים שלרשותו, הצליח להשתלט במידה רבה — אם כי לא במידה מספקת — על השריפות הגדולות בעיר.

יש לציין שרוב החברות הזרות האלו מומנו על ידי בעלי הון יהודים והעסיקו פועלים ופקידים יהודים רבים מכל הסוגים, ועל ידי כך תרמו להרמת רמת חייהן של מאות רבות של משפחות יהודיות אשר לפני זה חיו בעוני ובניוון.

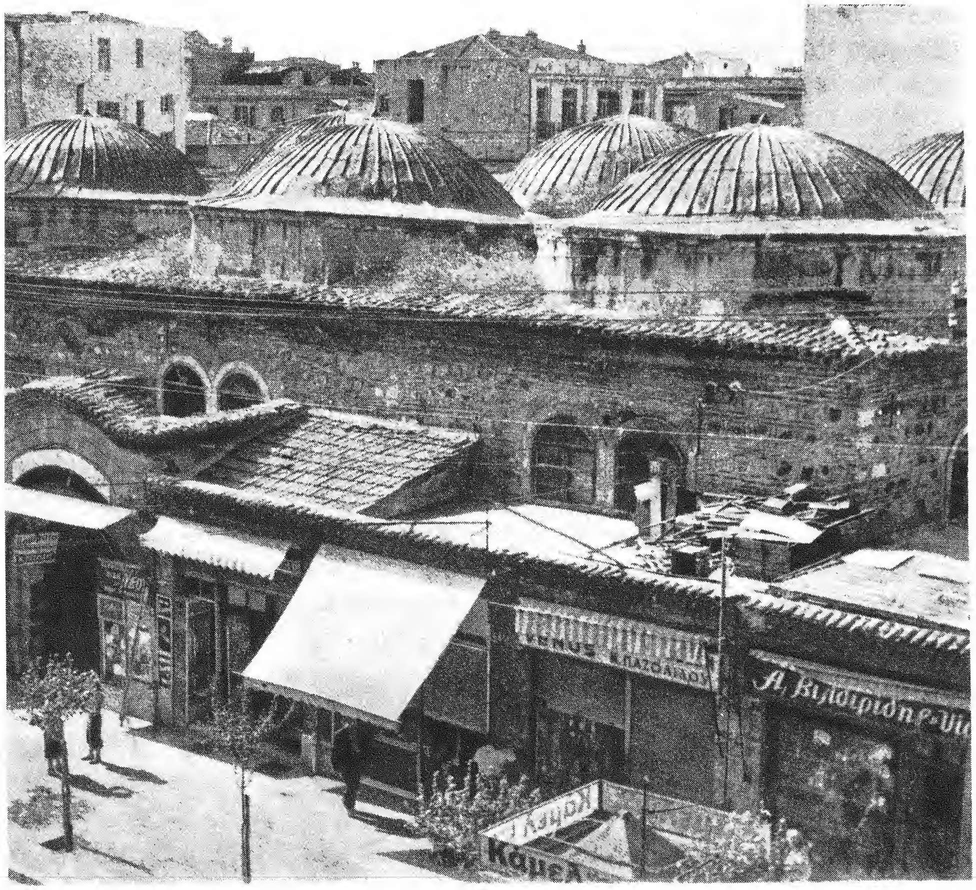
מוסדות בנקאיים וציבוריים שונים נוסדו בימים ההם. אחד ההשובים שביניהם הוא ה"בנק די סאלוניק", שנוסד בשנת תרמ"ו (1886). הסניף השלוניקאי החל בפעולותיו בשנת 1888, והונו הסתכם ב־2 מיליונים פראנקים זהב. ההון הוגדל ל־4 מיליונים ב־1893, ל־6 מיליונים ב־1905 ול־8 מיליונים ב־1906. לקוחות בנק זה, וכן בנק עותומאן ויתר הבנקים, היו ברובם יהודים.

רחוב סאברי פאשה, שהתחיל מכיכר החירות והגיע לכיכר ה"חוקיומט", ומושבו של מושל המחוז ("וילאייט"), היה מלא משני צידיו בחנויות ובתי מסחר מכל המינים. לא רחוק מכיכר השוק היהודי ועד שדירות איגנאטיה, היה רחוב זה מקורה בגג גבוה בסגנון מזרחי ומשום כך היה חלק זה של שוק העיר קרוי ה"שוק החשוך".

הנמל החדש ובית המכס

El nuevo porto i la duana.

El Bachisté — La Plassa Vieja.

ה״באשיסטי״ — השוק הישן

משני צידי שוק זה השתרעו, כשתי כנפיים, שני שווקים אחרים גם הם מקורים: ״קארי־באזאר״ (שוק הנשים), ו״איסטאנבול ג׳ארשי״ (שוק איסטנבול).

ה״שוק החשוך״, שהיה מורכב מכמה מאות סככות, יחד עם שני השווקים הסמוכים, היוו מעין גלריות מסחריות בנוסח ישן; סוחרים במוצרים יקרים של מלאכת יד מזרחית, צורפים, מוכרי עתיקות, מוכרי מוצרים מודרניים, מוכרי בד צמר, משי וכו׳, ניהלו שם את מסחרם בצוותא. רוב בעלי העסקים באיזור המסחרי הזה היו יהודים, ומיעוטם ״דונמים״ ממוצא יהודי. חנות בודדה לחפצי אפנה, ברחוב סאברי פאשה, שהיתה שייכת ליווני, הלכה והידלדלה.

שלוניקי, בעיקר בריכוזיה היהודים, הלכה וקיבלה צורה של עיר אירופית, והטורקים מכנים אותה בגאווה ״קוצ׳וק פאריס״ (פאריס הקטנה). זר, שהיה בא בדרך הים או ברכבת, היה לו הרושם שהנה הגיע לעיר מודרנית, בה המזרח והמערב נפגשים וחיים בצוותא. ואכן בירת מאקידוניה משמשת כגשר בין המערב והמזרח. רק השכונות הטורקיות והיווניות, נשארו כפי שהיו: רחוקות מהמרכז העירוני, שקטות ושלוות, בלי לשנות את מראיהן.

מכירות נכסי דלא נידי נרשמות עתה כחוק בספרי האחוזה. סמוך ל־1887 החליטו השלטונות הטורקיים להכיר בכל העיסקות של מכירת בתים שנעשו בין היהודים באמצעות ה״מכירה״ (שטר מכר מקובל בין היהודים שבזמנים קדומים היה בר תוקף) רשמו אותן והסכימו להעניק להם תעודות הכרת בעלות מתאימות. הרב הראשי ר׳ מאיר ן׳ נחמיאס ור׳ יעקב קוב׳ו [33] מונו על ידי השלטונות כדי לבדוק את ה״מכירות״ של הבעלים היהודים, לקבוע את רשימת הנכסים וכן את רשימת בעליהם המתאימים, ואלה קיבלו אחר כך את האישורים הרשמיים.

השריפה הנוראה של שנת תרע״ז (1917)

למרות צירוף שלוניקי למלכות יוון בתרע״ב (1912) וההגירה הגדולה של משפחות יווניות שבאו להשתקע בעיר, שמרה בירת מאקידוניה, למרות הכל, על צביונה היהודי, כמו בימי שלטון הטורקים. השכונות במרכז העיר מאוכלסות יהודים בלבד. היו יהודים שמעולם לא יצאו מתחום השכונות היהודיות ורבים מביניהם לא ידעו כלל את השפה הטורקית (ואח״כ — את היוונית). לעומתם, האלמנטים מבני הלאומים האחרים של העיר כגון ״הדונמים״, היוונים, הבולגרים, הרומנים והלבנטינים — נשאו ונתנו ודיברו באיספניולית. הדוכנים והחנויות — גם של הגויים — נסגרו בשבת ובימי החג היהודיים. כל העבודה בנמל היתה נפסקת, והוא הדין במכס, כיוון שה״מאונאג׳יס״ (בעלי הספינות) ובעלי הסירות, וכן הפורקים והטוענים, הסטיבאדורים, העגלונים, הסבלים, הסוורים וכו׳ — היו כולם יהודים. הנוסע שהיה נכנס לעיר — המשופעת בכיפות וצריחי מסגדים — בין בדרך הים ובין בדרך היבשה, היה מופתע בשמעו מכל צד את צלילי שפתו של סירוואנטיס, והיה מדמה בנפשו שבטעות הגיע לעיר באחת מפינותיה של אנדאלוסיה.

בתחילת המלחמה העולמית הראשונה היו יהודי שלוניקי בשיא התקדמותם הכלכלית, הודות למיליון חיילי בעלות הברית שירדו בנמל העיר ב־1915 וחנו במאקידוניה, שהיתה מרכז הפעולות נגד הבולגרים. היה זה כאילו ירד מן זהב יום יום על שוקי שלוניקי ורוב רובם של הנהנים מזהב זה היו יהודי העיר, שידעו את השפות האירופיות, ועסקו בכל סוגי המסחר (אספקה סיטונית ומכירה קמעונית). רבים צברו הון תועפות, כמעט שלא נותרו עניים בקהילה, ועושר ושפע שררו בכל המעונות.

אולם אלה שהביאו את השפע הזה לעיר הם הם שבעטיים ירד עליה אחד האסונות הגדולים ביותר בתולדותיה.

בשבת ל׳ באב תרע״ז (17 באוגוסט 1917), בשתיים אחה״צ פרצה דליקה בבית מגורים רעוע, בו היתה גרה פליטה יווניה. בית זה נמצא בשכונה שהיתה ידועה בשם ״לה אגואה נואיבה״ (המים החדשים) בצפון העיר. הרוח הצפונית הידועה בשם ״וארדאר״ או ״טראמונטאנה״, שנשבה באותו יום בחזקה, הפכה תוך שעות מעטות את השריפה המקומית הקלה לתבערה בעלת ממדים עצומים, ובתים אין ספור על כל אשר בהם היו למאכולת אש.

איך ניתן להתגבר על הלהבות הנוראות הלוחכות כל אשר נקרה בדרכן? אנשי צי המלחמה הצרפתי, שעגנו במפרץ, בראותם כי האש מתפשטת, שאבו את כל כמות המים שהיתה בבארות, כדי להציל את הרכוש והמתקנים של בעלות הברית בעיר וסביבתה. גדודי מכבי האש היהודים, נשארו כתוצאה מכך, בידים שלובות. הגנרל סראי, מפקדה הצבאי של העיר, נשאר אדיש לכל הבקשות הנואשות המופנות אליו. אף לא טיפה אחת של מים לאזרחים, המלחמה קודמת לכל! — עונה איש הצבא הנוקשה. בינתיים מתקדם ים הלהבות ללא הפוגה, בהשאירו מאחוריו הרס

ממראות ההרס אחרי השריפה בתרע״ז

ושימון. הדליקה המשיכה להתפשט ולשרוף כל אותו ערב עד חצות הלילה כאשר רוח ה״וארדאר״ העזה התחילה שוככת. הלהבות החלו לאבד מעצמתן ואט אט דעכה הדליקה וכובתה.

כל החלק המרכזי של העיר הפך לערימת גחלים עצומה. 4100 בתים על פני שטח של 217 הקטארים היו למאכולת אש. כל בתי הספר היהודיים, הפרטיים והקהילתיים, 32 ה״קהלים״, (בתי הכנסת העתיקים) ומספר רב של בתי מדרש וישיבות, השוק היהודי, כל הדוכנים והחנויות באיזור המסחרי, שהיו שייכים ברובם ליהודים, נשרפו כליל, והפכו לעיי חרבות וערמות אפר. כך, בשעות מעטות, ירדה הטראגדיה הנוראה על העיר. למזלם הרע, לא היה ביטוח נגד אש אלא למעטים. רוב הבתים, החנויות, התכולה והסחורות לא היו מבוטחים.

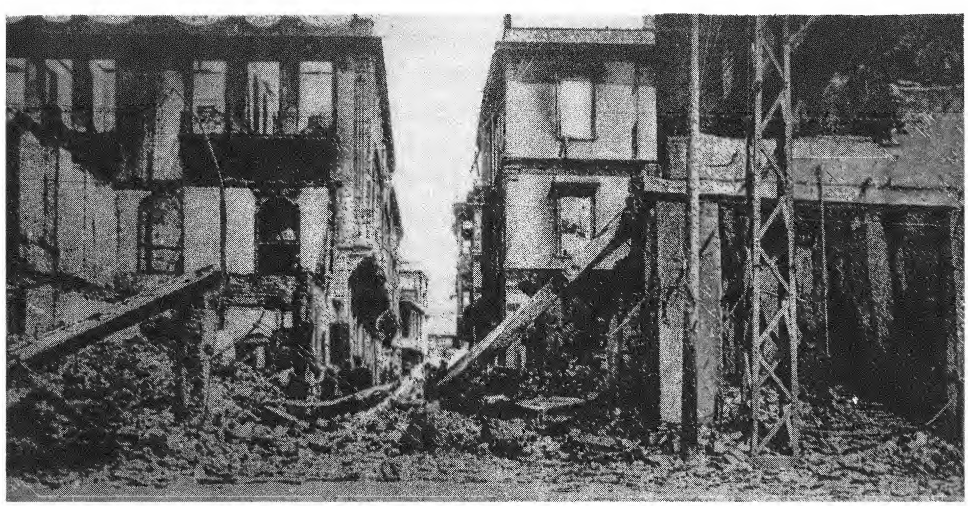
השריפה הנוראה הזאת הותירה 52,000 יהודים בלי קורת גג ובלי מחסה, ובפני ועד הקהילה עמדה הבעייה הקשה והמיידית של השגת מקומות מגורים חדשים. הפועלים ובעלי האמצעים הצנועים מוצאים מחסה זמני בחצרות, במטבחים, או בחדרים של ידידים או קרובים שבתיהם ניצלו מן האסון. רבים מהם לנים בלילות תחת כיפת השמים, נתונים לחסדי מזג האוויר. הקהילה נותנת מחסה למספר גדול של מפונים עניים, במיבנים ארעיים שניבנו בחפזון בסביבות העיר. מיסכנים אחרים מאלתרים לעצמם אוהלים או צריפוני פחים על המגרש בו היה מישכנם הקודם. בני המעמד הבינוני שוכרים דירות בשכונת ה״קאמפאנייאס״, אשר עד כה גרו בה תושבים מעטים.

תוך שנים מעטות אוכלסה השכונה הזאת במשתכנים חדשים שבנו שם, במגרשים הריקים והנרחבים, בתים רבים. שכונות יהודיות חדשות צצו שם, ונוסדו בתי כנסת ובתי מדרש, וכן בתי ספר קהילתיים ופרטיים. מחיר הקרקעות ב״קאמפאנייאס״ — אשר בתחילת המאה העשרים, איש לא היה מעונין בהן, ביחוד באיזורים המרוחקים מקווי התחבורה הפנימית ומשום כך היה מחירן כמעט אפסי — האמירו בצורה מפליאה תוך שנים מועטות.

באיזור הדליקה נראו רק מראות חורבן, כאב ושיממון. הבעיה המטרידה של מציאת מחסה מפני הגשמים והקור לאלפי משפחות שנשארו ללא קורת גג לא מצאה את פתרונה מייד. ועד הקהילה עשה את כל אשר ניתן לעשות כדי לעזור ולשכן את פליטי הדליקה: בגמר מלחמת העולם הראשונה, קנה את בתי החולים הצבאיים שפונו על ידי צבאות הברית ועשה בהם תיקונים, שיפוצים וסידורים מתאימים על מנת להתאימם למגוריהם של אלפי מחוסרי הבית.

ההפקעות

אחרי עבור ימי החרדה והצער רצו היהודים לבנות מחדש את האיזור שנפגע ולהקים בו בניינים חדשים וטובים יותר, אולם חוק שהוצא על ידי השלטונות היווניים 24 שעות אחרי פרוץ הדליקה, אסר לבנות מיבנה כל שהוא באיזור זה. חוק אחר, שיוזמו היה שר התחבורה פאפאנ־אסטאסיו, ופורסם ב־3 במאי 1918, בא להפקיע את כל המגרשים של איזור הדליקה מידי בעליהם.

Los danios del fuego del 1917.

משפחת מפונים יהודית במחנה אוהלים ב׳צלטניק׳

Resfuidos jidios del fuego al campo de Zeltenik.

מטרת הצו — לדברי מחוקקיו — היתה לשקם את האיזור וליפות את העיר, אולם למעשה היתה הכוונה האמיתית למחוק את האופי היהודי של העיר ולתת לה צביון יווני.

התוכנית החדשה, שעובדה על ידי מתכנן הערים הצרפתי הברארד, כללה גם סעיף הפקעה לבית הקברות היהודי, שהיה גובל עם העיר העתיקה, לשם הפיכתו לגן עירוני גדול. עם אישור התכנית החדשה נושלו כל בעלי המגרשים הקטנים — רובם ככולם יהודים — שקיבלו תמורתם תלושי־בעלות הניתנים להעברה, שלמעשה היו חסרי ערך, והספסרים הגדולים רק התעשרו על חשבון המעמד הבינוני שהידלדל. היו אמנם מחאות מצד בעלי הרכוש הקטנים, שהיו מרובים, אולם הממשלה המרכזית באתונה לא שעתה להן ולא התעניינה בגורלם. בגלל חסרון כיס נאלצו בעלי המגרשים, בסופו של דבר, למכור את תלושיהם במחירים נמוכים לספסרים ובעלי הון, כשדמעות בעיניהם. כמה בעלי הון יווניים מאתונה — כנראה על פי רמז מגבוה — היו הראשונים ש״חטפו״ מגרשים רבים באיזור המסחרי במחירים זולים.

ועוד צרה: בסכומי הפיצויים שקיבלו חלק מהיהודים מחברות־הביטוח, קנו מטבע בולגרי וגרמני, בתקווה שאלה יחזרו למחירם שמלפני המלחמה, אולם כסף זה איבד את ערכו לחלוטין עם פיחות המארק, דבר שהיווה אסון נוסף לבעלי הרכוש שנשרף.

בינתיים מתרחשת הטראגדיה של אסיה הקטנה, המביאה ליציאה המונית של התושבים היווניים מהאיזורים הטורקיים. אחרי חתימת חוזה חילופי האוכלוסין בלוזאן (1923) מגיעים ליוון גלי פליטים יוונים ללא הרף. מאה אלף מביניהם משתקעים בשלוניקי, ובכללם מספר גדול של סוחרים מנוסים הקונים אף הם מגרשים רבים בעיר.

התרכזות יהודי שלוניקי בשכונותיהם המיוחדות ומסביב לבתי הכנסת שלהם עזרה במידה רבה לשמירת הלשון המיוחדת (לאדינו) ומסורת האבות בכל הדורות. הדליקה הגדולה של אב תרע״ז, שהרסה את השכונות היהודיות, ופיזרה את תושביהן לארבע קצות העיר, שינתה לחלוטין את פרצופה של יהדות העיר. הרגש הדתי נחלש, המנהגים הפטריארכליים נעלמו ברובם; והאחווה ורגש־ההדדיות היהודית הלכו והתרופפו.

התיישבות בשלוניקי והגירה ממנה

התיישבות יהודים אשכנזיים בשלוניקי החלה, בימי מסעי הצלב הראשונים (ד׳ תתנ״ו־1096). פליטים — משפחות או בודדים — הנמלטים מרציחות נושאי הצלב באים לעיר מדי פעם בפעם. הגירה ספוראדית זו — ובה הפסקות ארוכות — מתחזקת בסוף המאה הי״ד ובמאה הט״ו,

בשל רדיפות וגירושים באותה עת בארצות מרכז אירופה. באותה תקופה מגיעות לעיר גם קבוצות גדולות של יהודים מאיטליה ומספרד, הן למטרות מסחריות והן כתוצאה מקשיים ורדיפות.

גירוש ספרד מביא גלים רבים של פליטים המתיישבים בעיר. המהגרים החדשים מהווים קיבוצים בלתי תלויים, בהתאם למקום מוצאם, ולכל קיבוץ בית כנסת משלו (קהל).

בשלהי ימי הביניים אחרי גירוש ספרד ובמשך המאה הט״ז, מקבלת מאקידוניה, בלי הפסק, פליטים ומהגרים מחצי האי האיברי ומאיטליה. הבאים הם יהודים בגלוי או בסתר, אנוסים, שברחו מציפורני האינקוויזיציה, החוזרים בעיר ליהדותם. זרם האנוסים הבורחים למזרח נחלש במאה הי״ז, ובשנת ת״מ (1680) לערך מסתיימת למעשה הגירתם של ה״נוצרים החדשים״ לטורקיה ושלוניקי.

במחצית הראשונה של המאה הי״ח אנו מוצאים כבר בשלוניקי קבוצה לא קטנה של יהודים מאיטליה, בעיקר מליוורנו. הם מתרכזים בשכונה הפ׳ראנקית ואח״כ ב״קאמפאנייאס״. הם ידועים כ״אורחים״, ״זרים״ או ״פ׳ראנקוס״.

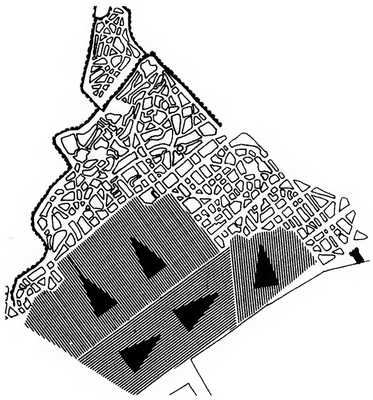
בשנת תקפ״א (1821) פורצת המרידה היוונית נגד הטורקים, וכתוצאה מרדיפות ורציחות אנטי־יהודיות, נמלטות משפחות רבות מיוון (הישנה) ומוצאות מקלט בשלוניקי. בתרמ״א (1881) כאשר נפת תיסאליה צורפה למלכות יוון, נוטשים יהודים רבים את לאריסה, בירת האיזור, כדי להתיישב בשלוניקי. בתרנ״א (1891) מתיישב מספר מסויים מיהודי קורפ׳ו בעיר אחרי עלילת הדם הידועה; רובם הם בעלי אמצעים מצומצמים (העשירים משתקעים בקהיר ואלכסנדריה).

באופן מקביל לזרם ההגירה לעבר שלוניקי, נוטשים מספר גדול של יהודים את עירם, מרצונם או בעל־כורחם. כשדליקות או מגיפות פוקדות את העיר, עוזבים אותה תושבים יהודים רבים כדי למצוא מחסה בערים אחרות בבלקנים. רבים הם אלה המשתקעים במקומות אחרים מטעמים מסחריים. הם מקימים קהילות חדשות או מגבירים ומחזקים את הקיימות. יש לציין בין ערים אלו את סופיה, בילגראד, ניש, בושנא־סאראי, ביראט, (ר׳ שמואל די מדינה מציין כי הקהילה היהודית בסופיה נוסדה על ידי יהודים משלוניקי); הם מגיעים עד בודאפסט ווינה ואפילו עד ערים מסויימות בגאליציה, כשאיזורים אלה היו עדיין תחת שלטון מלכי עותומאן. במחצית השניה של המאה הי״ז התחזק זרם ההגירה, שהחל כבר לפני כן, לעבר איזמיר. באותם הימים נחלש המסחר בשלוניקי, ביחוד מאז תכ״ט (1669), שנה בה נפלה כריתים, שעד אז היתה שייכת לווניציה, בידי הטורקים, ומרכז המסחר בים התיכון המזרחי עבר לאיזמיר. סוחרים יהודים משלוניקי, שסבלו קשות מעובדה זו וכן מהדליקות, המגיפות והמיסים הכבדים, נאלצו לעבור לעיר זו ושם להמשיך בפעילותם המסחרית, ולפעמים לקחו איתם גם את פקידיהם. אפשר לומר בוודאות שיהודי שלוניקי הם שהגדילו וגרמו לקידום ניכר בקהילה היהודית בעיר זו.

כך, עד מחצית המאה הי״ט, התהווה שיווי משקל מסויים בין ההגירה לעיר והריבוי הטבעי — מחד גיסא, לבין התמותה שנגרמה על ידי מגיפות רצופות שעשו שמות בין התושבים היהודים, וההגירה ממנה מרצון או שלא מרצון — מאידך גיסא; השכונות היהודיות מתמלאות אוכלוסין ונעשות דלילות אוכלוסין לסירוגין. אולם מהמחצית השניה של המאה הזאת מתחילה עליה מתמדת במספר התושבים היהודים בעיר, עד שבעשרת השנים הראשונות של המאה ה־20 גדל מספר היהודים פי שלושה. תהליך ממושך זה של גידול וריבוי, נובע בעיקר מירידה ניכרת בתמותה, כפי שהסברנו לעיל.

קבוצות רבות של תלמידים שסיימו מדי שנה את בתי הספר התיכוניים בני משפחות בעלות אמצעים, לא הצליחו להיקלט כולם במסחר ובבנקאות. באותם הימים נחשבה עבודת הכפיים לפחותת כבוד, ולובשי הכותונות בעלות הצווארון המעומלן היטב ומכנסי הפסים שבאפנה, לא אבו לעסוק במלאכות; הצעירים המפונקים, הסמוכים על שולחן הוריהם, נתרבו, ואף על פי כן מעטים מאד היו אלה שהתחילו לחשוב על נסיעה. הרוב הגדול אינו רוצה עדיין להתרחק מסביבתו, לוותר על מתיקות האווירה היהודית הטובה, לנתק את קשרי המשפחה המרובים ולהתרחק מיחסי הידידות, המסורת וההרגלים המשותפים. אולם מספר צעירים בעלי יוזמה מחליטים בכל זאת לעזוב את קורת הגג המשפחתית. עם התקרב המאה העשרים, נוסעים כמה מנהלי חשבונות למצרים, שם נוסדו אז מפעלים מסחריים רבים על ידי חברות זרות.

ובתחילתה של המאה מתחילה גם הגירה של ממש — אשר לאחר מספר שנים תקבל ממדים

מפת העיר אחרי שריפת תרע״ז. האיזורים המסומנים במשולשים שחורים נשרפו כליל. השלטונות היווניים מיהרו להפקיע את כל המגרשים, שרובם ככולם היו בבעלות יהודית.

Plano de Salonique despues del fuego de 1917. Lo sinialado con manchas pretas son las regiones destruidas enteramente.

גדולים — לניו יורק. הראשונים נותני הדוגמה, היו שלמה העליון ויעקב חולי, שעזבו בשנת תרס״א (1901) את שלוניקי ופניהם לעבר ארצות הברית של אמריקה.

ב־תרס״ח (1908), שבה מגיע לשיאו מספר תושביה היהודים של העיר המונים עתה 80,000 נפש בקירוב, כלומר מעט למעלה ממחצית תושבי שלוניקי, יצא הצו המחייב את כל התושבים של האימפריה העותומאנית, בלי הבדל גזע ודת, לשרת בצבא. תנאי השירות הצבאי בטורקיה היו אז קשים מאד, אם ניקח בחשבון את העובדה שהצעירים הלא־מוסלמים לא היו רגילים עד אז לחיים צבאיים עם כל הכרוך בזה. לפי החוק אפשר היה להמיר את השירות הצבאי הקשה בתשלום כופר בסך 50 לירות טורקיות זהב. אולם הצעירים מהמעמד העני לא היה באפשרותם לשלם סכום זה. הם העדיפו, איפוא, לצאת לניו יורק. בבואם לעיר זרה זו, עסקו בכל עבודה, כולל עבודה גופנית קשה, כדי להתפרנס.

בתרע״ב (1912) נכבשה העיר על ידי הצבא היווני. אלה שלא יכלו להסתגל לשלטון החדש על אפיו וחוקיו החדשים מעדיפים להגר לערים שונות בטורקיה, בעיקר לקושטא, שם השתקעו אז כאלף יהודים משלוניקי.

בשנת תרע״ח (1918), אחרי השריפה הנוראה של תרע״ז (1917), אשר השאירה אחריה כ־50,000 נפש ללא קורת גג, שוב עוזבים רבים את העיר ובוחרים כמקום מגוריהם את איטליה, צרפת הדרומית, ואנגליה.

בתרפ״ד (1924), כתוצאה מחוזה־לוזאן, מתבצע חילוף אוכלוסין בין יוון וטורקיה. כל הטורקים מאיזור מאקידוניה, איתם סחרו היהודים, עזבו ונסעו לטורקיה, ובמקומם באו יוונים מאסיה הקטנה. כ־100,000 מביניהם השתקעו בשלוניקי בהתאם לתכניות השלטון היווני, ששאף ליוון את העיר. אז, נוטשים המוני יהודים את שלוניקי, ורובם משתקעים בפאריס, ועל ידי כך הם מגדילים במידה ניכרת את ריכוז היהודים השלוניקאים בעיר זו.

בשלהי תרצ״א (1931) אחרי הפוגרום בשכונת קאמבל, וכתוצאה מההתקפות האנטישמיות של האגודה הלאומנית היוונית .E.E.E (ארגון צעירים אנטישמיים), והעיתון האנטי יהודי ״מאקידוניה״ לובשת הגירת היהודים משלוניקי צורה של יציאה המונית לעבר ארץ ישראל. ההיצע הגדול של נכסי־דלא־ניידי מצד אלה הנאלצים לנטוש את העיר גורם לירידה גדולה בערכם. במשך חמש שנים עולים כ־15,000 יהודים לארץ ומתרכזים בעיקר בתל־אביב. העוזבים משתייכים לכל שכבות החברה היהודית.

למרות כל גלי ההגירה האלה, עדיין מונה הקהילה היהודית בשלוניקי בשנת תרצ״ה (1935)

שיכון למפוני שכונת קאמבל שנשרפה ע״י פורעים יוונים

Moradas muevas para los sinistrados del faubourgo Campbell

53,300 נפשות, מהם 47,289 רשומים בעיריה כבעלי נתינות יוונית ו־5011 כבעלי נתינות זרה: יוגוסלבית, איטלקית, ספרדית, פורטוגזית וכו׳, אולם למעשה כולם הם ממוצא שלוניקאי עתיק. לפי מיפקד האוכלוסין שנערך בשנת ת״ש (1940) היה מיספר יהודי שלוניקי באותה שנה 49,000, אולם מיפקד עירוני זה אינו מתאים כנראה למציאות.

ערב הגירוש למחנות ההשמדה — תש״ג (1943)

כבר ציינו שהשריפה הענקית של תרע״ז, השמידה למעשה את מרכז העיר, שהיה מאוכלס בעיקרו על ידי יהודים. כתוצאה מכך נאלצו רובם לעבור לשיכונים מרוחקים שהיו מורכבים בעיקר מצריפים או מיבנים קטנים אחרים, אשר חסרו בהם תנאי נוחיות והיגיינה מינימליים. כיוון שהשיכונים והפרברים האלה כולם או רובם — הם והקרקעות שעליהם הוקמו — היו שייכים לקהילה, כל הפרטים הסטאטיסטיים עליהם, היו מצויים במשרדי ועד הקהילה. את הפרטים שאנו מוסרים להלן, העתקנו איפוא מהחומר, שנמצא בארכיון הקהילה היהודית בשלוניקי[34].

באר ון הירש: שכונה זו הכילה, ערב השילוח למחנות ההשמדה, את המיבנים הבאים:

26 בתים בנויים לבנים, ו/או אבנים	186 דירות
63 בתי עץ	50 דירות
19 בתים בנויים מעץ ולבנים במעורב	151 דירות
סה״כ	387 דירות

דירות אלה היו רכוש הקהילה. היו שם גם מספר צריפים פרטיים בהם גרו 94 משפחות, וכן 7 חנויות השייכות לקהילה, 14 חנויות פרטיות, בית חולים לחולי רוח וכמו כן בית ספר ובית כנסת, אשר בהערכה מתרצ״ט היה שוויים: הראשון 1,500,000 דראכמות והשני 600,000 דראכמות.

פרבר בארון הירש השתרע על 39,100 מ״מ, מהם 32,358 מ״מ תפוסים על ידי מיבנים וכו׳, ו־6,742 מ״מ, שהיוו שטח הרחובות הפנימיים.

לשם גירוש יהודי שלוניקי ואיזורים אחרים שבצפון יוון, הפכו הגרמנים את פרבר בארון הירש, שהיה סמוך לתחנת הרכבת ״אקספרס אוריינט״, למחנה ריכוז, ואת בית המשוגעים (ה־מרפאה לשעבר) לבית מעצר, מקום בו עינו את העצירים. וכך — מה שניבנה למטרות של סעד וריפוי, הפך לשטח עינויים עצום, שהתרחשו בו מעשים ברבריים שאי אפשר לתארם. שכונה זו נמכרה על ידי הקהילה לעיריה אחרי המלחמה.

פרבר קאראגאץ׳: היה בדרומה של העיר, שיטחו 3,500 מ״מ ובו 79 דירות בהן חיו מיספר לא גדול של משפחות. הערך בשנת תרצ״ט — כ־1,500,000 דראכמות.

פרבר קאמבל: כאן הוקמו בתחילה מיבנים על ידי הצבא האנגלי במלחמת העולם הראשונה. אחרי חתימת חוזה השלום, קנה אותם אנגלי בשם קאמבל ומכאן קיבל הפרבר את שמו. צריפים אלה עברו אחר כך לרשות הקהילה היהודית, שתיקנה אותם, שיפצה אותם והתאימתם למגורים למשפחות, שרכושם הוחרם בהפקעה של פרבר אקצ׳י־מיג׳יד.

בקייץ תרצ״א (יולי 1931) התנפל אספסוף יווני על שכונה זו והצית את בתיה. המתנפלים היו ברובם תושבי השכונה היוונית הסמוכה ״לה טומבה״, שלטשו עין על רכוש היהודים ורצו להכריחם לצאת משם. האוכלוסיה היוונית הוסתה אז על ידי גורמים אנטישמיים שונים ובפרט על ידי העיתון ״מאקידונייה״, שניהל מערכה אנטי־יהודית ארסית. בסופו של עניין, שילמה הממשלה היוונית פיצויים לקהילה היהודית בסך 3,500,000 דראכמות תמורת ויתור על זכויות הבעלות שלה על הקרקעות. בסכום זה הוקמו 4 מיבנים בפרבר ״151״ שהכילו 162 חדרים, ובהם שוכנו פליטי פוגרום קאמבל.

איה פאראסקיבי: השיכונים בפרבר זה ניבנו על ידי הקהילה על הגבעה בצפון העיר בקרבת שכונה אחרת מאוכלסת יוונים. הקרקע היתה שייכת ליהודי, הגביר יעקב מודיאנו. בשכונה זו היו גרים פועלים.

רז׳י־וארדאר: פרבר זה הוקם על ידי העיריה כדי לתת מחסה לפליטי השריפה הגדולה של תרע״ז. המיבנים היו בעלי קומת קרקע בלבד, בנויים אבן ולבנים, ונוחים באופן יחסי. הקהילה הקימה בכניסה לשכונה 2 צריפים בהם שוכנו מספר משפחות של קצבים. אחרי הגירוש למחנות ההשמדה, בעת הכיבוש הבולגרי והגרמני, שימשו מיבנים אלה כמקום מגורים לפליטים היוונים שברחו מערי השדה.

פרבר מס׳ 6: בדרומה של העיר, שכן למעשה בסביבות המבנים של בית החולים הצרפתי, שנבנה בזמן מלחמת העולם הראשונה. היו שם בית ספר ובית כנסת.

פרבר 151: שכן בצד מזרח של העיר, מחוץ לעיר העתיקה ובסמוך לשכונת "לה טומבה", המאוכלסת על ידי פליטים יוונים מאסיה הקטנה. היא השתרעה על שטח של 176,770 מ"מ, על קרקע שהיתה שייכת למספר בעלים טורקיים ויהודים, ביניהם הגביר יעקב מודיאנו. האיטלקים הקימו שם בעת מלחמת העולם הראשונה בית חולים צבאי. הקהילה קנתה את בית החולים ומיתקניו מידי הצבא האיטלקי ואת הקרקעות מהבעלים שהזכרנו לעיל. פרבר זה כונה לאחר זמן בשם "פרבר בנעוזיליו", לכבוד נשיא הקהילה אליהו בנעוזיליו.

בתרפ"ה (1925), הילווה הג׳וינט מברלין לקהילה בשלוניקי 20,000 דולרים בריבית של 3% לשנה. שליש ממילווה זה הוקצב לדיירי השכונה אקצ׳י־מיג׳יד, שהיו נאלצים לנטוש את בתיהם הקודמים, כשהוחלט על פתיחת הרחוב פולוניה. ב־13 או 14 אלף הדולרים הנותרים השתמשו כדי לבנות 83 בתים בני קומה אחת בשכונת "151". הסכומים שנדרשו לבניין בתים אלה באו מהמקורות הבאים:

יתרת הלוואת הג׳וינט	1,000,000 דראכמות
השתתפות המשתכנים	2,200,000 דראכמות
הלוואה ע"י בז׳ה ואספורמס	1,300,000 דראכמות
סה"כ	4,500,000 דראכמות

מונתה וועדה "אד־הוק" והוטל עליה לחלק את הבתים לבעלים. כל הבתים נבנו בצורה ובחומרים אחידים, אולם ערכו של כל בית עלה או ירד בהתאם למקום בו הוא נמצא. בתים אלה סווגו משום כך ל־3 סוגים:

סוג א׳ — הוערך ב־82,000 דראכמות
סוג ב׳ — הוערך ב־79,000 דראכמות
סוג ג׳ — הוערך ב־76,000 דראכמות.

בעל הבית היה צריך לשלם את חובו, לאחר ניכוי המקדמה במזומן, ב־10 תשלומים שנתיים, בצירוף ריבית של 9%. על "בנק פלשתינה" הוטל לטפל בניהול המבנים ובגביית התשלומים. מתוך הכנסות שנתיות אלה שילמה הקהילה את חובותיה לג׳וינט ולה"ה בז׳ה ואספורמס, הנז־כרים לעיל. מלבד 83 הבתים שהזכרנו למעלה, הקימה הקהילה בשכונה זו עוד 4 מיבנים שהכילו 160 דירות, בהן שוכנו פליטי הפוגרום של פרבר קאמבל, וכן 2 בתים בני 4 דירות כל אחד, ועוד בית בן 3 דירות.

בשכונה "151" היה בית כנסת אחד (אשר נהרס על ידי היוונים בעת גירוש היהודים למחנות ההשמדה, כדי להשתמש בחמרי הבניין) ובית ספר גדול אחד (ע"ש קאזיס). בית ספר זה הוערך בתרצ"ט ב־7,000,000 דראכמות, בית הכנסת — ב־500,000 דראכמות, והשכונה כולה ב־25,000,000 דראכמות.

סטאטיסטיקה אחרונה

מספר התושבים בפרברים היהודים בשלוניקי ב־22 ביוני, 1942:

פרברים	משפחות	נפשות
1) מס׳ "151" (במעלה הפרבר)	909	3,200
2) מס׳ "151" (במורד הפרבר)	519	1,783
3) מס׳ "6"	363	1,250
4) קארגאץ׳	80	250
5) בארון הירש	700	2,500
6) איה פאראשקיבי	662	2,480
7) קאלאמאריה	500	1,700
8) רז׳י־וארדאר	2,300	8,050
9) משפחות נצרכות באיזורים שונים של העיר	1,919	13,577
10) פליטים חסרי בית בבתי כנסת של שכונות שונות	60	210
סה"כ	8,012	35,000

באיזור ה"ווארדאר" היו קיימות עוד השכונות העתיקות "בארה", "צ'איר", "מוסטפא עריף" וכו'.

היהודים העשירים, בעלי האמצעים ואנשי המעמד הבינוני, היו מפוזרים בכל העיר מאז תרע"ז (1917), ופרט לפרברים הנ"ל לא היו קיימות בה שכונות יהודיות טהורות. רק מסביב לבית הכנסת של ה"מונאסטירליס" גרו משפחות יהודיות רבות, ואף ב"קאמפאנייאס" נוצרו שכונות מאוכלסות בעיקר יהודים; האיזור המתחיל במחנות הצבאיים ועד בית הכנסת "בית שאול" היה מאוכלס ברובו יהודים, ושם נמצאו גם משרדי הקהילה היהודית והרבנות הראשית (ברחוב סאראנדאפורו 19). מבית הכנסת הנ"ל ועד התחנה הסופית של החשמלית היו היהודים מפוזרים בין יתר התושבים. בעת הגירוש למחנות ההשמדה רוכזו היהודים, שגרו בעיר, לתוך האיזור בו נמצא בית הכנסת של ה"מונאסטרליס", ואלה שגרו ב"קאמפאנייאס" — לתוך האיזור בו נמצאו משרדי הקהילה. באשר לשכונות העממיות, שהזכרנו לעיל, הפכו הגרמנים כל אחת מהן לגיטו נפרד, ומשמרות של יוונים שמרו על היציאות והמבואות של מחנות־ריכוז זמניים אלה, דבר שהקל על הקלגסים הגרמניים את מלאכת הגירוש ההמוני של יהודי שלוניקי.

עתה [35] חיים בשלוניקי כמה מאות יהודים והם מפוזרים בעיר וב"קאמפאנייאס". מכל בתי הכנסת, היחיד שנשאר על תילו (משום שבמשך המלחמה שימש כתחנה לצלב האדום הבין לאומי), הוא בית הכנסת של ה"מונאסטרליס" ע"ש אידה ארואיסטי. כן שוקם "מדרש בורלא" בסמוך למה שהיה פעם ה"שוק היהודי" והוא משמש לתפילות יום יום. באותו בניין נמצאים גם משרדי וועד הקהילה; קהילה של 1,225 יהודים...

---

* הערות בתוך סוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.
1 [אזרחי אירופה, תושבי צרפת ואיטליה, כונו בשם "פ'ראנקוס"].
2 ר' משה אמארילייו "דבר משה", ח"א, דף ט' עמ' א'.
3 ססיל רות, "דונה גראסיה מינדיס", בואינוס איירס 1941, עמ' 106.
4 Extremos y Grandezas de Constinopla, עמ' 143.
5 הרשד"ם, שו"ת, ח"ד, סימן רפ"א.
6 Histoire des Juifs d'Istanbul depuis 1453 jusqu'à nos jours.
7 ר' דוד קונפורטי, "קורא הדורות", דף ל"ז עמ' ב'; קאופמן, REJ, כרך 8, עמ' 88.
"Les Navigations en Turquie" עמ' 279. אין ספק שבמספר זה כלולים גם בתי מדרש; מעולם לא היו בשלוניקי כל כך הרבה בתי כנסת.
9 בשם זה כינו בשלוניקי כל מקום שבו המהומה והשאון היו מרובים. בקשר לצורת המבנה, ראה "באר מים חיים" לר' חיים נסים רפאל מוצרי, חושן משפט, סימן י"א.
10 שו"ת ר' שלמה הכהן, חלק ב', סימן ק"ע.
11 שו"ת הרשד"ם, ח"ד, סימן רע"ו.
12 שם, סימן תס"ו; ר' יוסף מונטקיו, "כתונת יוסף", דף ל"ב, סימן תס"ב.
13 שם, סימן רצ"ו (התשובה היא משנת שמ"ג).
14 שם, ח"ג, סימן י"ב.
15 שו"ת ר' ברוך אנג'יל, סימן א'. יש להזכיר כי חוק (שנתבטל אח"כ) אסר על לא־מוסלמים להקים מבנים שגבהם עולה על עשר אמות.
16 [לא היה זה דבר מיוחד ליהודים; בתקופה זו כך היה דרך האכילה של המון העם בכל טורקיה ואירופה].
17 "פרח מטה אהרון", א', סימנים א' וה'.
18 בהקדמה ל"מוסר השכל", בלאדינו, שלוניקי, תר"ס.
19 ר' דוד קונפורטי, "קורא הדורות", דף מ"ה עמ' ב'.
20 ר' אברהם גאטינייו, בהקדמה ל"טירת כסף".
21 רפאל אלעזר נחמיאס, "הון רב", ח"ב, סימן כ"ה.
22 ר' דוד קאראסו, "ידי דוד", דף רי"ח עמ' א'.
23 "לה איפוקה", 8 ביוני 1900.
24 פ. ריזאל "La Ville Convoitée", שלוניקי — פריז 1918, עמ' 255.
25 [משבט עד ניסן היו צורכים בעיקר בשר כבש].
26 "לה איפוקה", 14 בספטמבר 1906.
27 Auri Bue, "Receuil d'Itineraire de Turquie et d'Europe", Tome I, page 154.
28 בשני קצות שדירות איגנאטיה היו שתי בארות מרכזיות לחלוקת מים. זו שבצד דרום או בשכ' קאלאמארייה, היו בה שלושה חורים באבן, דרכם היו זורמים המים בשלושה קילוחים. על כן היתה שכונה זו ידועה בפי ההמונים בשם: הצריפונים של "שלושת הקילוחים".
29 לירה זהב טורקית היתה שווה 100 גרושים מכסף (= 22.90 פראנקים זהב).
30 שער זה, אחד משלושת השערים שהיו בחומה שהקיפה את העיר, היה מכונה "שער הווילונה" (שיבוש של "אוולונה" — עיר על החוף האדריאטי). משער זה התחילה דרך איגנאטיה שחילקה את העיר העתיקה לשניים, מהצפון לדרום. דרך איגנאטיה היתה מכונה בפי הטורקים דרך ה"ווארדאר".
31 פ' ריזאל, שם, עמ' 260—261.
32 פ' ריזאל, שם, עמ' 246.
33 [הכוונה לדיין ר' יעקב קוב'ו (ולא לר' יעקבג'י, הרב הראשי) שהיה בקי בדיני חזקות, מכירות ומשכנתאות].
34 התוהו ובוהו בו מצאתי את ארכיון הקהילה וכן חוסר רצון טוב מצד מנהלו, לא איפשרו לנו, במשך שהותנו הקצרה בעיר, לחקור כיאות את החומר שנותר לפליטה ממסמכי הקהילה, אחרי המלחמה.
35 [בתשכ"ד — 1964].

מגורשי פורטוגאל בשלוניקי
מאת מירקאדו יוסף קוב׳ו

היישוב העתיק והמהגרים החדשים

קשה מאד, כמעט בלתי אפשרי, לדון בנושא זה במסגרת מאמר קצר, אולם אשתדל לתת בשורות הבאות סקירה כללית על האלמנט הפורטוגזי בין יהודי שלוניקי.

יהודים ישבו בשלוניקי כמעט מאז ייסוד העיר בשנת ג׳ תמ״ה (315 לספה״ג), והם התרכזו בדרך כלל בסביבות בית הכנסת. הם משכו את תשומת ליבם של הגויים באמונתם באל יחיד ונעלם, במנהגיהם ובקיום המצוות, כגון שמירת השבת כהלכה, דיני הכשרות וכן על ידי השמחה המאופקת בה חגגו את מועדי ישראל. יהודים אלה קירבו לקהלם כל אדם ששמר על שבע מצוות בני נח.

במשך הזמן התגבשה מסביב לבית הכנסת קבוצה גדולה של גברים בלתי נימולים וגם נשים שהאמינו בייחודו של הבורא ונזהרו מלאכול את בשר הבהמות שהובאו כקרבן לפסילים. מתוך קבוצה זו יצאו ראשוני הנוהים אחרי השליח הנוצרי פאולוס, הוא שאול התרסי, שבא לשלוניקי, והצטרפו לנוצרים החדשים.

פאולוס בא לעיר בשנת ג׳ תתי״ג (53 לספה״נ) מפיליפי (מקום הנמצא בין הערים דראמה וקב׳אלה, ובו החרבות הידועות בשם דיקילי־טאש) והטיף ל״יהדות קלה״, בנוסח הנצרות החדשה. הוא חזר אליה שוב בשנת 58.

היהודים חיו בעיר גם תחת שלטון הרומאים, הבולגרים (אותם ניסו לגייר לפני שנת 864) תחת שלטון הכיבוש של הנורמאנים והלומבארדים, אנשי מסע הצלב ה־4, ותחת הביזאנטים, עליהם כתב בנימין מטודילה ששלטונם היה משפיל ואכזרי. בתקופת השמד בספרד בשנת קנ״א (1391), עזבו מספר יהודים את חצי האי האיברי והגיעו לשלוניקי. כאשר כבשו הטורקים את העיר בשנים 1429/30, הגיעו אליה פליטים יהודים מבוהימה, הונגריה וגרמניה, שברחו מפחד קנאותו של הכומר הפרנציסקאני יוהאן קפיסטראנו אשר חי בזמנו של לודוויג ה־10, נסיך באוואריה, ויסדו את הקהילה האשכנזית העתיקה. מאוחר יותר הגיעו יהודים מאיטליה ויסדו גם הם קהילות נפרדות. ולבסוף — החל משנת רנ״ב (1492) עם היציאה ההמונית של יהודי ספרד — באו אליה אלפי משפחות והם שהטביעו את חותמם היהודי על העיר, ושפת סרבאנטס וקאלדרון התחילה להדהד ברחובותיה.

אחרי תאריך זה הוסיפו להגיע גלים גלים מיהודי פורטוגאל, פרובאנס, ויניציה וכו׳, אשר הפכו במשך הזמן את העיר למרכז מסחרי פעיל ועתיר נכסים, הודות ליחסים שהיו להם עם קרוביהם בויניציה, אנקונה, פיזארו, ראגוזי, גינואה, ערי האנסה ואמסטרדאם. יש להוסיף ולהזכיר כאן גם את הגל שהגיע מצפון אפריקה (מצרים, המאגריב, ובעיקר ממארוקו), והתרכז מסביב לבית כנסת ק״ק מוגראבים.

פורטוגאל והיהודים

בתחילה היתה פורטוגאל נחשבת כחלק בלתי נפרד מהממלכה המאוחדת של חצי האי האיברי, אולם כשהמלך הנרי הצעיר מבורגון קיבל מחמיו, אלפונס ה־6 מלך קאסטיליה, את השטחים הכלולים בין המינחו והמונדיגו, הוא מינה את בנו אלפונס הראשון (1114—1185) למלך על פורטוגאל בשנת 1136. באותה תקופה היה מצבם של יהודי קאסטיליה טוב למדי ומצב יהודי פורטוגאל — משביע רצון. גם בימי אלפונס ה־3 (1248—1279) היה מצב היהודים טוב, ולדניס (1279—1325), מייסד האוניברסיטאות של קואימברה וליסבון, והידוע כמעודד החקלאות והתעשיה, היה לו בחצרו שר יהודי בשם רבי יהודה, שמונה אחר כך כרבה הראשי של יהדות הממלכה. הכנסיה ניסתה אמנם לעיתים קרובות להבריח את יהודי ארץ זו לחיות לפי חוקיה, אולם היא נתקלה תמיד ברגשות השיוויון והסובלנות של המלכים.

אביא כאן עובדה שלא תיאמן: כתוצאה מריב שפרץ בין המלך חואן ה־1 מקאסטיליה לבין חמותו, אליאונורה, שהיתה העוצרת אחרי מות בעלה המלך פרדינאנד הראשון (1367—1383), בדבר מינוי רב ראשי ליהודי הממלכה — איבד המועמד מקאסטיליה לכתר פורטוגאל את המלוכה. עובדה זו מוכיחה שלא היתה אז סיבה ליהודים להתאונן על גורלם. מאז יסוד ממלכת פורטוגאל

במאה ה־12, הם חיו ברווחה והשפעתם היתה גדולה. הקהילות היהודיות נהנו מחופש פעולה מלא בענייניהן הפנימיים והרב הראשי היה מתמנה על ידי מועצת המלך. לא כאן המקום לתאר את צורת הארגון של יהדות ממלכה זו בימי הביניים, שלא היה דומה לו בשום ארץ אחרת בעולם.

בשנת 1384, כשנתפנה מקומו של הרב הראשי של קאסטיליה, כפי שציינתי לעיל, החלו העניינים להסתבך. חואן מקאסטיליה, רצה להיות גם מלך פורטוגאל, אולם לאחר שמאמציו נכשלו, עלה לכס המלוכה חואן מאוויז, הידוע כחואן הראשון של פורטוגאל (1385). מלך זה החל בהכנות לכיבושים הראשונים ביבשת אפריקה, שהיוו את ראשית דרכה כמעצמה ימית.

לעומת זאת, הלך והחמיר מצבם של יהודי ספרד עקב קנאותו של וינסנט פ׳ירר. יהודים רבים שהוכרחו להמיר דתם, נטשו את ספרד ומצאו מקלט בפורטוגאל, שם קיבלו עזרה ומחסה. כה טוב, יחסית, היה מצבם של יהודי פורטוגאל, שבעת הגירוש ברנ״ב (1492), עת אחיהם היו נאלצים לצאת את ספרד בה חיו במשך יותר משנים עשר דורות, מצאו כ־100,000 מביניהם מקלט בשכנתה, ובראשם הרב הישיש ר׳ יצחק אבוהב, אחרון הגאונים מקאסטיליה.

המלך חואאו העניק להם רשיון שהייה במדינה למשך שמונה חודשים, אמנם תמורת כופר גדול מאד. אלפונס ה־5 הגן על דון יצחק אברבאנאל ועל שנים ממשפחת אבן יחיא, ונתן להם מחסה. חואאו ה־2 (1481—1495) ומנואל ה־1 (1495—1525) העסיקו רופאים ואסטרונומים יהודים, כגון יוסף מוויזיאה ואברהם זכותו, אשר שיפרו את ה״אסטרולאב״, (מכשיר למדידת גובה הכוכבים), את מפת החלל החיצון ואת המפות הגיאוגרפיות, אשר בלעדיהן לא היה קולומבוס יכול לגלות את העולם החדש, ו־ואסקו דה גאמא — את הדרך להודו.

גירוש יהודי פורטוגאל

לרוע המזל, נכנע המלך מנואל הראשון לדרישות הקוניקטורה הפוליטית, והתוצאות היו מרות ליהודים. הוא ביקש את ידה של האינפ׳אנטה (יורשת העצר) איזבלה מקאסטיליה. בהסכם הסופי לקשר נישואין זה התחייב מנואל לגרש מהמדינה את היהודים ואת המאורים.

ב־4 בדצמבר 1496 (תחילת רנ״ז), פורסם במוז׳ה אשר ליד סאנטארם הצו, בו ניתנה הברירה בידי ה״בלתי מאמינים״ לעזוב את המדינה או להיטבל לנצרות (האפשרות השלישית היתה מוות), ועשרה חודשים שהות הוענקה להם כדי להתכונן לעזוב את הארץ [1].

הגיע סוף אוקטובר 1497, המועד האחרון בו היו צריכים היהודים לעזוב את המדינה. המלך רצה למנוע ברגע האחרון את יציאתם משום שהיו ביניהם בעלי הון, סוחרים ובעלי עמדה אחרים אולם תנאי העמיד, שעליהם לקבל את הדת הנוצרית. כדי לאלצם לכך, ציווה לחטוף את ילדי היהודים מהוריהם ולהטבילם בכוח.

מצבת דון יוסף אבן שועיב, נפטר בשנת ה׳ רס״ג

La tomba de Don Yoseph Ben Choeb

אולם כיוון שרוב היהודים לא מילאו אחרי רצון המלך להתנצר, הוא ציווה לרכז את כולם בליסבון כדי לגרשם משם לחוץ לארץ. כל היהודים נאספו בסביבות ארמון המלך, שם החזיקום עד אשר הגיע המועד האחרון ליציאתם מהמדינה. בתום המועד הוכרזו היהודים כעבדים למלך ובהתאם לכך, רשאי היה לעשות בהם כטוב בעיניו. אז ציווה המלך לתפסם בכוח ולהטבילם לנצרות. הבריחה משם היתה בלתי אפשרית הואיל וכל השערים נסגרו על מסגר. תינוקותיהן של אימהות שגילו התנגדות נואשת, נחטפו מידיהן כדי לחנכם ולגדלם לנצרות. נתגלו מחזות מחרידים כאשר אימהות נרצחו באכזריות יחד עם הילדים שבזרועותיהן כי ביכרו את המוות על פני הפרידה. האנוסים אשר אולצו להמיר דתם במעמד זה, נשארו יהודים קנאים בליבם וההסתגרות הרוחנית היתה להם מפלט אחרון.

הייסורים והרעב בשבי גברו בסופו של דבר על התנגדותם העקשנית, ורוב היהודים, ביניהם גם אלה שבאו לאחרונה מספרד, נאלצו להקריב את אמונתם היהודית. רק מספר קטן הצליח על אף הכל לברוח, וקומץ גיבורים העדיפו למסור את נפשם בשמחה על קידוש השם.

נשאלת השאלה — מדוע רצו השלטונות להחזיק בכל מחיר את היהודים במדינה ? התשובה היא משום שאחרת היתה מלכות פורטוגאל מידלדלת, הן בתושבים והן בנכסים. בארץ זו היו היהודים ראשוני המדפיסים, ראשוני הציירים, האילומינאטורים הגדולים והמוכשרים, בעלי האומנויות והתעשיה, אנשי מדע, אסטרונומים, עורכי מפות גיאוגרפיות, רופאים, ואחרון אחרון — אנשי כלכלה, אשר ממונם סייע למשק המדינה ולביצוע התגליות הימיות הגדולות של המאה השש עשרה.

דיפלומאט פורטוגזי, אלפרד דה מיסקיטה, מי שהיה שגריר ארצו אצל השער העליון (חצר השולטן), אמר בהרצאתו ב"בני ברית" בקושטא בשנת 1914, שיהודי פורטוגאל היו מפורסמים בכל אירופה כבעלי רכוש, נקיי כפים ובעלי חוש מסחרי מפותח; הם תרמו רבות לשגשוגה של המדינה בה ישבו וחיו במשך דורות.

הנגישות והגזירות שבאו עליהם לאחר פרסום הצו של מוז'ה, הכריחום לחפש ארץ אחרת מכניסת אורחים. רבים מהם מצאו מקלט בערים הגדולות בדרום צרפת (באיונה, בורדו, פו, וכו'), אחרים השתקעו באנגליה, הולנד, האמבורג, איטליה וטורקיה. היהודים שנמלטו למזרח השתקעו בתחילה בערים הגדולות שעל שפת הים ובמוריאה, ומספרם הלך ורב עם בואם של האנוסים. כך נוצרו חיש מהר קהילות חשובות של יהודים מפורטוגאל בקושטא, אנדריאנופול, ובעיקר — בשלוניקי. היתה קהילה פורטוגזית גם בוואלונה (אלבאניה) ולפי רבי אליהו מזרחי, גם באנגורה (אנקרה); מעטים השתקעו גם באיזמיר, ירושלים, צפת, רודוס, קוס, חיאוס, סקאלאנוב'ה (בטורקית, קוש אדסי).

יהודי פורטוגאל בשלוניקי

יהודי פורטוגאל שהגיעו לשלוניקי היו רובם ככולם אנוסים, שמיד עם הגיעם לעיר הסירו את מסווה הנצרות מעל פניהם וחזרו לצור מחצבתם [2]. אלה מביניהם שמקורם היה בספרד והיגרו לפורטוגאל וגורשו משם — הצטרפו ל"קהלים" הקיימים (קאסטיליה, אראגון, קאטאלוניה וכו') והיהודים שמקורם בפורטוגאל, הקימו בשלוניקי חמישה "קהלים" נפרדים אשר לכל אחד מהם היה בית כנסת, רבנים, דרשנים, בית דין ואגודות לעזרה סוציאלית משלהם, וכן חברה קדישא.

בתי כנסת: כאמור, יהודי פורטוגאל הקימו במרוצת השנים חמישה "קהלים", אשר כולם היו למאכולת אש בשריפה הגדולה של שנת תרע"ז (1917), והם:

א. ק"ק איב'ורה, שכינויו "ארוז" (אורז). יחידיו השתייכו למשפחות הבאות: אבוהב, ארגאז, אלמאליח, נאג'ארי, אלטאראס, נחמיאס, אמארילייו, אמיר, פסו, מאג'ורו, עובדיה, ביב'אס, הכהן וכו'.

ב־ג. ק"ק לישבון, שכינויו "מאנגראנה" (רימון). קהל זה התפלג לאחר זמן לשניים, בעקבות סכסוכים פנימיים, לק"ק לישבון־ישן, אשר יחידיו השתייכו למשפחות הבאות: דון בנבנישתי, בן דוד, אפ'יאס, אשקלוני, קאפון, גאב'יוס, גאייגוס, בן פ'וראדו, נחמיאס, שיטובי, סניור, חסדאי, אלישע, כהן־מהלי, וכו'; וק"ק לישבון־חדש, שאליו השתייכו משפחות: אבראבנאל, בן נחמיאס, סאפורטה, נער, קאסטרו, דוד, מרקוס, אלב'ו, קונה, ברוך, אלפאנדארי, נסים (משפחת ז'אק פשה).

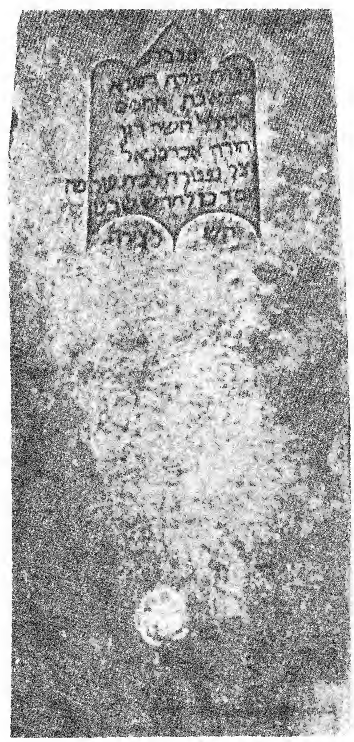
ד. ק"ק פורטוגאל, שכינויו "קאלאב'אסה" (דלעת), בו התפללו בני משפחות: ישראל, קאזיס, בר ציון, צאדיקריו, מאסארנו, הררי (קאמפאנו), מיראנדה, מדינה, ליאון, גאליאס, אאליון, משולם, רפאל, טראבוט, בואנו, מילו, מצליח, (פיפרנו), טובי, יקר, וכו'.

ה. ק"ק יחיא, שכונה גם בשם "לוויית חן" כיוון שנבנה מחדש לאחר זמן, בתרומתה של דונה גרסיה (חנה) מנדסיה המפורסמת, שהיתה ילידת פורטוגאל. יחידי בית כנסת זה היו ממשפחות: אמארילייו, נחמיאס, ארינוס, פאלקון, חנוכה, קרספין, שאקי, פאסי, חסון, פפושאדו, קותיאל וכו'.

בתי כנסת אלה לא שמרו על נוסח תפילות מיוחד אלא התפללו בנוסח הקרוי ספרדי. אמנם בבית הכנסת איב'ורה (ארוז) היה מנהג מיוחד ביום שמחת תורה, אולם אין לזה כל קשר עם נוסח התפילה [3].

בתי דפוס: יהודי פורטוגאל הם אשר יסדו את בתי הדפוס הראשונים בארצות המזרח ובעיקר בשלוניקי. המדפיס היהודי הראשון בשלוניקי היה דון יהודה גדליה (1515), שהקים את בית הדפוס הראשון בעיר. הוא למד את מקצועו בבית הדפוס של ר' אליעזר טולידנו בליסבון, ובית דפוסו אשר הקים בעיר התקיים עשרים וחמש שנה.

ערי מוצא: יהודי פורטוגאל המקוריים באו לשלוניקי בעיקר מהערים איב'ורה, ביז'ה, קאסטרו, פ'ארו, ליסבון וסביבותיהן. (האנוסים החיים עד היום בפורטוגאל גרים בערים בצפון המדינה, כגון בראגה, אמארנטה, קב'ילחה, פורטו, קסטל־בראנקו, ובעיקר במחוזות של מינחו וטראס אוס מונטים).

מצבת בתו של דון יהודה, אברבנאל, נפטרה בשנת ש'

La tomba de la fija de Don Yehuda Abravanel, (1503).

עקבות השפה: בתחילה השתמשו יהודי פורטוגאל שהשתקעו בשלוניקי בשפת האם שלהם, ואף תירגמו לפורטוגזית את התנ"ך ואת התפילות. תהליך זה נמשך כמאה שנה, אולם לאט לאט בהיותם מיעוט הם זנחו את שפתם והסתגלו לשפת הרוב הספרדי. ברם, פה ושם עוד אפשר למצוא עקבות ביטויים ומבטא פורטוגזים באיספאניולית השלוניקאית ובעיקר ברומאנסות, אימרות, פתגמים, צורות ביטוי שונות, בשמות משפחה ובכתובות על המצבות בבית העלמין.

ביטויים ומבטא: Châ (מבוטאת טשאי), תה; "בקלהאו", מין דג, באקאלה; "פאנ־דירו", תוף (לפנים השתמשו במילה "אדופ'י" מן העברית, תוף), הן מילים בשימוש היומיומי באיספאניולית שמקורן פורטוגזי.

הנוסחאות העתיקות של תרגומי התנ"ך משמשות לנו כמקור לביטויים נוספים כנ"ל.

עוד כיום אנו משתמשים במילה "פ'אזיר" (במקום "האזיר" בספרדית), "פ'ירירי" (הריר) "פ'ורמיגה" (הורמיגה) "פ'ארטו" (הארטו).

במספר ערי שדה מבטאים עוד היום, בשורוק, אמיגו, אנטיגואו, קומו, פוקו, טודו, וכו', במקום בחולם; וכן אנקסוטו (מבטאים אינטושו) במקום אנחוטו בספרדית. אומרים אצלנו "פ'יז'ון" (שעועית יבשה), מפורטוגזית "פ'יאיז'או" ולא שאבישואי כמו בספרדית. ידוע שעד המאה ה־17 היו אומרים "נחוס" במקום נוזוטרוס, "ווזוס" במקום ווזוטרוס. אפשר להאריך רשימה זו, אולם לשם כך יש צורך לעבוד בנחת ולהתעמק במחקר פילולוגי מדעי, דבר הדורש קריאה סבלנית של טקסטים עתיקים.

שמות: מתוך ספרי השאלות והתשובות של רבני הדור (כגון של רבי אברהם מוטאל, וכו') ידוע לנו שלנשים יהודיות אשר מוצאן מפורטוגאל היו שמות כבונפ'יל (באיספאניולית, בואין פ'יז'ו), חסיבואה (אזה בואינה), הורה בואה (אורה בואינה), בואה (בואינה, בונה) וז בואה (וז בואינה); וכן בוז'ה, יודיטה, ונוויאודה.

לרבים היו שמות משפחה כשמות ערי המוצא שלהם, אלמאידה (או דלמאידה), טורס (טורוס), ליסבונה או ליסבואה, פ'ארו, ביז'ה, ואאינה (ויאנה), פ'רירה, קארדוזו. השמות בושאל או בוש־אלדו המופיעים על כמה מצבות, מקורן מן פ'ונשאל, פינחל מן פאניז'ל, פינטו וכו'.

אימרות: קיימים (באיספאניולית) מספר פתגמים המזכירים את פורטוגאל, למשל:

"יא מוס ב'ייני לה טיאה ססבואה (או ססבונה)" (הנה הגיעה דודה ססבואה) — הכוונה מליסבואה (ליסבון);

"קיין נו ב'ידו ליסבונה נו ב'ידו קוזה בונה" (מי שלא ראה את ליסבונה לא ראה דבר טוב מימיו);

"לוס מיז'וריס די גראנאדה אי די פורטוגאל" (הטובים מגראנאדה ומפורטוגאל).

כדאי לציין כאן שבכתבי הרבנים (שאלות ותשובות וכו') מופיע שם העיר כ־לישבונה, ליסבונה, אסבונה, אשבונה, ליסאבון, וכו'.

רומאנסות: הרומאנסה הבאה מתייחסת לסיפור האהבה בין פרדינאנד הראשון, מלך פורטוגאל (מת ב־1382), והגבירה ליאונורה טלס אשת חואן לורנצו מאקונה. היא נטשה את בעלה והתחתנה עם המלך, ובגללה עזב לורנצו את פורטוגאל ביאושו, והשתקע בקאסטיליה.

Jan Lorenzo, Jan Lorenzo,
Por tener, mujer hermoza
Yo estando en la mi puerta
Tañendo la mi viguela
Alsi mis ojos en lexos (lejos)
En los campos de Arzuma
El corasón me lo diera

Quien te izo moutcho mal ?
El rey me quiere matar
Con la mi mujer real
Mis hijos al son baylar
Cuanto más los puedo alsar
Gran gente vide baxar (bajar)
Qe era el rey de Portugal.

בעיות ופסקים: הגירת האנוסים לארצות המזרח עוררה בעיות סוציאליות רבות. החשובה שבהן היתה: באיזו מידה יכלו נשים יהודיות שנישאו בפורטוגאל לאנוסים, לחזור ול־הינשא שוב ליהודים אחרי יציאתן משם. הזקוקות הן לגט, או שנישואיהן לא תפסו כלל.

רבני שלוניקי הוציאו בעניין זה פסק דין מנומק בו נאמר שכל אישה יהודיה נשואה שבאה מפורטוגאל או מקאסטיליה יכולה להינשא שוב בלי גט ובלי חליצה, הואיל והנישואין בפורטוגאל

או במקום אחר, שנערכו בפני אנשים לא מוסמכים לכך בהתאם להלכה, אין להם תוקף מחייב. פסק דין זה נשא את חתימותיהם של הרבנים ר׳ אליעזר השמעוני ור׳ יוסף טאיטאצאק.

בעיה אחרת התעוררה בקשר לאנוסים מארץ זו, שבאו לטורקיה, חזרו ליהדות ושינו את שמם לשמות עבריים. אנוסים אלה רצו להשתמש בשמות הקודמים שלהם כדי לכתוב לקרוביהם או ידידיהם שנשארו מאחריהם או לאנשים אחרים שם, איתם היו להם יחסים מסחריים. הם שאלו אם מותר להם דבר זה או לא, והרבנים התירו להם את השימוש בשמותיהם הנוצריים לצרכי מסחר או קשרי חוץ.

יהודי פורטוגאל שמרו על מנהג מיוחד, והוא שאישה שנתאלמנה היתה לה הזכות לקבל 50% מכלל עזבון בעלה, בלי להתחשב אם סכום זה עולה על סכום הנדוניה שהיא זכאית לה בהתאם לרשום בכתובתה.

ר ב נ י ם, ר ו פ א י ם, מ ד פ י ס י ם ו א נ ש י מ ד ע: האנוסים מפורטוגאל אשר הגיעו למזרח, ובעיקר לקושטא ושלוניקי, לא היו קבצנים או עניים הזקוקים לעזרה מכספי הציבור. להיפך, הם היו בדרך כלל אנשי עסקים, בנקאים, סוחרים, שרים לשעבר, גזברי מלכים, רופאים, רבנים, אסטרונומים, אנשי מדע ומדפיסים אשר תרמו תרומה נכבדה לאות העברית המודפסת עוד בחיתוליה. אציין רק אחדים מביניהם ובמיוחד מאלה שבאו להשתקע בשלוניקי.

בראש וראשונה אזכיר את ר׳ י ע ק ב ב ן ח ב י ב, אשר נולד בזמורה בקאסטיליה העתיקה; הוא ובנו לוי בן חביב יצאו מספרד בשנת רנ״ב (1492) בעקבות צו הגירוש ועברו לפורטוגאל. הם שהו שם במשך שש שנים (יש שסוברים כי לוי הקטן הוטבל לנצרות בעל כרחו בהיותו בן 11 או 12 כמו כל יתר הילדים). אחרי שהצליחו לברוח מארץ זו, הם השתקעו בשלוניקי, מקום בו פרסם ר׳ יעקב את ספרו המפורסם ״עין יעקב״.

בנו ר׳ לוי ן׳ חביב עבר לאחר כמה שנים לארץ ישראל ונתמנה לרבה הראשי של ירושלים. ידועים ויכוחיו עם ר׳ יעקב בירב בדבר חידוש הסמיכה. ספר שו״ת שלו נדפס בשני חלקים בשם ״שו״ת הרלב״ח״.

ביחס למשפחת א ב ן י ח י א מספיק אם אומר שהיא היתה כה עשירה באישים בעלי ידע ובעלי עמדות מכובדות עד כי יש צורך לכתוב מחקר מיוחד אודותיה.

על ש ל מ ה מ ו ל כ ו, האנוס שחזר ליהדות, קשה לספר בקצרה. הוא שהלהיב את הלבבות על ידי הטפותיו ודרשותיו על הגאולה הקרובה, וסופו הטראגי היה שריפה על גבי המוקד. ידוע שהשמיע את דרשותיו בשלוניקי בק״ק שלום.

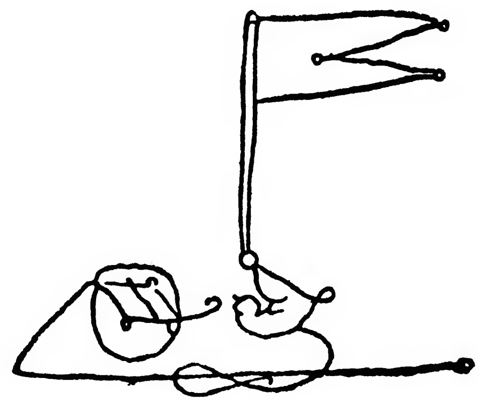
ואיך להעריך נכונה את גדולתו של הרב ר׳ ש ל מ ה ל ב י ת ה ל ו י שהגיע לשלוניקי בשנת רנ״ח (1498). גדול היה בתורה, רופא בעל שם, בקי בכל החכמות שהיו ידועות בדורו; ידע על בוריין את השפות: לאטינית, עברית, פורטוגזית, ספרדית וערבית, והיה מכונה בפי העם דון מאיסטרו שלמה לבית הלוי. משפחתו נתנה לקהילת שלוניקי מספר רב של חכמים ואנשי מדע.

אזכיר עוד את ר׳ י ה ו ש ע א ב ן ש ו ע י ב ואחיו ר׳ י ו א ל א ב ן ש ו ע י ב, וכן את ר׳ י ו ס ף ק א ר ו, מחבר ה״בית יוסף״, ״כסף משנה״, ובעיקר את ה״שולחן ערוך״, לפיו מתנהגות עד היום כל קהילות ישראל בעולם; את ר׳ א ב ר ה ם ן׳ י ע ש אשר ממשפחתו קמו רופאים, גזברים לממלכות ורבנים דגולים; את מ ש פ ח ת ט א י ט א צ א ק העשירה באי־שים חשובים ומפורסמים; את המשורר בפורטוגזית א ו ש ק י, את הרופא א מ א ט ו ס ל ו ז י ט א נ ו ס ועוד רבים אחרים אשר הביאו כבוד ופאר ליהדות שלוניקי.

כל האישים הדגולים הללו, התגעגעו במשך כל שנות חייהם למשפחותיהם, לבתיהם, לבתי כנסיות ובתי מדרשות שבפורטוגאל, והעצב היה משתלט עליהם עת היו חושבים על המקומות בהם בילו את ימי ילדותם, שנטשו לעולמים. געגועים אלה ניכרים בשירי העצב והקינות שנשארו מאותה התקופה.

הגב׳ לילי ז׳אן ז׳אב׳אל בספרה Sous le charme de Portugal (קסמה של פורטוגאל) שפורסם בשנת 1931, מספרת כי פרופיסור קארבאלחו אמר לה בשיחה שניהלה איתו כי ״חמישים אחוז דם יהודי זורם בעורקי הפורטוגזי. בעמקי נפשו של הפורטוגזי קיים רגש פנימי של חרטה, של געגועים, ה־ Saudade המפורסמת. רגש זה בא להם כנראה מהמזרח על ידי היהודים״.

היהודים מפורטוגאל שגורשו ממולדתם והתפזרו לכל רוחות העולם, נתנו ביטוי לגעגועיהם על ידי תליית ענף עץ התפוז (הקרוי באיספאניולית ״פורטוקאל״) בסוכתם, ולא קל היה להם להשיג ענף זה מדי שנה...

חתימת שלמה מולכו La siniatura de Chelomo Molho.

* הערות בתוך סוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 נוסח הצו נמצא בארכיון עיריית ליסבון באוסף ״קודיגו מנואלינו״.

2 [ראה רשימתו של ססיל רות להלן].

3 [בתי הכנסת היחידים אשר שמרו על נוסח תפילה מיוחד ומקורי הם: ק״ק איטליה, קאטאלאן, אראגון ואשכנז].

שלוניקי קולטת אנוסים
מאת בצלאל רות

בדור שעבר היו ההיסטוריונים רגילים לחשוב כי השתתפותם הפעילה של המאראנים — כלומר האנוסים של ספרד ופורטוגאל — בהיסטוריה היהודית, התחילה כביכול רק בשלהי המאה הט״ז, אז הגיעו האנוסים הראשונים להולנד ויסדו את הקהילה המפוארת של אמשטרדאם שנהייתה אח״כ עיר ואם בישראל ומרכז לכל התפוצות (אנוסי פורטוגאל התיישבו בעיקר בחוף הים האטלאנטי באירופה ובאמריקה). אולם לא כן הדבר: רישומם ניכר בהיסטוריה של קהילות המזרח הרבה לפני זה.

רק בדורנו התחילו לשים לב לגולת האנוסים בים התיכון, וביחוד בטורקיה. הדבר מסתבר בנקל. בהתחלה ברחו האנוסים ממחוז למחוז בספרד עצמה ודווקא למקומות בהן היו קהילות מאורגנות, כי שם יכלו לשוב לדת אבותיהם. רק כשמלכות הזדון שבחצי האי הפירנאי אסרה זאת עליהם, היו שמים פניהם למקומות מושב חדשים בארצות שעד אז לא היו שם קהילות או היו בהן קיבוצים דלים של יהודים. טורקיה משכה מספר גדול למדי של אנוסים לשעבר בגלל סיבות שונות, בייחוד מפני שהיתה ארץ מעבר, דרכה הם קיוו להגיע לארץ ישראל כדי לשוב שם לדתם בגלוי, וגם בשל הטעם של ״וכיפר אדמתו עמו״: הם רצו לדרוך על אדמת הקודש המכפרת אפילו על עוון כפירה באלוקי ישראל ופולחן עבודה זרה.

בכלל, בעיני הדור ההוא, נחשבה התקופה לעידן הגאולה, ומלחמות טורקיה נגד האומות הנוצריות היו מעין חבלי משיח, שבישרו שיבת בני ישראל לארצם.

קל לנו איפוא להבין מדוע היתה מגמת פניהם של הרבה מן האנוסים מזרחה, אפילו בדור שלפני גירוש ספרד; ר׳ עובדיה מברטינורא ובני דורו מצאו כבר כמה מהם שהתיישבו אז במצרים ובארץ ישראל. מובן מאליו שמספר ניכר של אנוסים מצאו מקלט גם בשלוניקי, שקלטה מגולי ספרד מספר גדול מכל קהילה אחרת בעולם, פרט אולי לקושטא (ואפילו זה אינו כל כך ברור).

ידיעות מסויימות על משפחות בודדות של אנוסים ועל אישים שונים נמצאו בכמה וכמה תעודות ובמסמכים של משפטי האינקוויזיציה במאה השש־עשרה. יש בידי העתקים של כמה מהם; אבל עדיין לא הגיעה השעה לחבר את הידיעות האלו אחת אל אחת ולקבל תמונה שלימה על ארצות הגירתם. גם חכמי שלוניקי, כגון הרשד״ם, הירבו לדון בשאלות הנוגעות לאנוסים ולזרע אנוסים שהגיעו שמה — האם להתייחס אליהם כאל יהודים; האם היו יכולים לבוא בקהל השם באופן ספונטאני או היו צריכים להתגייר; האם היו נישואיהם תופסים מבחינת ההלכה; ומה בדבר אנוס שבא לעיר והניח אישה בפורטוגאל, כי סירבה לברוח; האם דיני ירושה היו קיימים במי שמת בשלוניקי והניח יורשים בפורטוגאל, ולהיפך.

עדות ברורה ואפילו דראמאטית על החלק שלקחו האנוסים לשעבר בחיי שלוניקי נמצאה בדבר פשוט מאד, שעקבותיו נשארו ונודעו אפילו עד ימינו, וזה בשמות של כמה וכמה מבתי הכנסת הרבים, ארבעים או חמישים במספר [1], שנוסדו בעיר במאה השש־עשרה, ושרובם נותרו עד החורבן הנורא בשנות המלחמה העולמית השניה.

מדברים על גלות פורטוגאל של שנת רנ״ז (1496) כאילו היא מקבילה לגלות ספרד של שנת רנ״ב (1492). ברם, אין זה נכון. מה שאירע בפורטוגאל לא היה בעצם גירוש — אע״פ שנגזר גם גירוש — אלא המרה־מאונס כללית. כל יהודי הממלכה — וביניהם מספר גדול למדי מגולי ספרד שמצאו שם מקלט — הוכרחו להמיר דתם, בין שרצו בין שלא רצו, ונחשבו להבא כנוצרים גמורים. מעטים מאד היו אלו שהצליחו לברוח לפני ההמרה הכללית, או שהצליחו לצאת אחריה תוך סבל ועינויים קשים. רובא דרובא של יהדות פורטוגאל הוטבלה לנצרות, והם הם אבותיהם של רוב האנוסים, וקהילות האנוסים, בגולה מן המאה הט״ז עד המאה הי״ח.

אף על פי כן בין בתי הכנסת שנוסדו בשלוניקי בדור שלאחרי המאורע הטראגי הזה היו רבים שנשאו שמות המעידים על מוצא פורטוגזי, כגון ק״ק פורטוגאל, ישן וחדש; ק״ק לישבון, ישן וחדש; ק״ק איב׳ורה, וכו׳, ואחרון אחרון, מעציב ביותר — ק״ק בעלי תשובה, שנוסד בלי שום ספק ע״י אנוסים שברחו מפורטוגאל, שבו בעיר בלב שלם לאלוקי אבותיהם, ועמדו כל

ימיהם בתשובה על החטא הכבד שחטאו בהיטבלם לנצרות.

יוצא מזה שחלק ניכר מהאוכלוסיה היהודית של שלוניקי בתקופה זו היו מזרע האנוסים. לא היה זה מקרה בודד; ויש לנו עדויות נוספות המצביעות על כך בעליל:

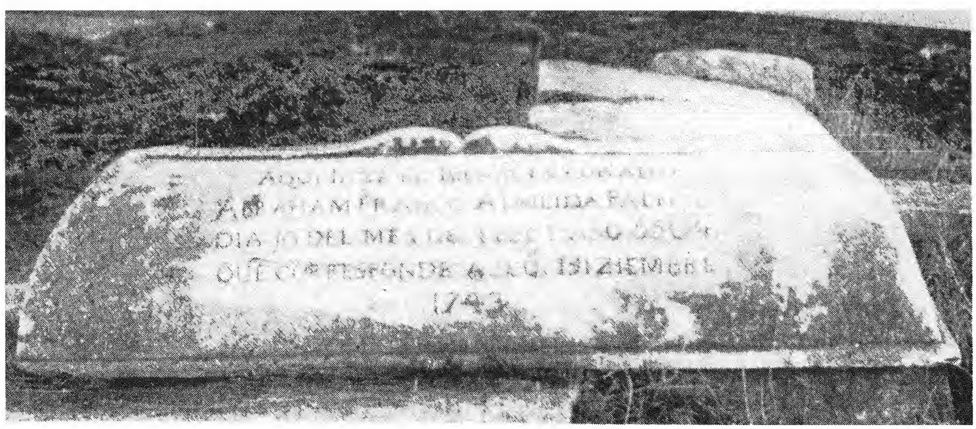
א. ברשימת משלמי המיסים לממשלה, שמצא פרופ׳ ברנרד לואיס בארכיון הבירה, נזכרים יהודים רבים בעלי שמות הקשורים לענף הפורטוגזי, שהיו רובם ככולם, מזרע האנוסים, כפי שראינו. מספרם של אלה הלך וגדל במחצית השניה של המאה הט״ז, ז״א, בזמן שכל יוצאי פורטוגאל היו ממילא אנוסים או מזרע אנוסים.

ב. בניב הלשון הספרדית שהיה שגור בפי היהודים בני שלוניקי, היה חלק ניכר של מילים בפורטוגזית — אם אינני טועה, יותר ממה שנמצא בכל קהילה דוברת איספאניולית אחרת בגולה הספרדית — והרי זו עוד עדות ברורה להגירת הרבה אנוסים לעיר זו.

ג. ולא זו בלבד, אלא בין המצבות הרבות שהיו נמצאות בבית העלמין בשלוניקי, שנעקר כולו ואני ראיתי בחורבנו במו עיני בסוף המלחמה העולמית, היה מספר גדול של מצבות כתובות בפורטוגזית באותיות לטיניות — ולא באותיות עבריות — בדיוק כמו אלו שנמצאו בליוורנו או לונדון או אמשטרדאם.

ד. ולבסוף, דווקא משלוניקי יצאו הרבה מן הרבנים והמורים שנסעו לצפון אירופה והדריכו שם את צאצאי האנוסים ולימדו אותם תורה ומנהגי היהדות. ולא יהדות סתם, אלא דווקא מנהגי היהדות הספרדית, כפי שהם קיבלו מאבותיהם.

נתתי כאן רק ראשי פרקים של הסיפור המרתק הזה. אבל כל פרק ופרק שבו, ראוי לא למאמר אלא לספר בפני עצמו.

מצבת אנוס שחזר ליהדות בשלוניקי

Tomba de un marano.

1 [לכל היותר היו בשלוניקי שלושים ושישה ״קהלים״].

ר׳ לוי בן חביב: ספרד — שלוניקי — ירושלים
מאת יצחק מלכו

רבי לוי ״בן האלוף החכם השלם החסיד מהר״ר יעקב ן׳ חביב זלה״ה [1], שממנו למד גם הפוסק מהרשד״ם, הוא אחת הדמויות הבולטות ביותר בקרב מגורשי ספרד ופורטוגאל שהתיישבו ברחבי תורכיה וארץ־ישראל. אביו ידוע בספרות העברית כמחבר אחד מספרי האגדה שהתחבב על הקוראים בדורות עברו, הוא הקובץ ״עין יעקב״ שזכה למהדורות רבות ולהפצה רחבה בכל חלקי תבל [2].

מוצא המשפחה מסאמורה אשר בספרד [3]. בהיותו בן חמש שנים ידע כבר את ״דרכי המקרא״ [4]. אבל לא הספיק ללמוד במולדתו את כל מנהגי ספרד וזה אמרו באחת מתשובותיו, ״מנהגנו בני גרוש ספרד לא ידעתי, כי גורשתי בקטנותי בעונות״ [5]. כרבים מבני גילו, נדד כנראה מספרד לפורטוגאל ויהי בין תלמידי ה״זקן שבהם וגדול מכל בני דורו, הרב רבי יצחק אבוהב ז״ל״, שלימד אותם ״להורות למעשה״ כמה מנהגים וגופי הלכות [6], ומחבריו של ר׳ יוסף טאיטאצאק.

אולם גם בפורטוגאל השיגתהו גזירת הגירוש בשנת ״נז״ר לאחור״, בה ״היה שמד גדול בשנה ההיא שלא היה מעולם״ [7]. אעפ״י שבני משפחתו ״שנו את שמו בשעת השמד״, לפני הגיעו לבר מצוה והיותו ״בר עונשין״ [8], הוא דבק עם אלוקיו ויהדותו ונמלט יחד עם ״כל אותם שנמצאו באותה הצרה ושמו עצמם בסכנות רבות ולא ראו בטובה עד שזכו להיות בעלי תשובה״ [9]. הוא הספיק ״לצאת מן ההפכה״ ולבוא אל ״העיר ההוללה — שלוניקי אשר בתורכיה האירופית — בתוך השנה, להיות שונה שם בכל יום הלכה״ [10].

יש לשער ש״בימים הראשונים״ לפני הגיעו לשלוניקי, התגוררו הבן והאב, בעיר טריקאלה אשר ביוון העתיקה ויקשרו קשרי אהבה בין ״פרנסי ומנהיגי הקהל קדוש מהספרדים ובראשם הנבון ומעולה יוסף לאטונירא י״א [11].

שער ספר שאלות ותשובות של ר׳ לוי בן חביב, ונציה ה׳ שכ״ה.

Responsa de Rabi Levi Ben Haviv, Venezia 1565.

השולטן סלים הראשון,
כובש ארץ ישראל
El Sultan Selim I.

רבי לוי חונך בשלוניקי על ברכי אביו, "הרב הגדול בתורה והסופר רבה ויקירא" ועמד במחיצתם של כמה מגדולי ההוראה שישבו שם "רבנן קשישי דפקיע שמיהו מלכי' ואפרכי מיניהו הלוא הם החכמים השלמים רבני שלוניקי יע"א" [12], "העיר הגדולה לתורה ולעבודה ולכל מעלה" [13], "של סופרים וספרים גדולים לאלוקים כמפורסם". הוא זכה לשבת "באהל התורה" ו"גם עושר גם כבוד היה לו כיתר בני גילו" [14].

באותו פרק זמן התחיל מצבם הרוחני והתרבותי של יהודי שלוניקי לשגשג ולהתחזק, וקהילה זו הפכה למבצר עוז לפליטי הגולה ולמרכז־רוחני עליון לנרדפים ע"י הממלכות האירופיות הנוצריות. בני הגולה העבירו לתורכיה בכלל ולשלוניקי בפרט כמה וכמה תעשיות וביניהן את מלאכת הדפוס. הספר "עין יעקב" שהזכרנו למעלה היה מן הראשונים שיצאו לאור מבית דפוסו של "הזקן ונשוא פנים איש אמונים המעולה והנבון", רבי יאודה גדליה ובניו [15]. אביו רבי יעקב, מחבר הספר, נפטר לפני גמר המלאכה ובנו רבי לוי הוכרח להשלים את ההדפסה מחלק ב' ואילך, מבלי להוסיף חידושים כאביו [16]. "נוצל עדיי מעל ראשי — כותב רבי לוי בשנת רע"ו — אבי אבי רכב ישראל [17]", והוא מתרעם כבר על "מיעוט הפנאי שיש לי עם רוב טורח עניני הצבור ולימוד החברים יצ"ו" [18]. בכל הדבר הקשה הוא הולך להתייעץ עם "הזקנים שבדור מורי ורבותי החכמים השלמים מרבי המשרה לסדר לפני תורתם" כי הוא טרם הגיע לגיל השלושים [19]. לאט לאט פילס לו רבי לוי דרך בין גדולי הרבנים ב"תוגרמה" והוא מעיד על עצמו שרבה הראשי של קושטא "כמהר"ר אליה מזרחי ז"ל, היה מזכה אותי כדרכו תמיד שכמעט היה חותם על דברי בלי שיראה אותם" [20].

בינתים, הלך והתגבר זרם מחנה האנוסים שנמלטו לתורכיה ובהיכבש הארץ ע"י השולטן סלים הראשון (רע"ז), קמה תנועת עליה חזקה כי "העיר ה' את רוח קצת מחכמי דורנו ללכת לארץ הצבי" [21], "ויהי כהיום הזה העיר השם ית[ברך] את רוח קצת יחידי סגולה מקהלותינו (בארצות הבאלקאנים) לשים לדרך פעמיהם ציון ישאלו דרך הנה פניהם ומכללם החכם המעולה יוסף אבודרהם" [22].

בבוא העולים הראשונים ארצה, פנו רובם כנראה לחקלאות ועבודת האדמה. "כפי מה ששמענו — מוסר רבי לוי לפני עלייתו — נפל ביניהם מחלוקת בשנת השמ[י]טה "...גם יש מהם מי ששאל תלמוד מפי החכמים השלמים יצ"ו חכמי העיר הזאת שאלוניקי יע"א ובמקום אשר אמר ה' כי ייפלא [ו]כו' וקמת ועלית נהפוך הוא כי שם הספק והמבוכה מחלקת וקטטה רבה, מי יתן והיה נהפך מהקצה אל הקצה באופן ששערי תשובה לא ינעלו"[23].

נושא זה של ההתישבות בארץ וכל הקשיים הכרוכים בקיום המצוות התלויות בה, המריץ את רבי לוי, "מצד ההכרח לחקור על זה, כי כמעט אומר שאלו היה יודע זה כל איש אשר נדבה רוחו אותו לעלות לארץ הצבי לא דבר ר[י]ק הוא שלסבת זה יתעכב ויאמ[ר] מה לי ולעלו[ת] אל הר ה' אשקוטה והביטה במכוני מכון לשבתך פעלת ה' אם בשכון ישראל [ו]כו' אל ארץ דגן ותירוש ונר אלקים טרם יכבה ברכת ה' באם להם לג' השנים ופעם ביובל לארבע ולא יותר... איך בזמן הרע הזה יוכלו להתפרנס אחרי היות הספק בד' השנים ...ובעוונותינו נתקיי[ם] בנו והארץ תעזב מהם ולא זכינו להתקיים בנו ובני נכר איכרכם וכורמיכם"[24], בכל מכל כל אותם הלבטים והקשיים הדתיים שבהם נתקלה עליית הבילוי"ם בימינו. בקשר לזה דעת רבי לוי היתה לקולא, "והאמת שלא נתחייבנו בשמיטה בזמן הזה אלא מדרבנן לפי שאין השמיטה נוהגת מן התורה אלא בזמן שהיובל נוהג"[25].

רבי לוי בן חביב, שהיה בקיא בחכמת התכונה, התעניין אז לא רק בשמיטה אלא גם בקידוש החודש "ומתי יראה החודש בתחלת כל חודש בירושלים עיר הקודש תוב"ב, וגבולותיה גבולות הארץ הקדושה מסביב", וערך לוחות וציורים קוסמוגרפיים עפ"י דברי הרמב"ם והלכותיו. (ראה רלב"ח סימנים: קמ"ג, קמ"ד, קמ"ה).

התעמקותו בשאלות אלו והלך־הרוח ששרר אז בשלוניקי — מרכז מקובלים גדולים מצפים למשיח — הגבירו אצל רבי לוי גם את תשוקתו העזה לעלות לארץ ישראל. מפחד השודדים והמלחמות בים שהתנהלו באותה תקופה, עשה רבי לוי את דרכו ביבשה דרך קושטא, ברוסה[26] חלב (ארם־צובא), דמשק.

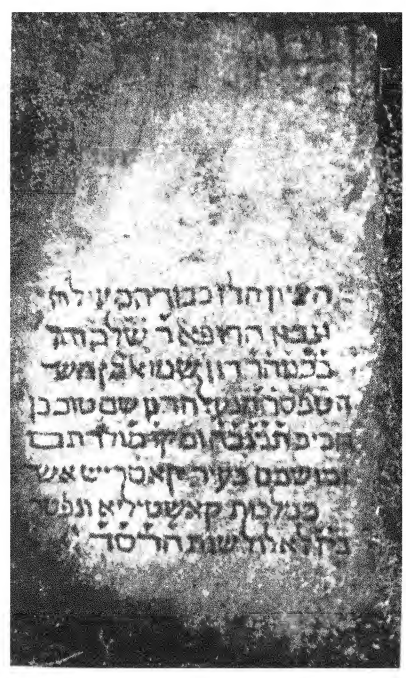
אולם רבי לוי לא נתפס לשום תנועה משיחית והיה מהמתנגדים החריפים ביותר לכל דורש סתרי תורה ברבים. וכה דבריו הנמרצים לאחד משואליו בענייני הקבלה: "ועל אשר נפלאת על אלו הדורשי[ם] ברבים ובני עמי האר[ץ] בספירו[ת] ובגלגול (הכוונה הברורה כאן הקבלה) ושאר דברים אחרים מסתרי תורה. גם בעיני יפלא הפלא ופלא ועתידים הם ליתן את הדין וכבר קראתי תגר עליה[ם] בקונטריס שכתבתי זה ימים רבים"[27]. בשורותיו האחרונות התכוון לתשובה הארוכה שהובאה בספרו של שאלות ותשובות סימן ח' (דף ט"ו, ע"ב) בלשון זו: "שאלת אם אמונת הגלגול היא הכרחי להאמין בו הכל גם אם מות[ר] לדרוש בו ברבים, דע כי בעונותי עדיין לא זכיתי לחכמה הזאת כי לא נתן לאדם רשות להבין בה מעצמו ולחקור עליה, אלא כשמה כן היא שצריך שיקבל אותה מרב שקבל גם הוא ובזמן הזה לשם בארצותינו (ספרד ופורטוגאל) לא היו נמצאי[ם] אנשים כ"כ שלמים בה... ראיתי ובינותי בספרים ומצאתי כי חכמינו ז"ל אחרי חתימת התלמוד ימים רבים נחלקו לשני כתות. כת החוקרים בעיקרי האמונות כפי שכלם לבד ומתעסקים בחכמות החצוניות... אמנם יש כת אחרת גדולה מאד מחכמי יש[ראל] המאמינים... אמונה אמתית ועיקר מעיקרי התורה לתרץ קושית צדיק ורע לו וכלנו מחוייבים לשמוע דברי האחרונים... אמנם לדרוש בה ברבים נראה ודאי שהוא דבר בלתי הגון מאד כי לא טובים אנו מאבותינו ורבותינו ע"ה אותם שכתבוה בספריהם ולעולם לא דברו בה כי אם ע"ד רמז וחידה וכתבו עליה שהיא סוד גדול".

בהליכתו "דרך הקודש", התגורר בהלב ומצא בה "אנשים נבונים והכמים קובעים עתים לתורה ולומדים בכל יום הלכה". הוא עצמו למד "בהברתם באהבה וחבה"[28]. עבר דרך דמשק ובא לצפת, שבה היה מכהן כדיין העיר, רבי יעקב בירב, שעלה לארץ מקרוב[29].

טלטולי הדרך הארוכה השפיעו לרעה על מצב בריאותו של רבי לוי ובהגיעו לצפת נפל למשכב. כשקם מחוליו הלך לישיבתו של מהר"י בירב ובחורי הישיבה למדו אתו פרק בהרמ־ב"ם[30]. ההתנגשות הראשונה בין שני גדולי הדור פרצה בו במקום, ומפני אופים של בעלי הריב לבשו חילוקי הדעות שביניהם בענייני הלכה ודין, צורות דראמטיות, שהחריפו במיוחד אחרי מספר שנים, בעניין חידוש הסמיכה.

מצבת ר' שלמה בן חביב

La tomba de Rabi Chelomo ben Haviv.

בישיבתו של בירב ובקרב התלמידים שלטה השפה הלועזית שהיתה שגורה בפיהם, ולשון הלימודים ביניהם היתה השפה הספרדית (מתובלת בוודאי במלים עבריות למכביר) [31].

אישיותו של מהר"י בירב היתה בעלת אופי תקיף, עומדת על דעתה בלי פשרות ויתורים, ולא חסה לקנטר את מתנגדיה, בניגוד לאפיו המתון והשקול יותר של מתנגדו החריף רבי לוי בן חביב. מפי אחד מבני דורו הנכבדים (אהובו ובעל בריתו של שלמה מלכו) רבי "אברהם בן החכם השלם החסיד עניו מאוד כמהר"ר שלמה טריוש ז"ל צרפתי" ש"הכירו בימים שעברו למו" [32] אנו למדים על "ענותנותו של הבחור — רלב"ח — וחסידותו אצל חכמתו".

מפני המחלוקת בין שני הרבנים הדגולים, נחסמה כנראה הדרך בפני רבי לוי להתיישב בצפת, בקרב רבים ממכיריו ומוקיריו, בו בזמן שמהר"י בירב היה מושרש בצפת לפניו יחד עם משפחתו, הן כמרביץ תורה ודיין הקהלה הספרדית והן כסוחר גדול ובעל נכסים [33].

✶

נסיעתו של רבי לוי ירושלימה והשתקעותו בתוכה למרות עניה ודלותה, היתה מחויבת המציאות, וממנה תוצאות נכבדות להתפתחותה הלאומית של ארץ ישראל באותו זמן. משחק הכוחות בין שני מנהיגים — תופעה רגילה בחיי החברה — השואפים להיות דברי הדור, שלא היה מוכן לקראת חיי דרור, הטביע בו את חותמו. מאז ועד מותו של רבי לוי, קרוב לשנת ש"ד, יהיו דברי ימי ישראל עדים לריב התמידי על ההגמוניה הישובית של שני המרכזים: צפת וירושלים.

"בעלותו ההרה הר בית ה' העיר הקדושה" ירושלים [34] מקום מושבו של הנגיד המצרי האחרון רבי יצחק שולאל, הלך שמעו של רבי לוי בן חביב, לפניו. את כוח השפעתו העצומה בקרב אחיו ודמותו הרוחנית המצוינת, תאר לנו אחד מבני תקופתו הצעירים, בסגנון נמלץ ונעים ובקווים ציוריים נלבבים: "עין המים במדבר... נחל נובע מקור חכמ[ה] וכמה מעלו[ת] טובו[ת], נהר יוצא מעדן להשקות את גן הצמאים... ובימי שנותינו רצה [ה]קדוש [ברוך] [ה]וא לזכות את ישראל והזריח לנו את אור תורתו... לרדותנו במקל ורצועה... לגדור פרצותיה... לכל אשר תצונו יומת. עין דור אשר בו מבטינו, גולת זהב על מנורת גולתנו... שלוח ההשגחה להגן בעדנו וציר בגוים להחיות עם רב... בזרועו יקבץ צאן אובדות, עם אלוקי אברהם המטי[ם] מני אורה, אל דרך ישר לא יכשלו בה... כאור ירה מחמתו שאם יצוייר העדרו ירח לא יגיה אורו... עין הבדולח... תפארת ישראל הקרובים והרחוקים" [35].

העוני והקדחת היו בזמנו של רבי לוי מנת חלקם של "תושבי ירושלים" [36]. מאכלם היה בדוחק וצמצום בלא כל "מעדנים" "ומי שזוכה לקנות ראש בהמה דקה ובני מעיה ואפילו מעז בשבתות ובחגים ובמועדים הרי הוא בעיני עצמו כאילו יצא לחירות מבית עבדים וישב על כסא הסגנים" (ככה רושם רלב"ח ב"ויכוח שעבר בין חכמי צפת וחכמי ירושלים מענין הסמיכה"). אבל רבי לוי בהיותו מאנשי אף על פי כן, מבליג על יגוניו ושמח בחלקו. "מנוחם אני — הוא כותב — אדרבה ידעתי כי רחמי שמים גורמים ואשרי חלקי שזכיתי להיות יושב במקום המקודש שתראינה עיני איך יתברך שמו שומע עלבונו ורואה גוים מרקדים בהיכלו ושותק וטוב לי כי עוניתי והייתי גם אני נעלב בכל המקומות המקודשים שהם מעון לשכינתו יתברך, בו בטח לבי ונעזרתי אראה בכבודם" [37]. עד כמה שהתפלל ש"ישמע אל ויעננו ויושב קדם ברכות טוב יקדמנו ועל מי מנוחות ינהלנו ויכרית כל אויבינו ובשלוה והשקט יביא משיח צדקנו ויבנה בית מקדשנו במהרה בימינו אמן" [38]. רבי לוי לא הטה את אזנו לתורת מחשבי הקצין בישראל בכלל ובצפת בפרט, והחזיק בסברתו הישנה כי "תורת אמת היתה בפינו מימי עולם ושנים קדמוניות בהיות רוח ה' נוססה בבית מקדשנו ונר הקבלה האמתית טרם יכבה בהיכל ה' שם ישבו כסאות למשפט, מפיהם תצא תורה מאירה... אמנם אחר כך לסבת חורבן מקדש ואורך גלותנו ובעונותינו נדלדלה הקבלה ותרד פלאים" [39].

בדעתנו את מהלך־מחשבותיו של רבי לוי בן חביב נגד תורת הקבלה ואורחותיה בזמנו, נקל יהיה לתאר וגם להבין ולהבחין מדוע לא יכלה להיכבות האש שהתלקחה בענין חידוש הסמיכה, בינו ובין הרב יעקב בירב מצפת. הרקע לא היה אישי, כפי שנדמה בהשקפה ראשונה, והמחלוקת היתה על מצע אידיאולוגי תכניתי, וקשה היה לשני הצדדים לוותר איש לרעהו בענייני אמונה. מכאן התהום שרבצה ביניהם ושלא יכלו לגשור עליה גשר. היישוב העברי בארץ התפלג לשני

מחנות אויבים זה לזה, והדור לא זכה לחיי אחדות לאומית וחתירה לקראת מטרה משותפת ויחידה.

כדי להבין את מצב הדברים ביתר בהירות ננסה לחדור מעט יותר עמוק לתוך חייהם של ראשי הלוחמים עצמם, רעיונותיהם וטענותיהם השונים.

השתקעותו של רבי יצחק שולאל בירושלים העבירה את הנגידות ממצרים לארץ ישראל. אישיות תקיפה ובעלת אמצעים כמהר״י בירב בצפת, ״שת״ל (שתודה לאל) וכבוד אתו וזקנה גם חכמה יותר מן הכל לדעתו״ [40], שאפה בלי ספק לקבל את התואר הזה וגם השיגה אותו בשנת רצ״ו מצד חכמי צפת ששמוהו ל״נגיד״ [41]. מהר״י בירב לא הסתפק בזה. הוא קוה להגיע על ידי מעשה נועז, לשיא התהלה כאישיות מרכזית בעולם היהודי, וכך התפרסם בענין חידוש הסמיכה, שנראה כצורך השעה.

הלך רוחו של בירב בא לידי גלוי במכתב פרטי שערך לאחד מגבירי הדור, רבי שלמה ן׳ יקר מרודוס, בו נאמר:

״ידוע ומפורסם לכל הוא שאם יש אדם אחד בכל אלו המלכיות ובכל המקומות אשר נדחו שמה המגורשי[ם] ממלכו[ת] ספרד שאין בהם גם א׳ מי שיודע לקרות הלכה כתקנה ולירד לעמקה מתוך פלפולה ולהוציא לאור כל תעמולה... אני הוא״ [42]. טופס הכתב הזה הובא ירושלימה ונפל במקרה לידיו של רבי לוי בן חביב. כן הובא בשנת רפ״ח, לפני בית דינו של רבי לוי, סכסוך מסחרי חשוב בין רבי יעקב בירב ובין הפ׳אטור (סוכן, קונסול מסחרי) רבי שבתי כהן, בא־כח הסוחר הגדול רבי יחיאל כהן, שמכר לבירב ״קורנפ׳ילאש וקאנילה״ (מיני בשמים), שנקנו על ידו מהסוחר האיטלקי, מיסיר יאקומו מאניפ׳ירו בעד תתק״ע ״פרחים״ ולא קיבל אותם מידו. בית דינו של רלב״ח פסק את הדין לטובת רבי שבתי כהן ונגד הרב יעקב בירב [43].

בשנת רצ״ח, ביקש רבי יעקב בירב, בעזרת חבריו הצפתים, לדחוק את הקץ, והכריז על חידוש הסמיכה במטרה להסדיר את חיי האנוסים ״בעלי תשובה״ שעלו בהמוניהם לארץ. הוא עשה את המעשה הגדול הזה מבלי להתייעץ מראש וכראוי עם חכמי ירושלים ורבניה.

אולם כדי לסתום את פי המתנגד העיקרי שהיה אז רבה של ירושלים, רבי לוי בן חביב, הוסכם באותו מעמד לסמוך גם אותו מכיוון ש״השיירות [היו] מצויות בכל יום מצפת״ לעיר דוד, שלחו לו את הסמיכה על ידי השליח ״החכם המעולה כה״ר שלמה חזן יצ״ו״ ציר מכובד מן הנחטפים בזמן השמד [44].

אולם רבי לוי הבין מיד את הכוונה הנסתרת ״שרצה להחניף אותי באותה הסמיכה כדי שגם אני הייתי מודה בו בסמיכותו״ [45]. היות והוא לא יכול היה להבליג על מעשה נמרץ זה שנעשה בצפת, התקומם רבי לוי נגד חידוש הסמיכה, בערכו שורת קונטרסים כתובים בהיגיון ובסגנון לוהט ופוגע, שהסעירו את הרוחות בכל הארץ. הוא נתמך במלחמתו זו, ע״י החכם ומעולה כמה״ר משה די קאשטרו יצ״ו רב נכבד ורשום, ״שמשנתו סדורה, תלמודו ערוך, מדותיו שלמות, ענוותנותו יתירה״ [46], אחד מבני העליה שעמד במחיצתו של בירב עצמו ובישיבתו ״דרך בדרכי התלמוד כמה שנים״ [47].

תכניתו של רבי יעקב בירב נעוצה בהלך הרוח ומצב הענינים בקרב האנוסים שחיו כמה שנים בשמד וחזרו ליהדות בבואם לתורכיה. התקופה היא תקופת יוסף די לה ריינה, דוד הראובני, שלמה מלכו ואחרים שהסעירו את בית ישראל בהאמינם שימי השחרור מעול הגלות הולכים ומתקרבים, וארץ ישראל צריכה לשוב לבעליה בעזרת גורמים חיצוניים ופנימיים. האנוסים שהסתגלו לתפיסה הנוצרית של הוידויים, אחרי שחזרו להיות ״בעלי תשובה״, בקרב היהודים אחיהם, עוד המשיכו לחשוב שאין תשובה שלמה ומושלמת בלי לקבל עליהם ״סיגופים ועינויי הגוף״, כדרך שנהגו הסגפנים הנוצרים, ואצל היהודים אין רשות להלקות אלא על פי בית דין מוסמך.

נגד דעות אלה, ניסו להילחם, לשוא, דון יצחק אברבנאל ואחרים, שבמפורש הכריזו: ״שלא יחשבו האנוסים... שיצטרכו לעזוב שאר הטובות והקנינים אשר קנו בגיותם... ולשבת יחידים בעניות וחוסר כל ובסיגוף הגופים, על זה אמר: והותירך ה׳ אלוקיך לטובה, כלומר שלא יאסור כל זה עליהם, כדרכי הגוים, כי לא יחפוץ השם שיסגפו ויתענו האנשים הדבקים בו״ (משמיע ישועה, דף ז׳ ע״א). בתסיסה הרוחנית שהתחוללה אז, לא הועילו דברים אלה לשנות את זרם המחשבה העממית, שרבי יעקב בירב דגל בה בגאון ונהיה לו לפה.

כהוכחה שהפולמוס בינו ובין מהר"י בירב היה ללא פניות אישיות, מספר רלב"ח קצת באריכות על היחסים הטובים ששררו ביניהם בעבר. "כי היינו, באהבה עזה (בזמן שבירב עלה ממצרים והיה פעם בירושלים) והניח אשר לו בידי ארגז מלא מפני שהדרכים היו אז בחזקת סכנה ואחר כך שלחתיו לידו... וגם אחר כך עד עתה נמשכה האהבה בינינו אלא שעתה בטלה לסבת הסמיכה שלא הודיתי בה כי נראה בעיני שאינה כפי הדין"[48].

כדי לבאר ולפרש היטב ובקיצור את הנימוקים בעד וכנגד פרשת הסמיכה, הנני מביא להלן קטעים אחדים שיבהירו לדעתי את הענין.

"ועתה כמעט רגע היתה תחנה (אתנחתה) מאת ה' אלוקינו להשאיר לנו פליטה ולהחיותנו כהיום הזה ויעלנו מבור שאון גליות והשמדות אשר השתרגו עלו על צוארנו בארצות העמים ויביאנו אל המקום הזה... ויתן לנו יתד במקום קדשו... ולכן בררנו לגדול שבנו בחכמה ובמנין החכם השלם הרב הגדול מהר"ר בירב נר"ו שיהיה סמוך וראש ישיבה ורב יתקרי והוא יושי[ב] מהיותר חכמים שבנו אצלו ורבנים יתקרו ויהיו סמוכים לעד לעולם... ויהיה מעשה הצדקה והשלום הזה תחלה וראש לפדיון נפשנו... ויקים דבר עבדו ואשיבה שופטיך כבראשונה"[49].

כנגד זה טוען רלב"ח "וכלל דבריהם הוא כי למען זכות לרבי[ם] שרבים הנמצאים בדור בעונות ושלסבת הצרות והשמדות עברו ברית חלפו חק ולרפאת שברם על נקלה לאמר שלו[ם] לרחוק הסכימו לעשות מעשה על פי אותה ההוראה שחדש הרמב"ם ז"ל וכתבה בפי[רוש] המשנה ובפרק ה[לכות] סנהדרין פ"ד"[50].

"אמנם בכאן הסמיכה בזה האופן אינה מצוה מפורשת בתורה, אבל הוא דבר שרוצים לחדש חכמי הארץ הקדושה ולעשות דבר חדש כמוהו צריך שיסכימו כולם"[51]. "אותה ההסכמה הנז' אינגה מועילה להשגת התכלית... ועם כל זה אין לבעל התשובה להצטער בכך ולא להתיאש ממחילת עונו כי גם בלי המלקות על ידי בית דין יכופר עונו ויעלה לעמוד למעלה ממדרגת הצדיקים גמורים על ידי התשוב[ה] אם ישתדל לקיי[ם] עיקריה"[52].

שני הצדדים הודו בערכו הרב של חידוש הסמיכה "להחיות את ישראל ולהושיבם על אדמתם"[53]. עיקר הוויכוח נסב על דרכי הגשמתו ותפקידו בחיי העם. "גדול יותר מאד יופיו וטובו — מודה רלב"ח — וכבוד אלוקי ישר[אל] מורה על החשק הנמרץ שיש למתעוררי[ם] להדבק באהבתו ית[ברך] ויראתו ונשיאות תורתו על אדמתו הקדושה ויש להם בודאי שכר טוב

שער ספר שו"ת לר' משה בן יוסף
מיטראני (המבי"ט), ונציה ה' שפ"ט

Responsa de Rabi Moche
Mitrani, Venezia 1629.

ויהיו כגן רטוב, אבל כפי הנראה בעינינו... דאעיקרא דדינא פירכא [54], דמאי דתנן במתניתין כל חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כרתן... הוא כשהתרו בהן בשעת העבירה... ואם אין התראה אין מלקות על ידי בית דין ואם המלקות אינו על ידי בית דין אין פטור מכרת" [55]. עוד ראה רלב"ח להודיע לכל "שגם שכתבתי כל זה איני תוקע עצמי לדבר הלכה וכל זמן שאשמע תשובה הגונה עם ראיה מספקת לקיום הסמיכה הנזכר אני אחזור בי ואודה בה בשמחה ובשירים... הנני וידעתי שגם אלופי וגבירי החכמים השלמים יצ"ו שבעיר הקדושה (ירושלים) יסכימו בכך" [56].

קיום הסמיכה היה גורר אחריו סידור כמה גופי הלכות בעלי ערך כביר כמו לדון דיני קנסות, לקבוע חודשים ולעבר שנים על פי הראיה, וימצא שאוכלים חמץ בפסח ואוכלים ביום הכפורים.

יש לשער, שאותם הרגשות וכיסופי־הגאולה פעמו בלב כל בני הדור, וכולם שאפו "שמלך המשפט ישיב כסא המשפט לאיתנה ועטרה ליושנה, ושופטינו וסנהדרינו תראינה עינינו כב־ראשונה, והעיר העדינה תקרא עיר הצדק קריה נאמנה" [57]. ההבדל היה בזה שלא כולם הודו לסברתו של בירב שזמנם "זמן קרוב למשיח" [58] ושבחידוש הסמיכה "תלוי בנין בית המקדש וביאת המשיח" [59]. ושזה בלבד הוא "דרך לגאולתנו" [60]. כנגד זה, היה רלב"ח אומר: "אמת הדבר שהבנין יהיה מפואר בשעתו, אשרי המחכה ויזכה לדעתו בעתו, אבל כעת הוא פרץ נופל... גרמא בנזיקין וסתירה לרוב משפטי התורה" [61].

בהיותו שקוע כולו בדעה מרכזית אחת, לא ידע ר' יעקב בירב לפזר את החששות שהתעוררו בקרב חלק מרבני דורו. חוסר גמישותו האופיינית, הכשילהו והכשיל את תכניתו שהיה בה מעוף לכל הדעות. "שוחד מעלת המנוי... תאותו להיות סמוך, הם שעוורו אפילו עיני חושיו החצונים" [62] צועק רלב"ח, כי אחרת היתה אולי דרך לישר את הניגודים, אילו היו רבני צפת ורבי יעקב בירב בראש מכנסים במקום אחד כנסיה גדולה של כל רבני הארץ הקדושה והיא היתה מחליטה, בהת־יעצות כללית, את הדרך ילכו בה. לצערנו, הם בחרו בדרך זלזול חברים ומורים, שתמיד אינה מובילה אל ההצלחה המקווה.

נציין כאן שהפוסק הנודע והמקובל הזקן שבראש יהדות מצרים (נולד בספרד לפני הגירוש בשנת ר"ם — 1480 ונפטר בצפת בהיותו בן תשעים וחמש שנים בשנת השל"ד — 1574) רבי דוד בר' שלמה בן זמרה, שבישיבתו למד והתחנך האר"י — עמד לימינו של הרלב"ח בענין הסמיכה ונגד הרב יעקב בירב מחדש הסמיכה.

הפולמוס בין שני הרבנים הגדולים, הביא סוף סוף במבוכה, גם אחדים מרבני צפת עצמה, שחזרו בהם ו"בטלו את הסמיכה", והד התרעומת הגיע לפני גדול הדור "רבי יוסף (קארו) עצמו" [63]. בינתים, מקרה של סכסוך פעוט ורגיל "על ענין חצר אחת", והתנהגותו המוזרה של הרב יעקב בירב "כלפי אותם החכמים שדנו כנגדו וחייבוהו כנשמע" [64] העמידו אותו ואת הסמיכה "בסכנה קרובה", "ובריחה מן הבית" [65].

השערתו של בירב ש"נרדף ממלשיני הזמן" [66] ו"הסכנה" דמתה מאיזה צד שהוא "לההיא דר' יהודה בן בבא" [67] נראית כמוגזמת, ופרי דמיונו בלבד, כי הנכון הוא "עד שהיה משלים מנין ע (שבעים) הסמוכים היה עובר זמן רב" [68] ומי יודע מה שהיה קורה בינתים ואם היה מגיע להגשים את תכניתו הנשגבה.

הסערה שככה עם מותם של הלוחמים הגדולים, ועם הסתלקותו של רלב"ח, סרה ההגמוניה הדתית מירושלים ועברה לצפת, כעדותו של מתנגדו הנמרץ ר' משה בן יוסף מטראני (המבי"ט) [69].

✶

כאחד משומרי החומות הנאמנים ביותר, לחם רבי לוי בן חביב, בעוז רוח את מלחמתה של עיר הקודש. בשעה של משבר רוחני בקרב הציבור העברי עמד בפרץ, הגן וחיזק למעשה מעמדה הישובי. זכות גדולה נתגלגלה על ידו שהמרכז ההסטורי של האומה, ירושלים, לא התרוקן מתו־שביו היהודים, בזמנו.

בפשטות, אבל בסיפוק רוחני רב, יספר רבי לוי על מאמציו בכיוון זה שהוכתרו בהצלחה. הלוא כה דבריו היוצאים מן הלב:

"גם אני אומר ת[ודות] ל[אל]... שבהיותי יושב בכבוד ומעלה... בעיר הגדולה לאל[וק]ים... יע"א נתן בלבי לצאת משם ע"מ [על מנת] לבא פה ירושל[ים] תוב"ב וברחמיו הרבים זכני לעלות

אליה ולהסתופף בחצרותיה עם ביתי היום י"ד שנה (הדברים נכתבו ברצ"ט בערך ונמצא שעלה בירושלים קרוב לשנת רפ"ה לפני שמת הנגיד רבי יצחק שולאל) ועוד הפליא חסדו לי ברחמיו וזכני לזכות את הרבים... בזמן בשורות השוטים, דוברי שקרי[ם] תפח רוחם, כי לולא שנמצאתי אז בעיר הקדושה הזאת תוב"ב ובמתק שפתים הייתי מישב דעתם ומדבר על לבם, כבר היתה חרבה אז מכל היהודי[ם] עד בלי השאיר אפי[לו] מנין כמפורסם לכל היושבי[ם] בה".

כותבי דברי הימים ראו בפסוק "בזמן בשורות השוטים, דוברי שקרים" כעין רמז שקוף לגנותו של רבי שלמה מלכו וחלומותיו. אולם אם נעמיק בהבנת מצב הענינים בישוב וזרמי המחשבה שפעמו בקרבו, יתברר לנו שלא אליו היו מכוונים הדברים. נזכור רגע קט, שלפני מלכו ולפני עלותו של רבי לוי עצמו לארץ ישראל ראו בני ירושלים אותות ומופתים במקרי טבע רגילים שקרו בעיר ושינויים שחלו כביכול, בשטח בית המקדש. באיגרות ורשמי מסע מאותם הימים, מובאים כדברים האלה:

"בלילה ההוא נדדה שנת מלכו של עולם והראה לנו סימן גאולה וירעם בשמים ה' ועליון יתן קולו, ויהי גשם שוטף ורוח גדולה מפרק הרים ומשבר סלעים וזה היה ביום י"א לעומר אשר באותו הזמן הוא פלא להמטיר בירושלים... והבוקר בהיותנו בבית הכנסת באומרנו "ובא לציון גואל" באותה הנקודה עצמה, היה רעש גדול אשר כל יושבי הארץ נחרדו, נבהלו, נחפזו כי לא נשמע כמוהו מימינו ובשעת הרעם נפלה אש מן השמים על הארמון של הגוים, על המרכז עצמו, ואבד ושבר גדע לארץ ה' מפסיליהם אשר היו בצמרת הארמון ונעשה בו חרבן גדול ויהי לנס. ואין זה אלא סימן גאולה וקבלה בידי אנשי הארץ שמעולם לא נפלה אש בירושלים בשום זמן מהזמנין" (עיין באגרות ארץ ישראל ליערי עמ' 165) "השמועה שבאה מענין הירח, דע כי אמת הדבר, כי בבית המקדש יש לישמעאלים קובה עגולה ויש בראשה עמוד גדול של מתכת ודמות ירח בולט ואומרים כי בחג הסוכות ר"ף נהפך למזרח, קרנותיה היו נוטות לדרום כנגד מקום שהם משתחוים, ואמרו הישמעאלים שהוא סימן רע לאמונתם ורצו להפכו לדרום שהוא נגד למיקה ולא יכלו וגם אז נפל אילן שהיה נטוע במקדש מימי מחמד" (צירפתי כאן משפטים משתי הנוסחאות: איגרת רבי ישראל מפירושא שמביא יערי בספרו הנ"ל עמ' 172 ובספרו של בן צבי, על מסעות ארץ ישראל, לרבי משה באסולה, עמ' 91).

עלינו לזכור עוד שבזמנו של רלב"ח, חי בירושלים המקובל רבי אברהם הלוי הזקן בעל "משרא קטרין" ביאור על דניאל ומפרש הספר "נבואת הילד" של קטופא, שקבע שהגאולה עתידה להתרחש בשנת הר"ץ[75] ובצפת, רבי יוסף גבאי, הידוע בכינויו "די לה ריינה" וחבריו, יצאו למדברות והאמינו שנגלה אליהם אליהו, וכאילו תפשו חיים את "שטן ולילית". בארץ רווחה גם כן השמועה על המקרה שקרה לילד הפלאי בנו של דיין המוריסקים (מאותם יהודי הארץ שגדלו בה ואינם ספרדים), שראה "יונה לבנה פורחת לפניו, ותחת אחת כנפיה היו בה נוצות כצבע התכלת כתוב כתיבה אשורית מרובעת, "הנה עשרת השבטים באים" והבחור בקש להעלותה אל החכם אביו יצ"ו והרגיש מכה חזקה בידו עד שהוכרח לפתח ידו ופרחה לה היונה ולא נראת עוד". (גם כאן צירפתי שתי נוסחאות האחת של באסולה והשניה של רפאל טרבוש, שתיהן מובאות בספרו של בן צבי עמ' 90).

רבי לוי בן חביב לא סמך על נסים. הוא עמד בשתי רגליו על קרקע המציאות, דרש מאחרים וקיים בעצמו את מצוות יישוב הארץ ובניינה. הוא בזבז למען ירושלים את כל הונו אשר הביא אתו משלוניקי, כי הוא הבין שבלי קרבנות ומעשי יישוב יום יומיים, המרחיבים ומחזקים את השפעת העם היושב על אדמתו, אי אפשר לקוות לגאולה האמיתית: הזיות וחלומות שווא עלולים לגרום לתוצאות הפוכות: יאוש, הכזבה ומפח נפש המסוכנים לאומה.

כזו היא דמותו של רבי לוי בן חביב, איש שלוניקי ואיש ירושלים למופת.

• ראה קובץ "חמדת ישראל", ירושלים תש"ו.

1 רלב"ח שו"ת 221 ע"ב.
2 שם הגדולים לחיד"א מערכת ספרים ע' "עין־יעקב".
3 רלב"ח 2 ע"ב.
4 שם 207 ע"ב.
5 שם 187 ע"א.
6 שם, שם.
7 יוחסין השלם לזכות 223 ע"א.
8 רלב"ח 305 ע"ב.
9 שם, שם.
10 שם, שם.
11 שם, 37 ע"ב.
12 שם, 36 ע"ב, 37 ע"א.
13 שם, 188 ע"א.
14 שם, 93 ע"ב.
15 דברי ר' יעקב בן חביב בהקדמתו ל"עין יעקב". זה הוא כנראה הדפוס הראשון שנוסד בעיר הזאת ע"י גדליה ומשפחתו, מומחה ידוע מלישבונה "שנצב על מלאכת הקודש" אצל המדפיס ר' אליעזר טולידאנו. עיין גם "דודים מיין" מכתב צ"ח, לר' יאודה נחמה וכן "דברי ימי ישראל בתורגמה" לרוזאניס, ח"א, הוצאת "דביר", ציון י"ב. בבית דפוס זה יצאו לאור כמה מסכתות, "משמיע ישועה" לר' יצחק אברבנאל, "עקדת יצחק" לר' יצחק עראמה, "מאיר איוב" של בנו ר' מאיר עראמה, ספרי נ"ך בודדים עם פירוש רש"י, בערך כעשרים וחמשה ספרים משנת רע"א ואילך.
16 שם הגדולים לחיד"א כנ"ל.
17 רלב"ח, 15 ע"א, 61 ע"ב.
18 שם, 15 ע"ב.
19 שם, 61 ע"ב.
20 שם, 325 ע"א.
21 שם, 248 ע"ב.
22 שם, 249 ע"א ממשפחת אבודרהם הידועה בספרד.
23 שם.
24 שם.
25 שם, 256 ע"ב.
26 שם, 100 ע"א.
27 שם, 101 ע"א.
28 שם, 77 ע"ב.
29 שם, 29 ע"א, 31 ע"ב, בזמנו של הנגיד היה בדעתו להתגורר בדמשק.
30 שם, 78 ע"ב.
31 שם, 137 ע"א.
32 שם, 3 ע"א, 12 ע"א עיין ב"סיני" מאמרו של ד"ר ח. חינה "חכמים ממשפחת טריויש בירושלים" (אלול—תשרי תש"ג).
33 שם, 115 ע"ב, 116 ע"א.
34 שם, 78 ע"ב.
35 שם, 200 ע"א וב'.
36 שם, 173 ע"א ובמקומות אחרים.
37 שם, 208 ע"א.
38 שם, 68 ע"ב.
39 שם, 48 ע"ב.
40 שם, 321 ע"א.
41 אבקת רוכל לר"י קארו, סימן קכ"ד.
42 רלב"ח, 322 ע"א.
43 שם, 115 ע"ב, 116 ע"א.
44 שם, 313 ע"א, 207 ע"ב.
45 שם, 319 ע"א.
46 שם, 40 ע"ב.
47 שם, 324 ע"ב.
48 שם, 319 ע"א.
49 שם, 277 ע"ב.
50 שם, 278 ע"א.
51 שם, 279 ע"ב.
52 שם, 283 ע"א.
53 שם, 235 ע"א.
54 שם, 280 ע"א.
55 שם, שם.
56 שם, 285 ע"א.
57 שם, 32 ע"א.
58 שם, 286 ע"א.
59 שם, 307 ע"ב.
60 שם, 300 ע"ב.
61 שם, 306 ע"א.
62 שם, שם ע"ב.
63 שם, שם.
64 שם, 309 ע"א.
65 שם, 288 ע"ב, 299 ע"א.
66 שם, 303 ע"א, 309 ע"א.
67 שם, 299 ע"א, 309 ע"א. "פעם א(חת) גורה מלכות האומות שמד על ישראל שכל הסומך יהרג וכל הנסמך יהרג שסומכין בה והתחומין שסומכין בהן יעקרו. מה עשה יהודה בן בבא, הלך וישב לו בין שני הרים גדולים ובין שתי עיירות גדולות ובין שתי תחומי שבת, בין אושא לשפרעם וסמך שם חמישה זקנים וכו', כיון שהכירו בהם אויביהם אמר להם בני רוצו, אמרו לו רבי מה תהא עליך, אמר להם הריני מוטל לפניהם כאבן שאין לה הופכין, אמרו לא נזוו משם עד שנעצו בו לונביאות של ברזל ועשאוהו ככברה" (דף 282 ע"ב).
68 שם, 321 ע"א.
69 עיין מאמרי על "רבי משה בן יוסף מטראני (המבי"ט) — מראשוני בוני הגליל וזמנו", בקובץ חמדת־ישראל, עמ' 147—156 (ירושלים תש"ו).
70 הספר כולל חמש נבואות על ענינים העתידים, עם פי' הרב יצחק סטנאב. ברלין תרמ"ט 80.

מצבת ר' שלמה בן חסון

La tomba de Rabi Chelomo Ben Hasson.

ספר שו"ת לר' יוסף בן לב

Responsa de Rabi Yoseph Ben Lev.

ר' יוסף בן לב והגביר ברוך [1]

מאת מירקאדו יוסף קובו

על אותה תקופה — ראשית המאה הרביעית לאלף השישי — אפשר לאמר שלא חסר לה לקהילת שלוניקי דבר, בהיותה כה עשירה באישים, כגון: ר' שמואל די מדינה, ר' משה אלמושנינו, הרופא המפורסם אמאטוס לוזיטאנוס, המשורר סעדיה לונגו, ר' יצחק אדרבי, ר' יוסף ן' לב ור' שלמה ן' חסון. אולם תכונה אחת בכל זאת חסרה להם, לגולים מספרד, פורטוגאל ואיטליה — האחדות. לא היה זה מן הדברים הקלים לאותם יהודים שבאו מכל קצווי אירופה בנסיבות שונות ובזמנים שונים להתאחד במסגרת קהילה אחת ויחידה. הם הקימו כידוע "קהלים" נפרדים כמספר הארצות והמחוזות שמהם הם באו, כשלכל "קהל" רב משלהם, חזן, דרשן, וכמובן — בית דין מיוחד, "חברות" צדקה וכיוצא באלה.

בין הקהלים השונים האלה לא שררה הבנה מרובה, וחיכוכים שונים וחריפים נוצרו ביניהם — ואף בקרבם — לעיתים קרובות. גרוע מזה: היו לפעמים אישים מסויימים שרצו להטיל את מרותם על אורח החיים בקהלים והוציאו תקנות ו"הסכמות" מבלי להתחשב כלל בסמכויות של המנהיגים הרשמיים. דברים אלה גררו אחריהם כמובן מריבות קשות.

בין השנים ש"ב וש"ג, בזמן מלכותו של שולטן סולימאן, תקופה הנחשבת כתור הזהב של יהדות האימפריה העותומאנית, כשיהדות שלוניקי היתה במלוא פריחתה ושגשוגה מבחינה רוחנית וכלכלית, פרצה שערוריה גדולה, שבה היו מעורבים ר' יוסף ן' לב ור' שלמה ן' חסון — שניהם מרבניה החשובים — משני צידי המיתרס.

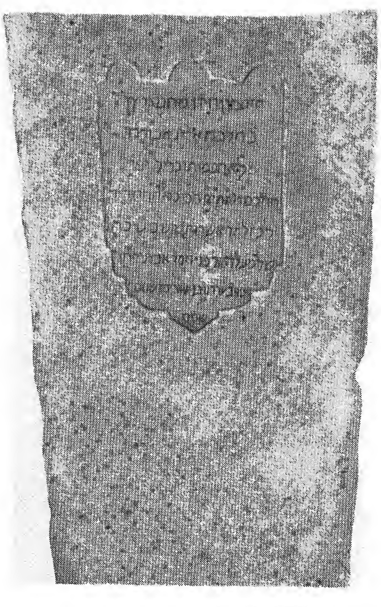
ר' יוסף ן' לב, הידוע בשם מהריב"ל, היה ידען מעמיק ובקי גדול בתלמוד ופוסקים. הוא נולד במונאסטיר בשנת ר"ס בקירוב ובשנת רצ"ד השתקע בשלוניקי. פרסומו היה כה רב עד כי למרות המספר הגדול של רבנים ותלמידי חכמים ידועים שהיו באותה תקופה בשלוניקי וסביבותיה, נהגו לפנות בעיקר אליו ב"שאלות" הלכתיות ובבקשת עצה ותושיה.

באותן שנים, רבים היו האנוסים שברחו מפורטוגאל ובאו לשלוניקי כדי לחזור בה בגלוי לדת אבותיהם. אנוסים אלה הביאו עימם את הידע שלהם, את הונם וחריצותם והעשירו בכך יותר ויותר את הקהילה ואת העיר כולה. הם נתנו למסחר תנופה רבתי שלא נודעה כמותה עד אז. אולם מאידך גיסא, הכניסו אנוסים אלה לעיר אורח חיים ונוהגים זרים, שנרכשו בזמן המרתם, זרעו ע"י כך מבוכה ופירוד בין היהודים והפרו את השלווה והמשמעת ששררו בקהילה. הדברים הגיעו לידי כך שקהל יוצאי פורטוגאל נתפרד אז לשני מחנות: ק"ק לישבון־ישן וק"ק לישבון־חדש.

✶

מנהיגם של השתלטנים ומחרחרי הריב היה גביר בשם ברוך (שמו המלא אינו ידוע), שהשתקע בשלוניקי בשנת ש"א, ועם בואו רצה להשתלט מיד על קהל יוצאי פורטוגל. בהיותו עשיר, רב השפעה, תקיף ושאפתן, היה נוגש את בני עדתו ולא חדל מלהעליל עלילות על רבים ממתנגדיו. הטענות כלפיו היו כה קשות, עד שהגיעו לאזניו של השר ר' משה המון, רופאו של השולטן, שעמד תמיד לעזרתם של אחיו ברחבי הקיסרות בשעת דחקם. לרוע המזל, היה מחנה בקהל גדול זה של פורטוגאל אשר נתן ידו לברוך, ואף לא חסרו בין תומכיו, גם רבנים וחכמים, וביניהם ר' שלמה ן' חסון.

ר' משה המון, פנה במכתב אל ר' בנימין הלוי אשכנזי מנהיגה של ק"ק אשכנז, שהיה אז אחד הקהלים החשובים בשלוניקי, וביקש ממנו להתערב למען השלום, לקרוא אליו את ברוך ולהשפיע עליו להיות מתון, כי התנהגותו המתנשאת עלולה לגרום לו ולאחרים נזק רב. ברוך וסיעתו לא שמו אל ליבם כלל את פנייתו של ר' משה המון, ועל כן מתנגדיו, שלא יכלו לשאת את מעשיו, שלחו משלחת אל הבירה. במשלחת זו השתתפו כמה רבנים שבאו לשטוח טענותיהם בפני רופאו של השולטן. משמשע ר' המון את האמת כולה מפיהם, נתמלא זעם והביא את העניין בפני ראשי השלטון.

מצבת ר' יוסף בן לב

La tomba de Rabi Yosph ben Lev.

מחנהו של ברוך לא איחר אף הוא לשלוח משלחת אל ר׳ משה המון, ובראשה אדם בשם אליהו, במגמה לשכנע אותו כי הצדק עימם. אולם ר׳ המון סירב אף לקבלם. הגיע אליו אז מכתב נוסף מידידו ר׳ בנימין הלוי, שבו ביקשהו לעשות למען השכנת השלום בין היריבים. למכתב זה השיב ר׳ המון, שרוסטם פאשה, אחד מרבי המדינה, שלח איגרת אל מושל שלוניקי ובו פקודה לאסור את ברוך ולהביאו במהירות האפשרית לבירה. ואכן ברוך הובא לקושטא וגורלו היה נתון בין החיים והמוות. אולם ר׳ משה, לאחר שברוך הבטיחו כי אם יורשה לחזור לשלוניקי יחדל מתככיו ומריבותיו, לא ייטפל ולא יציק לאיש, נהג עימו בחסד ושחררו. אבל, ברוך לא עמד בדיבורו וכבר עם הגיעו בחזרה לשלוניקי החל במריבותיו ותחירותיו כמאז ומקדם. כשנודע כל זאת לר׳ משה, רב כעסו עד מאד והוא הביא שנית את הבעיה בפני הוויזיר רוסטם פאשה. הוויזיר אף דן בעניין עם שולטן סולימאן אשר ציווה לשלוח שניים מפקידיו הבכירים לשלוניקי העיר. ר׳ משה הביא לידיעת הנוגעים בדבר את צו השולטן, פירט את סמכויות שני השליחים והוסיף מספר עצות לקהילה לנהוג בתבונה ובזהירות; העניין היה עדין למדי היות וגם במחנהו של ברוך היו מספר רבנים...

בגלל סיבות שונות, לא יצאה פקודתו של השולטן אל הפועל, והתסיסה בין שני המחנות הלכה וגברה מיום ליום. הריב החמיר ונתרחב לא רק בין בני הקהל אלא גם בין כלל המנהיגים והרבנים. אחד מהרבנים האלה, ר׳ שלמה ן׳ חסון, הצטרף בגלל סיבות אישיות, למחנהו של ברוך וחיפש אמתלות להקניט ולהקציף את ר׳ יוסף ן׳ לב, הבר־פלוגתא שלו, שעמד כנראה לימין מתנגדי ברוך.

וההזדמנות לא איחרה לבוא: במעמד של רבנים ותלמידי חכמים רבים בישיבה, העלה ר׳ שלמה ן׳ חסון קושיה מן ה״תוספות״ ותוך כדי ויכוח, שנתלהט בין שני הרבנים היריבים, הוחלפו ביניהם ביטויים קשים ומעליבים — והריב העמיק.

✶

זמן לא רב אחרי הסכסוכים האלה, בחודש סיון של שנת ש״ה, פרצה מגיפת דבר שעשתה שמות בין תושבי שלוניקי. כל אשר היה הדבר באפשרותו, נמלט אל הכפרים והעי־רות הקרובות. רבים נפלו וגוועו ברחובות, ואין מציל.

גם בשעות קשות אלה, של יאוש וסבל, נתגלה ברוך כחסר כל התחשבות ורחמים. יום אחד, פגש את ר׳ יוסף ן׳ לב ברחובה של עיר, חירף וגידף אותו וסטר לו על לחיו. ואף על פי שהמקרה התרחש בשוק ״קן באזאר״ ההומה, מול חנותו של רוקח בשם אברהם קאטאלאן, לא נמצא גם יהודי אחד שיהיה בו העוז למחות על כך או לפצות פה כלפיו. ר׳ יוסף עצמו לא השיב לחירופיו של ברוך ולא הגיב על ההכאה, רק קרע את בגדיו וזעק כלפי מעלה במר נפשו: ״שומו שמים על זאת!״

באותו ערב עצמו, יום שני, ד׳ באב של שנת ש״ה, הבחין הרוקח, שליד חנותו קרתה הפגיעה בר׳ יוסף, בעכבר ששוטט בחנותו. הוא רדף אחריו לתפסו כשאבוקה בידו. העכבר נמלט, ואילו האבוקה נשמטה מידו ונפלה על גבי ערימת נייר. האש התלקחה והתפשטה בחנות, וממנה — לעבר השוק והשכונות הסמוכות, וכל המאמצים לכבותה עלו בתוהו. 200 קרבנות, 8000 בתים, 18 בתי כנסת על ספרי התורה שבהם עלו באש — זה היה מאזנה של דליקה זו.

אולם גם עונש משמים זה לא הביא להרגעת הרוחות ולשיכוך השנאה: לילה אחד התנפלו בני בליעל על ר׳ דוד, בנו הבכור של ר׳ יוסף ן׳ לב, והרגוהו. לא נודע מי רצחו. השערה התהלכה כי יריביו של ר׳ יוסף ן׳ לב טעו; היה בדעתם להכות את ר׳ יוסף והיכו את בנו, שהיה דומה לאביו.

מהיום בו נרצח בנו, שהיה אהוב עליו מכל, הפכה שלוניקי לבלתי נסבלת לר׳ יוסף, והוא החליט לעקור לקושטא. שם, בישיבה שנוסדה ע״י דונה גראסיה נשיא, הוא נתקבל בזרועות פתוחות, והגבירה דאגה לכל מחסורו. באותה ישיבה הורה ר׳ יוסף תלמוד והעמיד תלמידים הרבה. השפעתו היתה מרובה ולפתחו שיחרו לעצה והדרכה רבים וטובים מכל קצוי הקיסרות הטורקית. הוא נתעלה מבני תקופתו ונחשב לאחד משלושת מורי ההלכה הגדולים ביותר בזמנו [2].

רופא יהודי בטורקיה במאה הט״ז. יש משערים שזו דמות דיוקנו של רופא השולטן ר׳ משה המון

Doctor jidio en la Turkia en el siecolo 16.

בשנת שט״ז נתרחשו אסונות כבדים במשפחתו של ר׳ יוסף, הוא עצמו נפל למשכב והרופאים נואשו מחייו. אז החליט לחזור לשלוניקי.

שינוי האקלים השפיע כנראה לטובה על בריאותו. הוא חידש את פעילותו בעיר ואף הדפיס את ה״שאלות ותשובות״ שלו, אצל המדפיס הנודע ר׳ יוסף ב״ר יעבץ. משׁשב לאיתנו נסע שנית לקושטא, שבה נהנה תמיד מחסותה של דונה גראסיה נשיא. שוב חלה אנושות, אולם למרות חולשתו ומחלתו, הוא ענה בהתמדה לשאלות שהופנו אליו ושהגיעו אף ממקומות רחוקים. לבסוף בשנת שכ״א גברה מאד מחלתו, והוא לא יכול אף לבקר בישיבה. דונה גראסיה דאגה גם אז לצרכיו ולכלכלת משפחתו עד יום מותו בשנת שמ״ו.

פסקיו הרבים הודפסו בארבעה חלקים: שלוניקי, שט״ז; קושטא שכ״ב ושל״ג; ונציה, שס״ו. בספריו הרבה תשובות וחידושים משל בנו דוד.

ר׳ יוסף ן׳ לב — מציין אחד מכותבי תולדות העיתים — היה הסמל המושלם של עמו. כדוגמת עמו, סבל עינויים ורדיפות מצד אנשים קנאים, מחרחרי ריב; כדוגמת עמו, היה גורלו גדוש מרירות וטראגיות, אולם ניחומים מצא בעיסוקו ולימודו בתורה.

Dona Gracia Nassi. דונה גראציה נשיא

---

* הערות בתוך סוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [המחלוקת בין ר׳ יוסף ן׳ לב לבין ר׳ שלמה ן׳ חסון, שעליה מספר מירקאדו קוב׳ו להלן, תעלוליו של הגביר התקיף ברוך, הכאת הרב והתבערה שבאה בעקבותיה — הכל, דברים שהיו וקרו בשלוניקי, ועמדו עליהם כותבי תולדות יהודי העיר מתוך המקורות הבאים:

א. ר׳ דוד קונפורטי בספרו ״קורא הדורות״, דף ל״ו ודף ל״ז;
ב. ר׳ יוסף סמברי בספרו ״דברי יוסף״, דף קל״ב;
ג. ר׳ יוסף הכהן בחיבורו ״דברי הימים למלכי צרפת ובית מלך אוטומאן התוגר״ (ספר שני);
ד. ספרי השו״ת של חכמי אותו זמן, כגון הרשד״ם;
ה. ר׳ בנימין הלוי אשכנזי, שהיה ״מלאך השלום״ במחלוקת זו, אף הוא הזכיר את המאורע במחזור אשכנז שהדפיס בעיר בשנת ש״י בערך, ואף כתב קינה על אבדן ספרייתו העשירה של דון שמואל בנבנשתי בדליקה הזאת;
ו. את נוסח האיגרות של ר׳ משה המון אל ברוך עצמו, ואל ר׳ בנימין הלוי, פרסם לראשונה ר׳ אברהם דאנון בעיתונו ״יוסף דעת״ בשנת תרמ״ח, וחזר ופרסם אותם במילואם שלמה רוזאניס בספרו ״קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם״, ח״ב, עמ׳ 289, ושם הביא את כל יתר המקורות.

יש הבדלים קלים בין המספרים השונים, בעיקר על תוצאות הדליקה. כולם מזכירים שמונה עשר בתי כנסת שנשרפו, אך מספר הבתים נע בין חמישה לשמונה אלפים, ומספר הקרבנות — ממאתיים לשלוש מאות וארבעה עשר; מספר המתים בשריפה הגיע כנראה למניין שד״י, יחד עם הנוספים במגיפה שפרצה בעיר זמן מה לאחר מכן].

2 [שם שלישתם — יוסף. השניים האחרים היו: ר׳ יוסף טאייטאצאק ור׳ יוסף קארו].

פורים בפסח [1]

מאת ר' אברהם חביב

הקוראים הנכבדים יודעים אל נכון כי מלבד חג הפורים הידוע ממגילת אסתר, קיימים חגים אחרים של תשועה בדרך נס, אשר נטלו לעצמם גם הם את הכינוי "פורים" בתוספת מקום אירועו של הנס, כגון: "פורים של חברון", "פורים של קהיר", "פורים סיציליה" (הנקרא גם "פורים סאראגוסה"), "פורים של גומולג'ינה" וכו'. את ימי "הפורים" האלה, והדומים להם, חוגגים עדיין במסגרת העיר והמדינה שבה נתרחש הנס. ייתכן והיתה נוצרת מסורת דומה של "פורים דשלוניקי" לזיכרו של מאורע שקרה לפני כארבע־מאות שנה [2], לולא רצה המקרה והוא חל דווקא בערב פסח.

ומעשה שהיה כך היה: בזמן מלכותו של שולטן סלים, בשנת של"ג (1573), משל במחוז רומיליה — ששלוניקי היתה בה העיר הראשה — מוסלאחאדין פחה, שהיה בעל סמכויות בלתי מוגבלות. כל אשר דרש וציווה, היה מוצא מיד אל הפועל, מבלי שמישהו, או משהו, יוכל לעכב בעדו או לבטל דבריו. ביום בהיר אחד החליט מוסלאחאדין, שיש לחדש את פני העיר, לתקן את החומות הישנות ולבנות חלקים ממנה מחדש, ובתואנה זו רצה להטיל על היהודים מס גדול וכבד.

הוא הזמין אליו את שבעת טובי העיר ואת מנהיגי ה"קהלים" הגדולים (בתי כנסת, שארגונם היה מעין קהילה נפרדת בפני עצמה), וציווה עליהם לגבות מהיהודים את הסכום העצום של מאה אלף "דוקאדוס" (זהובים), כדמי השתתפות בבינויה של שלוניקי בירת המחוז.

ממוני ה"קהלים", שידעו היטב את מצבם הקשה של "יחידיהם", בשל המשבר הכלכלי החמור שפקד את העיר [3], ענו למושל כי נטל זה הוא כבד מנשוא, ומעל ליכולתם של אנשי הקהילה. מוסלאחאדין סירב להאזין לטענותיהם אלה וענה בקול תקיף: "תדאגו לכך, כי הסכום כולו ישולם במילואו!".

משנודעה הגזירה לרבני הקהלים, נתכנסו כולם בראשותו של רבי שמואל די מדינה (מוהר־שד"ם) ולאחר שדנו במצב, החליטו לשלוח משלחת, ובה שלושה רבנים נכבדים, אל הפחה, לבקשו לרכך ולו במעט את רוע הגזירה. ייתכן, כך חשבו, כי משיתייצבו בפניו המנהיגים הרוחניים, יעשה להם הפחה ויתורים מסויימים. וכך הלכו אליו ר' יעקב טאייטאצאק, ר' מרדכי מאטאלון ורבי גדליה חאיון, והשתדלו להסביר לו כי אין ביכולתה של הקהילה לשלם את המושת עליה.

מאמציהם ותחינתם של הרבנים לא נשאו שום פרי. מוסלאחאדין עמד על שלו, ולא עוד אלא שציווה לקרוא אליו מיד את ה"ממונים" (פרנסי העיר) ולהשליכם לכלא, ולמשלחת הרבנים הורה, להודיע לציבור היהודי לאסוף את הסכום הנדרש בכל המהירות. רק לאחר הפצרות מרובות, שתינתן להם שהות מספקת לאסוף את הכספים, הוא ניאות לדחות את התשלום לחדשיים ימים לכל המאוחר. "אם יקרו לכם חייכם, היו דייקנים!", סיים מוסלאחאדין בקול מאיים.

המשלחת יצאה מעל פניו בבושת פנים. משעשו החכמים את חשבון הימים, מצאו כי היום האחרון לארכה זו חל ביום טוב ראשון של פסח. מה יעשו עתה? כיצד יביאו בשורה קשה זו לידיעת בני הקהילה? רק שנה קודם לכן פרצה מגיפה בעדרי הצאן, היתה תמותה רבה, ולא היה חומר לתעשיית הצמר [4]. בתי המלאכה נסגרו, ופועלים רבים נותרו ללא עבודה, כל יום שעבר רק הגביר את העוני והמחסור.

לפי הצעת הרבנים, הוזמנו הגבירים לעשות מאמץ עליון ולתרום סכומי כסף גבוהים ככל האפשר. ואמנם, הם עשו כמיטב יכולתם, ברוח של הקרבה, ונענו בכל ליבם. כאשר נוכחו לדעת כי מה שנאסף אינו מהווה אלא חלק קטן מן הנדרש על ידי הפחה, החלו להעריך את שוויים של דברי הערך והרכוש שבידי הקהלים. אולם גם עם כל אלה לא הגיע הסכום למכסה שנדרשה. משראו החכמים כי אין כל אפשרות להגיע אל הסכום שנגזר עליהם לשלם, ולנוכח הסכנה הגדולה שריחפה עליהם, הכריזו על תענית וערכו "משמרה" [5] של ערב ראש חודש.

כתמיד, בטח ישראל באב הרחמים, שיעשה לביטול הגזירה. התפילה בבית הכנסת, שם נאסף הקהל הגדול, נחרתה בזיכרונם של המשתתפים, יחידי כל הקהלים בעיר, לכל ימי חייהם. הרבנים המפורסמים, ר' שמואל די מדינה ור' יצחק אדרבי, עטופים בטליתותיהם הגדולות, אמרו את

אחד מבעלי השררה בקושטא

Capo de los guardianes en Turkia.

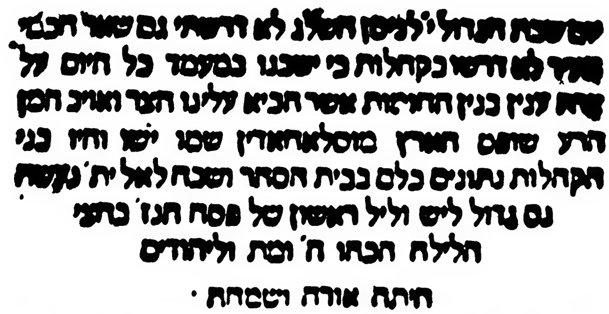
הסליחות, והקהל זעק: עננו ה׳, עננו, כי בצרה גדולה אנחנו! והכל געו בבכי.

בבקרו של ערב ראש חודש ניסן נערכה עליה לבית החיים, בכדי להתפלל ולבקש את נשמות הנפטרים להיות מליצי יושר לפני הקב״ה, ולבקש רחמים על בניו הנתונים במצוקה. יקשה לתאר את ה״זיארה״ הזאת אצל מצבות הצדיקים, שבה השתתף עם רב, ועל ראשם רבי יוסף טאיטאצאק, ר׳ יהודה בנבניסטי, רבי יעקב בן חביב, רבי מאיר עראמה ורבי יוסף פאסי. פניהם של הנוכחים כולם היו חיוורים מתענית וצער, עיניהם מליאות דמעה, וזעקותיהם עולות השמימה.

לפנות ערב נתכנסו בבית הכנסת העתיק של ק״ק ״אשכנז״. כאן קרא ר׳ דוד ן׳ נחמיאש את הסליחות,ואילו המקובל ר׳ שלמה לבית הלוי, אמר דברי התעוררות וזעקה, וסיים במשפטים הבאים:

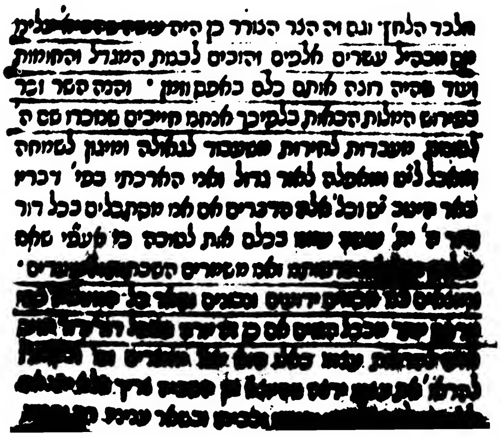
״הנני קורא לכם, אחים יקרים, לעשות כל מאמץ וכל קרבן אפשרי מתוך הכרה מליאה של חומרת המצב בו אנו נמצאים. נאסוף את הסכום הגדול ביותר, כדי לקדם את הגזירה שהוטלה עלינו, ונביא אותו אל המושל בחבל ארץ זה, מטעם שליט המלכות המארחת אותנו מאז גירושנו מספרד. אבותינו בספרד היו נותנים ברצון כל ממון שבעולם לו רק היו מניחים להם לשמור על יהדותם, כפי שמניחים לנו כאן בארץ זו. אולם, אם גם לאחר שנעשה את כל המאמצים באמת ובתמים, יעמוד הפחה בעקשנותו, נבטח באלוקים הכל יכול, הקרוב לכל אשר יקראוהו באמת, וצעקת הדל יקשיב ויושיע. תעמוד לנו זכות התורה וזכות אבותינו הקדושים, כי רצון יראיו יעשה, ואת שוועתם ישמע ויושיעם. לא זנח אותנו יוצרנו, ולא יזנח!״.

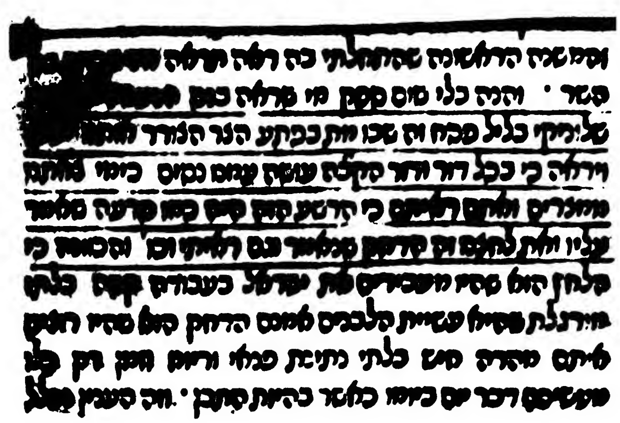
אם כי הפחה נהנה מסמכויות בלתי מוגבלות, בכל זאת ניסתה הקהילה ושלחה בסתר משלחת לקושטא, אל הדוכס הידוע דון יוסף נשיא ואל דונה גראסיה, אשר זכו לחיבתם של השולטן סו־לימאן ובנו שולטן סלים. אולם לרוע המזל, לא הצליחה משלחת זו במשימתה; ואף אילו היה עולה בידה להשיג משהו חיובי, גם אז ספק אם היתה הישועה מגיעה בזמן, בשל הדרכים המשו־בשות של אותם הימים.

סיפור המעשה מתוך הספר ׳דברי שלמה׳ לר׳ שלמה לבית הלוי, ונציה שנ״ו

Extracto del livro “Divre Chelomo” de Rabi Chlomo Leveth Halevi, Venezia 1596.

חג הפסח מתקרב. מרכז השוק היהודי — "הפלאסה ג'ודיאה" — שכל ימות השנה היה שוקק חיים ותנועה, עליצות ושמחה, הפך כאילו לעמק הבכא. זקני הקהילה, נכדיהם של מגורשי ספרד, אשר באזניהם צילצלו עדיין סיפורי הזוועה על עינויי האינקויזיציה ועל מוקדי אוטו־דה־פה, היו אחוזי אימה, שהנה חוזרת ההיסטוריה על עצמה, ושוב באים עליהם ימים של צרות ועינויים.

בפעם הראשונה בדברי ימיה של קהילת שלוניקי לא נתקיים הטקס המסורתי של שבת הגדול [6], כיוון שכל אותו יום קיימו הרבנים התייעצות על סמך איגרת שנתקבלה מאת ה"ממונים" שישבו במאסר, ובה סיפרו כי מענים אותם, וכי חייהם הפכו לגיהנם.

לאחר מאמצים מרובים השיגו ראשי הקהילה שישים אלף זהובים שנאספו בעמל רב. סכום זה הוצע לפחה תוך תחנונים שיאמין להם כי זהו המאקסימום שאפשר להשיג. אולם, הפחה דחה את ההצעה, בדמותו כי תוך לחץ נוסף אפשר יהיה לסחוט עוד ועוד.

בליל "כל חמירא" (אור לי"ד בניסן) היו נשמעים מידי שנה קולותיהם העליזים של העוסקים והעוסקות בלישת הבצק למצות, אם בפיוטים ואם ברומאנסות. אותה שנה שררה בכל בתי היהודים דממה, שביטאה פחד רב. גם בערב החג, כאשר אפו את המצות ה"שמורות" והכינו חרוסת, לא נשמעו אלא "סליחות" במקום השירים ונעימות השמחה.

בכיכר השוק שנראתה כמשותקת, לא נראו פרחי אביב כנהוג. במקומם נמכרו נרות למעלה מן המקובל, כאילו היה זה ערב יום כיפור באווירתו הרצינית והכבדה.

לעת ערב — בליל פסח — נאסף קהל גדול בק"ק איב'ורה. מתוך תחושה הקוראת לאנשים להתאחד בעת צרה, נתכנסו הכל בבית כנסת זה שבו התפללו גדולי הרבנים, להצטופף על ידם ולהסתופף בצילם כאותם בני צאן הנאספים אל הרועים משחשים הם בסופה המתקרבת. ההלל, אשר נהגו דרך מסורת לאמרו בקול גדול ובכנופיא, בקריאה של שמחה, הפך לקול תחנונים. רק המזמו̇ר "מן המיצר", שנאמר בקול קורע לב, ביטא אותה שעה את רחשי ליבם של כל הנוכחים.

נסתיים ההלל, ועל התיבה עלה רבי שלמה לבית הלוי, מוקף ברבנים הידועים ר' שמואל די מדינה, ר' יעקב טאיטאצאק, ר' דוד ן' נחמיאש, רבי יצחק אדרבי, רבי דוד ן' שושן, רבי חיים די בוטון, רבי גדליה חאיון, רבי אהרון ששון, רבי מרדכי מאטאלון ורבי שלמה הכהן [7]. רבי שלמה לבית הלוי נשא תפילה מיוחדת, כשבבית הכנסת נשתררה דומיית מוות. האורות שב־אילם הלכו כבר ודעכו, והנר הגדול שעל התיבה הטיל אורו על עשרת עמודי האש האלה, שעמדו

חקת הפסח

בשאלוניקי

קרית מלך רב ממשלת אדוננו המלך הגדול והאדיר

סולטאן סלים ירום הודו ותנשא מלכותו אמן

הגדה של פסח, שלוניקי.

Hagada de Pessah.

והתפללו יחד בדבקות עליונה. הקהל עצר את נשימתו.

לפתע, נשתנה מראהו של המקובל, כאילו נגה על פניו אור של שמחה. עיניו הבריקו והביעו בשורה טובה. כמנהגו להשרות ביטחון ושלווה אף על הספקנים ביותר, פנה הרב אל הקהל במילים אלה:

"בני, אנו עשינו את שלנו. עתה היו שקטים — ה׳ יתברך יעשה את שלו. הוציאו מליבכם צער ופחד, ולכו לחוג בשמחה את חג החירות. לילה זה זכור לנו מן העבר במופתיו וישועותיו. ליל שימורים הוא לה׳. הנס מתגשם רק אם מייחלים לו באמונה שלימה. התייצבו וראו את ישועת ה׳!".

מלב הקהל כאילו נגולה אבן כבדה. קרן תקווה כאילו האירה את החשיכה הגדולה, וכולם ציפו לאות לטובה. חדורי ביטחון הלכו איש איש לביתו וערכו את הסדר, כאילו לא נראה באופק יום צרה ומצוקה. כל פסוק ופסוק בהגדה נראה להם כאילו הותאם למצבם: "ונצעק אל אלהי אבותינו וישמע ה׳ את קולנו"...

✶

ויהי בחצי הלילה... ושעטת פרסות ארבעה סוסים רתומים למרכבה הפרו את הדממה. אלה שהעזו להציץ מבעד לחרכי חלון ביתם הבחינו, לאור הירח המלא, בחיילים טורקים היורדים מן המרכבה, אשר נעצרה ליד פתח ביתו של הרופא הזקן והמהולל ר׳ דניאל גאגין; הם באו לקרוא לו לחוש לעזרתו של מוסלאחאדין פחה שחש לפתע ברע.

ר׳ דניאל גאגין קרא גם לשכניו, הרופאים ר׳ אברהם שלם ור׳ אברהם הכהן, שילכו עמו להציל את חייו של הפחה. שלשתם גייסו את כל נסיונם וידיעותיהם, אולם מאמציהם עלו בתוהו. הפחה נפח את נפשו בזרועותיו של ר׳ אברהם שלם.

"אבל, דוקטור אפ׳נדי", תמה ה"יאב׳יר" [8], "מעולם לא חלה הפחה בשום מחלה. אף פעם לא התאונן על מיחושים".

"גם לנו אין הדבר מובן", נענו הרופאים, "אין זאת כי יש כאן עונש משמיים". הם ניצלו את ההזדמנות והסבירו ל"יאב׳יר" — שהיה עתה ממלא מקום המושל — את אי הצדק המשווע שב־דרישת המוסלאחאדין מאת הקהילה, ושכנעו אותו בצדקתם של היהודים ובנאמנותם לארץ מושבם.

ה"יאב׳יר" הודה כי גם הוא היה סבור שהדרישה היתה בלתי מוצדקת, ועתה הבטיחם — בסמכותו כפחה החדש — לשחרר עוד באותו לילה את ה"ממונים", וביקש מהרופאים להודיע לרבנים על ביטול הגזירה.

הבשורה עברה בעיר כחץ מקשת, מחלון אל חלון ומבית לבית, וכל יהודי שלוניקי נתכנסו שוב בבתי הכנסת לומר בשמחה גדולה את ה"הלל הגדול". שמחתם היתה מושלמת כאשר באמצע התפילה נכנסו ה"ממונים" ובירכו ברכת "הגומל" בהתרגשות גדולה.

כך הגיע לקהילה בשלוניקי פורים־בפסח, וליהודים היתה אורה ושמחה...

---

* הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [ראה "איל מיסאז׳ירו", י"ב באדר ת"ש (22 במארס 1940)].

2 [המאורע נזכר בספר דרשותיו של ר׳ שלמה לבית הלוי, "דברי שלמה", ויניציאה שנ"ו, דף קצ"א וכו׳ במילים אלה: "יום שבת הגדול י׳ לניסן השל"ג לא דרשתי, גם שאר חכמי העיר לא דרשו בקהילות, כי ישבנו במעמד כל היום על צרת ענין בנין החומות אשר הביא עלינו הצר ואויב, המן הרע שופט הארץ, מוסלאחאדין שמו, י"ש (ימח שמו), והיו בני הקהילות נתונים כולם בבית הסוהר ושבח לאל ית׳[ברך] נעשה נס גדול ליש׳[ראל] וליל ראשון של פסח הנז׳[כר] בחצי הלילה הכהו ה׳ ומת וליהודים היתה אורה ושמחה... וגם זה הצר הצורר כן היה עושה שהביא עלינו סכום מבהיל, עשרים אלף זהובים לבנות המגדל והחומות ועוד שהיה רוצה אותם כולם באפס (ו)זמן... והנה בלי שום ספק מי שראה בנס הנעשה לנו, בני שלוניקי בליל פסח זה שבו מת בפתע הצר הצורר אותנו, יבינו ויירא(ה)[ו] כי בכל דור ודור הקב"ה עושה עימנו ניסים כימי צאתנו ממצרים... כי אע"פי שאנו בגלות עכ"ז (עם כל זאת) אנו ברשותנו ואנו משמרים השבתות והמועדים ונמצאים בנו חכמים ידועים ונבונים ושאר כל המעלות כפי ערכנו יותר מבכל הגויים].

3 [שנה לפני כן, בסיוון של"ב, היתה מגיפה גדולה בעיר, ובאדר של"ג היתה רעידת אדמה].

4 [שהיתה התעשיה העיקרית של יהודי העיר, וממנה התפרנסו מאות משפחות].

5 [כך קראו בשלוניקי לתפילות וסליחות מיוחדות של ערב ראש חודש, שבשעת צרה היו מלוות בתענית ציבור].

6 [חלוקת "ההלבשה" ליתומים ונצרכים בטקס גדול].

7 [לא ברור אם כל השמות מדוייקים, ואולי הכוונה לר׳ יוסף טאייטאצאק, ר׳ יעקב ן׳ נחמיאס, ר׳ יהודה ן׳ שושן, ר׳ אברהם די בוטון].

8 [כנראה המשנה לפחה].

חרב״י שאול מולכו [1]
מאת דוד א׳ רקנטי

מאה ללא היסטוריה?

מעט מאד נכתב על ההיסטוריה של יהודי שלוניקי במאה התשע־עשרה. גם לתולדות התקופות הקודמות של קהילה זו לא נמצא גואל בעברית עד היום; קורות יהודיה אינם ידועים לציבור הרחב בדרך כלל; ספרי רבניה, שהם חשובים ומרובים, נעלמו מעיני הפוסקים האחרונים וחובשי בתי המדרש שבזמננו; והמקורות פזורים במאות ספרי שו״ת, בכרו־ניקות תקופתיות, בעלים בלים, בארכיונים פרטיים, במדפים נדחים של ספריות גדולות, בעיתונים נשכחים ובלתי־מצויים, ובכתבי עת מדעיים המגיעים לידיהם של תריסר תמהונים.

אולם דברי ימיה של שלוניקי היהודית עד סוף המאה הי״ז לפחות, הוכרו, בפרט בזמן האחרון, גם ע״י ההיסטוריונים הכלליים שלנו, כבעלי חשיבות ממדרגה ראשונה, לא רק מבחינה לוקאלית, כקוריוזים, כ־Petite Histoire, אלא גם מבחינה כלל־לאומית, שבלעדיהם אין לקבל תמונה נכונה של ההיסטוריה היהודית כולה (ואינני בטוח אם הכרה זו היתה באה לולא ההתעניינות האופנתית, הקיימת בזמן האחרון, בשבתי צבי והתנועות שצמחו ממנו, ושלשלוניקי שימשה להן חממה או שדה־טיפוח). והנה כאשר מגיעים למאה התשע־עשרה (והוא הדין במאה הי״ח) אנו נתקלים בתופעה משונה: אפילו ליהודי שלוניקי עצמם — וקל וחומר לציבור היהודי בכללו — אין מושג על הקורות את אבותיהם בתקופה זו; כאילו מאה שנים אלה אינן קיימות כלל בתול־דותיהם. אף חוקרים שלוניקאים מובהקים פוטרים שנים חשובות אלה בכמה משפטים כלליים ובאנאליים.

הנה לדוגמא מה שכתב [2] מיכאל מולכו ז״ל, מורה והיסטוריון שלוניקאי, שהקדיש חלק גדול מחייו לחקר ההיסטוריה של יהודי שלוניקי:

> ״מראשית המאה ה־18 מתחילה תקופת החושך, מתחילים ימי הבינים של קהילתנו... באותו זמן עצמו שמנדלסון (1728—1786) מופיע על במת ההיסטוריה ומשפיע השפעה מכרעת על הרמת הקרן המוראלית והאינטלקטואלית של היהודים במערב אירופה, היהדות הספרדית (השלוניקאית), שנשאה במשך הרבה דורות את נס הציביליזציה, טובעת בבערות... במאה זו עוסקים הרבנים בפעלתנות בחיבור ספרי שו״ת... ברם, לרוב הם עוסקים בדקדוקי עניות, בפרטי פרטים הקשורים למצוות דתיות גרידא... גם בראשית המאה ה־19 שום דבר מעניין אינו מתרחש, הקהילה היהודית ישנה שנת ישרים, שום דבר איננו מנער אותה מתרדמת החצות שלה...״

הלא מוזר הדבר מאד שאפילו בן שלוניקי זה אינו מוצא מאורע אחד, אישיות אחת, ספר אחד, הראויים להיזכר בסקירה ההיסטורית הנ״ל על עיר מולדתו, על אבותיו שלו? (רק באחרונה נעשה ניסיון ראשוני לתת תמונה עניינית — ולפעמים מפורטת — גם על הדורות האחרונים, ע״י ד״ר י׳ ש׳ עמנואל בסקירתו ההיסטורית ״תולדות יהודי שלוניקי״ בראש כרך א׳ של ספרנו).

אנסה להסביר כאן את היחס המשונה הזה, את הבוז וחוסר ההתעניינות בתקופה זו.

שלוניקי, יותר מכל עיר אחרת סבלה במאה זו ממגיפות קשות [3] ושריפות רבות ונוראות [4] שחיסלו את הארכיונים, ספרי היוחסין, הזכרונות, וחלק גדול מהספריות הציבוריות והפרטיות, וחומר היסטורי יקר אבד ללא שוב (ועם השואה גם המעט שנותר לפליטה נעלם או עלה באש המשרפות).

אולם לא זו הסיבה היחידה. חוסר התעניינות היסטורית במאה הי״ח והי״ט נובע אולי מכך כי שנים אלה — על אף השריפות והמגיפות — היו התקופה השקטה והמאושרת ביותר בחיי יהודי העיר. אחרי המחלוקות והמהומות שנלוו לשבתי צבי והמרתו במאה הי״ז, ועם עבור המאה הי״ח אחזות שערוריות הפחדים והחשדות הבתר־שבתאיים, הגיעה שעת רגיעה, שקטו הרוחות, והחיים היהודיים השלמים והשקטים יחסית, חזרו למסלולם הרגיל. גם התרופפות כוחה של הממשלה הטורקית גרמה. המלחמות המרובות שבהן הסתבכה טורקיה בראשית מאה זו, התככים של בעלי בריתה ואויביה; מרידות היוונים; חוסר האונים של השולטנים להשתלט על חצר מלוכה מושחתת ונתונה בידי קבוצות כח שונות, ולהטיל מרות על המושלים ומפקדי המחוזות הרחוקים מהבירה; העצלנות והבערות שירדו על האימפריה העותומאנית — כל אלה, הגבירו את עצמאותם והתנגדותם של האזרחים והלאומים השונים. השולטנים, בפרט מחמוד השני, ניסו לקנות את לב שלל־העמים שבממלכה ע״י ריסונם — והשמדתם — של הייניצ׳ארים, שהטילו

חתיתם על האוכלוסיה ומצצו את לשד העם, וע״י מתן זכויות אוטונומיות וחירויות לרוב (״חאטי הומאיון״)[5]. אולם המנגנון המושחת עשה שימוש לרעה בזכויות אלה, והריפורמה לא הצליחה להגביר את האהבה לממשלה.

שלוניקי, שרחוקה היתה ממרכז השלטון, היתה באופן טבעי נתונה פחות לתהפוכות משטר הקפריזות של השליטים, מאשר עיר הבירה וערי טורקיה האחרות. ליהודיה ניתן לחיות איפוא את חייהם העצמאיים כמעט באין מפריע; השלטון לא התערב בענייניהם, והם — למען האמת — לא התערבו בענייני השלטון. החיים היהודיים התנהלו על מי מנוחות כמאז, על פי התורה, ההלכה ותקנות החכמים. אחרי הכפירה השבתאית ותוצאותיה לא העז איש להמרות את פי הרבנים. המסים נעשו פחות קשים, ולא היו מריבות וקרעים נוראים, כבעבר. המצב הכלכלי אמנם לא היה משגשג — אם כי השתפר במחצית השניה של המאה עם התקנת מסילת הברזל (1860) ואמצעי תקשורת מודרניים אחרים בעיר, והתפתחות המסחר והבנקאות. המון העם היה דל אמצעים אך לא עני במיוחד, והיו מצויים אז בעולם היהודי נדיבים כבארון רוטשילד וכבארון הירש, ובשלוניקי — משפחות אלאטיני, פרנאנדיס ומזרחי — שפיזרו הון רב לעזרת האביונים.

על כן, אם נהפוך את המימרא האנגלית הידועה, נמצא כי Good News No News, אם אין צרות — אין חדשות. ובוודאי נכונה עמדה זו לגבי העם היהודי שספרי ההיסטוריה או הכרוניקות נכתבו אצלו בדרך כלל רק בקשר לפורענויות (כגון ספר ״עמק הבכא״, ״שבט יהודה״ או ״יון מצולה״). מרבים לספר בצרות, ובאין צרות, אין כביכול היסטוריה.

סילופי המתבוללים

אולם נדמה לי כי הסיבה העיקרית לחוסר התעניינות היסטורית בתקופה זו, היא הדעה, שהופצה ושהושרשה בחוגי המשכילים ע״י האריסטוקראטיה היהודית, ה״מתקדמים״ ואנשי האליאנס בשלו־ניקי — בקיצור ע״י המתבוללים למיניהם — כי מעשי הרבנים, ספריהם, תורתם, דרכי הנהגתם ושיטותיהם; החינוך היהודי בתלמודי התורה והישיבות; חיי בית הכנסת ובית המדרש; חברות הצדקה והתמחוי; הדפסת ספרים ב״לשון הקודש״ ובלאדינו (כמובן על נושאים תורניים); אגודות הפייטנים; חיי המשפחה והחברה המסורתיים — כל אלה אינם אלא מעשים ללא עניין וללא תכלית, דברים וזכרונות שיש להתבייש בהם, ולא להתפאר בהם ולעלותם על ספר; והתקופה כולה מין דור מאפליה, חזרה ל״ימי הביניים״, רחמנא ליצלן, ממש כדעתם של אנשי ההשכלה באירופה באותו זמן. (אולם באירופה, בפרט באירופה המזרחית, על אף התגברות תנועת ההשכלה, לא נתקבלה מעולם עמדה זו על כל הציבור, וחלק גדול ממנו נלחם על שמירת דרך המסורת והחזיק בה, ולא טמן ידו בצלחת גם בהתמודדות האידיאולוגית וגם בזיכרון ההיסטורי). הפלא הוא שדעה זו נתקבלה ונשתרשה בשלוניקי בין כל החוגים, כולל שומרי המסורת ונאמניה שבדורות האח־רונים, שחלק גדול מהם לקה אף הוא בתסביך ה״השכלה״ האירופית־צרפתית. על כן, אף תלמידי חכמים, מורים וחוקרים דתיים ולאומיים, נתפסו לדעה כי בהעדר ״השכלה אירופית״ בשלוניקי בתקופה זו, אין גם היסטוריה[6]. הרי זה לדידם עידן של חושך, של בערות, ללא קרן אור (האור מתחיל לזרוח, לדעתם, עם התחלת הפעולה החינוכית של האליאנס ב־1864); חלל ריק שאין בו מאורעות, מעשים, ספרות, אישים, שכדאי להעמיד להם זכר. אין כל.

מובן מאליו שתמונה קודרת זו היא מגוכחת, מלאכותית ומסולפת, ונוצרה בבית מדרשם של ה״ליבראלים״ וה״משכילים״ המתבוללים, שכל דבר־הבל או רומן־אהבהבים שפרסם סופר צרפתי, התקבל אצלם כמאורע תרבותי רב־ערך, ולעומת זה, כל מעשי חכמי ישראל וחיי המון העם היהודי השרשי, היו בעיניהם דברים של שטות; וספריהם, דיעותיהם ומנהגיהם — פלפולי סרק והרגלי תפלות, שאין בהם ממש. הם ניסו איפוא בכל כחם להשכיח את עלילות מנהיגי העם ואת רישומם של החיים היהודיים השלמים מתולדות העיר, ואמנם הצליחו למחוק אותם מדפי ספריהם, אך לא מתודעת המוני העם.

בספר זה נעשה, כאמור, ניסיון לספר את תולדות יהודי שלוניקי גם ב״תקופות חשוכות״ אלה ולהאיר באור נכון את פעלם ותרומתם של אישיה ומוסדותיה. אף אני מצאתי לנכון לתרום פרק צנוע לתולדות דורות אלה, שאולי נעדרים הם מתח דראמאטי והשערוריות והסכסוכים מעטים בהם, אולם לעומת זאת ערכם ההיסטורי החינוכי לגבי כלל ישראל הוא גדול מאד. קורות יהדות

זו נראות בעינינו, כפינומן היסטורי על קיבוץ יהודי גדול, שניהל את החיים הפרטיים והציבוריים של "אזרחיו" על פי תורת משה הלכה למעשה, כמין אוטופיה שנתממשה, הראויה לשמש דוגמא ומופת לחברה יהודית מאורגנת היטב במשטר ההלכה.

אנסה להעלות קווים אחדים לדמותו של אחד הרבנים הראשיים של שלוניקי במחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה — חרב״י [7] שאול מולכו; ומתוך קורותיו, רקע פעילותו, מעשיו ודעותיו, יוכלו הקוראים לעמוד על אופיה המיוחד של עיר יהודית זו, על עצמאותה הרוחנית והפוליטית, על אירועים שונים ומעניינים בקרבה, שספק אם יש דוגמתם בתולדות ישראל בגולת אירופה בזמנים אלה.

עיר מלוכה ובית סוהר

בדורות אלה ואף לאחר מכן היו למעשה בידי היהודים רוב המסחר, הבנקים, התעשיה (טקסטילים בעיקר) ורוב השירותים. רוב הרופאים, מנהלי הדואר והמכס, ורוב האומנים, הבנאים, הסבלים, הספנים, הטוחנים, הדייגים, סוחרי היערות, ורוב רובם של יודעי ספר, קרוא וכתוב — היו יהודים. הטורקים היו מועטים, רובם פקידי השלטון; והיוונים — פועלים, משרתים וכד׳. גם השירותים העירוניים הכלליים, במידה שהיו, היהודים הפעילום. מפורסם היה במיוחד גדוד הכבאים ("טולומבאג׳יס") של שלוניקי, שהיה מורכב מיהודים גברתניים, עם מדים וקובעי ברזל נוצצים, ועגלות וצינורות, שהיו שואבים מים ומכבים את השריפות בלוויית צעקות־קצב אדירות: יאלה יוסה!... דימיראנדי יוסה!...

מגילת אסתר, כסף, שלוניקי המאה הי״ח

Meguila de plata del siecolo 18.

וכדי להשלים את התמונה נביא כאן את דבריו של יוסף עוזיאל על ארגון הקהילה:

"יהודי סלוניקו הם גוף אוטונומי... עם קטן העומד ברשות עצמו. פ׳ירמאן (דבר המלך) מיוחד של השולטן מכיר ב׳חכם באשי׳ כנשיא ובא כח היהודים עם זכויות ופרסטיז׳ה השמים אותו במדרגה לא נמוכה מזו של ראש פוליטי. אבל לטשרטר זה נתנה פרוש עוד יותר רחב התרכזות של קבוץ גדול בעל חיים עצמיים... האוטונומיה של הקהילה עם גבית מסיה והנהלתה הכספית הרחבה... גם בתי הדין שלה אשר סמכותם מתפשטת גם על עסקי ממון... ובפרט עם הכבוד וההדר העוטרים את החכם באשי... יהודים אלה בראו לעצמם אחדות אומה ומדיניות ומוניציפליות... עלית שולטן חדש על כסא המלוכה לובשת בעיניהם פחות חשיבות מבחירת חכם באשי או קונסיליו (מועצת הקהילה)... כבוד גדול רוחש העם להרב הראשי שהוא מלך קטן בקהילתו. המנהיג הרוחני הזה הוא גם המנהל את הענינים הגשמיים; הוא מדבר בשם היהודים לכל דבר רשמי, ובתוך העדה ידו רמה בכל". [7] א׳

תיאור זה של שלהי המאה מתאים ביתר שאת לראשיתה.

זקיפות הקומה — הגופנית והרוחנית, בחיים הפרטיים ובחיי הצבור — באה להם ליהודים אלה, כיוון שהיו למעשה אדוני העיר, וניהלו את חייהם בה על פי משטר ההלכה וההנהגות שקבעו החכמים, בלי התערבות מבחוץ ובלי חשש מפני מה יאמרו הגויים. הרבנים אמנם תיקנו תקנות, הטילו מסים, עשו הסכמות, גזרו גזירות, העמידו משגיחים, הטילו חרמות, קנסות ועונשי מלקות (מכת מרדות), כלאו פושעים וחטאים בבית סוהר [8], ואף הוציאו פסקי דין מוות (כפי שיסופר להלן), אולם עיקר סמכותם לא ממקל החובלים באה. השפעתם ומנהיגותם נבעו מכחם המוסרי, מיושרם, מנקיון כפיהם, מהובלנותם, מיראת השמים האמתית שלהם, וממופת חייהם, שהיו קודש לתורה ולשירות למען העם. ניני ה"הידאלגוס" ההיספאניים הגאים קיבלו עליהם, בסופו של דבר, את משטר החכמים, לא מיראה, אלא מאהבה, מרצונם החופשי.

חרב״י שאול מולכו — ראש טריומוויראט

אחד מראשי החכמים האלה, שהטביע את חותמו על מחציתה של מאה, היה חרב״י שאול מולכו.

הוא לא היה גדול הרבנים במאה זו ואף לא רב ראשי יחידי בזמן כהונתו. הוא לא היה רב ראשי יחידי, כי בתקופה זו היה נהוג למנות שלושה רבנים ראשיים שכיהנו יחד, כעין מועצת רבנית ראשית. ונסביר איך נוצר מוסד הרבנות והגיע לצורתו זו:

כאשר הגיעו מגורשי ספרד, פורטוגל, איטליה וכו׳, מצאו כבר בעיר לא פחות משלושה ארגונים קהילתיים, שנקראו "קהל". עם בואם עשו אף הם כקודמיהם; יוצאי כל עיר ומדינה הקימו "קהלים" מאורגנים לקהילות נפרדות לכל דבר עם מרביץ־תורה (מעין רב ראשי), מעמד־

קהל, גובה מסים, חזן, שוחט, גבאי, חברה־קדישא — הכל בנפרד. אולם במשך הזמן נתרבו הצרכים והעניינים המשותפים, ונתגלה הצורך בהקמת רשת קהילתית אחת עם רב ראשי כללי (שהשלוני־קאים קראו לו "רב הגדול", והטורקים — "חכם באשי"), שייצגו את האינטרסים הכלליים של יהודי העיר הן כלפי פנים והן כלפי השלטון. היה זה תהליך איטי של פירוק מסגרות, פיצול יתר, מיזוג חלקי, סכסוכים והשלמות, עד אשר בסוף המאה הי"ז, בא למעשה הקץ לקהילות הנפרדות, עם ביטול בית הדין המיוחד של ק"ק איטליה. מאז התבסס הארגון הקהילתי הכללי ומעמד ה"רב הגדול".

ברם, יהודי שלוניקי היו קיבוץ בעל נטיות דימוקראטיות נפרזות ששנא ריכוז שלטוני, ולא בנקל הסכין להנהגתו של רועה רוחני אחד. במאה הי"ט, שעליה אנו מייחדים את הדיבור, עמדו יחד בראש הקהילה שלושה רבנים ראשיים [9], שנעזרו ע"י שני מוסדות נוספים: שבעה טובי העיר או ועד הקהילה ("איל קונסיליו קומונאל"). מובן מאליו כי אחד מ"טריומוויראט" היה בדרך כלל מתבלט מיתר חבריו והיה מטביע את חותמו ודעתו האישיים על המשרה ועל מוסד הרבנות, בבחינת Primo Inter Pares.

בראשית המאה עמדו בראש הקהילה: חרב"י אברהם גאטיניו (מחבר הספר "אלף הכסף"), חרב"י יוסף ן' יעש (מחבר ספר "יוסף למר" [10]) וחרב"י חיים יוסף הכהן ן' ארדוט, המכונה "רב כהנא". הראשון נפטר בתקס"ד (1804), השני בתקס"ח (1808), וחרב"י חיים יוסף הכהן המשיך בכהונתו לבדו עד שנת תקפ"ז (1827), שאז נפטר לעולמו.

עם מותו נתמנו שלושת הבאים: חרב"י בכור נחמה, כרב רשמי של הקהילה, חרב"י יעקב (רפאל) מנשה, כזקן הרבנים, וחרב"י משה ברכה כראש השוחטים. חרב"י יעקב מנשה נפטר בתקצ"ב (1832), ובתקצ"ה (1835) "מלכו" חרב"י אברהם שיראנו, חרב"י בכור מטלון, וחרב"י שאול מולכו.

חרב"י שאול היה בלי ספק המנהיג החשוב ביותר, האישיות בעלת ההשפעה הגדולה ביותר, המכובדת, המערכת והמקובלת ביותר הן על היהודים והן על הגויים בדורות אלה, ויחד עם זאת — הדמות האופיינית ביותר ליהדות שלוניקי בימי תפארתה [11].

הוא נולד בשנת תקכ"ב (1762) ונפטר זקן ושבע ימים ופעלים בתר"ט (1849). נצר למשפחת רבנים, שהיו גם "ציונים", (רוב בני המשפחה לפניו ולאחריו עלו לירושלים והתיישבו בה), והעמידה תלמידי חכמים מובהקים, שרובם אף היו בעלי אמצעים.

חרב"י שאול היה בנו של ר' יצחק מולכו מחבר ספר "ארחות יושר" (שלוניקי, תקנ"א), ואחיינו של ר' יוסף מולכו, מחבר ספר "שולחן גבוה" על ארבעה חלקי שולחן ערוך, וספר שו"ת "אהל יוסף".

מנעוריו היה רציני, מקפיד על תלמודו ומידותיו. מדבר מעט, בעל אופי חזק, וכבר בלומדו בישיבה הוא משפיע על חבריו ומטיל מרותו על תלמידיו. הוא עוסק בצרכי צבור ואינו מונע עצמו מעבודה ספרותית, שכן אנו רואים אותו כמגיה בבית דפוסו של ר' יוסף מולכו [12] וכמוציא מהדורה שניה של ספר אביו. נראה שבגיל צעיר הוא כבר מתמנה כדיין; שואל, משיב ומחדש עם חבריו הקשישים ממנו. הוא נזכר, למשל, בספר "באר המים" של ר' יעקב מנשה, כחבר בית הדין יחד עם ר' חיים יוסף ן' אדון ור' מרדכי מטלון; ופעם אחרת מצוטט פסק דינו המשותף עם גדול הדור הקודם ר' חיים יוסף ן' ארדוט [13].

בשיר "זמר לשאלוניק" [14] של הרב אהרון בן משה יהודה צבי, שביקר בעיר, כתוב בין היתר:

שנת הקפ"ת
שפתותיך דבש ונפת
נר אלקים [15] טרם יכבה
ושאול [16] שוכב בהחבא
קודם ששקעה שמשא דכהן
כבר זרחה שמשו של שאול.

זו הוכחה כי חרב"י שאול כבר נודע בשערים כמנהיג וגדול עוד לפני פטירתו של רב כהנא בתקפ"ז, ונחשב ליורשו הטבעי. ואף כי בין תקפ"ז לתקצ"ה כיהנו חרב"י יעקב מנשה וחבריו, נראה כי כבר בזמנם היתה השפעתו גדולה והנהגתו הבלתי רשמית מקובלת.

הנה למשל מה שמספר עליו סעדי הלוי בזכרונותיו (פרק 26):

בהיותו דיין, ניסו הגבירים פרנסי העיר — בהסכמת הרב הראשי חרב״י בכור נחמה — להגדיל את הגאבילה על הבשר ב״פארה״ (אגורה) אחת, ״כדי לכסות את הגרעון בתקציב הקהילה״. המון העם גילה התנגדות להעלאת מס זה, ונציגיו פנו לבית הדין בראשותו של חרב״י שאול וביקשוהו לטפל בדבר. חרב״י שאול, שהיה סבור כי מוטב לגבות את ה״פיג׳ה״ (מס על ההכנסה והרכוש) מאת בעלי היכולת בצורה יותר טובה, שלח את יעקב ג׳ניאו אל הגבירים בדרישה לבטל תוספת מס זו. הגבירים במקום להיענות לדרישתו תפסו את השליח והכניסוהו לבית הסוהר. בית הדין בראשותו של חרב״י שאול זימן את כל הקהל לבית הכנסת של תלמוד תורה הגדול והטיל חרם ונידוי על הגבירים עד שיאותו לבטל את תוספת המס.

בדור שבו ההופעה החיצונית של הרב הראשי לא היתה חשובה פחות מגדולתו בתורה, בעיקר בגלל הייצוג כלפי השלטונות [17], מפליא הדבר איך נבחר חרב״י שאול, בעל הקומה הזעירה, למשרה רמה זו. ברם אלה שהיו במחיצתו מעידים, כי על אף היותו נמוך קומה (כמטר ורבע גובהו), בעל גוף צנום ועדין, ובזקנותו — מצונף וקמוט כולו — למרות זאת, אמרה כל הופעתו באורח פלא: חשיבות, אדנות, הכרת ערך עצמית, שלטון.

היה לו קול חזק וצלול, שהיה נשמע מוזר בהשוואה לקומתו; עיניים עירניות היו לו וכח שיפוט מיידי ושקול. הכל חרדו מפניו ולא העזו להמרות את פיו. ידוע ידעו כולם כי ישר־דרך הוא, בעל מצפון טהור, מקפיד להיות נקי מה׳ ומישראל, וכל מעשיו לשם שמים. תמיד היה נוהג לפי מיטב הבנתו ושיפוטו, ולא הושפע ע״י יועצים בעלי אינטרסים או ע״י הנסיבות. מעולם לא סטה כקוצו של יוד, ממה שנראה בעיניו כצודק. אם טעה היתה זו טעות שבתום לב, ואם ידע שטעה — מיד חזר בו. לא היו בליבו מזימות ולא עסק באינטריגות (באותו דור, באותה ממלכה, היו רוב אנשי השררה בקיאים ושטופים בכך), וכך עלה מבין חבריו החכמים ונעשה מקובל עליהם ועל העם. משנתמנה כרב ראשי, ״מלך״ כעשרים שנה וניהל את ענייני הקהל ביד רמה ואמיצה, בלי מורא ובלי משוא פנים, והמון העם למד לאהבו, ובסופו של דבר, העריצו הערצה עיוורת.

הידיעות על החלטותיו התקיפות והישרות, שנפוצו בקהל, הגדילו את פרסומו כאיש עשוי לבלי חת, וכצדיק הגוזר והקב״ה מקיים. אף המוסלמים והנוצרים בעיר כיבדוהו מאד כאיש אלקים קדוש, וכשהיו סכסוכים בינם לבין אחד היהודים, ואף ביניהם לבין עצמם, היו באים אל ״חכם סאול״ וסמכו על שיקוליו ופסק דינו. למותר לספר כי מעולם לא הסכים לקבל שכר מאיש, ואף הרחיק לכת ולא הרשה אף לשמשיו לקבל אפילו ״אספרו״ אחד (שוה־פרוטה) כמתת יד, הן מן היהודים והן מן הגויים.

מעשיו, והדברים שסופרו עליו, נראים כאגדות. ואכן המון העם בזמנו ולאחר זמנו, האמין בכל המיוחס לו וחשבו לבעל־נס, לעושה אותות ומופתים, לבעל כושר נבואה וראיית הנולד, בקיצור — לשליח ההשגחה.

נספר כאן על שניים ממעשיו המעידים על אופיו התקיף והבלתי פשרני, מצד אחד, ועל כשרונו הדיפלומאטי, מצד שני. הראשון קרה בהיותו עדיין חבר בית הדין, והשני — בזמן היותו רב ראשי.

חייל מצבא היניצ׳ארים (לפי חיתוך עץ מסוף המאה הט״ז).

Soldado Yenitcheri.

״ליאג׳י איל פ׳ארינירו״

המקרה הראשון קשור ביניצ׳ארים, שהיו חיל השכירים של השולטנים העותומאניים והם שהיוו למעשה, במשך דורות, את חוט השדרה של הצבא הטורקי בכל מלחמותיו. במשך הזמן הם נעשו בעלי השפעה פוליטית וראשיהם (ה״אגא״יים) היוו קבוצת כח חזקה וחשובה בחצר המלכות. בדורות האחרונים שימשו בתור משמר פרטי של השולטן, ומרוב פינוק, שכר מרובה והטבות אחרות שהוענקו להם, הם נעשו יותר ויותר חצופים ועצלנים ופחות ופחות חיילים לוחמים. כאשר העלו דרישות מוגזמות ותבעו פריווילגיות נוספות, החליט השולטן מחמוד השני להיפטר מהם. לפי המסופר, בשנת 1826, הוא טמן להם ולמפקדיהם פח, וכ־40,000 מהם הוצאו להורג בקושטא. גם גורל יתרם (60,000) בכל הממלכה היה דומה. בשלוניקי תפסו אותם חיילי השולטן בערמה, כלאו אותם במגדל שבקאלאמריה והרגו כ־3,000 מהם. בן־התקופה מספר כי על הריגתו של כל ייניצ׳ארי היו מבשרים בירית תותח. מאז כונה המגדל של קאלאמריה בשם ״קוני־קולי״ (מגדל הדמים) [18].

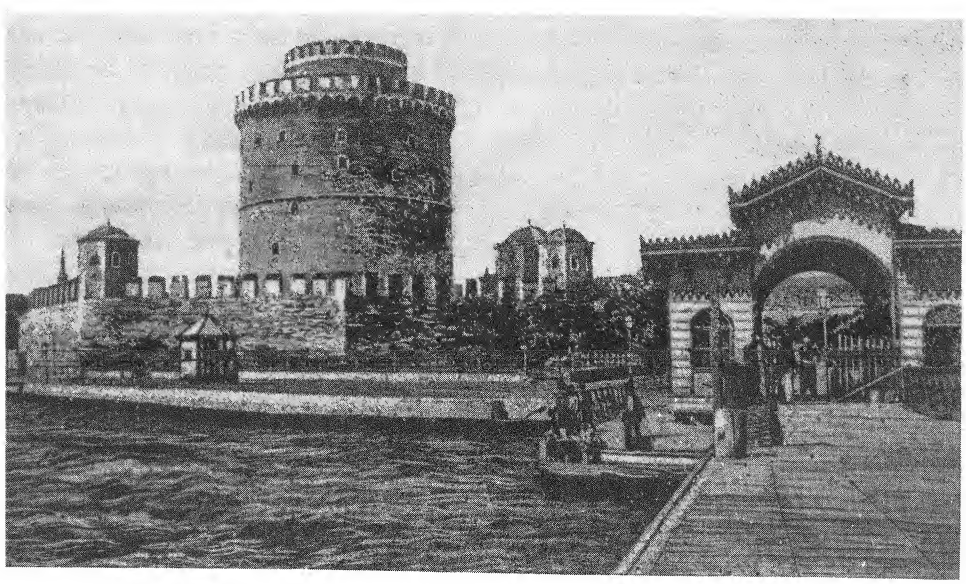
שנים מספר לפני כן — בשנת תק״ף (1820) — היה מעשה בתושב שלוניקי, המכונה ליאג׳י איל פ׳ארינירו (אליהו מוכר־הקמח), יהודי בור, רשע, גס־רוח ובעל מזימות, שהיה ידיד קרוב למפקדי היניצ׳ארים בעיר. כאשר חסרו לאחרונים כספים, בגלל העיכובים בתשלום שכרם ע״י השולטן, או כאשר גברה תאוות בצעם, היו פונים אל ליאג׳י וזה היה מוסר להם רשימות של יהודים עשירים. ה״אגא״ים, שהיו למעשה מרצחים מקצועיים ואכזרים, היו שולחים לעשירים אלה שליח ובידו ״פאנואילו״ (מין סודר), שבקצהו היו צרורים משניים עד עשרה כדורי רובה. כל כדור סימל דרישה לכופר נפש בסך 100 גרושים[19], מי שלא נענה מיד לדרישה — נעשו חייו הפקר. ליאג׳י היה מקבל, כמובן, חלק מן השלל.

החכמים, שמעשיו השפלים של המלשין הגיעו לאזניהם, הזמינוהו לפני בית הדין ויעצוהו לחדול מהם. אולם ליאג׳י לא אבה שמוע; הוא אף לעג לחכמים והתרברב שאינו ירא מפניהם. כאשר השמיד השולטן את היניצ׳ארים, מצאו החכמים שעת כושר לעשות נקמה בסרבן זה.

לאחמד ביי, ה״ואלי״ (מושל העיר) של שלוניקי היה גזבר יהודי, שהיה מראשי הכולל. הגזבר, לפי דרישת בית הדין, השיג פקודת מאסר וליאג׳י נכלא. בהיותו במאסר יעצוהו ידידיו לבקש מחילה מהחכמים כדי שישחררוהו. אך הוא השיב בדברי עלבון כלפיהם והיה בטוח כי ידידיו ישחררוהו ממאסרו במהרה.

בית הדין בראשותו של חרב״י שאול ישב על מדין ואחרי דיון ממושך, הוציא עליו גזר דין מוות. על הגזבר של אחמד ביי הוטל לדאוג להשגת הסכמתו של המושל. הגזבר היסס, ולבסוף מאן לטפל בדבר. ברם חרב״י שאול עמד על דעתו שיש לבער מן הארץ את הבוגד הזה, וקיבל על עצמו את כל האחריות כלפי החוק והשלטונות. פסק הדין נשלח לאחמד ביי, שקיבלו ואישרו. ביום שישי של אותו שבוע, עם עלות השחר, נתלה ליאג׳י מוכר הקמח לפני שער בית הסוהר, והושאר תלוי עד חצי היום.

מקרה זה, שאינו מעשיה או אגדה, אלא אמת לאמיתה (סעדי הלוי, העיתונאי השלוניקאי, מעיר בזכרונותיו[20]: ״ראיתי את גופתו של ליאג׳י במו עיני. הייתי אז כבן עשר או אחת עשרה״), מראה בעליל — יותר מעשרה מאמרים — מה היתה מידת הסמכות וכח השיפוט והשלטון שהיו לרבני שלוניקי, והוא עדות נוספת לאופיו התקיף של חרב״י שאול, שלא חשש מהפעלת הסמכות שניתנה לו הן ע״י העם והן ע״י החוק הטורקי.

״מגדל הדמים״, שנודע לאחר מכן כ״מגדל הלבן״, כאשר השולטן עבדול חאמיד ציווה לסיידו בלבן

La Torre de Sangre, yamada mas tadre la Torre Blanca.

המקרה השני קשור ב״חרם״. כידוע היה החרם בדורות הקודמים כלי נשק יעיל נגד מלשינים, עוכרי ישראל ודומיהם בכל הקהילות בגולה. כיון שלמנהיגי הקהילה בשלוניקי היו סמכויות שיפוט וענישה נרחבות, לא נזקקו הרבנים בדרך כלל לחרם אלא לגבי מקרים של עבירות שבין אדם למקום, או בקשר להמריית פיו של רב או דיין. לפעמים היו מטילים חרם על אדם שלא שילם את מסי הבשר, היין או הגבינה (גאבילה)[21]. בתקופה שאנו מדברים עליה לא נחשב החרם אלא לעונש זמני, למין התראה (בדיוק כמובא ברמב״ם, הלכות תלמוד תורה) עד אשר היה המחרם[22] בא לבקש מחילה (שלוש פעמים: בשני, חמישי ושני), ובזה היתה נפתרת הבעיה. היה קיים כמובן ה״חרם הגדול״. והרי פרטים על דרך ביצועו בשלוניקי[23]: היו מזמינים את כל העם (ע״י שמשים שהיו עוברים מחנות לחנות ומבית לבית) לתלמוד תורה הגדול, שבבית הכנסת שבו היה אולם ענקי. אחרי שהקהל היה מתאסף, היו נכנסים בצוותא כל רבני העיר, שהיו נועדים קודם לכן בק״ק ״אשכנז״, היו פותחים את ארון הקודש, מדליקים נרות, וי״ג חזנים מי״ג בתי הכנסת העתיקים שבעיר היו תוקעים בשופרות, בעוד אחד מזקני הרבנים קורא, בקול בכי קורע לב, את מזמור ק״ט שבתהילים, וכל העם עונה אמן אחרי כל פסוק ופסוק. עם תום טקס זה היו מכריזים את נוסח החרם, שתוצאותיו היו קשות ומרות למחרם, וטוב ממנו המוות.

חרב״י שאול לא נמנע כמובן מלהשתמש בנשק זה בשעת הצורך. ואף גדולים וטובים לא ניצלו מחרמו, וסיפרו עליו כי כל אלה שהטיל עליהם חרם מתו כעבור שלושים יום.

בין המוחרמים היה גם ז׳אק (יעקב) פרנאנדיס, הקונסול של איטליה, מהמשפחות המיוחסות והעשירות של שלוניקי. ומעשה שהיה כך היה:

חבורת צעירים מבני המשפחות האריסטוקראטיות של יהודי שלוניקי יצאה לבלות שבועיים בסביבת העיר, במקום שהיה ידוע כ״קאמפניה די אורומג׳יק״. החבורה לקחה איתה מספר משרתים כדי שישמשום ויכינו את ארוחותיהם. הצעירים האלה, שהיו בעלי השכלה וחינוך צרפתיים או איטלקיים וחיקו את דרכי האריסטוקראטיה הזרה, היו קמים עם שחר ויוצאים עם הקאראבינות אל הגנים והחורשות שבסביבה, לצוד עופות. את הצייד היו צולים ואוכלים.

בין המשרתים שליוו אותם היו מבניהם של יהודים כשרים, שאכילת הנבלות והטריפות האלה ע״י בני העשירים, העלו את חרונם. אחד מהם ניגש לחרב״י שאול וסיפר לו את כל מה שראו עיניו. חרב״י שאול נתמלא חימה. מיד אסף את הקהל לבית הכנסת של ק״ק סיציליה, הורה להדליק הנרות ולפתוח את שערי היכל הקודש, ובתקיעת שופר הטיל חרם על כל אלה שעברו על תורת משה.

כמעט כל המחרמים היו נתינים זרים (שהיו מוגנים אז ע״י זכויות מיוחדות שנקראו קאפי־טולאציות והחוק העותומאני לא חל עליהם). ז׳אק פרנאנדיס היה אחד מהם.

כאשר שמע סיניור שלמה פרנאנדיס כי הוטל חרם על ז׳אק אחיו, פנה אל עמיתיו, חברי הקורפוס הדיפלומאטי, והעמידם על חומרת מעשהו של חרב״י שאול. הם נתוודעו במהרה, רכבו בצוותא אל ה״קונאק״ (הארמון) של מושל העיר הטורקי, סיפרו לו את הנעשה וביקשו את התערבותו.

למושלים הטורקים היו אז הוראות מטעם הממשלה המרכזית למלא את משאלות הקונסולים, עד כמה שהדבר ניתן. ה״ואלי״ של שלוניקי, בשמעו על המקרה, שיגר שני זקיפים אל החכם באשי וביקשו לבוא לפניו.

חרב״י שאול שלח לקרוא לשבעה טובי העיר וכן ליתר מנהיגי הכולל, שנחפזו לביתו. אחד מהם, גביר בעל נכסים, ציוה להביא סוס לבן מאורוותיו בשביל הרב. חרב״י שאול לבש את גלימתו המפוארת ביותר והתכונן לצאת אל המושל.

הקול נשמע בעיר, כי הרב הראשי נקרא אל ה״ואלי״. לא עבר זמן מרובה ומאות יהודים צבאו על ביתו. הרב ירד ובעזרת שמשיו, עלה על הסוס, וכשראשי הכולל והקהל שנתאסף הולכים בעקבותיו, יצא אל עבר ה״קונאק״. ככל שהתקדם, הלך העם ורב עד שהפך להמון עצום בן כמה אלפי איש.

בטרקלין ארמון המושל חיכו הקונסולים ומשפחת פרנאנדיס. המושל ניגש אל החלון, ובראותו את קהל האלפים הנע כגל שחור בעקבות פרש צנום על סוס לבן, נתקף בפחד גדול מפני מרד או התקפה, כי בארמון לא היו באותה שעה אלא כשלושים שומרים. אולם כאשר התקרבו, ראה

שהתהלוכה מתקדמת בקצב אטי וכי הפרש אינו אלא הרב הראשי, ולידו ראשי הכולל.

כאשר הגיע עד לפני המדרגות, ירד חרב״י שאול מעל סוסו ועלה לארמון, כשטובי העיר מחזיקים את שולי גלימתו. המון העם ניצב בצפיה בחצר. ה״ואלי״, שהיה בעל נימוסים אירופאיים, יצא אל אולם הכניסה להקביל את פני הרב, החזיק בידו והביאו אל הטרקלין. כל הנוכחים קמו על רגליהם והחוו קידה, חיכו עד אשר ישב על הכורסא, ואחר כך ישבו אף הם.

והנה מה שמספר סעדי הלוי [24] על הפגישה:

״הרב ביקש את מלוויו לשאול את המושל לשם מה זימן אותו לפגישה. המושל ענה, כי הגיעו אליו תלונות נגדו.

— נו סׂאב׳י אין לשון, או אה לו מאנקו אין לאדינו, איסטי טורקו? (האם אינו יודע לשון הקודש, או לפחות לאדינו, הטורקי הזה?) שאל הרב.

מלוויו הסבירו לו, כי אכן אינו יודע.

— איזו תלונה יכולה להיות לו נגד ראש האומה? שאל חרב״י שאול.

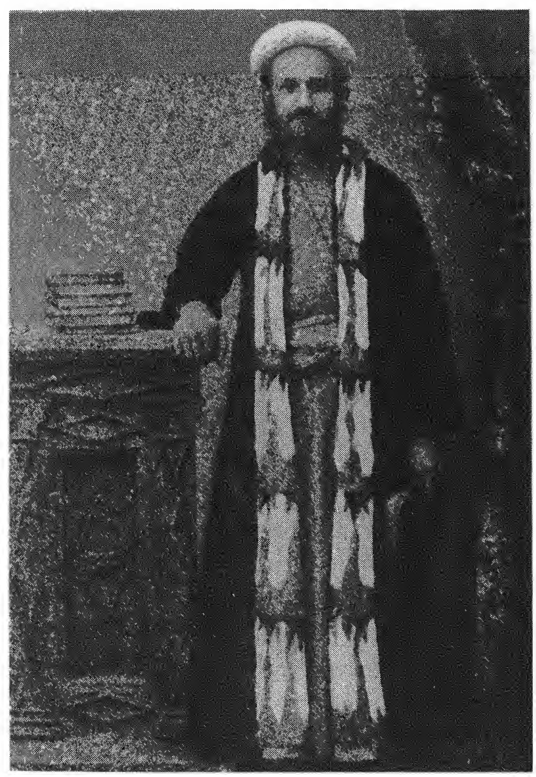
— הוד קדושתו הטיל חרם על הצעירים שיצאו לטיול באורומג׳יק, ענה המושל.

— לא עלי תלונתו! קרא חרב״י שאול. ובדברו שם ידו בחיקו והעלה משם ספרון בלוי. היה זה חיבור בשם ׳אורחות צדיקים׳. חרב״י שאול עלעל בו עד אשר הגיע לעמוד שבו נאמר, כי כל אוכל עוף, שלא נשחט כדין, נקרא חוטא, ויש להטיל עליו חרם.

— לא עשיתי דבר מיוזמתי, המשיך הרב, אני רק מילאתי אחרי דברי זקנו של המתלונן, החכם המפורסם חרב״י שלמה פרנאנדיס... [25]

כל הנוכחים נשארו תוהים ופעורי פה בשמעם דברים אלה, ואף סיניור שלמה (נכדו של בעל ׳אורחות צדיקים׳) לא ידע מה להשיב. המושל הפר את השקט, שהשתרר בסלון, ופנה אל הצעיר המוחרם, ז׳אק פרנאנדיס, ואמר לו:

— נדמה לי כי תלונתך לא היתה מוצדקת. סבורני כי גרמת טורח שווא לחכם באשי ועליך לבקש את סליחתו.

חכם שלוניקאי מהמאה הי״ט

Haham de Salonique del siecolo 19.

המשפחה והקונסולים אף הם היו בדעה זו. וכך קרב יעקב פרנאנדיס אל הרב, ביקש ממנו מחילה ונשק את ידו, וכן עשו כל בני המשפחה. אחרי כן ניגש לרב גם הפחה בעצמו וביקשו להעניק לו ברכה. חרב״י שאול התרומם ממושבו וכולם עשו כמוהו; נשא את ידיו, וביקש מהכל יכול לברך את השולטן, את המושל ואת כל תושבי טורקיה.

המחזה היה נוגע ללב. הרב אך סיים את דבריו והנה נשמעו בחוץ קריאות נלהבות:

׳פאדישאחימיז צ׳וק ייאשה! אנפנדימיז צ׳וק ייאשה! (יחי שולטננו! יחי אדוננו!)׳.

היה זה הקהל הרב, שנודע לו כל אשר קרה בין הפחה לרב, שקרא קריאות הידד ושמחה. המושל ציווה להביא שורביטים (משקה משזיפים מושרים במים). חרב״י שאול חשב שזה יין ולא אבה להתכבד (מחשש יין נסך); הביאו לו לימונדה, והכל שתו לרוויה. ה״ואלי״, הקונסולים ומשפחת פרנאנדיס ליוו את הרב אל הרחוב, חיכו עד אשר עלה על סוסו ובירכו אותו בכבוד רב.

כאשר אך עשה הסוס מספר צעדים בהתרחקו מה״קונאק״ פרץ כל העם בשירה אדירה: די בוקה די איל דיו, די בוקה די איל דיו, סומוס בינדיג׳וס טודוס לוס ג׳ידיוס! [26]. ובזמרה וברי־קודים ליוו את הרב עד ביתו.

המושל בהיכנסו לארמונו, לפני עלותו לטרקלין, פנה אל כל הנוכחים ואמר בהתפעלות:

— ראו איזו אהבה והערצה רוחשים היהודים למנהיגיהם הדתיים!״

אולם דבר מוזר התרחש. על אף הסליחה שהעניק חרב״י שאול ליעקב פרנאנדיס, נפל האחרון למשכב. לא יצאו שלושים יום והוא נפטר; והעם האמין כי יעקב פרנאנדיס נענש בגלל הצער שנצטער אותו צדיק כאשר נקרא אל הפחה.

מצבת ר׳ שאול מולכו, נפטר כ״ד סיון תר״ס

La tomba de Rabi Chaul Molho.

לא לחינם איפוא נחשב הרב״י שאול ל״ראש האומה״, כי הוא ידע לעמוד בשער בכבוד, בתוקף, באומץ ובכשרון דיפלומאטי. וככל שבא בימים, ולא כהתה עינו ולא נס ליחו, ועודו מחזיק ברסן השלטון ביד חזקה אך גם ברוח טובה, גברה והתחזקה האהדה, האהבה והערצה, שרחשו לו כל המוני העם. הם ראו בו אב ופטרון, דואג ומגן, ולא יכלו לתאר לעצמם את הקהילה ובניה בלעדיו [30].

תשעים אחוזים מכלל יהודי שלוניקי — כך מעיד סעדי הלוי — האמינו בוודאות כי חרב״י שאול אינו יכול, ואינו צריך, למות. רב זה, שחולל נפלאות, שהטיל אימה על קטנים וגדולים, שלפניו כרעו הכל ברך, ששום דבר לא עמד בדרכו, לא היה לו אלא ״לעשות שם״ [27] — וחי לעולם.

ברם, ככל בני תמותה, הגיעה גם שעתו של חרב״י שאול. כאשר נפוצה השמועה כי הרב שוכב על ערש דווי וכי קרבו ימיו למות, לא רצו בני העיר להאמין בכך. הם נתמלאו חרדה גדולה, והיו באים בהמוניהם מספר פעמים ביום אל שער ביתו לדעת מה שלומו. בימיו האחרונים כבר אי אפשר היה לעבור ברחובות שליד הבית, כי היו מלאים רוב אדם. רבים זנחו את עסקיהם, אחרים אף לא חזרו לבתיהם, ומאות ואלפים עמדו על המשמר, ללא מאכל וללא שינה, ביום ובלילה, ובאמצע הרחוב, בקול נרגש, אמרו פרקי תהילים לרפואתו.

הגיעה השעה היעודה. ״היה זה ביום רביעי בשעת בין הערביים״, מספר סעדי הלוי [28] שהיה עד ראיה למאורע, ״עם עבור הקול בעיר כי הרב מת, פרץ כל העם, שהלך והתאסף מכל קצות העיר, אנשים ונשים, זקנים ונערים, בבכיה ויללה מרה. בכל הרחובות הסמוכים לבית הנפטר עד ׳המדריזיקה דיל אגואה׳ [29] ומשם עד ה׳פלאסה ג׳ודיה׳ (השוק היהודי), בחצרות תלמוד תורה הגדול, ובכל בתי הכנסת שבסביבה, בשני המגרשים הגדולים של ה׳מידאן די לובי׳ במעלה העיר ובתחתיתה, ישבו ההמונים על הארץ. כל הערב וכל הלילה, ישבו כך קבוצות קבוצות, ולאור פתילות שמן, כשספרי תשעה באב בידיהם, קראו בקול בוכים את פרקי איכה ונשאו נהי בקינות. הזילו דמעות מרות בהכותם על חזיהם ׳אשמנו׳; זעקו, יללו והיכו ראשיהם בקרקע... למחרת נערכה לו לוויה שאי אפשר לתארה, והחורגת מדמיון בני אדם. כל האוכלוסיה היהודית, שסגרה את החנויות, הבנקים, השווקים והעסקים, ליוותה למנוחתו האחרונה את הישיש הנערץ, מתוך צער מכאיב לב. מאות קולות, ואח״כ אלפים, נישאו ביאוש תהומי יחד עם כל רבני שלוניקי, שקוננו בעצב מר אחרי הארון. רשמו של מחזה זה אינו ניתן לתיאור. כל העדות, ואף הממשלה המרכזית, שלחו את נציגיהן. אורך שדירת המלווים התמשכה למעלה מקילומטר והלוויה ארכה מבוקר עד ערב. שלושת רבעי העם נצטרדו או חלו במשך מספר ימים לאחר מכן. טקס כזה, אבל עמוק מסוג זה, לא היה מאז נשרף המקדש...״

1 ראה "ניב המדרשיה" בעריכת ישראל סדן, חורף תשכ"ה.

2 בספרונו "קונטריבוסיון אלה איסטוריה די סאלוניקו" (שלוניקי, תרצ"ב) עמ' XV.

3 ראה "קורות היהודים בטורקיה" לשלמה רוזאניס, כרך אחרון (נערך ע"י י. ר. מולכו), ירושלים, תש"ה. וכן סעדי הלוי, "מיס מימוריאס", פרק 10, 12.

4 "מיס מימוריאס," פרק 18; סעדי הלוי מזכיר כי הוא עצמו היה עד ל־2000 (!) שריפות קטנות וגדולות בשלוניקי.

5 מנשר זכויות, חוקה.

6 ברוך בן יעקב, מורה דתי והיסטוריון, שכתב את הערך "שלוניקי" ב"אוצר ישראל" של אייזנשטיין, מדלג על מאתיים שנות היסטוריה, מהמאה ה־17 ישר אל ימי ה"השכלה" בסוף המאה ה־19.

7 קיצור של "חכם = רבי". כנוי זה היה מיוחד לרבנים ראשיים, לדיינים, או לרבנים זקנים ומכובדים ביותר. יתר הרבנים כונו בפי העם ח"ם (חכם) פלוני אלמוני.

7א' "המגדל הלבן", עמ' 62, 63.

8 מיכאל מולכו בחוברת "קונטריבוסיון" (עמ' 18) מספר כי עד 1885 בקירוב, היה קיים בשלוניקי בית־סוהר "קהילתי" במרתף שבחצר ביתו של יהודי בשם פרדו, ברחוב שאח"כ נקרא "רחוב ארמו", ליד הישיבה של חיימוג'ו קובו. ב־1885 או 1887 חוסל בית־הסוהר (מחוסר אסירים) והפכו אותו לבית־משוגעים, ומאז נודע בשמו "טימבאראנה די פארדו".

9 נראה כי האחד היה רב ראשי רשמי, לייצוג כלפי השלטון; השני — זקן הרבנים או אב בית־הדין; וה־שלישי — ראש השוחטים. אולם סמכויותיהם כלפי פנים היו שוות.

10 ר' דוד פיפאנו, "שלשלת רבני שלוניקי" בסוף ספרו "חגור האיפוד".

11 אנו צריכים להיות אסירי תודה למדפיס, העיתונאי והסופר השלוניקאי, סעדי הלוי אשכנזי, שספר זכרונותיו "מיס מימוריאס" הוא מקור חשוב ורב ענין לתקופה זו, וממנו נשאבו רוב הפרטים על חיי חרב"י שאול, המתפרסמים כאן בעברית לראשונה. אין להטיל ספק באובייקטיביות שלו, שכן היה "משכיל" ומתנגד מעשי ואידיאולוגי לחרב"י שאול ולמשטר החכמים בכלל, ואין לחשוד בו שהגזים בדברי תהילה. אולי ההיפך הוא הנכון. — את אוסף הזכרונות של סעדי הלוי, שהתפרסמו בהמשכים בעתון "אקסיון" בשלוניקי החל בנובמבר 1932, המציא לנו בטובו השלוניקאי עובדיה חיים תושב פאסאדינה, קליפורניה. תודתנו נתונה לו בזה.

12 הוא נזכר כמגיה ספר "דברי חפץ" (שלוניקי, תקס"ה) לר' אהרון די טולידו מגדולי רבני קושטא.

13 רוזאניס, חלק אחרון, עמ' 90.

14 בספר הקטן "יד אהרן", שלוניקי, תקצ"ט.

15 הכוונה לרב כהנא (ן' ארדוט).

16 הכוונה לחרב"י שאול מולכו.

17 בקושטא, נבחר באותה תקופה ר' חזקיה אברהם הלוי כחכם באשי, בעיקר בגלל הופעתו המרשימה.

18 "מיס מימוריאס", פרק חמישי. — בזמנו של השולטן עבדול חמיד, בשלהי המאה, צבעו את המגדל בלבן, ומאז כונה בשם "ביאוקולה" (המגדל הלבן), הוא המגדל הלבן המפורסם במבואות הנמל.

19 לירת זהב אחת, שכח הקניה שלה אז היה גדול מאד.

20 "מיס מימוריאס" — פרק חמישי.

21 מיכאל מולכו מעיד, כי עוד בשנת תרמ"ג (1883) בשעת "כל נדרי" הוטל חרם על כמה מוכרי יין שסרבו לשלם את ה"גאבילה" (קונטריבוסיון, עמ' 10).

22 "מחורם" בלשון הדיבור בלאדינו פירושה למעשה "מקולל".

23 "מיס מימוריאס", פרק 56.

24 "מיס מימוריאס", פרק 40.

25 רבי חיים שלמה פירנאנדס־דיאס, מחבר ספר "אורחות צדיקים".

26 "מפי אל, מפי אל, יבורך כל ישראל" — שיר ידוע המושר בשמחת־תורה.

27 "אזיר און שם", ביטוי בלאדינו לעשיית אות או נס ע"י העלאת שם משמות הקודש.

28 "מיס מימוריאס", פרק 25.

29 אמת־המיים (שם מקום ידוע בשלוניקי, שבו היה ברז צבורי, וקשורים בו כמה אגדות ומעשים).

30 לפי סעדי הלוי היו לחרב"י שאול ארבעה בנים, כולם רבנים, בקיאים במכמני הספרות התלמודית וכולם אצילי רוח ואופי.
הבכור, ר' בכור מולכו, בניגוד לאביו היה גבוה כברוש, יפה תואר, נעים לשמע־אוזן כאשר דיבר, ובעיקר יועץ נאמן. האומלל נפטר בגיל ארבעים וארבע, אחרי שהיה נוכח במחזה טראגי שהדהים אותו: הוא היה נוכח לילה אחד, בקושטא, במשתה בביתו של ג'יליבי בכור קארמונה שהיה סאראף באשי של השולטן מחמוד (השני). כאשר היו עוד סועדים, דפקו בדלת. היו אלה שלושה זקיפים של השולטן שבאו עם צו (מלכות) ועניבת חנק. באותו מעמד הטילו הזקיפים את עניבת החנק על צווארו של ג'יליבי בכור וחנקוהו כדי להחרים כל כספו ולהביאו לארמון המלך. מראה ההריגה הברברית המשונה הזאת, גרמה לעגמה גדולה לחרב"י בכור מולכו. הוא חזר לשלוניקי עם מחלת לב ונפטר זמן מה אח"כ.
בן אחר — ר' אלעזר מולכו — מוזכר בספר "יד אהרון" (דף כ"ה עמ' א') שמחברו התרועע איתו: "ויד"ן (וידיד נפשי)... ר' אלעזר מולכו הי"ו וספרתי עמו בעניין כל הנקרא בשמי ולכבודי שאמרו צדיקים לקרא בשם ה' ואמר הוא נר"ו שהוא דבר פלא לב"ו (לבשר ודם) לקרותו בשם ה' ולא עוד ששם ה' יהיה "לווי". כנראה שעלה לירושלים ונפטר שם בשנת תרנ"ו ("לה איפוקה", כ"ו באלול תרנ"ו — 4/9/1896).

אבי, ר' שבתי גבריאל יהושע [1]
מאת חזקיה שבתי יהושע

משפחתי ידועה מעיר ואם בישראל סאלוניקי מאז היתה לגוי, וכנראה שהיא מגירוש ספרד. על סדר השתלשלותה וקורותיה אין לי פרטים ברורים, אך קבלה בידי שרוב בניה היו תלמידי חכמים רשומים, למשפחת קאלבריזיס, ומופלגים, מתיחסים ששם האב עובר לבן ככינוי, דוגמת הגאון מוהרח"ש ז"ל, שחיים שמו ושבתי שם אביו, אלא שברבות הימים היה במשפחה רב מפורסם אחד בשם ר' יאושע [2], ושמו הצטרף לכינוי נוסף אחרי שם הבן והאב, לזכרו לברכה.

הרב מר זקני כמוהר"ר גבריאל ז"ל, נפטר במבחר ימיו בסאלוניקי והניח אחריו ב' בנים קטנים, אחד אבא מארי, שנולד בשנת התקע"ג, והוא אז בן ה' שנים, בפטירת אביו. בעת פטירתו של הרב מר זקני אמר שתי מילין אלו: שבתי חכם. הרבנים הקרובים אליו קיימו את דבריו והשתדלו ללמדו תורה ויראה, והיה משכים ומעריב בבתי כנסיות ומדרשות. ויהי היום והשכים בבוקר כמנהגו, ובלכתו בדרך והנה ג' אנשים נצבים עליו וישאלוהו לאן פניו מועדות והשיב לבית הכנסת. הם הזהירוהו לבל יתפלל בחפזון ויכוין בלבו את הברכות כדבעי, ובפרט בברכת אבות, וכאשר סיימו דבריהם נעלמו מן העין ולא ראם עוד. ויאמין בלבו שהם אבות העולם ונזהר הרבה מהיום ההוא בברכות העמידה שהיה נח ושוהה קצת בין ברכה לחברתה, לחשוב ולהבין מהות הברכה שלאחריה. כשהגיע לפרקו זימן ה' לו איש נכבד וירא אלקים, ממשפחה מיוחסת ומפורסמת, משה לבית מילו ז"ל, שנתן לו את בתו לאשה ושמה רחל, היא מרת אמי ז"ל, אשת חיל שעליה אמרו חז"ל: נשים שאננות וכו'. היא היתה לו לעזר, שע"י כך היה מתמיד בלימודו ועבודתו בתורה ביום ובלילה שלא נתן שינה לעיניו, והיה משתרע על גבי תיבה ורגליו תלויות למען יכאב לו ויקום בעוד לילה. ובמשך זמן היותו סמוך לשולחן חותנו הוא מר זקני הנזכר, הצליח בלימודו ומילא כריסו מפשט וסוד, והואיל שחכמת הקבלה בזמנו ולימודה לא היה כה נפוץ, קבץ מספר אנשים ויסד חברה קדושה מרבנים צנועים, והיו קורין בחצות לילה. אח"כ השתדל להמציא כספים כדי להדפיס ספר עץ חיים ושמונה שערים, ועולת תמיד ותורת חכם שהיה עדין בכתב יד, ואחד הרבנים המחזיקים בדבר היה הרב הגאון המתחסד עם קונו מוהר"ר משה בנבניסטי ז"ל שהיה אחר כך פקיד הכוללות וראש אב בית דין פה ירושלים תיבנה ותיכונן.

סדר לימודו של עטרת ראשי אבא מארי היה תלמוד ומפרשיו, הרי"ף והר"ן, המשניות ומפרשיהן רמב"ם וטורים ושולחן ערוך וספרי המוסר.

בקבלה היתה לו בקיאות גדולה, כל השמונה שערים ותורת חכם היו לו כמאן דמנח בכסיתיה, ובשבתו ללמוד בפרטות בחכמה הנזכרת היה יושב באימה ויראה, ברתת וזיע ממש, ומעולם לא למד עם איש אלא אם כן ידע מי הוא, ומה מדותיו ומעשיו. כל חכמי ורבני וגדולי העדה אהבוהו כי ראו בו איש חסיד הולך לתומו שתורה ויראה, צניעות ומדות טובות התמזגו בו, ועל הכל שהיה דיבורו בנחת עם הבריות, ובחן השפוך על פניו היה מבדח את אנשי שיחו ובפרט למרי נפש, שהיה מבטל מלימודו לשמחם ולנחמם מצערם ורודף אחרי קיום המצוות. בראותו איזה עני ירא שמים באין תומך ועוזר, ובפרט תלמיד חכם נצרך, היה משתדל להחיותו ולהמציא לו כסף מהמעט אשר היה לפניו ומהזולת.

✶

וכשנודע שמו לתהילה ולתפארת נקרא ללמוד בישיבה הגדולה שנשיאה היה הרה"ג הרב הראשי בעובי"י סאלוניקי, עיר וקדיש מוהר"ר שאול מולכו ז"ל, והיו כל החכמים האברכים לומדים עמו והוא עומד על הכלל שאסור להפסיק באמצע הלימוד, ואומר כי העובר על כך ייענש בכסף. אבא מארי היה דרכו בקודש שתמיד קודם הלימוד היה פותח בדברי בדיחות המרנינים הלב (עיין פסחים, קי"א), ופעם הביע מימרא מבדחת בתוך הלימוד ונענש בקנס הנזכר, ולשם חובתו הוצרך להתענות מחמת דחקו החמרי. כיון שהרב רבינו שאול הנזכר היה מפורסם בקדושתו ושהיה עניש וקטיל ברוח שפתיו, כידוע מענינים נפלאים שהתרחשו באותו זמן, והנה בלילה חלם הרב [ר' שאול מולכו] שאמרו לו ממרומים: גזירתך טובה לכל, אך לא לפלוני, שהוא ניצוץ בר קפרא

בדחן דרבי, וכל כוונותיו לשם שמים. ביום הודיע את הדבר לחכמים, וממילא הבינו כי מה שאמר בדחן דרבי, מוסב עליו [על אבי] שהוא ניצוץ של רבינו הקדוש.

אחרי שרבו ביה טפלי, שהיה לו ד׳ בנות, ששתים מהן נפטרו לעולמן ז״ל, ושתים הנותרות הן בחיים הי״ו, וגם ב׳ בנים, הראשון במעלה אחי יפת הגדול כתר לי, הרה״ג המתחסד עם קונו כמהר״ר גבריאל שבתי ז״ל, ולהבדיל בין החיים אני חזקיה הקטן[3]. אגב דוחקו של אבא מארי ז״ל ביקש להתפרנס מיגיע כפיו ונתלמד מלאכת עשיית כובעים לתלמידי חכמים כפי צורך העת ההיא והיה מתעסק בזה בלילה קצת ושאר זמנו מקדישו ללימוד.

שמו הטוב הלך למרחוק, כי היה מפורסם בקהל כאיש אשר רוח אלהים בו. ע״י חלומות נגלו אליו עתידות ונפלאות. אזכיר בזה ב׳ ענינים, הראשון שבגללו הוכרח לצאת מסאלוניקי ולבוא פה ירושלים ת״ו, היה שם איש חסיד וגדול בתורה, בליל פסח כשהגיע ל״לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל וכו׳״, שבו יש שמות נרדפים, דילג על אחד מהם בכוונה, שלדעתו הוא מיותר. באותו לילה חלם אבי מורי ז״ל שהיו אומרים: ״פלוני עשה כך וכך ויחלה בגרונו בעונו כששה חדשים״. בבוקר נתראה עמו והאיש הנזכר ניחר גרונו ולא יכול להוציא הגה מפיו, ובנסותו לדבר השמיע קול צרוד, כאוב מארץ יצפצף, ואמר לו: חג שמח, והשיבו אבא מארי: ידעתי, כי זה קרה לך על שאמש דלגת אחד משבחי ה׳ ודקדקו עליך, ותסבול זאת ששה חדשים ובסוף תתרפא.

ובכן היה לו ידיד נאמן אחד מהרבנים, חסיד וקדוש ודיין ולא היו מתפרדים לילה ויום בלימוד, והיה בריא וחזק בן מ״ה שנים. פעם חלה לפתע ולא היתה ידיעה למורי אבי על זה. בלילה חלם שחיה יוצא מבית הכנסת ונותנים לו סוכריות שחורות ולא ידע פשר דבר. בבוקר היה בבית הכנסת ברכת מילה ונתנו לו סוכריות וממתקים ובעת צאתו אמר לו אחד פתאום: הידעת מה קרה לאהובנו פלוני בן פלוני? ובישר לו עניין פטירתו, ונתעלף והשליך מידו את הסוכריות ברוב צער.

גם בהקיץ היה מוציא מפיו דברים כאילו חזה אותם בנבואה. פעם ראה איש אץ לדרכו, ויקרא אליו בקול גדול בכדי לעצרו ממהלכו, כי עמד ליפול בתוך שוחה עמוקה. מעשים כאלה וכיוצא בהם שלא יכול לסבול אותם, בפרט מקרי אסונות, מנעוהו לשבת בסאלוניקי והחליט לנסוע לירושלים לבדו, ואח״כ שלח להביא את הילדים.

בעת צאתו מהעיר אל האניה, הלכו כל הרבנים ותלמידיהם ללוותו ואיתם יחד הקרובים ובני המשפחה, ולמר אחי ז״ל, טרם היפרדו מאיתו אמר לו: בני גבריאל רצוני לשאול מאיתך, אם למדת או שמעת מדוע זכה חנוך להיות מלאך כמאמר ז״ל, ונקרא שמו סמך נון דלת פון. השיבו: לא ידעתי. אמר לו: חנוך היה תופר מנעלים או סנדלים, ובכל תפירה ותפירה היה מכוין ליחד שם ה׳ דהיינו כל יד ויד יש בה ה׳ אצבעות היינו ב׳ ההין, המחט הוא הויו, וחור הסנדל הוא היוד ונעשה שם הויה שלם; ולכך זכה למעלה זאת. באותו הרגע לא הבין מר אחי ז״ל אל מה התכוין בדבריו, אך לאחר עיון רב ירד לסוף דעתו שהוא עליו השלום אבא מארי ז״ל, בכל תפירה ותפירה בכובעים היה מכוין זה, וברמז הודיעו שכן יתנהג גם הוא, וכן היה דרכו של אבא מארי ז״ל לדבר דברי מוסר בחידות כנזכר לעיל.

✶

בבואו לירושלים נתקבל בכבוד גדול ע״י רבני סאלוניקי, תושבי עיר הקודש, בפרט ע״י ידידו הרב החסיד והמפורסם בתורה ובמעשים טובים כמוהר״ר משה בנבניסטי ז״ל, וגם ע״י רבני ירושלים מבני עליה שהכירו ערכו, כיבדוהו וקיבלו פניו בשמחה. גם בירושלים נתפרסם בחסידותו ותמיד היו לו חזיונות קודש. פעם חלם שעל קבר הרב מר זקני בסאלוניקי הונחה עבודה זרה, וביקשו מר זקני להצילו מזה. תיכף כתב להרב מר אחי זלה״ה, שיסור אל קברו ויראה מהו הדבר, הלך ומצא שהיה חקוק על המצבה שתי וערב, וכשחקר על המקרה נודע לו שהיו איזה ערלים חוצבי אבנים במקום ועשו במזיד סימן התועבה, ותיקן מה שהיה צריך לעשות. כן חלם על רב מקובל בליל פסח שייענש על כי לא כיון כוונת העורף, ואמרו לו שיודיעהו שיהא קרוב לשנה חולה בעורף, וכשיבא ליל פסח יתקן המעוות וכן היה. וזה ידוע ומפורסם שחלה הרב ההוא ונתרפא וחיה כשלושים שנה ויותר. ושוב קודם פטירתו חלה שנית באותו חולי שמת ממנו והיו הרבנים היודעים זאת אומרים: וסביביו נשערה מאד, כידוע. פעם, אמר להרה״ג תלמידו הותיק ר׳ נסים אלישר ז״ל, כשראהו עוסק במסחר עם סוחר אחד שהוא לא הכירו מתמול שלשום

הרבנית גראסיה אלמנת ר׳ גבריאל שבתאי יהושע
La Rubissa Gracia Yehochua.

ר׳ חנניה גבריאל יהושע
Rabi Hanania Gavriel Yehochua.

באשר בלאו הכי לא היו לו ידיעות בעסקים: הזהר, ואם יש לך עסק ממון עם זה הוצא כספך מידו שבעוד שבועיים יפשוט את הרגל, וכן היה. ועובדה זו נתקיימה בהקיץ ולא בחלום. כמקרה הזה היה לגיסי המנוח רודף צדקה וחסד יצחק פילוסוף נוחו עדן ואחותי תבורך מנשים, שהזמינם לבוא אל ביתו בליל שבת ולא באו וגזר עליהם שתיכף חייבים לבוא, ונשמעו לדבריו. ובו בלילה נפלה שריפה גדולה בביתם והצילו את חייהם, וברוך פודה ומציל.

הוא היה מבאי ביתו של מרן הגאון הראשון לציון כמוהר״ר ישא ברכה [4] ז״ל ובנו הרה״ג המפורסם הראש״ל כמוהר״ר חמ״א [5] ז״ל, ושניהם היו מרגישים עונג רב לבלות בחברתו, ולהתפלל עמו בימים נוראים.

רבות יש לספר עליו וסדר חסידותו, אך אין כאן המקום להאריך. אספר בלבד מה שאירע פעם, בזמן עצירת גשמים, בין השנים תרל״ח—תרל״ט, שהרבה תפילות נעשו ולא נענו, אז הזדמן אבי מורי ז״ל בבית עטרת הראשון לציון הגאון מוהר״ר יעקב שאול אלישר ז״ל והביע צערו על הדבר. בצאתם בפחי נפש מבית הכנסת לרגל הבצורת, אמר הגאון ז״ל לאבי מורי ז״ל, אם חס ושלום לא ניענה עד יום ב׳ אבקשך לעמוד בתיבה ולהתפלל. השיבו: זאת לא אעשה, אך אם תתן בידי עזרה, להרבות בלימודים אשר אתחיל אחר השבת, מיום א׳ עד יום ו׳ הבא, מובטחני שה׳ יעננו, וכן היה. מיד קרא לעשרה תלמידי חכמים הידועים לו שבתיהם נקיים וריקים מעבירות ומלחם ממש, ולמדו באלה הימים באין הפסק והשלימו את כל התנ״ך, ובעזרת ה׳ ביום השבת נענו בגשמי ברכה בשופע רב.

באחד הימים עבר דרך משרדו של הרה״ג הראש״ל ר׳ חיים משה אלישר ז״ל בנו של הגאון הראש״ל יש״א ברכה ז״ל וראהו עצוב מאד. כששאלו על הסיבה לכך, השיב שבתו הצעירה חולה ביותר. אמר הרב אבי מורי ז״ל: קחני אל ביתך לקיים מצות בקור חולים, והלכו שניהם יחדיו. הוא עמד ליד מיטת החולה ובפנותו אליה אמר תני לי בתי את ידך. כעבור רגעים מספר ירד החום כהרף עין, והחולה פקחה עיניה ונרפאה. בהזדמנות אחת בא אל ביתו הראשון לציון ז״ל בבהלה, והודיע, כי ראה בחלומו, שבתו חיללה את השבת. ביום ראשון בבוקר שלח הגאון

אחריה ובהתיצבה בפניו הודתה על חטאה, ואמרה כי נפלו מים מהספל שבידה לתוך כירת האש, ולפי הוראותיו קיבלה עליה תענית.

גם רב אחאי הנזכר [גבריאל], אחר שלימדו תורה והשיאו אשה בהיותו בן י״ג אמר לו: חפצי שתהא תמיד עוסק בתורה ונהנה מיגיע כפיך. ולבל יאבד זמנו בניסיונות הורהו מלאכת עשיית הכובעים, והיה אבי מורי ז״ל משבח לה׳ שלא יצא אף אחד מהם מתחת ידו כדבר שאינו מתוקן, וכשהיה לוקח המידה לא הוצרך לשנות ולתקן. והיה לו ריוח מזה כדי פרנסתו, כיון שכל החכמים היו רוצים בהנאתו, ואף ביקשוהו שילמד ביום איזה תלמידים וכן היה, והרביץ תורה בתלמידים בכל ליבו ויצאו מלפניו כולם חכמים גדולים בתורה וביראת ה׳ החופפת על פניהם, וכל רואיהם יכירום שהם תלמידי אבא ז״ל, שרובם ככולם היו מצויינים בכשרונות נעלים ומידות טובות ואח״כ היו למורי הוראה בישראל. וכשהיה רואה תלמיד הגון ונצרך היה מסייעו לפי יכולתו, ובבוא לידו יתום קטן מבן טובים שנשאר עזוב, הביאו אל ביתו, האכילו והלבישו מדיליה, ולימדו תורה והשיאו אשה והיה למורה הוראות אחר כך.

יחסו האדיב אל תלמידיו שהוקירוהו היה כאילו מדבר אל חברים בני גילו ולא כמורה אל חניכיו. אם הרגיש כי מתקשה מי מהם בהבנת העניין שם בפיו מלים ומשלים עד ששמע לבסוף את הבאור הנכון. לעיתים היה מציע הוא עצמו את ביאורו וככה מכניס את הלומדים עמו לעומק העיון.

כל שיחת חולין שלו עם חבריו ותלמידיו היתה מתוך בדחנות והרחבת הדעת, כמעט מתוך חדווה ושלוות נפש, ודבריו מלווים תמיד הערות חריפות שיש בהן משום תוכחה ומוסר השכל. כולם ידעו והבינו, כי בכלל בדיחותיו צפון דבר סתר, הטעון התבוננות ולימוד, ולפיכך הקשיבו להן מתוך זהירות יתרה.

✶

בימי שבתו בעיה״ק ירושלים, בילה את זמנו בלימוד הקבלה עם הרה״ג הגביר רב החסדים מבית אל מוה״ר היר״א [6] ז״ל, ובלימודי פשט בישיבת חסד אל, וקיים הפסוק זרע את זרעך בתלמידים, וכן עד זיקנה ושיבה. מהם שני צנתרות הזהב שהיו לגדולי הדור, הראשון בזמן הוא הרה״ג מוה״ר נסים אלישר ז״ל שבהיותו בגיל י״ד למד עמו כשנתיים ימים, כמעט יומם ולילה עד שנעשה כמעין המתגבר, וגם בהתעסקו אח״כ במסחר ונהנה מיגיעו היה קובע עתים לתורה, ולא זזה ידו מתוך ידו של אבא מארי עד יום מותו, והיה מפורסם בעומק עיונו וחריפותו, ויהי לאחד הרבנים המפורסמים בדור, בקי בתלמוד בבלי ככל הצורך, והמשניות עם כל המפרשים כמעט דמנח בכיסתיה, ולא הניח מקרא, שולחן ערוך ומוסר וכיוצא, ורודף צדקה וחסד כל הימים, מתנהג בפרישות והצנע לכת ובורח משררה וכבוד, ובסוף ימיו מתעסק ולומד תלמוד ירושלמי, וזכה להרביץ תורה בתלמידים ומהנם במה שביכולתו, באופן שבעתות הפנאי לא פסיק פומיה מגירסא, עם שהיה עמוס תלאות ויסורים קשים ומרים. וקיים מקרא שכתוב מתורתך תלמדנו, ושבק חי׳ לכל ישראל ביום י״ד תמוז התרצ״ד, ונקבר בקברי אבותיו הקדושים זכותם יגן עלינו אמן.

תלמידו השני בקבלה היה הרה״ג ראש אב בית דין חסידא קדישא לישראל בכור אהרן אלנקווה ז״ל. הוא היה מעיר קושטא (איסטאנבול) אשר יצק מים ולמד תורה בפשט, מפי קדוש הרה״ג מוהר״י עקריש בעל ספר ״קרית ארבע״, והרב אלנקווה הנזכר אחר שמילא כרסו מכל טוב, תלמוד ומשניות ע״פ עם כל המפרשים ולמד פוסקים ראשונים ואחרונים ומקרא ומדרש וכיוצא. ובהיותו כבן שישים, ביקש מאבא מארי ז״ל שהיה דר בעיר העתיקה, לעבור לחוץ לעיר סמוך לו, כדי שיוכל ללמוד עמו חכמת הקבלה. הרב מר אבי באהבתו לו אהבה עזה מפני חכמתו וחסידותו נענה לו, ואמר לו: בתנאי שתשתדל שלא תזוז ממני רגע, כי יותר משנה לא אוכל לשבת יחדיו (והוא לא הבין דבריו). השיבו: כן אעשה. והיו לומדים בשנה ההיא במקום שלא יפריעם בריה ממשנתם והולכים ביום בשדות, ובלילה בישיבה. כן התמידו כי״א חודשים, ובחודש הי״ב שעוד נשאר לו לדור בבית בחוץ לעיר, הלך אבי מורי ושכר בית אחר בפנים העיר כחודש לפני שכירות הדירות ולא גילה טעם הדבר לאיש, שכן היה דרכו, דבריו היו מעטים במילי דעלמא, ויצאנו למחרתו מבית אל בית, מבלי לדעת מה זה ועל מה זה. כשבא אל הבית אשר בעיר, שלח וקרא לידידו ותלמידו המובהק הנזכר מוהר״ן אלישר ז״ל, ואמר לו בסוד: זה לי ב׳ לילות שבא

הרב מורי ורבי בחלום ואומר שמחכים לי בישיבה של מעלה, ולקחתי בית פה כדי לילך וללמוד בלילה בבית־אל הנקרא בלשון לע״ז ישיבה של מעלה, אולי תתבטל הגזירה ויעבור זה תחת זה, וקח אלו החמישים זהובים ותשתדל בהם בקבורתי וסידור הלימודים לעילוי נשמתי, והיזהר שלא יוכל שום איש להוציא הוצאת מכסף אחר באשר זה הוא נקי וכשר מאיסור וכו׳. ותלמידו החביב הנ״ל שחק בפניו ברצותו להוכיח לו שאין ממשות בדבריו אלה, אך בכה בליבו וחלה מזה. הדבר היה בראש חודש כסלו, בעשרה בטבת התענה, בי״ד בו נפל למשכב ובי״ח טבת בבוקר התפלל בתפילין, מה שלא היה יכול ביום הקודם, אח״כ התחיל לקרוא את פרשת השבוע ״ויהי אחר הדברים האלה ויאמר ליוסף הנה אביך חולה וגו׳״. וכאשר הבינונו שכוונתו לברכנו, נשקנו כולנו את ידו, הרה״ג מר אחי גבריאל, ואני הקטן, וברכנו שוב. ואח״כ ביקש להביא לו הנעלים של תשעה באב, נעל אותן והתחיל בתקון חצות וגמר תקון רחל וחזר לתקון לאה, ובהגיעו לפסוק ״מה תשתוחחי נפשי״, מסר נפשו בנשיקה.

ונלקח לבית עולמו בי״ח טבת התרמ״א (1882). מרת אמי, נוחה עדן, לאחר פטירתו ז״ל, סיפרה, שלבש זמן מה שק על בשרו, כידוע שהוא אחד מתקוני האר״י ז״ל, ואיש זולתו לא ידע מזה. יהי רצון שאזכה ללכת בדרכיו, ולראות פני מלכנו משיחנו במהרה בימינו, עת יקיצו וירננו שוכני עפר, כן יהי רצון אמן.

---

* הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [מתוך ההקדמה לספר ״דברי חזקיהו״ לר׳ חזקיה יהושע, ח״א (וגם מח״ב), ירושלים תרצ״ה. הדברים הובאו בעריכה קלה ובפתרון ראשי התיבות. את דבריו הוא מסיים: ״החותם בדמע, חומץ בן יין, חזקיה שבתי יהושע ס״ט, פה עיה״ק ירושלים ת״ו, ר״ח מנחם אב התרצ״ה״.

2 [בשער חלק ב׳ של ספרו ״דברי חזקיהו״ הוא מוסיף: ״לפי מסורת מקובלת מאבות לבנים, מקור שושלתי הוא לבית יהושע, משפחת רבנים ידועי שם בישראל בדורות האחרונים. אחד מהם מגדולי ובני דודי היה הרב עזריה יהושע, תלמיד מוהרח״ש (מודנו הרב חיים שבתי) ז״ל אשר נתפרסם בתודתו ויראתו, והרה״ג החיד״א (ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי) ז״ל הזכיר תהלתו בספרו שם הגדולים אות ע׳ מע״ג סי׳ 15. שם צויין: מהר״ר עזריה יהושע תלמיד מהרח״ש בר פלוגתיה דמהר״י איסקאפה, ולא נדפסו חיבוריו, אך יש לו קצת תשובות בספרי האחרונים, ומחידושיו מביא הרב בעל כנסת הגדולה. ויש לו הרבה תשובות בספר תורת חיים למהרח״ש רבו, בג׳ חלקים, והרב מהרח״ש שקיל וטרי בהדיה. והרב מהר״ר עזריה הנזכר היה אהוב נאמן להרב מהר״ש קארו ז״ל בנו של מרן ז״ל״].

3 [אף את קורות חייו שלו, המעניינים ומלאי המסעות וההרפתקאות, סיפר בח״ב של ספרו הנ״ל, ופתח אותם במילים אלו: ״נולדתי בעוב״י שלוניקי באדר תרכ״ב (1862). על יסוד סימנים שנתגלו לאבי ז״ל בחלום ניתן לי השם חזקיהו. בעודי בגיל שלוש, הביאוני הורי לירושלים ת״ו ושמוני בבית ספר [ללמוד] לימודי קודש, וכשקניתי ידיעות שיטתיות ממסכתות הש״ס לקחני אבי מרי ז״ל ללמוד אתו בישיבת ׳חסד אל׳ הידועה. בישיבה רבת משתתפים זו למדתי בשקידה עד היותי בן י״ח שנה. אז הכניסוני לחופה והשיאוני עם העלמה מרת חנה בת הרב החסיד מהר״א מזרחי ז״ל... ואהי סמוך לשולחן אבא מרי כ״ג שנה רצופות עד סוף תרמ״א, שאז נתיתמתי ממנו...״ לימים היה מועמד להיות הרב הראשי של שלוניקי, אך לבסוף נפלה הבחירה על ר׳ יעקב מאיר ז״ל].

4 [כינויו של ר׳ יעקב שאול אלישר].

5 [חיים משה אלישר].

6 [הרב ידידיה רפאל אבולעאפיה].

שלוחי ארץ ישראל בשלוניקי לדורותם

מאת יצחק ש׳ עמנואל

חיבת ארץ הקודש בין יהודי שלוניקי היתה גדולה מאז ומתמיד. רבים מהרבנים המפורסמים שהתיישבו בצפת במאה השש־עשרה עברו, חיו או נולדו בשלוניקי. ולא רק לצפת אלא אף לירושלים באו להתיישב, כפי שעשה ר׳ לוי בן חביב, שהניח בשלוניקי עושר וכבוד והקריב את כל מאודו לטובת הקהילה הירושלמית הקטנה שהועמד בראשה. רבים היו אלו שהורישו עזבונות ליישוב ארץ ישראל. ולא רק זאת, כל יחיד בשלוניקי היה חייב להרים תרומה ל״ארבע ארצות״, ואיש לא היה יכול להיפטר ממנה [1]. ועד הקהילה מצידו היה שולח תדיר אריגים ובגדים לעניי שלוניקי שהיו דרים אז בירושלים [2].

למרות סכנות הדרכים, רבים היו בין הגבירים והחכמים שהלכו להשתטח על קברי הצדיקים בארץ ישראל ולעשות שם כמה צדקות, ולא מעטים היו אלו שעלו והתיישבו בה דור אחר דור. לרגל מאורע חשוב זה היה חכם מהחכמים דורש בבית הכנסת לכבוד העולה המיועד ולכבוד ארץ הקודש, בשבת לפני נסיעתו, וכשהיו יוצאים לדרך היו מלווים את הנוסעים בשירים וזמירות ובהשתתפות תזמורת טורקית. בית דין של יתומים ואלמנות היה מטפל בנכסים שהשאיר הנוסע בעיר ושולח לו הריווח שנתקבל מניהול הקרן. הנוסע לא״י היה משלם לקהילה, רק שלוש פעמים המס שהעריכו אותו באותה שנה, ולא חמש כמו לנוסע למקומות אחרים [3]. אם היה קורה שאשת העולה לא״י מיאנה ללכת עימו, הרבנים הרשו לבעל לקחת אישה נוספת על אשתו [4].

מספר השלוחים מארץ ישראל שביקרו בשלוניקי וסביבותיה במאה השמונה עשרה רבו עד כדי כך שכמעט כל שנה היה שליח מסתובב במקומות אלו, כפי שכותב ר׳ אברהם הירירה בשנת תק״ך (1760), ״דמודעא זו בכל הארץ דבכל שנה ושנה שהולכים היאודים ליריד דולייא וכמעט דלא יבצר בכל שנה דאינו נמצא שם שליח מד׳ ארצות של א״י תובב״א ואיכא למימר דמנהג זה [לשתות האייראן] נעשה ע״פ איזה מורה שעבר דרך שם״ [5].

גבירים ורבנים אירחו ואיכסנו את השליחים בבתיהם, ואחדים הוזכרו בכתובות מצבותיהם על המצווה הזאת (ראה למשל כתובת ר׳ אברהם מולכו שנפטר בתצ״ט, וכתובת הגביר אברהם בן המורשה אשר קאזיס שנפטר בתקמ״א), או נזכרו לשבח בספרי השלוחים עצמם. כן היו גבירים ורבנים שסייעו בהדפסת ספרי השלוחים בהיות האחרונים בשלוניקי.

כיוון שהדרכים אשר בהם היו עוברים השלוחים היו בחזקת סכנה, היו בין בעלי הבתים, יחידי סגולה, שהיו מתפללים בכל ליל שישי, תפילה מיוחדת לשלום השלוחים ל״הדריכם בדרך ישרה ללכת אל עיר מושב והצילם מכף אויב ואורב בדרך״ [6].

השליח שהיה מגיע לשלוניקי היה נערץ ע״י כל שכבות העם. כולם השתוקקו לברכתו. אם במקרה הוא נפטר בעיר, רבים היו הרבנים שהספידוהו. אין להתפלא איפוא אם שליחות טורקיה (שלוניקי היתה הקהילה הגדולה ביותר בקיסרות), נחשבה עד סוף המאה הי״ז, ואף בתחילת הי״ח, כשליחות החשובה ביותר.

*

הנני מוסר להלן את שמות השלוחים, הידועים לי, שביקרו בשלוניקי וסביבותיה, שאספתי מתוך ספרי שו״ת, דרושים וכו׳ (עוד לפני שאברהם יערי הדפיס את ספרו ״שלוחי ארץ ישראל״, ירושלים תשי״א; ולאחר שיצא ספר זה לאור עברתי עליו וכן על ספרו של יצחק בן צבי ז״ל, ״ארץ ישראל ויישובה״, ירושלים תשט״ו, תיקנתי כמה שגיאות והוספתי עוד כמה הוספות, הערות וחידושים).

בדרך כלל כל שליח שהיה בסביבות שלוניקי: בלארסו, אדריאנופלי, סופיא, בילגראד וכדומה, ביקר בוודאי גם בשלוניקי, שהיתה אז המרכז היהודי הכי גדול בבלקן ועל כן הזכרתיו. כן הנני מוסר דרך אגב שמות שליחים אחרים ילידי שלוניקי שפעלו באירופה או בטורקיה.

לפי יערי (ע׳ 80), נדפס הספר ״קברות הצדיקים״ (שלוניקי, רפ״ז), כנראה ע״י שליח שביקר בקהילה. לדעתו (ע׳ 234) גם ר׳ שלמה יצחק ירושלמי ב״ר מנחם המכונה זעקל אשכנזי, שהדפיס בשלוניקי, בשנת שי״א, את ספרו פירוש על רות, היה אולי שליח מירושלים. אין ספק בדבר

שרבני שלוניקי שהתיישבו בצפת או בירושלים ביקשו מגבירי שלוניקי תרומתם בעד עניי א״י. בשנת יש״א ברכה, למשל, פנה ר׳ יוסף קארו אל הגביר יעקב בן מאישטרו שלמה לבית הלוי לדבר על לב חבריו העשירים משלוניקי לתרום בעד תלמוד תורה אשר בצפת [7].

שלוחים בין שנות של״ב—ת״ם (1680—1572)

ר׳ יוסף ב״ר יעקב ארזין, שליח צפת, אחרי שנת של״ב. ר׳ משה אלמושנינו דרש לטובת שליחותו [8].

ר׳ אברהם ב״ר יצחק אשכנזי, שליח טבריה, בערך בשנת של״ט.

ר׳ גדליה ב״ר שלמה זלמן ליפשיץ, שליח ירושלים בבלקן בשנת שפ״ט.

יפת המצרי, המקובל מצפת הגיע לעיר בשצ״ה בערך, אפשר שהיה שד״ר או שליח לעצמו.

השליח סעדיא שאול יצא משלוניקי ללכת לשירון, בחיי ר׳ חיים שבתי הנפטר בן תשעים בשנת הת״ז, נהרג ע״י החמר שליווהו.

ר׳ דוד יצחק, שליח צפת, בחיי ר׳ דניאל אישטרושה משלוניקי (שנפטר בתי״ד).

ר׳ דוד סג״ל שפעל בבודון. הוא נשא ונתן בדבר הלכה עם ר׳ דניאל אישטרושה.

ר׳ אברהם בן חנניה, יליד שלוניקי, שליח צפת, היה בבילגראד בשנת תי״א. נשא ונתן בדבר הלכה עם ר׳ דניאל אישטרושה.

ר׳ ישראל בן עזריה זאבי, שליח ירושלים בערך בשנת תי״א. ראשיתו משלוניקי. נזכר בכבוד ע״י ר׳ דניאל אישטרושה [9] וע״י ר׳ משה בנבנשתי מקושטא [10].

ר׳ ברוך ברזילי ור׳ יהונתן גאלאנטי, שלוחי צפת בין שנות תט״ו-תי״ט. [10]

ר׳ אברהם ן׳ חיים, שליח חברון, נפטר בדרך שליחותו במונאסטיר לפני שנת תי״ח [12].

ר׳ שמואל פרימו, מי שהיה סופרו של שבתי צבי, שליח ירושלים בשנת תכ״ב. רבני שלוניקי בספריהם הוקירו חכמתו בתורה והזכירו אותו בכבוד.

ר׳ משה יהונתן גאלאנטי, שליח ירושלים, תכ״ז [13].

ר׳ משה הלוי נזיר, שליח חברון. הוא היה באסטרומסה ליד שלוניקי בערך בשנת תל״א [14].

ר׳ שלמה בנימן הלוי, שליח חברון, היה בבילגראד בערך בשנת תל״ה.

ר׳ יוסף הכהן, שליח חברון, בשנת תל״ו.

ר׳ משה ב״ר שלמה ן׳ חביב יליד שלוניקי. לפי יערי הוא היה שליח ירושלים בטורקיה בערך בשנת תל״ז. ידוע עוד חכם אחר בשם זה, נולד גם כן בשלוניקי לר׳ יצחק [15] ריש מתיבתא, והוא הנזכר אצל ר׳ אברהם גאטיניו בשנת התס״א [16]. ממנו פסק בספר "מעיל שמואל" לר׳ שמואל פ׳לורינטין (שלוניקי תפ״א, סי׳ ט״ו), בנוגע להלכות תרומות וקרבנות. ר׳ פ׳לורינטין ענה לו ביראת כבוד (שם, סי׳ ט״ז).

ר׳ משה ן׳ חביב, דיין באיסקופיה, בחדש אדר א׳ תל״ד [17], (הוא השלישי בשם זה, כי ר׳ משה השני היה אז צעיר לימים).

ר׳ דוד הכהן, שליח ירושלים, בערך בשנת תל״ט. ר׳ שמואל יצחק מודיגליאנו ור׳ יוסף דוד מזכירים אותו בספריהם [18].

ר׳ אלישע נאוי, שליח ירושלים, בערך בשנת תל״ט. נפטר בדרך שליחותו, בהאמבורג, בשנת אמ״ת.

ר׳ אברהם חייא ב״ר אהרן ב״ר אברהם די בוטון, שליח ירושלים בערך בשנת ת״ם.

שלוחים בין שנות תמ״א—ת״ע (1710—1681)

ר׳ אלעזר אשכנזי, שליח צפת, בבילגראד בשנת תמ״ב.

ר׳ יוסף הכהן, שליח צפת, היה בשירון ליד שלוניקי בראש השנה תמ״ד. הוא היה שליח בטורקיה עוד פעם בין השנים תל״ה-תל״ז.

ר׳ שלמה אבואלעפיא שליח חברון, בין השנים תמ״ג-תמ״ו. הוא היה בלארסו אחרי שוויניציה כבשה את פאטראץ מטורקיה בשנת תמ״ד, בזמן שרוב תושבי פאטראץ התיישבו בלארסו. ר׳ אברהם גאטינייו שמע ממנו חידושי תורה [19].

ר׳ אברהם ב״ר משה גאלאנטי, שליח ירושלים. הוא היה בחורף תמ״ה בקאשטוריאה ע״י שלוניקי [20] (מהרא״ג הנזכר אצל ר׳ משה אמארילייו — "יד משה", דף קסד, ב — הוא ר׳ אברהם גאטינייו ולא ר׳ א׳ גאלאנטי).

ר׳ ישראל ב״ר בנימן זאבי, שליח חברון, בערך בשנת תמ״ה.

ר׳ חיים מרדכי ב״ר חייא זאבי, מחכמי חברון וירושלים, היה שליח ירושלים לפני שנת תמ״ז. הוא הסכים על פסק של ר׳ יוסף

קוב'ו [21]. הואיל ואותו העניין בא בספר "עדות ביעקב" [22] לר' יעקב די בוטון, הנפטר בתמ"ז, נראה כי ר' זאבי ביקר בשלוניקי לפני תאריך זה.

ר' שלמה ב"ר יעקב אאליון מרבני שלוניקי, שליח צפת לפראנקיה בשנת תמ"ח.

ר' נסים רוזיליו, שליח חברון, בין השנים הת"ן ותס"ו. היה בשנת הת"ן בשלוניקי. בשנת תנ"א — בלארסו, בי"ג סיון תנ"ד — באיגרוביץ, בל' סיון של אותה שנה ביאנינה. הוא עשה זמן מה גם ברודוס [23]. ר' אהרן הכהן פרחיא משלוניקי התלונן עליו על כי כתב פסק על עניין שר' אהרן טיפל בו, בלי לקבל רשותו [24]. לפי החיד"א נפטר באיסקופיא ליד שלוניקי בדרך שליחותו.

ר' משה חיון, שליח ירושלים בשנת תנ"ט. בהיותו בשלוניקי באה לו שמועה על פטירת אביו, המקובל עובדיה אהרן חיון. אף כי היה זה בחול המועד נתאספו כל בני העיר בבית הכנסת ור' שלמה אמארילייו הספידו [25]. ר' מ' חיון נזכר בכבוד גם אצל ר' שלמה אמארילייו בתשובותיו [26].

ר' חיים ב"ר יעקב אבואלעפייא שליח חברון [27], שביקר בשנת תנ"ט בשלוניקי.

ר' חיים ב"ר בנימן עשאל, יליד שלוניקי, שליח ירושלים בטורקיה. נפטר באיזמיר בשנת תס"ז.

ר' יוסף ב"ר אברהם גדיליא, שליח חברון. הסכים לפסק של ר' שלמה אמארילייו מכסליו תס"ה [28]. נהרג ע"י שודדים בסביבת חברון [29].

ר' אברהם יצחקי, שליח ירושלים בין השנים תס"ט — תע"ו. כפי הנראה הוא היה פעמיים בשלוניקי [30].

שלוחים בין שנות תע"א—ת"ק (1711—1740)

ר' יצחק ב"ר יהודה הכהן, שליח צפת, בשנת תע"ב. ר' אברהם גאטינייו מביא מחדושיו [31].

ר' שמשון גומיז פאטו, שליח ירושלים, נהרג בסביבות הכפר מקרינורו עם עוד שלושה יהודים לפני פסח תע"ד.

ר' שלמה אלגאזי, שליח ירושלים בשנת תע"ה. נזכר ע"י ר' אברהם גאטינייו [32].

ר' שמואל יצחק "שליחא דרחמנא" בטורקיה. נזכר אצל ר' שלמה אמארילייו [33].

ר' מצליח אשכנזי. לפי יערי (עמ' 271) השליח הזה לא ידוע ממקום אחר כי אם מכתובת מצבת אלמנתו. אולם ממקורות אחרים אנו יודעים שהיה שליח חברון. ר' חנניה שאול, הנפטר בן שלושים בשנת תפ"ח, ראה את כתביו, ומזכירו בברכת המתים ("וכתב על זה החכם השלם רב ועצום שליחא דרחמנא כמוה"ר מצליח אשכנזי זלה"ה", ב"מגן שאול", לשונות הרמב"ם, דף ט, ב). ר' אברהם גאטינייו מביא מחידושיו [34]. ר' מצליח נהרג בדרך שליחותו, כפי הנראה בבלקן או במוריאה. ר' אברהם גאטינייו סידר עליו הספד "אם יתברר הדבר", ומודיע שהיה "ציר אמונים... היא חברון" [35]. אשתו מתה אחריו בשלוניקי [36]. אפשר שהרופא מאיר בכ"ר מצליח אשכנזי הנפטר בתקס"ב [37], היה בן נכדו.

(לפי יערי, עמ' 425, היה ר' חיים מתתיה גויוזו שליח צפת בשנת תע"ה בשלוניקי. לאמיתו של דבר הוא היה מחכמי שלוניקי ולא שליח. ר' משה אמארילייו המזכיר אותו בנוגע לפי"ד להלכות מלוה להרמב"ם [38], לא הגיד שהיה שליח. ר' גויוזו נזכר בתור פסקן בספר "מעיל שמואל" לר' שמואל פ'לורינטין, סי' יד, דף כ, ב, וגם שם לא בא שמו בתור שליח. ר' גויוזו נפטר בשלוניקי בשנת תפ"א ונספד ע"י ר' יצחק ן' שאנג'י ורבנים אחרים. המספיד האריך בשבחו ולא הודיע שהיה שליח [39]).

ר' יוסף בארקי, שליח ירושלים בשנת תע"ז היה בבלגראד.

ר' יוסף קונקי, שליח צפת בשנת תע"ח.

ר' אליעזר נחום, שליח צפת בזמן ר' משה אמארילייו בין השנים תע"ד-תק"ח.

ר' משה ששון, שליח צפת. הוא היה בבאניה, ע"י שלוניקי, בט"ז ובי"ח שבט הת"ף, וקיבל שם עדות בנוגע להריגת אברהם בן עוזיאל אוהב. [40]. היה בשלוניקי בפורים הת"ף [41]. הוא התכתב עם ר' שמואל שלם המזכירו בספרו [42]. כפי הנראה נמשכה שליחותו עד שנת תפ"ח, או שחזר ובא פעם שנית, כי באותה שנה אנו מוצאים אותו בלארסו [43].

ר' אפרים נבון, שליח ירושלים. היה באדריאנופול בשלהי תשרי תפ"א [44].

ר' רפאל יהושע פ'אלקי אשכנזי, שליח חברון. הוא היה כבר בשנת תע"ח בשלוניקי [45]. כפי הנראה נשאר שם עד יום מותו בליל שבת י"ח חשוון תפ"ח (ולא בכ"ח חשוון, כמו

שמסרו ליערי, הואיל וכ״ח חשוון בשנת תפ״ה חל ביום רביעי, ואכן נספד בשבת חיי שרה, כ״ה חשוון, שישה ימים אחרי קבורתו). רבני שלוניקי: ר׳ משה אמארילייו, ר׳ שמואל שלם, ר׳ חנניה שאול ור׳ יוסף מולכו, מסרו בספריהם מחידושיו. הוא נספד ע״י ר׳ יוסף דוד, ר׳ יצחק פ׳ראנסיס (שאמר עליו שהיה בקי בפרד״ס), ר׳ אברהם גאטינייו (שדיבר גם על מעלת חברון), ור׳ משה אמארילייו [46].

ר׳ ישראל מאיר מזרחי ור׳ יוסף טאראגאן, שלוחי ירושלים, בערך בשנת תפ״ז. ר׳ מזרחי נזכר אצל ר׳ משה אמארילייו (״הלכה למשה״, ח״א, תקי״ב, דף קלה, ב).

ר׳ נסים יעקב אלגאזי, שליח צפת, היה בחשוון תצ״א בשלוניקי. נשא ונתן בדבר הלכה עם רבני העיר, ר׳ אשר עמנואל שלם [47] ור׳ משה אמארילייו. [48].

ר׳ אברהם צרור, שליח חברון, בערך בשנת ת״ק. הוא נזכר ע״י ר׳ אלעזר נחמיאש [49]. נפטר בדרך שליחותו בהאג, בשנת תק״א [50].

שלוחים בין שנות תק״א—תק״ך (1760—1741)

ר׳ בנימין בן קרישקש קמחי, שליח, כנראה מירושלים. הגיה בשלוניקי, בשנת תק״א, את הסידור ״תפלה שערי רחמים״, מכתבי ר׳ חיים הכהן עם כוונות לר׳ שלמה גבריאל עבאדי, וכן את הספר ״שערי רצון״, כוונות לפסח, הגדה בלי תרגום לאדינו, עם פירוש ע״פ הקבלה וכו׳. בהוצאת הספר הראשון השתתפו הגבירים יצחק די מאייו ויעקב הכהן פרחיה. בהקדמתו משבח ר׳ שלמה עבאדי, את רבני שלוניקי: ר׳ שמואל שלם (״ביתו בית ועד לחכמים״), ואת ר׳ משה אמארילייו וחבריו שתמכו בהוצאת הספר, וכן את המגיה, ״ציר אמונים״.

ר׳ נסים ברכה, שליח ירושלים. היה בשלוניקי ובשירון בשנת תק״ג [51].

ר׳ יום טוב סאבאן ור׳ יוסף ן׳ ג׳ויא, שלוחי צפת, נשאו ונתנו בדבר הלכה עם ר׳ משה אמארילייו בחודש חשוון תק״ג [52].

ר׳ שלמה ב״ר אברהם מולכו, שליח ירושלים. אחי ר׳ שאול מולכו ור׳ יוסף מולכו שהתיישבו בירושלים. אחיו הצעיר היה ר׳ יצחק מולכו, מחבר ספר ״אורחות יושר״. אביו, אברהם, הנפטר בתצ״ט בא בימים, היה ״עושה בעיר הזאת ובכל ארץ ישראל הטהורה... מקבל אורחים וכל הולכים ובאים״ [53]. ר׳ שלמה נפטר בשלוניקי, בזמן שליחותו, בי״א בכסלו תק״ז (ולא תק״ן) [54].

ר׳ יונה נבון, שליח ירושלים, היה בלארסו בשנת תק״ז. ר׳ בנבנשטי גאטינייו שאל ממנו דבר הלכה [55].

ר׳ יעקב אשכנזי [די קורונה], שליח ירושלים. בהיותו בשלוניקי, בקיץ תק״ט, מינה את ר׳ אהרן אמארילייו, ר׳ בנבנשטי גאטינייו ור׳ שלמה [יצחק?] אמארילייו כגבאי תרומות ירושלים [56]. הוא עשה גם במונאסטיר [56*].

ר׳ עזרא מלכי, שליח צפת, בשנים תק״ט־ת״י. בשנת תק״ט הדפיס בשלוניקי את ספרו ״מלכי בקדש״, על סדר ליל פסח, פירוש ההגדה וקצת חידושים על הסמ״ג, הלכות חנוכה וכו׳. בהקדמתו האריך ר׳ אהרן אמארילייו בשבח השליח. כן הוא נזכר ע״י ר׳ בנבנשטי גאטינייו [57].

ר׳ חיים דוד אבואלעפייא, כנראה שליח טבריה. נשאר זמן מה בשלוניקי ונמנה בין רבני העיר. בשנת תק״ו היה כבר רב בלארסו והמליץ אצל גבירי העיר לתרום בעד הדפסת הספר ״קול שחל״ לר׳ אברהם נתן ב״ר משה מייזלש (שלוניקי תק״ו) [58]. בשנת תקכ״א יצא מלארסו לקבל הרבנות של עיר מולדתו איזמיר [59].

ר׳ חייא זאבי, שליח חברון, היה בשנת תקי״א בלארסו [60].

ר׳ יצחק צדקה מרבני חברון, היה בשלוניקי לפני ש׳ תקי״ז. ר׳ משה לדידי מזכירו בספר חמיו, ״מעשה נסים״, לר׳ נסים שיוילייו, שלוניק תקי״ז, בזכות זה שתירץ לו קושיה [61] כפי הנראה הדרוש הוא מר׳ לדידי ולא מר׳ שיוילייו, שנפטר בתק״י [62].

רפאל חיים יצחק קאריגאל, שליח חברון, היה בשלוניקי בשנת תקי״ז [63].

ר׳ חיים בן השד״ר נתן עמרם, שליח טבריה (ולא שליח צפת)· היה בסוכות תקי״ז בשלוניקי וחתם שם על פסק ר׳ בנבנסטי גאטינייו בנוגע לקריאת שמע בניגון בקורפו [64].

ר׳ שמואל שלם, שליח טבריה באירופה המערבית. נולד בשלוניקי לאביו הגביר עמנואל. היה מחכמי עירו. ביתו היה בית ועד

לחכמים, תורה וגדולה במקום אחד. כפי הנר־אה העלילו עליו עלילות ברשע ונאלץ לעזוב את שלוניקי אחרי שנת תק״א. הוא יצא בשליחות טבריה לפראנקיה בשנים תקט״ו־תק״ך. היה באיטליה בשנות תקי״ח־תקי״ט.

ר׳ דוד ב״ר יונה אשכנזי, שליח טבריה. היה בשנת תקכ״ב בארטה ונזכר ע״י ר׳ יוסף שמואל מודיאנו [67].

ר׳ משה ראזון, שד״ר, היה בשלוניקי ב־שנות תק״ג—תקכ״ד. בתקכ״ג ביקר בדוליא, בלי ספק בחודש ספטמבר, כאשר היה מת־קיים שם היריד המפורסם [68]. באותה שנה ביקר גם במונאסטיר והתאכסן בבית שלמה קאלדירון [69]. ר׳ יצחק מולכו, שנפטר בתקמ״א, מביא חידוש בשמו ומזכירו בברכת המתים [70].

ר׳ שבתי עדה, שליח חברון, נזכר ע״י ר׳ אברהם די בוטון, רב במונאסטיר, בערך בשנת תקכ״ה [71]. יערי (עמ׳ 589) מזכירו בשם מהר״ש עדה.

ר׳ חיים נסים רפאל מוצירי, שליח צפת. היה בשלוניקי עוד בשנת תקכ״ט, ולא חזר למקומו. הוא נשאר אחרי שליחותו — שבע שנים בשלוניקי ושבע שנים בשירון; משם עבר ללארסו, וחזר לשירון. בשנת תקנ״ד בא לשלוניקי להדפיס ספרו ״באר מים חיים״. הגביר יעקב ב״ר חיים דמנשה משלוניקי, שהיה לו כבן ואח, הקציב מכספו להוציא לאור כל כתביו ״וכל ההוצאה עד גמרה של תורה״ [72] (ח״א, שלוניקי תקנ״ד). ר׳ מוצירי נפטר בשנת תקס״ב.

ר׳ יום טוב אלגאזי ור׳ יעקב חזן, שלוחי ירושלים, היו בשנת תקל״א באדריאנופול והלכו משם לבילגראד. אפשר שביקרו גם בשלוניקי.

ר׳ יששכר ב״ר חיים אבואלעפייא, שליח טבריה בפראנקיה. בשנת תקכ״ח היה באמ־שטרדם [73]. נפטר בסופיה בשנת תקמ״א.
״ציר אמונים הח׳ השלם הדיין המצויין

ר׳ משה הלוי, שליח חברון בערך בשנת תקנ״א. נזכר ע״י ר׳ אברהם קוב׳ו, שנפטר בתקנ״ב [77].

ר׳ משה ב״ר שבתי, שליח ירושלים. ב־שנת תקנ״ג הדפיס בשלוניקי את הספר ״לב שמח״ לר׳ אברהם אליגרי.

באווינייון בחדש טבת תקי״ח, וגם בברלין [65]. בהיותו באמשטרדם דרש בבית החיים, בכ״ה ניסן תק״ך, לשבעת הימים לפטירת ר׳ יצחק דבריטו, רב הקהילה [66]. נפטר באיזמיר, כפי הנראה בסוף שנת תק״ך.

שלוחים בין שנות תקכ״א—תק״ן (1790—1761)

משד״ר כמה״ר יעקב אלישר נר״ו שעיר [74] המשתלח מעה״ק חברון״, ביקר בשנים הללו במונאסטיר. בהיותו בעיר הזאת התחייב דוד יעקב חזן לתת לישיבת חברון חמש מאות גרוש [75] (יערי, ע׳ 591—592, מביא את ה־שליח הזה בתור שליח לארצות ערב יחד עם הרב חיד״א. אולם לא הזכיר את שליחותו לבלקן).

ר׳ רפאל הלוי ממשפחת עלי, שליח חברון לטורקיה בשנת תקל״ג. אפשר שביקר גם ב־שלוניקי.

ר׳ חיים הכהן דוויך, שליח טבריה. בשנת תקל״ג היה בבילגראד.

ר׳ חיים מרדכי סורנאגה, שליח טבריה. היה בשנת תקל״ד באדריאנופול.

ר׳ יצחק קוב׳ו העיד בשלוניקי, בד׳ ניסן תקל״ו, שהיה בקאנדיה בשליחות מצווה [76].

אין ספק שכמה שדר״ים נוספים ביקרו בשלוניקי באותן השנים ושמותיהם נעלמו מ־איתנו.

בשנת תקמ״ג, למשל, היה בלארסו ר׳ בנימין ב״ר יונה נבון שליח טבריה, ולא יתכן שלא ביקר בשלוניקי. הוא הדין בר׳ אברהם בכ״ר אליעזר, שליח ירושלים בסופיא בשנת תקמ״ז.

ר׳ אברהם חיון, שליח ירושלים. בשנת תק״ן הדפיס בשלוניקי את הספר ״שלמי צבור״.

יוסף אליה, שליח חברון, הוציא לאור בשנת תק״ן בשלוניקי את הספר ״יד רמה״, שיטה על מסכת בבא בתרא לר׳ מאיר הלוי אבואלעפייא. ובשנת תקנ״א — את הספר ״שיור שיטה מקובצת״. בהוצאת הספר השני השתתף הגביר ישראל יעקב הלוי.

שלוחים בין השנים תקנ״א—תק״ע (1810—1791)

ר׳ מיכאל רפאל שבתי ב״ר יחזקאל אבו־אלעפייא, שליח טבריה. הוא הביא לדפוס ב־שלוניקי, בשנת תקנ״ד, את ״שיטת מאירי״ למסכת יבמות. להדפסת הספר הזה תרם ה־גביר משלוניקי יעקב דמנשה. כפי הנראה נמשכה שליחותו עד שנת תקס״א, כי בשנה

זאת הביא לדפוס בשלוניקי את הספר "שמחת עולם" לר' חיים שבתי לאגו [78].

יהודה עוזיאל, שליח, ירושלים בשנת תקנ"ה. הוא ביקר גם בקייוסטינדיל ליד שלוניקי.

בין השליחים שבאו לשלוניקי להדפיס את ספריהם נמנה ר' יוסף יעקב בן הרב אברהם מיוחס, שליח חברון. בשנת תקנ"ח הדפיס בעיר את הספר "שדה הארץ", ח"ב, לאביו. כפי הנראה נמשכה שליחותו עד שנת תקס"ג, כי באותה שנה אנו מוצאים אותו ב־דופניצה ע"י שלוניקי.

ר' חזקיה יוסף המ' בכור ב"ר יצחק קוב'ו, יליד שלוניקי, שליח ירושלים. בא לעיר ב־שנת תקס"א.

ר' משה יעקב מאג'אר, שליח טבריה, ביקר באדריאנופול, ויתכן שהיה גם בשלו־ניקי, נפטר בתקס"ד.

ר' חיים יהודה גבון, שליח ירושלים. בר"ח סיוון תקס"ג הביא לדפוס בשלוניקי את ה־ספר "דין אמת" לאביו ר' יצחק. תמכו ב־הדפסה הגבירים שלום הכהן ויצחק מרדכי מודיליאנו.

אחד מהרבנים המעטים ילידי שלוניקי ש־יצאו לשליחות ארץ ישראל היה ר' יעקב ב"ר אברהם מנשה. הוא יצא בשליחות חברון ל־פראנקיה. ביקר באדריאנופלי בשנת תקס"ה [79], וכן בבושנא [80], ליוורנו (תקס"ו), פראנקפורט דמיין (תקס"ח) [81], ולארסו. בחורף תקע"א אנו מוצאים אותו באיזמיר בתור שליח לעצמו, ובאדר תקע"א היה כבר בחזרה בשלוניקי. נפטר שם בתקב"ץ.

ר' אברהם בן דוד בן אברהם מאג'אר, שליח ירושלים. ר' אברהם גאטינייו, רב ראשי בשלוניקי, המליץ עליו אצל ר' דוד די בו־טון, רב בלארסו, בט"ז אדר תקס"ה [82].

שלוחים בין שנות תקע"א—ת"ר (1840—1811)

ר' שלמה ב"ר יהודה הכהן, שליח ירו־שלים. היה בשלוניקי ובסביבותיה בשנות תקע"ב—תק"ף. במשך השנים האלו הדפיס בשלוניקי ארבעה ספרים: "יפה שעה", קבלה וכוונות וכו', תקע"ב—תקע"ג; "הוראת שעה" דינים ע"פ הקבלה, תקע"ח; "שעת הכושר" דרשות על התורה, תקע"ט; "שעת רצון" ביאורים על הזהר והתקונים, תק"ף.

ר' שאלתיאל ב"ר אברהם, שליח צפת. נשבה ע"י שודדים בסביבות שלוניקי [83]. ב־היותו בלארסו, בשנת תקפ"ב, דרש על פטירת לאה אשת ג'יליבי נסים [84].

ר' מרדכי אשיאו, מרבני שלוניקי, היה שליח צפת באירופה משנת תק"ף עד תקצ"ד.

בשנת תקפ"ג היה באמשטרדם [85]. אח"כ ביקר בטוניס, פ"ס, ליוורנו (תקפ"ד), גיבראלטאר, מארשיליה (תקפ"ו), איזמיר (תקצ"ב), קושטא (תקצ"ג), נסע לירושלים באותה שנה [86] ונפטר שם בשנת תקצ"ח.

ר' יוסף אשכנזי אידלש, שליח צפת. בשנת תקצ"א הדפיס בשלוניקי את ספרו "ברכת יוסף" פירוש על ספר יצירה וכו'.

ר' יוסף מוטרו, שליח ירושלים. נפטר בפיליפופולי שבבולגריה בחודש אב תקצ"ג.

ר' נתן עמרם, שליח חברון, היה בשלו־ניקי בחורף תקצ"ז.

ר' יצחק פרחי, שליח ירושלים. בשנת תקצ"ז היה בבילגראד [87].

שלוחים בין שנות תר"א—תרס"ה (1905—1841)

ר' שמואל הכהן, שליח טבריה. נזכר ע"י ר' שמואל חביב מרבני שלוניקי [88] (והוא הוא הנזכר אצל יערי, עמ' 651, בשם ר' חיים שמואל הכהן קונוורתי).

ר' לוי נחמיאש מרבני שלוניקי, שליח חברון באיטליה בשנת תר"ח.

ר' אשר ב"ר יעקב גולדמן, שליח כולל הפרושים מירושלים. נהרג בסביבות שלוניקי בשנת תרט"ז [89].

ר' אליהו ב"ר יעקב נסים מרבני שלוניקי, התיישב בירושלים ונשלח בשליחות כוללות הספרדים לערי המערב הפנימי בשנים תר־ט"ז־תרי"ט. אח"כ — בשליחות חברון ב־תרכ"ג [89] *.

ר' חיים משה ן' נאים, שליח טבריה. בהיותו בשלוניקי, בשנת תרל"ד, הודיע לו הרב אשר קוב'ו רשמית כי הכנסות הקופות של ר' מאיר בעל הנס בשלוניקי שייכות רק לטובת ישוב טבריה ולא לטובת ישוב ארבע ארצות [90].

ר' בנימין חמוי, שליח ירושלים. נתמנה לרב בלארסו בשנת תרל"ח, ואח"כ חזר ל־ירושלים. בתרמ"ג יצא שוב בשליחות עיר הקודש ונתמנה באותה שנה כרב בבילגראד. שוב חזר לירושלים, ובא לארצות הבלקן, נת־מנה רב בקאסטוריאה, תרמ"ז—תרמ"ט [91].

מהר״ש אבולעפיא, שליח טבריה. ר׳ אב־רהם ברכה משלוניקי מזכירו בתור שד״ר, ובברכת החיים, בהגהותיו לספר ״ויקרא יהו־שע״ [92] לפני שנת תרמ״ב, ומודיע שראה כתביו (לפי יערי, עמ׳ 656, היה מהר״ש אבולעפיא שליח טבריה למרוקו בשנת תרל״א).

ר׳ יהושע הכהן מירושלים היה באיס־קופיה ליד שלוניקי בשנת תרנ״ט [93]. לא ברור אם היה שד״ר או שליח לעצמו.

ר׳ דוד שלמה פאפו, שליח ירושלים. ב־שנת תרס״א נתמנה לרב במונאסטיר ונשאר שם כשנתיים ימים [94].

בשנת תרס״ד, הגיע לשלוניקי ר׳ שמואל מזרחי, שליח ירושלים. בהזדמנות זאת כתב העיתון ״איל אב׳ניר״ מ־2 במארס 1904 ש־הוא בא ״לקבץ התמיכות, כרגיל, לטובת המוסד בית אל״. מובן מזה, שהמוסד ״בית אל״ היה מקבל ״כרגיל״ תמיכות משלוניקי.

ר׳ בן ציון קואינקה ור׳ חנניה גבריאל יאושע, שליחי קופת ר׳ מאיר בעל הנס מ־טבריה או מירושלים ביקרו בשלוניקי בערך בשנת תרס״ה [95].

אלו הם השליחים הידועים לי שהגיעו לטורקיה האירופית ונתקבלו בכבוד בשלוניקי. אין ספק בדבר שעוד באו שליחים רבים לשלוניקי במשך הדורות האלו ואף עד התחלת המאה העש־רים ואינם ידועים לי. עוד בשנת תרס״ו היה ועד הקהילה מוציא עשרת אלפים גרוש לשנה ל״כרטיסי נסיעה ונדבות לשלוחים״.

אורחים, תיירים ושליחים לעצמם

מלבד השד״רים הרבים שנשלחו מצד ״ארבע קהילות״ שבארץ ישראל, הגיעו לשלוניקי רבנים או בעלי תורה נוספים רבים מארץ הקודש או ממקומות אחרים. רובם באו לדפוק על דלתי בתי הנדיבים כדי להדפיס ספריהם או לאסוף כספים להכנסת כלה וכיוצא בזה.

לשם עריכת הרשימה השתמשתי בעיקר בספרו של יערי והוספתי עליו כמה חידושים.

ר׳ דוד בן יוסף קארקו, מירושלים. הד־פיס בשלוניקי, בחודש טבת שנת רצ״ח, סי־דור לכל יום בשם ״תפלה לדוד״ עם בקשות מר׳ יהודה החסיד, שהיו נהוגות בירושלים. סבורני שזהו הסידור הקדמון ביותר שבו מו־פיעה תפילת ״בריך שמיה״ (זהר, פרשת ו־יקהל, דף ר״ו, א׳) להוצאת ספר תורה, וש־נתקבל, בהתחלה בין הספרדים, ואחרי כן גם בין האשכנזים.

ר׳ משה ב״ר חיים ב״ר שם טוב פיזאנטי, מצפת. בהיותו בין כ״ט שנים בא לשלוניקי והדפיס שם, בשנת שכ״ט, את ספריו: ״ישע אלהים״, על ההושענות; ״חקת הפסח״, על ההגדה של פסח; ״נר מצוה״, על האזהרות של ר׳ שלמה בן גבירול. נהרג במקרינובו׳ במוריאה באלול של״ג או בתשרי של״ד.

ר׳ יעקב בן יצחק לוצאטו, מצפת. הדפיס בשלוניקי, בשנת שמ״ד, את ספרו ״קהלת יעקב״, כוונות האגדות. בהקדמתו הוא משבח את ר׳ שמואל די מדינה, ואת הפייטן ר׳ יוסף ן׳ מובחר שהתיישב אז בשלוניקי [96].

כט״ז שנים אחריו בא בן עירו, ר׳ מנחם יעקב ב״ר אלעזר יהודה, לעיר, והדפיס בה, בשנת הש״ס את ״שיר השירים״ עם תרגום שני בלאדינו.

ר׳ ששון חי לבית קשתיאל, היה בשלו־ניקי אחרי שנת תס״ט, וכתב שהיו בה ״י״ח אלף בעלי בתים מישראל והיא עיר התורה והלמוד״ [97].

המקובל רפאל עמנואל חי ריקי מירושלים, היה בשלוניקי בין שנות תפ״א—תצ״ג.

ר׳ שמואל שלם מזכיר בספרו ש״החכם השלם הדיין המצויין כמוה״ר זכריה צבי לוי שליח פולין״ [98] שאלו שאלה או קושיה, וכ־נראה קרה הדבר בשלוניקי.

ר׳ אברהם נתן ב״ר משה מייזלש, הדפיס בשלוניקי, בשנת תק״ו, את ספרו ״קול שחל״, ואת שו״ת ״שאגת אריה״ לר׳ אריה יהודה ליב, אב״ד בק״ק זאמשט ובק״ק טיקטין. ב־הקדמתו הוא כותב שגבירי איטליה, החונים בשלוניקי, וגבירי לארסו תמכו בו. הוא ציין בפרט את ה״חכם גביר ומרומם כמה״ר ברו־כיה רוסו נר״ו [משלוניקי] כי גבר חסדו עמי... שם ישבתי בביתו, בית נדיב לב, כמלך ב־מסיבו, לא חסרתי דבר בכל מידי דמיטב, טוב איש חונן ומלוה״. הספרים האלו נדפסו

בכרך אחד בשני עמודים זה מול זה: בעמוד א׳ מימין, הספר "שאגת אריה", ובעמוד ב׳ משמאל, הספר "קול שחל" (נ"א דפים).

בשנת תק"ז התאכסן המקובל מאיר ביקיאם בבית הגבירים האחים אברהם ויוסף אינריקיס מיראנדה, כמו שהודיע בהקדמת ספריו: "מגן אבות" ו"מאורי אור", (שלוניקי תק"ט, תקי"ב).

ר׳ דוד ב"ר משה די מדינה, תושב צפת ואח"כ תושב ירושלים. הדפיס בשנת תק"ז בשלוניקי את ספריו "רוח דוד", פירוש על האדרא, ו"נשמת דוד", פירוש על שיר השירים על דרך הקבלה.

בערך אותו זמן עשה ר׳ דוד חזן בשלוניקי. הוא הדפיס שם, בשנת תק"ח, את הספר "דוד במצודה", פירוש על פרקי אבות. בהקדמת הספר הוא מספר על תלאותיו ומסעיו.

ר׳ שלמה חייא מזרחי, מירושלים. הדפיס בשלוניקי בשנת תקט"ו את "פרי הארץ", ח"ב, לאביו ר׳ ישראל מאיר מזרחי.

ר׳ פנחס יוסף מזרחי מירושלים בא להדפיס את הספר "אדמת קודש", ח"ב, לאביו ר׳ משה. הוא נתארח בבית הרב הגדול ר׳ יצחק הלוי, בבית הגביר משה יצחק קואינקה, אחד ממורשי העיר, ובבית החכם השלם יצחק קואינקה, בנו של הגביר משה. את הספר הגיה החכם יצחק קואינקה, (שלוניקי תקט"ז) [99].

בחצי השני של המאה השמונה עשרה ביקר בשלוניקי ר׳ חיים אברהם ב"ר שמואל מיראנדה [100].

ר׳ שלמה בכמה"ר משה מלבוב בא לשלוניקי להדפיס את החלק השני והשלישי של ספרו "מרכבת המשנה", והוא ואשתו נפטרו בה בזמן הדפסת הספר, בשנת תקמ"א [101].

ר׳ ראובן הכהן, תושב גאליפולי, בא לשלוניקי לדרוש תמיכה בעד הדפסת ספרו "תקון סופרים ומעשה רוקם". הוא ביקר גם בכמה קהילות קטנות בבלקן [102], אך לא הצליח להדפיס הספר.

בנימין משה בן הרב אברהם מיוחס, מירושלים. ביקר שלוש פעמים בשלוניקי ותמיד התאכסן בבית הגביר יצחק שמואל המכונה בכור מודיאנו. בשנת תקמ"ד הדפיס בשלוניקי את "שדה הארץ", ח"א, לאביו.

ר׳ ראובן ב"ר אברהם מאישטיפ הדפיס בשלוניקי את ספרו "דרך ישרה" בשנת תקמ"ה, ובשנת תקנ"ז הספר "עולת שבת" בלאדינו. בהקדמתו לספר השני הוא מודה לרבני שלוניקי ובפרט לרב משה גאטיניו, לחכמים אברהם אנג׳יל (המ׳ ג׳יליבי) ולאברהם נער, שעזרו "להקים דגל התורה להחיות לב נדכאים לומדי התורה". ר׳ ראובן חזר לירושלים ונקבר בה.

ר׳ רפאל הלוי המ׳ בכור, "איש ירושלים", הוציא לאור והגיה בשלוניקי, בשנת תקס"ג, את ספר שו"ת להרשב"א, ח"ד. הוא התאכסן בבית הגביר שלמה אסיאו.

ר׳ ישראל נחמן דרוהוביטשער, מצפת. לפי יערי הדפיס ר׳ ישראל, בשנת תקע"ג, בשלוניקי, את ספרו "יקרא דחיי", הספד על ר׳ חיים אלאזראקי ובסוף הספר שטרי שליחות, המלצות של חכמי צפת, איזמיר ושלוניקי.

ר׳ אהרן צבי ב"ר משה יהודה אשכנזי, מצפת, בא להדפיס ספרו "יד אהרון", תקצ"ט. הוא נתארח בבית הדיין ר׳ שאול מולכו. בתור הוקרה כתב ר׳ אהרן "זמר... לכנסת הגדולה על סילניק הבירה ועל שאול [מולכו] ועל ביתו... אברהם ואלעזר רוב בניו... ואל שאול אילת אהבים ויעלת חן" [103].

באותה השנה ביקר בשלוניקי גם ר׳ יוסף ב"ר יוסף. כפי הנראה הוא היה שליח לעצמו [104].

בניגוד לספרדים של אמשטרדם, לא שמרו יהודי שלוניקי לדורות זיכרון החסדים הרבים שעשו עם העוברים ושבים, שרבו, ועם הקהילות הרבות שפנו אליהם דור אחר דור. ואם מי שהוא כתב דבר מה לזיכרון, השריפות הרבות שבאו על העיר לעיתים תכופות, אכלו וכילו את כתבי היד כולם.

* הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 ר׳ יוסף דוד בספר ״מצרף לכסף״ לר׳ בנבנשטי גאטיניו, סי׳ ל״ט, דף לו, א.

2 ר׳ משה מזרחי, ״אדמת קדש״, ח״ב, יו״ד סי׳ ח, דף כד,ב—כה,ב.

3 ״פני אהרן״ לר׳ אהרן אמארילייו, ח״מ, דף צא. בגלל המשברים הגדולים שבאו על קהילת שלוניקי, היה הנוסע לא״י מחויב לשלם, לאחר זמן, ארבע פעמים המס, ומשנת תקצ״א והלאה, היה משלם כנוסע למקומות אחרים (ר׳ דוד הלוי קאראסו, ״ידי דוד״, דף נב, א).

4 ״ראש משביר״ לר׳ יוסף שמואל מודיאנו, ח״א, סי׳ לב, דף ע, א.

5 בספר ״מחזה אברהם״ לר׳ אברהם די בוטון, דף יט, ב. ״אייראן״, הם מים אשר בהם היו שומרים את החמאה. ראה בנוגע לחשיבות יריד דוליא, עמנואל, ״מצבות שאלוניקי״, ח״א, מ׳ 461—479.

6 ״צמח צדיק״, בסוף הספר.

7 ר׳ דוד פיפאנו בהקדמתו לספר ״עין משפט״ לר׳ אברהם לבית הלוי ; ״מצבות שאלוניקי״ מ׳ 147.

8 ״מאמץ כח״, דרוש ב. ר׳ משה אלמושנינו מזכיר בדרושו את ספרו ״יוי משה״ שנדפס בשנת של״ב.

9 תשובתו בספר ״ירך אברהם״ לר׳ אברהם איש־טרושה, ח״א, דף עו, א.

10 ״פני משה״ לר׳ משה בנבנשתי, ח״א, דף קיז, ב.

11 השליח מירושלים, יצחק פ׳אאיס, אחי אשתו של ר׳ שמואל גאון משלוניקי, שביקר בקהילה הספרדית מהאמבורג בשנת תט״ז, (יערי 277), היה ספרדי השייך לק״ק אשכנז בשלוניקי, היה חברו בשלוניקי ובירושלים של ר׳ דוד קונפורטי המזכירו בספרו, ״קורא הדורות״, דף ג, ב. ראה על משפחת פ׳אאיס, עמנואל, ״גדולי שלוניקי לדורותם״, עמ׳ יז.

12 ר׳ דוד קונפורטי, ״קורא הדורות״, מז, א ; יערי עמ׳ 464.

13 ״עדות ביעקב״ לר׳ יעקב די בוטון, דף כ, א.

14 ״תורת חסד״ לר׳ חסדאי הכהן פרחיא, סי׳ יז, דף יד, א.

15 ראה עליו ״מצבות שאלוניקי״, ח״א מ׳ 919.

16 ״צרור הכסף״, לקוטים, דף קט״ו, א, קיט, א.

17 ״תורת חסד״, דף מה, א.

18 ״ארוחת תמיד״, ציון דף שני טז, ב ; שו״ת ״בית דוד״, ח״א, סי׳ ג ; ״יקרא דשכבי״, דרוש כה, דף נח, א ; ״בן פורת יוסף״ לר׳ יוסף יהודה קוב׳ו, דף מב, א.

19 ״צרור הכסף״, דף קכ, ב.

20 אפשר ש״החכם השלם כמה״ר משה גאלנטי״, הנפטר בשלוניקי בכ״ט סיון תמ״ה, היה שליח שבא יחד עם בן משפחתו ר׳ אברהם הנ״ל.

21 ״גבעות עולם״, סי׳ יט, דף מד, א ; ״כרם שלמה״ לר׳ שלמה אמארילייו, דף ריד, ב.

22 ״עדות ביעקב״, סי׳ כ.

23 ״דברי מרדכי״ לר׳ מרדכי קרישפין, דף סו, א.

24 ״פרח מטה אהרן״, ח״ב, דף קלד, א, קלו, א ; ״כרם שלמה״, דף ריד, ב.

25 ״דבר משה״, ח״א, י״ד סי׳ עו, דף פא, א.

26 ״כרם שלמה״, דף קא, ב.

27 ״צרור הכסף״, לקוטים, קו, ב.

28 ״כרם שלמה״, דף קא, ב.

29 יערי, קרית ספר, תש״ט, ע׳ 116.

30 באמשטרדם הוא קיבל מקהילת הספרדים 18.831:17 פ׳לורין, הסכום הגדול ביותר שקיבל שליח אי פעם בבת אחת מהקהילה הזאת. ראה עמנואל, ״סייוען של קהילות הספרדים באמ־שטרדם ובקוראסאו לארץ הקדושה ולצפת״, ספונות, ו׳, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ תטז. כפי הנראה הוא נפגש עם נחמיה חיון בשלוניקי. ראה מכתב פרנסי אמשטרדם לר׳ אברהם יצ־חקי, אשר בו הם מגנים את נחמיה חיון וספרו ״עוז לאלהים״, עמנואל, ״פולמוס נחמיה חיי״א חיון באמשטרדם״, ספונות, ט, עמ׳ ריד, רמב—רמד.

31 ״צרור הכסף״, דף מט, א, קכג, א.

32 שם, קיב, ב, קיג, א.

33 ״כרם שלמה״ סי׳ לב, לד. יערי עמ׳ 858.

34 ״צרור הכסף״, קטו, א ; קכ, א ; קלב, ב.

35 ״טירת כסף״ דף רלב, ב.

36 יש לתקן אצל יערי, (עמ׳ 271), שנת פטירת אלמנת ר׳ מצליח צ״ל תקי״ג. השם ״הינה״ אינו מצוי בין הספרדים וצ״ל ״חנה״. באופן כללי כל מה שמסר מיכאל מולכו ליערי צריך תיקון והשלמה. מולכו היה קשה־ראיה ולכן צריכה העתקתו בדיקה.

37 עמנואל, ״מצבות שאלוניקי״ מ׳ 1678.

38 ״יד משה״, לקוטים, דף קסג, ב.

39 ״באר יצחק״, חלק באר לחי, דרוש ב׳, דף קנא, ב.

40 ״דבר משה״, ח״א, אהע״ז סי׳ ה, דף קב, א ; קג, א.

41 שם, סי׳ כט, דף יט, א.

42 ״מלך שלם״, דף צח, א.

43 ״דבר משה״, ח״א, סי׳ ו, דף ח, א.

44 שם, אהע״ז סי׳ מד, קסג, א.

45 שם, ח״ב, דף סז, א.

46 ראה עוד עליו ועל כתובת מצבתו המדוייקת, עמנואל, מצבות, מ׳ 1234.

47 ״מטה אשר״, סי׳ ו, דף טו, ב.

48 ״דבר משה״, ח״א, סי׳ כו, דף נא, א.

49 ״הון רב״, ח״א, דף י, א.

50 ראה עליו עמנואל History of the Jews of the Netherlands Antilles, vol. 2, נספח 6, עמ׳ 703.

51 ״דבר משה״, ח״ב, ח״מ, סי׳ קכב.

52 שם, סי׳ קיט.

53 ר׳ כתובת מצבתו, עמנואל, מצבות, מ׳ 1354.

54 ראיתי כתובת מצבתו. הוא היה קבור במקום הנקרא אז ״רבני מולכו״. האות האחרונה דומה לזיין ולא לנון סופית. אף כי ר׳ אברהם אל־קלעי מזכיר בספרו ״זכור לאברהם״, ח״ג, שד״ר בשם ש׳ מולכו, שעבר בזמנו בדופניצה ע״י שלוניקי (עמ׳ שמ״א, ב, ערך ״עדים״), קרוב לודאי ששנת פטירתו צ״ל תק״ז ולא תק״ן, כי בשנת תק״ן היה צריך להיות זקן מאד. מה גם שבשנת תק״ן היה ר׳ אברהם חיון שליח ירו־שלים בשלוניקי, ואין המנהג לשלוח שני שלי־חים באותה שנה אם אינם זוג מלכתחילה.

55 ״מצרף לכסף״, סי׳ ו, דף ד, א.

56 יערי, עמ׳ 397.

*56 ר׳ בנבנסטי גאטינייו, שם, דף מז, ב.

57 שם.

58 ר׳ אברהם נתן בהקדמת ספרו.

59 ראה על מינויו לרב לאמשטרדם ולאיזמיר, עמ־נואל, ״קשרים בין קהילות שלוניקי ואמשטרדם״, גינזך סלוניקי, תל־אביב תשכ״א, עמ׳ 25־33.

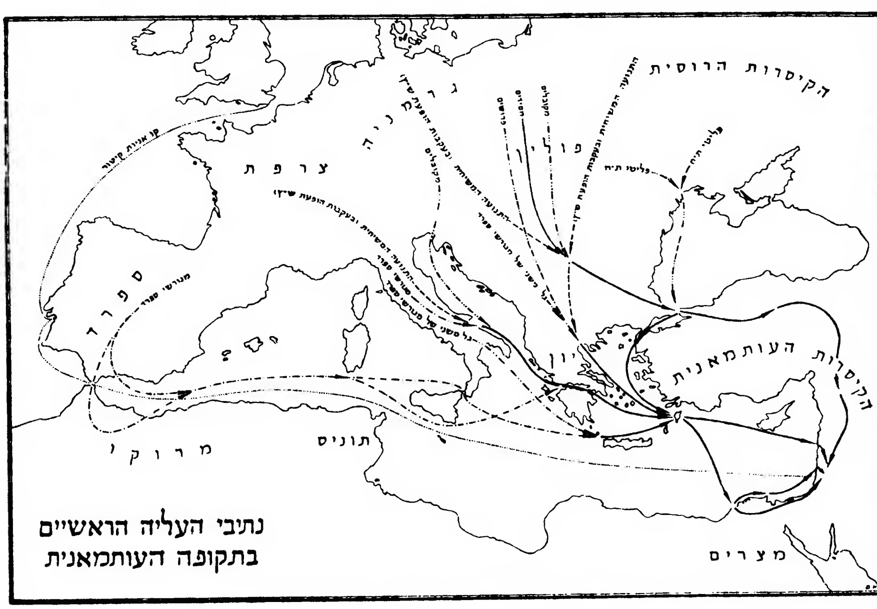
60 ראה עמנואל על תרומות יהודי קוראסאו לא״י, וכן שמות השלוחים שביקרו בקוראסאו ובי־ניהם ר׳ חיי״א זאבי History of the Jews of the Netherlands Antilles, vol. 1, chapter 8, עמ׳ 153—165.

61 פרשת בחקתי, דף עח, א. הוא ביקר באדריא־נופול בערך שנת תקט״ו. שו״ת ״מכתב שלמה״ לר׳ שלמה בכמה״ר מרדכי, דף סא, א.

62 עמנואל, מצבות, מ׳ 1465.

63 ראה על פעולתו בקוראסאו בתור שליח ורב הקהילה, עמנואל, Publication of the American Jewish Historical Society, vol 64, pp. 223-225, 234-236 ; Precious Stones of the Jews Curacao, pp. 480-483 ; His-

tory of the Jews Netherlands Antilles, vol. 1, chapter 11 עמ׳ 249.
64 ר׳ בנבנסטי גאטיניו ועוד, ״שפ״ר קרית שמע״, הוספה אחר הדפסת הספר, בלי ציון דף.
65 ״מלך שלם״, ח״א, דף סב, א ; סד, א ; סח, א ; קלח, ב ; ל, ב.
66 עמנואל, ״סייוען של קהילות הספרדים באמ־שטרדם ובקוראסאו״, עמ׳ תיט.
67 ״ראש משביר״, ח״א, אה״ע סי׳ ט, דף י״א.
68 ראה בנוגע ליריד הזה, עמנואל, Histoire des Israélites de Salonique, עמ׳ 256־260, מצבות ח״א, עמ׳ 204־213.
69 לפי כ״י בשעכטר סמינאר, ניו יורק, ״מכתבים מרבני שלוניקי״.
70 ״ארחות יושר״, (״ארחות צדיקים״), הוצאה ג׳, שלוניקי תקנ״א, דף קנו, ב.
71 ״מחזה אברהם״, סי׳ לא, דף קכג, א.
72 ראה על השר יעקב דמנשה, עמנואל, מצבות, ח״ב, מ׳ 1845.
73 עמנואל, סייוען וכו׳, עמ׳ תט, תכ.
74 [צריך להיות ״צעיר המשתלח״ (על משקל ״שעיר המשתלח״, בפרט לפי המבטא הספרדי), שהיה אז ביטוי מליצי שגור אצל החכמים].
75 כ״י שעכטר סמינאר, שם.
76 ראש משביר, שם, דף מא, ב.
77 ״חיי אברהם״, דף כ, ב.
78 יערי, עמ׳ 636־637.
79 ר׳ מרדכי שמעון ב״ר שלמה, ״מטה שמעון״, מירא דכיא, סי׳ לח, דף ס, א.
80 ר׳ יעקב מנשה, ״עין המים״, דף פה, ב.
81 שם, דף כח, ב ; קכ, ב ; קכד, ב ; קכח, א.
82 כ״י שעכטר סמינאר, שם.
83 כמו שהודיע בהקדמת ספרו : ״ריווח והצלה״.
84 ״ריווח והצלה״, דף לד, ב.
85 עמנואל, סייוען וכו׳ עמ׳ תט.
86 לפי תשובותיו בספרו ״הגיד מרדכי״, שלוניקי תר״ה, דף י, ב ; יט, ב ; כז, א ; לז, א.
87 מר״ח ניסן תר״ח עד חשון ית״ר היה במאר־סיליה בתור שליח חברון (לפי ספרו ״זכות ומישור״ בלאדינו, שלוניקי תרכ״ח, עמ׳ 78).
88 ״אמר שמואל״, אהע״ז סי׳ ב ; דף מא, א.
89 יערי, עמ׳ 798.
•89 מ׳ ד׳ גאון, יהודי המזרח בא״י, ח״ב, עמ׳ 470, יערי, עמ׳ 736.
90 יערי, עמ׳ 656.
91 שם, עמ׳ 638, 751.
92 שו״ת וחדושים לר׳ יהושע הכהן פרחיה, שלו־ניקי תרמ״ב, דף מג, ב.
93 ״לה טריבונה ליבירה״, סאלוניקי 10 באלול 5672.
94 יערי, עמ׳ 858.
95 יצחק ר׳ מלכו, ״היה זה אתמול שלשום״, אוצר יהודי ספרד, ה׳, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ 137.
96 ראה על ר׳ יוסף ן׳ מובחר בהיותו בשלוניקי, עמנואל, מצבות ח״א, מ׳ 373, עמ׳ 163־164.
97 יצחק בן צבי, ״מסעות ששון חי לבית קש־תיאל״, ספונות, א, ירושלים תשי״ז, עמ׳ 163. המספר של ״י״ח אלף בעלי בתים״ הוא מוגזם ביותר.
98 ״מלך שלם״, ח״א, דף קמח, א ; וח״ב, עמ׳ ה, ב.
99 פנחס יוסף מזרחי בהקדמתו.
100 לפי ספרו ״יד נאמן״ שלוניקי תקס״ד, עמ׳ לד, ב.
101 ר׳ עליו עמנואל, מצבות ח״ב, מ׳ 1617, 1617 •.
102 כ״י שעכטר סמינאר, שם.
103 בסוף ספרו ״יד אהרן״, שלוניקי תקצ״ט. עותק יחיד בספריה העירונית ניו יורק. [עותק נוסף מצוי בספריית מכון בן צבי, ירושלים].
104 מאיר בניהו, ״ידיעות חדשות על ר׳ יהודה בי־באש״, אוצר יהודי ספרד, ג׳, ירושלים תש״ך, עמ׳ 102.

מפת נתיבי העליה לארץ שהיא למעשה גם מפת הדרכים של שלוחי ארץ ישראל (מתוך ספר ״אר״י ויישובה בימי השלטון העותומאני״, ליצחק בן צבי).

Carta de los caminos de la emigration judia para Eretz Israel.

משפחת קוב׳ו רבניה וגביריה

מאת יצחק ש׳ עמנואל

בני משפחת קוב׳ו[1] באו לשלוניקי בזמן גירוש ספרד. הם היו שייכים לקהל קדוש "שלום"[2]. המצבה העתיקה ביותר למשפחה הזאת, שמצאתי בבית החיים של שלוניקי, היא מ"היקר הנכבד ותרן בממונו ר׳ אברהם קוב׳ו" שנפטר בכ"א שבט רצ"ג[3]. כמאה שנה אחריו אנו מוצאים חכמים ומנהיגים ממשפחה זו, שבמשך שלוש מאות שנים מסרו את עצמם לטובת היהדות השלוניקאית, כדלקמן:

1. ר׳ יהודה קוב׳ו (הראשון), "החכם המרומם", היה ראש המשלחת לקושטא בשנת שצ"ז (1637) בנוגע למס הבגדים. הוצא להורג ע"י שולטן מוראד הרביעי בשבת ט"ז באלול של אותה שנה, כיוון שהתנגד בתוקף לחמס השלטון ולעלילות על קהילתו. הוא הניח אחריו אלמנה ולפחות שני בנים: שמעיה, אביו של הרב יוסף (סעיף 14), ואליהו (סעיף 6).

2. ר׳ ישעיה קוב׳ו, "החכם", נשבה ע"י שודדי ים בשנת תי"ח (1658) בערך[4].

3. ר׳ שמעיה קוב׳ו (הראשון), "החכם השלם", נפטר בשלוניקי בי׳ באייר תכ"ג (1663)[5].

4. ר׳ שמעיה קוב׳ו (השני), נזכר כדיין באיסקופיה, ליד שלוניקי, בשנת תל"ד (1674)[6]. אפשר שאחד משני הנ"ל היה אביו של הרב הגדול יוסף (סעיף 14).

5. ר׳ שמעיה קוב׳ו (השלישי), מתואר כ"ישר את האדם וטוב עם אלדים, החכם הנעלה". נפטר "עודנו באבו" ביום ב׳ באלול תמ"ה (1685)[7]. אפשר שהיה בן אחיו של הרב יוסף קוב׳ו (סעיף 14).

6. ר׳ אליהו קוב׳ו, נולד בשנת שפ"ח (1628) בערך, לאביו ר׳ יהודה (סעיף 1). אשתו היתה בת הרב הגדול משה חיים. שניים מבניו מתו במגיפה בשנת תמ"ה. במותו, בד׳ בכסליו תמ"ט (1689)[8], היה "ריש מתא". הניח אחריו בת שנישאה לר׳ יהושע חאנ־דאלי ולפחות בן אחד, החכם השלם יהודה (סעיף 7).

7. ר׳ יהודה קוב׳ו (השני), "קדוש יאמר לו, חכם השלם, בן הרב הקדוש כמוהר"ר אליהו קוב׳ו". נפטר בקיצור שנים בי"ח באלול תמ"ט (1689)[9].

8. ר׳ יעקב קוב׳ו (הראשון), "החכם נבון ונעלה", "בנו של רבינו" כלומר של הרב יוסף (סעיף 14)[10], נפטר בט"ז בחשון תס"ח (1707).

9. ר׳ אברהם קוב׳ו (הראשון), "הנבון הגביר... בנו של הרב הגדול [יוסף] נר"ו". אשתו היתה בת הגביר יעקב ן׳ חסון. גיסו היה החכם השלם חנניה שאול (הם היו נשואים לשתי אחיות). אחיו היו: יעקב (סעיף 8), שמעיה (סעיף 10), שבתי (סעיף 11), ויהודה (סעיף 16). הוספד ע"י ר׳ יוסף דוד בכ"ט בניסן תע"ז (1717) לתשלום השנה[11], כלומר ב־מלאות שבעה או תשעה חודשים לפטירתו. היו לו שני בנים: יוסף (סעיף 12), ושמואל (סעיף 27).

10. ר׳ שמעיה קוב׳ו (הרביעי), "הגביר ונעלה". כפי הנראה גם הוא היה מבניו של הרב יוסף (סעיף 14), הואיל והוא מתואר כ"נטע נאמנים וענף עץ אבות" בכתובת מצבתו[12]. הוא היה אביו של יוסף שבסעיף 15. יש ידיים מוכיחות כי הוא שהעתיק "מעשיות מהרי"ל" (ר׳ יצחק לורייא) בלאדינו, בחיי אביו, אולי בבחרותו[13]. נפטר בכ"ב באייר תע"ז (1717).

11. שבתי קוב׳ו (הראשון), בן הרב יוסף (ואחיהם של יעקב א[14], שמעיה ד, אברהם א, ויהודה ד).

12. ר׳ יוסף קוב׳ו (השני), "הבחור", בן "הנבון הגביר המרומם" אברהם (סעיף 9). נפטר בכ"ז בסיוון תע"ז (1717)[15].

13. ר׳ יהודה קוב׳ו (השלישי), "הרב הכולל חסיד ועניו", אחיו של הרב הגדול יוסף. נפטר בי"ז בתשרי ת"ף (1719)[16]. פרנסי הדור לא הקפידו על כך ששני אחים מילאו את שני התפקידים הגבוהים בקהילה, האחד כ"רב הגדול" והשני כ"רב הכולל".

14. ר׳ יוסף קוב׳ו (הראשון), בן ר׳ שמעיה ונכד ר׳ יהודה הראשון[17], וכן נכד יוסף אמארילייו, מצד אימו, שאת שמו הוא נשא. הוא היה הראשון בשם יוסף במשפחתו. נולד בערך בשנת שצ"ו (1636). ידועים לנו ממנו לפחות חמישה בנים: אברהם (סעיף 9), יעקב (סעיף 8), שמעיה (סעיף 10), שבתי (סעיף 11), יהודה (סעיף 16), ובת נשואה לגביר משה יצחק קואינקה. נתמנה לרב הגדול בשנת תס"ד. נפטר בט"ו באלול תפ"ז (1727)[18].

15. ר׳ יוסף קוב׳ו (השלישי), בן שמעיה ונכד הרב הגדול יוסף, נפטר בקיצור שנים אחרי מות אביו ואבי־אביו בשנת תפ"ח (1728). הוספד ע"י ר׳ יצחק בן שאנג׳י המודיע לנו את שם אביו ואבי־אביו "הרב הגדול מהר"ר יוסף קוב׳ו זלה"ה"[19].

16. ר׳ יהודה קוב׳ו (הרביעי), "מבנן של קדושים, החכם השלם, סיני ועוקר הרים, צדיק יסוד עולם", בנו של הרב הגדול יוסף (סעיף 14). נפטר בר"ח באלול תצ"ט (1739)[20]. הניח אחריו בנים קטנים, שאחד מהם היה החכם השלם יוסף (סעיף 24).

17. ר׳ אברהם קוב׳ו (השני), "איש חיל רב פעלים, הישיש ונכבד ונשוא פנים, מגזע היחס והמעלה". נפטר בי"ט בסיוון תק"ח (1748)[21], והניח אחריו בן בשם יהודה (סעיף 22).

18. ר׳ שמעיה קוב׳ו (החמישי), "הגביר המרומם", נפטר בכ"ט בכסליו תק"ט[22].

19. ר׳ יוסף קוב׳ו (הרביעי), "הנבון הגביר ומעולה". יתכן שהוא נכדו של הרב הגדול יוסף. היה עדיין

בחיים בחודש תמוז תק״י (1750) [23].

20. ר׳ יעקב קובו׳ו (השני), ״הנבון ומעולה״, בן משה, שאר בשרו של ר׳ רפאל חיים אברהם קובו׳ו. נפטר בקושטא בערך בשנת תקט״ז (1756) [24].

21. ר׳ שמואל קובו׳ו (הראשון), ״החכם המרומם״. נפטר בי״ג תמוז תקי״ב (1752) [25].

22. ר׳ יהודה קובו׳ו (החמישי), ״החכם גביר ומרומם״, בן הישיש הנכבד אברהם (סעיף 17), היה מגבירי שלוניקי. נפטר בי״ג בטבת תקכ״א (1761) [26].

23. ר׳ שבתי קובו׳ו (השני), ״החכם המרומם״, בן ר׳ יהודה, גיסו של הרב הגדול רפאל חיים אברהם קובו׳ו. נפטר בקיצור שנים בכ״ד בתמוז תקכ״א (1761) [27].

24. ר׳ יוסף קובו׳ו (החמישי), ״החכם השלם״ בן החכם יהודה (סעיף 16), ונכד הרב הגדול יוסף. נפטר בן ארבעים שנה בערך, בלי בנים, בכ״ד מנחם תקכ״ג (1763) [28]. כתב חידושי דינים על שולחן ערוך א״ח, אבה״ע וח״מ, בשם ״בן פורת יוסף״, שלוניקי תקנ״ז.

25. ר׳ אשר קובו׳ו (הראשון), נולד לאביו ר׳ רפאל חיים אברהם קובו׳ו, (סעיף 28), בשנת תק״ז (1747). נכד, מצד אימו, לר׳ אשר שלם שאת שמו נשא. מת בבחרותו בחיי אביו בר״ח אדר תקכ״ה (1765) [29]. הרב הגדול אשר קובו׳ו נשא את שמו.

26. ר׳ יעקב קובו׳ו (השלישי), ״החכם המרומם יעקב המכונה בכור בכ״ר יצחק קובו׳ו הי״א [30], איש חסד שהפריש מממונו נדבה״ להדפיס פעם שניה הספרים ״אורחות יושר״ (עם ״אורחות צדיקים״) לר׳ יצחק מולכו, שלוניקי תקכ״ט.

27. ר׳ שמואל קובו׳ו (השני), ״הגביר המרומם, שר וגדול״ בנו של ר׳ אברהם (סעיף 9) ונכד הרב יוסף (סעיף 14). נפטר בר״ח בתמוז תקל״ו (1776) [31].

28. ר׳ רפאל חיים אברהם קובו׳ו (השלישי), המכונה בכור, בן הגביר שמואל (סעיף 27), ״נטע רביעי״ להרב הגדול יוסף (סעיף 14), נתמנה כרב הגדול. חמיו היה הפסקן ר׳ אשר שלם. נפטר בי״א מנחם תקנ״ב (1792) [32]. הניח אחריו לפחות בן אחד, יעקב (סעיף 31), ובת נשואה לדוד יעקב פ׳ראנסיס.

29. ר׳ חנניה קובו׳ו (הראשון), ״החכם השלם״. נפטר בה׳ באייר התקו״ן (1796). אפשר שהיה בן שמואל (סעיף 27), ואחיו של הנזכר בסעיף 28, הואיל ונשא שם ר׳ חנניה שאול, מחותן עם משפחת קובו׳ו.

30. ר׳ יצחק קובו׳ו (הראשון), עלה משלוניקי ל־ירושלים. בשנת תקל״ו, בא לעירו בשליחות מצוה. חזר לירושלים ונמנה שם בין רבניה החשובים. נפטר בה בג׳ באב תקס״ז (1807) [33].

31. ר׳ יעקב קובו׳ו (הרביעי), ״החכם השלם והכולל״, בנו של הרב הגדול רפאל חיים אברהם קובו׳ו, (סעיף 28), ואביו של הרב הגדול ר׳ אשר (סעיף 42). כתב הספד על אביו [34], והוציא לאור וכתב ההקדמה לספר אביו ״חיי אברהם״, תקס״ד.

32. ר׳ יעקב קובו׳ו (החמישי), ״בנן של קדושים החכם השלם והכולל״. נפטר בקיצור שנים בט״ז בשבט תקע״ו (1816) [35], (ולכן אי אפשר לזהות אותו עם ר׳ יעקב מהסעיף הקודם, הנולד בשנת תק״י בערך).

33. ר׳ חזקיה יוסף המ׳ בכור קובו׳ו (הששי), ידוע גם בשם חזקיהו יוסף. מתואר כ״הרב המובהק״. מ־שלוניקי עלה לירושלים בערך בשנת תקכ״ב. נפטר בי״ז בתשרי תקפ״ב (1821). ידועים שניים מבניו: יצחק (סעיף 40), וברוך (סעיף 35).

34. ר׳ חנניה קובו׳ו (השני), בן ר׳ יעקב (סעיף 31), אחיו של הרב הגדול ר׳ אשר ואביו של הרב הגדול ר׳ יעקב (סעיף 47), נמנה בין חכמי העיר. נפטר בקיצור שנים בכ״ב בניסן תקפ״ח (1828) [36].

35. ר׳ ברוך קובו׳ו, בן ר׳ יוסף (סעיף 33) ואחיו של ה״ראשון לציון״ ר׳ יצחק קובו׳ו (סעיף 40). יצא בשליחות לעצמו לצפון אפריקה, ונהרג במארוקו, כנראה אחרי שנת תקצ״ה (1835) [37].

36. ר׳ יוסף קובו׳ו (השביעי), ״החכם השלם וה־כולל״, בן ר׳ יעקב (סעיף 31) ואחיו של חנניה (סעיף 34). נפטר ״שלא בזמנו״ בט״ו בחשוון תקצ״ט (1838) [38]. בתו היחידה מתה בחייו בשנת תקצ״א

37. ר׳ יוסף קובו׳ו (השמיני), היה רב בגיבראלטאר, נפטר בשנת תר״ג (1843) בערך.

38. ר׳ אברהם המ׳ רבינו קובו׳ו (הרביעי), ״החכם השלם והכולל, חסיד ועניו, רב ועצום במלחמתה של תורה״. נפטר ״עודנו באבו״ בט׳ באלול תר״ה (1845) [39].

39. ר׳ אברהם המ׳ בכור קובו׳ו (החמישי), דיין יתומים ואלמנות. בנו של ר׳ יעקב (סעיף 31) ואחיו של הרב הגדול ר׳ אשר. ״הקדיש ממונו וגופו ל־שמים״. נפטר במיטב ימיו בח״י בתמוז תר״ו (1846) [40]. בתו היתה נשואה לר׳ שמואל בן חיים חביב. בנו הוא ר׳ יהודה (סעיף 44).

40. ר׳ יצחק קובו׳ו (השני), נולד בירושלים בשנת תק״ל לאביו ר׳ חזקיה יוסף (סעיף 33). נתמנה בשנת תר״ח כ״ראשון לציון״. לבקשת גדולי ירושלים יצא לשליחות למצרים וללונדון. נפטר בדרך שליחותו באלכסנדריה בכ״ד מנחם תרי״ד (1854) [41].

41. ר׳ אברהם קובו׳ו (הששי), ״החכם המרומם״. בן ר׳ יצחק. נפטר במיטב ימיו בשנת תרכ״ז (1867) [42].

42. ר׳ אשר קובו׳ו (השני), בן ר׳ יעקב (סעיף 31), נולד בשנת תקנ״ח. נתמנה לרב ראשי בשנת תר״ט. תורה וגדולה במקום אחד. נפטר בי״ט בטבת תרל״ה (1875) [43]. אשתו הראשונה בת ר׳ עוזיאל ארדיטי נפטרה בשנת תרל״ד. הוא נשא אישה שניה בשם פ׳לור. ידועים לנו ממנו שתי בנות: לאה שנישאה לגביר משה אברהם נחמיאס, ומרים — לבן־אחי אביה, ר׳ יעקב (סעיף 47), ובן חכם גביר ונדיב, חיים (חיימוג׳ו) יוסף קובו׳ו (סעיף 48).

43. ר׳ יצחק קובו׳ו (השלישי), בן יעקב (סעיף 31), אחיו של הרב הגדול אשר. מדייני הקהילה. נפטר בח׳ באייר תרמ״א (1881) [44].

44. ר׳ יהודה קובו׳ו (הששי) בן ר׳ אברהם (סעיף 39). אחרי מות דודו ר׳ יצחק (סעיף 43), נתמנה לאב בית דין של יתומים ואלמנות. נפטר בכ״ב בטבת תרמ״ח (1888) [45]. בניו אברהם ושמואל הוציאו לאור את תשובותיו ודרשותיו בספר בשם ״יהודה יעלה״. תרנ״ג.

45. ר׳ יעקב קוב׳ו (השישי), ״החכם השלם והכולל״. נפטר בט״ז בחשוון תרנ״ז (1896) [46].

46. ר׳ יעקב קוב׳ו (השביעי) בן ר׳ יוסף. ידוע בשם ״ר׳ יעקוב׳אג׳י איל ג׳יקו״ (ר׳ יעקב הקטן), להבדילו מקרובו, שבסעיף הקודם. מדייני העדה. נפטר בי״ז בטבת תרנ״ט (1899) [47].

47. ר׳ יעקב קוב׳ו (השמיני), נולד לאביו ר׳ חנניה (סעיף 34), בשנת תקפ״ד. נתמנה לרב ראשי בתשרי תרמ״ח. אשתו היתה מרים בת דודו, ר׳ אשר, ש־נפטרה בתרמ״ט [48]. אשתו השניה היתה שרה ל־משפחת ן׳ שושן, נפטרה בתר״ף. ידועים לנו ממנו שלוש בנות : פ׳לור שנישאה לשמואל ן׳ שושן, ג׳וליא — לדודה, אחי אימה, ר׳ חיים יוסף קוב׳ו (סעיף 48), ושרה — לחכם השלם והעסקן הציבורי ר׳ אשר שמואל שמחה, וכן בן אחד חנניה (סעיף 49). אחרי כעשרים שנה של רבנות מפוארת, נפטר ר׳ יעקב בכ״ז בניסן תרס״ז (1907) [49]. ספרו ״כוכב מיעקב״, תרע״ה, היה אחרון ספרי השו״ת מרבני שלוניקי שנדפס בעיר.

48. ר׳ חיים יוסף קוב׳ו, ידוע בשם סינייור חיי־מוג׳ו, בן הרב הגדול ר׳ אשר (סעיף 42), נולד בשנת תר״ג בערך. נשא את ג׳וליא בת ר׳ חנניה קוב׳ו. היתה לו בישיבתו אחת הספריות הגדולות והעשירות בכל טורקיה, וביתו היה בית מועד לרבנים ולחכמים שקיבלו משכורתם מהנדיב הגדול הזה. הוא דאג בפרט לבתי הספר של תלמוד תורה, ותמך בתלמידי חכמים עניים. עשה צדקות רבות בסתר עם יתומים ואלמנות ומשפחות צנועות. אך לא היה מאושר בחייו. בנותיו : אסתר, נשואה למשה שמואל חסון, פ׳לור, נשואה ליעקב ן׳ עוזיליו, ומרים, נפטרו כולן בלי בנים. הוא נפטר בכ״ה בחשוון תרע״א (1910) [50]. הניח אלמנה שכולה וגלמודה, ג׳וליא, שנפטרה בט״ז מנחם תרפ״ט. בצוואתו הפריש את רוב הונו הגדול לטובת בתי הספר של תלמוד תורה ולייסוד בית מדרש לרבנים שנקרא על שמו ״אור החיים״. (כותב המחקר הזה היה בין הבחורים הראשונים שלמדו שם. כדי להקים שם לו ולאשתו, שמתו בלי בנים, הקדשתי להם את ספרי ״גדולי שלוניקי לדורותם״).

49. ר׳ חנניה קוב׳ו (השלישי), ״חכם השלם״, בן יעקב (סעיף 47). ידועים לי ממנו שני בנים : יעקב ויצחק. לא נהנה מהרבנות. היה עסקן ציבורי וחבר ל״ועד הרוחני״. השריפה הגדולה של שנת תרע״ז הכאיבה לו במאוד בראותו כל הונו ורכושו, בפרט הישיבה המהוללה של משפחתו, שהיו למאכולת אש. נפטר בכ״ג באדר תרפ״ט. בצדק חקקו על מצבת קברו את הדברים הבאים :

בכה עובר כי למשפחת קוב׳ו המהוללה
פסו החכמים אין עוד חרש ומסגר
לפנים דרך כוכב מיעקב [51] ויאר הלילה
ועתה חשיכה גדולה לתושב ולגר [52].

★

אלו הם חשובי החכמים, הרבנים, הדיינים והגבירים, למשפחת קוב׳ו המפוארה אשר במשך שלוש מאות שנה פעלו לטובת עדת יהודי שלוניקי, ואחדים מהם — גם לטובת ירושלים. רובם ככולם היו קבורים בשלוניקי. היוונים והגרמנים הרסו את קבריהם, חיללו מצבותיהם ופיזרו עצמותיהם לכל רוח.

כדאים הם ששמם וזכרונם יישארו חרותים לעד בדברי ימי ישראל.

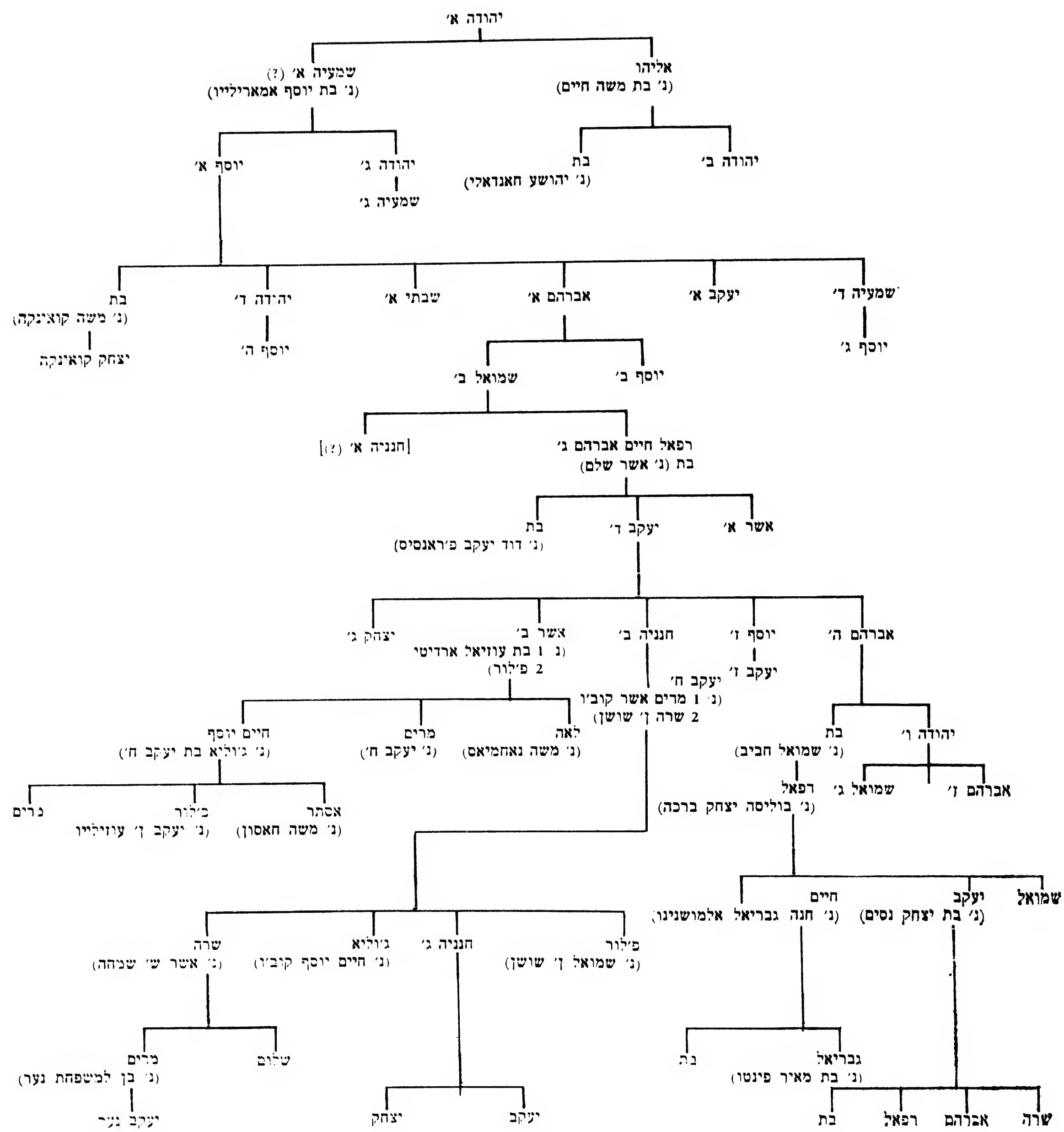
שער ספר ״חיי אברהם״ לר׳ רפאל חיים קוב׳ו, שלוניקי, תקס״ד

El livro Haye Avraham de Rabi Raphael Haim Avraham Covo, Salonique, 1704.

1 על שם Villar del Cobo בספרד הצפונית.
2 עמנואל, "גדולי שלוניקי", עמ' כג.
3 עמנואל, "מצבות שאלוניקי", ח"א, מ' 101.
4 ר' יעקב די בוטון, "עדות ביעקב", דף כב, ב.
5 עמנואל, שם, מ' 784, עמ' 345.
6 ר' חסדאי הכהן פרחיה, "תורת חסד", דף מה, א.
7 עמנואל, שם, ח"ב, מ' 977.
8 שם, מ' 1018.
9 שם, מ' 1033.
10 שם, מ' 1138 ; ר' יוסף דוד, "יקרא דשכבי", דרוש ל"ו.
11 שם, דרוש ע"א, דף קמח, ב.
12 עמנואל, שם, מ' 1196.
13 מאיר בניהו, "ספר תולדות האר"י נוסח קושטא ותרגומיו בלאדינו", ספונות, ספר עשירי, ירו־שלים תשכ"ו, עמ' רלד—רלה. דרך אגב, יתכן שאברהם שאפורטה וחיים יאודה יוסף ליאוני, בעלי הכ"י מעשיות האר"י משלוניקי, הם זהים עם אברהם שאפורטה, שנפטר בתק"א (מ"ש, מ' 1398) וחיים יאודה ליאוני, שנפטר בתקי"ט (שם, מ' 1513). לר' יוסף קוב'ו היה בן בשם שמעיה שנפטר, לפי ר' יצחק בן שאנג'י, לפני המגיפה של תפ"ח, והוא הוא ר' שמעיה, שב־ סעיף 10.
14 בניהו, שם.
15 מרשימותי והעתקותי ממצבות של בית החיים משלוניקי.
16 מ"ש, מ' 1211.
17 השערתי מבוססת על כי היה לו אח בשם יהודה (סעיף 13), שנשא שם אבי־אביו, ובן צעיר בשם זה שנשא שם אבי־זקנו. סדר זה היה נהוג גם בין הספרדים מקוראסאו.
18 עמנואל, שם, מ' 1253.
19 "באר יצחק", דרוש י"א, דף קעו, א.
20 עמנואל, שם, מ' 1370.
21 שם, מ' 1444.
22 שם, מ' 1449.
23 רפאל חיים אברהם קוב'ו, "חיי אברהם", דרוש י"ד, דף כו, ב.
24 שם, דרוש יח, דף לה, א.
25 עמנואל, שם, מ' 1475.
26 שם, מ' 1541.
27 שם, מ' 1544.
28 שם, מ' 1563.
29 שם, מ' 1569.
30 ה' ישמרהו אמן.
31 "מצבות שאלוניקי", מ' 1620.
32 שם, מ' 1673.
33 עליו ועל ספריו ראה גאון, שם, עמ' 615—616.
34 "שער אשר", ח"ב, דף מז, ב.
35 "מצבות שאלוניקי", מ' 1684.
36 שם, מ' 1695.
37 יערי, שם, עמ' 702, 727.
38 "מצבות שאלוניקי", מ' 1703.
39 שם, מ' 1708. ר' אברהם ברכה בהגהותיו לספר "אברהם למקנה" לר' אברהם שיראנו, דף סג, א.
40 "מצבות שאלוניקי", מ' 1711.
41 עליו ועל ספריו, גאון, שם.
42 "מצבות שאלוניקי", מ' 1847.
43 שם, מ' 1737.
44 שם, מ' 1743.
45 שם, מ' 1761.
46 שם מ' 1771.
47 שם, מ' 1774.
48 בהזדמנות זאת כתב משה אוטולינגי קינה בת ג' בתים, המתחילה: היום הזה כ"ז לח' טבת התרמ"ט — אשת חיל תמה לבור ירדה / מגזע איתנים מוסדי ארץ / מבית אישה לעד שמחה אבדה / איך היתה בפתע פתאום קרץ ("לה איפוקה", 3 בינואר, 1889).
49 עמנואל, שם, מ' 1782.
50 עמנואל, שם, מ' 1785.
51 רמז לספר אביו.
52 עמנואל, שם, מ' 1797.

אילן היחס למשפחת קוב'ו[1]

---

1 נ' = נשא את... או נישאה ל...

יהודי שלוניקאי בתימן
מאת מירקאדו קוב׳ו

ידוע כי יהודי שלוניקי הוציאו מקרבם רבנים גדולים, פוסקים בעלי שם עולמי, דרשנים מקובלים, אסטרונומים, רופאים, משוררים, עיתונאים, ומדינאים, הראויים שנדעם ונכיר פעלם יותר טוב. אולם כמעט בלתי ידוע הדבר, כי היו ביניהם גם נוסעים ותיירים, שהותירו לנו מסיפורי מסעותיהם.

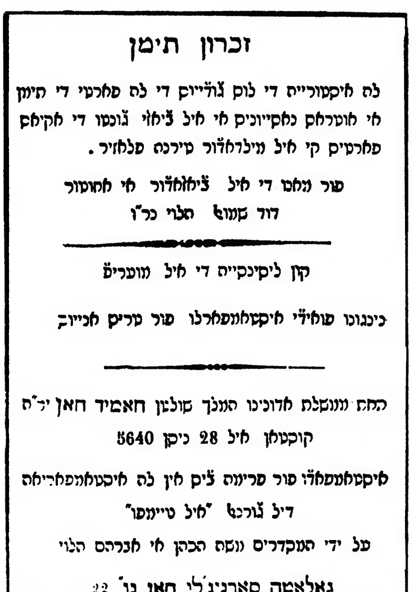
בשורות הבאות אני רוצה להעלות את זכרון אחד הנוסעים האלה, הלא הוא ד ו ד ש מ ו א ל ק א ר א ס ו, שביקר בתימן בשנת תרל״ד (1874) בערך, ופרסם את רשמיו בספר הקרוי ״זכרון תימן״, שנדפס בקושטא בתרל״ה (1875) [1].

בספרו זה הוא מספר כי באותה תקופה, היה קיים עדיין בפנים חצי האי ערב שבט לוחמים יהודיים שאנשיו היו ביחסים טובים עם הבדואים הנודדים, ואיתם כרתו ברית לעיתים קרובות כדי להילחם בטורקים.

הוא מזכיר את השבטים היהודים של חובר, אשור וחודירה, וכן על מקום הקרוי טס, מהלך ארבעה ימים מעדן, שבו הוא ביקר בלווית הקולונל סלבאדור ויטרבו, יליד קושטא, רופא בצבא העותומאני. בטס ביקר בבתי הכנסת וראה את מצבתו של המשורר הנודע מורנו שלום שבזי כן הוא מזכיר את יהודי חאראס או מנחה, שאחד מהם, אהרון חביב, היה ידוע בשם מלך הקפה

אחרי שעבר במקומות שונים, הגיע קאראסו לצנעה, שחיו בה אז כ־14,000 יהודים. הוא מתאר את עשרת בתי הכנסת שם, ומזכיר את מקצועות היהודים (סנדלרים, בורסקאים, נפחים, צובעי אריגים, ספקים, אורגים, נגרים, בנאים), וכן מנהגים שונים ומשונים של יהודי העיר הוא מספר כי הרבה יהודים התאסלמו בשל הרדיפות הקשות; היהודים חייבים ללבוש בגדים שחורים; אסור להם לקנות קרקעות, לבנות בתי אבן, לרכב על סוסים וכו׳.

קאראסו אינו מסתפק בתיאורים אלא, הוא אף מדגיש את סבלות היהודים התימנים ומביא את עצומותיהם וצרכיהם בפני הרב הראשי של טורקיה דאז, רבי משה הלוי, ובפני הבארון וורמס נשיא האנגלו־ג׳ואיש אסוסיישון, ופונה אף לעיתונים היהודים בעולם, כדי לעוררם לעזור לקהילות נידחות אלה.

זכרון תימן

לה איסטורייה די לוס ג׳ודייוס די לה פארטי די תימן
אי אוטראס נאסייונים אי איל ב׳יאז׳י ג׳ונטו די אקיאס
פארטים קי איל מילדאדור סירכה פאזיר.

פור מאנו די איל ב׳יאז׳אדור אי אאוטור
דוד שמואל הלוי כר״ו

קון ליסינסייה די איל מועריף

ב׳ינגונו פואידי איסטאמפארלו פור טריס אנייוס

תחת ממשלת אדונינו המלך סולטן חאמיד חאן יר״ה
קושטאן איל 28 ניסן 5640

איסטאמפאדו פור פרימירה ב׳יס אין לה איסטאמפאריאה
דיל ג׳ורנאל ״איל טיימפו״
על ידי המעבדים משה הכהן אי אברהם הלוי
גאלאטה סארניג׳לי חאן נו׳ 22

שער הספר ״זכרון תימן״ (לפי הצלום בספר ״יהודי תימן במאה הי״ט״, תל־אביב, תשל״ו)

El livro "Zichron Teman" escrito por el Selanikli David Chemuel Carrasso, 1880.

התייר השלוניקאי אף הציע ליהודי צנעה להעמיד בראש קהילתם רב ראשי רשמי מוכר ע״י הממשלה העותומאנית, כדי שיוכל לפנות לשלטונות בעת הצורך. כאשר ענו לו כי הקהילה עניה ואינה יכולה להרשות לעצמה אחזקת רב ראשי, הציע להם קאראסו להטיל מס לא גדול על הבשר (גאבילה) ואכן הם קיבלו את עצתו, וכתבו איגרת לרב הראשי של טורקיה, ושני שלי־חים הביאוה לשם (התפרסמה בעיתון ״נאסיונל״ מס׳ 566 ב־10/8/1878).

הבארון וורמס כתב ליהודי תימן מכתב בעברית בו הבטיח את עזרתו וצרף מכתב מאת הרב הראשי המודיעם כי ימונה ״חכם באשי״ לצנעה והריהו ר׳ יצחק שאול.

היהודים וגם המוסלמים ערכו לרב יצחק שאול קבלת פנים מפוארת, ולפי הצעתו של קאראסו, שלח המושל 10 שוטרים להיות לו משמר כבוד.

אולם הפקידים הטורקים בצנעה הצרו את צעדיו של הרב הראשי החדש, ונסיונותיו להקים מוסדות קהילתיים נידונו לכישלון. שנתיים לאחר התמנותו הוא חלה בדלקת ראות ונפטר. אחר לא בא במקומו ומצב קהילת צנעה הלך והחמיר.

עד כאן סיפורו של הנוסע השלוניקאי.

1. [צריך להיות קושטא, תר״ם (1880). נראה כי מירקאדו קוב׳ו ז״ל לא ראה את הספר אלא כתב עליו מפי השמועה. בידי יצחק ר׳ מולכו ז״ל היה עותק ממנו והוא תיאר את תכנו במאמרו ״דוד שמואל הלוי קאראסו וספרו זכרון תימן״ בקובץ ״הראל״, תל־אביב, תשכ״ב. חלקו השני של הספר תורגם על ידו לעברית ע״י הקראתו ליוסף טובי שהדפיס אותו בספרו ״יהודי תימן במאה הי״ט״, הוצאת אפיקים, תל־אביב, תשל״ו, עמ׳ 123—190].

גדוד יהודי במהפכת "התורכים הצעירים" [1]
מאת יצחק בן צבי

אני רוצה להתעכב על תופעה מיוחדת במינה, שחלה סמוך לזמננו, ולא מצאה לה עדיין את ההיסטוריון שלה.

המאורע המעניין הוא הופעת גדוד יהודי קרבי שלוניקאי, בתוך צבא המהפכה התורכי והשתתפותו בפעולות הקרב בבירת תורכיה לשם מיגור השולטן העריץ, עבדאלחמיד השני, מכסאו.

מספר המתנדבים היהודים האלה בצבאו של שוכת פחה עלה, לדברי אחד המשתתפים הפעילים בגדוד העברי הזה, עד כדי 700 חיילים מזויינים.

הגדוד הזה נודע רשמית בשם "מוסוֹי טבוררו", כלומר גדוד יהודי. מובן מאליו, שזמן קיומו היה קצר. הוא נוסד לשם "מבצע" מסוים — הורדתו של עבדאלחמיד מכסאו, על שהפר את הבטחתו החגיגית, שהכריז בשנת תרס"ח (1908), לבצע את הקונסטיטוציה. לאחר שהושגה המטרה פורק הגדוד ורק אחדים מחבריו נכנסו לבית הספר הצבאי התורכי והמשיכו בקריירה צבאית, ביניהם גם מר שם־טוב ריווח, שמסר לי את זכרונותיו אלה.

אולם עצם העובדה של הקמת יחידה יהודית לוחמת, ראויה לציון מיוחד, כאחד התקדימים להקמת צבא ישראל, שזכינו לו כיום. עוד כדאי לציין, שרבים מהמשתתפים בגדוד היו ציונים נלהבים ולאומיים, והאמינו, שהמהפכה העותומאנית תפתח אופקים חדשים ליהודי תורכיה בכלל, וליישוב היהודי בארץ ישראל ולציונות בפרט.

בביקורי הראשון בשלוניקי בסוף קיץ ה' תרס"ט (1909) — נפגשתי תכופות עם אברהם בן־ארויה, ממנהיגי התאחדות הפועלים השלוניקאית, ששמו נזכר להלן, אשר השתתף בעצמו בגדוד היהודי, ומפיו שמעתי לראשונה על השתתפותם של היהודים השלוניקאים במשלחת הצבאית הלזו בתור יחידה צבאית [2].

להלן אני מוסר כלשונם את זכרונותיו של מר שם טוב ריווח, ציוני נלהב מנעוריו, שהיה קצין בגדוד זה.

✶

שם טוב רווח (צולם בתשל"א)
Chemtov Revah

במידה שזכרוני אינו מטעני, קרה הדבר בשנת 1909 [3], אווירת חוסר בטחון היתה שלטת בקושטא. עלי קמל (הבוגד בעמו ועבד הבריטים, שנהרג על ידי תושבי ברוסה בהתקוממות מוסטפה קמל־אטאתורק), עורך העיתון "אקדאם", מפלגת "אחראר" וה"פ'אנאר" (הכנסיה היוונית האורטודוכסית), מעודדים על ידי כוחות חוץ, לא נתנו מנוחה לממשלת "התורכים הצעירים".

אולם האויב הקשה היה וחדתי חוג'ה, חכם־דת תורכי, סמוך על שולחן עבדול חמיד, שבא מאיזמיר וייסד עיתון ושמו "שריעת" (החוקה הדתית האיסלמית). רוב הקנאים נהו אחריו. עיתון זה היה נפוץ ונמסר בחינם בכל מחנות הצבא וסיסמתו "חזרה לאיסלם".

כך המשיך וחדתי בעזרת עיתונו להשמיץ את שמם של "התורכים הצעירים" עד שפרצה המהפכה.

יום אחד בשעה תשע, הלכתי ל"מג'ליס מבעותאן" (הפרלמנט התורכי) בקושטא, בלווית ידידי יצחק אלנקוה, בכדי להיפגש עם חוסיין ג'אהיד ביי (כמדומני, היום שמו יאלצ'ין), לשוחח עמו על הציונות. ימים מספר לפני כן, כתב המדינאי הזה בעיתונו מאמר לטובת עמנו, ובו הוא מבקש מעמו להבין את הציונים ולא להאשימם לפני ידיעת מטרתם. התקרבנו לפרל־מנט, והנה המון עם סביבו וביניהם כ־2000 חיילים תחת פיקוד "טשאוש" פשוט (סמל) והם צו־עקים: "שריעת אסטריק, חוריית אסטמייז" (אנחנו רוצים בדת ולא בחרות!) ויורים באויר. שר המלחמה ושר המשפטים נורו, ואחרי חצי שעה ירה חייל לפקודת "אש!" של סגן הקצין, ושכיב ארסלן, ציר הפרלמנט, נפל. המסכן דומה היה לג'היד והמיתוהו בטעות...

חזרנו לבית ספרנו הצבאי ב"קרן הזהב", וגם שם שמענו מאנשי המשטר הישן צועקים: איננו מרוצים מה"גיראורים" ומה"טשופוט" (שמות גנאי לנוצרים וליהודים) של שלוניקי, יחי השולטן!

לפקודת מפלגתנו חזרנו לשלוניקי, ובעיקר היהודים והדונמים (צאצאי המומרים מכת שבתי צבי) מי במסילת הברזל ומי דרך הים. קשה לתאר את התלהבות תושבי שלוניקי, שרוב אוכלוסיה היו יהודים. שלוניקי — ערש החרות — נבוכה! במשך ימים מספר הופיעו עיתוני קושטא ("שוראיי" ו"טנין") בשלוניקי בדפוס "ייני עסיר". לקריאת הפטריוטים התנדבו אנשים רבים, ביניהם הסוציאליסט אברהם בן ארוייה ואנכי. שוכת פחה נבחר לראש גדוד ממונע "חרכת אורדוס"... מספר המתנדבים היהודים עלה ל־500 נפשות. נסעתי בפקודה לקבאלה, דראמה, סרס, אנדריאנופולי וגליפולי, והגעתי לצטלג'ה, עם 150 מתנדבים יהודים. בינתים נשלח אולטימטום

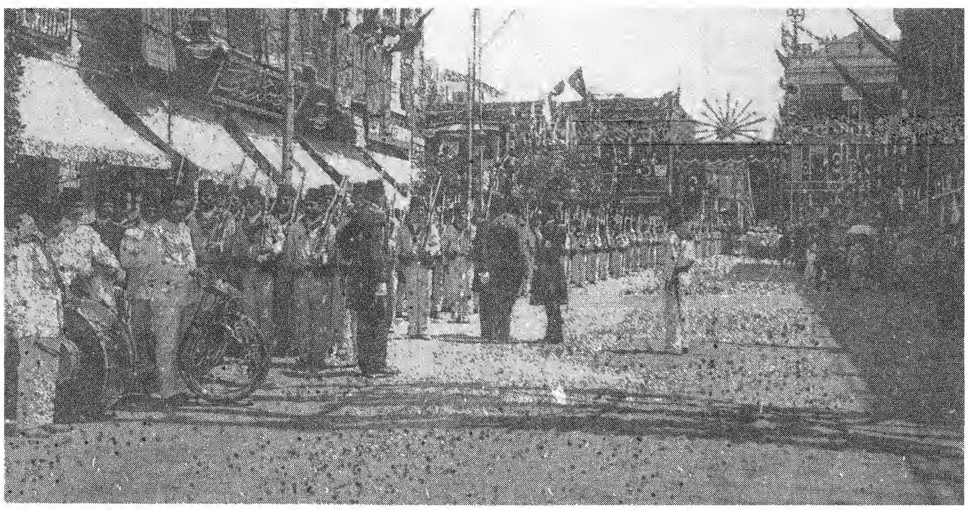
לשולטן ולצבא הקושטאי... נאספנו, ושווכת פחה פנה אלינו בנאום נלהב. בשורות נפרדות נכנסנו לבירה אחרי התנגשויות אחדות בין המחנות הראשיים. הגדוד היהודי המורכב מ־700 איש נסע לכיוון תקסים בשלוש דרכים, בפיקוד הקולונל כ י י א ז י ם ב י י. נפגשנו עם האויב, 23 יהודים נפצעו, 21 נהרגו, ביניהם טרמין ובז'ה ז"ל. ביום השבת הוזמנו לבתי היהודים הקושטאים, ואני בלווית שלושה חברים היינו מוזמנים לבית החכם רבי אברהם דאנון, מנהל הסימינריון הרבני בקוסקונג'וק...

בינתים נכנס צירנו ע מ נ ו א ל ק ר ס ו, עם שאר חברי המשלחת המיוחדת, לארמון יילדיז ובשם הצבא והעם הודיעו לו לשולטן שאינו שליט על תורכיה...

השולטן "האדום" הודח [4] והוגלה לשלוניקי והושם במעצר בווילה, שהיתה שייכת למשפחה יהודית, משפחת א ל א ט י נ י. ואנחנו חזרנו לבתינו. המתנדבים היהודים חגגו עם שאר תושביה הנלהבים את נצחונם ושמחו יחד איתם על מפלתו של משטר העריצות הישן מתוך תקוה לחרות ולקדמה לכל עמי עותומניה.

מצעד צבאי טורקי ברחוב סאברי פאשה

Revista militara turka en la caye Sabri Pacha.

שיר מתנדבי שלוניקי היהודים לצבא העממי של "הטורקים הצעירים"
שעלה על קושטא למיגור מלכותו של שולטן עבדול חאמיד
(נמסר ע"י מר דוד תאג'ר ותורגם על ידו לעברית) [5]

בחורים מהכפרים
אף רבים משלוניקי
התנדבנו לצבא
לקרב התגייסנו
אמרנו, או תושג · החירות
או דמנו כמים ייגר
מאהבת טורקיה

טורקים, יהודים ונוצרים
כולנו עותומאנים
נתנו יד זה לזה
נשבענו להיות אחים
לסטאמבול עלה נעלה
ברשעים נילחם
למען הציל את טורקיה

Mancevos de los casales
Y muchos de Salonique
Nos izimos volontarios
Nos fuemos al azkerlik
O la libertad se va azer
O nuestra sangre va correr
Por amor de la Turquia

Turcos, jidios y cristianos
todos otomanos
nos tomimos de las manos
djurimos de ser hermanos
para Stambol vamos a partir
con los malos vamos a combatir
por salvar a la Turquia

Nuestras buticas serrimos
nuestras etchos abandonimos
con parientes nos besimos
con amigos nos abrassimos
a la armada nos entreguimos
a la muerte nos metimos
por salvar a la Turquia

את חנויותינו נעלנו
עבודתנו נטשנו
עם קרובינו התנשקנו
עם ידידינו התחבקנו
מסרנו עצמנו לחיל החירות
את נפשנו חרפנו
למען הציל את טורקיה

Nuestras madres nos besaron
con amargura yoraron
nuestros padres esclamaron
al Dio santo le rogaron
que nos aga siempre piadad
si penamos por la libertad
es por salvar a la Turquia

אימותינו על צווארינו
בכו בתמרורים
אבותינו לשמים
זעקו בתחנונים
אנא אל, גונן עליהם
אם הקרבנו את עצמנו
הן זה להציל את טורקיה

Mujeres y criaturas
dechimos en le sivdad
sim ningun mantimiento
y caje en la escuridad
si izimos esta crueldad
fue por salvar la libertad
por salvar a la Turquia

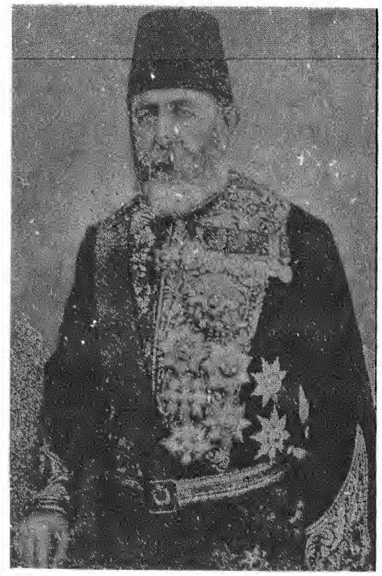
אישה וילדים יקירים
עזבנו לאנחות
ללא משען ומשענה
באפילה ובמצוקות
אם התאכזרנו אליהם
היה זה להציל החירות
ולהושיע את טורקיה

Con ayuda del Dio dichimos
en camino nos metimos
muchas horas caminimos
en el comer no pensimos
a Stambol arrivimos
la sivdad la blokimos
por salvar a la Turquia

בלב בוטח באל עליון
יצאנו בעוז לדרך
שעות על שעות הלכנו
אוכל ומשקה שכחנו
הגענו לסטאמבול
מצור עליה שמנו
למען הציל את טורקיה

Niazi Bey y su partido
muchos anios penaron
con ayudo del Dio
sus escopo alcansaron
al rey viejo lo abacharon
y presto nominaron
al rey djusto en la Turquia.

ניאזי ביי וסיעתו
שנים רבות חתרו
עד שבעזרת האל
אל מחוז חפצם הגיעו
את המלך הקודם הורידו
ובמקומו הם העלו
מלך צדיק בטורקיה.

חאסאן פ׳אחמי פאשה, המושל הכללי של מחוז שלוניקי, (תרס״ג—תרס״ח)

Hassan Fehmi Pacha, Governador general de la region de Solonique (1903 — 1908).

1 [לפי רשימה ב״דבר״ 1950, בתיקונים קלים].

2 [ראה ברשימה של אברהם בן ארויה ״ראשית התנועה הסוציאליסטית בין יהודי שלוניקי״ בכרך א׳ של ספרנו].

3 מצאתי רמז למאורע הזה בשתי קורספונדנציות שנתפרסמו ב״ג׳ואיש כרוניקל״ בלונדון מיום 16 באפריל ומיום 21 במאי 1909. בראשונה מסופר על תהלוכה שאורגנה על ידי המועדון היהודי בשלוניקי, ועל הופעתם של קציני הצבא התורכי, שהודו ליהודים בשם הצבא על עזרתם בהונם ובדמם למהפכה, ששיחררה את האומה ממשטר העריצות. בגליון האחרון הנזכר מסופר על ביקורו של הרב הראשי אצל המפקד הראשי של צבא השחרור מחמד שווכת פחה ושר המלחמה צאליח פחה, ושני הגנרלים הודו בשם הצבא ליהודים על החלק העצום שלקחו יהודי האימפריה בכלל ויהודי שלוניקי בפרט בתנועת השחרור ובתמיכתם בצבא.

4 הדחתו של השולטן עבד־אלחמיד מכסאו חלה, לפי שרשום אצלי, ב־27 באפריל 1909 — לחשבון המערבי — (כ״ו ניסן תרס״ט).

5 [ראה גם ״ידע עם״, כרך י״ב, מס׳ 31—32, עמ׳ 117—118].

פ״א ״הלצות״ שהעתיק מירקאדו קוב׳ו
מאת דא״ר

נראה כי התודעה ההיסטורית של יהודי שלוניקי לא היתה מפותחת די צרכה בימים עברו. לעיתים רחוקות נפנו חכמיה ומשכיליה שבכל הדורות לרשום כרוניקות ומאורעות מחיי הקהילה או תולדות אישים ומעשיהם. גם המסמכים החשובים וכתבי היד היקרים לא נשמרו כדיבעי; המועטים שנותרו לפליטה — נשרפו בשריפות הגדולות שפקדו את העיר תדיר, והשרידים האחרונים שעוד היו בה עד התבערה הנוראה של שנת תרע״ז — גם הם היו שמורים בגניזות משפחתיות שלא שזפתן עין אדם, או בידי חכמים ו״חוקרים״, שמחשש שמא ״רכוש ארכיוני״ זה יגיע לידיעתו של ״חוקר״ מתחרה, לא פירסמו את אשר היה בידיהם ולא הוציאוהו לאור. וכך אבדו והלכו לטמיון אוצרות ספרותיים והיסטוריים שאין ערוך להם.

גם למצבות בית החיים היהודי של שלוניקי כמעט ואירע אותו דבר. במשך מאות בשנים לא דאג איש לרשום את ״ההלצות״ (אפיטאפ׳ים בלע״ז, מלשון ״מליצה״; כך כינו אנשי שלוניקי את הכתובות על המצבות), שערכן גדול מאד, הן להכרת תולדות גדולי שלוניקי והן לחקר השירה העברית בעיר זו, שכן על גבי המצבות ״התפרסמו״ קינות, שירי שבח וידידות, פרי עטם של המצויינים שבין משוררי דור ודור.

רק הנסיונות של הממשלה היוונית להפקיע את אדמות בית החיים, שחזרו ונישנו חדשים לבקרים, עוררו מספר רבנים, מורים והיסטוריונים מיהודי העיר להעתיק חלק מהכתובות, ול־פרסמן — לפני שגזירת ההפקעה יצאה מן הכוח אל הפועל.

✶

האמת היא שמצבות רבות נעקרו גם קודם לכן מבית החיים בהזדמנויות שונות. הטורקים למשל, שכדרך המושלמים לא הקפידו כנראה על קדושת הקברים, השתמשו באבני המצבות, לעיתים לא נדירות, לשם ביצור העיר. כך נעשה, למשל, בתקפ״ח (1828) בזמן ההתקוממות היוונית בקאסאנדרה כאשר ציווה ה״ואלי״ (מושל העיר) ליהודים עצמם לקחת מאבני המצבות לחיזוק החומות. גם בתרמ״ו (1886) ובתרנ״ב (1893) השתמשו הטורקים באבני בית הקברות לבניית בית הספר ״חמידיאי״, והיו בוודאי מקרים רבים אחרים לפני כן ולאחר מכן.

אולם, היו אלה אירועים בודדים. מי שרצה לעקור את בית החיים כולו — ולבסוף הצליח לבצע את זממו — היה השלטון היווני, שבתואנות שונות, במישרין ובעקיפין, התכוון לא רק לטשטש את האופי היהודי של העיר בהווה (ע״י חקיקת חוק סגירת החנויות ביום הראשון, איסור קביעת שלטים באותיות עבריות, נישול עובדי הנמל היהודיים, וכו׳) אלא רצה גם להעלים את חלקם של היהודים מההיסטוריה של העיר, ולמחוק את זכר מתיהם שהיו קבורים בה.

ואכן, עם ״תיכנון״ שיקומה של העיר אחרי השריפה של תרע״ז (1917) נגזר כי כל שטח בית החיים יופקע לשם הקמת אוניברסיטה וגן עירוני. אף כי הדבר נדחה מידי פעם בפעם בשל התנגדות הציבור היהודי, בוצעה הגזירה בחלקה בתרצ״ד והושלמה בתש״ג (1943) תוך שיתוף פעולה הדוק עם שלטונות הכיבוש הגרמניים.

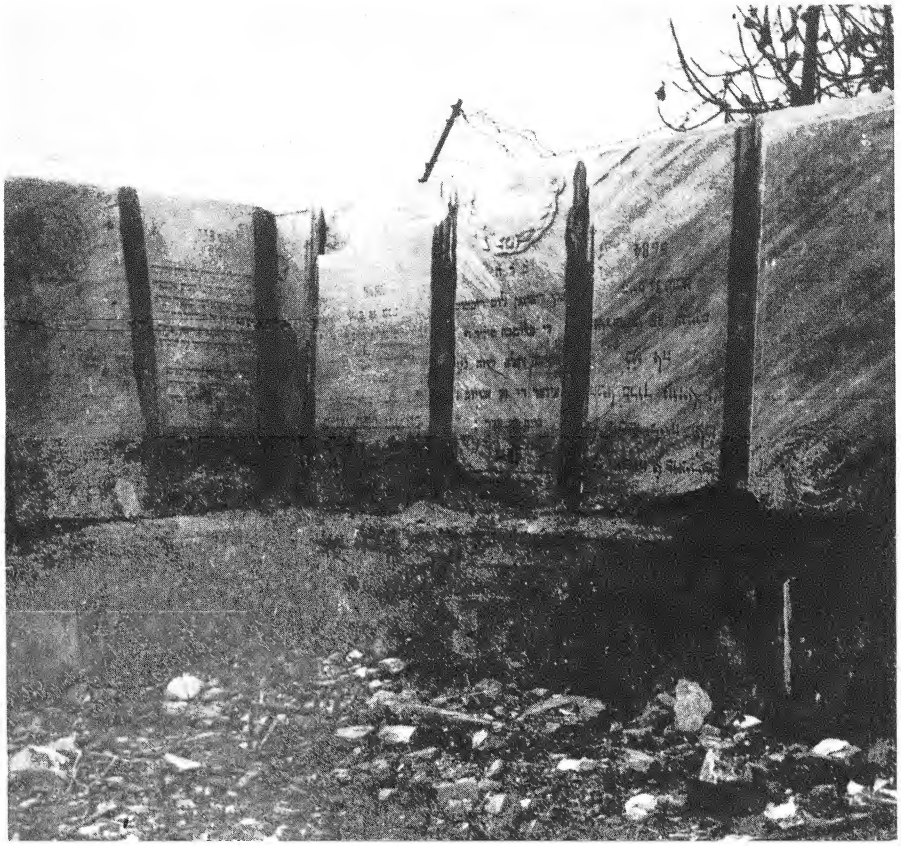
ברם, צחוק הגורל הוא שאם ידועה ומפורסמת העיר שלוניקי בעולם, הרי זה דווקא בזכות היהודים שחיו ופעלו בה, ובזכות גדולי ישראל שמצבותיהם נעקרו מעל שיירי עצמותיהם.

✶

החוקרים שהעתיקו ״הלצות״ ממצבות בית החיים ופירסמון הם:

א. ד״ר יצחק ש׳ עמנואל, שהתחיל בכך — לפי דבריו — בשנת תר״ף, אם כי לא באורח שיטתי, ופירסם אחדות מהן ב־MGWJ, (כרך ע״ד, עמ׳ 421—429), אח״כ מתרפ״ה, בעזרת אחיו חיים ש׳ עמנואל, רשם כאלפיים כתובות; 500 מהן פרסם לראשונה בספרו ״גדולי שלוניקי לדו־רותם״, תל־אביב, תרצ״ו, ובשנת תשכ״ג התחיל מכון בן צבי בפרסום כל אספו (המכיל כ־1900 כתובות) מחדש, בשם ״מצבות שאלוניקי״, באורח שיטתי ובצורה מדעית, בשני חלקים משנת הרס״ב עד שנת תרצ״ד (ירושלים, תשכ״ג—תשכ״ט).

ב. מיכאל מולכו ז״ל, שנפטר בבואינוס איירס, התחיל להעתיק אף הוא ״הלצות״ בשנת

Djepia fraguada de tombas judias — דפנות לבריכה ממצבות יהודיות שנעקרו

תרצ״א (לדבריו, בהשפעת הרצאה שנשא אברהם רקנטי באותה שנה במועדון המזרחי בקשר לחקר בית העלמין [1]), ופירסם חלק מהן: 1) בעיתונים איספאניוליים של שלוניקי מאותה תקופה; 2) בחוברת בשם ״קונטריבוסיון אלה איסטורייה די סאלוניקו״, שלוניקי, תרצ״ב (26 כתובות); 3) בארבע חוברות בשם ״בבית העלמין של שלוניקי״, שלוניקי תרצ״ב—תרצ״ג (151 כתובות); 4) בחלק השלישי של In Memoriam (71 צילומי מצבות). הוא השאיר אחריו כתב יד ובו ריכוז כל מה שכבר פירסם והרבה כתובות נוספות (לפי מה שנכתב, כנראה על ידו, בעמ׳ 85 של הספרון Homenage a Don Michael Molho, מכיל כתב היד 2500 כתובות) [2].

ג. ברוך בן יעקב, הי״ד, שעסק בכך באותה תקופה עצמה ופירסם את מימצאיו: 1) בעי־תונות היומית; 2) 12 ״הלצות״ במאמרו ״מצבות שאלוניקי״, בשנתון ״ישראל״ של ״צעירי ה־מזרחי״, תשרי תרצ״ב; 3) 48 ״הלצות״ של רופאים בשם ״קהל רופאים״, בשנתון ״ישראל״, תשרי תרצ״ג.

ד. ר׳ שאול אמאריו ז״ל, ש־42 מהכתובות שהעתיק נמסרו לד״ר עמנואל ע״י בנו אברהם אמאריו ז״ל והופיעו בחלק השני של ספר ״מצבות שאלוניקי״.

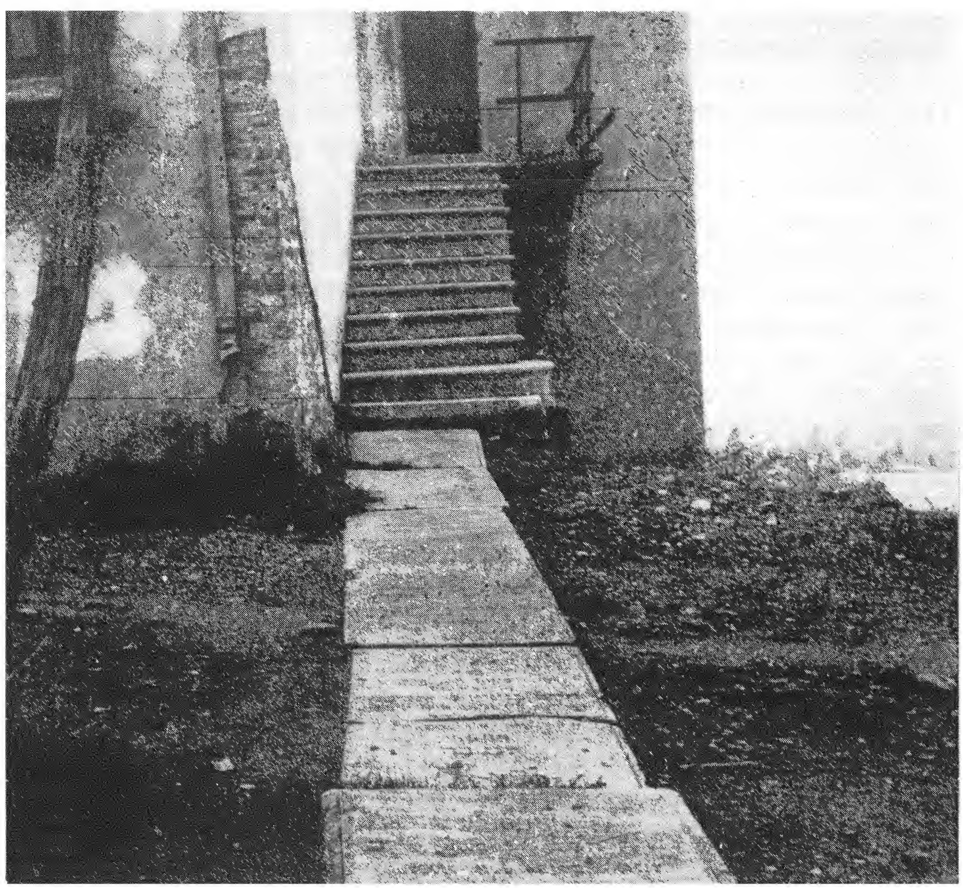
שלוניקאים אחרים פירסמו מספר כתובות בודדות כגון שמואל (סאם) סעדי הלוי ויצחק מולכו. גם ר׳ שמואל שמחה, ר׳ יצחק ברודו ור׳ יצחק די בוטון עסקו בחקר בית העלמין, אך לא הותירו לנו דבר ממימצאיהם.

אחד החוקרים וההיסטוריונים של קהילת שלוניקי, שטיפל אף הוא בכתובות בית העלמין — אך לא היה ידוע עד כה על אוסף ה״הלצות״ שהותיר — הוא מירקאדו יוסף קוב׳ו ז״ל.

והנה תוך כדי עבודתנו באיסוף חומר לספר שלוניקי שלנו, ביקרנו בבית גב׳ קורין אלמנת דוד ספורטה ז״ל, קרובו של מירקאדו קוב׳ו, ובין מה שנשאר לפליטה אצלה מארכיונו של זה האחרון, גילינו זר״ע ״הלצות״ מבית החיים של שלוניקי שהועתקו ביזמתו.

ההתעניינות במצבות נתעוררה אצל מירקאדו קוב׳ו באותה תקופה עצמה, וכנראה בעקבות אותה הרצאה במועדון המזרחי; והוא עם יתר העוסקים בכך נחלצו אז לאותה מלאכה, תוך התלהבות מרובה, התחרות גדולה וקנאת חוקרים קשה. אולם נראה כי מכולם נבדל מירקאדו קוב׳ו לטובה בצניעותו, ענוותנותו, וב...ביישנותו. כי בעוד כל שאר המעתיקים פירסמו את הכתובות שהצליחו לפענח כמעט למחרת גילויין (בשנים תרצ״ב—תרצ״ג, למשל, היו שני העיתונים היומיים האיספאניוליים בשלוניקי מפרסמים כמעט את אותן ה״הלצות״ — שנתגלו ונמסרו להם על ידי מיכאל מולכו וברוך בן יעקב — כחדשות טריות), אסף קוב׳ו את פרי עמלו לעצמו ולא אץ לפרסם דבר בלתי מוגמר, בלי להגיה השיבושים, בלי להסביר את הרקע, ובלי לזהות את האישים שעליהם מדובר בכתובות ולמסור עליהם פרטים היסטוריים וביוגראפיים.

Piedras de tombas empleadas para marchepied — מדרכה עשויה ממצבות יהודיות

מירקאדו קוב׳ו אסף את הכתובות בחמש מחברות. בארבע הראשונות מופיעות הכתובו שהועתקו מהמצבות עצמן ובחמישית ה״הלצות״ שהתפרסמו בעיתונות הזמן. קוב׳ו שידע עבריו אך כנראה לא היה בקי במכמניה, או אולי לא היתה לו גישה טבעית לבית העלמין, הטיל ע האברך הצעיר ס׳ ברודו את התפקיד להעתיקן בשבילו. והרי רשימותיו בקשר לכך:

על המדביקה של מחברת מס׳ 1 כתב (בצרפתית):

״כתובות המצבות של בית העלמין היהודי בשלוניקי 6/2/1930״.

ועל הצד הפנימי של הכריכה רשם:

״הרבנים שהטלתי עליהם להעתיק את הכתובות העיקריות של בית החיים שלנו לא נענו לקריאה אני מקווה שברודו הצעיר ימלא בהצלחה את התפקיד שהיטלתי עליו — שלוניקי, 6 במאי 1931

אחר כך הוא מסכם:

״המחברת הזאת הוחזרה לי ע״י מר ס׳ ברודו ביום רביעי, ד׳ בסיוון תרצ״א (מ״ט ימים לעומר 20 במאי 1931. הבחנתי אצל האיש הצעיר הזה רצון יוקד להיות לי לתועלת ילשרת את המדע היהוו (מחקרים על הקהילה היהודית של שלוניקי באמצעות כתובות המצבות של בית העלמין שהממשל [היוונית] רוצה להפקיעו כדי להמשיך בפיתוח האוניברסיטה; מעבדות, מגורי סטודנטים, וכו׳)״.

על העטיפה של מחברת מס׳ 2, הנושאת את התאריך 16 בפברואר 1930, כתב:

״מחברת זו מס׳ 2, הוחזרה על ידי ברודו ביום שישי אחה״צ, 2 באוקטובר 1931 (כ״א בתשר תרצ״ב, יום הושענא רבה) — איזה פרק זמן ארוך בין ה־16 בפברואר 1930 [4] וה־2 באוקטובר 1931! הוא לא קיים את דיברתו ולא גילה הפעם כל התלהבות.

הצעיר הולך שולל על ידי ברוך בן יעקב, מורה לעברית, ומר מיכאל שלמה מולכו, שאף ה אוספים כתובות; הראשון לשימושו הפרטי, והשני בשביל מר יוסף נחמה, בנקאי, מנהל בתי הספו של האליאנס לשעבר, המתכונן לפרסם היסטוריה של יהודי שלוניקי, והמשלם לו ביד רחבה. אי צעיר אחר, גבריאל אב׳ פרחיה אף הוא סיכסך בראותו אצל אברהם רקנטי, נשיא המזרחי, את המחברו שהעברתי לברודו באמצעות תלמידי הוותיק ניסים אברהם קונה. לבסוף אחרי אי אילו הערות שנעש לברודו, ערב אחד, החזיר לי ברודו את המחברת הזאת. בשביל 80 הכתובות נתתי לו מתנה קטנה – 200 דראכמות (0,375 £). נודע לי מגילויו כי אחרים היו רוצים לקבל את הכתובות באורח בלעד והם רואים בעין לא טובה שהן ברשותי. והלא הראשון שהדגיש וציין את חשיבות כתובות ביו החיים, הרי זה אני. ראה חוברת 1928 [5]״.

על המחברת השלישית מופיע התאריך 27 במאי 1931, אייר תרצ״א; על הרביעית — 7 במרץ 1932; ועל החמישית — 25 באוקטובר 1932, כ״ה בתשרי תרצ״ג.

✶

על צורת בית החיים ותולדותיו וכן על סדרי הלוויה, מנהגי האבילות בשלוניקי וכו׳, כבר נכתב ע״י אחרים בהרחבה, ובעיקר על ידי ד״ר יצחק ש׳ עמנואל [6], ולא נחזור על הדברים.

אולם נזכיר כאן כמה משמותיהם של מחברי ״ההלצות״, וכמה מ״המליצות״ השגורות בהן:

המחברים היו בדרך כלל משוררים, רבנים [7] ומורים, חלקם נעלמים, חלקם ידועים בשם בלבד, כגון אפרים, ישמעאל, אברהם. נראה כי כתובות רבות, ומן היפות שבהן, הן פרי עטו של סעדיה לונגו, גדול פייטני שלוניקי. בדורות האחרונים נתחברו ה״הלצות״ ע״י ר׳ יהודה נחמה, מהרבנים ה״משכילים״ הראשונים במאה הי״ט; יעקב משה אוטולנגי, איש איטליה שנקרא לנהל את תלמוד תורה הגדול בעיר; ר׳ ברוך יוסף כהן, משורר לעת מצוא; ר׳ משה יעקב טאזארטיס, מורה ודרשן; ר׳ דוד פיפאנו, שנתמנה אחר כך אב בית דין וממלא מקום הרב הראשי בסופיה; ר׳ שאול אמאריו, הרב התוכן והחוקר; חננאל הסיד, מורה; ברוך בן יעקב, מורה וחוקר; ר׳ יצחק ברודו, מרבניה הפעילים של הקהילה; ובצרפתית — גם ע״י מירקאדו קוב׳ו עצמו.

בין המצבות שהעתיק קוב׳ו מצויות עתיקות וחדשות. הקינות על גביהן דומות בדרך כלל אחת למישניה בתוכנן, במבנה שלהן, בביטויים וכיוצא בזה; עם כל כשרונם, היו המחברים מוגבלים, בסופו של דבר, הן מבחינה פיסית בגודל המציבה, הן בנושא והן במסורת, ועל כן היצירות המקוריות והנוגעות ללב — מעטות. המשוררים וה״מליצים״ השתמשו בקטעי פסוקים או בדברי חז״ל, במליצות ובביטויים המקובלים מדור לדור, מי בכישרון ומי בהצלחה פחותה.

אף כי הנושא קודר ומדכא, לא חסרים במצבות צירופי־תיבות ושעשועי לשון, כגון: ״מקום אשר בעלי תשובה עומדים״ (הנפטר מכונה ״בעל תשובה״ כי היה כנראה רב ופוסק וכתב ספרי שו״ת); ״שבטו יתן בעתר״ (תרכובת מליצית מהפסוקים ״שבתו יתן ורפא ירפא״ ו״פריו יתן בעתו״): ״ותדבק נפשו בדינא״ (על דיין; על פי הנאמר על שכם בן חמור); ״וישת לו הדרים״

(במקום "עדרים") ; "ציר הצירים" (בניגוד לשיר השירים) ; "ואת חסר מות" (במקום "חצר מות") ; "איש שר ואהב" (בניגוד ל"איש צר ואויב", שנאמר על המן) ; "ציר וצווחה" (במקום "שיר ושבחה") ; "ספוד הציר" (במקום "שפות הסיר" ; יש לזכור כי השלוניקאים מבטאים הצ' כמו ס'), וכו'.

החוקרים או המעתיקים כתבו לפעמים בכתב פ'וניטי ובכתיב מלא שבמלא [8]. כמה פעמים כתוב "זרח" (במקום "זרע", כי בני שלוניקי מבטאים ה־ע' בסוף המילה כמו ח', ואומרים, למשל, "שמח ישראל" במקום "שמע ישראל"), ועל דרך מיבטא זה נחרז במצבות "בוקע" עם "צווח", וכדומה.

✶

את הכתובות שהועתקו ביזמתו של קוב'ו ושכבר ראו אור בספר "מצבות שאלוניקי", ח"א וח"ב, בחוברות "בבית העלמין של שאלוניקי", ובחוברת "קונטריבוסיון" — לא פירסמנו כאן.

(לא היה סיפק בידינו להשוות עם ספרו של מיכאל מולכו ז"ל "בית העלמין של יהודי שאלוניקי", שכן מאמר זה היה כבר מסודר בדפוס כאשר יצא הספר לאור בשנת תשל"ה).

הבאנו כאן לדפוס את יתר ה"הלצות" שטרם ראו אור או שלא נודעו לציבור (אף כי חלק קטן מהן הופיע בעיתונים היומיים השלוניקאים, בשנתון "ישראל" ובצילומים שב"אין מימו־רייאם"), ויהיה מעשנו זה לתועלת לחוקרים ויד ושם למירקאדו קוב'ו ז"ל, שעסק במלאכת קודש זו, ולא זכה לראות פרי עמלו בדפוס.

✶

הבאתי את הכתובות כפי שהן מועתקות במחברות. יש בהן הרבה מילים או משפטים בלתי מובנים. וודאי הוא שחלק מן השיבושים נגרמו מאי יכולת לקרוא בבירור את הכתובות שנאכלו על ידי שיני הזמן, וחלק — אולי מתוך רישום בלתי מדוייק.

במקום שהטעות נראית לעין תיקנתי את השיבוש ; סוגריים עגולים ( ) מורים על מחיקת האות או המילה, וסוגריים מרובעים [ ] — על הקריאה הנכונה. במקרה של ספק הבאתי את הדברים ככתבם וכלשונם — בקעה למומחים להתגדר בה.

פתרון רוב ראשי התיבות שבכתובות ניתנים להלן, ומיעוטם נתפרשו במקומם.

הכתובות הודפסו כאן לפי הסדר שבו הן רשומות במחברות של מירקאדו קוב'ו ומסומנות באותם מספרים סידוריים (כדי לא להכביד על הקורא, לא עשינו רשימה מהכתובות שכבר נדפסו במקומות אחרים).

✶

מירקאדו יוסף קוב'ו נפטר בגיל צעיר יחסית, בהיותו בן 61, בי"ג בסיון ת"ש (20 ביוני 1940). צדקה עשה עמו הקב"ה שמנע ממנו את החיים המרים ממוות תחת שלטון הכיבוש הגרמני, ואת יסורי התופת האכזריים שהיו מנת חלקם של אחיו שהובלו להשמדה בפולין.

בין יתר ניירותיו, מסמכיו וספריו, שבני משפחתו הצילו מכיליון והביאום לארץ, מצאתי את מודעת האבל על מותו, וגם את הכתובת שנחקקה — או היתה מיועדת להיחקק — על מצבתו.

כנר מאיר ונמס, האירות, נמסת
קרבת לב בנים, לאביהם אהבת
נסכת דם לבך, [ע]ל עצמך לא חסת
עשית נפשות, עד נפשך הקרבת.

עיף לב טהור, עף מורה ומנהיג לעדתנו
תישלוניקי [9] בוכה עטויה אבל
נמס הנר, הה ! חשכ[ה] יפעתנו
אוי ! אדם דמה להבל.

ה"ה הדרשן המצויין חכם ונבון
בעל רגש עמוק דתי ולאומי
פרופיסור להיסטוריה
מירקאדו יוסף קוב'ו ז"ל.

נלב"ע יום י"ג סיון הת"ש.

* הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 ראה בספרון Homenage a Don Michael Molho בואינוס איירס, עמ' 15.

2 בינתיים יצא כתב היד לאור בספר בשם "בבית העלמין של יהודי שאלוניקי", תל־אביב, תשל"ה.

3 הוא טועה. מ"ט ימים לעומר חל בה' בסיוון.

4 התאריך 16 בפברואר 1930, לא מובן. ברודו, לפי הכתוב במחברת מס' 1, התחיל בעבודה ב־6 במאי 1931 והחזיר את המחברת הראשונה ב־20 במאי 1931. יתכן שקוב'ו תיכנן את התחלת המבצע בפברואר 1930, אך לא הצליח להתחיל בעבודה מעשית אלא במאי 1931.

5 לא מצאנו מחברת זו.

6 ראה הקדמתו לספר "מצבות שאלוניקי" ח"א, עמ' 11—26, וכן ברשימתו "יקרא דשכבי" בספרנו.

7 דעתו של ר' יצחק מולכו, המוכיח הנודע, לא היתה נוחה מאיבוד הזמן שבחיבור "הלצות", והרי דבריו: "וכבר נתווכחתי עם קצת תלמידי חכמים שעשו הלצות גדולות ואמרתי להם, לא נאה זאת לכם לאבד יום או יומיים לעשות ההלצות האלו. והשיבו לי שהוכרחו... כי גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה והבל יפצה פיהם שאין זה כבוד למת אלא להורידו לתחתית שאול" ("אורחות יושר" מצורף לספר "אורחות צדיקים", דף קס"ד עמ' ב').

8 השווה עם ספר "טובה תוכחה", שבו מנקד המחבר את המילים העבריות לא על פי הדקדוק, שכנראה לא ידעו, אלא במין ניקוד פ'וניטי לפי המבטא השלוניקאי המיוחד.

9 משנת תרצ"ו (1936) נאסר ע"י הממשלה היוונית השימוש בשם המקובל בין היהודים והאירופים שלוניקי או סלוניק, והותר רק השם כבמקור היוני תיסאלוניקי.

פתרון ראשי התיבות במצבות

בד"ה — ברוך דיין האמת
בי"ש ש"מ, ביש"מ, בש"מ — בישיבה של מעלה
בכמוהר"ר — בן כבוד מורנו הרב רבי
בעש"ט — בעל שם טוב
בקי"ש — בקיצור ימים ושנים
בק"ש — בקיצור שנים, בקצרות שנים
בש"ט — בשם טוב
בש"ק — בנן של קדושים ; בשבת קודש
גו"ם — גביר ומרומם
הגה"מ — הגביר המרומם
ה"ה — הרי הוא, הדר הוא
המ' — המכונה
המ"ך — היתה מיתתו כפרתו
החה"ש — החכם השלם
ה"י(ו) — ה' ישמרהו (ויחייהו)
ה"ן — הדר ניהו
יצ"ו — ישמרו צורו ויחייהו
זיע"א — זכותו יגן עלינו אמן
ז"ל — זכרונו לברכה
זלה"ה — זכרו לחיי העולם הבא
זצוק"ל — זכר צדיק וקדוש לברכה
זצ"ל — זכר צדיק לברכה
יח"ב יע"ם (או יעח"ב יע"ם) — יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם
יע"א — ישמרה עליון אמן

יש"י עמה"ן — יבוא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכוחו
כה"ר — כבוד הרב, כמוה"ר — כבוד מורנו הרב
לב"ע — לבית עולמו, לבריאת עולם
לפ"ג — לפרק גדול (מנין השנים בתוספת ה' אלפים)
לפ"ק — לפרק קטן (מנין השנים בלי סימון האלף)
מ"ד — מאן דאמר, מאריה דאתרא
מו"ר, מוהר"ר — מורנו ורבנו, מורנו הרב רבי
ממ"ה — מלך מלכי המלכים
מ"ך — מיתתו כפרתו
מ"ק — מצבת קבורת, מקום קבורת
נ', נפ' — נפטר
נבג"ם — נשמתו בגנזי מרומים
נב"ת — נפשו בטוב תלין
נחוח"ש — נחמד וחשוב
נלב"ע — נלקח לבית עולמו
נ"ע — נוחו עדן
נר"ו — נטריה רחמנא ופרקיה
סי' — סיניור (אדון, גביר)
ע"ד — על דבר
עט"ר — עטרת ראשי, עטרת ראשנו
רוצ"ו, רוצ"ח, רוצו"ח — רודף צדקה וחסד
תו"ב — תקום ותחיה במהרה (?)
תמ"א — תבורך מנשים אמן
תמ"ך — תהיה מיתתו כפרתו

נוסח הכתובות

[א]

מס' 22 — ר' בנבנישטי גאטיניו
נפטר : כ״ד בטבת ת״ר

גזע ישישים גדול באנשים הוא עדינו [1]
מניהו מלכי מנייהו א[י]פר[כ]י גדול במינו
על שלישים כליל לאישים והוא ב[י]מינו
רב גובריה ורב חיליה ילמ(י)דינו רבינו
אבי יתומים הולך תמים תחא במאמינו
יום פ(ו)קודה ויהי לעדה קהל עדתינו
על הלקח ממנו (זרה)[זרוע] המיומן דין הוא
רב הוד הרב המובהק בינב'ינישטי גאטינייו
ז״ל יום ד״ך טבת ש' ת״ר

[ב]

מס' 50 — משה יעקב אוטולינגי
נפטר : ח' בכסלו תרס״א

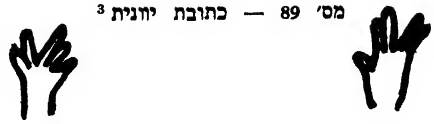
משה יעקב אוטולינגי
נ״ע נלב״ע
ביום אך לח' כסליו
ש' 5661

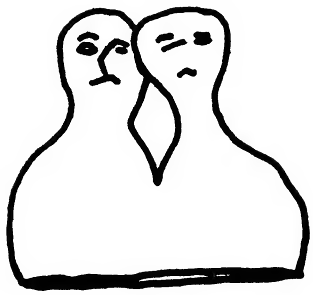
MOISE G. OTTOLENGHI
Nato a Livorno
il di 10 Settembre
1840
Deceduto a Salonicco
il di 12 Dicembre
1900
Fu rabbino maggiore
direttore insegnante
fuzelante
nemico acerrimo
del fanatismo
La famiglia desolata

O.M.P.

[ג]

מס' 89 — כתובת יוונית [3]

ΚΝΜΕ.Ε.ΙΑΝΗ
ΒΛΣΕΑΚΑΡΠΟΣ
ΡΩΛΕΚΤΕΙΚΑΡΙΩ
ΤΝΕΙΑΧΑΡΙΝ

[ד]

מס' 90 — כתובת יוונית [4]

ΓΙΟΥΛΙ
ΟΣΖΗ-
ΝΩΝΙCΙ
ΔΩΡΩ
ΤΩΤΕ
ΚΝΩΜΝ
ΙΑCΧΑΡΙ
Ν

כתובת ביוונית על מצבה יהודית עתיקה

Inscriptiones en grego sovre tombas judias

[ה]

מס׳ 91 — אברהם משה מזרחי

נפטר : ט״ו בכסלו התרנ״ג

הוא איש אמונים
אברהם משה
מזרחי נ״ע
פה נטמן
ויהיו ימי חייו שנים
ושבעים שנה :
רצוי לכל אחיו
כי היה נאמן
ביום ט׳ כסליו
התרנ״ג נקבר
במספד מר
מותו יגון לכל
רק לו חלק נעמן

Abraham
Moise
Misrachi
Ravi a l'amour
des siens
en sa 72eme annee
la 7 Decem(bre)
1892

[ו]

מס׳ 92 — מימיקה מרים אשת אברהם מזרחי

נפטרה : ג׳ בכסליו תרנ״ד

ב׳ ד׳ ה׳

מי לא יבכה בכי תמרורים
רב על אשת חיל טוב רודפת
יתום גדל בצלה (ע)[ח]ופפת
מענה ונגוע[ה] בחולאים מרים

מצבת קבורת

האשה הכבודה ממשפחת רם
מרת מרים תמ״ך
אשת הגה״מ אברהם מזרחי נ״ע
נלב״ע בת שבעים שנה
ג׳ לחדש כסליו שנת התרנ״ד
תנצב״ה

Ci-Gît
Mimica Misrachi
Nee Allatini
décedée en sa 70ème année
Le 10 Janvier 1894
a la meilleure
et a la plus chère
des meres
Les enfants éplorés

[ז]

מס׳ 93 — שמואל שאול מודיאנו

נפטר : ז׳ בכסליו תרע״ז

ב׳ ד׳ ה׳

פה נטמן נטע נעמן מחמד עינים
טהר לב אוהב כושר נקי כפים
פתע (ה)[א]ורו קדר בא השמש בצהרים
חלף הלך כליל ונזר זהב (ב)[פ]רויים
לזאת עובר ושב הורידו דמעות כמים
שפך שיחה לאל נור(ה)[א] רוכב(י) שמים
נפשו תנוח בעדן גן יושב שמים

מצבת קבורת האדון

שמואל שאול מודיאנו נ״ע
נולד בשנת התרכ״א ונפ׳ לב״ע ביום שבעה
לחדש כסליו שנת הת״ר ושבע ושבעים
תנצב״ה

Qui Giace la alma
di
Samuele Saul Modiano
nato in Salonicco nel 1861
rapito da repentinó
inesorabile morbo
all'affetto dei suoi
il 2 dicembre
1916

[ח]

מס׳ 94 — פ׳קימה אשת שאול מודיאנו [6]

נפטרה : כ״ב בטבת תרע״א

לגברת פ׳קימה
אשת השר המנוח שאול מודיאנו
נפטרת בעשרים ושנים לטבת תרע״א
מת בשיבה טובה ושבעה ימים
ועד רגעך האחרון רעבת לטוב ולחסד
אם היית לחולים וליתומים
משען לאביונים ולאמללים
היכל לתפלה כוננת
ילדים עניים בתלמוד תורה חנכת
לא מת אשת חיל
חיה את בלבות אלפי בעריציך
חיה יחיו נצח מעבדיך הטובים
צדיקים במותם קרואים חיים
שלום לעפרך יהי זכרך ברוך :

אחת המצבות העתיקות (ר' שמואל מאנטין ז"ל, נפטר בשנת ש"ו) שנעקרה ממקומה

La tomba de Rabi Chemuel Manten descarancada del cimeterio viejo

[י"א]

מס' 100 — נחמה אהרון מלאך
נפטר: ט' באדר א' תרע"ג

ב' ד' ה'

נדיב לב ואיש גדול באומתו
ירא האל עושה חסד לעמיתו
חלף הלך וישב אל אדמתו
ויהי מוחו ישר אמונתו כגדולתו
מותו הדאיב בניו ומשפחתו
ומעריציו עמו ועדתו
הלא נבכה במר נפש עלי צרה
ביום נאסף פאר עדה ביום עברה
מי ישקה אשתו בניו כוס נחמה
לא תבכו בנים רק פה נקטף נדמה
אך בגן אל תגל נפשו קרנו רמה
ה"ה הוא [איש] חיל רב פעלים שמו כשם הגדולים
ירא ה' ולאומי נלהב הגביר המרומם האדון
נחמה אהרון מלאך נ"ע
נלב"ע בין ס"ב שנה ט' לח' אדר א' התרע"ג
תנצב"ה

NAM
décédé 16 Fevrier 1913

[ט]

מס' 95 — ניקו משה שאלתיאל [7]
נפטר: ניסן תרע"ו

פה קבור יקר רוח איש תבונה
עסק בצרכי צבור באמונה
לועד עירנו היה אבן פינה
מצבת קבורת הנכבד כה"ר
ניקו משה שאלתיאל
נולד בשנת התרכ"ו מת לניסן
משנת התרע"ו תנצב"ה

NICO SALTIEL
1866-1916

[י"ב]

מס' 107 — אליהו (אליאג'י) דניאל מודיאנו [8]
נפטר: ה' בכסליו תרפ"ו

ב' ד' ה'

איש מלא חכמה ותבונה
לב רחב בשכל ובינה
יראת ה' בלבו נקשרה
התורה ומצוה לשמור משמר(ת)[ה]
והוא חונן אביונים ודלים
מחזיק אנשי תורה לומדים
לו תפארת ורב תהילה
הוד והדר ורום מעלה
מ"ק זקן ונשוא פנים כה"ר
אליאג'י דניאל מודיאנו
נפטר ביום ה' לחדש כסליו
ש' התרפ"ו ליציר' תנצב"ה

Avv. Elia Modiano
deceduto li 25 Novembre
1925

[י]

מס' 96 — ביניקו משה שאלתיאל
נפטר: כ"ה בשבט תרפ"ט

ברוך דיין האמת
בת שאלוניקי בוכה בקול קינה
יחיד סגולה חלף הלך נפש עדינה
נודע בשערים שמו מלא דע[ת] ותבונה
ישב בועד הגשמי כמו ארבעים שנה
קדש את כחו וזמנו ברוח אמונה
והרבה חסד וטוב לעדתו היה למנה
מצבת קבורת
הגביר המרומם רודף צדקה וחסד אהב
התורה ולומדיה רב פעלים בכוללות העיר
ובית החולים הירש השתדל בעוז ותעצומות
סי' ביניקו משה שאלתיאל נ"ע
נלב"ע ביום כ"ה שבט התרפ"ט תנצב"ה
ici repose
Benico Moise Saltiel
décédé a l'âge de 68 ans
Le 4 fevrier 1929

[י"ג]

מס' 109 — ר' אברהם יצחק ברכה

נפטר : כ"ז בשבט התרפ"ז

יח"ב יע"ם

איש קדוש דגול מרבבה בציון זה ינוח
בוצינא קדישא רב משרשיא שפל רוח
רב טבחיא בטרפיות העמיק הגדיל תושיה
הליכותיו בקודש שנה ופירש כאחד מקאמיא
מ'זכה הרבים ומוסרין כרביבים עלי עשב היה
ביום צרה עמד ויפלל לפני שוכן מעונים
רבים השיב מעון ובתחנוניו השקיט אף וחרונים
כבוד ושלום לעפרו וזכותו מגן לכל המשפחה

מ"ק

הרב המופלא וכבוד ה' מלא חסין קדוש
כמוהר"ר אברהם יצחק ברכה זצ"ל
וימת אברהם זקן ושבע ימים ז"ך לחדש שבט התרפ"ז
נבגם

[י"ד]

מס' 110 — ר' יעקב פ'ראנסיס [9]

נפטר : י"א באייר תרפ"ו

ב' ד' ה'

מצבת אבן זאת היא על
האדם הידוע בשערים
ושמו יצחק יעקב פ'ראנסיס
ז"ל נפטר ביום יא לחדש אייר
שנת התרפ"ו תנצב"ה

[ט"ו]

מס' 111 — יצחק יעקב פ'לורנטין

נפטר : י"ח באדר ב' תרפ"ד

ינוח ישכב פה איש רב פעלים דגול מרבבה
צדיק וישר נאמן לעמו ותורתו גדולה אהבה
חבר טוב למוסדי החסד מיחידי סגולה שבאומה
קרבנותיו לעמו רבו עסקן צבורי באהבה נעימה
יוחקו פה בע(ת)[ט] ברזל פעולותיו לטובת העדה
עבודתו בהש[כ]ל ולכל בניני העדה עמוד העבודה
קניני העדה תחת השגחתו רבו ויפרצו במהרה
בבתי ספר תלמוד תורה הפליא לעשות [ה]רחבה יתרה
פעל בגופו וכספו להפיץ בין הילדים מדע ותורה
לקרן קימת הקדיש סך הגון להגדיל תורה ולהאדירה
ובקהלת איטאליא היה פלא יועץ ועטרת תפארה
רוב ימיו בל(ב)[ה] בעבודות צבוריות במסירות כבירה
יזכירו פעולותיו שמו לברכה בקרב הארץ
נשמתו תתלונן תנוח בצל שדי במרומי ערץ
תקצור פרי צדקותיו שם בין מלאכי רום
ינון שמו לדור דורים וזרעו בכבוד ירום

מ"ק

הישיש הנכבד משכיל ונדיב עסקן צבורי
כבוד יצחק יעקב פ'לורנטין נ"ע
נח נפשו בי"ח לחדש אדר שני התרפ"ד
תנצב"ה

[ט"ז]

מס' 112 — יעקב בכר יהודה

נפטר : כ"ו בחשון תרפ"ט

ב' ד' ה'

ישן שקט פה איש רב פעלים דגול מרבבה
עין העדה עוסק בצרכי צבור בחבה ואהבה
קרבנותיו לעדתו עצמו מיחידי סגולה שבאומה
במוס[ד] בקור חולים הגדיל לעשות באמונה שלמה
יותר מעשרים שנה נהג נשיאותו בדעת ובחכמה
הוא נבחר לראש באספה הכללית של העדה
ולכן בוכים מרה בני משפחתו לזאת האבדה
דור ישרים יבורך וצדקתו לעד בתוכנו שמורה
הגוף בשלום ינוח ונפשו בצרור החיים צרורה

מ"ק

האיש המשכ·ל ונכבד
כבוד יעקב בכר יאודה נ"ע
נח נפשו כ"ו ל"ח חשון התרפ"ט
תנצב"ה

Jacob Behar Juda
décédé le 9 Novembre
1928
a l'âge de 57 ans

[י"ז]

מס׳ 113 — אברהם שלמה ן׳ יעיש

נפטר : ל׳ בסיון תרע"ו

ב׳ ד׳ ה׳

תוך גוש עפר הן פה נקבר
איש אמונים ישר ובר
לב יודעיו נדכה נשבר
כי על חולים חסדו גבר
נמק באחרית ימיו חייהו
בחלאים רעים עד רדתו שחת
במעוז שמים תחי תפרח רוחהו
ונפשו ונשמתו תתעדן בנחת
מצבת קבורת
הרופא הבקיא אוהב התורה ולומדיה
כה"ר אברהם שלמה ן׳ יעיש נ"ע
נלב"ע ביום ל׳ לח׳ סיון התרע"ו
תנצב"ה

Docteur
Abram S. Beniech
1916

[י"ח]

מס׳ 114 — אברהמינו ב׳אריוס

נפטר : ב׳ באב תר"ע

יבוא שלום ינוחו על משכבותם
בכה עובר בקבר זה טמון מורה
אנוש אנוש אך לב ישר בו מתערה
האיר באור חכמה בחור ונער
פתי החכים דעה השכיל הבער
רחק ממעוזנו הה ! איפה אוי !
פנה האך אברהמינו באריוס נ"ע עד
נלב"ע ביום 2 אב׳ שנת העת"ר

Questa lapide
Ricopre i resti mortali
di
Abramino Vario
Ei fu
Padre e consorte amato
professore venerato
da tutti quanti lo conobbero
lascia nel dolore
consorte e 2 incosolabili
figlie
7 agosto 1910

[י"ט]

מס׳ 117 — אברהם אינריקיס מיראנדה "'

נפטר : שבט תק"ך

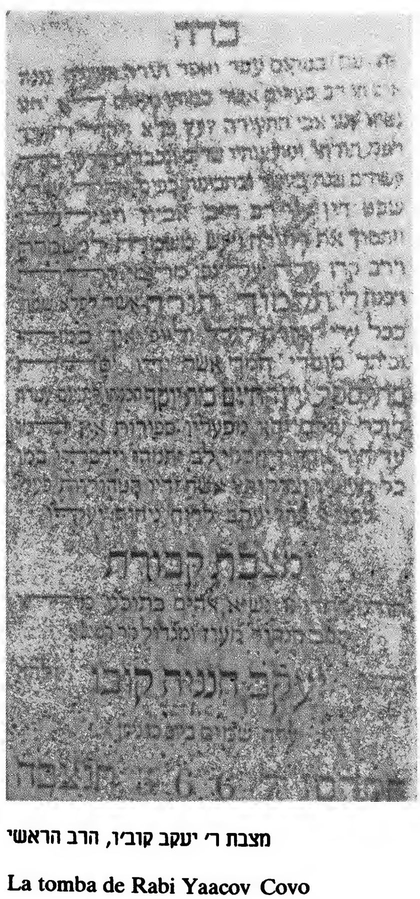
מצבת קבורת היקר נכבד ונעלה כה"ר
אברהם אינריקיס מיראנדה נ"ע יום לחדש
שבט שנת התק"ך ליצירה תנצב"ה

[כ׳]

מס׳ 119 — יהודה זאראדיל

נפטר : ח׳ בטבת תמ"ז

ישי"י עמה"ן
יהודה אתה יודוך מלאכי
שלום האומרים לך יבא שלום
בגן עדן ישים חלקו ה"ה
ה"ח הנעלה כה"ר יאודה
זאראדיל נ"ע נלב"ע ביום
י"ז ל"ח טבת ש׳ התמ"ז

מצבת ר׳ יעקב קוביו, הרב הראשי

La tomba de Rabi Yaacov Covo

[כ"א]
מס' 122 — ר' רפאל חיים אליהו הכהן
נפטר : י"ט בחשון תקפ"ב

חש(ח)[ך] מאורי ואור זורח / ולילי עד בלי ירח / יום סף עטרת עם כצל בורח / השר וגדול סר כעוף פורח / הלך פאר הדור כמו אורח / עין כל כמו מעין כעת פותח / איכה בטוב ימיו והוא בוטח / הוכל עלי קבר והר צומח / עין אב ואם בוכים בלב שוחח / לבם יקוד יקד באש נופח / אשתו מילל(ד)ת ותתיפח / חסרה כבוד ראשי במר צורח / חונן לכל דלים בלב שמח / ישר באל י"ה להשתבח / נפשו לאל נבחר מקום מזבח / רוחו כגן רוה כציץ פורח / / על ד(ה)[א] ודאי קא בכינא מפני היד שנשתלחה בדוכין שבעין / איכה יועם עטרת עם כהרף עין / רב פעלים קדש הלולים פתע פתאום היה לאין / כל העם עונים מקודש מקודש מחמד כל עין / קל מן שמיא נפק קום עלה אל המנוחה ואל הנחלה ויעל אליהו בסערה השמים הנך רואה מקדם לעין / אשים את נפשך צרורה בצרור החיים מעיני בך בן פורת עלי עין / היא מצבת קבורת הגביר ה"ח המרומם כמה"ר רפאל חיים אליהו הכהן תנצב"ה בש"[ט] נפטר ביום י"ט לח' שבט ש' על ז"ה הי"ה דו"ה לבנ"ו ע"ל אל"ה חשכ"ו עינינו לפרט קטן (סאראף באשי)

[כ"ב]
מס' 126 — ר' יהודה יעקב נחמה [11]
נפטר : ט"ו בשבט תרנ"ט

מצבת קבורת
להרב
הנכבד כמוהר"ר
יאודה
יעקב
נחמה
תנצב"ה
נלבע ביום חמשה עשר
לחדש שבט שנת התרנ"ט
ליצירה 5659
וזאת ליאודה
אבי התורה והתעודה
בעהמ"ס [12] מכתבי דודים מיין
וספר קול ענות

ב' ד' ה'

יום זה שאו קינה נהי ברעדה
הילילו על מרגלית זו אבודה
ולב כל יבכו ליום הפקודה
דעו שר וגדול נפל **יאודה**
הוי נא על נפש זכה וחסידה
יללת אבל ותרועה שברים
ענו ברמה על גבר עפרים
קול **יעקב** נשמע מפי הישרים
בת **יאודה** תחלל על משברים
נחלי דמעה ישפכו עינינו
חמדת **יאודה** פנה ואיננו
מי יגיד לנו מי ינחמנו
הם יצעקו אבינו רוענו
תורת **יאודה** חרותה על לוח
נר אלקים נפשו כאור זרוח
צבי ישראל גן עדן ינוח
באהל ישרים תנחה הרוח

[כ"ג]
מס' 131 — ר' דניאל הכהן (פרחיה) [13]
נפטר : ה' בתמוז של"ה

לכל באי גבול — עת"י ודורכי
עלי אדמת — קדושתי ועברי
גשו אל בני — אהרון ביען
לבר לוחות טמונים — הם בקברי
אדמת קדש לקדוש ה' מכובד
החכם השלם כמוה"ר דניאל הכהן
זלה"ה יום ה' ה' לתמוז השל"ה
ומ"ק
מור דניאל פרחיא הכהן ז"ל
ש' השל"ה

[כ"ד]
מס 147 — ר' אהרון דילאפואינטי
נפטר : ט' באב של"ד

ציון הלז
והאבן הזאת אשר שמתי
מצבה מהיקר ר' אהרן
די לאפואינטי נ"ע שנפטר
לבית עולמו יום ט' באב
שנת השל"ד ליצירה
תנצב"ה

[כ"ה]

מס' 151 — ר' יעקב שמואל [14]

נפטר : כ"ט באדר תרצ"א

ב' ד' ה'

ילד ואיש שיבה יבכו מרה לשבר
על הלקח אויה פתאום מחמד עינים
קרץ בא בא הועם זהב ירד אל קבר
בין רגע חלף גוע חוקר דת שמים
שם טוב קנה בטוב לבו הוד ותפארת
לכל אשר קנה השכיל בטוב לקחהו
איש אשכולות מורם מעם גולת כותרת
לכן בצל שדי ילין רוחהו
מ"ק
החכם השלם והכולל מגזע היחס
והמעלה עוסק בצרכי צבור באמונה
כמהר"ר יעקב ב' שמואל
היתה מנוחתו כבוד ביום כ"ט לחדש
אדר שנת התרצ"א תנצב"ה

[כ"ו]

מס' 162 — חנה אלאטיני

נפטרה : אדר תרכ"ח

פה שכבת חנה תמה
בת נד[י]בים ונכבדים
לה חכמת לב לה ענוה
לה שכל טוב לה מחמדים
כף (פקשה)[פרשה] בעון חמלה
לעניים המרודים
עתה ה(י)איר אור נשמתה
(בין בת) [בקרבת] מלא(ה)[ך] לבוש בדים
מצבת קבורת
האשה הכבודה והזקנה
מרת חנה אלאטיני נ"ע
נלב"ע יום ש"ק
לחדש אדר שנת התרכ"ה
תנצב"ה

Anna Morpurgo Allatini
Dal sacrario dilettissimo della famiglia
Dispensó
Ai congiunti ed amici
Copia inesausta di affetti
Consolazioni non vane
Alle miserie degli affetti
Grave di anni e ricca di meiti
Benedetta da tutti
Per virtú di cui lasció memoria durabile
La piissima donna
Lagrimata infinitamente dai figli
voló alla visione eterna
Del suo creatore
il VII marzo dell' anno MDCCCLXVII
84mo di sua corsa mortale

[כ"ז]

מס' 165 — משה המכונה אלפרדו בן דוד (דריו) אלאטיני [15]

נפטר : ד' בחשון תרס"ב

ב' ד' ה'

אשיחה במר נהי בכי תמרורים
לשבר זה הילילו ה"ה בקול מרים
פאר מש[פ]חת אלאטיני הובל לקברים
רוע(ה) התרועעה הארץ ב(י)קול יללה
יקר רוח עודנו באבו לשמים עלה
דוה לבנו ונמס כדונג ברתת וחלחלה
וכל באי ש(ב)[ע]ר עירו נשאו קינה
אהה! צבי מחמד לבבנו אנא פנה
לשחת ירד במיטב ימיו כב"ן שנה
איש שר ואוהב מגזע היחס והמעלה
טרוף טורף איש משכיל ממנו הגלה
יקר מחרוץ מנכבדי ארץ מאד נעלה
מצבת קבורת איש גדול ורם כבוד שמו
משה המכונה אלפרידו ב'
דוד אלאטיני נ"ע
נח נפשו ביום ד' ל"ח חשון ש'
יושב בסת"ר עליון פ"ק
5662

Alfredo Allatini
nato in Salonicco il 2 Giugno 1849
speratovi il 17 Ottobre 1901
modello di rettitudine
sola accessibile al vero al bene al bell
salo nelle amicize
a soli 52 anni
lasciava nel pianto
la moglie diletta le figlie idolorante
il fratello le sorelle il genero
i congiunti gli amici
e numerosi operai
che a lui devono
il miglioramento morale e materiale
conseguito coll'onesto nobilitante lavoro
negli stabilimenti industriali
da lui fondati
a lustro e providenza del paese
che rimarramo insigni munumanti
di imperituro ricordo ed onore
della mente elevata del cuore generoso
di tanto benemerito cittadino

מצבת
קבורת האשה הכבודה הצנועה והזקנה והנכבדת
מרת רחל מורפורגו נלב"ע
ביום כ"ב לחדש כסליו שנת התרכ"ח ליצירה
תנצב"ה

Rachele Allatini Morpurgo
Nel animo esemplarmente gentile
inesusto tesoro accalse di virtu
nobilissime
ebbe chiaro e perspicuo l'intelleto
e per le opere
purificate dell'alito soave del sacrifizio
a quanti la cunobbero
parve immagine vivente
de vero e del bueno
ma ahime
Che la cara esistenza della ellettissima
donna il di xx Decembre del anno
MDCCCXVII
LXIVmo di sua corsa mortale
piansero amaramente estianta
congiunti ed amici
e l'unico doloratimo figlio
il quale
ad onoranza e pietoso ricordo
di una madre
altremisura diletta
Q. T. P.

[כ"ח]

מס' 166 — מואיס מאוריציו אלאטיני
נפטר : 23/3/1904

Questa spezzata colonna
eterni la memoria
di
Moise Maurizio Allatini
Che Dio volle con se
quando nel vigore degli anni
per ornamento di ogni dote piú bella
Era orgoglio e speranza dei suoi
ammirazione di quanti lo conobbero
l'universale rimpianto
la cura di ammaestrare
alla soglia della paterne virtú
le tenere figlie
inconscie di tanta sventura
leniscano lo strazio ineffabile
della giovane sposa
dei genitori sventurati
Nato a Londra il 9 Agosto 1875
Morto a Salonicco il 23 Marzo 1904

[כ"ט]

מס' 167 — רחל מורפורגו
נפטרה : כ"ב בכסליו תרכ"ח

אמי אוי לי יראה, חכמה
כי באה לי חן ותומה
בפרי בתך צניף היו
מכה נחלה, גם מעילה.

אחות, רעיה ברוך (טראף) [בוראך]
כוס רויה יאמר(ו) רוא(י)ך
ולוית חן בשערים
לראש בעלה, מהוללה.

יד לאביון עד יום החרון [אחרון ?]
לתת פדיון בעו(ז)[ז] ורון
לחם לתת רגע תסיד (?)
וגם שמלה, היא לא תכלא.

על כן ליום שמה נעים
נורא איום לשעשועים
תשהק לפיד לאבל אם
ליום נחלה, היא הנחילה.

כגן רוה תשג(ה)[א] תפרח
בתוך נוה אורה יזרח
בחצרות אל על בן דוה
היא שתולה, מזבול לה.

[ל']

מס' 168 — שרה אשת זכריה מורפורגו
נפטרה : י"ד בתמוז תקל"ב

האבן הזאת אשר שמתי מצבה
היא האשה אשר הוכיח ה'
מ' שרה תמ"ן אשת היקר ונעלה
כה"ר זכריה מורפורגו
לקח אותה אלהים ביום י"ד לח' תמוז
שנת התקל"ב וגם תו"ב נפשך

[ל"א]

מס' 169 א' — רחל אשת דוד מורפורגו
נפטרה : י"ט בניסן תקס"ט

לזאת יקרא אשה כשרה
וגם חסידה זכה וברה
נפשה ורוחה כקרבן אורה
ובצרור החיים תהי צרורה
היא האשה היקרה וצנוע[ה] מרת
רחל נב"ת אשת הגביר המרומם
כמוה"ר יוסף דוד מורפורגו
שנפ' ביום י"ט לח' ניסן ש' תקס"ט

[ל"ב]

מס' 173 — הרב דון יעקב המכונה בכור ן' ב'יניסטי

נפטר: ר"ח בניסן תקע"ט

הנה המצבה עדה
לשונו כסר בחדה
על התור[ה] ועבוד[ה]
נפשו מקינו ד(ע)[א]ה
על איש מלא חכמה
בתוך קהל ועדה
גור אריה יהודה
להתעדן א(ז)[ל] מועד[ה]
הלא הוא הרב המובהק
כמה"ר דון יעקב ה"מ בכור
ן' ב'יניסטי זלה"ה ומ"ך ביום
ר"ח ניסן שנת התקע"ט

[ל"ג]

מס' 174 — יוסף צלמונה

נפטר: כ"א באדר תרמ"ה

עובר אורח ספוד ושא(י) קינה על מות איש אמונים ותמים
נדיב לב נושא ונותן באמונה צדק מדו ביתו ועד לחכמים
ידיו רב לו בראשיתו אך בא[ח]ריתו שבע מכאוב ולענה
בגן אלקים תהי כבוד מנוחתו בצל שדי צור שוכן מעונה
ה"ה הגביר המרומם אוהב התורה ומוקיר רבנן כה"ר יוסף
צלמונה נ"ע נפ' לב"ע ביום אחד ועשרים לחדש אדר ש' התרמ"ה ליצירה

[ל"ד]

מס' 175 — משה יצחק צלמונה

נפטר: ל' בכסליו תרע"ד

משה עלה למרום לקחת פרי צדקותיו
שמונים ושש שנה היו ימי מגורותיו
הלך בחוקי השם שמר מצותיו ותורותיו
צל עליון היה מלונו כל הימים והשנים
לתורה וללומדיה אהב מזהב ומפננים
מתחסד עם קונו הלך בדרך האר־נים
ונשא ונותן עם רעהו כאיש אמונים
נדבת לבו נתן בסתר לדלים ואביונים
הדריך בדרך השם בנים ובני בנים
ה"ה הישיש הנכבד שלשלת יוחסים
כה"ר משה יצחק צלמונה נ"ע
נלב"ע שלושים לח' כסליו ש' התרע"ד
תנצב"ה

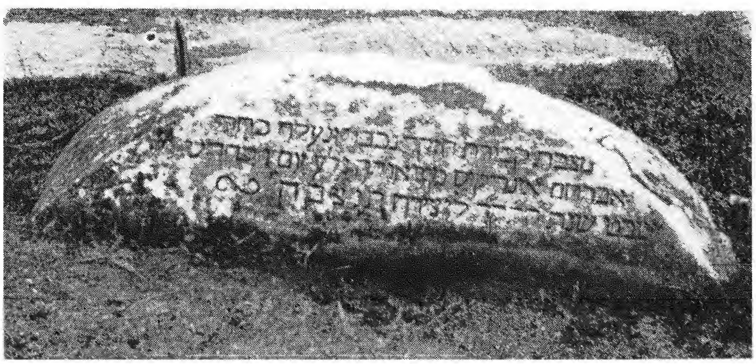
MOISE ISAAK SALMONA

[ל"ה]

מס' 176 — הדיין ר' יצחק צלמונה [16]

נפטר: ח' בשבט תרמ"ד

בקול מר קוננו כל גבר   איך אבד חסיד מן הארץ
נער וזקן יעירו זעקה שבר   איך מקור חכמה גודר פרץ
צדיק מלא בינה אור שבעתים: אהה אנה פנה אוהב הכושר
בימי אחריתו שתה תוגה כמים: גזרת מלך רם שופט יושר
ה"ה הדיין המצוין, הרב ועצום מדוכה ביסורין כמוהר"ר
יצחק צלמונה ז"ל נתבק"ש בישיבה של מעלה ביום י"ח
לח' שבט שנת התרמ"ד ליצירה תנצב"ה
5644

[ל"ו]

מס' 177 — יוסף בן דוד פ'רנאנדיס דיאס

נפטר: כ"ו בתמוז תרל"ה

בכי תמרורים ציר הצירים
הנה מיתתו וימת יוסף
בכי וצעקה נהי נהיה והה
הויה טרוף טורף יוסף
בכי וצירות אשכלות
מרורות ותהי על ראש יוסף
הלא זה ה(ן)גביר שנפטר
בק"ש במיטב ימיו מדוכה
ביסורין קשי[ם] ימיו מכאובים
כה"ר יוסף בן הגו"ם סי'
פ'ירנאנדיס דיאס ה"י ויהי
היום כ"ו לח' תמוז משנת
התרל"ה ליצירה
תנצב"ה נפש יוסף

[ל״ז]

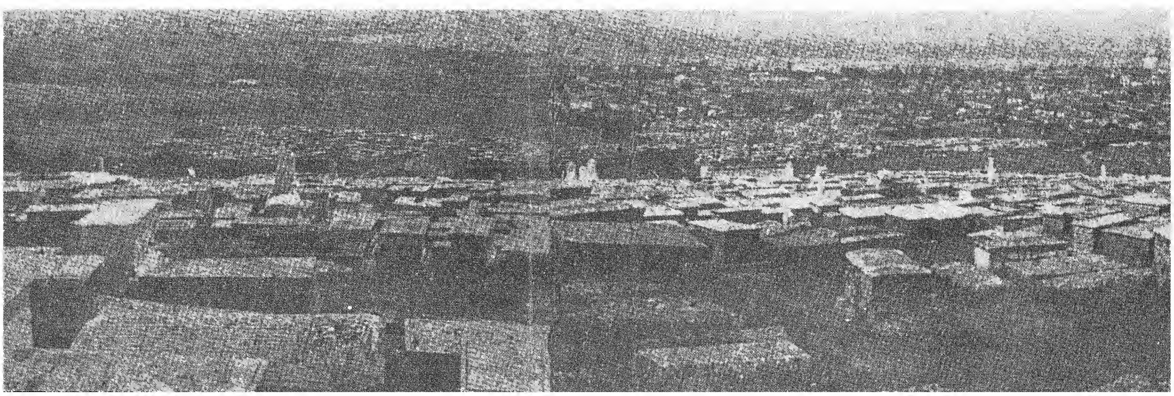
מס׳ 178 — דוד פ׳ירנאנדיס דיאס

נפטר : ג׳ באייר תרמ״א

ב׳ ד׳ ה׳

מצבת קבורת הנו״מ הישיש
ונכבד בן שבעים ואחד
שנים סי׳ דוד פ׳ירנאנדיס
דיאס

אל שבר זה בכו בכיה / בנפש מרה ויפקד מקום דוד
ציר וצוחה תאניה ואניה / צועקים ועוטרים [א]ל דוד [17]
קול צרה וצוקה בכי ואנחה / קינה ודמעונא לבית דוד
קול נהי נשמע צעקה / גדולה ומרה לקראת דוד
קול בכיה בעמק הבכה / על בניו ויולדיו היו ימי דוד
רוח נאמן עושה נחת לאדם / ידיו אמונה כלם ידם עם דוד [18]
הלא זה הוד והדר הישיש ונכבד בן שבעים ואחד היו ימי דוד
נ״ע סי׳ דוד יוסף פ׳ירנאנדיס דיאס ביום ג׳ לחדש איר ש׳
התרמ״א תמ״ך תנצב״ה

מראה כללי של בית העלמין העתיק.

Vista generala del cimeterio jidio

[ל״ח]

כס 180 — שלום באייונה לופיס סילווא

נפטר : כ״א בטבת תרכ״ג

בכו בכה בכיה כפולה
עשו מספד בקול יללה
שתינו כוס התרעלה
ארוכה לא עלתה למחל[ה]
ה״ה הגו״מ המתחסד עם
קונו שנפטר בקצרו(ר)[ת]
שנים כה״ר שלום
באייונה לופיס
סילווא נ״ע ומ״ך ביו[ם]
א״ך לחדש טבת
משנת התרכ״ג
ליצירה אל המנוחה
ואל הנחלה תנצב״ה

[ל״ט]

מס׳ 182 — משה לופיס סילווא די באייונה

נפטר : י״א מנחם אב תר״ם

ברוך דיין האמת
לשבר זה בכו בכיה בנפש מרה
ספוד הציר ספוד ווי להאי שופרא
קול מרים קינה ודמעונה זעם וצרה
קול ציר וצוחה צעקה גדולה ומרה
ה״ה הרופא המובהק גו״מ סי׳ משה
לופיס סילווא די באייונה נפטר
לבית עולמו בין חמשה וששים
שנה ביום אחד עשר לחדש
מנחם שנת התר׳ וארבעים
ליצירה תנצב״ה

אף כי גופו מחלה עברה
יראת שדי רק אוצרו היתה
שנא כזב צדקתו נפלאתה.

לטוב אחיו יגע ימי חייהו
לבית ספר פס משען משגיח
נפקד מקום דוד שמם נוהו
לעיר הזאת רעש נפל צריח
אך בין כוכבי רום יפיץ אורהו
כעץ שתול עלי מים יפריח
יאכל פרי צדקו ומשמים
יברך את ביתו עשר ידים

מצבת קבורת
האיש הנעלה רצ״ו
הישיש הנכבד
כה״ר
דון משה מורפורגו
נלב״ע
ביום כ״ד תמוז
התרמ״ח ישי״ עמה״ן

David Morpurgo
Nacque a Livorno in Toscana
da Moise Morpurgo e Rachel Allatini
Visse anni LXV
Morí a Salonicco
nel Luglio MDCCCLXXXVIII

Educato al culto
di sentimenti nobili e gentili
fu esempio
di virtù domestiche insuperabili
di rettitudine
nelle azioni della vita utilmente operosa
d'integritá
nell' esercizio assiduo dei commerci
oltremodo compassionevole
ascoltó sempre benigno le voci degli infelici
e d'animo acceso per civili progressi
coopero con zelo incessante
nel creare e sorreggere
molti e splendidi istituti
destinati le sorti a migliorare
degli indigenti
Con coraggio con ammirabile rassegnazione
gli assalti tollerando e gli spasimi
di un morbo lungamente durato
ribelle ad ogni cura
accrebbe a sue rare qualitá
l'affetto e la stima in quanti lo

Moise Lopes Silva
di Bayona
medico chirurgo
di costumi integro
incurabile infermitá lo interruppe
sino dal principio
nell' essercizio della sua carriera
mori il 18 luglio 1880
nel 65° anno di sua vita
beneficando il povero
fu immensamente compianto
la moglie e i figli
inconsolabili di tale perdita
Q.M.P.

[מ׳]
מס׳ 183 — עמנואל שתאינר
נפטר : תרס״ב

Hier Ruht
Herr
Emmanuel Steiner
ober-inspektor
de
orientalischen einbahnen
geboren
9 Juli 1902
Friede Seiner Asche
עמנואל שתאינר

[מ״א]
מס׳ 184 — אדילי אלפייר שתיינר
נפטרה : תרס״ו

Hier Ruht
Frau
Adele Alfieri
Geborene
Steiner
20 August 1881
Gestorben
27 Marz 1906
Friede ihrer Asche
אדילי אלפ״ייר שתיינר

[מ״ב]
מס׳ 185 — דוד משה מורפורגו [19]
נפטר : כ״ד בתמוז תרמ״ח

איש גדול העצה זך שפל ברך
טמון תוך ציון זה, לעד נסתרה
חכמתו נשגבה שאין לה ערך
לכתוב צח לשונו ידו גברה
ויהי שכל דוד אפים ארך

העזובת אלוף נעוריה אילת אהבים ויעלת חן
רב חינא :
בעלה בהיר [בעיר ?] עורר לויתן צעקה גדולה
ומרה אנה פנה :
היא האשה אשת חיל כפה פרשה לעני וידיה
(שלח מימנה) [שלחה למנה] :
על זאת רבת המעלות כל כבודה הגבירה
המ[ע]טירה :
שנפטרת בקצרו(ר)[ת] שנים מ׳ ביינב׳ינידה
תמ״ך אשת
הגביר המרומם מגזע היחס והמעלה סי׳
שלמה בן
אליהו פ׳ירנאנדיס דיאס הי״ו אך זה היום
ט׳ לח׳
אייר משנת התרי״ד ליצירה תנצב״ה

A questo riposo
di Benvenuta Fernandez
pia modesta gentile
madre di famiglia esemplarissima
nata il XVII Settembre MDCCCXIX
e involata per furia irreparabile
di morbo il VI Maggio MDCCCLIV
vengono a piangere
il consorte giá oltremisura
felice ora inconsolabile di
averla perduta i figli
cresciuti ad amarla i ritrarme
le care virtù
i congiunti che l'ebbero amorosissima
i poverelli
ai quali fu vera provvidenza
e verraun di il pargoletto
che non farmo la parola
al dolce nome di madre

[מ״ה]

מס׳ 188 — פרלה יצחק כהן אשת לואיג׳י פ׳ירנאנדיס
נפטרה : תרכ״ג

Perla Isaac Kohen
venuta da Fiume sua patria
sposa in Salonicco a Luigi Fernandez
presso all'apice della felicitá coniugale
sul punto di esser madre
oh contrasto di umane vecende !
spirava nel suo ventiduesimo di etá
il 6 di Ottobre del 1863
il consorte infelicissimo
Q.M.P.
conobbero
Ah ! . . . come nella consorte e nei figli
affranti da infinito dolore
nei congiunti e negli amici
dovette egli lasciare
incancellabile la venerata memoria
di sè
acerbo il cordoglio
del piangerlo estinto

[מ״ג]

מס׳ 186 — גוסטינה בסו מרפורגו
נפטרה : ט׳ בסיון תרס״ט

ב׳ ד׳ ה׳
לך אשה טובה לך אם רחמניה
גוסטינה היקרה נפש יפה פיה
לך יעלה יבוא מארץ מאפל[י]ה
בני אבל בניך אני[ה] נהיה
גם אנקת אומללים על רו(ת)[ב] עליליה
אשר באבד[נ]ך אבדו את בתיה
את מלאך גואלם עין כל דל צופיה
ו(י)תעלי על לקחת כוס רויה
ויהי יום ט׳ לחדש סיון שנת 5669

Qui riposano i resti mortali
di
Giustina Besso Morpurgo
Nata a Trieste il 19 Novembre 1835
Passata a miglior vita a Salonicco
L' 8 Giugno 1908
Moglie e madre incomparabile
alla sua tenera anima
giunga e s'innalzi
il rimpianto
dei figli inconsolabili
e dei molti infelici
che in lei perdono
un angiolo benefattore

[מ״ד]

מס׳ 187 ביינב׳ינידה אשת שלמה אליהו פ׳ירנאנדיס
דיאס
נפטרה : ט׳ באייר תרי״ד

עין במר בוכה ולב כי המר שדי פורה ראש
ולענה :
כי עלה המות וכרת הזאת נעמי יבכיון מר
קינה ודמעונה :
ספו׳ד הצי׳ר, צי׳ר הצירי׳ם תאניה ואניה
ואבל כבנות יענה :

[מ״ו]

מס׳ 189 — מלכה אשת שמואל סאפורטה

נפטרה : א׳ באדר ב׳ התרנ״ז

אשת חיל איך נגזרה
מארץ החיים למשכן צלמות
אם הבנים איך הוסרה
נאסף אורה ובח(ו)לונה המות
יום עברה זעם וצרה
כי אפפוה חבלי מות
שאו עליה קינה מרה
כי סר מר המות
ה״ה האשה הכבודה
וצנועה מ[רת] מלכה תמ״ך אלמנת
הגו״מ כה״ר שמואל
שלמה סאפורטה נ״ע נלב״ע ביום הששי
א׳ ל״ח אדר״ב ש׳
התרנ״ז ליצירה תנצב״ה

[מ״ז]

מס׳ 190 — שמואל שלמה סאפורטה

נפטר : ח׳ באב תרנ״ה

עובר אורח במר יהמה אנה פנה מחמד עין
יזעק בתאניה ולא ידמה איך קדר מאור עין
פתע פתאום בזעם ועברה בא הכורת ויגרע
גזעהו
הפך כנורו לאבל ומרה עלי אדמות שת נוהו
ה״ה הגו״מ אוהב התורה ומוקיר רבנן כה״ר
סי׳ שמואל שלמה סאפורטה נ״ע
נפטר לבית עולמו ביום שמונה לחדש אב
שנת הת״ר וארבעה וחמשים ליצירה
תנצב״ה

[מ״ח]

יוסף שמואל סאפורטה

נפטר : ז׳ בשבט תרנ״ז

ב׳ ד׳ ה׳

תחת ציון מצבת לו שלום ינוח
גו הולך מ[י]שרים מעטה איש רוח
דלים יבכו כשל עוזר למו
יתומיו אמו ואשתו במכאוב לבמו
אחיו מיודעיו ואוהביו מר יבכיון
כי לקח תפארתם בצר יהמיון
מאן דקמן נטע נעמן גומל חסדים הגו״מ
כה״ר יוסף שמואל סאפורטה נ״ע
נלב״ע באביב ימיו ביום ז׳ לח׳ שבט ש׳
התרנ״ז תנצב״ה

[מ״ט]

מס׳ 192 — שלמה שמואל סאפורטה

נפטר : ט׳ באדר ב׳ תרס״ח

ב׳ ד׳ ה׳

שאו קינה במקום רינה בנפש מרה
לאיש זך וישר שפ[ת]אם נסע הרה
מות אכזרי טרפו עודינו כחמה ברה
יהי רצוי אחיו בעצתו היקרה
נפשו תשבע בגן מול עליון נורא
על זרעו ירחם וינחם אל נאזר בגבורה
מצבת קבורת
הנבון ומעולה שנפטר בקצרו(ר)[ת] שנים
כה״ר שלמה שמואל סאפורטה נ״ע
נלב״ע ט׳ לח׳ אדר שני מש׳ התרס״ח

[נ׳]

מס׳ 193 — יאודה שמואל סאפורטה

נפטר : ל׳ בשבט תרס״ח

לאיש ישר וזך כחמה ברה
שאו קינה גדולה בנפש מרה
מות אכזרי פתאום נסעו הרה
ה״ה! טורף באיבו חשך אורה
ישר במעשיו היה אבינו
ובהילו נרו עלי ראשינו
אור ב(י)תינו פנה ואינ(י)נו
לשבר זה מי ינחמ(י)נו
מצבת קבורת
הנבון ומעולה שנפ׳ בק״ש מדו׳[כא] ביסורי׳
כה״ר יאודה שמואל סאפורטה נ״ע
נלב״ע ביום ל׳ לח׳ שבט ש׳ התרס״ח
תנצב״ה

[נ״א]

מס׳ 194 — יצחק יהודה מודיאנו

נפטר : כ״ד בכסליו תרס״ד

קרא נ(ה)[א] מר מר עד בלבי יוחק
קול ה׳ בהדר קורא(ה) מעל שחק
קח נ(ה)[א] את יחידך את יצחק
הנה
ינוח על (על) משכבו
צדק פועל אל הר נבו
חן וכבוד לשם שבו
קול ברמה רמה יצחק

יאיר שמו לדורות
אור כל זרועו פארות
דגול שבעת הנרות

האיר ויזרח יצחק
מובן [מוכן ?] עזר לעם עדתו
די פעולות פעל בעתו
אנו חסרנו אוי בריתו
נ"ע בגן אלקים נשמתו
מ"ק הגו"מ רצו"ח ה"ר
יצחק יאודה מודיאנו נ"ע
נולד ביום א"ך סיון שנת התו"ר
ונלב"ע ביום כ"ד כסליו ש' הת[ר]ס"ד
ליצירה
אך צדיקים (אב) יודו [ל]שמ"ך [20]
5664
Qui Giace
Isaac Giuda Modiano
Nato il 15 Giugno 1846
Morto il 13 Dicembre 1903
Fu marito modello
padre affettuosissimo
modesto amantissimo del
bene tutto dedito ad
alte opere di carita
1903

[נ"ב]

מס' 195 — ר' יאושע מוסאפ'ייא
נפטר : כ"א בכסליו תרכ"ט

קול נהי בכי תמרורים קינה ודמעונה הלך
וילך יאושע
קול בכי וצעקה גדולה אנה פנה הנה מיתתו
וימת יא:שע
נפקד ממנו מלא רוח חכמה ובינה אב מב'ן
לב יאושע
מאיר עיני חכמים קרא הרבה ושנה בשערי[ם]
המצוינ[ם] שער יאושע
איש שהכל בו קנה בינה לן בעמק הלכה וילן
יאושע
הוד והדר הרב המובהק ונגה לו ברק ודורש
טוב כמוה"ר
יאושע מוסאפ'ייא ז"ל א"ך זה היום א' כסליו
מ"ש תרכ"ט
ליצירה תנצב"ה אל מקום הקדש נחלת עולמים
נחלה ליאושע

[נ"ג]

מס' 196 — אוגוסטו לופיס סילווא באיונה
נפטר : תרפ"ט

Qui Giace
la salma di
Augusto
Lopez Silva de Bayona
uomo integro generoso
mancato all'affetto dei suoi
il 18 aprile 1929
in etá di 75 anni
dopo una nobile
ed operosa esistenza
tutta dedita
alla famiglia ed al bene del prossimo
la moglie e i figli desolati
Q.M.P.

[נ"ד]

מס' 197 — ר' אליהו שלמה ן' שאנגי'
נפטר : ג' באדר ב' תרנ"ד

בקול קוננו בכל עבר
איך אבד חסיד מן הארץ
נער וזקן הלילו זעקת שבר
אהה אנה פנה גודר פרץ
כל ימיו הלך בדרכי יושר
לעזור דל ואביון חגר מתנים
זורע צדקה וחסד אוהב כושר
פתע היה לאין מחמד עינים
ה"ה החכם המז(ק)[כ]ה, את הרבים
אוהב ומוקיר רבנן כה"ר
אליהו שלמה ן' שאנגי ז'ל
נפלב"ע ביום שלשה לח'
אדר א' ש' תרנ"ד
תנצב"ה

[נ"ה]

מס' 198 — יוסף יעקב קאפואנו
נפטר : ג' בסיון תרס"ג

ב' ד' ה'
מצבת קבורת
האיש הנכבד רודף צדקה וחסד
כה"ר יוסף יעקב קאפואנו נ"ע
נולד 15 שבט 593 נלב"ע ג' סיון
ש' 663 תנצב"ה
1903 29

[נ"ו]

מס' 199 — מנחם עובדיה פ'אראג'י
נפטר : ו' בחשוון תרס"ב

על מצבת הלז עמוד עובר אור(ד)[ח]
צעק בתאניה שפכ(י) לבך מר (צרוח) [צורח]
איך קדר אור יומם כצל בורח
היה לאין מחמד עין יקר רוח
ה"ה הנבון ומעול(ל)[ה] ממשפחת רם

סי' מנחם עובדיה פ'אראג'י נ"ע
נפלב"ע ביום ששה לח' חשון ש' תרס"ב
תנצב"ה

Menachematchi Ovadia Faraggi mort le 13 Octobre 1901 a l'age de 68 ans

[נ"ז]

מס' 200 — יוסף המכונה בכור לופיס סילוא באיונה
נפטר : ב' בכסליו תרמ"א

האבן הזאת ציון במרר היא מצבת קבורת
נפש היפה
איש מכאובות וידוע חולי ארוכה לא עלתה
לו ותרופ[ה]
הולך צדקות איש תבונות מנקיי הדעת שדעתו
יפו
ה"ה הנו"מ סי' יוסף המ' בכור לופיס סילוא
דידיע באיונה
נ"ע והמ"ך ביום ב' לח' כסליו מש' התרמ"א
לב"ע תנצב"ה

[נ"ח]

מס' 201 — רפאל שלמה לופיס סילוא
נפטר : ח' בתמוז תר"י

שמעו זאת כל העמים
כי המר [שדי ממרומים]
פתע פתאם נטבע בל[ב] ימים
בחור כארז גזרת מרומים
הלא הוא הבחור נ"ח וחש' [21]
כה"ר רפאל שלמה לופי[ס]
סילוה נ"ע ומ"ך ביום ז"ך
לח' תמוז ש' התר"י תנצב"ה

[נ"ט]

מס' 202 — ר' יאושע בכור יצחק מודיאנו
נפטר : ו' בשבט תרי"ט

קול נהי נהיה נהי בכי תמרורים
ע"ד צרה זאת נחלה ליאושע
קול צעקה גדולה ומרה ציר הצירים
נהפכו פנים לירקון פני יאושע
קול נהי נשמע במחני העברים
נפקד ממנו איש על העדה וימ'[ת] יאושע
קול מרים כי המר שדי כמים המרים
ויהי לאין מחמד כל עין שפוך יאושע
מאי דקמן זרוע המיומן הינו סגן
הינו ממונה על הצבור חכם המבין
כמה"ר יאושע בכור יצחק הידיע
מודיאנו נ"ע אך זה היום ששה לח'
שבט משנת התרי"ט נב"ת במנוחות
שאננות אמן כן יאמר ד' אל יאושע

[ס']

מס' 203 — שבתי שלמה חסיד
נפטר : י' בשבט תרנ"ב

ב' ד' ה'
שאו על שפיים קינה על מות זה הגבר
ביום מר זה כי בא לנו השוד והשבר
תען לשוננו קינה בכל פנה [ו]עבר
יען אבינו גוע והורד אל קבר
שלם היה במדות כלו היה תמים
לעבודת אל שחר והשכים כל הימים
מהונו פזר כסף גם זהב כמו רמים
הקים תוך ביתו בית מדרש לחכמים
חסיד ועניו הוא היה שפל ברך ורוח
סר מרע ואך טוב עשה לכל נכה רוח
ידו שלח לאביון ולאין לו כוח
דרך ישרים לו ונפשו תמצא מנוח
מצבת קבורת
מהאיש רם המעלה גביר ונדיב ונעלה
רודף צדקה וחסד מחזיק ביד לומדי התורה
ה"ר שבתי שלמה חסיד נ"ע
נלב"ע ביום עשרה לחדש שבט
שנת התרנ"ב ליצירה
תנצב"ה
5652

[ס"א]

מס' 204 — אסתר אשת יוסף פירנאנדיס דיאס
(לבית מזרחי)
נפטרה : כ"ה בסיון תרע"ד

ב' ד' ה'
פה שוכבת מרת אסתר
למשפחת מזרחי
אשת המנוח יוסף פירנאנדיס דיאס נ"ע
נפטרת בת חמש וששים שנה
ביום כ"ה סיון
שנת התרע"ד

[ס״ב]

מס׳ 205 — יוסף שמואל מזרחי

נפטר : כ״ד באייר תרס״ו

ידידיה רב פעלים יצא לנוח
ויהי יוסף עניו מאד ושפל רוח
סוחר נכבד תהלתו לכל רוח
פזר נתן לכל עני ונב(י)[ה] רוח
שוחר דעת הרבה צדקה כל ימיו
מטוב לבו אהב עמו וחכמיו
ולדל שואל חננו ברוב רחמיו
אל רעב וצמא הרוה מעין מימיו
מפעליו הטובים יאירו כאורה
זהב טהור הרים להרביץ תורה
רוחו נדבה לקרן תלמוד תורה
חיי נפשו בצרור החיים צרורה
מצבת קבורת
מהאיש יקר ונעלה
ה״ר יוסף שמואל מזרחי נ״ע
נלב״ע ביום ש״ק ארבעה ועשרים
לח׳ אייר ונקבר למח[ר]תו כ״ה בו
שנת התרס״ו לפ״ג
תנצב״ה

Joseph S. Misrachi
décédé le 18 Mai 1906
Inhumé le 20 Mai 1906

[ס״ג]

מס׳ 207 — ר׳ יוסף קוב׳ו

נפטר : כ״ד בניסן תרמ״ג

מר יקוננו כל גבר
נער וזקן בזעקת שבר
אבד אנוש נקי כפים
טהור לבב ארך אפים
יקר רוח אוהב כושר
מדותיו על פי היו[ש]ר
לזאת הורידו דמע כמים
חגרו שק על מתנים
ה״ה החכם הנו״מ כה״ר יוסף
קוב׳ו נ״ע נפטר לב״ע ביום
ארבע ועשרים לחדש
ניסן משנת התרמ״ג
ליצירה 5643
תנצב״ה

[ס״ד]

מס׳ 208 — דוד לופיס סילוה ביונה בן בכור

נפטר : ח׳ באדר א׳ תרכ״ב

כי מר נגע אש קדחה : ותהי על דא דוד
אוי ואבוי ציר וצוחה : עדנו באבו [ו]יל[ך] דוד
המר שדי גמר קיחה קיחה : ויפקד מקום דוד
הלא הוא נטע נעמן שנ[ת]בקש המאוש[ר] סי׳
דוד לופיס סילוה דידיע ביונה נ״ע בן להגביר
המרו[מם] סי׳ בכור ה״י אך זה היום ב״ך
לח׳ אדר א׳ מש׳ התרכ״ב ליצירה תנצב״ה

[ס״ה]

מס׳ 209 — שלמה משה קוב׳ו

נפטר : ט״ז בסיון תרע״ג

שאו קינה נמרצה על ציון זה עברי דרך
לן ונח פה איש ישר יקר שפל ברך
מחלה עזב במיטב ימיו אותו הוביל[ה] לקבר
הומים במר לבם בניו הצעירים על זה השבר
קוננו בנפשו תכונות יקרות תורה ודרך ארץ
בשכר פעולותיו הטובו[ת] עשה פה בארץ
ונפשו תלין במנוחה שם במרומי ערץ
אקי ריפוזה לוס ריסטוס מורטאליס דיל
דיפונטו

שלמה משה קוב׳ו

נ״ע דיספואיס די סומפורטאר מונג׳וס יסורים
פ׳ואי אראנקאדו די אלאדו די סוס קירידוס
אלה פ׳לור די סו ב׳ידה מואירטו איל 16
סיון 5673 סו אלמה ריפוזי אין פאס אמן

[ס״ו]

מס׳ 210 — ג׳ויה אשת ר׳ יוסף קוב׳ו

נפטרה : א׳ בחשוון תרכ״ז

האבן הזאת מה הלשון אומרת
(א)[ה]ומיה היא וצועקת נהי בכי
תמרורים האשה שהלכה במצב
האדמה אמה מזה ואמה גזרת מלך
היא אין שלטון ביום המות היא
האשה שמתה בקצרות שנים מ[רת]
ג׳ויה אשת החכם המרומם כה״ר
יוסף קוב׳ו הי״ו מ״ך ביום א׳ לח׳ חשון
משנת התרכ״ז תנצב״ה

[ס"ז]

מס' 211 — משה אברהם קוב'ו

נפטר : כ"ג בסיון תרכ"ד

עין במר בוכה וקול מספד
תמרורים ויללה על זאת כל
שומעיו ישאו ק[י]נה בקול
המולה זעקת אבל יעוררו
יחד כל איש וכל גבר
כזקן כנער מר יעירו ישמיע[ו]
צעקת שבר הלא זה המאשר
מעשות צדק לא נמנע הגו"מ כה"ר
משה אברהם קוב'ו נ"ע היום
כ"ג לח' סיון מש' התרכ"ד ליצי'[רה]
תנצב"ה

[ס"ח]

מס' 212 — וידה בת יאודה נאבארו אשת יעקב קוב'ו

נפטרה : תמוז תרע"ו

ב' ד' ה'

בת מי את שוכבת בזה הקבר
בת שוע בת נדיב בגוברין גבר
יאודה נאבארו שמו נודע בכל עבר
אשת נעורים לאיש (ס)[כ]נעני (?) ובית חבר
היקר המנוח יעקב קוב'ו שוכב קבר
המנהלת ביתה ברוח היה(י)דות
ותמיד דרשה מדת האחדות
היא האשה רבת המעלות המאושרת והזקנה
מרת וידה תמ"ך
נלב"ע לחדש תמוז התרע"ו תנצב"ה

[ס"ט]

מס' 213 — יעקב אברהם קוב'ו

נפטר : ו' בטבת תרס"ט

ב' ד' ה'

ידי נטפו מר ואמצעותי מר עובר
על גלות כבודי לעפר ישכון בזה הקבר
קולי למו אב [22] יזעק מרה בזה השבר
בצר לי לאם תבכה כי אבדה כל שבר
קרוביו ומיודעיו יענו הו! הו! בכל עבר
וילך בקברות אבותיו ונשמתו עלתה אבר
בילדותו קרא ושנה עם חברים בגברין גבר
ויראת ה' היתה אוצרו עדי הובילוהו לקבר
מצבת קבורת
יקר רוח איש תבונה מגזע היחס והמעלה
זקן ונשוא פנים
כה"ר יעקב אברהם קוב'ו נ"ע
נלב"ע ו' טבת התרס"ט תנצב"ה
5669

[ע']

מס' 214 — מנחם שמואל אסיאו

נפטר : י"ח בטבת תר"ס

ב' ד' ה'

איש (ה)[א]מונים מבני אדם פס
כל ראש לחלי וכל לב נשבר
קול שאון בעיר וקול ששו[ן] חס
כי על חולי[ם] עני[י]ם חסדו גבר
שמו יזכר פה לדור דורים
כי צדק לבש בעין יפה
מעות ליתומים תרומה הרים
עתה נפשו בעליון נכספה
אמנם עתה רוחו ברה
בין שרפי אל היא מאירה
בעדן גן מקום אורה
מול אביה עליון נורא
מ"ק
הנבון המעולה רודף צדקה וחסד
אוהב התורה ולומדיה
כה"ר מנחם שמואל אסיאו תמ"ך
נלב"ע ביום חי לח' טבת ש' התר"ס
תנצב"ה

[ע"א]

מס' 215 — יוסף בן יהודה בכור אסיאו

נפטר : ח' בסיון תרס"ד

ציון
לנפש איש רם ונעלה
מגזע היחס והמעלה
יוסף ה"ר אסיאו
בן להמנוח
ה"ר יהודה בכור אסיאו
נלב"ע בקיו"ש ביום
תשעה ועשרים לח' סיון
שנת התרס"ד ליצירה
תנצב"ה
5664
ב' ד' ה'
יהודה וישראל ספדו פה זה הגבר
ושאו קינה בכל פנה והי בכל עבר
סף ותם נדיב הלב ביום השבר
פנה פאר האדם מהר הורד אל קבר
ימק הלב ותרדנה דמעות העינים
המון מכריו כנחלים יזלו מים
ודל ואביון ישאו קולם עד לב שמים
ההא עוזר בצרה איה נקי כפים

אִיפה סי' יוסף אמללים ורשים מושיע
סומך נופלים ועני ורעב משביע
ידו פתוחה לעשות חסד עד ארגיע
אורו נדעך אך נפשו תחת כס יה תופיע

Qui Giace
Joseph
J. B., Asseo
Nato nel 1857
Morto il 2 Giugno
1904
Fu marito modello
padre affettuosissimo
modesto amantissimo del
bene tutto dedito ad
alte opere di caritá
nel creare e sorreggere
malati e splendidi isituti
destinati le sorti a migliorare
con coraggio ed ammirabile
rassegnazione
gli assalti tolle rando e gli spasimi
di un morbo lungamente durato
ribelle ad ogni cura
accrebbe le sue care qualitá
l'affetto e la stima in quanti lo
conobbeero
ah !... come nella consorte e nei figli
affranti da infinito dolore
nei congiunti e negli amici
dovette egli lasciare
incancellabile la venerata memoria di sè
acerbo il cordoglio
del piangerlo estinto

[ע"ב]
מס' 216 — ר' אהרון מושאג'י
נפטר : י"ב באייר התס"ח

יש"י עמה"ן
כי יסורים בלא עון
הם מאהבה ויגון
קבל וירון אהרן
שכרו בגן עדן עליון
ויהי בנסוע אהרן מאה בתה אותו
אל על קר[א]הו ה"ה החכם המרומם
ס' כה"ר אהרן מושאג'י נ"ע והיתה
מנוחתו ביום י"ב לח' אייר ש' התס"ח

[ע"ג]
מס' 217 — ישי המכונה צ'יליבי חביב
נפטר : ראש השנה תקע"א

חלף הלך אל המנוחה
ואל הנחלה ה"ה הרופא
המובהק כה"ר ישי הח'
ג'יליבי חביב נ"ע נפטר
ביום ראש השנה ש'
התקע"א

[ע"ד]
מס' 222 — שאול מודיאנו [23]
נפטר : ח' בשבט תרמ"ג

זאת מצבת איש גדול ועיקר
זריז ונבון משכיל וחקר
זכרו(ן) בשערים ושמו ניכר
זיו שאול מודיאנו היקר

שומו שמים על איש רם כזה
שכב לעפר חכם וחוזה
שפתותיו נופת ככהן מזה
שחק תקדר אחרי מות שאול
איך ירד אש עלינו ממעל
אכל הוד העיר מעל בו מעל
אבד נזרנו הראש והעל
איש המוכר וטוב ושמו שאול
ואיך לא נבכה על השר העניו
ואיך לא יזל מים מעינינו
ומי לא ידוה על מות אדוניו
ולא יזעק מר לקראת שאול
לב כל ישראל נמס כמים
לוקח נפש צדיק השמים
לכן יד(ע)[א]ג לב ורוח כפלים
להטה בי לענות את שאול
מרומ(ה)[י] קרת יבכיון עלך
מות גברת לא יתנחם לך
מבני פרת נשמאן הלך
מגן ישענו הוא מגן שאול
ועל כן אוכל ראש בברותי
והמר לידיד נפשי איש בריתי
ואילל רועה צאן מרעיתי
וזד המות כי הכה שאול
דרך ככב העושר ויצלח
דן צדק ויושר על כי מלך
(דכר) [דרך] מישרים עד יום כלח
דור דעה הוא כי המליך את שאול

יזהיר זוהר הרקיע נפשו
יתעדן זיו האל רוח קדשו
ינתן שם טוב על ראשו
יחון שדי ויבחר את שאול
אוה בנות תלמוד תורה ובנה
אוצרות שבע נתן לו למנה
אשריך בונה בתי אלמנה
אלה היו מיד וכף שאול
נוה בעדן יהיה מושבו
נעים זמירות הגה באיבו
נגידים אבות מנו מסיבו
נאום העניו לפני בא שאול
וה׳ מלאכיו יצוה
ומאור הגנוז אותו ירוה
ולמשכן חונן דלים ומלוה
וגדול המלאכים גבעת שאול
בורא רוח ונפש כמוך
יואל וברך סגל פארך
הפלא כח השב ניחומיך
סוף יבא טובך של(ד)[ח] משיחך

בן ששים ושבע שנים עלתה למרום חיתו
ביום שמונה לחדש שבט כלתה אל אלדיו נשמתו
בשנת ״כי גם בימיו יפרח צדיק״ לשמור משמרת
ביתו ולעבוד עבודתו
תהי נפשו הברה בצרור החיים צרורה

Decessó a 67 anni
il 16 gennaio
Questo freddo marmo
racchiude la salma del compianto
Saul Modiano
raro esempio d'illibatezza
ammirato per virtú e talenti
promotore
quindi presidente di codesta
comunita israelitica
membro zelantissimo
del comitato
dell'alleanza israelitica
molto operó incoraggió
sapientemente riordinó
il talmud torá
gioviale modesto
operoso religioso benefico
fu-amato stimato venerato
Spirito benedetto !
a te gaudii celestiali !
la pace eterna
per la quale innalzarono
per te la desolata
famiglia
ed il tuoi numerosi
ammiratori

[ע״ה]

מס׳ 225 — שבתי מ׳ טיאנו

נפטר : ה׳ מנחם אב תרנ״ו

ב׳ ד׳ ה׳

שאו על שפיים קינה על מות זה הגבר
בכו נבכה וכף על כף נכה על כי הובל לקבר
תרוע[ה] ושברים ישמיעו בכל פנה ועבר
יען כי איש ישר ונאמן חלף הלך ועלה אבר
ממנו רחק דודינו כביר ידו מצאה לנו השבר
טוב שם משמן טוב, שמו נודע בשערים
ידו שלח לאביון וכפו פרש לדל ולישרים
אחר שלום וחסד רדף כל ימיו בין אנשים ושרים
נפש נשגבה הרבה להטיב בגלוי וסתרים
ועל כל אלה נפשו יזהיר כזוהר המאורים
מצבת קבורת
הישיש הנכבד הגו״מ מתחסד עם קונו
כה״ר שבתי מ׳ טיאנו
נלב״ע ה׳ מנחם ש׳ התרנ״ו תנצב״ה

[ע״ו]

מס׳ 226 — יצחק מ׳ טיאנו [25]

נפטר : ח׳ באדר ב׳ תרמ״ב

מר יקוננו כל איש כל גבר
כנער כזקן יעירו זעקה שבר
אהה אבד אנוש ישר מהארץ
משכיל חונן דלים גודר פרץ
יקר אמיץ כח נקי כפים
טהור לבב נבון ארך אפים
עו(צ)[ס]ק בצרכי צבור ימים ולילות
עד זקנה ושיבה בכל מקהלות
כל העם מקצה ישרו יביעו
מלאכי רום ברקיע צדקתו יודיעו
ה״ה הגביר ומרומם שר וטפסר
רודף צדקה וחסד זקן ונשוא [פנים]
כה״ר סי׳ יצחק מרדכי טיאנו נ״ע
נפ׳ לבית עולמו ביום שמונה לחדש אדר ש׳
התרמ״ב תנצב״ה

[ע״ז]

מס׳ 227 — יוסף משה סאאיאס
נפטר : ג׳ בשבט תרמ״ו

ציר הצירים כמים המאררי[ם] קול יללה
אנה הלך בדופן עקומה וילך יוסף
ציר וצוחה ותהי צעקה גדולה
אנה פנה ירפא שברים שבר יוסף
ציר חדש הוצר זו רעה חולה
איכה נשבר מטה עז מטה יוסף
כבוד גדול עשו לו מאד נעלה
שרים ואילי הארץ וכל בית יוסף
ה״ה הגביר המרומם המדוכה ביסורין
זקן ונשוא פנים הנכבד

ס׳ יוסף משה סאאיאס מ״נ

נפטר לבית עולמו יום ג׳ לחדש שבט יום
שבת קדש שנת תרמ״ו תמרו״ר לפ״ק אל
המנוחה ואל הנחלה תנצב״ה 5646

[ע״ח]

מס׳ 232 — ר׳ אברהם יוסף הכהן ן׳ ארדוט [26]
נפטר : ט׳ באדר ב׳ תר״ע

ב׳ ד׳ ה׳
אקי ריפוזה איל פואירפו
די איל סאבייו איל קומפלידו
פרופיסור די איל תלמוד
תורה הגדול ר׳ אברהם
יוסף הכהן ן׳ ארדות נ״ע
קי מורייו איל 9 ואדר ש׳
5670 תנצב״ה

[ע״ט]

מס׳ 264 — יוסף גאב׳ייוס [27]
נפטר : י׳ בתמוז תרי״ו

כל [קול] צעקה גדולה ומרה
ובכו השריפה אשר שרף
ה׳ בליל ש״ק (קר) היקר רך
בשנים שופרא דבלי
כהר יוסף גאב׳ייוס נע
ביום י׳ לח׳ תמוז ש׳ התרי״ו

[פ׳]

מס׳ 269 — ר׳ אליעזר הכהן [28]
נפטר : ז׳ באלול שע״ח

הציון הלז מהרופא
המובהק החסיד ה״ר אליעזר
הכהן שבא מעיר קאטאנסאדו
לחסות תחת כנפי השכינה
ונפטר יום ו׳ ז׳ לחודש אלול שנת
השע״ח ומעשי ניסים אירעו
לו בבואו מארץ מולדתו
מרוב חסידותו ודבקתו באלוהיו
ועליו נאמר הולך נכחו ינוחו
על משכבותם

[פ״א]

מס׳ 275 ג׳ — חיים שלמה שמואל סאפורטה [29]
נפטר : ה׳ בטבת ש׳ הת״ש
(נוסח סופי)

ב׳ ד׳ ה׳
עוברי דרך שאו קינה
עשו מספד תחת רנה
על איש חמודות מגזע היחס והמעלה
רודף חסד וצדקה
אשר לא עשה לרעהו רעה
הלא הוא הנו״מ חיים שלמה סאפורטה
שנקטף עודנו באבו במוצאי ש״ק
ביום ה׳ לחדש טבת ש׳ הת״ש
תנצב״ה

טקס העברת חלק מעצמות הקבורים מבית הקברות הישן לבית הקברות החדש, לפי דרישת השלטונות היוונים, לשם הרחבת האוניברסיטה של שלוניקי, בהשתתפות רבנים ואנשי ציבור, תרצ״ח.

Acompaniamiento de los guessos trasferados del cimeterio viejo al nuevo

1 [ע"ש עדינו העצני מגבורי דוד (שמואל ב' כ"ג, ח')].

2 [מעניין לציין כי על מצבתו של אוטולינגי, שהיה מנהל תורה הגדול, וכתב קינות ו"הלצות" לנפטרים נכבדים רבים, נחרטה כתובת איטלקית בלבד, ורק שמו ויום מותו נרשמו בעברית].

3 [ראה תמונה ב"אין מימורייאם" III — ציור 12].

4 [ראה תמונה ב"אין מימורייאם" III — ציור 11].

5 כנראה היתה אחותו של ד"ר משה אלאטיני.

6 [מתרומתה נבנה בית הכנסת המרכזי "בית שאול" (ע"ש בעלה שאול מודיאנו), שהיה ידוע בפי העם בשם "לה קהילה די לה סיניורה פ'אקימה"].

7 אחיו של בניקו שאלתיאל.

8 עו"ד מוכשר מאד.

9 היה חבר בית דין הצדק, הוזמן לאלכסנדריה, שימש כרב באיסטרומזה. היה התגשמות הענווה. היה ידוע בכינוי "פשיטא", כנראה בגלל סברתו הישרה.

10 [ראה תמונה ב"אין מימורייאם" III — ציור 50].

11 [גם דוד בנבנישתי מביא את הכתובת הזאת, שנמסרה לו ע"י מיכאל מולכו ז"ל, בסוף רשימתו על ר' יהודה נחמה בספרנו].

12 [בעל המחבר ספר].

13 [הכתובת הנ"ל פורסמה ע"י מיכאל מולכו ב"קונטריבוסיון" עמ' 71, ותמונתה — ב"אין מימורייאם" III, ציור 31. עמנואל, שאף הוא פרסמה בספרו "מצבות שאלוניקי" טוען שבכתובת המקורית היה רשום "החכם השלם" ולא "החכם-הכולל", כפי שמופיע ב"אין מימורייאם". אנו מביאים אותה כאן לפי העתקת מירקאדו קוב'ו].

14 ידוע כח"ם יעקב שמואל, רב ומוכר ספרים, חבר ועד הקדש חיימוג'י קוב'ו, והוועדה העליונה לחינוך של הקהילה. המשיך לחבוש תרבוש עד יום מותו.

15 [ראה תמונת הצד הלועזי ב"אין מימורייאם III — ציור 60].

16 [ב"מצבות שאלוניקי" עמ' 1832, לא נרשמו 3 השורות האחרונות].

17 [שמואל א', כ"ג, כ"ו].

18 [שמואל א', כ"ב, י"ז].

19 [ב"מצבות שאלוניקי" מס' 1759 *, לא הובא הטקסט האיטלקי].

20 [תהילים ק"מ, י"ד].

21 [נהמד וחשוב].

22 [משחק מלים : למור־אב, לפי הפסוק "לבי למואב יזעק" (ישעיה ט"ו, ה')].

23 [ד"ר יצחק עמנואל פרסם בספרו "מצבות שאלוניקי", מס' 1749, את הכתובת שמצא בספרון של אוטולינגי "צמח דוד", כי לא ראה את המצבה עצמה, כפי שהוא מעיד בעצמו (עמ' 839, הערה 2). מסתבר שעל המצבה נחקקה כתובת אחרת המתפרסמת כאן, ומחברה הוא ברוך יוסף הכהן, שסימנו מופיעה בסופה].

24 [מעל החלק האיטלקי היה ציור כמין גלגל בעל כנפיים ואחרי שתי השורות הראשונות — משולש מקווקו כלפי חוץ ובתוכו מצויירת עין].

25 [פורסמה ב"מצבות שאלוניקי" מס' 1824, אך שם חסרות 2 השורות האחרונות].

26 ["כאן טמונה גוייתו של החכם השלם, מורה בתלמוד תורה הגדול, ר' אברהם יוסף הכהן ן' ארדות נוחו עדן שנפטר בט' ואדר (אדר ב') שנת 5670". מוזר הדבר כי למורה המובהק הזה לעברית חקקו כתובת באיספאניולית. ראה גם מצבת אוטולינגי, מס' 50].

27 [מועתק מהעיתון "איל פואיב'לו", י"ב בתשרי תרצ"ג].

28 [מועתק מהעיתון "אקסיון", ב' בחשון תרצ"ג].

29 [רשומה בסוף המחברת האחרונה אחרי 2 נוסחים אחרים, בנוסף לטיוטת כתובת בצרפתית שנכתבה ע"י קוב'ו עצמו — הנפטר היה גיסו — ולא ברור אם נחקקה על המצבה].

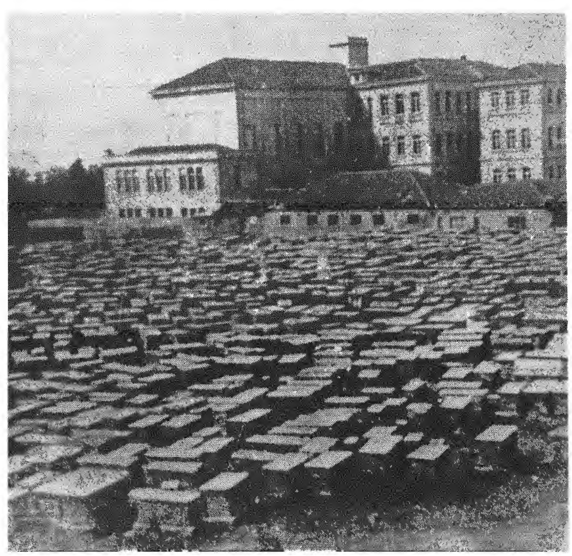
הפקעת בית העלמין וחורבנו
מאת חיים עזרתי

דבר קרה בזמן ששלוניקי היתה כבושה ע״י הצורר הנאצי בשנת תש״ג (1943). אחרי שהגרמנים גייסו את הנוער היהודי לעבודות כפיה, דבר שנסתיים בתשלום כופר של שבעה מיליוני דראכמות, חשבנו כולנו שהשקט ישרור כבר בקהילתנו האומללה. אך לצערנו לא היה הדבר כך. לפני שתישכח מליבנו צרה אחת, באה אחריה צרה עוד יותר קשה וביום בהיר אחד נתבשרנו שמתכוננים להפקיע את בית העלמין הישן נושן של הקהילה. זו היתה מכה נוראה לכל יהודי העיר, המתים והחיים.

מעשה בארבארי זה לא נעשה ישירות ע״י הכובשים הגרמנים, כי אם ע״י היוונים, חברי מועצת עיריית שלוניקי. הם ניצלו את ההזדמנות של הכיבוש הגרמני כדי לעורר מחדש את עניין הפקעת בית העלמין. למעשה דנו השלטונות היוונים בעניין זה שנים אחדות לפני כן, ואז הגיעו לידי הסכם עם הקהילה, לפיו תתחייב עיריית שלוניקי להקצות חלקת אדמה שתהיה מיועדת לבית עלמין חדש, והשטח של בית העלמין הישן יישאר ברשות הקהילה, כיוון שהיהודים היו הבעלים החוקיים של הקרקע, אבל לא יוסיפו לקבור בו. הקהילה התחייבה מצידה לבנות גדר ולנטוע עצים סביבו, אך בטרם התחילה בהוצאת התכנית לפועל, פרצה מלחמת איטליה יוון בשנת תש״א (1941).

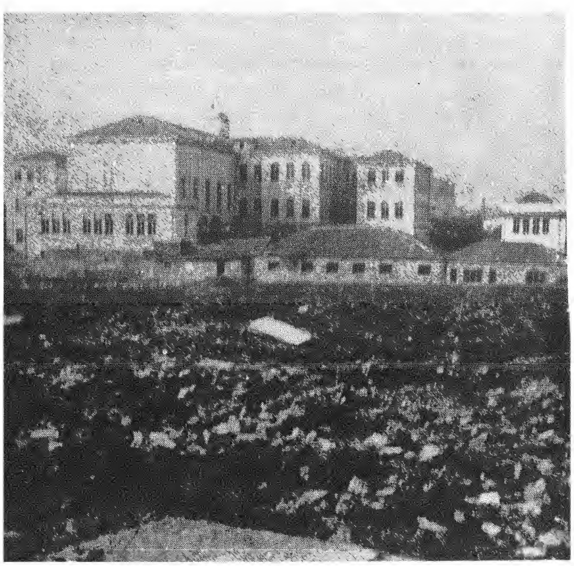
עם כיבוש העיר ע״י הגרמנים, הרימו ראש כל הארגונים האנטישמיים ולחצו על העיריה להרוס את בית הקברות, ואכן זו העמידה על סדר יומה את הפקעת בית העלמין. באי כוח הקהילה ובראשם הרב הראשי ד״ר קורץ, הוזמנו לישיבה משותפת כדי ״למצוא פיתרון לבעיה״. בישיבה זו ״הוחלט״ שמגרשי בית העלמין יופקעו וכל יהודי הרוצה להוציא את עצמות הוריו וקרוביו הטמונים בו ולהעביר את מצבותיהם, יקבל רישיון מהעיריה לשם כך.

באי כוח הקהילה מחו נמרצות נגד החלטה חד צדדית ושרירותית זו, ובעניין זה גם ד״ר קורץ, מילא חובתו והצטרף למחאה. ברם, הדבר לא עזר. לדרישת הקהילה, הסכימה העיריה רק לתת ארכה של שלושה חודשים לביצוע ההחלטה, אבל למעשה לא חיכו אפילו ימים מספר. להיפך, מחשש שמא יתלוננו היהודים אצל הממשלה המרכזית באתונה וזו עלולה היתה אולי להחליט

בית הקברות היהודי לפני עקירת מצבותיו ברקע בנייני האוניברסיטה של שלוניקי

El cimeterio viejo antes su destrucion

ואחרי...

i despues.

Los restos de 78 Rabanim transferados i enterados en el muevo cimeterio en 1942

קבר חדש ומצבה לשיירי עצמות 78 רבנים שהועברו בשנת תש״ב מבית הקברות שנהרס ע״י היוונים לבית הקברות החדש

אחרת, הּ̇דרזה העיריה והחלה מיד בהריסת בית הקברות. 3,000 פועלים גוייסו בשכר גבוה במיוחד ובפעולה פתאומית ונמרצת, הם התחילו מארבעת הצדדים של בית העלמין, לנתץ את המצבות ולפנות את עצמות המתים, ותוך זמן מועט לא נשאר ולא כלום מבית עלמין עתיק זה.

כל יהודי העיר נהרו באותו יום לבית־החיים על מנת לחפש ולהשתדל לקבץ עצמות יקיריהם שהיו טמונים בו, אבל הכל היה לשווא; לא היתה כבר אפשרות להבחין בין הקברים ורק גלי עצמות שהוצאו מקברותיהם נערמו ערימות ערימות. הדבר נעשה בצורה הברוטאלית והאכזרית ביותר.

כל כוונת היוונים היתה למעשה לאבד את הנכס הקדוש של קהילת שלוניקי ולמחוק את העדות העתיקה על גדולי היהודים שנטמנו שם. רק קולות מחאה בודדים נשמעו מקרב האוכלוסיה היוונית בעיר, שטענו בשפה רפה, שזו בושה לאומה היוונית להתייחס בזילזול ובגסות כאלה כלפי המתים. למעשה, תושבים יוונים שגרו בקרבת בית־החיים, ואף כנסיה יוונית בכלל זה, עטו על השלל וגנבו את כל החמרים — מצבות שיש, לבנים, גדרות, ברזל, וכו׳ — והשתמשו בהם או מכרום.

העיריה אף היא לקחה את החמרים שנותרו, ומהתמורה שקיבלה עבורם שילמה חלק משכרם של 3000 הפועלים שעסקו בעבודה בזויה זו. במקרה מסויים, ביקשה הקהילה כמות של לבנים שהיו בבית העלמין כדי להכין מקום קבורה לכמה עצמות רבנים ומנהיגי הקהילה שהועברו לבית העלמין החדש, ואף פניה זו הושבה ריקם.

העיריה כיוונה את השעה ובעזרת הכובש הגרמני הרסה את בית העלמין העתיק. הגזירה הרעה הזאת גרמה צער עמוק בלב כל אחינו בני ישראל שנוכחו לדעת מה מר גורלו של היהודי בגולה, שאין נותנים לו מנוח, לא בחייו ולא במותו.

היה זה אות מבשר רעה ראשון. אהרי מחיית המתים התחילו הגרמנים בהכנות להכרתת היהודים החיים. לא עבר זמן רב וכל יהודי שלוניקי הובלו למשרפות אושוויץ ובירקנאו.

ברוך דיין האמת!

יזכור
כאן נחים שרידי
עצמות אבותינו
שנשארו לפליטה
ונאספו בבית הקברות
העתיק שהיה קים
בעירנו משנת 1495
ונהרס על ידי
הנאצים הארורים
בשנת 1942
ת נ צ ב ה

זְכֹ֬ר עֲדָתְךָ֨ ׀ קָ֘נִ֤יתָ קֶּ֗דֶם

לקראת שבת לכו ונלכה
שהדלקת והתמיד בערב שבת

הקהילה

הקדמה

כשם שיהודי שלוניקי כפרטים ויהדות שלוניקי כציבור היו בעלי קווי אופי מיוחדים במינם והפליאו את התיירים והנוסעים — יהודים כנכרים — שביקרו בעיר, כן גם ארגון הקהילה, מפעליה, אגודות העזרה ההדדית, מוסדות החינוך, החסד והרפואה שלה, אף הם השאירו רושם גדול על כל רואיהם בשל הסדר המצויין, הארגון, המשמעת הפנימית וחלוקת הנטל הצודקת בין כל שכבות הקהל — לפיהם התנהלו חיי הקהילה. ועד הקהילה, הרבנות, המוסדות, בתי הספר, "חברות" הצדקה — כולם פעלו בהתאמה, באהבה ואחווה, לפי המסורת שהתגבשה במשך מאות שנים; והכל התנהל בהתאם ל"הסכמות" העתיקות של ה"חכמים" והפרנסים, ולתקנות והתיקונים שנדרשו בעידן החדש.

על הקהילה לדורותיה דובר בהרחבה בעבודתו של ד"ר יצחק ש' עמנואל ז"ל "תולדות יהודי שלוניקי" וכן ברשימות ומאמרים אחרים בכרך א' של ספרנו. בכרך זה מוארים קטעים נוספים של חיי הקהילה.

סקירה כללית מפורטת על מוסדות הקהילה ואנשיה בין השנים תר"ל — ת"ש (1870 — 1940) מתפרסמת בראש מדור זה. הסקירה נכתבה ע"י דאוט לוי ז"ל, מי שהיה מנהל הקהילה במשך שנים רבות (פרטים על המחבר ראה בספרנו במדור "אנשים"). היא הוכנה בחדשים הראשונים של הכיבוש הגרמני לבקשת "נשיא" הקהילה שמונה אז מטעם הכובשים. נראה כי המחבר לא חש בחומרת המצב ואת העתיד הקודר והמאיים שעמד בפתח. תיאוריו ופירוטיו האקדמאיים על הסדרים הטובים מדגישים בלי משים וביתר שאת את אי־הסדר ואת מהפיכת החורבן שהמיטו הגרמנים על הקהילה ויהודיה זמן לא רב אחרי חיבורה של הסקירה הזאת.

תמונה אידילית — ואכן כך ראו וכך חשו יהודי שלוניקי באותה תקופה — מצייר ר' בן ציון מאיר חי עוזיאל זצ"ל, שכיהן בה כרב ראשי במשך תקופה לא ארוכה בתר"פ— תרפ"ב (1920 — 1922). מעלה הוא על נס את קדמות הקהילה, את בתי הכנסת המיוחדים, השפעת תלמוד תורה הגדול, את זיו החכמה והאצילות שעיטרו את בניה; את הטוב, היושר, הגדולה והכבוד שהיו — וחלפו לבלי שוב.

השנים האחרונות מתוארות ע"י אלפונסו לוי, שהיה מעובדי ועד הקהילה שנים רבות. הוא מוסר פרטים מאלפים על מוסדותיה, אישיה וארגוניה, בתי הספר ובתי הכנסת שלה, בתור מי שהכיר את הדברים מבפנים.

בית הכנסת "אהל יוסף", שהיה ידוע בשם ק"ק צרפתי, נבנה מחדש בתרע"ח (1918)

La kehila Ohel Yosef (Sarfati) fraguada de muevo en 1918

חורבן קהילת שלוניקי והשמדת יהודיה שנשלחו למחנות המוות, הם פרק טראגי ומדכא במסכת ההשמדה של כל יהדות אירופה. כמו בכל ארץ, עיר או עיירה, מצאו הגרמנים יחידים או קבוצות ששיתפו איתם פעולה, אם מאונס אם מתוך תמימות או תקוות־שווא שהבטחות הרמיה שלהם אכן יקויימו. מועטים היו אלו שהחליטו להיפרד מהמשפחה ולעלות על דרך המרי וההתנגדות לגרמנים למרות שידעו את עוצם הסכנה שבמלחמה ארוכה זו. אחד הראשונים מבין יהודי שלוניקי — אף כי לא היה צעיר — שהצטרף לקבוצות ההתנגדות לגרמנים, היה העיתונאי והעורך אליהו ב׳איסי, שכנראה נפל בידי הגרמנים או הומת על ידיהם במחנות ההשמדה. בשנים תרצ״ה—תרצ״ט (1935—1939) ניהל התכתבות כמעט יומיומית עם ידידו חיים טולידנו שעלה לארץ והשתקע בתל־אביב. האם ההתבוללות, הרכנת הראש, הרצון להסתיר את הזהות היהודית, מסיבה זו או אחרת, של חלק גדול של הציבור היהודי ברוב קהילות אירופה לפני המלחמה, האם היו אלה גורם שהשפיע או תרם לטוטאליות של ההשמדה, להתנגדות הספוראדית והמועטת, אם כי ההירואית, שנתגלתה בשואה? — קשה מאד לקבוע. אך ממכתביו של ב׳איסי — שהם כמובן בעלי נימה אישית — עולה תמונה עגומה של המצב הלאומי והרוחני של הקהילה ומנהיגיה בשנים שלפני המלחמה.

אחד הדברים שגרמו לירידה הרוחנית ולהתערערות הגאווה הלאומית בתקופת דמדומים זו, היה הידלדלות החינוך התורני, העברי והלאומי בעיר. התגברות השפעת נביאי ההתבוללות חסידי האליאנס וממליצי ההיטמעות בתרבות היוונית מחד גיסא, והפעלת הגזירות, הדרישות והחוקים הלאומנים והאנטישמים של השלטון היווני מאידך גיסא — החישו את התהליך. על מסירות המורים לעברית להתמיד ולקיים חינוך יהודי ועברי — למרות הכל — מספר חיים טולידנו ברשימה קצרה, בה הוא מעלה את זכרונותיו האישיים.

ז׳ קון, מי שהיה המפקח הכללי של בתי הספר של הקהילה — שלא היה מאוהדי העברית, והיה מקורב לאליאנס — פותח אשנב להצצה על מצב החינוך במוסדות אלה בשנת תרצ״ב (1932). הגזירות של הרודן מיטאקסאס טרם נחתו על מערכת החינוך היהודי, האפשרויות של ועד הקהילה לשים את הדגש על הרצוי לו, עדיין די רחבות, ולמרות זאת — התמונה אינה משמחת. התמונה אף אינה שלימה אפילו לגבי השנה שמדובר בה. מיטב הנוער מהמעמד הבינוני המשכיל למד בבתי ספר פרטיים (יהודים ואחרים) ואלה לא נכללו בדו״ח זה, העוסק במוסדות החינוך הציבורי בבעלות הקהילה.

צריך לציין, למען האמת, כי האחראים לחינוך היהודי בעיר — בעיקר במוסדות של האליאנס ובבתי הספר הפרטיים — חתרו להקנות לתלמידים ידיעת שפות (בעיקר צרפתית שהיתה אז השפה הבינלאומית, גרמנית או איטלקית) ו״השכלה מסחרית״ כדי שיהיו ״מצויידים היטב למלחמת החיים״. הנטיה הזאת ל„השכלה מסחרית״ באה בחלקה הגדול במקום ההשכלה היהודית והתורנית וידיעת העברית, שנדחקו לקרן זוית. ואכן פיתחו יהודי שלוניקי בסוף המאה הי״ט פעילות כלכלית ומסחרית עניפה שאמנם הלכה והוגבלה אח״כ בשנות השלטון היווני. דאוט לוי ז״ל, מעלה על נס את פעילות הדורות שקדמו לכיבוש היווני, בעיקר את תרומתן של משפחות אלאטיני ומודיאנו. יוסף בורלא — שהיה מעורב אישית בחיי המסחר — מספר ברשימותיו על עיסוקן של משפחות יהודיות אחרות, בעסקי הספנות והתובלה הימית, וחיים טולדנו מעלה זכרונות על סוחרי התכשיטים והצורפים, ועל השווקים הסיטונאים בעיר. על האספקט היהודי של יחסי המסחר — גם עם הגוים — מספר יצחק ברודו ז״ל ברשימותיו הקצרות על סיטונאי הירקות והשבת, ועל נוהגי שכירות הדירה בין התושבים היהודים. את המדור הכלכלי חותם מנטש בן סנג׳י ז״ל, מטובי העיתונאים השלוניקאים, במאמר שכתב לעיתון יהודי בגרמניה בתרצ״ו (1936), ובו סקירה קצרה על בתי המלאכה ובעלי המקצועות היהודים בעיר.

צירפנו למדור זה את תיאוריו הקצרים והנלבבים של ד״ר אוריאל די מדונסה על רופאי שלוניקי היהודים, עמיתיו של אביו, שהיה רופא ידוע ואהוב בעיר. גם מבין הרופאים רק בודדים נותרו בחיים אחרי השואה, וכמעט כולם — יחד עם החולים והבריאים — עלו ונמוגו באש המשרפות...

סקירה על מוסדות הקהילה היהודית בשלוניקי [1]
תר״ל - ת״ש (1940-1870)
מאת דוד (דאוט) לוי

הקדמה

דוד (דאוט) לוי, מנהל ועד הקהילה, מחבר המאמר

Daout Levi, director de la communita, autor de este articolo.

נשיא הקהילה מר סאבי שאלתיאל, במכתבו מ־23 בדצמבר 1941 מס׳ 741, הטיל עלי לערוך מחקר על 4 שכונות עממיות השייכות לקהילה: שכ׳ בארון הירש, שכ׳ קאלא־מריה, שכ׳ קאראגאטש ושכ׳ 151; כיצד ומתי הוקמו, סיבות הקמתן, צורת רישום הבעלות על שטחי הקרקע עליהן הוקמו וצורת ניהולן.

בהתאם לבקשה זו הכנתי דין וחשבון מפורט, אשר לדעתי ישביע את רצון נשיא הקהילה ויעורר עניין בין פקידיה המנהלים את המחלקות השונות.

השתמשתי בהזדמנות שניתנה לי, ולפני שניגשתי לנושא השכונות, כללתי בסקירתי כמה פרקים על נושאים המהווים חלק מההיסטוריה של יהודי שלוניקי. ואלו הם:

א. פעלם של הרבנים הראשיים במסגרת תפקידם הרם, החל משנת תר״ל (1870) ועד ימינו אלה.
ב. צורת פעולתה של הקהילה במשך תקופה זו.
ג. פעילותם של ועדי הקהילה השונים שהיו בתפקיד מאז ועד עתה.
ד. הקמתו של הוועד הגשמי ומסגרת פעולתו.
ה. מקורות ההכנסה של הקהילה מנכסי דלא ניידי, אשר היו שייכים לה.
ו. הסיבות שגרמו להצטברות חובות הקהילה בשנים האחרונות.
ז. מפקדי האוכלוסין בעיר ומספר היהודים בה.

פרקים אלה נכתבו במטרה להביא לידיעת הציבור הרחב, ובעיקר לידיעת הצעירים והנוער את השירותים הרבים והמועילים שנעשו ע״י פרנסינו בעבר לטובת הקהילה והציבור היהודי בעירנו. אני מקווה כי הנוער, ממנו יצמחו ראשי הקהילה בעתיד, יקרא שורות אלו בעיון, וימצא בהן השראה ודוגמא לפעילותו בבוא הזמן.

כתבתי סקירה זו כאדם שהיה מעורה בחיי הקהילה והציבור היהודיים וכעד ראייה כאחד. שנים רבות הייתי עיתונאי. במשך שלושים שנה מילאתי תפקיד במנגנון הממשלתי, ובמשך כעשרים וחמש שנה פעלתי בשירות הקהילה — בתחילה כראש מחלקת הנכסים שלה, ולאחר מכן כמנהלה הכללי. בתוקף תפקידי היה לי מגע הן עם השלטונות, הן עם מנהיגי הקהילה והן עם הציבור היהודי הרחב.

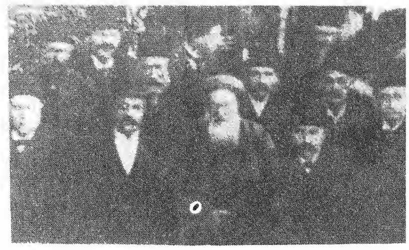
א. על פעלם של הרבנים הראשיים

הרב הראשי היה מאז ומתמיד הסמכות העליונה בקהילה. הוא היה הקובע הן בשטח הדתי, הן בשטח המנהלי והן בשטח הכספי. הוא היה נבחר ע״י גוף בוחר של רבנים, ולידו עזרו לו במילוי תפקידו, שניים מטובי הרבנים שבאותו דור; הוא היה מתמנה באופן רשמי ע״י צו מלכותי (Firman Imperial); בעניינים דתיים ורוחניים הוא היה נעזר ע״י חבר הרבנים (Corpo Rabbinico), ובעניינים מנהליים או כספיים — ע״י ועדה שהיתה מתמנה על ידו יחד עם חבר הרבנים. הקהילה היתה מכונה אז ״הכולל״, ומנהליה היו מכונים פקידי הקהל, פרנסים, גבירים, שבעת טובי העיר, ולבסוף — ועד הקהילה.

הישיבות היו מתקיימות בביתו של הרב הראשי, וכל ההחלטות נתקבלו באישורו.

היחסים עם השלטונות היו מצומצמים. מלבד ההשתתפות בטקסים הרשמיים בעת יציאתו — או שובו — של המושל הכללי הטורקי מהעיר, כמעט שלא היו ביקורים הדדיים בין השלטונות לבין הרב הראשי. נציגו של הרב הראשי בטקסים נשא את התואר ״חכם באשי וקילי״.

מתוך תרגום צו מלכותי [2], שהגיע לידינו, אנו רואים שלרב הראשי הוענקו סמכויות כמעט בלתי מוגבלות. הוא היה רשאי לפיו להטיל מיסים וקנסות על היהודים, היה יכול להעניש כל יהודי שלא נשמע להוראותיו בעניינים דתיים ואף היה רשאי להטיל עליו חרם, או להכניסו למאסר, הן בבית המעצר של הקהילה, והן בבתי הסוהר של השלטונות — עונשים שהוטלו על אותם יהודים שהיו סוטים מדרכי התורה.

הרב הראשי ר׳ יעקב קוב׳ו בחברת נכבדי הקהילה, טבת תרס״ה

El gran Rabino Yacovatchi Covo con los notavles de la communita, 1904.

הרב הראשי יחד עם הגוף הרבני חוייבו לפי הפ׳ירמן להתפלל לשלומה של מלכות, וכן לאריכות ימיו של השולטן.

כן היה הרב נהנה מהגנת השלטונות ומכל הכבוד הראוי למעמדו; כשהיה יוצא למסע שליחות, מספר מסויים של שוטרים היו חייבים ללוותו, על מנת להקל עליו את ביצוע שליחותו, וכן כדי להגן עליו מפני תוקפים או מפריעים כלשהם.

תוכנו של הפ׳ירמאן המלכותי הזה, היה זהה עבור כל הרבנים הראשיים שכיהנו בכל קהילות טורקיה, והוא היה מבוסס על נוסח הפ׳ירמאן הראשון שפורסם לפני למעלה משלוש מאות שנה. בשנת תרל״ב (1872) פורסמו שינויים ותיקונים בחוקה הטורקית, ולפיהם קוצצו במידת־מה סמכויותיו של הרב הראשי.

במשך כל זמן כהונתו של רבי אשר קוב׳ו כרבה הראשי של שלוניקי בין תר״י לתרל״ה (1874—1850) שררו יחסים מצויינים בין הרבנות היהודית לבין מוסדות הקהילה, ולפי יזמתו הוקם בשנת תר״ל (1870) ועד הקהילה הראשון.

במות ר׳ אשר קוב׳ו, נתמנה כרב ראשי במקומו, ר׳ אברהם גאטיניו. אולם כבר בשנת כהונתו הראשונה נתגלעה מחלוקת בינו לבין ועד הקהילה, והוא נאלץ להתפטר. במקומו נתמנה רבי שמואל (סמואלאג׳י) ארדיטי, שכיהן בתפקידו כשתים עשרה שנה. הוא פעל מתוך תיאום מלא והבנה עם ועד הקהילה, ובדרך כלל הצטמצם בצד הדתי של תפקידו.

בשנת תרמ״ח (1888) סיים הנ״ל את תפקידו, ור׳ מאיר ן׳ נחמיאס היה צריך לבוא במקומו. אולם הוא סירב לעשות זאת מפאת גילו המופלג, ואז מונה ר׳ יעקב (יעקבאג׳י) קוב׳ו לתפקיד רב ראשי של שלוניקי. ר׳ יעקבאג׳י היה ידען, מוכשר ואף בקי בעולם המסחר והמעשה. הוא יזם חידושים ושינויים בניהול הוועד הגשמי, ועל ידי כך הבטיח לגוף זה הכנסות ורווחים גדולים. בידעו גם מעט טורקית, הוא הוזמן להשתתף בקביעות בישיבות של הוועד האדמיניסטרטיבי העירוני הגדול של המושל הכללי, שם קשר קשרים עם אנשי השלטון החשובים, אשר ברבות הימים הביאו תועלת רבה לקהילה. מאז החלו חילופי ביקורים קבועים בין פקידים גבוהים של השלטון לבין החברים החשובים של ועד הקהילה. הרב קוב׳ו עודד את לימוד השפה הטורקית בכיתות הגבוהות של תלמוד התורה. בימי כהונתו התפתח מוסד זה במידה כזאת, עד שהיה הכרח להקים מבנה נוסף בסמוך לבית הספר הישן של התלמוד תורה. בניה זו נעשתה על ידי הוועד הגשמי של הקהילה על מנת לקלוט את התלמידים הרבים שהתדפקו על דלתות המוסד הגדול הזה.

בהמלצתו, תרמה בשנת תרס״ה (1905) הפ׳ירמה ״יעקב משה פ׳לורנטין״ שעסקה במסחר טקסטיל, שבע חנויות שנמצאו בקומה א׳ של בניין בית הכנסת ״מאיור״. ההכנסות מחנויות אלה הסתכמו בכ־250 לירות זהב לשנה, והן הוקדשו להגברת לימוד השפה הטורקית בבית הספר של התלמוד תורה.

במות הרב יעקבאג׳י קוב׳ו, נוצר הצורך למנות רב ראשי שלא מבני חכמי שלוניקי, ולפיכך הוזמן הרב יעקב מאיר מארץ ישראל לכהן בתפקיד הרם הזה. בתנאי מינויו הוגבלו סמכויותיו לצד הדתי בלבד, אולם במשך זמן כהונתו הוא נתבקש לשתף פעולה עם ועד הקהילה בכל שטחי פעולתו. דבר זה נבע מכך שחברי ועד הקהילה הכירו בתכונותיו ובכשרונותיו היוצאים מן הכלל של הרב הראשי, וגם כתוצאה ממאורעות בעלי חשיבות מדינית גדולה שקרו במדינה, ובייחוד בשלוניקי, אז [3]. כך הצליח הרב מאיר להעניק לציבור היהודי ולקהילה, שירותים בעלי חשיבות עליונה. הוא פעל תמיד בתבונה רבה, והודות ליחסים המצויינים שהצליח ליצור הן בקרב בית המלוכה היווני, והן בקרב כל השרים בממשלת אתונה, הוא השכיל לפתור בעיות רבות הנוגעות לציבור היהודי.

תועלת רבה הביא הרב מאיר לציבור היהודי בשלוניקי בכך שהביא לשיפור היחסים בין היהודים לבין היוונים בעיר, וכן להעלאת יוקרת הקהילה היהודית בעיני הדרגים הרמים של הממשל היווני החדש.

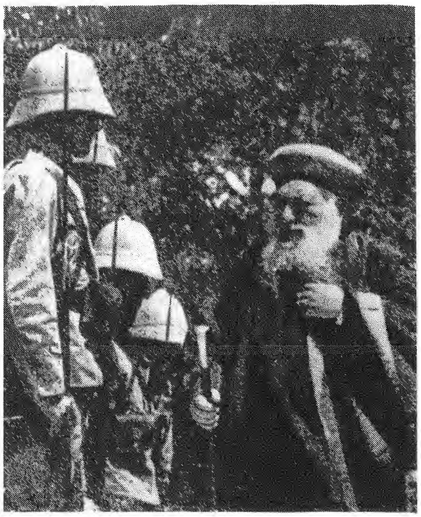
יש לציין שתקופת כהונתו של הרב יעקב מאיר, שנמשכה שתים עשרה שנה, היתה התקופה הקשה והסוערת ביותר שעברה על שלוניקי מאז שנת תר״ל (1870) ועד ת״ש (1940).

אמנה להלן את המאורעות החשובים ביותר שקרו במשך תקופת כהונתו:

1. בשנת תרס"ח (1908), חודשים מעטים לאחר בואו של הרב מאיר לשלוניקי, התחוללה המהפיכה השקטה של ה"צעירים הטורקים", אשר בעקבותיה פורסמה חוקת היסוד הטורקית בכל המדינה.
2. באותה שנה נקראו הצעירים היהודים לראשונה לשירות צבאי.
3. בשנת תרע"ב (1912) פרצה המלחמה הבלקנית.
4. בסוף אותה שנה נכנסו צבאות יוון המנצחים לשלוניקי, ונתחלפו כל מוסדות השלטון הטורקים ביוונים.
5. זמן מה אחר כך גורשו אנשי הצבא הבולגרים משלוניקי.
6. בשנת תרע"ד (1914) פרצה מלחמת העולם הראשונה.
7. בשנת תרע"ה (1915) הגיעו לשלוניקי צבאות בעלות הברית.
8. בשנת תרע"ז (1917) פרצה השריפה הגדולה שהרסה כחמישית משטחה הבנוי של העיר, והשאירה כ־5,500 משפחות יהודיות ללא קורת גג.
9. בין השנים תרע"ז—תר"ף (1917—1920), נמשך זרם של כ־3,000 משפחות מחוסרות גג, שבאו להתדפק על דלתות משרדי הקהילה, בדרישה למצוא להן מקום מגורים.
10. בתקופה זו נקנו צריפי בית החולים האיטלקי 151 והוחל בצעדים הראשונים ליצירת השכונה היהודית החדשה, שנשאה אח"כ אותו שם.

הרב הראשי ר' יעקב מאיר סוקר משמר כבוד יווני בפתח ארמון המלך

El Gram Robino Yaacov Meir enspectando la guardia de honor a la entrada del palacio del Rey.

בכל המשברים והאירועים האלה פעל הרב יעקב מאיר בשיתוף פעולה מלא עם ועד הקהילה, בכל המרץ והתבונה האפיינים לו, והצליח לפתור את הבעיות שנגעו לציבור היהודי בצורה הטובה ביותר. בהליכותיו, בתבונתו ובכנותו הצליח לרכוש את הכבוד והיוקרה, לא רק של הציבור והמנהיגות היהודים, אלא גם של חצר המלכות, השרים באתונה, אנשי המימשל המקומי, וכן של חוגי הצבא והקונסולים בעיר. שמו ינון לעולם בליבותיהם של כל יודעיו ומוקיריו.

לאחר שהצליח לפתור רבות מהבעיות שהטרידו את הקהילה היהודית בשלוניקי, ביקש הרב מאיר לשחררו מתפקידו [4]. ראשי הקהילה נענו לבקשתו בצער רב והוא נסע לירושלים.

זמן מה לאחר נסיעתו, בשנת תר"ף (1920), מונה כרב ראשי לעיר, הרב בן־ציון מאיר חי עוזיאל, מארץ ישראל. הוא כיהן בתפקידו זה שלוש שנים בלבד. הוא פעל מתוך הרמוניה מליאה עם ועד הקהילה, ומילא את תפקידו בכישרון רב. אולם בתרפ"ג (1923) הוא נקרא — והסכים — לחזור לתפקידו הקודם כרבה של תל־אביב—יפו.

לאחר נסיעתו לא מונה כל רב ראשי אחר. כממלאי מקום הוצעו ר' יעקב די בוטון, ר' עמנואל ברודו (שאכן כיהן בתפקיד זה זמן מה) ולבסוף — ר' חיים חביב, שהיה ממלא מקום והרב הראשי בפועל עד שנת תרצ"ג (1933).

בשנה זו הזמין ועד הקהילה את הרב צבי קורץ, שהיה דוקטור לפילוסופיה באוניברסיטה של ברלין, לכהן כרבה הראשי של שלוניקי.

הרב קורץ ביטא במהרה את חיבתו ליוון על ידי כך שלמד את השפה היוונית על בוריה, ובאמצעותה ניתנה לו האפשרות לקשור קשרים טובים עם פקידי השלטון הבכירים, וגם עם השכבות המשכילות במדינה. זמן קצר בלבד לאחר בואו לשלוניקי הוא החל להופיע בפומבי ולנאום נאומים חשובים בשפה היוונית.

מיד עם היכנסו לתפקידו, הוא מביא שינויים במחלקת רישום התושבים, לפיהם אישורים ומסמכים מכל המינים היו ניתנים מאז אך ורק לפי הוראותיו ופיקוחו. על ידי היענותו המהירה למציאת פיתרון לבעיות דחופות אשר הובאו על ידי ועד הקהילה, ודרשו את התערבותו, הוא רכש לעצמו הערכה רבה ואמון מצד כל חלקי הציבור.

ב. מוסדות הקהילה ואופן פעולתם

עד שנת תר"ל (1870), בה הוקם ועד הקהילה הראשון, פעל מנגנון הקהילה לפי שיטת ריכוז הסמכויות.

ניהול בית הספר של הקהילה "תלמוד תורה הגדול", שירותי "ביקור חולים", הטיפול במס על השחיטה הכשרה, קביעת גובה ה"פיג'ה" (מס על הרכוש וההכנסה), הטיפול בנפטרים (לוויות, קבורות וכו'), רישום התושבים (פרטי המעמד האישי: תעודות לידה, נישואין, פטירה); הטיפול בכתובות, נדוניות; ייצור המצה וחלוקתה, וכן כל שירות אחר הקשור בציבור היהודי — היו

נעשים ע״י קומץ פקידי הקהילה. שום ועדה לא טיפלה אז בעניינים אלה. רק עם הקמת ועד הקהילה במתכונתו החדישה, רואים אנו את ההתפתחות ההדרגתית ששינתה לחלוטין את שיטת ניהול הקהילה: מריכוז סמכויות — לחלוקת סמכויות.

אשתדל לתאר להלן את ההתפתחות הזאת שהביאה במשך הזמן למינוי ועדות שונות, אשר תפקידן היה לטפל בשירותים השונים המוענקים על ידי הקהילה.

חינוך: לקהילה היה שייך עוד מזמנים קדומים בית הספר שהיה מכונה ״לה חברה גראנדה (החברה־אגודה הגדולה), תלמוד תורה״. המוסד העתיק הזה שימש כבית ספר וכבית כנסת כאחד. הבניין בן שתי הקומות היה בנוי מסביב לחצר גדולה. בחלק ששימש כבית ספר לא היו חדרים ומחיצות; היה זה אולם גדול אחד, ובו למדו הילדים בכיתות השונות זו ליד זו, שהפריעו כמובן, האחת לשניה. המורים היו מכונים בשם ״רובי״ [5], והם לימדו את הילדים לפי שיטות ישנות ובלי כל פיקוח מתאים.

ניסיון ראשון להכניס בבית ספר זה שיטות יותר חדישות, נעשה בשנת תר״ך (1860) ביזמת הד״ר משה (מואיזה) אלאטיני (שהיה הראשון שפעל בשלוניקי להפצת ההשכלה בין ההמונים). בשנה זו הוזמן המורה ליפמן מסטארסבורג לכהן כמנהל בית הספר. הניסיון לא עלה יפה, מאחר שליפמן לא הצליח לשכנע את המורים ללמד לפי שיטותיו. הוא נאלץ, לאחר שלוש שנים לנטוש את מישרתו ולעזוב את העיר.

במשך זמן מסויים נשאר בית ספר זה ללא מנהל, עד אשר מונה לתפקיד זה הרב אוטולנגי שבא מאיטליה. הוא הצליח להחדיר שיטות לימוד מודרניות ולפתח את נושאי המקצועות הנלמדים. רבים מתלמידיו השתלמו במרבית המקצועות, וכיהנו אח״כ בהצלחה כמורים ומנהלים בבתי הספר של הקהילה [6].

כתוצאה מן המאמצים שנעשו על ידי הוועדות השונות שמונו למטרה זו, וכן הודות להיענות החיובית של סגל המורים החדשים, גדל בצורה ניכרת מספר התלמידים והקהילה היתה נאלצת להקים בתי ספר חדשים במקומות שונים בעיר, על מנת לקלוט את כל הבאים ללמוד. בתי ספר אלה פועלים כיום, בהתאם לנוהלים שנקבעו בחוקי הממשלה.

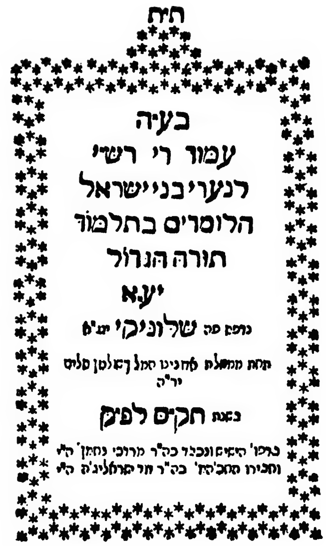
שירות ביקור חולים: הקהילה דאגה לשירות זה הן על ידי מינוי רופאים והן על ידי אספקת תרופות באמצעות בתי מרקחת פרטיים, אשר היו מציגים מדי חודש את חשבונותיהם לתשלום לקופת הקהילה. עד אז לא היתה קיימת כל ועדה לביקורת הפעולות וכן לא היתה קיימת כל מרפאה או בית מרקחת של הקהילה.

כשהוקם ועד הקהילה, נמסר הטיפול בשירות זה לוועדה מיוחדת, וזו הקדישה את כל זמנה לשיפור העזרה הרפואית לה נזקקו אלפים רבים מתושביה היהודיים של העיר. ועדה זו קיבלה מהקהילה הקצבה מיוחדת, מלבד ההכנסות שהיו לה מה״גאבילה״ על היין הכשר והגבינה. לאחר שנים, כשההכנסות ממקורות אלו נעלמו (מחוסר אפשרות לפקח בצורה יעילה על המכירות וה־גביה), העבירו מוסדות הקהילה לוועדה זו את ההכנסה שנבעה מה״גאבילה״ על הסוכר הכשר לפסח. הכנסה זו הספיקה לוועדה למילוי תפקידה.

בשנת תרמ״ח (1888) אירגנה הקהילה מגבית גדולה, ומהכנסותיה קנתה מספר חנויות ב־״מיידאן דה לוביל״, שם בנתה לאחר מספר שנים מרפאה ובית מרקחת. (מוסדות אלה הפכו לתל חורבות בשריפה האיומה שפרצה בשלוניקי באב תרע״ז — אוגוסט 1917). הרופאים שמונו על ידי ועד ביקור חולים, אירגנו שירות מיוחד לטיפול בחולים קשים בביתם. כתוצאה מכך פחת מספר החולים הנפטרים במידה ניכרת. כיום, הודות לפעולתן של ועדות ביקור חולים, שבאו זו אחר זו, פועלים שירותי ביקור חולים בצורה משביעה רצון.

קביעת גובה ה״פיג׳ה״: כל יהודי חייב לשלם מס על הרכוש וההכנסה למוסדות הקהילה בה הוא חי. מס זה נקבע כחובה לפי ההסכמות ותקנות החכמים, ואיננה תרומת־רשות, כפי שאחדים רוצים לחשוב. במדינות רבות נגבה מס זה מהיהודים על ידי פקידי מס ההכנסה הממשלתי כתוספת למיסים הרגילים, והוא מחושב כך שהוא מכסה את תקציב ההוצאות של הקהילה.

מס זה נקבע מאז ומתמיד על ידי ועדה מיוחדת, לפי גובה הכנסתו ומעמדו הכלכלי של הנישום. ההבדל היחידי הוא בזה, שוועדה זו, לפנים, היתה יושבת במשך 15 יום בבית מרוחק

שער חוברת ללימוד רש״י לתלמידי תלמוד תורה הגדול, שלוניקי תק״ס

Una "guemareka" para enseniar Tora con Rachi para los elevos del Talmud Tora Hagadol, 1801.

מהמרכז המסחרי של העיר, וקובעת את גובה המס שיוטל על כל אחד ואחד; זאת, על מנת להיות מנותקת מהציבור, ולא להיות מושפעת בהחלטותיה על ידי איש.

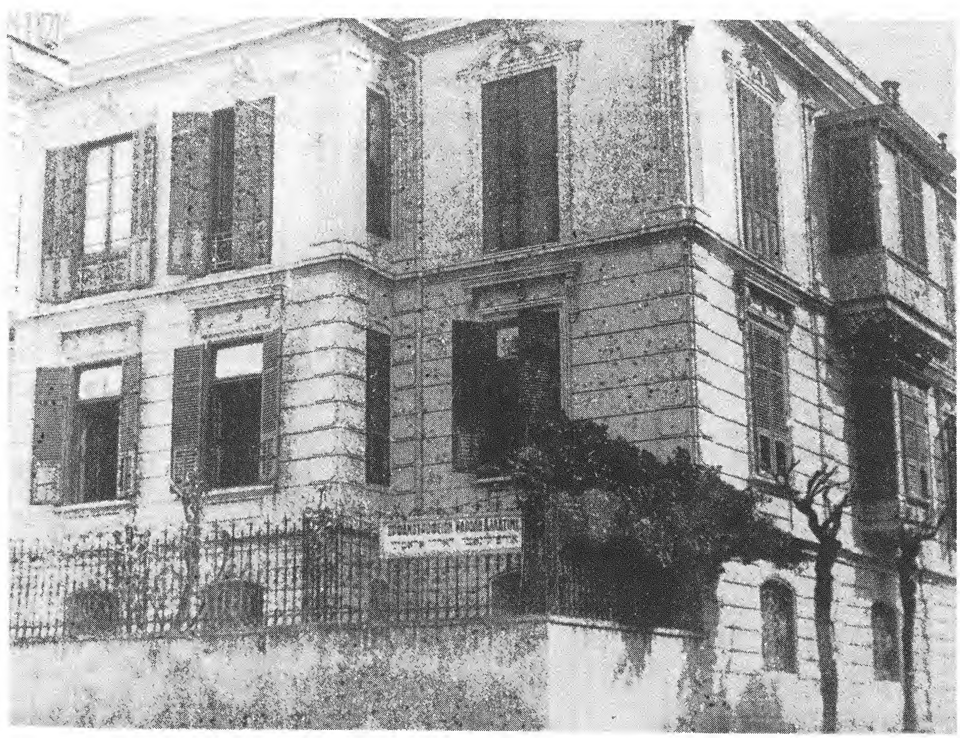
ר י ש ו ם ה נ ד ו נ י ו ת: שירות זה ניתן לפנים על ידי פקידי הקהילה. מאז הוקם ועד הקהילה הראשון, הוטל תפקיד זה על ועדה מיוחדת, שהיתה מעריכה ע״י שמאים מיוחדים (בדרך כלל רבנים חסרי פניות) וגובה את דמי הערכת הנדוניה, וכן את דמי רישום הכתובה — לפי תעריף שהיה נקבע מדי פעם. שיטה זו נהוגה עד היום.

ש י ר ו ת י ק ב ו ר ה (ח ב ר ה ק ד ו ש ה): עד שנת תרע״ד (1914) היה שירות זה לקוי מיסודו. הקבוצות השונות שעסקו בכך היו פונות במישרין לבתי הנפטרים לסידור העניינים. על ידי כך היתה נגרמת עגמת נפש לקרובי הנפטר. משנה זו ואילך הוקמה ועדה מיוחדת, אשר שינתה לחלוטין את צורת הטיפול בנפטר ובקרובי המשפחה, ועל ידי כך שופרו השירותים.

ר י ש ו ם ה מ ע מ ד ה א י ש י: הוצאת תעודות לידה, הוצאת תעודות פטירה, רישום חתונות וכו׳ היו נעשים על פי ספרי רישום ישנים של הקהילה, בהם היו רשומים הזכרים בלבד. בשנת תרמ״ה (1885) בוטלו ספרי רישום אלה, עקב מיפקד האוכלוסין הראשון שנערך ע״י השלטונות בשלוניקי, והעתק מספר הרישום הרשמי של התושבים שהוכן על ידי משרד הרישום הממשלתי על סמך מיפקד האוכלוסין, שימש יסוד להכנת ספר רישום חדש של יהודי העיר עבור מוסדות הקהילה.

ב ח י ר ו ת: לפני הנהגת השיטה החדשה לא היו הבחירות כלליות; רק למשלמי ה״פיג׳ה״ היתה זכות בחירה. בשלב הראשון, היו משלמי מס ה״פיג׳ה״ בוחרים כמאה איש אשר היוו את האסיפה הכללית (אסאמבליאה ג׳ניראלה) של הקהילה; בשלב שני, היו מאה אלה בוחרים מביניהם עשרה או שנים עשר חברים, אשר היוו את ועד הקהילה. הם גם בחרו בוועדה מייעצת ליד ועד הקהילה. בשנים האחרונות הונהגה השיטה הדמוקראטית לפיה היתה זכות בחירה לכל זכר בקהילה מבן 21 ומעלה.

מספר חברי האסיפה הכללית של הקהילה ותפקידיה היו משתנים בהתאם להחלטות שהיו מתקבלות מידי פעם על ידי ועדי הקהילה השונים.

בית היתומים ע״ש קארלו אלאטיני

El orphelinato de ninios "Carlo Alatini".

מצות לפסח: זו היתה אחת הבעיות הקשות שהעסיקה רבות את כל ועדי הקהילה. שלושה חודשים בשנה לא הספיקו כדי לטפל בקניית החיטה, ייצור המצה וחלוקתה לציבור, וביחוד לנצרכים.

בתחילה היו עשרה או שנים עשר אופים מטפלים בעצמם באפיית המצה וחלוקתה לציבור, במחירים שנקבעו על ידי ועד הקהילה. גזברי בתי הכנסיות (הקהלים) מצידם, היו מציגים את רשימות הנצרכים שבין יחידיהם, מקבלים על פיהן את כמות המצות המתאימה, ומחלקים אותה חינם למחוסרי האמצעים, כמובן, על חשבון הקהילה.

בשנת תר"ן (1890) הקימה הקהילה בית חרושת משלה לייצור מצות וכן חילקה פנקסים מיוחדים לנצרכים לקבלת המצה חינם, ובצורה כזו מנעה אי סדר הן מצד האופים והן מצד גזברי בתי הכנסת.

שיטה זו של ייצור המצה וחלוקתה בהשגחת ועדה מיוחדת, נתנה תוצאות טובות. כיום קיימת אותה השיטה, לאחר שהוכנסו בה מספר שינויים, והיא פועלת בצורה משביעה רצון.

ועדה לרכוש הקהילה (נכסי דלא ניידי): בשנת תר"ע (1910) החליט ועד הקהילה להקים מחלקה חדשה שמתפקידה לטפל ולנהל את כל הנכסים הלא־נידים של הקהילה או של המוסדות הקשורים אליה, כגון הבניינים של התלמוד תורה, בית החולים הירש, ביקור חולים וכו'.

מחלקה זו עסקה בעריכת רשימה של כל הבניינים שהיו שייכים לקהילה ולמוסדותיה, וגם ברישום בניינים אלה (ונכסים לא־ניידים אחרים כגון קרקעות), בספרי האחוזה הרשמיים, ובארכיונה נשמרו כל תעודות הבעלות. כיום מהווה מחלקה זו חלק בלתי נפרד ממוסדות הקהילה, והודות לשיטות הייעול והשיפורים שהוכנסו בניהולה, נעשות כל הפעולות בקשר לבנייני הקהילה — כגון שכירות, גביית דמי השכירות, תיקונים וכו' — בצורה שיטתית ותקינה.

מינהלת מוסדות הקהילה: מתוך רצון לתאם את פעולותיהן של המחלקות השונות של הקהילה ולמנוע כפילויות, החליט ועד הקהילה בשנת תרע"ט (1919) למנות מנהל כללי (קאנצ'ילר) שיהיה אחראי על פעולותיהן של כל המחלקות.

מאז מונה מנהל כללי לקהילה, הוחל בארגון מחדש של מחלקות שונות; הפקידים הועלו בדרגה או מונו לתפקידים חדשים בהתאם לכשרם, וכן הוכנסו שיפורים ושיטות עבודה יעילות יותר.

מינהלת הקהילה פועלת כיום בצורה סדירה ומבצעת את המוטל עליה בצורה יעילה ומהירה. היא פועלת בהתאם להחלטות ולנוהלים שנקבעו על ידי ועדי הקהילה השונים שהתחלפו בבחירות השונות. המנהל הכללי משגיח על פעולתן התקינה של כל מחלקות הקהילה.

פעילי אגודת "מתנות לאביונים" ואוהדים: אליהו בנוזיליו, יעקב קאזיס, פאטריקיוס (ראש העיר), חיימקי כהן, מואיס בנבנישתי, יצחק שלם, מואיס בנוזיליו, סאלבאטור ג'חון, שמואל אסיאו, ועוד.

El commitato del Matanoth Laevionim i simpathizadores: Eliahu Benoziglio, Yaacov Cazes, el mayor de la sivdad Patrikios, Haimaki Cohen, Moise Benveniste, Itshac Chalem, Moise Benoziglio, Salvator Djahon, Chemuel Asseo, etc.

שיטה זו של ניהול ענייני הקהילה נמשכה עד שנת תרפ״ג (1923). בשנה זו פורסם ע״י הממשלה היוונית חוק מס׳ 2456, וכן אושרו תקנות מתאימות נוספות — בהם נקבעו כל הפרטים בדבר ארגון וניהול הקהילות היהודיות ביוון, וביניהן קהילת שלוניקי.

כל ועדי הקהילה שפעלו מאז, מנהלים את מוסדות הקהילה ושירותיה על פי החוק והתקנות האלה.

ג. מנהיגי הקהילה ופעלם

על אף חקירות וחיפושים שערכתי, לא יכולתי לאתר את שמותיהם של הגבירים והפרנסים שהנהיגו את מוסדות הקהילה לפני תר״ל (1870). לפיכך אני מביא להלן רשימה ובה שמותיהם של חלק מהחברים בוועדי הקהילה השונים, החל משנת תר״ל (1870), שבה הוקם ועד הקהילה במתכונתו החדשה, ואילך (הרשימה נערכה על פי הזיכרון):

שאול מודיאנו
ר׳ דוד פ׳ראנסיס
ר׳ יעקבאג׳י בנבנישתי
ר׳ יצחק טיאנו
ר׳ יצחקוג׳ו קאזיס
ר׳ שבתאי חסיד
ר׳ יוסף סאיאס
ר׳ שלמה אבאסטאדו
ר׳ יהודה גדליה
ר׳ בוכור יהודה
ר׳ בוכור שאלתיאל
ר׳ מושון מוסרי
ר׳ שלום סאיאס
ר׳ יעקב דוד בנבנישתי
ר׳ יוסף סלמונה
ר׳ יהודה בן־שושן
יעקב שאול מודיאנו
שמואל מודיאנו
מואיז עשהאל
חיים סאיאס
יצחקוג׳ו מודיאנו
מואיז אשר
אליהו יעקב בן עוזיליו
עמנואל שלם
יוסף נער

רפאל מודיאנו
יוסף אסיאו
יוסף סולם
לוי נחמיאס
יצחק די בוטון
אשר טיאנו
פרטלי מודיאנו
נחמה מלאך
יעקבאג׳י קאזיס
ז׳וזפה (יוסף) מזרחי
יצחק פ׳לורנטין
בניקו שאלתיאל
אליהו בן עוזיליו
ליאון גאטיניו
אשר מלאך
מנחם חלפון
דוד מאטאלון
דוד פ׳לורנטין
מאיר בנבנישתי
יצחק אמאריו
סאלבאטור ג׳חון
אלברטו ברודו
מואיז בנבנישתי
אלברטו ג׳ניאו
אברהם לוי [7]

קארלו אלאטיני, בנו של מואיז אלאטיני וממשיך דרכו

Carlo Alatini, fijo de Moïse Alatini.

ברצוני לתאר כאן מספר דמויות של אישים דגולים מהדורות הקודמים אשר במעשיהם הוסיפו כבוד ליהדות שלוניקי. אף כי לא היו — מסיבות שונות — בהנהגת הקהילה באורח רשמי, הם התעניינו ופעלו בכל הקשור לציבוריות היהודית, והשתמשו ביוקרתם והשפעתם האישית בכל פעם שנדרשו לעשות זאת.

אציין את שמותיהם של אלה שכבר הלכו לעולמם: ד״ר מואיז לאזארו אלאטיני, ד״ר ז׳אק פאשה ניסים, עורך הדין הדגול עמנואל שלם, ד״ר משה (מואיז) מזרחי וה״קומאנדאנטה״ משה (מואיז) דוד מורפורגו [8].

ד״ר מואיז אלאטיני היה האישיות בעלת ההשפעה הגדולה והמכובדת ביותר מבין כל האישים של הדור הקודם. הוא היה רופא מוכשר מאד, והצלחותיו בטיפול בחולים היו כה מרשימות, שבמהרה רכש את אמונם ואת הערכתם של כל שכבות הציבור בעיר. (עד בואו לעיר, היתה רמת הרופאים המקומיים נמוכה, ומסיבה זו היו מקרי המוות, כתוצאה ממחלות, רבים).

מלבד היותו רופא בעל שיעור קומה, הוא היה ראשה של הפ׳ירמה אלאטיני, עליה ייחדתי את הדיבור במקום אחר [9]. בתור שכזה, הוא הפך להיות עשיר מופלג. עושרו הרב וליבו החם איפשרו לו לעסוק במעשי צדקה וחסד בהיקף עצום. בכל המגביות שנערכו בעיר לטובת בתי תפילה, בתי ספר או בתי חולים של בני כל הדתות, הוא עמד בראש רשימת התורמים; ועל כך כיבדוהו והעריכוהו בני כל הלאומים בשלוניקי.

יחסיו עם השלטונות האזרחיים, הצבאיים, החוגים הקונסולריים, מנהיגי הקהילה וכו׳, היו הדוקים מאד, והוא נהנה מאמונם ועזרתם. בכל פעם שהיה פונה אל אחד מהגופים האלה, בכל עניין יהודי, היה משיג את מבוקשו במידה מלאה.

אפשר לומר ללא הגזמה שד״ר מואיז אלאטיני היה פארה של יהדות שלוניקי בדור שעבר.

ד״ר ז׳אק פאשה ניסים היה היהודי השלוניקאי בעל הדרגה הצבאית הגבוהה ביותר בצבא הטורקי. כרופא צבאי הוא עבר את כל שלבי השירות, עד שלבסוף הועלה לדרגת ״פריק״ (גנרל של דיביזיה) ומונה למנתח ראשי בחטיבה השלישית של הצבא הטורקי. הוא מילא תפקידו זה בהצטיינות מרובה, ורכש את אמונם של כל חוגי הקצונה הטורקית הבכירה, וגם של הפקידות האזרחית הגבוהה, והם אף פונים אליו ומוסרים לידיו את הטיפול הרפואי בבני משפחותיהם. בפיקחותו הנדירה, בענוותנותו ובמידותיו התרומיות, הוא רכש לעצמו את אהדתם של כל חוגי השלטונות הרשמיים, והשפעתו עליהם היתה כמעט בלתי מוגבלת. בכל פעם שפנה אל חוגי הממשל, הוא נענה בחיוב, ומשום כך ביקשה הקהילה את עזרתו, בכל עת שצצו בעיות עדינות שהיו קשורות עם השלטונות.

לדאבון כל מכריו וידידיו, בהיות ד״ר ז׳אק פאשה בשיא הצלחותיו, קרה לו אסון פאטאלי; בעת שעסק בניתוח שלאחר המוות בגוויה של נפטר, הוא נדבק בחיידק, אשר הרעיל את דמו, ולאחר ארבעה ימים נפח את נפשו תוך יסורים קשים. בן שישים היה במותו; העם על כל שדירותיו התאבל מרה על פטירתו הפתאומית.

המשפטן הדגול עמנואל שלם אשר נפטר בפאריס בתרצ״ח (1938), היה עורך הדין הגדול ביותר ששלוניקי היהודית הוציאה מקרבה [10].

כבר בגיל שמונה עשרה הוא החל לעבוד אצל העו״ד השלוניקאי הידוע אז, יהודהג׳ון ייני. ידיעת הטורקית, הצרפתית והאיטלקית סייעה לו בתחילת לימודיו בחוק ומשפט.

לאחר כשנתיים, הוא עובר לעבוד אצל העו״ד המפורסם גרסי, שבא מאיטליה. הוא משתמש בספרייתו המשפטית העשירה של עוה״ד, וקורא בלהיטות בעיקר ספרים על המשפט הבינלאומי. על ידי כך הוא מתחיל להתמחות בשטח זה. הוא שירת במחיצתו של עוה״ד גרסי במשך כ־15 שנה, ורכש בהדרכתו של זה ידע וניסיון רב.

במות עוה״ד גרסי, עובר עמנואל שלם את המבחנים הדרושים, ומקבל תעודת עורך־דין רשמי. הוא ממשיך לעבוד באותו משרד, ועל ידי הצלחותיו בהופעותיו בפני בתי הדין הוא לא רק שומר על חוג הלקוחות הישן, אלא מרחיב חוג זה במידה ניכרת. בין היתר הוא רוכש את הפירמה אלאטיני כלקוחה, ועובדה זו פותחת בפניו אופקים חדשים, ויחד עם זאת מוסיפה לו יוקרה רבה בעיני אנשי המסחר והכלכלה. אחרי השתלמות ולימוד עצמי אינטנסיבי הוא הופך להיות לאחד מטובי עורכי הדין בעיר. בשלב זה הוא מפרסם מאמרים בעיתונות המקצועית בחוץ לארץ ובעיקר ב־Annales Judiçiaires שהופיע בפאריס. מאמריו הקשורים בחוק הבינלאומי נקראו בעניין רב על ידי אנשי המקצוע בעולם, והוסיפו לו כבוד ופרסום. תמיד התעניין בנעשה בקהילה, וגם כאשר עקר לפאריס לא נמנע מלהעניק לנו משם את הגנתו ואת הדרכתו. כאשר הגיעה לשלוניקי הידיעה על מותו והוא בן 80, היא גרמה צער ואבל לכל הציבור היהודי.

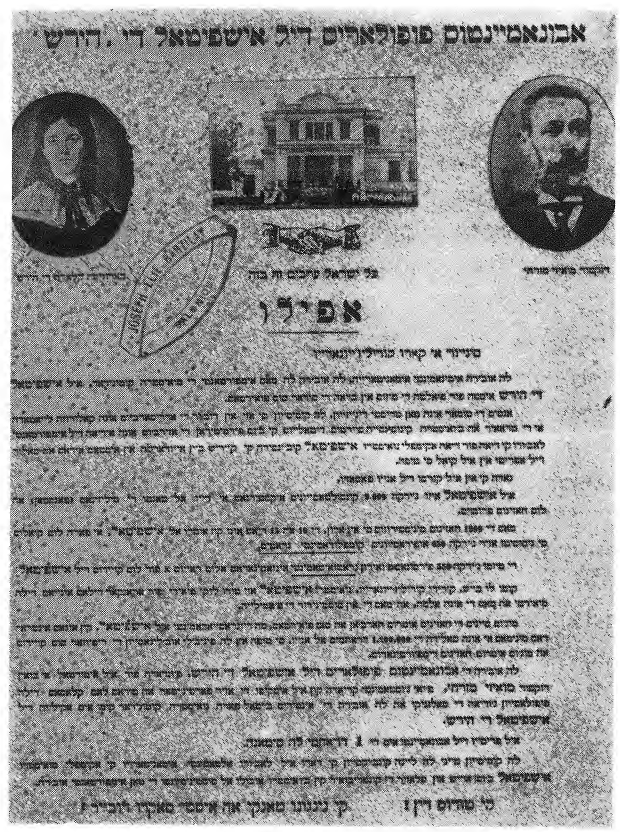
ד״ר משה (מואיז) מזרחי נולד בשלוניקי והיה נצר לשתיים מהמשפחות המכובדות ביותר בעיר, משפחת מזרחי מצד אביו ומשפחת אלאטיני מצד אימו. עוד בהיותו צעיר נשלח על ידי הוריו לאיטליה כדי ללמוד רפואה. הוא שהה שם שנים מספר, ורכש נסיון מעשי בבתי חולים חשובים. בשובו, נתקבל בזרועות פתוחות על ידי המשפחות העשירות והמכובדות שבעיר. הצלחותיו בטיפול בחולים, ובייחוד בשטח הגניקולוגי, פירסמו את שמו בכל שכבות הציבור. הוא לא הסתפק בטיפול בבעלי אמצעים, אלא ירד אל ההמון הרחב, ובביקוריו אצל משפחות עניות לא רק שלא קיבל שכר, אלא אף היה מעניק מכספו למשפחת החולה.

תוך מגעיו עם השכבות העניות הבשיל במוחו עוד בשנת תרס"ג (1903) הרעיון להקים בית חולים מודרני לקהילה, וזאת במטרה לשרת בעיקר את מחוסרי היכולת, ועל ידי כך להציל חולים עניים רבים ממוות.

בתחילה פנה אל עמיתיו לעבודה, הרופאים, אולם אלה לא התלהבו מרעיונו, משום שלא ראו כל אפשרות להבטיח מראש את תקציבו של בית החולים, אשר היה צריך להסתכם בכ־3,000 לירות זהב לשנה. אולם ד"ר מזרחי לא התייאש. הוא כתב אל רבים מקרוביו ומכריו היהודיים בחוץ לארץ, ולא עבר זמן רב, והבארונית הירש שלחה כתרומה את הסכום הנכבד של 200,000 פראנקים צרפתיים.

לאחר זאת הוא מארגן ועדי פעולה ובהם אישים חשובים בעיר. אלה עורכים מגבית גדולה ומצליחים לאסוף כ־16,000 לירות זהב. כ־12,000 לירות מסכום זה מקציב הד"ר מזרחי לקניית קרקע ולבניין בית החולים, ובו־4000 הלירות הנותרות הוא קונה 26 חנויות בשוק קאזאנג'ילאר (ליד ביתו הישן של חנניה שלום), המכניסות כ־300 לירות כדמי שכירות לשנה. הוא גם מארגן מגבית עממית, באמצעות קופות, בהן הכניסה כל משפחה מספר פרוטות בכל הזדמנות, שכינה אותה בשם "מיטאליק", כלומר מגבית אגורה[11]. מגבית זו הכניסה סכום של כ־2,500 לירות, שבו נקנה בית ב"סיגונדו מולו" (הרציף השני), שנקרא "אבונאמיינטו פופולאר" (החתמה עממית). דמי השכירות של בניין זה הכניסו כ־200 לירות נוספות לשנה. כן קיבל מענק של 1,000 לירות, ושני בניינים מעזבונו של המנוח דוד אספורמס, אשר השכרתם הכניסה כ־100 לירות לשנה.

לאחר משא ומתן ממושך עם הבארונית הירש, היא הסכימה להפקיד בבנק כמיליון פראנקים צרפתים, אשר הריבית עליהם היתה צריכה לכסות את מחצית הוצאות ההחזקה של בית החולים, בתנאי שהמחצית השניה של ההוצאות תובטח על ידי הקהילה. אולם לרוע המזל, היא מתה לפני ביצוע ההסכם, ויורשיה סירבו לקיים את התחייבותה.

כרוז בית החולים הירש לתרומה
קבועה של 1 דראכם לשבוע לטובת המוסד

Apello a los donadores ke den
1 Drahme la semana.

נראה שעגמת הנפש שנגרמה לד"ר מזרחי מהתנהגות יורשי הבארונית, וכן העומס הרב שהיה מוטל עליו כרופא מסור לכל שכבות הציבור, מוטטו את בריאותו. הוא עזב את שלוניקי והשתקע בצרפת, שם נפטר לאחר שנים מעטות, בגיל 82.

אף כי כונה, ובצדק, אבי בית החולים הירש, הוא היה פעיל, במשך כ־40 שנה, גם בוועדות רבות שמונו על ידי הקהילה, ביניהן, זו שטיפלה בביקור חולים. אין צורך להוסיף שהוא היה תמיד בין התורמים החשובים לכל מגבית שנערכה בעיר.

חדר הכניסה של בית החולים הירש. בשיש מֵעל הכניסה רשום בעברית "חסד ורחמים עשו איש את אחיו". משמאל — תמונת הבארונית הירש

La entrada de Ichpital Hirsch.

"הקומאנדאטור" משה (מואיז) מורפורגו, היה צאצא לאחת מהמשפחות היהודיות המיוחסות ביותר בטריאסט, אשר באה להשתקע בשלוניקי באותה התקופה בה הגיעה לעיר גם משפחת אלאטיני.

הוא נשלח על ידי הוריו לאיטליה להשתלם בכלכלה ומסחר, ובהיותו בן 22 שב לשלוניקי. מיד הוא התקבל לשירותה של משפחת אלאטיני. ד"ר אלאטיני, שהפסיק את פעילותו המסחרית וגם את פעילותו הרפואית, כאשר החליט להקדיש את שארית ימיו להפצת ההשכלה ולתמיכה במוסדות החסד והצדקה של הקהילה, מינה את משה מורפורגו כמזכירו הפרטי, במיוחד במישור הציבורי והפילאנטרופי. פעילותו הברוכה של מורפורגו בשטח זה התפרסמה במהרה בעיר, ובמות ד"ר אלאטיני, המשיך לסייע לרבים מבין ארגוני החסד והסעד.

בהמשך שירותו במשפחת אלאטיני, עלה מהר בסולם הדרגות, עד שהגיע לדרגת מנהלה של פ׳ירמה מסחרית גדולה זו, תפקיד שמילא בהצלחה רבה.

כשמשפחת אלאטיני — בשל סיבות פוליטיות וכלכליות — נאלצה לחסל בהדרגה את מפעליה הכלכליים הרבים בעיר, הוא נשאר בה כנציגה וכמנהל ראשי של המפעלים שהוקמו על ידי פ׳ירמה אדירה זו: טחנת אלאטיני, בית החרושת ללבנים אלאטיני, בית חרושת לבירה "אולימפוס", החברה לטבק "קומירסיאל", ו"בנק דה סאלוניק".

בתר"ף (1920), לאחר שמניותיה של חברת אלאטיני נמכרו על ידי יורשיה בפאריס לקבוצת יוונים, התפטר מכל תפקידיו במפעלים אלה והקדיש עצמו לניהול בית מורפורגו. פ׳ירמה זו פעלה במשך כ־60 שנה בעירנו ושימשה בעיקר כנציגת החברה הבריטית לביטוח "נורת בריטיש".

הקומאנדאטור מואיז מורפורגו זכה להערכה וכבוד מצד כל שכבות הציבור בעיר, על היותו אדיב וצנוע. רבים היו אלה שפנו אליו לשם עצות בעניינים מסחריים, בבעיות ביטוח וכו׳. הוא גם השתתף באגודות צדקה רבות וכן בארגונים לא יהודיים, והתענין תמיד בבעיות הקהילה מתוך נכונות לסייע בכל יכולתו.

הוא שימש במשך שנים רבות כנשיאם של בית החולים הירש ובית היתומים אלאטיני, והשתתף ביד רחבה בכל המגביות למטרות צדקה שהיו נערכות בעיר.

כל תושבי שלוניקי, יהודים ולא יהודים, התאבלו מרה על מותו של מורפורגו, שהחזיר נשמתו לבוראו בשנת תרצ"ח (1938).

מואיז מורפורגו

Moise Morpurgo.

כידוע, עד שנת תרס״ח (1908), שנה בה פורסמה החוקה הטורקית, לא היו יהודי טורקיה מתגייסים לצבא. כל הגברים היהודיים מגיל 20 עד 40 היו משלמים מידי שנה סכום של שלוש ״מיג׳ידיאיות״ שהיה נקרא ״ניזאן בדילי״ (מס צבאי). כל שנה היתה ועדה משותפת של שלטונות המס ופקידי הקהילה עורכת את רשימת החייבים במס, ועל פיה היתה הקהילה גובה את הסכומים ומעבירה אותם לאוצר המדינה. מובן שהקהילה לא יכלה לגבות את המס ממיעוטי היכולת ושילמה אותם מקופתה. משום כך היא היתה מפגרת בהעברת הסכומים לאוצר, ובמשך הזמן הצטבר חוב של אלפי לירות על מס זה.

בכל פעם שקופת השולטן היתה מתרוקנת, היו לוחצים על הקהילה לשלם את הסכומים שבפיגור, ולעיתים כשלא היה לאל ידה לשלם, היו השלטונות אוסרים את ראשי הקהילה כלחץ.

דבר זה קרה לא פעם; אולם בשנת תר״ל (1870) הוקם ועד הקהילה הראשון, אשר רוב חבריו היו נתינים זרים, ובהתאם לתנאי האמנה הבינלאומית שעליה חתמה טורקיה, אסור היה לשלטונות הטורקיים לאסור אותם. כדי לעקוף קושי זה, דרשו השלטונות הטורקיים מהקהילה לפעול בהתאם לחוקי המדינה, לפיהם צריכה הקהילה להיות מנוהלת על ידי שני ועדים: הוועד הרוחני שיעסוק בענייני דת ורוח, והוועד הגשמי שיטפל בעניינים אזרחיים ובעיות חילוניות. כל חברי הוועד הגשמי היו צריכים, לפי החוק, להיות נתינים עותומאניים. הקהילה נאלצה איפוא לפעול בהתאם לחוק, ומינתה ״מיג׳ליש גשמי״ ובו תשעה חברים, שהיה במגע מתמיד עם השלטונות בקשר לכל הבעיות של הקהילה. כן סוכם אז שהקהילה תשלם את הפיגור שנוצר ב־10 תשלומים שנתיים של 800 לירות. מכאן ולהבא נטלו על עצמם השלטונות לגבות את המס השנתי, בהתאם לרשימות שהקהילה היתה צריכה לספק להם.

כדי לעמוד בתנאי ההסכם ולשלם את הפיגור בתשלומים שנתיים, העניק ועד הקהילה לוועד הגשמי את הסמכות לגבות את ה״גאבילה״ על שחיטת הבשר הכשר. הוועד הגשמי היה צריך להעביר לוועד הקהילה כל סכום עודף שנשאר בקופה ממס זה. בתחילה לא עלה סכום ההכנסות ממס השחיטה הכשרה על 2,200 לירות לשנה, אולם עקב שיפור שחל במצב הכלכלי, גידול צריכת הבשר וייעול גביית המס על ידי הוועד הגשמי, הגיע סכום ההכנסות לכדי 5,000 לירות לשנה. כעבור עשר שנים, לאחר שהוועד הגשמי שילם את כל הפיגור לשלטונות כמוסכם, ועל אף התמיכה הכספית השנתית שהיה מעניק לתלמוד תורה ולמוסדות אחרים, נשארו בקופה עודפים גדולים. אז הוחלט, בתיאום עם ועד הקהילה, לקנות בתים להשכרה, אשר יבטיחו הכנסות שיאפשרו ניהול תקין של הקהילה והמוסדות שהוקמו על ידה.

הוועד הגשמי המשיך בפעילות זו עד שנת תרפ״ג (1923), שנה בה הוחלט למסור את תפקיד גביית מס השחיטה הכשרה לידי מנגנון הקהילה. ההכנסות ממס זה הלכו ופחתו, בגלל סיבות שונות שעמדתי עליהן בפרק אחר, הדן בסוגיה זו. אחת הסיבות היתה שהקצבים — שבאמצעותם ניגבה

תכנית החגיגה
שנערכה בבית ספר תלמוד התורה הגדול
לכבוד חג החנכה התרעז

א) התקוה — מקהלה
ב) הדלקת הנרות
ג) הנרות הללו · מזמור שיר חנכת הבית (מקהלה)
ד) מה זאת החנכה? — דקלום בעברית
ה) התעמלות — תרגילים חפשים
" — במקלות
ו) מעוז צור — (מקהלה)
ז) עם עולם — דקלום בעברית
ח) חברי מנגנים — משחק נשף (מקהלה)
ט) חנכה היום — שיר עם הדלקת נרות (מקהלה)
כ) במרחף — (תמונה חיה) בלאומית ספרדית
" — חלום בשיר
י) התעמלות — תרגילים ברגלים
" — צריפים
יא) מן העם קם — (מקהלה)
יב) ארץ ישראל — דקלום בעברית
יג) שבועת משה — מחזה בכלי בב׳ מערכות
יד) בצאת ישראל — מקהלה

פרוגראם
5677
אין איל תלמוד התורה הגדול

1. התקוה — קורי
3. הנרות הללו. מזמור שיר חנכת הבית — קורי
4. קי אים חנכה?
6. מעוז צור — קורי
7. איל פואיבלו איטירניל (1)
8. חנכה היום
11. מן העם קם — קורי
12. ארץ ישראל
13. לה גורה די משה
14. בצאת ישראל — קורי

המס — לא ששו לסלק את חובותיהם לקהילה. על רקע זה צצו סכסוכים רבים וחילופי דברים קשים, עד שהרב הראשי ר' יעקבאג'י קוב'ו, בתבונתו ובסבלנותו הרבה, השכיל להגיע איתם לידי ההסכם הבא: הקצבים היו מוסרים מידי שנה את עור הפרות השחוטות לידי סוחר, אשר היה מוכר אותן; מתמורת המכירה הוא היה משלם לקהילה את סכום מס השחיטה, שהיה מגיע לה לפי רשימות שהיתה מוסרת לו מידי שבוע, ואת העודף היה משלם לקצבים. כך הצליח הרב לפתור את הבעיה, ועל ידי כך הגדיל שוב, במידה ניכרת, את ההכנסות ממס זה.

ה. רכישת נכסי־דלא־ניידי

רכוש הקהילה נרכש וגדל בצורה הדרגתית במשך עשרות בשנים, והמקורות מהם מומנו רכישות אלה היו:

א. תרומות שניתנו לקהילה על ידי נדיבים בחייהם, או שהושארו לה על ידם לאחר מותם.
ב. ה"גאבילה" על השחיטה הכשרה.
ג. דמי שכירות שנתקבלו מבניינים שנרכשו או נבנו על ידי הוועד הגשמי.
ד. מגביות שנערכו בהזדמנויות שונות.
ה. רווחים שהושגו על ידי קניה ומכירה של מגרשים באיזור הדליקה.
ו. מענקים שנתקבלו מהשלטונות.
ז. פיצויים שנתקבלו מחברות ביטוח עבור בנייני הקהילה שנהרסו בדליקה הגדולה של שנת תרע"ז (1917).

ועכשיו נפרט:

ס ע י ף א': שמות הנדיבים שתרמו, עד שנת תר"ם (1880), מבנים לקהילה בחייהם, או השאירום לה לאחר מותם, לא ידועים לנו. אולם שמותיהם של אלה שתרמו לקהילה בניינים לאחר שנה זו, ידועים (ראה נספחים). הערך הכולל של בניינים אלה מסתכם ב־159,400 לירות טורקיות.

ס ע י ף ב': ביחס להכנסה ממס השחיטה הכשרה, כבר מסרנו פרטים בפרק הקודם. כש־התחיל הוועד הגשמי לטפל במס זה, היתה ההכנסה השנתית כ־2,000—2,500 לירות. בשנות השיא, עם גידול האוכלוסיה היהודית והטבת מצבה, הסתכמו ההכנסות ממס זה ב־5,200 לירות זהב לשנה — סכום נכבד מאד.

אולם — זמן מה אחרי הכיבוש היווני — כאשר נאסרה הלירה זהב בתור מטבע, ורק הדראכמה היתה מטבע עובר לסוחר, העמדה הגאבילה מ־18 פאראס, שהיתה קודם לכן, ל־32 לפטאס לפי השער שהיה אז. וכך קטנו והלכו ההכנסות ממס זה, בעיקר מפני שהקצבים מיאנו להתאים את גובה המס לשער הדראכמה, והמשיכו לשלם מס מוקטן כאשר היה פיחות הדראכמה, עד שהגיעו לתשלום 35% בלבד מהמס שהיו משלמים לפנים. כיום (בת"ש—1940), מסתכמות ההכנסות בכ־200,000 דראכמות לשנה, סכום השווה לכ־10% בלבד מההכנסות בשנות השיא.

ס ע י ף ג': כפי שכבר הזכרתי בפרק הקודם, הוועד הגשמי קנה או בנה בניינים שונים מעודפי הכספים שנשארו מהמס על השחיטה, במטרה להשכירם, ועל ידי כך להגדיל את הכנסות הקהילה.

ס ע י ף ד': בין המגביות השונות שנערכו על ידי ועדי הקהילה בהזדמנויות שונות, היו כאלה שמטרתן היתה רכישת בניינים חדשים לקהילה.

בשנת תרל"ה (1875) נערכה המגבית הראשונה למטרה זו, ובה נאספו כ־6,000 לירות, מהן 2,000 לירות תרומתו של הבארון הירש. בכספי מגבית זו נקנו בניינים בהם שוכנו בתי הספר לילדים ולילדות, וכן הכיתה המכינה והכיתות ללימוד מקצועות של "כל ישראל חברים".

שנים מספר אחר כך נערכה מגבית שניה מסוג זה, ובה נאספו כ־2000 לירות. בסכום זה נקנו מספר חנויות בכיכר הידוע כ"מיידאן די לוביל", בהן שוכנו המרפאה ובית המרקחת הרא־שונים של ביקור חולים.

בשנת תרנ"א (1891), לאחר שריפת תר"ן (1890), נערכה מגבית שלישית ובה נאספו כ־36,000 לירות, מתוך סכום זה כ־20,000 לירות הוקצבו לבניית שתי שכונות עממיות: "בארון הירש" ו־"קאלאמריה".

כפי שכבר כתבתי בפרק קודם, ערך ד"ר מזרחי מגבית בתרס"ו (1908) לבניין בית החולים הירש; במגבית זו השתתפה גם הבארונית הירש בסכום של כ־200,000 פראנקים צרפתיים,

ובסה״כ נאספו כ־16,000 לירות. סכום זה הספיק לבניית בית החולים וגם להקמת 26 חנויות בשוק ה״קאזאנדז׳ילאר״.

גם מגבית ה״מיטאליק״ שכבר הוזכרה (על ידי הכנסת אגורות אחדות מידי שבוע לקופה מיוחדת למטרה זו, במשך כשלוש שנים), הכניסה סכום של 2,500 לירות, בו נקנה בניין שכונה ״אבונאמיינטו פופולאר״, שהכנסותיו היו קודש לבית החולים הירש.

לאחר השריפה הנוראה של ל׳ באב תרע״ז (18 באוגוסט 1917), אורגנה מגבית גדולה, בה השתתף ה״ג׳וינט קומיטי אוף אמריקה״, בסך של 30,000 דולאר, ובה נאספו בסה״כ כ־15,000 לירות. חלק גדול מסכום זה הוקצב לקניית השטח והצריפים הראשונים של שכונת ״151״.

בשנת תרפ״ד (1924), קיבלו כ־200 משפחות יהודיות צו לפנות את בתיהם, כדי לאפשר לעיריה לפתוח רחוב חדש שנקרא בשם רח׳ קיסאובו (אקג׳י מג׳יד). על מנת לשכנן במקום אחר, הוחלט אז לערוך מגבית מיוחדת לשם כך, שהכניסה כ־4 מיליוני דראכמות, ובסכום זה ניקנו הביתנים שנקראו אח״כ שכונת קאמפבל. ביתנים אלה נעזבו לאחר שפורעים יוונים, חברי האיגוד האנטישמי .E.E.E התקיפו את השכונה והציתו מספר צריפים (סוף יוני 1931). לאחר זאת מכרה הקהילה את שטח השכונה למחלקת הפליטים הממשלתית, ובתמורה הקימה 4 ביתנים גדולים בשכונת ״151״.

המבנים והשטחים שניקנו בתמורת כל המגביות האלה נוספו לרכוש השייך לקהילה.

ס ע י ף ה׳: באיזור השריפה של תרע״ז (1917) מכרה הקהילה שטחי קרקע שהיו שייכים לה, ותמורתם קנתה שטחים אחרים או בניינים אחרים אשר נוספו לרכוש הקהילה.

ס ע י ף ו׳: בשנת תרע״ט (1919) פנו עסקני הקהילה אל השלטונות באתונה בבקשה לקבל סיוע כספי על מנת להקים מחדש את בנייני בתי הספר שנהרסו בשריפה של שנת תרע״ז (1917). פניות אלה הוכתרו בהצלחה, והשלטונות העניקו לקהילה, למטרה זו 300,000 דראכמות. בסכום זה הוחל בבניית בית ספר בשכונת ״151״. בנייתו של בית ספר זה עלתה כ־620,000 דראכמות. ועד הקהילה החליט לקרוא לו בשם בי״ס קאזיס כאות הוקרה למנוח יעקב קאזיס, על שירותיו לקהלה בעת כהונתו כנשיאה. בבית ספר זה היה מקום לכ־800 תלמיד.

ס ע י ף ז׳: במשך חודשים רבים לאחר השריפה הגדולה, סירבו חברות הביטוח לשלם פיצויים לניזוקים, בטענה שהדליקה פרצה עקב מעשי מלחמה. אולם הודות לדרישות הנמרצות מצד שלטונות אתונה, והדו״חות החיוביים שנשלחו ע״י המנוח מואיז מורפורגו, כסוכנה של ה״נורת בריטיש קומפני״ לסינדיקאט חברות הביטוח באנגליה, הסכימו לבסוף כל חברות הביטוח המעורבות, לשלם לכל ניזוק את המגיע לו. כך גבתה הקהילה את הסכומים שהגיעו לה עבור שריפת רכושה והבניינים של בתי הכנסת השונים באיזור. סכומים אלה הוקצבו ברובם לבניית הביתנים בשכונת ״151״ ולהבטחת החזקתם התקינה.

ה״היכל״ (ארון הקודש) בבית הכנסת תלמוד תורה הגדול, שנשרף בתרע״ז

El "Hekhal" del Talmud Tora Hagadol antes del fuego del 1917.

ו. הצטברות חובות הקהילה

חובות הקהילה גדלו במשך השנים בשל סיבות שונות, ביניהן:

א. פיחות הדראכמה, שנעשה מידי פעם, גרם לירידה ניכרת בהכנסות ממס ה״פיג׳ה״ והמס על השחיטה הכשירה; על אף מאמציהם של ועדי הקהילה השונים, הם לא הצליחו להעלות מיסים אלה במידה שיאזנו את הפסדי הפיחות.

ב. ההלוואות, שקיבלה ממקורות שונים, על מנת לבנות מחדש את הבניינים שהיו שייכים לה, שנהרסו בשריפה הגדולה של שנת תרע״ז; אמנם חלק מסכומי ההלוואות הללו כוסה ע״י דמי השכירות שנתקבלו, אולם את הסכומים הנותרים היה צריך להחזיר בתשלומים שנתיים בתוספת ריבית, שהלכה וגדלה בצורה פרוגרסיבית.

ג. השתתפות הקהילה בתשלום המיסים עבור הביטוח הסוציאלי של פקידיה, בהתאם לחוק מיוחד שפורסם בעניין זה; סכום זה הלך וגדל מידי שנה עם גידול מספר פקידי הקהילה.

ד. דרישת השלטונות היוונים בשנת תרצ״ח (1938) לשלם להם כל שנה חלק מחובות הקהילה לגבי השנים שעברו על מיסים שלא שולמו; עד אז היו ראשי הקהילה פונים מידי פעם לשלטונות ומצליחים לדחות את תשלום הפיגורים משנה לשנה, בתקווה שבסופו של דבר יימחק החוב והבעיה תיפתר. ברם, בשנה זו, הבהירו השלטונות לראשי הקהילה שאין הם מוותרים על החובות, וכי עליהם לשלמם תוך מספר שנים. ההישג היחידי התבטא בזה

שהשלטונות שיחררו מתשלום מס רק את בנייני הקהילה ששימשו להוראה (בתי ספר, בתי מדרש וכיו"ב). תשלום פיגורים אלה, שהחל משנת תרצ"ט (1939), הגדיל את הגירעון הכספי של הקהילה במידה ניכרת.

ה. פקידי הקהילה נתרבו בהתאם לדרישות ולצרכים, וההוצאות והמשכורות גדלו.

ו. תשלום המיסים השוטפים, שגדלו ונתרבו במרוצת השנים.

מתוך ספרי הקהילה ומאזניה בשנים 1931, 1933, 1939 — אפשר לראות כי רכוש הקהיל.ה בתוספת הבנייה מחדש של הבניינים הגדולים שנשרפו בתרע"ז, נערך ב־1939, במחיר העלות, ב־110 מיליון דראכמות; המחיר הממשי הנו הרבה יותר מזה, שכן בשנים האחרונות עלה בצורה ניכרת ערך הבניינים והקרקעות בעיר.

ז. מפקדי האוכלוסין בשלוניקי ומספר היהודים בה

בשנת תרמ"ב (1882) הקים השלטון הטורקי, משרד מיוחד לעריכת מפקד אוכלוסין כללי בעיר, שאכן החל לפעול באותה שנה עצמה.

משרד זה מינה למטרה זו מספר ועדות אשר מתפקידן היה לעבור מבית לבית ומשכונה לשכונה על מנת לרשום את התושבים הגרים בהם. המפקד נמשך עד שנת 1884, ולפי תעודות הזהות שהוצאו על פיו, הגיע מספר תושבי שלוניקי ל־85,000 נפש, מהם 48,000 יהודים.

בשנת תרס"ב (1902), ז"א, לאחר כ־20 שנה, נערך מפקד שני על ידי המשרד הנ"ל. לפי הממצאים שפורסמו, הגיע מספר התושבים הכללי של העיר ל־126,000 נפש, מהם — 62,000 יהודים [12].

היות ובשריפה הגדולה של שנת תרע"ז (1917) נשרפו כל התיקים וכן ספרי רישום התושבים של הקהילה, החליטה זו האחרונה בשנת תרע"ט (1919) לערוך מפקד פנימי של כל התושבים היהודים. לפי מפקד זה, הגיע מספר היהודים בעיר ל־74,000 נפש.

עד שנת תר"ף (1920), גדל בהתמדה מספר היהודים בעיר, אולם מאותה שנה ואילך, הלך מספרם וקטן, בגלל סיבות שונות, ובעיקר בגלל תוצאות השריפה הגדולה של תרע"ז (1917). בשריפה זו, כפי שכבר כתבנו במקום אחר, נהרסו מאות בתים, ואלפי משפחות אשר גרו בהם נשארו ללא קורת גג קבועה, עד שנבנו עבורן שיכונים ודירות באיזור השריפה. ואכן, לפי מפקד האוכלוסין שנערך על ידי ממשלת יוון באותה תקופה, ירד מספר היהודים ל־55,000 בלבד. ירידה זו במספר היהודים מחד גיסא, וגידול האוכלוסיה היוונית על ידי ההגירה ההמונית מאסיה הקטנה, שזרמה לעיר מאידך גיסא, גרמו לכך שאחוז היהודים באוכלוסיה הכללית בעיר ירד מ־55% בערך עד ל־26% בלבד [13].

Relation sur la Catastrophe du 18 Août 1917.

L'incendie du 18 Août qui a détruit les 3/4 de Salonique et qui rappelle les cataclysmes de Lisbonne et de Messine a été annoncé par les journaux comme un simple fait divers En regard de la tragédie où se jouent les destinées de l'humanité, le malheur d'une ville apparaît comme bien mince Les préoccupations de l'heure sont trop exclusives et trop graves pour permettre à l'esprit de s'intéresser aux maux d'autrui.

La catastrophe du 18 Août dont le télegraphe lançait la nouvelle à tous les coins du monde, signifiait pourtant l'agonie d'une ville jusque là débordante de vie, trépidante d'activité. Elle consacrait aussi la ruine totale d'une Communauté florissante, la plus importante de tout l'Orient, et cette ruine de l'antique Communauté Juive sera définitive à jamais si toutes les bonnes volontés ne s'emploient à la relever.

Nous sommes aujourd'hui en mesure d'apprécier l'étendue, l'immensité du désastre. La misère des sinistrés nous apparaît dans toute son horreur et claire aussi, implacable, nous apparait notre impuissance à pouvoir soulager cette immense détresse.

Vingt-quatre heures ont suffi aux flammes pour faire de notre commerçante cité une ville morte. Le feu dévastateur a dévoré ce qui faisait l'ornement et la richesse de Salonique. Il n'a respecté que la haute ville, les vieux quartiers malsains, bâtis de bicoques et de masures. Devant lui, effrayée par la soudaineté et la rapidité du désastre, échevelée, éperdue, fuyait la population, heureuse en ce malheur de conserver la vie. Elle fuyait dans les champs, sur les collines, n'emportant rien, pas un rechange ni même un oreiller pour

דו"ח על שריפת תרע"ז

נספח א׳

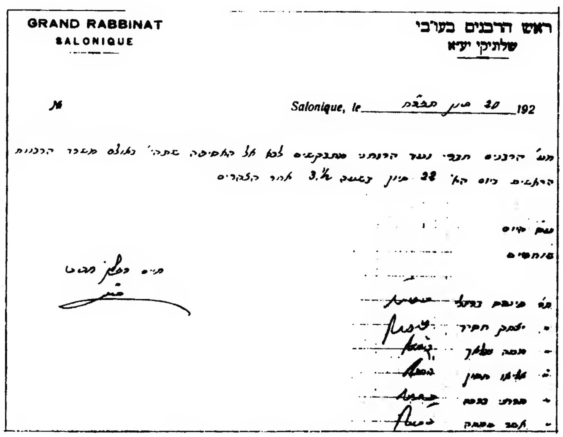
רשימת הבניינים[14] רכוש הקהילה תר״ל—תרע״ז (1870—1917)

	שם התורם או מקורות הרכישה	שם המבנה	תאריך הרכישה ההקמה או ההקדש	סכום התרומה	סכום הרכישה	הוצאות הבניה	סכום ההתרמה	סך הכל בלירות
.1	שונים	בי״ס כל ישראל חברים	1875				7000	7000
.2	בלתי ידוע	חנות חזן	1880	200				200
.3	בלתי ידוע	חנות קוני	1880	500				500
.4	בלתי ידוע	חנות אנג׳יל	1880	400				400
.5	בלתי ידוע	חנות איפקטשי	1880	150				150
.6	בלתי ידוע	בית רוגוס	1880	200				200
.7	בלתי ידוע	בית פארדו	1880	500				500
.8	בלתי ידוע	מגרש סאראף באשי	1880	500				500
.9	בלתי ידוע	מגרש קלדירי וטש	1880	100				100
.10	ד״ר משה אלאטיני	גוש מבנים און קאפאן	1883	1500				1500
.11	שאול מודיאנו	גוש מבנים און קאפאן	1883	600				600
.12	ב׳ בן שושן	בניין בית יוסף	1883	300				300
.13	ועד גשמי	חאן קלדירון	1883		4000			4000
.14	קופת יתומות	חנות בשיסטן	1883		100			100
.15	יוסף סאיאס	חנות פוליה	1887	200				200
.16	ועד גשמי	בית ספר תלמוד תורה	1887			5000		5000
.17	שונים	מרפאה ביקור חולים	1888				2000	2000
.18	בוכור רוסו	חנות פלאסה	1888	500				500
.19	הקהילה	ועד הקהילה	1888		3000			3000
.20	ועד גשמי	גוש מבנים נחמה	1888		600			600
.21	ביקור חולים	חנות אגנאטיה	1888		100			100
.22	ועד גשמי	בית חרושת למצות	1888			2500		2500
.23	ועד גשמי	גוש מבנים עבור השוחטים	1890			500		500
.24	ועד גשמי	מגרש בית החולים	1890		300			300
.25	נחמה מלאך	מגרש הצלב האדום	1890	400				400
.26	שונים	שכ׳ הירש ושכ׳ קאלאמאריה	1891/2				20000	20000
.27	שונים	בי״ס הירש וקאלאמריה	1891/2				3000	3000
.28	ועד גשמי	בית מ׳ ישועה	1891/2		1000			1000
.29	ועד הקהילה	בי״ס הילספ׳פיראיין	1891/2		1000			1000
.30	ועד גשמי	ג׳דיד חאן	1902			20000		20000
.31	ועד גשמי	פאסאז׳ אוריינטאל	1902			6000		6000
.32	ז׳אק פלורנטין	גוש ק״ק ״מאיור״	1905	4500				4500
.33	שונים	בית חולים הירש	1908				12000	12000
.34	שונים	גוש קונדג׳י	1908				4000	4000
.35	ועד הקהילה	מגרש התחנה	1908		300			300
.36	שונים	גוש עממי (פופולאר)	1908	2600				2600
.37	ועד גשמי	בנק דו דיפו	1910			5000		5000
.38	דוד אספורמס	בתי אספורמס	1910	600				600
.39	שלמה חסיד	חנות פלאסה	1914	200				200
.40	שמואל חסיד	הנות הטלגראף	1915	200				200
.41	מדרש עזרתי	חנות עזרתי	1915	300				300
.42	יעקב מודיאנו	בארות מים	1915	250				250
.43	שונים	בתי כנסת						42300
.44	שונים	בתי מדרש						5000
			סה״כ	14700	10400	39000	48000	159400*

נספח ב׳

בניינים שנרכשו מאחרי הדליקה של שנת תרע״ז (1917) עד ת״ש (1940)

	שם התורם או מקורות הרכישה	שם המבנה	תאריך הרכישה ההקמה או ההקדש	סכום הרכישה	סכום ההתרמה	סך הכל בלירות
.1	שונים	שכונת 151	1920		15000	15000
.2	חיים פנחס	מרפאת פנחס	1922	1000		1000
.3	שונים	שכ׳ קאמפבל	1925		8000	8000
.4	יצחק חסיד	מרפאה חסיד	1928	600		600
.5	שונים	שכ׳ אגיה פרסקבי	1938		1500	1500
				1600	24500	26100

הזמנה לישיבת הועד הרוחני של הקהילה בכ״ב סיון תרפ״ח, בחתימת מ״מ הרב הראשי חרב״י חיים רפאל חביב

Envitation a la siduta del "Michlich Ruhani", 1924.

* הערות בתוך סוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [אנו מביאים כאן — בהשמטות קלות — את סקירתו של דאוט (דוד) לוי על הקהילה ומוסדותיה, שהעתק ממנה העמד לרשותנו ע״י ״המכון לחקר יהדות שלוניקי״. כפי שהמחבר עצמו מעיד, נכתבה הסקירה כנספח לדו״ח מפורט על השכונות היהודיות שהגיש לנשיא הקהילה בשנת ת״ש (1941). בהיותו פקיד בכיר בקהילה, חוברה הסקירה על בסיס עובדתי בלתי־בקרתי, ועל כן יש לקבל את עדותו על הפעולות והאישים בהסתייגות, ולבחון אותה לאור הערכותיהם של רושמי רשומות אחרים בספר זה ובפרסומים אחרים].

2 [כנראה היה נוסח צו כזה בידיו של המחבר או בארכיון הקהילה. לנו ידוע נוסח של ״פירמאן״ או ״ביראט״ כזה, שפורסם ע״י שלמה רוזאניס בספרו ״איסטוריאה די לה קומונידאד ישראליתה די רוסג׳וק״, עמ׳ 135].

3 [בזמן כהונתו, בסוף 1912 (תחילת תרע״ג), אחרי 480 שנה של שלטון טורקי, נכבשה שלוניקי ע״י היוונים וסופחה ליוון].

4 [הוא נקרא אז לכהן כרב ראשי לארץ ישראל].

5 [שיבוש מכוון — כדי להבדילו — מ״רבי״].

6 [מי שנתן אופי של בית ספר מודרני בנוסח ארץ ישראל למוסד — ויחד עם זאת טשטש לא מעט את אפיו הדתי — היה יצחק אפשטיין, שהיה מנהלו אחרי אוטולנגי].

7 [המחבר לא הזכיר רבים וטובים כגון: מנטש בן סאנג׳י, אברהם רקנטי, ליאון רקנטי, יום טוב יקואל, אשר מואיסיס, ועוד. ראה רשימתו של אלפונסו לוי להלן].

8 [פרטים על אישי קהילה אחרים — ראה ברשימתו של אלפונסו לוי להלן].

9 [ראה רשימתו של המחבר על הפעילות הכלכלית של יהודי שלוניקי בספר זה].

10 [ראה רשימת שמואל סעדי הלוי עליו, בספר זה].

11 [הוא קדם בזה לרוזבלט, נשיא ארצות הברית, שהכריז בשנות הארבעים על ״מצעד הפרוטות״ למלחמה בשיתוק ילדים].

12 [בגלל חשש היהודים מרישום מלא, בשל המס לגולגולת שהיה צריך לשלם לשלטון, יש לשער שמספרם היה ב־10% עד 15% יותר, כלומר קרוב ל־75,000 נפש].

13 [מספר היהודים בעיר הלך וקטן: א) בעקבות מלחמת טורקיה־איטליה, שכתוצאה ממנה חיסלו הרבה יהודים בעלי נתינות איטלקית את עסקיהם והיגרו לאיטליה ולצרפת; ב) כתוצאה מהגירה נוספת אחרי הכיבוש היווני, בראשית תרע״ג (לארה״ב, לקושטא ופאריס); ג) עם חקיקת חוק שבתון חובה ביום א׳ בתרפ״ד והתגברות האנטישמיות היוונית, שגרמו בהתחלה להגירה לאירופה ואח״כ לעליה רבתי לאר״י].

14 חלק מבניינים אלה נשרפו בתרע״ז (1917), וחלק — נמכרו בשנת תרצ״א (1931).

עיר ואם בישראל[1]

מאת רבי בן-ציון מאיר חי עוזיאל

הרב הראשי ר' בן ציון מאיר חי עוזיאל

El Gran Rabino Benzion Meir Hay Uziel

קהילת ישראל שבעיר שלוניקי מראשית היווסדה נודעה בישראל ובעמים בתור קהילה מרכזית שמייצגת את היהדות בשלמותה ואחדותה.

קהילה זאת שהיתה מצערה ובודדה בראשית היווסדה, גדלה בכמותה ועוד יותר באיכותה עם הגירת פליטי גלות ספרד שהביאו אליה את מבחר רבני גולת ספרד, חכמיה וסופריה, משורריה ומשכיליה, ועשו אותה לעיר מרכזית בחכמת תורת ישראל ותלפיות שממנה יצאה תורה בהלכה ואגדה ובכל ענפי הספרות הרחבים והמסועפים.

אל קהילה קדומה זאת נצטרפו גם מפליטי אשכנז ופולין, איטליה וצרפת, ועל ידי כך נעשית קהילה זאת לעיר ואם בישראל שבה התכנסו מכל פזורי הגולה המרכזיים ובה נשקפה כבתמונה הרמונית נהדרה כנסת ישראל באחדותה שעליה נאמר כולך יפה רעיתי.

עדים הם בתי הכנסת הרבים שבעיר שכל אחד נשא עליו שם מקום מגוריהם של פזורי הגולה: אראגון וסיציליה, איטליה א' וב' [ושלום], אשכנז, קיאנה ועוד ועוד, שכולם היו בנויים ברוב פאר והדר, מיוחדים במחזוריהם ומנהגיהם, מעוטרים ברבניהם, אבל כולם יחד התאחדו בבית הכנסת תלמוד תורה הגדול שהוא היה מקום תפילה לכל יהודי העיר, והוא היה בית היוצר לקיומה ועתידה של כל הקהילה, ותלמוד תורה הגדול שעל ידו, שבו גדלו כל בני הקהילה לעדותיהם וקיבוציהם בתורה ומוסר, דעת ותבונה, ובו התחנכו ברוח גבורה לאומית מלאה ושלימה, אהבה עזה לקדשי ישראל וסגולותיו ותכונות אצילות ועדינות מורשת אבות האומה מעולם ועד עולם.

ואם אתה רוצה לדעת השפעתו של תלמוד תורה זה, צא ובדוק באוצרות הקודש והספרות שבהם תופשים מקום מכובד ונעלה ספרי הרבנים בתשובותיהם ושיטותיהם, דרושיהם ומחקרם ובכל ענפי המדע.

וצא וראה את המון ישראל בכל ענפי המסחר והעבודה, וראית אותם זקופי קומה נאמנים וישרים בדיבורם ומעשיהם ועומדים בחירוף נפש ובגאווה לאומית, ומכריזים על יהדותם בדיבור ומעשים שקידשו שם שמים ושם ישראל בשלטונות המדינה ובעמים כולם.

ומי לא ידע ולא שמע את מסירותם האמיצה של ספני ומלחי שלוניקי שכבשו את הים, וחייבו את העמים כולם לכבד מתוך הכרח והוקרה גם יחד שבתות ומועדי ישראל!

ואם תוסיף לבקר את בית המשפחה הישראלית שבקהילה זאת, תשוב ותתפלא על הנאמנות והצניעות, שלום ואהבה מופתית, כשרות וקדושה מלאה, טהרה, ניקיון ויופי ששררו בביתיהם. ויכולני להעיד שבשנתיים שישבתי בשלוניקי במישרת רב ראשי, מעטים וספורים היו משפטים שבין איש ואשתו, וגם זה לא בסיבת מרידה או בגידה חלילה אלא מסיבות אי התאמה בדעות או סיבות מקריות.

ובאשר לגירושין כמעט שלא היו אלא נדירים מאד ומתוך הכרח, שגרמו בושה וצער לכל משפחות הזוג.

יהודי שלוניקי הצטיינו גם בנדיבות מרובה לעזרת היחידים להחזיק מעמדם בחברה בכבוד הראוי ולמוסדות החינוך וחסד הרבים ומסודרים, שבראש כולם עמד ועד הקהילה עצמו לכל מוסדותיו ועל ידו ותחת פיקוחו מוסדות רפואיים, בית החולים הירש וביקור חולים או עץ חיים, שהקיף את כל המון העם ונתן להם עזרה רפואית מגוונת על ידי רופאים מקצועיים וסיפקה לנצרכים גם רפואות ומזונות, הבראה וטיפול אחראי נאמן ומסור בימי מחלה על ערש דווי.

זיו החכמה ואצילות הרוח שנשקפו על פני הקהילה הזאת בכללה ופרטיה, מעידים על השפעתו החינוכית של תלמוד תורה הגדול, שהאציל מרוחו ועיצב את דמותם של כל בניה ובנותיה, והוא אשר שמר וקיים את אחדותה, כבודה ותפארתה.

על יד בית הכנסת תלמוד תורה הגדול התקיים גם בית המלכות או האוטונומיה הלאומית של הקהילה שבו ישב בראש רב הקהילה, או כמו שקראו אותו "איל סיניור חכם", ושני בתי הדין שעל ידו:

א. בית דין של יתומים ואלמנות, בתפקיד נעלה ואחראי לדאוג לחינוכם וגידולם של היתומים, לשמור את זכותם בנחלת אבותיהם ובחברה ולשמור את רכושם באוצר הקהילה ולפקודתו של הרב הראשי שהוא הנאמן של הקהילה לכל גנזי הקודש ונכסי יתומים ואלמנות.

בית דין מיוחד זה הוא המשך נאמן של אוצר המקדש שהיה מופקד בידי הכהן הגדול בזמן הבית, וכן נאמר: וכאשר הגיד לו הלויודורוס דבר בואו, הגיד לו הכהן הגדול, כי הכסף האצור בלשכת המקדש, הוא כסף יתומים ואלמנות. (ספר החשמונאים ב׳ ג׳).

כאן אני מוצא להזכיר לתהילה את עשירי וסוחרי עיר ברוכה זאת. וזה הדבר:

בהיותי במישרתי בשלוניקי והימים היו ימי מלחמה בין ממלכת יוון ותורכיה, יצאה גזירת מלכות בדבר הורדת מחיר מטבע המדינה (דראכמים) למחציתו וניתנה ארכא של חודשים אחדים להוצאתה לפועל.

לקראת גזירה זאת חרדתי מאד לגורל כספי יתומים ואלמנות והקדשות בתי הכנסת שהיו מופקדים בידי, וקראתי לעזרה את בעלי הבנקים והסוחרים והם נענו לי בנדיבות מצויינה ואמרו: תן לרשותנו את כל הדראכמים שברשותך (ולפי זכרוני עלו לעשרות או למאות אלפים) ואנו נבכר אותם על הסכומים הפרטיים שלנו באופן שבבוא המועד נשיב לך את הסכום במלואו ושלמותו, ובו במקום סידרו ביניהם השלמת פעולה זאת. זכרה להם ה׳ לטובה.

בית דין של יתומים ואלמנות היה הבית הראשון בכבוד ומעלה שבקהילה, ומובן שחבריו היו היותר גדולים בחכמה, מופלגים ביראה ומוכתרים במידות טובות שמנו חכמים.

ב. שני בקודש עמד בית דין הצדק, "איל טריבונאל ריליג׳יוזו", שהיה מסתעף ודן על כל דין ודברים שבין איש לאשתו, משפטי נחלה וירושות וכל דיני ממונות לרבות גם משפטי האגודות והחברות של בעלי אומנות, שנקראו "לאס קורפוראסיוניס ג׳ודיאס".

ואליהם התחבר הוועד הרוחני שהוא המפקח על ענייני חינוך, כשרות, שבת, בתי הכנסת והישיבות. (בימי כהונתי בעיר התקיימו שתי ישיבות של אברכים משתלמים לרבנות: בית יוסף ואור החיים).

שלושה גופים אלה, שנקראו בשמם הכללי חבר הרבנות, או "איל קואירפו ראביניקו", היוו את מועצת הרבנות בנשיאות הרב הראשי, או כמו שנקרא בפיהם "מורנו הרב" [2], וניהלו את כל ענייני התורה בקהילה, כל אחד בתפקידו וכולם יחד במועצה השבועית שבכל יום שישי בשעות הבוקר, שבה השתתפו שני בתי הדין בנשיאות הרב הראשי. במועצה זאת דנו בהלכה בשאלות משפטיות שעמדו לפני בתי הדין, התייעצו על הנהלת הקהילה מבחינת הדת בהווה ולעתיד. נוסף על זה נקראו ישיבות משותפות עם הוועד הרוחני כפעם בפעם כשהשעה היתה צריכה לכך.

הרבנות בעוב"י שלוניקי היתה דנה ושופטת ומנהיגה את הקהילה על פי התורה ועם זה גם גוזרת וחוקקת, ודבר הרב הראשי, "אורדין די איל סיניור חכם", נשמע בין כל שדרות העם ליחיד, ולציבור, כדבר מלך בקהילתו. זאת היתה המלכות הרוחנית של הקהילה כדוגמת שושלתא דבי נשיאה בארץ ישראל וריש גלותא בבבל.

ועל ידה התקיים הצד השני של המלכות, חבר פרנסי ישראל, שהיה מורכב משני גופים נבחרים, "לה אסאמבליאה ג׳ינירא לה", המועצה הכללית, והוועד הפועל, "איל קונסיליו קומונאל", בנשיאות יושב הראש, "סיניור פריזידינטי די לה קומוניטה", שעל ידה התנהלו והתקיימו כל מוסדות התורה והחינוך, החסד והצדקה של הקהילה כולה.

בית הכנסת "קיאנה", אחרי מלחמת העולם השניה

La kehila "Kiana" despues de la segunda guerra mondiala.

בית הכנסת של ה״מונאסטירליס״

La kehila de los Monasterlis

כדאי לציין שבקהילה זאת לא היתה הגאבילה של השחיטה שהיא משמשת מקור הכנסה יסודי בארץ ישראל וברוב תפוצות הגולה, אלא היה תשלום דמי שחיטה קבועים לפי הדרוש לתשלום משרתי הקודש בעבודה זאת.

כן לא היו מיסים קבועים על פעולות משפטיות וכדומה מלבד תשלום קטן של הוצאות שירות הדרושות. ואם אין זכרוני מטעני דומני שלא היו תשלומים של דמי קבורה או מציבה, אלא רק הוצאות הכבוד האחרון בלבד[3]. אבל מקור הכנסותיה של קהילה זאת היה מס הערכה שהוטל על כל אחד מחברי הקהילה על ידי ועד הערכה נבחר, והערכתו היתה מחייבת את כל איש ככל מה שהוטל עליו. הערעור על הערכה זאת היה רק בפני הרב הראשי כדן יחיד. לפניו הגיש המערער את טענותיו וגילה את מצבו הכלכלי, והרב, אם מצא לנכון, דרש להביא לפניו ספרי חשבונותיו המסחריים וראיות ומיסמכים הכרוכים בו, ואחרי שהשתכנע בכנות דבריו, נתן כתב שחרור, בכל המס או במקצתו, לוועד הקהילה, וזה האחרון קיבל את פסק דינו כהלכה למשה שאין להרהר, ולא לבקש ביאורים, אחריה.

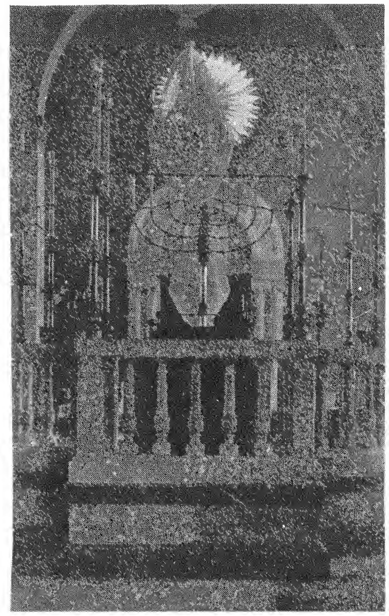
לשבחם של הקהל אני מציין שבשנות כהונתי שם לא עמדו לפני אלא שניים שלושה ערעורים כאלה, שאחרי בדיקה מדוקדקת מצאתי שהם היו כנים ונאמנים ושהמערערים עשו זאת מתוך הכרח, בצער ובושת פנים. לדוגמא אזכיר פה עובדה מאלפת אחת שהיא מראה על תוקפו המוסרי של מס הערכה זה.

וזה הדבר: באדר תרפ״ב נסעתי יחד עם נשיא העדה מר יעקב קאזיס ז״ל לבירת המלכות של ממלכת יוון, אתונה רבתי, לבקש הלוואה של שלושה מיליון דראכמים להקמת בנייני בתי הכנסת שנהרסו בדליקה הגדולה שנפלה במעונות ישראל בשלהי המלחמה העולמית הקודמת. ראש הממשלה אז הסכים לתת ערבותו לבנק נאסיונאל היווני, נגד ערבות פנקס ההערכה חתום בידי הרב הראשי (ארכי ראבינוס) ונשיא ועד הקהילה. אגב בנסיעה זאת הצליח ה׳ בידי להשיג תמיכה ממשלתית של חצי מיליון דראכמים להחזקת הרבנות והחינוך היהודי לאותה שנה.

עבודה אוטונומית זאת התרכזה בחצר המלכות של בית הכנסת תלמוד תורה הגדול, שעמד, לפי מה שקיבלתי מפי השמועה, למעלה מארבע מאות שנה, והרב הראשי הרב הגאון יעקב קוב׳ו ז״ל, מחבר ספר ״כוכב מיעקב״, חידש ושיכלל את בניינו ברוב פאר והדר. בית הכנסת הגדול הזה היה שמש מאירה לשכונת היהודים, ״לה ג׳ודיריאה״, שהאירה ואיחדה את כל בית ישראל בקהילה גדולה זאת שהיתה מעין כינוס גלויות.

השריפה הגדולה — הקמת בתי הכנסת על תילם

בשלהי המלחמה העולמית הקודמת הוצתה באש כל השכונה היהודית הזאת, נשרפו באש אוכלת והורסת כל מעונות יעקב כולל חצר המלכות הזאת על גנזיה וספריה, ובתוכם גם פנקס זכרונות ותקנות של הרבנות והקהילה לדורותיהם, וגם ספר "כוכב מיעקב" שיצא לאור וטרם הופץ ברבים. אבל קהילה גדולה ואמיצה זאת לא נפלה ברוחה ולא רפו ידיה. בזריזות נפלאה ובזמן קצר מאד הקימו להם שכונות חדשות ובראשן שכונת 151, על שם המחנה האיטלקי שחנה שם בזמן המלחמה וממנו קנו את כל הצריפים וחמרי הבנין להקמת שכונה זאת שהיתה מפליאה את כל רואיה בסידורה ובנייניה ונטיעותיה.

בית הכנסת המרכזי "בית שאול"

La Kehila Grande Beth Chaul.

את מקומו של בית הכנסת הגדול ת"ת, ירש בית הכנסת "בית שאול" מיסודה ובניינה של הגברת מודיאנו, וועד הקהילה והרבנות קנו להם בית סמוך לו, והמשיכו את פעולתם ההארמונית באותו הסדר הנפלא והמופתי ובאותה התאחדות לאומית שהיתה למוכת מאז היווסדה.

בימים הראשונים לשבתי בשלוניקי התעניינתי בהוקרה מרובה בשכונת היהודים החדשה שהוקמה אחרי המלחמה ומצאתי מחובתי הראשונה להקים בית־כנסת נהדר בשכונה הזאת. ורק הוצאתי הדבר מפי ונמצאו לי אנשי הלב והרוח שהתמסרו בכל לב ונפש לבניינו ובימים מועטים נמצאו כל הסכומים הדרושים להקמת בית כנסת זה.

הבניין נשלם סמוך אחרי צאתי משלוניקי, כשחזרתי למישרתי בתל־אביב, אבל נדיבי הלב גדולי הנפש של הקהילה זכרו לי לטובה; באבן שיש על יד היכל הקודש נחרתו דברים אלה:

"מזכרת תודה, לתהילה ולתפארת ראשנו הרה"ג כמוהר"ר
בן ציון מאיר חי עוזיאל נר"ו אשר היה המתחיל במעשה
ליסד ולרומם הבית הקדוש הזה.
זכות הרבים תלוי בו וגם ה' יתן הטוב ויברכהו בברכה
המשולשת בתורה אמן. שנת התרפ"ג".

בימי כהונתי בעיר ואם בישראל זאת, הגיעה שעת בניין אזור מקום הדליקה ואז נטפל ועד העדה בנשיאותי בגאולת כל מגרשי בתי הכנסת כדי לבנותם מחדש ביתר פאר, וכל קהילה וקהילה התחילה לגבות נדבות ותרומות לבניינם.

ואז עמדה שאלת הקמת בית הכנסת הגדול תלמוד תורה. אולם לתמהון כולם ראו כי מגרש זה נמכר על ידי הממשלה לבנק נאסיונאל שבאתונה. כל הקהל כאיש אחד חרדו לשמע דבר זה באשר ראו בצדק, כי מקום מקודש זה היה מקור החיים והאור של הקהילה והוא צריך להמשיך את קיומו בצורה זאת. באסיפה מיוחדת שנקראה לשם כך נמצאו כל האמצעים הכספיים הדרושים לכך ובהשתדלותי בתור רב ראשי, יחד עם נשיא העדה מר י' קאזיס ז"ל, הושג מגרש זה חזרה לקניין הקהילה לשם הקמת בית הכנסת הגדול תלמוד תורה על מקום היסטורי זה.

הקהילות, ואגודות בעלי המלאכה

אגדה קדומה מספרת: מי שלא ראה דיופולוסטון של אלכסנדריה של מצרים לא ראה בכבודן של ישראל. אמרו: כמין בסילקי היתה סטיו לפנים מסטיו וכו', ולא היו יושבין מעורבין אלא זהבין בפני עצמן וכספים בפני עצמן, וטרסיים בפני עצמן, וגרפיים בפני עצמן. וכשעני נכנס שם היה מכיר בעלי אומנותו ונפנה לשם ומשם פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו.

מעין תמונה זאת היתה קהילת עוב"י שלוניקי, שהיתה בנויה בשני אגפין, קודש וחול. האגף הראשון היה בתי כנסת ארציים בשמות ארצות פזורי הגלות שהוכנסו לשם, וכל איש שהתיישב בעיר מצא את מקומו באחד מבתי כנסת אלה, ושם מצא גם את חברת אחים אהובה ונאמנה.

והאגף השני היה אגודות אגודות של בעלי מסחר ואומנות לסוגיהם וכל איש שנכנס לעיר זאת היה מכיר אנשי אומנותו ומצטרף אליהם ובם מצא את מקומו בחברה ופרנסת אנשי ביתו.

אגודות אלה נקראו בשם "קורפוראסיוניס ג'ודיאס", וכל אחת מהן היתה נושאת חותמה שבה סימלה אותה אומנות, והיתה מתנהלת על ידי ועד נבחר מקרבה בראשות נשיאה "איל פריזידנטי די לה קורפוראסיון", וכולן יחד מאוגדות בהנהלה עליונה אחת שנקראה "איל קומיטאטו סנטראל די לה פידיראסיון די לאס קורפוראסיוניס ג'ודיאס", וועד מרכזי של פידיראציה של האגודות היהודיות, שהן נחלקות לעשרים וארבע אגודות מסחריות ואומנותיות.

הודות להסתדרות נפלאה זאת החזיקו כל בעלי אומנות את מעמדם הכלכלי של כל חבריהם וכולם יחד החזיקו את מעמדם הכלכלי ומקומם המכובד של הקהילה הישראלית בכללה ופרטיה

בחברה הכללית של כל הארץ.

בין האגודות האלה נמנו הקצבים, ומעניין לציין שאלה התכנסו שנה שנה בסוף אלול בבית כנסת מיוחד לחשבון הנפש בעבודתם עבודת הקודש, ולכינוס של תשובה זה הוזמן הרב הראשי שדרש לפניהם דברי תשובה ועידוד להמשכת עבודתם בנאמנות ודייקנות גמורה ומלאה.

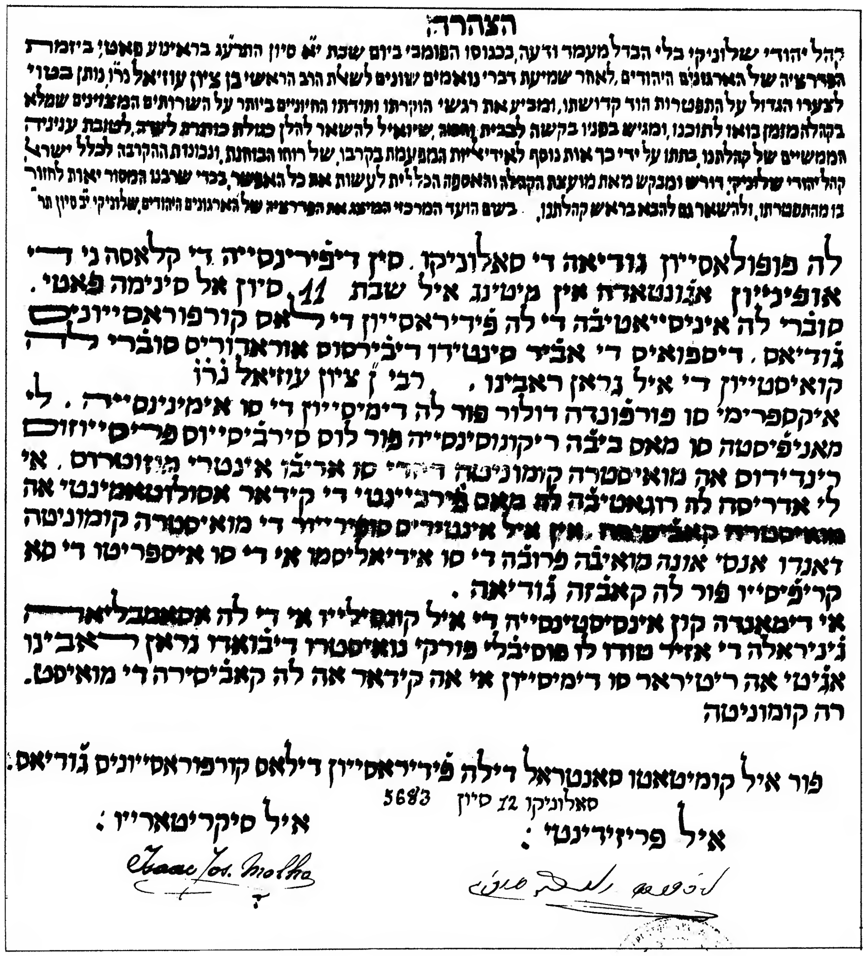
כל האגודות האלה היו מאוחדות ונשמעות לרבנות הראשית ואגפיה ולוועד הקהילה ומוסדותיה, ומהן היתה נבחרת ומתמנה על ידי ועד הקהילה ועדת ההערכה השנתית להטלת מיסי הקהילה על כל העם.

כמדומני שבין הקהילות הראשונות שנענו בהתלהבות והתאחדו עם התנועה הציונית בשליחת ציריה אל הקונגרסים הציונים, היתה קהילת שלוניקי.

קהילה זאת שהצטיינה תמיד בגאוותה וחרותה הלאומית לא נרתעה מפחד ושקלה את שקלי הציונות, והמנוח דוד פ׳לורנטין ז״ל, בהשתתפותו בקונגרסים, נבחר כחבר הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית.

אחרי כיבושה של שלוניקי וסיפוחה לממשלת יוון, התחזקה בעיר התנועה הציונית הכללית ונוצרה אחריה הסתדרות "המזרחי" וצעירי העם בייחוד נשאו ברמה את דגל הציונות ושרו בהתלהבות שירי גאולה. נוסף על ההימנון הלאומי "התקווה" חוברו שירי ציון אחרים בעברית וביהודית-ספרדית שהיו נאמרים בחדווה באסיפות עם ובמסיבות של שבת ומועד.

הודות לשתי התנועות הללו והשתתפותן הפעילה בבחירות ועד הקהילה, נוצר במסגרת עבודת

הצהרה:
קהל יהודי שלוניקי בלי הבדל מעמד ודעה, בכנוסו הפומבי ביום שבת י״א סיון התרפ״ג בראינע פאטי, ביזמרת הפדרציה של הארגונים היהודים, לאחר שמיעת דברי נואמים שונים לשלת הרב הראשי בן ציון עוזיאל נר״ו, נותן בטוי לצערו הגדול על התפטרות הוד קדושתו, ומביע את רגשי הוקרתו ותודתו החיוניים ביותר על השרותים המצוינים שמלא בקהלה מזמן בואו לתוכנו, ומגיש בפניו בקשה לבבית וחמה, שיואיל להשאר להלן כנולת כותרת לשרה, לטובת ענינים הממשיים של קהלתנו, בתתו על ידי כך אות נוסף לאידיאליות המפעמת בקרבו, של רוחו הבוחנת, ונכונות ההקרבה לכלל ישראל.
קהל יהודי שלוניקי דורש ומבקש מאת מועצת הקהלה והאספה הכללית לעשות את כל האפשר, בכדי שרבנו המסור יאות לחזור בו מהתפטרותו, ולהשאר גם להבא בראש קהלתנו.
בשם הועד המרכזי המיצג את הפדרציה של הארגונים היהודים, שלוניקי י״ב סיון תר[illegible]

לה פופולאסייון גודיאה די סאלוניקו. סין דיפירינסייה די קלאסה ני די אופינייון אגונטאדה אין מיטינג איל שבת 11 סיון אל סינימה פאטי. סובּרי לה איניסייאטיבה די לה פידיראסייון די לאס קורפוראסייונים גודיאס. דיספואיס די אביר סינטידו דיבירסוס אוראדורים סובּרי לה קואיסטייון די איל גראן ראבינו, רבי בן ציון עוזיאל נר״ו, איקספרימי סו פורפונדה דולור פור לה דימיסייון די סו אימיננסייה. לי מאניפיסטה סו מאס ביבה ריקונוסינסייה פור לוס סירביסייוס פריסייוזוס רינדידוס אה מואיסטרה קומוניטה די סו אריבו אינטרי מוזוטרוס. אי לי אדריסה לה רוגאטיבה לה מאס פירביינטי די קידאר אסולוטאמינטי אה מואיסטרה קאביסירה. און איל אינטירים סופירייור די מואיסטרה קומוניטה דאנדו אנסי אונה מואיבה פרובה די סו אידיאליסמו אי די סו איספריטו די סאקריפיסייו פור לה קאבזה גודיאה.
אי רימאנדה קון אינסיסטינסייה די איל קונסילייו אי די לה אסאמבליאה גינירלה די אזיר טודו לו פוסיבלי פורקי נואיסטרו דיבואדו גראן ראבינו אגיטי אה ריטיראר סו דימיסייון אי אה קידאר אה לה קאביסירה די מואיסטרה קומוניטה

פור איל קומיטאטו סאנטראל דילה פידיראסייון דילאס קורפוראסייונים גודיאס.
סאלוניקו 12 סיון 5683

איל פריזידינטי: [signature]

איל סיקריטארייו: Isaac Jos. Moltho

פניית הקורפוראציות של בעלי המלאכה היהודים לרב עוזיאל לא להתפטר מתפקידו ולהמשיך בכהונתו כרב ראשי של שלוניקי.

Rogativa de la Federacion de las Corporaciones Judias a el Rav Uziel ke balde su decision de dimissionar de su posto de gran Rabino de Salonique.

הוועד הכללי של העדה גם ועד קרן הקיימת לישראל לגאולת הקרקע. בפעולה זו הצטיין באופן מיוחד הד״ר מ׳ קופינאס ז״ל שתרם והתרים סכום מסויים להקמת מושבה בארץ ישראל שהיה הגרעין הפורה ליסוד מושב ״צור משה״.

הצהרת בלפור הלהיבה את חיבת ארץ ישראל ואת עבודת הציונות בכל שדירות העם וביחוד בקרב הנוער היהודי בשלוניקי וכולם שאפו לשתף את עצמם לפעולה אמיצה לישוב הארץ ובניינה.

ראשית פעולתם היתה להשפיע על ממלכת יוון והשלטונות האזרחים והצבאיים של בעלי הברית לתת את ידם ועזרתם לאישור ההצהרה הזאת.

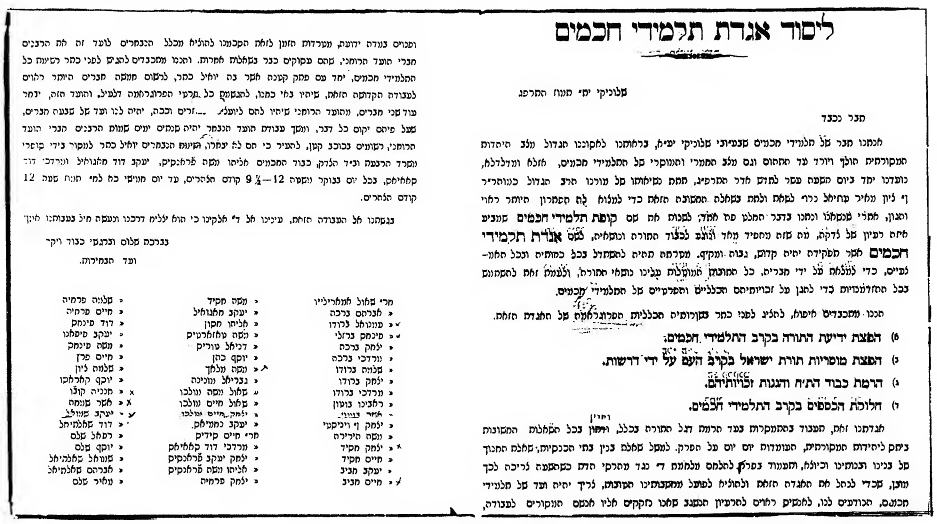
קרוב לאותו פרק זמן נתבקשנו ממקורות מוסמכים להשפיע על ממשלת איטליה דרך באי כוחה הקונסולריים להמליץ על חבריה בוועדת המנדטים שע״י חבר הלאומים להתייחס באהדה ולעזור להגשמת בניין הבית הלאומי בארץ־ישראל.

אז נגשנו אל הקונסול הכללי לממשלת איטליה בשלוניקי, כותב שורות אלה יחד עם נשיא העדה מר יעקבאג׳ קאזיס, ונלווה אלינו גם מר מודיאנו (איש כלוא בבית מסיבת מחלתו וחשוב ומכובד בחוגים האיטלקים ונאמנו של הקונסול), ומסרנו תזכיר חשוב בשם קהילת ישראל בשלוניקי שבו הובעה משאת נפש כל העם לבניין בית ישראל בארץ ישראל.

לאות הוקרה על פעולה זאת ניתנה לי תעודת ספר הזהב של הקרן הקיימת לישראל.

מאז החלה העליה לארץ ישראל מסלתה ומשמנה של רבניה וסוחריה, עובדיה ופועליה של קהילת ישראל הגדולה בעיר ואם בישראל היא שלוניקי שעזרה ועוזרת לבנין ארץ ישראל בכל ענפי העבודה והבנין.

ועתה בערוב שמשה של קהילה מופתית זאת, במסתרים תבכה נפשי ותדמע עיני מאין הפוגות על חורבנה וגלות בניה. ואני תפילה כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו וכיפר אדמתו עמו.

Associacion de Hahamim con la presidencia del Rav Uziel

• הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [ראה חוברת מועדון ״קדימה״, דו״ח לשנת תש״ג].

2 [בקיצור היו מזכירים את הרב הראשי בשם ״מורנו״. בזמנו של הרב עוזיאל היה לכינוי כבוד זה גם משמעות כפולה של בדיחות הדעת, שכן באיספאניולית פירוש המילה ״שחום״, וידוע כי לרב עוזיאל היו פנים שזופות...].

3 [מצב זה לא מצא חן בעיני ד״ר קורץ, הרב הראשי שנקרא לכהן בתרצ״ג, וכיוון שבזמנו עלו הוצאות הקהילה מאד הוא הציע להטיל מיסי קהילה, מיסי קבורה ומציבה כדוגמת ״הקהילות היהודיות באירופה״. ראה המסמך המובא להלן].

הקהילה ואישיה בשנים האחרונות

מאת אלפונסו לוי

סקירה זו מתייחסת לתקופה מתרפ״ו (1926), שנה בה נתמניתי כמזכיר הקהילה היהודית בשלוניקי, ועד תש״א (1941), שנת הכיבוש הגרמני.

הקהילה היהודית בשלוניקי פעלה בשנים האחרונות, בהתאם לחוק מס׳ 2546/1920 (על הקהילות היהודיות ביוון), לפי הצו המלכותי מ־19 בדצמבר 1920 על יסוד הקהילה היהודית, וכן לפי הצו מ־26 בפברואר 1926 בדבר תקנון הקהילה בשלוניקי. בתקנון הוכנסו מידי פעם שינויים והוספות.

בראש מוסדות הקהילה היתה מ ו ע צ ת ה ק ה י ל ה (או האסיפה הכללית, באיספאניולית — אסאמבליאה קומונאלה) שבתקופה זו מנתה 50 חברים ונבחרה על ידי כל זכר בציבור היהודי, מבן 21 שנה ומעלה. היא קבעה את התקנות, עסקה בכל ענייני הציבור היהודי, וטיפלה בפעולות סעד, דת, תרבות וכו׳. גוף זה היה מתכנס פעמיים בשנה: בימי חול המועד פסח — כדי לאשר את תקציב הקהילה; ובימי חול המועד סוכות — כדי לאשר את המאזן.

ליד המועצה פעל ו ע ד ה ק ה י ל ה (קונסיליו קומונאל) בן תשעה חברים. תפקידו היה להוציא לפועל את החלטות המועצה וכן לטפל בכל ענייני הקהילה השוטפים באמצעות ועדות שונות.

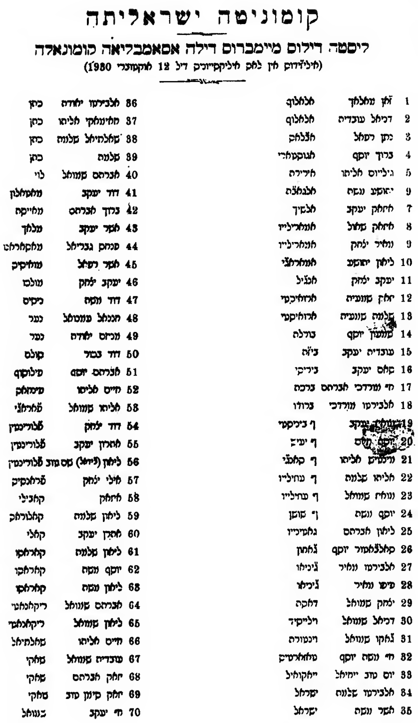
סעיפי ההכנסות העיקריים בתקציב הקהילה היו: ה״פיג׳ה״, מס אישי לפי הרכוש וההכנסה, שהיו משלמים אותו בעלי היכולת והיה נקבע ע״י ועדת שומה מיוחדת, מורכבת מבעלי מקצועות שונים; מס על הכשרת הבשר ומצרכי אוכל אחרים; דמי שכירות מבניינים, חנויות וכו׳ אשר היו שייכים לקהילה; מסי רישום לידה, חתונות וקבורות. ועד הקהילה היה מתכנס לעיתים מזומנות, והמועצה היתה מתכנסת לאסיפה שלא מן המניין, בכל פעם שבעייה חמורה היתה דורשת פיתרון מוסכם ומהיר.

בהקשר למס ה״פיג׳ה״ שהזכרתי לעיל, אני רושם להלן את שמותיהם של כמה ממשלמי מס חשובים שהיכרתי אישית: מואיז מורפורגו, ג׳ורג׳ מורפורגו, יעקב מודיאנו, אלי מודיאנו, שארל מודיאנו, יוסף נחמה, אלברט נחמה, שמעון אלב׳ו, חיים בן רובי, אשר מואיסיס, יום טוב יקואל, מואיז אבאסטאדו, יוסף קוניו, גבריאל ניסים, ליאון אמאראג׳י, ליאון מלאך, מאריוס מלאך, מואיז גאטיניו, יצחק בוטון, שמואל בורלא, יצחק בן רובי, יצחק (אינו) אנג׳ל, סאם מורדוך, שארל ברכה, הנרי מלאך, הנרי אבראבאנאל, אליהו אנג׳ל, שמואל אבאיו, שלמה מודיאנו, יצחק אמאריו, ראול טורס, יצחק דימאיו, מארק טיאנו, אברהם מאיסה, מואיז מולכו, ארתור מודיאנו, סאלבאטור קוניו, משה (מואיז) קאראסו, אנג׳ל קאראסו, דוד חסון, יוסף בן שושן, דוד אמאריו, אלברט ניסים, חיים בנבנישתי, שלמה מורדוך, שאלתיאל אנג׳יל, סאלבאטור חסיד, אלברט פ׳ראנסיס, יוסף פ׳ראנסיס, אדמונד מודיאנו, דוד בסו, יהודה נוח, מואיז פ׳ראנסיס, אליהו בנבנישתי, דוד פאיס ועוד.

ועד הקהילה, ששכן במשרדי ההנהלה המרכזית של הקהילה ברחוב סרנדפורו 13, עסק בבעיות החשובות שנגעו לציבור היהודי כגון: מתן עזרה לנצרכים במשך כל ימות השנה ובייחוד בימי חג הפסח וחג הסוכות; ייצור המצה לפסח וסדרי חלוקתה; מתן חינוך והשכלה לילדים ולנוער היהודי בבתי הספר של הקהילה, וכן בבניה או ברכישה של בניינים לבתי הספר ולתלמוד התורה; ניהול נכסי הקהילה (בניינים, חנויות וכו׳); פיתרון בעיות שהתעוררו בשכונות היהודיות, שהיו שייכות לקהילה; וכן — בסדרי הלוויות והטיפול בבתי הקברות של הקהילה.

מוסדות הסעד — של הקהילה, או שנתמכו על ידה — פעלו תוך עצמאות מינהלית וארגונית, אולם ועדי מוסדות אלה, שקיבלו סיוע מידי ועד הקהילה, היו אחראים על פעולותיהם כלפיו; הכנסותיהם היו באות מתרומות ומדמי שכירות נכסי־דלא־ניידי והקדשים, שהיו מתחלקים בין המוסדות החשובים, כגון: בית חולים הירש, ״מתנות לאביונים״, ״ביקור חולים״, וכו׳. המוסדות הקטנים יותר היו מתקיימים מתרומות נדיבים ומגביות.

מ ו ס ד ו ת ה ק ה י ל ה

קומוניטה ישראליתה

ליסטה דילוס מיימברוס דילה אסאמבליאה קומונאלה

(איליז׳ידוס אין לאס איליקסייונס די׳ל 12 אוקטוברי 1930)

1 זאן מאלאך אלאלוף	36 אלבירטו יהודה כהן
2 דניאל עובדיה אלאלוף	37 אמינואיל אליאו כהן
3 נתן רפאל אבלאב	38 שאלתיאל שלמה כהן
4 ברוך יוסף אנגקאורי	39 שלמה כהן
5 גיליוס אליאו אידירה	40 אברהם שמואל לוי
6 יאושוע משה אלגאזי	41 דוד יעקב מאטאלון
7 איזאק יעקב אלשיך	42 ברוך אברהם מאייסה
8 איזאק שאול אנגארילייו	43 אשר יעקב מלאך
9 מאיר יצחק אנגארילייו	44 פנחס גבריאל מאקארסט
10 ליאון יאושוע אמאראג׳י	45 אשר רפאל מוליקיב
11 יעקב יצחק אנג׳יל	46 יעקב יצחק מולכו
12 יצחק שמעיה ארואיכטי	47 דוד משה ניסים
13 שלמה שמעיה ארואיכטי	48 אנגאל עמנואל נגר
14 שמעון יוסף בורלה	49 מכיס יהודה נגר
15 עובדיה יעקב ביג׳ה	50 דוד בכור סולם
16 שאם יעקב בירירי	51 אברהם יוסף פילוסוף
17 חי מרדכי אברהם ברכה	52 חיים אליאו פינחס
18 אלבירטו מרדכי ברודו	53 אליאו שמואל פארג׳י
19 [illegible] יעקב ך ביניסטי	54 דוד יצחק פלורינטין
20 יוסף [illegible] ך יעיש	55 אהרן יעקב פלורינטין
21 [illegible] אליאו ך קאנג׳י	56 ליאון (ליאל) סם טוב פלורינטין
22 אליאו שלמה ך ענילייו	57 אילי יצחק פראנסיס
23 משה שמואל ך פחילייו	58 איזאק קאביליי
24 יוסף משה ן׳ שושן	59 ליאון שלמה קאלוראב
25 ליאון אברהם גאטיניו	60 אהרן יעקב קאלי
26 סאלבאדור יוסף זאהון	61 ליאון שלמה קאראסו
27 אלבירטו מאיר ג׳יכיאו	62 יוסף משה קאראסו
28 פישו מאיר ג׳יכיאו	63 ליאון משה קאראסו
29 יצחק שמואל דאקה	64 אברהם שמואל ריקאנאטי
30 דניאל שמואל רלייסיד	65 ליאון שמואל ריקאנאטי
31 זאקו שמואל ריכטורה	66 חיים אליאו שאלתיאל
32 חי משה יוסף טיאזארטיס	67 עובדיה שמואל שאקי
33 יום טוב יחיאל יאקואיל	68 יצחק אברהם שאקי
34 אלבירטו שלמה ישראל	69 יצחק סימן טוב שאקי
35 אשר משה ישראל	70 חי יעקב בנואל

רשימת מועצת הקהילה שנבחרה ב־ 12/10/1932

Lista de la Assamblea Communala elijida en las elecciones del 12/10/1932.

הקבוצות העיקריות אשר נציגיהן השתתפו במועצת הקהילה היו: א) המתונים (אנשי המעמד האמיד וחניכי האליאנס), ב) הציונים הכלליים, ג) חברי המזרחי (והצה״ר), ד) תושבי השכונות, ה) חברי הקבוצה ה״עממית״, ו) בעלי מקצועות [1].

מבחינת הנטיה הפוליטית בבחירות הכלליות ביוון (לעיריות ולבית הנבחרים) היו הציונים, המזרחי והצה״ר בדרך כלל מלוכנים, וה״מתונים״ — וניזליסטים; כשהרוחות בציבור היהודי היו נסערות בתחום ענייני הקהילה, היתה האסיפה הכללית של מועצת הקהילה מרחיקה את המנהיגים הבולטים של המפלגות הגדולות, ובמקומם העדיפה לבחור באנשים בלתי מפלגתיים, שלא היו מעורבים במחלוקות.

נשיאי ה״אסאמבליאה ג׳ינירצלה״ (מועצת הקהילה) בשנים בהן כיהנתי כמזכיר, היו בין היתר: אשר סלמונה, יוסף בן שושן, סאלבאטור ג׳אחון, ליאון רקנאטי ואשר מואיסיס.

נשיא הקהילה בשנת תרפ״ו (1926) היה יעקב קאזיס [2], סוחר קמח, שאז כבר היה זקן. הוא ניהל את המשא והמתן עם ועדת הקרקעות שטיפלה בקרקעות של האיזור שנפגע בדליקה של תרע״ז (1917) ורכש מגרשים רבים בשביל הקהילה, עליהם נבנו אח״כ בתי ספר ובתי כנסת. מגרשים אלה מהווים כיום את הנכסים העיקריים של הקהילה.

סגנו היה אליהו בן־עוזיליו, בעל מגרשים וסוחר ברח׳ ויניזלוס; לאחר זמן נתמנה במקום יעקב קאזיס לנשיא הקהילה; הוא כיהן בתפקידו זה במשך שנים רבות. חברי ועד הקהילה בזמנו היו: רישארד יהודה, שלמה עזרתי, ז׳אק נחמיאס, יצחק נחמיאס, בניקו שאלתיאל, מנחם חלפון, אברהם רקנטי, דוד פ׳לורנטין, אשר מלאך, ועוד.

אחריו היו נשיאי הקהילה: ליאון רקנאטי ואשר מואיסיס, עליהם ידובר להלן. משנת תרצ״ז (1937), בזמן שלטונו של מיטאקסאס, לא נערכו בחירות וועד הקהילה מונה ע״י השלטונות.

הנציגים הבולטים של הציונים הכלליים בקהילה, במשך תקופה זו היו: ליאון רקנאטי, סוכן; אשר מואיסיס, עו״ד; יום טוב יקואל, עו״ד (היה יועץ משפטי של הקהילה); מנטש בן סאנג׳י; עיתונאי; דוד פ׳לורנטין, עיתונאי; יצחק אמאריו, סוחר אריגים; אשר מלאך, עורך דין וסינאטור; רוברט רפאל, סוכן; יצחק אנג׳ל, סוחר עצים; יצחק קבלי, חייט בדימוס; שם טוב אלאלוף, סוחר טקסטיל; אהרון פ׳לורנטין, סוחר; אלי פ׳ראנסיס, שמעון בורלא, אלברטו נחמיאס, חננאל נער, ועוד.

מהנציגים החשובים של ה״מתונים״ היו: אלברט ג׳יניאו, סוחר; מנחם נער; מנטש מולכו, שמאי נכסי דלא ניידי; מריוס מולכו, סוחר; פפו בנוזיליו, מנהל ״בנק דה שלוניק״; אלברט ברודו, רוקח; אלברט מנשה, רופא.

מבין הנציגים של המזרחי (והצה״ר), יש לציין את: אברהם רקנטי, סוכן בתי חרושת; מואיז בן עוזיליו, מנהל בי״ח לטבק; מואיס בנבנישתי, מואיס ברזילי, מנהל משרד הקרן הקיימת לישראל; ד״ר אמאריליו ועוד.

מנציגי הגוש העממי (קומוניסטים): ז׳אק וינטורה, עיתונאי; דוד סולם, אופה; יוסף קאראסו, עוזר לעו״ד; ליאון קאראסו, עמיל מכס; דוד לאה, ניסים אנג׳יל, ועוד.

הבולטים מבין נציגי השכונות היו: אברהם לוי, עו״ד; אברהם מהללאל, סוכן, וד״ר עובדיה ביז׳ה.

מבין בעלי המקצועות יש לציין את: יצחק שאקי, שהיה פעמים רבות ציר הפאר־לאמנט והסינאט היווני, יו״ר הפדרציה של בעלי המקצוע; ויצחק דאסה, קצב.

מאוחר יותר, בשנת תרצ״ב (1932) לערך, היו בין חברי ועד הקהילה, בנוסף לאלה שהוזכרו לעיל, גם שמעון בורלא, פקיד לשעבר בשרות הרכבות, מייסד שיטת ״שרשרת הזהב״ שחיזקה את קופת ההלוואות הקטנות; יהושע אלגבה, מתווך במגרשים; אברהם לוי, עו״ד; מנטש מולכו גם הוא מתווך במגרשים; שאלתיאל כהן, סוחר טקסטיל; אהרון פ׳לורנטין גם הוא סוחר טקסטיל, שמואל בוטון, סוכן; יצחק נחמיאס סוחר, אהרון שאקי, וכו׳.

אליהו בן עוזיליו, נשיא הקהילה במשך שנים רבות

Eliahu Benoziglio, presidente de la Communita mientres mutchos anios.

יעקב קאזיס (שורה ראשונה, ראשון משמאל) בלוויית נכבדים יהודים ויוונים בטקס פתיחת סניף המוסד ״מתנות לאביונים״ (תרצ״ו)

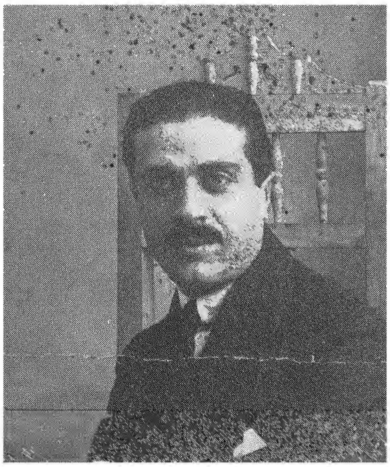
Yaacov Cazes con diversos notavles jidios i gregos (1936).

ידועים האישים הבולטים בקהילה, בדורות הקודמים, אשר פעולתם ויזמתם הביאה ברכה לכל הציבור, כגון בני משפחת אלאטיני, ד״ר מואיז מזרחי, ד״ר ז׳אק פשה ניסים; הרבנים הראשיים: רבי יעקבאג׳י קוב׳ו, הרב יעקב מאיר, הרב בן ציון חי עוזיאל, ומ״מ הרב הראשי, רבי עמנואל ברודו. אני איחד את הדיבור על מספר אישים בולטים שפעלו לטובת הקהילה בזמני.

ז׳אק מאסארנו, צעיר בעל סיכויים מזהירים לעתיד, היה נשיא ה״גראן סרקל ציוניסט״ (החוג הציוני הגדול); לרוע המזל הוא מת בדמי ימיו.

דוד מאטאלון, היה במשך שנים רבות מזכיר ועד הקהילה, ציר בית הנבחרים, מנהיג ציוני ומייסד ״בני ברית״ בעירנו; מסירותו לענייני הכלל לא ידעה גבול, עד כדי כך שבעטיה הוא הזניח את עסקיו וירד מנכסיו; שתקן מטבעו, בעיקר איש המעשה.

אשר מלאך, עורך דין, ד״ר במשפט הטורקי, שימש כתובע בזמן השלטון הטורקי בעיר. הגיע לתפקידים הבכירים ביותר בחיים הציבוריים היהודיים; היה פעמים רבות ובזמנים שונים חבר ועד הקהילה, חבר בסינאט היווני, נשיא איחוד הקהילות ביוון, נשיא הפ׳ידראציה הציונית של יוון. אחרי המלחמה חי שנים רבות בתל־אביב, ועתה מתגורר אצל בניו בפאריס.

יצחק אמאריו, ממשלמי המס וחבר מועצת הקהילה

Isaac Amariglio.

מנטש בן סאנג׳י, היה פעמים רבות חבר ועד הקהילה, ציר בבית הנבחרים היווני, מנהל ועורך העיתונים ״אל פואיב׳לו״ באיספאניולית, וה״אינדיפאנדאן״ בצרפתית. את השכלתו רכש בזכות עצמו. היה מנהיג ציוני, נואם מזהיר, פולמוסן חריף, בעל מזג סוער ודינאמי.

אברהם ש׳ רקנטי, היה פעמים רבות חבר ועד הקהילה, מנהיג ציוני, נשיא הסתדרות המזרחי, מנהיג התנועה הרוויזיוניסטית ביוון, סגן ראש עיריית שלוניקי, לוחם איתן, אמיץ ובעל רמה למען החדרת רעיון הציונות השלימה וערכי דת ישראל ומסורתה בין המוני היהודים ובעיקר בנוער. הוא היה עורכו של העיתון ״פרו ישראל״, בשפה הצרפתית, שמעל דפיו ניהל בין היתר מאבק איתנים נגד השלטונות, כדי לבטל את חוק מנוחת חובה ביום ראשון, דבר שאילץ חלק מהיהודים לפתוח את חנויותיהם בשבת. הוא הקריב את עסקיו ואת ענייניו הפרטיים והקדיש את כל חייו למען עבודתו הציבורית והציונית. השתתף פעמים רבות כציר בקונגרסים הציוניים. אדם נמרץ, עשוי ללא חת, המביע את דיעותיו על רעיונות ואנשים, בצורה חפשית, ללא משוא פנים; דבריו הקולעים והבוטים, אשר השמיע מידי פעם בעת האסיפות הכלליות במועצת הקהילה, והתקפותיו על מנהיגי השלטון היווני באותם הימים, יישארו חרוטים בזכרוננו לתמיד. גולת הכותרת של פעילותו הציבורית בשלוניקי, היתה ארגון העליה ההמונית של יהודי עירנו לארץ ישראל בין השנים תרצ״א—תרצ״ג (1931—1933).

אברהם ש׳ רקנטי (מימין) בחברת רבנים וליאון פילוסוף, תרפ״ט.

Avraham Recanati en compania de Hahamim i Leon Pelossof.

יוסף נחמה, היה — בעיקר בשנים האחרונות — מנהיג בלתי רשמי של הקהילה היהודית בשלוניקי, בפרט פטרונם, מורם ומנהיגם של ה״מתונים״ (אוהדי האליאנס); הוא לא היה מעולם חבר ועד הקהילה, אולם היה, למעשה, יועץ אשר דעתו נשמעת, בבחינת המורה הגדול. היה במשך שנים רבות, מנהל בית הספר ״כל ישראל חברים״, ועמד בראש תנועת המתבוללים שהתנגדה לציונות. פעילותו רב גוונית; היה בעל כשרונות ברוכים, בעל אופי נמרץ ובעל השכלה מדעית. הוא מאחד בתוכו בצורה מפליאה, דברים מנוגדים תכלית ניגוד. מצד אחד היה מנהל בנק ואיש פינאנסים, ומצד שני סופר, היסטוריון ונואם בחסד. הוא העניק השכלה וחינוך לאלפי תלמידים יהודים, המפוזרים כיום בארבע פינות העולם, ושומר על יחסים מצויינים איתם. הוא ההיסטוריון של קהילתנו ועד כה הוציא לאור, 5 ספרים בנושא זה. כתב גם ספרים אחרים, חוברות, רומאנים, וכו׳. היה חבר הוועד העולמי של ה״אליאנס״, נפטר בשלוניקי.

דוד פ׳לורנטין, במשך שנים רבות היה חבר ועד הקהילה. בעל השכלה יהודית וכללית. הוא סימל בעיני ההמונים את הציונות, עד שכינוהו ״דוד־פלשתינה״, על כי כל ימיו עשה בפעילות למען הציונות. היה עיתונאי עוד בזמן שלטון הטורקים בשלוניקי. עם אברהם רקנטי, ייצג את יהודי יוון פעמים רבות, בקונגרסים הציוניים. במשך תקופה מסויימת, עבד במחלקת־המזרח של ההסתדרות הציונית העולמית בלונדון. כשחזר לשלוניקי היה הרוח החיה בפדרציה של הציונים הכלליים ובעזרת ידידיו ועוזריו הוותיקים: יצחק אנג׳ל, רוברט רפאל, שלמה ביטי ואחרים, פעל רבות למען מטרות הציונות והעליה לאר״י. בשנות השלושים השתקע בארץ ישראל, בה היה פעיל בהקמת מספר מוסדות שלוניקאיים, בעיקר בייסוד המושבה ״צור משה״. נפטר בתל־אביב.

חיימאקי כהן, היה צאצא למשפחה עשירה מטריקאלה. פעיל מנעוריו בענייני הקהילה, דתי מאד ומאוהדי המזרחי. היה במשך זמן רב סגן נשיא הקהילה, יו״ר ה״ביקור־חולים״, ציר בית הנבחרים, יו״ר ועד בית הכנסת ״בית שאול״. היה מקורב למשפחת המלוכה שנהגה מידי פעם להתגורר בווילה שלו בטריקאלה (המלך גיאורגוס, המלך קונסטאנטינוס, הנסיך ניקולא והנסיך אנדריאוס, התגוררו אצלו). נפטר בשנת תש״ג (1943).

האחים יצחק, שלמה וחיים ארואסטי, בני משפחה שמוצאה מהעיר מונ־אסטיר, סוחרים גדולים בעורות. יצחק, היה פעמים רבות סגן נשיא הקהילה. יסד את בית הכנסת של ה״מונאסטלריס״. השתתף ביסוד בנק דיסקונט בארץ ישראל; נפטר בתל־אביב. שלמה, היה במשך זמן רב חבר ועד ״מתנות לאביונים״. בעת השואה הוא נשלח למחנות המוות בפולין ומת שם. חיים, תרם בית בשכונת ״אישיטירה״ ל״מתנות לאביונים״. שמותיהם חקוקים באותיות זהב בחזית הבניין המרכזי של ״מתנות לאביונים״.

ליאון רקנאטי, חבר ועד הקהילה ונשיאה בתרצ״ד.

Leon Recanati, miemro del consilio communal i Presidente de la communita en 1934.

ליאון רקנאטי, היה חבר מועצת הקהילה וועדה, ובתרצ״ד, לפני עלייתו ארצה, שימש כשנה גם נשיא הקהילה. בעל אופי אציל, רציני, צנוע, בעל השכלה וקשרים רבים וחשובים. היה פעיל מאד בפעולותיה של לשכת ״בני ברית״ בשלוניקי, אשר נוסדה בשנת 1911 ע״י ד״ר יצחק אפשטיין ודוד מאטאלון, ובמשך שנים רבות כיהן כנשיאה. בזמן כהונתו, צמחו מתוך חברי הלשכה עסקנים צעירים לוועד הקהילה, למוסדותיה, ולאגודות הציונות. ביזמתו, חילקה הלשכה מילגות לעשרות סטודנטים ואיפשרה להם לסיים את לימודיהם הגבוהים בהצלחה. סטודנטים אלה, שהיו לרופאים, עורכי דין, מנהלי עסקים, תרמו להעלאת הרמה של הציבור היהודי. כך יסד גם מחלקת נשים בשם ״בנות ישראל״. כראש ועד הקהילה נתן דחיפה ללימוד השפה העברית בבתי לספר של הקהילה, ע״י הגדלת מספר השעות המוקדשות ללימוד שפה זו וכן ע״י מינויו של אריה וולדרסקי מארץ ישראל, כמפקח על בתי ספר אלה. הוא איפשר לוולו־דרקי להדפיס ספרי לימוד עבריים לפי שיטות חדשות, אשר תרמו רבות להפצת הלשון העברית בין התלמידים. גם המורים לעברית מצאו בו תומך ומעודד. הוא לא כיהן בתפקידו זה זמן רב מכיוון שבשנת תרצ״ה (1935) החליט לעלות לארץ ישראל יחד עם בני משפחתו. בארץ הוא יסד את בנק ארץ ישראל לדיסקונט בע״מ, אשר במרוצת השנים היה לאחד המוסדות הפינאנסיים החשובים במדינה. הוא היה גם בין מייסדי המועדון ״קדימה״ ומטבח זול לנצרכים. יחד עם חבריו דוד פ׳לורנטין, שלמה ונציה ומשה קאראסו. נפטר בשנת תש״ה (1945) בתל־אביב, בעודו במלאו אונו.

אשר מואיסיס, נולד בטריקאלה, עבר לגור בשלוניקי בשנת תר״ף (1920). היה ציוני מגיל צעיר, ועוד בעיר מולדתו הוציא לאור, יחד עם יום טוב יקואל, עיתון ציוני בשפה היוונית בשם ״ישראל״. במשך השנים היה נשיא הוועד למען הקק״ל, הפידיראציה הציונית ולשכת ״בני ברית״. עו״ד במקצועו, היה פעמים רבות חבר ועד הקהילה, ובין תר״ץ לתרצ״ד (1930—1934) היה יו״ר אסיפת מועצת הקהילה. בשנת תרצ״ה (1935) נבחר לנשיא הקהילה. בזמן כהונתו הכניס שינויים רבים ואירגן מחדש, עם המנהל האדמיניסטראטיבי, שלמה ביטי, את השירותים הפנימיים של הקהילה. גם הוא עודד את לימוד השפה העברית בבתי הספר. בתרצ״ו (1936) התפטר מתפקידו, עקב מחלוקת שפרצה בינו לבין הרב קורץ, וכן גם משום ההתנגדות שהתעוררה נגדו בשל תקיפותו. בשנת ת״ש (1940), עבר מואיסיס לגור באתונה ועבד שם במקצועו. זמן קצר לאחר קום מדינת ישראל זכה להתמנות כקונסול כבוד ראשון של ישראל ביוון; ובין תשי״ב לתשי״ז (1952—1957) היה הנציג הדיפלומאטי של ישראל באתונה. הודות לפעילותו, נתקבלה הקמת מדינת ישראל בהבנה וברצון בחוגים המדיניים והמשכילים של יוון. הוא יזם וניסח את החוקים מס׳ 367/1945, 846/1946. לפי החוק הראשון, הוקם הגוף שנקרא המועצה המרכזית היהודית, המאחדת בתוכה את נציגיהן של הקהילות היהודיות ביוון שלאחר המלחמה העולמית השניה. לפי החוק השני, הוקם ארגון לעזרה וכן לאיסוף כל הרכוש היהודי ביוון, שנותר ללא בעלים וחלוקתו (OPAIE); שני ארגונים אלה קיימים ופועלים עד היום. היה זמן מה נשיא לשכת ״בני ברית״ באתונה.

שינויים מינהליים

המנהל האדמיניסטראטיבי של הקהילה במשך שנים רבות היה דאוט לוי, בנו של סעדי הלוי, המדפיס והמוציא לאור של העיתונים "ז'ורנל דה שלוניק", וה"איפוקה" (הוא היה דודו של מואיז לוי, בעל העיתון "קירבאג'", ואחיו של סאם לוי, עורכו של "גיד סאם"). דאוט לוי, ניהל את מוסדות הקהילה ביד חזקה, כאדם בעל אופי; הוא היה בין היתר מומחה לתכניות בנייני ציבור; משאת נפשו היתה למצוא פתרון לבעיית שיכונם של מחוסרי האמצעים.

בשנת תרצ"ד (1934), חלה תמורה גדולה במוסדות המינהליים של הקהילה. בבחירות למוסדות הקהילה, קיבלו הציונים רוב גדול, וכתוצאה מכך היה ועד הקהילה מורכב ברובו מטובי הציונים. כנשיא נבחר ליאון רקנאטי, וכסגנו — אשר מואיסיס.

ועד קהילה זה, פתר בעיות קהילתיות רבות שהיו תלויות ועומדות; כן הביא שינויים שונים בארגון מוסדות הקהילה. במסגרת שינויים אלה, הוצא דאוט לוי לגימלאות, ובמקומו נתמנה סגנו, שלמה ביטי.

בפעם הראשונה בתולדותיה, התנוססה תמונתו של יוצר הציונות, בנימין זאב הרצל באולם ועד הקהילה, ליד תמונתו של המלך היווני גיאורגוס השני. מבצרם של הגבירים בתחילה, ולאחר מכן של יוצאי האליאנס, עבר לידי הציונים.

יש לציין כאן ששלמה ביטי קבע שיטה חדשה לטיפול בחלוקת המצות לעניים, ומכירתה ליתר התושבים. לפי שיטה זו, היו בעלי היכולת צריכים לשלם מחיר גבוה יותר עבור המצה, וההפרש כיסה את מחיר המצה שחולקה למחוסרי אמצעים — בחלקה במחירים נמוכים ובחלקה חינם. שיטה זו הקלה בהרבה על תקציב הקהילה, שלפני כן היתה נאלצת מידי שנה, להוציא סכומים גדולים על מנת לחלק מצה במחירים נמוכים ל־30,000 מיעוטי אמצעים; זאת מבלי לקחת בחשבון את המצות שהיו נשלחות לקהילות אחרות במדינה כגון: אתונה, חאלקידה, אירקליון, וולו, לאריסה, יאנינה, זאקינטו, קורפ'ו, פרב'זה, שרס, דראמה, קב'אלה, קסאנטי, קומוטיני, אלק־סנדרופוליס, וריה, נאוסה, קאסטוריה ופ'לורינה. לטיפול בחלוקת המצה, מונתה ועדה בת שלושה חברים שהיתה מורכבת משלמה ביטי עצמו וכן ממואיז קאסטרו ואלפונסו לוי.

שלמה ביטי אירגן מחדש את השירותים הפנימיים השונים של מוסדות הקהילה, ובאישור ועד הקהילה, מונתה ההנהלה דלהלן:

בראש ההנהלה: שלמה ביטי.
בראש מח' הנהלת הספרים: שמואל חביב.
גזבר ראשי: יוסף בנבנישתי.
בראש המחלקה הדתית: רפאל מנשה.
בראש מח' הדיווח, ההדפסה והמשלוח: מישל צרפתי; סגנית, ז'ולי צרפתי.
בראש המזכירות: אלפונסו לוי; סגנו, אריה וולודרסקי.
בראש מח' החינוך: המפקח קון, ולידו סאלבאטור ג'אחון, אליעזר מיטראני, מנטש בן סאנג'י ואליהו סטרומסה.
בראש מח' מסי החובה: מואיז קאסטרו, ולידו לזר נחמיאס.
בראש מח' ניהול נכסי דלא ניידי: אלפונסו לוי.
בראש מח' לטיפול בשכונות הקהילה: יצחק ציון.
בראש מח' הלוויות והטיפול בבתי העלמין: מואיז קאסטרו.
בראש מח' הסטאטיסטיקה והרישום האזרחי: חיים אלמאליה.
בראש מח' הסעד, התעסוקה והפליטים (מפולין): אלפונסו לוי.

תעודת מוהל Certificato de Mohel

מנגנון זה טיפל גם במינויים לתפקידים חדשים, קידום פקידים או פיטורם, עונשים משמעתיים וכו'.

הארגון הדתי

עד כה עסקנו בצד החילוני של ארגון מוסדות הקהילה — מובן שהיה קיים גם הצד הדתי, שבשלוניקי היתה לו חשיבות גדולה בחיי הקהילה. המוסד העליון היה הוועד הרוחני, שבראשו עמד הרב הראשי. ועד זה היה נבחר ע"י הרבנים ובהסכמת הרב הראשי.

בשנים תרפ"ד—תרפ"ו (1924—1926), בהן לא היה רב ראשי לשלוניקי, היה הרב אשר שמחה ממלא את מקומו כיושב ראש הוועד הרוחני. הוא היה אמנם אדם קפדן, אולם ניהל את העניינים

באהווה, צדק ויושר. הוא מילא תפקיד זה, עד שהרב חיים חביב מונה כממלא מקום קבוע לרב הראשי. חברים אחרים בוועד, במשך השנים היו: הרב משה מלאך, הרב יעקב שמואל (חבש תרבוש עד יום מותו) והרב מרדכי ברכה. כמזכיר הוועד הרוחני, שימשו הרב אליהו פ׳ראנסיס ואחריו — רפאל מנשה.

לקהילת שלוניקי בתקופה זו היו שני בתי דין: אב בית הדין האחד היה הרב פינחס ברזילי ולידו שימשו כדיינים הרבנים: דוד שאלתיאל ויעקב חביב; המזכיר היה הרב יצחק ברודו; בית דין זה עסק בעיקר בענייני גיטין. בית הדין השני עסק בענייני יתומים ואלמנות; אב בית דין זה היה הרב יצחק חסיד, ולידו הרב מרדכי (מנטש) ברכה; הרב יעקב חגואל שימש כמזכיר.

בשנת תרפ״ה (1925), בגלל סיבות שונות, מוזגו שני בתי הדין.

בתרצ״ב (1932), נתמנה הד״ר צבי הירש קורץ כרבה הראשי של שלוניקי (הרב חיים חביב נשאר כממלא מקום הרב הראשי). רבנים אחרים שהציגו מועמדותם לתפקיד הרם בשלוניקי היו: ד״ר מרקוס אהרנפרייז, רבה הראשי של שוודיה, והד״ר יצחק הרצוג, רבה הראשי של דובלין, באותם הימים.

רבנים שהיכרתי

אציין כאן את דמויותיהם של כמה מרבני העיר שהיכרתי מקרוב:

הרב חיים חביב, היה צאצא משפחת רבנים עתיקה בעיר, נתמנה כממלא מקום הרב הראשי של שלוניקי בשנת תרפ״ו (1926); הוא היה בקי גדול בים התלמוד, ובמידותיו ואישיותו הוא גילם דמות דתית גדולה ואצילה. היה עניו, צנוע, איש צדקה וחסד. היה מכובד הן על המנ־היגים והן על המוני העם. כל חייו חי חיי קדושה ורוח — העולם החמרי לא היה קיים עבורו. זכורני שלא היה מבקש את משכורתו הצנועה, וחיכה לה בסבלנות אף אם נתאחרה; ופעם שמעתיו גוער באחד מבניו על שימוש בנייר הבנק שבו עבד. היכרתיו מקרוב במשך שנים רבות ויכולתי להביא עובדות רבות אשר מתוכן מצטיירת דמות נדירה של צדיק תמים. בזמן השואה גזלו הגרמנים את ספרייתו הרבנית הגדולה והוא עצמו נילקח למחנות המוות.

הרב פנחס ברזילי, היה בקי גדול בענייני קידושין וגיטין וזכויות הצדדים לפי ההלכה היהודית. קהילות יהודיות רבות באירופה היו פונות אליו, שיחווה דעתו על מקרים מסוב־כים של גיטין. היה בעל אופי נמרץ והחלטי ולא ניתן היה להשפיע על דעותיו. נפטר במשך המלחמה בין יוון ואיטליה (1940); אף כי סבל במשך שנים רבות ממחלת קיבה קשה, היה מקריא לרב יצחק ברודו את החומר לספר שכתב על מקרי גירושין קשים ומסובכים.

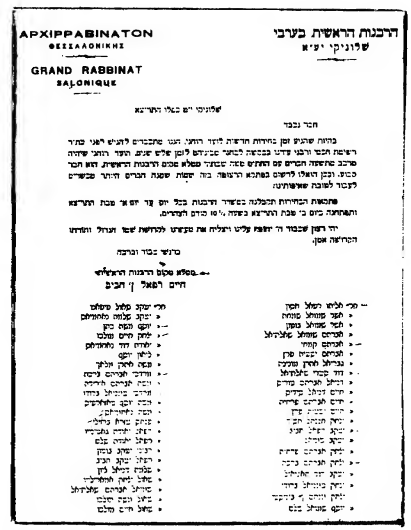
כפי שכבר כתבנו לעיל, מזכיר המיג׳ליש (הוועד) הרוחני, היה הרב אליהו פ׳ראנסיס; הוא נתמנה לאחר מכן כרב הקהילה הספרדית של אמסטרדם. מזכיר בית הדין הרבני הרב מרדכי סאיאס, נתמנה אף הוא לאחר זמן, לרב הקהילה הספרדית באנטוורפן — שניהם מצאו מותם במחנות ההשמדה.

את הרב שאול אמאריו הספקתי לראות רק פעם אחת; הוא היה ממונה מטעם הקהילה על הערכת החפצים, השמלות וכו׳, שבנות ישראל היו מביאות כנדוניה לפני חתונתן. הוא גם היה מוציא לאור לוח מפורט (״חלילה״) אשר נתקבל בהערכה על ידי מביני דבר. היה אביהם של יצחק אמאריו שהיה פעמים רבות חבר בוועד הקהילה; אברהם אמאריו, שגם הוא היה חבר בוועד הקהילה, זמן מועט לפני גירוש יהודי שלוניקי למחנות ההשמדה; שמואל אמאריו, אחד ממנהיגיה הפעילים של ״אגודת צעירים עברים״ (A.J.J.) והרוח החיה בשוק השנתי לטובת הקרן הקיימת לישראל, ומאיר אמאריו — גם הוא חבר ב־ A.J.J.

הרב יוסף כהן, עוזרו של ר׳ שאול אמאריו, נתמנה אחרי מותו כ״מעריך נדוניות״ מטעם הקהילה; עזר על ידו רפאל חביב, תלמיד חכם, בן ר׳ יעקב חביב.

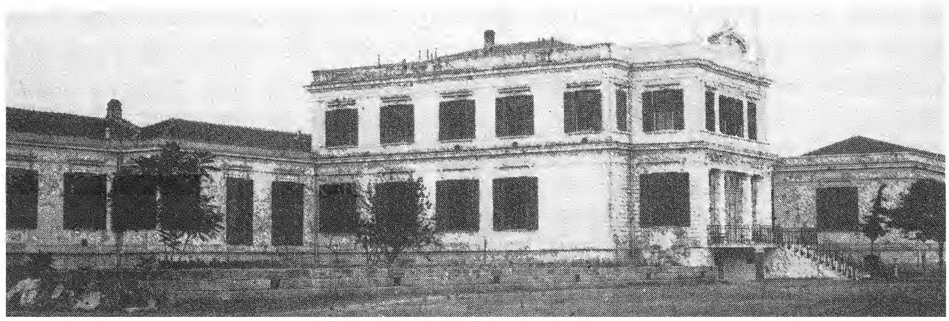
במשרדי הקהילה ישבו בקביעות ״עשרה בטלנים״ — רבנים שהיו לומדים תורה או קוראים תהילים, כנדרש על פי ההלכה.

לרבנים היתה אגודה לעזרה הדדית. הם חיו חיים צנועים ושקטים ולא היו נראים במקומות ציבוריים. הרב חיים חביב זצ״ל, היה דואג לנצרכים שביניהם והיה מחלק להם את התרומות שהיה מקבל מנדבנים שונים (אחד הנדבנים האלה היה שלמה מודיאנו, סוחר טקסטיל שעלה ארצה ונפטר בתל־אביב בשיבה טובה).

ΑΡΧΙΡΡΑΒΙΝΑΤΟΝ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
GRAND RABBINAT
SALONIQUE
הרבנות הראשית בעירבי
שלוניקי יע״א

רשימת מועמדים לבחירות ה״ועד הרוחני״, י״ט כסלו תרצ״א

Lista de candidatos a las elecciones del Michlich Rouhani (1932).

מראה כללי של בניני בית החולים הירש.

El ichpital Hirsch.

מוסדות סעד ועזרה

מוסדות הסעד שנוהלו או נתמכו ע״י הקהילה, היו:

בית חולים הירש: הוקם מתרומות שונות, בעיקר ע״י הבארונית קלארה הירש, ביזמת ד״ר משה (מואיז) מזרחי. היו בו כ־120 מיטות ומרפאה חיצונית, בה טיפלו רופאים שונים באותם החולים אשר לא נזקקו לאישפוז. בית החולים נוהל רוב הזמן ע״י חוגי קבוצת המתונים שבמועצת הקהילה. בניקו שאלתיאל היה במשך שנים רבות יושב ראש הוועד המנהל של בית החולים (הוא נפטר במשך ישיבה של ועד הקהילה); חברים בוועד המנהל ופעילים אחרים היו: דוד בנבנישתי, אלברט ג׳יניאו, מנחם נער, שלמה עזרתי, ד״ר בורלא, דינו פ׳רנאנדיס, בנימין בן עוזיליו, יוסף ברודו, אלברט ופרדי כהן (בניו של חיימאקי כהן).

מנהל בית החולים היה ז׳אק קאלדירון, ועל ידו עזרו בנימין סטרומסה ואלברט אלפ׳אנדארי. מרופאי המוסד שהיכרתים: ד״ר הנרי שאקי, ד״ר ז׳אן אלאלוף — שניהם מנתחים ראשיים; ד״ר לואיג׳י מודיאנו, ד״ר אלברט ישראל, ד״ר שונברג, ד״ר יואל, ד״ר שאמי, ד״ר רפאל הלוי, ד״ר קואינקה, ד״ר מאטאלון, ד״ר מאטאראסו, ד״ר ארירה, ד״ר בז׳ה, ד״ר איליה, ד״ר פ׳לורנטין, ד״ר אהרון אלחאנאטי, ד״ר מנחם קאזיס, ד״ר יצחק כהן, ד״ר מואיז מודיאנו, ד״ר סאיאס וד״ר טאראגאנו.

תקציב בית החולים הסתכם בכ־5,000,000 דראכמות לשנה. הממשלה השתתפה בתקציב זה בסך 1,000,000 דראכמות, העיריה — בסך 300,000 דראכמות, והיתר כוסה מההכנסות שנתקבלו משכירות בניינים שונים וכן מתשלומים שנגבו מהחולים בעלי היכולת. יש לציין שמידי שנה היה התקציב מסתיים בגירעון.

מוסד זה, יחד עם המחלקה לטיפול באם ובילד ע״ש אליהו ורחל בן עוזיליו, חדלו להתקיים ב־28 באוקטובר 1940, יום בו הוכרזה מלחמת איטליה־יוון. מחלקה זו נוסדה שנים מעטות לפני כן, בתרומתו של אליהו בן־עוזיליו ונוהלה על ידי המיילד הראשי ד״ר מנשה.

ביקור חולים: מוסד עתיק זה סיפק בתקופה זו, שירות רפואי חינם לחולים חסרי אמצעים, כגון ביקורי בית של רופאים, תרופות, בדיקות, קרני רנטגן, צילומים וכו׳. מסונפות לו

ילדים נצרכים אוכלים במוסד ״מתנות לאביונים״ בחברת פעילי המוסד וביניהם יהודה יעקב שהיה תורם להם נעליים כל פסח וראש השנה

Elevos reciviendo commer al Matanoth Laevionim

היו 2 מרפאות: המרפאה האחת שהוקמה בתרומתו של הנדבן חיים פינחס ברחוב אתינון, ליד שכ׳ 151; והשניה שהוקמה בתרומתו של יצחק חסיד, בשכ׳ וארדאר. בראש אחד הוועדים עמד יעקב בכר יהודה, סגנו היה מואיז בנבנישתי, וחברים אחרים היו: אברהם בן שושן, דניאל שאלתיאל, יום טוב סאפורטה, ברוך סירירו, יעקב אנג׳יל, יצחק קוניו ואלברט ברודו. מנהל המוסד הזה היה הנרי פילו. חיימאקי כהן היה הנשיא האחרון של ביקור חולים, וחברי הוועד האחרון היו: סאם מורדוך, סאם אמאריו, חיים בן רובי, יצחק קונפ׳ינו, עובדיה יום־טוב ושלמה שאלתיאל. כ־25,000 חולים קיבלו עזרה רפואית במשך השנה, במוסד זה, מידי 15 רופאים.

מתנות לאביונים: נוסד בשנת תרס״א (1901)[3] ע״י אברהם ריווח וחבריו, ותמיד השתתפו בהנהלתו, וכפעילים בו, מבני משפחת ריווח. במפעל סוציאלי חשוב זה, קיבלו כ־2,000 תלמידים עניים יהודים, את ארוחת הצהריים שלהם מידי יום. אולם האוכל המרכזי של המוסד היה ברח׳ מזרחי, וחדרי אוכל אחרים היו מפוזרים בכל בתי הספר של הקהילה בשכונות השונות. במשך מלחמת איטליה־יוון ובזמן הכיבוש הגרמני, הגיע מספר התלמידים שקיבלו ארוחתם במוסד לכ־5,000 (אחד הפעילים החשובים גם בזמן המלחמה והכיבוש, היה ז׳אק ריווח שהיה נתין ספרדי); הצלב האדום היווני עזר למוסד בזמן הכיבוש והגירושים.

חברי הוועד בשנים האחרונות, שעבדו במסירות רבה והתמדה, היו: ז׳אק ריווח, מריוס מולכו, שמואל אסיאו, חיים ריווח, יצחק ארוך, דוד אמאריו, ובראשם הנשיא ז׳אק ארדיטי. פעילים אחרים היו: דוד מאטאלון, יצחק בן רובי, שלמה נער, חיים שאלתיאל וחיים ריווח.

בית יתומים קארלו אלאטיני: נוסד בשנת תר״ע (1910) ביזמת עמנואל שלם. מוסד זה שכן בתקופה זו בבית ברחוב פרסקבופולוס ובו מצאו מחסה כ־40 יתומים. חברי הוועד היו: יצחק קוב׳ו, אלברט מולכו, יוסף נחמה, יוסף ברודו, מריוס מולכו, מנטש מולכו, שארל מולכו ויהודה חסיד (מורה לצרפתית בביה״ס האיטלקי). יתומים אלה קיבלו את השכלתם בעזרת בית היתומים, והמוסד תמך בהם עד אשר מצאו לעצמם עבודה מפרנסת והקימו משפחה בישראל.

״בית מחסה לחולי הרוח״ — הרופאים וסגל העובדים

Doctores, infermieras i el Comitato de el Azilo de Locos (Caza de Saloud).

בית היתומות ע״ש מאיר אבוהב: נוסד ביזמת הסתדרויות ה״מזרחי״ ו־״התחיה״ ונתמך על ידן במשך כל שנות קיומו. מוסד זה שכן בבניין משלו, ברחוב מיאאוליס, שמאיר אבוהב הקדישו, ובו מצאו מחסה מ־50 עד 100 יתומות. בראש מוסד זה פעלו 2 ועדים; ועד גברים, בו היו חברים בתקופה זו: יעקב עשהאל, מואיז בן־עוזיליו, עובדיה שאקי, רפאל מנשה, סאם חסיד, אברהם רקנטי, הרב יעקב חגואל, הרב יוסף כהן, שאלתיאל כהן, סאם מולכו, יעקב יוסף, שלמה קאראסו, יצחק דה־מאיו ולוי מוסרי. ב) ועד גברות ובו היו חברות: הגב׳ שאקי (המנהלת), הגברות דה מאיו, פ׳לורנטין, כהן, אבאסטאדו, רקנטי, מנשה, שיבי, קוב׳ו ועוד.

היתומות היו מקבלות השכלתן בעזרת המוסד ונשארו תחת חסותו עד אשר היו מתחתנות. למוסד היו הכנסות שונות, הן בצורת תרומות והן בצורות אחרות וכן תמיכה כספית מאת העיריה. בזמן הכיבוש הגרמני, נשלחו לאושוויץ כ־100 נערות מהמוסד.

בית מחסה לחולי רוח: נוסד בשנת תרס״ח (1908) והוא שכן במבנה משלו, בשכונת בארון הירש; במוסד זה היו באופן תמידי כ־80 חולים אשר קיבלו טיפול רפואי מתאים. בזמן הכיבוש הגרמני, הפך בנין בית החולים לבית סוהר. חברי הוועד העיקריים בשנים האח־רונות היו: אלברט ארדיטי, מואיז בן רובי, סלים אלקלעי ושם טוב ריווח. הרופא האחראי על המוסד היה הד״ר אלברט מנשה שהיה נשיא הקהילה לאחר תבוסת הגרמנים ושחרור העיר, חי עתה בניו־יורק.

מוסד זה נעזר ע״י העיריה וכן ע״י ידידים בניו־יורק, ביזמת יצחק שאלתיאל. גם חולי מוסד זה נשלחו לאושוויץ.

ליגה למלחמה בשחפת: הוקמה על ידי בניו של מאיר ג׳יניאו, כדי להנציח את זיכרו, והם תמכו גם במימון פעולותיה. מטרת הליגה הזאת היתה לספק לחולי שחפת טיפול רפואי, וכן נקיטת אמצעים למניעת המחלה ולהבראה. המוסד קנה קרקע מתאימה על מנת להקים עליו סינאטוריום אולם לא הספיקו להקימו מפאת פרוץ מלחמת יוון־איטליה. חברי הוועד העי־קריים היו: יוסף פאראג׳י, יו״ר (מנהלה של חברת הלניק טובקו״); אלברטו ג׳יניאו, סגן יו״ר; אלפונסו לוי, מזכיר; פפו ג׳יניאו; סאלבאטור ג׳אחון, יוסף (ג׳ו) אברבנאל, יצחק בן רובי, מואיז ג׳יניאו. חלק מתקציבו כוסה על ידי תרומות.

מלביש ערומים: סיפק לבוש לתלמידים העניים בבתי הספר של הקהילה. טקס חלוקת הבגדים היה מתקיים בשבת הגדול. יושב ראש אגודה זו היה יהושע אלגבה. גם מוסד זה התקיים מהקדשים ותרומות.

תורה ומלאכה: מוסד זה נהג להעניק ציוד לימודי וספרים, לתלמידים עניים בבתי הספר של הקהילה [4]. היושב ראש היה הנדבן יוסף ניסים. לידו עזרו לוי נחמיאס, אהרון מאטארסו, שלמה מיכאל ואחרים. גם מוסד זה התקיים בעיקר מתרומות נדיבים.

ישועה ורחמים: נהגה לחלק לחולים עניים, בשר, חלב ופחם בחורף; בין הפעילים ביותר במוסד זה, היה לוי מוסרי. המוסד התקיים מתרומות.

המפעל ״לאיט״ (חיתולים): בראשו עמד ועד גברות בנשיאותה של הגב׳ רחל אבראבאנאל; מטרתו היתה לחלק חיתולים ליולדות עניות.

״גילד אוף סימפאתי״, לעזרה לעניים בראשותה של הגב׳ וידה אלאלוף.

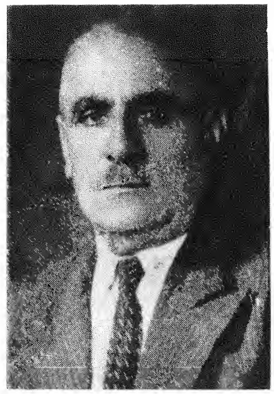
בית מחסה לזקנים, בו התגוררו כ־30 זקנים בבניין שברחוב וסיליסיס אולגה, נוסד על ידי שאול מודיאנו (משפחתו מוצאה מטריאסטה). חברי ועד ופעילים היו: איזאקינו בוטון, יצחק בן שושן, סאם מודיאנו, רפאל כהן, אלי מודיאנו, יצחק בכר ועוד.

נותן בסתר: פעולותיה של אגודה זו התנהלו במסירות ועדינות ע״י האחים יצחק ודוד ניסים (סקיטודי). הם תמכו בסתר בסכומי כסף, באנשים שהיו פעם עשירים וירדו מנכסיהם.

משגב לדך: מטרת מפעל זה היתה לבוא לעזרת פליטים יהודיים עניים שבאו ממונ־אסטיר. הפעילים העיקריים היו: חיים קטן, שמואל ישראל, הרב אברהם קמחי, שלמה ארדיטי, אלי מאסוט ורפאל קמחי.

וכן האגודות: חן וחסד, תומכי יתומים, ״לה אמיקאל״, בני ציון, עזרת יתומים, עוזר דלים, אוהבי ציון, הדסה, לה מוטואלה, בני אברהם, אור החיים, עזרה ומלאכה, פרי חדש.

(התמונה משמאל)
בית הכנסת "אהל יוסף" ע"ש יוסף צרפתי, נבנה מחדש בתרע"ח.

La Kehila "Sarfati".

יצחק ציון צרפתי, ממשפחת מיסדי בית הכנסת

Itshac Sarfati

בתי כנסת ובתי מדרש

להלן רשימת[4] בתי הכנסת ובתי המדרש שהיו בשלוניקי לפני השואה, וכתובותיהם:

ב׳ארדאר, שכונת בארון הירש.
תלמוד תורה הירש, שכונת בארון הירש.
לאריסינון, רח׳ פרומיטיאוס 38.
עץ החיים, שכונת איה פאראסקיב׳י.
בית אהרון, שכונת ריז״י־ב׳ארדאר.
פרוב׳ינציה, שכונת ריז״י־ב׳ארדאר.
שלום, שכונת ריז״י־ב׳ארדאר.
סירירו, רח׳ קאלב׳ו 5.
איסטרוג, רח׳ קאלב׳ו 14.
נוה צדק, רח׳ ספארטים 49.
ישמעאל, (מועדון מזרחי), רח׳ קיפרו 6.
בית יצחק אירירה, רח׳ מאקידוניאס 73.
ברכה, רח׳ אפ׳רודיטיס 8.
בורלא, רח׳ ב׳אסיליאוס הראקליו — קומנינין
בית יהודה, רח׳ מיניקשי 2.
פורטוגל, רח׳ פרודוס קסנדרו.
קאסטיליה, שכונת קאלאמאריה.
יחיה, שכונת קאלאמאריה.
קאלאמאריה, שכונת קאלאמאריה.
בית ישראל, שכונה 151 (פוצצה).
בית שאול, רח׳ סעדי הלוי (פוצץ).
איטליה חדש (צרפתי), רח׳ פטקו־טליטוס.
מאייור (ב׳), שכונה מס׳ 6.
אשכנז, רח׳ ב׳אסיליאוס הראקליו 47.
לישבון חדש, רח׳ ב׳אסיליאה אולגאס 74.
אור החיים, רח׳ ב׳אסיליאה אולגאס 64.
קייאנה, רח׳ ב׳אלאוריטו 3 — טנטלידו.
גירוש, רח׳ פטולימאיון.
חסיד, רח׳ אנטיגונידון 37.
מונאסטירליס, רח׳ סינגרו 37.
מוגראבים, רח׳ פרואב׳ליון נוסוקומיון.
הר גבוה, שכונת חארילאוס.
בית יעקב ג׳יניאו, רח׳ פ׳יליפו 22.
אהבת עולם, רח׳ פטולימאיון 42.
בילו, רח׳ מיאולי 60.
ברודו, שכונה 151.
אוטראנטו, שכונת קרגטש.
איב׳ורה, שכונת אקטשי מג׳יד.
בית־אל, רח׳ מיטרופוליאוס 109.
תלמוד תורה הגדול.
סיציליה ישן, רח׳ רוגוטי 3.
קאטאלן חדש, רח׳ ב׳אליסאריו.
איטליה ישן, רח׳ ב׳אליסאריו.
מאיור, רח׳ ב׳אליסאריו.
סיציליה חדש, רח׳ סרנדופורו 13.
נוה שלום, רח׳ קאסטוריאס.
מרמורס, רח׳ אומירו 7.
עזרתי, רח׳ פטרו 3.
קאראסו, רח׳ ספארטים 16.
ביזיס, רח׳ פ׳יליאס 1.

בתי ספר

למעלה ציינתי שלקהילה היו בתי ספר משלה. להלן רשימה מליאה:

בית הספר סופיה. (המגרש עליו נבנה ביה״ס היה שייך לקהילה, אולם בית הספר עצמו נבנה ע״י השלטונות מתוך הסכמה שבמשך 90 שנה ישמש הבניין כבית ספר של הקהילה ולאחר מכן הוא יוחזר לשלטונות).
גימנסיה יוונית־יהודית (מתרומתו של יוסף ניסים) ברח׳ וליסריו מס׳ 48.
בית הספר קאזיס, בשכונת 151.
בית הספר של שכונת בארון הירש.
בית הספר בשכונת רז״י וארדאר.
בית הספר בשכונת קאלאמאריה.
בית הספר בשכונה מס׳ 6.
כיתה למורים ורבנים.

בבתי הספר שמניתי לעיל, למדו כ־4,000 תלמידים. הכיתה למורים ורבנים שהזכרנו לאחרונה היתה בתחילה כיתה בישיבה "אור החיים" ע"ש חיימוג'ו קוב'ו; לאחר מכן כונתה "הכיתה למורים ורבנים", על מנת לאפשר לצעירים הלומדים בה, להשתלם כרבנים וכן כמורים לשפה העברית. המורים העיקריים שלימדו בכיתה זו היו הד"ר קורץ, אריה וולודרסקי (מפקח על בתי הספר של הקהילה), הרב אליהו חסון ומירקאדו קוב'ו; תלמידי כיתה זו החיים עדיין הם: אלברט גילידי, כיום קונסול ישראל באיסטאנבול, מואיז חליגואה, החזן הנוכחי של הקהילה היהודית בשלוניקי, ושם טוב חיים, החי כיום בתל־אביב.

להלן רשימת בתי הספר של האליאנס ובתי הספר הפרטיים, שנתמכו ברובם ע"י הקהילה:

בית הספר של כי"ח — לבנים ובנות.
בית ספר עממי ותיכון אלשיך — של האחים אלברט ויצחק אלשיך, ברח' מזרחי מס' 6.
בית ספר החינוך — רח' אתינון 13.
בית ספר גאטיניו.
בית ספר בן ארדוט.
בית ספר פינטו.
בית ספר פינטו (ובו בית כנסת קטן בשם "מדרש פינטו").
בית ספר וארסאנו.
בית ספר סול ג'אחון.
בית הספר האיטלקי (שרוב תלמידיו היו יהודים).

מספר התלמידים בבתי ספר אלה היה גם כן כ־4,000, ובסה"כ כ־8,000 תלמידים. מספר המורים היהודים הקהילתיים והפרטיים היה כ־50; היתר היו גויים.

השכונות היהודיות[5]

א. שכונת בארון הירש, הוקמה אחרי השריפה הגדולה של שנת תר"ן (1890), בתרומתו של הבארון הירש, והשתרעה על שטח של 30,000 מטרים מרובעים. שכונה זו היתה שייכת לקהילה והיתה מנוהלת על ידי ועדה מטעמה, שבראשה עמד רחמים ברכה. היה בה בית כנסת גדול ובית ספר. בזמן הכיבוש הגרמני היא הפכה לגיטו, בו רוכזו, ומשם גורשו למחנות ההשמדה, כל יהודי העיר.

ב. שכונת קאלאמאריה, היתה שייכת לקהילה היהודית ונבנתה בתרומותיו של הבארון הירש, כדי לתת מחסה למחוסרי הגג העניים אחרי השריפה הגדולה הנ"ל. היו בה שני בתי כנסת ובית ספר אחד. שטחה היה כ־13,000 מטרים מרובעים; היא נוהלה על ידי ועדה שמונתה על ידי מוסדות הקהילה. שכונה זו נמכרה והפכה לבית ספר לאמנויות בשם אפקלידיס.

ג. שכונת רז'י־וארדאר, היתה שייכת לממשלה היוונית, אשר הקימה אותה על מנת לתת מחסה לתושבים חסרי אמצעים שנשארו ללא קורת גג אחרי השריפה הגדולה של שנת תרע"ז (1917). היא נוהלה על ידי ועדה מורכבת מפקידי ממשלה ובראשה מנהל יהודי שמונה מטעם הקהילה. התקנה הזו קיימת עד היום. המנהלים היהודים האחרונים היו: שם טוב בנימין וטוטו יקואל. בשכונה היו בית כנסת ובית ספר יהודי.

ישיבה של חכמים ובעלי בתים שהייתה מכונה "לה חכמיה".

"La Hahamia".

ד. שכונה מס׳ 6, היתה שייכת למועצת העיריה של שלוניקי והוקמה כדי לתת מחסה למחוסרי הגג, שנותרו אחרי השריפה הגדולה של שנת תרע״ז (1917). היו בה בית כנסת ובית ספר ; היתה מנוהלת ע״י ועדה מטעם הקהילה, בראשית יוסף רומאנו.

ה. שכונה 151, היתה השכונה הגדולה ביותר השייכת לקהילה. היא השתרעה על פני שטח של 200,000 מטרים מרובעים. שטח זה הופקע בשנת תרפ״ב (1922), על ידי השלטונות היווניים מבעליו, ונמסרה לקהילה היהודית במטרה לתת בה מחסה למחוסרי הגג, שנותרו אחרי השריפה של שנת תרע״ז (1917). לפני כן היה שם בית חולים צבאי איטלקי, מזמן מלחמת העולם הראשונה. היו בה בית כנסת גדול מאד ובית ספר מרווח. השכונה היתה מנוהלת על ידי ועדה מטעם הקהילה ובראשה עמד, אם זיכרוני אינו מטעני, אליהו אגוסטרי. עזרו לידו מספר חברים וביניהם אינו טיאנו.

ו. שכונת קאראקאטש, היתה שייכת לקהילה. היא השתרעה על פני שטח של כ־3,000 מטרים מרובעים והיתה מנוהלת על ידי ועדה מטעם הקהילה.

ז. שכונת קאמפבל, הוקמה על ידי הקהילה כדי לתת מחסה למשפחות שהיו מתגוררות בשכונת אקג׳י מג׳יד ונהרסה. השטח שעליו הוקמה, נקנה על ידי הקהילה והוא השתרע מאחורי מוסכי החשמלית, בדרך ל״פ׳רם מודל״ (משק לדוגמא). היה שם בית כנסת. שכונה זו נשרפה על ידי חברי ה״שלש אפסילון״ (ארגון נוער יווני אנטישמי), והדרים בה פונו והעברו למשכנים ארעיים. מועצת הקהילה היתה נאלצת שוב לטפל בפתרון בעיית שיכונם של מפונים אלה. הם שוכנו זמנית בבתי כנסת, במספר צריפים בשכונת 151, בבית החרושת למצות וכו׳. לאחר מכן נבנו עבורם בתים קטנים (״קוליבאס״) בעזרת ה״ג׳וינט״ מניו־יורק וכספים שנאספו בין הסוחרים היהודיים ע״י ועדה בראשותו של יוסף פאראג׳י.

יש לציין שהצתת צריפי היהודים בשכונת קאמפבל, נתנה דחיפה גדולה לעליה המונית של התושבים היהודים משלוניקי לארץ ישראל ; עליה זו באה לאחר עלייתם של פועלי נמל יהודים משלוניקי לנמל חיפה.

בית החרושת למצות של הקהילה
ברחוב ״השוק היהודי״

La fabrica de la Matsa en la caleja de la plassa djudia.

בית היתומות "מאיר אבוהב" (תרפ"ו)

Orfelinato "Meir Aboav"

בגל העליה הזה, הגיעו לארץ ישראל כ־20 אלף נפש, ובצורה כזו הם ניצלו מצפרני המשחית הנאצי שהביא כליה על הקהילה. עליה המונית זו אורגנה על ידי שתי ההסתדרויות הציוניות הגדולות בשלוניקי: הפידיראציה הציונית והסתדרות המזרחי; שנים מעטות לפני כן היגרו כמה אלפי יהודים משלוניקי לצרפת.

בית החיים

גם בית הקברות היהודי היווה תמיד, ובעיקר בשנים שלאחר מלחמת העולם השניה, בעיה הדורשת טיפול מתמיד מצד מוסדות הקהילה. הוא השתרע על שטח גדול במרכז העיר. עובדה, אשר לדעת השלטונות, הפריעה להתפתחותם של איזורים חדשים, וכן להתרחבותה של האוני־ברסיטה. הם הציעו להעביר את עצמותיהם של נפטרים בשטחים מסויימים, לאיזורים אחרים, אִתם הציעו כמקומות קבורה חדשים. אולם, רבנינו התנגדו לכך מטעמי הלכה, אשר אוסרים העברת עצמות מתים ממקום קבורה אחד למשנהו. ברם, תחת לחצו של ראש הממשלה, מר מיטאקסאס, היתה הקהילה נאלצת להעביר לממשלה היוונית שטח קרקע שהשתרע על כ־20 אלף מטרים, כדי לאפשר לאוניברסיטה לבנות בנייני פאקולטות נוספים. בעת הכיבוש הגרמני, הורו השלטונות למוסדות הקהילה, לא לקבור נפטרים בשטח בית הקברות הנ"ל. העיריה הציעה אז לקהילה, שטח אדמה לקבורה בשכונת סטברופולי, הנמצאת בסביבות הווארדאר. יהודים רבים הוציאו עצמות קרוביהם מקברותיהם, הניחו אותם בארגזים קטנים והעבירו אותם לשטח בית הקברות החדש. שרותי הקהילה שעסקו בכך, פעלו במשך זמן מה תחת לחץ כבד על מנת להעביר את עצמות הנפטרים, אולם מבצע העברה זה נפסק בעת גירוש היהודים למחנות [6].

בגמר המלחמה לאחר הסתלקותם של הגרמנים, נמצאו רק מצבות מעטות בשטח בית הקברות. אזכיר כאן מספר אישים שחקרו את בתי הקברות בשלוניקי וכתבו על ממצאיהם: ד"ר יצחק עמנואל, רב בקהילת סינסינטי, מיכאל מולכו, שהיה רבה של שלוניקי לאחר שחרורה מעול הנאצים, ונפטר בבואנוס איירס בשנת תשכ"ד (1964), ברוך בן יעקב, שהיה מורה לעברית בבתי הספר של הקהילה, ועוד.

הקהילה בין תרצ"ז לתש"א (1937—1941)

עתה נסקור בקצרה את קורות מוסדות הקהילה בשנים האחרונות (תרצ"ז—תש"א), לפני השואה.

בשנת תרצ"ז (1937), דרשה הממשלה הדיקטאטורית של יואניס מיטאקסאס למנות את סאבי שאלתיאל כמנהל הקהילה, במקומו של שלמה ביטי. זה האחרון נתמנה אז כמנהל משרד הקרן הקיימת לישראל. אח"כ נסע לאתונה והשתקע שם. לאחר זמן קצר פיזרה הממשלה את מוסדות הקהילה הנבחרים, כנראה עקב פניותיהם של יהודים בעלי השפעה, וקירימיס, מושלה הכללי של העיר, ביטל בכלל את מוסד מועצת הקהילה, ומינה ועד קהילה מטעם השלטון, בהרכב דלקמן:

נשיא ונציג מלכותי מטעם הממשלה — רפאל הלוי; נשיא — אהרון שאקי; חברים — אלברט אמאריו, אלברט ארדיטי, שארל ברכה, בניקו שאלתיאל, סלומון עוזיאל, שאלתיאל כהן, ויצחק קאבילי, שנתמנה כמנהל אדמיניסטראטיבי למוסדות הקהילה (הוא היה קודם לכן מנהל ה"איזור החופשי" של נמל שלוניקי) [7].

כיושב ראש בית החולים הירש, נתמנה ד"ר רפאל הלוי (ללא ועד מנהל).

המושל הכללי קירימיס, מינה את יצחק שאקי, לשעבר סינאטור וציר בית הנבחרים, ואז יושב ראש פידיראצית בעלי המקצועות, כמפקח על מוסדות הסעד של הקהילה.

מינויים אלה נשארו בתקפם עד כיבוש העיר ע"י הגרמנים, בעת מלחמת העולם השניה [8].

עיר ללא יהודים

קהילת שלוניקי היתה אחת הקהילות העתיקות ביותר בעולם. לדאבוננו ממטרופולין יהודית זו, שהיתה עיר ואם בישראל ושיגשגה בייחוד לאחר בואם של מגורשי ספרד ופורטוגאל, לא נותרו אלא שרידים עלובים.

כתבתי מאמר זה מתוך רגשות עצב ויאוש. איך אפשר שלא להתמלא כאב כשמדובר על קהילה שמנתה בשנת ת"ש (1940) כ־56,000 נפש, ו־50,000 מבניה, ביניהם נשים, זקנים וטף, נשלחו למחנות ההשמדה — שם הוציאו נשמתם בטהרה.

ניסיתי לתאר כמיטב יכולתי משהו מעולם זה שנעלם, והזכרתי שמותיהם של נפטרים, אותם היכרתי ואיתם חייתי זמן רב.

לגבי היהודים, יש לשלוניקי היום — על אף שהיא נעשית יפה בבנייניה ורחובותיה מיום ליום — טעם של אפר, של דמעות, של מוות. בלי יהודיה אי אפשר לראותה וליהנות מיפייה...

קומוניטה ישראליטה
קארטיס איליקטוראל נר' 2709
1930

כרטיס בוחר (של משה יעקב עזרתי) לבחירות לועד הקהילה, בשנת תר"ץ

---

* הערות בתוך סוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [ראה רשימת חברי מועצת הקהילה ב־1932, המצולמת בספר זה].

2 [לפניו היו נשיאים: אליהו (ליאג'י) מודיאנו, בניקו שאלתיאל וליאון גאטניו].

3 [מה הביא ליסוד "מתנות לאביונים", ראה ברשימתו של יצחק ברודו על "חיי יום יום בשלוניקי" בספרנו זה].

4 [והוציא לאור בשנת תרצ"ה ספרי לימוד לעברית].

4* [הושלמה לפי הרשימה המופיעה בהגדה של פסח אמנותית עם תרגום יווני שההדיר ברוך שיבי בשלוניקי בשנת תש"ל].

5 [ראה סקירתו המפורטת של מיכאל מולכו על "השכונות היהודיות" בספר זה].

6 [פרטים ברורים על הפקעת בית הקברות והריסת המצבות ע"י היוונים, ראה ברשימתו של ד"ר י' ש' עמנואל, "יקרא דשכבי", וכן ברשימתו של חיים עזרתי, בספרנו].

7 [בזמן הכיבוש, מונו ע"י הגרמנים, האנשים הבאים כ"נשיא הקהילה": סאבי (שבתאי) שאלתיאל (נפטר בזמן השואה), ויעקב (ז'אק) אלבאלה (שנידון לאחר המלחמה ל־15 שנות מאסר על שיתוף פעולה עם הגרמנים)].

8 [אחרי השחרור, נבחרו בזה אחר זה לנשיאי הקהילה (בת כ־1,500 הנפשות): חיים שאלתיאל, מנטש מולכו, ד"ר אלברט מנשה, אלברט שאול (כמה ימים), ראול פ'ראנסיס, לזר קאראסו. אחרי ההפיכה של ה־21.4.67, מונו הנשיאים הבאים: מנטש מולכו, ואחריו דוד בנבנישתי].

נספח א'[1]

להלן הצעת תקציב ל"צרכים התרבותיים" — כפי שמכנה ד"ר צבי קורץ, הרב הראשי של שלוניקי בתקופה זו, את הצרכים הדתיים — לשנת 1935.

מתוך הצעותיו להגדלת המסים — לפי המקובל בארצות מערב אירופה — ולהקצבות השונות, נוצר רושם של פעילות עניפה. למעשה, לפי הידוע לנו ממקורות שונים, כולל רשימות ומסמכים המתפרסמים בספר זה, היתה זו תחילת תקופה של ירידה דתית ורוחנית גדולה לקהילה.

הרפובליקה היוונית
הרבנות הראשית בעו"בי [2]
שלוניקי יע"א [3]

שלוניקי, 15 בטבת 5695 (21 בדצמבר 1934).

לכבוד
ועד הקהילה
כאן

אדונים נכבדים,

הננו מאשרים קבלת מכתבכם מ־14 בנובמבר 1934, מס' 1846, בקשר לצרכינו התרבותיים לשנת 1935 הקרובה. בהתחשב במצבה הכלכלי הקשה של קהילתנו, הננו קובעים לצרכים התרבותיים את המינימום האפשרי, בהתאם לתכנית דלהלן:

בתי־כנסת

40,000—30	דראכמות	לבית הכנסת קיאנה בהתאם למכתבנו מ־5 בטבת.
12,500	"	לבית הכנסת קאלאמאריה בהתאם למכתבנו מ־2 בכסלו 5695, שאושר על ידכם במכתבכם מיום 14 בנובמבר 1934.
10,000	"	לבית הכנסת הירש, בהתאם למכתב ועדת בתי הכנסת מיום 16 באייר 5694, לצורך השלמת בית־כנסת זה (בתור הלוואה).
12,000	"	לבית הכנסת אגיה פאראסקבי.
30,000	"	הוצאות בלתי צפויות לבתי כנסת ומדרשים.
500,000	"	לבית הכנסת המרכזי "תלמוד תורה הגדול", בהתאם למכתבכם מיום 13 בדצמבר 1934, מס' 1821. ברצוננו להעיר כי הוועד הרוחני שלנו דורש, במכתבו מיום 11 בנובמבר 1934, מפרעה בסך 1,000,000 דראכמות לפחות.

דרשות

2,000	"	למר רפאל חביב, דרשן בבית הכנסת של פרבר מס' 6, כל שבת אחה"צ.
2,000	"	לחרב"י יוסף כהן, דרשן בבית הכנסת של פרבר אנגלקי, כל שבת בבוקר.
2,000	"	לחכם ברוך ציון, דרשן בבית הכנסת של פרבר אגיה פאראסקבי, כל שבת בבוקר.
1,500	"	למר מאיר אסקפה, דרשן בבית הכנסת בית־אל בפרבר אקצ'ה מג'יד, כל שבת בבוקר.
2,000	"	הרצאות על פרקי אבות בבית הכנסת בית־שאול ובבית הכנסת "מונאסטרליס", ובהזדמנויות אחרות.
4,000	"	להרצאות חינוכיות בפרברים בימי ראשון בשבוע.
4,000	"	הקצבה לוועד הרוחני עבור שירותים דתיים שונים.
3,000	"	הקצבה לעונג שבת.
3,000	"	הקצבה למרכז אגודות הפייטנים (בשנה שעברה נוסד ביזמתנו ועד המורכב מנציגים של כל האגודות לזימרה דתית בעירנו).
5,000	"	הקצבה להקמת ספריה עממית יהודית, בהתבסס על הספרים הקיימים כבר ברבנות הראשית.
2,500	"	הקצבה לשוחט של העיר לאנגאדה, תמורת שירותיו במשך הקיץ.
1,500	"	הקצבה לפיקוח על הכשרות של הבשר בעיר (הסכום הנ"ל אינו נכלל בהקצבה השנתית הכללית להשגחה על כשרות הבשר).
3,000	"	הקצבה לקורסים בשפה היוונית לפקידי הרבנות הראשית. מכונת כתיבה עם אותיות עבריות.

בהתייחס לבקשתכם להעלות הצעות בקשר לאפשרויות של הטלת מסים לשנה התקציבית הבאה, הננו מעלים הצעות כדלקמן:

1. אפשר להעריך את ההכנסות הצפויות בעתיד ממכירת לולבים בסך 5,000 דראכמות. אין אפשרות להכניס בסעיף זה שינויים חשובים.

2. כתוצאה מהפעלת תעריפי המס החדשים על התעודות והאישורים המוצאים על־ידינו — אשר אושרו ע״י ועדכם הנכבד בישיבתו מיום 13.2.1934 — ההכנסות הנ״ל, אשר הגיעו בשנת 1932 לסך של 17,992 דראכמות, ובשנת 1933 ל־34,037 דראכמות, גדלו השנה (במשך $11\frac{1}{2}$ החודשים מינואר עד 18.12.1935) לסך של 99,708.50 דראכמות.

3. הננו מוצאים לנכון, ואפילו להכרחי, להטיל מס מיוחד על החלקות לקבורת המתים בבית העלמין. כמעט בכל הארצות, כגון פולין, גרמניה, אוסטריה, הונגריה, וכו׳, גובים מסים די גבוהים מהחלקות הנ״ל. קהילת וינה, אשר עברה משבר כלכלי חמור, הטילה מסים שונים על חולים שאושפזו בבית החולים שלה, ועל החלקות שבבית הקברות. המסים האלה מכסים כיום 75% מתקציבה, המסתכם ב־5,400,000 שילינגים. ישנן כמה וכמה שיטות של הטלת מסים על החלקות הנ״ל; הרבנות הראשית שלנו תחקור את השיטות הנהוגות בארצות חוץ, ותגיש דו״ח מתאים בנושא זה.

4. יש מקום להגדיל באופן רציני את המס האישי (״פיג׳ה״)[4]. לפני השריפה[5] הגיע המאקסימום של המס שנגבה בעירנו לסך של 118 לירות זהב טורקיות; בה בשעה שכיום, גם לאחר הגדלתו ב־25% נוספים, הוא מגיע ל־7,500 דראכמות, או 9.65 לירות זהב טורקיות. בארצות אחרות המס האישי (״פיג׳ה״) הנגבה ע״י הקהילה, עולה בהרבה על זה הנגבה אצלנו. ד״ר שטהל, נשיא הקהילה היהודית בברלין, מסר לנו בהיותו כאן, כי קהילת ברלין העלתה את המס במשך שנתיים ב־90% לשם איזון תקציבה. עם כל ההסתייגויות שבהשוואה בין המצב הכלכלי שבארצות אחרות, לזה של קהילתנו, אנו מוצאים שגובה מס ה״פיג׳ה״ המשתלם ע״י אנשי קהילתנו, אינו מתאים כלל לצרכינו, ואין שום הצדקה לא להעלותו למאקסימום האפשרי. יתרה מזאת, עצם השיטה לחישוב המס המאקסימלי אינה הגיונית. כל פרט חייב לשלם לפי אפשרויותיו. אם אדם מהמעמד הבינוני משלם לפי הכנסותיו היחסיות, אין שום הצדקה מדוע לא ישלם העשיר בהתאם לגודל נכסיו. אדרבא, בארצות שונות, ואנחנו בתוכן, אחוז המס הכללי המשתלם על ידי מעמד העשירים, גבוה יותר מזה המשתלם על ידי המעמד הבינוני.

אם כבוד ועד הקהילה, מתוך דאגה וחרדה לצרכינו הדחוקים, יבצע באומץ ובתקיפות את הצעדים המוצעים על־ידינו, והנהוגים בארצות מפותחות אחרות, אנו משוכנעים כי יקל על כב׳ לדאוג למציאת מקורות הכנסה מתאימים אשר יקלו על המצב הכספי החמור.

הואילו נא לקבל, אדונים נכבדים, את מלוא הערכתנו,

הרב הראשי של שלוניקי,
ד״ר צבי קורץ[6]

---

* הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [נמסר לנו ע״י ״המכון לחקר יהדות שלוניקי״].

2 [בעיר ואם בישראל].

3 [ישמרה עליון אמן].

4 [מס קהילתי עתיק שהוטל על בעלי הרכוש ובעלי ההכנסות הגבוהות].

5 [השריפה הגדולה של שנת תרע״ז—1917].

6 [החותם בהתחלה ביוונית ומתחת בעברית, בקורסיב האשכנזי].

נספח ב׳

להלן רשימות אחדות על הפרסונל של הקהילה בשנת תרצ״ה (1935):

א) רשימת מקבלי משכורת שנתית של הפרסונל הדתי בקהילה (תרצ״ה – 1935):

מס׳ סידורי	שם ושם משפחה	תפקיד	משכורת בדראכמות	מספר המשכורות	סה״כ בדראכמות	הערות
1	ד״ר צבי קורץ	רב ראשי	15,000.–	12	180,000.–	
2	ד״ר צבי קורץ	רב ראשי	25,000.–			עבור שכ״ד
3	הרב חיים חביב	תת מנהל[1]	5,000.–	13	65,000.–	
4	רפאל מנשה	מנהל מחלקה[2]	4,500.–	13	58,500.–	
5	שלמה משה	שמש	800.–	13	10,400.–	
6	פפו אשר	שמש	1,300.–	13	16,900.–	
7	הרב פנחס ברזילי	אב בית דין	3,000.–	13	39,000.–	
8	הרב יצחק חסיד	אב בית דין	3,000.–	13	39,000.–	
9	הרב דוד שאלתיאל	דיין	2,075.–	13	26,975.–	
10	הרב יעקב חביב	דיין	2,075.–	13	26,975.–	
11	הרב יעקב חגואל	מזכיר	1,500.–	13	19,500.–	
12	הרב יצחק ברודו	מזכיר	1,600.–	13	20,800.–	
					528,050.–	
		תוספת משוערת למשכורות הדיינים			21,950.–	
					550,000.–	

ב) רשימת עובדי מינהל השרותים של הקהילה היהודית בשלוניקי בתרצ״ה (1935):

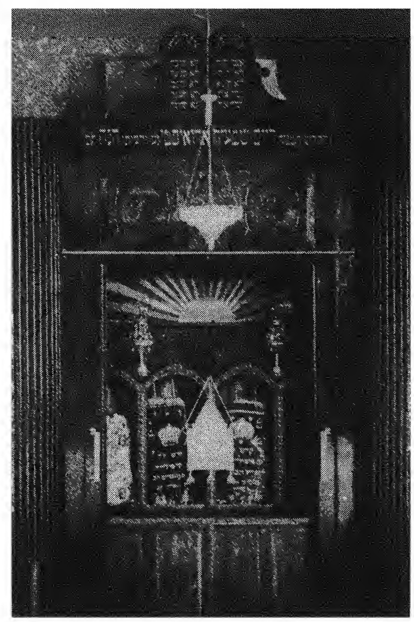
מס׳ סידורי	שם ושם משפחה	תאריך לידה	משכורת חודשית	שנות שרות	דרגה
1	שלמה (סלומון) ביטי	1899	5,000.–	9	מנהל מישנה
2	ר׳ חיים חביב	1881	5,000.–	9	מנהל מישנה
3	רפאל מנשה	1881	4,500.–	8	מנהל מחלקה
4	מואיז קאסטרו	1883	4,000.–	16	מנהל ראשון
5	אהרון אלפנדארי	1872	3,125.–	32	מזכיר שני
6	שמואל חביב	1891	3,000.–	1	מנהל ראשון
7	סלבאדור ג׳אחון	1877	3,000.–	2	מנהל ראשון
8	אלפונסו לוי	1903	3,000.–	9	מנהל ראשון
9	ר׳ פנחס ברזילי	1868	3,000.–	28	אב בית דין
10	ר׳ יצחק חסיד	1868	3,000.–	21	אב בית דין
11	דוד אלמאלח	1875	2,885.–	35	ראש השמשים
12	חיים אלמאלח	1905	2,500.–	17	מזכיר שני
13	ר׳ יוסף כהן	1884	2,500.–	1	מזכיר שני
14	ר׳ דוד שאלתיאל	1876	2,075.–	10	דיין
15	ר׳ יעקב חביב	1872	2,075.–	17	דיין
16	מישל צרפתי	1911	2,000.–	2	מזכיר שני
17	אלברטו רוסו	1909	2,000.–	9	מזכיר שני
18	עובדיה ברודו	1891	2,000.–	11	מזכיר שני
19	חסדאי שאלתיאל	1898	2,000.–	1	מזכיר שני
20	יוסף בנבניסטי	1911	2,000.–	3	מזכיר שני
21	אהרון עמאר	1893	1,740.–	20	שמש
22	שמעון רוסו	1888	1,700.–	3	לבלר
23	ר׳ יצחק ברודו	1877	1,600.–	34	מזכיר בית־דין
24	לזור נחמיאס	1911	1,500.–	1	לבלר
25	ר׳ רפאל חביב	1900	1,500.–	1	לבלר
26	יהודה אמיר	1888	1,500.–	3	לבלר
27	ז׳ולי חסון	1911	1,500.–	4	לבלר
28	ר׳ יעקב חגואל	1868	1,500.–	34	מזכיר בית־דין
29	פפו אסיאו	1891	1,300.–	2	ראש שמשים
30	יוסף אלמאלח	1908	1,290.–	13	שמש
31	בניקו נחמיאס	1906	1,200.–	2	שמש
32	דוד נער	1902	1,200.–	7	שמש
33	חיים ציון	1894	1,000.–	2	שמש
34	גיאורגיוס מברוניקולאוס	1885	900.–	16	שמש
35	משה שוחמי	1888	800.–	1	שמש
36	פפו ראובן	1915	800.–	1	שמש
37	שלמה משה	1878	800.–	14	שמש
38	מואיז גרוטאס	1912	800.–	1	שמש

ג) רשימת שמות של מנהלים, מורים ושמשים של בתי ספר יהודיים המשתתפים בקופת הפנסיה (תרצ״ה — 1935):

מס׳ סידורי	שם ושם משפחה	תאריך לידה	משכורת חודשית בדראכמות	שרות שנות	דרגה
1	חיים אאליון	1881	4,200.—	32	מנהל
2	יעקב בוטון	1883	4,000.—	32	מנהל
3	חננאל חסיד	1887	3,600.—	16	מנהל
4	אברהם עטאס	1885	3,450.—	16	מנהל
5	אברהם מאטארסו	1883	3,000.—	36	מנהל
6	יום טוב שאלתיאל	1889	2,730.—	16	מנהל
7	יצחק חיים	1892	5,040.—	4	מנהל
8	דניאל סאיאס	1896	4,100.—	11	מורה
9	אליהו סטרומזה	1893	3,000.—	5	מורה
10	יוסף פסח	1897	3,000.—	2	מורה
11	שמעון פסח	1899	3,090.—	2	מורה
12	ברוך אלאלוף	1873	2,500.—	42	מורה
13	שלמה יצחקי	1903	2,160.—	10	מורה
14	מיכאל מולכו	1891	1,843.20	5	מורה
15	אברהם וארסאנו	1895	2,845.—	7	מורה
16	שמואל שאלתיאל	1886	2,615.—	24	מורה
17	אלברטו אאליון	1909	2,710.—	4	מורה
18	יצחק וארסאנו	1878	2,660.—	16	מורה
19	אברהם אשכנזי	1875	2,354.—	16	מורה
20	אהרון שונינה	1913	1,000.—	4	מורה
21	יוסף בנבניסטי	1902	2,425.—	42	מורה
22	ברוך בן יעקב	1873	3,000.—	8	מורה
23	רחל נחמיאס	1882	1,150.—	12	מורה
24	לילי אלפ׳אנדארי	1909	1,150.—	12	מורה
25	בלה בוטון	1910	1,000.—	9	מורה
26	מרי ציון	1913	1,000.—	9	מורה
27	מטילדה ארירה	1913	1,000.—	9	מורה
28	דודון צבי	1917	600.—	2	גננת
29	ריקטה נחמיאס	1915	600.—	2	גננת
30	רג׳ינה טרמין	1917	600.—	2	גננת
31	אסתר פסח	1917	600.—	2	גננת
32	מרי שאלתיאל	1917	600.—	2	גננת
33	מרסל מולכו	1918	400.—	1	עוזר
34	מטילדה יואל	1919	400.—	14	מורה
35	מירקאדו קוב׳ו	1869	2,100.—	14	מורה
36	יוסף מסוט	1879	2,900.—	17	מורה
37	ז׳אק חסיד	1877	2,725.—	25	מורה
38	גראסיה שלם	1877	1,910.—	18	מורה
39	פלומבה בנימין	1900	1,096.10	16	מורה
40	עליזה אאליון	1912	750.—	8	מורה
41	אלגרה שמואל	1901	1,137.—	18	מורה
42	רחל טאוארטיס	1906	1,000.—	18	מורה
43	סול בנבניסטי	1910	2,760.—	8	מורה
44	אהרון חיים	1897	2,695.—	18	מורה
45	רחמים ברכה	1890	2,000.—	27	מורה
46	אסתר שאלתיאל	1907	1,500.—	12	מורה
47	שם טוב לוי	1888	1,500.—	12	שמש
48	אברהם סטרומזה	1887	1,500.—	6	מורה
49	יוסף אלגאבה	1883	1,420.—	10	מורה
50	רחל נג׳ארי	1898	1,200.—	7	מורה

מס׳ סידורי	שם ושם משפחה	תאריך לידה	משכורת חודשית בדראכמות	שנות שרות	דרגה
51	שמעון אלשיך	1876	1,000.—	5	מורה
52	חיים פנחס	1904	1,000.—	5	מורה
53	יצחק אליעזר	1880	1,200.—	33	מורה
54	אליאונורה משה	1910	320.—	13	מורה
55	שמואל אאליון	1873	3,500.—	14	מזכיר מח׳ החינוך
56	דאריו סלומון	1914	1,200.—	7	שמש
57	אברהם מרקוס	1878	1,450.—	25	שמש
58	יוסף זכאי	1865	1,400.—	24	שמש
59	לוי מולכו	1883	1,350.—	17	שמש
60	דניאל כהן	1889	1,250.—	15	שמש
61	דניאל אסיאו	1877	1,250.—	15	שמש
62	יעקב סאפורטה	1881	1,150.—	14	שמש
63	משה סלומון	1882	1,150.—	13	שמש
64	ז׳אק אלפ׳אנדארי	1916	800.—	2	שמש

העובדים הנ״ל מפרישים 5% ממשכורתם החודשית לקופת הפנסיה, החל מ־1/7/35 וכולם מקבלים 13 משכורות חודשיות בשנה.

ארון קודש, הקדש חיים שמעיה ארואסטי ורעיתו חנה

"Ehal" donado por Haim Chemaya Aruesti i su mujer Hana.

1 [רבי חיים חביב, המכונה ברשימה זו תת־מנהל (Sotto Director), היה — לפני מינויו של ד״ר קורץ בתרצ״ב — ממלא מקום הרב הראשי בעיר].

2 [היה למעשה מזכיר הרבנות הראשית].

איגרות העיתונאי אליהו ב׳יאיסי על מצב הקהילה

(תרצ״ה—תרצ״ט)

מאת חיים א׳ טולידנו

במשך תקופה ארוכה, בתוקף תפקידי כמזכיר הסתדרות ״המזרחי״ ביוון, פירסמתי מאמרים שונים בעיתונות היומית בלאדינו שהופיעה בשלוניקי עיר מולדתי. לפני שעליתי ארצה בראשית תרצ״ה (אוקטובר 1934), נתבקשתי על ידי עורכי העיתון היומי ״אקסיון״ (פעולה), לשמש להם ככתב בישראל. נעניתי בחיוב, ומיד עם בואי לארץ שלחתי להם (בדואר אוויר), פעמיים בשבוע, כתבות מפורטות על מה שהתרחש בארץ בכלל, ובקרב הציבור הספרדי מעולי יוון, בפרט. מובן מאליו שלפי המסורת השלוניקאית של התמסרות לעסקנות ציבורית בהתנדבות, עשיתי זאת שלא על מנת לקבל פרס.

זכורני, שבין השאר שלחתי אז כתבה מפורטת על פעילות בנק ארץ ישראל לדיסקונט בסוף השנה הראשונה לקיומו ולרגל הופעת המאזן הראשון שלו, שנמסר לידי על ידי מייסד הבנק ומנהלו הראשון, המנוח ליאון רקנאטי ז״ל, וכן כתבות על מוסדות הספרדים בת״א: ״אגודת עזרת חולים״, ביהכ״נ ״שמחה הדר־קדש״, אגודת הפייטנים ״שירי ציון״, וכו׳.

בניסן תרצ״ו התחילו פרעות הערבים ומאורעות הדמים בארץ, וכמובן ששלחתי כתבות מפורטות, ולפעמים אפילו טלגראמות כשהתרחש מאורע חשוב. בהיותי בעל השקפות דתיות־לאומיות, נשאו כתבותי באורח טבעי אופי של מחאה נמרצת נגד השלטון המנדטורי הזר בארצנו, שהפר את התחייבויותיו כלפי העם היהודי, הצר את צעדיו של היישוב העברי ועמד לימין הערבים. היו תקופות שהמצב בארץ היה חמור מאד, הן במישור הפוליטי והן במישור הכלכלי, אבל בכתבות שלי, אחרי תיאור המצב בצורה נכונה, סיימתי תמיד בנימה של אופטימיות ובאמונה שסוף הצדק להיעשות, ונצח ישראל לא ישקר. כפי שנודע לי לאחר מכן, היו לכתבותי הדים חיוביים רבים בין יהודי שלוניקי, ועולים שהגיעו לארץ באותה תקופה הצהירו בפני בפירוש שהם התרשמו מהכתבות שלי לחיוב, ולמרות המצב הקריטי ששרר כאן (מאורעות דמים ומשבר כלכלי חמור בתקופת מלחמת חבש) הושפעו ממאמרי האופטימיים והחליטו, אף על פי כן, לעלות ולהשתקע בארץ.

כאשר התחיל להופיע ״איל מיסאז׳ירו״ (השליח) התחלתי לשלוח כתבות לעיתון זה. בתור כתב קיבלתי כמובן באופן סדיר את כל גליונות העיתון בדואר. אגב, מספר ניכר של עיתונים משלוניקי נשלחו למכירה בארץ ונחטפו כלחמניות טריות מידי המפיץ המנוח אברהם נער ז״ל (בעל חנות למכשירי כתיבה ולעיתונים ברח׳ לוינסקי בתל־אביב). עולי שלוניקי אהבו לקרוא על המתרחש בעיר מולדתם ומצאו עניין רב בעיתון, ואגב קריאה בו ידעו ממנו גם על המתרחש בארץ, כיוון שחלק מהם התקשה לקרוא את העיתונות בעברית שהופיעה פה.

ניהלתי באותה תקופה גם חליפת מכתבים מעניינת עם עורך העיתון אליהו ב׳יאיסי ז״ל. במכתבים אלו סיפר לי, בדרך אגב, על המצב בקהילה היהודית, בתנועה הציונית שם לכל מפלגותיה, בבתי הספר של הקהילה וכו׳. סבורני כי יש עניין רב בהתרשמויות ותגובות אלה, שנכתבו אז כדברים אישיים לא לפרסום, וניכרים בהם טביעת עינו וכשרונו של העיתונאי המזהיר שהיה אליהו ב׳יאיסי.

הנני מוסר, איפוא, לפרסום, קטעים מאחדים ממכתבים אלו השמורים איתי עד היום, המתארים את מצב הקהילה באותה תקופה. מסתבר מהתיאורים שבהם, כי לפני השמדתה הפ׳יזית של קהילת שלוניקי על ידי הצורר הגרמני — אשר הגלה את תושביה לפולין בה מצאו את מותם הטראגי — התחוללה בעיר היהודית הזאת ירידה רוחנית גדולה. רוח ההתבוללות נתחזקה והזרם העכור של התרחקות מהדת ומהיהדות סחף את מיטב אנשיה ובייחוד את בני הדור הצעיר, שהתנכר לצור מחצבתו, לא רצה ללמוד ולדעת אפילו איספאניולית, שפה בה דיברו אבותיהם מאות בשנים, ואין צריך לאמר שלימודי העברית והיהדות ירדו פלאים. צעירים אלה כבר דיברו ביניהם רק יוונית והתחילו לחקות את הליכות התושבים היוונים הנוצרים. היו גם מקרים לא מעטים של נישואי תערובת. אפשר לומר על קהילת שלוניקי שלפני חורבנה קדמה לה ירידה רוחנית, ככתוב: ״פנה זיוה פנה הדרה״.

רבים היו הגורמים למצב זה ובראש ובראשונה — העדר מנהיגים מתאימים שירסנו את התהליך המסוכן של ההתבוללות. אשמה גדולה רובצת גם על הרב הראשי דאז, ד״ר צבי קורץ [1], שלא עמד בפרץ כיאה למנהיגה הרוחני של הקהילה; מכתביו של עורך ה־״מיסאז׳רו״ אינם מותירים כל ספק בכך.

✶

אליהו ב׳יאיסי היה עיתונאי מנוסה, בעל עט שנון, שכל חייו עסק בעיתונאות. היה לו סגנון בהיר וקל, ואת השקפותיו היה מביע בפשטות ובשפה ברורה, המובנת להמוני העם. בראשיתו היה מתבולל מושבע ובמאמריו עשה תעמולה רבה לרעיונותיו והשתדל — אם כי היה סובלני לגבי דיעותיהם של אחרים — לרכוש אוהדים להשקפותיו. בעיתון היומי בו השתתף בתקופה ההיא, ״איל פואיב׳לו״ (העם), אפשר היה לקרוא מצד אחד — מאמרים של א״ב (ראשי התיבות של שמו) בעד ההתבוללות, ומצד שני — את מאמריו של המנהיג הציוני הדגול, העיתונאי המפורסם, מנטש בן סאנג׳י ז״ל — בעד הציונות. אליהו ב׳יאיסי עבר אחר כך לעיתון היומי ״אקסיון״, ובשנת תרצ״ה (1935) התחיל להוציא לאור עיתון משלו תחת השם ״איל מיסאז׳רו״, בו השתתפתי, כאמור, ככתב, באופן קבוע.

עם התפתחות התנועה הנאצית בגרמניה, נוכח אליהו ב׳יאיסי לדעת, שההתבוללות אינה הפיתרון לבעיה היהודית, והוא שב אז אל היהדות, שיבה תמימה, בכל נימי נפשו ומאודו, והעמיד את כשרונו הברוך ועטו הפורה לשרות השקפותיו החדשות. מעל עמודי עיתונו פתח במלחמת דברים עזה נגד הזרם הגואה של ההתבוללות,

שסחף עימו רבים וטובים וגרם להתרחקותם מהיהדות ומהציונות. הוא תקף בחריפות את ראשי ועד הקהילה השאננים והמסתגלים, שלא פצו פה כאשר השלטונות שללו מהיהודים את זכויותיהם כמיעוט לאומי, ובעיקר הפנה את חיצי זעמו נגד הרב הראשי של שלוניקי, ד״ר קורץ, ששלט אז בקהילה, להלכה ולמעשה, והוביל אותה, לא לעמידה על הזכויות ועל הנפש, אלא לכניעה ולהרכנת ראש.

עד יומו האחרון של העיתון ״מיסאז׳רו״, שפסק להופיע יום אחד לפני כניסת הגרמנים לשלוניקי, עמד אליהו ב׳יאיסי על המשמר, נלחם למען העם, מסורתו הדתית וייעודו הלאומי.

[א]

מתוך מכתב אחרי הופעת הגיליון הראשון של ״איל מיסאז׳ירו״ (שלהי נובמבר 1935):

...העיתון הופיע ב־24/11. בעזרת השם אני מקווה להצליח. יש לי תומכים ואוהדים, ביחוד מ״המזרחי״ והחוגים הקרובים אליה. מתוך כך אתה מבין מה יהיה הכיוון של העיתון, והסיבה לכך היא שהתרחשה אצלי מעין מהפכה פנימית בזעיר־אנפין, המקרבת אותי יותר לדת ולמסורת. בחגים האחרונים, אחרי עשרים ושש שנים שלא ביקרתי בבית־כנסת, השתתפתי הפעם בתפילות, בדרכי שלי. אני כותב לך וידוי זה כדי לתת לך מושג על הכיוון בו ילך עיתוני.

עתה הנני פונה אליך להשתתף בקביעות בעיתון, עמודיו יהיו פתוחים למאמריך. אבקשך כמו כן לפגוש את אברהם [2], דרוש לשלומו בשמי, ובקש ממנו במיוחד שיכתוב גם הוא מאמרים לעיתוני; עז רצוני לקבל ממנו משהו. תוכל להבטיח לו שיהיה מרוצה מהעיתון; אדגיש בו את הכיוון המסורתי ודתי של העם, שכן נתחזקה אמונתי שהגניוס היהודי הוא במקורו דתי, ובלי הדת לא היה העם היהודי מתקיים ולא היתה לו כל סיבה להתקיים.

לפיכך ידידי חיים, בשעה טובה ומוצלחת, אני סומך מאד עליך ועל אברהם.

העיתון באיספאניולית ״מיסאז׳ירו״(שליח), כ״ה טבת, תרצ״ו (20/1/1936) ובו ראיון מיוחד של אברהם ש׳ רקנטי עם הראשון לציון ר׳ יעקב מאיר.

ד״ר קורץ, הרב הראשי של שלוניקי, מקבל את פני המלך היווני גיאורגוס השני לפני בית הכנסת בית שאול (באמצע הסינאטור היהודי חיימאקי כהן), תרצ״ז

El Gran Rabino Dr. Koretz reciviendo al Rey Georges II a la entrada de la Kehila Beth Chaul, 1937.

[ב]

מתוך מכתב מדצמבר 1935 :

״...אני מקווה שאתה קורא את מאמרי ב״איל מיסאז׳ירו״ על התפקידים המוטלים על הרב הראשי, ועל [תפקידה של] הדת. הם עוררו כאן ממש סנסציה. סבורני שאם חוזרים ליהדות צריך לחזור בצורה מושלמת. כשהייתי בעד ההתבוללות ידעתי היטב שפיתרון זה נשא בחובו את המוות לעם היהודי, אבל הסכמתי לכך, כדוגמת אותם הבנים המרעילים את אימם כדי לפדותה מיסורי מחלה חסרת מרפא. ברם עכשיו השתנה המצב לחלוטין. האנטישמים אינם מרשים לנו אפילו למות. מהיום בו הופיע ההיטלריזם, הרי זה טירוף לחשוב ולדבר על התבוללות. מצד שני, הוכיחה הציונות שהעם היהודי מטבעו אינו יכול כלל להתבולל. היטלר הוכיח דבר עוד יותר חמור : אפילו היה היהודי רוצה להתבולל, האורגאניזם החברתי הגויי מסרב לקלוט אותו. לפיכך, לא נשאר לנו כי אם לחזור ליהדות ; הלאומיות גרידא גם היא אינה פותרת את הבעיה במילואה, אבל יש בה אפשרויות התחלתיות ; וכשחוזרים ליהדות, צריכים לחזור בשלימות, ולא כמו אנשי הפידיראציה הציונית כאן [3], חסרי הדעת, הדוגלים בדבר והיפוכו, והרוצים שהעם יתקיים גם אחרי שמוציאים ממנו את נשמתו, את דת ישראל.

בשבילי אין דרך אמצעית ואולי בגלל זה אני מעריץ עמוקות את אברהם. אם אין מאמינים בייעודו הנצחי ובאפשרות להושיע את העם [היהודי], העיקרון של הלאומיות גרידא, מותיר את הדרך פתוחה להתבוללות. כשבאים למסקנה להיות יהודי — צריך להיות יהודי שלם.

[ג]

באותה תקופה ביקשתי ממר אברהם רקנטי, שישב בארץ, לכתוב מאמר בשביל ״איל מיסאז׳ירו״, על הנושא : מהו תפקידו של רב ראשי בקהילה כשלוניקי, עיר ואם בישראל. הוא נענה לבקשתי, וכדרכו כתב מאמר חריף וחד־משמעי, שפורסם במילואו בעיתון הנ״ל, בחודש מארס 1936. כדי שיובנו הדברים במכתבי ב׳איסי, אביא כאן קטעים אחדים ממאמר זה :

תחת הכותרת : ״האם ממלא ד״ר קורץ כראוי את תפקידו כרב ראשי של קהילת שלוניקי ?״, כתב מר רקנטי :

״...אין לנו שום סיבה להתרעם עליו [על ד״ר קורץ] שלמד ורכש את השפה היוונית על בוריה, ושהוא מדבר בה ברהיטות עם ראשי השלטונות בקשר לבעיות יהודי שלוניקי ; אבל רשאים אנו לשאול, מה עשה בקשר להחדרת השפה העברית בין שדירות העם הרחבות, ובפרט בקשר ללימודה בצורה אינטנסיבית בבתי הספר של

הקהילה ? מה עם הפצת התרבות העברית ברוח המסורת ? מה עם הרצאותיו שצריכות להיות בשפת עבר ? מה הוא פועל בקשר לשיעורים ולקורסים לתלמוד ליסודות היהדות ? מה הוא עושה כדי למנוע את קמילתם של הלב והנפש של האוכלוסיה היהודית, ולדאוג שלא תכבה האש הקדושה ולא יינתק הקשר שלה למסורת ולעם ? והיכן היוזמה שעל ידה תוכל יהדות שלוניקי להרגיש שהיא חלק אינטגראלי מהמשפחה היהודית הגדולה המפוזרת בארבע כנפות תבל, ובאמצעותה תוכל לקחת חלק ולהשתתף בשמחותיה ולהרגיש בצרותיה כשאסונות באים עליה ? איפה פעולותיו [של הרב] שבהן הוא צריך לעורר התעניינות אקטיבית של יהדות שלוניקי למען היישוב בארץ ישראל, שהינו קרן האורה היחיד במצבנו החמור כיום ?"

אחרי שמר רקנטי מפרט במאמרו את הצעדים שננקטו על ידי השלטונות ביוון להמעטת דמותה היהודית של העיר על ידי גזירות שונות כלפי היהודים, הוא שואל:

"היכן המחאה הנמרצת, הצעקה הגדולה של הרבנות, לתקיעת הסכין הזאת בליבה של יהדות שלוניקי ? למה לא הרעיש הרב שמים וארץ בכדי למנוע פגיעות כה חמורות בחופש המצפון של אחינו, בכדי שלא יאבד הנכס היקר ביותר שיש להם, מורשת האבות ? ד"ר קורץ צריך ללמוד איך הרעישה היהדות השלוניקאית עולמות, בשנת 1924, כאשר השלטונות ביוון חוקקו את החוק של חובת סגירת החנויות ביום ראשון; איך מנהיגי הקהילה, אף שלא עמד אז בראשה רב ראשי [4] נקטו בעמדה אמיצה. יעשה נא את ההשוואה עם עמדתו הרופפת כלפי השלטונות עכשיו, ויוציא את המסקנות".

כאן מפרט בעל המאמר את כל הצרות שניתכו על היהדות העולמית באותה תקופה (היטלריזם בגרמניה, אנטישמיות בפולין, הפרת ההבטחות מצד אנגליה להקמת בית־לאומי בארץ ישראל, וכו') והוא שואל:

"מה עשה הרב הראשי בכדי שיהודי שלוניקי יצרפו קולם למחאה ולצעקה הגדולה, שקמה בכל חלקי העולם, נגד רדיפות היהודים ? אנחנו סבורים שרב ראשי צריך שתהיינה לו התכונות הדרושות בכדי לשמש מנהיג רוחני במתכונת של הרבנים הקדמונים, כרבי עקיבא ורבי שמעון בר יוחאי, ולהחדיר את רוח היהדות, הן במעשי יום יום של כל פרט ופרט והן בחיי הקהילה, כדוגמת שלשלת הרבנים המפוארת בשלוניקי עצמה. נוסף לכך, הוא צריך להיות מנהיג לאומי פוליטי עם ידיעה עמוקה של כל הבעיות העיקריות המנסרות בחללה של האומה, הן בגולה והן בארץ־ישראל. הוא צריך לעבוד במרץ על מנת להבטיח לקהילה, שהוא עומד בראשה, סיפוק כל צרכיה הלאומיים והדתיים, ולקשר אותה לאילן הגדול של היהדות ששרשיו מפוזרים בכל העולם. צריכים להיות לו, לרב הראשי, האומץ והעצמאות הדרושים בכדי לעמוד בפרץ במצבים קריטיים ולהגיע לפתרונות רצויים, שלא תמיד הם קלים ונוחים, כדי לחזק את הקהילה בנאמנותה למסורת־אבות ולאמץ אותה לצעוד לקראת הגשמת החזון של תקומת עם ישראל... אולם לכל זה — מסכם רקנטי — אין ד"ר קורץ מתאים".

אחרי שפרסם את המאמר הזה כתב לי ב'יאיסי ב־19 במארס 1936:

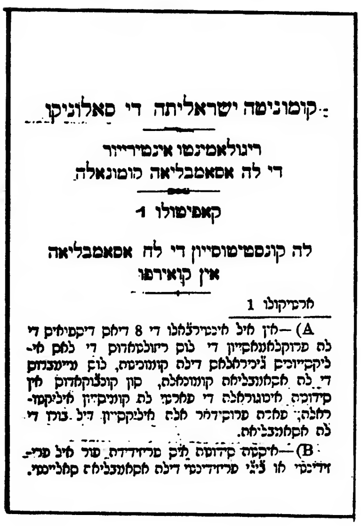
...המאמר עבר [5] ופורסם במילואו — ותרעש הארץ ("אי סי דיסטרוייו איל מונדו")... פרסמתי אותו קצת באיחור כיוון שלא רציתי שיופיע לפני ההרצאה של הרב הראשי. הדבר היה מתקבל כתקיעת סכין בגב. היה זה מאמר שזיעזע שמים וארץ ("מיטיו איל מונדו די אריב'ה אבאשו"). כל מה שאספר אינו ולא כלום. לעיתים נדירות מאד, אף בתקופה שחייתם פה, לא קרה שפרסום מאמר יעשה רושם כה עמוק ועז. ונכבדי הקהילה, רצו לקרוע אותי לגזרים.

ביום הופעת המאמר באו למערכת העיתון אנשים מכל הסוגים ומכל שכבות העם ובירכו את אברהם, אפילו אנשים שנלחמו נגד דיעותיו ונמנו בין יריביו, אנשים שאף פעם לא באו אלי מיום שנוסד העיתון, כמו רפאל מנשה [6]; אגב העלילו עליו כאילו מאמר זה נכתב בהשפעתו. עברו ובאו במשרדי רבנים וחכמים בלי יוצא מן הכלל, כמובן גם אנשי "המזרחי", ומצד שני אפילו אנשי הפידיראציה הציונית וכו' וכו'. מנטש בן סאנג'י אמר לי: "פרט להגזמה בקשר עם העבראיזאציה של בתי הספר, העמיד אברהם את השאלה כמו שצריך, ובאמת כך צריך להיות התפקיד של רב ראשי". יצחק קבילי (ממנהיגי העדה) למרות שהוא נוטה להתבוללות אמר לי: "רב ראשי צריך להראות ולהדגיש מה היתה השפעת היהדות על היוונים, שהיתה ממשית מאד, ולא על השפעת ההלניזם (על היהדות), שהיתה ארעית, ולא הצליחה לחדור אלא באופן שטחי רק ללשון". גם הוא מצא שהמאמר היה כתוב בצורה מוצלחת ביותר. בקיצור לא היה מי שלא דיבר על המאמר, מי שלא פירש אותו, בכל החוגים ובכל החוצות.

הרב הראשי קורץ התקשר איתי ואחרי שהתלונן מרה על הופעת המאמר, רצה להצטדק ואמר, שלא ידוע לנו כמה הוא נלחם בסתר בלי שהדברים ייוודעו לנו, שרצה להתערב בקשר עם התכניות הממשלתיות לבתי הספר של הקהילה, ולא ניתן לו; בכל השטחים שאברהם מזכיר במאמרו הוא [ד"ר קורץ] השתדל לפעול אבל יש לו אופוזיציה חזקה [בקהילה] הממררת לו את החיים. בקיצור, מאז הופיע המאמר לפני ארבעה ימים,

תקנון פנימי של מועצת הקהילה, תרצ"ב

Regolamento Interior de la Assamblea Communala, 1932.

קומוניטה ישראליתה די סאלוניקו

ריגולאמינטו אינטירייור
די לה אסאמבליאה קומונאלה

קאפיטולו 1

לה קונסטיטוסייון די לה אסאמבליאה
אין קואירפו

ארטיקולו 1

עדיין מדברים עליו. תוכלו להוציא את המסקנות בעצמכם. דבר זה נגרם גם כתוצאה מההתמרמרות הגדולה הקיימת נגד הרב הראשי, וסיבות שונות לדבר ולפעמים סיבות מנוגדות. הרי זה כמו מורסה מליאה מוגלה שהיתה על סף ההתפוצצות ואברהם שם עליה את קצה הסכין, לפי דרכו המיוחדת, וההתפוצצות הוקדמה.

אבקשך, ידידי חיים, למסור לאברהם את תוכן מכתבי זה כי אולי לא יהיה לי פנאי לכתוב לו ישירות על מנת לברכו. היו במאמר זה קטעים אחדים שממש הלהיבו אותי כמו הקטע בו העלה זכרונות מהרבנים הגדולים שהיו בקהילת שלוניקי ואת המסורת הנעלה שהם הפגינו לא רק בין כתלי בית הכנסת כי אם בכל מעשיהם, אורח חייהם, לימודיהם; הם שימשו דוגמה ומופת לעם אשר חלק להם כבוד והעריץ אותם מעמקי נפשו.

בקיצור, שבוע זה היה השבוע של אברהם רקנטי; הגלים עדיין מתנשאים ומת־גלגלים, מהאבן הגדולה שהושלכה במים הרוגעים של הקהילה.

[ד]

מתוך מכתב מ־6 באפריל 1936:

...דרוש נא בשלום אברהם. שמעתי שכתב ליצחק אלשיך [7] שהוא לא מרגיש בטוב; שינוח וישוב לאיתנו. נוותר לעת עתה על מאמריו. הבריאות לפני הכל.

כאשר ירגיש יותר טוב ויהיה בריא, נצטרך לו מאד כדי שישתדל לשים קצת סדר בקהילה אומללה זו. אח! לו הייתם פה! אינך יודע יקירי חיים, לאיזה מצב אומלל ("אין קי חאליס") הגיעה היהדות כאן. מצד אחד רב ראשי פחדן, וכל העניינים מתנהלים על יְדֵי יוסף נחמה [8], שיחסיו עם הרב קורץ הם ממש צפיחית בדבש ("מייל אי מאג'ו"), והוא מושפע ממנו מאד.

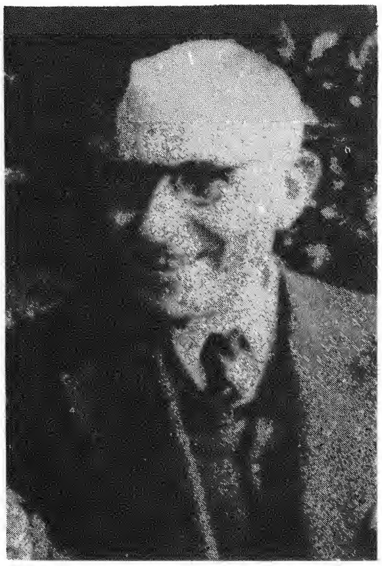
עתה אפשר אולי להרגיש סיפוק מהמלחמות שניהל אברהם בהיותו בשלוניקי; כיום יריביו המושבעים ביותר מעריכים אותו ומרגישים בחסרונו. שלשום בערב, בפעם הראשונה מיום שנוסד העיתון, בא למערכת משה ברזילי [9] וקונן מרה על המצב הירוד אליו הגיעו הציונות והקהילה ואמר: "אנו צריכים לא אחד כי עשרה אברהם רקנטי על מנת להציל את הקהילה מהתהום הפעורה שלקראתה היא צועדת". קראתם בעיתונות על מה שהתרחש עם בתי הספר של הקהילה. הרב הראשי והקוניסיליו (ועד הקהילה) שלמעשה אינו קיים, אינם מגיבים דבר וחצי דבר. הם סבורים שאם יש אפשרות להורות עברית אפילו רק כמה שעות בשבוע, זה די והותר. התקיימה ישיבה משותפת של שני ה"קונסיליוס" (הוועד הגשמי והוועד הרוחני) על מנת לדון בעניין והוזמנו לישיבה זו האדונים יוסף נחמה, סיניור יעקב מודיאנו ואליהו בן עוזיליו; מזה תבינו את השאר. לבסוף הוחלט להרכיב ועדה מורכבת מהרב הראשי, מיוסף נחמה וליאון גאטיניו, שצריכה לקרוא לעיתונאים היהודיים על מנת לבקשם שלא יכתבו מאמרים חריפים בנושא בתי הספר של הקהילה. במילים אחרות: "לקבור את הדבר".

אתם מבינים שאני לא אכנע. אדרבה, אם יוכיחו לי שבכתבי על נושא זה אני גורם נזק כל שהוא לקהילה, מיד אשמע להם. אבל אילחם על השקפותי; דעתי היא שאם תחסר להם הביקורת של העיתונות הם עלולים לעשות מהיהדות השלוניקאית גוף ללא חוט שדרה ("אונה חאלב'ה")...

[ה]

מתוך מכתב מאוקטובר 1936 [11]:

אל תשאל מה שאנו סובלים. לא רק בנוגע לחוק החדש הכופה סגירת כל בתי הדפוס בימי ראשון — ובעניין זה פניתי לרב הראשי ד"ר קורץ שישתדל לקבל רישיון מיוחד עבור העיתונים היהודיים כדי שיוכלו לעבוד בימי ראשון — יש גם מכשולים יום יומיים אחרים: אסור לכתוב ברוח היהדות ובכלל ידיעות על חיי היהודים. בוודאי נודע לך שהשבועון "רינאסינסייה ג'ודיאה" (התחיה היהודית) [12] לא הופיע כלל ביום שישי שעבר. זה לא רק מה שאסור לנו לכתוב, גרוע מזה — מה שמכריחים אותנו

ההיסטוריון יוסף נחמה

Joseph Nehama.

לפרסם... כשאני כותב לך: אל תשאל, אני מתכוון שבאמת אל תשאל מה המצב — ודי למבין... ויהדות שלוניקי נשארה ללא ראש, והציונות — גם היא; איכה, איכה...

ותראה רוע מזלי. לפני שנים סבלתי מפני שהייתי מתבולל. עכשיו אני סובל יותר בראותי ששאיפותי הישנות, שאני שונאן, מתגשמות לנגד עיני. הדבר דומה למשחק טניס. כשכבר הגעתי למקום שבו היה הכדור, ברח הכדור למקום שהייתי בו לפני כן.

במצב ביש זה אין מושיע, ואין מי שיפצה פה וישמיע קול. בוועד הקהילה? — נפלים וחנפים[10]... אצל הציונים? — אפסים. וברבנות? — אספר לך מה שקרה. הרב הראשי קורץ הזמינני אליו והתרה בי שלא אכתוב מאמרים ברוח הלאומיות — הגורמת נזק (?) ואכתוב רק על הדת, שרק על ידה נוכל להישאר ביהדותנו ולהיוושע. איזו דת? נזכרתי במאמרו הידוע של אברהם בו צייר תמונה ברורה ונאמנה מ״דת״ זו, כנהוג בצרפת: ״הדרשה של הרב תתקיים במקום פלוני ביום זה וזה בשעה זו וזו...״ דת של רקלאמה עבורו. בקיצור אגלה לך שהוא עשה עלי רושם שהוא יותר מתבולל ממה שהייתי אני קודם. מה אגיד ומה אספר לך, הכל היה לי לזרא, כולם ממלאים אותי גועל נפש.

ואכן רצונו של הרב [הראשי] התגשם [ע״י צו ממשלתי]. אסור לנו לכתוב ב״טון לאומי״. יש לצמצם את הידיעות על ארץ ישראל, וכתבות — בכלל לא. אנו מקווים שאיסור זה לא יאריך ימים. ומה שנוגע לך, באם הזמן מרשה לך, כתוב — אבל היה יותר מתון. השם שלך מוכר פה. כשרואים בחתימת המאמר את השם חיים טולידנו, מדקדקים ובודקים אותו היטב. שמת לב בוודאי שלפעמים אני בעצמי מוחק קטעים מהכתבה שלך על מנת שתעבור ביתר קלות. אני מתקשה להבין למה העמדה הזו. בהתחלה היה יותר קל בענייני ארץ ישראל ובענייני היהדות בכלל. אבל עכשיו השתנה המצב והחמיר מאד. ובקהילה שלנו אין כל תגובה; להיפך מזה.

יקירי חיים! זה המצב... העם מתרחק והולך מצור מחצבתו והוא נוטה יותר להת־בולל ולמחוק את תכונותיו וקווי אפיו המיוחדים. הסכנה גדולה ואיומה ואין מי שיעמוד בפרץ. אמרתי לך: איכה ישבה בדד, ועוד פעם איכה... וזה מעט.

[ו]

בתחילות תרצ״ז (נובמבר 1936) התחיל ״איל מיסאז׳ירו״ להופיע גם בשבתות, אחרי שממשלת יוון חוקקה חוק על איסור הופעת כל עיתון בימי ראשון. כמחאה על כך החלטתי להפסיק את השתתפותי, וכתבתי לעורך ב׳יאיסי, מכתב ארוך בו נימקתי את החלטתי, והוספתי שלפי דעתי מוטב היה לסגור לגמרי את העיתון ובלבד שלא יופיע בשבת, כי הדבר משמש דוגמה רעה לעם, וזה בניגוד לתוכן המאמרים המתפרסמים בעיתון נגד ההתבוללות והנטיה ל״התייוונות״ של ראשי הקהילה.

בתשובה, קיבלתי מב׳יאיסי מכתב ארוך של הצטדקות. להלן אי אלו קטעים:

נכון, הפרנו מסורת של שנים, אבל אל תגיד לי שאנו נותנים דוגמה רעה, כי אין היום בשלוניקי מי שאינו עובד בימי שבת. אפילו בשוק, חנוונים ומוכרי פירות וירקות, יהודים אדוקים ויראי שמים, הולכים להתפלל בבוקר בבתי הכנסת, ולאחר מכן באים ופותחים את חנויותיהם. כולם טוענים שמחמישה ימי עבודה בשבוע אי אפשר להתקיים. בנמל, הסבלים, העגלונים, הפועלים בבתי חרושת לטבק, חנויות המסחר; בני דיינים, בני רבנים — כולם פותחים עסקיהם ועובדים בשבת. זה מצב אומלל, אבל כך הוא הדבר. המזון, הדאגה לפרנסת המשפחה עבור כל העם הזה, הוא דבר חיוני וראשוני. אין איפוא פה עניין של ״לשמש דוגמה רעה״, כפי שאתה כותב, היות וחילול השבת קיים כבר מזמן.

דעתך, וזו של ידידי אברהם (דבר שגרם לי צער רב) היא, שנוכח מצב זה, יותר טוב לסגור העיתון. אך אני שואל אתכם מנקודת מבט כללית, ובקחתנו הכל בחשבון, האם זה יותר טוב לקהילה שלנו פה שלא יופיעו עיתונים באיספאניולית? לדאבוני הרב זה יגיע בקרוב בלאו הכי. המלכות פה לא רואה בעין יפה הופעת עיתונים בשפות זרות, והממשלה עושה הכל בכיוון זה [להצר צעדיה]. ואז, באמת תאמרו לי אתה ואברהם, ותענו לי בכנות, האם יהיה המצב יותר טוב ותהיו יותר שבעי רצון, מהתקופה בה

הופיעו שני עיתונים יומיים באיספאניולית, אשר עשו כמיטב יכולתם, ועד כמה שהם הורשו, להחזיק ולטפח את הרגש היהודי בין שכבות העם הרחבות? אולי אתם צודקים, אך אתם עוד נשארתם עם הרושם של תקופת "פרו ישראל" [13] בעל הקו הקיצוני.

לגביי, זה גם עניין של פרנסה, אבל גם אם לא הייתי צד בדבר, ומישהו אחר היה מוציא עיתון באיספאניולית, והיה נאלץ להופיע בימי שבתות, במצב הירוד של היהדות בשלוניקי היום, בנפשי ובמצפוני, הייתי אומר לו יישר כוח, והייתי מייעצו ומעודדו שימשיך להופיע. במצב הקריטי של התרופפות היהדות בשלוניקי היום, הופעת עיתונים באיספאניולית, למרות הכל, עוצרת במידת מה את ההידרדרות. יש לפחות במה בה אפשר לכתוב על עברו המפואר של עם ישראל, צרותיו ותלאותיו, והתקווה המקוננת בקרבו לחידוש עצמאותו בארץ אבותיו (כמובן עד כמה שמרשים לכתוב). יש מקום לפרסום דו"חות והודעות על פעילות האגודות וחיי הקהילה. יש איפה להתריע על התנהגותם המחפירה של גדולי הסוחרים (מואיז, גאטניו, אברהם מאיסה וכו'), שאמרו למשלחת שבאה לגבות מס הקהילה (פיג'ה) בשביל צרכי העדה, שהם מסרבים לשלם, והם לא משתייכים יותר לקהילה, וכו' וכו'.

לפי דעתי, אין ניגוד בין מה שאני כותב בעיתון ומתריע על ירידת רגש היהדות ובין הופעתו של העיתון בשבת, כפי שאתה מעיר לי במכתבך. למרות שהשבת הוא עיקר ביהדות, אבל אין זה הכל. הגלות גרמה... שיש יהודים דתיים, שמחללים את השבת ועושים זאת בעל כרחם, כמין גזירה שנגזרה עליהם. מאמריי בעיתון על ירידת היהדות עוזרים במידת מה לבלום ולמנוע במקצת תהליך ירידה זה, והדבר כולל הכל, גם את [חילול] השבת, גם את התנועה המוגברת עכשיו של הוצאת ילדים מבתי הספר היהודים, וזאת למאות, בטענה שאין רוצים יותר להיות יהודים, באמרם שמספיק ליקקו דבש מיהדותם, וברצונם שבניהם יהיו כמו כל יתר האזרחים...

אי אפשר לתאר, יקירי חיים, את הצער והכאב שאני מרגיש בקראי, שלא תמשיך יותר לכתוב כתבות לעיתון. שאביע במשפטים מפוצצים מה שאני חייב לך על מסירותך לעיתון, שלא על מנת לקבל פרס, זה לא מתאים לך, ואף לא לי. אתה מתאר לעצמך איזו אבידה יהיה לעיתון חסרון הכתבות שלך. לדאבוני הרב, הצנזורה כאן כבר לא מרשה לפרסם את הכתבות מארץ ישראל בשלימותן, ובייחוד את שלך. אולצתי להפסיד את שיתוף הפעולה היקר שלך בחציו, ועכשיו הפסדתי אותו במלואו. אין לי הזכות לבקש ממך שתחזור מהחלטתך. אינני רוצה להכביד על מצפונך ורגשותיך. אני אמנם מקווה לימים יותר טובים, שנוכל להופיע בימי ראשון ואז כמובן יחדל העיתון להופיע בשבת. אין דרך אמצעית. לשמור את השבת ולקיים את הופעתו של העיתון — זה בלתי אפשרי...

[ז']

מתוך מכתב (אחרי יותר משנה), מ־3 בינואר 1938:

כפי שראית, אני עושה ניסיון שהעיתון יופיע ביום שני, במקום בשבת. טרם אדע אם הדבר יצליח. העיתון המתחרה "אקסיון" הדגיש לציבור קוראיו שהעיתון שלי היוצא ביום שני איננו "טרי" ויש בו חדשות ישנות מיום שישי. נראה אם הציבור הרחב, ובייחוד האגודות הדתיות, יפעלו בכדי שהקהל ישלים ויסכים לקנות עיתון ישן ביום שני ולא עיתון טרי בשבת. אפילו אם הדבר יגרום לי הפסד כספי ויהיו לי שלושה רבעים מהקוראים של שבת, אעדיף להוציאו ביום שני. ותאמין לי, ידידי חיים, שאני עושה זאת קודם כל בכדי לשמור על המסורת, אבל גם בהרגשה שבכך אני גורם נחת רוח לאברהם ולך — וזו הסיבה החשובה ביותר המדרבנת אותי.

...כאן אין דבר חדש. בתי הספר היהודיים מתרוקנים. על בית ספר "אלשיך" עוברות שעות קשות, ויש סכנה שהוא ייאלץ לסגור דלתותיו [14]. האוכלוסיה שלנו נוטה באופן מחריד להתבוללות, ואין מי שימנע הדבר: לא קברניטי העדה העומדים בראשה ולא הארגונים. אין איש. זהו המצב הטראגי. אני מקווה שהעיתון שלי יוצא ידי חובתו

ומתריע נגד זאת בכל הזדמנות. בוודאי שמת לב שכל הפיליטונים שלנו, כולם הינם בעלי תוכן יהודי.

מספר מילים של עידוד מאברהם וממך יגרמו לי נחת. אם יש לך אפשרות תשלח לי מידי פעם בפעם קטעים מעניינים מתורגמים מהעיתונות בארץ, ואשתדל לפרסמם.

את אברהם ואותך הנני מברך בלבביות.

שלכם,

א׳ ב׳יאיסי

בספטמבר 1939, פרצה המלחמה העולמית השניה. הקשרים עם הארץ השתבשו ; באפריל 1941 כבשו הגרמנים את שלוניקי ובו ביום חדלה העיתונות היהודית מלהופיע.

הגיליון האחרון של ״איל מיסאז׳ירו״ יצא ביום א׳ ה־6 באפריל 1941. היה זה הגיליון האחרון של העיתון היהודי האחרון בלאדינו [15] שהופיע בעיר, ואולי העיתון האחרון בשפה זו באותיות רש״י שהופיע בעולם.

ב׳יאיסי עצמו נמלט, כפי שסופר לי, מהעיר להרים, הצטרף לשורות המחתרת נגד הכובש הגרמני, ובאחת מפעולותיה, נפל. ינקום ה׳ דמו.

El Messagero
Quotidien du matin
SALONIQUE

CARTE DE PRESSE

La Direction du «Messagero» certifie que M Haïm Toledano

est attaché au journal en qualité de correspondant et représentant en Palestine

Salonique, le 6 Juin 1936

LE DIRECTEUR

E Veisse

Cette Carte est valable pour l'année 1936

תעודת עתונאי של חיים טולידנו, שהוצאה ע״י אלי ב׳יאיסי, עורך העיתון ״איל מיסאז׳ירו״, תרצ״ו (1936)

---

* הערות בתוך סוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [ראה על כך בפרוטרוט ברשימתו של י׳ ש׳ עמנואל ״חורבן יהדות שלוניקי״ בספר זה].

2 הכוונה לאברהם ש׳ רקנטי, שעלה לארץ שנה לפני כן.

3 שרובם השתדלו למעשה להשתלב בחיי החברה היוונית ושלחו את בניהם למוסדות חינוך כלליים (יוונים) ומצד שני הטיפו מן הפה ולחוץ לחינוך ציוני.

4 [היה אז רק ממלא מקום הרב הראשי — חרב״י חיים חביב זצ״ל].

5 את הצנזורה.

6 מזכיר הרבנות הראשית.

7 מנהל בי״ס אלשיך בשלוניקי, וציוני פעיל.

8 מראשי המתבוללים בעיר.

9 [מזכיר ארגון ״צעירי מזרחי״ ומנהל לשכת הקק״ל ; בהתחלה מנאמני המזרחי ומעוזריו של רקנטי, ובשנים האחרונות — בן ברית לציונים הכלליים].

10 באיספאניולית ״מופ׳טוס אי באב׳וזוס״.

11 אחרי ההפיכה של מיטאקסאס, שנהיה רודן ביוון.

12 ביטאון הפידיראציה הציונית הכללית.

13 שבועון ציוני לוחם בצרפתית שיצא לאור בשנים תרע״ז—תרפ״ז (1917—1926).

14 ואכן הוא נסגר זמן מועט לאחר מכן.

15 בו ביום יצא גם הגיליון האחרון של העיתון היהודי בצרפתית L'Independant, שהופיע במשך חמישים ושש שנה בעיר, ובו מאמר מערכת, כנראה פרי עטו של העיתונאי הציוני מנטש בן סאנג׳, בשם ״תוקפנות בארבארית״.

Los maestros de la escola "Cazes", 1924.

מורי בית הספר קאזיס בתרפ״ד

אמר העורך :

ראויה מערכת החינוך היהודי בשלוניקי למונוגראפיה מקיפה. מידע רב, תעודות וזכרונות התפרסמו לאחרונה באסופות, קבצים, ועיתוני מדע שונים ; אף במדורים ובמאמרים בכרך א׳ וב׳ של ספרנו שובצו ידיעות ונתונים על נושא זה — אך לכלל עבודה שיטתית שלימה לא הגיעו, וחבל.

יהיה זה עוול לנסות לתאר מערכת זו על כל צדדיה הארגוניים, הפדגוגיים, הכספיים, על שיטות ההוראה והלימוד המיוחדות שבה (הן במקצועות היהדות והן במקצועות החול), על האנשים שעיצבו אותה במשך הדורות, ועל אלה שהכניסו בה חידושים מהפכניים — בהקדמה קצרה ומסכמת.

היתה בידינו הברירה לפרסם את שתי הרשימות הקצרות שהגיעו לידינו (האחת מסמך רשמי, והשניה זכרונות אישיים) כתרומה נוספת, צנועה ביותר, לנושא הנדון, או להתעלם ולא להתייחס בכלל לסוגיא זו בכרך זה של ספרנו. נקטנו בברירה הראשונה.

דו"ח על מפעל החינוך של הקהילה היהודית בשלוניקי
מוגש לחברי הועדה העליונה לחינוך

רבותי

בהתקרב שנת הלימודים תרצ"ב (1931/32) לקיצה, חושבני שמן הצורך למסור לכם דו"ח זה לתשומת ליבכם, לא כל כך כסיכום פעילותנו בשנה החולפת אלא בעיקר כצרור הצעות לתיקו־נים וחסכונות לשנת הלימודים תרצ"ג (1932/1933).

שנת הלימודים תרצ"ב (1931/32)

התוצאות לשנה זו נופלות בהרבה מאלה של השנים הקודמות תרפ"ט (1928/29) — תרצ"א (1930/31). הסיבות לכך הן:

1. תפיסתם של בתי הספר הגדולים שלנו לזמן ממושך ע"י משפחות הפליטים שבתיהם נשרפו בשכונת קאמפבל. פינויים המלא הושלם רק בסוף דצמבר 1931 ובמשך ינואר 1932. בגלל זה היה הפסד של לפחות חודשיים עד חודשיים וחצי. השיעורים שאורגנו בבתי הכנסת ובמקומות הארעיים לא נתנו תוצאות משביעות רצון, למרות המסירות של אנשי הסגל שלנו. היתה לי כבר הזדמנות להסביר את הסיבות שבגללן לא הגיעו הכיתות שלמדו בבתי הכנסת לתוצאות של ממש, ולא אוסיף על כך.
2. השינויים אשר הכניס לתכנית הלימודים שלנו המפקח הממשלתי. בהקשר לזה חושבני שיש צורך להזכיר לוועדה כיצד התרחשו הדברים. בחודש ספטמבר, בזמן התחלת הלימודים, מינה מר לגומיזאקיס, המפקח על בתי הספר הממלכתיים, סגל יווני על בסיס תכנית הלימודים שלנו מהשנים הקודמות, דהיינו 18 שעות לימוד יוונית בכל כיתה. אחרי חודשיים הוא הביא לידיעתנו כי לפי הוראות מיניסטריון החינוך, עלינו לשנות באופן ראדיקאלי את תכנית הלימודים, בנוגע לחומר הנלמד וגם בנוגע למספר שעות לימוד השפה הצרפתית, בכיתות א׳, ב׳, ג׳, וד׳, וסה"כ שעות הלימוד בכל כיתה היו צריכות להיות כדלקמן:

במכינות	22	שעות לימוד
בכיתות א׳	22	" "
בכיתות ב׳ ו־ג׳	25	" "
בכיתות ד׳	28	" "
בכיתות ה׳ ו־ו׳ [1]	30	" "

מבלי לתת לנו זמן לדון בשינויים אלה ומבלי לנקוט בצעדים אצל מי שמוסמך לכך, כדי שאפשר יהיה לדחות לפחות באורח זמני את התכנית החדשה על שעותיה, הפחית מר לגו־מיזאקיס חלק נכבד מאנשי הסגל היווני שלנו, ולמרות כל הצעדים שנקטנו, לא יכולנו לשנות את החלטתו. התהפוכות שנגרמו בארגון החינוך שלנו, עקב השינויים הפתאומיים, היו ניכרות מאד. כדי לא להשאיר כיתות מחוץ למסגרת הרגילה, היינו נאלצים להוסיף שעות לימוד של עברית או של צרפתית או לאחד שתי כיתות, אשר על פי רוב לא היו ברמה אחידה. בינתיים נעשו צעדים באתונה כדי לקיים את שיעורי הצרפתית בבתי הספר שלנו וכדי להתמיד בתכנית הלימודים שקבענו. צעדים אלה הוכתרו בהצלחה, אך המפקח לגומיזאקיס לא התחשב בכך, לפחות בנוגע לשעות לימוד היוונית. הוא החזיק את הלימודים באותה רמה והצטרכנו להמשיך בשיטות הנ"ל כדי למלא את החלל שנוצר מביטול שעות שהיו צריכות להיות מיועדות ללימוד השפה היוונית [2]. השינויים הפתאומיים בתכנית הלימודים, גרמו להחלשת התוצאות שנתקבלו במבחנים של שנת תרצ"א (1930/31).

גורם רציני אחר אשר השפיע על תוצאות השנה הזאת הוא מצב הבריאות של חבר המורים ושל התלמידים במשך תקופה נכבדה של החורף ושל האביב. הסגל היהודי המסור לתפקידו, עשה מאמצים כדי להקטין את ימי המחלה, אך לא כן הסגל היווני. מפקח התברואה הממשלתי של בתי הספר נתן חופשות מחלה בצורה בלתי סבירה; לכל מיחוש קל קיבלו המורים וה־מורות היוונים חופשות מחלה ממושכות, ולא היה מי שיחליף אותם. אנו מציינים איפוא

בצער, כי מספר כיתות לא קיבלו שיעורים בשפה היוונית במשך שבועות. כל הצעדים שנקטנו היו ללא הועיל. תשובת המפקח היתה תמיד כי אין לו פרסונל נוסף להחליף את הנעדרים.

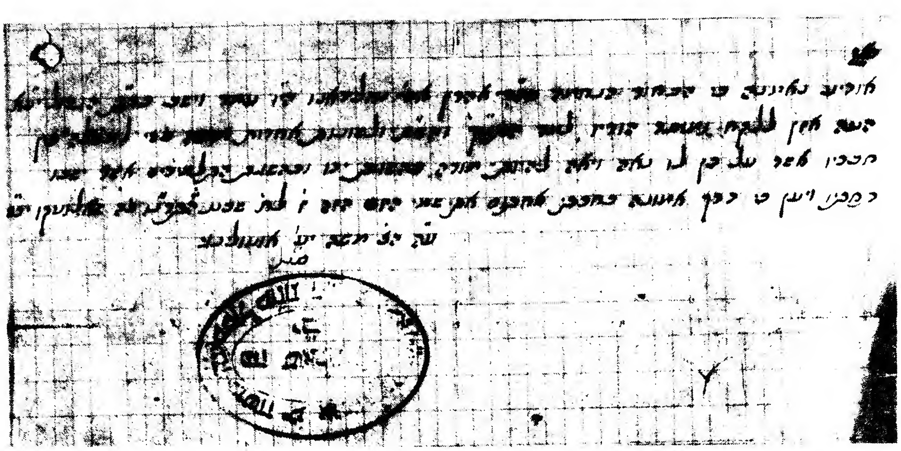
פעילות הכיתות ומספרן

במשך שנת תרצ״ב (1931/32) פעלו בבתי ספרינו 66 כיתות כלהלן:

תלמוד תורה, יוסף נסים וחלק טוב	13 כיתות
בית ספר קאזיס	15 "
ריז׳י ואיה פאראסקבי׳ [3]	13 "
הירש [3]	11 "
קאלאמריה [3]	9 "
מס׳ 6 [3]	5 "
	66 כיתות

תלמוד תורה: הבניין שנרכש לפני שנה ע״י הקהילה בשביל תלמוד תורה פעל באורח ורמאלי, החל מינואר 1932, עם 11 כיתות, כלהלן:

ראשונה א׳	32 בנים	18 בנות	50 תלמידים
ראשונה ב׳	25 "	19 "	44 "
שניה א׳	20 "	19 "	20 "
שניה ב׳	22 "	18 "	40 "
שלישית א׳	33 "	12 "	45 "
שלישית ב׳	40 "	19 "	59 "
רביעית	35 "	14 "	49 "
חמישית	39 "	9 "	48 "
שישית	24 "	6 "	30 "
שביעית	26 "	4 "	30 "
שמינית	9 "	— "	9 "
מכינה חלק טוב א׳	13 "	16 "	29 "
מכינה חלק טוב ב׳	26 "	16 "	42 "
סה״כ	344 בנים	170 בנות	514 תלמידים

תעודת הסמכה למורה משנת תרנ״ו: אודיע נאמנה כי הבחור הנחמד כה״ר [כבוד הרב] אהרן אב׳ טולידנו הי״ו [ה׳ ישמרהו ויחייהו] עמד וישב בת״ת [תלמוד תורה] הגדול יע״א [ישמרהו עליון אמן] הטה אזן ללקח ומוסר מוריו למד התנ״ך והש״ס ולשונות אחרות ועשה פרי למעלה בין חבריו אשר על כן לו נאה ויאה להיות מורה כהשגת ידו וכהשגת התלמידים אשר ישבו תחתיו ויען כי דרך אמונה בחרתי אחתום את שמי היום הזה ז׳ לח׳[דש] שבט תרנ״ו פה שאלוניקו יכב״ץ [יכון בצדק] ע״ה [על החתום] הצ׳[עיר] יע׳[קב] אומולנגי ס״ט [סופי טוב]

Certificato de Maestro, 1896.

אחד האגפים של בית הספר "קאזיס"

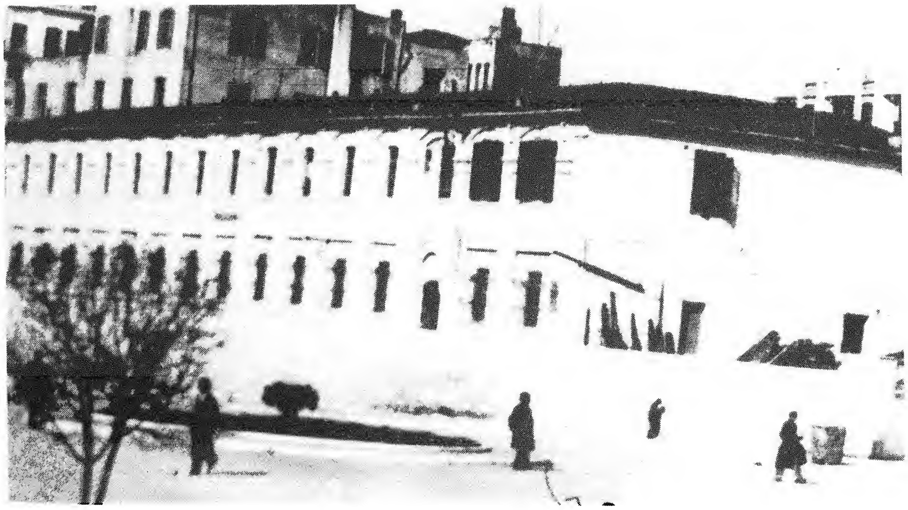
La escola "Cazes"

תלמוד תורה כפי שהוא קיים היום אינו יכול להכיל יותר מ־10 כיתות. הניסיון הראה לנו שהמרתף אינו יכול לשמש לכיתות לימוד, החדרים קטנים מדי ולא היגיינים. אין אנו יודעים איזו כיתה תיפול לקרבן ותחוסל. דבר זה תלוי ברישום של חודש ספטמבר. בכל אופן ביטול של כיתה אחת, לא יקטין את מספר התלמידים. נשתדל להסדיר שכל התלמידים הלומדים כיום ב־תלמוד תורה, יוכלו להמשיך באותו המוסד. כדי למנוע הפחתת כיתה נצטרך לערוך שינויים בבניין של תלמוד תורה, דבר הכרוך בהוצאות גדולות, ונראה לנו שלא נוכל לעמוד בהן, במצבנו הנוכחי.

בית ספר קאזיס: בית ספר זה פעל עם 15 כיתות ובהן 661 תלמיד לפי החלוקה דלהלן:

מכינה א׳	36	בנים	31	בנות	67	תלמידים
מכינה ב׳	30	"	30	"	60	"
מכינה ג׳	32	"	22	"	54	"
ראשונה א׳	13	"	29	"	42	"
ראשונה ב׳	15	"	31	"	46	"
ראשונה ג׳	27	"	24	"	51	"
שניה בנים	55	"	—	"	55	"
שניה בנות	—	"	39	"	39	"
שלישית בנים	36	"	—	"	36	"
שלישית בנות	—	"	44	"	44	"
רביעית בנים	45	"	—	"	45	"
רביעית בנות	—	"	44	"	44	"
חמישית בנים	28	"	—	"	28	"
חמישית בנות	—	"	31	"	31	"
שישית מעורב	11	"	8	"	19	"
סה"כ	328	בנים	333	בנות	661	תלמידים

בתחילת שנת הלימודים הגיע מספר הנרשמים ל־735 אך עקב פעילותו הבלתי־סדירה של בית הספר ובמיוחד של המכינות והכיתות הראשונות, נרשמו מספר גדול של ילדים לבתי ספר יוונים. לפי חוק בתי הספר, אסור להחליף בית ספר באמצע שנת הלימודים, וכתוצאה מכך לא יכולנו לקבל בחזרה את כל התלמידים האלה, אולם בוודאי נצטרך לקלוט אותם בספטמבר הקרוב.

בית ספר ״אליאנס״ הישן

La vieja escola de la Alliansa.

בקשר למספר הכיתות של בית הספר קאזיס, הנני מציע לבטל את הכיתה השישית מחמת מספרם הקטן של התלמידים, שכנראה לא יגדל גם בשנה הבאה, וכדאי לאחדה עם הכיתה השישית של תלמוד תורה. כך תהיה לנו כיתה שישית אחת לכל בתי הספר של איזור ה״קאמפאנייאס״, כמו שקיימת כיתה שישית אחת לבתי ספר של שכונת ואדראר (ריז׳י והירש). חיסכון זה דרוש לנו נוכח מצב מקורות ההכנסה הקיימים.

בבית הספר ע״ש קאזיס דרושים תיקונים יסודיים. הקירות והתיקרות מתבקעים; הוועדה אשר בדקה לאחרונה את מצב בית הספר, בחנה וראתה את ההתפוררות של הבניה. כדי להבטיח שהבניין יהיה במצב טוב, יש לנצל את תקופת החופשה על מנת לבצע בה את התיקונים ההכרחיים.

בית ספר ריז׳י: בית ספר זה פעל באופן נורמאלי, החל מסוף נובמבר, על אחת־עשרה כיתותיו ו־660 תלמידיו, שהתחלקו כלהלן:

מכינה א׳	27 בנים	48 בנות	75 תלמידים
מכינה ב׳	43 ״	35 ״	78 ״
מכינה ג׳	24 ״	47 ״	71 ״
ראשונה א׳	37 ״	35 ״	72 ״
ראשונה ב׳	29 ״	24 ״	53 ״
ראשונה ג׳	33 ״	23 ״	56 ״
שניה א׳	45 ״	26 ״	71 ״
שניה ב׳	40 ״	23 ״	63 ״
שלישית	36 ״	35 ״	71 ״
רביעית	32 ״	4 ״	36 ״
חמישית	14 ״	— ״	14 ״
סה״כ	360 בנים	300 בנות	660 תלמידים

לפי הסטאטיסטיקה הנ״ל, אפשר לראות כי מספר התלמידים בכל כיתה עובר את המאקסימום המותר לפי חוקי הפדגוגיה וההיגיינה. בקשר לזה קיבלנו הערות לעיתים קרובות מהמפקח היווני. לעיתים קרובות מתלוננות המורות ליוונית במכינות על המספר המוגזם של התלמידים בכיתותיהן. הן מתרעמות ובצדק, על הקשיים שבהם הן נתקלות בעת מילוי תפקידן. מוצא ממצב זה יהיה בהקמת צריף באחת מפינות החצר, לשתי כיתות, אשר בהן ייקלט עודף התלמידים מהכיתות שבמכינות, המונות בסה״כ 224 תלמיד. אין מוצא אחר לפתרון הבעיה אלא לבנות שתי כיתות

או לפחות אחת, או לקבל בשנה הבאה פחות תלמידים. מה שאפשר היה לעשות השנה, אי אפשר יהיה לחזור עליו בשנה הבאה. אין לשכוח זאת בשום אופן, כי מורה האחראית על יותר מחמישים תלמיד, עיקר זמנה עובר בהשלטת סדר בקרב 75 שדים קטנים.

בית ספר פאראסקב׳י: בבית ספר זה יש מכינה מורכבת מ־2 חטיבות, בסה״כ 113 ילדים, מהם 59 בנים ו־54 בנות. בית ספר זה טעון שינוי יסודי. ברובע הזה גרים כעת יותר מ־300 משפחות. בית ספר בן 5 כיתות הינו הכרחי.

בית ספר הירש: בית ספר זה התחיל לפעול באופן נורמאלי מסוף דצמבר. יש בו 11 כיתות ובסה״כ 601 תלמיד כלהלן:

מכינה א׳	24 בנים	44 בנות	68 תלמידים
מכינה ב׳	34 ״	30 ״	64 ״
ראשונה א׳	30 ״	36 ״	66 ״
ראשונה ב׳	27 ״	19 ״	46 ״
ראשונה ג׳	32 ״	20 ״	52 ״
ראשונה ד׳	28 ״	28 ״	56 ״
שניה	48 ״	28 ״	76 ״
שלישית	40 ״	31 ״	71 ״
רביעית	33 ״	25 ״	58 ״
חמישית	17 ״	5 ״	22 ״
שישית	17 ״	5 ״	22 ״
סה״כ	330 בנים	271 בנות	601 תלמידים

למרות שבית ספר זה אינו עמוס כמו בית הספר ריז׳יס, בכל זאת עובר הוא את הגבול המקובל. לדאבוננו אין כאן פיתרון אחר אלא לא לקבל כל כך הרבה תלמידים. החצרות קטנות יתר על המידה ואין אפשרות להוסיף בהן צריף ולו רק לכיתה אחת. יהיה צורך להוסיף קומה לבית הספר הקיים, אך זה בגדר הבלתי אפשרי.

Livro de lectura ebrea para la prima classa.

בית ספר קאלאמאריה: בית הספר הזה פונה לגמרי [מהפליטים] רק במשך חודש ינואר. הוא פעל מאז על תשע כיתותיו ועם 377 תלמיד.

מכינה א׳	31 בנים	29 בנות	60 תלמידים
מכינה ב׳	31 ״	33 ״	64 ״
ראשונה א׳	31 ״	15 ״	46 ״
ראשונה ב׳	24 ״	20 ״	44 ״
שניה	30 ״	18 ״	48 ״
שלישית א׳	23 ״	8 ״	31 ״
שלישית ב׳	25 ״	9 ״	34 ״
רביעית	19 ״	9 ״	28 ״
חמישית	17 ״	5 ״	22 ״
סה״כ	231 בנים	146 בנות	377 תלמידים

גם כאן באו בהתחלת השנה להירשם מספר רב של תלמידים אך בראותם שבית־הספר התחיל לפעול במאוחר, הלכו ונרשמו בבתי ספר יווניים או בתי ספר שבפיקוח הממשלה.

בית ספר מס׳ 6: בית ספר זה הוא היהידי שהחל לפעול מראשית שנת הלימודים. הוא מורכב מ־5 כיתות ו־233 תלמיד.

Elevos de la Scola Italiana

בית הספר האיטלקי שרוב תלמידיו היו יהודים (תרפ"ה)

מכינה א׳	18 בנים	36 בנות	54 תלמידים
מכינה ב׳	35 "	26 "	61 "
ראשונה	25 "	29 "	54 "
שניה	17 "	18 "	35 "
שלישית	19 "	10 "	29 "
סה"כ	114 בנים	119 בנות	233 תלמידים

כיתות בית ספר זה קטנות ולכן דרוש חדר נוסף לקראת שנת הלימודים הבאה. חדר זה הובטח לנו והיינו צריכים לקבלו לאחר נסיעתו של הרב בנבנישתי לארץ ישראל. לדאבוננו נמסר החדר למשפחה שהיא קרובה למנהל הרובע. כיוון שכיתה נוספת לבית הספר הזה היא הכרחית, חייבת הוועדה להשפיע על הנהלת הרובע שתעמיד לרשותו חדר אחר ליד בית הספר, אחרת אי אפשר יהיה למלא את צורכי השכונה, ומספר רב של תלמידים לא יוכלו להתקבל בתחילת שנת הלימודים.

סה"כ תלמידים בשנת תרצ"ב (1931/32):

בתי ספר	בנים	בנות	תלמידים
תלמוד תורה	344	170	514
קאזיס	328	333	661
ריז׳י	360	300	660
הירש	330	271	601
קאלאמאריה	231	146	377
מס׳ 6	114	119	233
איה פאראסקב׳י	59	54	113
סה"כ	1766	1393	3159

עברית: אם לא ייעשו כל שינויים יסודיים אלא שינויים קלים בלבד, יהיה מצבנו מבחינת סגל המורים לעברית כדלקמן:

מכינות: 17 כיתות, מהן:

4 בבית ספר קאזיס, 15 שעות עברית לשבוע,	סה"כ 60 שעות
2 בתלמוד תורה, 15 שעות עברית לשבוע,	סה"כ 30 "
3 בבית ספר ריז'י, 15 שעות עברית לשבוע,	סה"כ 45 "
2 בבית ספר הירש, 15 שעות עברית לשבוע,	סה"כ 30 "
2 בבית ספר קאלאמאריה, 15 שעות עברית לשבוע,	סה"כ 30 "
2 בבית ספר מס' 6, 15 שעות עברית לשבוע,	סה"כ 30 "
2 בבית ספר איה פאראסקב'י, 15 שעות עברית לשבוע,	סה"כ 30 "
סה"כ 17 כיתות	סה"כ 255 שעות

ל־255 שעות אלה יש לנו סגל המורכב מ־9 גננות ומורה אחד:

גב' אסתר בן שהם	גב' שרה צרפתי
גב' לילי אלפאנדארי	גב' אלווירה רפאל
גב' פרלה בוטון	גב' רג'ינה יום טוב
גב' רחל נחמיאס	גב' מתילדה ארירה
גב' מרי סטרוגאנו	מר יצחק וארסאנו

מר וארסאנו עובד באיה פאראסקב'י. בגלל התנאים המיוחדים של רובע זה, חייב גבר לנהל את המוסד.

למעשה מסתכמות השעות ב־300; חלק מ־45 השעות הנוספות מנוצל ללימוד בכיתות הרא־שונות. יש להדגיש כי בזמן עריכת לוח הזמנים למכינות, נוכו הרבה שעות לצורך הכנות לשיעורי מלאכה (בבית ספר קאזיס תתווסף מכינה נוספת בשנה הבאה). נראה איפוא, שמורה במכינה לא תוכל ללמד יותר מאשר 27 או 28 שעות לשבוע. בבתי הספר הממלכתיים אין גננות עובדות יותר מ־22—23 שעות ומזה 2—3 שעות מוקדשות להכנת שיעורי המלאכה.

מורים ותלמידים של בית ספר קאזים

Una classa de la Scola Cazes

כיתות יסוד: 50 כיתות, מהן:

	12	בבי״ס קאזיס	105 שעות עברית לשבוע
	11	תלמוד תורה	101 " " "
	8	ריז׳י	78 " " "
	9	הירש	85 " " "
	7	קאלאמאריה	67 " " "
	3	מס׳ 6	30 " " "
סה״כ	50	כיתות	466 שעות עברית לשבוע

ל־466 השעות האלה עומד לרשותנו סגל מורים כלהלן:

יעקב בוטון	12	שעות לשבוע
דניאל סאיאס	20	" "
ברוך בן יעקב	30	" "
אליהו סטרומזה	12	" "
מנחם משה	30	" "
חננאל חסיד	18	" "
נח לוי	30	" "
משה נער	27	" "
יום טוב שאלתיאל	22	" "
אברהם אשכנזי	30	" "
אברהם עטאס	18	" "
צבי הרכבי	30	" "
מיכאל מולכו	20	" "
חיים אאליון	15	" "
ברוך אלאלוף	14	" "
שמואל שאלתיאל	30	" "
רחמים ברכה	24	" "
אברהם מאטאראסו	20	" "
יוסף בנבנישתי	30	" "
שלמה יצחקי	20	" "
סה״כ	452	שעות לשבוע

מתקבל איפוא גירעון של 14 שעות. גירעון זה נובע מכך שהחסרתי מהרשימה את הרב רפאל שלם, אשר לפי דעתי ולפי דעתו של מר חיים אאליון, מנהל תלמוד תורה, אין להעסיקו בשנת הלימודים הבאה. הרב רפאל שלם, נעדר כמעט רוב הזמן מעבודתו; מסיבות של בריאות ובגלל תשישותו אינו מסוגל יותר ללמד. אני מציע לוותר על שירותו לתלמוד תורה ולהקציב לו גימלאות כפי שכמעט הוחלט במשך השנה האחרונה. מאותה סיבה הנני מציע לא לחדש את חוזה העבודה של מר הרכבי אשר הוכיח את עצמו ככוח פדגוגי לא גדול. קודם כל, מצב בריאותו לקוי, והזמן המועט שהקדיש לעבודתו לא היה בו ברכה רבה לתלמידיו. מר עטאס, מנהל בית הספר ריז׳י, אשר עקב אחרי עבודתו של מר הרכבי במשך שנתיים, אינו שבע רצון ממנו. חבל להוציא 3,750 דראכמות לחודש בשביל מורה שהוא בעל יכולת קטנה. חושבני שבסכום זה נוכל לקבל מורה ארץ־ישראלי יותר מוכשר ועל ידי כך לשפר את ההדרכה. הוא גם יענה יותר על דרישתנו בנוגע ללימוד העברית בבתי הספר שלנו.

452 השעות הנ״ל היו מספיקות, לו כל בתי הספר שלנו היו מרוכזים במקום אחד וברובע אחד. בתי ספרנו מפוזרים בכל קצות העיר. 452 שעות אינן מספיקות בכדי למלאות את כל תכנית הלימודים שלנו. סיבה ראשית לאובדן שעות אלה היא, שמספר גדול של מורינו אינם נמצאים במשך כל היום במוסדותינו. חיסרון זה של מורים־לשעות יש למנוע בעתיד, ככל האפשר.

הנני דורש איפוא העסקת מורה אשר יימצא כל היום בבית הספר. אני מצביע על מר יצחק אהרון, אחד ממורינו הוותיקים הנמצא כעת בשרס, שהגיש בקשה לחזור לבתי ספרינו. אם הוועדה תסכים להצעתי לא להעסיק יותר את מר הרכבי, יהיה צורך למצוא לו מחליף מארץ ישראל, או

ע״י העסקת אחד מהאחים פסח אשר גמר בית ספר בירושלים.

אסור להתעלם מכך שבכל בית ספר צריך לקבוע מורה מעולה בצד המנהל, אשר יוכל במקרה הצורך להחליף אותו בעת העדרו וגם לעזור לו בניהול בית הספר. למטרה זאת דרושים לנו מורים טובים אשר יישארו במשך רוב שעות היום בבית הספר ולא רק למספר שעות.

כל האמור לעיל מתייחס כמובן לתכנית וללוח השעות במתכונת הקיימת. במידה ויהיה צורך יוכנסו שינויים בתכנית.

קורס גבוה בתלמוד תורה והסיכוי להפיכתו לגימנאסיה

הערה כללית: הקורס הגבוה שנוסד בתרפ״ד (1924) נועד להוראה יסודית בדרגה גבוהה לתלמידים המצטיינים בבתי הספר של הקהילה ואשר סיימו בהצלחה את הכיתה השישית של בית הספר היסודי. קורס זה הכיל שלוש כיתות לימוד: שביעית, שמינית, ותשיעית. תכנית הלימודים היתה הומאניסטית וטכנית כאחת, וכוונתה היתה חיזוק לימוד השפות יוונית, עברית וצרפתית בצד לימוד הנהלת חשבונות, קורספונדנציה מסחרית, מאתימטיקה מסחרית, גיאוגרפיה כללית ולימודי כלכלה. את החלק הטכני לימדו וממשיכים ללמד מורים יוונים מומחים. את השפה היוונית ואת המקצועות הריאליים לימדו מורים תיכוניים. עברית וצרפתית לימדו, וממשיכים ללמד, מר סאיאס ומר קוב׳ו.

תוצאות הלימוד משביעות רצון ביותר, הודות לסגל המורים של אותן הכיתות המצטיינות וגם הודות למבחר התלמידים. עקב הנ״ל, אנו מציינים כל שנה התקדמות ניכרת בתוצאות שהושגו.

לדאבוננו, בשל המשבר הכלכלי אשר פקד את אוכלוסייתנו, נוטשים התלמידים את הקורס בגמר הכיתה השביעית. בשנת תרפ״ט (1929) נאלצנו לבטל את הכיתה התשיעית, בגלל חוסר תלמידים. בראשית השנה השוטפת היו בכיתה השמינית 15 תלמידים וכעת לא נותרו יותר מאשר 7. יתרם עזבו את הארץ או מצאו עבודה במקומות אחרים. בכיתה השמינית הנוכחית ישנם 27 תלמיד, ביניהם אלמנטים טובים אשר מהם אפשר להרכיב בשנה הבאה את הכיתה השמינית. אנו חושבים שלא יישארו יותר מ־20 תלמיד, ומה־20 האלה אי אפשר לדעת כמה יישארו עד הסוף.

קיימת נקודת ראות נוספת. בזמן יסוד הכיתות הגבוהות הוחלט להשתדל אצל הממשלה להכיר את החטיבה הזאת כבית ספר מסחרי מעשי בן שלוש כיתות. בגלל סיבות שונות, לא הגענו לתוצאות רצויות. אי הצלחה זו אפשר לייחס לכך שלא רבים הם התלמידים, ממסיימי בתי הספר הקהילתיים הבאים אלינו ללמוד. נוכח ההוצאות המרובות להחזקת הקורס, המתקרבות ל־130 אלף דראכמות לשנה, יש מקום לדון בביטול הקורס או בהפיכתו לגימנאסיה (3 כיתות ראשונות של גימנאסיה).

בין שנמשיך בהחזקת הקורס ובין שנהפכו לגימנאסיה, קיום כיתות אלה מותנה בהכרה ממשלתית בהן, ובפרט בגימנאסיה. באין הכרה ממשלתית בגימנאסיה נחסמת הדרך לאוניברסיטה.

סיבות להמשכת קיומו של הקורס הגבוה: נוכח ההידלדלות, מכל הבחינות, של האוכלוסיה שלנו בשנים האחרונות, אין לצפות לנהירה בכיוון רכישת מקצועות הומאניסטיים או אקדמיים. פרט למספר קטן מבני משפחות אחדות, לא מצטיירת תנועה של יהודים לכיוון הלימודים התיכוניים והגבוהים. אלה שמצבם הכלכלי טוב יותר, פונים ל״ליסה פ׳ראנסה״; אלה שמצבם הכלכלי הוא בינוני, שואפים להעניק לבניהם מקצועות מעשיים הנלמדים בבתי הספר היהודים [הפרטיים] הטובים בעיר. חוץ מאלה המקבלים מילגות לימוד מטעם ארגון בני ברית, מעטים הם התלמידים היהודים הלומדים בגימנאסיות הממשלתיות. שש שנות לימוד בגימנאסיה וארבע שנות לימוד באוניברסיטה הוא מעל לכוחם של רוב בני קהילתנו. קשה לאב משפחה לתמוך בבנו תקופה ממושכת בזמן הלימודים התיכוניים והגבוהים, בפרט שדמי הלימוד הם גבוהים, והרי מדובר באוכלוסיה ענייה. מה בצע בדיפלומה בכיס כשאין סיכויים למצוא עבודה מתאימה לאחר הגמר. מה שדרוש לנו הוא, לימוד מקצועות מעשיים, לימוד השפה היוונית, מקצועות המסחר, צרפתית וחינוך יהודי טוב, כפי שאנו מעניקים להם כעת.

נימוקים לטובת גימנאסיה ותנאים להקמתה: עלינו לדאוג להקמת חוג־עלית של אלמנטים בעלי השכלה תיכונית וגבוהה, מחונכת ברוח היהדות, ולשם כך צריך לנסות ולהקים גימנאסיה. הקמת גימנאסיה היא השקעה כדאית שאליה חייבת לשאוף הקהילה. הנני לוקח בחשבון את קשיי גיוס כוח אדם וגיוס כספים, שחסרונם מאיים על המפעל.

במידה והגימנאסיה תקום, יהיה צורך לבטל את הכיתה השביעית של הקורס הגבוה והיא תשמש ככיתה ראשונה בגימנאסיה החל משנת הלימודים הבאה. הכיתה השמינית תוחזק על מנת לאפשר לתלמידי השביעית להמשיך בלימודיהם, בתנאי שהכיתה תכיל לפחות 20 תלמיד. הת־עכבתי על ההכרה הממשלתית בגימנאסיה, כי אחרת אין תועלת בהקמתה. לצורך גיוס יעיל של כוח אדם, חייב המוסד לקבל תשלום מלא ולא להעניק חינוך חינם. בהתחשב בהלך הרוח של אוכלוסייתנו, הרגילה לקבלת חינוך חינם במוסדות הקהילתיים, נשקפת סכנה שגם הגימנאסיה תוצף בתלמידים עניים ומכאן עלולים להתעורר קשיים מרובים. השכבות שמצבן טוב יותר, יימנעו לשלוח את בניהם לגימנאסיה קהילתית. ייתכן ויהיה צורך להעניק מילגות, אך זה צריך להיעשות לגבי תלמידים מוכשרים. תכנית הלימודים צריכה להיות זהה לזו המקובלת בגימנאסיות ממשלתיות ויהיה צורך לבוא במגע עם השלטונות כדי לצמצם מספר שעות במקצועות מסויימים, על מנת לאפשר את לימוד השפה העברית, היסטוריה עברית, והשפה הצרפתית.

בהתאם לתכנית המצורפת לדו״ח זה נצטרך להקדיש 22 שעות למקצועות בשפה היוונית: שפה, מדעים, גיאוגרפיה, היסטוריה ומתימאטיקה, ונוסף לכך 8 שעות לעברית, 6 שעות לצרפתית ו־2 שעות להתעמלות, סה״כ 36 שעות. בשנה הראשונה נצטרך לגייס מורה ליוונית שימלא תפקיד של מנהל, מורה לגיאוגרפיה והיסטוריה, מורה למתימאטיקה, מורה למדעים (טבע), מורה לעברית ל־6 שעות ומורה לצרפתית ל־6 שעות. כל המורים האלה חייבים להיות בעלי תארים המסמיכים אותם ללמד בגימנאסיה.

הוצאות השנה הראשונה אינן צריכות לעבור את הסכום של 125,000 דראכמות. כסף זה יהיה מוקדש רק לצרכי לימוד ולא יכלול את ההוצאות לאחזקת הבנין.

מיד עם קבלת ההחלטה בנוגע להקמת הגימנאסיה, יש לנקוט בעת ובעונה אחת בצעדים מתאימים אצל השלטונות באתונה. כיוון שהשתדלות כזאת לוקחת זמן רב, יש להתחיל בה במוקדם, אם אנו מעוניינים שהכיתה הראשונה בגימנאסיה תתחיל לפעול באוקטובר הבא. יש לנקוט בצעדים הנ״ל החל ממחצית הראשונה של חודש יולי.

בית המדרש תלמוד תורה ע״ש יוסף נסים

Seminario Rabinico "Yoseph Nissim".

כיתה בבית הספר בשכונה קאלאמאריה

Una classa de la scola en el quartier Calamaria "Talmud Torah Hakatan" con su director Abraham Gattegno.

והרי תכנית הלימודים של הכיתה הראשונה כגימנאסיה, בהתחשב בשינויים שאני מציע כדי לאפשר את הכללת לימוד העברית.

	תכנית רשמית	תכנית מותאמת
יוונית	10 שעות	7 שעות
פיסיקה	2 "	2 "
גיאוגרפיה	2 "	2 "
היסטוריה	2 "	2 "
מאתימטיקה	4 "	4 "
צרפתית	4 "	6 "
התעמלות	2 "	2 "
קאליגרפיה	1 "	1 "
ציור	1 "	1 "
מלאכה	1 "	1 "
סה"כ	29 שעות	27 שעות

ל־27 שעות אלה נוסיף 6—7 שעות לימודי עברית כדי להשלים את הלימודים בכיתה הראשונה. לא יהיה צורך לגייס מנהל מיוחד לשתי כיתות הגימנאסיה הראשונות. בעיה זו תתעורר בשנה השלישית. לפי דעתי, גימנאסיה זו לא תוכל להכיל יותר משתי כיתות. החל מהשנה השלישית תגדלנה ההוצאות והקהילה לא תוכל לעמוד בהן. הקלה מרובה עשויה לבוא אם הממשלה תספק לנו את הסגל המתאים כפי שהיא עושה זאת בקשר לבתי הספר היסודיים, אך זה מוטל בספק.

בעיות שונות

בעיית השפה הצרפתית: בעיית השפה הצרפתית חייבת למצוא את פתרונה במשך חודש יוני. שאלה זו קשורה בהכנת תכנית הלימודים ולוח הזמנים השבועי. לפי דעתי צריכה להיות הקניית השפה הצרפתית ברמה נאותה בהתחשב בכך שקיימת נטייה להגר. לכן חשובה מאד ידיעת שפה זרה. קיימת אפשרות לבטל את לימוד השפה הצרפתית בכיתה הראשונה, לצמצם את לימוד הצרפתית ל־4 שעות בכיתה השניה ולחזק את הלימוד עד כדי 6 שעות לשבוע בכיתה השלישית.

מספר שעות עבודה: שאלה זו חייבת למצוא את פתרונה לפני חודש אוגוסט. יש צורך לדעת היכן אנו עומדים בנוגע לדיון זה, החל משנת הלימודים הבאה. סבלנו רבות אשתקד בגלל אי הקביעות בלוח הזמנים. אין צורך להתחיל מחדש בבעיות מסוג זה, עמדתנו צריכה להיות ברורה.

בעיית הספרים: בעיית הספרים היא חשובה ויש לבדקה במיוחד לאור מצב הדראכמה. אין לחייב את התלמידים לרכוש בכספם ספרים בעברית ובצרפתית. עד עכשיו עלה מחיר הספרים פי שניים. אני מטיל ספק אם הקרן ע״ש אברהם ריווח או ״תורה ומלאכה״ יהיו מסוגלים לייבא ספרים לפי 600 דראכמות ללירה שטרלינג. אם אפילו מוסדות אלה יעשו מאמצים רבים, לא יוכלו אלא להגביל את הליבראליות שלהן, ואנו נימצא איפוא במצב קשה. יש לקחת בחשבון בעיה זו כבר מעכשיו, כדי לא לעמוד בפני הפתעות. בנושא זה התנהל דיון עם המנהלים שלנו בישיבות רבות. כדי למנוע מצב בלתי נעים יהיה צורך בהדפסת מספר ספרים בעברית, בעיר. ארגון המורים דאג לקבל הסכמה לכך דרך ועד החינוך בירושלים. אנו מחכים לתשובה בנידון. ספרים שיודפסו כאן, יעלו יותר בזול מאלה שיובאו מארץ ישראל או מפולין [4].

מכינה ע״ש ״בני ברית״: המכינה שנבנתה בחצר בית הספר קאזיס באמצעות ״בני ברית״, מורכבת משתי כיתות. החדרים כבר הושלמו ויימסרו לוועד הקהילה. יש צורך כבר מעכשיו למצוא את הכספים הדרושים לרהט איתם את הכיתות האלה. דבר זה לא יעלה יותר מ־4,000—5,000 דראכמות.

לימוד ציור: שיעורי הציור הניתנים ע״י המורה המומחה מר לזר, לא נתנו שום תוצאות בכיתות הראשונה, השניה והשלישית. אני מציע למסור את ההדרכה למורה לקאליגרפיה ביוונית. מר לזר יתחיל את ההדרכה בכיתה הרביעית ואנו נדאג שהוא ימלא את תפקידו ביעילות.

חידוש החוזה עם המורים מאר״י: כיוון שהחוזה להעסקת הגב׳ אאורבאך וכן מר נוח לוי ומר צבי הרכבי, פג תקפו, חייבת הוועדה להחליט אם יש לחדשו ובאילו תנאים. בכל אופן יש להביא לידיעתם שהמשכורות תשולמנה בדראכמות, כדי למנוע בעיות הנובעות מאי יציבות הדראכמה.

אלה הן, רבותי, הבעיות העיקריות שאני חושבן לדחופות ושיש לפתור אותן לטובת מוסדותינו.

כדי שאוכל לסיים את כל ההכנות במשך החודשים יולי—אוגוסט, לקראת התחלת שנת הלימודים, הנני מבקש להקדיש זמן מתאים לבחינת הבעיות הנ״ל, החייבות למצוא את פתרונן לא מאוחר מאשר עד סוף יוני. שנת הלימודים תרצ״ג (1932/33) חייבת להתחיל בזמן עם כל אנשי הסגל ועם ארגון שיטתי, כדי שנוכל להבטיח תוצאות טובות מאלה שהשגנו עד היום.

(—) ז׳ קון

המפקח הכללי של בתי־ספר קהילתיים.

---

* הערות בתוך סוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [ביה״ס היסודי בשלוניקי היה בן 6 כיתות (והגימנסיה גם היא בת 6 כיתות)].

2 [כפי שאפשר לראות, דאג המפקח קון ללימוד היוונית, והוסיף שעות לעברית רק בלית ברירה].

3 [בית ספר של הקהילה בשכונות אלה].

4 [ואכן בשנת תרצ״ד (1934) הוציאה ״תורה ומלאכה״ ספרי קריאה עבריים, ערוכים ע״י א. וולודארסקי, המפקח על בתי הספר של הקהילה אחרי ז׳ קון, בשם ״בדרך״, לשנות הלימודים א׳—ו׳. הספר לכיתה ב׳ נדפס בדפוס איסטרומסה ומוקדש לזכר אליהו לוי בן נחמיאס; הספר לכיתה ג׳, בדפוס איסטרומסה, מוקדש ליוסף יצחק נסים, נשיא ״תורה ומלאכה״; הספר לכיתה ד׳, בדפוס ביזיס, מוקדש למשה חיים בן ב׳יניסטי, נשיא לשעבר של ״תורה ומלאכה״; החלק האחרון, בדפוס איסטרומסה, מיועד לכיתה ה׳ ו־ו׳].

המורים העברים בבתי הספר בשלוניקי
מאת חיים א׳ טולידנו

לזכרו של אבי המנוח ר׳ אהרון אברהם טולידנו ז״ל, מורה בתלמוד תורה הגדול.

כשבאים לפרסם ספר אשר יתן תמונה מגדולתה ותפארתה של עיר ואם בישראל — קהילת שלוניקי המהוללה — מן הראוי להקדיש גם פרק על המורים והמחנכים העברים בקהילה זו, אשר עליהם הוטל התפקיד הנעלה והקשה — לחנך את הנוער ברוח היהדות, שיהיה נאמן למסורת האבות, להשריש עמוק בליבו את ערכיה המקודשים של האומה, כדי שיוכל לעמוד איתן ביהדותו ולא יפול קרבן להתבוללות.

לא ארחיב את הדיבור על בתי הספר והמורים בעבר. אסתפק בסקירה קצרה על המורים של הדורות האחרונים, אשר חלק מהם היכרתי, ואשר רובם ניספו בשואה.

המורים העברים, שבחרו להם את המקצוע הזה, באו רובם ככולם מבתים מסורתיים, בהם נשמרו התורה והמצוות בקפדנות. מספר רב מביניהם היו בנים של רבנים וחכמים גדולים בתורה. המושג "מקצוע" שהשתמשתי בו אינו מדוייק. למורים העברים בשלוניקי לא היתה ההוראה בבחינת מקצוע; היא היתה ייעוד שמילאו אותו באמונה, בחרדה ובקדושה, בהיותם חדורים הכרה בגודל ערכו וחשיבותו של חינוך הנוער לנאמנות לעם ולמסורת האבות. המורים דבקו בכל מאודם ובכל נפשם במשימה זו, ומילאו תפקידם במסירות, ועל מזבח דבקותם לייעוד זה הביאו קרבנות לא מעטים.

להלן דוגמה אופיינית (המקרה ידוע לי ממקור ראשון; שמעתיו מפי אבי המנוח):

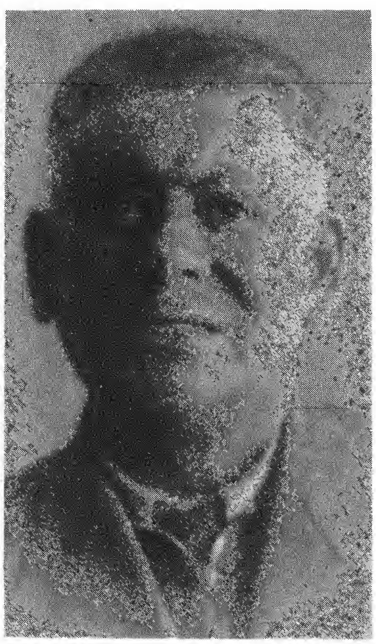
קופת ועד הקהילה בשלוניקי לא תמיד היתה מלאה, ותשלום המשכורות למורים התאחר לפעמים למעלה מחדשיים ושלושה. מצבם החמרי של המורים היה תמיד דחוק, מכיוון שחיו ממשכורתם הזעומה. עד שקיבלו את משכורתם מוועד הקהילה, היו קונים את המצרכים לבני משפחתם בהקפה. והנה קרה מקרה לא נדיר, שתשלום משכורת נדחה מחודש לחודש; החנווני לא יכול עוד להמתין לתשלום החוב שהצטבר אצלו ואיים להפסיק לספק מצרכי מזון. הגיעו מים עד נפש, וחרפת רעב איימה על המורים ובני ביתם. לנוכח מצבם המיואש, התאספו כל המורים ובלית ברירה ואחרי היסוסים רבים, קיבלו החלטה להכריז על שביתה ביום הראשון הקרוב.

מנהל תלמוד תורה באותם הימים היה ר׳ אליהו חסון זצ״ל, שהיה ממונה גם על הצד האד־מיניסטרטיבי של המוסד. באותו יום ראשון נהרו אלפי התלמידים כרגיל לבית הספר. המורים ה"שובתים" הגיעו גם הם לבית הספר, אך לא נכנסו לתוכו, והסתובבו על יד השער; למרות הכל, נקף אותם מצפונם ולא נתן להם להישאר בבית. רגעים מספר לאחר הצלצול יצא אליהם ר׳ אליהו חסון והקים עליהם צעקה גדולה ומרה:

— ביטול תורה! ביטול תורה מתינוקות של בית רבן!

לשמע קריאתו וגערותיו, הזדעזעו המורים, לא יכלו לעמוד ב"מריים", מיהרו להיכנס לבית הספר והתחילו בהוראה. כך נסתיימה ה"שביתה" [1].

מורים טובים אלה היו מצניעי לכת, ואהבה ואחווה שררו ביניהם, כיוון שראו עצמם כשייכים למין מיסדר מיוחד של חלוצים ולוחמים למען החינוך היהודי. את כל זמנם החפשי בילו בקריאה ולימודים, על מנת לרכוש ידע נוסף. הם בלעו בצמא את הכתוב בעיתונים העבריים שהופיעו אז ואשר הגיעו מחוץ לארץ כגון: "המליץ", "המגיד", "הצפירה" וכו׳. הם לא נהגו לבלות בבתי הקפה או בבתי שעשועים, ומעולם לא התבטלו וישבו בחיבוק ידיים. קריאת ספר או עיתון עברי היו עבורם בבחינת עונג עליון. בימי החופש הגדול היו קבוצות מורים, שהתיידדו ביניהם, יוצאות לטיולים לשכונות או חורשות, מהוץ לעיר ובחיק הטבע, כגון, שח סויו, קאראבורנו, ביש צ׳ינאר

אהרון טולידנו, מורה בתלמוד תורה הגדול

Aharon Toledano, maestro del Talmud Tora Hagadol.

המורים והמורות בבתי הספר של הקהילה, תר״ץ

Los maestros i maestras de las ascolas communalas, 1930.

ושיחם ושיגם שם נסב על נושאים רציניים, על הפוליטיקה העולמית, על התנועה הציונית, ובייחוד עסקו והשתעשעו בחידושי דיקדוק, בחידודים בלשון העברית, ובדברי תורה.

בעזבון אבי המנוח למשל, שידע כמעט את כל התנ״ך בע״פ, מצאתי בין היתר מראי מקום לכל הפסוקים הסופיים שבפיוט ״מי כמוך ואין כמוך״ של ר׳ יהודה הלוי, אשר אנו נוהגים לקרוא בשבת ״זכור״, וכן המקור של פסוקי הפזמון ״אמר ה׳ ליעקב אל תירא עבדי יעקב״, שאנו נוהגים לזמר בכל מוצאי שבת. יש לזכור כי לא היו להם קונקורדנציות, והם אהבו לחפש בעצמם בספר הספרים האהוב, ולרשום את גילוייהם, בדרך כלל בכתב רש״י או ״חצי קולמוס״ נאה.

אחת מתכונות היסוד של מורים אלה היתה סבלנותם האין סופית. כאמור, היתה ההוראה עבורם בבחינת ייעוד, ומסיבה זו יגעו וטרחו והשתדלו בכל מאמציהם להחדיר את חומר הלימודים בקרב התלמידים; בסבלנות מופתית שנו וחזרו פעמים אין ספור על השיעורים, עד שהכל היה מובן וברור אפילו לתלמידים קשי התפישה. גם בהפסקות, ואחרי שעות הלימודים, עמדו המורים לרשות התלמידים אשר פנו אליהם, וברצון נתנו את כל ההסברים שנדרשו בכל המקצועות שלימדו, וכך התחבבו על תלמידיהם, שראו וחשו את יחסם האבהי כלפיהם.

✶

במחברת הזכרונות שאבי המנוח הניח אחריו הוא כותב בין היתר על שיעורי ההשתלמות שקיבלו המורים העברים מהמנהלים של המוסד — משה אוטולינגי ויצחק אפשטיין, אשר הוזמנו במיוחד מחוץ לארץ — והחדירו לבית ספר גדול זה רוח חדשה בהוראה ובפדגוגיה. הודות להשפעתם והדרכתם של מנהלים אלו, בוטלה השיטה של לימוד תנ״ך, למשל, ע״י תרגום ללאדינו (עתיקה) של כל פסוק נלמד, והוחל בלימוד תנ״ך ויתר המקצועות (עברית לפי טקסטים חדשים, חשבון, איספאניולית ועוד) לפי נורמות ההוראה האירופאיות, ולרוב בשיטת עברית בעברית. ההתקדמות בשטח זה היתה כה גדולה, שהדבר עשה רושם כביר אפילו על פרופ׳ קלוזנר, שביקר בתלמוד תורה הגדול בשלוניקי, בשנת תרע״ב (1912).

והרי קצת מרשמיו (לפי הספר ״עם וארץ קמים לתחיה״, תל־אביב, תש״ד):

״עמדנו בסאלוניקי, בעיר זו היהודית ביותר שבתורכיה כולה. על החוף פגשנו צעיר אחד, שדיבר עברית נאה כל כך והיה בקי כל כך בספרותנו ובעניננו, עד ששאלתיו:

— כמה שנים אתה דר בסאלוניקי?

בטוח הייתי, שצעיר מרוסיה הוא שנתישב בסאלוניקי. וכמה גדלה תמיהתי, כשהשיב לי:

— כאן נולדתי. ספרדי אני ושמי מולכו [2].

— והיכן למדת עברית במידה מרובה כזו?

— כאן ב׳תלמוד תורה׳. גם הרביתי לקרוא את העיתונים העבריים ואף ניסיתי לכתוב בהם.

משתוקק הייתי לראות ׳תלמוד תורה׳ זה שמגדל צעירים כאלה. כבר שמעתי תהילתו. אבל לא ציירתי לעצמי, ש׳תלמוד תורה׳ יהיה מוכשר לתת חינוך כזה.

אבל בדרך הילוכנו לתלמוד התורה נכנסנו לבית הספר של חברת 'כל ישראל חברים'. נכנסתי אל הכיתה העליונה, שבה היה אז שעתו של השיעור העברי. 'חכם' ספרדי צעיר הורה מתוך ספר לימוד חדש, הוצאת "תושיה", את הלשון העברית. ה'חכם' היטיב לדבר עברית וניכר היה, שמשתדל הוא ללמד את לשוננו בתור לשון חיה ובאופן הנהוג בימינו. אבל רק שעה אחת ביום מלמדים עברית בבית ספרה של 'כל ישראל חברים' — וכמובן, אין זה מספיק.

אבל לאורך ימים יישאר בזכרוני הביקור ב'תלמוד תורה'. לא תלמוד תורה הוא זה, אלא גימנסיה עברית גמורה. מלמדים בו התעמלות ותלמוד, דברי ימי ישראל וידיעת טבע, תנ"ך וצרפתית, ועוד. והכל בעברית. כאן ראיתי בפעם הראשונה כיצד מפקדים בעברית את גדודי המתעמלים. וכאן שמעתי בפעם הראשונה, כיצד 'חכם' ספרדי, למדן מופלג, מלמד את התלמוד בלא תרגום ז'ארגוני בלא בוהן היד הימנית ובלא ניגונים בטלניים משונים. זה היה לימוד ישר פשוט וטבעי. התלמוד היה בפעם הראשונה בעיני לימוד הגיוני ככל הלימודים. ועל ידי הביאור העברי נעשה יותר קל, יותר מובן, יותר עברי — אם אפשר לומר כך.

ומה שהפליאני ב'תלמוד תורה' זה ביותר היה — שכל המורים הם 'ספרדים טהורים'. חוץ מן המנהל, מר יצחק אפשטיין, אין בו מורים אשכנזיים כלל. דבר זה מוכיח, שמר אפשטיין לא כפה הר כגיגית על אחינו הספרדים ולא הביא להם דבר זר מן החוץ, אלא אך אסף וכינס את הניצוצות העבריים, שהיו פזורים במקומות שונים, אל מקום אחד".

✶

מלבד תלמוד תורה הגדול וסניפיו ובנוסף לרשת בתי הספר של הקהילה, היו בשלוניקי הרבה בתי ספר פרטיים שנקראו על שם מייסדם ומנהלם, וביניהם:

בי"ס גאטניו, אשר נוסד ע"י ליאון גאטניו (כיהן גם כנשיא הקהילה); בי"ס פינטו, על שם מייסדו יצחק פינטו, שמאיר פינטו בנו ניהלו אחריו עד השואה; בי"ס החינוך שמייסדו ומנהלו היה משה בנבנישתי, עיתונאי, שפירסם מאמריו בשבועון "פרו ישראל"; בי"ס בן ארדוט; בי"ס של הגב' סול ג'אחון; בי"ס וארסאנו; ואחרון אחרון חביב: הגימנאסיה המפוארת אלשיך, שמייסדה היה יעקב אלשיך, ואחריו המשיכו בניו: יצחק (מראשוני הציונים בעיר, מקורב למזרחי והצה"ר) ואברהם, שזכה לעלות לארץ ישראל לפני השואה, יסד בה את הספריה הצרפתית אלשיך, ונפטר בת"א בתש"י.

✶

מורי בית הספר של הקהילה בשכונת קאלאמריה (ת"ת הקטן). המנהל, אברהם גאטיניו, יושב שני מימין

Los maestros de la escola communala de Kalamaria.

אזכיר להלן כמה ממנהלי בתי הספר ומהמורים העבריים שכיהנו בקודש במוסדות החינוך הקהילתיים והפרטיים בשלוניקי בתקופה האחרונה (עד כמה שאני זוכר) ואשר רובם ניספו בשואה האיומה בשנות תש״ג—תש״ד. הי״ד:

יעקב בוטון, מנהל בית הספר ״קאזיס״, ע״ש נשיא הקהילה יעקב קאזיס, בפרבר הגדול ״151״; אברהם גאטניו, מנהל בית הספר בקאלאמרייה; אברהם עטאס, מנהל בית הספר בריז׳י־וארדאר, מורה בשיעורי ערב של ה״מזרחי״, אביו היה רב; חננאל חיים חסיד, מנהל בית הספר בשכונת בארון הירש, היה מושך בעט סופר וכן חיבר פזמונים בשביל אגודות הפיטנים ״הלל וזמרה״, ו״נעים זמירות״; אברהם בן ח״ם יעקב מאטאראסו, מנהל בית הספר בשכונה מס׳ 6, כיהן כמזכיר אגודת המורים העברים, תירגם ללאדינו סיפורים ומאמרים מעברית שהתפרסמו ב״איל ג׳ידיו״; ח״ם אברהם פרץ, מנהל בבית הספר בשכונת קאמבל (מחוץ לעיר), זכה לעלות לארץ, כיהן כאן כרב ב״צור משה״, היה צנוע, הסיד ועניו, נפטר בת״א; חיים העליון, מנהל בתלמוד תורה ע״ש יוסף ניסים (ב״קאמפאניאס״), שלח את בנו ללמוד בסמינר לרבנים באי רודוס.

ראוי שייזכרו לטובה גם אותם המורים שעסקו בהוראה לפני התקופה האהרונה. אחדים ממורים אלו, כפי שנמסר לי, עסקו גם בהוראת הלשון התורכית (לפני כיבוש שלוניקי ע״י יוון בראשית תרע״ג):

ח״ם אליהו חסון, שימש כמנהל האדמיניסטרטיבי של תלמוד תורה הגדול; יעקב אליהו הכהן, מנהל תלמוד תורה הגדול; ח״ם אברהם בן ארדוט; ח״ם חיים אלעזר; ח״ם מרדכי סאיאס; ח״ם רפאל שלם; ח״ם יצחק ברודו; ח״ם אליהו פ׳ראנסיס; ח״ם משה ניסים, שבנו מלאך ניסים המשיך בהוראה; ח״ם יעקב עטאס, שבנו המשיך בהוראה (הוא המנהל אברהם עאטאס); ח״ם יעקב מאטאראסו, שבנו אף הוא עסק בהוראה (הוא המנהל אברהם מאטארסו).

המורים אשר הכניסו שיטות מודרניות בהוראת העברית, הלא הם: דניאל סאיאס, אחיו של הרב מרדכי סאיאס; אליהו איסטרומזה; אליהו ברזילי (זה האחרון כיהן בזמן המלחמה האחרונה כרב ראשי בקהילת אתונה וברח אצל הפרטיזאנים בהרים על מנת לא למסור לידי הגרמנים הכובשים את השמות והכתובות של היהודים שהתגוררו באתונה). מורים אלי השתלמו בארץ ישראל וחזרו לשלוניקי. הם עשו רבות להפצת הלשון העברית בקרב האוכלוסיה והנוער, וברוב הופעותיהם הציבוריות נשאו דבריהם בעברית בעקשנות בלתי רגילה.

תלמידי כיתה ב׳ (כיתה ראשונה אחרי 2 מכינות) בבית הספר קאזיס, תרפ״ח.

Elevos de la escola Cazes, 1928.

להלן רשימת מורים נוספת:

אהרון טולידנו ומשה נער (זכו לעלות לארץ ונפטרו בתל־אביב); דוד יקר, אוהד "פועלי ציון", פדגוג מוסמך שהכשיר מספר גננות לגנים בשפה העברית; ברוך בן־יעקב, דרשן מצויין, חוקר ותלמיד חכם מובהק, מורה בבי"ס קאזיס; מירקאדו קוב'ו, מורה בבתי ספר קאזיס, אלשיך ופינטו; מיכאל מולכו, חוקר והיסטוריון שחיבר מספר ספרים, נפטר לפני שנים בבואנוס איירס; מנחם משה, מורה בבי"ס קאזיס, שהוציא לאור מילון כיס שימושי עברי־איספאניולי; שמואל יצחק שאלתיאל, מורה בתלמוד תורה, עיתונאי שחתם מאמריו בראשי תיבות "שי"ש"; אברהם וארסאנו, חיים פינחס, רפאל (בן הרב יעקב) חביב — שלושתם נמנו בין מנהיגי "צעירי מזרחי"; אברהם אשכנזי, חיבר שירים רבים ופירסמם ב"לה איפוקה", "איל אב'יניר", "איל מכביאו", ו"איל ג'ידיו"; אהרון חיים, מורה לספורט ולהתעמלות שהתמסר לעסקנות ציבורית והתנדב לתת שיעורי התעמלות להסתדרויות הנוער של סניפי ה"מזרחי"; יצחק חיים, אחיו של הקודם, מורה גם בשיעורי ערב לעברית בהסתדרות ה"מזרחי"; אברהם סטרומזה; אהרון ברוך (אחיו של ברוך בן יעקב); מרדכי קאסטרו; ז'אק חסיד (מורה לצרפתית); רחמים ברכה; רפאל מונינה; מלאך ניסים (אביו של ד"ר ניסים); שם טוב ברזילי, עיתונאי שכתב ב"פרו־ישראל"; אליעזר ברזילי; בנימין אסטרומזה, מורה ב"ליסה פ'ראנסה"; ברוך אלאלוף; מאיר סקאפה; אברהם (בן הרב יעקב) חביב, (עמד בראש "צעירי מזרחי", אוהב התורה וחוקר הטבע); מנחם נחמיאס, מורה לעברית והתעמלות.

מורות וגננות היו: רחל נג'ארי, שרה צרפתי, אליגרה מולכו, אסתר בן שוהם, לילי מנחם (שתי האחרונות עלו לארץ).

בבתי הספר של כי"ח (אליאנס) כיהנו כמורים לעברית: הרב משה טאזארטיס, היה גם דרשן מובהק שמשך המונים, וכן משורר שהיה חותם בכינוי המבי"ט (ר"ת: הרב משה בן יוסף טאזאר־טיס); יעקב בן עוזיליו, חזן מפורסם; שמואל כהן, חזן בבית כנסת המפואר "צרפתי".

בתקופה האחרונה הובאו גם מספר מורים מארץ ישראל להוראת השפה העברית, וביניהם: דוד אבישר, שלמה יצחקי, צבי הרכבי, נוח לוי, מר טננהאוז, והמורות: רוחמה ובת שבע, גב' גביזון ועוד.

גן הילדים העברי, תרפ"ח. באמצע, עומדת — הגננת מארץ ישראל, יושבת — הגננת אסתר בן שהם.

Gan-Yeladim, 1928.

המורים העברים בשלוניקי היו מאורגנים באגודה מיוחדת שהיתה פעילה מאד. היא דאגה לפתח קשרי ידידות בין חבריה, הגנה על זכויות המורים בפני ראשי החינוך בוועד הקהילה, פעלה נמרצות למען הרמת קרנו של המורה העברי ואירגנה הרצאות על נושאים לאומיים וחינוכיים. לפני השריפה הגדולה משנת תרע״ז (1917) עמדה לרשותם ספריה עברית גדולה ועשירה.

בתקופה האחרונה היו היחסים בין המורים והוועדה העליונה לחינוך של ועד הקהילה (קומיסיון סופיריורה די אינסטרוקסיון) מתוחים מאד. על רקע לחצם של השלטונות היווניים להגביר את הוראת השפה היוונית בבתי הספר של הקהילה — על חשבון שעות ההוראה של השפה העברית — נוצר מצב שמספר מורים עברים נהיו מיותרים והיו צריכים לפטרם. האגודה פעלה נמרצות ובתוקף למען הגנה על זכויותיהם. יצויין פה שהם מצאו לוחם אמיץ שעמד לימינם ועזר להם, הוא מר אברהם רקנטי, שהיה חבר בוועדה זו ואשר לא הרשה לחוגי המתבוללים — ולמפקח הכללי מר קון — לקפחם. כאשר עלה לארץ ישראל עם משפחתו בשנת תרצ״ד, הביעה לו אגודת המורים העברים את הוקרת חבריה במכתב נרגש, בו הם הודו לו מקרב לב על פעלו למען הגן על זכויותיהם, ובעיקר על מלחמתו העקשנית, למען מנוע קיצוץ הוראת השעות בשפה העברית בבתי הספר של הקהילה[3].

רוחמה ובת שבע, המורות שבאו מארץ ישראל

Ruhama i Bath-Cheva las maestras de Eretz-Israel.

✶

בסקירה זו העליתי בקצרה זכרונות אחדים על המורים העברים בשלוניקי, שביניהם הייתי מעורב, בתור בנו של אחד מהם ובתור תלמיד שקיבל את חינוכו הראשון ברשת תלמודי התורה.

בסוף דברי צריך אני לציין את העובדה שבתנועה המוגברת של עליה משלוניקי לארץ ישראל בשנות תרצ״א—תרצ״ו היה חלק המורים בה כמעט אפסי; עובדה פאראדוכסלית בעלת תוצאה טראגית. למורים אלה, שהקדישו את כל חייהם להוראת העברית, לא היו סיכויים להיקלט בארץ, בה פלטו בתי המדרש למורים ולמורות מדי שנה בשנה, מורים צעירים ומוכשרים. על כן לא עלו המורים לארץ — בגלל מדיניות כושר הקליטה של ממשלת המנדט — ורובם ככולם ניספו בשואה.

כשאנו מעלים את זכרם של רבבות קרבנות השואה מקהילת שלוניקי המפוארת, נזכור במיוחד את הנפשות הקדושות והטהורות של המורים העברים, שברוב מסירותם הצליחו לזרוע עמוק בליבות אלפי התלמידים, שחונכו על ידם בתלמודי התורה ובבתי אולפנא אחרים, את הזרע הקדוש של אהבה למסורת, ללאום ולשפה העברית. זרע זה נבט ברבות הימים והצמיח פרי, וחלק גדול מתלמידיהם הצטרף לתנועות הציוניות השונות ועלה לארץ.

1 במקרה דומה — בתקופה יותר מאוחרת — התערב בדבר אברהם רקנטי, שהיה חבר הוועדה העליונה לחינוך של הקהילה, השיג הלוואה מיוחדת מבנק ״אוניון״ שמנהלו היה המחנך הותיק יוסף נחמה, וממנה שילמו משכורות המורים.

2 הוא יצחק ר׳ מולכו, שוחר התרבות העברית, ציוני מנוער, שעלה ארצה בתרע״ט והתיישב בירושלים.

3 ראה בקובץ ״אברהם העברי״, עמ׳ 68, 69, 77.

אמר העורך :

הרשימות שלפנינו מכילות ידיעות שונות על פעילות כלכלית זו או אחרת בין יהודי שלוניקי, הן מדגישות את תרומתם של אישים או משפחות שונות, מבליטות עובדות וסטאטיסטיקות, בעיקר בנוגע לשנים האחרונות לקיום הקהילה, אבל אינן מרכיבות ביחד תמונה, אף לא חלקית, של חיי המסחר והכלכלה של יהודי העיר. אף אנו לא נוכל להרחיב את היריעה, אך ננסה בכמה שורות לתת לקורא מושג־מה על החיים הכלכליים של הקהילה בדורות האחרונים.

המאה הי"ט וראשית המאה הכ' היו תקופת זוהר נוספת בחיי קהילת שלוניקי מבחינה רוחנית־תרבותית ובעיקר מבחינה כלכלית. מספר יהודי העיר הגיע ל־90,000 מתוך אוכלוסיה של כ־160,000 נפש. היתרונות והאפשרויות שהיו להם מאז הגיעו מספרד ומאיטליה התפתחו והתעצמו בתקופה זו ביתר שאת. המודרניזאציה של האיזור, בניית הנמל העמוק, הנחת מסילת הברזל, סלילת הדרכים החדישות, התפתחות שירותי הדואר והמברקים — הגבירו כפל כפליים את הקשרים המסחריים שהיו להם מתמיד עם חוץ לארץ, בעיקר עם אחיהם בארצות אירופה ובמדינות הקיסרות העותומאנית. השכלתם וידיעת השפות (צרפתית, איטלקית, גרמנית, עברית ואיספאניולית) נתנו בידם מכשיר רב השפעה שבעזרתו שלטו בכל ענפי הכלכלה בעיר ובסביבתה. עשייתם המשקית היתה רחבה; הם עסקו במלאכות הפשוטות ביותר ועד המורכבות ביותר, שדרשו ידע, ניסיון והתמחות, כולל מקצועות חפשיים כגון: הנהלת חשבונות, הוראה, משפט, הנדסה, רפואה, מנהל עסקים, וכן השקעות ופעילות פינאנסית עניפה.

המסחר היה מפותח מאד, בעיקר מאמצעה של המאה הי"ט. רוב סיטונאי הכותנה, העורות, הטקסטיל, הדגנים, הסוכר, הקפה, התרופות, העצים, הנייר, כלי המתכות, סחורות הברזל, חמרי הבנין וכו' היו יהודים. הם היו מהמשתתפים החשובים והעיקריים בירידים העונתיים שהיו מתקיימים במקומות שונים בסביבות העיר ונמכרה בהם התוצרת החקלאית של מאקדוניה, הן להספקה ליושביה והן ליצוא לארצות חוץ. מסחר זה היה מרוכז באיזור שהיה קרוי ה„אישטירה"; באיזור „סיבי" התרכזו סיטונאי הפירות היבשים, הגבינות, הדגים המלוחים וכו'. בעלי חנויות כלבו גדולות, שלפעמים עבדו בהן עשרות פקידים ועובדים, היו בבעלות יהודית, והן סיפקו סחורות לצרכני שלוניקי ולחנויות בכל רחבי מאקדוניה.

מכבי אש יהודים בשלוניקי

Tulumbadjis jidios

מובן מאליו שהיו קמעונאים ובעלי חנויות לכל סוגי הסחורות, שהיו מפוזרים בכל חלקי העיר ובעיקר בשכונות היהודיות. החנויות הגדולות לצרכי מזון היו מרוכזות ב„פלאסה", שכינוה „לה פלאסה ג'ודיאה" (השוק היהודי), כיון שרוב חנויותיה ובתי המסחר בה היו בידי יהודים. במרכז של שוק זה עמד בית הכנסת „מדרש בורלא" המכונה „איל קהל די לה פלאסה", שכמעט כל היום שקק "מניינים", שהתפללו זה בצד זה או זה לאחר זה, שחרית מנחה וערבית.

היהודים — כמו במקומות אחרים בעולם — הפעילו בעיר מערכת בנקאית מסועפת בעלת קשרים מצויינים עם חוגים פינאנסיים, בעיקר באירופה המערבית ובאנגליה. רוב הבנקים (ובתי המסחר לאריגים וטקסטיל) היו מרוכזים סביב האיזור „לה קיושה די מאלטה".

בעלי הון מבין היהודים השקיעו רכושם בבניית שכונות מגורים — למכירה ולהשכרה — לא רק ליהודים, וכן בבניית מרכזים מסחריים ובנייני חנויות (למשל, רוב הבניינים הגדולים החשובים שקמו בשלוניקי בין שתי מלחמות העולם נבנו ע"י משפחת מודיאנו, כגון „סיטה שאול", ו„סטואה מודיאנו"). ועד הקהילה עצמו היה בעל נכסי דלא ניידי (מגרשים ובניינים) רבים בעיר, שנרכשו במשך הדורות, ושימשו מקור הכנסה נאה למוסדות הקהילה. היו גם בעלי אחוזות ויערות לשם ייצור עצים ופחמים להסקה, עד שהממשלה היוונית הפקיעה את האחוזות מידי בעליהן היהודים.

עובדה מעניינת היא שלא רק בין בעלי הבניינים והמשקיעים היו הרבה יהודים; ברוב הפרוייקטים גם המהנדסים, הקבלנים, פועלי הבניין ובעלי המקצוע האחרים — היו אף הם יהודים.

בצד מהנדסי בניין ואדריכלים היו מהנדסי מכונות וטכנאי טקסטיל (רובם למדו בצרפת וחזרו לעיר מולדתם).

בעלי המקצועות החופשיים, בנוסף למהנדסים, היו עורכי הדין, שלמדו משפט, בדרך כלל בקושטא או בצרפת, והיו פעילים לעיתים אף בחיים הפוליטיים של המדינה. יהודים רבים היו רופאים נודעים לתהילה. (יהודי שלוניקאי, ז'אק פאשה נסים, היה קצין רפואה גבוה בצבא הטורקי ומנתח ראשי בבית החולים הצבאי בעיר). רבים מהם פעלו גדולות — לפעמים בהתנדבות — למנוע מחלות ולהביא מזור לתושבי שכונות העוני. כידוע בית החולים היהודי ע"ש הירש היה המוסד הרפואי החשוב ביותר בעיר במשך שנים רבות. כן הוקמו ע"י הציבור היהודי מרפאות, בית מחסה לחולי רוח, בתי זקנים ועוד, שכל הצוות הרפואי והמקצועי בהם היה מורכב מיהודים.

המורים בבתי הספר היהודיים (הציבוריים והפרטיים), היו כמובן יהודים, אם כי מנהלי בתי הספר לא נמנעו מלהעסיק גם מורים טורקים, יוונים או צרפתים ואיטלקים, כדי להעלות את רמת ההוראה במקצועות מסויימים (שפות, מאתימאטיקה, מדעים). מורים יהודים רבים לימדו גם בבתי הספר הזרים שהיו בעיר ורבים מתלמידיהם היו מבני ישראל.

צעירים לא מעטים נשלחו לארץ ע"י מוסדות תרבות או בעזרת ועד הקהילה, למדו בה במוסדות חינוך וסמינרים למורים וחזרו לשלוניקי להיות מורים ומנהלי בתי ספר. חלק מהמורים והגננות הובאו לשלוניקי מארץ ישראל, מאיטליה ואפילו מפולין.

מובן מאליו שהיו בעלי מקצועות קודש כגון שוחטים, חזנים, מוהלים, כותבי ספרי תורה, תפילין ומזוזות, יצרני שופרות וכו'. אולם, צריך להדגיש שרבים מהם עשו את עבודתם לשם שמים בהתנדבות או בתשלום מועט ביותר.

לא רק במסחר, בנקאות ובמקצועות חפשיים עסקו יהודי העיר; המלאכה והתעשיה תפשו מקום נכבד בכלכלתם. תעשיית הצמר, טווייתו צביעתו ואריגתו, שהיתה מקור פרנסה חשוב ביותר במשך דורות רבים, הצטמצמה מאד החל מהמאה הי"ח בעקבות התרבות בתי החרושת הגדולים והמודרניים לאריגים באירופה ובאנגליה. במקומה קמו או התפתחו תעשיות ומלאכות אחרות. נזכיר את העיקריות שבהן:

תעשיית תוצרת חלב למיניה ובייחוד גבינות רכות וקשות ממינים שונים, שיוצרו תוך הקפדה על הכשרות.

תעשיית היין וה„ראקי" (עראק) הייתה בידי היהודים כמעט באופן בלעדי, ואף כאן ננקטו כל האמצעים כדי שהיין יוכן בכשרות מלאה ללא מגע יד גוי.

בין מגדלי הטבק היו היהודים מועטים, אך בין היצרנים ובעלי בתי החרושת היה חלקם חשוב ורב, ואלפי פועלים יהודים עבדו בתעשייה זו. עולים משלוניקי אף היו בין בעלי המקצוע הראשונים שהניחו יסודות לענף זה בארץ.

יהודים הקימו בתי חרושת לטוויה וסריגה, בתי מלאכה למטריות ושמשיות, עסקו בעיבוד עורות, בייצור מלח, בייצור לבנים ורעפים, בייצור כלי אוכל וצלחות, בייצור איטריות. מהם היו גם בעלי טחנות קמח גדולות, בעלי בתי דפוס, מעבדי נחושת, צורפי זהב וכסף, יצרני בירה, אופים, מנפצי כותנה, נגרים, שרברבים, נפחים, פחחים, חוצבים ועובדים בשיש.

מקצוע שלא היה מקובל בריכוזי יהודים אחרים, ושעסקו בו רק יהודי שלוניקי, היה מקצוע הימאות; היו ביניהם דייגים, שהיה להם אף בית כנסת מיוחד, ק״ק סיציליה ישן (הידוע בשם ״איל קהל די לוס פישקאדוריס״), בעלי סירות וספינות להובלת נוסעים וסחורות, עובדי נמל בכל הדרגות, עמילי מכס, פקידי רשות, סוורים, נווטים, סבלים, בעלי אניות ובעלי סוכנויות לתובלה ימית ונסיעות, וכן מנהלי חברות ביטוח ובאי כח סוכנויות ביטוח.

נזכיר לבסוף תופעה מרנינה: החיים הכלכליים — כמו יתר הפעילויות הפרטיות והציבוריות — התנהלו גם בתקופה זו על פי ההלכה וה״הסכמות״ של ה״חכמים״ וטובי העיר (בצירוף הידע והתחכום המערביים) והצטיינו בהגינות ויושר למופת, עובדה שעזרה לא מעט להתפתחות והתעצמות הכלכלה היהודית. השבתות וחגי ישראל הורגשו היטב בעיר. בחלקים גדולים ממנה פסקה המלאכה ושבתו החנויות בשבתות וחגי ישראל; הדייגים ועובדי הים חזרו הביתה בערב שבת, והאניות שהגיעו לנמל שלוניקי בערב שבת המתינו ליום ראשון כדי להיכנס לנמל ולקבל את שירותיו, שכן נמל שלוניקי, שעובדיו ומנהליו היו רובם ככולם יהודים, שבת מערב שבת עד מוצאי שבת.

בסקירות המתפרסמות להלן, הובאו נתונים ומספרים בעיקר על שנת תרפ״ב (1922) והתקופה שלאחריה. שנה זו היתה שנה קריטית, שנת מעבר מהגמוניה יהודית בכלכלת שלוניקי לתחילת השתלטותם של היוונים על חיי המסחר, המלאכה, הבנקאות והשירות הציבורי.

הכלכלה היהודית המשגשגת, הוכתה אמנם מכה קשה מאד בשריפה הנוראה שהיתה בעיר בשנת תרע״ז (1917), אולם, באורח פלא, התאוששו היהודים — שהתפזרו בשכונות החדשות — וחזרו די מהר לאיתנם, כפי שאפשר לראות מהסטאטיסטיקות והמידע שבשנתון הכלכלי שהופיע רק חמש שנים אחרי השריפה. אולם שנה זו היתה שנת שיא, כעין רמיסיה רפואית אחרי מחלה קשה, שאחריה אכן באה נפילה והתערערות נוספת במצבם הכלכלי של יהודי שלוניקי, בשל כמה וכמה סיבות: חלה הרעה כללית במצב הכלכלי בגלל הינתקות העיר מקשריה עם כל ארצות הקיסרות העותומאנית והקמת מדינות שונות בשכנותה — רובן עוינות ליוונים — שקמו על חרבותיה של קיסרות זו, ולא שימשה עוד נמל מוצא לסחורותיהן; מצב התעסוקה אף הוא הורע בגלל הגירת עשרות אלפי פליטי אסיה הקטנה אליה בשנה זו, דבר שהצריך מאמצי קליטה והתאמת המבנה הכלכלי והפרסונאלי לכח העבודה החדש והבלתי מסודר שהגיע לעיר.

היהודים סבלו כמובן מההרעה הכללית, ומדחיקת רגליהם ע״י המהגרים היוונים החדשים. אולם בעיקר נפגעו בשל פעולות השלטון היווני, הגלויות והמוסוות, שנעשו בכוונה לנשלם ממעמדם ולפטרם ממקצועותיהם ועמדות המפתח שהיו בידיהם. כתוצאה מכך איבדו חלקים גדולים של הציבור היהודי את השפעתם ואת מקורות פרנסתם ונאלצו להגר לארצות אירופה, בעיקר לצרפת. בהשפעת התנועות הציוניות בעיר — חלה תפנית חיובית בהגירה זו משנת תר״ץ (1930) והלאה, ורבים עלו לארץ, במיוחד לתל־אביב, השתלבו בכלכלתה והשתתפו בפיתוחה.

מצעד חברי הקורפוראציות
של בעלי המלאכה היהודים

Miembros de las
corporaciones judias en una
manifestation

פעילות היהודים בחיי המסחר ׃
(או סיפורן של שתי משפחות)
מאת דוד (דאוט) לוי

ההגמוניה היהודית בכלכלה

תודות למצבה הגיאוגרפי, היתה שלוניקי מאז ומתמיד מרכז מסחרי בעל חשיבות. היא היתה מיבאת סחורות מאירופה בדרך הים, לא רק לתצרוכתה היא, אלא גם ובעיקר עבור העורף היבשתי הגדול שמאחוריה.

באמצע המאה הקודמת, בין השנים ת״ר—תר״ך (1840—1860), היה יבוא הסחורות בדרך הים נעשה על ידי ספינות מפרשים, ומשלוחן לאיזורים פנימיים — בעגלות רתומות לסוסים או לשוורים. החל משנת תר״ך (1860) ניתנה דחיפה גדולה ליבוא כשהחלו אניות קיטור להביא סחורות לנמלה של שלוניקי. המשלוחים לעורף היבשתי החלו להתפתח לממדים גדולים יותר החל משנת תר״ל (1870), עת החלו להשתמש בקו הרכבת הראשון שחיבר את העיר עם איזור סקופיה. התפתחות נוספת חלה בשנת תרמ״ב (1882), כשנפתח מסעף הרכבת זיבקצ׳ה—וראגנה, שאיפשר לשלוניקי להתקשר עם קווי הרכבת האירופיים המרכזיים.

בשנת תרנ״ב (1892) הוקם קשר רכבת בין שלוניקי לקושטא, וזמן קצר אחר כך — גם בין עיר זו למונאסטיר. רשת מסועפת זו של קווי רכבת, ששירתה את האיזורים הפוריים ביותר של הבלקנים, ואשר שלוניקי היתה קשורה אליה, העניקה לעיר מעמד בעל חשיבות גדולה בחיי המסחר, וכתוצאה מכך, קיבלה תנועת סחורות היבוא והיצוא שעברה דרך העיר, ממדים יוצאים מן הכלל.

בתחילת המאה שעברה, היה כ־70% מהמסחר הסיטונאי בידי היוונים, וכ־30% — בידי היהודים (הטורקים לא עסקו במסחר ; ברובם היו בעלי בתים, מטעים ופרדסים, אחרים היו פקידי ממשלה, ומיעוטם חנוונים וחקלאים), ורק אחר כך התהפך היחס הזה למצב של הגמוניה יהודית בחיי הכלכלה.

נציין להלן שמות של מספר פירמות יווניות חשובות :

ולאסטוס, סקיליציס, האריסיס, אבוט, רונגוטי, חאדזילאזארו, פאלטאדור, אב׳גרינוס, מוסוריס, חאדיפטו, בלאדי, סלאטאנו, אנגילאקי, חריסטו, ריגה ועוד.

הפירמות היהודיות העיקריות היו אז : אלאטיני, שלמה פ׳ירנאנדיס, משה מזרחי, יצחק יהושע מודיאנו, ר׳ דוד פ׳ראנסיס, ר׳ יעקבאג׳י בנבנישתי, ר׳ יצחקוג׳ו שלום, ר׳ שבתאי חסיד, ר׳ יצחק בן שושן, ר׳ יוסף סאיאס, ר׳ יצחק טיאנו, ואחרות, בעלות חשיבות פחותה.

בשנת תר״ל (1870) החל מספר קטן של יהודים מכת ה״דונמי״ (שהתאסלמו עם המרתו של שבתאי צבי, אך שמרו בסתר על מנהגי היהדות) לעסוק במסחר, ותוך זמן קצר הם השיגו תוצאות יפות. אולם בשנת תרפ״ג (1923), בעת חילופי האוכלוסין בין טורקיה ויוון, הם הוכרחו — כיתר הטורקים — לעזוב את שלוניקי והשתקעו בקושטא.

ההגמוניה היהודית והמפנה הכללי במסחר, באו עם ההתפתחות של שתי הפירמות, אלאטיני ומודיאנו. יש לציין שמלבד התנאים האובייקטיביים שהזכרנו לעיל, היתה זו הפירמה אלאטיני שנתנה את הדחיפה העיקרית להתפתחות סחרה של שלוניקי והעניקה לעיר מוניטין בינלאומי מבחינה מסחרית, בנקאית ותעשייתית. היא קישרה את שלוניקי עם המרכזים המסחריים הגדולים במערב אירופה, ועל ידי כך פיתחה את היבוא לעיר ואת היצוא ממנה בממדים רציניים.

ד״ר משה אלאטיני

Dr. Moise Allatini.

אלאטיני ומודיאנו

נספר להלן בקצרה את תולדות משפחת אלאטיני, ששירתה את מוסדות הקהילה בכל השטחים, ואת תרומתה החשובה לחיי הכלכלה של העיר.

הראשון ממשפחת אלאטיני שבא מאיטליה היה כנראה אליעזר (לאזארו) אלאטיני. הוא הגיע לשלוניקי בשנת תקס״ב (1802) יחד עם אשתו. כאן נולדו לו שלושה בנים, משה (מואיזה), דוד (דאריו), שלמה, ושתי בנות.

בתחילה הוא פתח חנות קטנה והחל לייבא מאיטליה סחורות שכמעט ולא היו מצויות בשלו־ניקי. כבעל ניסיון הוא מצליח במסחרו, ותוך זמן קצר הוא מתחבב על כל חוגי הסוחרים. לאחר מספר שנים הוא נכנס כשותף לפירמה המסחרית הגדולה של יהושע מודיאנו. הפירמה החדשה שהחלה לפעול תחת השם "מודיאנו ואלאטיני" עסקה בעיקר במסחר קמח ותבואות. הצלחתה היתה כה גדולה, עד שהחליטה להקים בשלוניקי טחנת קמח מונעת בקיטור. למטרה זו נוסע אלאטיני לצרפת ומגיע לידי הסכם עם הפירמה דארבליי ושות׳, לפיו מוקמת חברה חדשה בשם "מודיאנו, דארבליי ואלאטיני", במטרה להפעיל את טחנת הקמח. גם חברה זו, כקודמתה החברה המסחרית, הצליחה בפעולותיה, ומידי שנה שיפרה את טיב מוצריה וגם את רווחיה.

בינתיים גדלו בניו של אלאטיני, ומחוסר בתי ספר מתאימים, שלחם אביהם ללמוד באירופה. הראשון, מואיזה אלאטיני, נשלח ללמוד רפואה, ושני אחיו האחרים, דאריו וסלומון, נסעו ללמוד מדעי המסחר. בגמר לימודיהם, החל מואיזה עוסק ברפואה, ושני אחיו נכנסו לעבודה בחברה המסחרית.

מואיזה אלאטיני, בהיותו הרופא המדופלם היחידי בעיר, רוכש לעצמו שם בכל שכבות הציבור; זאת, והעובדה שהוא מסור ומוכשר, מסייעים בידו לאגור עושר רב. כמובן, הוא משקיע את רווחיו בשתי החברות המשפחתיות, ועל ידי כך מגדיל את הונן במידה ניכרת.

במשך הזמן נתגלעו חילוקי דעות בין בני משפחות מודיאנו ואלאטיני ביחס לצורת ניהול החברות, וכתוצאה מכך החליטו לפרק את השותפות. לאחר מכן פעלו שתי חברות — האחת בשם המקורי יצחק יהושע מודיאנו, והשניה בשם לאזארו אלאטיני.

בשנת תקצ״ד (1834) נפטר לאזארו אלאטיני, והותיר בירושה לבניו רכוש רב מאד. עם מותו, שונה שם החברה ל"אחים אלאטיני".

האחים אלאטיני — קונצרן ענק

מספר שנים לאחר מכן, פשטה הפירמה יצחק מודיאנו את הרגל ונאלצה למכור לאחים אל־אטיני את חלקה בחברה המשותפת עם דרבליי, שהמשיכה בפעולתה בשם "דרבליי ואלאטיני". לאחר זמן קצר, החליט גם דארבליי למכור את חלקו בטחנת הקמח, ומאז נקראת הפירמה בשם "טחנת אלאטיני".

לאחר כמה שנים פרצה דליקה והטחנה נשרפה, ונבנתה שוב לפי שיטה חדישה, וכתוצאה מכך הפכה להיות הטחנה המשוכללת ביותר בכל המזרח.

עסקות היצוא מתפתחות במידה כזו, עד שהפירמה אלאטיני מחליטה לפתוח גם מחלקה בנקאית שתעסוק בפעולות כספיות, עסקי חליפין וכו׳. כדי לטפל בעסקי היצוא המתפתחים, הם פותחים משרדים בלונדון ובמרסיי, הראשונה בניהולו של דאריו, והשניה בניהולו של סלומון.

לאחר נסיעתם של שני האחים הנ״ל ללונדון ולמרסיי, עובר ניהול עסקי הפירמה בשלוניקי לידי הד״ר מואיזה אלאטיני. הוא נעזר בתפקידו זה על ידי בניו: לאזארו, אמיליו, קארלו, הוגו ורוברטו, אשר גם הם קיבלו את חינוכם בבתי ספר באירופה.

משנת תר״ל (1870), החלה הפירמה פותחת סניפים בכל הנקודות החשובות, דרכן עוברת מסילת הברזל החדשה שלוניקי—סקופיה. במשך השנים נפתחים סניפים דומים גם לאורך מסילות הברזל שלוניקי—מונאסטיר ושלוניקי—קושטא. סניפים אלו עוסקים בעיקר בקניית תבואה מה־איזורים החקלאיים ושליחתה לשלוניקי, משם ייצאה אותה הפירמה־האם באניות לארצות השונות. כמות התבואה שהיתה נשלחת על ידה לחו״ל, היתה עולה לעיתים על 100,000 טון לשנה.

מלבד התבואה, שהיתה נקנית ע״י סניפי הפירמה שהזכרנו לעיל, היתה מגיעה לשלוניקי תבואה במאות קרונות רכבת ועגלות שוורים מן הכפרים והשדות שבסביבות העיר. המסחר בתבואה זו היה נערך בשוק מיוחד לתבואות, אשר היה מכונה "לה אישטירה". בשוק זה פעלו כ־20 סוחרים שכולם נעזרו ע״י הפירמה אלאטיני. הם מכרו את התבואה שקנו מהכפריים לפירמה זו, והיא היתה מיצאת אותה לחו״ל.

לשיווק הקמח שיוצר בטחנה של הפירמה, הוקמו סניפים בערים העיקריות ברחבי המדינה. מובן שרשת ענפה זו של סניפים ופעילות כלכלית בממדים כאלה העסיקה עשרות ולעיתים אף מאות פקידים, מתווכים, מובילים, סבלים, ספנים וכו׳.

הפירמה אלאטיני הרחיבה את שטחי פעולתה ללא הרף. היא היתה הראשונה שהתעניינה גם

בענף הטבק. במשך הזמן היא קיבלה הזמנה מהחברה המונופוליסטית בהונגריה לספק לה טבק עבור הונגריה כולה. מאז היא החלה לתת אשראים למגדלי הטבק במאקידוניה והטילה על אחד מבכירי פקידיה, פרדריק שרנו, להקים בקאב׳אלה (אשר היוותה את השוק המרכזי לטבק) סניף מיוחד לטיפול בענף זה. הוא רוכש את אמון מגדלי הטבק, ובהמלצתו פותחת הפירמה סניפים בכל האיזורים העוסקים בגידול מצרך זה.

אין צורך לומר שהפירמה הזו — שהיו לה שלוחות בלונדון ומארסיי, קשרים עם הפירמות והבנקים הגדולים ביותר באירופה, וסניפים בערים והעיירות שליד שלושת קווי מסילת הברזל במזרח — הפכה במרוצת הזמן לקונצרן הגדול ביותר מסוגו במזרח הקרוב. מצד אחד היא נהנתה בשווקי העולם מאשראי בלתי מוגבל, ומצד שני היא העניקה לסוחרים רבים בשלוניקי אשראי ביד רחבה ואיפשרה להם לפתח את עסקיהם.

לאחר שהענף המסחרי והענף הבנקאי של הפירמה התבססו ועבדו בצורה שיטתית ומשביעה רצון, החליטה החברה לפתח גם את הענף התעשייתי. לשם כך היא הקימה את בית החרושת הגדול לרעפים ולבנים שרופות שנקרא בשם ״לה בריקטריה אלאטיני״, בו עבדו כ־400 פועלים. זמן מועט לאחר מכן, היא הקימה את בית החרושת לבירה ״אולימפוס״, שם עבדו כ־300 פועל.

באותו הזמן הקימה החברה הנ״ל את ה״בנק דה סאלוניק״ בסיוע ה״לאנדר בנק״ מווינה, וזמן קצר לאחר מכן יסדה את ״סוסייטה קומרסיאל קומפני״, שעסקה בפעולות הקשורות בענף הטבק.

כמעט שאין שטח פעולה כלכלי שפירמה זו אינה פועלת בו. היא עוסקת גם בניצול מכרות שונים, ושולחת את המינראלים והמחצבים לאירופה. היא קונה עצים ופחמים מהיערנים ומשווקת אותם בקלות. היא הראשונה שהחלה בייצור סבון ומספקת את תצרוכתה של העיר ושל ערי השדה מסביב. היא מקימה בתי חרושת לייבוש פקעות תולעי המשי לפני משלוחם לשווקי אירופה.

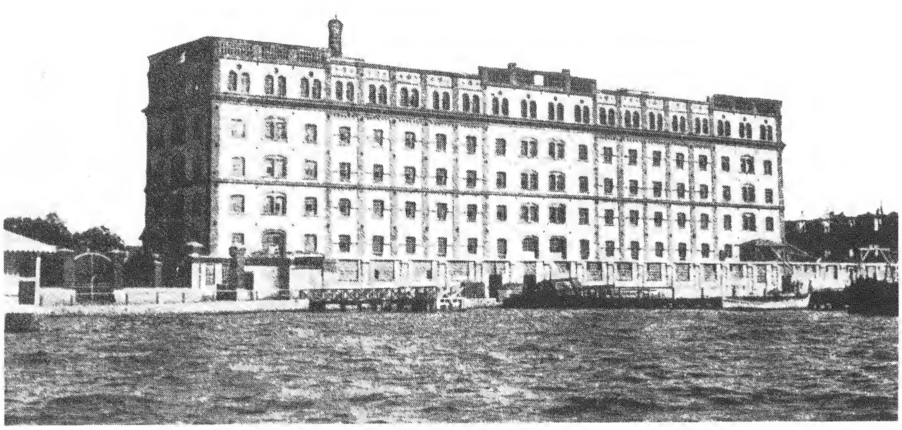
היא מייבאת בין היתר: סוכר, קפה, אורז, נרות שעווה, נפט, חוטים, עורות בלתי מעובדים, סחורות ברזל וכו׳.

ייצואה כולל, מלבד תבואות טבק ומינראלים שכבר הזכרנו לעיל, גם: צמר בלתי מעובד, צמר גפן, תולעי משי, פילפל אדום, שעועית יבשה, שזיפים וכו׳.

בשנת תרנ״ז (1897) החליטה הפירמה לאחד את טחנת הקמח ואת בית החרושת לרעפים תחת שם מסחרי אחד: ״סוסייאטה אינדוסטריאלה אי קומרסייאלה״. הון חברה זו הסתכם בכ־4 מיליוני פראנקים.

נציין כאן שבשנת תרע״ה (1905), כתב העיתון הרשמי של הבורסה בווינה, שרכוש הפירמה אלאטיני הסתכם בכ־5 מיליון פראנקים, כלומר — 2 מיליון לירות זהב. רישום זה הופיע בסקירה שנכתבה באותו עיתון על רכושן של הפירמות הגדולות שפעלו אז במזרח.

פירמה ענקית זו התפתחה ושיגשגה בצורה מפליאה עד שנת תר״ע (1900). ירידתה החלה עקב פעולת בורסה מסוכנת וגדולה שאחד מבני המשפחה ביצע באירופה. ההפסד בפעולה זו היה

טחנת הקמח אלאטיני בשלוניקי, הגדולה ביותר במזרח

El moulino Allatini, el mas grande del Oriente.

כה גדול, עד שהפירמה נאלצה לחסל אט אט את עסקיה, על מנת לשלם את סכום ההפסד, וגם כדי לשלם פיצויים נאותים למאות הפקידים ששירתו אותה בנאמנות במשך שנים ארוכות.

קארלו אלאטיני, שניהל פירמה זו בכישרון ובזהירות במשך כ־40 שנה, חלה בינתיים, קיבל שיתוק ונפטר. יתר בני המשפחה עזבו את העיר, האחד אחרי השני — במיוחד אחרי מלחמת טורקיה־איטליה — השתקעו באירופה, ובערך בשנת 1926 הם מכרו לקבוצת יוונים את המניות של כל המפעלים שהקימו וניהלו בשעתו. על ידי כך הקיץ הקץ על האימפריה הכלכלית הזו שתרמה רבות לשיגשוג כלכלתה של שלוניקי והוסיפה כבוד ויקר ליהודיה.

שאול מודיאנו — ואחרים

דמות יקרה אחרת שסייעה רבות לפיתוחן של פירמות מסחריות יהודיות היתה זו של הגביר המנוח, שאול מודיאנו. כבנקאי הוא העניק אשראי למאות סוחרים יהודים וסייע להם לפתח את עסקיהם.

הוא החל את הקריירה הכלכלית שלו כמתווך, ובמשך הזמן התמחה בעסקי קרקעות ובניינים. כל חסכונותיו היו קודש לקניית מבנים קטנים, חנויות ומגרשים בכל פינות העיר. מחירם שבזמן הקניה היה כמעט אפסי, עלה במשך הזמן בצורה מסחררת. רכושו ורווחיו גדלו מידי שנה והגיעו לממדים כאלה, שהוא החליט להקים בנק. כבנקאי הוא המשיך לעסוק בספקולציה בקרקעות, מבנים, חנויות, מטעים וכו׳ — אולם בהיקף הרבה יותר גדול. מזלו שיחק לו, הודות לעליות מחירים שנמשכו ללא הפסק, הוא הצליח לצבור הון רב, שאמדו אותו במיליון לירות זהב.

כאלאטיני, כן גם הוא היה ער לבעיות הקהילה וסייע לה ביד רחבה בכל עת. הוא נפטר בשנת תרמ״ג (1883).

הגביר יעקב מודיאנו

Yaacov Modiano

עם שיגשוגן של הפירמות אלאטיני ומודיאנו, שיגשגו לידן פירמות מסחריות יהודיות רבות. אולם עם ירידת קרנן של שתי פירמות אלה, באו ימים קשים גם על יתר הסוחרים היהודים; גרמו לכך גם גורמים אובייקטיבים.

משנת תר״ע (1900) החלה תסיסה מדינית בעיר, שנתנה את אותותיה ביחסים שבין בני העדות השונות, וכתוצאה מהמלחמה הבלקנית, ביכרו סוחרים רבים להפסיק לעסוק במסחר ולחיות מפירות השקעותיהם.

סוחרים אחרים, בעלי נתינויות זרות שלא נהנו עוד מזכויות יתר שהיו להם, עקב ביטול ה״קאפיטולציות״, החליטו לעזוב את העיר, להשתקע באירופה ולחיות שם בשקט ובשלווה.

תוצאה דומה היתה לדליקה הנוראה של שנת תרע״ז (1917) אשר הרסה את חנויותיהם ומשכנותיהם של רבים מסוחרי העיר. אלה מבין הנפגעים בעלי היכולת, עזבו אותה ונסעו להשתקע באירופה.

כתוצאה מסיבות שונות אחרות הלכו רבים מיהודי העיר בעקבותיהם. מהם נסעו להשתקע בצרפת ומהם עלו לארץ ישראל.

בצורה כזו נעלמו כל אותן פירמות יהודיות ששיגשגו בדור הקודם. במקומן החלו להתפתח פירמות חדשות, וגם הן הגיעו למידה מסויימת של הצלחה בכל שטחי הפעילות הכלכלית בעיר, בימאות, במסחר, בתעשיה, בבנקאות ועוד. אולם זה סיפור השייך כבר לתקופה אחרת.

---

[1] [מכתב יד שהועמד לרשותנו ע״י ״המכון לחקר יהדות שלוניקי״].

היהודים בחיי המסחר והתעשיה של שלוניקי
מאת חיים א׳ טולידנו

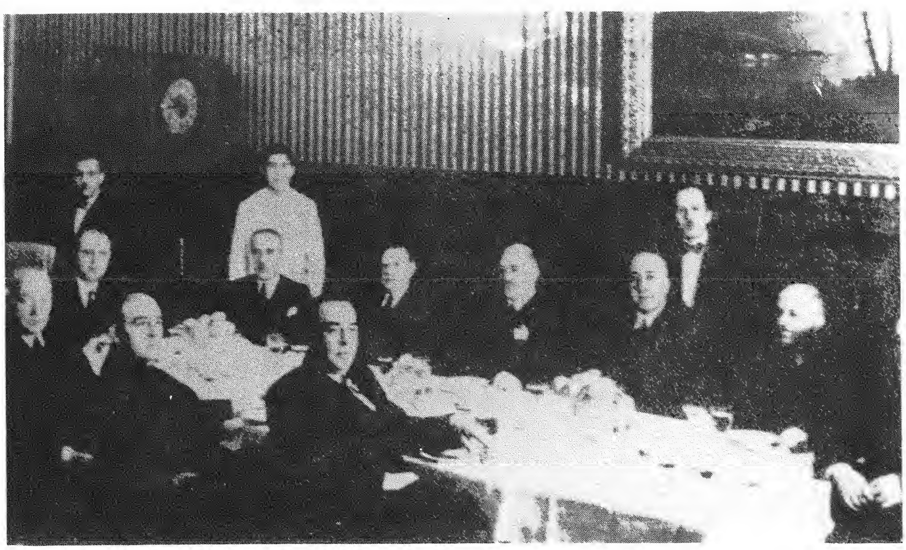
בשאני בא לכתוב סקירה על הפעילות של יהודי שלוניקי בתקופה האחרונה, בשטח הכלכלה המסחר והתעשיה, מחובתי להודיע מראש שאין לי המומחיות והידע הדרושים — לכך, היות ועזבתי את עיר מולדתי צעיר מדי ורק תקופה קצרה, באופן יחסי, הייתי מעורב בחיי המסחר, אחרי סיום לימודי בבית ספר של ה״אליאנס״. בכל אופן, אשתדל לתת פרטים אחדים על חלקם הגדול והחשוב של יהודי שלוניקי בחיי המסחר והתעשיה בעיר זו.

סטאטיסטיקה משנת תרפ״ב (1922)

תחת ידי השנתון, שלשכת המסחר בשלוניקי, בהנהלתו של ז׳ן וקריס והמזכיר הכללי זיסי ורוס, הוציאה לאור בשנת 1922. מספר הסוחרים והתעשיינים המאורגנים בלשכה היה 1250 ומתוכם 670 יהודים, כלומר למעלה מ־50 אחוז.

בועד האדמיניסטרטיבי של הלשכה כיהן אברהם חסיד כסגן היו״ר, וכגזבר כללי — יעקב מולכו. במועצה האדמיניסטראטיבית של הלשכה היו 20 חברים ש־10 מהם יהודים: אברהם חסיד, יעקב מולכו, מאיר בנבנישתי, אברהם פילוסוף, אשר צלמונה, יצחק אשר, יוסף ברכה, יצחק שלום, ברוך צרפתי ויצחק כהן. בלשכה הימית היו 8 חברים, מהם 4 יהודים, 2 יוונים ו־2 זרים. החברים היהודים בה היו: יוסף מולכו, צבי שאלתיאל, סלבטור נחמה ושלמה ספורטה. באיגוד התעשיינים כיהן אלי טוריס כיו״ר, וחברים בה היו יוסף מזרחי ושאול עמאר. באיגוד היצואנים היו חברים: יעקב מולכו, יצחק שלום וברוך צרפתי. באיגוד היבואנים הם היוו רוב, ושמות החברים בו: אשר צלמונה, אברהם חסיד, אברהם פילוסוף, יצחק אשר, יוסף ברכה, יצחק כהן.

בשנתון הנ״ל פורסמו שמות הסוחרים בכל ענף וענף. כמובן שאין פה המקום להעתיק רשימות אלו במלואן. להלן טבלה שערכתי ובה אני מציין את המספר הכללי של הסוחרים ובעלי המקצועות בכל ענף וכמה מהם היו יהודים. יש להדגיש שהסטאטיסטיקה הזאת מוגבלת לחברים בלשכת המסחר, ומובן מאליו שמספר כלל הסוחרים והתעשיינים היהודים היה הרבה יותר גדול.

חברים יהודים בלשכת המסחר בשנות השלושים (ביניהם: אלברטו ג׳יניאו, שאלתיאל כהן, יצחק אמאריו, שם טוב נחמיאס)

Miembros jidios de la camara de commertcho (Alber Tchinio, Saltiel Cohen, Itshac Amariglio, Chemtov Nahmias i otros)

רשימת הסוחרים, בעלי המלאכה והתעשיינים הרשומים בלשכת המסחר והתעשיה בשלוניקי בשנת 1922

	הענף	מספר כולל	מספר היהודים
1)	תעשיה	64	19
2)	סוחרי קמח	10	6
3)	סוחרי תבואות וסחורות קולוניאליות	112	53
4)	סוחרי גרעינים ותוצרת חקלאית מקומית	17	9
5)	חברות טבק וסוחרי טבק (ביניהן מספר חברות זרות בבעלות יהודית או בהנהלה יהודית)	30	8
6)	סוחרי תולעי משי	6	5
7)	סוחרי טקסטיל ומניפקטורה	128	70
8)	סוחרי סדקית וכו׳	36	17
9)	יבואנים	12	9
10)	יצואנים	18	11
11)	סוחרי עורות	41	25
12)	סוחרי סידקית	53	38
13)	מסחר כללי	56	20
14)	סוכנים (קומיסיונרים)	113	51
15)	סוכני בתי חרושת	121	63
16)	מתכת	24	16
17)	מתווכים	63	40
18)	מוכרי טבק וסיגריות	12	2
19)	סוחרי מלח	9	4
20)	חשמלאים ודברי חשמל	13	12
21)	סוחרי שקים ריקים	7	6
22)	סוחרי דברי זכוכית	17	16
23)	סוחרי רהיטים	11	8
24)	סוחרי חוטים וכותנה	14	13
25)	ליטוגרפים	2	2
26)	יבואני יינות ומשקאות חריפים	9	1
27)	בנקים וחברות בנקאיות	16	6
28)	חלפנים	1	1
29)	מכונות חקלאיות	7	1
30)	שמנים וסבון	19	4
31)	חבלים	7	2
32)	מוכרי תכשיטים ושעונים	13	10
33)	סוחרי תוצרת מקומית	12	4
34)	פירות, פירות יבשים וירקות	21	18
35)	סוחרי עצים לבניה	12	7
36)	בתי מרקחת ובתי מסחר לרפואות	12	8
37)	מוכרי ספרים, מכשירי כתיבה וכו׳	16	8
38)	סוחרים בנייר ומכשירי כתיבה	5	5
39)	ספקים וקבלנים (חלק גדול מהם חברות זרות)	32	9
40)	עמילי מכס וכו׳	46	21
41)	קונדיטוריות	15	3
42)	מכולת	24	16
43)	סוחרי צבעים	4	2
44)	יצרני „לוקום" (ממתקים)	5	—
45)	סוחרי פסנתרים	3	1
46)	נפט (2 חברות זרות ו־1 יוונית)	3	—
47)	סמרטוטים	1	1
48)	נרות שעווה וכו׳	1	1
49)	אופטיקאים	4	2
50)	קונפקציה וחייטים	14	8
51)	יצרני יינות וסוחרים	18	11
52)	סנדלריות	7	2
53)	גבינות	4	1
54)	מצלמות וכו׳	4	3
55)	שעווניות	3	3
56)	סוחרי צמר	3	2
57)	סוחרי פחם	1	1

לאות הוקרה והתחשבות עם האוכלוסיה היהודית בעיר, וחלקה הגדול בחיי המסחר והתעשיה, פורסמה בשנתון הנ״ל תמונתו של יעקב קאזיס, שכיהן באותה תקופה כיו״ר הקהילה היהודית בשלוניקי.

עד כאן המידע לפי השנתון הנ״ל. מכאן ואילך ידיעות אישיות שלי.

ענף התכשיטים והשעונים

היות והייתי פקיד בבית המסחר בורלא (שנוסד בשנת 1850 והמשיך פעולותיו מאב לבן) אוכל לתת פרטים על המסחר בענף זה. כפי שפורסם בשנתון הנ״ל של לשכת המסחר היו בענף זה 13 סוחרים מהם 10 יהודים, ולהלן שמותיהם: שמואל בורלא, יצחק די בוטון, מואיז גאטנייז ושות׳, אהרן מלאך, האחים מלאך, מואיז אסיאו, שמואל חסון, מואיז יעקב שלם, לוי יוסף העליון, לוי נחמיאס את לוי. אני יכול לציין שבתי המסחר הגדולים ביותר בענף היו בידי יהודים, ואמנה שלושה מהם: שמואל בורלא (אגב; מת בארץ ונקבר בנחלת יצחק) בין היתר מפיץ בלעדי לכל ארץ יוון של השעונים מהפירמה הידועה אומגה; בוטון (מפיץ השעונים זניט); וגאטנייז ושות׳, מפיצים של השעונים לונז׳ין (שלושה בתי החרושת לשעונים משוויצריה הנפוצים ביותר בעולם באותה תקופה). בתי המסחר הנ״ל היו כמו כן יבואנים בקנה מידה גדול של כל מיני תכשיטים, אבני חן וסחורות יקרות ערך ועדינות, כגון כלי כסף לשולחן, כלי חרסינה, כלי זכוכית מלוטשת, שעוני קיר ומעוררים, וכו׳. שלושת בתי המסחר האלה שלטו בענף והסוחרים האחרים, יהודים כיוונים, קנו מהם את סחורותיהם. אציין במיוחד שהם היו באי כוח בתי החרושת הגדולים שנזכרו לעיל לא רק לעיר שלוניקי, כי אם לכל ארץ יוון.

בתי החרושת נתנו בסוכניהם בשלוניקי אמון רב, והסחורות יקרות הערך נשלחו על־ידי בתי החרושת חופשיות מכל תשלום (ללא אשראים דוקומנטריים) והסוחר היבואן היה משלמן בדייקנות מופתית לפי תנאי התשלום שנקבעו.

נוסף ליבוא בממדים גדולים של הסחורות הנ״ל, עסקו שלושת בתי המסחר שהזכרנו לעיל בייצור כל מיני תכשיטים: טבעות, עגילים, מחרוזות פנינים אמיתיות וכו׳ משובצים מאבנים יקרות (יהלומים ובריליאנטים) שמחירם עלה לפעמים אלפי דרכמות. הם היו מוכרים בשוק כסוחרים ישרים, והקונים רחשו להם אמון רב.

ענף הבנקאות

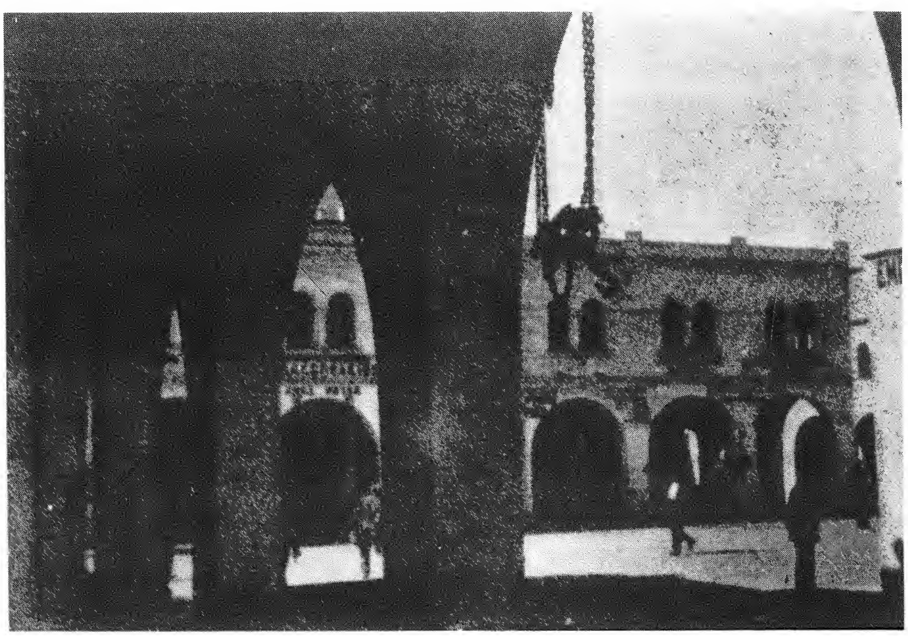
בשטח הבנקאות היו בשלוניקי מספר בנקים של יהודים, פעילים מאד ומבוססים היטב. הם עסקו בכל ענפי הבנקאות: הלוואות, מטבע זר, ניירות ערך, אשראים דוקומנטרים, ערבויות, וכו׳. לאמיתו של דבר היו בעיר בנקים גדולים של היוונים, אבל הם היו רק סניפים של הבנק המרכזי שלהם באתונה הבירה. הסוחרים היהודים רובם ככולם עבדו עם הבנקים היהודיים וקיימו איתם קשרים הדוקים. מובן שבבנקים אלו כולם היו יהודים החל מהמנהל הכללי וסגניו עד ללבלר האחרון (פרט לשומרי הלילה שהיו ממוצא אלבני).

להלן שמות הבנקים היהודים: בנק די סלוניק, מנהלו הכללי — א׳ בן נחמיאס. בנק שאול עמר, מנהלו הכללי — אלי אלאלוף. בנק מוסרי ושות׳ (שאחר כך נהפך לבנק אוניון), כיהנו בו כמנהלים: מוסרי, י׳ פרחיה ויוסף נחמה, ההיסטוריון הידוע. בנק בני יעקב בנבנישתי, מנהלים כלליים — האחים בנבנישתי. בנק חיים ויוסף שלמה שלם, מנהלו הכללי — חיים שלם. האחים שמחה ושות׳ — עסקו בעיקר בחלפנות.

נוסף לנ״ל היו עוד עשרות חלפנים שעסקו בעיקר במסחר בזהב וניירות ערך ועל ידם מספר לא קטן של מתווכחים (שנקראו ״קורידוריס״).

איזורי המסחר הסיטונאי ״אישטירה״ ו״סיבי״

בצפון־מערב העיר שלוניקי, בקרבת הנמל, השתרעו שני איזורים רחבים של בתי מסחר בסי־טונאות שנקראו בשמות ״אישטירה״ ו״סיבי״. באיזור הראשון — ״אישטירה״ — היו מרוכזים בעיקר יבואני וסוחרי הדגנים (חיטה, שעורה, תירס, וכו׳) איזור זה היה בקרבת הנמל והסחורות שהגיעו באניות פורקו בעגלות רתומות לסוסים (משאיות לא היו באותו זמן) על ידי קבוצות

ככר ה״באזאר״

El Bazar

מיוחדות (המכונות "טאייפ'אס") של עגלונים וסבלים, שהתמחו בענף וטיפלו בטעינת הסחורה ופריקתה בזריזות מפליאה. איזור זה היה בנוי בצורת כיכר רחבת ידים ומסביב לה היו המחסנים שהיו בנויים לגובה משלוש עד ארבע קומות גבוהות. תקרות המחסנים היו בנויות בצורה שאפשר היה לפתוח חלק מהן על מנת לאפשר העברת שקי הסחורה מקומה לקומה (טרם היו מעליות באותה תקופה).

ביום פריקת סחורות מהנמל היתה כיכר זו הומה מאנשים ושוקקת חיים. היא התמלאה בסחורות יבואנים שהובלו מהנמל על ידי עגלות ארוכות רתומות לסוסים. כל עגלה הייתה מסוגלת להוביל סחורות עד למשקל של 2 טון. העגלונים והסבלים, שכולם היו יהודים, היו בעלי נסיון רב בענף והיו מומחים לסדר במחסנים ערמות גבוהות של שקי הסחורה בדייקנות מופתית, והצליחו להעמידן בצורה שהערמה הגבוהה תחזיק מעמד ולא תתמוטט.

במקום זה עסקו גם במסחר בשקים ריקים: ייצור, יבוא, יצוא, קניה ומכירה ותיקונים.

אף על פי שהסוחרים ב"אישטירה" עסקו באותו ענף ובאותן הסחורות, הם עזרו מאד איש לרעהו, והיחסים האישיים ביניהם היו טובים וידידותיים, למרות שלמעשה הם היו מתחרים בעסקים. אם ביום שהגיעה סחורה מהנמל, היה חסר לאחד הסוחרים סכום כל שהוא לתשלום, היה פונה לשכנו, המתחרה, וזה היה נותן לו גמילות חסד כל סכום שנמצא אצלו. היו מקרים לא מעטים שסוחר שהסתבך ולא היה יכול לעמוד בהתחייבויותיו. שכניו הסוחרים, כדבר המובן מאליו, חשו לעזרת אחיהם בצרה, עד יעבור זעם, והלוו לו סכומים ניכרים על מנת לעזור לו לעמוד שוב על רגליו, וכך נמנעו הרבה פעמים פשיטות רגל.

באיזור השני המכונה "סיבי" היו מרוכזים סיטונאי המזון, כגון: קטניות, שמנים, גבינות, סבון, שימורים, דגים מלוחים, בצל יבש, פרי הדר, סוכר, שום, קפה, תבלינים, וכו'.

איזור זה היה גדול ותפס רחובות שלמים. גם פה היום הסיטונאים מרוכזים לפי ענפיהם השונים, כל ענף ברחוב מסויים. ריכוזם בקרבת מקום אחד לשני לא הפריע להם לנהל את המסחר בהגינות וללא התחרות פרועה. לכל סוחר היו הלקוחות הקבועים שלו שהתרגלו לבוא תמיד אצלו.

גם באיזור זה המחסנים היו די גדולים והשתרעו לרוחב הבנין, מפולשים לשני רחובות. מהשער ברחוב אחד היו מפרקים את הסחורה למחסן ומהרחוב השני הייתה כניסה לבית המסחר.

השוק היהודי

La Plassa Judia

בדרך כלל היו בכניסה זו שני משרדים סמוכים זה לזה. האחד היה מיועד לבעל העסק בו היה מקבל את הלקוחות ומשתווה איתם על המחיר והתנאים; במשרד זה, בדרך כלל, הייתה תלויה על הקיר תמונתו של אבי בעל העסק אשר ייסד את בית המסחר, ובנו או בניו המשיכו בו. באותם הזמנים היה זה דבר רגיל שהבן ימשיך ויעסוק במסחר שהאב עסק בו ושעבר בירושה מאב לבן. המשרד השני היה מיועד למנהל החשבונות (שנקרא "יאזיג'י"), שהיה בעל מעמד מכובד ובעל העסק נתן בו אמון מלא. למעשה מפתחות בית המסחר היו בדרך כלל מופקדים בידו ומתפקידו היה לפתוח בבוקר את העסק. בעל הבית היה בא לבית המסחר שלו בשעה יותר מאוחרת, בסביבות השעה תשע, עם ה"טריספיל"[2] בידו, ודבר ראשון היו מזמינים עבורו כוס קפה.

אציין לבסוף כמה משמות הסוחרים, היבואנים ויצואנים החשובים ביותר שהכרתי לפני עלותי ארצה: חיים פינחס, שלמה מורדוך ושות׳, אלברט שלום ושות׳, יצחק מודיאנו, אחיו ובניהם, יהודה את צלמונה, יוסף אברהם ברכה, חיים אבאסטאדו, דוד עוזיאל, סטרומוזה, פינחס ושות׳, סאאיאס את כהן, יהודה אנג׳יל ושות׳, אברהם פילוסוף את רוסו, שלמה מנחם ובנו, פפו דוד ביז׳ה.

יבואן ויצואן חשוב היה דוד חסון שיחד עם בניו עסק בייצוא ויבוא בקנה מידה גדול, בקרונות שלמים, של סחורות קולוניאליות, דגנים, גרעינים, ופירות יבשים וסיפק סחורות אלה לכל מאקידוניה.

לסיום פרק זה כדאי לציין שהיבואנים הגדולים של סחורות מעבר לים היו ברוב המקרים הסוכנים הבלעדיים לאותם בתי חרושת לא רק לעיר שלוניקי כי אם גם לכל מאקדוניה ותראקיה ולפעמים גם לכל ארץ יוון. בתי החרושת הגדולים בחוץ לארץ שלחו להם את סחורתם בכמויות גדולות באופן חפשי בביטחון גמור שהם יקבלו את כספם. הם רחשו אמון רב לסוחרי שלוניקי ששמם הטוב כאנשים הגונים וישרים הלך לפניהם בכל העולם.

יחסי־עבודה

יחסי העבודה בין המעביד והעובדים היו טובים וידידותיים. בעל העסק היה מתעניין במצב המשפחה של העובדים אצלו, נתן להם עצות טובות ולפעמים אף עזר בשידוך ובמימון לסידור בנות העובדים על מנת שתתחתנה. העובדים מצדם התיחסו בכבוד לבעל העסק, היו נאמנים לתפקידם ומילאו אותו במסירות. בימי עבודה מיוחדים — יום קבלת סחורות — עבדו מרצון שעות נוספות, ושמחו יחד עם בעל העסק כשזה היה מתפתח ופורח, כאילו היה זה עסקם הפרטי. בדרך כלל הפקידים היו עובדים כל ימי חייהם באותו מקום והיוו חלק מבית המסחר. כשבעל העסק הלך לעולמו, בניו יורשיו, שבדרך כלל המשיכו בעסק, המשיכו להעסיק את אותם העובדים. באותה תקופה לא היו תנאים סוציאלים עם גיל פרישה מסוים מהעבודה וקבלת פנסיה.

השליטה בענפי המסחר והתעשיה השונים, מתחילת המאה הנוכחית עד 1930 בערך, הייתה ברובה הגדול בידי אחינו בני ישראל, והם שקבעו את תנאי המשא ומתן, אשר היה מתנהל לפי מוצא פיהם. יום התשלום וסידור החשבונות נקבע ליום חמישי אחרי הצהריים בכל שבוע.

גם הסוחרים היוונים המעטים בענף זה קיבלו עליהם את הסידורים של היהודים והתנהגו לפיהם. היות והיהודים סגרו חנויותיהם בימי שבת ומועד, נמצאו גם יוונים רבים באיזורים מסחריים אחדים שסגרו גם הם, היות והמסחר שברובו הגדול היה בידי יהודים שבת באותו יום ולא נעשו פעולות מסחריות.

תכונות היושר וההגינות של הסוחרים היהודים

אם אין באפשרותי לתת פרטים יותר נרחבים על הפעילות המסחרית של יהודי שלוניקי בכל שטחי המסחר והתעשיה, בהם חלקם היה רב, דבר אחד אוכל להדגיש ולפרסם ברבים: תכונת היושר וההגינות של הסוחרים ועמידתם בכל התנאים בדיבור שנתנו ובהתחייבויותיהם אף על פי שזה ניתן בעל פה בלי כל הסכם חתום. זכורה לכולנו יוצאי שלוניקי האמרה הנפוצה "פאלאב׳רה די מירקאדיר" (דיבור של סוחר). הדיבור הזה היה שווה אלף פעמים יותר מכל התחייבות בכתב, מכל הסכם חתום, מכל שטר מבוייל. עסקים גדולים בסכומים נכבדים היו נעשים בעל פה והמלה, הדיבור, היה מחייב יותר מכל דבר שבכתב. דוגמא מאלפת: בורסת

כספים בשלוניקי הייתה ערה מאוד וקניות ומכירות של מטבע זר, זהב ותידות ערך, נעשו סכומים לא מבוטלים. העוסקים במסחר שעמדו בבורסה, ברחוב הבנקים, בעצמם או על ידי תווכים (קורידוריס) היו מציעים סחורה (לירות זהב, דולרים, וכו') מכריזים על המחיר הנדרש, המעוניין בסחורה המוצעת היה אומר רק את המלה "קניתי", וזה הכל. בעלי העסקה היו רושמים דבר לשם זיכרון על פיסת נייר או על קופסת הסיגריות שלהם.

כך נהגו וכך נעשו פעולות בסכומים גדולים, ויום הביצוע של פעולת הקניה או המכירה יה קבוע ליום השישי הקרוב, שהיה יום התשלומים וההסדרים. כמובן, שהיו בין סוחרים אלו ם ספקולאנטים שקנו במשך השבוע וקיוו שהמחיר יעלה ויוכלו למכור ביוקר ולצבור רווחים. פעמים נתבדו התקוות, המחיר לא עלה כי אם להיפך, ירד ואז היה הסוחר נאלץ למכור לפני וף השבוע בכל מחיר ולהפסיד מכספו על מנת לעמוד בהתחייבותו שבעל פה. לא רק בבורסת כספים נהגו כך, גם בבורסה של הסחורות נקנו ונמכרו כמויות גדולות של סחורות ולפעמים רונות שלמים שהגיעו מחו"ל, גם כן באותה צורה — בהסכם בע"פ.

כל זה אמור בתקופת הזוהר של שלוניקי כשהיהודים שלטו בכל ענפי המסחר והתעשיה בעיר. במרוצת הזמן כשבעיר התווספו אלפי פליטים יוונים שהגיעו מאסיה הקטנה כתוצאה הסכם חילופי האוכלוסין בין יוון ותורכיה, השתנו אט אט פני העיר, היוונים דחקו את רגלי יהודים, וחלק מהם שם פניו לארץ ישראל.

חוטבי עצים יהודים מסוף המאה הי"ט
Cortadores de arvoles

1. פרטים לפרק זה קיבלתי ממר יוסף פילו, שהיה פקיד באחד מבתי המסחר באיזור זה.
2. מחרוזת להעסיק בה אצבעות הידיים בהליכה איטית ברחוב או בשיחת רעים בחנות.

בעלי המקצועות בקהילת שלוניקי [1]

מאת מנטש בן סאנג'י

מזמן קדום מאוד הצטיינו היהודים בשלוניקי — אלו שחיו בה מהתקופה העתיקה ביותר וגם אלו שהגיעו אליה מחצי האי האיברי או מארצות אחרות — בחריצותם בכל ענפי הכלכלה. בייחוד ניכר הדבר אחרי ההגירה של מספר גדול מאוד של יהודים ואנוסים שגורשו בשנת רנ"ב (1492) מספרד והגיעו לשלוניקי. במשך מאות שנים היו בקרב היהודים נגרי בנין, עגלונים, נפחים, תעשייני שמנים, מעבדי עורות, טוחנים (שהטחנות שלהם מונעות על ידי סוסים) וצורפי זהב שאומנותם העדינה היתה מפורסמת בכל המזרח. היהודים הספרדים הביאו איתם מספרד את סוד הייצור של אריגים ובד מהטיב המעולה ביותר, והשתמשו בעבודתם במכונות אריגה מטולידו, העיר התעשייתית הספרדית המהוללה. במאה הט"ז והי"ז נהפכה שלוניקי ממש למאנצ'סטר של המזרח. הבדים המצויינים שהיו מיוצרים על־ידי היהודים שימשו להלבשת צבאות היניצ'ארים והיו נשלחים לכל קצות הקיסרות העותומאנית, לרומליה, אסיה הקטנה ולישובים המרוחקים של בולגריה; הם נשלחו גם לחוץ־לארץ והודות למחסני הערובה הגדולים שבמארסיי הגיעו אפילו עד האנטילים. כל המזרח היה מכיר את הבד הזה שהיה מכונה "בד שלוניקאי". היהודים היו גם בעלי נסיון בתעשיה של מרבדים ("מאנטאס").

היהודים הקשטיליאנים הביאו לעיר גם את תעשיית המשי: ייצור בדי משי ועבודות שזירה. אמנם בבואם לעיר נמצאו כבר כמעט בכל המקומות שבהם התיישבו, יהודים תושבי ביזאנטיון שכבר עסקו בגידול תולעי משי, אבל היהודים הספרדים פיתחו את האומנות הזאת לשיא השלמות.

יהודי שלוניקי היו צובעי הבדים המוכשרים ביותר בטורקיה. הפוסק הידוע הרשד"ם מזכיר בספריו את העובדה הזאת יותר מפעם.

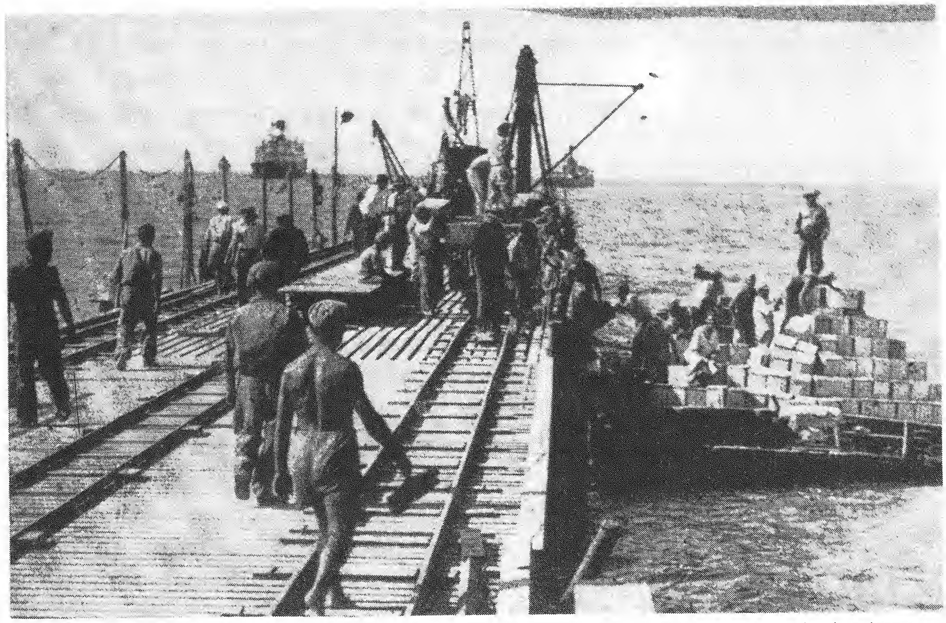
יהודי סיציליה הביאו לעיר את המומחיות במקצועות הקשורים עם הנפחות והשרברבות. הם יצרו את כל הכלים והמכשירים הקשורים לחקלאות, וכן כלי מטבח שונים, בעוד שהיהודים האיטלקים הכניסו את חרושת הדיג.

יש להדגיש שבכל ענפי התעשיות האלו הועסקו אך ורק פועלים יהודיים. כמו כן בוצעו העבודות הקשות של הסוורות וההובלה על ידי יהודים.

מתחילת המאה הי"ח התחיל להצטמצם כחם של היהודים במסחר ובתעשיה. החלק הגדול נלקח מידיהם על ידי זרים שנהנו מתמיכה רבה מאנשים בעלי השפעה בקיסרות העותומאנית, או שקיבלו זכויות יתר. לפנים היו העסקים הקטנים נפוצים מאוד בין היהודים; אולם הרוב הגדול התקיים במשך זמן רב רק ממשלוחי יד. בעלי המלאכה הקימו איגודים (קואופוראציות) בהתאם לתקנות הרבנים. ייצור הבדים שבזמנים טובים היה המונופול של הקהילה היהודית הלך ופחת, ופסק לגמרי קרוב לשנת 1850.

במאה הי"ט, במשך העשורים האחרונים של השלטון הטורקי, היתה שלוניקי לעיר בעלת רוב יהודי גדול. היהודים תפשו את המקום הראשון לא רק במסחר אלא אף בכל המקצועות ובכל העבודות הציבוריות. הם היו סוורים, סבלים בנמלים, ספנים, עגלונים ואנשי תובלה. הפעלת הנמלים, הנהלת מסילת הברזל וכל מרכזי המסחר היו רובם ככולם בידי היהודים. בשבת ובחגים היהודים, נפסקה העבודה לגמרי, לא רק מפני שהמסחר נמצא כמעט באופן מוחלט בידי היהודים, אלא בעיקר כיוון שגם כל העובדים במינהל הציבורי היו יהודים.

עם כניסת היוונים לשלוניקי (בשנת 1912), ובייחוד בעקבות זרם הפליטים היוונים שהגיע ב־1922 מאסיה הקטנה, אולצו העובדים היהודים לנטוש את מקומות עבודתם באופן הדרגתי והמשרות נמסרו ליוונים ובפרט לפליטים. עתה (בשנת 1936) מהווים היהודים רק חלק קטן של פועלי מסילות הברזל, הנמלים והמכס. בענפי שרות אלו עובדים בערך מ־150 עד 200 יהודים. במרכזי המסחר, לעומת זאת, עדיין החלק הגדול הם יהודים (כ־300 סוחרים). כמו כן

המזח של נמל תל־אביב, שאנשי מקצוע שלוניקאים היו מחלוצי עובדיו El Porto de Tel-Aviv

בין אנשי התובלה, עצמאיים או פקידים יש כ־2000 יהודים.

תעשיית הטבק הייתה נתונה לפנים אך ורק כמעט בידיים יהודיות. בשנים האחרונות השתנה המצב; הפועלים היהודים הוכרחו לפנות את מקומם לטובת הפועלים היוונים. עתה מעריכים שמ־7000 פועלים ופועלות שהיו לפני 1922 נשארו כ־2500 יהודים. בכל אופן בכל המקצועות של מלאכת יד עדיין מיוצגים היהודים בצורה מכובדת.

להלן רשימה של המקצועות השונים שבהם עוסקים היהודים בשלוניקי (שנת תרצ״ו—1936):

ייצור עגלות: 1 בית מלאכה עם 2—3 פועלים.

יצרני כסאות: 33 בתי מלאכה עם 80 פועלים.

יצרני אימומים: 19 בתי מלאכה עם 30 פועלים.

בתי חרשת לכלי זכוכית: 2 בתי מלאכה עם 5 פועלים.

חרטים: 14 בתי מלאכה עם 25 פועלים.

קבקבי עץ: 5 בתי מלאכה עם 5 פועלים.

סלים וחביות: 4 בתי מלאכה עם 5 פועלים.

יצרני מטאטאים: 9 בעלי מלאכה עם 44 פועלים.

יצרני ארגזים ומזוודות: 36 בתי מלאכה עם 60 פועלים.

יצרני קרטון: 6 בעלי מלאכה עם 15 פועלים.

רפדים: 15 בתי מלאכה עם 70 פועלים.

יצרני מברשות: 7 בעלי מלאכה עם 40 עובדים.

יצרני שמיכות: 33 בתי מלאכה עם 130 פועלים.

צרכי עזר למקצועות ימיים: 2 בתי מלאכה עם 4 פועלים.

מנסרות מכניות: 2 בתי מלאכה עם 2 פועלים.

כורכי ספרים: 3 בתי מלאכה עם 3 פועלים.

הדפסת ספרים: 11 בתי דפוס עם 35 פועלים.

נפחים: 33 בתי מלאכה עם 70 פועלים.

סירים לבישול: 2 בתי מלאכה עם 6 פועלים.

צורפי זהב: 17 בתי מלאכה עם 10 פועלים.

שענים: 11 בתי מלאכה עם 5 פועלים.

רוכל מוכר מטאטאים ומברשות, (1910)

ציירי שלטים ופרסומת: 7 בתי מלאכה עם 10 פועלים.
חייטים: 90 בתי מלאכה עם 350 פועלים.
תעשיית כותנות: 7 בתי מלאכה עם 60 פועלים.
תעשיית כובעים: 43 בתי מלאכה עם 160 כובענים וכובעניות
ניקוי כובעים: 9 בתי מלאכה עם 10 פועלים.
רוקמים: 10 בתי מלאכה עם 15 פועלים.
יצרני מסכים ופרגודים: 2 בתי מלאכה עם 10 פועלים.
סריגה: 19 בתי חרושת עם 120 פועלים.
יצרני נעליים: 166 בתי מלאכה עם 275 פועלים.
צרכי נסיעה: 3 בתי מלאכה עם 10 פועלים.
מצבעות: 18 בתי מלאכה עם 70 פועלים.
יצרני אוכפים: 7 בתי מלאכה עם 15 פועלים.
ציפוי בניקל: 2 בתי מלאכה עם 15 פועלים.
עבודות בדיל: 6 בתי מלאכה עם 6 פועלים.
עבודות חשמל: 30 פועלים.
משחיזי סכינים ומספריים: 5 בתי מלאכה עם 15 פועלים.
שרברבים: 71 בתי מלאכה עם 200 פועלים.
חיתוך וליטוש שיש: 11 בתי מלאכה עם 50 פועלים.
ייצור סיד: 1 בית מלאכה עם 7 פועלים.
ייצור רעפים: 5 בתי מלאכה עם 30 פועלים.
כלים הידרוליים: 2 בתי מלאכה עם 4 פועלים.
עיבוד של צפחות: 2 בתי מלאכה עם 10 פועלים.
מוצרים נגד דבורים ויתושים: 1 בית מלאכה עם 2 פועלים.
תעשיית גיר: 1 בית מלאכה עם פועל 1.
תעשיית שלדי מיטות: 10 בתי מלאכה עם 60 פועלים.
תקון מכונות: 4 בתי מלאכה.
מוסכים: 2 בתי מלאכה עם 6 פועלים.
יינות ומים מינרליים: 28 בתי מלאכה עם 70 פועלים.
חומרים כימיים: 3 בתי מלאכה עם 5 פועלים.
אופים: 23 מאפיות עם 75 פועלים.
קולי קפה: 23 בתי מלאכה עם 23 פועלים.
דברי מאפה: 2 בתי מלאכה עם 20 פועלים.
תעשיית ביסקוויטים: 2 בתי מלאכה עם 30 פועלים.
תעשיית חלבה: 5 בתי מלאכה עם 10 פועלים.
פרוונים: 1 בית מלאכה.

מספר מסויים של יהודים עוסקים גם בענפי מלאכה זעירה — בבתי מלאכה קטנים או בינוניים — למשל בתעשית גרביים, מסגרות, סיכות ראש וכדומה.

בשלוניקי קיימים גם שני בתי חרושת למסמרים וחוטי ברזל המעסיקים כ־80 פועלים, בבעלות יהודית. אחד מהם תופס את המקום השני בענף זה ביוון.

הסבלים, הסוורים, ואנשי התובלה היהודים בשלוניקי נערצים עקב כוחם, זריזותם וכשרם עד כדי כך שהעמידו לרשותם, באופן מיוחד, רשיונות עליה לארץ ישראל. מאז תרצ״ג (1933) השתקעו 250 מביניהם עם משפחותיהם בחיפה. הם הפליאו את פועלי הנמל היהודים והערבים הארץ־ישראלים במיומנותם ובכח שריריהם, ונתנו ידם בהפעלת הנמל הזמני בתל־אביב במאי 1935 והיו הראשונים שהשתתפו בפיתוחו בתנאים הקשים שבהם החל לפעול.

---

1. פורסם בגליון 9־10 (ספטמבר־אוקטובר 1936) של Die Brie Briss Judische Orden Mitteilungen de esposloge für Deutschland VII U.D.B.B.

יהודי שלוניקי בעסקי הספנות והתובלה הימית
מאת יוסף בורלא

חלקם של יהודי שלוניקי בעסקי הספנות והתובלה הימית בעיר נמל חשובה זו היה נכבד מאוד, כשם שהיה בענפי הכלכלה האחרים.

בזמן השלטון העותומאני ולמרות נוכחותה של אוכלוסיה יוונית — שהצטיינה תמיד בענף הימאות — היתה ליהודים שליטה כמעט בלעדית בענף זה. רוב סוכני חברות האניות שייצגו את הקווים שקשרו את שלוניקי למערב, היו יהודים, כגון: סאפורטה את נער, ויקטור נחום, האחים מולכו, יהושע נחמה, נחמה את ששון, ויטאל שאלתיאל וכו׳, ואפילו חברות הספנות הגדולות כגון: הלויד האוסטרי; נאביגאציוני ג׳ינירלי איטאליאנה; דוייטשה ליבאנטי ליניה; חברת הספנות הנידרלאנדית, מיסאג׳ירי מאריטים וכו׳, ששיגרו בדרך כלל נציגיהן מחו״ל, בחרו אף הן בעיקר עובדים יהודים.

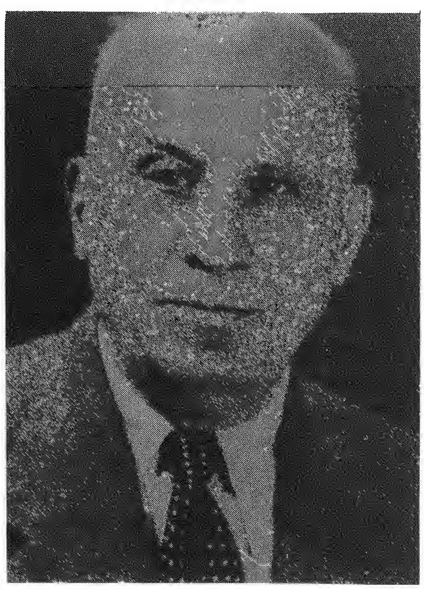
בעלי הסירות שבאמצעותן בוצעו כל פעולות הטעינה והפריקה של הסחורות וכן הורדת הנוסעים לחוף, וכן היצואנים ועמילי המכס — היו כולם יהודים. בין אלה האחרונים יש לציין את בני משפחת בורלא שבמשך ארבעה דורות טיפלו ועסקו במשלוח מספר רב של סחורות יצוא, בעיקר עורות ופרוות.

משפחת יצואנים זו נכרתה מהחיים בעת מלחמת העולם השניה בשואה הנוראה שפקדה את יהודי אירופה ושלוניקי בתוכם. האחרון בשושלת זו היה שמואל בורלא. הוא היה קרבן להלשנתו של משתף פעולה יווני עם הנאצים, פאפאנאום, שמאז ומתמיד שאף לרשת את מקומו והשתמש בכל האמצעים כדי לסלקו. מזימותיו ותחבולותיו — שלא נשאו פרי עד לפני הכיבוש הנאצי — השיגו לבסוף את מטרתן בעת נישול היהודים ע״י הגרמנים. ברם, פאפאנאום לא נהנה זמן רב ממעשהו, היות ונעלם בעת תבוסת הגרמנים ולא העז עוד לחזור ליוון.

אחד מראשוני משפחה זו, הידוע לי, הוא מנחם בורלא שחי בתחילת המאה התשע עשרה והיה מכונה בפי התושבים בכינוי ״צ׳יליבי״ מנחם. הוא עסק בענף החשוב של יצוא יבול המדינה, שעדיין לא היה מפותח כל צרכו בתקופה ההיא; ההובלה בפנים הארץ נעשתה אז על גבי פרידות או בעגלות ואילו היצוא בוצע על ידי ספינות מפרש.

שמואל יצחק בורלא
Chemuel Bourla.

דניאל שמואל בורלא
Daniel Bourla.

פינה בנמל

אפיזודה שאפשר לראותה כהיסטורית בקריירה של מנחם בורלא (נכדו של הנ״ל) היא העובדה שהיה הראשון שקיים קשר עם השלטון היווני החדש במכס בעת שהעיר נכבשה ע״י היוונים בשנת תרע״ג (1912). כידוע נכנע צבאו של חאסאן טאחסין פאשה ביום שישי ה־25 באוקטובר של אותה שנה והצבא היווני נכנס למחרת לעיר בתהלוכת ניצחון. לא עברו אלא ימים ספורים ומשלוח של עורות וסחורות אחרות אשר נמצאו בסירות והיו נתונות לחסדי מזג האוויר, היה חייב לצאת באניה לחו״ל, ואילו הסידורים המנהליים לביצוע היצוא התחילו עוד בזמן שהטורקים שלטו בעיר. מנהל המכס הזמין את מנחם בורלא וביקשהו להשלים את הסידורים הנחוצים כדי לאפשר את הטענת הסחורות. בעת ההיא נדירים היו התושבים הלא יוונים אשר העזו לצאת ולשוטט ברחובות שהיו מלאים אנשי צבא. אולם מנחם יצא לדרכו לפגישה עם מנהל המכס, יחד עם אחד מלקוחותיו היווניים, יצואן ידוע לעורות ומכובד על הכל בשם דימיטרי סיריפאס, ושניהם היו מלווים ע״י שני אבזונים (אנשי יחידה הררית מעולה של הצבא היווני). הוא הצטייד במג׳ידים (מטבע קשה שערכו היה שווה לחמישית לירה זהב טורקית) אשר שימשו בדרך כלל לתשלום דמי מכס. מאחר ובצורה זו השיג המשלם חיסכון בשיעור 10%. הגיע בשלום לנמל, נפגש עם מר פאפאדירוס, סיים במקום את הפעולה המנהלית הנחוצה — והסחורה נשלחה לתעודתה.

עובדה זו, נוסף לידיעה שטחית של השפה היוונית, אותה רכש בהיותו במגע מתמיד עם לקוחותיו, אשר בחלקם הגדול היו יוונים, העלתה את קרנו בעיני מר פאפאדירוס הנ״ל, שהיה יליד האי כריתים ובעל אופקים רחבים, וכתוצאה מכך העניק לו את כל ההקלות הדרושות לעבודתו ואיפשר לו להסתגל חיש מהר לשלטון החדש, ובכך — להוסיף חוליה נוספת במסורת המקצועית של המשפחה.

משפחה אחרת, וותיקה ומכובדת, שמילאה תפקיד חשוב באותו ענף, היתה הפ׳ירמה מולכו, אשר מייסדה, יצחק מולכו, ריכז בידיו את חלק הארי של המשלוחים לאיזורים האחרים של האימפריה העותומאנית דאז, בעיקר דרך הים. בניו ויורשיו פיתחו מאוד ענף זה והוסיפו עסקים אחרים שהיו חשובים באותה מידה כמו עסקי הימאות וההובלות. עסקיהם היו כה מפותחים וחשובים, שקרים אגה, שעליו הוטל להוציא לפועל את החרם האנטי־אוסטרי בעת סיפוח בוסניה הרצגובינה ע״י שושלת המלוכה מהבסבורג, היה נאלץ לפנות אליהם ולבקשם לשתף עימו פעולה.

פ׳ירמה זו בעזרת שותפם האנגלי מר רוברט רוול מקונסטנטינופול ובאמצעות החברה אנגלו־סיריאן טריידינג קומפאני ממאנצ׳סטר, שהיתה מיוצגת על ידם, סיפקה חלק ניכר של ציוד הצבא העותומאני שחנה בטורקיה האירופית, (שירות שהיה בניהולו של קצין אפסנאות גבוה בשם

נאקי ביי). קשר זה איפשר להם לקיים יחסים הדוקים עם השלטונות, שנעזרו בהם כדי לטפל במהירות ובהצלחה בהצלת אניות שעלו על שרטון, או בתיקון אלה שניזוקו, במפרץ שלוניקי; מקרים כאלה לא היו נדירים לפני שהותקנה מערכת הביוב לטיפול בסחף שנוצר ע״י יובלי הנהר וארדאר. פעולות הצלה מסוג זה, במיוחד זו של האניה הבריטית ״ברומור״ שנמצאה במצב מסוכן, עוררה סנסאציה גדולה משום שבין היתר היה צורך בסופו של דבר להיעזר בגוררת אניות גרמנית, שעגנה באותו הזמן בנמל קונסטנטינופול.

לפעולות מסוג זה השתמשה הפ׳ירמה מולכו בגוררת קטנה. כלי שיט זה הוחרם ע״י השלטונות הבולגריים מיד לאחר הגיעם לשלוניקי בעקבות בני בריתם היוונים, כדי להניף עליו את הדגל הבולגרי ולהוכיח ע״י כך את נוכחותם בתוך ים הדגלים היווניים שהתנוססו על האניות וכלי השיט הרבים אשר במפרץ. גוררת קטנה זו שכונתה ״בלומורץ״ לא האריכה ימים. היא טובעה חיש מהר ע״י המשחתת היוונית ״ארכדיה״ עת פתחו הבולגרים בפעולות איבה נגד היוונים, בני בריתם מאתמול.

הפ׳ירמה מולכו היתה מבוססת ומצויידת היטב ומשום כך היא הצליחה לקבל את הזיכיון לעבודות הטעינה והפריקה של מפקדת הצבא היווני בנמל (שירות שהיה תחת פיקודו של המרשל מסאלאס) ואח״כ — גם של צבא־המזרח של בעלות הברית (בפיקודם של הגנרלים סאראיי, גיומא ופ׳ראשה דאספרי). כך היה גם ביחס להעברת החומרים והציוד המיועדים לבניית מסילת הברזל פאפאפולה—גוידה שהיה צריך לקשר את יוון העתיקה לאיזורים החדשים. בעלת הזיכיון לביצוע עבודה זו היתה החברה לבניין של באטיניול.

אחד השותפים של פ׳ירמה זו, יוסף מולכו, היה חבר כמעט קבוע בוועד הקהילה היהודית ועצותיו השקולות והנבונות היו מתקבלות תדיר על דעתם של יתר החברים. השני, יעקב מולכו, היה חבר מועצת העיריה, גזבר לשכת המסחר והתעשיה במשך שנים רבות, חבר המועצה של הבנק הלאומי של יוון ואחד המעטים מבין יהודי שלוניקי שזכה לקבל עיטור יווני.

בדומה לבעלי סירות ההטענה (משפחות צרפתי, מאנו, בורלא, אסטרוג וקמחי) כן גם פורקי הסחורות מהאניות היו ברובם יהודים. עבודתם היתה נעשית ביעילות כה גדולה שחברות ספנות זרות אשר אניותיהם היו עוגנות בשלוניקי, העניקו בזכותם לנמל זה יחס טוב יותר מאשר לנמלים אחרים בבלקנים. מספר עובדי ים מנוסים אלה עם חלק מציודם עלו לארץ ישראל לפני פרוץ מלחמת העולם השניה והיוו את הבסיס לצוותים שעזרו לתפעולו התקין של נמל חיפה, ואח״כ נמל תל־אביב. בצורה זו הם ניצלו מהשמדה ע״י הנאצים, ומאידך תרמו רבות לפיתוחם של הנמלים במולדת המתחדשת.

יעקב מולכו
Yaacov Molho.

מנהלה הכללי של חברת הנמלים של שלוניקי היה צרפתי בשם פואר, אולם הניהול המעשי היה בידי סגנו היהודי צדוק. כך היה ביחס לחברות זרות רבות בעלות זכיונות לשירותים חיוניים לציבור, כמו החברה לאספקת מים אשר מנהלה היה בלגי בשם קואיפרס אולם נוהלה למעשה על ידי סגנו היהודי מואיז בורלא; חברת החשמל והחשמליות אשר מנהלה להלכה היה הצרפתי מר דופור אולם למעשה נוהלה ע״י סגנו היהודי מר גורמיזאנו, וכו׳, וכו׳. אפילו שירות הניווט של האניות בכניסתן לנמל וביציאתן היה בידי יהודי, הוא המנוח אהרן רפאל המכונה ״בומבוט״.

מיותר לציין כי שירותים אלה וכן אחרים, שהיו חיוניים לציבור, עברו לידי היוונים בהדרגה, ע״י הוצאת צווי חירום או הלאמה מיוחדים, ע״י השלטונות החדשים. אולם אף על פי כן שמרו, במקרים רבים, סגני המנהלים היהודים במשך זמן די ממושך על מקום מכובד בהנהלות המפעלים האלה.

ענף כלכלי אחר הקשור קשר הדוק בעסקי התובלה והספנות היה ענף הביטוח הימי שגם הוא היה מרוכז בידים יהודיות יחד עם ביטוחי האש. סוכני הביטוח החשובים היו מורפורגו, פ׳ירנאנדיס, אמר, שאלתיאל, מולכו וכו׳. גם חברות הביטוח הזרות כגון ה״אסיקורציוני ג׳נרלי״, וה״ויקטוריה״ מברלין, אשר פתחו סניפים בעיר, הפקידו את הנהלתן בידי יהודים; צוות העובדים בסניפים אלה היה גם הוא יהודי. אפילו חברת הביטוח הטורקית היחידה בשלוניקי, ״החברה העותומאנית לביטוח כללי״, היתה מיוצגת ע״י היהודי פ׳ירנאנדיס.

מאחר ואנו דנים כאן בחברות לביטוח נגד סיכוני אש, נזכיר כאן דרך אגב, שלאלו היו אז שירותים וציוד משלהם לכיבוי השריפות, שהיו מיועדים לעשות את אשר שירותי הכבאות העירוניים לא השכילו לעשות. על כבאים יהודים אלו היה מוטל התפקיד לכבות את הדליקות אשר לפני קיומם היו משמידות חלקים גדולים של העיר לעיתים מזומנות, או לפחות לאתר את התפשטותן. הם עשו זאת בהצלחה מרובה והכרת התודה של התושבים היתה נתונה להם. מי מאיתנו הוותיקים אינו זוכר את מפקד הכבאים הללו, הענק בעל השפם וחבוש הקסדה המפורסמת שלו, שלמה מאסארנו, אשר שימש כסמל כל גדודו.

לבסוף נציין את הקשרים ההדוקים שקיימו היהודים עם חוגי הספנות והימאות הבין־לאומיים, ונסתייעו בכך ע״י היהודים הרבים שנתמנו לתפקידים קונסולריים. הקורפוס הקונסולרי היה מיוצג בכבוד על ידי קונסולים יהודים רבים, כגון: שלמה עזרתי — קונסול ספרד, שלמה ארדיטי — קונסול פורטוגאל, דוד מולכו — קונסול פינלאנד, ייני — קונסול שוייץ, קאסטרו — קונסול הולנד.

אלו היו השרשים העמוקים של היהודים בכל שטחי המסחר ובעמדות המפתח בכל ענפי הכלכלה בשלוניקי, שהיתה עיר הנמל הראשית והמוצא לים ולארצות חוץ, לכל ארצות הבלקן, בזמן השלטון הטורקי, ונשארו בידיהם שנים רבות אח״כ גם אחרי כיבוש העיר על ידי היוונים. ברם, עמדות אלה הלכו ונחלשו כתוצאה מנישול רשמי מצד הממשלה היוונית ובגלל ההתחרות הקשה של אנשי העסקים והסוחרים היוונים. אף על פי כן היו היהודים עדיין גורם חשוב בכלכלת העיר — עד בוא הקץ.

קרן להלוואות קטנות

במאמר על "היהודים בעסקי הימאות והתובלה הימית" הזכרנו, בין היתר, את משפחת בורלא. אחד מבני משפחה זו היה שמעון בורלא, אחיהם של מנחם ומואיז שהזכרנו במקום אחר. הוא הקדיש את כל מרצו לשיפור התנאים הסוציאליים של בעלי המלאכה היהודים בשלוניקי. הוא היה אף פובליציסט מוכשר, לוחם ובעל חוש הומור, ומאמריו שעליהם חתם בכינוי LABOUR (בורלא במהופך), התפרסמו בעיתונות היהודית (בצרפתית ובלאדינו) שהופיעה בעיר. קהל הקוראים קרא את רשימותיו מתוך הנאה והערכה כאחד, בין אם היו אלה כתבות בעלות אופי קליל, שביקרו בנימה אירונית את מחדליה של האדמיניסטראציה העירונית או הקהילתית, ובין אם היו אלה מאמרים רציניים, אשר על פי רוב היתה מטרתם להגן על גזילת זכויותיו של המיעוט היהודי ע"י השלטון היווני. לעיתים יצא חוצץ נגד פגיעות שפגעו בכבוד הציבור היהודי או כדי להפריך האשמות חסרות שחר נגדו.

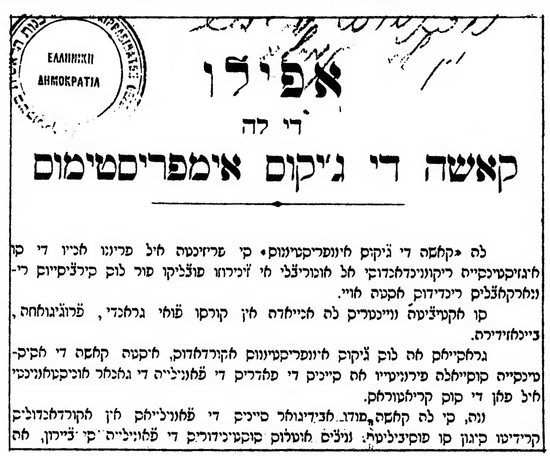
לאחר שפרש לגימלאות מתפקידו כפקיד בכיר בחברת מסילת הברזל המזרחית, הגביר את פעילותו העיתונאית, והשתמש בעטו הברוך כל אימת שהיה הכרח, לדעתו, לצאת להגנת עניין צודק.

פעם כתב, למשל, נגד הנוהג הנפסד, לדעתו, של משלוח זרי פרחים בהזדמנויות של שמחה או צער, והשפיע על קהל קוראיו, לתרום במקום זה את תמורת הפרחים למוסדות עזרה וסעד, משום שראה את העוני והדלות בהן היו שרויים חלקים גדולים של האוכלוסיה, ורצה שהכסף הרב שהיה מבוזבז על פרחים שנבלו חיש מהיר, יוזרם לידי מוכי גורל אלה, להקלה פורתא במצבם.

מאמריו השונים לטובת החלכאים השפיעו במידה כזאת, שהסכומים שנאספו הספיקו ליצור קרן גמילות חסדים, אשר הצורך בה הורגש מזה זמן רב. מטרת הקרן היתה לתת הלוואות קטנות לבעלי מלאכה וסוחרים זעירים בעיר, שעד אז היו נאלצים לעיתים, מחוסר אמצעים, לנטוש את מלאכת ידם או את עבודתם ולהפוך לרוכלים, ואף — למחוסרי עבודה, ונפלו למעמסה על משפחותיהם ועל ועד הקהילה. רבות היו המשפחות אשר ניצלו מגורל מר זה הודות להלוואות שקיבלו מקרן זו.

למרות ששמעון בורלא היה חפשי בדעותיו וקשור אך מעט למסורת, לא היה מהמתבוללים. להיפך, הוא היה תומך נלהב של הרעיון הציוני והלאומי, ולא פעם העמיד את כישרונו העיתונאי לשירות רעיון זה בכל העוז והמרץ שהיו אפייניים לו.

נצר מכובד זה של הקהילה היהודית בשלוניקי מת במחנות ההשמדה יחד עם כל בני משפחתו. גורלו היה כגורל 52,000 תושבי קהילה יהודית זו שנפלו קרבן בידי הנאצים האכזבים יחד עם ששת מיליוני אחינו היהודים באירופה, אשר דמם זועק לשמים.

"קופת ההלוואות הקטנות" פונה לציבור

סיטונאי הירקות והשבת
מאת יצחק ברודו

הרבה מאד נכתב על השבת בשלוניקי, הן ע״י נוסעים מסויימים שביקרו בעיר בזמנו כאשר היתה עדיין עיר ואם בישראל, והן ע״י שלוניקאים שגדלו בה ונזכרו בגדולתה וקדושתה, כאשר הם עצמם נמצאו הרחק ממנה, פזורים בכל פינות העולם הגדול.

אף אני רוצה לתת את חלקי הצנוע ע״י הבאת עובדה שהתרחשה כאשר בראש יהדות שלוניקי עמד הרב הראשי ר׳ יעקובג׳י קוב׳ו זצ״ל.

היה זה בשנים תרס״א—תרס״ג (1902—1903), בין ענפי המסחר שהיו בידי יהודי שלוניקי באורח בלעדי היה ענף הירקות. אמנם הייצור החקלאי עצמו היה בידי היוונים, אולם המכירה בסיטונות ובקמעונות היתה בידי היהודים. היוונים היו מגדלים את הירקות והתוצרת היתה נמכרת לסיטונאי היהודי, שהיה מקבל אחוזים ניכרים על פי הסכם הדדי. בכל בוקר היתה הסחורה מובאת ע״י החקלאים היוונים אל חנותו של הסיטונאי היהודי, וזה היה מפיצה למוכרים הקמ־עונאים. הדבר נעשה במשך כל ימות השבוע, ברם — יום שבת היה יום המנוחה, הן לחקלאים היווניים והן לסיטונאים היהודיים.

ביום בהיר אחד התמרדו החקלאים היוונים וסירבו להביא תוצרתם לשוק ביום ראשון. הם טענו כי היהודים נוהגים להתפלל בבית הכנסת שלהם בכל יום, בבוקר ובערב, והם, היוונים, אינם יכולים ללכת לכנסיה אפילו פעם בשבוע, ביום ראשון, כיוון שעליהם לספק את הסחורה ליהודים ביום זה. ואכן הם הוציאו לפועל את החלטתם ולא הביאו ירקות לשוק הסיטונאים באותו יום ראשון. היהודים, כמובן, לא הסכימו בשום פנים לקבל סחורה ביום השבת, והחקלאים היוונים מצידם לא ניאותו להביא את תוצרתם לשוק ביום הראשון. הדבר הגיע לידי כך שהחקלאים היוונים החליטו לפתוח בעצמם חנויות סיטוניות למכירה בעיר, ועל ידי כך לשים קץ לבלעדיות היהודית המסורתית בענף זה. הסכסוך החריף ופיתרון לא נראה באופק.

אז נכנס לעובי הקורה ה״מיג׳ליש־רוחני״ (הוועד הרוחני של הקהילה), שהיה הסמכות הדתית העליונה של היהודים באותה תקופה, ובראשה הרב הראשי, ר׳ יעקובג׳י קוב׳ו. הוא הזמין אליו

שוק מוכרי הפירות
Bazar de los fruteros.

מוכרי פירות יהודים

את נציגי החקלאים היוונים והסיטונאים היהודים, ואחרי משא ומתן ארוך וסבלני, הציע להם פיתרון, שנתן סיפוק לשני הצדדים. בהסכם שערך על דעת היהודים והיוונים נקבע כי: האיכרים היוונים לא יביאו תוצרתם לא ביום ראשון ולא בשבת בבוקר, אלא בשבת לפנות ערב, לאחר תפילת מנחה. הם יקבלו את מפתחות החנויות מידי היהודים מערב שבת, ובשבת אחר הצהריים יפרקו את הסלים והשקים, יכניסו את הסחורה לחנויות ויסדרו אותה, יסגרו — וימסרו את המפתחות לבעלי החנויות היהודיים במוצאי שבת.

סידור זה נעשה לגבי סיטונאי הירקות של "השוק היהודי", ששם לא היתה אפילו חנות אחת לא יהודית.

בשני קצות העיר האחרים, שאף שם היו סיטונאים, בשכונת "איל קאפאן", ובשכונת "טאמה קאלי", היו הסיטונאים היהודים מפקידים את מפתחות חנויותיהם אצל טורקים; ב"טאמה קאלי" — בידי בישנאק סאמי, שהיה כנראה "מאמין" (דונמי). הוא היה פותח את החנויות בשבת אחה"צ להכנסת התוצרת החקלאית ע"י היוונים, ובשכרו היה מקבל ירקות טריים חינם לביתו. בשכונת "איל קאפאן" גם כן היה סידור דומה, והטורקי, ששימש כ"גוי של שבת" במקרה זה, היה ואלדג'י מוסטאפה. שניהם היו ישרים, נאמנים וידידי יהודים.

על הסכם זה שמעתי מפיו של המנוח אליהו פילו, שהיה אחד מגדולי סיטונאי הירקות ב"פלאסה" (השוק), ואני זוכר היטב את הדבר אף כי עברו יותר משישים וחמש שנים מאז.

מעובדה זאת אפשר להסיק עד כמה היה רגש ההדדיות והנאמנות איתן וחזק בקרב כל חוגי העם, החל מהפועלים הפשוטים ועד לחוגים הגבוהים של המסחר והתעשיה של יהדות שלוניקי, ועד כמה היתה חזקה ההשפעה של הרבנות הראשית בעיר אשר בתי הדין שלה היו פותרים סכסוכים וחילוקי דעות — אף בין בני עמים שונים — וכולם קיבלו את פסקי הדין והבוררויות שלהם ברצון ובהכנעה.

הסיבות לכך היו שתיים:

א. העם היה בעל רגשות דתיים־לאומיים חזקים מאד ונהג לפי האימרה: יהא מורא רבך כמורא שמים.

ב. הרבנים שכיהנו כדיינים נבחרו בקפדנות והיו בקיאים לא רק בהלכה אלא גם בהוויות העולם ואף בכושר הבחנה פסיכולוגי עמוק. הם היו אנשים ישרים ונאמנים שברחו מהכבוד וניהלו אורח חיים צנוע לדוגמא ולמופת לכל העם, אשר רחש להם בשל כך חיבה וכבוד.

שכירות דירה
מאת יצחק ברודו

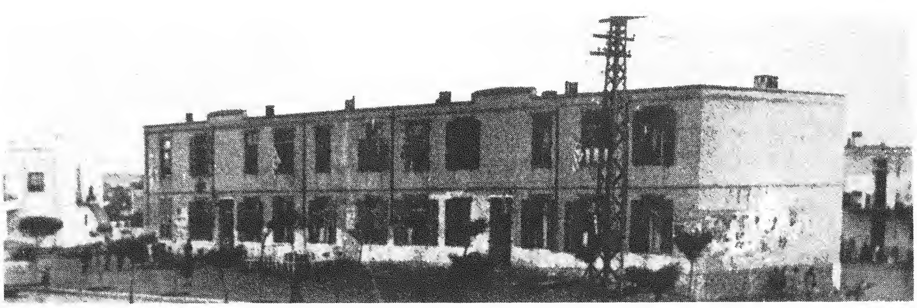
מקובל בכל העולם שבעל בית ודייר שהגיעו לכלל הסכם על שכירות דירה או חנות — חותמים על חוזה, והשוכר מתחייב בשטר או בכל צורה אחרת לשלם את דמי השכירות בתחילת כל חודש. ברם, בשלוניקי לא היו נוהגים כך. בין בשכירות דירה ובין בשכירות חנות, איש לא היה חותם על מסמך כלשהו, והכל היה נעשה בעל פה.

שנת השכירות היתה מתחילה בחודש אלול ומסתיימת בחודש אלול שלאחריו. האות לפעילות הקדחתנית בענייני שכירות, היתה הכרזת החודש בשבת שלפני ראש חודש אלול בכל שנה. רבים היו מחליטים אז לפנות את דירותיהם הישנות ולעבור לאחרות, והוויכוחים בין בעל הבית וה־דיירים בעניין תנאי השכירות או חידושה היו ערים וקולניים, כפי שמעידה האימרה שהיתה שגורה בפי השכנים: "בואינוס דיאס מוראדור, קון קי דאניאדור איסטה איל פאטרון?" (בוקר טוב דייר, איזו רוח רעה שורה על בעל הבית?) מצב מתוח זה היה נמשך ימים ספורים בלבד, כי בסופו של דבר היה המשא והמתן מסתיים בדרך כלל ברוח טובה.

וכך היו ענייני השכירות מסתדרים מידי שנה: במוצאי שבת, לאחר ההבדלה, היו הדיירים מחכים באי סבלנות לבואו של בעל הבית. עוד הם משוחחים ביניהם ובעל הבית מופיע ובטון חגיגי הוא מברך את הנוכחים בברכה המסורתית: "שבוע טוב ומבורך". הדיירים מפטירים לעומתו בסבר פנים יפות את ה"בוירום" (מילה טורקית שפירושה "יהי בואך ברוך") המסורתי. בתחילה, בהתאם לנימוס הטוב, לפני המיקוח על גובה דמי השכירות השנתיים, החליפו דעות על דרשתו של הרב בשבת בבוקר, שוחחו על המצב הפוליטי ונשתהו בדברים של מה בכך. אח"כ, ברגע מסויים, ניגש בעל הבית לעצם העניין באמרו: "סי פ׳ואירון לאס מינטיראס, ב׳ניירון׳ לאס ב׳ירדאדיס (השקרים חמקו להם, הגיע תור האמיתויות); חודש אלול הגיע. אתם נשארים (בדירה) או אתם מפנים אותה?" רוב השכנים היו מודיעים על רצונם להישאר. מובן שבעל הבית היה מבקש הוספה לשכר הדירה, וכאן החל הוויכוח והמשא והמתן. כפי שאמרנו, היו הצדדים מגיעים בסופו של דבר לידי הסכם על גובה דמי השכירות לאותה שנה מאלול עד אלול, בלי להתחשב אם היתה זו שנה מעוברת או לא.

עם תום המשא והמתן היה הדייר מרמז לאשתו וזו מביאה מיד על מגש כיבוד אשר כלל "דולסי" (מרקחת פירות מעשה בית), כוסית ראקי (מין ערק) ועל ידם, על הטס — דמי השכירות השנתית בלירות זהב. בעל הבית היה טועם מהמרקחת, לוגם את הראקי ומברך את הדיירים: "גורלי קדימלי קיב׳וס סיאה, בואינה אנייאדה, קריסידוס אי נון דיסמינגואדוס" (שהדירה תביא לכם מזל וברכה, שנה טובה, בה תתרבו ולא תתמעטו, ח"ו). אחר כך היה לוקח לידיו את לירות הזהב, מונה אותן אחת אל אחת, ועוזב את הדירה בהוסיפו דברי ברכה מתאימים.

כמקובל, לא היה משאיר כל קבלה או מסמך חתום, המעידים שקיבל את תמורת שכירות הדירה לשנה שלימה; כי לפנים בשלוניקי, האמון שרחשו הבריות האחד כלפי רעהו, היה חזק וטוב מכל מסמך כתוב וחתום.

רופאים יהודים בשלוניקי
קוים וזכרונות
מאת אוריאל די מדונסה

הצטדקות או דברי הקדמה

כל אורגניזם מפגין את חיותו על ידי פעילות בשטחים רבים ושונים. החיים מוצאים את ביטויים בפעילות, תנועה וכו'. חוסר פעילות, חוסר תנועה, הם סימן מובהק לחוסר חיים, למוות. חמישים וחמישה עד שישים אלף היהודים שחיו בשלוניקי לפני השואה וקודמיהם במשך דורות, חדרו לכל שטח משטחי החיים של עיר חמדה זו והפגינו בהם פעילות מסועפת וברוכה; הם הטביעו את חותמם עליה — והדבר היה מורגש ונראה לעין כמעט בכל תופעות החיים.

עזבתי את העיר בשנת תרצ"ד (1934) ומאז לא חזרתי אליה עוד. איני יודע איך היא נראית היום — בלי יהודיה. יתכן וזה היה מעניין אדם העוסק במדעי החברה, או פילוסוף, לערוך השוואה כזאת. אולם לי באופן אישי אין ספק שהעיר איבדה את הגוון המקורי המיוחד שהטביעו עליו היהודים. בסופו של דבר אין כל ערך בעיני מה מראה העיר היום או מה צורתה; היהודים אינם מופיעים יותר בתמונה, וזהו העיקר עבורי. נוכחות זו של המוני יהודים היא שנתנה טעם לחיינו שם, ואיפשרה לנו להתפתח, לגדול ולמצוא את מטרתנו בחיים. המוני היהודים היוו בשבילנו את האוויר לנשימה, החמצן לריאותינו והמזון לדמנו. עתה שהמוני עמנו אלה אינם עוד שם — מה עניין לי בעיר הזאת? שלוניקי כיום איננה לדידי אלא בית קברות ענק, שטח שומם ודומם, חלל ריק בו אני עלול להיחנק מחוסר אוויר.

ד"ר א' דה־מדונסה (תרצ"ט)
Dr. A. de Medonça (1939).

אפשר לתאר את החיים היהודים בשלוניקי בשטחים רבים ושונים: המסחר, האומנויות, בתי הספר, העיתונים, המקצועות החופשיים וכו' וכו'. לא יספיקו לשם כך כרכים רבים, וכמובן אין בכוונתי לעשות זאת כאן. אולם, הואיל ונתבקשתי על ידי ידידי הטוב והיקר, מר אברהם רקנטי, להביא את תרומתי לספר הזיכרון הזה — החלטתי לכתוב על הרופאים היהודים בשלוניקי. הנושא קרוב לליבי במיוחד, כיוון שאבי שימש כרופא בעיר זו במשך שנים רבות. רוצה אני לתאר בפניכם את "הרופאים היהודים מהזמנים הטובים ההם", איתם באנו במגע במשך שנות עבודתו של אבי ז"ל. אנסה להחיות בפניכם את זיכרם של אנשים יקרים אלה, אשר נעלמו לעולמים.

על רופאים יהודים אחדים בני זמני

הרופא הראשון שאני רואה בדמיוני — אזכיר אותם כפי שהם עולים בזכרוני, בלי סדר מסויים — הוא ד"ר בן עוזיליו. הוא היה בעל קומה בינונית עם נטיה קלה להשמנה. הנה הוא הולך ברגל בצעדים פזיזים, דרך רחובותיה שטופי השמש של העיר. הקייץ בעיצומו, השמש יוקדת, מחנק באוויר, הוא ממהר בדרכו, ומסביב לצווארו כרוכה מטפחת לבנה, כדי לספוג את הזיעה, הקולחת מפניו.

ד"ר משה בורלא, רופא ראשי ומפקח בבית החולים הירש במשך הרבה שנים (תרצ"ב)
Dr. Moise Bourla (1931).

אם זכרוני אינו מטעני, הוא היה האזרח היחיד שהחזיק בידיו שימשיה גדולה בצבע אפור בקייץ (ומטריה ענקית שחורה — בחורף). בשעות הבוקר והערב כשמידות החום לא היו כה גבוהות, נהג לעטות על שכם שמאלו כמין מעיל עליון, שכמיה ללא שרוולים. כיסיו היו תמיד מלאים סוכריות, אותן היה מחלק בין הילדים החולים שבהם טיפל. ד"ר בן עוזיליו, שלא כמקובל, ידע צרפתית אך מעט ודיבר בה בצורה גרועה. זוכרני, יום אחד, כשאבי נכנס הביתה ובת הצחוק עדיין על פניו ואמר: "תארו לעצמכם, לפני רגעים מספר קיימתי התייעצות עם הד"ר בן עוזיליו, בקשר למחלתו של ילד שהתאונן על כאבי בטן חזקים. בגמר ההתייעצות שאלתי אותו מה דעתו על המקרה והוא ענה לי: "נראה לי שהילד סובל מ־ "culico d'enfant"[1]... (הוא רצה לאמור כמובן "coliques d'enfant"...).

★

שמו של הרופא השני, היוצא מתחת קולמוסי, הוא ד"ר כהן. אבי היה נוהג לכנותו בבית בשם "barbetine" (זקנקנון) על שום זקנו הארוך והמחודד, שהוסיף אריכות יתר לפניו הארוכים בלאו הכי. הוא היה נראה תמיד שבע רצון מזקנו, משום שסבור היה שהוא מעניק לו ארשת של

איש מדע אמיתי. אף כי סיפרו עליו שהוא כעסן ורגזן — עלי עשה רושם של אדם נחמד ובעל חן, ומעולם לא הרגשתי במידות הרעות שיוחסו לו. כשהיינו נפגשים במקרה ברחוב, היה שואל אותי תמיד שתי שאלות אלו: "האם יש לך במקרה סיגריה? עוד לא הספקתי לקנות היום...", ומיד אחר כך: "האם קראת את שופנהאואר? האם יש לך ספרים משלו?". מעולם לא הצלחתי לפענח את הקשר הסודי שבין יהודי טוב זה, לבין הפילוסופיה של הפסימיות.

✶

ה ד " ר ב ו ר ל א היה אדם שקט ושמנמן. כשראינוהו הולך ברחוב הוא עשה רושם כאילו הוא נושא את עצמו בכבדות. עד היום אני זוכר את עצתו על שאלתי, כשפגשתיו באמצע הרחוב (סבלתי אז מנזלת חריפה במיוחד):

"מה אתה מייעץ לעשות דוקטור יקר?"

"מלא כיסיך ממחטות", ענה לי בשקט והמשיך בדרכו.

✶

אדם מסוג אחר היה ד " ר י ו א ל. רגליו היו קצת עקומות ומתנדנד היה עליהן כעל קפיצים. משום מה נדמה היה לי שאחת מהן קצרה מרעותה. לעיתים הייתי רואהו נוסע בכירכרה פתוחה שכורה, רתומה לשני סוסים. מצב רוחו היה תמיד מרומם והוא אהב להתבדח ולצחוק.

✶

היו בעיר שני רופאים אשר שם משפחתם מ א ט א ל ו ן, ה"גדול" וה"קטן"; כינום כך, משום שקומתו של האחד היתה הרבה יותר גבוהה משל השני. אולם לא רק זאת, ה"גדול" היה גם גדול יותר במקצועו, וסימן ההיכר באותה התקופה היה, שלא הלך ברגל, אלא כמעט תמיד נסע בכירכרתו הסגורה.

✶

מעטים היו אז הרופאים שהירשו לעצמם לנסוע בכירכרה משלהם (היום כמעט ואין רופא שאין לו רכב, במידה והצליח לעבור את מבחן הרישוי, כמובן). אולם באותה תקופה היה זה סימן מובהק של עושר וכבוד. הרופא היחידי שנסע אז ת מ י ד בכירכרה היה ד"ר א ס ל נ י א ן. הוא לא היה יהודי אולם היהודים אימצו אותו כרופא שלהם, והיו פונים אליו להתייעצות כמומחה

הרופאים, האחים והאחיות של בית החולים הירש

El personel del Ichpital Hirsch

במקרים קשים, כפי שפונים היום לפרופיסורים, ואמנם קראו לו "הפרופיסור". ואכן הוא היה רופא מוכשר וזריז מאד, וגם מנתח טוב. איש לא קינא בעשרו משום שכולם סברו שהוא היה ראוי לו.

✶

מנתח בעל שם היה גם ד"ר שאקי, שעזב אח"כ את העיר ונתמנה כמרצה באוניברסיטה של רומא. ד"ר ז'אן אללוף מילא את מקומו קצת נגד רצונו: היה זה אבי אשר האיץ בו ועודדו להיות מנתח, אף כי בתחילה היתה לו נטיה מעטה לכך.

✶

ד"ר אלברט שאקי (תרפ"ג)

Dr. Albert Sciaki (1923).

רופא אחר אשר אודותיו עלי לכתוב מילים מספר הוא, הד"ר אלברט ישראל. עדיין זוכר אני בבירור את היום בו הביא אותו אבי אלינו הביתה מיד עם חשיכה, כדי להחביאו מפני השלטונות הטורקיים. אמי פחדה מאד, אם כי אנו הילדים לא הבנו בדיוק מה מתרחש. היה זה בעת תבוסת הצבא הטורקי מפני היוונים בשנת תרע"ג (1912). הטורקים היו עדיין בשלוניקי ולא ידענו אם העיר תחזיק מעמד או תיכנע ליוונים בלי התנגדות. בכל אופן, החזית מסביב כבר נפרצה והעיר היתה מליאה פליטים, בורחים ועריקים. לפי החוק, היה ד"ר ישראל עריק משום שהוא גוייס על ידי הטורקים והיה צריך באותה השעה להימצא בחזית. אולם הוא חזה מראש את ההתפתחויות וברח.

הוא סיפר לנו את כל אשר ראו עיניו בזמן בריחתו מהחזית, לא נזהר בלשונו והוסיף כי הוא ואחרים מצאו, בדרך בריחתם, ארגזים מלאים כסף שהיו מיועדים כנראה לצבא. סיפור זה עורר באמי חשד שד"ר ישראל לקח לעצמו חלק מהכסף, ועל ידי זה התעשר. עלי להודות כי מעולם לא שמעתי את סופו של הסיפור וגם איני יודע אם צדקה אמי בחשדותיה או לא. ה' יסלח לו (או לה)...

קבלת חולים

הרופאים באותה התקופה לא נהגו לקבל את החולים במרפאות פרטיות או ציבוריות, כפי שהדבר נהוג היום, אלא בבתיהם, בדירותיהם ממש, אולם לעיתים קרובות הם עשו זאת בבתי המרקחת איתם היו קשורים.

כל רופא היה קשור עם בית מרקחת מסויים והחולים ידעו זאת. כשהיו זקוקים לרופא שלהם, היו פונים לבית המרקחת ושם, מאחורי האיצטבאות והארונות הגבוהים, היה בדרך כלל חדרון, בו היו הרופאים בודקים את הפונים אליהם. בגמר הבדיקה, היה הרופא רושם על פתק את התרו־פות הנחוצות לחולה, מוסרו לרוקח וזה היה מכין את התרופה מיד. סידור זה היה יעיל ומתאים לכל הצדדים הנוגעים בדבר.

אולם בדרך כלל בדיקת החולים היתה נעשית בבית החולה. מסיבה זו, היו הרופאים נאלצים ללכת ברגל שעות רבות במשך היום ולעיתים קרובות גם בלילה, בעיקר כשהיו נקראים ללידה קשה. עדיין מהדהדות באוזני דפיקות האגרוף הקשות על שער ביתנו, בדמי הליל. היו אלה אנשים שבאו להקים את אבי ממיטתו, כדי שיבוא לטפל ביולדת או במקרה דחוף אחר. היה אז בין יהודי שלוניקי סוג אנשים שהיו מכונים ה"קאבאדאיס" (מתחזים כגיבורים), וצורת דיבורם היתה מחוצפת כבר מתחילתה:

— "אנדי איסטה איל מדיקו!" [1].

אי אפשר היה להתווכח איתם או להגיע איתם לידי הבנה. הם היו מסוגלים (ולזאת הייתי עד בעצמי פעמים מספר) לשלוף מה"קושאק" (חגורה רחבה אדומה עשויה מצמר) סכין חד במיוחד; כלי זה היווה איום שקט ויעיל, וברוב המקרים הספיק כדי לשכנע את הרופא למלאות אחרי בקשת הפונה אליו.

כמובן שלא כולם היו כאלה; היו גם אנשים אדיבים מאד ומכירי טובה. אני זוכר מקרים בהם היתה משפחתו של חולה, שהבריא לאחר טיפולו של אבי, ממשיכה להראות לנו סימני הכרת תודה, במשך זמן ממושך, ולעיתים אף במשך שנים.

כל שבת היה אבי חוזר הביתה מביקוריו אצל חולים וכיסיו מלאים ביצים שלוקות מכל הגדלים, קטנות, גדולות וענקיות, שהיה מקבל במקום דמי ריפוי. בשבילנו הילדים, היתה זו שמחה גדולה לשחק בהם או לאכלם. אני אף זוכר חולה אחד, לאחר שהבריא, שהיה בא בקביעות

פעם בשבוע כדי להביא לנו סוכריות ודברי מתיקה אחרים. הוא המשיך בקיום מנהגו זה בדביקות דתית במשך הרבה שנים, ואם זכרוני אינו מטעני, הוא הפסיקו רק עם פרוץ מלחמת העולם. יהודים טובים מהזמנים הטובים ההם, מה לא הייתי נותן כדי להחיותכם כהיום הזה!

ביקור בית

חום. מעט חום. החום עולה. מי יודע מה פשר החום הזה? מה סיבתו? כאשר חלינו כשהיינו קטנים היו מזמינים רופא אחר. הנה הוא מגיע הרופא, הוא מתיישב על כיסא ליד מיטת החולה בודק וממשמש בקפידה, תנועות ידיו מדודות ואיטיות (לרופאים דאז היה פנאי די והותר). הוא מוציא מכיסו קופסת פלדה נוצצת וקטנה ובה — המכשיר המודרני — מודד חום קטן וחמוד בצורת משולש (גם לנו היה כמובן מודד חום, אולם הוא היה גדול ומכוער) ועומד על כך שעלינו למדוד את החום בפי הטבעת, מכיוון שלדעתו זו היתה הצורה הנכונה. לא אהבנו זאת, אולם היינו נאלצים לשמוע בקולו. מה יכולנו לעשות?

לאחר מכן היה הרופא מבקש מפית לבנה ונקיה, שוטח אותה בקפידה על גבנו, אח״כ על חזנו, מתכופף ומאזין בשימת לב רבה (סטיטוסקופ עוד לא היה בנמצא). לבסוף היה מקיש באצבעותיו פה ושם על החזה או על הגב, חוכך בדעתו שניות מספר תוך כדי שיעול עדין — ומביע את דעתו בחגיגיות רבה: ״לאשרנו, שום דבר רציני — זוהי תסבוכת קלה בדרכי העיכול (בלע״ז — embarras gastrique). ככל שהדבר ייראה מוזר, באותה התקופה כל מחלה היתה מתחילה ב״תסבוכת קלה בדרכי העיכול״, ברם איש לא ידע אל נכון מה הפירוש המדוייק של המושג הזה. אלה מבינינו שלמדו משהו בבית הספר הבינו שהמדובר בקילקול הקיבה; ההסבר עצמו דמה לאותם ההסברים הלאטיניים המאולצים בהם השתמשו הרופאים בקומדיות מסויימות של מולייר. ההוראה הראשונה היתה: לא לאכול דבר, רק קצת חלב חם, או גרוע מזה — מעט יוגורט. אולם, קודם כל, מתוך זהירות יתר, היה צריך לבלוע שתי כפות של שמן־קיק... לאחר מכן, היה צריך לשים על המצח מטפחות טבולות במי קרח, וכמובן גם על הבטן (זה היה ממש נורא — החולה היה רועד כולו מקור, בפרט בחורף). במקרה והחום היה יורד לאחר יום או יומיים, היה הרופא מתיר לתת לו מעט מרק עוף. מעל לכל, לא לשכוח מתוך זהירות את ה״כינין״ משום שהמלאריה היתה נפוצה מאד והיתה מפילה למשכב בעיקר אנשים שנחלשו על ידי מחלה קודמת.

לאחר שהרופא הלך, היתה אמי צריכה להוציא לפועל את הוראותיו. כדי לשכנענו לשתות את השמן־קיק, היא היתה צריכה לזעזע שמים וארץ. הבטיחו לנו כסף או לקנות אפרוח חי, שהיה אח״כ מקפץ על המיטות ומלכלך אותן במקומות שונים...

✶

קווים, צללים, דמויות מימי נעורי אשר יקרו בעיני מאד ואשר אני רואה אותם חיים בדמיוני, בעת שליבי מלא על גדותיו צער וגעגועים, על אשר כולם — הרופאים, בתי המרקחת, וכל היהודים, הבריאים והחולים — נמוגו מארץ החיים בעשן המשריפות.

ד״ר ז׳אן אללוף עם אחד מעמיתיו

Dr. Jean Alalouf con un colega.

* הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.
1 [שבאיספאניולית יש לו משמעות של... ״ישבן של ילד״].
2 [כאבי־בטן של ילדים].
3 [איפה הרופא; ״מירקו״, שיבוש מקומי של המילה ״מידיקו״ — רופא].

זָכַ֣ר לְעוֹלָ֣ם בְּרִית֑וֹ

מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה

החיים

הקדמה

החלוקה למדורים שונים בספרנו היא במידה מסויימת שרירותית, ואם קראנו למדור זה "החיים" אין פירוש הדבר שהמאמרים והרשימות ביתר חלקי הספר אינם מתארים חלק מהחיים. הבאנו כאן מאמרים, עדויות, רשימות, זכרונות ויצירות שיש בהן כדי ללמדנו על תלמודם, עיסוקים, רצונותיהם ובילוייהם של יהודי שלוניקי, שלא במסגרת תפקידיהם הרשמיים או מקצועותיהם הכלכליים — ונסינו על ידי כך להאיר ולשרטט תווי אופי נוספים בהוויתם, הן כפרטים והן כציבור.

שלוניקי היתה אחת מערי הדפוס הגדולות בעולם היהודי. בשיחה עם אברהם יערי ז"ל, הביבליוגראף הנודע, זמן מה לפני מותו, הוא סיפר לי שיש בידו בכתובים רשימה ביבליוגראפית של למעלה מ־3500 ספרים ופרסומים שנדפסו בשלוניקי משנת ער"ב (1512) ועד שנת תר"ס (1900) — רובם בעברית ומיעוטם באיספאניולית (לאדינו). הדפוס העברי בשלוניקי, שנוסד ע"י גולי ספרד כמעט מיד עם הגיעם לעיר, קדם במאות שנים לראשית הדפוס היווני והדפוס הטורקי. ד"ר יצחק ש' עמנואל ז"ל, ההיסטוריון השלוניקאי הנודע, נותן לנו רשימה מלאה של בתי הדפוס בשלוניקי מראשיתם ועד אחרי השואה, תוך ציון בעלי בתי הדפוס, המדפיסים ובעלי המקצוע, והספרים החשובים שנדפסו בהם.

יש לזכור כי המונחים "דפוס", "בית דפוס" או "נדפס", "הודפס", היתה להם בעבר משמעות שונה לגמרי ממשמעותם בימינו. מהמאה הט"ז ועד המאה הי"ט מילאו המדפיסים ובתי הדפוס את התפקיד של המוציאים לאור בזמננו. הם טיפלו בספר החל מכתב־היד, הגהתו, עריכתו, הכנתו לדפוס, הדפסתו, כריכתו והפצתו. לעתים היו הם עצמם המגיהים, העורכים ואפילו המחברים. על הצדדים והתהליכים השונים בטיפול ה"מדפיסים" של שלוניקי בספרים שהוציאו לאור, כתב לנו ההיסטוריון השלוניקאי יוסף נחמה ז"ל במסתו על שלוניקי כעיר ההוצאה לאור.

רוב הספרים שיצאו לאור בעיר היו כמובן ספרי תנ"ך עם פירושים, מסכתות התלמוד, מדרשים, ספרי פוסקים, ספרי דרוש, אסופות ("עין יעקב", "ילקוט שמעוני"), ספרי שאלות ותשובות, "שיטות", ספרי הלכה, ספרי מוסר, סידורים, מחזורים וכיוצא באלה, רובם בעברית ומקצתם — תרגומים ללאדינו, או ספרים מקוריים באיספאניולית (בעיקר הלכה, מדרש ומוסר). במאה הי"ט "התפתחה" הספרות המודפסת והתחילו להופיע גם דברי ספרות שונים (סיפורים, תרגומים, רומאנים וכד') וכן עיתונים וחוברות מענייני דיומא. וכאן התהפכו היוצרות — רוב הפרסומים היו באיספאניולית (ובסוף המאה הי"ט ובמאה הכ' גם בצרפתית) ומיעוטם בעברית. אולם סוג הספרות שהיתה לו עדנה בתקופה זו, היתה השירה העברית. על תחיה זו, גורמיה, יוצריה והשירים העבריים שצמחו ממנה, מספר דוד א' רקנטי במאמרו על המשוררים העבריים בשלוניקי.

גם השירה באיספאניולית — שירה ממש (ולא „קומפלאס" או שירי עם, שהיו נכתבים ונפוצים במשך כל הדורות) — התפתחה בתקופה זו. השפעת התרבות הצרפתית גברה עם הפעילות של ה"אליאנס" בעיר, ובעקבותיה כתבו כמה בעלי כישרון מצעירי ה"משכילים" שירים מודרניים באיספאניולית. אחד המצטיינים מבין המשוררים החובבים האלה היה שלמה שלם. מונוגרפיה קצרה עליו, בצירוף אחדים משיריו, ותרגומם העברי בצידם, כתב לספרנו חוקר הרומאנסות הנודע, משה אטיאס ז"ל.

כדי להבין את "תקופת ההשכלה" (המאוחרת) של יהדות שלוניקי, שכתוצאה ממנה פרחה השירה בעברית ובאיספאניולית — יש להכיר את ר' יהודה נחמה. ר' יהודה גילם באישיותו את אופיה האמיתי של ההשכלה השלוניקאית, שיש לה דמיון להשכלה של יהודי איטליה מבית מדרשו של שד"ל. דוד בנבנישתי, איש שלוניקי וירושלים, כתב לספרנו את המחקר היסודי והחשוב עליו ועל פעילותו הספרותית והציבורית. כיון שהוצאת כרך ב' של ספרנו נשתהתה

בשל סיבות שונות, פורסם המחקר בבמה אחת, בשינויים שונים. אף על פי כן אנו מביאים אותו כאן כיום נתינתו, במקומו הטבעי שלמענו נכתב.

"הריני מזמן פי להודות ולשבח את בוראי, לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה על ידי ההוא טמיר ונעלם בשם כל ישראל, ולהקים שכינת עוזנו מעפר. ויהי נועם ה' אלקינו עלינו ומעשי ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו. שמעו מלכים האזינו רוזנים אנכי לה' אנכי אשירה אזמר לה' אלקי ישראל" — תפילה קצרה זו היו ה"פייטנים" השלוניקאים אומרים לפני התחלתם לשיר. על שירת הקודש וזימרתה על ידי אגודות ה„פייטנים" בשלוניקי מביא דוד א' רקנטי ידיעות ועדויות ממה שהשיגה ידו. אליהו לוי ז"ל וחיים אלבו ז"ל מוסרים לנו פרטים ושמות נוספים בזכרונותיהם (בעיקר על אגודת "נעים זמירות"), ושמעון עוזיאל ז"ל משלים את התמונה בביוגראפיות קצרות על כמה מהחזנים הידועים בעיר בדור האחרון.

אגודות הפייטנים פעלו והופיעו בדרך כלל בבתי הכנסת. כידוע בתי הכנסת בשלוניקי בדורות הקודמים היוו למעשה מעין קהילות נפרדות (ואכן היו נקראים בפי השלוניקאים "קהל"). "יחידיהם" (המתפללים הקבועים) היו מבני משפחות מסויימות שרובן או כולן הגיעו לעיר מערים ומחוזות בספרד או איטליה. בדורות האחרונים ניטשטשו אמנם התחומים ובבתי הכנסת היו מתפללים "יחידים" מעורבים מכל המשפחות. אך בכל זאת נשתמרו הרבה תפילות ופיוטים מיוחדים לכל "קהל", וגם מנהגים משעשעים, בעיקר כאלה הקשורים לשמחה תורה. יצחק ברודו ז"ל כתב לנו על כמה ממנהגי ה"קהילות", שעוד היו קיימים עד הזמן האחרון. הוא אף משרטט לנו את דמות יום השבת, ומספר על ביקורי ה"חכמים" והכבוד האחרון לנפטרים, שהיו אופייניים ליהודי העיר.

על החתונה וטקסיה בשלוניקי נכתב במקום אחר[1]. אנו מביאים כאן נוסח של כתובה שלוניקאית מהמאה הי"ט ולצידה דברי הסבר מהרב עובדיה הדאיה ז"ל, על המשותף והשונה בנוסח זה לעומת הכתובה הארץ ישראלית.

היחיד והציבור ניכרים גם בשמחתם וביחוד בעיתות צער ואבל. ד"ר יצחק עמנואל ברשימתו "יקרא דשכבי" מסכם את מסכת הטיפול במת ובקבורתו לפי מנהגי העיר. ואכן, הצטיינו יהודי העיר בהענקת חסד של אמת אף בשעות קשות של מגיפות ורדיפות, וטיפלו בנפטר בהתנדבות, במסירות, בכבוד ובארגון למופת.

סיפורי נפלאות על צדיקים ו"מעשים" ומופתים של חכמים וגבירים, מועטים הם בין יהודי שלוניקי. מן המעט הזה דלינו חמישה סיפורי־עם: שניים על ר' שאול מולכו[2], אחד של ר' יהושע הכהן פרחיה, מחבר ספר „ויקרא יהושע" ומיסד "ביקור חולים", אחד על משה אלאטיני, הרופא והנדיב הידוע, ואחד על ר' יעקובאג'י קוב'ו, הרב הראשי בסוף המאה הי"ט[3].

יצירה עממית מסוג אחר, ונפוצה הרבה יותר, הן ה"קומפלאס". היו אלה מכתמים וחרוזים, לפעמים במספר בתים גדול, שנכתבו או נתחברו ע"י בעלי כישרון, חלקם ידועים וחלקם עלומי שם, לשירה או דקלום בהזדמנויות שונות. בעיקר היו שרים "קומפלאס", בסעודת פורים, ט"ו בשבט ועוד. פרטים מחכימים על ה"קומפלאס" ומחבריהן כתב משה אטיאס ז"ל ואף תרגם חלק מהן לעברית[4], וקדם לו בפרסום ה„קומפלאס" לט"ו בשבט ברוך עוזיאל ז"ל[5]. אנו מפרסמים להלן מספר שירים עממיים באיספאניולית וכן "קומפלאס" לפורים ופסח — רובם טרם פורסמו או שלא פורסמו בשלמותם. הדפסנו את הטקסטים באותיות עבריות כפי שנכתבו והתפרסמו במקורן, ולא בתעתיק לועזי. לא תרגמנו אותם לעברית, שכן מי שמבין אינו זקוק לתרגום, ומי שאינו מבין — התרגום יועיל לו אך מעט, שכן עיקר כוחם וחינם של ה"קומפלאס" והשירים בעממיותם, בחידודיהם ובחריזתם, ולאו דווקא בתוכנם.

רישומו של תשעה באב בשלוניקי היה טבוע וניכר ביהודי העיר בצורה שקשה לתארה. אמירת הקינות בליל תשעה באב ובבוקר אחרי שחרית בניגונים הקודרים והעתיקים, היתה נחלת כל הציבור, מבוגרים נשים וטף. חלק מהקינות היה נאמר גם בתרגום איספאניולי, כדי שיובן ע"י כל הקהל. כדי לזעזע עוד יותר את הלבבות, נתחברו ע"י אלמונים קינות ושירי־אבל סיפוריים באיספאניולית. אנו מפרסמים להלן חמש קינות כאלה ככתבן וכלשונן[7].

התופעה שלוניקי כעיר יהודית אוטונומית בגולה — הותירה רושם בל יימחה על כל המבקרים ששהו בה או עברו דרכה. דוד בן גוריון ז״ל ורחל ינאית בן־צבי ז״ל (רעיתו של יצחק בן צבי, הנשיא השני של מדינת ישראל), מצאו ביהודית דוגמא ודגם לחברה יהודית עצמאית בריאה, שכמוה יש לשתול ולהקים בארץ ישראל; זאב פון וייזל ז״ל — מראשוני הציונים הרוויזיוניסטים ויהודי שומר מצוות — מצא בעיר יהודים שבאורח טבעי היו גם דתיים וגם לאומיים ובעלי שאיפה לעצמאות לאומית יהודית במדינה עברית, בלי תסביכים סוציאליסטים ואוניברסאליים מיותרים, וביניהם נציגם הקלאסי אברהם ש׳ רקנטי ז״ל. אנו מביאים את זכרונותיהם ורשמיהם, שנשלחו אלינו על ידם.

היהודים השלוניקאים העבירו את צורת חייהם, אמונותיהם, מנהגיהם וצורת דיבורם גם למקומות אחרים שאליהם היגרו או עלו.

יעקב יהושע ז״ל מספר על ״יהודי שלוניקי בירושלים״ — ציבור שלא איבד את פרצופו וזהותו אך יחד עם זאת לא הסתגר ולא התבדל אלא השתתף בחיי העיר, התקבל, הושפע והשפיע.

השלוניקאים אף העבירו לכאן, לארץ ישראל, את מקצועם המיוחד, את עבודת הים, ובכך תרמו לכיבוש הים ולהנחת היסודות לימאות העברית במולדת. פרטים ומסמכים בקשר לכך — שלא פורסמו עד כה — מובאים בזכרונותיו של אברהם ש׳ רקנטי ז״ל, החותמים מדור זה, ומשלימים את תמונת החיים של יהודי שלוניקי התם והכא.

---

1. משה אטיאש, ״החתונה וטקסיה״, בקובץ ״שאלוניקי עו״ב״, ירושלים־ת״א, תשכ״ז.
2. ראה עליו לעיל במדור ״העיר״.
3. ראה גם ברוך עוזיאל, ״הספרות העממית ביהודית־אספניולית בשאלוניקי״, בקובץ ״שאלוניקי עו״ב״, ירושלים־ת״א, תשכ״ז.
4. ״פורים בשלוניקי״, בתוך ״גנזך שלוניקי״, ת״א תשכ״א; ״קומפלאס די פורים בלאדינר״, ספונות כרך ב׳, ירושלים.
5. ״הקומפלאס בשירה העממית הספרדית״, ידע־עם כרך ד׳ (א־ב), תשרי תשי״ז.
6. אחת מהן פורסמה ותורגמה ע״י משה אטיאס ז״ל, ראה בקובץ ״שאלוניקי עו״ב״, עמ׳ 170.

בתי דפוס ומדפיסים (רע"ב – תשכ"ח)

מאת ד"ר יצחק ש' עמנואל

בין מגורשי ספרד, איטליה ופורטוגל שהתיישבו בשלוניקי, היו כמה בעלי דפוס ומדפיסים שעסקו כבר במקצועם במקום מוצאם [1]. הידועים לנו מהם, הם: יהודה גדליה, ומשה וגרשום שונצין.

1. יהודה גדליה (ובניו)

על פעולתו של מדפיס זה העיד ר' יעקב ן' חביב בהקדמתו לספרו "עין יעקב", שלוניקי רע"ה: "ומאת ה' היתה לי כי הקרה הש"י [השם יתברך] לפני היום במקום מושבי אומן הגון וראוי זקן ונשוא פנים, איש אמונים, הלא הוא המעולה ונבון כה"ר [כבוד הרב] יהודה גדליה י"צ [ישמרהו צורו] כי ידעתיו בימי'[ם] הראשוני'[ם] בעיר לישבונ'[א] בבית החכם המעולה וענו... כה"ר אליעז'[ר] טולידאנו ז"ל [2] שהיה זה כבן ואח אצלו נצב על מלאכת הקדש הזאת שהיתה נעשית בביתו. ואחרי בואו לעיר הזאת [שלוניקי] הוציא הוצאות רבות לעשות זאת המלאכה שלימ'[ה] בחזק'[ת] היד ובניו ובני ביתו כלם תמימי דרך מתעסקי'[ם] במלאכה הזאת". כפי הנראה אחד מהספרים הראשונים שהדפיס הוא ספר "מאיר איוב", פירוש על ספר איוב לר' מאיר ן' עראמה (בנו של ר' יצחק ן' עראמה בעל ה"עקדה"), בשנת רע"ב, ואולי לפני שנה זו [3] (ר' מאיר ן' עראמה גמר את כתיבת פירושו בשנת רס"ו). המשוררים והמליצים בשלוניקי כתבו שירי תהילה על פעולתו החלוצית של יהודה גדליה, כדלקמן:

יוסף בן משה פ'ארו, על הספר "מאיר איוב", ער"ב:

"ועלינו לשבח לאיש תם	ובר לבב בלי און ומרמה
מעולה דון יהודה בן גדליה	אשר זכה וזכה כל נשמה
והבנים כנטעי נעמנים	אשר דרכו בעקבי אב בתומה
והם חוקקים ועושים במלאכה	בחכמת לב ותושיה עצומה.

...ונשלמה [מלאכת ההדפסה] ביום ראשון לראשון שנת סימן ז'כור' גולה' עגומה' "

יוסף בן אברהם אלנאקאוה כתב, בסוף חומש עם חמש מגילות ואונקלוס, שנדפס ע"י הנ"ל, שיר תהילה על המדפיסים והתומכים (י"ב בחשון רע"ד):

"יהודה [4] בר לבית גדול גדליה [4]	וביתו בית קדושים אל יצרא
ביושר לב הכין דפוס ובניו	סביבו כשתילים זו שכרה
ר' יהושע [5] ומחזיקים לאלקבץ [4] שמותם	חכמים לקדושים הם משורה
ור' משה ושר יוסף [4] אנוש ישר	כנויו [6] לעזרי [7] לאהבי הוא קם לעזרה
ן' סאגיס ושר יעקב [4] בדעתו זך למגיא	הלא הוא בא ושמה בכברה...

בשאלוניקי שולטן שלים י"ב לחשוון שנת עדר" [8].

ספר תהילים עם פירשי רד"ק ור' יוסף חיון, בדפוס דון יהודה גדליה, שלוניקי רפ"ב

Livro de Tehilim, Salonique

יוסף בר משה קאגופ׳ון כתב את הדברים הבאים על ספר תהילים, משלי, ואיוב שנדפס בשנת הער״ה:

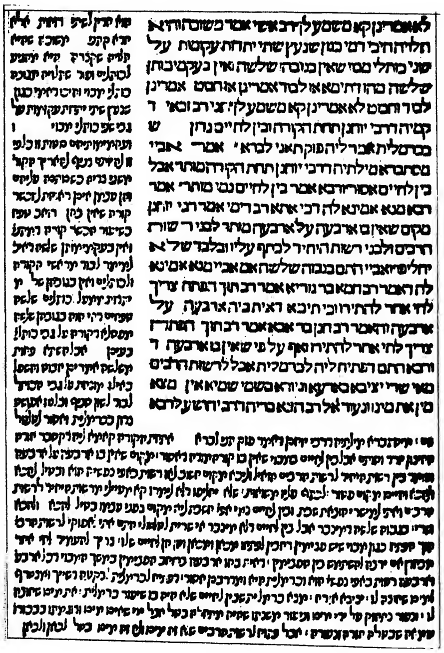
״פעולה שלמה · כתיבה חתימה · חקוקה בחכמה · לרעים אהובים
וקם דון יהודה · ובניו בעדה · לתורה תעודה · כרצים ושבים
נעימים מבונים · גדליה נבונים · נטע נעמנים · כגפן ענבים
ונשלם באלול · ביופי ומכלול · והודות והלול · ליושב כרובים״.

גם אברהם בן ר׳ יצחק עראמה כתב שיר על חומש עם פירוש רמב״ן, רפ״א:

״וגבר מחוקק · מלבן וזוקק · מכתב ובוקק · כתיבה ישרה
שמו דון יהודה · מכונה גדליה · להגדיל תעודה · להאדיר פארה
ובניו נבונים · נטע נעמנים · ימיהם בשנים · בחיים שכרה״.

יהודה גדליה ובניו, יוסף ויעקב, הוציאו לאור עד שנת רצ״ה ואולי עד שנת רצ״ח [9] כשלושים ספרים. בין הספרים החשובים שהדפיסו כדאי להזכיר: ״ילקוט שמעוני״, ח״ב, רפ״א; ״עקידת יצחק״ לר׳ יצחק עראמה, רפ״ב; ״משמיע ישועה״ לר׳ יצחק אברבנאל, רפ״ו; טור, אורח חיים יורה דעה, [ר״ץ]. כן הדפיסו כמה מסכתות מתלמוד בבלי: מסכת ערובין עם רש״י בלי תוספות (נובמבר 1521), ויש בה שינויי גירסאות ברש״י ואף בגמרא; מסכת כתובות עם רש״י; מסכת בבא מציעא עם רש״י, תוספות, ומורה מקום בתלמוד; וכן: מסכתות יומא, מועד קטן, סוכה, ברכות, ביצה — כולן בסביבות שנת רפ״א; מסכת ביצה שוב בשנת רפ״ב; שבת ברפ״ב, בלי פסקי התוספות; חגיגה, פעמיים, ברפ״ב; ראש השנה, פעמיים, ברפ״ב; פסחים וגיטין, רפ״ב [10].

בבית הדפוס של גדליה פעלו, בתור מדפיס ומחוקק — יוסף מטראטון (תהילים, משלי, איוב ודניאל עם פי׳ רש״י, הער״ה); בתור מחוקק — יוסף די קראשטו; ״הדופס״ — אליעזר דארלי (שניהם בספר ״עקידת יצחק״, רפ״ב), מדפיס — יוסף בן יצחק סיד (״ספר היראה״ לרבינו יונה, שנת ט׳ר׳ף׳, ונביאים ראשונים, רצ״ה); פועל — יוסף קבצי (חומש וחמש מגילות, עד״ר); מגיהים — יוסף בן עמנואל הכהן (״מאיר איוב״, רע״ב); ן׳ סאגיס, השר יעקב (חומש וחמש מגילות, עד״ר), יוסף בן אברהם אלנאקאוה (חומש ותרגום אונקלוס עם פי׳ רש״י והרמב״ן, רפ״א).

דף ממסכת ערובין, דפוס דון יהודה גדליה, שלוניקי

Talmud, estampado en Salonique por Don Yehuda Guedalia.

2. מדפיסים עלומי שם

בו בזמן שיהודה גדליה ובניו היו פעילים בשלוניקי, נדפסו בעיר, ע״י מדפיסים עלומי שם, הספרים הבאים: ״מפשר חלמין״ לר׳ שלמה אלמולי; ״מדרש האלפא ביתא״ למזמור תהלים קי״ט, עם פירוש מתתיה היצהרי, שניהם בערך שנת ער״ה; ״ספר העקרים״ לר׳ יוסף אלבו, רפ״א, ועוד.

3. יוסף ן׳ אלנקאוה

יוסף בכמה״ר אברהם בן אלנקאוה הדפיס הספר חומש עם רש״י והרמב״ן ועם תרגום ירושלמי, ביום ״ראשון לחדש כסליו שנת עור״ה״, בשני חלקים, 503 דפים. ראיתי טופס אחד על קלף בבריטיש מוזיאום, לונדון.

4. אשטרוק בן יעקב די טולון

מוצאו היה מפרובינציה. הדפיס בהתחלה, בקושטא עוד משנת רע״ב בדפוס של דוד נחמיאס ובנו שמואל [11], והמשיך שם עד שנת ר״ף. בשנה זו עבר לשלוניקי ושם הדפיס פירוש למגילת איכה לר׳ יואל ן׳ שועיב, שהשלמתו היתה בכ״ג בסיון רפ״א [12]. טולון חזר לקושטא ושם הדפיס בשנת ר״ץ את הספר ״שפה ברורה״ לר׳ אברהם אבן עזרא.

5. משה שונצין

הדפיס בשלוניקי שלושה ספרים בין שנות רפ״ו—רפ״ז: מחזור לנוסח ברצלונה מנהג קא־טאלונייה, רפ״ו; ילקוט [שמעוני] על התורה, רפ״ז; ״קברות הצדיקים בארץ הקדושה״, רפ״ז.

6. גרשום בן משה איש שונצין

הוא המדפיס המפורסם בשל עבודות הדפוס המעולות שהוציא מתחת ידיו בכמה מקומות באיטליה ובקושטא. הוא התיישב לעת זקנתו בשלוניקי והדפיס שם בשנת רפ״ט שני ספרים: מחזור אראגון לראש השנה ויום הכיפורים, טר״ף; ״ספר השרשים״ לר׳ דוד קמחי, לפני סיוון הר״ץ (הואיל והוא עדיין מזכיר בברכת החיים את ר׳ שלמה קאב׳אליירו, שנפטר בכ״ה בסיוון הר״ץ [13]). הספר הזה נדפס ״בעצת ובמצות רכב ישראל... הגבר הוקם על רועה ישראל בארש

שה פזורה ישראל, רופא אומן מתקרי, מהר"ר שלמה קאבאליירו יצ"ו". בסוף הספר כתב בן משפחתו שלמה שונצין: "בסלוניק הקריה על ידי הקטן שב־ישראל גרשם בן הח"ר משה איש שונצין ז"ל אשר בעת זקנתו רצה להנחיל לדורשי כתב אמת", והוא מספר שהמדפיסים השתדלו למצוא טופס של כה"י הכי מדויק, "ולא בדינו מלבנו דבר רק כאשר הורונו הטופסים [בכתב יד] הובאו מספרד, צרפת, אשכנז ומאיטליה".

המשורר אליעזר לבית טורדוס כתב שיר תהילה על המדפיס:

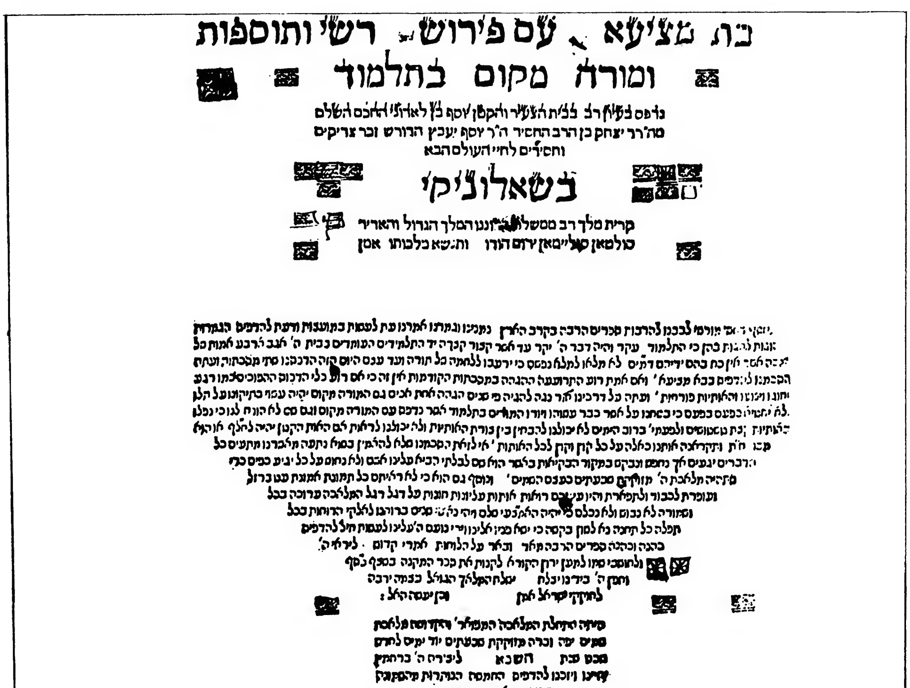
"שמח גרשון מחוקק רם ויורש / לבית שונצי"ן לך אומרים עלה רש".

גרשום עבר אחר כך לקושטא ושם הדפיס בשנת ר"ץ—רצ"א את הספר "אדרת אליהו" לר' אליהו בשיצי.

7. יוסף בן יצחק סיד

בהתחלה היה פועל בדפוס גדליה, אח"כ הדפיס, יחד עם אליהו ריקו, את הספר "דרשות", הנקרא "ספר המפואר", לר' שלמה מולכו, נשלם בר"ח אלול טר"ף. אך השותפות לא האריכה ימים, וסיד חזר לדפוס גדליה (ראה: נביאים ראשונים עם פירוש רד"ק, רצ"ה). כרבים מחבריו המד־פיסים בשלוניקי, היה יוסף סיד למדן, ונודעו ממנו הגהות על בבא קמא, בבא מציעא ומכות, שנשארו בכתב יד.

בין התומכים בהדפסת ספרים בין השנים רע"ב—רצ"ה ידועים: יהושע אלקבץ, השר יוסף (שניהם מוזכרים בחומש שנדפס ברע"ד), חנניה ואסטרוק בני ר' אליעזר השמעוני ("שארית יוסף" לר' יוסף בן שם טוב בן ישועה חיי, רפ"א), דון שלמה ן' יקר ("ילקוט שמעוני" על נביאים, רפ"א, ו"עקדת יצחק", רפ"ב), החכם השלם אברהם בן יוסף[14] ן' יעיש, הנזכר כתומך ומגיה, והגביר שלמה אברבניאל (שניהם נזכרים בחומש עם רש"י והרמב"ן, רפ"א), הרופא שם טוב אבשרגא ("ילקוט שמעוני" על התורה, רפ"ז), דון אברהם שניאור ור' שלמה קבליר, או קבאליירו ("ילקוט שמעוני" על התורה, רפ"ז). קבליר תמך גם בהדפסת "ספר השרשים" לפני סיוון הר"ץ, ודון אברהם שניאור נזכר יחד עם ר' אליעזר השמעוני, כמשתדלים בהוצאת מחזור קאטאלונייה, רפ"ז.

מ(סכ)ת מציעא עם פירוש רש"י ותוספות
ומורה מקום בתלמוד
נדפס בעיר רב בבית הצעיר והקטן יוסף בן לאדוני החכם השלם
מה"רר יצחק בן הרב החסיד ה"ר יוסף יעבץ הדורש זכר צדיקים
וחסידים לחיי העולם הבא
בשאלוניקי
קרית מלך רב ממשלת אדונינו המלך הגדול והאדיר
סולטאן סולייםאן ירום הודו ותנשא מלכותו אמן

Talmud, Salonique, 1565.

מסכת (בבא) מציעא בדפוס יוסף יעבץ בשלוניקי

8. מדפיסים בעילום שם

בשנים הללו הופיעו ברחבי הממלכה הטורקית הרבה ספרים בלי ציון מקום ההדפסה, ואפשר שאחדים מהם הופיעו בשלוניקי. משנת הרצ״ט עד שנת ש״ב לא הגיעו לידינו ספרים, אף כי בלי ספק הודפסו בשנים הללו ספרים בעיר. לפי שלמה רוזאניס נשרפו כל הספרים שנדפסו אז בשריפה הגדולה של שנת הש״ה. הוא מביא כראיה את העדות של ר׳ יוסף קארו בספרו ״אבקת רוכל״ לפיה ספרי התפילה והמחזורים הישנים בדפוס שלוניקי כולם משובשים ומלאי שגיאות [15].

בשנת ש״ג הופיע בשלוניקי הספר ״מאה שערים״ לר׳ יצחק אליה שני בלי שם המדפיס, ובשנת ש״ו, אחרי השריפה — הספר ״באר מים חיים״ לר׳ חיים יעקב עובדיה די בושאל, גם כן בהעלם שם המדפיס.

9. האחים שלמה ויוסף יעבץ

המדפיסים האלה פעלו בהתחלה בקושטא ובאדריאנופול, ומשם עברו לשלוניקי. ידוע לנו כי בשנת הש״ה הם היו כבר בעיר [16]. הספר הראשון שהדפיסו שם הוא ״מחזור... מכל השנה כמנהג... קהלות אשכנזים״, בשני חלקים, ע״י ״האחים האומנים שלמה ויוסף בני ההכם השלם מהרר יצחק יעבץ זלהה בסאלוניקי״. כשהתחילו בהדפסה, לפני המגיפה של שנת ש״ח, היה עדיין אביהם הזקן הר״ר יצחק בחיים, ונאמר עליו ש״הוא היה אבי כל תופש לוטש עט ברזל ועופרת והוא עמד עליהם כרוב חכמתו ותבונתו, אומנותו ואמונתו להגיה ולתקן כל דבר המלאכה״ [17].

שלמה חזר אח״כ לקושטא ואחיו יוסף המשיך להדפיס בשלוניקי לבדו. לעיתים קרובות הביע תקוותו שיוכל להדפיס כל התלמוד: ״ה׳ ברחמיו יחיינו ויזכנו להדפיס כל התלמוד״, הוא כותב בסוף ספר ״תפילה למשה״ לר׳ משה אלמושנינו, שכ״ג, והוא חוזר על המשאלה הזאת בשערי הספרים הבאים: בבא קמא, שכ״ג; שבועות, שכ״ה; ביצה, שכ״ה; ״אות אמת״ לר׳ יהודה גדליה, שכ״ה; ״ספר הגדרים״ למנחם בן אברהם בונאפוס הפרפניני, שכ״ז; ובספרים אחרים. כפי הנראה לא הצליח להדפיס כל התלמוד. הוא הוציא לאור בוודאות את המסכתות הבאות: בבא מציעא, שכ״א (עם רש״י ותוספות, הרא״ש, פירוש המשניות להרמב״ם, עין משפט ונר מצוה); בבא בתרא, שכ״א; קידושין, שכ״ב (?); בבא קמא, שכ״ג; בבא מציעא, שכ״ג; גטין, שכ״ד; ביצה, שכ״ה; שבועות, שכ״ה; עבודה זרה, שכ״ה; חולין, שכ״ו; נדה, שכ״ו; כתובות, שכ״ו (?); עבודה זרה, שכ״ז; שבועות, ש״ל; ואפשר גם — נדרים, לפני שכ״ז, שלא הגיע לידינו [18].

רוב ספרי ר׳ משה אלמושנינו נדפסו בבית דפוסו של יעבץ. בשנת שכ״ח, הדפיס את ישעיה וירמיה עם לאדינו. בין השנים של״א—של״ב הדפיס את תרי עשר, איוב, דניאל, יחזקאל ומשלי עם לאדינו ויתכן שגם את יתר ספרי כתובים. הוא השתמש באותיות רש״י יפות וטובות. כפי הנראה הספר האחרון שיוסף הדפיס בשלוניקי הוא ״ידי משה״ לר׳ משה אלמושנינו, של״ב. בשנת של״ג אנו מוצאים אותו בקושטא, שם הדפיס את ״מסורת התלמוד ירושלמי״ לר׳ יהודה ב״ר משה גדליה.

בין ״המשתדלים במלאכה בגופם ובממונם״ להדפיס הספר ״תולדות יצחק״ לר׳ יצחק קארו, בדפוס יוסף יעבץ, כסליו של״ב, היו ״השותפים כ״ר דוד בכ״ר אברהם אזוביב זלה״ה וכ״ר יהושע בכ״ר יעקב מוינטורה איש פורטו זלה״ה״.

דף ממסכת קידושין, דפוס יוסף יעבץ, שלוניקי בערך שי״ח—שי״ט

Talmud estompado en Salonique por Yoseph Yavetz, 1599.

10. דוד אברהם אזוביב

אחרי נסיעת יעבץ מהעיר הדפיס דוד אברהם אזוביב כמה ספרים, משנת השל״ח עד תשרי שמ״ח. הספר הראשון הידוע שהופיע בבית דפוסו הוא מדרש תנחומא, של״ח [19]. אחריו הוציא את ״תנחומות אל״, דרשות על התורה, לר׳ יצחק משה ן׳ ארויו, של״ט. המשורר סעדיה לונגו כתב על המדפיס, בסוף הספר, את החרוזים הבאים:

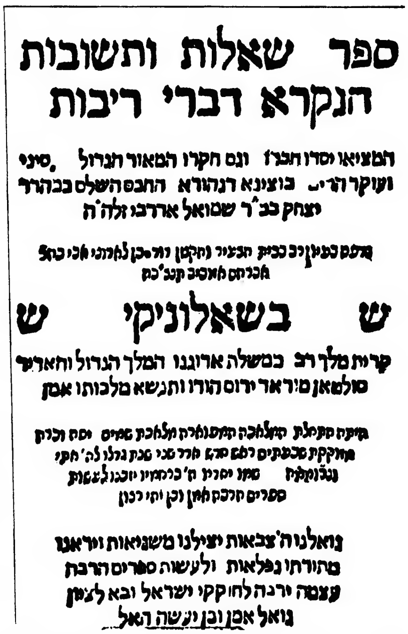
״נגמר ונשלם ויצא — טבעו בעיר נאמנה
עיר לאלהים גדולה — תורה הדרה המונה
קרית סלוניק ושולטן — מורט למלכה ורוזנה
(נתפש) [נדפס] בבית המפואר — מכל עברים (ופצא) [ופנה]
דוד אזוביב וחובב — את המלאכה הגונה
חדש כבודו בעמו — יאריך בשיבה וזקנה
נשלם בסיון להשל״ט — שנת ברכה טעונה״.

מהחרוז ״חדש כבודו בעמו״ אפשר להבין שמזמן נסיעת יעבץ עד פעולת אזוביב לא היה בית דפוס בשלוניקי.

אין ספק שהמלאכה היתה ״הגונה״, אולם האותיות שהשתמש בהן אזוביב היו מטושטשות ושחוקות והדפוס לא עלה יפה. בין הספרים שהופיעו אצל אזוביב היו: ״דברי שלום״, דרשות לר׳ יצחק אדרבי, ש״ם; ״דברי ריבות״, שו״ת להנ״ל, שמ״ב; פסקים לרשד״ם, ב׳ חלקים, אחרי שמ״ב; ״קהלת יעקב״, פירוש הגדות התלמודים לר׳ יעקב יצחק לוצאטו, שמ״ד; שו״ת ר׳ שלמה הכהן (מהרש״ך), ח״א, שמ״ו; ״יסוד התשובה״ לר׳ יצחק עליס בן משה, תשרי שמ״ח.

אזוביב ניסה כנראה להדפיס כל נביאים וכתובים עם לאדינו. לנו ידועים רק שיר השירים ש״ם; תהילים, פעמיים, שמ״ב—שמ״ו; יחזקאל ותרי עשר, שמ״ה.

בין המדפיסים שפעלו בבית דפוס אזוביב נמנו שני יהודים אשכנזים: אברהם קרא בן יצחק מקאליש ויקותיאל בן אשר (״יסוד התשובה״, שמ״ח). את הנאמר בספר, ״אשר נפשם [של קאליש ויקותיאל בן אשר] על זה הדפוס קושרים למען עשות במסתרים״ העתיקו כנראה מה־הוצאה הראשונה (קראקא שמ״ג), כי בשלוניקי היו היהודים מדפיסים בלי שום הפרעה מצד השלטון, ולא היה צורך ל״עשות במסתרים״.

ספר שאלות ותשובות
הנקרא דברי ריבות
המציאו וסדרו וחברו וגם חקרו המאור הגדול סיני ועוקר הרים בוצינא דנהורא החכם השלם כבהר״ר יצחק כב״ר שמואל אדרבי זלה״ה
בשאלוניקי
קרית מלך רב בממשלת ארוננו המלך הגדול והאדיר סולטאן מוראד ירום הודו ותנשא מלכותו אמן
גואלנו ה׳ צבאות יצילנו משגיאות ויראנו מתורתו נפלאות ולעשות ספרים הרבה עצמה ורבה לחוקקי ישראל ובא לציון גואל אמן וכן יעשה האל

שו״ת ״דברי ריבות״ לר׳ יצחק אדרבי, דפוס אזוביב, שלוניקי, ש״ם

Responsa "Divre Rivoth" estampado por Azuviv, Salonique 1580.

משנת שמ״ח עד שנת שנ״א לא היה בעיר בית דפוס ראוי לשמו. לכן נאלץ ר׳ שלמה הכהן להדפיס את החלק השני של תשובותיו בוויניציה, כמו שכתב בהקדמתו לספר הזה (שו״ת מהרש״ך ויניציה, שנ״ב).

11. אברהם ויוסף בני מתתיה בת שבע

ר׳ משה בן הרב שמואל די מדינה לא שבע רצון מהדפסת ספרי אביו אצל אזוביב. לכן הביא כלי דפוס ו״אומנים טובים״ ופיזר ממון רב כדי ליסד בית דפוס הגון בשלוניקי, כמו שכתב בהקדמותיו לספר שו״ת לאביו, ח״א וח״ב, שנ״ד—שנ״ז:

״ואנה לידי אומנים מצויינים במלאכה... באותיות שכיות החמדה... בהרבות אליהם מהר ומתן דהבא פריכא למען הטות רצונם, להביא כליהם וכל קנינם אל העיר הזאת עיר ואם בישראל ובחמלת י״י עלי לא השיבו פני ריקם והוקם המשכן ונצטרפה מח־שבתי הטובה למעשה... ביזבזתי אוצרותי להביא הנייר והדפוס והפועלים מויניציא ושני פועלים מהם בראותם יופי המלאכה... נכספה וגם כלתה נפשם לבוא ולחסות תחת כנפי השכינה [20] וגם זיכני ה׳ במצוה אחרת להדפיס גמרות ומסכתות וספרים אחרים כדי לזכות את הרבים״ (הקדמה לח״א).

בין המדפיסים שר׳ משה די מדינה הביא לשלוניקי היו האחים אברהם ויוסף בני החכם השלם מתתיה בת שבע (אברהם היה קודם לכן מדפיס בווירונה) והספר הראשון שהדפיסו ב־שלוניקי היה שו״ת ר׳ שלמה הכהן, הוספה לח״ב, שנ״ב. הודות לר׳ משה די מדינה המשיכו האחים בת שבע להדפיס ספרים בעיר עד שנת שס״ה (אביהם נפטר בשנת ש״ס). הספר האחרון שהדפיסו בעיר הוא ״תורת אמת״ לר׳ אברהם בן דוד שמריה, ר״ח אייר שס״ה. אחרי זה עזבו את שלוניקי, ובסוף אותה שנה כבר הדפיס אברהם בדמשק את הספר ״כסף נבחר״ לר׳ יאשיה פינטו, שס״ה—שס״ו. המדפיסים בת שבע פעלו בעיר אף בזמן המגיפות הגדולות של שנות שנ״ה—שנ״ה.

הספרים החשובים ביותר שיצאו מבית דפוסם הם: שו״ת מהרש״ך ח״ג, שנ״ד; ״מדרש חמש מגלות״, בתמיכת ר׳ משה די מדינה ואברהם מאיר פ׳אראג׳י, שנ״ד; ״מדרש רבה״, שנ״ד—שנ״ה; שו״ת הרשד״ם, ב׳ חלקים, שנ״ד—שנ״ז; ״שולחן ערוך״, א״ח וי״ד, שנ״ד—שנ״ז; ״ספר התרומות״ לר׳ שמואל בן יצחק הסארדי, שנ״ו; ״זוהר חדש ומדרש הנעלם״, שנ״ז; שו״ת אבן העזר לר׳ יוסף קארו, שנ״ז—שנ״ח; ״כללי התלמוד״ לר׳ יוסף קארו, שנ״ח; ״זמירות ישראל״ לר׳ ישראל נאג׳ארה, שנ״ט; ״חשק שלמה״, פירוש לישעיה לר׳ שלמה יצחק הלוי, ש״ס; ״עין ישראל״ (הוא ״עין יעקב״) לר׳ יעקב ן׳ חביב, שס״א—שס״ה[21]; ״בדק הבית״ לר׳ יוסף קארו, שס״ה. לפי ר׳ משה די מדינה הופיעו בהשתדלותו מספר מסכתות מתלמוד בבלי שלא הגיעו לידינו. (תלמידי תלמוד תורה היו כה רגילים בגמרות שיהודי שלוניקי כינו בלאדינו ״גימארה״ או ״גימאריקה״ כל חוברת של ספרות דתית. למשל הגדה של פסח — גימארה די פסח, פרקי אבות — גימארה דיל פרק, וכן — גימאריקה די מנחה אי ערבית, וכדומה).

הסמל של דפוס בת שבע היה ציור של חצי אריה וחצי נשר, והוא אותו הסמל שהשתמשו בו בספרים שהדפיסו בווירונה.

משנת שנ״ג עד שנת שע״ה סייע ר׳ משה די מדינה בהדפסת תשעה ספרים ואולי עוד יותר מזה. הספר האחרון שנדפס בתמיכתו הוא שו״ת ״משפט צדק״, ח״א, לר׳ מאיר מלמד, שע״ה.

12. האחים שלמה ומשה שמעון

מבית דפוסם יצאו: הספר ״ליקוטי מנחם, מאה שערים בספירות וחכמת הקבלה״ לר׳ מנחם יעקב הלוי, שפ״א; וכן לוח לשנת שע״ב. אפשר שהדפיסו עוד ספרים שלא הגיעו לידינו.

13. דוד בן אהרן לבית מאצה מקורסירה

מוצאו ממאנטובה, ושם הדפיס בשנת שע״ב. לפי דבריו הדפיס ספרים רבים במקומות שונים, אף באיסקופיה. מבית דפוסו בשלוניקי ידוע לנו רק ספר אחד: ״ירים משה״, שירים לפרשת זכור, לר׳ משה הכהן, יצא לאור בסיוע ר׳ משה די מדינה ובנו יהודה, שע״ד.

14. מדפיסים בעילום שם

באותן השנים הופיעו כמה ספרים בהעלם שם המדפיסים. למשל: ״בני שמואל״, שו״ת לר׳ שמואל חיון, בתמיכת ר׳ יהודה די מדינה, שנת השיבנ״ו; ״עין ישראל״ [יעקב], ש״ף (לפי פרידברג בערכו, אך לא ידוע ממקור אחר); מסכת בבא קמא עם רש״י, תוספות וכו׳, בשנת השב״ע, כלומר שפ״ז[22]; ״ספר התרומות״ לר׳ שמואל הסארדי, שפ״ח; ״זעקת סדום״, לפני שנת הת״ה. יתכן שהספרים האלה הופיעו אצל מאצה או אצל האחים שמעון, או אצל מדפיסים בלתי ידועים לנו.

15. אברהם הגר

משנת שפ״ט עד ת״ט לא הופיעו ספרים בעיר. ר׳ משה חיים בהקדמתו לשו״ת אביו, ר׳ חיים שבתי, כתב שאביו רצה לשלוח את כתב היד להדפיסו מחוץ לשלוניקי. אברהם הגר, (יתכן שהוא אחד משני המדפיסים שהתיהדו ושהזכרנו לעיל), יסד בית דפוס בשנת ת״י, שם הופיעו לפחות תשעה ספרים עד שנת תט״ו. הספר הראשון הוא: שו״ת אבן העזר לר׳ חיים שבתי, ת״י—תי״א, והספר האחרון — ״מורה צדק״ לר׳ מיכאל הכהן, תט״ו.

16. מדפיסים בעילום שם

משנת תט״ז עד תנ״ג שוב לא הופיעו ספרים בעיר. בשנת תנ״ד הופיע מחזור קאטאלאן ובשנת תנ״ט מחזור אראגון, בלי שם המדפיס. ר׳ אהרן הכהן פרחיה, שנפטר בתנ״ז, לא יכול להדפיס ספריו בחייו, כנראה מחוסר בית דפוס הגון. בנו, ר׳ אליעזר, היה נאלץ לנסוע לאמשטרדם ושם הדפיס שניים מספרי אביו.

17. אברהם גבאי

בשנת ת״י יסד ידידיה גבאי (בן ר׳ יצחק גבאי, מחבר פירוש המשניות ״כף נחת״), בית דפוס בליוורנו. אחרי כמה שנים העביר את בית דפוסו לפירנצה, ומשם — העבירו בנו אברהם, לאיזמיר (תי״ז—תע״ה). אברהם גבאי השתקע אח״כ בקושטא ושם שיתף פעולה עם המדפיסים אברהם בן שלמה פ׳ראנקו ויעקב גבאי חתנו של פ׳ראנקו, שבלי ספק היה שאר בשרו של אברהם גבאי. פ׳ראנקו נפטר בערך בשנת תמ״ג, ומיד אחרי זה העביר אברהם גבאי את בית

דפוסו לשלוניקי. שם הדפיס בשנת תס״ה את ״מסכת ברכות עם פירוש רש״י ותוספות... לבקשת והשתדלות מפרנסי ומנהיגי הזמן של החברה הקדושה תלמוד תורה יע״א... ללמוד וללמד לתל־מידים... וצדקתם עומדת לעד״ תחת שולטן אחמד, בשנת ״כל הנשמה ת ה ל ל יה לפ״ק״. בסוף השער כתוב שם המדפיס: ״אברהם בכ״ר ידידיה גבאי כף נחת״. על השער אותו הסמל, שלושה כתרים, שאנו מוצאים בספרים שהדפיס אביו ידידיה בליוורנו בשנים ת״י ותט״ו [23] (״שלושה כתרים הם וכתר שם טוב עולה על גבי׳הם״, רמז לשם גבאי). באותה שנה הופיע בשלוניקי גם מסכת ביצה ומסכת כתובות, ובשנת תס״ו — מסכת בבא מציעא [24].

18. דפוס חברת תלמוד תורה

אברהם גבאי הוריש את כלי הדפוס והאותיות של בית דפוסו לחברת תלמוד תורה הגדול וחתנו, חיים גבאי, קיים צוואת המת [25]. פרנסי ת״ת מינו בשנים הראשונות, בתור משגיחים ומנהלים, את המדפיסים המומחים אברהם בן דוד נחמן ויום טוב קאנפילייאס. אחרי זמן מה חכרו נחמן וקאנפילייאס את בית הדפוס ועבדו באופן עצמאי. אחרי מות נחמן, המשיך קאנ־פילייאס לבדו בעבודות הדפוס עד שנת תפ״ט, ואחרי כן נלווה אליו משה שמואל פ׳אלקון בתור שותף.

חותם בית הדפוס כת שבע בשלוניק

הספר הראשון שהופיע בדפוס ת״ת הוא, כפי הנראה, ״לקט יוסף״, מאמרים ופשטים בסדר א״ב, לר׳ יוסף בן מרדכי גינצבורג, תס״ט [26]. בית הדפוס הזה התקיים עד שנת תקע״ח [27].

בין הספרים החשובים שהופיעו בדפוס ת״ת נמנים: ״תורת חיים״ שו״ת לר׳ חיים שבתי, ג׳ חלקים, תע״ג—תפ״ב, שו״ת וחידושים לר׳ ברוך אנג׳יל, ״פני שלמה״, דרושים לר׳ שלמה אמארילייו — שלושתם בתע״ז. ״עדות ביעקב״ שו״ת לר׳ יעקב די בוטון, ת״ף; ״משכנות יעקב״ דרשות וכו׳ לר׳ יעקב ן׳ נעים, תפ״א; ״תורת חסד״ שו״ת לר׳ חסדאי הכהן פרחיה, תפ״ג; ״מעיל שמואל״ שו״ת לר׳ שמואל פ׳לורינטין, תפ״ד; חידושי מסכת שבועות להרשב״א, תפ״ט; ״טירת כסף״, דרושים לר׳ אברהם גאטינייו, תצ״ו, ועוד.

בבית הדפוס ת״ת פעלו בתור מסדרים, מפזרים או פועלים, משנת תס״ט עד תצ״ח: שמואל משה שגילמאש, תס״ט, תע״ג, תפ״ב; יעקב עוזיאל שלמה, תס״ט; יהושע בן דוד צודי, תע״ז; אברהם יצחק שלום, תע״ז—תע״ט, דוד אליה בר דוד, תע״ז—תפ״ה; סעדי שמואל אנג׳יל, תע״ז—תצ״ז; משה שמואל פ׳אלקון בהתחלה כפועל ומסדר ואחרי כן כשותף, תע״ז—תצ״ח [28]; משה יצחק קאלאונרה, תע״ט, תצ״א (בשנות תט״ו—תע״ז היה פעיל בקושטא); שמואל בר משה, תפ״ג—תפ״ה; אברהם משה רוזאליס (או רוזאניס), תצ״ה; אברהם בנבנשתי ן׳ רובי, תצ״ה—תצ״ח, ועוד.

19. בצלאל הלוי אשכנזי הזקן

בשנת תצ״ח בערך הגיע לשלוניקי המדפיס בצלאל הלוי אשכנזי. לפי המסורת במשפחתו היה מוצאו מאמשטרדם. הוא חכר את בית הדפוס של ת״ת ושיכלל אותו. הספר הראשון שהדפיס הוא ״בית דוד״, שו״ת, ח״א, לר׳ יוסף דוד, ״בחצרות בית אלדינו ת״ת הגדול״, ת״ק. ר׳ משה אמארילייו הזכירו בתור ״המדפיס נבון ומעולה לתהלה מסגני לויה [29]״, ור׳ בנבנסטי גאטינייו כתב עליו: ״ויעש בצלאל מעשה ידי אמן [30]״. בבית דפוסו הופיעו יותר משלושים וחמישה ספרים. הוא פעל אף בזמן המגיפות הגדולות של שנות תק״א—תק״ב.

בצלאל נפטר בשיבה טובה בסוף שנת תקט״ו או בהתחלת תקט״ז. על כל פנים לא היה כבר בחיים כשבניו גמרו הדפסת הספר ״הלכה למשה״, ח״ב, לר׳ משה אמארילייו, תקט״ז.

בין הספרים היותר חשובים שיצאו מבית דפוסו נמנו: ״בית דוד״, שו״ת לר׳ יוסף דוד, ב׳ חלקים, ת״ק—תק״ו; ״דבר משה״, שו״ת לר׳ משה אמארילייו, ג׳ חלקים, תק״ב—תקי״ו; ״פני יצחק״, דרושים לר׳ יצחק פ׳ראנסיס, תק״ג; ״בגדי כהונה״, דרושים לר׳ אהרן הכהן פרחיה, תקי״ג, ועוד.

בתור מסדרים, פועלים, עוסקים או מפזרים בבית דפוסו, ועל כל פנים באותה תקופה, ידועים: משה ן׳ ארדוט, שמואל בכ״ר סעדי אנג׳יל, משה ישראל, שלושתם בשנת תק״א; אברהם

בנבנשטי ן' רובי, תק״א—תק״ט; החכם הנעלה אברהם משה רוזאניס, תק״ב—תקי״ו, יוסף יעקב קאנפילייאש, רפאל פראנקו מן בושנא שראיי, שניהם בתק״ג; יחיאל המ' מיכל בן יעקב כ״ץ אשכנזי, פסח בן גבריאל הלוי אשכנזי, שניהם בתק״ו; אברהם יוסף מוליאנו, יצחק שאמאריל, שניהם בתק״ח; אנג׳יל הלוי קאראסו, תק״ח—תקי״ו; שמואל בן הר״ר צבי הירש אשכנזי, ישראל מורדוך — שניהם בתק״י; שמואל בר ישראל אשכנזי, תקי״ב—תקי״ו. משה יוסף אשכנזי, ״חכם וחשוב״, יוסף משה בן יששכר אשכנזי [31], החכם הנעלה משה פ׳אלקון, החכם המרומם יצחק בן דוד, רפאל רוזאניס — בתקי״ו, ועוד.

שו״ת הרשד״ם, דפוס אברהם יוסף בת שבע, שנ״ד—שנ״ז

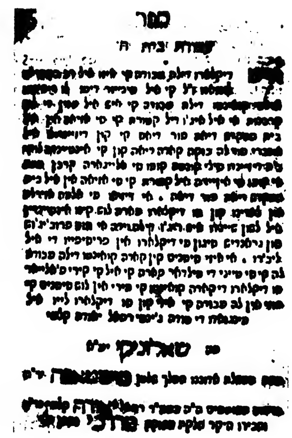
Responsa de R. Chemuel de Medina, Salonique 1564—1567.

20. יתמי בצלאל הלוי אשכנזי

אחרי מות בצלאל המשיכו יתומיו בעבודת אביהם. הספר האחרון שהדפיסו הוא "אוריין תליתאי" לר' יוסף הלוי ן' מיגאש, תקי"ט—תקכ"ג. אולם הם לא יכלו להתחרות בבית הדפוס של (רפאל) יהודה קלעי ומרדכי נחמן, שקם אז, וקלט את רוב המסדרים והפועלים ששירתו את בצלאל אביהם.

21. (רפאל) יהודה קלעי

ר' יהודה קלעי, אחד מתלמידי החכמים הרבים, יסד בשנת תקי"ג בית דפוס יחד עם מרדכי נחמן. כפי הנראה היה מרדכי שאר בשרו של המדפיס בדפוס ת"ת, אברהם דוד נחמן. בית הדפוס הזה פעל עד פטירת ר' יהודה בשנת תקמ"א. הספר הראשון שהדפיסו היה "מגן גבורים" שו"ת לר' דניאל אישטרושה, כסלו תקי"ד, והספר האחרון — "אגורה באהלך", שו"ת לר' אליקים יצחק גאטינייו, תקמ"א. לפעמים לקחו המדפיסים על עצמם את הוצאות ההדפסה, אם המזמין היה משלם את הנייר, כמו שנעשה בהדפסת "שולחן גבוה", ח"ב, לר' יוסף מולכו, תק"ם. כפי הנראה גם הם השתמשו בבית הדפוס של ת"ת או בציודו ("כתונת יוסף", לר' יצחק יוסף מונטיקייו, תקכ"ג), וזאת בלי ספק אחרי שיתומי בצלאל הלוי אשכנזי חדלו להדפיס שם. הסמל שלהם — כתר גדול.

El livro Avodath Beth Hachem en ladino.

מבין חמישים הספרים שהדפיסו, כדאי להזכיר: הספר החשוב "שולחן גבוה", ג' חלקים [32]; שיטה על מסכת גיטין להריטב"א, תקי"ח; "יקרא דשכבי", דרושים לר' יוסף דוד, תקל"ד; מחזור ספרדי לימים נוראים, תקל"ט.

פעלו שם בתור מסדרים, פועלים, מפזרים או "משרתים": ליאון בכמה"ר יוחנן קלעי, תקט"ו—תקי"ז; דוד וידאל נחמן, תקט"ו—תקי"ח; פנחס בן הח' השלם יוחנן קלעי תקט"ו—תק"ם; ליאון בן בעל הדפוס יהודה קלעי תקט"ו—תקי"ח; דוד בן וידאל כהן תקי"ח; חיים בן שלמה ראזון מפזר, תקכ"א—תקכ"ג; פנחס יוחנן קלעי [השני], פועל, תקכ"ג—תק"ל; דוד יש־ראליג'ה, תקכ"ו—תק"ם; אלעזר ברכה, תקכ"ח—תקכ"ט; החכם הנעלה יאודה אנג'יל, תקט"ז—תקל"ב ויעקב הלוי, תקל"ב.

22. מרדכי נחמן וליאון קלעי

יהודה קלעי נפטר במגיפה של שנת תקמ"א. בנו חיים קלעי ירש חלק אביו, והשותפות עם נחמן נמשכה עד שנת תקמ"ז. בשנת תקמ"ב נגמרה הדפסת הספר החשוב "מרכבת המשנה" לר' שלמה משה מלבוב, שהתחילה בשנת תקמ"א. הספר האחרון שיצא לאור ע"י השותפות הזאת הוא "קול שמואל", ביאורים על התורה ושו"ת לר' שמואל קונפורטי, תקמ"ז. בין הספרים החשובים שהדפיסו, נזכיר: "שולחן גבוה", ח"ג, "הון רב" ח"ב, שו"ת לר' אלעזר נחמיאס, "גבעות עולם" שו"ת לר' יוסף קוב'ו — שלושתם בתקמ"ד. בתור מסדרים וכו' פעלו: שלמה שאלתיאל והחכמים הנעלים פנחס קלעי ודוד ישראליג'ה.

23. מרדכי נחמן ודוד ישראליג'ה

בשנת תקמ"ח קנה, כנראה, דוד ישראליג'ה את חלקו של חיים ליאון קלעי. הספר הראשון שהדפיס יחד עם נחמן הוא "שביתת יום טוב" שו"ת ודרושים לר' יום טוב אלנקוה, תקמ"ח, והספר האחרון — "חיי אברהם", שו"ת ודרשות לר' אברהם קוב'ו, תקס"ד.

בין הספרים החשובים שהדפיסו נמנו: "בעי חיי" שו"ת בשלושה חלקים לר' חיים ישראל ן' וינישתי, תקמ"ח—תקנ"א; "שיורי שיטה מקובצת" על מסכת בבא בתרא, לר' בצלאל אשכנזי, תקנ"א; שו"ת ר' יוסף הלוי ן' מיגאש, תקנ"א; "אבקת רוכל", שו"ת לר' יוסף קארו, תקנ"א; שו"ת הגאונים "שערי צדק", תקנ"ב; "לחם שלמה", שו"ת וקונטריסים שונים לר' שלמה בולה, תקנ"ה; "משפט צדק", ח"ג, שו"ת לר' מאיר מלמד, תקנ"ה; "מעם לועז", בלאדינו, על שמות, ויקרא ובמדבר, ג' חלקים, תקנ"ט—תקס"ג; תשובות מהר"ם מינץ, הוצאה שניה, תקס"ג; שו"ת ר' שלמה בן אדרת, ח"א, תקס"ג; הספר "אהל יצחק" לר' יצחק הכהן חסיד, תקס"א, שהדפסתו נגמרה אחרי שנת תקפ"ד, ע"י מדפיסים אחרים.

בבית דפוס זה פעלו: אליהו ן' סאנג'י, תקמ"ח; הח'הנ' פנחס יוחנן קלעי "עטרת זקנים", והחכם השלם ברוך שותו או סותו [33], שניהם בין תקמ"ח—תקס"ד; שלמה שאלתיאל, תקמ"ח—תקנ"ז; רפאל בן שלמה ן' עוזיליו, תק"ן—תקס"א; סעדי בן יהודה הלוי אשכנזי, נכד המדפיס בצלאל הזקן, תקנ"א—תקס"א; אברהם רוזאניש ופנחס יוחנן קלעי הבחור, תקנ"ג; המפזר בצלאל

הלוי אשכנזי הבחור, תקנ״ה—תקס״ד; אברהם פסח, ו״המשרת״ דוד עטאש, תקנ״ז; הח׳ הנ׳ שמואל בכור הררי, תקנ״ז—תקס״ד, והמפזר שלמה הלוי, תקס״ג.

24. מרדכי נחמן

בשנים תקס״ד—תקס״ו המשיך מרדכי נחמן להדפיס לבדו, אף כי היה כבר זקן בא בימים. בין הספרים שיצאו מבית דפוסו ידועים: שו״ת ״מים עמוקים״ לר׳ אליהו מזרחי ולר׳ אליהו ן׳ חיים, הוצאה שלישית, תקס״ה; חידושי הריטב״א על מסכת שבת, תקס״ו. בתור מסדרים אצלו פעלו פנחס קלעי וברוך סותו, ובתור פועלים — שמואל הררי, בצלאל הלוי אשכנזי ושלמה הלוי.

25. ר׳ חיים נחמה, ר׳ חיים אברהם וסעדי הלוי אשכנזי

באותו זמן שנחמן וישראליג׳ה היו פעילים כמדפיסים, נוסד, בשנת תקנ״ב, בית דפוס אחר ע״י האחים ר׳ חיים נחמה, (שהיה דיין) והח׳ הנ׳ חיים אברהם בני הגביר שבתי נחמה בשותפות עם סעדי יהודה הלוי אשכנזי. סעדי הלוי הכניס כחלקו בשותפות את האותיות של אבי־אביו, ״המחוקק״ בצלאל. בית הדפוס הזה היה מצוי בבית הגביר שבתי נחמה. ספרם הראשון, ״עולת שבת״ לר׳ אברהם בן ראובן, הופיע בשנת תקנ״ב, והאחרון, ״מים שאל״ שו״ת לר׳ מרדכי מיוחס — בתקנ״ט. בין הספרים החשובים שהדפיסו אפשר למנות את ״משפט צדק״, שו״ת לר׳ מאיר מלמד, חלק ב׳, חשוון תקנ״ט; ״תורת הבית״ להרשב״א, תקנ״ו; שו״ת ר׳ ישראל מברונה, תקנ״ח; שו״ת הרשד״ם, חלק אבן העזר, תקנ״ו—תקנ״ז.

בבית דפוס זה פעלו בתור מסדרים: יעקב יקותיאל, החכמים בנימין צהל, יוסף עזרתי ואליהו בכור ן׳ סאנג׳י; וכן הפועלים יהודה סותו, ברוך טוריש ״מק״ק מאיור״, אברהם ג׳אחון והמפזר בצלאל יהודה הלוי אשכנזי תקנ״ב—תקנ״ט. בשנת תקנ״ח היה ה״עוסק״ מיכאל ערוך.

26. נחמה, הלוי ור׳ יוסף מולכו

בשנת תק״ס הצטרף החכם השלם והכולל ר׳ יוסף מולכו למדפיסים נחמה והלוי הנ״ל, ויחד הוציאו לאור באותה שנה את ״כנסת הגדולה״ חלק יורה דעה, לר׳ חיים בנבנשתי, ״הובא פ׳ ב׳ [פעם שניה] לבית הדפוס ע״י בעל הדפוס הח׳ הש׳ ז״ק כמה״ר[34] יוסף מולכו... באותיות חדשות אשר הביא מקושטא... בבית הח׳ הגביר... כה״ר שבתי נחמה, בדפוס השותפים... חיים אברהם בכ״ר שבתי נחמה נר״ו וחברו... סעדי בכ״ר יהודה הלוי אשכנזי״. לפי זה יוצא שהח׳ ר׳ יוסף מולכו היה בעל הדפוס (כמוציא לאור או כמשקיע ראשי, והשותפים האחרים היו בעלי המכונות או אפשר שהכניסו כסף בשותפות). בשנת תקס״ב הדפיסו את ״נהרות דמשק״ לר׳ שלמה אברהם קאמונדו וכן את שו״ת הגאונים. השותפות התקיימה שלוש שנים עד שנת תקס״ג.

כמעט כל המסדרים והפועלים הנזכרים בספרים היו אלו שכבר פעלו בבית הדפוס של נחמה והלוי.

27. החכם השלם ר׳ יוסף מולכו

החכם מולכו נסע לקושטא להביא משם אותיות חדשות, ומשפחת הגביר קאמונדו תמכה בו. כפי הנראה הסתלק מהשותפות ופעל באורח עצמאי משנת תקס״א עד תקפ״ט. גם סעדי הלוי הראשון היה במשך זמן מה שותף או בעל אינטרס בבית דפוס זה. הספר הראשון שהדפיס ר׳ יוסף מולכו לבדו הוא ״תקפו כהן״, דינים וכללים שונים, לר׳ שבתי מאיר הכהן, הוצאה שניה, תקס״א, והספר האחרון הוא — ״ליל שמורים״, הגדה של פסח עם לאדינו, תקפ״ט. בין הספרים החשובים שהדפיס נזכיר: ״נר מצוה״, ח״א, באור ספר המצוות להרמב״ם, מאת ר׳ יהודה בר מנוח סיד, תק״ע; ״דרכי שלום״, דרושים לר׳ נסים חיים שלום יעקב מארגונטו, תקע״א; ״חסד לאברהם״, שו״ת, ח״ב, לר׳ אברהם אלקלעי, תקע״ד; ״ירך אברהם״ ב׳ חלקים, שו״ת לר׳ אברהם אישטרושה, תקע״ה. ר״י מולכו השתמש גם הוא בבית הדפוס (או באותיות) של תלמוד תורה (לפעמים היה ספר אחד נדפס בשני בתי דפוס. למשל ״מצא חיים״ לר׳ אליהו נסים, דרושים על התורה, שנדפס עד פרשת אמור אצל מולכו ומפרשת בהר עד תומו — אצל בצלאל הלוי אשכנזי הבחור).

בתור מסדרים אצלו פעלו: ברוך סותו, רפאל ן׳ עוזיליו ואברהם ג׳אחון, ובתור פועלים: שלמה הלוי, בצלאל הלוי, ובתור מפזר אברהם עזוז. כולם בא זכרם בשנת תקע״א.

28. מדפיסים בעילום שם

בשנים הללו הופיעו הרבה ספרים בלי ציון הדפוס. חלק מהם הודפסו בלי ספק בבתי דפוס הנזכרים בסעיפים 26—27, ואחרים — אצל מדפיסים שהעלימו את שמם. בין הספרים האלו נמנים: "ספרי דבי רב", פירוש על ספרי מאת ר' דוד פארדו, תקנ"ט; "יד נאמן" שיטות על במה מסכתות ושו"ת, לר' חיים אברהם מיראנדה; "שערי קדושה", לישר האדם לעבודת בוראו, לר' חיים ויטאל; "דרך עץ החיים", באורים על הטור ודרשות, לר' חיים יצחק אלגאזי; "בית תפלה", מחזור לראש השנה ויום הכיפורים כמנהג ק"ק אראגון — ארבעתם בתקס"ד; "לב שלמה", שו"ת לר' שלמה בנימן הלוי, תקס"ח; "זכור לאברהם" דינים בסדר א"ב לר' אברהם אלקלעי, הוצאה שניה, תקע"ח; "בית אבות", פירוש על המשנה והתלמוד וכו', לר' מנחם ב"ר שלמה המאירי, תקפ"א; "אורות אלים", מאמרי מוסר מלוקטים מהתלמוד, מהזוהר וכו' ע"י ר' אליעזר פאפו, תקפ"ג; "קונפלאס די חנוכה" שירים לחנוכה בלאדינו, תקפ"ט; קינות לתשעה באב, תק"ק, ועוד ועוד.

רוב המסדרים והפועלים של הספרים האלו נזכרו גם בספרים אחרים מאותה תקופה. בספר "דרך עץ החיים" נזכרו בתור מסדרים אברהם פסח ויצחק ישראליג'ה. בספר "שערי קדושה" נזכר יצחק המכונה מירקאדו ייני, בתור פועל. זה האחרון נזכר גם כן בספר "ברך יצחק" לר' יצחק די פאס, תקס"ג, גם הוא בלי שם המדפיס.

29 סעדי הלוי אשכנזי (הראשון)

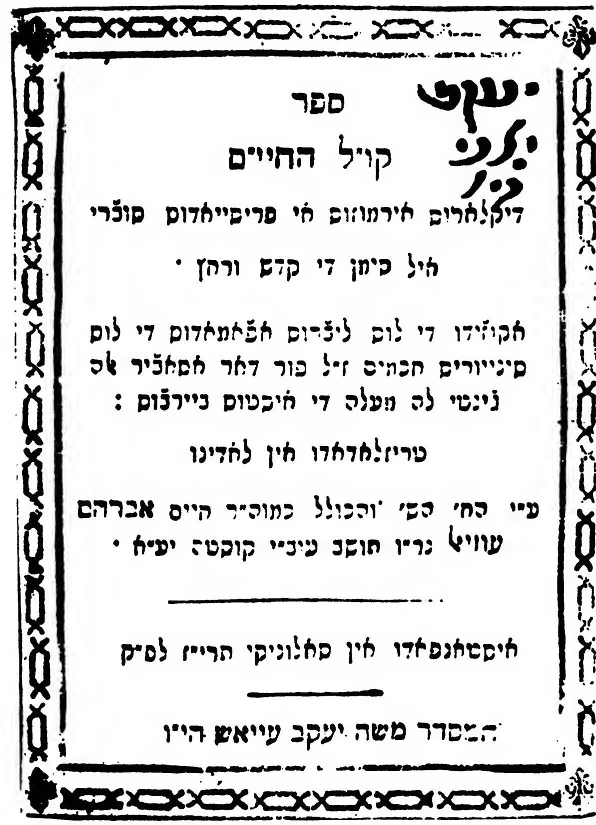
בו בזמן שסעדי עבד, או היה שותף, בבתי דפוס של האחים נחמה ומולכו, הדפיס ספרים גם לבדו ובשמו משנת תק"ס עד זמן מועט לפני פטירתו, באייר תקע"ה (מ"ש מ' 1683). הספר הראשון שהדפיס בשמו לבדו הוא "תוספת ראם", שאילתות לרב אחא משבחא עם פירוש מאת ר' דוד פארדו, תק"ס—תקס"א. הספר האחרון — הוא "באר מים חיים", ח"ב, שו"ת לר' חיים נסים רפאל מוצירי, תקע"ד. בין הספרים האחרים שהדפיס, נזכיר: "עושה שלום" חידושים על שולחן ערוך, אורח חיים, וכן על מסכת מגילה, לר' נסים חיים שלום יעקב מארגונטו, תק"ע; "ידיו של משה", שו"ת ודרשות לר' משה פ'רישקו, תקע"ב, "דרכי הים", דרשות לר' רפאל יצחק מאייו, תקע"ג; "חסד לאברהם", ח"א, שו"ת לר' אברהם אלקלעי, תקע"ג, ועוד.

המסדרים היו: אברהם פסח, יצחק המ' מירקאדו ייני, שמואל בכור הררי, אברהם ג'אחון. כפועל נזכר בצלאל הלוי אשכנזי הבחור, וכמפזרים — בנימן מאנסאנו ושלמה עמאר.

והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע ומצדיקי
זהר על התורה
מהתנא האלחי
רבי שמעון בן יוחאי זלה"ה
חלק ראשון ספר בראשית
ומהר"ם קורדוביר"ו
מהרמ"ז
מהר"י לוריא
נדפס פה · שאלוניקי
בדפוס הצעיר יצחק בכור אמאראג'י הי"ו
בשנת והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע
שבתי אלאלוף הי"ו
יצחק ג'אחון הי"ו

זהר על התורה, ספר ויקרא, דפוס יצחק בכור אמאראג'י, שלוניקי תר"ה

El livro del Zohar, Salonique 1845.

ספר
קו״ל החיים
דיקלאראס אירמוזאס אי פריסייאדאס סובֿרי
איל דינן די קדש ורחץ ·
אקוזידו די לוס ליבֿרוס אפֿאמאדוס די לוס
סינייורים חכמים ז״ל פור דאר אסאבֿיר אל
ג׳ינטי לה מעלה די איסטוס ביירבֿוס :
טריזלאדאדו אין לאדינו
ע״י החו׳ הש׳ והכולל כמוה״ר חיים אברהם
עוזיאל נר״ו תושב עיה״ק קושטא יע״א ·
איסטאמפאדו אין סאלוניקי תרי״ז לפ״ק
המסדר משה יעקב עייאש הי״ו

ספר ״קול החיים״, המסדר משה יעקב עייאש, שלוניקי תרי״ז (בלאדינו)

El livro Kol Hahaim en ladino, 1857.

30 בצלאל הלוי אשכנזי הבחור

אחרי מות סעדי (הראשון) המשיך אחיו בצלאל (השני), נכד בצלאל הזקן, לעבוד בבית הדפוס של המשפחה עד יום מותו בשנת תקפ״ו (מ״ש, מ׳ 1691). בין הספרים החשובים שהופיעו בבית דפוסו, נזכיר: ״לב מבין״, חידושים על הרמב״ם ושו״ת לר׳ בכור יצחק נאבארו, תקע״ז; ״זכות משה״, פסקי הלכות גיטין וקידושין לר׳ משה בולה, תקע״ח; ״ראש משביר״, ח״א, שו״ת לר׳ יוסף שמואל מודיאנו (מודיליאנו) תקפ״א; ״לב חיים״ על טור א״ח ושו״ת לר׳ חיים פאלאג׳י, תקפ״ג; ״מנחת אליהו״, דרושים לר׳ אליהו בן שלמה הכהן, תקפ״ד. כמו שכתבתי לעיל י״ח הדפים הראשונים של הספר ״שפת הים״, שו״ת לר׳ רפאל יצחק די מאייו, תקע״ח, נדפסו בדפוס תלמוד תורה, ומדף י״ט עד סופו בדפוס בצלאל.

המסדרים אצלו היו: אברהם פאסי, והחכמים ברוך סותו, אברהם ג׳אחון ומשה פיפאנו. הפועלים היו: החכם שבתי אלאלוף, ויצחק ג׳אחון. המפזרים: חיים ג׳אחון ושבתי עמאר.

31. אלמנת ויתומי בצלאל הלוי אשכנזי

בצלאל מת צעיר לימים. אלמנתו, דבר בלתי רגיל בשלוניקי, המשיכה במלאכת הדפוס, יחד עם בניה, עד שנת ת״ר (1839) וספרם האחרון שהדפיסו הוא ״מחשקים כסף״, דרשות והספדים לר׳ בנבנשטי משה גאטינייו, ת״ר. בין הספרים שהדפיסו, ידועים: ״בן אברהם״, הספדים ודרשות לר׳ אברהם אשטרושה, תקפ״ו; ״מעם לועז״ על דברים (רק על פרשיות דברים־ואתחנן), תקפ״ט; ״מראה הגדול״, דרושים לר׳ רפאל יהודה אשכנזי, תקפ״ט; ״אהל יעקב״, חידושי דינים וכללים לר׳ יעקב מנשה, תקצ״ב; ״מנחת זכרון״ על טור ח״מ לר׳ מנחם ב״ר שמעון מרדכי, תקצ״ג. ״מרפא לשון״ חידושי דינים בסדר א״ב להנ״ל, תקצ״ו.

המסדרים היו: החכמים ברוך סותו ומשה פיפאנו. הפועלים: יעקב והחכם שבתי אלאלוף, המפזרים: דוד ן׳ יעיש תקפ״ו, ואברהם אבינו, גר צדק, תקפ״ד[36].

32. יצחק ג'אחון

בהתחלה היה פועל בבית הדפוס של בצלאל הלוי הבחור, ואח"כ הדפיס על חשבונו בין השנים תקפ"ח עד תרט"ו. בבית דפוסו הופיעו: מחזור לימים נוראים ולשלוש רגלים, כמנהג ק"ק ספרדים, ב' חלקים, תקפ"ח; "יוסף אברהם", דרשות על התורה (שמות, ויקרא ובמדבר) לר' יוסף אברהם שאלתיאל, תרי"ב; ספר "שבילי עולם" מהרב שמשון בלאך הלוי, מתורגם ללאדינו ע"י יצחק בכור אמאראג'י, תרי"ג; "מכתב שלמה", שו"ת לר' שלמה ב"ר מרדכי, תרט"ו. בו בזמן היה פעיל גם בדפוס דניאל פ'אראג'י.

33. חיים זאב אשכנזי

ידועה הגדה, "ליל שמורים" עם לאדינו, שיצאה לאור בבית דפוסו בתר"ב (בבית מדרש לרבנים שכטר, ניו יורק).

34. ר' אליהו פ'אראג'י

בשנת תר"ב הדפיס הגביר המרומם החכם השלם ר' אליהו פ'אראג'י את "שכיות החמדה", קריאת התורה על קרבנות הנשיאים, ובשנת תר"ג — את "מוסר השכל" (מוסר בלאדינו מ"ספר הברית" ומפרק ד' של "הלכות דעות" להרמב"ם, וכו') מלוקט ומתורגם ע"י יוסף מאיר ששון ויצחק בכור אמאראג'י (רק עד דף מ"ח; מדף מ"ט עד הסוף נדפס בבית הדפוס של סעדי הלוי אשכנזי, השני). עבודתו של פ'אראג'י טובה והאותיות יפות.

35. הגביר דניאל פ'אראג'י

הוא הדפיס בין השנים תר"ב—תר"י את הספרים הבאים: "חזוק אמונה" מר' יצחק די טרוקי (עם פרק "מספר הנצחון"), מתורגם ללאדינו, תר"ב (?); "תורת חכם", ביאורים של ר' חיים די לה רוזה על ספר "עץ חיים" לר' חיים ויטאל, תר"ח; "מעם לועז" על יהושע עד סוף פרק ח' ("באותיות ווין"), תר"ט; "כתר שם טוב" לר' אברהם מענדל [מאער], תורגם ללאדינו ע"י ר' יצחק בכור אמאראג'י, בערך תר"י.

המדפיסים אצלו היו: שבתי אלאלוף ויצחק ג'אחון. המסדר: לוי שלמה אשכנזי. ה"עוסק": משה דוד, תר"ח.

36. ר' יצחק בכור אמאראג'י

אמאראג'י היה אחד מהחכמים בעלי השכלה כללית, ומתואר כ"החכם השלם". הוא יסד בשנת תר"ה בית דפוס שלא האריך ימים, ונסגר בשנת תר"ז. בדרך כלל השתדל, והצליח, להוציא דבר מתוקן מתחת ידיו, והביא לשם כך אותיות מווינה ומליוורנו. ידועים לי הספרים האלה, שיצאו מבית דפוסו: זהר על התורה, ח"ג, ספר ויקרא, במדבר ודברים ("והוספנו מחדש מראה מקום תנ"ך וכן מראה מקום מהזהר עצמו מהרב מהרח"ו ז"ל ומהר"ם קורדובירו ז"ל ואמרי בינה מהרמ"ז ז"ל ובאיזה מקומות פרושי ממהר"י לוריא זלה"ה והוגה מזהר מהרח"ו ומשאר ספרי הזהר, שלוניקי בדפוס שלי הצעיר יצחק בכור אמאראג'י הי"ו"), באותיות ליוורנו, תר"ה. ר' יצחק מודיע שהספרים הראשונים (בראשית ושמות) נדפסו בלי פירוש הרב חיד"א. בראש ספר במדבר יש שער חדש, אולם למעשה, יש שם מספר דפים מספר ויקרא. לספר דברים אין שער. בהקדמתו הביע את תקוותו להדפיס את תקוני הזהר, מדרשים וכיוצא בזה. אל נכון הדפיס את תקוני הזהר, "באותיות ווין", תר"ו, אבל לא את המדרשים. הוא ביקש מהקוראים לקנות גליונות הזהר לפי סדר הופעתן, כרגיל באותם הזמנים.

כמסדרים של ספר הזהר נזכרים: שלמה ומשה דוד, כמפזר — משה מוסאפ'ייה, וכמדפיסים — שבתי אלאלוף ויצחק ג'אחון.

בשנת תר"ז הופיע "ספר הברית" עם תרגום בלאדינו מהחכם השלם אברהם בנבנשטי גאטינייו, בלי שם המדפיס. הפועלים היו שבתי אלאלוף ויצחק ג'אחון, שבא זכרם בספר תקוני הזהר (בשנת תר"ח כבר עבדו בבית הדפוס של דניאל פ'אראג'י). אפשר שיצחק פ'אראג'י מכר את בית דפוסו לשאר בשרו דניאל.

37. סעדי הלוי אשכנזי (השני)

אחד המדפיסים, מן הפעילים ביותר בתולדות יהודי שלוניקי, היה החזן סעדי הלוי אשכנזי, הידוע בשם "ח"ם סעדי איל די לה איסטאמפה" (חכם סעדי של בית הדפוס). הוא היה נין ונכד למדפיס בצלאל הלוי אשכנזי (הראשון) ולבאים אחריו. הוא פעל משנת ת"ר עד פטירתו בתרס"ב, ואף נסע בעצמו לווינה להביא אותיות ומכשירי דפוס. הספר הראשון שהדפיס הוא "ראש משביר",

ח״ב, שו״ת לר׳ יוסף שמואל מודיאנו, ת״ר, והספר האחרון — ״חלילה״ (לוח) לר׳ דניאל יצחק מורדוך לשנת 5663 (1902/3). הוא השתמש בהתחלה בציוד של אבותיו ואח״כ חידשו מפעם לפעם בהתאם לצרכים. רבי חיים פאלאג׳י מאיזמיר הדפיס אצלו את רוב ספריו. במשך תקופה זו (מתרל״ה עד תרס״ב נקרא בית הדפוס ע״ש ״לה איפוקה״, העיתון שיסד) הדפיס למעלה ממאתיים ספרים, חוברות, לוחות, עלונים וכדומה. שם הודפס (כנראה) העיתון הראשון שיצא בעיר ע״י ר׳ יהודה נחמה בשם ״איל לונאר״, ואח״כ עיתונו שלו — ״לה איפוקה״. מבית דפוסו יצאו לאור רוב ספרי השו״ת של רבני הקיסרות העותומאנית עד שנת תרמ״א, ספרים רבים בלאדינו וביניהם ״ספר בן גוריון״ המיוחס ליוסף הכהן, (הופיע גליונות גליונות שנמכרו בנפרד כסדר הופעתם), תרכ״ג; הספרים ״מעם לועז״ על ויקרא, תרכ״ו, יהושע עד פרק ח׳, תרכ״ז. שם הופיע כאמור העיתון ״לה איפוקה״ (1875—1911) שהוא עצמו היה עורכו הראשון ואח״כ — עוד בחייו — נערך ע״י בניו בצלאל ושמואל. ד״ר משה אלאטיני תמך בו, ובעיקר בעיתונו.

בשנת תרל״ה יסדה חברת ״עץ החיים״ בית דפוס משוכלל, ורוב המחברים מבין ה״חכמים״ מסרו את כתבי ידם להדפסה לדפוס חדש זה. ההתחרות הזאת הזיקה לא מעט לבית דפוסו.

כמדפיסים ומסדרים אצלו נזכרים: אברהם ג׳אחון, ת״ר, חנוך יצחק פיפאנו, ת״ר—תרכ״ב; משה פיפאנו ושלמה בן דוד משה, תר״ט; משה יעקב עייאש, תרי״ב—תרכ״ח; מרדכי שלמה אדיזיש, תרי״ב; ברוך בן דוד משה, תרכ״ב; המשורר העממי בלאדינו יעקב מירקאדו יונה, תרכ״ז—תרכ״ח.

הפועלים היו: יוסף בן ברוך יוסף, תר״ט; בנימן אברהם יהודה, תרכ״ג, תרל״א; חיים, בנו של בעל הדפוס, תרכ״ג—תרכ״ח. ה״עוסק״ היה יצחק משה בנימן, תרכ״ח, והמפזר — ג׳יליבון, אחיו של בעל הדפוס, ת״ר.

38. משה יעקב עייאש

אף כי היה פעיל בבית דפוס של סעדי הלוי, הדפיס עייאש גם על חשבונו בשנות תרי״ז—תרי״ח בעיקר מחברות קטנות כגון: ״קול החיים״, פירוש על ״קדש ורחץ״ בלאדינו, לר׳ חיים אברהם עוזיאל; קינות לתשעה באב בלאדינו, ו״שכיות החמדה״, קריאת הנשיאים; שניהם בתרי״ח.

39. ר׳ יהודה נחמה ויאנקו דארזילוביץ

לר׳ יהודה נחמה היו בביתו אותיות עבריות ופועל שהיה מסדר ומכין הצורות, אך לא היתה לו מכונת הדפסה ובעל דפוס ערל יאנקו דארזילוב׳יט היה מדפיס את המסודר על חשבון ר׳ נחמה [37]. בהזדמנות מסויימת נמצא ר׳ יהודה נחמה בסכנה גדולה מצד השלטון, מפני שלא היה לו, ואף לא למדפיס הגוי, רשיון מצד המלכות. אולם הקונסול האנגלי הציל אותו.

40. דפוס קופת גמילות חסדים

בשנת תרכ״ז, ואולי עוד לפני זה, יסדה החברה (האגודה) ״גמילות חסדים״ בית דפוס, שלא האריך ימים. הספרים הראשונים, הידועים לי, שהופיעו שם הם: ״אגרת בעלי חיים״ לר׳ קלונימוס ב״ר קלונימוס, מתורגם ללאדינו ע״י יעקב אשר, ו״לקט הזהר״, תרגום קטעים שונים מספר הזהר ללאדינו, ״בדפוס החדש נאה ומשובח מקופת גמילות חסדים״ תחת שולטן עבדול עזיז, תרכ״ז [38]. עוד הופיעו שם: ״גן נעול״ דרושים וכו׳ לר׳ יצחק חננאל חסיד, תרכ״ז—תרכ״ח; ״שכיות החמדה״ קריאת הנשיאים, ״מעם לועז״ על שמות (עד פרשת יתרו), שניהם בתרכ״ח; מחזור לימים נוראים כפי מנהג (ספרד) [אראגון], תרכ״ט; ״דברי מרדכי״, ח״ב, חידושים על טור א״ח לר׳ מנחם שמעון מרדכי, תרכ״ט. מלאכת ההדפסה של ספרי החברה הזאת היא טובה, האותיות ברורות והנייר משובח.

המסדרים היו: משה יעקב עייאש וחנוך פיפאנו. הפועלים: אברהם יהודה ובנימן אברהם יהודה. (מכאן אנו רואים שהמסדרים והפועלים היו עובדים פעם בבית דפוס זה ופעם בבית דפוס אחר, מפני שלא תמיד היתה עבודה, או כדי להיטיב מצבם). מנהלי בית הדפוס (״המשתדלים״) היו: החכם המרומם דוד חיים הכהן מעלי והחכם המרומם יוסף אברהם.

41. איסטאמפאריאה איסטאבילידה

מדפוס זה יצאו: פזמונים של פורים כמנהג ייאנינה וארטה בלשון יוונית ובאותיות עבריות; פרקי אבות כמנהג ייאנינה וארטה עם פירוש. שניהם הובאו לבית הדפוס ע״י עזרא מ׳ ניגרין, תרל״ה [39].

42. דפוס של קופת עץ החיים

החברה (האגודה) "עץ החיים", שנוסדה בשנת תרל"ד, כדי לטפל בחולים ולעזרה הדדית בכלל, יסדה גם בית דפוס, שפעל עד השריפה הגדולה של שנת תרע"ז והפך לדפוס החשוב והמשוכלל בעיר. להלן אני מוסר רשימת הספרים הידועים לי שהופיעו שם. אם "אגרת החיים — איל קונפונימיינטו דילה קופה עץ חיים" לר' רפאל אשר קוב'ו, תרל"ד, לא הופיע בדפוס זה, הספר הראשון שהודפס שם הוא: סדר מנחת ערב ראש חודש, תרל"ה, והאחרון — "פור לה פוריזה דילה פ'אמילייה ג'ודיאה", הרצאה מאת אברהם ש' רקנטי, תרע"ו. בדפוס הזה הופיע העיתון "איל אב'ניר" משנת תרנ"ז (1897) עד השריפה של תרע"ז (1917). אחד מהמנהלים ומהמגיהים הראשיים בבית הדפוס היה החכם השלם ר' משה אהרן מלאך, שהיה אף המנהל של העיתון "איל אב'ניר", (נפטר בשנת תרצ"ד, ראה מ"ש מ' 1801). בהנהלת הדפוס וההגהות עזרו לו החכמים השלמים ר' משה חסיד ור' יעקב שמואל.

המסדרים היו: משה יעקב עייאש, תרל"ו—תרמ"ב; משה יוסף, בראשיתו (תרל"ו) פועל, ואחרי כן, מסדר עד שנת תרמ"ט; דוד יצחק סעדי, מדפיס, תר"ם—תרנ"א; יהודה אברהם, תרמ"ט; שמואל נסים ברזילי, פועל תרל"ו—תרמ"ב; אני משער שבבית דפוס זה הופיעו יותר ממאה וחמישים ספרים, חוברות, לוחות, וכו'.

43. גאטינייו ובניו ("אימפרימירי קומירסייאל")

בית דפוס זה נוסד בשנת תר"ן (1890). רוב פעולתו הייתה בעבודות ליתוגראפיה. הם היו גם מוכרי נייר לבתי דפוס (ראה להלן סעיף 61).

44. ברוך דוד ביזיס ("איסטאמפאריאה פוליגלוטה")

הספר הראשון, שהופיע בבית דפוס זה הוא "ספר הישר" המיוחס ליוסף בן גוריון הכהן, מתורגם ללאדינו ע"י ר' בכור יצחק אברהם הכהן פרחיה, תרנ"ח. בית הדפוס התקיים עד שנת תש"א (1941), שנה בה החרימו אותו הגרמנים. בעל הדפוס הוריש את בית דפוסו לבנו דוד ולנכדו ברוך.

בין הספרים שהופיעו שם: "ב'ירטיר", סיפור אהבה ליוהן ו' גיתה, תורגם מצרפתית ע"י בינדיטו דוד ביזיס, בן בעל הדפוס אז, תרס"ו; "המדריך" שיטה פשוטה ללימוד הקריאה בעברית לברוך בן יעקב, תר"ע; סדר ראש השנה וערבית לליל כיפור לתינוקות של בית רבן, תר"ע; האלמאנאק לטובת בית החולים הירש, בצרפתית, לשנת 1917 (תרע"ו); השנתון "איל מכביאו", תרע"ו; הרבה ספרים בצורת חוברות בלאדינו, סיפורי אהבה והיסטוריה, מקוצרים ומעובדים. שם הודפסו גם העיתונים ההיתוליים "איל בורלון" (הלץ), שאחד מעורכיו היה בעל הדפוס עצמו, וכן "איל שאמאר" (סטירת־הלחי).

45. בית דפוס ארדיטי וקאסטרו

העיתון "איל אב'ניר" מתמוז תרס"ד, מזכיר בדרך אגב את בית הדפוס הזה, אך לא ידוע לי אילו פרסומים יצאו מתחת למכבשו. יתכן שהדפיס רק ניירות מסחריים.

46. איסטאמפאריאה לה ליבירטאד

שם הופיע בין היתר הדו־שבועון "לה נאסייון", בלאדינו, בתרס"ט.

47. איסטאמפאריאה אונייון

בעל הדפוס היה, כפי הנראה, שבתי בכר. הדפיס החל בשנת תר"ע־1910 ("איל ג'ודאיזמו אי לה אליאנסה ישראליתה" לד"ר ליאון מודיאנו), עד שנת תרצ"ד־1934 ("קומוניטה ישראליתה די סאלוניקו, ריגולאמינטו אינטירייור"). שם הופיע השנתון "איל מכביאו" בשנים 5680 (1919), 5681 (1920), השנתון "ישראל", תרצ"ב, ועוד.

48. איסטאמפאריאה פרוגרי

שם הופיע בשנת תרע"א הסיפור "לה קולפה דיל פאדרי" (אשמת אב).

49. אימפרימיריאה אקוארוני

לא ברור לי אם היה יהודי או לא. בלי ספק היה לו שותף יהודי. הדפיס החל בשנת תרע"ג (1912), ("אלמאנאק נאסייונאל אה פרופ'יטו דיל אישפיטאל די הירש"), עד תרצ"ז ("איל ג'ידייו", שנתון של המזרחי).

50. טיפוגראפי איקליר (ידועה גם בשם "נוביל")

בית הדפוס הזה נוסד אחרי השריפה של תרע"ז. הופיעו שם: "איל אינסינדיו דיל 19—18 אגוסטו 1917" מאת יצחק די בוטון, 1919; וכפי הנראה גם העיתונים "לה בוז דיל פואיבלו" (קול העם), 1920; "איל קוליברו" (הנחש), 1920—1922; "שארלו" בערך שנת 1920. כן הדפיסו שם את הלוח (הקאלינדאריו) של המוסד מתנות לאביונים לשנת תרצ"ב.

51. אקוארוני את [שבתי?] בכר

הפרסום הראשון הידוע לי, הוא: "קואופיראטיבה לה פופולאר" [1920], אח"כ: "מלביש ערומים", חוברת על פעולות האגודה הזאת, בלאדינו, תר"ץ. שם הופיעו השנתונים "איל מכביאו" תרפ"ה—תרפ"ט; "איל ג'ידיו" פסח תרפ"ח ותר"ץ; "דרור", תרפ"ח ועוד.

כפי הנראה הסתלק בכר מהשותפות והקים שותפות אחרת, בתרצ"ה (1935), עם ריזופולוס ובשנת תרצ"ו (1936) נלווה אליהם מארינילי, וקראו לדפוס בשם Imprimeries Réunies.

52. טיפוגראפיאה אברהם ברודו

במשך יותר מעשר שנים הוציא בית הדפוס של ברודו לאור הרבה ספרים וחוברות כגון: "איל פ'ונדו נאסייונאל ג'ידיו אי סו איסקופו", 5679; "ישראל", שנתון של צעירי המזרחי, סוכות 5689; "נעים זמירות" בקשות ופזמונים, רובם מר' ישראל נאג'ארה, בעריכת ברוך בן יעקב, תרפ"ט; "הלל וזמרה", בקשות ופזמונים כדלעיל בעריכת חננאל חיים חסיד, תרפ"ט; יתכן שאצל ברודו הופיעו גם הספרים האלו: "נותן זמירות והלל וזמרה", תרפ"ג; מחזור לראש השנה ויום כיפור, כמנהג ק"ק איטליה ישן וחדש, ב' חלקים, תרפ"ה; מחזור ק"ק קאטאלאן תרפ"ח ("בהש־תדלות שמואל שם טוב שאלתיאל, הדיין ר' דוד סעדי שאלתיאל, ן' ציון משה לוי, שם טוב משה שאלתיאל, איזאק יעקב אלשיך ושם טוב שמואל שאלתיאל"), ואולי גם החלק השני של ספר "מכתבי דודים מיין" לר' יהודה נחמה (וראה גם סעיף 55).

53. טיפוגראפיאה לורור (L'Aurore)

בדפוס זה הופיע בחודש תשרי תרפ"ב הרצאת מ' אדוט, "לה קואיסטיון ג'ודיאה". אין ספק שהדפיס עוד ספרים או חוברות אחרים, שאינם ידועים לי.

54. אימפרימיריאה אסיאו

בשנת תרפ"ו נדפס שם דין וחשבון על המוסד "מתנות לאביונים", ("סוסיידאד פ'ונדאדה איל 14 אדר 5661"), עם תמונות.

55. טיפוגראפיאה דוד איסטרומסה

בסוף שנת תרפ"ט קנה דוד איסטרומסה את בית הדפוס של ברודו, (סעיף 52) ובו הודפס בשנת תר"ץ ספר תהילים, לשון ולאדינו, 452 עמ', 16 סמ'. אפשר שהופיעו בבית דפוסו גם הספרים האלו: מחזור ליום כיפור ולראש השנה כמנהג הספרדים בשני חלקים, תר"ץ, תרצ"א, וכן הספר "שערי תפלה", ספר תפילות, מנהג ספרד, לכל השנה, תש"א, שהוא למעשה הספר האחרון שהודפס בעיר ע"י יהודים לפני חורבן הקהילה.

✶

בתי הדפוס שבהם נדפסו העיתונים בלאדינו היו מדפיסים מזמן לזמן גם חוברות של סיפורים, נובילות, או ספרי היסטוריה, וכו', לפעמים בלי ציון שם המדפיס או המוציא לאור.

היו כמובן גם עוד בתי דפוס יהודיים אחרים, שלא הדפיסו ספרים ועיתונים אלא עסקו בהדפסה מסחרית גרידא, ולא הוזכרו כאן.

בשנת תש"א (1941) החרימו הגרמנים את בתי הדפוס של שבתי בכר, מואיז אבראבאניל (56), ברוך ביזיס, שמשי את טיאנו (57), דוד איסטרומסה, אליעזר ציון (58), יוסף קטן (59), דאסה (60), ואולי עוד אחרים.

61. מדפיסים לא יהודים

בהתחלת המאה העשרים היו כמה מדפיסים לא יהודים שהדפיסו גם בלאדינו. למשל: טיפוגראפיאה מוראטורי, שבה נדפס "איל פרוג'יסו די לוס טוטונג'יס", 5670; ק' טינטשוף, שהדפיס את "ביבליאוטיקה די לה פ'אמילייה ג'ודיאה", 1911; יורדאן יארטזיף ושותפו, שהדפיס "ביבליאוטיקה די לה פ'אמילייה ג'ודיאה", 5672, ועוד.

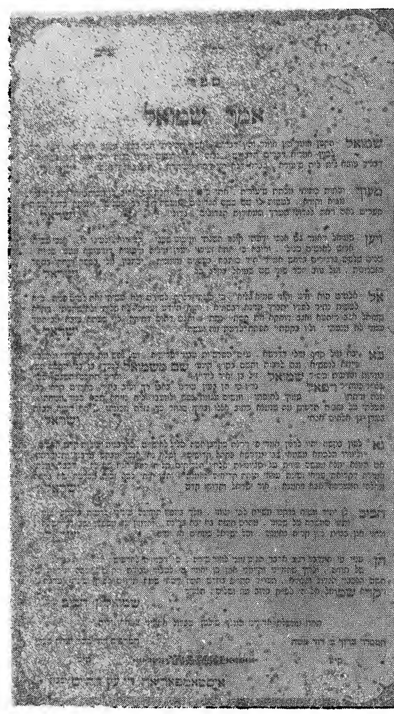
ד׳ גאטינייו (לעיל סעיף 43), שלמה א׳ חאגואל ושות׳ הוציאו לאור לוחות שנתיים לטובת המרפאה חיים פנחס בשנת 5711 (1952), ועוד. בשנת תשט״ו (1955) הדפיסו הגדה של פסח, עברית, יוונית וספרדית־יהודית באותיות לועזיות (העברית בנוסח אשכנז), עם תמונות (56 עמודים עם השער 24 סמ׳). כפי הנראה הנוסח העברי צולם והודפס בשיטת אופסט.

✶

לדעתי אפשר לשער כי למעלה משלושת אלפים ספרים, חוברות, וכד׳ יצאו לאור בשלוניקי משנת רע״ב עד היום, ויתכן שהמספר הוא יותר גדול, כי הרבה חוברות וספרים קטנים שהעם השתמש בהם יום יום ושנדפסו הרבה פעמים, לא נשמרו אצלנו עותקים מכל הוצאה והוצאה. למשל סדר מעמדות, סידורי תפילה לחול ולשבת[40], פרקי אבות עם לאדינו, רות ואזהרות עם לאדינו, כתובה לשבועות עם לאדינו, סדר תיקון חצות, תפילות לבית הקברות, תיקוני שבת, תפילות נגד המגיפות, הלכות שחיטה בקיצור, תפילת מנחה וערבית עם ברכת המזון, שנדפסו הרבה והרבה פעמים בשביל תלמידי תלמוד תורה, נאומים, של דרושים להזדמנויות ולטובת כמה ״חברות״, מאות של חלילות (לוחות) שנדפסו שנה בשנה במשך תקופה של כ־300 שנים, ועוד.

בגלל השריפות הגדולות, נשרפו המהדורות של כמה ספרים, עוד בטרם נמסרו לגבירים או לישיבות, כמו שקרה לספר החשוב ״ככב מיעקב״, שו״ת ודרשות לר׳ יעקב קוב׳ו, תרע״ה, ולא נשאר ממנו אפילו עותק אחד.

כמו שראינו בהמשך המחקר הזה, רבים מהמדפיסים, המסדרים והמשתדלים בדפוס עד שנת תרע״ז היו תלמידי חכמים או חזנים מלומדים, שהשתתפו עם המחבר והמגיה להוציא דבר מתוקן מתחת ידם. הם התפרנסו בדוחק. הואיל והמחברים והמוציאים לאור היו באופן כללי צנועים, השתתפו המדפיסים עצמם במימון הוצאת הספר. באופן זה הפיצו את ספרי רבני תוגרמה ואף את ספריהם של רבנים ממקומות אחרים, ומדורות העבר. ראויים הם ששמם וזיכרם לא יסוף מקרב ישראל.

ספר ״אמר שמואל״ לר׳ שמואל בן חביב, דפוס עץ החיים שלוניקי תרמ״ו

El livro "Amar Chemuel" 1886.

רשימת הספרים (וההחוברות) שהופיעו בדפוס ״קופת עץ החיים״ תרל״ה–תרע״ז

1. סדר מנחת ערב ראש חודש, תרל״ה.
2. דיסקורסו, דרוש עברי ולאדינו על התחלת השנה השניה של קופת עץ החיים מאת ר׳ יעקב חנניה קוב׳ו, נשיא החברה, תרל״ה.
3. דיסקורסו כנ״ל מהנ״ל על התחלת השנה ה־שלישית, תרל״ו.
4. מחזור לראש השנה כמנהג ספרדים, תרל״ו.
5. מחזור ליום כיפור כמנהג ספרדים, תרל״ו.
6. מחזור לשלוש רגלים כמנהג ספרדים, תרל״ו [41].
7. מעשה חושב, דקדוק, מאת ר׳ יצחק בנבנשתי גאטינייו, מורה בבית ספר כי״ח בשלוניקי, תרל״ו.
8. לוס פרינסיפיוס די סאב׳יר מאת ר׳ חיים אשר שלם, תרל״ו.
9. קאנטוס נואיב׳וס על יציאת מצרים מאת ר׳ יוסף יצחק אירירה, תרל״ו.
10. פרקי אבות עם לאדינו, תרל״ו.
11. דיסקורסו, דרוש עברי ולאדינו על התחלת השנה הרביעית של קופת עץ החיים, מאת ר׳ יעקב חנניה קוב׳ו, תרל״ז.
12. שער אשר, ח״א, שו״ת לר׳ אשר קוב׳ו, תרל״ז.
13. פירוש ההושענות לפי מנהג ק״ק סיסילייא ישן וחדש, מאת ר׳ דוד יעקב חאגואל, תרל״ז.
14. זכרון טוב או ביאוגראפ׳יאה דיל [דוטור] אברהם כהן, מאת ר׳ יהודה נחמה, תרל״ז [42].
15. מעט מים ושארית הפלטה, שו״ת וחידושי הלכות מאת ר׳ אברהם נחמן הכהן, תרל״ז.
16. אהבת חסד, דרושים עברית ולאדינו מאת ר׳ דוד אברהם פיפאנו, על החברה ״אהבת חסד״, תרל״ז.
17. דיסקורסו, דרוש עברי ולאדינו, על התחלת השנה החמישית של קופת עץ החיים, מאת ר׳ יעקב חנניה קוב׳ו, תרל״ח.
18. רינדימיינטו די קואינטו, דין וחשבון על בית ספר תלמוד תורה הגדול, תרל״ח.
19. דיסקורסו, דרוש עברי ולאדינו, על התחלת השנה השישית של קופת עץ החיים, מאת ר׳ יעקב חנניה קוב׳ו, תרל״ט.
20. שער אשר, ח״ב, שו״ת ודרשות מאת ר׳ אשר קוב׳ו, תרל״ט.
21. נותן זמירות, בקשות ופזמונים ממשוררים שונים ובפרט מר׳ ישראל נאג׳ארה, תרל״ט.

22. חתן המלך ואסתר השניה, בלאדינו, תר״ם.
23. דיסקורסו, דרוש עברי ולאדינו על התחלת השנה השביעית של קופת עץ החיים, מאת ר׳ יעקב חנניה קוב׳ו, תר״ם.
24. כה תברכו, ח״י מאמרים בדיני כהנים וסדר נשיאות כפים, מאת ר׳ אלעזר הכהן חמצי, תרמ״א.
25. סעדו לבכם, חידושי מסכתות, מאת ר׳ אברהם נחמן הכהן, תרמ״א.
26. יקח נא, פסקי הלכות על שולחן ערוך א״ח מהנ״ל, תרמ״א.
27. צל הכסף, ח״ב, שו״ת ודרשות מאת ר׳ אברהם בנבנשטי גאטיניו, תרמ״א.
28. איסטורייה די פ׳ראנסייה מאת ר׳ יוסף יצחק אירירה, תרמ״א.
29. ספר הברית מר׳ פנחס אליהו בן מאיר. תורגם ללאדינו ע״י ר׳ אברהם בנבנשטי גאטיניו, הוצאה שניה, תרמ״א.
30. סדר מנחת ערב ראש חודש, תרמ״ב.
31. דיסקורסו, דרוש עברי ולאדינו, להתחלת השנה התשיעית של קופת עץ החיים, מאת ר׳ יעקב קוב׳ו, תרמ״ב.
32. ויקרא יהושע, שו״ת וחידושי הלכות מאת ר׳ יהושע הכהן פרחיה, תרמ״ב.
33. מעם לועז, רות, מאת ר׳ רפאל יצחק מאיר ן׳ ויניסטי, בלאדינו, תרמ״ב.
34. מעם לועז, דברים (רק פרשיות דברים־ואתחנן), תרמ״ג.
35. דיסקורסו, דרוש עברי ולאדינו, על התחלת השנה השתים עשרה של קופת עץ החיים, מאת ר׳ יעקב חנניה קוב׳ו, תרמ״ה.
36. דגל התורה, מחזה לתלמידי תלמוד מאת ר׳ משה יעקב אוטולינגי, מנהל ת״ת, תורגם ל־לאדינו ע״י רפאל יצחק ן׳ ויניסטי, תרמ״ה.
37. לה הלבשה, נאום על הלבשת תלמידי ת״ת יתומים ועניים, מאת ר׳ משה י׳ אוטולינגי, תרמ״ו.
38. קאלינדארייו, לוח על שנת 5647, תרמ״ו.
39. אמר שמואל, שו״ת ודרשות לר׳ שמואל חביב עם הקונטרס שם משמואל לנכדו ר׳ שמואל רפאל חביב, תרמ״ו.
40. אמרי שמואל, שו״ת ודרשות לר׳ שמואל ב״ר נפתלי, תרמ״ו [42].
41. זכות ומישור, מוסר בלאדינו, לר׳ יצחק פ׳ארחי, תרמ״ז.
42. צמח דוד, כתבות למציבות ושירים מאת ר׳ משה יעקב אוטולינגי, תרמ״ז.
43. דיסקורסו, דרוש עברי ולאדינו על קופת עץ החיים מאת ר׳ יעקב חנניה קוב׳ו (?) עם דין וחשבון על פעולת החברה מר״ח ניסן תרמ״ה עד ר״ח ניסן תרמ״ח, תרמ״ח.
44. קאלינדארייו, לוח לשנת 5649, תרמ״ח.
45. דיסקורסו, דרוש עברי ולאדינו, להלבשת תל־מידי ת״ת יתומים ועניים, מאת ר׳ משה י׳ אוטולינגי, תרמ״ח (?).
46. לה איסטורייה די איוב, תרגום ספר איוב ל־לאדינו, עם פירוש בלאדינו, מאת ר׳ אברהם הכהן ן׳ ארדוט, מורה ראשי בת״ת, תרמ״ט.
47. דיסקורסו, דרוש עברית ולאדינו, להלבשת תלמידי ת״ת, יתומים ועניים, מר׳ יעקב חנניה קוב׳ו, תר״ן. ראה מספר הבא.
48. רינדיקונטו (דין וחשבון) על פעולת, הוצאות והכנסות של ת״ת על שנות 5648—5650, עם דרוש בעברית ולאדינו מאת ר׳ יעקב ח׳ קוב׳ו, תר״ן. אפשר שהמספר הזה והקודם הם אחד.
49. דיסקורסו, דרוש עברי ולאדינו, על פעולת קופת עץ החיים מאת ר׳ שמואל יוסף שמחה, נשיא החברה, ודין וחשבון מר״ח ניסן תרמ״ח עד ר״ח ניסן תר״ן, תר״ן.
50. לה איסטורייה סאנטה מאת ר׳ אברהם הכהן ן׳ ארדוט, תר״ן.
51. ספר בן גוריון [יוסיפון], בלאדינו, תר״ן—תרנ״א.
52. ירים משה, שו״ת וחידושי הלכות לר׳ משה אברהם קאסטרו, תר״ן.
53. שיר תהלה לכבוד הבארון הר׳ משה הירש מאת ר׳ משה יעקב אוטולינגי, תרנ״א.
54. חשן האפוד, ח״א, שו״ת חשן משפט לר׳ דוד אברהם פיפאנו, תרנ״א.
55. סדר מנחה ערב ראש חודש, תרנ״א.
55 א. דון יוסף, פרימו מיניסטרו די איספאנייה, תרנ״א [42].
56. דיסקורסו, דרוש עברי ולאדינו להלבשת תל־מידי ת״ת עם שיר, תרנ״א (?).
57. דברי שמואל, שו״ת ודרשות לר׳ שמואל יעקב ארדיטי, תרנ״א.
58. לה סאלוד, מאת ר׳ יאודה יוסף בכר יאודה, תרנ״א [42].
59. מוסר השכל, מוסר בלאדינו, פרקים מספר ה־ברית, חלק פרק ד׳ הלכות דעות להרמב״ם, פרק על חכמת התכונה, מלוקט ומתורגם ל־לאדינו ע״י ר׳ יוסף מאיר ששון ור׳ יצחק בכור אמאראג׳י, הוצאה ב׳, בש״ד [תרנ״א ?] עם תצלומים בגוונים [42].
60. שבחי מורינו הרב חיים ויטאל, מעשיות ב־לאדינו, תרנ״ב.
61. מעם לועז על ישעיה מאת ר׳ יצחק יאודה דידיע אבא, תרנ״ב.
62. משפט ליעקב, ח״ב, תורת החוקים והמצוות באורח ויכוח בין רב ותלמידו, מאת ר׳ משה יעקב אוטולינגי, תרנ״ב.
63. דרכי האדם, פרקים מספר הברית בלאדינו ועוד ליקוטים בלאדינו, תורגם ע״י ר׳ יצחק בכור אמאראג׳י ור׳ יוסף מאיר ששון, תרנ״ב. בסוף — קומפלאס לט״ו בשבט ועוד שירים.
64. עבודת השם, שו״ת לר׳ שמואל מרדכי מא־טאלון, תרנ״ג.
65. יהודה יעלה, שו״ת ודרשות לר׳ יהודה קוב׳ו, תרנ״ג.
66. אמור די ציון, אהבת ציון, מר׳ אברהם פאפו, תורגם ללאדינו, ע״י ר׳ דוד פ׳ריסקו, תרנ״ד.
67. מחזור לסוכות כמנהג ספרדים, תרנ״ד [42].

68. דיסקורסו, הספד על בארון משה די הירש, מרי יהודה נחמה, תרנ״ו [42].
69. הספד מר׳ יעקב קוב׳ו, תרנ״ו [43].
70. דיסקורסו, בעברית ולאדינו על פעולת קופת עץ החיים מאת ר׳ שמואל שמחה עם דין ו־חשבון מר״ח ניסן תר״ן עד ר״ח ניסן תרנ״ה, ועוד נאום מר׳ יעקב קוב׳ו, תרנ״ו.
71. בן ימין, שיטה על מסכת מנחות ושו״ת לר׳ רחמים יהודה ישראל, תרנ״ו.
72. מעם לועז, לספר בראשית, תרנ״ז.
73. שו״ת עין משפט לר׳ אברהם לבית הלוי, תרנ״ז.
74. העיתון איל אב״ניר, תרנ״ז—תרע״ז.
75. מחזה שעשועים, לכבוד יום הלבשת תלמידי ת״ת, מאת ר׳ משה אוטולינגי, תרנ״ז.
76. קונפ״דינסייאס די און אמיגו, מאת יצחק בנ־בנישתי, תרנ״ח [42].
77. פלא יועץ, מוסר, בסדר א״ב, מאת ר׳ אליעזר פאפו, תורגם ללאדינו ע״י בנו יאודה, ב׳ חל־קים, תרנ״ט—תר״ס.
77א׳. ספר הברית ועוד שני סיפורים בלאדינו, תר״ס.
79. דיסקורסו, דרוש על פעולת קופת עץ החיים, מר׳ שמואל שמחה, עם דין וחשבון מר״ח ניסן תרנ״ה עד ר״ח ניסן תר״ס.
80. אם הדרך, ח״א, שו״ת לר׳ מיכאל אשכנזי, תרס״א.
81. סימון אי מאריאה, תרגום מצרפתית ללאדינו ע״י אברהם י׳ די בוטון, ח״א, תרס״ב.
82. איל בראב׳ו רינו, בש״ד.
83. מחזור לראש השנה כמנהג ספרדים, תרס״ח.
84. מחזור ליום כיפור, כמנהג ספרדים, תרס״ח.
85. מחזור לסוכות עם לימוד לשבעת ימי החג, כמנהג ספרדים, תרס״ח.
86. מחזור לפסח ולשבועות, כמנהג ספרדים, תרס״ח.
86א׳. ריב״יסטה פופולאר, שבועון, תרס״ט.
87. איל מכביאו, שנתון, הוצאת ה״מכבי״, תרע״ב.
88. לה נייטה דיל מארקיז, ב׳ חלקים, בערך תרע״ג.
89. לה פ׳ייסטה די פסח אי לה הגדה, אידיטאדה פור לה ביבליאוטיקה ״קדימה״, תרע״ה.
90. פרקי אבות עם תרגום לאדינו מודרני מאת ר׳ דניאל שלמה ציון, לפי התרגום הצרפתי של ד״ר קריאנז׳ מפריס, עם הערות, אייר תרע״ה.
91. כוכב מיעקב, שו״ת ודרשות לר׳ יעקב חנניה קוב׳ו, תרע״ה. ספר השו״ת האחרון, שהופיע בשלוניקי.
92. פור לה פוריזה דילה פ׳אמילייה ג׳ודיאה, ל־אברהם שמואל רקנאטי, תרע״ו.

אין ספק שספרים רבים אחרים, שהופיעו בשנים הללו בשלוניקי, נדפסו גם הם בדפוס קופת עץ החיים.

---

* הערות בתוך סוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 במשך יותר מארבעים שנה ביקרתי בהרבה ספריות גדולות בבריסלאו, ברלין, פאריס, לונדון, אוקספורד, ישראל, ניו יורק, סינסינטי, והייתי בן בית בישיבות של שלוניקי. תחת ידי עברו מאות ספרים, שהופיעו בשלוניקי, משנת רע״ב עד היום. השתמשתי גם במחקרים של הביבליאוגראפ׳ים: משה שטיינשניידר, הרב שמחה אסף, שלמה רוזאניס בספריו על יהודי תוגרמה, אהרן פריימן, יצחק ריבקינד, אברהם אלמאליח, חיים דב פרידברג, אברהם יערי, משה מארקס, כ״י (מיקרופ׳ילם) בספריות היברו יוניון קוליג׳ בסינסינטי, ועוד ספרים אחרים.

2 שהדפיס בלישבונא חומש עם אונקלוס ופירוש רש״י, רנ״א.

3 השערתי זו מבוססת על העובדה שהמליץ יוסף בן משה פ׳ארו, שנפטר בכ״א באב של שנת ער״ב לאלף החמישי, כתב שיר תהילה על הספר. השווה עמנואל, ״גדולי שלוניקי לדורותם״, מ׳ 13, עמ׳ לד.

4 כן הוא משורטט במקורו.

5 אביו של ר׳ יהושע, שלמה ן׳ אלקבץ, הדפיס נביאים אחרונים ותרי עשר בשנת רמ״ב בוואדאלאקסארה. אחיו משה היה אביו של המקובל ר׳ שלמה. ר׳ יהושע נפטר בשלוניקי בשנת הר״ץ. עמנואל שם, מ׳ 58, עמ׳ נז.

6 אפשר ששם משפחתו היה Justo, Leal, בואינו או בונהומו.

7 אפשר שאחד מהם היה שייך למשפחת ן׳ עזרא שהתגוררה אז בעיר.

8 לפי כ״י מארקס, ספר 14.

9 בשנת רצ״ח הופיע בשלוניקי הספר ״תפלה לדוד״, סידור לימי השנה, ע״י ר׳ דוד בן יוסף קארקו, אילי בדפוס גדליה (קאטאלוג בריטיש מוזיאום, מ׳ 1972 bb 1).

10 לפי פרידברג, ״בית עקד ספרים״, בערכו.

11 שטיינשניידר, קאטאלוג בודליאן, מ׳ 2035.

12 השווה עמנואל, שם, מ׳ 58, עמ׳ מו.

13 שם, מ׳ 61, עמ׳ ס—סא.

14 [דון] יוסף נפטר בשנת רס״ג בשלוניקי; עמנואל, ״מצבות שאלוניקי״, מ׳ 3.

15 רוזאניס, ״דברי ימי ישראל בתוגרמה״, ח״א, ירושלים תר״ץ, עמ׳ 320.

16 הקדמת יצחק יעבץ לפירוש תהילים, שלוניקי של״א.

17 ר׳ בנימן הלוי אשכנזי בסוף המחזור.

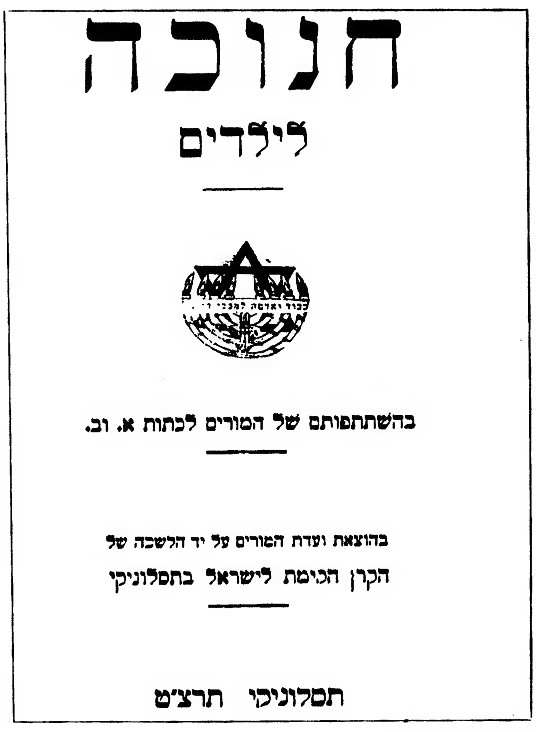
18 עיין שטיינשניידר, שם, מ׳ 1425.

19 שטיינשניידר וקאסיל. Jüdische Typographie und Judischer Buchhandel. הרש אונד גרובר אנציקלופדי, (תדפיס), ירושלים 1938, עמ׳ 21.

20 [כלומר שניים מהפועלים, שהיו כנראה איטלקים, התגיירו. וראה על גרים במלאכת הדפוס בשלוניקי, יערי, ״מחקרי ספר״, עמ׳ 246—247 וכן ״קריית ספר״, שנה ט״ז, עמ׳ 379—380].

21 לפי פרידברג הופיע בשלוניקי ״עין ישראל״ [יעקב] פעמיים: שנ״ג ושנ״ה. לדעתי צ״ל פעם אחת שס״א—שס״ה.

22 יצחק ריבקינד, ספרי שלוניקי, קריית ספר, תרפ״ד, עמ׳ 295.
23 אזהרות לר׳ יצחק בן ראובן, ת״י. אזהרות לר׳ שלמה ן׳ גבירול תט״ו.
24 פרידברג, ת 1335/2, 1339/3, 1347/4, 1353/3.
25 שער ספר ״לקט יוסף״ תס״ט.
26 לפי שער הספר נדפס שנית (וצ״ל רביעית) והופיע בהשתדלות החכם ר׳ אברהם יוסף מולכו.
27 י״ח הדפים הראשונים של שו״ת ״שפת הים״ לר׳ רפאל יצחק די מאייו, תקע״ח; שאר הספר נדפס בדפוס בצלאל הלוי אשכנזי הבחור.
28 בשנת תצ״ח הדפיס לבדו את הספר ״זהורי חמה״, חמש מגילות מהזהר, מלוקט ע״י ר׳ יצחק בן מנחם קריספין.
29 בהקדמתו לספרו ״דבר משה״, ח״א, תק״ב.
30 בהקדמתו לספר ״פרי האדמה״, ח״א, לר׳ מיוחס בכר שמואל, תקי״ב.
31 אפשר שבין ששת הפועלים למשפחת אשכנזי היו אחדים שבעל הדפוס, בצלאל, הביאם מצפון אירופה לשלוניקי. ואולי שמואל בן הר״ר צבי הירש אשכנזי הוא בנו של חכם צבי?
32 החלק השלישי הופיע בשנת תקמ״ד, אחרי פטירת יהודה קלעי.
33 הוא היה גם מגיה ספרים. ראה הקדמתו לספר ״ראש משביר״, ח״א, תקפ״א.
34 [ר״ת: החכם השלם זרע קודש כבוד מורינו הרב].
35 לפי כתובת מצבתו הוא היה ״פועל במלאכת ד׳... אומן בקי במלאכת הדפוס והדפיס ספרים הרבה״.
36 לפי המדפיס סעדי הלוי (השני) בזכרונותיו, היה אברהם אבינו פועל דפוס קאטולי ומיועד להיות כומר, שבא לשלוניקי בלי רשות הוריו והתיהד שם. הוא נעשה בקי בתנ״ך ותלמוד, היה מגיה ואף מציין סתירות בכתב היד למחברים. הוא נפטר בא בימים לפני שנת תקצ״ו (״מיס מימורייאס״, פרק 3, אקסיון, 25 נובמבר 1931). לפי זה אין לזהותו עם אברהם הגר, שחי באותן השנים בעיר והיה הוא עצמו בעל דפוס, אחד מהדרשנים החשובים בעיר, ואף מחבר (אלקאן אדלר קנה אחד מכתיבותיו, ראה: Jews in many lands, עמ׳ 145).
37 ר׳ יהודה נחמה במכתבו מר״ח שבט תרכ״ז לד״ר אפרים איפסטאאין, ״מכתבי דודים מיין״, ח״א, עמ׳ 165. [המחבר אינו מזכיר אילו ספרים נדפסו בדפוס משותף זה. נראה כי בספר הפזמונים ״שפתי רננות״ שהוציא סעדי הלוי השתמשו באותיות של ר׳ יהודה נחמה].
38 לא תרל״ז, כפי שכתב יערי, כיוון ששולטן עבדול עזיז, שמלך בשנת 1861, נהרג בשנת 1876.
39 [נראה שדפוס זה זהה לדפוס סעדי הלוי שבשנה זו נאלץ להפסיק, רשמית לפחות, לעבוד בדפוסו, מחמת חרם שהוסל עליו. ראה ״מיס מימורייאס״, פרק 75].
40 ישעיה זנה, למשל, מצא דפים אחדים מספר תפילה עם דינים בלאדינו שנדפס בשלוניקי בשנת שכ״ט. הספר הזה איננו ידוע ממקום אחר.
41 שלושת המחזורים האלו הופיעו שוב, עם תוספת נאה, בהוצאת בית כנסת ״ר׳ שלמה אבן גבירול — לזכר קהילת שלוניקי״, ובעריכתו של דוד אברהם רקנטי, תל אביב, תשכ״ג.
42 בספר הזה כמו בהרבה ספרים שבאו ברשימה הזאת לא צויין שם בית הדפוס, רק שם המסדרים והמדפיסים, והם ידועים כמי שעבדו בשנים הללו בדפוס עץ החיים.
43 לפי פרידברג, ד׳ 1006. אפשר שההספד היה על בארון משה די הירש. ר״י קוב׳ו היה נשיא חברת עץ החיים במשך שנים רבות. אין ספק שהדפיס את דרושו בבית דפוס עץ החיים.

חנוכה
לילדים

בהשתתפותם של המורים לכתות א. וב.

בהוצאת ועדת המורים על יד הלשכה של
הקרן הקימת לישראל בתסלוניקי

תסלוניקי תרצ״ט

אחד מהפרסומים האחרונים לפני השואה

שלוניקי עיר הוצאה לאור

מאת יוסף נחמה

העם היהודי הינו עם הספר. הספר שמר עליו במשך מאה דורות, והיה בן לוויתו הנאמן בכל סערות העיתים. הוא התקיים, החזיק מעמד וחי הודות לספר. אף בהיותו בגלות, אין היהודי חש עצמו בגולה; מולדתו היא — ספר הספרים, התנ"ך. ספריו מהווים בשבילו מולדת נצחית, ולכל מקום אליו הוא נאלץ לנדוד, הוא מביא את מולדתו זו עימו; מכוחה הוא חי, מחלבה הוא ניזון וממנה הוא מפיק נחמה ותקווה, ביטחון ושמחה.

מייד לאחר שעם ישראל נאלץ לנטוש את ספרד, זו אימו החורגת, המתנכרת לו ומגרשת אותו מביתה, והוא מוצא מקלט, בין היתר, גם בשלוניקי, הוא מעמיד ומתקין מייד, במקום מושבו החדש, את מכבש הדפוס, אשר נשא עימו בנדודיו. עוד משנת רע"ה (1515), ואפילו לפני כן, יש ליהודים בשלוניקי בית דפוס משלהם, בעוד הטורקים הקימו את דפוסם הראשון בקושטא רק בשנת ת"ץ (1730), כלומר, רק כ־215 שנה, או כשבעה עד שמונה דורות, לאחר מכן. יתירה מזו, הטורקים חבים חידוש זה לנכרי, לפליט נוצרי מהונגריה; כי נוצרי שהתאסלם, וקיבל את השם איברהים אפנדי, הוא שהעמיד לרשות הטורקים את פרי המצאתו של גוטנברג.

✶

היהודי אוהב ספר הוא מטבעו. הוא מתייחס למילה הכתובה והמודפסת כאל מתת אלוה אשר בכוחה לחולל נפלאות, והוא אינו משתמש בה, באותו עידן, אלא כדי לספר תהילתו של הבורא, לשבח מעשיו, וכדי לקרב את רוחו ונשמתו של האדם אליו. הוא שומר על כל דבר כתוב ומודפס בלשון הקודש ביראה וכבוד. הוא מקרב בדבקות את הספר לשפתיו כשהוא פותחו וגם כשהוא סוגרו; וכאשר הספר נשמט מידיו ונופל ארצה, הוא מרימו בזריזות ומנשקו. תמיד הוא נוהג בו בחיבה; הוא מחזיקו בנרתיקים עשויים עץ יקר, ואף מצופים זהב וכסף מעשי ידי אמן. הוא עוטפו בבגדים רקומים כדי לשמור עליו מכל פגיעה, מכל ליכלוך או כתם. הוא שומר עליו מכל משמר מפני עש או עכברים.

הסופרים בשלוניקי, כמו בכל העולם היהודי, עובדים ללא לאות בהעתקת ספרי קודש וכתבי יד נדירים, שהיו מצויים ברשות בעלים אמיצים, שהצילום מהאבדון במסירות מרובה, וזאת תמורת תשלום שכר גבוה. עבודתם של סופרי סת"ם אלה מבוצעת בקפדנות ונעשית תוך שמירה על תקנות חמורות, במיוחד כאשר הם צריכים לשרטט בקולמוסיהם את ארבע האותיות של שם ה׳ האוצרות בקרבן סודות נוראים. הם הכותבים את ספרי התורה הקדושה, את המזוזות, את התפילין, ולעיתים — אף את הקמיעות בעלות כוח הקסם. איש אינו יכול להיות סופר סת"ם בלי שקיבל רשות לכך מאת הרבנות, ואיש אינו יכול להציע למכירה תשמישי קדושה מבלי למסרם קודם לכן לבדיקה לוועדה מיוחדת המתמנה על ידי מנהיגי העדה, מבין הרבנים ומבין הפרנסים כאחד.

ועדת הביקורת הרבנית מקפידה בעיקר על כל חומר הנמסר לדפוס. שום ספר אינו יכול להופיע בלי רשות מוקדמת — היא ה"הסכמה" — מצד הרבנים. במשך תקופה ארוכה היתה ה"הסכמה" הזאת ניתנת בשלוניקי על ידי הוועד המנהל של תלמוד תורה הגדול. שום יצירה לא היתה זוכה לראות את אור העולם אלא לאחר שרב בר־סמכא היה בודקה ומאשר כי היא כשרה לכך מבחינה דתית. בצורה כזו היתה הרבנות שומרת על יסודות האמונה ועל המנהגים המקודשים מפני סטיות או חידושים יוצאי דופן.

✶

קהילות ישראל הגדולות במזרח, חבות לשני יהודים אשכנזים — ליונה בן יעקב ולבצלאל הלוי אשכנזי — את עובדת ההתחדשות המזהירה של אמנות ההדפסה במרכזיה במאה השמונה עשרה. בשחר הזמנים המודרניים הם החלו בעבודתם כאומנים רציניים, הראשון — בקושטא בשנת תע"א (1711), והשני — בשלוניקי 30 שנה אחר כך, בשנת תק"א (1741).

יונה בן יעקב הוא בעל טעם מפותח ביותר הגורם להחיאת אמנות ההדפסה אשר הוזנחה במשך זמן רב בטורקיה, ובכשרונותיו והתמדתו הוא מעניק חיות ועצמה לבית הדפוס שלו במשך כחמישים שנה. בצלאל הלוי אשכנזי, החש בכל נימי נפשו בחשיבותה וכבודה של אמנותו, מייסד שושלת של מדפיסים מומחים, אשר במשך 175 שנה, בלי הפסק, הפכו את שלוניקי לעיר הספר,

ספר משלי עם פירוש רש"י ופירוש קב ונקי לר׳ דוד ן׳ יחייא, שלוניקי רפ"ב.

El livro de Michlé, Salonique, 1522

ללייפציג של ספרי עברית לכל המזרח. בעטיו נהיתה שלוניקי למתחרה רצינית של אמסטרדאם, ויניציה, פירנצה, ליוורנו, פדואה, פראנקפורט ע"נ־מיין, בהן היו בתי הדפוס היהודים פעילים במיוחד.

מלאכת ההדפסה בשלוניקי שותקה כמעט לחלוטין בעקבות הסערה והמבוכה הרוחנית שנגרמו ע"י הופעת שבתאי צבי והמרתו; בעלי הסמכות ההלכתית והדתית כאילו נעלמו מהאופק וכל אחד נחשד בשבתאות ע"י רעהו. משנת תט"ו עד תנ"ה (1655—1695) לא נדפס בעיר אפילו ספר אחד, כנראה מחשש להפצת דברי מינות שבתאית. בתי הדפוס הקטנים והחלשים שפעלו במשך זמן מסויים באמצע המאה השבע עשרה, אף הם נסגרו, וציודם הדל הושם בקרן זוית בעליית הגג, עם יתר הדברים הישנים המכוסים אבק. גם באיזמיר לא הודפסה שום יצירה בין השנים תל"ד—ת"ף (1674—1720), והוא הדין בקושטא בין השנים תמ"ג—ת"ע (1683—1710). תשומת הלב והכשרונות היו נתונים אולי לדברים אחרים; היצירה הספרותית והפצת השכלה ודעת לחוגים רחבים לא היתה כנראה ביניהם [1].

רק משנת תנ"ה (1695) החלה להסתמן בשלוניקי פעילות מסויימת בשטח ההדפסה, אף כי ברמה נמוכה. במשך כ־45 שנה יצאו לאור בסך הכל כשלושים ספרים. באותה התקופה הודפסו באיזמיר מספר דומה של ספרים. רק יהדות קושטא, בהיותה קרובה למרכז השלטון הציבורי, מגיבה ביעילות נגד רוח ההפקרות וחוסר המשמעת ששררו ביתר הקהילות באותה התקופה. ביזמת המדפיס יונה בן יעקב, ראו בה אור בתקופה זו כמאה יצירות טובות. יונה בן יעקב נעזר בעבודתו החלוצית בעובדי דפוס מפולין ואשכנז. אולם גם למדפיס מצויין זה אין ממשיכים. בתחילת המאה התשע עשרה מפסיקה קושטא להדפיס והיא משתמשת ברצון בשירותיהם של בתי הדפוס בשלוניקי, שעד אז התפתחו והצטיידו היטב.

✶

ספר רפואת הגויה, שלוניקי שנ"ג

El livro Refuat Hguevia, Salonique 1593

בשנת תנ"ד (1694), הוקם סוף סוף בשלוניקי בית דפוס, הודות ליזמתם של גבאי ק"ק קאטאלאן. הם הקימוהו למעשה לצרכיהם המיוחדים והדפיסו בו בשנת תנ"ח (1698) את המחזור המיוחד שלהם [2]. הוועד המנהל של תלמוד תורה הגדול הקצה להם מקום בין כתליו ובו הם העמידו את ציוד ההדפסה הדל שרכשו — כמה כלים ישנים ומכבש דפוס פרימיטיבי ישן. מטרתם של גבאים טובים אלה היתה אחת ויחידה: להוציא לאור מהדורה חדשה ומדוייקת של מחזור קאטאלאן המיוחד, שייחסו לו ערך מסורתי רב, ועל ידי כך להעמיד לרשות "יחידי" בית הכנסת שלהם מחזור זה במחיר השווה לכל נפש. אולם לאחר שהדפיסו את המחזור, ומעודדים מההצלחה שהאירה להם פנים, הרחיבו את מסגרת מפעלם הצנוע ובשנת תס"ה (1705) העמידוהו לרשות תלמוד תורה הגדול, המוסד המשותף לכל האוכלוסיה היהודית בעיר. הציוד היה דל מאד. ועד התלמוד תורה הזמין מקושטא אותיות דפוס, ובגלל חסרון כיס כנראה, הסתפק בסוג ירוד, באר־ זיות שיצאו מכלל שימוש בבתי הדפוס של יונה שהזכרנו לעיל, ברובן בעלות צורה גסה ומעוותות קשות לקריאה. גם הנייר שהדפיסו עליו היה מטיב גרוע ובלתי אחיד. מזמן לזמן, נעשו מאמצים די לשפר את הציוד העלוב הזה — אולם ללא הצלחה ניכרת.

קופת המוסד באותה התקופה היתה ריקה. הקהילה נאנקה תחת עול מיסים כבדים וראשיה נאבקו קשות, הן נגד הדרישות והתיאבון הגדול של הפקידים הטורקיים והן נגד התרעומת הקשה של משלמי המיסים, וכן נגד הרבנים, הרופאים ויוצאי ליוורנו אשר בתוקף הסכמות עתיקות סירבו להשתתף בתשלום מיסי הקהילה. היו אז לז' טובי העיר בעיות קשות לענות בהן: הכפירה והמינות, השריפות התכופות, מגיפות הדבר הכבדות, והעוני, ששלט בכיפה בחלקים גדולים של הפרברים. התלמוד־תורה נמצא בשפל המדרגה, המורים מקבלים רק מפרעות דלות על חשבון משכורתם ומשלימים את הוצאות צרכי ביתם ע"י זה שהם עוסקים בשעות הפנאי בעסקי תיווך, ובמלאכות אחרות.

במצב כזה אין הדעת פנויה לכונן בית דפוס ראוי לשמו. האמצעים העומדים לרשות דפוס תלמוד תורה הם זעומים והתוצאות, על כן, דלות. על אף זאת, משוכנעים העובדים הקשורים במלאכת הדפוס שעבודתם חשובה וקדושה והדבר תורם כמובן להתלהבות ומסירות מצידם. מביניהם מצטיינים: דוד אליהו בן דוד, שלמה פ'אלקון, סעדי ועמנואל אנג'יל, ולאחר מכן —

דוד נחמיאס ובנו אברהם, שהינו גם אומן ביציקת אותיות. כן יש לציין את יום טוב משה ובייחוד את פ׳אלקון הנחשב לאומן שאינו מוציא טעות מתחת ידו; יוצאי חלציו יתמידו במקצוע זה במשך זמן רב. אומנים אלה עושים כמיטב יכולתם כדי להפיק את התועלת המירבית מהציוד המיושן והבלתי מספיק שהועמד לרשותם.

בין השנים תס״ו—תפ״ט (1706—1729) היתה אמסטרדם מרכז ההדפסה וההוצאה לאור של היהדות הספרדית, כשם שווניציה היתה המרכז לפניה במשך זמן רב מאד, החל מאמצע המאה השש־עשרה. מחברי הספרים בני שלוניקי שולחים איפוא את כתבי היד שלהם להדפסה מעולה באמסטרדאם. עם זאת, במשך חמישים שנה, בין השנים ת״ן—ת״ק (1690—1740), מדפיסים גם בשלוניקי, אם כי בהפסקות, ספרי קודש שונים, וזאת הודות לבעלי יזמה שקיבלו רשות להשתמש בציוד ההדפסה של תלמוד התורה, כמובן על חשבונם. הם הוציאו לאור אז מחדש סידורי תפילה, חלקים מתלמוד בבלי מיועדים לתלמידים, וכן מספר מצומצם של ספרי שאלות ותשובות, דרשות, חידושים, פירושים לזהר וכו׳. החומר המודפס היה בחלקו פרי עטם של חכמי הדור, כגון: ר׳ יעקב די־בוטון, ר׳ שמואל יצחק מודיליאנו, ר׳ שלמה אמארילייו, ר׳ שמואל יעקב פ׳לורנטין, ר׳ אברהם גאטיניו, ר׳ יעקב יצחק מונטקייו, ר׳ יעקב דוד, ר׳ יצחק קריספין, ר׳ יצחק בן סאנג׳י; ובחלקו — מאת חכמים מפורסמים בני דורות קודמים, כמו: ר׳ חיים שבתי, ר׳ שלמה הכהן, ר׳ ברוך אנג׳יל, ר׳ חסדאי הכהן פרחיה, ר׳ שלמה חסון ור׳ שמואל גאון.

כן יצאו לאור גם מספר מצומצם של יצירות מאת חכמים שלא מתושבי העיר, ובסך הכל כשלושים ושישה ספרים[3].

ספר ״שערי רצון״, שלוניקי תק״א

El livro "Chaare Ratzon", Salonique 1741.

מנהלי תלמוד תורה המצויינים והמסורים שהיו מתחלפים כל כמה שנים, עושים מאמצים הראויים לשבח להביא אותיות חדשות, לשפר את הציוד והכלים, ויחד עם זאת — גם את כשרם של העובדים. ואכן בשנת ת״ק (1740) הם הצליחו, למזלם, לגייס מדפיס אמן, בעל כישרון יוצא מהכלל, בשם בצלאל הלוי אשכנזי. הוא בא, או הובא, מאמסטרדאם, ולאחר זמן קצר הצליח לתת דחיפה חשובה למלאכת ההדפסה בשלוניקי. אומן רציני ומומחה זה הצליח לעורר בין משכילי העיר את החיבה לאות היפה, להדפסה הנאה ולנייר המשובח; הוא היה מתחרה ראוי לשמו ליונה בן יעקב אשכנזי, אשר שלושים שנה לפניו, הצליח להעלות את מלאכת הדפוס למקום מכובד בין יהודי עיר הבירה הטורקית. אמנם לבצלאל אין אותו טעם אמנותי מעודן של עמיתו בקושטא, אולם הוא בעל מלאכה מנוסה יותר בצד הטכני של ההדפסה. מלבד זאת, הוא רואה בעבודתו יעוד גדול, וזה מוסיף לו כוח שכנוע והתמדה כלמטיף.

אמונה זו בייעוד קדוש זה, הצליח בצלאל להחדיר גם בצאצאיו. ואכן במשך שבעה דורות, עד השנים הראשונות של המאה העשרים, המשיכו יוצאי חלציו בעבודות ההדפסה וההוצאה לאור בהצלחה. הם החזיקו במשך כל הזמן במסורת מלאכת הדפוס המשפחתית והיו תמיד ערים לכל החידושים המועילים למקצוע. הם צעדו עם הזמן, פיתחו בלי הפסק את שטח פעולתם, והכפילו את מספר היצירות שיצאו לאור בעיר, וכן הוציאו לאור פרסומים עונתיים שונים בשפות שונות. הם תרמו רבות להתעוררות ההשכלה וכן להחדרת התרבות והנימוס המערביים בקהילת שלוניקי. לידם קמה חבורת מדפיסים מתחרים אשר הפכו עיר זו למרכז ההדפסה של היהדות הספרדית בדורות האחרונים.

בצלאל היה חרט ויוצק אותיות גם יחד. מיד לאחר בואו מהולנד הוא ממהר ליצור אותיות יפות ועושה מאמצים גדולים כדי לאמן על ידו עוזרים מוכשרים ונאמנים. לא עובר זמן רב וכבר יש לו כמה ראשי מדפיסים זריזים, והם: אברהם נחמן ובנבנישתי ויוסף קמפיאס. למרות האמצעים הדלים שברשות תלמוד תורה הגדול הופך במהרה בית הדפוס הדל, שהועמד לרשות בצלאל, למפעל שאפשר להתכבד בו. אפילו בימי הזהר של הקהילה, בשנים האחרונות של המאה השש עשרה, לא היה לשלוניקי מפעל הדפסה והוצאה לאור כה מסודר ויעיל כמו בית דפוס זה. אותיותיו, שהוא עצמו הכינן בכלי חיתוך מיוחדים, הן ברורות ועדינות, הדיו בעלת צבע כהה וברור, הנייר בו הוא משתמש הוא חזק, אחיד ומיוצר מבצק בעל איכות שווה.

בשנת תק״ב (1742), יוצא לאור הספר הראשון שהודפס על ידי בצלאל, הוא החלק הראשון של הספר ״דבר משה״ לר׳ משה אמאריליו, המתקבל בהתלהבות על ידי מביני דבר המעריכים

ספר ״שאגת אריה (וקול שחל)״, בדפוס בצלאל הלוי אשכנזי (הראשון) שלוניקי, תק״ו

El livro "Chaagat Arieh" Salonique 1746.

כיצד מברכין פרק ששי ברכות ת״ת קא

אומצא דבישר טרח ואייתי לי מהיכא
דמקרב לבי ברוך כרוב למזון
וחרדין לרפואה כרוב למזון אין ולרפואה לא
והא תניא ששה דברים מרפאין את החולה
מחליו ורפואתן רפואה ואלו הן כרוב וחרדין
ומי סיסין ודבש וקיבה והרת ויותרת הכבד
אלא אימא כרוב אף למזון אוי לו לבית
שהלפת עוברת בתוכו איני והא א״ל רבא
לשמעיה כי חזית לפתא בשוקא לא תימא
לי במאי ברכת ריפתא אמר אביי מבלי בשר
ורבא אמר מבלי יין איתמר רב אמר מבלי
בשר ושמואל אמר מבלי עצים ורבי יוחנן
אמר מבלי יין א״ל רבא לרב פפא סורני
אנן חברינן לה בבשרא וחמרא אתון דלא
נפיש לכו חמרא במאי חבריתו לה א״ל
בציבי כי הא דביתהו דרב פפא בתר
דמבשלא לה תברא לה בתסנן אופי פרסיית׳
תנו רבנן דג קטן מליח פעמים שהוא ממית
בשבעה עשר ובעשרים ושבעה ואמרי לה
בעשרים ושלשה ולא אמרן אלא במטוי
ולא מטוי אבל מטוי שפיר לית לן בה ודלא
מטוי שפיר לא אמרן לא דלא שתה בתריה
שכרא אבל שתה בתריה שכרא לית לן בה
השותה מים לצמאו כו׳ לאפוקי דתנקתיה
אומצא רבי טרפון אומר בורא נפשות
רבות וחסרונן אמר ליה רבא בר רב חנן
לאביי ואמרי לה לרב יוסף הלכתא מאי
אמר ליה פוק חזי מאי עמא דבר

לתקוף. שברכו גם על האחיזה. ומי סיסין. תבשיל של פולייאול. דהרת ולרי״ה שהלד נולד בו. ויותרת הכבד. טרפשא דכבדא שקורין איילר״ש. מבלי בשר הוא קשה אבל כשמבל׳ עם בשר אמן מתיש כחה. מבלי יין. כשאין שות׳ אחרי׳ יין. מבלי עצים שאינו שולקה הרבה. סורני. בעל שכר תמריס ורב פפא מוכר שכר היה כדאמר באיזהו נשך דף ס״ה טרשא דרב פפא שכרא לא כסיר ואמר רב פפא אי לאו דרמו לי שכרא לא אעתרי (פסחים קי״ג) והוא נקרא סורני כדאמרינן תמרי בחלוון לבי סורנא רהוט (שם). דלא נפיש לכו חמרא. שאותה שכר אתה. בת זי חבריתו לה לכתו של לפת. אופי פרסיית׳ בקעי׳ של עצים גדולות היתה שורפ׳ תחת קדרות הלפת. פעמים שהוא ממית ואלו הן כי״ל שבעה ימים למליחתו או ביום שבע׳ עשר או ביום שבע׳ ועשרי׳. מאי עמא דבר היאך נוהגים וכבר נהגו לברך בתחלה שהכל נהי׳ ולבסוף בורא נפשות רבות וחסרונן על כל מה שברא.

הדרן עלך כיצד מברכין

שנת התקכ״ח

מימין: דף אחרון של מסכת ברכות, שלוניקי תקכ״ח

Ultima foja de Massechet Berahot, 1788

לא רק את תכנו אלא גם את הצורה המושלמת, של הספר. אחריו יוצאים, האחד אחרי השני, הספרים הבאים: "דברי שלמה" לר' שלמה ארדיטי, תק"ב; החלק השני של "דבר משה"; "מגן שאול" לר' חנניה שאול, ויצירות רבות אחרות מאת רבני העיר וסופריה.

המחדש הנועז שלנו אינו מסתפק ביצירותיהם של מחברים מקומיים, אלא מקבל להדפסה גם את ספריהם של רבנים מחוץ לשלוניקי. בשנת תק"ד (1744), למשל, הוא מדפיס מחדש את החלק השני של "בתי כהונה" לר' יצחק כהן רפופורט מירושלים; ספר זה הוא אוסף חשוב של שאלות ותשובות ודרשות בארבעה חלקים ואשר הופיעו לראשונה באיזמיר מספר שנים לפני כן (תצ"ו). בשנת תק"ו הוא מוציא לאור את ספר "שכיות חמדה" לר' דוד פרדו מבוסנה־סראי; ספר זה יצא אח"כ לאור במהדורות נוספות בווניציה ובליוורנו.

בצלאל עושה את מלאכת ההדפסה ברגש עמוק של קדושה ובהתלהבותו הוא סוחף ומעודד את כל הבאים איתו במגע. הוא מייצג את הטיפוס של מדפיס אמן, כמצויים באותה עת במרכזים האוניברסיטאים באירופה; הוא שואף לשלמות ואינו חוסך זמן ומאמצים להצלחת עבודתו. על ידי פעילותו ודוגמתו האישית הוא תורם רבות להפיכת שלוניקי לאחת מבירות ההדפסה המפור־סמות ביותר בעולם היהודי. אפילו קושטא פונה אל בצלאל כדי לקבל ממנו משלוחים של אותיות דפוס שניצוקו בבית מלאכתו. הוא אוהב את אומנותו בכל נימי נפשו והוא משוכנע שהוא ממלא בעבודתו תפקיד בעל ערך רב, המועיל לבני אדם וטוב בעיני האלוקים. הוא מאמין שההשגחה העליונה הביאה אותו לבירת מאקידוניה במטרה לעשות למען חידוש הלימוד וההתעמקות ע"י הדפסת ספרי קודש שימושיים ועיוניים בצורה מושכת את הלב, המועילה להפצתם בקהל. הוא מביע את שמחתו הרבה בכל פעם שעולה בידו לסיים הדפסת ספר ולהוציאו לאור [4].

בצלאל עובד למען המטרה שהציג לעצמו בלי אינטרס אישי. מפעלו, אף כי זכה להערכה רבה בחוגי יודעי ספר, סבל מגירעון כספי חמור. דאגתו המתמדת לצד האומנותי של עבודתו והקפדתו על כל פרט קטן בביצועה, זכו להערכה והערצה מצד חובבי הספר הטוב, אולם הצריכו הוצאות גדולות בחומר ובכוח אדם. בית הדפוס רוכש לעצמו, ללא ספק, פרסום רב ושם טוב, אולם הוא מהווה מעמסה גדולה עבור התלמוד תורה. מנהלי מוסד זה נאלצים, לצערם הרב, להפסיק להחזיקו. חובתם העיקרית והראשונית היא להשגיח ולקיים את מוסדם החינוכי, והם מסרבים להשתמש בתקציב המיועד לחינוך, כדי לכסות את גרעונות בית הדפוס. הם מעבירים, איפוא, את המפעל לבצלאל, אשר עתה הינו חפשי לחלוטין במעשיו ובהחלטותיו. מלא התלהבות הוא מתחיל לעבוד על חשבונו, ובשנת תק"ו (1746) הוא מוציא לאור בדפוסו שלו את הספר "סם חיי" לר' חיים בנימין עשאל. יש לו גם עובדים מוכשרים: אברהם בן רובי, רפאל פ'ראנקו, יוסף קמפיאס, אברהם משה רוזאניס, אנג'יל הלוי, בנוסף לקבוצת מדפיסים יהודים מפולין, כולם מנוסים ורגילים לעבודה המפרכת ולסבלנות הגדולה הנדרשת בעבודות ההדפסה. הוא אף ממשיך לחנכם ולאמנם בעצמו על ידי השגחה אישית מתמדת. הוא משתמש במגיהים מנוסים ובעלי מצפון כמו ר' יצחק ארירה שהינו סמל ההקפדה והשלימות.

עד יום מותו בשנת תקי"ב (1752), כלומר, במשך שתים עשרה שנות שהותו בשלוניקי, הוא הצליח להעלות את מלאכת ההדפסה בעיר לרמה נכבדה ולהוציא לאור כשלושים ספרים, כשליש מביניהם למחברים שלא מבני העיר.

✶

שני בניו, **יהודה ושמואל הלוי אשכנזי**, שנעזרו על ידי טכנאים מנוסים, ממשי־כים להוציא לאור מספר רב של ספרים, המהווים יצירות מופת מבחינת ההדפסה. הם אינם מוסרים לידי הציבור אלא ספרים שהוגו בהקפדה רבה ואינם חוסכים כל מאמץ כדי להשיג מטרה זו. לבדיקת החומר לפני ההדפסה, הם נעזרים על ידי רבנים בקיאים ובעלי מצפון כמו ר' יצחק אברהם סיראנו (נפטר בירושלים בשנת תקל"ו), תלמידו וחתנו של הסופר החכם ר' יוסף יצחק מונטקיו; ר' שמואל נחמיאס, בנו של ר' אלעזר נחמיאס, אחד משלושת הרבנים הראשיים של אותו זמן; ר' יוסף אברהם בן יעש, אשר היה אחר כך חבר בית הדין, ועוד. מגיהים אלה, הם מבני המשפחות האמידות והטובות ביותר בעיר, והעבודה הזאת מביאה הכנסה טובה ונחשבה למכובדת ביותר. שני הבנים יהודה ושמואל הלוי יודעים להיעזר בעוזרים נכבדים אלה על ידי מתן תשלום ביד

רחבה. במות שמואל בתקנ״ו (1796) יוצא יהודה לפנסיה, ליהנות מהמנוחה שהוא ראוי לה, לאחר ארבעים שנות עבודה קשה. הוא נפטר חמש שנים אח״כ בשנת תקס״א (1800).

✶

לפני מותו הוא מעביר את ניהול בית הדפוס לידי בנו ס ע ד י ה ל ו י א ש כ נ ז י (הראשון) המכונה מירקאדו, אשר נוסף להיותו בקי בצד הטכני של העבודה היה גם בעל השכלה רחבה ודרשן מצויין. הוא מקדיש את שעות הפנאי שלו לקריאה וללימוד, אולם באותו הזמן הוא מצליח גם לפתח את העסק המשפחתי. הוא נכנס לשותפות עם המדפיס ש ב ת י נ ח מ ה אשר מביא איתו כעוזרים את שני בניו, נחמה בכורו ואברהם. לאחר זמן קצר מתפרדת החבילה: שבתי נחמה ובנו נחמה מניחים את הדפוס בידיהם של סעדי הלוי ואברהם נחמה; האחרון עוסק בעיקר בהגהה. אחד הפועלים בבית הדפוס הוא בצלאל, אחיו הצעיר של סעדיה. בשנת תקס״ו (1806), יוצא אברהם נחמה גם הוא מהשותפות ובית הדפוס נשאר בבעלותו הבלעדית של סעדי.

במות סעדי באביב תקע״ו (14 במאי 1815), הופך בצלאל (השני) לבעליו ומנהלו היחיד של המפעל.

✶

בשנת תק״ח (1748) לערך, עוד בזמן שראש השושלת, בצלאל הראשון, היה חי, החלו כבר להופיע מתחרים, שהתעוררו בראותם את ההצלחה ההולכת וגדלה של מלאכת ההדפסה. ר׳ ר פ א ל י ה ו ד ה ק ל ע י, אשר היה בעל אמצעים מספיקים, מייסד בית דפוס, ומשתף בעבודתו זו את הצעיר מ ר ד כ י נ ח מ ן, בן לשושלת ותיקה של מדפיסים. מרדכי למד היטב את מלאכת החריטה, היציקה וההתכה אצל בצלאל, אשר היה מעביר ברצון את ידיעותיו לכל מי שרצה בהן. ר׳ יהודה קלעי ונחמן אוספים סביבם קבוצת עובדים מוכשרים ומוסיפים עליהם שני חכמים המצטיינים כ־מגיהים: ר׳ שמואל גאטיניו ור׳ שמואל סוראנגה. העסק פורח ומתקיים יותר מחמישים שנה. במות ר׳ יהודה, משתף נחמן, אשר היה כבר זקן בא בימים, את ד ו ד י ש ר א ל י ג׳ ה בעסקיו, וזה הופך לעוזרו הנאמן. אף כי בית דפוסם לא הגיע לשלמות כמו זה של מחדש המקצוע בצלאל הלוי אשכנזי, הוא רוכש לו אף על פי כן פרסום רב בכל המזרח. האותיות ואימות הדפוס בהן הוא משתמש הן די ברורות וקריאות; הדפוס רוכש ניסיון, העבודה משתפרת, וההגהה — מושלמת. קלעי ונחמן הם מו״לים מוכשרים, הראויים לשם זה, וגם סוחרים טובים הם, היודעים להפיק תועלת מאקסימאלית ממקצועם על ידי חלוקת תפקידים נבונה. הם אינם מבצעים בבית מלאכתם את כל העבודה שהם משיגים. כשהעבודה רבה, הם מוסרים חלק ממנה לבתי דפוס משפחתיים קטנים, ובשעת הצורך, הם מעודדים אותם על ידי הענקת מימון מסויים לביצוע המלאכה. לעיתים הם מוסרים לקבלני משנה את עבודת הניסוח וההגהה, ואפילו חלק מההדפסה, ואלה משתפים בעבודתם את כל בני משפחותיהם.

בצד מומחי דפוס מבוססים אלה, קיימים מדפיסים קטנים, לא מקצועיים, בלי אמצעים ובלי ציוד ראוי לשמו, המוציאים חוברות קטנות לתועלת הרבים, והם עצמם עוברים אח״כ בפרברי הערים ומכריזים בקולי קולות על ״סחורתם״, בדיוק כפי שעושים זאת הרוכלים המוכרים ירקות או דגים. מדפיסים קטנים כאלה, שהם גם רוכלי ספרונים, מצויים בעיר עד אמצע המאה התשע־עשרה.

בשנת תק״ע (1810) לערך, צץ בית דפוס אחר, צנוע בתחילתו, מנוהל על ידי ר׳ י ו ס ף מ ו ל כ ו. הוא התקיים במשך כחמש עשרה שנה והוציא לאור מספר יצירות מאת מחברים שלוניקאיים.

✶

כפי שאמרנו, הודות לבצלאל הלוי הפכה העיר להיות מרכז ההוצאה לאור של היהדות הספרדית. החל משנת תק״ה (1745), מתפרסם שמו של אמן דפוס זה בכל המרכזים היהודיים ואיתו מתפרסמת גם עירו. מלבד אותיות רש״י הוא משתמש גם באותיות המרובעות בעלות הצורה האשכנזית, הניתנות לקריאה מהירה, הברורות והיפות. הוא והמדפיסים האחרים מוציאים לאור חיבורים חדשים או עתיקים וכן מהדורות חדשות של יצירות קלאסיות שכבר לא היו מצויות בשוק. השם הטוב של בתי הדפוס המקומיים נפוץ בכל המזרח. עד הרבע הראשון של המאה התשע עשרה, כלומר, במשך שבעים וחמש שנה, מדפיסה שלוניקי יותר ממאתיים ספרים, בעוד שאיזמיר מדפיסה כמה עשרות בלבד, וקושטא — פחות ממאה.

כמחצית כתבי היד לספרים המודפסים בעיר באה מלקוחות־מחברים מחוץ לשלוניקי. איזמיר מהווה לקוח ממדרגה ראשונה; והחל מאמצע המאה השמונה עשרה, מוסרים הרבנים מחברי הספרים מאיזמיר את הדפסת יצירותיהם לבתי הדפוס בשלוניקי כמעט באורח בלעדי. הוא הדין בקשר לאדריאנופול. ההזמנות מגיעות מכל קהילות הבלקנים ואף מאיטליה, מאשכנז ומפולין, והן מספקות עבודה ופרנסה לקבוצות די גדולות של אומנים, שרבים מהם מוצאם אף הם מאיטליה או מפולין. אכן, הדרישה למדפיסים מושכת עובדים מוכשרים, מעט מכל מקום. יש ביניהם גם מספר לא קטן של נוצרים שהתגיירו. ההדפסה היא אחת המלאכות המפותחות ביותר בשלוניקי, והרבה מחברים באים ממרחקים באופן מיוחד כדי לפקח בעצמם על עבודת ההדפסה של ספריהם.

✶

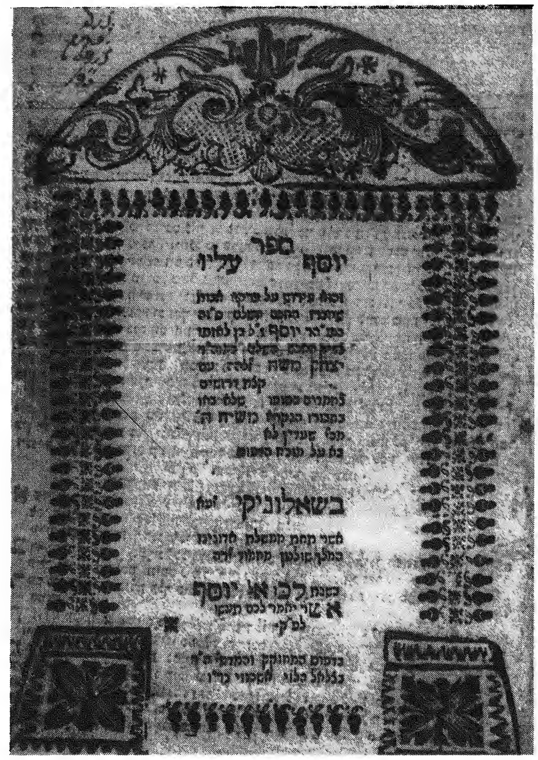
ומעניין: רוב עובדי הדפוס הם גם מזמרים (חזנים־עוזרים) בבתי הכנסת. זוהי תופעה מוזרה של כפילות בעיסוקים אשר אנו נתקלים בה לעיתים קרובות. בשערם של ספרים רבים מצויין כי המוציא לאור, ראש הפועלים או עובדים אחרים, הינם חזנים, מסייעים בטקסים בבתי הכנסת, או חברי "אגודות פייטנים" (מקהלות השרות בחגיגות משפחתיות, כגון חתונות או בריתות מילה), ושמם מלווה לעיתים בראשי התיבות נז"י כלומר "נעים זמירות ישראל", תוארו של דוד המלך שהוצמד לחזנים מפורסמים בקולם הנעים. ואכן, אנשים טובים אלה, מתייחסים למלאכתם כאל תפקיד דתי, כאל עבודת קודש. הם מקדשים את ה' בשתי צורות: בימי החול על ידי שהם מדפיסים ספרי קודש, ובימי שבת וחג על ידי שהם משבחים ומהללים את שמו בשיריהם ובפזמוניהם, לשמחתם ולהנאתם הרבה של מאזיניהם, יחידי בתי הכנסת; והם גאים בשני עיסוקיהם במידה שווה.

משפחות אנג'יל, רוזאניס, קלעי, בן דוד, ישראליג'ה, מספקות למשפחותיהם ולבתי הכנסת שושלות בלתי פוסקות של מדפיסים־חזנים המעוררים כבוד בין כל שכבות האוכלוסיה. המסורת המקשרת את מקצועם לאומנות השירה נשמרת תקופה ממושכת בתולדות המשפחות הללו. מסורת זו היתה עדיין קיימת בתחילת המאה העשרים. סעדי הלוי אשכנזי (השני) (נפטר ב־תרס"ה — 1905), שהיה המדפיס היהודי השלוניקאי הגדול ביותר במשך יותר מארבעים שנה, היה גם חזן, "פייטן" ומזמר יוצא מהכלל, אשר קולו היה מקור הנאה גדול, בעיקר לשכבות העשירות בעיר.

ספר רוח דוד ונשמת דוד
ירושלים
שאלוניקי

ספר "רוח דוד ונשמת דוד" לר' דוד די מדינה מירושלים, דפוס בצלאל הלוי אשכנזי (הראשון), שלוניקי תק"ז

El livro "Ruah David Ve Nichmat David", Salonique, 1747.

ספר "יוסף עליו", דפוס בצלאל הלוי אשכנזי (השני), שלוניקי תקנ"ו

El livro "Yoseph Alav", Salonique 1796.

ההתפתחות וההתקדמות של אומנות ההדפסה היו, במידה מרובה, פרי עזרה ותמיכה מצד עשירי העיר. כבר ראינו שהסיוע להוצאה לאור של ספר הדן בענייני הלכה ומוסר היה נחשב תמיד למצווה חשובה. סיוע זה היה ניתן בצורה של הענקת מימון או אותיות חדשות למחבר, וכן נייר וכוח אדם להדפסת הספר. באותה מידה, היו העריכה, התיקון וההגהה של כתב היד, נחשבים להתעסקות מכובדת, ומובן שחיבור ההקדמה לספר היה נחשב לכבוד גדול.

בכלל כל העוסקים במקצוע זה עושים "זכות", כלומר מקיימים מצווה יקרה. הסדר, המדפיס, המפזר (את האותיות בגמר ההדפסה), המוציא לאור, הכורך — כולם משתתפים ב"זכות". הגביר העשיר המעמיד לרשות חכמי התורה את האמצעים הדרושים לפרסום חיבוריהם, משוכנע, מתוך רגש דתי כנה, שמעשהו טוב בעיני האלוקים. האם יש אמצעי יעיל יותר מזה כדי להפיץ ברבים את דעות החכמים, שהם בבואה נאמנה של צווי ה'? בכל אופן, זו הצורה הטובה ביותר כדי להציל מן השיכחה את זיכרון חכמינו ודבריהם; חכמים אשר הקדישו את כל ימיהם כדי לדלות ממעמקי ים התורה והתלמוד את הערכים המקודשים, שהם האוצר הרוחני והמורשת הנצחית של עמנו. על כן ראוי ורצוי להנציח חומר זה לזיכרון לדורות הבאים ולהפיצו בקהל המשכילים באותו הדור. פעולה זו נחשבת כאמירת קדיש על קברותיהם של חכמים אלו לעילוי נשמותיהם, וכמתן כבוד נצחי להם, בעולם האמת.

✶

כשמדפיסים ספר, נוהגים להכניס בו תוספות שונות ככל האפשר. ברגע בו מחליטים ל־הוציאו לאור, מצרפים, לעיתים קרובות, אל היצירה העיקרית גם חיבורים צנועים או קצרים מאת מחברים שונים, אשר אינם נחשבים, בדרך כלל, חשובים במידה מספקת כדי להקדיש להם שער מיוחד או דף הקדמה, ואשר לא כדאי להדפיסם ולכורכם לחוד. לעיתים קורה שחיבורים בלתי חשובים מודפסים כעיקרו של ספר ובצידו יצירות מצויינות של מחברים צנועים אשר אינם מעיזים להציען בפני העשירים התומכים בהוצאת ספרים. עשירים אלה, בדרך כלל, אינם מוכשרים אלא מעט להבחין, בין העיקר והטפל, ולברור את הבר מן התבן.

האמידים, גברים כנשים, תורמים ביד רחבה כדי לסייע בהדפסת ספרי הרבנים. הם אינם מתעניינים אלא מעט בתוכן כתבי היד, אשר הם מסייעים בהוצאתם לאור. יצחק דה מאיו, יליד קאסטוריה, אשר מימן את הדפסתן של יצירות רבות שחוברו על ידי חכמי קהילות שונות ב־קיסרות העותומנית בזמנו, יכול לשמש דוגמה בולטת לסוג זה של פזרנות למטרה רצויה. בשלוניקי קיימים מיצינאטים כאלה במספר רב. משפחות אברבאנאל, ארדיטי, עשאל, בדרשי, קאזיס, שונינה, קואינקה, פ׳ראנסיס, חסון, מנשה, נג׳ארי, סולימה, ועוד עשרות כמותם, מעניקים את תרומותיהם למחברים. אין מדפיסים ספר אלא בתמיכתו של תורם, או תורמים אחדים.

אם תומכים אלה, כפי שאמרנו לעיל, אמנם מתעניינים אך מעט בתכנו של הספר, הרי עוד פחות מזה הם מתעניינים בקהל הקונים. ספר אינו סחורה. אין מדפיסים אותו במטרה למכרו וגם לא להפיק ממנו רווחים. ספר מעניקים כמתנה. תרומת העשירים ליציאתו לאור היתה להם כאילו נתנו צדקה. במקרים הנדירים, בהם לא נמצא תומך שקיבל על עצמו את הוצאות ההדפסה, היה המחבר מבטיח לעצמו מראש מספר קונים שיספיק לכיסוי ההוצאות האלו. הוא היה מבקר בביתו של הקונה המיועד ועושה כל מאמץ כדי להבטיח לעצמו את תמיכתו. לעיתים, הוא נוסע לארכה ולרחבה של המדינה כדי לבקש את עזרתן של הקהילות השונות. הוא היה חושף את עצמו לסבל, ליגיעת הדרך ולעיתים גם לסירובים ועלבונות. מחבר שהיה סומך על קונים בעלי רצון טוב או על לקוחות חובבי ספר, שיכסו את הוצאות הדפסת הספר, היה אדם חסר זהירות מינימאלית. מחבר אחד, לדוגמא, ר׳ יצחק בן סנג׳י, אשר העז להאמין שהעניין ביצירתו ימשוך את הקהל לקנות את ספרו, היה נאלץ לשאת את נטל חובותיו עד סוף ימיו.

✶

יש לציין, שכל שכבות האוכלוסיה מתעניינות וקוראות ספרים. כאן הקריאה איננה מוגבלת לפקידי השלטון או לכמורה, כמו בארצות הנצרות, שם המוני העם הנבערים אינם יודעים לקרוא ואינם להוטים אחרי ספרים. כאן אוהבים את הספרים ושמחים בהם. הקריאה בספרים מעסיקה את ההמונים, היא תחביבו העיקרי של עם זה, אשר רובו ככולו יודע קרוא וכתוב. אין בית אשר אין עוסקים בו בלימוד בשעות הפנאי. אחרי ארוחת הערב, בלילה, קוראים או מתעמקים ביצירות המחנכות למידות טובות, כגון: ״שולחן הפנים״, ״ספר הישר״ וכדומה, מי במקורם העברי ומי בתרגומם ללאדינו. החל מהשליש השני של המאה, נהנים הכל במיוחד מקריאה ב״מעם לועז״, אשר כרכיו מופיעים האחד אחרי השני בקצב מזורז. קוראים וחוזרים וקוראים את אותם הספרים. אלה מבין הקוראים היודעים במידה מספקת את העברית הרבנית מוצאים עניין בקריאת ספרי החידושים, אוספי הדינים, וכן הדרושים, הפלפולים, ההערות השנונות על ענייני הלכה ודינים וכן הדיונים בענייני לשון ודקדוק. את ספרי השאלות והתשובות קוראים פחות, אף כי גם הם מתפרסמים בעיר במספר רב.

אלה המקבלים את הספרים במתנה, נהנים כמובן לא רק מתכנם אלא גם מעצם הימצאם של הכרכים הגדולים המסודרים בהקפדה על מדפי הספריות, הארונות או הארגזים, כי הם מקדשים את הדירה ושומרים ומגינים על הבית. בשביל המוני העם שאינם בקיאים במובאות הרבות, ספרים אלה הינם כספר החתום. לא כן לגבי הרבנים והידענים; בשבילם אוספים אלה הם מכשירי עבודה. הם מתעמקים בהם לעיתים קרובות, ביחוד כשמובאות בפניהם בעיות הלכתיות קשות לפיתרון. הם מחפשים — בעזרת לוח העניינים, אם ישנו כזה, או בתקצירים המופיעים בראש כל פרק ובהם מובאת תמצית הדיונים הארוכים — את הסעיף הנוגע לעניינם, המרחיב את הדיבור בשקלא וטריא, בהבאת השוואות וחילוקי דעות של המחייבים והשוללים, כדי לתמוך בפיתרון המוצע על ידי המחבר. אוספי השאלות ותשובות החשובים ביותר מוחזקים תדיר בהישג יד, על השולחן, לשימוש בשעת הצורך. הדיינים ותלמידי החכמים חוזרים ומעיינים בהם ללא הרף, אולם לעיתים רחוקות נקראים ספרים אלה מההתחלה עד הסוף. מעלעלים בהם כדי למצוא דעה, אימרה או ציטוט היכול להועיל במהלך הוויכוחים ההלכתיים בישיבה, או בדיונים, הנערכים בפני בתי הדין, וגם — כדי להיות מוכן להתנצחות בפלפול בשיחות רעים בבית הכנסת או בפינת הרחוב.

מספר העותקים המוצאים לאור היה מוגבל; בדרך כלל, כמאה וחמישים. רק לעיתים רחוקות מדפיסים ספר במספר גדול מזה. אין להתפלא על כך, כי באותה התקופה מספר העותקים המקובל עבור יצירות של מחברים ידועים באנגלית ובצרפתית למשל, לא היה עולה על חמש מאות. כמות זו אז, היתה די מכובדת. יצירותיו הנפוצות ביותר של וולטר, למשל, הודפסו בשנת 1750 בלא יותר מ־750 עותקים. הדבר היקר ביותר, באותה התקופה היה הנייר. חיבור היצירה וכוח האדם היו זולים יחסית. אם ההצלחה האירה פנים לספר מסויים, היו מדפיסים אותו מחדש ומוציאים מהדורו . .וספות, לפי בקשת הקהל.

בתי הדפוס בשלוניקי, בעיקר אלה שעסקו בהדפסה באופן זמני, בהפסקות, הדפיסו בכל הזדמנות חוברות, ספרונים, ואפילו עלונים פשוטים. מדפיסים זעירים אלה הצליחו למכור את תוצרתם הצנועה בעברם מבית לבית הן באיזורי המגורים והן באיזורים המסחריים, בחנויות ובשווקים. השוק היה מוצף בסחורה זולה זו, שצורתה מעוררת חמלה, ההדפסה רעה והנייר מחוק, ומחירה — כמה פרוטות. אפשר למצאה בכל בית ואפילו בפינות האצטבאות אשר בחנויות. מה שמוצע לקהל הזה, הצמא לקריאה, הוא בדרך כלל חיבורים או חלקי ספרים על המוסר, המידות הטובות, האמונה בה׳, בהם מדגישים המחברים את הצורך בקיום המצוות, בחיי צניעות ודביקות בתורה ולומדיה. החובה העליונה של כל הציבור היא כיבוד הצווים הקדושים, וכל סטיה מהמסורת נחשבת לכפירה. החכמה העליונה, הדרישה והחקירה, טובים רק לבקיאים בתורה. להמון העם יאה התמימות.

בימים בהם סגורות החנויות, נוהגים גם בעלי הבתים ללכת ברצון לישיבה. אם יש להם ידיעות מספיקות הם משתתפים בוויכוחים המתנהלים שם בין תלמידי החכמים, אולם בכל מקרה יושבים הם ומאזינים לדברים, בעניין ובדביקות. אף בהיותם בחנויותיהם, בשעות בהם הקונים מעטים, משוחחים הרבה סוחרים ביניהם על בעיות הלכתיות, על הידושים ופירושים לפרשת השבוע, מצטטים אימרות של בני־סמכא או מביאים קטעים מתוך כתביהם של דיינים מפורסמים, מזכירים פירושים משל הפרשנים הידועים ביותר; וברגעים מסויימים, הופכות חנות המכולת או התבלין וחנות הטקסטיל — לבית מדרש בזעיר אנפין, ומהדהדים בהן דברים מ״יד החזקה״, מ״בעל הטורים״, מ״שולחן ערוך״, מתובלים בסיפורים מן המדרש, בחידושים ובנימוקי ויכוח עדינים. כן נשמעים רמזים מוצלחים לנאמר בתנ״ך, במשנה, בגמרא, ברש״י ובתוספות, ואח״כ — מפסיקים, וחוזרים לענייני הפרקמטייא.

מבוגרים רבים, המשתייכים למשפחות טובות, נוהגים לקרוא בהנאה, במשך כל היום, את מאה וחמישים פרקי התהילים. מתחילים את קריאתם עם שחר, ובהפסקות משלימים אותם עד הערב. הם יודעים אותם על פה, ואומרים אותם בלי היסוס, בניגון ובקצב ערבים לאוזן. את ספר התהילים מחזיקים ביד אמונה ואף כי האצבעות מעלעלות בזריזות בדפים, כמעט ואין מסתכלים בהם. המגע המתמיד הזה עם אוסף שיריו של נעים זמירות ישראל, מוסיף נחת וקסם לרוח האדם היהודי, יוצר מסביב לקורא בתהילים הילה של טהרה ושירה ומוסיף לו נחמה ותקווה בחיי היום יום המשעממים והקשים.

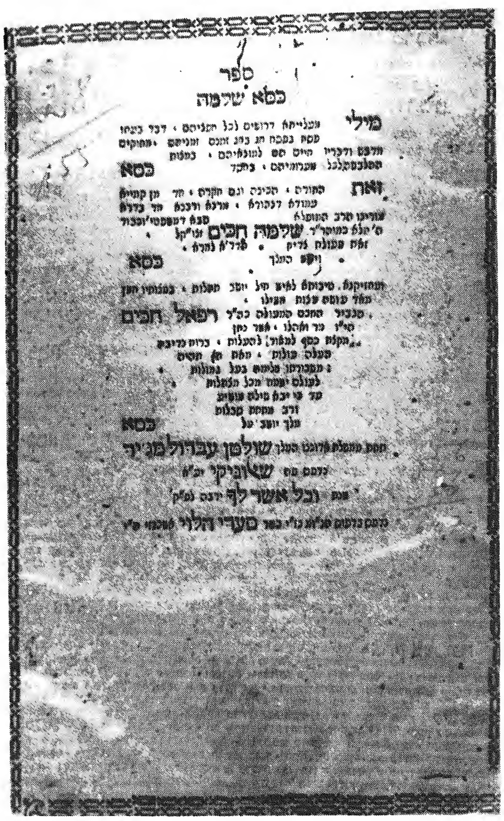
✶

במשפחות האמידות, הבקיאות במושגים התלמודיים איננה עניין של מותרות, ואינה מיועדת רק לתלמידי חכמים. הרפובליקה היהודית הקטנה מונהגת בהתאם להלכה; הדינים צריכים להתבצע על כל צעד ושעל בחיים היום־יומיים. המשנה והגמרא מהווים אנציקלופדיה עשירה ובלתי נדלית, בהם נמצא סיכום כל הידע המסורתי המסדיר את התנהגותו של כל יחיד מישראל וכן את הצרכים החברתיים השונים. ההלכות הכלולות ביד החזקה, בטור, בשולחן ערוך, מתייחסות ליחסים בתוך המשפחה, במסחר, בביצוע המעשי היום־יומי, באומנויות ובמקצועות השונים, וכן בכל הנוגע לעבודת הבורא בבית ובבית הכנסת.

בית הדין הרבני הוא בית היוצר ממנו יוצאים פתרונות רבים ושונים השמים קץ לסכסוכים בעבודה, למריבות בין שכנים, בחזקות השונות, ביחסים משפחתיים, ירושות, חתונות, גירושים וכו׳. כל אדם משכיל, ויש כאלה רבים גם בשכבות העממיות ביותר, יש לו מקורות מאירי עיניים על נושאים חיוניים אלה.

ביהדות השלוניקאית, בדומה לכל ריכוז של יהודים בגולה, ידיעת התורה והדביקות במצוות מועדפים על פני העושר, ומשפיעים אצילות וכבוד על נושאיהם. להתעלות לרמה רוחנית עליונה, זו השאיפה הגדולה, ואין מתעלים אלא על ידי לימוד.

לדעה ולחכמה יש להוסיף את הטיפול האישי העצמי, הניקיון, הטעם הטוב, ההקפדה בלבוש, ועידון ההתנהגות. הרבנים והחכמים מעודדים את המתינות והמידה בדיבור, הצנע וההסתפקות במועט במידות, הרצינות בגישה לכל אירועי היום; ואפילו צורת ההליכה קובעת. חשוב לטפח את ההגות, החשיבה, שלוות הנפש, הביטחון בה׳, קיום המסורת, הרצון התמידי לעשות את הטוב והישר בכל דבר, האמונה השלימה בטובו ותבונתו של הקדוש ברוך הוא; רק בצרפו את כל אלה לאישיותו נעשה היהודי השלוניקאי ראוי לקהילתו וקונה הוא לעצמו כבוד ויקר. על אף העוני השורר בכל, והאסונות האכזריים של חיי היום יום, לא זנחו יהודי שלוניקי, בתקופה זו ואף אח״כ, את חיי התורה ואת דרכיה והתנהגו רובם ככולם לפי המידות הטובות האלה, ועל ידי כך הוכיחו בעליל את עליונות הרוח על פני החומר — דבר בו מתפאר תמיד עם ישראל.

ספר ״כסא שלמה״ לר׳ שלמה חכים, דפוס סעדי הלוי אשכנזי (השני) תר״ז

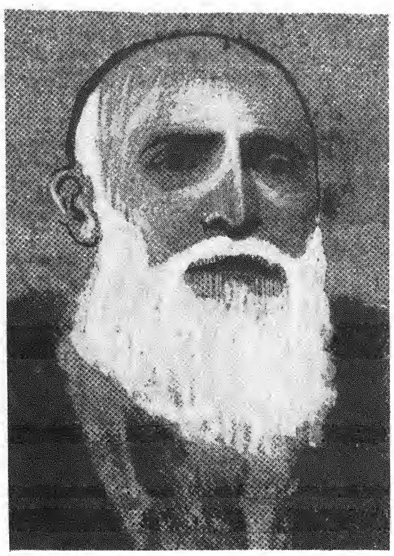
El Livro "Kissse-Chelomo" Salonique 1847.

1 ראה, ש׳ רוזאניס, ״קורות היהודים בתורקיה״, ח״ד, עמ׳ 392—396.
2 ר׳ יהודה נחמה, ״מכתבי דודים מיין״, ח״א, עמ׳ 161—167; רוזאניס, ח״ה, עמ׳ 350—354.
3 רוזאניס, ח״ד, עמ׳ 395—396, וח״ה עמ׳ 358.
4 ראה בהקדמה ל״דבר משה״, ח״א.

רבי יהודה יעקב נחמה וה"השכלה" השלוניקאית

תקפ"ה — תרנ"ט (1825 - 1899)

מאת דוד בנבנישתי

ר' יהודה נחמה

Rabi Yehuda Nahama.

במחצית השניה של המאה ה־17, ובייחוד במאה ה־18, חלה תמורה גדולה בחייה הרוחניים של קהילת שלוניקי. חיי התורה והתרבות — שהגיעו לשיא במאה ה־16 — נידלדלו עקב פורענויות קשות ומרות שהתרגשו עליה מידי שמים ומידי אדם, כגון: תבערות עצומות שבהן נשרפו מוסדות תרבות, ספריות עשירות, כתבי יד עתיקים וחדשים, מגיפות שעשו שמות בתושבים, מלחמות והתנפליות שודדים על הולכים בדרכי המסחר ולירידים. מצד שני, הלכה הקיסרות העותומאנית והידרדרה ושליטים נגועי שחיתות ובוערים השתלטו עליה.

במאה ה־19, בייחוד במחציתה השניה, חלו שוב תמורות בחיי הקהילה הגדולה, בעיקר כתוצאה מחדירת ההשפעה האירופית — הפוליטית, התרבותית והכלכלית — לכל ארצות תורכיה. בשל מצבה הגיאוגרפי של העיר שלוניקי בחצי האי הבלקני, התעצמו אפשרויותיה הכלכליות, ויהודים רבים — בנקאים, אנשי מסחר ותעשיה, רופאים ואנשי חינוך — הגיעו אליה מאירופה, ובייחוד מאיטליה.

עם התגברות תנועת ה"השכלה" ו"חכמת ישראל", מיסודם של צונץ וגייגר במרכז אירופה, ושד"ל ושי"ר באיטליה, נוצרו קשרים ביניהם ובין חכמי שלוניקי; בתחילה — להשגת ספרים עתיקים וכתבי־יד נדירים, ואח"כ — גם בקשר למצב הרוחני של יהודי שלוניקי, תולדותיהם, מצבם החברתי, והחידושים בשדה החינוך.

לצערנו, חסרים המקורות כדי לעקוב אחרי התסיסה הרוחנית הזאת ולדלות מהם חומר על חיי אישי התקופה, דעותיהם ופעילותם בשדה המחשבה והספרות, ולהעריך נכונה את התמורות שחלו בחיי הקהילה בכללותם. וכמה סיבות להעדר מקורות: א) בתבערות הגדולות שהתחוללו בעיר לעיתים תכופות, ובייחוד בשנים תר"ן ותרע"ז, עלו באש ספרים, תעודות עתיקות וכן כתבי יד של יצירות משכילי הדור, שבהם ניתן ביטוי לתסיסתם הרוחנית בתחומי הספרות והחינוך. ב) רוב חכמי הדור עסקו בעיקר, כאבותיהם לפנים, בענייני הלכה והשקיעו מאמצים וידע רב בכתיבת ספרי "שאלות ותשובות", בהם פסקו בבעיות הלכתיות של אנשי שלוניקי וקהילות אחרות בסביבה, שבסכסוכיהם ובתביעותיהם ההדדיים נזקקו אז אך ורק לבתי־דין רבניים, בענייני אישות, באיסור והיתר, בענייני ממון, ואף בעניינים פליליים. מאידך גיסא עסקו בחיבור דרשות לפרשיות השבוע או לעת מצוא, שהצטיינו לא רק בדברי הלכה ומוסר ופלפול תורני אלא גם בידיעות מהווי העולם. ג) הסוחרים, שהיגרו לשלוניקי והיו בעלי השכלה אירופית כללית שרכשו אותה בארצות מולדתם, היו שרויים רובם ככולם בעולם המעשה ולא עסקו בענייני ספרות, ואף לא עודדו את אישי הסגולה שביניהם, לפתח את כשרונותיהם הספרותיים והמדעיים, ולא הושיטו להם הסיוע והעזרה הדרושים. "ולא כאנשי איברופה אנשי תורכיה — כותב ר' יהודה נחמה — הראשונים ממונם שלהם והם האדונים, והאחרונים ממונם אדוניהם והם עבדיהם"[1]. ועל בית הדפוס החדש שנוסד ע"י "עץ החיים" הוא כותב: "גם היא יושבת גלמודה... ואחינו בשלוניקי אינם אוהבי הספרות העברית וע"כ (ועל־כן) ימיש [הדפוס] מעשות פרי"[2]. ד) העיתונים שהופיעו בשנים אלה, ובייחוד "לה איפוקה"[3], הצטמצמו במסירת ידיעות בעיקר על המתהווה בעולם ובחיי הקהילה, והמעיטו במאמרים ובידיעות בשטח הספרותי. לעיתים רחוקות נתפרסמו שירים של משכילי הדור, בעיקר לרגל חנוכת בית כנסת או מוסד חינוכי, או קינות על אישים מפורסמים שהלכו לעולמם. הידיעות על חיי רבנים ואנשי ציבור חשובים — חיים או שנפטרו — היו מצומצמות. בדרך כלל פטרו העורכים את עצמם מהטורח הכרוך בכך בהערה, כי מחוסר מקום בעיתון, מוכרחים לקצר בתיאור חייהם ופעולותיהם.

מעשיהם של רבני הדור ומשכיליו ידועים לנו איפוא מתוך הדברים המועטים המשתקפים עליהם בעיתונות זמנם, כגון: החידושים שהונהגו על־ידם במוסדות החינוך ובהנהלת הקהילה וכן בשיפור תנאי החיים של האוכלוסיה ובייסוד "חברות" (אגודות) סעד ובריאות. הגיעו אמנם

לידינו ספרי שו״ת או ״דרושים״ מרבני שלוניקי החשובים, אולם מהם אפשר לדלות רק ידיעות קלושות על מצב הקהילה מבחינה תרבותית ורוחנית.

על כן אפשר לאמור שצדקה עשתה לנו ההשגחה שהגיע לידינו ספר בודד מאחד מאישיה החשובים של התקופה הוא ר׳ יהודה בן יעקב נחמה, שבו מרובות יחסית הידיעות על החיים התרבותיים של יהודי העיר. זהו קובץ מכתבים, מעטים מתוך רבים, ששיגר ר׳ יהודה לעמיתיו מראשי ״חכמת ישראל״ באירופה בזמנו, וכן תשובות שקיבל מהם.

הקובץ קרוי ״מכתבי דודים מיי״ן״ [4] (מיי״ן — ראשי תיבות: מיהודה יעקב נחמה), ומתוך מכתביו עולה לפנינו דמות של משכיל שלוניקאי, השקפת עולמו, דעותיו על ענייני הספרות והמדע שהעסיקו את חכמי התקופה בעולם היהודי, פעילותו בחיי הקהילה, ובייחוד בשדה החינוך, והם עדות לתסיסה הרוחנית בתקופה זו בין יהודי שלוניקי.

כדאי להעיר כאן, כי משלוח מכתבים ואיגרות היה אחת הצורות הספרותיות שבאמצעותן הודיעו חכמי הדור איש לרעהו על חידושיהם המדעיים וכן על השקפותיהם על ההשכלה, הדת והחינוך. רק במאוחר נוסדו כתבי־העת הספרותיים. וכך כותב ר׳ יהודה לידיד: ״נכרות ברית למען נתעלס באהבים בדברי חכמה ודעת ולמען נשפוך שיחנו איש בחיק רעהו, בארץ הלזו הנשמה״ [5].

בפרקים הבאים ננסה לתאר את אישיותו של ר׳ יהודה בן יעקב נחמה, חייו, דעותיו, פעולותיו וכתביו, מתוך החומר המצוי בעיקר בקובץ המכתבים, וגם בכתביו שהגיעו לידינו, ומהמעט שנכתב עליו בעיתונות זמנו [6].

[א׳]

ר׳ יהודה בן יעקב נחמה (להלן רי״ן) נולד בשלוניקי בשנת תקפ״ה (1825). אביו ר׳ יעקב היה איש אמיד שעסק במסחר והיו לו קשרים עם סוכנויות בערי מערב אירופה, ולדברי בנו היה ״תלמיד חכם שלא פסק גירסא מפומיה ולא אבד יום אחד מלימודו אשר שם לו חוק ומשפט״ [7]. ככל בני דורו למד רי״ן בתלמוד תורה הגדול. (ראשיתו של מוסד חינוכי זה — הגדול והוותיק ביותר בעיר — במאה ה־16, בתור הזהב של היהדות השלוניקאית. בכל התקופות שימש תלמוד תורה זה אספקלריה לרמתה הרוחנית של הקהילה [8]. היו תקופות שגדולי החכמים הורו בו תורה וידיעות כלליות, והיו תקופות — בייחוד בזמנו של רי״ן — שהמקצועות שלימדו בו היו מועטים). אחרי שגמר את לימודיו בת״ת הצטרף למחלקה העליונה, ל״מעיינים״, אלה הבחורים שהכינו את עצמם להוראה ולרבנות. כמורו ורבו הוא מזכיר את ה״חכם השלם בצלאל אשכנזי״ [9]. הוא רכש לו השכלה רחבה במקרא, בתלמוד ונושא כליו, ובפוסקים, והיה בקי במיוחד בספרי השו״ת של חכמי שלוניקי.

הוא נשא לו לאישה את בת הגביר יעקב מודילייאנו (או מודיאנו), ממשפחה מיוחסת, שמ־בניה היו גדולים בתורה ופרנסי קהילה חשובים. יעקב מודילייאנו היה ידוע בין חכמי הדור כאיש משכיל ובקי במקורות (שד״ל כותב עליו: ״מר חותנך הקצין המפואר, אשר שמו הולך למרחבי הארץ״ [10]). כסוחר גדול וכמשכיל היה ביתו ועד לסוחרים ולהכמים [11]. רי״ן היה נמלך בדעתו ונעזר בו לשם קריאה והבנה בספרות איטלקית־יהודית שהגיעה לידו [12]. בחיי אביו היה רי״ן סמוך על שולחנו וכל מחסורו עליו [13]. בשנות רווחה אלו העמיק את ידיעותיו בספרות ההשכלה, כפי שהוא כותב לי״ש״ר: ״שמתי לילות כימים הגיתי בהם [בספרי ההשכלה] בכל פעלי ודבריהם ירדו אל קרבי כרביבים עלי עשב, אכן הבקר אור והייתי לאיש אחר... ואתה אדוני החכם ידעת כי קושי הלימוד מבלי מורה, כקושי בקשת המרגלית בבית אופל מבלי נר״ [14].

בשלוניקי, שקשריה עם המערב היו מקריים, ראה את עצמו ״כשוכן בארץ ציה״, וכל ספר שהתקבל ממרכזי ההשכלה באירופה, היה בשבילו כ״שמחת בקציר״ [15]. הוא רוכש לו ספרים במקצועות שונים ובייחוד בגיאוגרפיה, בתולדות העמים, באריתמיטיקה, באסטרונומיה [16] ואף ביקש מידיד גם את הקוראן. הוא היה מקבל בקביעות את כתבי העת שיצאו בזמנו כגון: ״המגיד״, ״הכרמל״, ״הצפירה״ ועוד. לפי עדות העיתונאי המפורסם בן זמנו, דוד פריסקו, שביקר בביתו, היתה לו ספריה גדולה בשפות שונות [17]. הוא ידע אנגלית, צרפתית, קצת איטלקית, וכמובן עברית, איספאניולית ותורכית. הוא אסף כתבי־יד רבים וגדולי החכמים בדורו, כפי שנראה להלן, היו פונים אליו כדי לרוכשם או כדי שלפחות יעתיק בשבילם פרקים שונים מתוכם. החוקר המפורסם

שד״ל (שמואל דוד לוצאטו) כותב לו: ״כי הנה נא הספרים הקדמונים ובפרט כתבי יד מפוזרים הם בכל תפוצות ישראל וביותר בארצות המזרח״ ורי״ן שולח לו מידי פעם בפעם רשימות של כ״י אלה או ספרים או מחזורים יקרי המציאות. שד״ל מזרז אותו להוציא לאור בעזרת חותנו את כתב היד של ספר וויכוחים עם הנוצרים שהיה ברשותו [18] ונימוקו היה: ״שיקשה להדפיסם בארצות הערלים (קרי — נוצרים) ואת אלה [התרגומים] יש לשלוח לירושלים כדי לחזק ידיים רפות ע״י הסתת המומרים המיסיונרים, כי צעקת ירושלים באה עלי״ [19].

בימי אביו עסק בעיקר במסחר ספרים. בניקרולוג שכתב העיתונאי הנודע שמואל סעדי הלוי, לרגל פטירת רי״ן, הוא מספר בשם אביו ח״ם סעדי הלוי על ראשית התעסקות רי״ן במסחר זה. באחד הימים בא לשלוניקי סוחר ספרים ולא היה יכול להידבר עם מוכרי הספרים שבעיר. במקרה פגש את ר׳ יהודה נחמה והלה הסכים לשתף איתו פעולה, בתנאי שיהיה הסוכן היחידי שלו בכל ארצות המזרח. וכך — לדברי שמואל הלוי — התחיל רי״ן במסחר ספרים ואף קרא רבים מהם. כשהיה רואה בקטלוגים ספרים חדשים, היה רוכשם אף במחירים גבוהים [20]. אחד מתושבי שלוניקי כותב עליו, כי ״לא נח ולא שקט ולא הניח ספר מספרי החדשים והעתיקים שלא אספו לבית אוצרו״ [21]. במסחרו היו לו קשרים עם מו״לים ועם בתי מסחר בערי אירופה וכן עם אנשים בודדים ובייחוד עם חכמי ישראל שבדורו. טיפוס זה של תלמיד חכם סוחר בספרים, ידוע לנו גם בין חכמי שלוניקי גם בדורות המאוחרים. היו אלה תלמידי חכמים, שרכשו גם השכלה כללית, והיו להם קשרי מסחר עם סוחרים בארצות המזרח ובארצות המערב, בייחוד בווינה ובאמשטרדאם. הם היו מיבאים לארצות המזרח סידורים, מחזורים, ספרי תנ״ך וש״סים, והיו מייצאים לאירופה ספרי שו״ת עתיקים וחדשים ואף כתבי יד. הם היו לעיתים גם מוציאים לאור ספרי תפילות וספרות תורנית.

לרי״ן היתה מסדרה בביתו. לאפרים אפשטיין הוא כותב: ״ואותה [סדנת הדפוס] אשר אתה אהובי ראית בביתי אינם אלא אותיות אשוריות באין מכבש ואין דפוס, רק שאחרי סידור הבוגין (הגליון) יוליכהו המסדר שלי אל המכבש של הערל ס׳ יאנקו דארזילוביט להדפיסו, כי עשיתי עמו דמי הנייר וההדפסה״ [22]. לידידו הנאמן שטרן הוא כותב: ״כי נשבת בית הדפוס שלי מצד הפאשה ע״ד בעל המכבש כי הוא יווני ולא נתן לו רשות להדפיס, ע״כ לא אוכל לגמור הדפסת האיסטוריה אוניבירסאל עד אשר יבוא פ׳ירמן מקונסטאנטינופולי על הדבר הזה״ [23].

בשנת תרכ״ב (1862) עם ייסוד חברת ״מקיצי נרדמים״ באירופה, שנועדה לפרסם כ״י עבריים חשובים, ועם העמקת פעילות אנשי ״חכמת ישראל״, התרבו הבקשות מצד החכמים מאת רי״ן לספק להם כתבי יד וספרים עתיקים נדירים שהיו מצויים בשלוניקי ובערי תורכיה. מוכרי הספרים ראו בו סוחר נאמן ואיש הבקי בתכנם של כתבי היד וערכם הספרותי. יום טוב ליפמן צונץ מבקש ממנו שישלח לו את מחזורי קאטאלאן וארגון [24]; פרץ סמולנסקי כותב לו בענייני מסחר ספרים, ורי״ן מבקש ממנו לשלוח לו ספרי ההשכלה [25]; למיכאל וואלף, מחבר ״שבילי עולם״ הוא מודיע: ״אילו העתקת הספר הזה היתה בלשון ספרדי הנהוג בינינו, הייתי יכול לפזר [את התרגום] בין אוהבי אשר בתורכיה״ [26]. דוד הלוי תושב אידרני מבקש ממנו למכור בשלוניקי את ספרו [27]; בשנת תרי״ב (1852) שלח רי״ן לשד״ל רשימה של כ״ט ספרים וכ״י וביניהם רבים שלא ראו אור, כגון: ביטול עיקרי הנוצרים, ס׳ ויכוחים ע״ד פילוסופי [28] ועוד. לאליעזר אשכנזי מטוניס שלח רשימת י״א כ״י בחכמת המזלות שהיו בידי התוכן ר׳ שלמה מורדוך (נפטר בתקצ״ו) [29]; היו לו קשרי מסחר עם מוכרי ספרים בארץ ישראל [30]; שמואל עדניאה [31] מבילגראד שולח לו ספרים ומבקש ממנו שימכור אותם; לרב חשמ״ל מיאנינה הוא כותב פרטים על כ״י ״מליצות וחרוזים״ שהרב רוצה לרכשו [32]; דוד פריסקו מבקש ממנו למצוא מנויים על עיתון שבועי שיוציא לאור ״בידעי נאמנה כי דורש הוא טובת עמו ויחזיק במעוז ההשכלה״ [33].

בט״ז בתמוז תרי״ז מת אביו אחרי מחלה קשה. ליום טוב צונץ הוא כותב על ״כל התלאה, עצב ויגון אשר מצאתני מיום עלותו על ערשו ערש דוי (ואשר ימי תחלואיו ארכו כמו חמישים יום) עד היום הזה״ [34]. ומאז מותו — כותב רי״ן — ״השיגוני תלאות רבות וצרות עצמו מספור, ואף גם זאת כי נהיתי ונחלתי ואינני בקוו הבריאות״ [35]. מעתה היתה דאגת המשפחה מוטלת עליו, והוא נאלץ להמשיך בניהול עסקי אביו. בהמלצת ידידו האנגלי, הכומר קרוסבי, היה רי״ן לסוכן של חברות מסחר אנגליות [36]. במסחרו השקיע כוחות רבים. דוד פריסקו כותב עליו ב־

היוודע לו על מותו: "היו לו [לרי"ן] קשרים עם בתי מסחר באנגליה. היה מעניין לראות רב זה לבוש גלימה של רבנים וחובש מצנפת (הבוניטי) כשהוא מתהלך בין סוחרים אנגלים". והוא מוסיף: "יפה היה במראהו, בריא וחזק, פניו הביעו אהדה והיה אהוב על הבריות"[37]. ברבות השנים, הצליח במסחרו והיה לאיש אמיד, ומכיוון שלא היה תלוי בפרנסתו באחרים או בקהילה, מעיר פריסקו, היה חפשי לדון על ענייני הציבור ולהביע ביקורת עליהם.

לצורך מסחרו היה נוסע למקומות שונים[38]. קשרי המסחר ובייחוד חליפת המכתבים עם חכמי ישראל שבאירופה העמיקו את הערכתו והערצתו עליהם, כפי שהוא כותב ליהודי ממונ־אסטיר: "שים פניך אל אחינו בני אשכנז, דרוש אחריהם, למוד בספריהם כי אור נגה עליהם, ואף עימהם תעשה חיל"[39]. הוא ביקש תדיר עצה והדרכה מהם, והביע דעותיו לפניהם כתלמיד בפני רבותיו. כשהוא מעביר לשד"ל את השגותיו על ספרו של החוקר יש"ר (יהודה שמואל ריג'יו) "בחינת הקבלה" הוא מסיים: "האם הטבתי אשר דיברתי, ואם אין, אמחה אותם מספרי אשר כתבתי"[40].

החוקר המפורסם יום טוב ליפמן צונץ מעיר לו על כך: "אך לא תדבר עמדי כשיחת יוסף עם פרעה אדוניו רק כמענה יהודה אל יוסף אחיו ואני אחזיק לך טובה על העבר ועל העתיד"[41]. ולד"ר שטרן שהעריצו מאד הוא כותב: "מי כמוך מחמד ליבי? כן כמוצא מים אתה, ממימי החכמה והתבונה"[42].

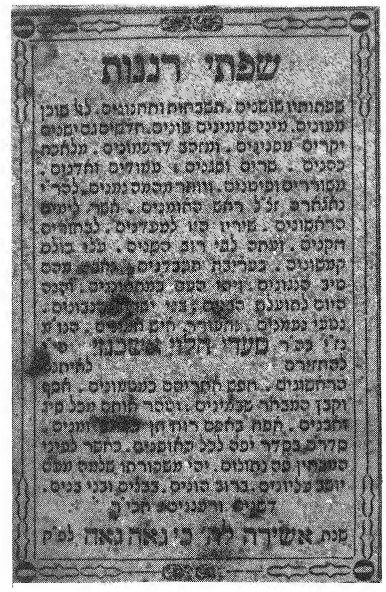
[ב']

ידידו הטוב, החוקר והסופר ד"ר ישראל יעקב שטרן[43] שקשר קשרי ידידות אמיצים עם רי"ן, הן בענייני מסחר והן בענייני ספרות, עשה רבות לפירסומו בין סופרי ישראל באירופה. שטרן כותב לו: "בקהל רב אודיע שמך ובין גדולים אזכיר אותך לתהילה בכל הארץ"[44]. ואכן קיים הבטחתו, שכן שד"ל מעיד כי "בא אלי החכם... ישראל שטערן והודיעני יקר תפארתך, מעלתך ואהבתך את החכמה ואת המחקר וכי נכסוף נכספה נפשך לשחר פני במכתבך"[45]. ההתרשמות של שד"ל עצמו היתה חיובית: "הוספת על השמועה עליך, כי מצאתי מכתבך מלא חכמה רבה יותר מאשר האמנתי באיש שלוניקי"[46]. ולשטרן כתב: "נחמה הכם ודורש קדמוניות הוא. בדעת ובתבונה ובאהבה מרובה השיבני לכל שאלותי והִנֵה הוא בקי בכל מה שכתבתי"[47]; החוקר המפורסם יש"ר אף הוא אומר לו שבחו בפניו במכתב שהעביר אליו באמצעות שטרן: "ינחמך האל בכל מיני נחמות גופניות ורוחניות כאשר שמחתני במכתב ידך, בתוכו ראיתי כי גם בעיר הלזו (מושב מלפנים לרבנים גדולים ויקרי ערך) יש אף היום בעלי מדע ובני לבב השוקדים על דלתות התורה והחכמה והחפצים להרחיב גבולות ידיעותיהם"[48].

ידוע היה שמו גם בקהילות המזרח וביחוד בתורכיה. הסופר ברוך מיטרני (בני"ם) מאידרני כותב לו אחרי שקרא את כתביו: "ואראה בם עשר ידיעותיך במשכלות טבעיות, חלקיות, לימודיות ובכל מושג הנופל תחת השם חכמה וכי על אלה נשקפה תכונתך המתיחסת אל אהבת האדם בכל ואל אהבת אמונתך בפרט"[49]; דוד הלוי מקראיובה כותב לו: "וכולם משבחים ומפארים את שמך הנודע למרחוק"[50], ובמכתב אחר: "כי אתה הוא מהכוכבים המאירים והמשפיעים אורו על ארצו ולדרים עליה"[51]. היה לו יחס מיוחד אל החוקר המפורסם יוסף הלוי מאדירני שהיה ידוע כמשורר וכמחנך שיסד "בית לימודים לנערי בני עמנו". במכתבו אליו כותב רי"ן: "יום יום אביתי לשחר פניך ולכרות איתך ברית שלום לרעות... נועם שיריך ורוח החכמה המרחפת על פני כל מכתבך ענו בך טובת רוחך"[52].

רי"ן נחשב בין חכמי הדור כמוסמך בענייני קהילות תורכיה והמזרח וכמקשר בין המזרח והמערב. שמואל פין מווילנא עורך "הכרמל" כותב לו: "יאודה עתה יודוּ אחיך כי היית מן הראשונים בארצך אשר התנדבו לעלות בכרמל. ומי יתן והיה כבודך לאות לבני ארצך, ובאו גם המה בחכמתם והציבו להם יד בתוכנו"[53].

הוא עונה ברצון על בקשות הוקרים לקבל ידיעות על קהילת שלוניקי וכן על ענייני מדע וחידושי תורה. לבקשת אפשטיין הוא כותב פרק מפורט על הדפוסים בשלוניקי לדורותיהם[54]; ליוסף הלוי הוא שולח רשימה מפורטת של ה"קהלים" של העיר והמשפחות המתייחסות אליהן[55]; לר' פ' וויניציאני, אישיות חשובה, שהיה הממונה על קרן הבארון הירש, הוא שולח פרטים חשובים על שלוניקי ותולדותיה[56]; לאליהו בן אמוזג הוא כותב חידושים בענייני תורה ומעיר לו גם

שפתי רננות

ספר הפזמונים "שפתי רננות" שהוצא לאור ע"י ח"ס סעדי הלוי אשכנזי, סודר במסדרה של ר' יהודה נחמה, ונדפס ב"מכבש" של יאנקו דראזילוביץ

El livro de pizmonim Sifté Renanot estampado en la typographia de Rabi Yehuda Nehama

הערות על מה שכתב שי״ר [57]; ברוך מיטרני (בני״ם) מבקש ממנו כי יעניק לו ״מתבואות פרי עטך, בחכמה ומליצה ובשיר״ [58]; לאחד מידידיו הוא מעתיק את מאמרו של ר׳ שמחה פינסקר על קביעות השנה [59]; בתשובה לבקשתו של אוריאל יצחק להגיה כנראה את ספרו, הוא כותב: ״ולזה צריך טירחה עצומה וזמן לא מועט וע״כ אם יש את נפשו שאשלח בו ידי, אקח זמן זה כדי שיקפצו עליו קונים״ [60]; בתשובה למשה שבת קמחי ממוניסטיריו המבקש ממנו לתת שם לספר שירים שחיבר, הוא מודיע לו כי לסעדי הלוי שגם הוא ליקט שירים הציע את השם ״שפתי רננות״ [61]; לדוד פריסקו הוא מוסר פרטים השובים על ד״ר משה אלאטיני לצורך חיבורו על תולדות משפחה זו [62]; לבקשת חברת כל ישראל חברים בפאריז הוא שולח ידיעות על מצבן של הקהילות במאקידוניה [63]; לפנייתו של החכם פיליפזון, לתרגם את התנ״ך לאיספאניולית, כדי להפיצו בין יהודי תורכיה בזול כמו המיסיונרים, הוא עונה: ״לא אוכל למלא רצונו ולשים את המשא הגדולה על שכמי״ [64].

על אף ידיעותיו וקשריו, עניו היה האיש. על הערת ד״ר שטרן כי שד״ל כתב לו ״כי על ידך יתגלגל זכות שקניתי קנין יקר הלא הוא הגביר הנ״ל (הכוונה לרי״ן) כי חכם ודורש קדמוניות הוא ובדעת ובתבונה ובאהבה מרובה...״ עונה לו הרי״ן: ״כל זה איננו שוה לי. ואתה ידעת כי אין לי חפץ בזה ומכיר אני את מקומי כי לא הגעתי לקרסולי מאהבי, וע״כ אחת בקשתי ממך, ידידי ולא תשיב פני, דבר איתי כאח אל אחיו ולא כעבד אל אדוניו״ [65]. בגילוי לב הוא משיב לד״ר שטרן על הצעתו לו לתרגם את התנ״ך ללאדינו: ״אבל הה! אין איתנו יודע עד מה, אין בינינו יודע לדבר צחות ובקי בהעתקה (תרגום) ואני אחיך אשר תקראני, לפי דעתך, לא נופל אנוכי מהם, גם אני כמוהם בלשון עלגים ועמקי שפה מדבר. ואם בעיניך אנוכי מינדילזאהן מטורקיה, אנוכי מכיר שפלות ערכי והגבלת ידיעותי״ [66] והוא מציע לשטרן לפנות לחכם דוד הלוי ״אשר יוכל להעתיקו בלשון צח ועל דרך הפשט״ [67]; בתשובה לידיד המודיע לו כי נפגש עם שד״ל ושמע מפיו תשבחות עליו, הוא עונה לו: ״אם כך דרכו של אהובנו החכם הנ״ל לעלות מעלות לאיש אשר כמוני, מה יהיה גורל החכמים המופלאים אשר באירופה״ [68]. ובהומור דק הוא מעיר: ״איני יודע אם מכתב זה שלחתיה, מפני כי אינני זוכר עליה תשובה. אולי ידידי לא רצה לעבור עליה על לאו אל תען [69] וסבר ג״כ אין עשה ענה דוחה ל״ת (לא תעשה)״...

בן דורו מעיד עליו כי ״היה רצוי ונכבד לכל אחיו בני ברית ושאינם בני ברית, היה האיש הזה דגול מרבבה, אחד המצויינים שבדור״ [70].

אולם היו לו — ולהשכלה שרצה להפיץ — מתנגדים חריפים; ״ענני הסכלות סוככת על אופקנו, עד אנה רבה קנאת המקנאים מוצאי הדיבה על רעיהם רעה״. הוא חשש שמא מכתביו ומכתבי ידידיו יפלו לידי מתנגדיו. ידידו שטרן מזהיר אותו שלא ישאיר את מכתביו בידי חותנו, שמא יפלו בידי המבקרים בביתו [71]; ליוסף הלוי הוא כותב [72]: ״הן אוזן אחינו בני תורכיה ערילה משמוע בלימודים וכל דבר חכמה ודורשיה, משחק למו. נס נא! נס נא שירי עטך, עבור בקרב המחנה אם לא על פניך יהתלו בך״. לנוכח התנגדות זו אליו אין רי״ן יוצא במלחמה גלויה. הוא מזדיין בסבלנות. הוא מייעץ ליוסף הלוי: ״לך אחי, בא בחדריך וסגור דלתיך בעדך, הסתתר לדרוש חכמה, קנה בינה בכל לבך״.

אולם מאידך, יצא למלחמה גלויה נגד הקנאים שרדפו את ר׳ אברהם הגר, גר צדק שהתפרסם אח״כ ברוב ידיעותיו וזכה להקרא בשם ״הרב הכולל״ [73]. רי״ן כותב בעניין זה לידידו שטרן, שפיקפק גם הוא בדרכיו של ר׳ אברהם הגר [74]: ״תאמין ידידי כי רע עלי השמועה הזאת והכאיב לי עד העצם ומה בידי לעשות, אין שומע ואין קושב... מי כמוך, כמונו אנחנו דיברו עלינו רעות ובכל יום יגורו מלחמות ואנחנו כאיש אשר לא שומע ואין בפיו תוכחות, הן ידעת ידידי, בהיותך פה עימנו הוציאו עלינו דיבה כי אנחנו היינו מחזיקי יד הלובשים חליפות וע״ד השער של נשיהם. הה המון כסלים! עד מתי תלכו אחרי ההבל ותהבלו? ועד אנה תשעו דברי שקר״ [75].

[ג׳]

דעותיו והשקפותיו של רי״ן ויחסו להשכלה ידועים לנו מתוך מכתביו לחכמי דורו ומ־פעילותו הציבורית.

הוא נלחם את מלחמת העברית נגד אלה אשר חשבוה לשפה מתה וקרא לה — כאפנת הדור — בשמות חיבה מקראיים: ״הה גברת הלשונות! הה יונתי תמתי! מה אעידך, מה אדמה לך

ואנחמך" [76]. בחשוון תרמ"ו, פירסם חוברת מוקדשת לזיכרו של ידידו ושותפו בפעולה הציבורית והחינוכית, ד"ר משה אלאטיני בשם "השפה העברית והעם העברי" [77], במטרה להוכיח כי השפה העברית, היא שפה חיה, ואם כי "לצערנו אין השפה העברית בשימושם של יהודי תורכיה, אך היא חקוקה בלב ישראלי אמיתי ותהיה חיה בנפש כל יהודי האוהב אותה ומוקירה". כדי לחזק את דבריו הוא מביא ראיות מהתפתחותה של השפה בתולדות ישראל, וכן הוא מסתמך על ספרו של החכם יצחק בר לוינזון "התעודה בישראל", מרחיב את הדיבור על ערך הדת בחיי האדם ועל תפקידה של השפה העברית כקשר בין היהודים בעולם. בחוברת זו התכוון רי"ן גם לחזק ידי מחוללי התנועה להפצת העברית שנוסדה בשנת תרמ"ג בשם "לה סוג'ייטה ליטיראריייה די סאלוניק (האגודה הספרותית) — תורת חסד" [78].

בשנת תרנ"א נוסדה ביזמתו של רי"ן וחבריו "חברת שפת אמת" שמטרתה היתה "להחיות ולהקיץ את השפה העברית ע"י אמצעים כפי אשר תשיג ידנו לעשות, היינו: ללמוד ולקרוא להבין ולדבר, ולכתוב את השפה על נכונה, כאשר כן יאות לכל איש אשר בשם ישראל יכונה". הלימוד יהיה "תנ"ך ודיקדוק שפת עבר, וגם מכ"ע (מכתבי עת) וספרי השכלה". בהקדמה לתקנות האגודה נאמר: "בראותינו כי שפת קדשנו היא השפה העברית נעזבה ונרדמה, כאם שכולה, אשר זה אלפי שנים חדלה מהיות מדוברת בפי בניה, בני ישראל, ואינה נוהגת לא בבית ולא בשדה, אשר על זה, התעוררה בקרבנו רוח חדשה, ומאד נכספה נפשנו להחיות אותה ולהקימה, ואחרי החיפוש, זאת מצאנו, ליסד חברה אחת ולכונן אשיותיה ע"פ התנאים אשר נבאר בע"ה (בעזרת השם)" [79].

על אף שאיפתו להשכלה ובמלחמתו להפצתה בבני עירו, לא סטה רי"ן מדבקותו במסורת אבות [80] ולא נמשך אחרי תיקונים בדת. תנועה שהתחוללה באיטליה בעיר מאנטובה, לחרוג ממסורת הדורות, הביאה לידי גילוי יחסו של רי"ן לתיקונים בדת. והמעשה שהיה כך היה: בשנת תרי"ד פנו רבני מאנטובה לרב הראשי של שלוניקי, ר' אשר קוב'ו, בשאלה זו: "קצת מסוחרי ותגרי עירם הפצירו בבקשם מאת כת"ר נר"ו [81] להתיר להם יו"ט (יום טוב) שני של גלויות לעשות חול כמו בארץ הקדושה באמרם דהן כהיום מנהג איסורו אינו אלא דבר שאין רוב הציבור יכולים לעמוד בו והפסדו מרובה עד מאד ולפי מחשבתם אין הדעת סובלתו, שמה שהוא חול בארץ יהיה קודש בחו"ל..." ורבני מאנטובה מספרים שהשתדלו להסביר לאחרים חומר העניין אך "לא יכולנו להפיס דעתם ולנצחם... והם מתכוננים לשלוח ספרים על אודות מאויים לרבנים הרמים והנשיאים וראשי מתיבתא אשר בקהילות הקדושות שבירושלים, חברון וטבריה וצפת... וכן לרבני אירופה..." ר' אשר קוב'ו בהשיבו לפניה, אחרי ניתוח העניין מתוך דברי ראשונים ואחרונים, פוסק שאין "לשלוח יד ביו"ט שני של גלויות אפילו כמלא נימא". מכתבם של רבני מאנטובה נשלח גם לר' נחמה, בחשבם כי עמדתו של רב שהוא גם משכיל, תהיה אולי שונה מעמדת הרבנים השמרנים. רי"ן השיב על המכתב והביע את דעתו על התיקונים בדת בכלל. בתחילה הוא מביע את צערו "על השערוריה אשר בתוככם, כי קמו אנשים בני החופש בקרבכם ורוח כביר אמרי פיהם, לשון מדברת גדולות", הוא רואה בנטיה זו של הכנסת תיקונים בדת "עיקר שורשו בשנת תר"ה בעיר ברוינשוויג [82] אשר נאספו שמה כל הרבנים, הטמא והטהור יחדיו, לתת טרף לשניהם כל נתח טוב אשר שם בארץ שמות". ובאשר לפניה אליו, הוא כותב: "ואם דבר הרבנים הנ"ל (ר' א' קוב'ו וחבריו) לא יעלו ארוכה לכם, מה תרופה תבקשו לקבל ממני קטן שבתלמידים. לבי רואה בזה את איוולת החופשיות מן המצוות אשר במסתרים תסתירי, והיא תארוב את היהדות כולה למען הפיל אותה פלאים", והוא מסיים: "אחי ועמי, הזהרו משמוע אל דברי אוהבי השנוי והאפיקורסות. הזהרו במנהג אבותיכם ואל תסורו ממנו. אל תחלקו את עם ה' לרסיסים" [83].

ליבו אף לא היה שלם עם אלה "הלובשים חליפות (בגדים אירופיים) וע"ד השער של נשיהם" (היינו, גילוי השערות) והוא מתמרמר על אלה ש"הוציאו עלינו (על הרב אשר קוב'ו ועליו) דיבה, כי אנחנו היינו מחזיקים ידיהם" [84]. ומאידך, כנראה, לא הקפיד באיסור על השינויים האלה. במכתב שהוא כותב, כנראה לשטרן, הוא מודיע לו: "לא נגד הרב אשר וכו' עשו פרוטיסטו אלא נגד חומרת "השער שבאשה" ולא ששים בחורים (הם המקילים), אלא יתר מכך, בחורים וזקנים יחדו באמרם כי חומרת השער, להיות השער מכוסה, מקורו נובע מן הזוהר ודברי המקובלים. ועל הספר הזה לא באה חתימה מכל הגולה כאשר בא על המשנה והגמרא", ולתומו הוא מספר כי "[רבים]

החליפו שמלותיהם, והסירו הבגדים הצואים מעל נשיהם וילבישום בגדי אירופה החמודות כן העם הזה וכן הדור כולו הולך ופוקח עיניו מתרדמה הנושנה. ומי יודע אם לא ימים יבואו וקרב זה אל זה, וכמאמר הנביא והיינו לעם אחד (שמות ל״ד, ט״ז) מן העולם ועד העולם" [85]. אף כי נראה שהיסס בין גינוי לשבח בקשר להחדרת התלבושת האירופית, הוא עצמו לא שינה תלבושתו, היא התלבושת המסורתית של רבני שלוניקי ואף לא החליף את המצנפת (הבוניטי) בתרבוש [86].

ככל בני דורו, ובייחוד חכמי איטליה ובראשם שד״ל, התנגד רי״ן לביקורת המקרא. במכתבו לחוקר יוסף הלוי מאידרני הוא כותב: ״לולא הקבלה (תורה שבע״פ) לא מצאנו ידינו ורגלינו בביאור המקראות״, מאידך הוא מביא את דברי הרשב״ם (בפירושו לפרשת וישב): ״חכמינו לא הורגלו כ״כ בפשוט המקראות״, ולכן מתיר לעצמו הרי״ן לפרש עניינים במקרא שלא כמקובל ולפי הפשט הנראה לו [87], ואף לא מנע את עצמו, בשעה שראה צורך בכך, להציע תיקונים מסויימים בכתובים. במכתבו לאי״ק הוא כותב על תיקוני שד״ל ומביא גם פירושים על אותה דרך משלו. בפסוק, ״ימי שנותינו בהם שבעים שנה״, הוא מציע לקרוא ״כחם״ (במקום ״בהם״) שבעים שנה. את הפסוק ״ורהבם עמל ואון״ הוא מפרש כי הכוונה כמו ״רובם״. גם מקבל הוא את עניין הגלוסה, היינו ״מנהג הסופרים הקדמונים כשהיו משמיטים איזה תיבה במהירות, העתקתם, היו מציינין אותה בגליון״. ועפ״י זה הוא מבאר הוספת א׳ בפסוק ביהושע ב׳ כ״ד, ״ההלכוא אתו״ [88]. הוא גם מסכים לדעה שהתהלכה בין החוקרים כי יש אגדות בתלמוד שכוונתן לא על זמנן כי אם על תקופות אחרות, ומביא ראיות לדעה זו מהמבוא של הספר ״כור הזהב״, ח״ב, מאת יאודה שירשיווסקי וכן מספר ערך מילין של שי״ר [89].

ככל היראים לדבר ה׳ הוא ראה בחכמי התלמוד את מורי ההוראה המוסמכים בכל השאלות המתעוררות בענייני ההלכה וההליכות. במכתב לחוקר מ״ב (?) הוא כותב: ״באשר נכון ובטוח ליבו כלב כל אחינו בני ישראל, מאמינים בני מאמינים שהם הם עמודי התווך אשר הקבלה הקדושה נשען עליהם איש מפי איש עד זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים״. וכשנשאל ״האם הכתב והשפה העברית אשר בהם כתובים ספרי קדשנו... הוא הכתב והלשון אשר נתן אלוקים למשה, חרות על שני לוחות העדות, או חדשים מקרוב באו מבת בבל השדודה, לא שיערום אבותינו הראשונים אשר בארץ החיים המה?״ ענה: חכמי התלמוד ״חלוקים בסברתם; זה אומר בכה וזה אומר בכה... ומי זה ואיזהו אשר יכניס ראשו בין ההרים הרמים?״ ולכן החליט יחד עם החכם החוקר מ״ב ״לבלתי עלות בסלע המחלוקות״. אך להפצרת יב״א (?) לחוות את דעתו, ״גמרתי בדעתו ליחד אליו הדיבור״. התשובה אינה נמצאת במכתב זה, ובהערה רושם רי״ן: ״להיות תשובתו ארוכה אעשה לו מדור בפני עצמו, וגם אחרי עבור עליהם זה ארבעים שנה (מאז נכתב המכתב), אין דעתי באיזה דברים נוחה, ע״כ אמרתי להניחם לחלק הב׳ מס׳ הזה כדי לתקנם איה״ב״ [90].

האמת היתה נר לרגליו ״כי האמת מושלת בשמים ובארץ בימים ובתהומות, ותחזק האמת נגד אלהים ואדם, כי במכון האמת לא יכון השקר, והאמת תסיר השקר ממכונו״ [91]. הוא ביקר קשות, סופרים וחוקרים שאינם מעמיקים בדברי קדמונים ומוציאים במחקריהם מסקנות לא נכונות, ותקף חריפות את המתרגמים למיניהם שאינם מדייקים במקור ומסלפים אותו.

הוא הצטרף, אם כי בהסתייגות רבה, למבקרי הספר ״בחינת הקבלה״ מאת יש״ר (יהודה שמואל רפופורט) ועל רוגזו של ידידו החוקר שטרן על חכמי ישראל בשלוניקי שכתב: ״מה לכם לדכאות את המחבר במילין; למה לא תביאו את דבריכם בספר ולהרוס בנין המחבר הלזה״, עונה לו רי״ן כי יש״ר לא ירד לעומק העניין כראוי לחוקר כמוהו ו״צריך עיון רב ודיקדוק עצום... לבוא אחרי גדולינו חז״ל...״ והוא מביא ראיות מהמקורות כדי לסתור דבר יש״ר [92].

הוא לא חשך את ביקורתו מחכמים וחוקרים מפורסמים: ״ואל תתמה ידידי כי כמה וכמה חכמים גדולים עם כל חכמתם ושקידותם בלימוד, נתפסו במהירות עיונם או מבלי ראות הדברים במקומם כמה פעמים...״ והוא מזכיר למשל את הרשד״ם, שלא דייק בהבאת ציטטה מהתלמוד; את ר׳ אליהו בן אמוזג, שלא ראה את דברי החכם יש״ר במקורם; את אברהם מאהר, שפירש מאמר בתלמוד ״ההיפך מכוונתם״ [93]. באחד ממכתביו הוא משבח את פירושו של הראב״ע על המקרא, אך אחרי עבור שנים רבות, בהדפיסו את המכתב הוא מעיר: ״אמת כן חשבתי באותו פרק אבל אח״כ ראיתי כמה פעמים רחוק מן האמת״ [94]; כאשר הוא משבח את הספר ״תעודה

בישראל" לריב"ל, הוא כותב: "דבר זה אין כל חכם לב יוכל להכחישו. אולם עכ"ז (עם כל זאת) נראה כי לפעמים, לפום ריהטא או מחסרון ספרים אשר היה לו להחכם הנ"ל, נעלם דבר ממנו" והוא מביא ראיות לדבריו [95]. באחד ממכתביו הוא כותב למיכל וואלף על ספרו של שמשון הלוי בלוך "שבילי עולם": "הספר מוצא חן בעיני הן במליצתו הזכה והן בהרחקת מעל ספרו כל דבר זר מפילפולים" [96]. אך הוא ביקר קשות את התרגום האיספאניולי של הספר שאינו מדוייק, מסלף כוונת המחבר, מוסיף פרטים הלקוחים מספרים אחרים, כגון מ"ספר לימודים", "מתבואות הארץ", בלי להזכיר שם בעליו. במר רוחו הוא כותב לשטרן: "מי הוא זה ואיזה הוא אשר לקח אוזנו אך מעט מידיעת שבילי עולם אשר בקראו בו, כמעט רגע לא ירים כשופר קולו לאמור: בלאך לא ידע, שמשון לא ידע, אין לו עסק בגיאוגרפיה". הוא קובל על ידידו הקרוב לו ביותר שטרן, על ההסכמה שנתן לספר: "שים רסן לעטך ומתג לקולמוס, בחון הדברים טרם תסמוך ימינך עליהם, פן נהיה לבוז, שכבודך — כבודי" [97], וכאשר שטרן אומר למסור לתרגום את ספרו של מאהר למתרגם בשם קלדירון, מזהיר אותו רי"ן להקפיד על התרגום בנימוק האנושי: כי מאהר עודנו חי ויתעצב אם התרגום לא יהיה מדוייק "כי מה יותר מזה ראות איש ילדי עטו ופרי עשתונותיו אשר הכינם וגם חקרם בעמל רוחו בלעגי שפה וטעויות רבות יעתיקם" [98].

ולמרות הביקורת הקשה שהוא מותח על חכמים שונים הוא כותב: כל הטעויות האלו הם "כמר מדלי לעומת עומק חכמתם ורוב בקיאותם וחריפותם ואין נגרע בזה ממעלתם דבר ולא חצי דבר" והוא מביא את דברי הגאון יעב"ץ ז"ל: "זה דרך כסל של מבקרי מומים אף שלא ידעו בין שמאל לימין ושמחו בתקלת החכמים, בכדי להגדיל שמם יעשו להם שם ע"י הבאישם ריח הגדולים. לו חכמו ישכילו שאף אם החכם יטעה לפעמים כי תקפה עליו משנתו, הלא השגיאה רשת פרושה, אין נמלט ממנה מכל המון החכמים אשר עיני בשר להם. ואשרי מי ששגיאותיו מועטות, כדבר איש האלוהים הרמב"ם ז"ל בהקדמתו; ובטעות אחת או שתיים, לא ירד החכם ממעלתו" [99].

[ד']

במחצית השניה של המאה ה־19 התעוררה בין משכילי שלוניקי ורבניה הנאורים תנועה להכנסת תיקונים במוסד החינוך העיקרי, תלמוד תורה. בראש התנועה הזאת עמדו בעיקר שני אישים דגולים: הגביר המעולה, המלומד והסוחר ברוך היזמה והמעש, ד"ר משה אלאטיני ור' יהודה נחמה. בסקירתו על יהודי שלוניקי, שחוברה עפ"י בקשתו של לודוויג פרנקל, מתריע ד"ר אלאטיני על החוסר בחינוך מודרני בעיר, ו"עם התפתחות המסחר והטבת המצב הכלכלי, התחילו להבין שצריך לתת חינוך טוב" [100]. ד"ר אלאטיני הצליח להשפיע על הוועד המרכזי ליהודי צרפת (Consistoire Général) בשנת תרט"ז (1856) לשלוח את המלומד יום טוב ליפמאן מסטראסבורג לנהל את הת"ת בשלוניקי ולהכניס בו את השינויים הרצויים. ליפמאן יסד בתמיכת אלאטיני, בית ספר פרטי ומודרני [101]. הפעולה הזאת עוררה התנגדות רבה בין הרבנים הקנאים בעיר, והמלומד יום טוב ליפמאן היה נאלץ אחרי 4 שנים להפסיק את עבודתו [102], לסגור את בית ספרו ולשוב למקומו [103].

רי"ן לא פסק ממאמציו להקים בית ספר מודרני, והוא מחפש ידידים ועצה גם מחוץ לשלוניקי; הוא שמח על אשר ידידו החוקר יוסף הלוי הצליח ליסד בית ספר מודרני באידרני, ועודד אותו: "אין מילה בלשוני לערוך לפניך פה, את כל חדוות לבבי אשר הודעתני כי נלחמת עם הסכלות, גם יכולת והקימות בית לימודים לנערי בני עמנו האמונים עלי הוק הפתיות והאיוולת, ללמדם ספר ולהשכילם בכל חכמה... אשריך אהובי, אשריך כי יגעת ומצאת". והוא מבקש ממנו להודיע לו "דרך ואופן הבית אשר הקימות, אם יש את נפשך, הודיעני נא מספר התלמידים ואופן לימודיהם, מוצאיו ומובאיו ועל מה הטבעו". הוא יודע "כי לא דבר קל הוא לעמוד נגד המון צבאות המלחמה אשר הקדישו עליך הפתיות וחברותיה. אולם הצדקה בת שמים היא ועבודתה קודש" [104].

בתר"ך (1860) נוסדה חברת כל ישראל חברים בפאריז. פעולותיה החשובות הראשונות היו ייסוד בתי ספר מודרניים בקהילות המזרח ובחצי האי הבלקני. רי"ן תלה בחברה זו תקוות רבות להגשמת שאיפתו הגדולה לשדד מערכות החינוך בעיר, לכן השקיע מרץ רב לרכוש נפשות למטרות האליאנס וליסד ועד מקומי בשלוניקי. ואכן הוועד נוסד והוא כיהן כיו"ר, ובתור שכזה ניהל משנת תרכ"ב (1862), חליפת מכתבים עם ראשי הוועד המרכזי בפאריז [105]. הוא היה מקבל ממנה את כל הפרסומים שלה: דו"ח על הפעולות, מצב בתי הספר בארצות המזרח ועוד. רי"ן היה מתרגם את

החומר הזה לאיספאניולית ומפיצו בין חברי הסניף השלוניקאי. באחד המכתבים (18.4.1864) מודים ראשי החברה מפאריז לרי״ן על פעולתו בקרב קהילות הסביבה, והם שמחים להצעתו שוועד החברה בשלוניקי ישמש כוועד מרכזי של החברים הנמצאים בתיסאליה ובמאקידוניה.

כדי לחזק את סמכויות החברה בשלוניקי ולהרים את קרנה בעיני האוכלוסיה, הוא מבקש במכתבו לראשי החברה בפאריז מ־28 בדצמבר 1863, להעמיד את החברה תחת חסותם של הקונסולים האירופיים בעיר. הוועד המרכזי דן פעמים אחדות בבקשה הזאת ואחרי קבלת חוות דעת הוועד המקומי בקושטא, הודיעו לו כי פעולה זו יכולה להרגיז את הממשלה התורכית ולחבל במטרות החברה. אולם הם מוסיפים כי לא תמנענה הממשלות האירופאיות מלהושיט העזרה הדרושה, במקרה הצורך.

בינתיים לא הירפה רי״ן מרעיונו לעודד פתיחת בי״ס. במכתב ששלח (ב־15 באפריל 1864) לנשיא כי״ח אדולף כרמייה, מודה רי״ן "על כל הטובה אשר עשיתם ואשר בדעתכם לעשות עם אחינו ב״י (בני ישראל) בכל מושבותיהם... גם אני לא אמנע מהשתתף עימכם, לייסד פה עימנו בתי־ספר לתינוקות ולהביא עזר לבנים הנעזבים. אשר על זה היה ליבי דווה כל הימים ועתה בא לידי בה״י (בעזרת ה׳) ואקימנה... בדעתי לייסד הבית כיתד במקום נאמן בל תימוט עולם ועד". הוא מודיע שהוא מחכה ל״שר משה אלאטיני נר״ו" כדי לייסד "ועד פרטי לחברת כל ישראל חברים (המקומית) אשר הם יתעסקו בענייני בתי־הספר ויכתבו לכם ככל אשר שאלתם" [106].

ייסוד ביה״ס מעסיק מאד את רי״ן. הוא קובע את התכנית ואת חבר מוריו. הוא מזמין את ד״ר שלמה רובין להיות מורה, ומספר לו: "שחברת כי״ח המקומית מייסדים פה בית ספר אשר בה יבואו כמו 150 או למרבה 200 תלמידים בה ילמדו לשה״ק (לשון הקודש), לשון ספרדי הנהוג בינינו, לשון טורקי השולטת בארצנו, לשון צרפתי איטלקי ואלימן". הוא מודיע לו כי יש לו כל המורים פרט "ללשון הקודש וכתיבה כהילכתו. הן אמנם המורה הספרדי הוא יורה להם ג״כ את הנערים סדר השבוע... האם רצונך לדור עמנו ולשכון כבוד בעירנו זאת שלוניקי, המלאה לה אח״ב (אחינו בני ישראל) כמו שלושים אלף?". הוא מזמין אותו שילמד מלבד עברית "גם לשון אלימאן האמיתי (גרמנית), לא לשון אחינו היהודים באשכנז, גם התחלת החכמות" [107]. הוא מזמין אותו "על שתיים או שלוש שנים" ומבקש שיודיע לו את תנאיו. כנראה שהמוסד החינוכי שרומז עליו הרי״ן, הוא בית הספר "איל קוליג׳יו דה פאדרי די פ׳אמיליה" (הקוליג׳ של אבי המשפחה), שנוסד אז על ידו.

מחליפת המכתבים [108] שהתנהלה בנובמבר 1864 בין הרב הראשי, ר׳ אשר קוב׳ו לבין ראש חברת כי״ח בפאריז, יצחק (אדולף) כרמייה ומזכירה יהודה וורדמאן נראה, שהיתה התנגדות גדולה למוסד החינוכי שמדבר עליו רי״ן, מצד קנאים דתיים. חליפת מכתבים זו, כנראה, היתה בהשראת רי״ן כדי להשפיע, ע״י ראשי כי״ח על הרב, לתמוך במוסד החינוכי [109].

ב־17 בנובמבר כותבים ראשי כי״ח לרב אשר קוב׳ו, על יסוד "בתי ספר לטובת אחינו החונים בגבול אפריקא וגם בערי המזרח". הם מביעים את שמחתם על יסוד בית ספר בשלוניקי: "אשריכם אנשי שלוניקי שגם אתם תחפצו כי יהל אלוהים על זרעכם את זיו החכמה... ביסדם בתי לימוד אשר יקחו בהם הילדים את המדע הנחוץ בעת הזאת... ע״כ תקוותנו, אדון נכבד, כי הפעולה הזאת תמצא חן גם בעיני הדרתך הרמה ויגן על המפעל הישר הזה אשר הכינו בעירך בני חברתנו יחסה בצל כנפיך האדירה. כי לדאבון ליבנו הוגד לנו אשר יש בתוך עירכם, אנשים אשר חשבו בנאתם קנאת ה׳ בעמדם נגד אוהבי הדעת וההכמה". הם מבקשים מהרב שיזרז "את בני עמנו לבלתי יאמינו לדברי האווילים וחוזי השווא המתנגדים לתועלת ילדי אחב״י (אחינו בני ישראל) לא יטו להם אוזן קשבת". הם מודיעים לרב "כי המטע אשר שתלו חברינו למען ישא פרי לתועלת עמנו, נטוע הוא בסתר [110] ממשלת צרפת והבטיח אותנו אשר המיניסטר הממונה על האמבאסא־דורים והקונסולים שיפרוש כנפיו עליו ויהיה לנו למשען" אך הם מקווים כי "לא יוכרחו הזרים לאמור: הצרפתים) להגן בעדינו נגד רוח משחית יוצאת מקרב ישראל..."

תשובתו של ר׳ אשר קוב׳ו למנהלי כי״ח היתה חיובית. הוא מתפעל מ"המטע אשר שתלו בני חברתכם גפן אדרת, הוא לצבי ולכבוד התורה והתעודה גם יחד וקורא אני לה מטע ה׳ להת־פאר בה ילמדו הנערים שפת העברית ויבינו במקרא בשום שכל אשר היא חיינו ואורך ימינו על האדמה הזאת גם לא יניחו ידיהם משפת ׳טורקי׳ השולטת בארצנו, צרפתית, איטלקית ואנגלית

עם ראשית לימודי החכמות הנצרכות לתפארת אדם". ואשר למלחמה המתנהלת נגד ביה"ס, הוא משיב "אל נא ירך ליבכם... אל תיראו ואל תחפזו", והוא מסיים "ואני בכל מאווי אחוש לעזרם ולהיות בתומכי הבית הזה ובצל כנפי יהסיון. נדרתי פה אל פה אל כבוד החכם ר' יאודה נחמה נר"ו, ראש החברה" [111].

יזמתם הצנועה של אלאטיני ונחמה הוכתרה בהצלחה: "כולם התחילו מבינים שטוב לחנך את בניהם למרות שהחינוך עולה להורים ביוקר ונמשך יותר זמן. אלה הבנים הגדלים ביראת שמים והשכלה כללית, נשארו נאמנים לדתם ומוצאים חן בעינם ואף בעיני הרבנים" [112].

אין לנו ידיעות ברורות על פעילותו החינוכית של רי"ן, בין השנים תרכ"ד—תרל"ה (1872—1864) [113]. במכתב שנשלח ממרכז האליאנס לרי"ן (15 ביולי 1872) [114], מודיעים לו כי לפי עצתו (של רי"ן) פנו לרב אשר קוב'ו לעזור בחידוש סניף החברה בשלוניקי כדי שהוועד יוכל לפעול להתפתחות בתי הספר בעיר. הם מבטיחים לו את עזרתם. כנראה, התחיל בין רי"ן והנהלת כי"ח מו"מ לייסוד בית ספר מטעמם בעיר. לכן, הם מבקשים מרי"ן לענות על כמה שאלות ועל פי תשובותיו ידונו על פתיחת בית ספר של החברה בעיר. השאלות היו: מספר המועמדים, בנים ובנות, כמה מהם יכולים לשלם שכר לימוד, מספר בתי הספר היהודיים בעיר ומספר התלמידים בהם, מקצועות הלימוד, המורים, החזקת בתי־הספר, ותכניות לאִירגונם מחדש או ליסד בית ספר חדש, במקרה זה מהם המקצועות החדשים שיש להורות בו, התקציב ומי יממן אותו.

שאלת יסוד בית הספר החדש והפעם ע"י כי"ח מעסיקה את רי"ן. הוא מזמין שוב כמורה את ד"ר שלמה רובין, כדי להעמיד את בית הספר על הגובה הפדגוגי הדרוש, הוא מתייעץ עם אחד הפדגוגים המעולים שבדורו, דוד קאזיז היושב בוולו. במכתבו אליו (10 בינואר 1872) כותב לו קאזיז: ל"נוסח להנהגת בית הספר אשר תייסדו" שני אופנים: אם יהיה מיוסד על קבלת שכר לימוד או "אם תקחו עניים ותלמידים ותכלכלום ותלבשום, כי ידעת טוב ממני ידידי, כמה גדלה עניות בתוך יהודי טורקיה ובכל יום אולים ומדלדלים, ואם הכנסתכם תוכלנה לשאת המשא הזה הלא טוב, תעשו עד אין חקר. כי לעני נאוה צדקה ולאביון תורה ודרך ארץ". הוא מבקש שיודיענו "היד החברה הכללית כי"ח אשר בפריז היתה עמכם בכל הדבר הזה ומה תעשה, ומה תתן, ההיא תשלח את המורה בלשון צרפתית? ההיא תשלח ספרים, עטים, שטר (כנראה, מחברת) ודיו לעניים? כאשר היא עושה לשאר בתי הספר אשר עד הנה על ידה היווסדו". קאזיז חושב שר' שלמה רובין "לא יאבה לבוא לעיר שלוניקי, לעזוב את עירו" ואם יאבה "ישאל שכר רב על פעולתו, ולא תוכלו לתת לו"... ולא ברור "אם הברתו ספרדית, טוב מאד יהיה לבית הספר", ומוסיף: "הלא מקודם הייתי מאמין כי רבים מיושבי עירך ילוו אליך לחברת כי"ח ולבית הספר אשר אוית ליסד. גם לבי אומר לי כי עוד מעט ויהיו 800 או 1,000 חברים. ומעט מעט תקשרם כולם בעבותות האהדות הנכונים לבני ישורון ויהיו כולם אגודה אחת לטוב להם" [115].

בסופו של דבר נפתח בעיר מטעם כי"ח, בית הספר לבנים [116]. רי"ן השקיע בו כוחות רבים והיה בין אלה ששלח את בניו לביה"ס. הוא לימד בו, חיזק את ידי המנהל בעבודתו והשתתף עם המורים בעיבוד התכניות ושמר על יצירת כפיו זו מכל משמר [117]. רי"ן לא הסתפק בחיזוקו של מוסד זה, הוא גם עזר לד"ר משה אלאטיני ולרב יעקב קוב'ו בריפורמות שהונהגו בתלמוד התורה ואימץ את ידי המנהל החדש, המשורר והמשכיל משה יעקב אוטולינגי. פעולתם החינוכית של אלאטיני ונחמה הסתעפה משנה לשנה. אלאטיני השקיע מאמצים רבים לרכישת כספים לבניית בניינים מתאימים לבתי־הספר. הוא פנה לנדיבים כגון: הבארון הירש בשהותו בשלוניקי, הגביר קאמונדו, החברה היהודית האנגלית בלונדון וכמובן גם לוועד המרכזי של חברת כי"ח.

בתרל"ה (1875) פנו לחברה היהודית האנגלית שהיתה ממונה על קרן הבארון הירש לסייע לילדי ישראל לאימון במלאכות יד, בשמשם כשוליות אצל בעלי מלאכה. בתחילה היו ההורים אדישים למפעל ולא רצו להפוך את בניהם לבעלי מלאכה. ועד כי"ח בעיר, בהנהלת אלאטיני ונחמה, התחילו "לדאוג על הדבר הזה קו לקו, עד כי היום אנחנו רואים כמו 20 תלמידים עובדים אצל בעלי אמנויות שונות", אך "אין הקומץ משביע את הארי" [118].

אם כי הגשים רי"ן שאיפתו להפצת ההשכלה בין בני עירו, בכל זאת ראה בחוסר לימוד מלאכת־יד, פגם חינוכי גדול. "בימינו האחרונים האלה — כותב הרי"ן — תקפה יד ההשכלה על כל בני הדור החדש שלפנינו עד כי עזבו את דרכי החינוך אשר התהלכו בהם אבותינו מאז,

ויעטו כולם אל ההשכלה הנותנת חיים ואושר לכל הולכי נתיבותיה... מלפנים בימינו, שמו האבות את כל מגמתם לחנך את בניהם באהלי התורה, וכל איש ישראל שמח לראות את בנו יוצא מבית המדרש ראוי והגון לכסא ההוראה, הנה כיום, אשר כולם הפכו את פניהם אל ההשכלה, יבקשו כולם לשקוד על דלתות בתי הספר הגבוהים ולהגיע למעלת דוקטורים, אבוקאטוס, אינג׳ינרים וכו׳ וכו׳, עדיין המלאכה עודנה בשפל המדרגה בעיני רוב משכילי בני עמנו, המשכיל חשוב בעיניו לגדול במעלה בערך העוסק במלאכה, אף כי באמת אין לך מלאכה ואומנות בימינו שאינה צריכה גם להשכלה וידיעות טבעיות״ [119].

מותו של משה אלאטיני (20 בספטמבר 1882) ידידו ושותפו הנאמן בענייני חינוך, דיכאהו מאד. הוא כתב עליו: ״מי שלא ראה את הדוקטור אלאטיני ולא טעם מנופת צוף אמרי נעמיו, מן הנמנע לו לצייר את רוחו הכביר והאהבה העזה לעמו אשר פעמו את נזר תפארת עדתנו״.

[ה׳]

התבערה האיומה שהתחוללה בשלוניקי בשנת תר״ן סתמה את הגולל על אוצר רוחני עשיר שהיה יכול להעשיר ידיעותינו על תולדותיה וצפונותיה של קהילה בשנות התפתחותה הגדולה ביותר ובשנות התחדשותה הרוחנית, ועל אישיה הדגולים.

בין היתר נשרפו בשריפה רוב כתביו של ר׳ יהודה נחמה, אולם כדי לעמוד על שלל עיסוקיו והתעניינותו של איש האשכולות, הנה נביא פה את רשימת יצירותיו שנתקיימו, ואלה שעלו באש.

ואלה הכתבים שאבדו:

א. ספרו הגדול (לפי דבריו) שהכיל מאתיים גליונות דפוס (פליגוס), בשם ״נדחי ישראל ונפוצות יהודה״, שהמחבר ראה אותו כיחיד במינו בספרות העברית ״לא בא כבושם הזה בלשון עבר עוד הפעם בתוך בני ישראל״. ותוכנו לפי דברי הרי״ן: ״בו קבצתי ואספתי מכמה וכמה ספרים, כל הראוי לידע ולהודיע מתולדות בני ישראל הנפוצים והנידחים בארבע כנפות הארץ למקומותיהם, למושבותם, למשפחותם ולבית אבותם״. על התעניינותו של המחבר בנושא זה של נדחי ישראל, אנו רואים מתוך תרגומיו בכתב העת ״איל לונאר״ שהוציא לאור, כגון: מסעות ר׳ ישראל, וכן ידיעות על קהילות ישראל שהיה מקבל מחברת כי״ח [120].

ב. ״היהודים בשלוניקי״, ״קטן הכמות״ אך ״רב האיכות״ ותוכנו לפי דבריו: ״הלכתי בו לאורכה ולרוחבה על דברי ימי אבותינו ואבות אבותינו מאז בואם סאלוניקה ועד עתה״. ספר זה, לפי דברי המחבר, היה ״כולו אומנות יפה, היה יכול להיות לכל חוקר ודורש קדמוניות בני העיר הזאת״, ונכתב לפי דבריו ״לרצון ידידי הקאבאליר, דוקטור משה אלאטיני ז״ל... בלשה״ק (בלשון הקודש) ובו דיברתי לאורך ולרוחב על כל הדבר אשר שווה לידע מקורות היהודים בשלוניקי. וכבר שני הפרקים הראשונים שלחנו באותו פרק אל יד החברה, ועתה האש הגדולה בשנת תר״ן אכלהו ולא נשאר לי כי אם איזה פרקים כמו עשרה בוגין אשר העתיק בשנת 1887 ידידי המ׳ פ׳ קרוסבי ללשון אינגליש וקראתי שמו די ג׳ואיש אין סאלוניקה״. אין ספק שספר זה ״רב האיכות״ היה מיוסד על כתבי יד רבים שהיו בספריות הרי״ן ובספריות חכמי דורו וביחוד על פנקס ההסכמות והתקנות שהיו בתלמוד תורה או בגנזי הקהילה [121]. על אופי חיבורו זה נוכל לעמוד מתוך שלושה פרקים שנתפרסמו בספר ״מכתבי דודים מיין״ ונשלחו למספר חכמים, ידידים, והם: 1) ״על הנהגת הקהילות ועל קשת הנצחון בעיר וזמנו״ ועל ״קהילות אשכנזים וספרדים, הסכמות, ממונים, מיסים ומהלות״ [122]. 2) הדפוסים בשלוניקי ״בקיצור נמרץ כפי אשר עלתה מצודתי אשר פרשתי על איזה ספרים אשר בידי כעת״ [123]. 3) ״שמות הקהילות וכינויי היהודים של כל אחת למשפחותם, לבית אבותם, כפי אשר נתנו לי החזנים והן חסר והן יתר, אחריותן עליהם״ [124].

שני הספרים הנ״ל נכתבו בוודאי בהשראת חכמי חכמת ישראל בדורו, ששקדו לכתוב על תולדות היהודים לארצות פזוריהם, ודאגו גם לכינוס מקורות היסטוריים ושמירת החומר הארכיוני. לשם כך נוסדה אז גם החברה ״מקיצי נרדמים״.

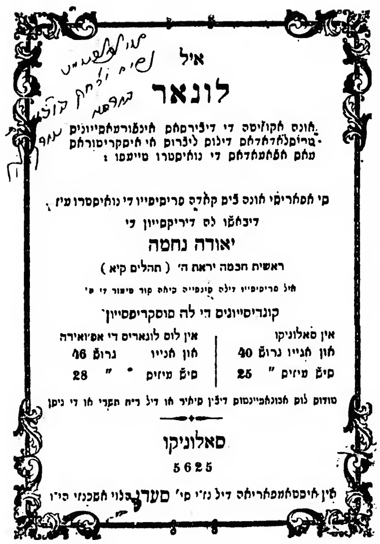
ג. ״שאלות ותשובות קראתים חידושי תורה ודברי סופרים אשר טפחתי ורביתי, הגיתי בכל פעלי, שמתי לילות כימים ותדד שנתי מעיני, שברתי את מוחי ויתפרדו כל עצמותי בעומק העיון עד מקום שיד שכלי הדל הגיע״. לפי קטעים המובאים, נראה שספר זה היה קובץ של

ביאורים במקרא, בהארת פרקים בתולדות ישראל, בדברי חז״ל, בהשגות על ספרי חכמי הדור, בהערות בגיאוגרפיה, אסטרונומיה, קביעת שנים ומועדים, וכן באורים לספר ״כור מצרף האמונות ומראה האמת״ מאת יצחק לופיס, מץ תר״ז[125].

חיבורים אחרים — בעיקר חוברות — נוסף למכתבי דודים מיין ח״א וח״ב, שהגיעו לידינו, הם:

1. היסטוריה אוניברסאל (היסטוריה כללית), באיספאניולית, עפ״י הספר האנגלי של J. Parlay (1849), שלוניקי תרכ״א, על תולדות עמי אסיה ואפריקה בלבד. הספר לא נדפס בשלימותו. בהקדמה למהדורה השניה הוא כותב שהתאים את התוכן לתלמידי בתי הספר היסודיים, לכן השמיט פרקים אחדים שנראו בעיניו כקשים, ונדפסו רק בהוצאה הראשונה של התרגום ״כדי להעיר את תשומת ליבם של התלמידים וכדי שיזכרו מה שהוא חשוב בהוראה״. הוא הוסיף שאלות למבחן בסוף כל פרק.
2. חוברת בעברית לזיכרו של ד״ר משה אלאטיני בשם: ״השפה העברית והעם העברי״ שהגיעה לידינו רק בתרגומה לאיספאניולית[126].
3. ״זרע צדיק״ (על מות אלאטיני) באיספאניולית, שלוניקי תרמ״ה, וכן ״ימי בכי אבל משה״[127].
4. ״זכרון טוב״ (באיספאניולית) על חייו של העסקן ד״ר אלברט כהן, תרל״ז.
5. ״קול ענות״, הספד על אביו יעקב, תרמ״ח.
6. ״דיסקורסו פור איל בארון מוריס די הירש״, באיספאניולית, תרנ״ו.
7. שירים לרגל אירועים שונים בחיי הקהילה וקינות על אישים דגולים שנפטרו בזמנו. השירים והקינות נדפסו בדרך כלל בעיתון ״לה איפוקה״.
8. הירחון ״איל לונאר״, יצירתו החשובה ביותר של ר״י נחמה וכתב העת הראשון שיצא לאור בשלוניקי. הגיליון הראשון הופיע בג׳ בתשרי תרכ״ה, ואח״כ בכל ראש חודש. כנראה הופיע לפחות במשך שנתיים[128].

על עיתון זה — ראשון בסוגו בעיר ומפורסם בארצות המזרח (ישראל פישמן, מוכר ספרים מטבריה מבקש במכתבו לרי״ן, פרטים על ה״לונאר״ ומבטיח לו ״להעמיד לו חתומים בערי הקודש, ספרדים ואשכנזים, והיה זה שלום״[129]) — כדאי להרחיב את הדיבור: הוא הופיע בצורת חוברת באותיות רש״י. בשער כתוב: ״אונה אקוז׳ידה די דיב׳ירסאס אינפ׳ורמאסיונים טריסלאדאדאס דילוס ליב׳רוס אי איסקריטוראס מאס אפ׳אמאדאס די נואיסטרו טיימפו״ (לקט ידיעות שונות מתורגמות מספרים ומכתבי־יד המפורסמים ביותר של זמננו). רוב המאמרים תורגמו מ״המגיד״, ״הג׳ואיש קרוניקל״ וכו׳.

איל
לונאר
אונה אקוזיסה די דיב׳ירסאס אינפ׳ורמאסייונים
טריסלאדאדאס דילוס ליב׳רוס אי איסקריטוראס
מאס אפ׳אמאדאס די נואיסטרו טיימפו :
יאודה נחמה
ראשית חכמה יראת ה׳ (תהלים קיא)
קונדיסייונים די לה סוסקריפסייון
אין סאלוניקו | אין לוס לונארים די אפ׳ואירה
סאלוניקו
5625

כתב־העת היהודי הראשון בשלוניקי ״איל לונאר״ (תרכ״ה)

El Lounar, el primo periodico puvlicado en Salonique (1860)

מטרת החוברות היתה להפיץ השכלה יהודית וכללית בציבור. המוטו המתנוסס בכל חוברת היא: ראשית חכמה יראת ה׳ (תהילים קי״א). בשתי החוברות הראשונות מופיעים מאמרים על ״החכמה״ וערכה, וכן שיר מאת ריב״ל על ״החכמה״ שנדפס בראש ספרו ״תעודה בישראל״.

בכתב־עתו לא התכוון רי״ן לפרסם ידיעות שוטפות על המתהווה בעולם ואף לא בארצו ובעירו כדרך כתבי העת בזמנו. אלא, להביא מאמרים, עפ״י הרוב מתורגמים, על תולדות עם ישראל, חגים ומועדים, אישים יהודים מפורסמים, מקצועות מדעיים שונים וביחוד גיאוגרפיה ואסטרונומיה. חלק רב הוא מקדיש לתולדות היהודים בתפוצותיהם: איטליה, תורכיה, עשרת השבטים, והוא מפרסם בהמשכים תרגום ספרו של ישראל בן יוסף בנימין, ״מסעות ר׳ ישראל״, לפי דבריו, עפ״י בקשת ידידים[130]. כן תירגם קטעים מהספר ״הקוסמופוליטיות של גזעים שונים במין האנושי״ מאת בודין, בייחוד החלק המדבר על היהודים והמוכיח כי רק הגזע היהודי הוא קוסמופוליטי שכן הוא מוכשר להסתגל ולחיות בכל התנאים הטבעיים שבעולם ולהתפשט בכל הארצות. ר׳ יהודה נחמה רואה בזה הוכחה לאמיתות ההשקפה שהיתה רווחת בזמנו בין אנשי ״חכמת ישראל״, על התעודה בישראל, והוא מעיר: ״כי בהיות עם ישראל מפוזר בכל העמים, הוא יכול לפרסם את אחדות הבורא ואחדות האנושות כולה״.

בחלק היהודי שבמאמרים נדפסו סקירות על האישים: שבתי צבי (״לפי בקשת הקוראים״), החכם מונק והשר משה מונטיפיורי, ועוד.

בחלק הכללי של החוברות והוא הגדול ביותר, פורסמו: 1) דברים על ספרות ותרבות; 2) מאמר גדול בהמשכים על קולומבוס; 3) רשימות גיאוגרפיות על תורכיה, יפן ורוסיה; 4) רשימות באסטרונומיה: על השמש, כדור הארץ, האור; 5) נושאים שונים, כגון: הישארות הנפש, הכותנה,

הטבק; 6) ענייני מסחר; תרגום החוקים שבקוד נאפוליאון, בייחוד אלה הדנים בענייני מסחר, פרטי האמנה שנכרתה בין טורקיה וצרפת בשנת תרכ״א (1861), וכן על המשבר המסחרי ששרר בעולם בזמנו, וסיבותיו. בחוברת אחת הוא מפרסם גם בעיות בחשבון בצירוף פתרונן וכן על יצורים מוזרים בעולם, מתורגמים מהעיתון ״המגיד״.

[ו׳]

רבי יהודה נחמה היה גם אחד העסקנים הפעילים בחיי הקהילה ומוסדותיה. הוא כיהן כחבר ועד הקהילה, היה פעיל לא רק בוועדי החינוך אלא גם בחברות סעד ובייחוד בביקור חולים, שמטרתה היתה סיוע רפואי לנזקקים. במכתבו אל דוד פריסקו הוא כותב: ״כי עמוס דברים אנוכי בבית המסחר שלי, בקונסיליו קומונאל (ועד הקהילה), באליאנס ישראלית, ואחרון בחברת ביקור חולים אשר אנוכי אחד הפריזידנטים. ואחר השריפה (תר״ן) לוקח כל זמני להספיק כמו 4,500 משפחות, רופאים, רפואות, בשר, חלב ובגדים שונים ומה גם כי גם אנוכי הייתי בתוך הגולה שנשרף ביתי וכל כלי״ [131]. הרב יעקב קוב׳ו בהספדו עליו אמר: ״הוא היה שקדן בתורה ודורש וחוקר קדמוניות, תורה וגדולה במקום אחד, אוהב את החכמה, אוהב את תולדותינו. הוא היה הראשון שהביא לנו את ידיעת כי״ח. הוא היה שנים רבות חבר פעיל של ועד ת״ת, ואחרון אחרון חביב — היה שנים רבות נשיא של ביקור חולים ולו מסר את זמנו ואת נפשו״ [132]. בן דורו כותב עליו: ״היה ראש החברה המהוללה ביקור חולים, וחבר טוב ומועיל לטובי העיר, מנהל ענייני עדת העיר ואחד הפקחים הראשיים של ביה״ס ת״ת הגדול״ [133].

רי״ן דאג לא רק לבני עירו כי גם לבני ערים אחרות וכן לאנשים פרטיים שהיו פונים אליו בבקשת עזרה [134]; בני בושנה מבקשים ממנו סיוע, וכן קהילת בירלאד במולדאוויה והוא שולח להם סכום כסף בשם ועד כי״ח [135]; החוקר מנדל מאהר, שופך לפניו את מרי שיחו, מספר לו את תלאותיו ומבקש את עזרתו [136]; יעקב רפאל יוסף ממוניסטיריו מבקש תמיכתו [137] ועוד ועוד.

האסון הכבד ביותר שהתרגש על רי״ן היה השריפה הגדולה של ליל י״ט באלול תר״ן, ועליה הוא כותב בהקדמה לספרו מכתבים דודים מיין ח״א ״כי הנה יד ה׳ הויה שלח מלאכיו רוחות ומשרתיו אש לוהט, ותהלך אש ארצה, העירה הזאת שלוניקי ותאכל את שלישה. גם ביתי וכל כילי וכמה מאות ספרי כ״י דפוסים יקרים, חדשים וגם ישנים מאוצר הספרים שלי, הנחמדים מזהב ומפז רב עלו על מוקדה כל הלילה, אה! הלילה ההוא יהי גלמוד... אולם על אלה עלי ליבי דווה ולפני לחמי אנחתי תבוא, על פרי עשתנותי ומעשה אצבעותי, שלושת הספרים, שלושת מטעי נאמנים להתפאר הם היו לי אשר הוצאתי עליהם רוב שנותי בעמל וטורח...״

אחרי האסון הכבד התאושש הרי״ן, עמל ואסף ספרים ישנים וחדשים והמשיך בעבודתו הציבורית החשובה ובחליפת מכתבים עם בני דורו.

להשלמת ידיעותינו על רי״ן, נביא פרטים נוספים עליו בייחוד בעשר השנים האחרונות לחייו כפי שמשתקפים בספר מכתבי דודים מיין ח״ב [138].

בשנים האחרונות לחייו סבל רי״ן ממחלות שונות, ראיתו נהיתה לקויה, והפסיק את עבודתו במסחר. לידידו זכריה לוי הוא כותב: ״כי עתה כמעט משכתי את ידי מבית המסחר שלי והנני יושב בית ובני ה״י (השם ישמרם) הם רצים ושבים בכל ענייני מסחרי״, הוא נאלץ לנסוע לערי מרפא באירופה ולדרוש ברופאים. נסיעותיו ומגעיו עם חכמי ישראל, שהכירם עד עתה מתוך מכתביהם, גרמו לו קורת רוח רבה. לזכריה לוי הנ״ל הוא כותב (בר״ח באלול תרמ״ט): ״ראיתי חדשות בב׳ינה, בבאדין, בפישטא, בבילוגראדו אשר אין הפה יכול לספר, הייתי, דיברתי, התעלסתי עם כמה חכמים ראויים, קניתי לי אוהבים חדשים מארבע כנפות״. בהיותו בווינה בא במגע עם ההיסטוריון ד״ר משה קאייזרלינג שהיה ידוע בחקירותיו על חיי הספרדים. רי״ן העריכו מאד והוא כותב לו (בי׳ אדר תר״ן): ״שמחתני בפעלך כי ראיתיך גואל לליטראטור הלאדינו (או לאטינו כמו שאמרת) ואתה לא מבני ספרד אתה, והנה בינותי בספרך ויש להוסיף ספרים ומחברים כהנה וכהנה אשר לא זכרתם עוד, גם על הפרוב׳ירבייוס (מכתמים, משלים) יש אתי כמאה מאתיים״.

כן החליף רי״ן מכתבים עם ההיסטוריון הנודע ד״ר שמעון ברנפלד שכיהן כרב ראשי בקהילת בלגרד. במחלתו שאב רי״ן עידוד רב מהביבליוגרף הנודע חיים דוד ליפא שדאג לו בימי שהותו

בווינה והיה גם ידיד בני ביתו. הלה מסר לו פריסת שלום מהחכם אייזק הירש וויס בעל הס׳ דור דור ודורשיו, ומוסיף: ״האמת ניתנה להאמר שאתה רכשת אוהב נאמן בהרב הנ״ל ומאד מאד מצאת חן בעיניו״.

מעניין לציין פרט חשוב מיחסו של רי״ן לבריות. הביבליוגרף חיים ליפא קובל במכתבו לרי״ן על שבנו בשהותו בווינה התנכר לו ״כאילו לא ראה אותי מעודו״, וחושב שהסיבה היא ״השנאה הכבושה בלב הספרדים נגד אחיהם האשכנזים״. על קובלנתו זו ובייחוד על חשדו, משיב לו רי״ן (22 בנובמבר 1891): ״חלילה לי ולרעי! חלילה לי ולזרעא דאבא! חס וחלילה! כן אנכי אהבתי (את האשכנזים) אותם כאחי ומעולם לא עלה על ליבי שמץ שנאה על אחי בני אבינו אברהם״.

רבי יהודה נחמה מת בי״ט בשבט תרנ״ט, בשנה ה־73 לחייו. עיתונאי הזמן מתארים את הלוויה הגדולה שנעשתה לו, שבה השתתפו אלפי אנשים ובראשם הרב יעקב קוב׳ו ויתר רבני העיר וכן הקונסול האנגלי וידידו הנאמן קרוסבי[139].

על מצבת קבורתו נכתבה ״המליצה״ דלהלן[140]:

יום זה שאו קינה נהי ברעדה
הילילו על מרגלית זו אבודה
ולב כל יברו ליום הפקודה
דע שר וגדול נפל יאודה
הוי נא על נפש זה וחסידה
יללת אבל ותרועת שברים
ענו ברמה על גב עפרים
קול יעקב נשמע ספו הישרים
בת יהודה הילל על משברים

נחלים דמע ישפכו עיניו
חמדות יאודה פנה ואיננו
מי ינוד לנו מי ינחמנו
הכי יצעקו אבינו רוענו
תורת יאודה חרותה על לוח
נר אלקים נפשו באור זרוח
צבי ישראל גן עדן ינוח
באהלי ישרים תנחהו הרוח
נפטר ט״ז לחודש שבט תרנ״ט.

---

* הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 מכתבי דודים מיין, מכתב ס״ח.

2 שם, צ״ח.

3 התחיל להופיע בג׳ בחשוון תרל״ו (1.11.1875).

4 יצא לאור בשני חלקים: חלק א׳ בהוצאת המחבר בשנת תרנ״ב ובו 113 מכתבים (מתרי״א ועד תר״ל). חלק ב׳ נדפס אחרי מות המחבר בדפוס ביזיז, שלוניקי, בש״ד. המנוח מיכאל מולכו ז״ל במכתבו אלי מ־3.3.63 הודיע לי כי חלק זה ״לא יצא לשוק כי בינתיים פלשו קלגסי הגרמנים אל הדפוס. כל הטפסים אבדו ורק אכסמפלר אחד נמצא בידי אחד מבני משפחתו״. בשנת 1966 הודיע הסופר יצחק ר׳ מולכו ב״אוצר יהודי ספרד״ ח׳ ט׳, שהוא עורכו, כי עלה בידו לקבל מנכדו של הרב יהודה נחמה, ג׳ורג׳ נחמה, את החלק השני הזה. הספר כולל יותר ממאתיים מכתבים ותעודות עד שנת התרנ״ד. תודתי לו שנתן לי את האפשרות לעיין בו.

5 מכתבי דודים מיין, מכתב ס״ז.

6 על ר׳ יהודה נחמה כתבו קצרות: מ׳ ד׳ גאון, ״יהודי המזרח בארץ־ישראל״, ח״ב ירושלים תרצ״ח, עמ׳ 463—464; י׳ ר׳ מולכו, ״להקר תקופת ההשכלה בקיסרות העותומאנית״, בירחון ״מחברת״, אדר—סיוון תשי״ח; הנ״ל, ״אוצר יהודי ספרד״, ספר ח׳ ט׳, י״א—י״ב; ש׳ מרכוס, ״ראשית ההשכלה ושידוד מערכות בחינוך בשלוניקי״, בקובץ ״שלוניקי עיר ואם בישראל״, ירושלים — תל־אביב, תשכ״ז עמ׳ 76—818; יוסף נחמה, ״פעולות החברה כל ישראל חברים בשלוניקי״, בחלק הצרפתי של הירחון ״מחברת״ ממאי 1961.

7 יהודה נחמה, ״קול ענות״, ההספד שנשא עליו למלאת שנה למותו.

8 על תלמוד תורה, ראה: מיכאל מולכו בקובץ ״שלוניקי עיר ואם בישראל״ עמ׳ 60 ואילך; יוסף נחמה, שם, עמ׳ 57 ואילך; ד׳ בנבנישתי, שם, עמ׳ 82 ואילך; י׳ ר׳ מולכו, בזכרונותיו בחוברות ״אוצר יהודי ספרד״.

9 מכתבי דודים מיין, ח״א, מכתב ז׳.

10 שם, מכתב י״ח, ראה גם מכתב י״א, שבו מציע לו שד״ל להוציא לאור בעזרת חותנו, ספר ויכוחים עתיקים. ובמכתב כ״ה, כותב לו שטרן: ״המכתב הזה תציע לפני זך הרעיון מו״ח הנכבד הי״ו״.

11 שם, מכתב ל״ב.

12 במכתב י״ג הוא כותב לשד״ל: ״לשון איטאליני אני מכיר בו מעט. אכן, חותני נ״י ידעו ומכירו בטוב״.

13 במכתב ט׳ הוא כותב לשד״ל: ״כי כמוהו כמוני נפשו (של חמי) תערוג לרשימת ספריו הנחמדים״, ובמכתב עמ׳ 70: ״אתה ידעת את האיש (אבי) גידלני, כיבדני ופירנסני״.

14 שם, י״ב. 15 שם, י״ד.

16 הוא מבקש ממנדל מאהר לשלוח לו את הספר ״גלילות הארץ״ (מכתב כ״ד), ומשד״ל — ספרים שונים, וביניהם ספר גיאוגרפיה, בחינת הקבלה, מדרש מילים, עמק הבכא ועוד. והוא מוסיף: ״מה מאד נפשי תערוג אל גרמטיקה ודיקציונריו בלשון עברי על לשון איטליאנו (מכתב ה׳). שטרן שולח לו, לפי בקשתו את ״צורת בית ראשון ובית שני עם כלי הקודש גם צורת משה בספר אלה הדברים, וצורת שלמה עם שיה״ש, ודוד עם תהילים״ (מכתב נ״ח).

17 "איל טיימפו", העורך דוד פריסקו, ג' אלול תר"ן.
18 "ספר ויכוח, חיברו ר' חסדאי בעל ס' אור ד' בלשון ארצו והעתיקו אח"כ אל לה"ק ר' יוסף בן שם טוב ז"ל".
19 שם, י"א, י"ג.
20 "לה איפוקה", כ"ג בשבט תרנ"ט (3.2.1899).
21 דק"ה (?), "המגיד", כ' באדר תרנ"ט.
22 שם, ובמכתב ס"א, הוא מתלונן שלא נשלחו לו האותיות שהזמין בווינה, וראה גם מכתב ל"ז.
23 שם, ס"ח. 24 שם, ל"ה. 25 שם, ל"א. 26 שם, מ"ב.
28 שם, ח'. 27 שם, ע"ה. 29 שם, ט"ו. 30 שם, ע"ה, ע"ז.
31 שם, נ"ג ; הוא העתיק ספרים מעברית לאיספאניולית ביניהם "מבחר הפנינים" של ר' ידעיה הבדרשי.
32 שם, כ"ח. 33 שם, ח"ב, עמ' 140.
34 שם, מ"ד. נוסח המצבה שעל קבר אביו נרשם ע"י יצחק ש' עמנואל, "מצבות שאלוניקי", ח"ב, תשכ"ט, עמ' 816—817, וממנה יש לראות ש"כל ימיו היו מכאובים, שנותיו היו לו אויבים, סבל יסורין בחיבה ונפטר באהבה רבה". אין ספק שמחבר הכתובת היה בנו.
35 שם, מ"ח.
36 לפי י' ר' מולכו, שקיבל זאת מנכדו, היושב בפאריז והממשיך עד היום את הקשרים של סבו עם החברות האנגליות.
37 בעיתון "איל טיימפו", כ"ב בשבט תרנ"ט (2.2.1898), ראה גם גליון ד' באלול תר"ן (21.8.90), בו מביא פריסקו את תיאורו של רי"ן כפי שהכירו בביקורו בביתו.
38 שטרן כותב לו (מכתב ל"ט) : "הדרך היותר קרובה לך (לווינה) היא דרך קוסטן וזמלין (אגב, בזמלין ישב ר' יהודה אלקלעי), וראה גם מ"א וס"ו.
39 שם, ע"ב. 40 שם, ט"ז. 41 שם, י"ח. 42 שם, ו'.
43 ר' עליו : י' ר' מולכו, "אוצר יהודי ספרד", ספר ט'.
44 שם, ז'. 45 שם, ה'. 46 שם, י"ד. 47 שם, כ"ב. 48 שם, טו"ב.
49 שם, צ"ט. 50 שם, ע"ה. 51 שם, ע"ו. 52 שם, ד'. 53 שם, ק"ט.
54 שם, נ"ח. 55 שם, ק"ב, א'. 56 שם, נ"ו. 57 שם, ק"א.
58 שם, צ"ט. ברוך מיטראני הוציא בזמנו את כתב העת "בן כרמי".
59 שם, כ'. 60 שם, פ"א.
61 [יש לשער שר' יהודה נחמה כתב את חרוזי השער לספר זה, שאגב נדפס באותיות של בית דפוסו].
62 שם, ח"ב עמ' 106—105, מובא ע"י י' ר' מולכו, "אוצר יהודי ספרד", ט'.
63 שמואל סעדי הלוי, "לה איפוקה", כ"ג בשבט תרנ"ט (3.2.1899).
64 שם, ס"ז.
65 שם, נ"ג. במכתבו לר' יעקב קובו ראש רבני שאלוניקי הוא כותב : "מה הרגזתני לעלות את שמי אתמול בקהל קדושים רבה. תודות לך חכם לב ! קטנתי מכל הברכות וההודאות ! אני יודע מה ערכי ומיעוט מעשי. ואלה אשר בהן העלתני חובת כל אדם היא ואעשנה". מכתבי דודים מיין ח"ב עמ' 137.
66 שם, ס"ח. 67 שם, ס"ז. 68 שם, נ"ב.
69 משלי כ"ו, ד, ה (אל תען כסיל באולתו), מכתב כ"ו.
70 דב"ק, "המגיד", כ' אדר תרנ"ט.
71 שם, ל"ב. 72 שם, ס"ז.
73 ראה עליו : יוסף עוזיאל, במאמרו "גרי צדק בשלוניקי", בקובץ שלוניקי עיר ואם בישראל, עמ' 255.
74 ההתנגדות אליו היתה, כנראה, בשל נטייתו למסתורין. הוא עסק בגורלות, וראה רוזאניס, "קורות היהודים בתורכיה", ירושלים תש"ה, עמ' 142, הערתו של י' ר' מולכו.
75 שם, ס'. 76 שם, ע'
77 תוכנה פורסם אח"כ בתרגום לאיספאניולית ב"לה איפוקה", החל בז' בחשוון תרמ"ו (16.10.85) בצירוף ההערה הבאה : "הננו מקווים שהחכם נחמה, השייך לתנועה למען הוראת לשון הקודש ותורכית יגיע להצלחה טובה, ויאמץ את ידי חברי האגודה סוסייטה ליטיראריה (האגודה הספרותית)".
78 אגודה זו נוסדה בשנת תרמ"ג ומטרתה היתה "חיזוק לימודי התורה והספרות העברית", כפי שנראה מהודעה שנתפרסמה ב"לה איפוקה" בח' בתמוז תרמ"ג (14.7.1983) והיא, כנראה, האגודה הראשונה ללימוד השפה העברית שנוסדה בשלוניקי, ולא האגודה "שפת אמת", כפי שסובר י' ר' מולכו (באוצר יהודי ספרד, ספר ט', עמ' 106), שכן זו האחרונה נוסדה רק בתרנ"א.
79 התקנות מצויות ב"מכתבי דודים מיין", ח"ב, והתפרסמו ב"אוצר יהודי ספרד", ספר ט', עמ' 106—107.
80 הסיסמה שהציג הרי"ן בראש עיתונו "איל לונאר" היתה : "ראשית חכמה יראת ה' (תהילים קי"א).
81 כבוד תורתו, נטריה רחמנא ופרקיה (שמרהו אל והצילהו).
82 בוועידה שהתקיימה בעיר ברוינשווייג בשנת תר"ו, נוסדה תנועת הריפורמה (תיקונים בדת), שהביאה לידי תגובות חריפות מצד רבני ישראל הגדולים.
83 שם, כ"א, כ"ב, וראה גם שער אשר ח"א או"ח סי' ח'.
84 שם, ס'.
85 שם, ע"ג. נציין, אגב, שבעיתון "לה איפוקה" מכ"ח בחשוון תרמ"ג (10.11.1882) נתפרסם מאמר על הצורך בהחלפת בגדי הנשים, ואף נתפרסמו באותם החודשים הזהרות מצד הרבנים ואיומים בהטלת חרם. החוגים המחמירים אף תלו סיבת מחלת ילדים שהפילה אז חללים רבים, בשינויים בתלבושות הנשים.
86 ראה הערה 40. 87 שם, ד'. 88 שם, שם. 89 שם, צ"ז. 90 שם, ב'.
91 שם, ב'. 92 שם, כ"ו. 93 שם, צ"ה. 94 שם, ע"ג. 95 שם, צ"ה.
96 שם, מ"ב. 97 שם, ע"א. 98 שם, ש"ב. 99 שם, צ"ה.
100 ר' בספרו של לודוויג פרנקל (1858), וכן י' ר' מולכו, "לתולדות ההשכלה בארצות הקיסרות העותומאנית", בירחון "מחברת" אוקטובר—נובמבר 1960.
101 לפי יוסף נחמה במאמרו : "ראשיתה של פעולת כי"ח בשלוניקי", בירחון "מחברת" המדור הצרפתי, מאי 1961. אין לדעת אם שטרן במכתבו (ל"ב) מכ"ה בתמוז תרט"ז בקשר "לבית החינוך אשר עושים בעירך גם פה שמעתי מזה", רומז לאותו מוסד.
102 לפי יוסף נחמה, עבד ליפמאן רק שנתיים. [אין שום ראיות שהפעולה הזאת עור ה התנגדות בין "הרבנים הקנאים". בית הספר לא הצליח מחוסר תקציב, וליפמאן עזב מטעמי בריאות. ראה בסקירתו ההיסטורית של י' ש' עמנואל בספרנו].

103 אין לדעת אם לכך התכוון רי״ן במכתב ס״ד, לשטרן מכ״א חשוון תרכ״א: ״שהאיסקולה של בני עירי כבר נתבטלה זה כמה. כך שש מאות ותשעים אלפים וכמה פיאסטרים הוציאו עליה ועל גירי דלה והעלו חרס בידם״. י׳ ר׳ מולכו במאמרו הנ״ל ב״מחברת״, סיוון תשי״ח, מביא תוכן שיחה שהיתה לו עם זקן משכיל, הרב רפאל יצחק בנבנישתי, מחבר חלק מ״עם לועז״ בלאדינו ומנהל ביקור חולים: ״באיסקולה היו כעשרה תלמידים והוא ביניהם, וכולם מבני ט״ו שנה ומעלה. הוא נוסד בגלל פעולה מיסיונרית בין הילדים, ודבר זה הרגיז את ההורים. אמנם האיסקולה נסגר אחרי שהוציאו עליה כתשעים אלף ושש מאות פיאסטרים״.

104 שם, ס״ג.

105 חלק מן המכתבים האלה פירסם י׳ ר׳ מולכו, מתוך הארכיון של החכם השלוניקאי ר׳ שאול אמארילייו ז״ל, ב״מחברת״, אוקטובר—נובמבר 1960.

106 שם, צ״ב.

107 שם, פ״ג. מח״ב של הספר מכתבי דודים מיין (עמ׳ 114) מתברר שמכתב זה לא נתקבל ע״י ד״ר שלמה רובין, ר׳ י׳ ר׳ מולכו במאמרו באוצר יהודי ספרד, י״א—י״ב על רי״ן.

108 שם, צ״ג.

109 שם, צ״ג. זאת אנו מסיקים מהעברת העתקי חליפת מכתבים זו ע״י רי״ן לידידו שטרן שהתעניין בגורלו של הקוליג׳יו. כי כך כותב לו רי״ן: ״אשר שאלת עימנו להודיעך מה כתבו ע״ע (על ענין) הקוליג׳יו, החברה כי״ח להרב קוב׳ו נר״ו ומה השיב אליהם, הנני מעתיק לך היום השאלה והתשובה״.

110 נמצא תחת חסות.

111 על יחסו החיובי של הרב אשר קוב׳ו למוסד ״הקוליג׳יו״ אפשר לראות מקבלת הפנים שערך לחברי המוסד ותלמידיו ביום ראשון של פסח. שלמה רוזה, מנהל הקוליג׳יו שולח לר׳ יהודה נחמה, ראש הוועד של ״ה־קוליג׳יו די פאדרי די פ׳אמילייה״ את ״המליצה אשר הכינותי ללמדה אחד מהנערים לפני מוה״ר אשר נר״ו בבואנו לראות פניו ביום ראשון של פסח, אמור נא הייטב בעיניך וכמצוותך עלינו כן יקום״. שם, מכתב צ״ד.

112 משה אלאטיני ללודוויג פרנקל.

113 יתכן שנמצאות ידיעות בס׳ מכתבי דודים מיין ח״ב שבידי י׳ ר׳ מולכו.

114 ראה חליפת המכתבים ב״מחברת״.

115 שם, פ״ב. בשנת תרל״ג שלח רי״ן לדוד קאזיז (בוולו): ״תמול בהמושב של הקומיטי אשר היה בבית הקב׳אלייר ס׳ משה אלאטיני נמסרו בידי וברשותי כל ענייני ביה״ס בכל מכל כל״. מכתבי דודים מיין, ח״ב, עמ׳ 168.

116 יוסף נחמה, ״מחברת״ מאי 1961. אחד התנאים לפתיחת ביה״ס היה, שיחד עם לימודי הקודש יקבלו עליהם ללמוד שפה אירופית ולימודים כלליים יסודיים וילדי העניים ישוחררו משכר לימוד. פתיחת ביה״ס הוחשה בגלל הפסקת התמיכה שהיתה מקציבה הממשלה האיטלקית לביה״ס האיטלקי שתלמידיו היו רובם ככולם יהודים. אז פנה הוועד המקומי של כי״ח ליסד את בית הספר. ראה נארסיס לוין, ״חמישים שנות היסטוריה״, תירגם א. אלמאליח, ח״ב, ירושלים 1922, עמ׳ 92—98.

117 יוסף נחמה, שם. 118 ״זכר צדיק״, עמ׳ 16—29.

119 שם, עמ׳ 60—66, הדברים הובאו במאמרו של ש׳ מרכוס בקובץ ״שאלוניקי״ תשכ״ז, עמ׳ 73.

120 מכתב ס״ח (וכן ח״ב עמ׳ 153—155).

121 על פנקס ההסכמות כותב הרי״ן בהקדמה לספריו: ״חבל על דאבדין, כי אכלתו האש הגדולה בשנת התרנ״א, אבל זכור לטוב אותו האיש, הרב הגדול מוהר״א קוב׳ו זצ״ל אשר לקח העתק ממנו ע״י החכם ר׳ אברהם מנשה ז״ל, והנו עתה בבית עקד הספרים של החכם ס׳ חיים אשר קוב׳ו נר״ו, בנו יחידו של הרב מוהר״א אשר״ [גם העתק זה נשרף בתרע״ז].

122 שם, צ״ח. 123 שם, נ״ו. 124 שם, בסוף הספר.

125 שם, כ״ד: ״אם כי דבריו סתומות וחתומות, אנוכי לרגל המלאכה הולך ופורש אותן כאשר הבינותי״.

126 החל בז׳ בחשוון תרמ״ו ואילך.

127 שני פרסומים אלה נזכרו במאמרו של ש׳ מרכוס בקובץ ״שאלוניקי עיר ואם בישראל״, תשכ״ז, עמ׳ 68.

128 במכתבו אל רי״ן, כותב החכם ברוך מיטרני (בני״ם) מאדרינופולי: ״הנה קניתי לי ששת ספרי מכתב־עת מש׳ התרכ״ה ועוד חסרים ממנו השישה האחרונים מן השנה ההיא. וכל יתר הספרים לחודש השנה הנוכחית עד כה. יהי נא חסדך להשלימם לי״ (שם, צ״ט). אני ראיתי רק את ששת הגליונות הראשונים: במכון בן־צבי, ובספריה של המכון לחקר יהדות שלוניקי.

129 שם, ע״ד.

130 ב״איל לונאר״ הוא ממשיך לתרגם את החלק השני. לפי דבריו, תרגום החלק הראשון הופץ עוד לפני הופעת ״הלונאר״, כנראה בחוברת או בחוברות מיוחדות.

131 מכתבי דודים מיין, ח״ב עמ׳ 153/5.

132 הוא היה גם מהפעילים של חברת עץ חיים, ר׳ דרושו של הרב יעקב קוב׳ו בשנת תרל״ז (השנה הרביעית ליסוד קופת עץ חיים), הוא מזכיר יחד עם משה אלאטיני גם את הח׳ יהודה נחמה, הפועל רבות בקופת עץ חיים.

133 דב״ק, ״המגיד״ ה׳ אדר תרנ״ט. 134 שם, ק״ב. 135 שם, קי״א. 136 שם, נ׳.

137 שם, ק״ח, על בקשת ״משגוב לדך״ (בשנת תרמ״ז), ר׳ במכתבי דודים מיין ח״ב.

138 הידיעות לוקטו ממאמרו של י׳ ר׳ מולכו, ״אוצר יהודי ספרד״, ספר י״א—י״ב, עמ׳ 90—96.

139 ר׳ ״לה איפוקה״ מאותו תאריך; ״איל טיימפו״ מ־22 בשבט תרנ״ט (2.2.1899).

140 נמסרה לי בזמנו ע״י מיכאל מולכו ז״ל [גם מירקאדו קוב׳ו העתיקה, ראה ברשימה ״פ״א הלצות של מירקאדו קוב׳ו״].

השירה העברית בשלוניקי בדורות האחרונים

מאת דוד א' רקנטי

המאה הי"ט היתה תקופה של מפנה בחיי התרבות של יהודי שלוניקי. תנועת ה"השכלה" — שהתפשטה במאה הי"ח במערב אירופה ועוררה את היהודים שם לצאת למאבק פנימי למען הפצת השכלה חילונית, ידיעת שפות אירופה, ופתיחת בתי־ספר מודרניים; ולמאבק חיצוני למען קבלת זכויות אזרחיות שוות עם גויי הארץ — אמנם העלתה את הרמה של רכישת ידיעות כלליות ושפות אצל היהודים, אך אט אט טשטשה אצלם את הרגשת הייחוד הדתי והלאומי, והביאה, בסופו של דבר, להתבוללות ואף לשמד; תהליך שהיה בעיצומו במאה התשע עשרה.

שלוניקי, שקשריה עם אירופה ויהודיה היו במאה הי"ח מועטים, לא הושפעה בהתחלה מתנועה זו, מכמה סיבות. קודם כל רחוקה היתה ממרכזי תנועת ההשכלה באירופה המערבית, ושפת ה"משכילים" הגרמנית, לא היתה כמעט ידועה בציבור זה. שנית, מבחינה השכלתית, לא היה במי להתקנא וממי ללמוד; הטורקים, אדוני הארץ, היו ברובם בורים שלא ידעו קרוא וכתוב, ועם היוונים, שהיו בעלי רמה תרבותית יותר גבוהה, לא היו להם כמעט כל קשרים. הסיבה השלישית והחשובה ביותר היתה כי לא עמדה בה על הפרק מלחמה למען זכויות אזרחיות שוות; הקיסרות העותומאנית היתה מלכות אבסולוטית, ומבחינה זו זכויות האזרחים כולם — גויים ויהודים — היו מוגבלות. מצד שני היתה הקיסרות מורכבת מארצות, עמים ומיעוטים לאומיים רבים ומגוונים, והשלטונות העניקו בדרך כלל עצמאות פנימית גדולה לכל הלאומים והמיעוטים האלה, וליהודים היו פריווילגיות מרובות ומרחיקות לכת בניהול ענייניהם. הדבר היה מורגש במיוחד בשלוניקי, שהיתה עיר בעלת אוכלוסיה יהודית גדולה; כיוון שרחוקה היתה ממרכזי השלטון — אף האפשרות ליהנות מאי התערבות מוסדות הממשלה בענייני הקהילה, גדולות היו מאשר בקושטא, למשל.

רק במאה הי"ט, ובעיקר בשלהיה, עם קישורה של העיר לרשת מסילות הברזל האירופאיות, התקנת קווי הטיליגראף, התפתחות קשרי המסחר של יהודיה עם יהודי צרפת, איטליה ואוסטריה, וכו' — החלה ההשפעה של תרבות המערב להיות מורגשת. ה"פ'ראנקוס", סוחרי איטליה בעיקר, שהתיישבו מקדמת דנא בשלוניקי, הביאו עימם צורת חיים אירופית מסויימת, והשתדלו לחנך את ילדיהם על ברכי התרבות האיטלקית או הצרפתית. יהודים אמידים מבני שלוניקי חיקו כמובן את אורח החיים הזה, ואף הם ניסו ל"התעדן" באמצעות ידיעת צרפתית או איטלקית, ומתן חינוך מודרני לילדיהם. באותה תקופה, בשנת תר"ך (1860) נוסדה גם ה"אליאנס" העולמית, ושנים מועטות אח"כ נשתל גם בשלוניקי סניף לחברה זו, ובתי הספר המודרניים — בניגוד או כהשלמה לתלמודי התורה — נפתחו והתפתחו בעיר בתדירות ובמהירות.

מבחינת השפה היתה בשלוניקי התפתחות כזאת: בהתחלה עם בוא מגורשי ספרד היתה העברית שלטת בכיפה (בכתב), הן בספרות התורנית והתלמודית והן בספרות המדעית, אם כי היו גם ספרים מועטים — כגון ספרי היסטוריה וספרי מוסר — שנכתבו באיספאניולית, שפת ארץ מוצאם של תושבי העיר. ברבות הזמן הלכה ידיעת העברית ונצטמצמה בחוגי הרבנים ותלמידי החכמים, ושפת העם היתה האיספאניולית, היא הלאדינו; ספרי הפוסקים והמפרשים נכתבו כמובן עברית, אולם ספרי מוסר, אגדה ודינים באיספאניולית — אם מקוריים ואם מתורגמים — הלכו ונתרבו. הראשונים היו נקראים ע"י הלמדנים, והאחרונים — ע"י המוני העם יודעי קרוא וכתוב.

בתחילת המאה הי"ט היתה עדיין הפרוזה שנכתבה, נדפסה ונקראה בשלוניקי מוגבלת לספרות תורנית וכן לספרי מוסר, אגדה והלכה. במחציתה השניה של המאה כבר התחיל להסתמן המפנה: כאמור הגבירים, ה"פ'ראנקוס" ודומיהם החלו לייבא ספרות צרפתית ואירופית וקראו בעיקר רומאנים עממיים. הציבור הרחב שקרא עד אז בעיקר יצירות בלאדינו כגון "לחם הפנים", "שבט מוסר", "מעם לועז", "ספר יוסיפון", "ספר הברית", "ספר הישר" וכו' — התחיל לקרוא את

הרומאנים המילודראמאטיים המעובדים והמקוצרים (מאד), המתורגמים מצרפתית או איטלקית, שמדפיסים זריזים או אגודות להפצת השכלה כגון "איל אב'יניר", התחילו להוציא לאור. ידיעת העברית בקרב העם ירדה פלאים, ושום יצירה מקורית — שלא בתחום השו"ת והפסיקה — לא נוצרה ולא הופיעה אז, ושום ספר מספרי ההשכלה האירופית בעברית לא נדפס בעיר.

רק בתחום השירה והפיוט העבריים נראו בסוף מאה זו סימנים של חריגה מהנושאים הרגי־לים, ויודעי העברית החדשה שלא הראו כוחם בפרוזה, כתבו שירים בשפה זו, שחלק גדול מהם אינו אמנם אלא אסופת חרוזים תמימים, אולם רבים אינם נופלים בערכם משירי המשכילים באירופה, באותה תקופה. שירה זו היתה מכל הסוגים, פיוטים ופזמונים דתיים, שירי ידידות וכבוד, שירים דידאקטיים, קינות, שירי פולמוס וכו'.

✶

השירה העברית בשלוניקי שידעה התפתחות וגיאות במאה הי"ז בזמנו של ר' סעדיה לונגו וחבריו, בני דורו של ר' ישראל נג'ארה, בתקופת ר' תם ן' יחייא ו"מדרש השיר" שיסד בעיר, הלכה והצטמקה בכמות, באיכות ובתוכן, ובמשך כמאתיים שנה כמעט נדם קולה. אמנם נכתבו במרוצת זמן זה הרבה שירים, אולם לא לצורך עצמם או כביטוי לאהבה, לערגה, לתיאור, שירה לשם שירה, אלא רק לצרכים שונים, כגון כתבות על מצבות ("הלצות") [1], שירי קינה על מותם של רבנים ונדיבים, וכיוצא באלה.

ספר השירים "סדר זמנים" לר' סעדיה לונגו, שלוניקי שנ"ד

El livro de poesias de R. Saadia Longo "Seder Zemanim", Salonique 1594.

בעיקר עסקו הקדמונים, המשוררים וה"פייטנים" (האחרונים היו יותר יודעי זמרה ומחברי לחנים, מאשר מחברי שירה) בכתיבת "בקשות" ו"פזמונים" לצורך שירה בציבור בבתי־הכנסת או בשמחות, חתונות "ויאולות", וכו' — רובם כחיקוי לשיריו ובקשותיו של ר' ישראל נג'ארה. רבים מן השירים שהתווספו במשך השנים לקובץ הפזמונים והבקשות של ר' ישראל נג'ארה, משל מליצים שלוניקאים היו, שתרמו מפרי עטם לקבצים, ולעיתים קרובות אף חיברו את הלחנים או התאימו להם נעימות טורקיות או אחרות שהילכו בציבור בזמנם.

כדי לגלות מי מבין המשוררים האלה הוא שלוניקאי, יש צורך לערוך מחקר השוואתי בין כל קבצי הפזמונים שהופיעו חדשים לבקרים בשלוניקי, איזמיר, קושטא, אנדריאנופולי, ירושלים ובגדאד. בקבצים אלה מופיעים השירים לא לפי שמות המחברים, התוכן או הסדר הכרונולוגי, אלא לפי ה"פ'אסיל" וה"מאקאם", כלומר לפי סוג הלחן של השיר או הפזמון. שם המחבר אינו נזכר אלא אם סומן באקרוסטיכון של השיר. לא נטפל ברשימה זו בסוג זה של שירה.

סוג אחר של שירים היו אלה שנכתבו כדי לקשט ולפאר יצירה ספרותית, בהקדמה או באפילוג.

כיוון שבמאה הי"ט עסקינן נביא כאן כדוגמא את השיר שכתב ר' שלמה מורדוך כהקדמה לספריו "עצת חכמים" ו"מראה האופנים" [2]. אולם לפני שנביא את המליצה, כדאי לדבר קצרות במחבר שהוא יחיד במינו בין הרבנים, ובצמד הספרים הזה, שהם מיוחדים במינם בספרות השלוניקאית — ואולי בכל הספרות העברית — בתקופה שבה הופיעו:

ר' שלמה מורדוך, היה תלמיד חכם מובהק ויחד עם זה אסטרונום (ואסטרולוג [3]) בקי בספרות התכונה בעברית ובשפות זרות.

הוא הראשון כנראה שפרסם בשלוניקי "חלילה", לוח מפורט עם התאריך העברי, הנוצרי (היוליאני והגריגוריאני) והטורקי־הערבי, שהיה מעין אלמאנאך, ונכללו בו גם "נבואות" על מזג האוויר במשך השנה, וכן רישום תורנות ה"קהלים" (לפי החדשים) בטיפול בענייני לוויות וקבורה [4]. צאצאיו המשיכו במסורת זו, ואחרון המשפחה שעסק בכך היה ר' יצחק מורדוך שלא השאיר אחריו צאצאים. (את מלאכת הוצאת החלילות המשיכו אחריו ר' שאול מולכו, ר' שאול אמאריו, ואחרים).

העיסוק באסטרונומיה לא היה הדבר המעניין ביותר באישיותו (רבנים יודעי אסטרונומיה, מתימטיקה ורפואה היו רבים בשלוניקי בעיקר בדורות הראשונים אחרי הגירוש); החידוש העיקרי היה בכך כי תלמיד חכם זה עסק גם בפילוסופיה וקרא את דברי הפילוסופים היוונים, הרומיים והערבים בשפה זרה (יוונית, לאטינית או ערבית) ואסף מדבריהם בספר הקטן "עצת חכמים" הנספח ל"מראה האופנים". והרי מה שהוא כותב בשער הספר:

"אשר לקטתי קצת דברי הפילוסופים אמרות טהורות ומוסרים... ואחר דבריהם כתבתי קצת מוסרים ומהללי העט אשר לבן גילי נכספים, וקצת חידות ופירושים מאירים..."

ובהקדמה הוא ממשיך:

"בלומדי [בספר]... טעמתי מיערת דבשו... מה נאה אילן זה... אריסטוטליס ואפלטון רבו וכת דילהון כל דבריהם על אדני פז מיוסדים אין בהם נפתל ועקש... ורב טוב לבית ישראל. הרמב"ם זלה"ה מסהיד עליה דאריסטוטליס באגרותיו הרי אמר מי שירד עד תכלית השכל מכל אדם הגדול בענקים...

ובתוך הספר הוא מביא מבחר דברים ואמרות משל "סוקראט, דיאגניס, פיתגורס, אפלאטון, אריסטוטלס, סילאפ׳ו, איפוקראט, גלינוס, בודייס, פופאריס, פליטוס, פיוריוס, בטלמיוס, אוחידוש, פילאניס, סילן, פיוריוס, בטלמיוס, אוחידוש, פילאניס, סילן, הרמוס, גירסוס, עטרופס, נתגורש, פיקוריש, לוקמן, אלכסנדר, דגואניס, פליניאוס, אוקלידס אסיכיס, סולון, דיאמקריטוס, אניס, איטאפסין, נטפוראש, גרוסיס, אריסטידאש, מהאדרגיש"...

אחרי שהוא מצטט גם מובאות מתוך ספר "בן המלך והנזיר", ומספר "תחכמוני", הוא מוסיף דברי חכמה ומוסר משל עצמו, ואף דברי חידוד, מכתמים וחידות. והרי מה שהוא כותב על משחק הטאב׳לי[5]:

טב ליה דלא אבריה הטאב׳לי,
אשר מונע לימוד ושינה לעוסקים בו,
ולילה ויום יאיר להם עד שיעלה
עמוד השחר, אין עייף ואין כושל בו.

בנוסף על כל אלה כתב אף דברי שירה, והרי שירו בפתח ספרו:

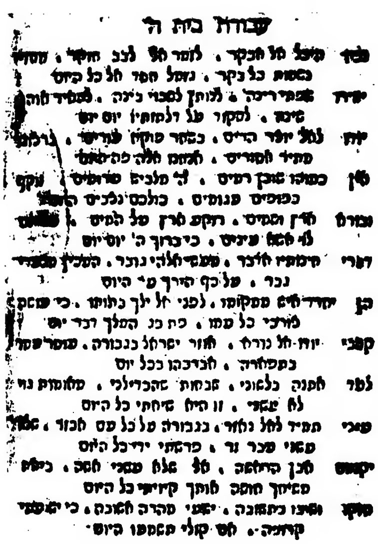
אֲרִיגַת שִׁיר הַמְחַבֵּר — שִׁיר וּשְׁבָחָה לְךָ אָעִירָה
הִלּוּל לְקוֹנוֹ — בִּרְצוֹן נַפְשִׁי וּבְקוֹל זִמְרָה
חֲיָלִים יְגַבֵּר — עַל גָּמְרָה זֹאת תּוֹרָה
הוֹד זֶה מְדַבֵּר — הִנְחִילָנוּ גָּדוֹל נוֹרָא

שָׁרָה כְּמַבְכִּירָה — לְאָדוֹן שֶׁל כָּל הָעוֹלָם
זִמְרָתִי אָעִירָה — אֵל מִסְתַּתֵּר וְנֶעְלָם
כְּמוֹ מִמְזָרִים קָרָה — אַךְ פִּתְחוֹ פֶּתַח אוּלָם
וְכַקֶּרַח הַנּוֹרָא — יִכָּנְסוּ בּוֹ בַּעֲלֵי־תּוֹרָה

לֹא בְשֶׁקֶל שְׁקוּלָה — מֵאִיר עֵינֵי בְּנֵי אָדָם
וְדַרְכָּהּ לֹא סְלוּלָה — בְּתוֹרָתוֹ וּבְסוֹדָם...
נֶעְכֶּבֶת הַמִּלָּה — שׁוֹאֲבִים מַיִם בְּשָׂשׂוֹן
וַתָּשַׁר דְּבוֹרָ׳ה — לַיְּהוּדִים הָיְתָה אוֹרָה

מַה זְּמַן בָּגַד לִי — מִמַּה שֶׁחָנַן לְעַבְדּוֹ
הוּא בָּקַע כְּלִילִי — לֹא עָזַב חַסְדּוֹ
עִטִּי יוֹמִי וְלֵילִי — חִבַּרְתִּי סֵפֶר לִכְבוֹדוֹ
הָיָה לִי לְעֶזְרָה — מִילְּתָא אַלְבִּישֵׁיהּוּ יְקִירָא

עַל זֶה דָּוֶה לִבִּי — וּכְפִי שִׂכְלוֹ אִישׁ יְכֻלַּל
לָצֵאת יְדֵי חוֹבִי — גֶּבֶר כֹּחוֹ מֵשִׁיב שָׁלָל
אָמְרוּ נְבִיאֵי דְאִית — זָהָב אוֹ נְחֹשֶׁת קָלָל
בָּךְ קְדִים אֲמָרָא — זֶה חֵלֶק עֲמֵלֵי תּוֹרָה

עבודת בית ה׳

שיר של ר׳ יהודה קלעי (מחבר ה"הקומפלאס די ט"ו בשבט") בדף האחרון של ספר עבודת ה׳ לר׳ מנחם די לונזאנו, שנדפס בדפוס המשורר

Poesia de R. Yehuda Kali.

רֵאשִׁית עִסְקִי בְּמִנְיָנִים
חֶשְׁבּוֹן דְּבוּק תִּיכוֹנִים
נֶגֶד קַדְרוּת בְּעִיּוּנִים
מֵהֶם לִי סֵפֶר אֲחַבְּרָה

דִּבְרֵי עֲצַת פִּילוֹסוֹפִים
הַקַּדְמוֹנִים טוֹבִים יָפִים
״עֲצַת חֲכָמִים״ חֲרִיפִים
קְלִפָּה קָדְמָה לְפֵירָא

וּבְתוֹכָם עָרַכְתִּי
חִידוֹת לְבַחוּרִים חֲמוּדוֹת
וּמוּסַר רָשַׁ״ם[6] יְדִידוֹת
כְּפִי שִׂכְלִי הָעֲכוּרָה

כָּלְתָה נַפְשִׁי כַּמָּה שָׁנִים
לְדְפִּיס ״מַרְאֵה הָאוֹפַנִּים״
קְצַת דְרוּשִׁים נְכוֹנִים
אֲשֶׁר נַפְשִׁי חֶלְקוֹ אָמְרָה

חַי ה׳ וּבָרוּךְ צוּרִי
רְצוֹן עַבְדּוֹ רוּץ לְאוֹרִי
אֲרוֹמִמְךָ עַרְבִי וְשַׁחְרִי
בְּלֵב נִדְכֶּה רוּחַ נִשְׁבָּרָה – – –

קוֹל עָנִי שְׁמַע אֵלַי
מַהֵר שְׁלַח לְבַר נִפְלִי
קַבֵּץ נִדָּחַי תּוֹךְ אָהֳלִי
שִׁיר וּשְׁבָחָה לְךָ אָעִירָה

גם ידידו, ר׳ אברהם דוד, כותב בראש הספר ״מליצה״ במקום הקדמה:

הֲלֹא מֵרֹאשׁ בְּטֶרֶם הָרִים יֻלָּדוּ.
וְעַמּוּדֵי שַׁחַק עָמָדוּ.
אֶרֶץ עֵפָתָה כְּמוֹ אוֹפֶל צַלְמָוֶת וְלֹא סְדָרִים.

עָלָה בִּרְצוֹן אֱלֹהִים חַיִּים וּמֶלֶךְ עוֹלָם.
הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא טָמִיר וְנֶעֱלָם.
מֵאִיר לָאָרֶץ וְלַדָּרִים.

לְהַצְמִיחַ עוֹלָם יֵשׁ מֵאַיִן.
לְהַשְׁלִים בּוֹ מִבְחַר בְּרוּאִים מַחְמַד עַיִן.
אִם לְכָל יְצוּר וְזַרְעוֹ יִהְיֶה לְדוֹר דּוֹרִים.

מַחְשְׁבֹתֶיהָ עָשְׂתָה פּוֹעַל בְּיָהּ צָר עוֹלָמוֹ,
הִתְחִיל מִיּוֹם רִאשׁוֹן וּבַשִּׁשִּׁי הִשְׁלִימוֹ.
וַיִּיטַב הַדָּבָר בְּעֵינֵי הַמֶּלֶךְ וְהַשָּׂרִים.

וְאַחֲרוֹן חָבִיב בָּרָא אֶת הָאָדָם.
וַיִּפַּח בְּאַפָּיו רוּחַ חַיִּים לְעוֹלָם נִרְדָּם.
וַיַּעֲמִידֵהוּ עַל רַגְלָיו וּפָנָיו מַזְהִירִים.

בָּרוּךְ כְּבוֹד ה׳ מִמְּקוֹמוֹ.
בּוֹרֵא עוֹלָם וּמְלוֹאוֹ בִּכְבוֹדוֹ וּבְעַצְמוֹ.

וַיִּפַּח בְּאַפָּיו רוּחַ מְמַלְלָא.
וְשָׂם בְּטוּחוֹתָיו חָכְמָה גָּמַר לָהּ לָהּ
וַיֶּחְכַּם מִכַּלְכֹּל וְדַרְדַּע שָׁלְטֵי הַגִּבּוֹרִים.

וּבְאוֹרֶךְ הַיָּמִים רָצָה לְזַכּוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל.
לְהַנְחִילוֹ אֵשׁ דָּת בְּכֹחַ וָאֵל.
מַחְכִּימַת פֶּתִי וּפוֹקַחַת עִוְרִים.

הַדּוֹר קִבְּלוּהָ בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת.
אִמְרוֹת ה׳ זְקוּקוֹת צְרוּפוֹת.
מֹשֶׁה מוֹרָשָׁה קְהִלַּת יַעֲקֹב זְקֵנִים עִם נְעָרִים.

וּמִשָּׁם וָאֵילַךְ כָּל אֲשֶׁר מִלְאוֹ לִבּוֹ.
בְּקִרְבּוֹ שָׁם אָרְבּ׳וֹ
מִתְעַדֵּן בִּדְבָרִים מְעֻלֶּפֶת סְפָרִים.

בָּרוּךְ הוּא וּבָרוּךְ שְׁמוֹ.
כִּי לֹא יִטּוֹשׁ ה׳ עַמּוֹ.

*

הֲלֹא הֻגַּד מֵרֹאשׁ לָכֶם אִישׁ הַנִּלְבָּב.
מִבְחַר הַמִּין מִבְּנֵי חוֹבָ׳ב
מָאן מַלְכֵי רַבָּנָן בְּנֵי צִיּוֹן הַיְקָרִים.

שָׂמִים לֵילוֹת כַּיָּמִים.
עוֹסְקִים בַּתּוֹרָה נַחֲלַת שַׁדַּי מִמְּרוֹמִים.
סוֹפְנִים בְּאַרְזֵי בִינָתָם וּמָשׁוּחַ בַּשָּׁשַׁר תְּכוּנָתָם
עֲרָבִים וּשְׁחָרִים.

וְאוֹתָהּ יוֹם יוֹם יִדְרְשׁוּן וּמְלַטְּשִׁים שִׂכְלָם.
וְיוֹרְדִים בְּעוֹמֶק עִיּוּנָם מֵעוֹלָם לְעוֹלָם.
וְעוֹלִים בְּהָרֵי הַבִּינָה גַּבְנוּנִּים, מְעוֹנוֹת אֲרָיוֹת
וְהָרְרֵי נְמֵרִים.

מוֹשְׁכִים בַּקֶּסֶת יָדָם.
הָעֵט לָהֶם חָבֵר מוֹדָעָם יְסוֹדָם.
לְמַעַן יַעַמְדוּ יָמִים רַבִּים עֵינַיִם מְאִירִים.

בָּרוּךְ שֶׁכָּכָה לוֹ בְּעוֹלָמוֹ.
מְגַלֶּה סוֹד לִירֵאָיו הָעוֹמְדִים בְּרוּמוֹ.

„מליצות" כאלה — ניחנות בשאר רוח או בעלות כישרון מועט — נכתבו בדרך כלל ע"י רבנים ומחברים שבהן הם הפגינו בעיקר משחקי לשון שונים ומשונים באמצעות רמזים לפסוקי תנ"ך או אמרות תלמודיות. רק באמצע המאה, ובעיקר בסופה — בהשפעת משוררי ההשכלה באירופה ששיריהם הגיעו לקוראי העברית בשלוניקי, במיוחד למורים, באמצעות המאספים השונים, ובראש וראשונה ע"י העיתונים העבריים, „הצפירה", „המגיד", „המליץ" וכו' — התעוררו בעלי הכישרון, ואלה שחשבו עצמם לבעלי כישרון, והתחילו לכתוב חרוזים, מכתמים ושירים בסגנון ה„משכילים" וברוח „חובבי שפת עבר" במרכז אירופה.

✶

המעניין הוא כי בשלוניקי היו תלמידי החכמים והרבנים מבין הראשונים שהתחילו לכתוב „מליצות" ושירים „מודרניים" בעלי תוכן אקטואלי, לפעמים פולמוסי, מלאי אהבה לעברית כשפה השבה לתחיה, ואח"כ — כאשר התאפשר הדבר — גם בעלי תוכן לאומי נלהב. אחריהם החרו החזיקו המורים לעברית בתלמוד תורה הגדול המחודש, ובבתי הספר השונים והמרובים שנוסדו בעיר.

היתה זו תקופה של התעוררות ועשיה למען הפצת תורה והשכלה לא רק בין הרבנים ותלמידי החכמים או העשירים בלבד אלא גם בקרב כל העם. בית הספר תלמוד תורה הגדול עבר רי־פורמה חינוכית והוכנסו בו שיטות לימוד וסדר חדשים, הובא הרב משה יעקב אוטולנגי מליוורנו — שהיה הוא עצמו מליץ ומשורר — לנהל אותו, והוא הכניס בו מרוח של תורה עם דרך ארץ, שהיה יסוד מוסד ביהדות האיטלקית. הוקמו אז ונוסדו בתי־ספר מודרניים פרטיים ושל ה„אליאנס" ונוצרה אט אט שכבה של רבנים, מורים ובעלי־בתים „משכילים", שקינאו לעברית והתחרו ביניהם בידיעה ובכתיבה עברית — וביטאו עצמם בעיקר בשירה.

בחגיגות תלמוד תורה הועלו ע"י הילדים מחזות בחרוזים על חיי בית הספר עצמו, או סביב אהבת העברית וכו', שרובן נכתבו ע"י אוטולנגי [7], ובשנים האחרונות לפני המלחמה — ע"י ר' חנניה קוב'ו בנו של הרב הראשי רבי יעקבאג'י קוב'ו.

במסיבות לסיום השנה, בבחינות הפומביות, בקבלות הפנים למושלי העיר, לשולטנים (מיג'יד ורישאד) שביקרו בעיר, לרבנים הראשיים, לאלאטיני וכו' — הוקראו או הושרו שירים או חרוזים שנכתבו ע"י משכילי העיר לכבוד האישיות או המאורע.

בשמחות, בחתונות, בברית־מילה של הגבירים והנכבדים הוקראו מכתמי כבוד ובידות, ובמקרים של פטירה או לוויות — חוברו קינות קצרות או ארוכות לפי גדולתו או חשיבותו של הנפטר.

יחד עם זאת רבתה הפעילות החברתית ונוסדו עשרות אגודות לצדקה, לתרבות, לעברית, לעזרה הדדית — שחלק מעיסוקן היה דיבור, קריאה או שירה בעברית — ונכתבו לכבודן שירים לדקלום ולשירה (וחוברו להם מנגינות), אף כי חלק מהחברים ידיעתם או הבנתם את הלשון העברית היתה קלושה או רק סמלית.

אגודת „עץ החיים", אחת מאגודות העזרה ההדדית (בעיקר לעזרה בשעת מחלה ושריפה הגדולות ובעלות ההשפעה, שנוסדה בתרל"ד ע"י ר' יעקב קוב'ו בהשראת חותנו ר' אשר קוב'ו,

היתה עורכת כל שנה אסיפה כללית חגיגית, שבה היה ר' יעקב קוב'ו נושא דרשה מרכזית ומוסר דין וחשבון, והיו משתתפים בה שמנה וסלתה של הקהילה, ואף תפילה היתה נערכת שם כשחזנים מעולים עוברים לפני התיבה.

לא חסר בחגיגות אלה גם החלק הספרותי. ר' יעקב קוב'ו עצמו היה מקדים לדרשתו "מליצה", מעין מאקאמה משובצת רמזים ודרש"ם מעניני דיומא, שדוגמאות ממנה נביא להלן. אולם קודם לו, בשנה הראשונה, חותנו, הרב הגדול, ר' אשר קוב'ו, במליצתו, שקצת מחרוזיה מובאים כאן[8]:

מַה נִּכְבָּד הַיּוֹם בְּהִגָּלוֹת נִגְלוֹת.
מִצְוֹת חֲבִילוֹת חֲבִילוֹת.
פְּרִי "עֵץ חַיִּים" מֹר וַאֲהָלוֹת.
הִבְשִׁילוּ אַשְׁכְּלוֹתֶיהָ.

מַה אֲדַמֶּה לָּךְ מְחוֹלַת הַמַּחֲנָיִם.
כְּנֵסִיָּה שֶׁהִיא לְשֵׁם שָׁמַיִם.
הֲלֹא אַתְּ מְאִירַת עֵינַיִם. כַּשֶּׁמֶשׁ בַּצָּהֳרָיִם.
נָאוָה כִּירוּשָׁלַיִם. בִּזְמַן שֶׁיּוֹשְׁבֶיהָ עָלֶיהָ.

מַה יָּפוּ פְּעָמַי. אַחַי וּמְרַחֲמַי.
וְהֵמָּה חֲכָמִים רַבִּים וַעֲצוּמִים.
הַנֶּאֱהָבִים וְהַנְּעִימִים.

מַה לְּמַעְלָה. לְשֵׁם וְלִתְהִלָּה.
דַּיָּנֵי גּוֹלָה. הָרַבָּנִים הַמְּבֹהָקִים מְלֵאִים זִיו וּמְפִיקִים.
לְעוֹשֵׂה אוֹרִים. שֶׁמְּאִירִים הָאֲדָמָה אֲשֶׁר עָלֶיהָ.

מַה נָּאווּ הָעָם הַמִּתְאַוִּים.
עֲשִׁירֵי הָעָם הַנִּלְוִים. שְׁלֵמִים וְכֵן רַבִּים.
כְּאִישׁ אֶחָד חֲבֵרִים מַקְשִׁיבִים.
סוֹחֲרֶיהָ. שָׂרֶיהָ, כִּנְעָנֶיהָ.

מַה יָּקְרוּ הַנְהוּ זַהֲרוּרֵי. אִישׁ תָּם וְיָשָׁר וִירֵא.
דְּאִיתְחַבּוּר אִיתְחַבּוּרֵי. לְהַצִּיל מִפְּנֵי הַדְּלֵקָה.
לַעֲשׂוֹת צְדָקָה. וּמַרְפֵּא בִּכְנָפֶיהָ.

מַה לִּפְנִים רַבָּנֵי אֱלָהִין וְרַבָּנִין מֵאַוְותָא.
נְהִירוּ דְאוֹרַיְיתָא. לְכָל דִּבְּרוֹת וּלְכָל אֲמִירוֹו
נְטוּיוֹת גָּרוֹן וּמְסַקְּרוֹת. יָאִירוּ שִׁבְעַת הַנֵּרוֹת.
גַּם יַחַד תִּהְיֶינָה חוֹבְרוֹת.
כְּחָתָן יְכַהֵן פְּאֵר וְכַכַּלָּה תַּעְדֶּה כֵלֶיהָ.

מַה הָעֲבוֹדָה הַזֹּאת לָהֶם. מִקֶּרֶב אַחֵיהֶם.
הֲלֹא הֵמָּה הָעוֹמְדִים עַל הַפְּקוּדִים.
מַגִּישִׁים מִנְחָה וְעוֹבְדִים. וְהָיוּ לַאֲחָדִים.
גּוֹמְלֵי חֲסָדִים.
לִשְׁמוֹר אֶת דֶּרֶךְ עֵץ הַחַיִּים. עַל מָה אֲדָנֶיהָ.

מַה הוֹעִילוּ חֲכָמִים בְּאוֹפַנֵּיהֶם וּמַעֲשֵׂיהֶם.
מִנְחָתָם וְנִסְכֵּיהֶם.
הֲלֹא זֶה הַדָּבָר לְהַחֲזִיק בְּמָעוֹז וָוֵי הָעַמּוּדִים.
שְׁלוֹשָׁה הֵמָּה מְטִיבֵי כְּפָרִים עִם נְרָדִים.
לְמַחֲסֶה וּלְמִסְתּוֹר. הַיּוֹצְאִים מִכַּפְתּוֹר.
פְּרִי הָעֵץ כַּפְתּוֹרֶיהָ וּפְרָחֶיהָ. ---

מַה נָּעִים הָאִישׁ הֶחָפֵץ לְקָרְבָה אֶל הַמְּלָאכָה.
הוּא מְזֻמָּן לִבְרָכָה. מִתְּעָלַת הַבְּרָכָה.
אָנֹכִי תִּכַּנְתִּי עַמּוּדֶיהָ. ---

מַה זּוֹ שְׁתִיקָה. מָרֵיהּ שְׁמַיָּא וְאַרְקָא.
עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל שַׂמְתָּ מוּעָקָה. דָּא עָקָא.
וְלָא חַיִּישׁ מָר לְדוֹחֲקָא.
בֶּן יִשַׁי וְרֹאשׁ יֵיתֵי וְנֶחֱמְיָה אִיהוּ לֶהֱוֵי פַּרְנָקָא.
צִיּוֹן בְּמִשְׁפָּט תִּפָּדֶה וְשָׁבֶיהָ. ---

★

מליצה זו נכתבה בחדש רחמים (אלול) תרל"ד. זמן לא רב אח"כ — בטבת תרל"ה — השיב ר' אשר את נפשו לבוראו.

מכאן ואילך ירש אותו בכל שטחי העשיה — הרבנות, הפסיקה, העסקנות הציבורית, הפעילות למען "עץ החיים", ואף בכתיבת דברי מליצה — ר' יעקב קוב'ו.

והרי קטעים מהמליצות שקרא בחגיגות השנתיות של אגודת ״עץ החיים״, כהקדמה לדרשותיו שנישאו רובן באיספאניולית ומיעוטן בעברית.

בתרל״ו [9], הוא מתאר איך בא רבו, שנה לאחר מותו, וירד לגן ״עץ החיים״ לראות ״הפרחה הגפן, הנצו הרמונים...״

אֲנִי הַגֶּבֶר רָאוּ עֵינַי.
וְהִנֵּה גַּן אֱלֹהִים הֵאִיר אֶל עֵבֶר פָּנָי.
יְפִי עִדּוּנָהּ וּפֶלֶא הֲדָרָהּ הִבְהִיל רַעֲיוֹנַי.

וּבִהְיוֹתִי מִתְעַדֵּן וּמִסְתּוֹפֵף בְּצִלּוֹ.
דּוֹדִי יָרַד לְגַנּוֹ לִרְאוֹת חֲבַצֶּלֶת הַשָּׁרוֹן
לִרְאוֹת הֲפָרְחָה הַגֶּפֶן הֵנֵצוּ הָרִמּוֹנִים.
וּמַרְאֵהוּ כְּמַרְאֵה מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים.

נֶחְמָד לְמַרְאֶה וְתַאֲוָה לְכָל רוֹאִים.
רַבַּת הָאִילָנוֹת וּמִינֵי הַפֵּירוֹת לְכָל גְּוָנִים.
וּפְרָחִים נָאִים וְרֵחָיו מְבֻסָּמִים.

מֶלֶךְ אֲשֶׁ׳רי״ו בְּאוֹר פְּנֵי מֶלֶךְ חַיִּים.
אוֹתִי נָהַג וַיּוֹלֵךְ לִשְׁמוֹר דֶּרֶךְ עֵץ הַחַיִּים. ---

נְהָרוֹת מְתוּקִים וּמַעְיָנוֹת עֲרֵבִים.
מַעְיָן נוֹבֵעַ מְקוֹר מַיִם חַיִּים.
וְהִשְׁקָה הַגַּן וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רָאשִׁים.
הָאִילָנוֹת מְלַבְלְבִים פְּרִי עֵץ הַחַיִּים.

וָאֶשָּׂא עֵינַי לִרְאוֹת.
וְהִנֵּה גְדוּדֵי מַעֲלָה צְבָאוֹת צְבָאוֹת. מַלְאֲכֵי מַחֲנַיִם.
עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה רִבּוֹתַיִם.
מְלֵאִים זִיו כְּזֹהַר הַחַמָּה שִׁבְעָתַיִם.

וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגָּן.
רוּמֵיהּ יִמְטֵיהּ לִשְׁמַיָּא.
וַחֲזוֹתֵיהּ לְכָל אַרְעָא. עוֹפְיֵהּ שַׁפִּיר וְאִנְבֵּיהּ.
וּמָזוֹן לְכֹלָּא בֵּיהּ.

וּסְבִיבוֹתֵיהֶם יַחֲנוּ הֵמָּה אֲנָשִׁים.
רָאשֵׁי אַלְפֵי יִשְׂרָאֵל.
נְשִׂיאֵי עֵדָה אַנְשֵׁי חֶסֶד וְאַנְשֵׁי אֱמוּנָה.
הַיּוֹשְׁבִים רִאשׁוֹנָה. ---

והוא כאילו נפחד ונרעש איך ישא דברו בפני הרבנים הגאונים והגבירים הנעלים, אולם הוא אוזר עוז לבסוף — לשם המצווה — ומוסר בתוך דרשתו דין וחשבון על פעילות ה״חברה״.

בשנת תרל״ז [10] הוא מתאר תיאור נלבב את התפתחות ״עץ החיים״, איך פרח וגדל ״העץ״ ואיך נתן מפירותיו ושירותיו לכל הנצרכים. המאמץ הספרותי והכישרון השירי כבר ניכרים לעין בניסיון השני הזה. הרי כמה קטעים:

שָׁלֵו הָיִיתִי בְּבֵיתִי. וְרַעֲנָן בְּצֵל קוֹרָתִי.
בְּחַלּוֹן בֵּיתִי. וּבְעַד אֶשְׁנַבִּי נִשְׁקַפְתִּי.
וְהִנֵּה אֲסֻפַּת חֲבֵרִים.
נֹהֲמִים וּמְצַפְצְפִים כַּצִּפֳּרִים.
וּמִתְלָאוֹת הַזְּמָן מְסַפְּרִים.

אִם יֶחֱלֶה אִישׁ וּבְבֵיתוֹ נִטְמָן.
בְּעֵרוֹם וּבְחוֹסֶר כֹּל וְאֵין בְּיָדוֹ מְזֻמָּן.
עוֹלָלִים שָׁאֲלוּ לֶחֶם וַיֹּאמְרוּ לְאִמָּן.
אַיֵּה דָּגָן וְתִירוֹשׁ וַיִּשְׁבּוֹת הַמָּן.
וְאֵין אִישׁ שָׂם עַל לֵב אַיֵּה חֲבֵרֵנוּ הַנֶּאֱמָן.
אִם עָלְתָה אֲרוּכָה וְיֵשׁ לוֹ רוֹפֵא בָּקִי וְאֻמָּן.

אָז אָמַרְתִּי אַחַי מֵאַיִן בָּאתֶם.
וַיֹּאמְרוּ מֵחֲרוֹן אַף הַזְּמָן הַגּוֹזֵר.
מְפָרֵק הָרִים וְהַלְּבָבוֹת מְשַׁבֵּר וּמְפַזֵּר.
וָאַבִּיט וְאֵין סוֹמֵךְ וָאֶשְׁתּוֹמֵם וְאֵין עוֹזֵר.

אִם מוּטָל עַל עֶרֶשׂ דְּוַי פֶּצַע וְחַבּוּרָה וּמַכָּה טְרִיָּה.
אִם בֵּין אֲרָיוֹת שׁוֹכֵן [וְאֵין] עִמּוֹ לְוָיָה.
אִם יָמוּת מֵחָלְיוֹ זֶה אִם יָקוּם וְחָיָה. ---

הַדּוֹר אַתֶּם רְאוּ אֵיךְ אָבְדָה הָאֱמוּנָה כִּי יֶחֱטָא וְאָשֵׁם.
הַצֳּרִי אֵין בְּגִלְעָד אִם רוֹפֵא אֵין שָׁם.
לְבַקֵּשׁ רְפוּאָה וּתְעָלָה וְהָאֲדָמָה לֹא תֵשָׁם – – –

וְהִנֵּה רוּחַ סְעָרָה. אֶרֶץ הִתְמוֹטְטָה וְהִתְפּוֹרְרָה.
וּבְתוֹכָם כְּעֵין הַחַשְׁמָל. זִיווֹ כְּקֶרַח הַנּוֹרָא – – –

מִי זֶה הָאִישׁ מַרְעִישׁ הָאָרֶץ חֶמְדַּת כָּל יִשְׂרָאֵל.
זֶה הָדוּר בִּלְבוּשׁוֹ הַמַּלְאָךְ רְפָאֵל.
אֲשֶׁר[11] שְׁמוֹ נוֹדַע בַּשְּׁעָרִים רֹאשׁ גּוֹלַת אֲרִיאֵל.
מְנוּחָתוֹ בְּגַן עֶדְנוֹ נַחֲלוֹ אֵל.

וַיַּעַן הָאִישׁ מִן הַסְּעָרָה...
"עֲשֵׂה זֹאת אֵיפוֹא בְּנִי וְלֹא יִהְיֶה עוֹד כָּל חָרוֹן.
קַח לְךָ עֵץ אֶחָד וּכְתֹב לְךָ לְזִכָּרוֹן.
לְמַעַן יֵדְעוּ דוֹר אַחֲרוֹן.

תִּטַּע הָעֵץ לְנֶטַע נַעֲמָן וְקָרָאתָ שְׁמוֹ עֵץ הַחַיִּים.
תָּמִיד יְסוֹבְבוּהוּ בְּרֵכוֹת מַיִם חַיִּים.
וְהָיָה כָּל מוֹצְאוֹ מָצָא חַיִּים – – –

אַךְ בְּשָׁלוֹשׁ הַשָּׁנִים עֲרֵלִים יִהְיוּ לָכֶם אֶת פִּרְיוֹ לֹא יֵאָכֵל.[12]
תִּקּוֹן אֵם הָעוֹלָם וְתִתֵּן גַּם לָאִשָּׁה וַתֹּאכֵל.
פְּעוּלַּת אָדָם וְתַגְמוּלוֹתָיו לֹא נִתָּן לְהֵאָכֵל.

וּבַשָּׁנָה הָרְבִיעִית יִהְיֶה לָכֶם קֹדֶשׁ הִלּוּלִים.
יַרְעִיפוּ שָׁמַיִם מִמַּעַל וְהַשְּׁחָקִים נוֹזְלִים.
תִּפְרַח אֶרֶץ וְיִפְרוּ יֶשַׁע וְתַצְמִיחַ יְבוּלִים" – – –

ב־ז׳ בסיוון תרל"ח [15] שוב נשא מליצתו בה צייר את המצב שנוצר בעיר בהגיע פליטים יהודים שברחו מרוסיה:

וַיָּקָם מִתּוֹךְ הָעֵדָה אִישׁ הַבֵּינַיִם[13].
כְּבַד לָשׁוֹן וַעֲרַל שְׂפָתַיִם.
אֲשֶׁר כָּל הַשּׁוֹמֵעַ תְּצִלֶּינָה אָזְנַיִם.
כְּפֶתַח בְּלִי בָּרִיחַ וּדְלָתַיִם.
וַיַּעְקְבֵנוּ זֶה פַּעֲמַיִם[14].

אֶפְתַּח בְּמָשָׁל אִמְרָתִי. אַבִּיעַ לָכֶם חִידָתִי.
קוֹרוֹת הַזְּמַן אֶחֱרוּ פַּעֲמַיִם דִּבַּרְתִּי – – –

יַעֲקֹב אִישׁ תָּם יוֹשֵׁב אֹהָלִים.
מַגִּיד וּמַשְׁמִיעַ נוֹרָאוֹת אֵל אֵלִים.
סָלִיק יָתִיב אֲרֵישָׁא דְדִיקְלָא וְהִתִּיר חֲבָלִים.

לְכוּ חֲזוּ מִפְעֲלוֹת אֱלֹהִים.
הָאָרֶץ הָיְתָה בְּקָעִים בְּקָעִים.
פֶּצַע וְחַבּוּרָה וָחֳלָאִים רָעִים.

בִּרְאוֹתֵנוּ טַף וְנָשִׁים עוֹלָלִים וְיוֹנְקִים.
גֵּרִים בָּאָרֶץ וּמֵאֶרֶץ מֶרְחַקִּים.
סוֹבְבִים בָּעִיר בָּרְחוֹבוֹת וּבַשְּׁוָקִים.

אָז חָשְׁכוּ עֵינֵינוּ מֵרְאוֹת.
לְבוּשֵׁי רִקְמָה בִּשְׂמָלוֹת בָּלוֹת וּמְטֻלָּאוֹת.
קְבוּצַת כֶּסֶף בָּתֵּיהֶם הָיוּ מְמֻלָּאוֹת.

אָז שָׁמְעוּ עֲלֵיהֶם רוֹדְפֵי צֶדֶק חֶבְרַת כָּל יִשְׂרָאֵל חֲבֵרִים.
מִמְּעוֹנוֹת אֲרָיוֹת מֵהַרְרֵי נְמֵרִים.
יַעֲלוּ אֵבֶר כַּנְּשָׁרִים.

יְדֵיהֶם הִזִּילוּ גֶּשֶׁם נְדָבָה.
כִּי יִתֵּן אִישׁ כָּל הוֹן בֵּיתוֹ בְּאַהֲבָה.
לְהַחֲיוֹת בּוֹ כָּל נֶפֶשׁ מָרָה וּדְאֵבָה.

זֶה הָאִישׁ מֹשֶׁה הֶעֱלִיתָנוּ[16] בְּגֹרֶם הַמַּעֲלוֹת.
שָׂר וְטַפְסַר מֹר קְצִיעוֹת וַאֲהָלוֹת.
נָשִׂיא וָרֹאשׁ עַל כָּל מַעֲלוֹתָיו נִשּׂוּאוֹת.
נֶגֶד כָּל עַמּוֹ תָּמִיד עוֹשֶׂה פְּלָאוֹת.

אח"כ הוא הולך וטוען כי הוא, ר׳ יעקב, אינו ראוי להיות הדובר של "עץ החיים", יש גדולים וחשובים ממנו וכו׳, אולם מוצא הוא הצדקה להעזתו כי היה תלמידו של ר׳ אשר האומר לו:

״הֲקוֹלְךָ זֶה בְּנִי יַעֲקֹב בְּשָׁמְעִי אִמְרוֹתֶיךָ הַנְּעִימִים.
מִשְׁכְּנוֹתֶיךָ יִשְׂרָאֵל! מְתוּקִים מִדְּבַשׁ רְקָחִים וּבְשָׂמִים.
תַּרְשִׁישׁ שֹׁהַם וְיָשְׁפֵה מִסְתּוֹפְפִים בְּצֵל אֵל. עַל גִּנְזֵי אוֹצְרוֹתַי אֲשִׁימֵם טְמוּנִים״ – – –

בְּרוּכִים אַתֶּם לָאֵל בָּרוּךְ מִי שֶׁאָמַר וְהָיָה.
פְּקוֹד צֹאנְךָ הַנְּטוּשׁוֹת וּבַשֵּׂר לָנוּ תוּשִׁיָּה.
פְּקַח עֵינֶיךָ וּרְאֵה וְתוֹצִיאֵנוּ לָרְוָיָה.

★

יצירות ספרות ושירה בעברית במובן המודרני של מושגים אלה התחילו להופיע עוד קודם לכן, כאמור, עם חדירת ה״השכלה״ העברית לשלוניקי באמצעות העיתונות העברית של מרכז אירופה. אולם השירה העברית ידעה פריחה יחסית רק כאשר החל להופיע בראשית תרל״ו (נובמבר 1875) ״לה איפוקה״, שהיה למעשה העיתון הראשון שיצא לאור ע״י יהודים בעיר. אמנם כעשר שנים לפני כן עשה ר׳ יהודה נחמה ניסיון להוציא ירחון בשם ״איל לונאר״ (בתרכ״ג), ואף על פי שההיסטוריונים רושמים ירחון זה כ״עיתון (היהודי) הראשון״ שהופיע בשלוניקי, לא היו הגליונות המועטים שהופיעו אלא חוברות לדברי ספרות, היסטוריה ו״השכלה״ מתורגמים לאיספאניולית, מעובדים ומקוצרים, וכן רשימות אינפורמאטיביות על החוקים, המסים, המכס וכו׳, שהילכו במדינה. לא היו בירחון זה חדשות, ולו מועתקות, ולו אף מהעולם היהודי, ולא ניתנו בו יצירות של מחברים מבני העיר, בתחום הספרות, השירה, ההגות וכו׳.

משנוסד העיתון ״לה איפוקה״ ע״י המדפיס הוותיק סעדי הלוי אשכנזי ניתנה לראשונה אפשרות לבעלי כשרון כתיבה מבני העיר לפרסם מפרי רוחם. (לא מדובר כאן בתחום התורני; החכמים והרבנים הוציאו את ספרי השו״ת, הדרשות והחידושים לאור בדרך כלל בצורת ספרים, ותקופה זו מבורכת ביבול רב וחשוב בתחום זה). במשך הזמן נתגלו עיתונאים מוכשרים (שאחד מהם היה בנו של סעדי, שמואל הלוי), כתבים, כותבי פליטונים, רשימות הומוריסטיות, פזמונים, שירים, חידות וכו׳. מובן מאליו שרוב הדברים שנתפרסמו נכתבו באיספאניולית, שפת האם וההמון, ושפת העיתון. היצירות היו מן הסוג הקל, לשעשוע הקוראים. בתחום הספרות, תורגמו אז עשרות רומאנים צרפתיים אולם תוך קיצור ועיבוד מופרזים, שגזלו מן היצירות את ערכן וסגנונן והשאירו רק את סיפור המעשה המלודראמאטי, וכן תרגומים ל״תועלת השכלת הקוראים״ בתחום הגיאוגרפיה, הרפואה המעשית וכדומה, בצורה שטחית ביותר, כל זאת — בנוסף על הידיעות והחדשות מהנעשה בקהילה, בעיר, ובקיסרות העותומאנית. לעיתים רחוקות היה העיתון מביא גם חדשות מארצות חוץ, בעיקר על הנעשה בקיבוצים היהודיים. ידיעות אלה היו נשאבות בעיקר מהעיתונים היהודיים באיספאניולית, שהיו מגיעים מהבירה הטורקית, בצר־פתית מצרפת, ובעברית מרוסיה ופולין.

בני שלוניקי מחוגי הרבנים וכן מחוגי ה״משכילים״ יודעי ״לשון־הקודש״, שהוזמנו לתרגם את החדשות האלה, קראו את העיתונים העבריים וניזונו מבשורתם וסגנונם, והתפתח אצל אחדים מהם הרצון לכתוב אף הם בעברית באותו סגנון מליצי של הסופרים והמשוררים העבריים מאותו דור. ואכן קמו אז בטורקיה — ובשלוניקי — כמה בעלי כשרון כתיבה בעברית בתחום השירה, שהחלו לפרסם את יצירותיהם בעיתון ״לה איפוקה״, ואחר כך — ב״איל אב׳ניר״.

היה זה אך טבעי כי ״איל אב׳ניר״, העיתון שמייסדו ובעליו היה רב בישראל, הוא ר׳ משה מלאך (אינני יודע אם יש תופעה דומה באותה תקופה בקהילה אחרת), ועורכו — דוד פ׳לורנטין, צעיר מסורתי בעל השקפות לאומיות, מהציונים הראשונים בעיר, ושניהם יודעי עברית — לא רק יפרסם רשימות על הספרות העברית (למשל מאמר על רחל מורפורגו מאת דוד פ׳לורנטין) אלא אף יצירות בעברית מפרי עטם של ״חובבי שפת עבר״, ואף ינהל מערכות עיתונאיות לטובת העברית כשפת לימוד, יצירה ודיבור.

המעניין הוא כי אף "לה איפוקה", שהיה עיתון שהטיף ל"התקדמות", ל"קידמה", לבתי ספר חדשים, והיה מאוהדיה המושבעים של ה"אליאנס" וזעק תמיד נגד ה"פ'אנאטיות" של "הדור הישן" — אף הוא הקצה מקום, לפעמים נרחב יחסית, לשירים, פזמונים ומכתמים בעברית. תופעה זו מוסברת באישיותו של בעל העיתון — ועורכו בתחילה — ס ע ד י ה ל ו י, שעל אף היותו לוחם למען ה"קידמה" והחינוך המודרני, אהב את לשון הקודש, שכן הרבה שנים עסק באופן בלעדי — לפני שנוסד דפוס "עץ החיים" — בהדפסת ספרי הלכה, שו"ת וכו׳; ואף כי רצה בחידושים, היה איש העם, שהמסורות והניגונים הישנים היו חביבים עליו. הוא עצמו היה משורר עממי, אהוב מאד, בלאדינו, וניסה ידו גם בחיבור שירים ופזמונים בעברית. על כן היה עיתונו — גם לאחר מותו — פתוח תמיד לשירים בעברית.

★

סעדי עצמו חיבר כאמור שירים אחדים בעברית, שנפלו בערכם בהרבה משיריו האיספאנ־יוליים. להלן שיר [17] שכתב לרגל ביקורו של השולטן עבדול מיג'יד בעיר, ומתנת הכסף שנתן לרב הראשי, ר׳ אשר קוב'ו, לחלק לעניים.

סַלְעִי וּמְצוּדָתִי מוֹשֵׁל יָם וְיַבָּשָׁה
שַׁמְתָּ שַׁלִּיט לִבְנֵי אֱנָשָׁא
כּוֹכַב מַעֲרַכְתּוֹ כִּנְהוֹרָא דְשִׁמְשָׁא
וְיָדוֹ נְטוּיָה כְּקֶשֶׁת נְחוּשָׁה.
פאטישאחימיס איפ'ינדימיס ג'יק יאשה[18]

יוֹם רְבִיעִי הַמֶּלֶךְ וְהַשָּׂרִים
תַּמּוּז הַתַּרְלַ״ט בַּחֲמִשָּׁה וְעֶשְׂרִים
הָיִינוּ שְׂמֵחִים זְקֵנִים וּנְעָרִים.
נַעֲשֶׂה יוֹ״ט יָמִים וְלֵילוֹת שְׁלוֹשָׁה.
פאט׳......

עָשָׂה עִמָּנוּ הַמֶּלֶךְ אוֹת לְטוֹבָה
זִכָּנוּ הַשֵּׁם חִינָּא וְחִסְדָּא רַבָּה
מָצָאנוּ חֵן בְּעֵינָיו בְּרוֹב אַהֲבָה
וַאֲנַחְנוּ שָׂמַחְנוּ סֵיפָא וְרֵישָׁא.
פאט׳......

הַנּוֹתֵן לַמְּלָכִים תְּרוּעַת מֶלֶךְ
לִוְיַת חֵן וָחֶסֶד תֵּן לוֹ בְּמִשְׁלָם
וּשְׁמַע תְּפִלָּתֵנוּ וְאַל תִּתְעַלָּם
יִהְיֶה מַלְכוּתוֹ לוֹ וּלְבָנָיו מוֹרָשָׁה.
פאט׳......

דָּרַשׁ לִיתֵּן צְדָקָה תֵּכֶף וּמִיַּד
נָתַן מִמָּמוֹנוֹ מַתָּנָה רַבָּה כְּיַד
הַמֶּלֶךְ, עָלָה בִּרְצוֹנוֹ לְשׂוּמָם בְּיַד
נְעָרִים מְשׁוֹרְרִים שִׁירָה חֲדָשָׁה.
פאטי .....

חָזָק בָּרוּךְ יִהְיֶה יַעֲלֶה וְיָבֹא
יַאֲרִיךְ יָמִים עַל מַמְלַכְתּוֹ וּבְטוּבוֹ
לַעֲשׂוֹת טוֹבָה עִמָּנוּ עִם קְרוֹבוֹ
וַאֲנַחְנוּ נְבָרֵךְ לוֹ צַפְרָא וְרַמְשָׁא.
פאט׳......

גם בהיותו בן שמונים לא נס ליחו של סעדי והוא כתב אז שני שירים בעברית, אחד לכבוד המסיבה שערכו לו, ואחד לזכר האסון, "לה קאטאסטרופה" כפי שהוא היה קורא למקרה ה"חרם" שהטילו עליו החכמים, לדבריו על לא עוול בכפו, בשנת תרל"ד. כמו בשיריו בלאדינו, גם כאן ניכר כי כוחו כמשורר היה בשירים אקטואליים, פולמוסיים, וכוח הביטוי הביקרתי והסאטירי רב בהם מהכושר השירי.

סָמוּךְ לִשְׁנַת הַשְּׁמוֹנִים
הִגִּיעַנִי לִגְבוּרוֹת
אִם אֶחְיֶה קְצַת שָׁנִים
אֲזַמֵּר לְיוֹצֵר אוֹרוֹת

עוֹשֶׂה חֶסֶד לָאֲלָפִים
וְנִפְלָאוֹת עַד אֵין מִסְפָּר
הוּא מָגֵן לַנִּרְדָּפִים
גַּם נִסִּים לֹא יְסֻפָּר

דְּרָכַי הָיוּ תָּמִיד
בִּשְׂמָחוֹת וַחֲתֻנּוֹת
בִּקֵּשׁ עָלַי לְהַשְׁמִיד
וּלְאַבֵּד הַמְּזוּזוֹת

חָשְׁבוּ קְצָת אֲנָשִׁים
קַנָּאִים מִמְּלַאכְתִּי
עֲטוּפִים כִּקְדוֹשִׁים
לִגְנֹב אֶת לֶחֶם בֵּיתִי

יִלָּחֲמוּנִי חִנָּם
עַל לֹא חָמָס בְּכַפַּי
אֲחָזוּ חֶרֶב לְשׁוֹנָם
לֹא הִצְלִיחוּ רוֹדְפַי

זָכַרְתִּי מִשְׁנַת הַדָּ״ל[19]
לְהִנָּקֵם עָלַי קָמוּ
וַיָּשֶׂם ה׳ לִי לְמִגְדָּל
חִנָּם הֵם בִּי נִלְחָמוּ

קוֹל אַנְ״ן[20] בָּא בְּאָזְנַי
אַל תֵּחַת וְאַל תִּירָא
הֱיֵה בָּטוּחַ בַּה׳
מֵרִבְבוֹת עַם לֹא אִירָא.

והרי שיר על ה״קאטאסטרופ׳ה״:

סוֹף דְּבַר הַכֹּל נִשְׁמָע
מַה שֶּׁעָבַר עַל רֹאשִׁי
כָּזֶה עוֹד לֹא יִשָּׁמַע
עַד סוֹף אֶלֶף הַשִּׁשִּׁי

הֵן עוֹד חֶפַּת הַכֶּסֶף
מִמִּכְתְּבֵי הָעִתִּים[22]
הִסְתּוֹפְפוּ שְׁנֵי יוֹסֵף
עַד סֶרְקֶל דֵּיז־אֶנְטִים

עַד שֶׁנַּפְשִׁי בְּקִרְבִּי
לֹא אֶשְׁכַּח יוֹם ט׳ אִיָּר
אֶת כָּל חִצָּיו שֶׁיָּרוּ בִּי
כֻּלָּם כְּתוּבִים בַּנְּיָר

לֵוִי וְגַם סַלְבָּטוֹר
הִתְחִילוּ הַמְּלָאכָה
גַּם אֲנִי לְדִירֶקְטוֹר
בִּרְשׁוּת הַמַּמְלָכָה

דָּמִיתִי לְדְרַיְפוּס
בִּשְׁנַת אַרְבַּע וּשְׁלוֹשִׁים[21]
לוּלֵא מְלֶאכֶת הַדְּפוּס
חֻבַּל נַחֲלַת קְדוֹשִׁים

וַיְבָרֶךְ אוֹתָם מֹשֶׁה[23]
בִּרְאוֹתוֹ מִכְתָּב הָרִאשׁוֹן
עֶזְרִי יִהְיֶה עִם כָּל אַנְשֵׁי
יְדוּעִים בְּכָל לָשׁוֹן

יוֹדוּךָ אֵם וּבָנִים
הַלְלוּ יָהּ בְּקוֹל רִנָּה
אֶבֶן מָאֲסוּ הַבּוֹנִים
הָיְתָה לְרֹאשׁ פִּנָּה

יְשׁוּעָתִי הִנֵּה בָּאָה
מִשְּׁנֵי הַסְּגָנִים
זִכְרוֹנָם לִי לְטוֹבָה
וַיָּגֵן עַל הַבָּנִים

הַיּוֹם הִיא שִׂמְחַת יוֹבֵל
מֵחֻפַּת אֶסְתֵּר אִשְׁתִּי
בְּתוֹף וְכִנּוֹר וָנֵבֶל
כָּל הַיּוֹם הִיא שִׂיחָתִי

בָּרוּךְ מְשַׁנֶּה עִתִּים
וּמַחֲלִיף הַזְּמַנִּים
עוֹשֶׂה אוֹתוֹת וּמוֹפְתִים
זֶה עֶשְׂרִים וְשֵׁשׁ שָׁנִים

וכמו הרבה סאטיריקאנים הוא כתב את כתובת המצבה לעצמו. אולם בשל תוכנה התוקפני, לא נחקקה למעשה על מצבתו.

✶

אולם כהמליץ, המשורר בעברית והמשכיל בה״א הידיעה, נחשב אז ר׳ יהודה נחמה (פרטים עליו כתבו ד״ר עמנואל בסקירתו, ודוד בנבנישתי ברשימה מיוחדת, בספרנו). כוחו היה רב בעיקר בידיעת המקרא ומפרשיו ובדקדוק עברי (אם כי היה גם חכם תלמודי). בהרבה משיריו יש יותר השתעשעות בפסוקים וצירופי מלים ומשמעויות מאשר השתפכות רגשית או יכולת ביטוי לרחשי לב. להלן שיר שכתב לכבוד בורא עולם בראש אסופת איגרותיו ״מכתבי דודים מיין״, בשם ״יחי המלך״. דוגמת שירי ״הענק״ של משוררי ספרד, מסתיים כל חרוז בהומונים, כלומר באותה מלה, שמשמעותה אחרת בכל פעם, במקרה זה ״אבימלך״. אולם כיוון שחשש שקוראיו לא יירדו לסוף דעתו, הוא כתב בעצמו את פירוש המלים בתחתית העמוד.

יְחִי הַמֶּלֶךְ
מֶלֶךְ שָׁלֵם כַּאֲבִימֶלֶךְ

אֶעֱרוֹךְ נָא תְּפִלָּתִי,
לְפָנֶיךָ אָבִי־מֶלֶךְ(1)

מַלֵּא נָא שְׁאֵלָתִי
תְּחִנָּתִי אָבִי־מֶלֶךְ(2)

תִּנָּשֵׂא כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ
עֲלֵה עַל לְאָבִי־מֶלֶךְ(3)

יַעַבְדוּ עַמִּים עֲבוֹדָתוֹ,
כְּצִיבָה לַאֲבִימֶלֶךְ(4)

אַבֵּד קָמָיו בִּמְהוּמָה
עֲצֹר בָּם כַּאֲבִימֶלֶךְ(5)

מְחֵה זִכְרָם מֵהָאֲדָמָה
רוֹץ רֹאשָׁם כַּאֲבִימֶלֶךְ(6)

(1) ה׳, אבי ומלכי. (2) אביא למלך. (3) אבי רכב ישראל. (4) בן מפיבושת. (5) מלך גרר. (6) בן גדעון.

באותו ספר פרסם גם שיר ידידות ל״החוקר הנכבד״ יוסף הלוי שהקים בי״ס באדריאנופול [24].

אָנֹכִי לִידִידִי אָנֹכִי אָשִׁירָה
אַזְכִּיר תְּהִלָּתְךָ הַשַּׁחַר אָעִירָה
אוֹהֵב טְהָר־לֵב מַה טּוֹבוּ דוֹדֶיךָ

בָּאתָ לִקְרָאתִי עוֹד לֹא הִכַּרְתָּנִי
טֶרֶם קְרָאתִיךָ קוֹלְךָ הִשְׁמַעְתָּנִי
לָכֵן בְּכָל לִבִּי מִשִּׁירַי אֲהוֹדֶךָ

עֲצוּמִים אַחַר הַחָכְמָה יִרְדֹּפוּ
לֹא רַבִּים יֶחְכְּמוּ בְּצִלָּהּ יִסְתּוֹפְפוּ
שֶׁמֶשׁ הַחָכְמָה קָדַר הָאִוֶּלֶת

יְהוֹלֵל לַגֶּבֶר רַק הַנִּבְעָר מִדַּעַת
יְקוֹלַל הַמַּשְׂכִּיל נֶחְשָׁב כְּתוֹלַעַת
לָכֵן לְאָחוֹר שָׁבוּ נָסוּ כָּאַיֶּלֶת

אַךְ אַתָּה יוֹסֵף! לֹא לָמוֹ נִדְמֵיתָ
עִיר גִּבּוֹרִים עָלִיתָ מְאֹד נַעֲלֵיתָ
הִשְׁפַּלְתָּ הַסִּכְלוּת שַׁחַת חוֹמוֹתֶיהָ

בֵּית לִמּוּדִים הֲקֵמֹתָ בְּזֵעַת אַפֶּיךָ
יְלָדִים הִשְׂכַּלְתָּ בִּיגִיעַ כַּפֶּיךָ
מִשְׂגַּב הַפְּתַיּוּת הוֹרַדְתָּ תַּחְתֶּיהָ — — —

בגיליון השני של ״לה איפוקה״ ב־י׳ בחשוון תרל״ו, התפרסם שירו לרגל שובו של ד״ר משה אלאטיני ורעייתו מנסיעתם לאירופה (השיר הובא במילואו בסקירה ההיסטורית ״יהודי שלוניקי״ של ד״ר י׳ עמנואל בראש ספרנו). כדרך הרבה שירים שנכתבו אז, הוא נועד להיות מושר ע״י תלמידים (מהאליאנס כנראה) ברדת ד״ר אלאטיני מהאניה, וכל בית מסתיים בפסוק ״ברוך הבא בשם ה׳״. המחבר, כדרך אנשי ההשכלה אז באירופה מראה כוחו בצירופי מילים, כגון: ״הנה בא רון״ (הנה הגיע הבארון), או ״הביא ראשית על־הטני״ על משקל אלאטיני (כלומר הביא ראשית ההשכלה על הטנא [25], על הסל, כביכורים), וכו׳.

שיר עברי של ר׳ יהודה נחמה, התפרסם בכ״ו בסיוון תרל״ו (12/6/1876) באותו עיתון, ואכן כתוב שם במפורש שהוא הושר ע״י ילדי האליאנס לכבוד השולטן מוראד ה־5 בחגיגה שנערכה לכבודו בק״ק איטליה ישן, וכל בית מסתיים בקריאות הידד לשולטן בטורקית. שירים כאלה נכתבו והושרו אז רבות ע״י יהודי טורקיה. בחלקם היו מס שפתיים לשליט, אולם בהרבה מקרים היה בהם ביטוי לתודה והוקרה אמיתיים על אשר היטיבו השולטנים ליהודים והרשו להם לחיות חיים שלווים בעצמאות יחסית. הרי השיר:

תִּקְעוּ כַּף כָּל הָעַמִּים תּוֹדָה הַשְׁמִיעוּ
נִכְרְעָה נִבְרְכָה, בְּקוֹל הָרִיעוּ
ה׳ בְּעָזְּךָ מֶלֶךְ יִשְׂמַח
רוחי עאלים פאדישאהים ג׳וק יאשה. אמן

בִישׁוּעָתְךָ מַה יָּגֶל מֶלֶךְ
בְּצִדְקָתְךָ מַשְׂכִּיל דַל וָהֵלֶךְ
שָׁמְרֵהוּ כְּאִישׁוֹן וְאַבְנֵי אֶקְדָּח
קייפי מיליט פאדישאהים ג׳וק יאשה. אמן

אָנָּא הָאֵל עוֹשֵׂה שָׁלוֹם בִּמְרוֹמָיו
מְחַץ מָתְנַיִם מְשַׂנְאָיו וְקָמָיו
כּוֹכַב מַעֲרַכְתּוֹ יָהֵל וְיִזְרַח
פאדישהים סולטאן מוראד חאן ג׳וק יאשה. אמן

וכאשר הגיע נציגו של הבארון הירש, סיניור וניציאני, לשלוניקי (באוקטובר 1879) ונערכה לו מסיבה, כתב נחמה לכבודו פזמון שחרוזיו כתובים עברית ואיספאניולית לסירוגין:

כָּל יִשְׂרָאֵל חֲבֵרִים הַלָּיְלָה הִנֵּה מַה מְּאֹד נִתְעַלֵּיתָ	ביב׳ה איל בארון אי לה בארוניסה הירש
ביב׳ה לה אליאנסה ישראליתה[26]	חַיֵּי מֹשֶׁה בְּתוֹךְ עֲדָתְךָ וְהוֹדְךָ עֲלֵה־תֵנִי[28] ביב׳ה לה פ׳אמילייה אלאטיני
מְהוֹלָל רֹאשׁ עֲדָתֵנוּ נוֹטֵר כְּרָמָיו[27] ביב׳ה אל פריזידנטי מוסיו קרמיו	נִשְׂאָה דֶגֶל וָנֵס יָהּ־הִנֵּה[29] יַחַד כֻּלָּם כּוֹס וָנֵץ־יַעֲנֶה
מַה מְּאֹד הִגְדַּלְתָּ חַסְדְּךָ עִמָּנוּ עַל כֵּן תּוֹדָתֵנוּ מָאוֹר וָאֵשׁ	ביב׳ה איל קומונדאטור ב׳יניציאני

אולם כאשר הוא כותב על מותו של ידיד הרי לשונו פשוטה, נוגעת ללב, אף כי פאטיתית, כדרך הכתיבה אז[30]:

הוֹי מָוֶת אַכְזָרִי, נַחַל שׁוֹטֵף
עַד אָן! עַד אָנָה לֹא תִשְׁקֹט
רֹאשׁ הַיְנוּקוֹת אַתָּה קוֹטֵף
מִבְחַר הַשּׁוֹשַׁנִּים תִּלְקֹט

הֵילִילוּ יַלְדֵי בֵּית הַסֵּפֶר
שְׂאוּ קִינָה אַתֶּם הַמּוֹרִים
חִגְרוּ הַלְבִּישׁוּ שַׂק וָאֵפֶר
כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל חֲבֵרִים

מַדּוּעַ כֹּה לָנוּ אֲיֻבְתָּ
הוֹי חֶרֶב לְשׁוֹכֵן גְּבוֹהִים
מִמַּעַל דּוֹדֵנוּ קָרָאתָ
מֹשֶׁה! עֲלֵה אֵל הָאֱלֹקִים

יוֹצֵר הַכֹּל, יְדִיד וְחָבֵר
אֶת מוֹסְרֵי צַוָּארְךָ פָּתַח
יְחִידְךָ בַּחַיִּים יְחַבֵּר
שָׁם עַל הָאֹהֶל אֲשֶׁר מָתַח

★

משורר אחר, ר׳ ברוך יוסף כהן, שכתב מליצות ומכתמים, פרסם בגיליון 180 (מאי 1879) של ״לה איפוקה״, שיר ארוך לכבוד תלמוד תורה הגדול וכל העושים למענו: ד״ר משה אליטיני (האיש משה), בנו קארלו (ויק׳ר׳־ל׳ו׳) שאול מודיאנו (שאול), ד״ר פירירה (תפ׳ר׳ה ר׳בה׳ העץ). אף כי היה יותר חרזן מאשר משורר, ודימוייו לפעמים נלעגים (״מלא כבוד הוא כחמת״...), היה מקובל מאד על משכילי הדור והרבה לכתוב ולפרסם חרוזיו.

תַּרְבּוּ בָּנִים קָרְבַּן אִשֶּׁה
שִׁירוּ לָאֵל שִׁיר לֹא יְנֻּשֶּׁה
שָׁלַח לָכֶם הָאִישׁ מֹשֶׁה
לְהָכִין אִתְּכֶם תַּלְמוּד תּוֹרָה

דִּרְשׁוּ אַחַי בָּאֵי שָׁרִים
וּתְנוּ תוֹדָה וַאֲמָרִים
לָעַד יִשְׂרָאֵל חֲבֵרִים
ה׳ דִּבֵּר וַיִּקְרָא.

לָבַשׁ צֶדֶק אֵזוֹר מָתְנָיו
נִדְבַת לִבּוֹ מְלֹא חָפְנָיו
גַּם הוֹד וִיקָר־לוֹ וּלְבָנָיו
הֵם יוֹבִילוּ שַׁי לַמּוֹרָא

תִּפְרֶה רַבָּה הָעֵץ חָמוּד
תַּלְמוּד תּוֹרָה הָיָה גַלְמוּד
עַתָּה יִהְיֶה לְנֵס וּלְעַמּוּד
אַךְ מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה

מָלֵא כָּבוֹד הוּא כַּחֵמֶת
גַּם חֲבֵרָיו אַנְשֵׁי אֱמֶת
וְשָׁאוּל גַּם הוּא לְכֶרֶם חֶמֶד
וּלְבַת צִיּוֹן כָּל הֲדָרָהּ

בְּרוּכִים אַתֶּם כֻּלְּכֶם לַה׳
וּבָרוּךְ שְׁמִי עֶבֶד ה׳
נוֹשְׂאֵי כַפּוֹת אֲנִי וּבָנַי
וְלַה׳ יָשִׂימוּ קְטוֹרָה

וכשמת המיסיונר, אוהב ישראל, פיטר קרוסבי[32], שהתרועע רבות עם ר׳ יהודה נחמה, השתתף ר׳ ברוך הכהן, מידידיו הוותיקים, בלווייתו, ולפני נשיאת הארון ובטרם נאמרו התפילות הנוצ־ריות, כובד בקריאת מזמור מ״ב מתהילים. למחרת פרסם ב״לה איפוקה״ (חשוון תרס״ה) קינה קצרה בעברית.

ר׳ ברוך יוסף הכהן כתב הרבה קינות, כגון הקינה על מות הצעירה נעמה די יוסף טולידנו (״לה איפוקה״ תרס״א), וכן כתובות על מצבות בצורת שירים[33].

★

רבים היו אז הצעירים, בעיקר מבני האמידים, שנסעו — אחרי שגמרו לימודיהם בבתי הספר החדשים שבעיר — ללמוד במוסדות חינוך גבוהים באיטליה או בצרפת. בדרך כלל היו בחורים אלה חיים ומבלים בצוותא ולעיתים הקימו אגודות או מועדונים. בתרל״ט (1879) יסדה קבוצת צעירים כזאת בפאריז אגודה בשם "La Jeunesse Orientale" ואם כי היו חניכי האליאנס ולמדו בצרפת, ידעו וכתבו עברית, ואף שלחו לעיתון ״לה איפוקה״ (גיליון 186) את השיר דלהלן, הקורא לנוער העברי ״לחיות באור החכמה״ ולהתקשר איש לרעהו ״נפש בנפש״:

אֲבוֹתֵינוּ יוֹם בְּאַרְצָם יָשָׁבוּ
מִמַּעְיְנֵי בִּינוֹת אוֹר שָׁאָבוּ
תּוֹרָה וְחָכְמָה יַחַד מָצָאוּ
עַם סְגֻלָּה גַּם בְּנֵי אֵל נִקְרָאוּ
כָּל גּוֹיֵי אֶרֶץ הָלְכוּ לְאוֹרָם
רַבִּים הִשְׁקוּ וְלֹא הוֹבִישׁ מְקוֹרָם
הָקִיצָה עַמִּי פְּקַח עֵינַיִם

רַב נִרְדַּמְתָּ בְּחֵיק עֲצַלְתַּיִם
לְכוּ נִשָּׁבְעָה בֵּאלֹהֵי הָעִבְרִים
לִחְיוֹת בְּאוֹר חָכְמָה לְבַל הֱיוֹת עִוְרִים
אֱלֵינוּ, מִי שֵׁם יִשְׂרָאֵל לוֹ תִפְאֶרֶת!
אֱלֵינוּ, מִי אַהֲבַת דָּת בּוֹ בוֹעֶרֶת!
לְכוּ וְנַשְׁזִירָה לוּלָאָה עֲבוֹתָה
וְנִקְשֹׁר אֶת עַמֵּנוּ נֶפֶשׁ בְּנֶפֶשׁ

*

בשנת תרמ״ג נפטר ד״ר משה אלאטיני, הרופא הנערץ, פטרון מוסדות הצדקה והחסד, הנדיב הגדול, ונאמרו עליו הספדים ונכתבו עליו קינות לאין ספור. קינה שנחקקה בציפורן ברזל, פשוטו כמשמעו, על דלתות בית הכנסת הגדול ק״ק איטליה, היתה זו שכתב יעקב משה אוטולנגי. אוטולנגי כאמור הוזמן מליוורנו לשלוניקי לנהל את בית הספר הקהילתי, תלמוד תורה הגדול, עם הריפורמות שנערכו בו ביזמתו של ד״ר אלאטיני. מלבד שיטות הלימוד והסדרים החדשים שהכניס למוסד, הוא ניסה להחיות את השפה העברית ע״י הצגת מחזות בשפה זו ע״י התלמידים. בהזדמנות זו ובהזדמנויות שונות אחרות, כתב שירים, קינות ומליצות לרוב (שאסף אותן רובן ככולן בספרונו צמח צדיק[34]). כן חיבר ספר ללימודי הדת (קאטשיזם בלע״ז), לתועלת תלמידי תלמוד תורה הגדול, בשם ״משפט ליעקב״ (דפוס עץ החיים, תרנ״ה).

כרוב המשוררים השלוניקאיים, וכרוב עמיתיהם העברים באירופה באותה תקופה, יש בשיריו בדרך כלל מליצה תנ״כית חרוזה, אם כי אין ספק שלשונו הנה בעלת עדינות ועושר כמסורת משוררי איטליה. והרי הקינה:

קול ענות

על מות איש רם ונשא עמוד הימני, ענוותן
כהלל רודף צדקה וחסד, הגביר המרומם
הרופא המובהק, איל קומינדאטור [35] משה אלאטיני
נ״ע, ברוך עדי שם תהלתו:

קוּמִי בַּת סָלוֹנִיק וְשִׁפְכִי בֶּכִי
כִּי תִפְאַרְתֵּךְ וְגַם תִּקְוָתֵךְ אָבָדוּ
שֶׁבֶר עַל שֶׁבֶר עַל רֹאשֵׁךְ יָרָדוּ
נוּדִי תוֹךְ אֵפֶר וּבָרְחוֹבוֹת לֵכִי
רְאִי אֵיכָה יָשְׁבָה בָּדָד הָאָרֶץ
הֵן צְוָחָה קוֹל הוֹמִיָּה וָפֶרֶץ

יוֹנֵק עִם אִישׁ שֵׂיבָה בַּחוּר וָעֶלֶם
עֵינָם בְּמַר בּוֹכָה לִבָּם צוֹרֵחַ
אֶרֶץ צְבִי תִצְעַק וְתִתְיַפֵּחַ
קוֹל נַחַל וּבִקְעָה מִישׁוֹר וָתֶלֶם
הַצּוּר תָּמִים יוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא יֹשֶׁר
קָרָא לְמוּל פָּנָיו אוֹהֵב הַכֹּשֶׁר

אַיֵּה עוֹזֵר דַּלִּים אִישׁ יְקַר רוּחַ
אָנָה הָלַךְ דּוֹדִי כְּלִיל וָנֵזֶר
אָב לְכֻלָּם וּלְמוֹלַדְתּוֹ רַב עֵזֶר
מֵחֶלֶד זוֹ כְּצֵל פָּס וּכְמוֹ רוּחַ.
עוֹבֵר דֶּרֶךְ! עֲמוֹד רְאֵה הַבִּיטָה
אִם כְּמַכְאוֹבֵנוּ אַתָּה רָאִיתָ

מִן שָׁמַיִם נִקְרָא מֹשֶׁה רוֹעֵנוּ
רוֹפֵא גָּדוֹל וְשַׂר אוֹר שִׁבְעָתַיִם
עַל זֶה דָוֶה לִבֵּנוּ הָיָה כַּמַּיִם
אִם מֹשֶׁה עָנָיו אֵין עוֹד אִתָּנוּ
בַּמָּרוֹם חֶבְיוֹן נַפְשׁוֹ יְקָרָה נָחָה
תִּתְעַנֵּג תִּתְעַדֵּן לָעַד שָׂמֵחָה

רימונים שתרם אדוארדו אלאטיני
לזכר אביו דאריו אלאטיני
(עתה בבית כנסת שלום וצדקה בת״א)

Rimonim donados por
Eduardo Allatini a la memoria
de su padre Dario Allatini

וכאשר באייר תרנ״ה (מאי 1895) מת ד״ר אנריקו פירירה — כתב אוטולנגי קינה אחרת, נוגעת ללב, על יליד עירו זה.

ד״ר פירירה, התיישב בשלוניקי בתקופה שלא היו בה כמעט רופאים מדופלמים. הוא וד״ר אלאטיני היו הראשונים — וזמן מה היחידים — שטיפלו בחולים המרובים, בידע, כישרון ומסירות, ופעמים רבות — שלא על מנת לקבל שכר. בכל ימיו עשה טובות וצדקות, היה פעיל מאד בוועד האליאנס המקומי, ואחרי מותו של דוד מורפורגו נבחר ליו״ר הוועד במקומו.

בלווייתו השתתפו המוני אנשים, והרב הראשי ר׳ יעקבאג׳י קוב׳ו שהספידו ליד ביתו, הדגיש במיוחד את פעילותו המסורה למען ארגונו מחדש של המוסד העתיק ביקור חולים.

והרי מה שכתב עליו אוטולנגי:

קול תאניה ואניה, על מות רב העליליה, תוכו רצוף
אהבה, דגול מרבבה, חכם בחכמת הרפואה, מגן
וצנה לעת השואה, רב חסד ותמים, עניו כהלל
מראשי העם ה״ה הקאב׳אליר אופ׳יסייאל, אוריאל
אברהם לופיס פירירה נ״ע, ביום עלותו שמים,
יום חלחלה ופיק ברכים, ח׳ לח׳ זיו ש׳ ק״ל נה״י
נשמ״ע [36] לפ״ק. תיקר נפשו לשוכן חביון, ותעמד
עד בא גואל לציון. אמן:

יְקָר בְּעֵינֵי אֵל חֲסִידָיו מָוְתָה
לְהוֹשִׁיבָם בְּגַן עֵדֶן, מָנוֹחַ
יְשָׁרִים וּתְמִימִים, לָהֶם יָאָתָה
לְהָפִיץ אוֹר עַל מִטָּתָם לִזְרוֹחַ
יִשְׂמְחוּ יַעְלְזוּ, עֲלֵי רֹאשֵׁימוֹ
יַזְהִיר נֵזֶר קָדוֹשׁ פְּאֵר אֱלֵימוֹ.

יָמִים אַף לֵילוֹת בַּקַּיִץ וָחוֹרֶף
בִּקֵּר חוֹלֵי שׁוֹכְנֵי בָּתֵּי חוֹמֶר
בְּכָל כֹּחוֹ וְלֹא פָּנָה עוֹרֶף
רַךְ דְּבָרוֹ מִשֶּׁמֶן לוֹ זַךְ אֹמֶר
הֵרִים פֹּה קֶרֶן כָּל בָּתֵּי הַסֵּפֶר
מְנֻעָרִים וַעֲלָמוֹת עַם שֶׁפֶר

אַנְשֵׁי הָעִיר הַזֹּאת כֻּלָּם אָבָלוּ
כִּי פָס רוֹפְאִים אִישׁ לֵב הַטֹּהַר
רֵעָיו לְאוּרִיאֵל לְפִיו שָׁאָלוּ
מוֹעֲצוֹתָיו הָיוּ לָהֶם לְזֹהַר
רָצוּי לְרוֹב אֶחָיו מָגֵן תִּפְאֶרֶת
פֶּלֶא יוֹעֵץ בֵּין מַכִּירָיו כּוֹתֶרֶת.

מִשַּׂעֲרוֹת רֹאשׁוֹ חֲסָדָיו רַבּוּ
מִיּוֹם הִוָּלְדוֹ עַד קֵץ חַיֵּיהוּ
פַּחֵי נֶפֶשׁ בִּרְאוֹת פָּנָיו רָהָבוּ
לֹא רָמוּ עֵינָיו לֹא גָבַהּ לִבֵּהוּ.
מַלְכֵי עַמִּים.מֵאָז רוּחוֹ כִּבֵּדוּ
אוֹתוֹת הַתְּעוּדָה לוֹ לֹא כִחֵדוּ

לִיווֹרְנוֹ תֶּאֱבַל עִיר מוֹלַדְתֵּךְ
לִשְׁמוּעָה רָעָה, הַשָּׂק יַחְגּוֹרוּ
אָבְלוּ הָרוֹפְאִים עַם קְרוֹבֶיךָ
קִינִים וָהֶגֶה וָהִי בִּבְכִי יָשִׁירוּ
אֱלֵי קֶבֶר בָּאתָ טֶרֶם הַכֶּלַח
חוּט חַיֶּיךָ גָּדַע הַמָּוֶת בְּשֶׁלַח

הָעִיר מַה תֶּהֱמִי? מַהֵר הָסִירִי
מֵעָלַיִךְ עֶצֶב, לֹא עוֹד תִּדְמָעִי
אֲנָחוֹת וִיגוֹנוֹת לֹא עוֹד תַּזְכִּירִי
שִׂישִׂי וְשִׂמְחִי לְקוֹלִי שְׁמָעִי
לֹא מֵת פֵּירֵירָה, יִחְיֶה עוֹד לָנֶצַח
יְדִיד נַפְשֵׁנוּ, בְּעַם סְגֻלָּה נֵצַח.

קינה אחרת על אלאטיני נתפרסמה בעילום שם ב״לה איפוקה״ גליון 353, תשרי תרמ״ג (25/9/82). להלן שלושה מבתיה:

מַה תֶּהֱמִי הָעִיר מַה תִּצְעָקִי
מַה קוֹל הֶגֶה וָהִי וְגַם יְלָלָה
הָאִישׁ מֹשֶׁה גָּדוֹל זַךְ וְנָקִי
מֵעָלֵינוּ צִלּוֹ סַר בְּבֶהָלָה
עַל שֶׁבֶר זֶה אַחַי רֵעַי
חֳמַרְמְרוּ מֵעַי מֵעַי – – –

לֹא קָם וְלֹא יָקוּם עוֹד כְּמֹשֶׁה
רוֹעֵה צֹאן מַרְעִיתוֹ שַׂר נֶאֱמָן
רֵיחַ נִחֹחַ הוּא קָרְבַּן אִשֶּׁה
נִקְרַב עַל מִזְבַּחֲךָ הָאֵל הָרַחְמָן
עָלָה מֹשֶׁה לַשָּׁמַיִם
עֵינִי עֵינִי יוֹרְדָה מַּיִם

שַׂרְפֵי קוֹדֶשׁ עַתָּה הֵן יוֹצְאִים
לִקְרַאת מֹשֶׁה בְּשִׁיר וּבִרְנָנָה
עִם לַהֲקַת מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים
הָאוֹמְרִים לְשׁוֹכֵן מְעוֹנָה
אַשְׁרֵי הָאִישׁ שֶׁכָּכָה לוֹ
נֵרוֹ לֹא יִדְעַךְ בְּהִלּוֹ

גם המורה הוותיק, מי שהיה המנהל הממשיך לבית הספר הראשון בשלוניקי שיסדו ר׳ יהודה נחמה (קוליג׳ו די פאדרי די פ׳אמילייה), חיים אשר שלם, אף הוא כתב קינה נוגעת ללב על מות אלאטיני, פטרונם של כל ה״משכילים״ והמורים (״לה איפוקה״, י״ט בתשרי תרמ״ג, 1/10/1882); והרי קטע ממנה:

אָבִי אָבִי רוֹעֵה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל
אֶת מִי אֶשְׁלַח וּמִי יֵלֶךְ לִי אֵין מְנַהֵל
אַיֵּה כְּרוּב סוֹכֵךְ, אַיֵּה בִּלְתְּךָ גּוֹאֵל
אִישׁ חֲמוּדוֹת, מִי זֶה לְהִדַּמּוֹתְךָ יוֹאֵל

לְסַפֵּר כָּל הוֹדְךָ יִלְאוּ הָרַעְיוֹנִים
לְכָל אַחֶיךָ רָצוּי, גְּדוֹלִים וּקְטַנִּים,
לֹא שָׁקַטְתָּ עֲדֵי הִשְׁקִיטְךָ מְדָנִים
לֵב טָהוֹר עַל נְדִיבוּת קַמְתָּ בְּמַאֲמִינִים

נִיבִי לְךָ צוּרִי זָכְרָה עֲנוֹת מֹשֶׁה
נִיר תֵּן לוֹ וּלְבָנָיו, אַל יְהִי בָם נִקְשֶׁה
נִין נֶכֶד בְּעַמּוֹ כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה
נִיד שְׂפָתַי אֲכַלֶּה, זְכוּת מֹשֶׁה עַל תְּנַשֶּׁה

אולם נכתבו אז לא רק קינות אלא גם שירים ״שמחים״ יותר. והרי לדוגמא שיר שחובר ע״י אוטולנגי בתשרי תרמ״ה (ספטמבר 1885) והושר בטקס קבלת הפנים למושל שלוניקי החדש חאסאן פאשה (שבא במקום חאקי פאשה):

יוֹם בּוֹאֲךָ פֹּה צָהֳלָה וְשָׂמְחָה
עִיר שָׁלוֹנִיקִי זְמִירוֹתֶיהָ תַּשְׁמִיעַ
תַּחַת חָאסָאן פָּאשָׁה תִּהְיֶה צָלֵחָה
תָּרִים מַעֲרַכְתָּהּ אוֹרָהּ תוֹפִיעַ

הָאֵל הַנֹּצֵר לָעִיר וְחָלַק
חֶסֶד לַאֲלָפִים רֹדְפֵי יוֹשֶׁר,
עָלֶיךָ כְּבוֹדוֹ יִהְיֶה זוֹרֵחַ

לְךָ יִתְּנוּ יְקָר וּבִלְעָדֶיךָ
לֹא יָרִים אִישׁ יָדוֹ, הַלֵּל יַבִּיעַ
זֶרַע יְשֻׁרוּן, עַל יוֹשֶׁר לְבֶךָ
ועל כִּי נֶפֶשׁ נַעֲנָה תַּשְׂבִּיעַ

כָּךְ הוּא יָמִים יוֹסֵף עַל יְמֵי מֶלֶךְ
יִפְקְדֶנּוּ בְּבָנִים הוֹן וָעוֹשֶׁר
אַל נָא יְהִי עוֹלָם בְּלִי יָרֵחַ[37].

להלן שיר אחר משלו שהושר ע״י מקהלת תלמוד תורה הגדול בחגיגת יריית אבן הפינה לבניין החדש להרחבתו של המוסד, ביום ב׳ כ״ד באייר תרמ״ד (19/5/84):

מַה נִּכְבָּד הַיּוֹם כִּי תּוֹךְ עֵדָה רָמָה
רָאשֵׁי הָעָם מְגִינֵי אֶרֶץ שֶׁפֶר
אֶבֶן בֹּחַן פִּנָּה פֹּה בֵּית הַסֵּפֶר
בְּנֹעַם שִׁיר חָדָשׁ וָגִיל הוּשָׂמָה

מָגֵן אָבוֹת יָגֵן עֲלֵי רָאשֵׁנוּ
זְכוּת צִדְקָתָם עָלֵינוּ יוֹפִיעַ
תּוֹרַת אֱמֶת לָעַד תַּגְדִּיל תַּשְׁפִּיעַ
כִּי הִיא חַיֵּינוּ וְאוֹרֶךְ יָמֵינוּ

יְהַלְלוּ אֶת שֵׁם שׁוֹכֵן שָׁמַיִם
כִּי הֵן הִגַּעְנוּ לִמְחוֹז חֶפְצֵנוּ
אִם רֵאשִׁית הַבִּנְיָן רָאוּ עֵינֵינוּ
בִּשְׁלֵמוּתוֹ נַעֲלוֹז שִׁבְעָתַיִם

חֵיל הַמִּתְנַדְּבִים אֵל נָא הַצְלִיחָה
בְּשׂוֹבַע שְׂמָחוֹת אֶת שְׁנוֹתֵימוֹ
תַּאֲרִיךְ, וְתָמִיד בְּאָהֳלֵימוֹ
רֶוַח וְהַצָּלָה לָהֶם הַרְוִיחָה

★

פרשת דרייפוס הכתה גלים חזקים בשלוניקי. בהתחלה כאשר האמינו בעלילה, היו הכל נבוכים. אך כשפתח אמיל זולה במלחמה באנטישמים הצרפתים ב״אני מאשים״ שלו, ובפרט כאשר יצא דרייפוס זכאי, פצחו בני שלוניקי בקול ענות צהלה, כתבו מאמרים, חוברות, ספרונים, שירים בכל השפות; שלחו מכתבים ומברקים לדרייפוס, לאשתו, לפרקליטיו; ולזולה אף שיגרו שי — אלבום ציורים, שהוגש לו ע״י שמואל סעדי הלוי, ששהה אז בפאריז.

בין השירים האלה היה שירו של אוטולינגי ״דרור״ (״איל אב׳יניר״, שנת תר״ס):

דְּרוֹר! הֶאָח! יִפָּתַח בֵּית הַסֹּהַר
רֶגֶל יְשָׁרָה תִּפָּתַח מִכֶּבֶל
יֵהָפֵךְ הָאֹפֶל לְשֶׁמֶשׁ צֹהַר
יֵהָפֵךְ קוֹל נְהִי לְקוֹל הַנֶּבֶל

רַנֵּן יְרַנְּנוּ בֵּין אַנְשֵׁי עֵבֶר
יָשִׁיר מַעֲלָלָיו גַּם שָׂב גַּם נַעַר
יַחַד עָשִׁיר וְאֶבְיוֹן יְשָׁרִים חֶבֶר

פַּלְּסוּ מַעְגָּל לְאֹהֵב הַטֹּהַר
וּמִשִּׁכְמוֹ הֵסִירוּ עוֹל וָסֵבֶל
סִנְסַן רוֹזְנִים הוּא דְרַיְפוּס טוֹב תֹּאַר
דָּגוּל מֵרְבָבָה בֵּין אֶחָיו חֶבֶל

פִּתְאֹם הָאֵד יָבוֹא עַל רַבִּים שַׂעַר
וְלַעֲרִיצִים בָּהּ יֵרֵד שֶׁבֶר
סַעַר יִרְדְּפֵם אֲבַדּוֹן וָצַעַר

שיר אחר ממשורר לא נודע, הוא ״תחינת דרייפוס״ בו מתאונן הנאשם עצמו על מר גורלו. להלן קטעים ממנו:

עָלַי הִמְטִירוּ אֲבָנִים, נְקִי כַף וּבַר לְבָב
דָּנוּנִי לְהוֹלֵךְ שׁוֹבָב רָכִיל אֲנִי קְרָבָיו
פָּצוּ פִיהֶם כָּל אוֹיְבַי הָרְחַקְתִּי מֵאֹהֲבַי
וְאֶרֶץ מוֹלַדְתִּי אוֹי עָלֶיהָ לִבִּי דַוָּי
רָאשֵׁי עַם וְשַׂר צָבָא הִכּוּנִי עַל קֵבָה
גֵּרְשׁוּנִי כְּאִשָּׁה זָבָה בַּמִּדְבָּר בָּעֲרָבָה
יָחִיד הוּבֵאתִי כַּשֶּׂה בְּלִי מָעוֹז וּמַחֲסֶה
לְאִי צִיָּה מְכֻסֶּה, עָנִי וְאֶבְיוֹן וּמְנֻסֶּה
דּוֹם לַה׳ וְקַוֵּה בְּלֵב נִשְׁבָּר וְנִדְוֶה
כִּי אֶת נַפְשִׁי יַרְוֶה עִמִּי בֵּיתִי, אֱלוֹהַּ — — —

המורה הצעיר, שהתגלה כמשורר פורה, א׳ י׳ אשכנזי, אף הוא אזר אומץ וכתב על דרייפוס כלהלן (לה איפוקה 1103, כ״ו בחשון תרנ״ט):

דֶּגֶל נִצָּחוֹן אֱמֶת עַל מְרוֹמֵי קֶרֶת
יָעוּף יִתְנוֹסֵס בְּמֶרְחֲבֵי שָׁמַיִם
צֶדֶק וָיוֹשֶׁר יַעַנְדוּ עַל רֹאשׁוֹ כּוֹתֶרֶת
שֶׁמֶשׁ מִשְׁפָּט הֵפִיץ בּוֹ פַּז קַרְנַיִם

יְכַס עַד שְׁאִיָּה, אוֹר בְּרַק הַיּוֹשֶׁר
בִּתְהוֹמוֹת נְשִׁיָּה, כְּעָלֶה יִבּוֹלוּ
מֵחַדְרֵי מַשְׂכִּיּוֹתָם פּוֹעֲלֵי הַכּוֹשֶׁר
אֹרַח מִשְׁפָּט מַעְגְּלֵי אֱמֶת יְסַלּוּ

רְוֵה שִׁגָּעוֹן יַדִּיחַ לְמוֹרְדֵי אוֹר וָצֶדֶק
פִּתְאוֹם יוֹרֵם כַּמּוֹץ יְסוֹעַר מִגֹּרֶן
יְשׁוֹטְטוּ בָּרְחוֹבוֹת כְּמוֹ מְשׂוּכַת חֵדֶק
יָנוּעוּ כַּשִּׁכּוֹר, כְּיוֹשֵׁב עַל תּוֹרֶן

פּוֹרֵחַ נֵזֶר יֶשַׁע בְּפָּרִיס יְשָׁמַע
זוֹלָה קָם כְּגִבּוֹר מִתְרוֹנֵן מִיַּיִן!
בְּגַן הַמִּשְׁפָּט זֶרַע אֱמֶת זוֹרֵעַ
בְּמִפְעָלֵי לְאַבּוּרֵי מְגַמַּת כָּל עָיִן

יְהוּדִים לַמָּוֶת! יִצְוְחוּ יִתְהוֹלָלוּ
מוּל יִשְׁרֵי־לֵב יוֹרוּ חִצֵּי לַעֲגֵימוֹ
כּוֹתְבֵי־עָמָל אֱלֵימוֹ יִתְבּוֹלָלוּ
אָכֵן, קוֹרֵי־עַכָּבִישׁ כָּל מִפְעָלֵימוֹ

וּבֶרְנַרְד עַל זֹאת הִטִּיף כָּל אִמְרֵי שֶׁפֶר
פְּרֶינְסַאנְסֵי ח׳וֹרֶס לַקְרָב הִתְיַצָּבוּ
שֵׁם שׁוּרִיר קִיסְטְנִיר יְהִי חָקוּק בַּסֵּפֶר
פִּיקָאר, קְלֵימַאנְסוֹ עַל הָאֱמֶת יִלְהָבוּ[39].

סַלּוֹן וּמַמְאִיר מִכֶּרֶם רֶשַׁע קֻצָּצוּ!!
לוּסִי[39] שִׂמְלַת קַדְרוּתֵךְ מֵעָלַיִךְ הָסִירִי
עָוֶל וּמִרְמָה עַל כַּנְפֵי רוּחַ נָסוּ[40]
מוּל אַלּוּף נְעוּרַיִךְ פָּנַיִךְ הָאִירִי

גם על אמיל זולה שהגן בגאווה על דרייפוס והצדק נכתבו שירים ומכתמים לרוב, וכאשר מת בספטמבר 1902, כתב עליו אלמוני (״לה איפוקה״, תרס״ה):

על מות איש צדיק אמיל זולה זכרונו לברכה
כל עם צרפת, וכל אמת שפת, ואני הקט,
קוראים איכה הידד, איכה הד עד, איכה ישבה בִדד...

לָבַשׁ הוֹד הָאֱמֶת כַּשִּׂמְלָה
עָמַל לִצְדָקָה כַּגְּמָלָה
הֵכִין דֶּרֶךְ הַחֶסֶד זוֹ לָהּ
בְּכִי מָר כִּי מֵת גּוֹאֲלָהּ

זוֹלָה, זוֹלָה מִי זוּלָתֶךָ
סוֹפֵר מָהִיר כִּי אֵין בִּלְתֶּךָ
תָּמִים יָשָׁר בְּאוֹר פָּנֶיךָ
הוֹלֵךְ וָאוֹר אוֹר לְפָנֶיךָ

✶

משה אוטולנגי, שנחשב — אַחֲרֵי מות ר׳ יהודה נחמה — כ״משכיל״ העברי הראשון במעלה בעיר, הפך במשך הזמן לפטרונם של המורים וחובבי שפת עבר, שראו בו את מורם ורבם.

להלן שיר תהילה עליו שנכתב בשנת תר״ס ע״י אחד מתלמידיו משה דוד מרקוס ״דורש שלומו וטובתו״:

מִפְּרִי אַרְשִׁי שַׁי עַתָּה אוֹבִילָה
שִׁבְחֵי תוֹדָה לְךָ מוֹרִי אַקְרִיבָה
הוֹדְךָ לְזַמֵּר נַפְשִׁי הוֹאִילָה
יְלָדִים מִבַּר לֶקַח, לֹא תַרְעִיבָה

עֵץ דַּעַת תִּטַּע לָעַד בְּקִרְבֵּמוֹ
קֹדֶשׁ פִּרְיֵהֶם יִפְרֶה מַעְלָה מָעְלָה
בִּגְדֵי סִכְלוּתָם תָּסִיר מֵאִתָּמוֹ
אַךְ לְטוֹבָתָם תָּשִׂים לְיוֹם לַיְלָה

וּלְמַעֲנָם תְּסוֹבֵב לְכָל רוּחַ   יָמִים וּשְׁנוֹת חַיִּים עַל כֵּן יוֹסִיפוּ
טֶרֶם צֵאתְךָ מֵחֶדֶר הוֹרָתֶךָ[42]   נִינְךָ נְכָדֶיךָ כֻּלָּם יַחַד
וּתְבַקֵּשׁ מִחְיָתָם וְלֹא תָנוּחַ   גַּם לְעוֹלָמִים כֹּחַ תַּחֲלִיפוּ
לְהַחֲיוֹתָם רַק מַטָּרָתֶךָ   יִשְׁמָרְךָ הָאֵל מִשּׁוֹאָה וָפַחַד

כאשר נפטר אוטולנגי בשנת תרס"א, נערכה לו לוויה המונית שהשתתפו בה כמובן כל תלמידי תלמוד תורה הגדול ומוריו, ובה הוספד ע"י רבי עמנואל ברודו, ואחרים. תלמידיו הרבים ביכו את מותו מתוך כאב ובעלי הכשרונות שביניהם כתבו עליו קינות רבות. להלן אחת מהן חתומה ע"י "אחד מתלמידיו":

מַדּוּעַ קוֹל נְהִי וָהִי פִּתְאוֹם נִשְׁמַעַת
שַׁמָּה וְעִצָּבוֹן בִּפְנֵי הָעָם נִרְאָתָה
הָאִישׁ מֹשֶׁה אֵינֶנּוּ, עָלָיו עַיִן כֹּל דּוֹמַעַת
אֲשֶׁר הֶעֱלָנוּ מִסִּכְלוּת מֵעֲוֻלָּתָה — — —
יוֹרֶה דֵעָה, מַשְׂכִּיל, חוֹקֵר עַל דַּת צוּרֵנוּ
נֶאֱמָן בְּבֵית אֵל, רוֹעֵה צֹאן קָדָשִׁים
גָּז חִישׁ חָלַף עָבַר מֹשֶׁה צוּרֵנוּ[34] — — —

גם תלמידו משה טאזארטיס, הוא "המבי"ט", השתפך על מותו:

זֶה הָאִישׁ מֹשֶׁה מֵעָוֶל בּוֹרֵחַ
הֵרִים תַּלְמוּד תּוֹרָה וַיַּעַשׂ חַיִל
וַיִּסְבּוֹל תְּלָאוֹת יוֹמָם וָלַיִל
אַךְ יִשְׁרַת לִבּוֹ עָלַי לְשַׁבֵּחַ — — —
מִיּוֹם הִשְׁתַּקְעוֹ[44] שׂוֹרְקִים נָטַע
כָּל עֵץ כָּל פְּרִי שָׁם יִפְרְחוּ יָנוּבוּ
דְּבַשׁ וְחָלָב בְּגַן זֶה יָזוּבוּ
גַּם מְקוֹר מַיִם חַיִּים בּוֹ נוֹבֵעַ
המבי"ט, תַּלְמִידוֹ הַקָּטֹן
שֹׁפֵךְ דֶּמַע כַּקִּיתוֹן

המבי"ט (משה בן יוסף טאזארטיס), אחד מבעלי הכשרונות הצעירים, שנחשב לאחר זמן לראש הידענים בעברית והדרשן האהוד בעיר, היה אחד המשוררים הפוריים ביותר, והרי כמה דוגמאות משיריו.

הבארונית הירש תרמה אז סכום כסף ליהודי שלוניקי כדי שיחלקו אוכל לעניים בצהריים בבתי־הספר של אליאנס, הוא הגיב על כך בשיר דלהלן:

לְכוּ רֵעַי! נִשְׁפּוֹךְ שִׂיחֵנוּ בִּנְפָשׁוֹת שְׂמֵחוֹת   יִפְתַּח שַׁעַר לְקַבֵּל תְּחִנַּת זֶרַע נִבְרִים
וְנִשָּׂא לְבָבֵנוּ לִפְנֵי אֱלֹקֵי הָרוּחוֹת   הַמִּתְפַּלְּלִים עֲתֶרֶת חַיִּים בְּעַד בַּת שָׂרִים

זֹאת אֵשֶׁת חַיִל אֵם בְּיִשְׂרָאֵל הֲדַסָּה תַּמָּה
הַנִּכְבֶּדֶת וְהַנְּדִיבָה בָּרָה כַּחַמָּה

לְבָבוֹת עָמְדוּ מִלִּדְרוֹשׁ פְּעוּלוֹתֶיהָ
וּלְשׁוֹנוֹת נִלְאוּ מִלִּפְרוֹשׁ אֶת פְּרִי צִדְקוֹתֶיהָ

דַּלִּים וְאֶבְיוֹנִים תָּחוֹן וְתַמְצִיאֵם אֲרוּחוֹת
תָּפֵק לָרָעֵב נַפְשָׁהּ וְלִנְפָשׁוֹת נֶאֱנָחוֹת

לִמְנוּחַת נֶפֶשׁ אִישָׁהּ בִּנְוֵה נְשָׁמוֹת טְהוֹרוֹת
בְּשַׁסְפִּיר חֶבְיוֹן אֲשֶׁר בִּצְרוֹר הַחַיִּים צְרוּרוֹת

זָכְרָה אֱלֹקֵינוּ, לַבָּרוֹנֵסָה קְלָרָה דֵּי הִירְשׁ
אֶת כָּל הַטּוֹבוֹת הָאֵלֶּה בְּכָל הָאָרֶץ תַּשְׁרִישׁ – – –

ביום הולדתו של מנהל בתי הספר של האליאנס, יוסף מאטאלון [45], כתב לו טאזארטיס, שהיה מורה שם, את השיר הבא (״איל אב׳יניר״, י״ג בשבט תר״ס):

לִבִּי מְעִיר אֶת שִׁירֵי בְּפִי עֵטִי
כְּמֵיתְרֵי כִּנּוֹר בְּיַד מְנַגֵּן
יוֹם הֻלֶּדֶת יוֹסֵף דָּרַכְתִּי קַשְׁתִּי[46]
כִּי הוּא נֵרִי וְזַרְחִי וְגַם מָגֵן

וּמַעֲלָלָיו כְּפֶלֶג בַּצָּמָא
וְטוּבָתוֹ וְחַסְדּוֹ חוֹפְפִים עָלַי
לוֹ אַקְרִיב חֲנוּת עֹמֶר, אֲלֻמָּה
לוֹ הֲכִינוֹתִי מָקוֹם בֵּין כְּתָלַי

יְקַבֵּל אֲדוֹנִי מִנְחַת זִמְרָתִי
כִּי עָלְזָה נַפְשִׁי, רוּחִי שָׂמֵחָה
וּבְיוֹם שִׂמְחָתֵנוּ יָרַדְתִּי גַּנָּתִי
לָקַחַת מִזִּמְרָהּ אֲשֶׁר פָּרָחָה

סַפֵּר רִגְשֵׁי לִבִּי שְׂפָתִי תִּקְצַר
אַךְ אֶדְרֹשׁ אֶל אֵל יָשִׁיב גְּמוּלֵהוּ
יְהִי כְּגַן רָוֶה לֹא יִרְאֶה מֵצַר
וְהַשַּׁלְוָה תִּשְׁכּוֹן בְּאָהֳלֵהוּ

פִּי שְׁנַיִם יִהְיֶה לוֹ הוֹד וָאֹשֶׁר
לְזַיִת רַעֲנָן יִדְמֶה וּלְאַלּוֹן
יָנוּב בְּשֵׂיבָה בְּבָנִים וּבְעוֹשֶׁר
אַךְ תִּהְיֶה לְרֹאשׁ יוֹסֵף מָאטָאלוֹן

שנתיים לפני כן, כאשר נשרף חלק מתלמוד תורה, ב־ב׳ באב תרנ״ח, כתב המבי״ט מר נפשו [47].

יִרְמְיָה! אֶצֹּל עָלַי מֵרוּחֲךָ
אַלְּפֵנִי לָשֵׂאת קִינָה וִילָלָה
מַר אֲקוֹנֵן כְּבִימֵי גָלוּתֶךָ
וְכָל שׁוֹמְעַי יִמָּלְאוּ חַלְחָלָה – – –

בְּאָב הַתּוּגוֹת בַּשֵּׁנִי לַחוֹדֶשׁ
לֵיל חֲמִשִׁי בִּשְׁנַת לֹא עוֹד תַּחֲרִי״ם
שְׂרֵפָה נָפְלָה בִּמְקוֹם הַקֹּדֶשׁ
תַּלְמוּד תּוֹרָה מִקְדָּשׁ מְעַט לַיְשָׁרִים – – –

זֶה לָנוּ חָמֵשׁ שָׁנִים פַּעֲמַיִם[48]
תּוֹךְ קִירוֹת לִבֵּנוּ, קוֹל הֶלֶם פַּעַם
וּמֵאָז בָּאנוּ בָאֵשׁ וּבַמַּיִם
שֶׁבֶר עַל שֶׁבֶר, מַהֲלוּמוֹת רַעַם – – –

מִכָּל פִּנָּה בְּלֵב נִשְׁבָּר יָרוּצוּ
לְהִלָּחֵם מוּל תַּבְעֵרָה בְּמַיִם
אַךְ תּוֹחַלְתָּם נִכְזָבָה וַיָּקוּצוּ
מַה זֶּה יִהְיֶה, אִם לֹא חָלוּ יָדַיִם!! – – –

אולם אחרי האבל על שריפת ת״ת, באו ימי שמחה כאשר נחנך בית הכנסת הגדול ״בית שאול״ בשכונת ״קאמפאניאס״ שנבנה מתרומות סיניורה פ׳אקימה לזכר בעלה הגביר שאול מודיאנו והמשורר נד״ר — שלא ידעתי מיהו — נותן ביטוי רב רגש למאורע גדול זה בחיי הקהילה:

הִנָּשֵׂא הִגָּיוֹן, בְּנוֹת הַשִּׁיר קוּמְנָה
לְרִקְמוֹת תּוּבַלְנָה בְּהֵיכָל אֵלֶיךָ
קַחְנָה כִּנּוֹר וְתוֹף, פִּרְחֵי גִיל חֲגֹרְנָה
הַשְׁמַעְנָה שִׁיר לְתוֹדָה עַל אֵל גָּבוֹהַּ

מִשְׁכְּנוֹת אֵל רַבִּים נִבְנוּ בְּעִירֵנוּ
וְאַתָּה ״בֵּית שָׁאוּל״ עַל כֻּלָּם עָלִיתָ
נִשְׂגָּב בִּנְיָנְךָ לְהַנְווֹת אֱלֹקֵינוּ
פִּנַּת יִקְרַת מוּסָד, לְמָשָׁל הָיִיתָ – – –

מַה נִּכְבָּד הַיּוֹם כֻּלּוֹ הוֹד וְתִפְאֶרֶת
בְּיוֹם הַגִּיל שָׂחִים כָּל לֵב שָׂשׂ וְשָׂמֵחַ
לַחֲנוּךְ מְעוֹן אֵל הוּחַג חַג עֲצֶרֶת
לְאֵשֶׁת חַיִל עָלֵינוּ לְשַׁבֵּחַ – – –

מַה עֲדִינָה פָּאקִימָה מֵאֵל מְבוֹרֶכֶת
עוֹד תָּנוּב בְּשֵׂיבָה שָׁלֵו נָוֶה
דֶּרֶךְ חֶסֶד שׁוֹמֶרֶת הַצְנֵעַ לֶכֶת
גֶּפֶן פּוֹרִיָּה שָׁלְחָה קְצִירֶיהָ

גָּדוֹל כְּבוֹד ״בֵּית שָׁאוּל״ מָלֵא זֹהַר
בָּנוּי לְתַלְפִּיּוֹת אוֹר קָדוֹשׁ יוֹפִיעַ
נֶחְמָד, יָפֶה, בָּהִיר, לוֹ הָדָר וָתֹאַר
תּוֹאַר מִכְלְלוֹ אֵין מִלִּים לְהַבִּיעַ

עֲנָפֶיהָ אַרְזֵי אֵל אֲצִילֵי אֶרֶץ
הֵם פְּנֵי הָעִיר מַחֲזִיקֵי כָּל בֶּדֶק
יִרְאֵי אֱלֹקִים עוֹמְדִים בַּפֶּרֶץ
יְלִידֵי אֵם חֶסֶד בְּנֵי מַלְכִּי־צֶדֶק – – –

★

בבתי הספר הקהילתיים והפרטיים שנתרבו כפטריות אחרי הגשם, לימדו מורים צעירים, בעיקר בוגרי תלמוד תורה הגדול — היו ביניהם גם מסיימי הכיתה המיוחדת לתלמוד ופוסקים — שרובם ידעו עברית על בוריה. כפי שמסופר ברשימה אחרת בספר זה, ראו מורים אלה את מקצועם כייעוד, ואת הפצת העברית — כאידיאל לאומי נשגב. על כן השתדלו להשתלם בשפה ובדקדוקה [49], ועל הידיעה היסודית בתנ״ך שהיתה להם נוספו ידיעת המדרשים (ולפעמים גם גמרא). הם היו בקיאים בשירת ספרד, השתדלו לדעת ספרות עברית חדשה, שירת ההשכלה, ולקרוא את המאספים הספרותיים, ובעיקר את העיתונות העברית שהופיעה בגאליציה, פולין ורוסיה [50]. באורח טבעי ראו מורים אלה חובה לעצמם למשוך בעט סופר ורבים מהם כתבו שירים, שבחלק מהם ניכר כישרון ברור וטבעי, ובחלקם — בולט המאמץ אך לא תמיד מתגלה המוזה.

מן המורים הצעירים שנתברכו בפוריות ובכישרון היה גם א׳ י׳ אשכנזי, שכבר הבאנו מפרי עטו לעיל, ושהרעיף מחרוזיו על הציבור השלוניקאי במשך כארבעים שנה. טבעי היה שבהזדמנות ראשונה יכתוב מכתם לכבוד מנהל בית הספר שבו לימד באותה תקופה, אלברט בנימין עמאר:

אֵשׁ קִנְאַת הַדָּת בְּקִרְבְּךָ בּוֹעֶרֶת
לְהָפִיץ הַשְׂכָּלָה אַךְ מְגַמָּתֶךָ
בִּשְׂפַת עֵבֶר נִשְׂגָּבָה! פִּנָּה מוּקֶרֶת
יָרִיתָ חֵץ רוּחֲךָ אֶל מַטָּרָתֶךָ, – – –

מִבֵּית סִפְרְךָ אוֹר הַשְׂכָּלָה זוֹרֵחַ
רְצוֹנְךָ לְמַדָּעִים נֶגֶד בְּנֵי עַמֶּךָ,
יִפְרַח בְּשָׁלוֹנִיק כְּתָמָר פּוֹרֵחַ!

כאשר ירד בחשוון תרנ״ט בשלוניקי ברד כבד, שאפילו הזקנים לא זכרו כמוהו, (וכינוהו שנים רבות בשם ״איל פידריסקו גראנדי״), נתגייסו כמה משוררים וחרזנים להנציחו בחרוזיהם. הרבה פזמונים נכתבו עליו באיספאניולית, אם תוך תיאור דראמאטי או מתוך בדיחות הדעת, שכן הגגות נשברו וכל זכוכיות החלונות נופצו, ואפילו בית החרושת לרעפים של אלאטיני, לא היה יכול לספק את כל התצרוכת לתיקון הגגות... אשכנזי מצא כאן הזדמנות טובה להפגין כשרונו בתיאור איתני הטבע ומצוקת ״הקריה הנשגבה וההומיה״, שתושביה נשארו ללא קורת גג, פשוטו כמשמעו:

הַשֶּׁמֶשׁ בְּחַדְרֵי־יָם, וְזָהֳרוֹ הִשְׁקִיעַ
בְּמַעֲטֵה־שַׁחֲרִית, תֵּבֵל מִתְעַטֶּפֶת
הַנֶּשֶׁף בְּאָפְלוֹ יִקְרַב, וּדְמָמָה יַצִּיעַ
נִשְׁמַת אִישׁ מֵעֲמָלוֹ מַרְגּוֹעַ שׁוֹאֶפֶת

כָּל עֲצֵי רַעֲנָן, יְרַק־דֶּשֶׁא וָכֶרֶם
כֻּלָּמוֹ, כְּאַגְמוֹן רָאשֵׁימוֹ כָּפָפוּ
כּוֹרְמִים וְיוֹגְבִים יְיֵלִילוּ, חֶרֶם!
מִנִּי־סַעַר־קֶטֶב עוֹבְרֵי דֶרֶךְ סָפוּ

וּבְחוּצוֹת שָׁלוֹנִיק הַדּוּמִיָּה שׂוֹרֶרֶת,
בִּרְחוֹבוֹתֶיהָ אֵין יוֹצֵאת, אֵין צְוָחָה נִשְׁמַעַת
דְּלָתוֹת עַל מַסְגֵּר! אִשָּׁה אֶל רְעוּתָהּ אוֹמֶרֶת
הַגְּבָרִים אֶל נָוֵימוֹ, נֶחְבָּאִים כַּתּוֹלַעַת

יוֹשְׁבֵי הַכִּכָּר בְּמָרַת נֶפֶשׁ יִצְוָחוּ
אַבְנֵי הַבָּרָד דְּלָקוּנוּ עַל הַרְרֵי נֶשֶׁף
נוּסוּ, הִשָּׁמְנוּ בַּצּוּר, עוֹזְרֵי רַהַב שָׁחָחוּ
אַיִל תַּעֲרוֹג, יִכְמוּ חֲסִידָה וּבְנֵי רֶשֶׁף

שָׁמַיִם בְּעָבֵי עֲרָפֶל הִתְקַדָּרוּ
זֹהַר יָרֵחַ, כּוֹכָבִים בְּהִלָּם, אֵינֵמוֹ
עוֹף שָׁמַיִם, חַיְתוֹ־אֶרֶץ, חִישׁ הִסְתַּתָּרוּ
עוֹבְרֵי־יָם אָבְלוּ חָשְׁכוּ עֵינֵימוֹ

בְּקִרְיָה נִשְׂגָּבָה וְהוֹמִיָּה, עִיר שָׁלוֹנִיקוֹ
עַל גַּגּוֹתֶיהָ וּבִרְחוֹבוֹתֶיהָ, זַעֲקַת שֶׁבֶר
הֶעָבִים, אַבְנֵי בָרָד כְּמוֹ־חוֹל־יָם הִצִּיקוּ
הִכָּה לִפְצָעִים כָּל מוֹצְאוֹ הוֹבִילָם לְמוֹ קֶבֶר

בִּרְקֵי לַהַב הֵמָּה הָיוּ חִצֵּי־הַבֶּלַע
מֵרַעַם נוֹרָא אָזְנֵי־מִי לֹא תֶחֱרַשְׁנָה
אַבְנֵי אֶלְגָּבִישׁ יָרְדוּ כְּאַבְנֵי קֶלַע
הִרְגִּיזוּ אֶרֶץ וּמְלוֹאָהּ, גְּבָעוֹת תִּתְפּוֹרַרְנָה!

בְּעִיר עֲלִיזָה הַוָּה עַל הַוָּה פֶּרֶץ עַל פֶּרֶץ
אֵשׁ שַׁלְהֶבֶת־יָהּ הֶחֱרִיב אַרְמְנוֹתַיִךְ
וְזֶרֶם מַיִם, עַתָּה שָׁטַף עָבַר בְּמֶרֶץ.
אֵל עוֹלָם הִצִּילָנוּ, בַּת עַמִּי שַׁלְּמִי נְדָרַיִךְ!

ובהזדמנות אחרת [51] כאשר חלתה, ותפילות נערכו בשלוניקי להחלמתה, הוא כותב "תחינה על "שרתי בארוניסה די־הירש":

הֵאָסְפוּ חֵלְכָּאִים מִכָּל אַפְסַיִם!
יָתוֹם וְאַלְמָנָה, מַר שִׂיחָם יִשְׁפֹּכוּ
אֶרְאֶלִּים, חַשְׁמַלִּים, חַיָּלֵי שָׁמַיִם
עִם בְּנֵי צִיּוֹן פִּלּוּל יַעֲרוֹכוּ

עַל פִּיהָ יִשַּׁק לְאֻמֵּךְ עַם סֶגֶל
צִדְקַת פְּזוֹרוֹנָה תְּאַמֵּץ כָּל בֶּרֶךְ
תָּכִין מִצְעֲדֵי דַל, גַּם לְמוֹעֲדֵי רֶגֶל
לְטוּב מִפְעָלֶיהָ אֵין מִסְפָּר וָעֵרֶךְ – – –

אַל נָא תַקְדִּיר, הָאֵל צוּר, הֵילֵל בֶּן שַׁחַר
אַל נָא תַפִּיל זְרוֹעַ יְמִין תִּפְאֶרֶת
אֵם יִשְׂרָאֵל תְּהִי, כְּצֶמֶר צַחַר
וּמִגֵּוָהּ תָּעִיף חֳלִי מַמְאֶרֶת

כְּסֶלַע אֵיתָן אַל נָא תַחֲלִימֶנָּה
תִּשְׂגֶּה כַּאֲרָזִים עֲלֵי יִבְלֵי מַיִם
עַל עֶרֶשׂ דְּוָי, אַל נָא תִסְעָדֶנָּה
תַּאֲרִיךְ יָמֶיהָ כִּימֵי שָׁמַיִם.

וכשמת "אבי ההשכלה" השלוניקאית, ר' יהודה נחמה, הריהו מקונן עליו בשיר בשם "עמק הבכא" (לה איפוקה 1174):

בְּמְעוּף צוּקָה הַיּוֹם נַפְשִׁי מְעֻלֶּפֶת
וְעַל כַּנְפֵי רוּחִי יָגוֹן עָלָתָה
מֵעֵינַי דִּמְעָה כִּמְרוֹרוֹת פֶּתֶן נוֹטֶפֶת
כִּי יְקַר רוּחַ נִלְכַּד בְּשַׁחַת הַמָּוְתָה

כְּאֶרֶשׂ עֵיפָה, אָכֵן אֶזְעַק וְאֶהֱמָה
וְאֶל בַּת עַמִּי אוֹמַר, מָה אֵיפוֹא תִּדּוֹמִי?
קָרַס נָפַל אֶרֶז! בּוֹ חַיָּתֵךְ חָסָיָה
אַבִּיר הָרוֹעִים נָדַד עַל כֵּן תִּשּׁוֹמִי

אֵל נְתִיב תּוּשִׁיָּה הֵפִיץ קַרְנֵי זֹהַר
עַל גַּפֵּי הַדָּת עָלָה כְּאַרְיֵה לַיִשׁ
לִבּוֹ טָהוֹר חָךְ, עֶצֶם שַׁחַק לַטֹּהַר
מִנִּי שְׁמֵי הַשְׂכָּלָה נִקְדַּר כֹּכַב עַיִשׁ

הוֹד יְאוּדָה פָּנָה וְזִיווֹ אֵינֶנּוּ!
רוּחַ לְאֻמִּי קִרְבּוֹ הָיְתָה מְרַחֶפֶת
נִחַם הָאֻמְלָלִים, תּוֹמֵךְ מַשְׂכִּילֵנוּ
אֵיכָה הִרְהִיב בּוֹ מָוֶת נַפְשׁוֹ טוֹרֶפֶת – – –

★

אולם היו גם שירים שנכתבו לא בצמוד לאיזה מאורע אלא ממש כשירה לשמה, או כשירה דידאקטית, והרי דוגמא של שיר יפה על השבת ושמירתה — המתאים לזמננו — מאת הצמ״א (הצעיר מ״א ?) :

הֲשֶׁבֶר וְשָׁאוֹן מְנַת חֶלְקֵנוּ?
הַצְּעָקָה וּבֶהָלָה חֶבְלֵנוּ?
שֶׁקֶט שַׁאֲנָן נִשְׁבְּתוּ, אֵין בָּנוּ,
הָלוֹךְ חֲפֵזִים, אֵין מַרְגּוֹעַ לָנוּ

זָכוֹר שָׁמוֹר יוֹם הַשַּׁבָּת צִוָּנוּ
יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְחֹק נָתַן לָנוּ
אֵל אֱלֹקִים צִוָּה, כָּתַב בַּלּוּחַ
כָּל יִשְׂרָאֵל בְּיוֹם זֶה יָנוּחַ

לֹא עוֹד שָׁלַח אוֹרוֹ שֶׁמֶשׁ זוֹרֵחַ
עוֹד קַרְנַיִם לֹא לָקַח לוֹ יָרֵחַ
הָאִישׁ צוֹדֶה נֶפֶשׁ רֵעָיו לָקַחַת
בֵּין אַחִים אֵין בְּרִית שָׁלוֹם אֵין נַחַת

מְחַלֵּל יוֹם הַשַּׁבָּת יְקַבֵּל עֹנֶשׁ
יֶחֱשַׁךְ אוֹרוֹ וְשִׁמְשׁוֹ יִהְיֶה אֶמֶשׁ
שֹׁרֶשׁ פֹּרֶה כָּל מַחֲלָה וְכָל נֶגַע
נָכוֹן לְצֶלַע, הוּא עָתִיד לְפֶגַע

זְקֵנִים, נְעָרִים אֲנָחוֹת רָאוּ
בַּלֵּב רַחֲמִים קֵן לֹא מָצָאוּ
יִרְאַת שַׁדַּי לְמַעֲצֵבָה שָׁכָבָה
צְדָקָה, בַּת שַׁחַק, אֶרֶץ עָזָבָה

רֵאשִׁית כָּל חֵקֶר, עַל זֶה נִפְקַח עַיִן
כִּי זֶה חֵפֶץ הַמּוֹצִיא יֵשׁ מֵאַיִן
חָטָאנוּ, שְׁאוֹל לֹא תְבַעֲתָנוּ
כִּי אֵל חַנּוּן לֹא לָעַד יוֹכִיחָנוּ

להלן שיר אחר משלו על ״האמונה״ :

עַל מְרוֹמִים נִבְרָא עָלֵינוּ כֹּחַ
מֵפִיחַ רוּחַ עַל עֶצֶם וָמוֹחַ
אַחוֹת לַתִּקְוָה הִיא בַּת אֱלוֹהַּ
מְנַחֶמֶת אֻמְלָלִים אֵין כָּמוֹהַ

רֵאשִׁית הִיא לַחָכְמָה וְגַם לַדַּעַת
כִּי הִיא נַחַל מְקוֹר חֶמְדָּה נוֹבַעַת
וְלִנְבוּכֵי הַזְּמַן מוֹרָה הַדֶּרֶךְ
אַף לַבִּטְחָה מְרִימָה מְאֹד הָעֵרֶךְ

אֱמוּנָה הִיא גַּם מְבִינִים אוֹמֶנֶת
כִּשְׁמָהּ לְאֱמוּנִים לֶקַח נוֹתֶנֶת
לְיִשְׁרֵי לֵב מִכְּרוּב כְּנָפַיִם
לְהָפִיק רְצוֹן יוֹשֵׁב שָׁמַיִם

״הצעיר מ״א״ או ״הצמא״ (שלא יכולתי לזהות מיהו), לא מנע עצמו כמובן מלכתוב מכתמים ופזמונים ברוח הזמן. והרי שיר לכבוד יום הולדתו של עבדול חאמיד (לה איפוקה 1169, י׳ בטבת תרנ״ט):

הֵילֵל בֶּן שַׁחַר הִזְהִיר מִשָּׁמַיִם
זֶה חָמֵשׁ וַחֲמִשִּׁים וּשְׁנָתַיִם
הֵן זִיו נָגְהוֹ כְּשֶׁמֶשׁ וּכְיָרֵחַ
הוֹדוֹ כַּשּׁוֹשַׁנָּה כְּגַן פּוֹרֵחַ

אֶרֶץ מֶלֶךְ אוּסְמָאן מְאֹד צָלֵחָה
וְגַם עִיר שָׁלוֹנִיק מְאֹד שָׂמֵחָה
נֶפֶשׁ צַדִּיק מוֹשֵׁל, נֶפֶשׁ הַמֶּלֶךְ
עוֹשֶׂה מִשְׁפָּט לֶעָשִׁיר וְגַם לַחֵלֶךְ

בְּיוֹם זֶה נָחוֹג כָּל חַגֵּי מַלְכֵּנוּ
מֶלֶךְ, צַדִּיק, גִּבּוֹר, נָתַן אֵלֵינוּ
יוֹם הֻלֶּדֶת, יוֹם הַכֵּס, יוֹם כֹּתֶרֶת
נוֹלַדְתָּ, מָלַכְתָּ, תִּצְנוֹף עֲטֶרֶת

★

באותו זמן זרחה שמשם של שני משוררים בעלי כישרון, עט מושחז ולשון שנונה, הלא הם דניאל שונינה, מנהל תלמוד תורה הקטן, שחתם בראשי תיבות דש״ן, ושלמה שם טוב הכהן, שהסתתר בפסידונים יש״י, ויחד עם המבי״ט, היוו את ראשי המשוררים בכל מקום. הם הרחיבו את היריעה וניסו כוחם בכתיבת שירים ארוכים יותר, פואימות, מחזות וכו׳. אולם הקדים אותם יא׳ י׳ אשכנזי, שגם הוא פתח חרצובות עטו וכתב פואימה ארוכה על המכבים בשם ״זמר עריצים או שיר על המכבים״ שהתפרסמה בעיתון ״לה איפוקה״ (גיליון 1168, ג׳ באב תרנ״ט):

אֶל קִרְיַת מֶלֶךְ רַב אֶל שִׂיא הֲרָרֶיהָ
עַל כַּנְפֵי רוּחִי אָעוּף אֶרֶץ כַּרְמֶלָּה
וּבְחֶזְיוֹן שְׂעִפַּי אֶרְאֶה מִכְלָלֶיהָ
חִזָּיוֹן רַב חָזִיתִי, הֶאָח! אֲסַפֵּרָה
קִרְיַת חָנָה דָוִד בַּקּוֹדֶשׁ מַה נֶּהֱדָרָה!
יָפָה כְּתִרְצָה, מִימֵי קֶדֶם קַדְמָתָהּ
מְלֵל הֲדָרָהּ, דַּעַת נָבוֹן נִבְעָרָה
פְּנֵי עוֹבֵר תָּאִיר, אֶרֶץ לֹא עֵיפָתָה.
שָׁם אַרְמְנוֹת שַׁיִשׁ, כַּעוֹפֶל נִצָּבוּ
פַּרְדֵּס רִמּוֹנִים הִיא כְּגֶפֶן פּוֹרַחַת
בָּנֶיהָ בְּקִרְבָּהּ, מֵי שָׂשׂוֹן יִשְׁאָבוּ
בָּהּ, רוֹזְנֵי אֶרֶץ, אָז מָצְאוּ נַחַת.
שְׁאוֹן עַלִּיזֶיהָ לְמֶרְחַק נִשְׁמַעַת
הֶמְיַת נְבָלֶיהָ, בְּאָזְנֵי עָלָתָה
הַדְרַת זִיו מִקְדָּשָׁהּ לְתֵבֵל מוּדַעַת
כִּי מַלְכֵּי־צֶדֶק בָּהּ, לְכָבוֹד יָאָתָה.
אָז, חֵץ מֶבָּטִי אוֹרֶה אֶל כָּל אַפְסַיִם
הֵן, עֲנַן אָבָק עַד מֶרְחֲבֵי רָקִיעַ
כְּהַר תָּלוּל יִקְרַב כִּסָּה הוֹד שָׁמַיִם
שְׁאוֹן צִבְאוֹת גּוֹיִם עַד אָזְנַי הִגִּיעַ.
אֶל הַרְרֵי צִיּוֹן, אֶל גִּבְעָתָהּ, יִצְבָּאוּ
בְּסוּס דוֹהֵר, וּמֶרְכָּבוֹת תִּרְקֹדְנָה
כְּזוֹחֲלֵי עָפָר זָחֲלוּ נֶחְבָּאוּ
בְּנֵי צִיּוֹן; חֵיל וְחוֹמוֹת תִּרְגַּזְנָה

זֶה יָהִיר אַנְטִיוֹכוּס שֶׁבֶט הָרֶשַׁע
וּגְדוּדָיו עִמּוֹ, כִּמְשַׁחֲרֵי לָטֶרֶף.
״נַעֲלֶה בִּיהוּדָה, אֶל עָם אוֹהֵב פֶּשַׁע,
סָר צוּרָם מֵעָלָיו, מֵרִשְׁעוֹ אַל יֶרֶף!״ – – –
בְּמוֹ צַוָּאר עָתָק, בְּמוֹ לְשׁוֹן זַעַם
מֶלֶךְ בַּלָּהוֹת מִלֵּל וּפָנָיו רָעָמוּ.
וּכְרוּחַ סוֹעֵר, כְּקוֹל הֲמוֹן רַעַם,
״נַשְׁבִּית מֵאֱנוֹשׁ זִכְרָם!״ חַיָּלָיו נָאָמוּ.
צְעָקָה אָז הִקִּיפָה בִּרְחוֹבוֹת קֶרֶת
מֵחֲדָרִים אֵימָה, מֵעִיר מְתִים יִנְאָקוּ
מֵרוּם נְאוֹת אֱלֹקִים אָז עָלְתָה עֲתֶרֶת
כִּבְנֵי בֵית אֵל, אֲזַי מָרָה יִצְעָקוּ
״אֵל אֱלֹקִים, גֶּפֶן מִמִּצְרַיִם מִנִּי אָז תַּסִּיעַ
יְבֹקְקוּ שָׂרִיגֶיהָ יַשְׁחִיתוּ
מִצִּיּוֹן מִכְלַל יוֹפִי אֱלֹקִים הוֹפִיעַ!
בְּמוֹ הֵיכָלֶךָ אֱלִילֵימוֹ יָשִׁיתוּ!״ – – –
מַתִּתְיָהוּ כֹּהֵן גָּדוֹל וּבָנֵימוֹ
הָרִימוֹתִים מֵעַם לְעֵזֶר וָיֶשַׁע
אֲפִיקֵי נְחוּשָׁה חִזַּקְתִּי זְרוֹעֵימוֹ,
יִהְיוּ כַּחֲצִיר גַּוֹּת כָּל אַנְשֵׁי רֶשַׁע – – –
כְּעַמּוּדֵי בַרְזֶל, כְּחוֹמַת נְחוֹשֶׁת
עַל עֵמֶק רְפָאִים, בְּתוֹךְ מַחֲנַיִם
נִצְּבוּ וַיִּלְבְּשׁוּ נָקָם תִּלְבֹּשֶׁת
מְנַמְּרִים קָלוּ מִנִּשְׁרֵי שָׁמַיִם.

הָיוּ זְרוֹעָם, פַּטִּישׁ יְפוֹצֵץ סֶלַע
חַרְבָּם כְּלַהַט חֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת.
כְּקַשׁ הָיוּ לָמוֹ חִצִּים וְאַבְנֵי קֶלַע
בָּאוֹיְבִים אַפָּם כַּזֶּרֶם נִתֶּכֶת.
קוֹצִים כְּסוּחִים תַּחַת חֶרֶב נוֹקֶמֶת
עָרִיצֵי גּוֹיִם בְּתָקְוּ אֻמְלָלוּ
לַהֲקַת פָּרִיצִים עַד אָן תְּהִי מִתְקוֹמֶמֶת
גִּבְלָתֵךְ כְּסוּחָה, אַדִּירִים אֶשְׁתּוֹלָלוּ – – – –

בַּת עַמִּי, בְּשִׂפְתֵי רְנָנוֹת פָּנַיִךְ הַצְהִילִי
מֵיתְרֵי כִּנּוֹרֵךְ אָכֵן תַּרְחִיבִי
כְּסוּף כָּאַגְמוֹן רֹאשֵׁךְ אַל תַּשְׁפִּילִי
אֶל אֵל חַי זְמִרִי וְנַגֵּן הֵיטִיבִי
כַּבְּדִי בָּאוּרִים לְגוֹאֲלֵךְ מְשַׁחַת
מֵאָז מֵעוֹלָם חֶסֶד מְעַטְּרֵכִי
צוֹרְרַיִךְ עָבְרוּ בְּעֶבְרֵי פִּי פַחַת
אֶל אֵל מוֹשִׁיעֵךְ בְּמַקְהֵלוֹת בָּרֵכִי.

★

"אל אב'יניר", מתוך "קנאת עיתונים", הכריז, בכסליו תר"ס, על תחרות לסיפור או מחזה בעברית, קשור לחג החנוכה, ובכ"ז בכסלו של אותה שנה (29/11/1899) פרסם העיתון את שתי היצירות — של שלמה הכהן והמבי"ט — שזכו בפרסים.

שלמה הכהן שלח סיפור, שנלווה אליו "כעין חיזיון בשש מערכות" בשם "נס חנוכה". והרי קיצורו:

רובירטו הקטן, בנו של "משכיל" יהודי מודרני, שמע על חג החנוכה אך אינו יודע טיבו. הוא יודע רק שבחג זה אוכלים "בימואילוס" (לביבות). כל זה כיוון שהוא תלמיד במיסיון של הקאטולים, והוא לומד את עקרונות הדת הקאטולית במקום יהדות, עברית — וסיפור נס חנוכה. האב מחליט להוציא את הבן מבית הספר הזה ולהכניסו לבי"ס יהודי, ששם לומדים לשון הקודש והיסטוריה עברית... לכבוד מפנה זה בחייו הזמין האב חנוכיות אמנותיות מוינה, וחקק את שם בנו עליהן. הבן שהתחיל לבקר בבית ספר יהודי, למד על פה — למרבית הפלא — תוך זמן קצר מחזה קטן בעברית, כלהלן:

נס חנוכה

(כעין חיזיון בשש מערכות)

שמות המדברים: אנטיוכוס — מלך יון; בגריס — משנהו; מתתיה החשמונאי; בניו: יאודה, שמעון, יוחנן, יונתן, אלעזר; הצופה, הזקנים, כל העם.

מערכה א'

אנטיוכוס המלך, בהיכל מלכותו במדינת אנטיוכיה; בגריס, משנהו.

המלך:

אָפֵס כָּל כְּבוֹדִי, כְּאַיִן עָשְׁרִי, צְבָאַי וְחֵילִי
עָרְבָה מִמֶּנִּי הַשִּׂמְחָה, לֹא יֶעֱרַב לִי אֲכִילָה
הַיָּגוֹן יַךְ אוֹתִי, לֹא יֶרֶף מֶנִּי יוֹמִי גַּם לֵילִי.
דֶּרֶךְ עֶצֶב בִּי, הָבוּ לִי עֵצָה, לֹא אֵדַע פְּלִילָה.

בגריס:

כֹּחֵנוּ אִתָּנוּ לַעֲמוֹד מוּל כָּל קָמִים עָלֵינוּ
וּמַה גַּם לִפְנֵי הָעָם הַזֶּה מַזְנִיחֵי תּוֹרָתֶךָ
וְאִם נִיקָנוֹר מֵת בִּידֵי אֵלֶּה שְׂנוּאֵי נַפְשֵׁנוּ
עוֹד לֹא תַּמּוּ הַגִּבּוֹרִים מִצִּבְאוֹת מַלְכוּתֶךָ.

המלך:

עֲצָתְךָ, בַּגְרִיס יְדִידִי, טוֹבָה מְאֹד וּנְכוֹנָה.
וְעַתָּה לֵךְ קַבֵּץ אֶת כָּל חֲיָלַי, רַגְלִי וּפָרָשַׁי,
עֲלֵה עֲלֵיהֶם לַמִּלְחָמָה בַּהֲמוּלָה וּשְׁאוֹנָה.
חוּשָׁה מַהֵר, אַל תַּעֲמוֹד! וְתַרְגִּיעַ מְעַט נַפְשִׁי.

מערכה ב׳

מתתיה במצפה גלעד ; בניו והזקנים.

יאודה:

אוֹי נָא אָבִי! אַלְפֵי צוֹרְרִים לִבְנֵי צֹאן רָמָסוּ,
בְּאַכְזָרִיּוּת נוֹרָאָה לַעֲבוֹד פֶּסֶל וּתְמוּנָה
גָּדְעוּ אֶת חֻקּוֹתֵינוּ וּמִצְווֹתֵינוּ חָמָסוּ
דַּת אֵל יְקַלְלוּ, פִּיהֵם תְּטוּפְנָה רֹאשׁ וְלַעֲנָה.

שמעון:

הֲמוֹן בּוֹגְדִים בְּלֵב יִשְׂרָאֵל כְּזָבִים יָפִיחוּ,
וְרִבְבוֹת רְשָׁעִים עָרוּ עָרוּ יְסוֹדוֹתֶיהָ
זִכְרוֹן בְּרִית קָדְשֵׁנוּ מִזֶּרַע אַבְרָהָם יַדִּיחוּ
חֹדֶשׁ וְשַׁבָּת לְחַלֵּל, יֶהֶרְסוּ כָּל אֲדָנֶיהָ – – –

אלעזר:

קִרְיַת מֶלֶךְ רַב לִמְעוֹן זֵדִים פּוֹחֲזִים נִהְיָתָה.
רִשְׁעַת פּוֹעֲלֵי אָוֶן כְּאֵשׁ לַהֶבֶת מִתְלַקַּחַ,
שְׁאוֹנָם יַרְגִּיזוּ הַלְּבָבוֹת עָשׂוּ כָּל עַוְלָתָה
תִּרְעַשׁ הָעִיר מִמְּקוֹמָהּ וְכָל הָעָם מַר צוֹרֵחַ – –

הזקנים:

לְבָבֵנוּ מָלְאוּ חַלְחָלָה וּמָגוֹר וּשְׁבָרִים
לָכֵן נְקַדֵּשׁ צוֹם, נַחְגּוֹר שַׂקִּים וְגַם נִקְרָא עֲצָרָה
נַעֲזוֹב אֶת דְּרָכֵינוּ מֵעָוֹן וְנִהְיֶה יְשָׁרִים
אוּלַי יְרַחֲמֵנוּ הָאֵל וְנֵחָלֵץ מִצָּרָה.

מתתיה:

וְאַתֶּם בָּנַי חִגְרוּ אִישׁ חַרְבּוֹ וֶהֱיוּ לִבְנֵי חַיִל,
דִּקְרוּ אֶת הָאוֹיֵב בְּשַׁעַר בְּחֵץ וּמַאֲכֶלֶת.
אַל תָּחוֹס עֵינֵיכֶם עֲלֵיהֶם, רִדְפוּ אוֹתָם עַד לַיִל
וַאֲנִי לָאֵל אֶתְחַנֵּן בַּל אֶהְיֶה עָלֶה נוֹבֶלֶת.

כל בניו:

כְּאִישׁ אֶחָד חֲבֵרִים נֵצֵא לִקְרַאת הַמַּעֲרָכָה
לְהַכּוֹת אֶת הָאוֹיֵב וּלְכַלּוֹתוֹ מֵעַל הָאֲדָמָה
כַּאֲרָיוֹת וּנְמֵרִים נִגַּבֵּר לְהָבִיא הַרְוָחָה
וְאַתָּה הִתְפַּלֵּל לָאֵל וְלֹא נִסָּפֶה בַּמִּלְחָמָה.

מערכה ג׳

הצופה והקודמים.

הצופה:

חֵץ פִּתְאוֹם אֶת הַגִּבּוֹר יְאוּדָה לַטֶּבַח הִכְרִיעַ.
יִפּוֹל שָׁדוּד לִפְנֵי בְּנֵי עַוְלָה וְעוֹשֵׂי רֶשַׁע.
הָעָם אֲשֶׁר בִּשְׂדֵה מִלְחָמָה בּוֹכֶה וּמֵרִיעַ
וּשְׁאָר בָּנֶיךָ הִנָּם פֹּה בָּאִים מִבְּלִי כָּל יֶשַׁע.

מתתיה:

מַהֲרוּ נָא בָנַי וְהָבוּ לִי חַרְבִּי וּמָגִנִּי
כִּי גַם אָנֹכִי יָצוֹא אֵצֵא לִפְנֵיכֶם לַקְּרָב!
וְהַשּׁוֹכֵן בְּצִיּוֹן יִהְיֶה מוֹשִׁיעִי וּמְגִנִּי
יְחַלְּצֵנִי מִצָּרָה וְנֶגַע אֵלַי לֹא יִקְרַב.

מערכה ד׳

(מתתיה ובניו מנצחים את בגריס, רק אלעזר נהרג ע״י הפילים).

מערכה ה׳

(מתתיה ובניו הולכים לטהר המקדש) [52].

מערכה ו׳

מתתיה, שמעון, יוחנן, יונתן, הזקנים והעם.

מתתיה:

אֶתְפַּלֵּא! אֶתְמַהּ! אֶרְאֶה מַחֲזֶה שַׁדַּי, אֵל רָמִים!
כַּשֶּׁמֶשׁ בַּעֲרִיפֶיהָ תָּאִיר לָנוּ הַמְּנוֹרָה,
אוֹר בָּהִיר גָּדוֹל וְנוֹרָא זֶה הָיוּ שְׁמוֹנַת יָמִים
אַךְ וְרַק בִּמְעַט שֶׁמֶן שְׁאֵרִית הַפְּלֵיטָה הַיְקָרָה

הזקנים:

קַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל בָּאוּרִים, כַּבְּדוּ אֵל עוֹשֵׂה פֶּלֶא
רוֹמְמוּ אֶת אֱלֹקֵי יַעֲקֹב כִּי פָעַל כָּל אֵלֶּה
שְׂאוּ זִמְרָה וּתְנוּ תֹּף, נִפְלְאוֹתָיו בְּקוֹל הָרִיעוּ,
תְּנוּ כָבוֹד לִשְׁמוֹ, עֲלִילוֹתָיו לִבְנֵיכֶם הוֹדִיעוּ.

כל העם:

שְׁמוֹת הַחַשְׁמוֹנָאִים חֲרוּתִים יִהְיוּ עַל הַלּוּחוֹת
לָנֶצַח תִּפְאַרְתָּם יַזְהִירוּ וְיָאִירוּ כִּמְאוֹרוֹת,
מִמֶּנּוּ זִכְרָם לֹא יָסוּף וְלֹא יָזִיזוּ הָרוּחוֹת,
הָעָם לְטוֹב יִזְכְּרֵם עֵת נַדְלִיק שְׁמוֹנָה נֵרוֹת!

המבי״ט לעומת זה שלח שיר לא ארוך בשם ״תקפו של נס״ בעל רמזים ״השכלתיים״, של ״לא בחיל ולא בכח״, שאנו מביאים אותו בחלקו:

מִדִּבְרֵי הַיָּמִים הָרְאֵנוּ לָדַעַת
כִּי אֵל עַל צַדִּיק מִמָּרוֹם יַשְׁגִּיחַ
דִּמְעַת עֲשׁוּקִים הוּא יִמַּח יַדִּיחַ,
מִסִּפּוּר הַמַּכַּבִּים זֹאת מוּדַעַת.

לָכֶם חַשְׁמוֹנָאִים יֵאוֹת תִּפְאֶרֶת
עֲבוּרְכֶם נִשְׁאָר לִישׁוּרוּן נַחֶלֶת
וְקֶשֶׁר הָאַחְוָה נָתַן מֶמְשֶׁלֶת
לָעָם אֲשֶׁר יָמוּת עָלַי מִשְׁמֶרֶת.

לֹא בִּגְבוּרַת הַסּוּס יִקַּח מַלְקוֹחַ
וְלֹא בְחַיִל כָּבֵד יְנַצֵּחַ
אַךְ רוּחַ אֵל אִם עַל חָלָשׁ צוֹלֵחַ
יִגְבַּר, לֹא בְּחַיִל, לֹא בְּכֹחַ.

*

משורר אחר בשם אבי״ב, שכבר כתב בתר״ס סוניטה על זיכויו של דרייפוס וכן ״מזמור לתודה״ על חוקר שהתנבא כי העולם עומד על סף חורבן, פרסם בניסן תרס״א ב״לה איפוקה״ שיר נחמד בשם ״חג האביב״:

הַגֶּשֶׁם חָלַף, הַקּוֹר תַּם וְסָף
בַּעֲבוּר רְעָמִים וּשְׁאוֹן סַעֲרוֹת יָם
פַּסּוּ, וְהַתּוֹלָדָה כָּלִיל כִּבְמִקְסַם אָשָׁף
תָּקוּם לְקוֹל הַצִּפּוֹר הָרָךְ, הָרָם –

כָּל יַלְדֵי אֲדָמָה יִשְׁאֲפוּ חַיֵּי אוֹר
יַבְרִיחוּ יְגוֹנוֹת, כָּל מְרִי וּכְאֵב
וּבִתְרוּעַת שִׂמְחָה, לִקְרַאת תּוֹר הַדְּרוֹר
יֵצְאוּ עַלִּיזִים, וִירַנְּנוּ בְּכָל לֵב.

תַּחַת חֻפַּת הַזָּמִיר הַפְּרוּשָׂה עַל כָּל חַי
כָּל הַיְקוּם יָרִיעַ, יָשִׂישׂ, יָרֹן,
וַאֲנַחְנוּ עַם קְדוּמִים, בְּנֵי אֵל חַי
נָעִירָה כִּנּוֹרוֹתֵינוּ וְנָרִיעַ בְּגָרוֹן.

ויצחק חיים חסיד, שכוחו היה רב בחיבור חידות בחרוזים, פרסם בניסן תרס״ה (ב״איל אב׳יניר״) את השיר ״זכר ליציאת מצרים״, בעל מוסר ההשכל, הכולל את החרוזים האהובים — ארץ, ערץ, פרץ ו...שרץ:

מִדֵּי שָׁנָה בְּחָגֵּנוּ חַג הַפֶּסַח
נִלְמַד שְׁנֵי דְּבָרִים גְּדוֹלֵי הַבֶּצַע:
אִישׁ כִּי יֶלֶד הַזְּמָן רוֹדְפוֹ לָנֶצַח
וּלְמַטָּרָה שָׂמוֹ לְכָל חִצָּיו וָפֶצַע –
אַל יֹאמַר אוֹיָה! עוֹד לֹא אָרִים מֶצַח
וְעוֹד מְעַט לֹא כַּבִּיר אֶמָּשֵׁךְ לָרֶצַח.
כִּי כִּבְמִצְרַיִם לָנוּ הָאֵל הוֹשִׁיעַ
כֵּן יָבוֹא קַרְנוֹ כְּאוֹר שֶׁמֶשׁ יוֹפִיעַ
וּמִקְּצֵה תְהוֹם יַעַל עֲדֵי רָקִיעַ

גַּם אִישׁ עָשִׁיר אָדוֹן נִכְבָּד גְּדוֹל מֶמְשֶׁלֶת
אַל יִתְאַכְזֵר עַל אִישׁ עָנִי נִכְזַב תּוֹחֶלֶת
אַל יִבְזֶה רוּחַ שְׁפָלָה, בֶּרֶךְ כּוֹשֶׁלֶת.
כִּי כַּאֲשֶׁר יָרַד פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם
וְיִשְׂרָאֵל עָלָה לִמְרוֹמֵי הַשָּׁמַיִם
כֵּן הַגְּבִיר הַזֶּה יֵרֵד לְתַחְתִּיּוֹת אֶרֶץ
וְהַנִּדְכֶּה יָשִׂים קִנּוֹ בָּמֳתֵי עֶרֶץ
אָז יָקוּם נִקְמָתוֹ וְיִפְרוֹץ בּוֹ פֶּרֶץ
אָז יוֹדִיעוּ כִּי אֵין הָאָדָם דָּג וָשֶׁרֶץ...

כאמור היה ״איל אב׳יניר״ עיתון לאומי שדפיו מלאו אהבת ישראל וארץ ישראל, הפיץ אהבת תורה ומסורת והטיף ללימוד עברית כשפה חיה.

במלאות שנה להופעתו כתב המבי״ט דברי תהילה ושבח לעיתון, בעליו ועורכו:

לִקְרַאת עָלֶה־עִתִּי הַיּוֹם יָצָאתִי
לִזְבּוֹחַ שְׁלוֹמִים שָׁנִים אֲלָפִים
וּבְפַלְגֵי שְׂמָחוֹת הִנֵּה בָּאתִי
לְבָרֵךְ אוֹתוֹ בְּמַשְׂאַת כַּפַּיִם

גַּם עַל אֲהוּבִי כִּנּוֹרִי אָעִירָה
מִקְלַעַת שִׁירִים אֶעֱשֶׂה לוֹ רָבִיד
כְּאַרְזֵי אֵל יִשְׂגֶּא, אֵלָיו אָשִׁירָה
לַמְנַצֵּחַ עַל שׁוֹשַׁנִּים לְדָוִד[54]

וְהוּא יִהְיֶה כְּעֵץ שָׁתוּל עַל מַיִם
עָלֵהוּ לֹא יִבּוֹל, יַעֲשֶׂה חָיִל
יִגְדֹּר בְּעַד דָּת מְאִירַת עֵינַיִם
עֲדֵי אֵל יְשׁוּרוּן יָגִיד הַלַּיִל – – –

אַךְ רֵאשִׁית בִּכּוּרֵי אַרְשִׁי[55] נָשָׂאתִי
מַעֲרוּגוֹת לְבָבִי פִּרְחֵי אָבִיב
גֶּבֶר בְּגוּבְרִין אֵלָיו פִּי קָרָאתִי
וְאֹמַר אַחֲרוֹן אַחֲרוֹן חָבִיב:

לְךָ דוֹדִי הֲמוֹן שִׁירַי אַקְרִיבָה
לְךָ בִּרְכַּת שַׁדַּי, עֹשֶׁר, מַעֲלוֹת
בִּצְלַח רְחַב[56] גְּבוּלְךָ תַּרְחִיבָה
תְּרַנֵּן שְׂפָתַי שִׁיר הַמַּעֲלוֹת

יֶעֱרַב לְךָ תְּשׁוּרַת מַהֲלָלַי
וְטוּב כַּוָּנָתִי אַל נָא יְגֻשֶּׁה
הִנֵּה הֲבֵאתִי אֶת פְּרִי הִלּוּלַי
בִּמְלֹאת שָׁנָה תְּמִימָה שַׁי לְמֹשֶׁה[57]

דַּבֵּר עַל לֵב הָעָם דַּת אֵל וְעֻזּוֹ
דְּרוֹשׁ עַל הֶעָתִיד[58] אַמֵּץ לִבֶּךָ
חֲזַק־נָא, כִּי גַּם זוֹ לְעוּמַּת זוֹ
וּלְבָרֵךְ אֶת כָּל מַעֲשֵׂי יָדֶיךָ

ובמלאות שלוש שנים להיווסדו הוסיף לו טאזארטיס "ברכה משולשת":

הֵן רַבּוֹת פָּעַל מֵרֹאשׁ עַד סוֹף יָמִים
תְּחִלָּתוֹ טוֹבוֹת סוֹפוֹ חֲסָדִים
הִטִּיף לִקְחוֹ מוּל גְּדוֹלִים וְרָמִים
לֶאֱהוֹב עַמּוֹ וְלָלֶכֶת נִצְמָדִים – – –

עַל מִקְרֶה זָר הִפִּיל חֶרְדַּת אֱלֹקִים
עַל מְחַלְּלֵי שַׁבָּת בְּיַד רָמָה
כָּל שׁוֹמֵעַ נִרְגָּז, כָּל לֵב יֶהוֹם
חוֹל תָּחוּל הָאָרֶץ וְגַם אֲדָמָה – – –

לְיֶשַׁע הַלָּשׁוֹן הִרְבָּה אִמְרֵי שֶׁפֶר
שָׁנָה וַיְשַׁלֵּשׁ דְּבָרָיו הַדְּרוּשִׁים
אֶלְאֶה לְסַפֵּר לֹא יְכִילֵם סֵפֶר
וְאַף אֱמוּנָתוֹ בִּקְהַל קְדוֹשִׁים – – –

צָעַק עַל חָמָס וַיָּקָם בַּפֶּרֶץ
עַל אָבְדַן אֱמוּנָה עַל דַּת שָׁמַיִם
לֹא נָסוֹג אָחוֹר תַּחְתָּיו לֹא מָטָה אֶרֶץ
עֲדֵי נִקְדָּשׁ שַׁבָּת מַחְמַד עֵינַיִם – – –

יַד רֵעִי דָוִד הָיְתָה בָּאֵלֶּה
שָׁלַח בָּעָם יִרְאַת שַׁדַּי יָרִיחַ
הִדְרִיכוֹ בֶּאֱמוּנַת אֵל, לֹא יֵלֶא
וּבְכָל אֲשֶׁר עָשָׂה הִנּוֹ מַצְלִיחַ

אף עמיתו שלמה שם טוב כהן לא טמן עטו בצלחת ופרסם את המליצה הבאה:

תָּ׳רוֹן שִׁ׳ירָתִי לְרֹאשׁ שְׁנָתְךָ שְׁלִישִׁיָּה
זְ׳כָרְךָ לְ׳עַמּוֹ כְּהַר־סִינַי וּמוֹרִיָּה
כִּ׳י מֵ׳אָז יָצָאתָ לָאוֹר עוֹרַרְתָּנִי לַתְּחִיָּה
הִ׳רְחַבְתָּ הַ׳שָּׂפָה הִיא לְשׁוֹנֵנוּ הָעִבְרִיָּה
לְ׳אוֹר שִׁ׳מְשְׁךָ הָלְכוּ סוֹפְרִים וּמְבִינִים
שִׁ׳ירֵי מְ׳שׁוֹרְרִים הוֹפִיעוּ עֲלֵי גִלְיוֹנִים
נְ׳יבִים טְ׳הוֹרִים מֵחֲרוּזֵי זָהָב וּפְנִינִים

יָ׳רִיבוּ וְ׳גַם יָשִׁירוּ כְּרֵעִים נֶאֱמָנִים
מְ׳נַצְּחִים בִּ׳נְגִינוֹת וְהַלֵּל וּבָרוּךְ עוֹנִים
רֹ׳וּחַ הָ׳אֱמֶת מִמְּךָ לֹא סָר מֵאָז נוֹלַדְתָּ
בְּ׳עַד כְּ׳בוֹד עַמְּךָ הֵן רַבּוֹת אַתָּה עָמַלְתָּ
וּ׳לְקִיּוּם הַ׳דָּת אֶת מָתְנֶיךָ כְּגִבּוֹר שִׁנַּסְתָּ
תְּ׳הִי נָ׳א כְּגַן רָוֶה וְתוֹסִיף עַל אֲשֶׁר פָּעַלְתָּ

★

ברם סוג השירים השגור ביותר במשך כל אותה תקופה היתה הקינה.
חיימוג׳ו קוב׳ו, בנו היחיד של הרב הגדול ר׳ אשר קוב׳ו, אחד מגדולי הנדיבים שהיו לשלו־ניקי, שיכל את בנו ואת שתי בנותיו. כשמתה בשנת תר״ס בתו האחרונה, אסתר (בת אשתו

ג׳וליה, שהיתה בתו של ר׳ יעקובג׳י קוב׳ו ונשואה למשה חסון) נגע הדבר ללב כל יהודי שלוניקי, והטראגדיה מצאה ביטויה בכמה קינות שנכתבו על כך.

והרי מה שכתב מ ש ה ה כ ה ן (החותם ״אנכי מ״ה״) בהספדו:

תּוֹכָחוֹת אֵל לוֹ[60], זֹאת אֱלֵי זֹאת הִתְלַכָּדוּ
מִשְׁלָּבוֹת אַחַת אֶל אַחַת לֹא הִתְפָּרָדוּ
לֹא שָׁלֵו לֹא שָׁקַט אָדוֹן נִכְבָּד מִנֵּהִי
עַל מוֹת בִּתּוֹ אַחַת אֵל אָמַר וַיְּהִי

רַק בַּת זֹאת נֶחָמָתוֹ עֲדֵי כֹּה הָיְתָה
בֶּן אֵין לוֹ כִּי מֵת; בֵּן, בִּתּוֹ נַפְשָׁהּ אִוְּתָה
שָׂמַח לִבּוֹ וַיָּגֶל כִּי הָרָה לָלֶדֶת
אוֹי אָהָהּ! פֶּתַע פִּתְאֹם שִׂמְחָתוֹ נוֹדֶדֶת

יוֹדֵעַ כֹּל! חַיֵּי חַיִּים[61] כֻּלּוֹ בְּתוֹכַחַת
כְּאִיּוֹב, כָּרַתָּ לוֹ זַלְזַלֵּי גֶּפֶן פּוֹרַחַת
מֵיטִיב טוֹב! כְּאִיּוֹב תֵּן אַחֲרִיתוֹ בְּדֶשֶׁן
הוֹצֵא עָצֵב תְּכֵה רוּחַ מִתּוֹךְ הַדֶּשֶׁן

בכלל היתה משפחת הרבנים קוב׳ו (שפרטים עליה תמצא במאמרים שונים בספר זה) מועדת לפורענויות; אסונות שונים פקדו את בניה, והמוות היה אצלם בן בית. כאשר באותה שנה מתה פ׳לור בתו של ר׳ יעקבג׳י קוב׳ו (אשת שמואל ן׳ שושן) כתב אוטולנגי, ״המספיד הרשמי״ (״איל אב׳ניר״ תר״ס):

פֶּרַח[62] יָבַשׁ אֻמְלַל נַעֲמָן נֶטַע
בַּת קְדוֹשִׁים תַּמָּה לָעַד חָלָפָה
עַל רֹאשׁ קְרוֹבֶיהָ יָרַד הַנֶּגַע
תּוּגָה תַּחַת הַגִּיל פִּתְאֹם נֶחְלָפָה

חכם אחר, אך ללא קשר עם משפחת הרבנים הראשיים, היה ר׳ יעקב יוסף קוב׳ו, דיין מומחה לחזקת הבתים ולסכסוכי קרקעות ודירות. כאשר נפטר בראשית תרנ״ט נכתבו עליו הערכות על ידענותו, על יושרו, על טוב לבו ואורחותיו הלבביים, שעל ידם הצליח לדון דין אמת, לעשות פשרות ולהשכין שלום בין שכנים. להלן שלוש קינות של מחברים שונים שנכתבו עליו.

ב״לה איפוקה״ 1171 (כ״ד באב תרנ״ט) כתב אבי״ה קינה בשם ״קול הצירים[63]״ (אבל אבלים אמר קהלת)״:

קוֹל יְלָלָה בְּכָל עֵבֶר, יָגוֹן וַאֲנָחָה
אֵיךְ חֶמְדַּת בְּנֵי עֵבֶר, נִגְלָה מֵאִתָּנוּ
אוֹר יִשְׂרָאֵל וְהוֹדוֹ, שׁוֹנֶה דִין כַּהֲלָכָה
חוֹרֵץ מִשְׁפָּט לַאֲשׁוּרוֹ, לְנָגְהוֹ הִתְהַלַּכְנוּ – –

אַיֵּה שׁוֹפֵט, אַיֵּה חוֹקֵר תּוֹרַת אֱלוֹהַּ
אַיֵּה אִמְרֵי שֶׁפֶר, כְּזָהָב פַּרְוַיִם
מְמַלֵּל רַבְרְבָן, עָף אֱלֵי גָבוֹהַּ
הֵאָסְפוּ חֲכָמַי, יַעֲקֹב אֵין בְּמַחֲנַיִם...

ואלמוני כתב ב״איל אב׳ניר״:

עֲזָבָנוּ דָגוּל מֵרְבָבָה
אֲבִי הַתּוֹרָה וְהַתְּעוּדָה
נֵר אֱלֹהִים אוֹי נָא כִּי כָבָה
פָּנָה זִיוָהּ פָּנָה הוֹדָהּ – – –

קָרָא מִקְרָא הֶחֱזִיק בֶּדֶק
רָכַשׁ תּוֹרָה וּמַדָּעִים
מְאֹד נַעֲלָה בְּיֹשֶׁר וָצֶדֶק
כָּל מִדּוֹת שֶׁמָּנוּ חֲכָמִים – – –

באותו עיתון פרסם משה הכהן את קינתו:

עָלָה מָוֶת בְּחַלּוֹן שׁוֹפֵט צֶדֶק, יוֹשֶׁר
תּוֹרָה תְּמִימָה מְנַת כּוֹסוֹ מִכָּל אוֹשֶׁר
לְאוֹר מַעְגַל דִּין, חֲלָצָיו אָזַר כַּגֶּבֶר
לָעוּף מְרוֹמֵי דִּין אֱמֶת עָשָׂה לוֹ אֵבֶר

קְנֵי יְקָרַת דִּין צִדְקוֹ יוֹם וָלֵיל יַבְרִיקוּ
אוֹר דִּין אֲמִתּוֹ שָׁם אֹהֶל בַּת סָאלוֹנִיקוֹ
אֶל דִּין כָּל בְּנֵי חֲלוֹף בְּשִׂפְתוֹתָיו חֶרֶב
לֹא שָׁבַת מֵחֲרוּץ דִּין לַיִל, בֹּקֶר, עֶרֶב.

לא רק על אישים שלוניקאים כתבו קינות; גם כאשר נפטר ר׳ אברהם בן ר׳ חיים פאלאג׳י, משושלת הרבנים המפורסמת באיזמיר, כתב עליו יש״י (שלמה שם טוב כהן) ב״איל אב׳יניר״:

אֵשׁ תּוּקַד בְּקִרְבִּי דַּבֵּר לֹא אוּכָלָה
עַל לֹא טוֹבָה הַשְּׁמוּעָה בָּאָה כְּרַעַם
שַׂר וְגָדוֹל נָפַל הַיּוֹם וַיְהִי לְכָלָה
וַיָּנוּעוּ כָּל הַלְּבָבוֹת כְּהוֹלֵם פַּעַם

בַּת אִי־זְמִיר סִפְדִי כְּתַנּוֹת בַּת יַעֲנָה
גָּדוֹל כַּיָּם שִׁבְרֵךְ כִּי כְבוֹדֵךְ גָּלָה
שָׁתִית קֻבַּעַת כּוֹס פֶּתֶן וְלַעֲנָה
נָפֹל נָפַל נִזְרֵךְ וְהָיִית אֻמְלָלָה – – –

אסתר די יצחק קאראסו (סבתו של עורך הדין המפורסם עמנואל שלם) היתה אישה צדקת, שעזרה לעניים והקימה בביתה ב״קאמפאניאס״ ישיבה על שם בעלה, שהיתה ידועה בשם ״מדרש קאראסו״. ד נ י א ל ש ו נ י נ ה (דש״ן), מנהל ביה״ס בקאלאמריה, כתב עליה במותה (״איל אב׳יניר תרס״ה):

אֵיךְ יָשְׁבָה בָּדָד מִשְׁפָּחָה נִכְבֶּדֶת
אֶסְתֵּר מַלְכַּת הַצֶּדֶק אוֹיָה אֵינֶנָּה
עַל מָוֶת זֶה יִמַּס לֵב, כָּל יָד רוֹעֶדֶת
קִרְאוּ לַמְקוֹנְנוֹת מַר תְּקוֹנֵנָה

בֵּית יִשְׂרָאֵל יִבְכּוּ עַל מוֹת אֵשֶׁת חַיִל
יִרְאַת ה׳ אוֹצָרָהּ כָּל יְמֵי חַיֶּיהָ
בִּנְתִיב הַצֶּדֶק רָצָה קַלָּה כָּאַיִל
עַל כֵּן בְּנֵי־חֶלֶד הָיוּ אוֹהֲבֶיהָ...

ועל מות יעקב פנחס וארסאנו, גזבר הישיבה ״בית יצחק״, כתב בתרס״ה מי שעתיד היה להיות אב בית דין ר׳ פ נ ח ס ב ר ז י ל י, את הקינה דלהלן:

י בְלֵי מַיִם תֵּרֵד עֵינִי וְלֹא תִדְמֶה
עַ ל שֶׁבֶר זֶה לְבָבִי כַּיָּם יֶהֱמֶה
ק וֹל צְוָחָה נִשְׁמַע בִּרְחוֹבוֹת קִרְיָה
בְּ יַעֲקֹב נָפְלָה אֵשׁ שַׁלְהֶבֶת יָהּ
בֵּ ן וּבַת לֹא הִשְׁאִיר אַחֲרֵי מוֹתוֹ
אַ ךְ פְּעוּלוֹתָיו יָצְאוּ לִקְרָאתוֹ
רְ אוּ נָא אַחַי פְּרִי עֲבוֹדָתוֹ
ס וֹכֵן נֶאֱמָן בְּלִי מְחִיר וּתְשׁוּרָה
אַ נְשֵׁי בֵּית יִצְחָק אֵין לָהֶם תְּמוּרָה
נֶ אֶבְדָה מֵהֶם חֶמְדָּה יְקָרָה
וַ אֲנִי תְפִלָּה לְאֵל שׁוֹכֵן מְרוֹמִים
נִשְׁמָתוֹ תָנוּחַ בְּגִנְזֵי מְרוֹמִים
עִם צַדִּיקִים וַחֲסִידִים וּתְמִימִים

ר׳ יעקב (יעקבאג׳י) קוב׳ו, הרב הראשי האחרון מבני העיר, ש״מלך״ ביד רמה ובטוב לב כאחד על קהילת סגולה זו בשלהי השלטון הטורקי, ושתקופתו היתה אולי תקופת הזהר הרוחנית

האחרונה של יהודי שלוניקי, נפטר בניסן תרס"ז. למאמרי הערכה וההספדים שהוקדשו לו אין מספר. להלן קינתו של גבריאל די בוטון, תלמיד הישיבה "בית יוסף" שנוסדה ע"י ר' יעקבאג'י:

אוֹיָה עִירִי! בַּבּוֹקֶר קַמְתְּ
צָעִיף שָׁחוֹר אַלְמְנוּתֵךְ לָבַשְׁתְּ
בְּנֵי הַטֶּבַע עֹמֶק קַדְרוּת לָבָשׁוּ
לְבָבוֹת כָּרְעָמִים הִתְגָּעָשׁוּ – – –
הוֹ הוֹי! אַיֵּה שְׁבִיבֵי הַחַרְסָה
הַיּוֹם תַּחְתָּם מָטָר נוֹרָא נִתָּךְ אַרְצָה
כָּל יְצוּרֵי הַטֶּבַע הִתְאַבָּלוּ
אֵין זֹהַר, מַזָּרֵי שַׁחַק אָפְלוּ – – –
בְּחַדְרֵי לִבֵּךְ אַךְ שַׁמָּה וּשְׁאִיָּה
בְּדִמְעוֹת תַּמְרוּרִים תֵּבֵל בּוֹכִיָּה,
עַל יַעֲקֹב אַבִּיר שֶׂכֶל וְרַעְיוֹן

יוֹעֵץ פֶּלֶא לִבּוֹ מָלֵא הִגָּיוֹן
שְׂפָתָיו תָּמִיד דַּעַת וּתְבוּנָה שָׁמָרוּ
מִכָּל עֵבֶר לִשְׁאוֹל תּוֹרַת אֵל אֵלָיו נָהָרוּ
מִדְבָּרוֹ נָאוֶה, נָקִי מִכָּל דוֹפִי
נַפְשׁוֹ יְקָרָה, מְלֵאַת יוֹפִי
לֹא! לֹא מֵת יַעֲקֹב, מִפְּעָלָיו נִשְׂגָּבוּ
אִתָּנוּ נַפְשׁוֹ, רוּחוֹ תָּמִיד אֲהָבוּ...
בֵּן אַלְמָוֶת הוּא יַעֲקֹב רוֹעֵנוּ
אֲסִירֵי תוֹדָה לְחַסְדּוֹ כֻּלָּנוּ
זִכְרוֹ הַטּוֹב עַל לִבֵּנוּ נַחֲרוֹתָה
וּמַטָּרָתוֹ נִרְדּוֹף כִּי כֵן יָאוֹתָה.

✶

תנועת ההשכלה לא הביאה בשלוניקי להתבוללות ולהתרחקות מהיהדות; להיפך, היא גרמה בעיקר להפצת העברית ולימודה. נתרבו המורים והתלמידים שהדיבור העברי היה שגור על פיהם והכתיבה בעברית, בעיקר השירה, הפכה אצלם לתחביב מקודש. התפתחות חיובית זו לא מצאה חן בעיני אוהדי ה"אליאנס" שראו ברכישת שפות והרגלים אירופיים (קרי צרפתים) את תמצית התרבות האנושית, ואף לא בעיני המתבוללים מטיפי ה"השתלבות באומה הטורקית", שדרשו טורקיזאציה של החינוך ושיתוף פעולה תרבותי עם הטורקים. אלה כמו אלה, יצאו בשצף קצף — בעיקר בעיתונים "לה איפוקה" בשלוניקי ו"איל טיימפו" בקושטא — נגד לימוד העברית והשימוש בה, בטענה, כי זו שפה מתה ולא תצמח כל תועלת לנוער ולעם מלימודה ולמידתה. מובן שהחוגים הלאומיים "חובבי שפת עבר" יצאו להגנתה, ועשו זאת לעתים קרובות ב...עברית.

פנחס בן אלעזר (כנראה הוא העיתונאי שחתם בכינוי פש"ט — פפו שאול מודיאנו) כתב שיר פולמוס ארוך ב"איל אב'ניר" בשם "החליפה", נגד הכתב בעל הכינוי "סכללי" מ"לה איפוקה", שטען כי באמצעות ההתקפה על השפה העברית רוצים המתבוללים לחבל גם בלימוד התורה וקיום המצוות. הרי שני בתיו האחרונים של השיר:

הֵן עַל כִּי חִצֵּי אֲבַדּוֹן בַּשָּׂפָה נִחָתוּ
מַחֲמַדֵּי הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה נִשְׁחָתוּ
עַל כֵּן לְהַצִּיב עַל תִּלָּהּ שָׂפָה הָחִישִׁי
בַּת יִשְׂרָאֵל הַחֲזִיקִי בָּהּ אַל תַּחֲרִישִׁי

תְּאַלְמְנָה שִׂפְתֵי שֶׁקֶר, שִׂפְתֵי אִוֶּלֶת
דּוֹבְרוֹת עָתָק עַל שָׂפָה "אֵין בָּהּ תּוֹעֶלֶת"
דְּבָרִים אֵלֶּה אוֹמֵר לַכֹּל סָכָל אָנִי[64]
לְנִמְהַר לֵב מַתְעֶה "פוֹקָה"[65] כָּל אִישׁ יִרְאֵנִי

ומשורר אלמוני אף הוסיף:

שְׂפַת אֱמֶת תִּכּוֹן לָעַד

חָכְמָה בְּיַד רָמָה תִּקְרָא לְיַד שְׁעָרֶיהָ:
"בְּנֵי יִשְׂרָאֵל קִרְבוּ שָׂפָה", קוֹל תָּרִים
הִנֵּה סָכָל[66] נֶגְדָּהּ בְּדִבְרֵי רִיק תַּעְתּוּעִים:
רַחֲקוּ שָׂפָה, אַל תִּהְיוּ לָרִיק יְגֵעִים – – –
יוֹדֵעַ בִּינָה לַעִתִּים[67] קָרָא לְעֶזְרָה
לֹא יוֹעִיל, רַק יֵרָאֶה לַכֹּל כִּי דִּבֵּר סָרָה – –

"זְמַן"[68] וּשְׁאָר עִתּוֹנִים לְעֶזְרוֹ נִקְרָאִים
קוֹרֵי עַכָּבִישׁ מִבְטָחוֹ הֵם רוֹאִים
הֲלֹא יַכּוּ אוֹתוֹ[69] כְּחֵץ שָׁחוּט לְשׁוֹנָם
הֲלֹא תִבְעַר כָּאֵשׁ לַהֶבֶת חֲרוֹנָם
"הַפּוּקָה" מִכְשׁוֹל מִדֶּרֶךְ עַמָּם יָרִימוּ
יַחִישׁוּ עִתּוֹנִים יָד לַפֶּה בַּל יָשִׂימוּ

*

הלשון העברית היתה למשכילים ולחכמים אלה אהובה שהתרפקו עליה. התלהבותם ומסירותם לשפה לא ידעו גבול. יש שראו את השפה כמשהו קדוש, נאצל, ואהבו אותה כאלה רחוקה, כמוזה שאין לקרב אליה, כדוגמת אותו אביר העומד ומקלס את אהובתו שאין להשיגה, השרויה בטירה נישאה, מעין "דוכסת אל־תגיע" שבשירי אדגר אלן פו; ואוהבים אפלטונים אלה לא הרשו גם לאחרים להתקרב אל הקודש... לעומת זאת היו כאלה שביקשו להתקרב לשפה, להשתמש בה, לקרב אותה אליהם ולהפכה לחלק מחיי היום יום שלהם, וטענו כי מוטב שיכתבו עברית, ואפילו שירים, בשגיאות, מאשר רק יעריצוה סבילות. הראשונים ראו בשפה רק לשון הקודש, לשימוש בימי חג ושבת, בבחינת "אין לנו רשות להשתמש" בה שימוש פרוזאי ועל ידי כך לחללה. אולם אנשי המחנה השני רצו להפכה לשפה שימושית חיה, אף אם ע"י כך תיגרר השפה בפי כל, ותאבד מיפיה וסתריה.

מחלוקת זו פרצה אז החוצה בשירי פולמוס חריפים ובוטים. יש"י, הלא הוא שלמה שם טוב כהן, מצד אחד, ודש"ן — דניאל שונינה, מנהל בית ספר ומשורר מוכשר — מצד שני, ירו זה על זה בליסטראות פואטיות להוכחת צדקתם, ותוך כדי כך הם מתגלים לעינינו במלוא כשרונם הספרותי והשירי. השירים שכל אחד כתב להגן על עמדתו ועל אהובתו — השפה העברית — הם מן היפים ומלאי הטמפראמנט שנכתבו בתקופה זו בשלוניקי. אולם לפני שנצטט שירי פולמוס אלה, נביא כאן את חליפת המכתבים הפומבית בין העלמה פלאטה אורי, מורה לעברית שכבר פרסמה שיר או שניים משלה בעיתונות, ובין שלמה שם טוב הכהן, שמהם נראית בעליל האהבה התמימה לשפת עמם שהיתה במשכילים עברים אלה.

מכתב שלמה שם טוב כהן

"להעלמה היקרה מרת פלאטה אורי תחיה.

עלמה כבודה,

עצור במלים לא אוכל ולעצמי מצאתי חובה לבוא קבל עם בשערי מכ"ע (מכתב עתי) היקר הזה להביע את הרושם החזק אשר נעשה בקרב לבי פנימה ביום ראותי אותך נותנת לקח לתלמידי בית הספר אשר לידידנו האדון יצחק ן' ארדוט נר"ו.

לא אכחד כי אך זאת הפעם הראשונה אשר עיני תראינה עלמה כלה עברית כמוך המדברת בשפה עברית צחה ונקיה וכמו רגש קדש נעשה בנפש כי את אשר לא פללתי ראיתי ואת אשר לא חכיתי שמעו אזני. כמה נאה, כמה יפה, הדבור העברי בצאתו מפיך!... ומה נעים לאוזן לשמוע קול צלצול לשוננו מעל שפת ילדות וילדים רכים אשר לא הגיעו עוד לשמונה שנים...

וגם לידידי האדון ן' ארדוט נר"ו אגיש את תודתי... ואברכהו בברכה משולשת על העונג הרב אשר הרוה את נפשי... ואשר עוד מעט עינינו תראינה ואזנינו תשמענה קול בנינו ובנותיו מדברים דבור עברי..."

תשובת פלאטה אורי:

"אדון נכבד,

"מאז העלית את שמי על במת מכתב עת היקר הזה חפצה הייתי להשיבך דבר כחפצי על כל תגמולך עלי לתת לי יד ושם בישראל אך מפני כמה סבות אחרתי המועד עד כה. האחד כי אין הפנאי מסכים עמדי מפני כבד מלאכתי לתת לקח לתלמידי היקרים ולא יתנוני לבלוע רוקי... ולבבי נכון ובטוח כי עוד יבוא יום ושפתנו תהי כשפה חיה כחפץ לבב כל אוהבי וחובבי שפת קדשנו ובתוכם אנכי העלמה הצעירה בישראל".

שלהבת האהבה הבוערת לעברית הגיעה לשיא חריפות הביטוי, כאמור, במחלוקת השירית בין יש"י לדש"ן. היתה זו אהבה שמקלקלת את השורה, אך אפשר גם להגיד בפאראפראזה — אהבה שמכלכלת את השירה...

זירת המאבק: העיתון הלאומי "איל אב'יניר" בטבת תרנ"ט. דש"ן כותב שיר בשם "חלום", לפיו נראתה לו בחלומו אישה יפה (העברית) וביקשה אותו "לעגוב עליה", כלומר לדבר ולהשתמש בה, אף בשגיאות, כי שפת עבר היא עמוד הימני לעם ישראל:

חֲלוֹם

שָׁקֵט בְּבֵיתִי שַׁאֲנָן בְּהֵיכָלִי
יָשֵׁן עַל מִטָּתִי בִּנְעִימִים חֲבָלִי
מְתוּקָה שְׁנָתִי כִּי זֶה הוּא גְּמוּלִי
מְנַת כּוֹס הָעוֹבֵד נֶאֱמָן לְאֵלִי – – –

הָבִיאוּ כֻּלְּכֶם תְּאֵנִים לְסַלִּי
טוֹבוֹת וְרָעוֹת לֹא יֵחָשֵׁב מַעֲלִי
אֲנִי אֵם כָּל הַזָּרוֹת, הוֹקִירוּ דִּגְלִי,
בְּדִבֵּק אִישׁ וְאִשָּׁה נִמְצָא הִלּוּלִי.

תְּמוּנָה נֶגֶד עֵינַי עָמְדָה אֶצְלִי
כְּאִשָּׁה טוֹבַת חֵן בַּעֲדִי וַחֲלִי
תְּמוּנָה רָאִיתִי אָז תַּחַת אֵיד גִּילִי
אָז אָמַרְתִּי הַחִזָּיוֹן בִּגְלָלִי.

מוּסָר, דַּעַת, חָכְמָה, בִּינָה, בְּמַעֲגָלִי
אוֹהֲבַי אוֹהֵב אֲחַבֵּק לִמְסַלְסְלִי
לוֹבֵשׁ סוּתִי לָתֵת דוֹפִי הוּא אֱוִילִי
עָלֵג, לָעֵג, נָעֵל, לֹא יִשָּׂא מְשָׁלִי״.

הָאִשָּׁה פָּתְחָה פִּיהָ: ״שִׁמְעוּ קוֹלִי
הִדָּרְשׁוּ נָא תְחִנָּה בְּשַׁאֲלִי
עִגְּבוּ בִּי, גַּם הֶעֱמִידוּנִי עַל דִּגְלִי
מְזַנְּחֵנִי הוּא עוֹשֶׂה עָוֹן פְּלִילִי.

וַתַּעַל הַתְּמוּנָה מֵחֶזְיוֹן לֵילִי.
אִם תֹּאבוּ אֶפְתֹּר הַחֲלוֹם, בְּנֵי גִילִי:
חַבְּקוּ שְׂפַת עֵבֶר אֵשֶׁת קְהָלִי
הִיא עַמּוּד הַיְמָנִי לָעָם הַיִּשְׂרְאֵלִי.

הוֹאִילוּ נָא לִשְׁגּוֹת עִמִּי תּוֹךְ אָהֳלִי
הַבָּאִים לַחֲסוֹת יְכַסֵּם מְעִילִי
אוֹהֲבֵם גַּם יַשְׁקוּנִי מַר מִדְּלִי
לֹא אֹמַר הוֹן[2] לַעֲגָבִים בִּימֵי חֶדְלִי.

דֶּשֶׁ״ן (הַחוֹלֵם בְּהָקִיץ)

חלום זה על ״חילול״ העברית על ידי שימושה היומיומי — שעליה המליץ דש״ן — העלה את חמתו של יש״י, ובשיר תשובתו הוא מתריס בשם ״העברית״: את הרעות לא אקבל, רק הטובות!

בהקיץ ולא בחלום

האף תפר משפטי תרשיעני למען תצדק? (איוב מ׳, ח׳)

מִמָּרוֹם אֶרֶץ רְדִי אֱמֶת וְאִזְרִינִי חַיִל
קוֹל מִלְחָמָה בְּמַחֲנֵה עִבְרִים כְּחֶזְיוֹן לַיִל
אֵין קוֹל עֲנוֹת גְּבוּרָה, אֵין קוֹל אַנְשֵׁי הַחַיִל
קוֹל כְּאוֹב אָנֹכִי שׁוֹמֵעַ, קוֹרֵעַ עֲצֶרֶת

מִכֶּם לֹא אֲכַחֵד כִּי נִגְלֵיתִי אֵלֶיהָ
וּבְיָדַי הֲסִירוֹתִי צְעִיפָהּ מֵעָלֶיהָ
וָאֶרְאֶה כִּי תְּאֵנִים עֲרוּכִים לָהּ בְּסַלֶּיהָ
רְטֻבּוֹת מִדְמַעַת עֵינָהּ הַבּוֹעֶרֶת.

וָאֵפֶן וָאֵרֶד, מִי הוּא זֶה הַבָּא הֲלוֹם
לְהַשְׁבִּית אֶת הַמְּנוּחָה וּלְהַפְרִיעַ הַשָּׁלוֹם
וְהִנֵּה מְנוֹד עֵינַי בְּהָקִיץ וְלֹא בַחֲלוֹם
חָדָ־שׁ[68] בָּא מִקָּרוֹב לְקַלְקֵל הַדָּת נִמְסֶרֶת.

״מַדּוּעַ כֹּה עֲדִינָה תִּבְכֶּה תִתְיַפֵּחַ,
מֵעֵינַיִךְ נוֹזֶלֶת דִּמְעָה כְּאֵשׁ מִתְלַקַּחַ
מִי קָרַע לְבָבֵךְ כְּמוֹ בָּאָרֶץ פּוֹלֵחַ
אָנָּא הַגִּידִי רַעְיָה כִּי נַפְשִׁי נֶעֱכֶרֶת״

וָאֶחְשׁוֹב בְּלִבִּי כִּי לֹא נָאֶה הָשִׁיב בָּזֶה
וּמַה לִּי וּלְבַעַל הַחֲלוֹמוֹת הַלָּזֶה,
וְהִנֵּה מִמּוּל עֵבֶר פָּנַי מֵעֵבֶר מִזֶּה
עוֹמֶדֶת עִבְרִיָּה יָפָה לוּטָה בְּאַדֶּרֶת

״קַח לְךָ הַטֶּנֶא וְרָאִיתָ בּוֹ מִינִים שׁוֹנִים
וַיַּעַל הָעֹרֵב עַרְמוֹנִים גַּם קִמְּשׁוֹנִים
קוֹץ־דַּרְדַּר־חוֹחַ עָלוּ אֵלַי כְּחִצִּים שְׁנוּנִים
וַיִּגְרֵס בֶּחָצָץ שִׁנַּי, כְּחֶרֶב דּוֹקֶרֶת,

שָׁדַד מִמֶּנִּי שָׁלוֹם וַיִּמְעַל בִּי מַעַל
עָגַב עִמִּי בְּאָהֳלִי וַיִּנָּבֵא לַבַּעַל
פְּרִי בִּכּוּרִים לִי הִגִּישׁ כּוֹס מָסוּךְ רַעַל
וַיְקָרֵב לִשְׁלָמִים שָׁבוּר, חָרוּץ וְעִוֶּרֶת.

וְעַתָּה קוּם נָא וּקְרָא לָהֶם בְּקָרִים וַעֲרָבוֹת[69]
הוֹקִירוּ דִגְלִי, וְאַל תַּלְבִּישׁוּנִי בְּלוֹאֵי סְחָבוֹת
אֶת הָרָעוֹת לֹא אֲקַבֵּל כִּי רַק הַטּוֹבוֹת:
פְּנִינִים יְקָרִים מְשֻׁבָּצוֹת בְּזָהָב כְּשַׁרְשֶׁרֶת״.

וְהִנֵּה הוּא שָׁגָה בָּרוֹאֶה פָּקָה פְּלִילִיָּה
יוֹרֶה דֵעָה פֶּצַע חַבּוּרָה מַכָּה טְרִיָּה
וְנָתַן הָרִשְׁיוֹן וּמְלַאכְתּוֹ זֹאת בְּיָדוֹ רְמִיָּה
וּבַמַּיִם הָעֲכוּרִים צָלַל כַּעוֹפֶרֶת.

פַּנֵּה הַדֶּרֶךְ, בַּל יִכָּשֵׁל עִוֵּר וּפִסֵּחַ
רְגָבִים וּרְכָסִים תְּשַׁחֵק וְלִגְזָרִים תְּפַתֵּחַ
אַדְמָתְךָ תְּשַׁדֵּד דֶּשֶׁ״ן וְרַעֲנָן צוֹמֵחַ
וְאָז אֲנִי אֶעֱנְדֵם לְרֹאשִׁי כְּמוֹ כּוֹתֶרֶת.

בְּשֶׁקֶר הוּא נִבָּא בִּשְׁמִי, הֲבֵל הֲבָלִים
וַיַּחֲלוֹם חֲלוֹם וְעִמּוֹ גַּם דְּבָרִים בְּטֵלִים
וְעַל הַלּוּחוֹת כָּתַב אִוֶּלֶת הָאֱוִילִים,
וּבְכוֹרַת דָּתִי בִּנְזִיד עֲדָשִׁים נִמְכֶּרֶת.

אִם תֹּאבֶה סוֹפֵר מָהִיר וּבְחָנֵנִי בָּזֹאת
קוּם עֲלֵה בֵּית אֵל נֹעַם ה׳ לַחֲזוֹת
הוֹאִיל מֹשֶׁה בֵּאֵר לְךָ הַתּוֹרָה הַזֹּאת
מִמֶּנּוּ תִמְצָא חַיִּים וְהָיָה לְךָ לְמִשְׁמֶרֶת.

דש״ן לא טמן ידו בצלחת וכתב נגד בעל דבבו בחמת זעם:

דש״ן בהקיץ יש״י בחלום

ויצא חטר מגזע ישי ונסר[70] משרשריו יפרה (ישעיה י״א, א׳)

בפי אויל חטר גאוה ושפתי חכמים תשמורם (משלי יד׳ ג׳)

קוֹל עַל שְׁפָיִם נִשְׁמַע, קוֹל אַנְשֵׁי הַחַיִל
קוֹל עֲנוֹת גְּבוּרָה מְפוֹצֵץ הָר וָסֶלַע
קוֹל בְּמַחֲנֶה הָעִבְרִים צִלְצֵל בְּחֶזְיוֹן לַיִל
קוֹל גְּאוֹן עָרִיצִים קוֹלֵעַ אַבְנֵי קֶלַע

כֹּהֵן מִדְיָן[73] אָז, עַתָּה לָעִבְרִים אֲרֶשֶׁת
פֶּה יַמְלִיץ יִהְיֶה בְּכָל בֹּקֶר וָעֶרֶב:
הִשָּׁמְרוּ נָא שָׁבוּר אוֹ חָרוּץ מִגֶּשֶׁת
פֶּן יִפְגַּע גַּם בָּכֶם בַּחֲנִית אוֹ בֶּחָרֶב

הַקּוֹל אֵין קוֹל יַעֲקֹב, בְּנַפְשׁוֹ אֵין רֶגֶשׁ
קוֹלוֹ עָרֵב כָּעוֹרֵב לִשְׁפּוֹךְ בּוּז וָקֶלֶס
הַדּוּר בִּלְבוּשׁ יִשַׁי, אָחוּז עַל יַד פִּלֶּגֶשׁ,
אַדֶּרֶת שֵׂעָר, לְכַחֵשׁ, לְסַלֵּף פֶּלֶס

הֶחָכָם אַתָּה מִדָּנִיֵּאל[74], רוֹעֵה רוּחַ!
מֵעֵץ הַדַּעַת טוֹב מְאֹד מְאֹד אָכַלְתָּ!
מֵרֶחֶם מִשְׁחָר נָחָה עָלֶיךָ הַשִּׁיר, הָרוּחַ!
יוֹשֵׁב עַל מִדִּין... מַה יָּפִיתָ, מַה נָּעַמְתָּ!

עַל מַה בָּא בַּעְיָם רוּחַ צוֹעֶה בְּרֹב כֹּחַ
חָרַ־שִׁי[71] מֵרָחוֹק לְבוּשׁ בָּדִים[72] לִדְרוֹךְ קֶשֶׁת
עֶרֶב שִׁירָיו נִחֲתוּ בִּי לִבִּי פִּלֵּחַ
גַּם רָעוֹת אֲקַבֵּל לְמִרְוַח בְּדַבֶּשֶׁת

– ״תָּבִיאוּ טוֹבוֹת לְסַל לוּטֶה בְּאַדֶּרֶת״ –
גּוֹזֵר בְּשֵׁבֶט מוּסָר, סוֹלֵף־חַד בֶּן חֵפֶר[75],
שָׁכַח מִנְחָתוֹ, נֶגַע צָרַעַת בַּהֶרֶת
כֵּן דֶּרֶךְ הַטָּחִים תָּפֵל בְּאִמְרֵי שֶׁפֶר.

מַדּוּעַ מֵעָיו רָתְחוּ כְּסִיר נָפוּחַ
לְהַשְׁלִיךְ שִׁקּוּצִים עַל בִּגְדֵי דוֹד וָרֵעַ
מִי יֹאמַר זֹאת עַל יִשַׁי חוֹזֶה־שָׁוְא וָרוּחַ
לִרְאוֹת חֲלוֹם קָצָר שִׂכְלוֹ מֵהִשְׂתָּרֵעַ

– ״עָלֹג, לָעֹג, גָּעֹל, לֹא יִשָּׂא מַשָּׂא בְּנֹעַם״ –
אֵשֶׁת קְהָלִי בִּבְכִי תַמְרוּרִים אוֹמֶרֶת
״מַה לִּי לַעֲדָיִים, זָהָב וְאַבְנֵי שֹׁהַם
רַק לְלַמֵּד דִּבְרֵי מוּסָר, הַדָּת נִמְסֶרֶת״

חָכְמָה שָׁאַבְתָּ מִמַּעְיַן אֶרֶץ מִצְרַיִם
כַּחַרְטֻמִּים לְפַרְעֹה לִפְתּוֹר חֲלוֹם לַיְלָה
מְהֻרְתָּ סוֹפֵר מָהִיר לְהַבְרִיק עֵינַיִם
נָזַלְתָּ מֵי בְּאֵרְךָ, גַּם נַפְשִׁי נִטְבָּלָה

אַל תִּשְׁמְעוּ בְּנֵי גִילִי לְדִבְרֵי הֶבֶל
אַל יַשִּׁיא לִבְּכֶם, יִשַׁי הַפּוֹרֵץ פֶּרֶץ
מִלִּבּוֹ בְּדָם, הוּא אֲבִי תֶּבֶל וְנֶבֶל[76]
חָכָם בִּנְגָעִים[77] חוֹקֵר דִּין כָּל מִין שֶׁרֶץ.

אֵין פִּתְרוֹן לַחֲלוֹמִי, בְּהָקִיץ דִּבַּרְתִּי
לָבוֹא בְּמִדְבַּר קָדֵשָׁה אֶל בְּנֵי עֵבֶר
לַרְחִיב גְּבוּל הַסִּפְרוּת בָּזֶה חָפַצְתִּי
מַה קּוֹל הֲמוּלָּה הַזֹּאת לִקְרוֹא שׁוֹד וָשֶׁבֶר

עוּשׁוּ חֲכָמִים נְבוֹנִים קִרְאוּ עֲצֶרֶת
בֹּאוּ בֵּית־אֵל לִשְׁפּוֹט מִי מְחַבֵּל בַּכֶּרֶם
בְּנֹעַם ה׳ תְּנוּ דָּת וַעֲשׂוּ מִשְׁמֶרֶת
לֹא יָבוֹא זָר בְּהֵיכַל הַשִּׁיר לִזְרֹם זֶרֶם...

דש״ן

יש״י לא התעצל וענה לחורפו בשיר שכל חרוז בו חץ מורעל:

בֵּין בְּהָקִיץ בֵּין בַּחֲלוֹם

פגוש דב שכול באיש ואל כסיל באולתו (משלי י״ז, י״ב). ככלב שב על קאו כסיל שונה באולתו (משלי כ״ו, י״א).

כְּחֶרֶב אֵהוּד בָּא חֶרֶב יִשַׁי בְּבֶטֶן דֶּשֶׁ־ן
וּכְמֶלֶךְ מוֹאָב יָצָא גַם הוּא הַפֶּר־שְׁד־נָ־ה[78]
פָּעַר פִּיו לִבְלִי חֹק, שָׁרַק וַיַּחֲרֹק שֵׁן
וּכְכֶלֶב הַשָּׁב אֶל קֵיאוֹ שָׁב הַשֵּׁ־ד[79] זָדוֹנָה

נָבָל! נִבֵּאתָ וְלֹא יָדַעְתָּ מַה נִּבֵּאתָ
חָכָם בִּנְגָעִים אֲנִי כְּכֹהֵן זְמַן הַבַּיִת
וְאֶחְקוֹר דִּין כָּל מִין שֶׁרֶץ בְּיָדְךָ הֵבֵאתָ
וַאֲכַלֶּה אוֹתָם כְּרֶגַע כְּקוֹץ שָׁמִיר וָשַׁיִת

בְּאַף כָּל עוֹבֵר בִּגְבוּלוֹ רֵחוֹ נוֹדֵף חֶלְבְּנָה
אָח הוּא לִמְפִי־בֹשֶׁת, כְּלִמָּה לֹא תְּכַסֶּה פָּנָיו
לָשׂוּם בּוֹ קְטוֹרָה לֹא יַסְפִּיקוּ עֲצֵי לְבוֹנָה
מִקֵּאוֹ יְמַלֵּא פִּיו וְהוּא מַרְאֶה אֶת שִׁנָּיו

חָכְמָה שָׁאַבְתִּי מִבְּאֵר צֹהַ־ר מִשְׁ־רַיִם[82]
כְּיוֹסֵף הַצַּדִּיק לְפַרְעֹה לִפְתּוֹר אֶת הַחֲלוֹם
וְעַל הִשָּׁנוֹת לְפַרְעֹשׁ כָּמוֹךָ פַּעֲמַיִם
בָּאתִי לַהֲבִיאֲךָ בְּמִשְׁפָּט הֵנָּה הֲלֹם

דָּ־שׁ[80] תֶּבֶן בְּמַדְמֵנָה וַיַּעַשׂ לוֹ קַרְנַיִם
לְנַגֵּחַ בָּהֶם כְּשׁוֹר־פָּר לְכָל הַבָּא לָגֶשֶׁת
וְהוּא לֹא יָדַע כִּי כָּרְתוּ לוֹ גַּם הָאָזְנַיִם
שָׁכַח כִּי זֶה מְעַט הַמָּרְחָה לוֹ הַדַּבֶּשֶׁת

קִנְאַת דַּם פִּינְחָס אָבִי בְּעוֹרְקַי נָזְלָה
וְקַנֹּא קִנֵּאתִי לַעֲצוֹר הַמַּגֵּפָתָה
וָאַעַשׂ לְבוּשׁ זָהָב וּכְמַרְאֶה הַגַּחֶלֶת
אַךְ בְּנֵנוּ זֶה... רָאָה כִּי גַם לוֹ יָאָתָה,

זְדוֹן לִבּוֹ הִשִּׁיאוֹ טוֹבוֹת וְרָעוֹת לַעֲרוֹב
בְּמַסְוֶה הַצֶּדֶק וּלְהַרְחִיב אֶת גְּבוּל הַסִּפְרוּת
עֵינָיו טָחוּ מֵרְאוֹת כִּי יֵשׁ טוֹב שָׁכֵ־ן[81] קָרוֹב
וְהֵסִיר לוֹ אֶת הַמַּסְוֶה וְנִרְאָה בּוֹ הַבַּעֲרוּת

וַיַּשְׁלִיךְ עָלַי שִׁקּוּצִים בְּיָדַי אֵין פֶּשַׁע
וּמֵעוֹלָם לֹא עָלָה בְּלִבִּי הִתְרוֹעֵעַ עִם בַּעַר
כִּי לֹא לְכָבוֹד הוּא לִי וְעִמּוֹ לֹא אַלְבִּישׁ יֶשַׁע
אַךְ הוּא יָצָא לִקְרָאתִי וַיָּבֹא הַשַּׁעַר

חָבַשׁ אֶת חֲמוֹר־וֹ לָבֹא מִדְ־בַּר קָדֵ־שָׁה
וַיֶּאֱסֹר אֶת רִכְבּוֹ לַעֲבֹר הַמַּ־עֲבָ־רָ־ה
וַיִּשְׁאַל לְאַנְשֵׁי הַמָּקוֹם אַיֵּה הַקְּדֵשָׁה
וַיָּבֵא אוֹתוֹ לַעֲ־זָ־זֵל הַמִּדְ־בָּרָה

נֵסֶר נִתְעָב! אַל תִּתְהַלֵּל נָא בְּמַעֲשֶׂיךָ
עַל כִּי הֲשִׁיבוֹתִי לְךָ זֶה פַּעַם וּשְׁתַּיִם
מֶלֶךְ חָכָם צִוָּה לִי לַעֲנוֹת כְּאִוַּלְתֶּךָ
פֶּן יְהִי חָכָם בְּעֵינָיו חֲמוֹ־ר חֲמֹרָתַ־יִם

הִשְׁוָה עַצְמוֹ לְדָנִיאֵל, גַּס הָרוּחַ!
הַחֲלוֹם שֶׁחָלַם נִדְמָה אֵלָיו כְּמַחֲזֶה
בְּעָמְדוֹ בְּגוֹב עֲרָיוֹ־ת עָבַר עָלָיו הָרוּחַ
וַתְּבַעֲתֵהוּ רָעָה וְלֹא יָדַע זֶה אוֹ זֶה.

כֵּן דֶּרֶךְ כָּל גֵּאֶה רוּחַ גְּבַהּ עֵינַיִם
לְהַשְׁלוֹת אֶת הַקּוֹרֵא הַהוֹלֵךְ תְּמִים דֶּרֶךְ
אָמְנָם רָעָתְךָ רַבָּה הִכְרִיעָה כַּף מֹאזְנַיִם
הֲתַחֲשֹׁב זֵד יָהִיר כִּי לְךָ יִכְרְעוּ בֶּרֶךְ!

לֹא לְךָ לָבוֹא מִדְבַּ״ר קֹדֶ״שׁ וּבְיָדְךָ שֶׁרֶץ
פִּיךָ שִׁלַּחְתָּ בְּרָעָה וּלְשׁוֹנְךָ בְּשֶׁ״ה[83] תָּמִים
עוֹד מְעַט וְהֵבֵאתָ עָלֶיךָ שׁוֹאָה וָקֶרֶץ
וְצֵא צֵא טָמֵא יִקְרְאוּ לְךָ אִישׁ הַדָּמִים[84]

עִם שִׁירֵי דָוִד לֹא יִקְחוּ חֵלֶק שִׁירֶיךָ
עוֹרֶף יִתְּנוּ לְךָ וְלָהֶם כִּי לֹא לְכַךְ נוֹצַרְתָּ
וְאִם בְּזֹאת שׁוּב תָּשׁוּב עוֹד עַל עֵקֶב בָּשְׁתֶּךָ
עוֹד חָזוֹן לִי לַמּוֹעֵד וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ

אַל לָכֶם אַחַי לְבֶן עַוְלָה זֶה אֹזֶן הַטּוֹת
פִּיו יְדַבֵּר עָרְמוֹת וּלְהִתְגַּדֵּל לִבּוֹ פּוֹנֶה
אַל תִּתְּנוּ לִבּוֹ הַשַּׂעְרָה לָבֹא לַחֲטֹאת
חוּשׁוּ נָא הוֹצִיאוּ הַדֶּשֶׁ״ן חוּץ לַמַּחֲנֶה

המבי״ט שהיה ידידם של שני המשוררים נזעק לשים שלום ביניהם, וניסה לסכם את המחלוקת השירית בקריאה לשלום ולשיתוף פעולה במלחמת העברית והפצתה ברבים.

בְּרֹאשׁ הוֹמִיּוֹת אֲטִיפָה אִמְרוֹתַי
וְעַל שְׂפַת נַחַל דְּבָשׁ אֲדוֹבֵב
אַדְרִיךְ קַשְׁתִּי וְאַצְהִירָה שִׁירוֹתַי
נְאוּם מְדַבְּרוֹתַי, נַפְשָׁם יְשׁוֹבֵב.

חֲרוּזִים כָּאֵלֶּה נַפְשִׁי בְּחָלָה
יוֹרְדִים חַדְרֵי בֶטֶן כְּמַדְקֵרוֹת
עַל אֵלֶּה נֶפֶשׁ שְׂפָתֵינוּ חָלָה
וַתּוֹרֵד עֵינָהּ דְּמָעוֹת בּוֹעֲרוֹת

הֲמוֹן עַצְבוֹתַי לָהֶם אַבִּיעַ
כִּי אִישׁ עַל רֵעֵהוּ חַרְבָּם שָׁלָפוּ
אַשְׁקִיט רִיבוֹת וַחֲרָפוֹת אַרְגִּיעַ
לָמָּה בְּחֵמָה זְרוֹעָם יַחְשְׂפוּ? – – –

וַיֵּצֵא הַכֹּהֵן[85] לִסְגּוֹר הַבַּיִת[86]
יָדוֹ נְטוּיָה וְחַרְבּוֹ שְׁלוּפָה
לְבַקֵּשׁ דֶּשֶׁ״ן עָבַר בָּאֳנִי שַׁיִט
הָאוֹמֵר יָבִיאוּ גַּם רָעִים[87] לִתְנוּפָה – – –

אוֹדֶה כִּי דִבְרֵי יִשַׁי בְּטוּב טַעַם
וּנְאוּמֵי מְלִיצָתוֹ רַק הוֹדִיעוּ:
״לְבִלְתִּי חֲרוּז שִׁירֵי סָרֵי טַעַם
מָשְׁחָתָם בָּם, בְּאִוֶּלֶת יַבִּיעוּ״.

גַּם אֲהוּבִי דֶּשֶׁ״ן דַּיָּן כָּמוֹהוּ
בִּרְאוֹת הַ״יְחוּסָה״ תְּזַנֵּק זֶנֶק
דָּן דִּינָהּ לְאַרְשָׁה תֹּהוּ וָבֹהוּ
סְקִילָה, שְׂרֵיפָה, הֶרֶג וְחֶנֶק

וְכָל תְּלוּנוֹתָיו עַל ״הַיְחוּסָה״
מְשׁוֹרֶרֶת כְּאַחַת הַנְּבָלוֹת
לֹא הִבִּיטָה בִּלְשׁוֹנָהּ הָעֲמוּסָה
וַתָּשַׁר דְּבוֹרָה צִירֵי חַלְחָלוֹת

רֵעַי נַפְשִׁי! סוֹף דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמָע
כִּי הַשָּׂפָה הָעִבְרִיָּה הֶעֱרִימָה
בִּשְׁפּוֹךְ נַפְשָׁהּ לִפְנֵי דֶּשֶׁ״ן וַתִּדְמַע
לָרִיב אֶת יִשַׁ״י יָדוֹ יָרִימָה.

כִּי דָבָר זֶה גַּם אֶל יִשַׁ״י דִּבֵּרָה
עֲדֵי הִתְלַכְּדוּ לֹא תִתְפָּרָדוּ
וּלְהַרְחִיב הַשָּׂפָה לָחֶם[88] עוֹרֵרָה
כִּי עַל קִנְאַת סוֹפְרִים חָכְמוֹת עָמָדוּ.

★

למרבה הצער, לאחר הפריחה וההתפתחות שידעה השירה העברית בשלהי המאה הי״ט ובי־שחר המאה הכ׳, באה ירידה גדולה בלימוד השפה ובידיעתה שנים מועטות לאחר מכן. במאבק בין שוחרי התרבות העברית על כל צורותיה (ספרות תורנית, ספרות מוסר, פרוזה ושירה) לבין שוחרי התרבות המערבית ו״ההשכלה״ האירופית בנוסח האליאנס ואוהדיה — הלכה יד האחרונים וגברה [89]. אין כאן המקום להאריך על הסיבות לכך. עובדה היא שספרות ההלכה, השו״ת, הדרושים וכו׳ בעברית, שידעה אף היא פריחה כבירה במחצית השניה של המאה הי״ט — מעין שלהבת גדולה שניצתה לפני הדעיכה — באה לקיצה באורח פתאומי. ספר השו״ת והדרשות האחרון שנדפס בשלוניקי היה ״כוכב מיעקב״ לרב הראשי ר׳ יעקב קוב׳ו, שיצא לאור אחרי מותו (ולא נתמזל מזלו, כי כמעט כל המהדורה נשרפה בתרע״ז, ואין למצוא היום אף לא עותק אחד בשום מקום בעולם); ותלמיד החכם האחרון — שחיבר ספרי הלכה ושו״ת, והיה אף משכיל ובעל סגנון עברי מעולה — היה ר׳ דוד פיפאנו, שספריו ״חגור האיפוד״, ו״חשן האיפוד״ וכו׳, נדפסו בסופיא. למעשה אחרי שריפת תרע״ז לא יצא לאור בשלוניקי — שהופיעו בה עד אז אלפי ספרים מסוג זה — שום ספר תורני או הלכתי.

גורל היצירה העברית בתחום השירה היה כמעט דומה, אף שמספר העיתונים היהודים באיספאניולית ובצרפתית שהופיעו בעיר אחרי הכיבוש היווני בראשית בתרע״ג (אוקטובר 1912) הלך ורב, כמעט שאין למצוא בהם מכתמים, שירים, חידות ופזמונים בעברית, כפי שהיה קודם. הסיבה היתה לא כל כך משום שלא היו כותבים אלא משום שלא היו קוראים. לימוד העברית, שידע התפתחות ופריחה כאשר היה יצחק אפשטיין מנהל תלמוד תורה, נצטמק והלך אחרי עזיבתו. ואחרי שריפת מוסד זה בתרע״ז לא השכילו בתי הספר הקהילתיים והפרטיים — אף שהקדישו לכך כמה שעות בשבוע — ללמד את תלמידיהם עברית על בוריה.

נעשה אז ניסיון לשלוח כמה צעירים ללמוד במוסדות ההשכלה באר״י, על מנת שיחזרו ויהיו מורים בבתי הספר השונים, אך רובם נשארו בארץ. אף אלה שחזרו אחרי הרבה שנות לימוד, נחשבו קצת לתמהונים בתוך ציבור שידיעת השפה הצרפתית ותרבותה היה מרכז שאיפותיו הרוחניות, בעיקר כאשר היו מתעקשים לדבר דווקא עברית, בעצרות, באסיפות ובחגיגות.

מעניין הדבר שגם האגודות הציוניות השונות שנוסדו מאז תרע״ג בעיר לא עשו כמעט דבר להפצת העברית, פרט להסתדרות המזרחי [90] שארגנה שיעורים לעברית לכל דורש והקימה חוגים לדיבור עברי.

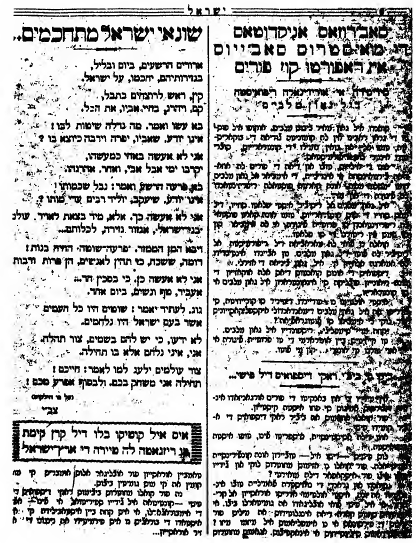
עשרות שירים ופזמונים נתחברו אמנם על התחיה הלאומית כהימנונים לאגודות הציוניות, ובעיקר לשם שירה בציבור בחגיגות, בטיולים, במסיבות; אולם רובם ככולם נכתבו באיספאניו־לית, ורק מיעוט שבמיעוט בעברית [91]. רוב השירים הלאומיים האלה בעברית פורסמו בבטאוני הסתדרות המזרחי ושלוחותיה.

מבין כותבי שירי ציון מלאי געגועים ורגש לארץ האבות, נזכיר את המשורר והמורה הותיק א׳ י׳ אשכנזי, שכבר הבאנו משיריו למעלה. חובב אחר של שפת עבר היה המורה והחוקר ברוך בן יעקב שכתב הרבה קינות, כתובות על מצבות, וכן שירים שונים בשביל ה״פייטנים״. חברו — חננאל חיים חסיד — אף הוא עשה כמותו. ״פזמונים״ אלה שנועדו לשירה בציבור של ה״פייטנים״, אינם שירים במובן הרגיל של המלה, אלא תמליל — מוצלח או פחות מוצלח — שנכתב לפי בקשת מנצחי אגודות הפייטנים והותאמו ללחנים שחוברו אז על ידם.

נזכיר כאן בייחוד את שני הצעירים שפעלו רבות למען התנועה הלאומית במסגרת ״המזרחי״ ו״צעירי מזרחי״, רפאל ואברהם חביב, בני הדיין ר׳ יעקב חביב (אחיו של הרב הראשי ר׳ חיים חביב) וחיברו שירים רבים מלאי געגועים לציון, שבהם בישרו את התחלת הגאולה, ודרבנו את הנוער לעזוב את הגלות ולעלות לארץ.

הרי כמה משיריהם, שהתפרסמו בשנתון של ״המזרחי״ — ״איל ג׳ידייו״, ובשנתון של ״צעירי מזרחי״ — ״ישראל״:

בפתח השנתון ״איל ג׳ידייו״ — כמו שנהג בשעתו א׳ י׳ אשכנזי בשער השנתון ״איל מכביאו״ — התפרסמו כרגיל שירים בחתימת ״צעיר״ (כנראה רפאל או אברהם חביב) בשם על ״מפתן השנה״. הנה מהשיר של שנת תרפ״ג:

ישראל

סאבדוזאס אניסדוטאס די מואיסטרוס סאבייוס את האפורטו קון פורים

שונאי ישראל מתחכמים..

ארורים הרשעים, ביום ובליל,
בגזרותיהם, יתחכמו, על ישראל.

קין, ראש לרוצחים בתבל,
קם, ויהרג, בחיי אביו, את הבל.

בא עשו ואמר. מה גדלה שיטות לבו!
אינו יודע, שאביו, יפרה וירבה כיוצא בו?

אני לא אעשה באחי כמעשהו,
יקרבו ימי אבל אבי, ואחר, אהרגהו.

בא פרעה הרשע ואמר: נבל שכמותו!
אינו יודע, שיעקב, יוליד רבים עדי מותו?

שיר עברי בירחון של צעירי המזרחי "ישראל" (אדר, תרצ"א)

Poesia en hebreo en el periodico "Israel" (1931)

בְּפַאֲתֵי יָם שֶׁמֶשׁ שׁוֹקַעַת
וּדְרוֹר קְוִינוּ טֶרֶם נִקְרָא
אֵימָה צְמֵאַת־יֶשַׁע טוֹבַעַת
בְּגַלֵּי יָם גָּלוּת סוֹעֲרָה.

יִשְׂרָאֵל נֶאֱנָק מִי יִשְׁמַע קוֹלוֹ?
הָאָזְנַיִם אֲטוּמוֹת! הַלֵּב נִרְדָּם
אֵין מִי יַחְמֹל עַל קְשִׁי גּוֹרָלוֹ
עַל טוֹבֵעַ בְּיָם אֵשׁ וָדָם – – –

עוֹד שָׁנָה חָלְפָה
עָבְרָה לִשְׁנוֹת הַגָּלוּת
וְאֻמָּתֵנוּ מִסֵּבֶל עֲיֵפָה
עוֹדֶנָּה שְׁקוּעָה בְּעַבְדוּת.

לוּ תַרְפַּ״ד תְּבַשְּׂרִי מָנוֹחַ
שֶׁקֶט לִרְווּיֵי מְרוֹרִים
וּבְלֵב סוֹעֵר תָּבִיאִי מַרְגּוֹעַ
בְּקוֹל שׁוֹפָר מְבַשֵּׂר דְּרוֹרִים!

עוֹד יֶאֱנְקוּ־מוּמָתִים
וְצַעֲקָתָם הַשָּׁמַיְמָה תַּעֲלֶה
מוּצָצִים לְשָׁדָם, דָּמָם שׁוֹתִים
וְאֵין אֲרוּכָה לְמַכָּתָם מַעֲלָה – – –

וּמָתַי הַפִּנָּה הָעֲטוּפָה יְגוֹנִים
בִּנְגֹהוֹת תְּהִי מוּאָרָה?
עוֹד לֹא בָא מוֹעֵד רְנָנִים?
הֲלָנֶצַח חֶרֶב? הֲלָעַד מְאֵרָה? – – –

וכן כמה בתים מהשיר לשנת תרפ״ה

עוֹד שָׁנָה שֶׁל סֵבֶל וְעָמָל
נָשָׂאתָ עַל שִׁכְמְךָ יִשְׂרָאֵל
רוּחֲךָ חָזָק לֹא נָפַל
עוֹד תִּקְוָה סוֹף לְגָלוּת הָחֵל – – –

קָרוֹב הַיּוֹם בְּכִלָּיוֹן קִוִּיתָ
בּוֹ יִתְּמוּ סֵבֶל וּמְרוֹרוֹת
וּבְעֵינֶיךָ עַד כֹּה אֹפֶל רָאִיתָ
תִּרְאֶה גִּיל, זִיו, וּמְאוֹרוֹת.

וְאַתָּה רְוֵה־נְדוֹד וּצְמָא לִדְרוֹרִים
תֵּדַע שֶׁקֶט, תַּשִּׂיג חֵרוּתֶךָ
לַגָּלוּת יָבוֹא קֵץ, סוֹף לַמְּרוֹרִים
וְחָיִיתָ חַיֵּי שֶׁקֶט עֲלֵי אַדְמָתֶךָ – – –

בתרפ״ו ובתרפ״ז כבר חתם רפאל חביב בשמו המלא, והרי משיריו:

שָׁנָה חֲדָשָׁה הַמּוֹפִיעָה לִקְרָאתֵנוּ,
הָבִיאִי בִּכְנָפַיִךְ נֹחַם וָיֶשַׁע!
גְּאוּלָה תִּהְיֶה לָנוּ, תָּבוֹא תִקְוָתֵנוּ
תִּגְבֹּרֶת הַצֶּדֶק, וּכְרִיתַת הָרֶשַׁע! – – –

בָּךְ כּוֹס־הַדְּמָעוֹת עַל גְּדוֹתֶיהָ תִּמָּלֵא,
וְנִכְרַת הַיָּגוֹן, וּפָסְקָה הַדַּלּוּת;
עַל הָרֵי יְאוּדָה, מְבַשֵּׂר יַעֲלֶה,
וּבִשֵּׂר בְּשׁוֹפָרוֹ: גְּאוּלָה, חֵרוּת!! – – –

וְעַתָּה נָגִילָה! שִׁיר חָדָשׁ בְּפִינוּ!
אִתָּנוּ יָשִׁירוּ, כָּל עַמֵּי עוֹלָם;
אָנוּ נֹאמַר: ״אֶת אֲשֶׁר קִוִּינוּ רָאִינוּ...״
בַּגּוֹיִים אָז יֹאמְרוּ: ״כָּבוֹד לְעָם רָם!״

ולהלן

שָׁם יָגִיל הַלֵּב, בְּגָלוּת דָּוֶה דָּאַב;
שָׁם יוּשַׁר שִׁיר, מִתּוֹךְ נְשָׁמָה יִתְפָּרֵץ
וְלֵב סַעַר הָמָה, וּלְאוֹר צָמֵא רָעֵב
יִשְׁקוֹט, יִרְוֶה, מֵי מְנוּחוֹת בָּאָרֶץ.

שָׁם כּוֹשֵׁל יִגְבַּר, כָּפוּף יִזְדַּקֵּף,
גִּבּוֹר אָנִי, הֶחָלָשׁ יֹאמַר בְּגָאוֹן
גְּבוּרָה תַּבִּיעַ כָּל גִּבְעָה, עֹז כָּל כֵּף
קְדוּשָׁה מִסָּבִיב, אֲצִילוּת וָרֹן – – –

שָׁם קַרְנֵי חַמָּה תְּאִירֶנָה לֵב וּנְשָׁמָה
זִיו מָתוֹק וָרַךְ שׁוֹפֵעַ מִמַּעַל
גִּיל יְעוֹרְרוּ שְׁמֵי תְכֵלֶת, שִׁיר – הָאֲדָמָה
אֶל שִׂיא־הֶהָדָר יִגְבַּהּ לֵב אָבֵל.

שָׁם, שׁוּב מְקוֹר חָכְמָה יְהִי נוֹבֵעַ
מַעְיָן חָתוּם בַּגָּלוּת כְּמוֹ יָבֵשׁ
לֵב לָאֱמֶת יִשְׁתּוֹקֵק וּלְדַעַת יִתְגַּעְגֵּעַ
חֶפְצוֹ שָׁם יַשִּׂיג וְיִתְקַדֵּשׁ

שָׁם יָנוּחַ עַם הַנִּדּוֹד, שָׁם יְהִי צוֹהֵל
אִתּוֹ לִמְעוֹנָהּ תָּשׁוּב, שְׁכִינָה גָלְתָה
שָׁם יִגְדַּל, וְיִתְפָּאֵר עַם־הָאֵל
שָׁם יִחְיֶה, שָׁם יָמוּת בְּרוּחַ שׁוֹקֵטָה.

באותה שנה כשהגיע ז׳בוטינסקי לעיר כתב רפאל חביב לכבודו שיר בשם ״אל הגיבור״, שהתפרסם בגיליון המיוחד של ״איל ג׳ידיו״, שיצא לאור אז.

והרי שיר[92] של אברהם חביב, בסגנון אחר, על הגעגועים לציון, ואם כי כמה מהדימויים והתיאורים (״מארץ החושך והקור״) לקוחים מלכסיכון המשוררים העברים באירופה המזרחית, לא חסרים בו מקוריות ורגש[93]:

מֵאֶרֶץ הַחֹשֶׁךְ וְהַקֹּר
סְכוּךְ שְׁמֵי עוֹפֶרֶת
עֲטוּי עוֹל וּבוּז
כְּגַנָּב נִמְצָא בַּמַּחְתֶּרֶת,
לְאוֹרֵךְ צִיּוֹן! לִדְרוֹרֵךְ צִיּוֹן,
תְּקָפוּנִי גַעֲגוּעִים!

לְגֵו כָּפוּף, תַּחַת נֵטֶל צָרוֹתָיו,
מִי יִתֵּן זוּלָתֵךְ, מְנוּחוֹ מִשְׁעָנוֹ?!
מִי יַטִּיף נִחוּמִים בִּלְעָדַיִךְ,
לְלֵב קוֹדֵר מִלַּחַץ יְגוֹנוֹ?
לְחָפְשֵׁךְ צִיּוֹן! לַאֲבִיבֵךְ צִיּוֹן,
תְּקָפוּנִי גַעֲגוּעִים!

לִרְאוֹת הֲרָרַיִךְ וְגִבְעוֹתַיִךְ,
בְּשָׁלָל צִבְעֵיהֶם,
לַחֲזוֹת עֲמָקַיִךְ וְגֵאָיוֹתַיִךְ,
בְּרִקְמַת מַרְבַדֵּיהֶם,
לְהַבִּיט אֶל טֹהַר שָׁמַיִךְ,
בְּעֹמֶק תְּכֶלְתֵיהֶם,
תְּקָפוּנִי, אוֹי! תְּקָפוּנִי גַעֲגוּעִים! – – –

בפסח תר״ץ נתפרסם שירו (בחתימת ״צעיר״) ״ביקורו של אליהו״, שבו קרא, לעם ולנוער, בשם אליהו הנביא: ״עורו אחים, ניכון לגאולה!״

חָסַל הַסֵּדֶר. בְּנֵי הַבַּיִת, נָמוּ שְׁנָתָם.
וַאֲנִי, נִים וְלֹא נִים, סָפֵק עֵר סָפֵק יָשֵׁן,
נִרְדַּמְתִּי, נַדְתִּי מֵהָכָא לְהָתָם.
פִּתְאֹם, לְפָנַי, עוֹמֵד הָכֵן,
אִישׁ שֵׂבָה, בַּעַל זָקָן לָבָן כַּשֶּׁלֶג,
וּבְפָנִים מְפִיקִים גִּיל וְרֹב שִׂמְחָה,
הִגִּיד לִי לֵאמֹר: אֲנִי אֵלִיָּהוּ!
הַנָּבִיא הַטָּמִיר! כָּאן לְךָ חֵלֶק,
״כּוֹס״ זֹאת, הוּכְנָה לִכְבוֹדְךָ...

– הַטֵּה אֹזֶן וּשְׁמַע חֲבִיבִי!!
דַּע כִּי בִּגְדֵי גוֹאֵל, מִכְּבָר מוּכָנִים
וְעַתָּה בָּכֶם הַדָּבָר תָּלוּי, לֹא בִּי.
הִכּוֹנוּ לִקְרַאת אֵל, אָבוֹת וּבָנִים.

לְמַרְאֵה הַדְרַת פְּנֵי הַנָּבִיא, שַׂשְׂתִּי כְּבַעַל כָּל הוֹן,
אָכֵן! בִּגְדֵי גוֹאֵל מִכְּבָר מוּכָנִים.
וָאֶשָּׂא קוֹלִי: עוּרוּ אַחִים! נִכּוֹן לִגְאוּלָה וָרוֹן!
שָׁבַעְנוּ נְדוּדִים אֵין כֹּחֵנוּ כֹּחַ אֲבָנִים!

הִרְשֵׁנִי הַנָּבִיא לִשְׁאוֹל: מָתַי,
הוֹי מָתַי, נִזְכֶּה לְהִגָּלוּתֶךָ?
בַּקֵּשׁ נָא מִצּוּר, מֵאֵל חַי;
צֵא נָא מִיָּד לְיֵשַׁע אֻמָּתְךָ!

בְּנֵי הַבַּיִת, לְשֵׁמַע קוֹלִי בְּבֶהָלָה נֵעוֹרִים,
וַיִּשְׁאֲלוּ פִּתְרוֹן. וּמַה מְּאֹד נִפְלָאוּ,
לִשְׁמוֹעַ מִפִּי, כִּי בְּלֵיל זֶה, לֵיל שִׁמּוּרִים,
זָכִינוּ לְאֹשֶׁר רַב, לְבִקּוּרוֹ שֶׁל אֵלִיָּהוּ.

בחנוכה תרצ״א [94], העלה אברהם את גבורת המכבים בשיר אקטואלי שבו הדגיש ״אני לציון כוס דם אנסכה״...

מות גבורים

בְּאַחַד הָרֵי הַגָּלִיל
מַצֶּבֶת אֶבֶן דֹּם נִצֶּבֶת,
זָמִיר יֶהֱגֶה נְכָאִים, יְיֵלִיל
סָבִיב תּוּגָה, עֲצֶבֶת.

מֵאַפְסֵי תֵבֵל נַדְתָּ, עוֹלָלִי,
לְהַרְטִיב בְּזֵעָה הָאָרֶץ,
לִקְרַאת אוֹיֵב פֶּרֶא, אֱוִילִי
יָצָאתָ בְּעוֹז, עָמַדְתָּ בַּפֶּרֶץ.

אַיֵּה בְּנִי? מַחֲמַדִּי, אוֹר עֵינַי!?
– בַּת קוֹל נִשְׁמָעָה –
אֵיפֹה נֶבֶל שׁוֹשַׁן עֶדְנִי?
קוֹל מַרְגִּיז הַדּוּמִיָּה קָרָעָה.

לֵךְ בְּנִי אֶל יוֹאָב שַׂר הַצָּבָא,
אֶל גִּבּוֹרֵי דָּוִד לְכָה,
גְּבוּרַתְכֶם לְדָוִד כּוֹס מַיִם שְׁאָבָה,
אֲנִי לְצִיּוֹן כּוֹס דָּם אֲנַסֵּכָה.

כָּבוֹד לְבֶן הַמַּכַּבִּים
הַמַּנְחִיל בְּדָמוֹ אָשְׁרֵנוּ,
רַעֲנָן זִכְרוֹ, עוֹד דּוֹרוֹת רַבִּים
שְׁמוֹ חָרוּת זָהָב בְּדִגְלֵנוּ.

בתרצ״ב פרסם רפאל חביב בשנתון ״ישראל״ שיר שכתב בתר״ף, בעודו תלמיד בישיבה, ואין ספק שהושפע משיריו של ביאליק על ה״מתמיד״, ו״בית המדרש״. להלן השיר בשלמותו:

בֹּקֶר. עוֹד הַחֹשֶׁךְ פּוֹרֵשׂ כְּנָפָיו
עַל הַדּוּמִיָּה וְהַנִּרְדָּמִים.
רַק נִיצוֹצֵי זִיו שַׁחַר יִתְּזוּ מִבַּעַד
לִשְׁמֵי הַמִּזְרָח הַזַּכִּים.
וַאֲנִי בַּיְשִׁיבָה...
בְּרִגְשֵׁי קֹדֶשׁ אֶפְתַּח שְׁעָרֶיהָ,

שְׁכִינָה שׁוֹרָה, רֵיחַ־קֹדֶשׁ,
רָז, סוֹד, וְנֵר־הַתָּמִיד יַעֲלֶה וְיֵרֵד
וְיָאִיר הַחֲשֵׁכָה.
לְאוֹרוֹ אֶשְׁנֶה סוּגְיָתִי הַקָּשָׁה מִצּוּר,
שׁוֹנֶה וּמְשַׁלֵּשׁ, וּבְגִיל גּוֹמֵא אֲמָרֶיהָ
שָׁט בַּיָּם אָהַבְתִּי, וּגְבוּל לַגִּיל אָיִן;

פּוֹתֵחַ אֲנִי לִבִּי וּמִזְדַּיֵּן בְּכָל מִינֵי זַיִן,
יְדֵי הַדַּקּוֹת יְקַמְּטוּ מִצְחִי –
לִמְצֹא מָנוֹחַ, לְהַפְשִׁיט הָאִיבַּעְיָא.
הוֹ! לְתָרֵץ הַקּוּשְׁיָא, הָאָח!...
מַה אָגִיל לִמְצֹא תֵּרוּץ לְאִיכָּא לְמִיפְרַךְ,
מַה יַּעֲלוֹז הַלֵּב!
עֵת הֶעָקוֹב לְמִישׁוֹר...
שָׂשׂ כְּמוֹצֵא שָׁלָל רָב.
הַיְשִׁיבָה הָרֵיקָה, כְּמוֹ מִתְמַלֵּאת זִיו,
מִבַּעֲלֵי הַסּוּגְיָא: הִנֵּה "רַב",
כֻּלּוֹ קֹדֶשׁ, וְהִנֵּה "שְׁמוּאֵל"
עַל פָּנָיו זִיו וּשְׁכִינַת־אֵל.
גַּם אֶרְאֶלִּים כְּמוֹ יוֹרְדִים וּמִשְׁתַּתְּפִים
בְּשַׁקְלָא וְטַרְיָא.
שְׁעוֹת אוֹשֶׁר, גִּיל זִיו וָאוֹר!
וּבָעֶרֶב –
אֲנִי סוֹגֵר דַּלְתוֹתֶיהָ,
נִפְרָד מִמֶּנָּה בְּרִגְשֵׁי עַצֶּבֶת.
כְּמוֹ שׁוֹלַחַת לִי מַבָּטָהּ, וּפָנֶיהָ אֵלֶיהָ:
"מָחָר!" – אֲנִי אַחֲרוֹן יוֹצֵא,
רִאשׁוֹן נִכְנָס בִּשְׁעָרַיִךְ,
בַּת יִשְׂרָאֵל! מַה מְּאֻשָּׁרִים בָּנַיִךְ!

ובתרצ"ב [95] קרא "קומה ונעלה", בשיר שביטא כאב ודאגה אמיתית:

לֵיל קַיִץ....
בַּשָּׁמַיִם לֹא נִרְאֵית לְבָנָה,
– לֹא בְּאַקְרַאי בְּעָלְמָא,
כִּי אִם בְּכַוָּנָה. –
כְּמוֹ רָצוּ לְהִשְׁתַּתֵּף בְּצַעֲרִי.
חֹשֶׁךְ מִסָּבִיב, רַבָּה הָאֲפֵלָה,
לִבִּי וְקִרְבִּי כּוֹאֲבִים,
וְקוּקָה לָאוֹר נַפְשִׁי הָאֲבֵלָה.
– מַה בְּכֹּחַ אוֹר־דַּל שֶׁל כּוֹכָבִים! –

פִּתְאֹם, מִתּוֹךְ הַדּוּמִיָּה,
כְּשֶׁגְּעוֹנִי הִגִּיעַ לִמְרוֹם קִצּוֹ,
כְּשֶׁרוּחִי סוֹעֶרֶת, הוֹמִיָּה,
אִשָּׁה עֲטוּפַת לְבָנִים, מִמָּרוֹם הוֹפִיעָה,
סְבִיבָהּ אֵשׁ מִתְלַקַּחַת,
הִתְחִילָה צוֹעֶקֶת מַר, מִתְיַפַּחַת.
אַיֵּכֶם בָּנַי? אַיֵּכֶם אֶפְרוֹחַי?!
מָתַי תָּשׁוּבוּ אֶל חֵיקִי הַחַם?
נַס לֵחֲכֶם.. הוֹי! וָי!
וּלְמַיִם, נֶהְפַּךְ הַדָּם!
צַלְמָוֶת רוֹבֶצֶת עַל פְּנֵיכֶם,
שׁוּבוּ! וְאֶתְּנָה מֵרוּחִי עֲלֵיכֶם!
קִרְבוּ אֵלַי! בִּגְבוּלִי, תִּמְצְאוּ מְנוּחָה.
זֶה כַּמָּה שָׁנִים וְדוֹרוֹת, מִמֶּנִּי רְחַקְתֶּם
כָּאן גַּנּוּז אָשְׁרְכֶם, זוּלָתִי אֵין רְוָחָה.
שׁוּבוּ אֵלַי "וְנָתַתִּי רוּחַ בָּכֶם וִחְיִיתֶם"...

ושוב בתרצ"ה [96]:

אָנוּ נִקְרָא: "נַעֲלֶה לְאַרְצֵנוּ", וְאוֹיְבֵינוּ: "קוּמָה!
לֹא פֹּה מְקוֹם הַמְּנוּחָה. כִּי לָנוּ הוּא וּלְבָנֵינוּ..."
וְכֵיצַד נִמְצָא מָנוֹס, מִקְלָט, תְּקוּמָה?
הַבְּשִׁירֵי תְחִיָּה? בְּתַרְדֵּמָה? אוֹ בְּחִבּוּק יָדֵינוּ?! –

בְּשֶׁקֶט, בְּמֵי־מְנוּחוֹת, נִרְדַּמְנוּ בְּגָלוּתֵנוּ,
שָׂבַעְנוּ בּוּז, סֵבֶל, שִׂנְאָה, אֵשׁ וָדָם.
הִגִּיעָה הָעֵת לְהֵאָסֵף לַעֲרוֹךְ מַעַרְכְתֵּנוּ,
וּלְקוֹל תְּרוּעַת הַשּׁוֹפָר, יָקִיץ כָּל נִרְדָּם!

וְשַׁרְתָּ אָז אֶת שִׁירַת הַנִּצָּחוֹן,
וּבְלֵב מָלֵא גִּיל תִּקְרָא: הֵידָד!
פִּיךָ שְׂחוֹק יִמָּלֵא, וּלְשׁוֹנְךָ רֹן,
תְּבַשֵּׂר: נִצַּחְתִּי, וִישׁוּעָתִי עֲדֵי עַד!

שיר תהלה
אשר הושר על ידי מקהלת הילדים הסמוכים על שלחנות
מתנות לאביונים
לרגלי מלאת לה שלשים שנה להוסדה
ולכבוד חנכת הבית אשר הקימה למענם

מחבר השיר: מר דניאל סאיאס
מחבר המוסיקה: מר איזאק ציון

א.
מה יגאה היום ישישה · לב כל בני העדה
תת קול תרועה הבריזה · מעלות האגודה
נועדה להביא אשר · לעוללים עפרונים
ושמה מעיר תם וישר · מתנות לאביונים

ב.
תפארת מוסדות החסד · היא זה שלשים שנה
לעד ואם הגנות · דו הוד מקדמת דנא
אל חנגה עז וחיל · לחוש לישע דכים
בל תנום יומם וליל · הברה כשחקים
מה יגאה . . .

ג.
יכון הבית בנתה · כהיכל העשירים
ואף כי טרם כלתה · מלאכת האדירים
נוספה נא לה גם אנו · כח אמונים ולשד
יזרח צדק שמשה לנו · מעל ראשנו לעד
מה יגאה . . .

Poesia ala occazion del aniversaris de 30 anios del Matanoth Laevionim.

ואכן היתה אז עליה רבתי משלוניקי לארץ, וחלק לא קטן מהעולים הושפע בוודאי מהפאתוס והאמונה שבקעו משירי האחים חביב ומבשורת המזרחי והצה״ר שהטיפו לעליה המונית ומיידית.

להלן אנו נותנים במלואו את שירו האחרון — הידוע לנו — של רפאל חביב, שהתפרסם בפסח תרצ״ז, בגיליון האחרון של השנתון ״איל ג׳ידיו״:

קֵן־גִּילִי, מָעֻזִּי. מְשׂוֹשִׂי,
אַתְּ חֶמְדָּתִי, אַרְצִי.
בָּךְ תְּלוּיָה תִקְוָתִי, זוּלָתֵךְ יִרְחַק יֶשַׁע,
גֵּוִי הַכָּפוּף, בָּךְ יָרוּם, בִּלְעָדַיִךְ אִכַּף, אֵשַׁח.

עֵת צָרוֹת לִבִּי עָטוּנִי, קוֹדְרִים שָׁמַי,
אֶל קַרְנֵי אוֹרֵךְ, נְטוּיִים לִבִּי וְעֵינַי.
רַעֲנָן, חָסוֹן, מְלֵא עֹז אֲנִי, בְּחָשְׁבִי עָלַיִךְ,
יָבֵשׁ, נִכְמָשׁ, חֲדַל־אִישִׁים אֲנִי בִּלְעָדַיִךְ.

אַתְּ תַּחְבֹּשֶׁת לִלְבָבוֹת רְצוּצִים,
נַחַם לִנְפָשׁוֹת כְּלוּאוֹת עָרִיצִים.
עֶרֶשׂ מְנוּחָה אַתְּ לִלְבָבוֹת סוֹעֲרִים,
אוֹרִי אַתְּ וְגִילִי – זוּלָתֵךְ נִנְעֲלוּ שְׁעָרִים.

עֵת אוֹיְבַי יַכּוּנִי בְּלִי רַחֲמִים,
אֵלַיִךְ, עֵינַי נָשָׂאתִי, מָצָאתִי תַנְחוּמִים.

רפאל חביב

תשלוניקי ניסן תרצ׳ז

היה זה אולי השיר העברי האחרון שראה אור בשלוניקי...

ואכן הלכו וננעלו אז כל השערים: בשלוניקי עצמה השתלט הרודן מיטאקסאס ונעל בפני היהודים את האפשרות לפעול למען הציונות; זמן מה אח״כ ננעלו שערי הארץ לגמרי ע״י השלטון הבריטי; בתרצ״ט ננעלו שערי השלום ופרצה המלחמה; בתש״א נכבשה העיר ע״י הגרמנים וננעלו שערי רחמים —

ורפאל ואברהם חביב, עם משוררי שלוניקי הגלויים והנסתרים, יחד עם יתר בני הקהילה — שהיתה מאז ומתמיד מרכז לתורת ישראל, לתרבות יהודית ושירה עברית — נלקחו לאושוויץ־בירקנאו ושם מצאו את מותם בשנת תש״ד.

---

1 דוגמאות לשירים על מצבות — מהן בעלות ערך ספרותי ברור, — ראה בספרו של ד״ר יצחק ש׳ עמנואל, ״מצבות שאלוניקי״, וכן ברשימה ״פ״א הלצות של מרקאדו קוב׳ו״ בספרנו.

2 שלוניקי, תקפ״ז, בדפוס יתמי בצלאלי הלוי אשכנזי.

3 סעדי הלוי אשכנזי מעיד על ר׳ שלמה מורדוך (״מיס מימוריאס״, פרק 6) כי כוחו בראיית הנולד לפי הכוכבים היה כה רב עד כי אחמט ביי ה״ואלי״ של שלוניקי התייעץ בו כאשר יצא לדכא את מרד היוונים בקאסאנדרה ב־1828. לילה אחד, כך הוא מספר, בהיותם במחנה מול היוונים, העיר ר׳ שלמה את הביי משנתו ואמר לו: נא להזמין את כל המפקדים, זו השעה המתאימה לתקוף את האויב ולנצחו. ואכן הטורקים תקעו בחצוצרות, יצאו להתקפת לילה, ערכו טבח גדול ביוונים, שהופתעו בשנתם, והמרד דוכא כליל...

4 ראה י׳ ש׳ עמנואל ״מצבות שאלוניקי״, עמ׳ 12.

5 משחק הידוע בשם ״שש־בש״.

6 ר׳ שלמה מורדוך.

7 ״מחזה שעשועים״.

8 ״אגרת החיים״, תרל״ד, עמ׳ 18.

9 ״עץ החיים״, דו״ח שנתי, חוברת ג׳ — כ״ט באדר תרל״ו.

10 שם, חוברת ד׳, תרל״ז.

11 הכוונה לר׳ אשר רפאל (שם שהוסיפו לו בחליו) קוב׳ו.

12 כסוחר טוב המליץ לבסס את הקרן שלוש שנים ראשונות, ורק אח״כ להתחיל להוציא כספים כדי לתמוך ולעזור.

13 הכוונה לעצמו.

14 פעמיים כבר נשא דרושים, וזאת הפעם השלישית (בשנה הראשונה דרש ר׳ אשר קוב׳ו).

15 ״עץ החיים״, דו״ח שנתי, סיוון תרל״ח.

16 רמז לד״ר משה אלאטיני.

17 השיר נדפס בסוף ספר ״שפתי רננות״ — אוסף בקשות ופזמונים לר׳ ישראל נג׳ארה ואחרים, שאספם והוציאם לאור סעדי הלוי אשכנזי עצמו בראשית תר״ך (1859), ובראשו נרשם: ״אל שיר קיסי קאנטו איל דיאה קי סי איספארטיו לה מתנה קי דישו אדוננו המלך יר״ה קואנדו ב״יז׳יטו אה שלוניקי יע״א — חוזאם, סימן סעדי הלוי חזק״.

18 בטורקית ״יחי השולטן״.

19 שנת תרד״ל = תרל״ד.

20 כינוי לר׳ אברהם גאטיניו.

21 תרל״ד — השנה בה הוטל עליו חרם.

22 כתוצאה מהחרם לא נמסרו לו — לפי דבריו — ספרי הרבנים להדפסה, וכתוצאה מכך, בעזרת ראשי ״חוג האינטימים״, מועדון ה״משכילים״, יסד את העיתון ״לה איפוקה״ באיספאניולית, ואח״כ — את ה״ז׳ורנאל די סאלוניק״ בצרפתית.

23 ד״ר משה אלאטיני. 24 מכתב ס״ז מכ״א מרחשון תרכ״א.
25 בלשון המשנה — טני (ר׳ לדוגמא מסכת תמיד, פרק ג׳).
26 תחי חברת כל ישראל חברים. 27 אדולף כרמיה, נשיא כי״ח העולמית.
28 אלאטיני. 29 וניציאני.
30 קינה על מותו של משה מוצירי, ״לה איפוקה״, ב׳ בטבת תרל״ז. 31 מורה תינוקות של בית רבן.
32 הרבירינד פיטר קרוסבי, היה מיסיונר פרוטסטאנטי אנגלי, שחי 47 שנה בשלוניקי בין היהודים והקים בה בי״ס לבנות, שרוב תלמידותיו היו יהודיות. הוא לא עשה נפשות לנצרות, אלא להיפך פעל והשתדל למען מוסדות ויחידים יהודים.
33 ראה כתובת מצבתו של שאול מודיאנו ברשימה ״פ״א הלצות של מרקאדו קוב׳ו״, בספרנו.
34 שיר משלו בשם ״בשבעה בחודש השביעי״ התפרסם בספר ״כתר שם טוב״ שהוצא לאור ע״י חיים גדליה ליום הולדת המאה של משה מונטיפיורי (עמ׳ 53).
35 הקצין. 36 ח׳ אייר תרנ״ה (1895).
37 סמל טורקיה (על פי הנאמר בפיוט ״עת שערי רצון״, של ראש השנה, ״אל נא יהי עולם בלי ירח״).
38 ברנרד לזר.
39 עורכי דין ואישים שונים שהתייצבו לימין דרייפוס ; לוסי — אשתו של דרייפוס.
40 השלוניקאים מבטאים צ׳ כמו ס׳, מכאן החרוז קוצצו — נסו.
41 על משקל מפרי ארצי, במובן פרי ביטוי פי, ארשת.
42 חדר המורים. 43 שומרנו. 44 בשלוניקי.
45 כמה שנים לאחר מכן, איבד את עצמו לדעת. 46 מליצה נפוצה על דרך ״דרכתי קשתי״.
47 ״איל אב׳ניר״, ח׳ באב תרנ״ח. 48 פעמיים פרצה שריפה בת״ת בימים ההם.
49 ראה ספר הדקדוק ״מעשה חושב״ שחיבר ר׳ יצחק גאטינייו, מורה לעברית ותנ״ך בבתי הספר של האליאנס, שלוניקי, דפוס עץ החיים, תרל״ו.
50 עיתון בעברית שהופיע באר״י בשם ״כרמל״, אף הוא היה נפוץ בין משכילי העיר.
51 ״לה איפוקה״, 1166, יח׳ בכסלו תרנ״ט. 52 כל זה, כמובן, אינו מתאים לסדר הכרונולוגי.
53 עיתון. 54 דוד פ׳לורנטין. 55 ראשית דברי. 56 על משקל ״צלח רכב״ (תהילים מ״ה, ה׳).
57 ר׳ משה מלאך. 58 אב׳ניר — עתיד. 59 העיתון. 60 לחיימוג׳ו. 61 חיימוג׳ו קוב׳ו.
62 פ׳לור באיספאניולית — פרח. 63 על משקל ״כקול הסירים תחת הסיר״ (קהלת ז׳, ו׳).
64 עיתונאי שחתם בשם ״סכללי״. 65 רמז לעיתון ״לה איפוקה״. 66 העיתונאי ״סכללי״.
67 העיתון ״לה איפוקה״ שמובנו ״עת״, ״עתים״. 68 העיתון הקושטאי ״איל טיימפו״.
69 ח״ם דניאל שונינה. 70 במקום ״נצר״ (במבטא השלוניקאי נקראת הצ׳ כמו ס׳).
71 חרב״י שם טוב (הכהן). 72 הכהן היה לבוש בדים ; פה במובן של שקרים, בדיות.
73 במובן של מדנים — כהן המחפש ריב. 74 הכוונה לעצמו, דניאל שונינה.
75 על שם צלפחד בן חפר, פה כמובן מסלף בלי בושה (מלשון ״ובושה החמה וחפרה הלבנה״).
76 מלשון ״תבל עשו״, ונבל — מלשון נבלה.
77 הכהן היה קרוי חכם בנגעים (שידע להבחין בנגעי הצרעת וכו׳), כאן בכינוי של ביזוי.
78 דש״ן (בהיפוך אותיות), הוציא פרש... (ראה שופטים ג׳, כ״ב).
79 שונינה דניאל. 80 דניאל שונינה. 81 שלמה שם טוב כהן.
82 בתשובה כי חכמתו טמאה כממצרים, הוא עונה כי הוא כצה״ר, כזוהר היושר.
83 שלמה הכהן. 84 כך קראו לדוד המלך, וכך יקראו לדניאל שונינה. 85 הוא עצמו שלמה שם טוב הכהן
86 כשם שהכהן היה סוגר הבית הנגוע בצרעת. 87 שירים רעים — ובלבד שיהיו בעברית. 88 מלחמה.
89 בתרצ״ב, למשל, באסיפה כללית של מנהלי בתי הספר בנוכחות המפקח היווני, הודיע מנהל בתי הספר של האליאנס כי ״אין ללשון העברית שום ערך, ואין היא אלא כערבית בשבילנו״ (״ישראל״, כסליו תרצ״ב).
90 ראה ברשימתו של חיים טולידנו בספרנו.
91 חלק מהם מובאים במדור ״שירים ציוניים״ בספרנו. 92 ״איל ג׳ידיו״ פסח תרפ״ד.
93 אברהם שלח לביאליק שיר זה ועוד שיר משלו, והרי תשובתו מי״ג באלול תרפ״ח : ״קראתי את שני השירים אשר שלח אלי ונהניתי מהם. ביחוד נגעו עד לבי דברי השיר ׳לציון תקפוני געגועים׳. דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב. תחזקנה ידיכם באלקים״. — בכבוד רב, ח. נ. ביאליק.
94 ״ישראל״, כסלו תרצ״א. 95 ״ישראל״, תשרי תרצ״ב. 96 ״ישראל״, תשרי תרצ״ה.

שלמה ח' שלם — אביר המשוררים בלאדינו

מאת משה אטיאש

הרבה נעשה לחקר הרומאנסירו הספרדי ע"י יהודים ולא יהודים ועוד היד נטויה[1]; לא מעט נעשה לכינוס השירה העממית בלאדינו ולחניה, אך היד לא נגעה כמעט בכינוס פזוריה של היצירה הפיוטית ביהודית־ספרדית במאה השנים האחרונות — פרי רוחם של משוררים, הידועים בשמותיהם או עלומי השם. במידה שיצירה זו באה בדפוס, היא פזורה במאות עיתונים יומיים ושבועונים, מהם פוליטיים וספרותיים ומֵהם היתוליים. יצירה זו היא עדיין כספר החתום לחוקרי הלשון והספרות ביהודית־ספרדית (אשר הגבילו עצמם בעיקר במחקר הלאדינו המדוברת, ניביה והפ'וניטיקה שלה) והיא מצפה לגואליה ומכנסיה. יהיה אשר יהיה משקלה הפיוטי של שירה זו, היא שימשה מזון רוחני לשכבות רחבות של היהדות הספרדית וראוי לשמור, במידה שניתן, עליה ועל זכר יוצריה. השעה דוחקת, כי דורנו, דור אחרון ליודעי יהודית־ספרדית, שדיברו וכתבו בה, ורובם נמנים על דור הולך.

סימני ההיכר המובהקים של היצירה הפיוטית הזאת הם נושאיה החילוניים וסגנונה הנודע בשם יהודית־ספרדית. הרצון לכתוב על נושאים חילוניים פילס דרך להתהוותו של סגנון זה והיצירה שנכתבה בו נתנה דחיפה לשיגשוגו ולהפצתו. היתה איפוא השפעת גומלין בין היצירה והסגנון, המהווה שלב חשוב בהתפתחותה של לשון הלאדינו המדוברת והכתובה. לא היה זה תהליך סטיכי, אלא מעשה מכוון ומודרך בשיטתיות ובהתמדה ע"י חוג משכילים בשלוניקי[2], שהגיע לגידול ניכר ולהשפעה רבה במוסדות הקהילה והחברה, כבר ברבע האחרון של המאה הי"ט. חוג זה שרכש את השכלתו התיכונית והאוניברסיטאית בבתי ספר צרפתיים, איטלקיים ואחרים, בעיר ובארצות אירופה, העמיד לעצמו מטרות רבות לעקירת הבערות מקרב העם על מנת להרימו משפלותו הכלכלית והרוחנית. אחת מהן היתה הפצת השכלה בתוכם באמצעות העיתונות, וספרות חילונית מתורגמת משפות אירופיות שונות. הם סברו, כי הלאדינו הכתובה והמדוברת, הסגנון של ה"מעם לועז" וספרי המוסר, ששלט בכיפה במאות הי"ח והי"ט, לא יכשר למשימתם. הם חתרו לסגנון חדש, שיינתן לבטא בו כל רעיון ומחשבה על נושא מדיני וכלכלי, מדעי ומקצועי, פיוטי וספרותי. הם אמרו לעצבו ע"י צימצום היסודות העבריים והתורכיים שנטמעו בלאדינו, והעשרתה במושגים ובדרכי הבעה שאולים מהצרפתית והאיטלקית. את מטרתם השיגו בעזרת העיתונות והספרות היפה המתורגמת, ובסוף המאה הי"ט שלט כבר בדיבור ובעיקר בכתב, ובראש וראשונה בקרב המשכילים והנוער, סגנון חדש, שכינוהו יהודית־ספרדית.

אין באמור לעיל הסבר מלא לתהליך התהוותו של סגנון זה, המהווה אך טבעת בלבד בשרשרת פעולות שנעשו, והובאו כאן דברים קצרים במידה שהיו דרושים למאמרנו.

בשלהי המאה שעברה מנתה כבר שלוניקי מספר בלתי מבוטל של עיתונאים, מתרגמים וסופרים ביהודית־ספרדית, משכילים ספוגי ספרות אירופית ששלטו בסגנון זה וכתבו בו בצורה שוטפת וגמישה, וציבור קוראים גדול רווה ממנו והרגיל בו את לשונו. בעלי השראה פיוטית החלו לפרסם את שיריהם, המקוריים והמתורגמים, על נושאים כלליים, על הטבע ועל האהבה ועל שאלות השעה. שירים אלה נתפרסמו כאמור, בעיתונים היומיים ובשבועונים, ובמספר ניכר בעיתונים ההיתוליים, לפעמים בחתימת מחבריהם ולעיתים בראשי תיבות, או בפסידונימים. חלק בלתי מבוטל של שירים אלה, הוא בעל ערך מפוקפק, אך ישנן גם פנינים פיוטיות, שראוי לכנסן, ברם דרושה לכך עבודת נמלים, כי בודדים בלבד כינסו שיריהם בחוברות צנומות, ולא תמיד היו אלה מן המשובחים.

ידועים לנו שמותיהם של כמה ממחברי השירים בני שלוניקי כגון: שלמה חנניה שלם, ז'וזף רומאנו, יוסף פנחס עוזיאל, יצחק דה בוטון, אלכסנדר בן גיאת[3], צדוק וקאזיס, יצחק בן רובי, שלמה ראובן ואחרים. רבים השירים הטובים שאיש לא ידע כיום לפענח את הפסידונימים של כותביהם. ראוי לייחד רשימה לכל אחד מהם. ברשימתנו זו נייחד את הדיבור על הוותיק שביניהם, ש ל מ ה ח נ נ י ה ש ל ם.

לדעת העורך הראשי של העיתון "לה איפוקה", שמואל סעדי הלוי, מגדולי העיתונאים ביהודית־ספרדית ובעל זכויות רבות בטיפוח הלשון והספרות בשפה זו, היה שלמה שלם מטובי המשוררים "אשר שיריו פעלו והשפיעו יותר ממאמרים ארוכים ונאומים ממושכים". דבריו משקפים את הלך רוחם של משכילי הדור בשלהי המאה שעברה ובראשית המאה שלנו, ואחריהם החרו החזיקו גם השכבות האחרות של הציבור היהודי השלוניקאי.

שלמה שלם נימנה עם חוג המשכילים המצומצם שהתרכז סביב "לה איפוקה" ושם לו למטרה לקרב את העם להשכלה האירופית, ע"י קריעת חלונות לעולם בכלל ולעולם היהודי בפרט, לשים בידיו ספרות מובחרת בלאדינו משופרת ומועשרת, ועי"כ לעורר בו תשוקה לקריאה ולהשכלה. הוא נרתם למשימה זו בנאמנות, ונחשב בעיני עורך העיתון כאחד המצויינים שבין סופריו.

גליונות העיתון "לה איפוקה", בפרק הזמן של שתים עשרה שנה, שהשתתף בו שלמה שלם, אוצרים שירים רבים, פרי עטם של סופרים עלומי שם, אך אלה היו אורחים לשעה. האחד הקבוע, שקולו בקע כמעט מכל גליון שבועי, היה שלמה שלם. על שיריו חתם בראשי התיבות SS ועל מאמריו בשמו המלא, או בראשי תיבותיו שח"ש. לכל הדיעות היה שלם, אחד הראשונים שחיבר שירים על נושאים חילוניים ביהודית־ספרדית. שמו נודע בכל רחבי העיר ומעבר לגבולותיה. עיתונים ביהודית־ספרדית מחוץ לשלוניקי העתיקו לעיתים את שיריו. באותו פרק זמן היה המשורר העממי ומייסדו של "לה איפוקה", בן השמונים, סעדי הלוי, שקוע בכתיבת זכרונותיו; יעקב יונה, משורר עממי אחר מעבר לגיל העמידה, אמנם המשיך להפיץ בעיר את חוברותיו הצנומות שכללו שירים מפרי עטו, אך לפי אפיים, תכנם וסיגנונם, היו אלה המשך לשירה של דור חולף; בת שירתו של המשורר יוסף אירירה, ששיריו נשאו חותם דתי מובהק, כבר נשתתקה.

צלילי שירתו של שלמה שלם, היו חדשים באזני קוראיו. המשכילים ראו בהם התחלה לשירה חדשה ברוח המערב, אם כי היתה רחוקה עדיין מרמתה של זו בכל בחינותיה.

העלם שלמה שלם, בן לאחד הענפים של משפחת שלם המסועפת והמפוארת, למד בילדותו ב"תלמוד תורה" וקנה לו ידיעת מה בעברית. זכר לדבר אנו מוצאים בשירו "משלי"[4]. סביב כל אחד מל"ב פסוקים נבחרים מספר זה רקם שיר ארוך בחרוזים, המסביר לקוראיו את תכנם המוסרי ומזרזם לנהוג לפי הכתוב בהם. אולם את עיקר השכלתו רכש בבית הספר של "כל ישראל חברים", בו קנה לו ידע רב בלשון הצרפתית וספרותה, התרשם מתרבותה וערכיה, ואלה עיצבו את עולמו הרוחני.

מרמזים בשיריו ובכתביו של שלמה שלם וכן מדבריהם של ידידיו בני זמנו, אנו למדים, כי לא היה די מבוסס מבחינה כלכלית. בתקופה מסויימת כיהן כפקיד בחברת המים של שלוניקי, אך באמצע שנת תרס"ה (1905) נתמלאה משאת נפשו להיות עצמאי ופתח בית מסחר לגלנטריה. נראה שלא ראה ברכה במסחר זה ושנתיים אחרי זה פתח בית מלאכה לנגרות־בנין ורהיטים[5]. בסוף ימיו היה בעל הקפה "קריסטאל". את עבודתו העיתונאית והספרותית עשה כנראה שלא על מנת לקבל פרס, כמקובל בימים ההם. האכסניה העיקרית לשיריו ולמאמריו היה העיתון "לה איפוקה" והמעיין בגליונותיו ימצא, שהיו לו תקופות של פעילות וזמנים שלווים בכתיבתו, לעיתים מטעמי מחלה ודאגות פרנסה. הוא הקדיש מכוחו ומירצו גם לקידומם ופיתוחם של מוסדות חסד ובמיוחד ל"בית מחסה לחולי נפש" (אזילו די לוקוס) בעיר. ללא שמץ הגזמה נציין, כי מוסד זה קם והיה הודות ליזמתו ולמאמציו. בשיריו ומאמריו תבע ממועצת הקהילה, ואף השיג ממנה, שיכון צנוע למוסד שיזם. הציבור הרחב נענה לקריאתו והעלה תרומות להחזקתו. ראשיתו היתה מצערה, אך לא ארכו הימים והפך לברכה רב להיות מוסד רב ברכה לחולים ולמשפחותיהם.

שלם היה ער לכל המתרחש סביבו. בחרוזיו חשף את הנגעים והתופעות השליליות בחיי הציבור והפרט ועורר את הנוער לצאת מאדישותו ולהטות שכם להרחקתן. הוא היה לפה לחלכאים ונדכאים ותבע מבעלי היכולת לבוא לעזרתם. פעילותו הציבורית, העיתונאית והפיוטית היקנו לו כבוד ויקר בקרב שכבות רחבות של הציבור ואיבה בלב אלה שנפגעו משנינותו ועקיצותיו. מייחסים לו את המימרא: "טודוס לוס יוסיפ'יס סון בוב'וס" (כל המכונים בשם יוסף הם שוטים) מימרא, שקנתה לה שימוש קבע בפי בני שלוניקי ובוודאי נשרה מפיו עקב זילזולו במישהו ששמו היה יוסף.

שלמה שלם לא ידע מעצור ברוחו וירה את חיצי ביקורתו לכל עבר והתריע על שחיתות

ועוול, על תופעות מבישות ומנהגים נפסדים. ייחסו לו מאמרים ושירים של אחרים, חתומים בפסידונימים, והוא ראה הכרח לעצמו להצהיר בפומבי, כי כל דבר היוצא מעטו נושא את חתימתו, והוקיע את הסופרים הנעדרים אומץ לב ומסתתרים מאחורי כינויים. בסוף תרנ״ט (1899), בראשית פעילותו העיתונאית נתפרסמו ב״לה איפוקה״ סידרת מאמרים בשם ״סיש ליטראס די לה קאמ־פאנייה״ חתומים ״קאמפו ליברי״ [6]. מאמרים אלה חשפו בחריפות אי סדרים ומעשי שחיתות במש־רדי הקהילה בעיר. קמה סערה גדולה בקרב חוגי הנהגת הקהילה ועירנות הציבור עלתה למעלה ראש [7]. כל העיניים הופנו למתרחש ולנעשה בין כתלי הקהילה. גם הנפגעים וגם הציבור חיפשו לדעת מיהו כותבם של המאמרים. החשד נפל על שלמה שלם, אך הוא הכחיש, כי ידו היתה בדבר [8]. כתיבה כזו בימים ההם, ימי שלטון עבדול חאמיד, היתה כרוכה בסכנה, כי לא היה קשה לראשי הקהילה, הודות לקשריהם עם ראשי השלטונות, להשליך סופר נועז כזה לבור כלא. במאמרו ״דוס אי דוס אזין קואטרו״ (שתיים ועוד שתיים הן ארבע), שפרסם בקיץ תרס״ה (7.7.1905), הוא מתריע על כך, שמייחסים לו דברי ביקורת שלא כתב, אך הודה, כי פעם אחת בלבד הסתתר בפסידונים וזה היה בכתבו את ששת המאמרים הנ״ל, וכי עשה זאת למען הגביר את התעניינות הציבור בכתוב בהם.

חיבוריו הרבים של שלמה שלם, המקוריים והמתורגמים, בחרוזים ובפרוזה, מאשרים את עדותם של בני דורו, כי היה סופר מהיר ופורה ושלט בלשון שלטון בלי מיצרים. אמרו עליו, כי כיסיו היו מלאים חרוזים לאין שיעור. הוא כתב, למשל, דיאלוג בחרוזים שכל תשובה בו היה פתגם עממי בלאדינו. גם בשיריו שילב פתגמים ואף פרסם רשימות של פתגמים [9]. מכאן, שהיה בקי ומצוי בפ׳ולקלור הספרדי.

אין עדיין סיכום מלא של שיריו המקוריים של שלמה שלם, אך מספרם גדול. בסוף אביב תרע״א (מרץ 1901) פרסם חוברת בת 32 עמוד, ״קואדרינו די פואיזיאס״ ובה כינס אחד עשר משיריו. בראש החוברת מכתב [10] אליו מאת העורך הראשי של ״לה איפוקה״, המעלה על נס את פוריותו של המשורר ותכנה החשוב של יצירתו. בסוף דצמבר של אותה שנה פרסם חוברת שניה בת 40 עמוד בשם ״לה גאב׳ילייה״ [11] (האלומה), שבה כינס שבעה עשר שירים נוספים בצירוף תמונתו. גם חוברת זו לוותה בהקדמה של העורך שמואל לוי [12].

עשרים ושמונה השירים הכלולים בשתי החוברות הנ״ל הם חלק בלבד מן השירים שכתב ופרסם קודם לכן. מתוך הגליונות של ״לה איפוקה״ שעמדו לרשותי, רשמתי עד כה ש י ש י ם ו ש ב ע ה שירים מפרי עטו. ודאי, כי אין זה הכל, כי לא את כל גליונות העיתון עלה בידי להשיג.

שמות השירים המכונסים בחוברות והמפוזרים בעיתונים מרמזים ברורות, כי שלמה שלם לא הירבה להשמיע אנקת האהבה. לא נחוש בשיריו את משב רוח האביב. הם אינם מעלים באפנו את בשמם של הפרחים ולא בדמיוננו חזיונות נופים מרניני לב. לחזון האנושות ולתקוות עם ישראל לגאולתו אין זכר בהם. חושיו וליבו היו נתונים לתחום הצר של חיי המוני בית ישראל בשלוניקי, אשר בשלהי המאה שעברה היו בשפל המדרגה מבחינה השכלתית וכלכלית. הוא חתר, כיתר המשכילים בני דורו, לשינוי ערכין במנהגיהם ובאורח חייהם המיושנים, הרים על נס את ההשכלה כגורם לשיפור מצבם החמרי, חשף את הכיעור שבשחיתות, וקרא לשיפור מידות, המוביל לחיים טובים ומאושרים.

בשירו ״ייה סי לו ייב׳אן״ [13] (כבר נושאים את מיטתו), שכתב אחרי קומו מחליו, שם בפי העם את הדברים, שיאמרו עליו אחרי מותו: ״הוא כתב דברי הומור; אהב את המון העם... הצליף על הבנות הגאיוניות ועל הגבר המתרברב, וכו׳״. ואמנם, בשורה של שירים, שכתב והחל בפרסומם בשנת תרנ״ט (1899), הטביע אות קלון גם על מצחיהם של היהיר והקנאי, הרגזן והקמצן ושל דמויות שליליות אחרות. הוא עשה זאת בחריפות רבה, ומערכת העיתון מצאה לנחוץ להודיע, כי אין לחפש בדמויות אלו רמזים לאישים חיים וקיימים. סיכום מפורט יותר של הנושאים שעסק בהם בשיריו ובמאמריו, מצוי בשירו הגדול ״לאס איסקוב׳אס״ (המטאטאים) [14] ״...מה שיש לי לומר, חייב אני לאמרו: דיברתי על הנמלה והאריה, הארנבת והשועל; ועל אלה הנושאים את עיניהם ביוהרא... כתבתי על העורב, הצפרדע והזאב וגיניתי את השקר והכזב ומעשי הגזילה... לאומלל אמרתי לקוות ולעשיר קראתי למלא חובתו; עודדתי מעשי חסד ורוממתי את ערך האמת; שיעשעתי קוראים וחייבתי תיקונים... למשוררים; נטלתי חלק במגביות ודיברתי על פורים וחג

המצות; תבעתי דין וחשבון ממועצת הקהילה וגיניתי מעללי זרים ובני משפחה; חבר הייתי בוועדים והקימותי סינדיקאט של נגרים; בזותי לגדולה ושלטון וחילקתי פחם לסובלים מקור; סעדתי כל ניצרך ואפילו את שונאי; ביקרתי חולים ועלובי חיים, מוכי יסורים וגוססים; דיברתי על שושנים וציפורנים וחיברתי שישה עשר אלף ושש מאות חרוזים..."

אעפ"י ששלמה שלם לא הירבה לכתוב שירי אהבה הפכו שניים משיריו לשירי עם עד כדי שכחת שם מחברם, ונוסחאותיהם ולחניהם נשמרו עד היום והם: "אך! ניניה יינה די בריאו" ו"אה מי אמאדה" [15].

מפעל ספרותי הראוי לציון, ששלמה שלם העניק לקוראיו, הוא בלי ספק, תרגומם של עשרות משלים של לאפ׳ונטין ליהודית־ספרדית. הקורא את המשלים האלה ומשווה אותם למקוריים יכיר על נקלה, כי אין זה תרגום נאמן למקור כמקובל. שלם שמר אמנם על שמו המקורי של כל משל ומשל, אימץ לעצמו את גיבוריהם והאלמנטים העיקריים שבהם, אך בנה כל משל מחדש והטביע בו חותם סיגנונו וחרוזיו, תוך נטילת חירות יתר בהרצאת תוכן המשל והקמת מבנהו. הוא עיבד איפוא את המשלים של הסופר הצרפתי הגדול לאפ׳ונטין והטביע עליהם את חותמו הוא.

רשמתי שלושים וארבעה משלים הפזורים גם הם בגליונות "לה איפוקה". אין אצלי ספק שישנם עוד, שלא הגעתי אליהם. פעלו זה עוטר בהצלחה רבה והוא ראה בו ערך חינוכי מועיל. משלים אלה נתקבלו ברצון רב מצד הקוראים וכמה מהם נכללו ב"ליקטוראס דיב׳יר־סאס"[16], של המורה יעקב כהן — ספר מקרא מקובל בתלמוד תורה של הקהילה לסניפיו. להשלמת האמור על חיבוריו בחרוזים נציין, כי במשך תקופה מסויימת פרסם "חידות" חרוזות, שלפותריהן הוענקו פרסים. היה זה אחד האמצעים למשוך מנויים וקוראים לעיתון. מדור זה לא האריך ימים.

ידו של שלמה שלם היתה רבה גם בפרוזה. הוא פרסם רשמי מסע מהמקומות שביקר בהם. כתב גם על נושאים הקשורים בתופעות חברתיות כגון: "לה פאסיון פור איל ג׳וגו" (התשוקה למשחק); "נוב׳ייוס אי נוב׳ייאס" (חתנים וכלות); "לוטיריאס" (הגרלות); על ביקור חולים; "שישה מכתבים מהכפר" הנזכרים לעיל וכו׳. ערכם של מאמריו היו לשעה ולא גילה בהם עומק מחשבה וכישרון ניתוח, אם כי הם עוררו ויכוחים סביבם. כן תירגם מצרפתית את הנוב׳ילה "דיזינגאניו" (אכזבה). בדיקה מדוקדקת תגלה אולי, כי נוסף לכך נטל חלק בתרגומים אחרים של רומאנים שנתפרסמו בהמשכים בעיתון. ראוי לשבח תרגום המחזה "אסתר" לראסין, שעליו גמר את ההלל עורך העיתון במאמר שפרסם ב־20.1.1905. הוא ראה בתרגום זה הישג ליהודית־ספרדית וגילוי לחידוש פניה. הבטיח לפרסם את המחזה בהמשכים בעיתון ואף לדאוג שיוצג על אחת הבמות.

בראשית תרס"ב (1902) נתמנה שלמה שלם כאחראי למוסף הספרותי השבועי "לה איפוקה ליטיראריה", שניתן כפרס למנויי העיתון "לה איפוקה". המוסף הוקדש להפצת השכלה בקרב הציבור והנוער. ארבעה מעמודיו כללו רומאן בהמשכים וביתר שמונת העמודים באו רשימות ומאמרים בענייני ספרות, חינוך ומדע. נראה שמוסף זה הפסיק את הופעתו לתקופה מסויימת, אך היא נתחדשה בתרס"ח (מאי 1908), ושלם המשיך להשתתף בו כסופר בלבד [17].

בסיכום דברינו אנו רשאים לומר, כי המשורר שלמה שלם נמנה עם מטפחיה של היהודית־ספרדית, מן הראשונים בשלוניקי לכותבי שירים בסגנון זה, מקוריים ומתורגמים, שנועדו ברובם להפצת דעת והשכלה, להעיר לבבות למעשי חסד ואהבה, לתיקון מידות ואורחות חיים, ובמידה מועטה גם שירי אהבה. כתב פרוזה עשירה, חיה ושוטפת ותירגם בהצלחה יצירות ספרותיות לשפה זו.

למגינת ליבם של בני דורו ניתק פתיל חייו של שלמה שלם לפתע פתאום והוא עדיין במיטב שנותיו. ביום הראשון של סוכות תרע״א (שלהי 1910), חש כאב בחזהו וכעבור חמש דקות נפח את נשמתו והוא אז בן 35 או 37 שנים. הבשורה המרה הדהימה והכאיבה מאד, כי היה האיש מלא כוח עלומים ושופע מרץ לעשייה ולכתיבה. עררירי הלך האיש ואת מותו ביכו אימו, ידידיו, מוקיריו והמוני קוראיו. מקורביו ציינו כי עם כל היותו חריף ושנון, אכזרי בביקרתו ומצליף ללא רחם על אנשים ומעשים, היה ליבו מלא רחמים להמוני העם, הסובלים והנענים, והירבה לעשות למענם.

יבול ספרותי רב הוריש שלמה שלם אחריו והלוואי וימצא מכנס לו, כי יש בו כדי לשקף במידה רבה את רמתה הרוחנית, אורח חייה ודמותה החברתית של קהילת שלוניקי הגדולה בסוף המאה שעברה ובעשור הראשון של המאה שלנו.

אב׳ריל

אב׳ריל נאס, אב׳ריל ב׳ייני טריאומפאנדו,
לאס אוזאס אין איל ארב׳ול איסטאן קולגאנדו,
אי די לאס פ׳לוריס ב׳יינין דולסיס סונידוס,
סי אויין מורמורוס אין טודוס לוס נידוס.
איל סול קון דולסור אה לה טיירה ריקאליינטה;
לה אב׳יזה אין לה טיירה אפאסינטה;
לאס רוזאס קון פ׳ריזה מיראן אין אלטו;
לאס ביזבאס לאס גואילין די טאנטו אין טאנטו.
טודוס סון אליגריס, אי לוס אנימאליס;
טודוס אולב׳ידאן דולוריס אי מאליס,
די מואיב׳ו לוס אומבריס טיינין לה ב׳ידה,
דולור, סופ׳ריאינסה, טודו סי אולב׳ידה.
אי פור טאנטו, ייו מי ב׳יאו אסולאדו;
אונו קי מי אפ׳יקסיוני אה מי לאדו:
ייני די טריסטיזה אי מילאנקוליאה,
דיינטרו מי קוראסון אינטרו לה פוליאה.

(לה איפוקה). ש. ש.

השיר ״אבריל״ כפי שהועתק בשבועון הירושלמי ״איל פאראדיזו״ של ש׳ י׳ שריזלי, אייר תרס״ט.

---

1 עבודה מבורכת בכינוס הרומאנסות ומחקרן נעשית זה כמה שנים ע״י שני הפרופ׳סורים ס׳ ג׳ ארמיסטיד וי׳ ה׳ סילברמן באוניברסיטה של לוס אנג׳ליס.

2 אותו התהליך היה גם ביתר המרכזים של האוכלוסיה הספרדית בקיסרות העותומאנית.

3 ז׳וזיף רומאנו ואלכסנדר בן גיאת היו אמנם ילידי סמירנה (איזמיר), אך ישבו שנים רבות בשלוניקי ונטלו חלק פעיל בעיתונות שלה, בפרוזה ובשיר.

4 השיר האחרון בחוברת שיריו ״לה גאב׳ילייה״.

5 במודעה חתומה בשמו המלא בגליון ״לה איפוקה״ מ־5.7.1907 הודיע לידידיו על פתיחת בית המלאכה ותוצרתו המשובחת. במרוצת הזמן הקים את סינדיקאט הנגרים.

6 ״שישה מכתבים מהכפר״ חתומים ״קאמפו ליבירו״.

7 לפי דברי עורך ״לה איפוקה״ בהספדו על המשורר, הביאו מאמרים אלה תועלת רבה. ראה גליון העיתון מיום 21.10.1910.

8 ראה מכתבו לעורך ״לה איפוקה״ בגליון מיום 3.11.1899.

9 ראה בגליונות ״לה איפוקה״ מן התאריכים: 6.12.1901, 13.12.1901, 10.1.1902, 26.6.1903, 10.7.1903.

10 מכתב זה נתפרסם ראשונה ב״לה איפוקה״ מיום 29.3.1901 ובישר על הופעתה הקרובה של החוברת.

11 חוברת 32:20 ובשער תמונת המשורר.

12 הקדמה זו פורסמה לראשונה ב״לה איפוקה״ מיום 13.12.1901.

13 ראה ״לה גאב׳ילייה״, עמ׳ 25.

14 ראה ״לה איפוקה״ מיום 1.3.1907.

15 ברשותי הלחנים של שני השירים שהקלטתי מפי נשים שלוניקאיות.

16 ראה ״רשימת ספרי לאדינו״ לאברהם יערי ערך 693.

17 ראה ״לה איפוקה״ מיום 3.1.1902 ואת הערך 22 בספר ״העיתונות בלאדינו״ למ׳ ד׳ גאון, הוצאת מכון בן צבי, ירושלים.

להלן מבחר משירי שלמה ח׳ שלם, ומולם תרגומם לעברית ע״י משה אטיאש.

אַפְּרִיל

אַפְּרִיל בָּא, הוֹפִיעַ, רֹב הוֹד יַעַטְרֶהוּ,
עֵצִים כְּבָר תּוֹלִים כָּל אֶחָד אֶת עָלֵהוּ.
צְלִילִים מְתֻקִּים, מִכָּל פֶּרַח נִשָּׂאוּ
מִכָּל הַקִּנִּים, בְּנוֹת קוֹל יֶהֱמָיוּ.
הַשֶּׁמֶשׁ בְּרֹךְ, אֲדָמָה מְחַמֶּמֶת
הַצֹּאן בַּשָּׂדֶה בַּמִּרְעֶה מְלַחֶכֶת.
גֵּאִים הַוְּרָדִים הֵם צוֹפִים לַשָּׁמַיִם
דְּבוֹרִים יְרִיחוּן אוֹתָם פַּעַם וּשְׁתַּיִם.
בַּעֲלֵי הַחַיִּים עִם כֻּלָּם אָז יִשְׂמָחוּ
כֻּלָּם, כָּל מַכְאוֹב וּמָצוֹק כְּבָר שָׁכָחוּ.
בְּנֵי הָאָדָם לְחַיִּים נִתְעוֹרָרוּ
סִבְלָם וְעָנְיָם, חָלְפוּ וְעָבָרוּ.
אוּלָם אֲנֹכִי לְבָדָד פֹּה אֵשֵׁבָה
אֵין נֶפֶשׁ חַיָּה פֹּה עִמִּי, כִּי אֹהֵבָה.
רוּחִי נְכֵאָה וְתוּגָה תְּמַלְּאֵנִי
הָעָשׁ שֶׁחָדַר אֶל לִבִּי – יֹאכְלֵנִי.

לה איסוקה, 20. 4. 1909, מובא גם בגליון 18 של העיתון
יאיל פאראדיזו״ בעריכת שי״ש, ירושלים)

AVRIL

Abril nace, abril viene triumfando
Las hojas en el árbol estan colgando ;
Y de las flores vienen dulces sonidos
Se oyen murmuros en todos los nidos ;
El sol con dulzor, a la tierrá recallenta,
La oveja en la tierra apacenta ;
Las rosas con fiereza miran en alto ;
Las bezbas las guelen de tanto en tanto.
Todos son alegres y los animales ;
Todos olvidan dolores y males.
De muevo los hombres tienen la vida,
Dolor, sufrienza, todo se olvida.
Y por tanto, yo me veo assolado ;
Uno que me afeccione a mi lado ;
Lleno de tristeza y melancolía,
Dientro mi corazón entro la polía.

יְהִירוּת

מִשּׁוּם, שֶׁיָּפָה אַתְּ וּבְלוֹנְדִית כָּאֶרֶד,
פָּנִים עֲגֻלִּים וּלְחָיַיִם כַּוֶּרֶד,
בְּלַעַג כֹּה רַב, מַבָּטֵךְ בִּי תָּעִיפִי!
עַל הַבְּרִיּוֹת בְּגַאֲוָה אַל תַּשְׁקִיפִי!
לֵאמֹר: שִׂמְחָתוֹ שֶׁל אָדָם, זוֹ הִנְנִי,
יוֹם יוֹם, הֲגִיגוֹ, בְּלִבּוֹ יִשָּׂאֵנִי.
יֵשׁ בָּךְ יוֹהֲרָא? אַךְ בִּי יֵשׁ גֹּדֶל נֶפֶשׁ,
אַתְּ בְּיָפְיֵךְ חוֹנֶנֶת? אַךְ בִּי כֵּנוּת שׁוֹכֶנֶת.
קוֹקֶטִית הִנָּךְ וְחוֹלֵק עַל כָּךְ אַיִן,
אַךְ שִׂימִי לִבֵּךְ, מְשׁוֹרֵר הֲרֵי אָנִי.
קוֹרֶה וּמְשׁוֹרֵר כְּאִשָּׁה מַעֲשֵׂהוּ
אֲזַי הַיָּשָׁר עַל גַּבּוֹ יַהַפְכֵהוּ.
כְּפַעַם בְּפַעַם כְּגַל יִתְנוֹדֵדָה,
סַמֵּי הַיֵּאוּשׁ מִנַּפְשׁוֹ זוֹ הַנָּדָה.
לַחֲמוֹק מֵרִשְׁתֵּךְ, אִם יוּכַל לְהַצְלִיחַ,
רוּץ, אַל תַּעֲצוֹרָה! יִצְרוֹ לוֹ יָשִׂיחַ:
לְכָה לַשָּׂדֶה, תְּחַבֵּר אֶת שִׁירְךָ,
לְמַעַן יַגִּידוּ דוֹרוֹת אַחֲרֶיךָ,

ORGOLLO

Porque sos hermosa, y porque sos
blonda,
porque tienes facha rosa y redonda,
tú ami me miras con tanto desdeño ?
Al mundo con orgollo no hagas seño
diciendo : este hombre, su alegría
so yo y sus penserios de cada día.
Tú tienes orgollo ? Yo tengo fiereza ;
Tienes hermosura ? tengo mi franqueza,
es encontestable, sos una coquetta,
ma pensa que yo también so un poeta ;
Y el poeta es mujer alguna vez
bolta las cosas de derecho a révés.
Se troca muchas vezes como la onda ;
No desesperes su alma vagabonda ;
si ella puedrá escapar de tus redes,
la passión le dirá : corre no te quedes
va al campo compone una cantíga
porque en el avenir el mundo diga
que por el arte tuvites menosprecio
y a tu orgollo dates mucho precio.
Amiga, te siega tanto tu orgollo
que estó siguro que tienes embrollo
y no entiendes si es tu hermosura

o la tu coquettería sin mesura
que hacen, que del todo el mundo seas amada ;
No, no lo sabes, no sabras nunca nada.

אֶל הָאֱמָנוּת הִבַּטְתְּ בִּשְׁאָט נֶפֶשׁ,
לְרַהַב לִבֵּךְ אַתְּ שַׂמְתְּ הַרְבֵּה עֵרֶךְ,
כָּל כַּךְ מְסַנְוֵר אֶת עֵינַיִךְ הָרַהַב
עַד כִּי מֻבְטְחָנִי, אַתְּ נְבוֹכַת דַּעַת.
וְלָךְ לֹא בָּרוּר עוֹד אִם יְפִי פָּנַיִךְ,
אוֹ הֵם עֲגָבַיִךְ – מִדָּה לָהֶם אָיִן –
עֲשׂוּךְ אֲהוּבָה עַל כֻּלָּם, הוּא הַטַּעַם
אֶת זֹאת לֹא תֵדְעִי הַיּוֹם וְאַף פַּעַם.

("לה איפוקה ליטיראריה" גליון 1 עמ' ;)

UNA VERDAD

Si, mujeres, no es mas una surprísa,
Lo sabemos, tenéis este fatal poder,
de echarmos con una sola sonriza,
en el desespéro, sin nada entender.

Si, dos palabras, o el silencio mezmo,
mos hace glissar adientro el avizmo,
Una mirada burlona y distreta,
mos es mas de cuchillo, mas de saéta.

Si vuestro orgollo debe ser imenso
en viendo al que llamaban el fuerte sexo,
estar a vuestros pies como esclavo,
Mujeres ! el echo no lo llevéis al cabo.

Siendo todo poder sobre esta tierra,
se aneantese cuando hay abuso,
y el que de sufrir se le hizo uso
si se fué de vosotras, no se yerra.

Si, cual sea el mal que endura
su triste rolo lo topo mas tantador,
amo cien veces mijor muestra tortúra
que vuestro bajo oficio de matador.

אֱמֶת אַחַת

נָשִׁים! אֵין בָּזֶה עוֹד כְּדֵי לְהַפְתִּיעַ
יָדַעְנוּ, בָּכֶן טָמוּן כֹּחַ אָסוֹן,
חִיּוּךְ קַל אֶחָד כְּבָר אוֹתָנוּ מַשְׁקִיעַ,
מִבְּלִי שֶׁנָּבִין, בְּיֵאוּשׁ וְיָגוֹן.

כֵּן, שְׁתַּיִם מִלִּים, לוּ גַם דּוּמִיַּת חֶרֶשׁ,
יַגְלִישׁוּ אוֹתָנוּ לְעֹמֶק תְּהוֹם,
מַבָּט חַד שֶׁל לַעַג, אוֹ שֶׁל שִׁוְיוֹן נֶפֶשׁ,
קָשִׁים הֵם עָלֵינוּ, מֵחֵץ וּפִגְיוֹן.

אִם רַב גְּאוֹנְכֶן וְגַבְהוּת הָעֵינַיִם,
בְּעֵת רְאוֹתְכֶן הַנִּקְרָא מִין חָזָק,
כְּעֶבֶד מוּלְכֶן הוּא כּוֹרֵעַ אַפַּיִם,
נָשִׁים, אַל תִּמְתַּחְנָה עִנְיָן עַד בְּלִי חֹק.

כִּי יַעַן כָּל כֹּחַ שִׁלְטוֹן פֹּה בַּחֶלֶד
בָּטֵל וְאָפֵס עִם שִׁמּוּשׁ לְרָעָה,
וְזֶה שֶׁהֻרְגַּל לְעִנּוּי וּלְסֵבֶל,
אִם סָר מֵאִתְּכֶן וְחָמַק – לֹא טָעָה.

יְהֵא מִי שֶׁיְּהִי, כְּאֵב יַכְאִיבֶנּוּ,
זֶה מַר תַּפְקִידוֹ הוּא שׁוֹבֶה אֶת לִבּוֹ,
אֶבְחַר מֵאָה פַּעַם לָשֵׂאת יִסּוּרֵינוּ
מִמַּעַשׂ הָרֶצַח, לָכֶן עֵסֶק בּוֹ.

UN HIPOCRITA

No hay poesía que se tenga scrita
sobre las maneras de un hipocrita.
Siempre en su facha ves una sunriza
que a este hombre lo cáracteriza.
A todos saluda en el mesmo modo,

הַצָּבוּעַ

לֹא נִכְתַּב עֲדַיִן שִׁיר, לֹא יָדוּעַ
עַל דֶּרֶךְ וְנֹהַג שֶׁל אָדָם צָבוּעַ
בְּפָנָיו תָּמִיד בַּת צְחוֹק שׁוֹכֶנֶת
זוֹ, שֶׁאִישׁ כָּמוֹהוּ, הִיא הַמְּאַפְיֶנֶת.

hace que no mira ma el vee todo.
Por todos pregunta y por la vecina
está en penserio no este hacina.
Habla jaropado, dulce como miel
si bien examinas no topas que fiel.
Con su buena habla el mundo atira,
el es amassado todo con mentira.

A los meldadores una advertencia
que no juzguen nunca a la aparencia
este refranico vale un tresoro :
"todo loque bria no es siempre oro".

הוּא פּוֹרֵס שָׁלוֹם, לְכֻלָּם שָׁוֶה הוּא
הוּא כְּלֹא רוֹאֶה, אַךְ בַּכֹּל עֵינֵהוּ.
עַל כֻּלָּם שׁוֹאֵל, אַף חוֹשֵׁב עָלֶיהָ,
עַל הַשְּׁכֵנָה, פֶּן חוֹלָה הִנֶּהָ.
מֶתֶק מִדְּבָרוֹ כִּדְבַשׁ לְטַעַם,
אִם תִּבְדֹּק הֵיטֵב, אָז תִּמְצָא אַךְ לַעַן.
נֹעַם מִדְּבָרוֹ לֵב לוֹקֵחַ שֶׁבִי,
אַךְ נָלוֹשׁ הִנֵּהוּ בְּכָזָב וָשֶׁקֶר.

קוֹרְאַי, אַתֶּם עֵדוּתִי הַקְשִׁיבוּ
לְמַרְאֵה עֵינַיִם, אַל מִשְׁפָּט תּוֹצִיאוּ.
הַפִּתְגָּם הַזֶּה, כְּאוֹצָר לְעֵרֶךְ:
"כָּל דָּבָר נוֹצֵץ, לֹא תָמִיד הוּא כֶּתֶם".[1]

1 במובן של כתם פז – זהב.

UN CELOSO

Es una desgracia el ser un celoso
es para el mezmo mas pericoloso,
nunca en su vida puede ser dechoso,
de todo se dota, el es sospechoso.
Manda sus ojadas de lado a lado,
con todo el mundo se mostra llelado ;
todos sus penserios son con negregura,
a todos lo negro el les augura ;
si lo entretienes, de un hombre santo,
el mal te hablará, no tengas espanto.
Su conversación es llena de asquéo,
tú si dices esto, el dice aquello.
Hablar mal de todos esto su missión
por todo hombre grande tiene aversión.

קַנְאָן

צָרָה צְרוּרָה הִיא לִהְיוֹת אִישׁ צַר־עַיִן
כִּי גַם לוֹ עַצְמוֹ מְסֻכָּן שִׁבְעָתַיִם,
כָּל מֶשֶׁךְ חַיָּיו לֹא יוּכַל לִמְצוֹא אֹשֶׁר
חַשְׁדָן הוּא, סָבוּר, כִּי לַכֹּל יֵשׁ לוֹ כֹּשֶׁר.
יְשַׁלַּח מַבָּטָיו אֶל כָּל צַד וְכָל עֵבֶר
צוֹנֵן לְכֻלָּם וּפָנִים לְלֹא סֵבֶר.
לִבּוֹ יֶהְגֶּה אַךְ וָרַק לְהָרֵעַ
דּוֹרֵשׁ רָעָתוֹ שֶׁל כָּל אִישׁ וְכָל רֵעַ.
לוּ גַּם אוֹדוֹת אִישׁ קָדוֹשׁ תְּשׂוֹחֵחַ
אֵין מָה לַחֲשׁוֹשׁ, רַע עָלָיו הוּא יוֹכִיחַ.
עִמּוֹ, כָּל שִׂיחָה בְּחִילָה מְעוֹרֶרֶת
אַתָּה תֹּאמַר כַּךְ הוּא יַבִּיעַ אַחֶרֶת.
סָרָה לְדַבֵּר עַל כֻּלָּם הִיא לוֹ יַעַד
אֶל כָּל אִישׁ נִכְבָּד אֵיבָה מֶנּוּ נוֹדַעַת.

UN ORGOLLOSO

De todos los tipos el más anuyoso
es el hombre vano y el orgolloso. ·
Su facha de... grandor, es envelopada,
el camina siempre echando papada.
Al mundo lo mira, con grande desdeño,
el saludo suyo, es un chico seño.
El siempre te habla, mirando en bajo
mirar en la facha, le es un rebajo.

הַיָּהִיר

טִפּוּס מְשַׁעֲמֵם וּמְאֹד מְיַגֵּעַ
הִנּוֹ הַיָּהִיר, אִישׁ רֵיקָא מִתְלַהְלֵהַּ
אֲרֶשֶׁת פָּנָיו חֲשִׁיבוּת וְרֹב נַחַת
תָּמִיד מְהַלֵּךְ, פִּימָתוֹ מְנֻפַּחַת.
מַבִּיט לָעוֹלָם, רַק בְּבוּז וּשְׁאָט נֶפֶשׁ,
שָׁלוֹם כִּי יִפְרֹס, הוּא נוֹתְנֵהוּ בְּרֶמֶז.

En lugar publico, tiene la usanza,
de no conocerte hacer semejanza.
El que es omilde, el lo martiriza,
no le hace dono, ni de una risa.

Omilde ! a este no des importanza
el orgollo viene de la ignoranza.
No creas que fuese de mi agudencia,
esto lo dijeron los hombres de sencia.

עֵת הוּא סָח אֵלֶיךָ, אַרְצָה שָׂם עֵינֵהוּ,
לַבִּיט בְּפָנֶיךָ, סָבוּר מַשְׁפִּילֵהוּ.
בִּפְנֵי הַקָּהָל הוּא נוֹהֵג כְּלַפֶּךָ,
פָּנִים לְהַצִּיג, כִּי אֵינוֹ מַכִּירֶךָ.
אֶת זֶה הַצָּנוּעַ, עַנֹּה יְעַנֶּהוּ,
אַף לֹא בְּחִיּוּךְ קַל, הוּא לֹא יְזַכֵּהוּ.

אַתָּה הֶעָנָו! אַל תִּתֵּן בּוֹ הַדַּעַת,
כִּי רַק מִבּוּרוּת גַּאֲוָתוֹ זֹאת נוֹבַעַת.
אַל נָא תַּחֲשֹׁב חָכְמָתִי פֹּה אַבִּיעַ,
דִּבְרֵי חֲכָמִים אָמְרוּ־פֹּה אָבִיאָה.

EL EXILADO

(Dedicado a mis hermanos
que se topan en Paris)

Cuando vía luvia, tempesta o borra,
el encerar del sol, la aurora,
hijos caminando para la escola ;
sintía que mi madre estaba sola.
En todo lugar, el exilado, es assolado.

Yo tambien me via lonğe, assolado
no tuviendo mis parientes a mi lado,
me decía : venturoso quien la tadre,
puede tornar serca su padre y madre.
En todo lugar, el exilado, es assolado.

Las nuves son rempujadas por el viento,
no tienen nunca reposo ni assiento.
Ansi yo tambien por el fué rempujado
Y de mi famia yo fué alejado.
En todo lugar, el exilado, es assolado.

El árbol es vedre las flores hermosas
como la de mi cibdad no son graciosas.
Este río la seine no me entusiasma
cuanto mi mar me resfolgaba el almo !
En todo lugar, el exilado, es assolado.

El cante de los pajaros me atrista
otra vez ellos me alegran la vista ;
ma esta alegría, esta tristeza,
no son mías, ellas mancan de pureza.
En todo lugar, el exilado, es assolado.

הַנִּדָּח

(מוקדש לאחי המתגוררים בפאריס)

כִּרְאוֹתִי הַגֶּשֶׁם, אוֹ סוּפָה אוֹ סַעַר
שְׁקִיעַת הַשֶּׁמֶשׁ וַעֲלוֹת הַשַּׁחַר,
יְלָדִים לְעֵבֶר בֵּית סִפְרָם יִצְעָדוּ,
חַשְׁתִּי אָז, לְאִמָּא הַיָּמִים בָּדָדוּ.
כָּל מָקוֹם שֶׁבּוֹ הַנִּדָּח נוֹדֵד,
הוּא יוֹשֵׁב בּוֹדֵד.

לְעַצְמִי דִּמִּיתִי, גַּם אֲנִי רָחַקְתִּי
אֵין הוֹרַי עִמִּי, לְבַדֵּד יָשַׁבְתִּי,
עִם לִבִּי אָשִׂיחָה: לוּ לָאִישׁ, אַשְׁרֵהוּ,
אֶל הוֹרָיו כָּל עֶרֶב, שׁוּב יָכוֹל הִנֵּהוּ.
כָּל מָקוֹם וְכוּ׳

רוּחַ בֶּעָבִים, הוֹדְפָם בְּכֹחַ,
לְעוֹלָם אֵין לָמוֹ, בַּיִת וּמָנוֹחַ.
כָּכָה גַּם אָנֹכִי, רוּחַ הֲדָפָנִי,
מִבְּנֵי הַבַּיִת מָרְחָק עַתָּה אָנִי.
כָּל מָקוֹם וְכוּ׳.

כָּל עֵץ הוּא יָרֹק וְיָפֶה כָּל פֶּרַח,
נֹעַם שֶׁל עִירִי, אֵין לוֹ פֹּה לַצֶּמַח,
זֶה נָהָר הַ״סֵינָה״, לֹא יַרְחִיב בִּי דַּעַת
כַּאֲשֶׁר יַמִּי הִשְׂבִּיעָנִי נַחַת.
כָּל מָקוֹם וְכוּ׳.

Vide viejos entornados de niños, niñas,
como los granos de uva en las viñas;
uno de los primos no me llamó, hijo!
ni un niño amí por hermano quijo.
En todo lugar, el exilado, es assolado.

Ma el día, que yo seré de retorno,
abrazar mis parientes verna mi torno,
estonces de ellos terné sus bendición
Yo echaré un grito de esclamación
Mirando el retornado
como el es entornado!...

רֹן הַצִּפֳּרִים עֶצֶב אוֹסְפֵנִי
יֵשׁ וּלְעִתִּים גִּיל יְמַלְאֵנִי,
הַשִּׂמְחָה כָּמוֹהָ כֵּן גַּם הוּא הַצַּעַר,
לֹא שֶׁלִּי הֵם אֵלֶּה, אֵין בָּהֶם כָּל טֹהַר.
כָּל מָקוֹם וְכוּ׳.

זְקֵנִים רָאִיתִי יְלָדִים הִקִּפוּ
כְּגַרְגְּרֵי עֵנָב סְלָעִים עָטָפוּ,
מִן הַזְּקֵנִים, אִישׁ ״בְּנִי״ לֹא קְרָאַנִי,
שׁוּם יַלְדָּה אוֹ יֶלֶד, לוֹ כְּאָח רָצָנִי.
כָּל מָקוֹם וְכוּ׳.

וּכְבוֹא הַיּוֹם, לְבֵיתִי אָשׁוּבָה
לְחַבֵּק הוֹרַי אָז תּוֹרִי יָבוֹאָה,
אָז אֶת בִּרְכָתָם אֲקַבֵּל אֶשָּׂאָה
וְזַעֲקָה אָרִים וּבְקוֹל אֶקְרָאָה:
לַחוֹזֵר הַשְׁקִיפוּ
אֵיךְ אוֹתוֹ יַקִּיפוּ...

(״לה איפוקה״ 19.2.1904)

TODOS MUERIREMOS

Ande vas tú, hombre ríco, venturoso,
siempre reposado, nunca presuroso;
ignorando las lágrimas y los lloros
cubierto de riquezas y de tresoros?
A la muerte!

Ande vas tú, hombre pobre y doliente
nunca contente, siempre sufriente;
tuviendo la vida como secatura
blasfemando contra la mala ventura?
A la muerte!

Ande vas sabio de sencia imbutido
habiendo mucho papel empretecído,
hablando de la mar y de sus honduras
de cielos y tierra y sus profunduras.
A la muerte!

Ande vas tú, hombre loco sin penserio,
hoy alegre mañana triste, pues serio,
contando tus tresoros y tus dineros!...
imaginandote posser cilleros.
A la muerte!

כֻּלָּנוּ נָמוּת

לְאָן זֶה תֵּלֵךְ, אִישׁ עָשִׁיר וּמְאֻשָּׁר,
תָּמִיד שַׁאֲנָן, אַף לֹא פַּעַם נִמְהָר,
זָרִים לְךָ הֵמָּה, בְּכִי וּדְמָעוֹת,
עֲתִיר הוֹן וָעֹשֶׁר וְרֹב אוֹצָרוֹת?
אֶל הַמָּוֶת...

לְאָן זֶה תֵּלֵךְ, אִישׁ אֶבְיוֹן וְדָאוּב,
בִּלְתִּי שְׂבַע רָצוֹן, לְעוֹלָם אַךְ סָחוּף,
נוֹשֵׂא אֶת חַיֶּיךָ, כְּעוֹל וְטִרְחָה
נוֹאֵץ שֵׁם שָׁמַיִם, עַל מַר גּוֹרָלְךָ?
אֶל הַמָּוֶת...

לְאָן זֶה תֵּלֵךְ, אִישׁ מָלֵאתָ חָכְמָה,
הִשְׁחַרְתָּ נְיָר פִּי כַּמָּה וְכַמָּה,
דַּנְתָּ עַל הַיָּם וּתְהוֹמוֹת עֲמֻקִּים
סִתְרֵי אֲדָמָה וְגָבְהֵי שְׁחָקִים?
אֶל הַמָּוֶת...

Ande vas tú, mujer coqueta y galante,
ronjando una mirada ïnflamante,
fiera, orgolloza y intrigante ?
A la muerte !

Ande vas tú, mujer henoza y sabia,
ignorando loque es íra, rabia,
ayudando, sulajando la miseria,
por hacer el bien, no pensando la laceria
A la muerte !

Ande van los pajaros, las cuatropeas ;
y tú peze, que en la mar arodeas ?
unos bolando en el aire libre
otros rogando, sin haber quien los delivre ?
A la muerte !

Pajaros, cuatropeas y otros nombres ;
sabios, locos, mujeres, hombres ;
todos ellos tienen la mezma esfuerte ;
corer, lazdrar, sudar, después la muerte.

לְאָן זֶה תֵּלֵךְ, אִישׁ אֱוִיל וְנִמְהָר,
הַיּוֹם לֵב שָׂמֵחַ, מָחָר – עֵצֶב מַר
וְגַם כֹּבֶד רֹאשׁ, וּמוֹנֶה מָעוֹתֶיךָ,
אוֹצָר בִּרְשׁוּתְךָ, תְּדַמֶּה בְּנַפְשֶׁךָ?
אֶל הַמָּוֶת...

לְאָן תֵּלְכִי, טַרְזָנִית מִתְגַּנְדֶּרֶת,
תָּעִיפִי סָבִיב מֶבָּטֵךְ, מְשַׁלְהֶבֶת,
גֵּאָה, יְהִירָה וְכֻלֵּךְ מִתְחַנְחֶנֶת?
אֶל הַמָּוֶת...

לְאָן תֵּלְכִי, אֵשֶׁת חֵן רַבַּת טַעַם,
חָרוֹן לֹא תֵּדְעִי וְחָר לָךְ הַזַּעַם,
תָּקֵלִּי הַסֵּבֶל, עֶזְרָה תַּעֲרֹכִי,
לְמַעַן הֵיטִיב, עֲמָלֵךְ לֹא תַּחְשְׂכִי?
אֶל הַמָּוֶת...

עוֹפוֹת וְחַיּוֹת, הֵם לְאָן זֶה יֵלֵכוּ,
אַתֶּם הַדָּגִים, שֶׁבַּיָּם תְּשָׁרֵכוּ?
מֵהֶם בָּאֲוִיר יִפְרְשׂוּ כְּנָפַיִם,
מֵהֶם עוֹתְרִים לִמְשַׁחְרֵר אֲשֶׁר אָיִן.
אֶל הַמָּוֶת...

עוֹפוֹת, בְּהֵמוֹת וְעִמָּם גַּם הַיֶּתֶר,
אֱוִיל וְחָכָם, הָאִשָּׁה וְהַגֶּבֶר,
אֶחָד הַגּוֹרָל לְכֻלָּם הוּא יָבוֹאָה,
לָרוּץ, לַעֲמוֹל, לְהָזִיעַ – לִגְוֹעַ.

("לה איפוקה" 52.3. 1904)

A ELLA

Veinte años tiene apena
buena y alma serena,
blonda como es el trigo,
Verdamente vo lo digo.

No hay peso ni mesura
por pesar su hermosura,
esto decian la gente
viendola venir d'enfrente.

לָהּ...

לָהּ עֶשְׂרִים שָׁנָה עוֹד אַיִן,
זַכַּת נֶפֶשׁ תַּמַּת עַיִן,
בְּלוֹנְדִית כַּחִטָּה, אָעִידָה
אַךְ אֱמֶת לָכֶם אַגִּידָה.

אֵין מִשְׁקָל וְאֵיפָה אַיִן
אֶת יָפְיָהּ לִשְׁקוֹל עֲדַיִן,
כַּךְ עַמָּא סָח, עֵת מִנֶּגֶד
הֵם רָאוּהָ מִתְקָרֶבֶת.

Cuando la vían caminar
en el huerto de "beschinar"
decían entre otras cosas
na la reina de las hermosas.

Ella siempre de verguenza
con una dolor imensa
los sus ojos abocaba
a su avenir pensaba.

Pensaba cual es el niño
que de ella será diño
se decía será este
que ahí está enfrente ?

Será este de el fondo
será bruno o será blondo !
estará aquí presente !
ó se topa el absente ?

Será hombre instruido ?
va hacer un buen marido ?
va tener esta ventura,
que tendrá buena natura ?

Ella con mucha presteza
caminaba con tristeza.
Y con dos sus ojos pretos,
miraba los indiscretos.

Supito con mucho arte
Yo me bolto de su parte.
Y con aire suplicante
Y mirada langosante.

Yo le digo siñorina...
la final ríma con ína
da fin a tus cochemares ;
Yo por ti passí las mares.

Por dicirte : mi querida
esta profonda ferida
donde tú estas hacina
te traygo la medicína.

Condición : si tus penserios
son veramente serios
estaría bien disposto
ocupar yo este posto.

עֵת בְּ״בֵּישְׁצִ׳ינָר״ רָאוּהָ
בְּטִיּוּל גַּן פְּגָשׁוּהָ,
בֵּין הַיֶּתֶר סָחוּ שֶׁפִּי
הֵא מַלְכַּת בְּנוֹת הַיֹּפִי.

הִיא תָּמִיד בְּמִדַּת צֶנַע
מֵרֹב צַעַר יַעַטְפֶנָּה,
אֶת עֵינֶיהָ הִיא מַשְׁפֶּלֶת
אַךְ עַל עֲתִידָהּ חוֹשֶׁבֶת.

מִי הָעֶלֶם – הִיא חָשְׁבָה־
לָהּ רָאוּי יִהְיֶה, דָּאֲבָה,
שֶׁמָּא – לְעַצְמָהּ אוֹמֶרֶת –
זֶה הַנִּשְׁקָף לִי מִנֶּגֶד?

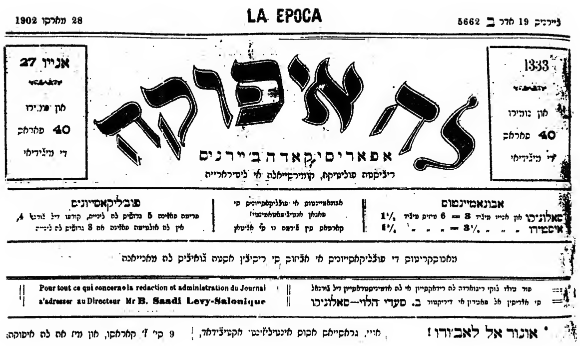
שֶׁמָּא זֶה, מִשָּׁם, מוּעָד לִי?
הַשָּׁחוֹר הִנּוֹ אוֹ בְּלוֹנְדִּי?
הֲנִמְצָא פֹּה בְּתוֹכֵנוּ?
אוֹ כְּלָל וּכְלָל אֵינֶנּוּ?

הֲיִהְיֶה מַשְׂכִּיל, בַּר דַּעַת?
וִיהְיֶה הָגוּן כְּבַעַל?
הַאֶזְכֶּה אֲנִי לְאֹשֶׁר?
יְחוֹנָן לֵב טוֹב וָיֹשֶׁר?

הִיא הֵחִישָׁה צְעָדֶיהָ
שְׁרוּיִים יָגוֹן פָּנֶיהָ,
עַיִן שְׁחוֹרָה הֵעִיפָה
עַל הַסַּקְרָנִים הִשְׁקִיפָה.

בְּחָכְמָה נָהַגְתִּי רֶגַע
לְעֶבְרָהּ פָּנִיתִי פֶּתַע,
תַּחֲנוּנִים פְּנֵי הֵעִידוּ
וְעֵינַי עֶרְגָּה הִבִּיעוּ.

וָאֹמַר לָהּ ״סִינְיוֹרִינָה״...
הֶחָרוּז, סִיּוֹמֶת ״אִינָה״,
שִׂימִי קֵץ לְסִיּוּטַיִךְ
יָם עָבַרְתִּי בַּעֲדֵיךְ.

לְהַגִּיד לְךָ: חֶמְדַּת עַיִן!
פֶּצַע רַע זֶה, שֶׁתִּשָּׂאִי
אֶת חוֹלָה, דָּוָה מִמֶּנּוּ,
לִי מָזוֹר לוֹ – אָבִיאֶנּוּ.

הַתְּנַאי – אִם הֲגִיגַיִךְ
אֱמֶת הֵמָּה – רִגְשׁוֹתַיִךְ
לִי מָקוֹם זֶה לוֹ תִּתְּנִי
לְתָפְשׂוֹ נָכוֹן הִנֵּנִי.

רשימת כל שירי שלמה ח' שלם הידועים לי

1.	Las angustias de mi vida *	(צרות חיי)	27.10.1899
2.	Un ğiro en los cafes	(סיור בבתי הקפה)	5.1.1900
3.	Perla y Yoseph **	(פירלה ויוסף)	26.1.1900
4.	Las tribulaciónes de un jugador **	(תלאותיו של קלפן)	9.2.1900
5.	Mal de muchos consolación de bovos.	(צרת רבים, נחמת שוטים)	16.2.1900
6.	Protestación *	(מחאה)	23.2.1900
7.	Desmentido	(הכחשה)	2.3.1900
8.	Otopía **		26.3.1900
9.	Cosas buenas *	(דברים טובים)	8.6.1900
10.	Novios a la rifa **	(חתנים בגורל)	22.6.1900
11.	A ella... **	(לה...)	3.8.1900
12.	Una hija vanitosa **	(עלמה קלת דעת)	7.9.1900
13.	Un parvenido **	(מתרברב)	14.9.1900
14.	Un pedante **	(קפדן)	21.9.1900
15.	Un Orgolloso	(יהיר)	28.9.1900
16.	Un Exsaltado **	(בעל הפריזה)	5.10.1900
17.	Un distreto	(מפוזר)	19.10.1900
18.	Un hipocrita	(צבוע)	26.10.1900
19.	Viendo todos hacer disorso	(כראות כלם נואמים)	2.11.1900
20.	Un hombre entre las dos idades.	(אדם בין שני הגילים)	9.11.1900
21.	Un misterioso **	(איש מסתורי)	28.12.1900
22.	Un Celoso **	(קנאי)	4.1.1901
23.	Caño con lodo	(זוהמה ורפש)	11.1.1901
24.	Ya se lo lleban **	(כבר יובילוהו)	25.1.1901
25.	Esto hay en el mundo **	(יש כזה בעולם)	1.2.1901
26.	La Influenza **	(השפעת)	8.2.1901
27.	Un Empiegado **	(פקיד)	22.2.1901
28.	Gastes de Purim	(הוצאות פורים)	1.3.1901
29.	Un rico	(עשיר)	8.3.1901
30.	Biva la Pascua	(יחי חג הפסח)	29.3.1901
31.	Elogios merecidos	(שבחים מוצדקים)	3.5.1901
32.	Al Petit Sam		17.5.1901
33.	Homajes merecidos	(הוקרה ראויה)	16.8.1901
34.	Ilul, o el degoíllo	(אלול, או השחיטה)	30.8.1901
35.	Cuando	(מתי)	8.11.1901
36.	El chico mendicante (continuacion 7.3.1902 y cabo 21.3.1902)	(הקבצן הקטן)	28.2.1902

37.	Orgollo	(יהירות)	11.7.1902
38.	Salvación !...	(תשועה...)	12.9.1902
39.	Invocación a la caridad	(בקשת חסד)	26.12.1902
40.	Ah niña llena de brío	(נערה זוהרת)	2.1.1903
41.	A la Olympia	(באולימפיה)	23.1.1903
42.	Una verdad	(אמת אחת)	13.2.1903
43.	Diálogo en poesía	(דו־שיח בחרוזים)	29.4.1903
44.	A mi vestido	(בגדי)	21.8.1903
45.	El Exilado	(הנידח)	19.2.1904
46.	La Loteria	(הגרלה)	18.3.1904
47.	Todos mueriremos	(כולנו נמות)	25.3.1904
48.	Quien me escapa	(מי יושיעני)	30.3.1904
49.	El ojo malo	(עין רעה)	23.12.1904
50.	Bazar salem	(שוק שלם)	
51.	Ansí va el mundo	(כך מנהגו של עולם)	10.2.1905
52.	Scenas de la vida	(חזיונות החיים)	24.2.1905
53.	Discución	(ויכוח)	2.6.1905
54.	A v. v.		7.7.1905
55.	El empezijo y la fin	(ראשית ואחרית)	3.10.1906
56.	Presentimientos	(הרגשה מוקדמת)	14.12.1906
57.	A ella	(לה...)	21.12.1906
58.	Invocación a la caridad	(בקשת חסד)	11.1.1907
59.	Matanot laevionim	(מתנות לאביונים)	11.1.1907
60.	Efeto de la imaginación	(תוצאת הדמיון)	18.1.1907
61.	Porque cojeaba yo ?	(מדוע צלעתי)	1.2.1907
62.	Orgollosa tú envenímas mi suerte	(יהירה, את מרעילה גורלי)	15.2.1907
63.	Las escovas	(המטאטאים)	1.3.1907
64.	El mas desgraciado	(האומלל מאד)	8.3.1907
65.	Abuso de vacanzas	(שמוש לרעה בחופשה)	23.3.1907
66.	El pueblo y los locos	(הצבור וחולי הנפש)	10.5.1907
67.	Diálogo	(דו־שיח)	14.6.1907

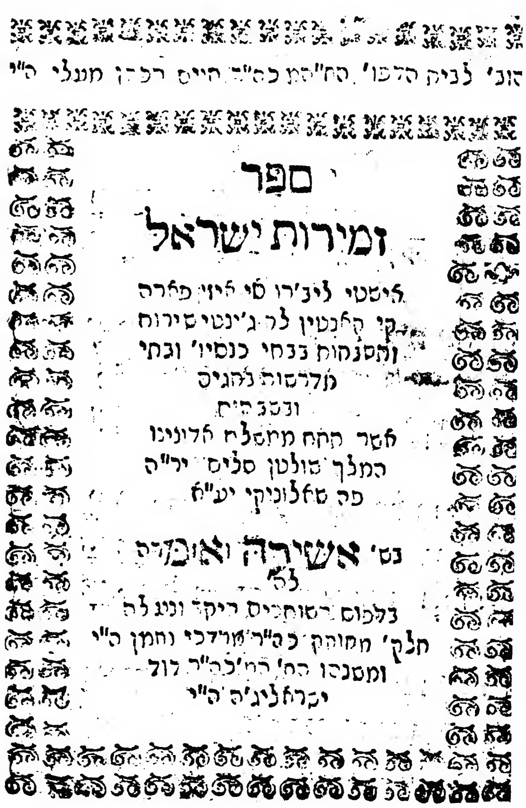
• נכללו בחוברת הראשונה של המשורר.
•• נכללו בחוברת השניה של המשורר.

רשימת תרגומי שלמה ח' שלם
ממשלי לאפ'ונטין

1.	Las dos mulas	15.11.1901	(62)
2.	La graja y la rapoza	22.11.1901	(69)
3.	La cigala y la hormiga	29.11.1901	(61)
4.	La rana que se quere engodrar mas que una vaca.	6.12.1901	(610)
5.	El lobo y el perro	13.11.1901	(63)
6.	El ratón de cibdad con el del campo.	27.12.1901	(69)
7.	Jupiter y las crianzas	3.1.1902	(—)
8.	La golondrina y sus chiquitos	10.1.1902	(67)
9.	El perro culpable	17.1.1902	(—)
10.	El lobo y el culebro	24.1.1902	(70)
11.	Los miembros y el estomago	31.1.1902	(122)
12.	La muerte y el cortador de leña	7.2.1902	(79)
13.	El gallo y la perla	14.2.1902	(83)
14.	El leon y el mosquito	21.2.1902	(100)

15.	El pese chico y el pescador	28.3.1902	(187)
16.	Una montaña que pare	11.4.1902	(195)
17.	Los charlatanes	23.5.1902	(231)
18.	Dos asnos, el uno cargado de sal el otro de sponja.	6.6.1902	(101)
19.	Los dos bueyes y la rana	13.6.1902	(94)
20.	Los dotores	27.6.1902	(197)
21.	La palomba y la hormiga	5.6.1903	(104)
22.	La graja y la aguila	12.6.1903	(110)
23.	[El llevre y las ranas]	26.6.1903	(107)
24.	La fortuna y el chico niño	24.7.1903	(196)
25.	El viejo y su asno	31.7.1903	(219)
26.	El escolario y el asno	30.11.1906	(—)
27.	El remendón y el finanzario	7.12.1906	(—)
28.	Las mujeres y el secreto	28.12.1906	(287)
29.	La lechera y el jarro de leche	4.1.1907	(257)
30.	Concejo tenido por los ratones	8.2.1907	(91)
31.	La gallina de los huevos de oro	15.5.1907	(197)
32.	El lobo viene a quejarse por la rapoza ande la maymona.	22.3.1907	(93)
33.	Los animales hacinos de la pesta	29.3.1907	(241)
34.	La cierva y su hijo	31.5.1907	(—)
35.	El leopardo y la mona	31.5.1908	(336)
36.	El asno y el puerco	5.7.1908	(—)

הערה: כל המספרים בסוגריים הם מספרי העמודים, שבהם נמצאים המשלים המקבילים של לאפיונטין, הוצאת Edition du Milieu du Monde, (פורמאט קטן).

ספר "זמירות ישראל", שלוניקי תקנ"ב (1792)

El livrico Zemiroth Israel,
Salonique 1792

שירת הקודש חמרתה בשלוניקי
מאת דוד א׳ רקנטי

כ̣ותבי תולדות השירה העברית בספרד ופרובאנס חילקו אותה לשני סוגים, שירי חול ושירי קודש. קשה לקבל את ההגדרה הזאת ולסווג על פיה את כל היצירה הפיוטית הזאת, ושבעתיים קשה הדבר כאשר מדובר בשירים שנכתבו בדורות המאוחרים יותר בשלוניקי ובמקומות אחרים בבלקנים ובמזרח.

כמו בהרבה קהילות באימפריה העותומאנית, גם בשלוניקי היתה מסורת ארוכה של יצירה שירית וכתיבת שירים. יצירה זו, רבת הכשרונות וההישגים, היתה עלומה מעיני הציבור במשך דורות רבים, ורק פה ושם הוזכרו כמה משוררים ויצירות אחדות על־ידי חוקרים שונים. לאחרונה נתפרסמו אמנם כמה שירים מתוך כתבי יד או מתוך ספרים יקרי מציאות ונכתבו רשימות ומאמרים על משוררים אחדים, בעיקר מהמאה הט״ז והי״ז,׳ אך גם פרסומים אלה נשארו מנת חלקם של מעטים. הם טרם נשתלבו באנתולוגיות על שירת ישראל לדורותיה ולארצותיה, טרם הגיעו לידיעת הציבור הרחב ועדיין לא שובצו בתכנית הלימודים של בתי הספר שלנו. יצירה פיוטית זו — שהיתה אמנם דלה יותר בכשרונותיה — היוותה מעין המשך לשירת ספרד, פרובאנס ואיטליה, ואף נושאי השירים ותכנם היו רב־גוניים, ואם נקבל את ההגדרות המסור־תיות — היו בהם גם שירי חול וגם שירי קודש.

ברבות הימים הצטמצם מאד חוג יודעי העברית; ובשל התפתחויות רוחניות וחברתיות שונות, גם בקרב אלה לא הוערכו המליצה והשירה לשמן כבעבר. במשך כמאתיים שנה פסקה כמעט לגמרי כתיבת ״שירת החול״ ואת מקומה תפסה שירת הקודש בלבד. רק במאה הי״ט היתה לשירה העברית בשלוניקי — למה שקרוי שירת החול — עדנה מחודשת. ברשימה ״משוררים עברים בשלוניקי בדורות האחרונים״ בספרנו ניסינו להביא לקט מפרי עטם של רבנים, מורים ויודעי עברית שכתבו ״מליצות״ ושירים מודרניים בעלי תוכן אקטואלי, שירי פולמוס, שירי טבע, שירים דידאקטיים ואף שירים בעלי תוכן לאומי. התחיה התרבותית הזאת שחלה בעיקר במחצית השניה של המאה הי״ט ונמשכה כמעט עד השואה, הייתה נחלתם של בודדים או קבוצות משכילים נבחרים. הכותבים ואף הקוראים לא היו מרובים, והציבור בכללו כמעט לא השתתף בה — כיון שיודעי עברית על בוריה לא היו רבים בדורות אלה.

לעומת זאת בתחום הזמרה והנגינה של שירי הקודש לסוגיהם — פיוטים, בקשות, פזמונים וקטעי תפילה — היתה הפעילות רחבה ועממית והקיפה מאות מחברים, משוררים, זמרים, חזנים, חברי מקהלות, וכן אלפים רבים של מאזינים קבועים מכל שכבות האוכלוסיה.

כתיבת שירת הקודש הייתה מאז ומתמיד שזורה בתפילה ובעבודת האלקים בבית הכנסת. רוב הפיוטים, שנתחברו על־ידי הפייטנים הקדמונים בארץ ישראל, איטליה וביזאנטיון וכן על־ידי פייטני אשכנז ומשוררי ספרד, נכתבו מתוך כוונה או רצון שיאמרו או יושרו בתוך התפילות. ואכן כך היה, ורבות מהיצירות האלה נתקבלו הלכה למעשה במחזורים השונים והן נאמרות עד ימינו בתוך התפילה, לפניה או לאחריה. הקאנוניזאציה של שירת הקודש נחתמה למעשה עם פיוטו של ר׳ שלמה אלקבץ ״לכה דודי״, והוא האחרון, כך נדמה לי, שנכנס לסידורי התפילה של כל העדות והמנהגים.

אולם המשוררים והפייטנים בארצות הבלקן, צפון אפריקה וארצות המזרח התיכון, לא נואשו והמשיכו לכתוב ״בקשות״ ו״פזמונים״, שאמנם לא נכנסו לסידור או למחזור אך בכל זאת היו שרים אותם בדרך כלל בחבורות או באגודות בעיקר בבתי הכנסת, ובהזדמנויות שונות, בחתונות, אירועים משפחתיים ובמסיבות רעים. הייתה זו יצירה ספרותית לא לשם היצירה עצמה אלא לשם שמים; להוסיף קדושה לחיי החברה היהודיים ולהכניס שמחה בעבודת הקודש ובחיי המשפחה והחברה.

לרבים מהשירים והפזמונים אין ערך אמנותי רב — אם כי לפעמים מתגלות פנינים זוהרות

בתוכם — אך יש בהם ערגה וכיסופים עממיים אמיתיים לפדות מהגלות המרה, לגאולה, לשיבה לארץ ישראל, לחיים טובים ושלמים במלכות ישראל, בהוויה של צדק, יושר ודבקות באל. אפשר להגיד בבטחה, כי מה שביקשה החסידות לעשות בארצות מרכז ומזרח אירופה — להכניס שמחה ודבקות בעבודת ה׳ — נוצר באופן טבעי בחברה היהודית בשלוניקי ובקהילות רבות אחרות ביוון ובארצות הים התיכון, והתורמים העיקריים לתופעה זו היו ה״פייטנים״ ואגודותיהם.

חלק מהכותבים היו הם עצמם פעילים או חברים באגודות הפייטנים וכתבו תמלילים חדשים למנגינות עתיקות או ללחנים חדשים שהלחינו הם עצמם, או למנגינות שקנו אותן במשיכה מהסביבה הטורקית, הערבית או היוונית. שירים רבים נכתבו לכבוד מאורע מסויים, והמלחין הפופולארי באותה תקופה הוזמן להלחין או להתאים להם מנגינה עריבה.

הנושא הזה של חיבור הפזמונים ולחניהם, לא נחקר עד עתה היטב; קיימים עשרות ספרי בקשות ופזמונים שיצאו לאור בכל התפוצה של יהודי ספרד. הבסיס והעיקר בכל הקבצים האלה הם שירי ר׳ ישראל נג׳ארה ועליהם נוספו שירים ופזמונים של עשרות כותבים אחרים, מהם שירי משוררים בעלי כישרון שהותאמו להם לחנים, ומהם חרוזים שנכתבו לשם התאמה ללחן מסויים.

היתה גם פעילות מוסיקאלית שלא היתה בהכרח קשורה בעבודת הקודש ובבית הכנסת. אך גם היא היתה בעיקרה זמרה ונגינה הקשורות באירועים משפחתיים כגון חתונות, לידות, חגי ישראל או מסיבות פרטיות. התמליל של השירים האלה היה בדרך כלל באיספאניולית, אם היו אלו רומאנסות עתיקות שקצת שונו, עובדו ו״יוהדו״, או חרוזים ומכתמים (״קומפלאס״) שחוברו על־ידי משוררים עממיים ידועים או עלומי שם. במקום אחר בספרנו אנו מביאים טקסטים די רבים של שירים עממיים באיספאניולית, ״קומפלאס״ לחגים שונים, וכן קינות לתשעה באב.

במאמרנו זה נעסוק בנושאים הבאים: א) אגודות ה״פייטנים״ של שלוניקי, ב) ספרי הפזמונים, ג) המשוררים והמלחינים, ד) המוסיקה וסדר השירה.

לאחר מאמרנו זה, אנו מביאים להשלמת התמונה את זכרונותיהם האישיים של שני פייטנים ותיקים, אליהו לוי ז״ל וחיים אלבו ז״ל, שנפטרו לצערנו זמן מה אחרי שכתבום.

אגודות הפייטנים

המוסד הזה הקרוי ״פייטנים״ (או כמו שהיו קוראים להם באדריאנופול וקושטא ״מפטירים״, ובמקומות אחרים — ״שומרים לבוקר״ או ״חברת זריזים״) הוא עתיק והיה קיים לא רק בשלוניקי. הוא היה מצוי בצורה זו או אחרת בהרבה קהילות בכל רחבי האימפריה העותומאנית, החל מצפון אפריקה דרך הבלקנים וכלה בסוריה, בעירק, מצרים וארץ ישראל ועד כלכותא.

אגודות הפייטנים בשלוניקי היו למעשה מקהלות של מבוגרים ובראשם מנצח (שהיה לעיתים קרובות גם מלחין) וצורפו אליהם גם נערים וילדים כמתלמדים. שירת האגודות האלה נערכה בדרך כלל בשבת בבתי הכנסת הגדולים בעיר, בשני זמנים: לפני תפילת שחרית — שירת ה״בקשות״, ובין מנחה וערבית אחרי הצהריים — שירת ה״פזמונים״. בבוקר אחרי סעודת שחרית של שבת היו הפייטנים חוזרים ומתאספים ללימוד וחזרה כללית — ״משק״ בטורקית — לקראת ההופעה אחרי הצהריים.

הפייטנים — כולם או חלק מהם — היו מוזמנים גם לאירועים משפחתיים כגון אירוסין, חתונות, ״ויאולה״ (ליל השימורים לפני הברית) ברית מילה, פדיון הבן, בר־מצוה, או לחגיגות ציבוריות, הנחת אבן פינה למוסד זה או אחר, חנוכת בית כנסת, קבלות פנים לנכבדים, פתיחת כנסים של ״חברות״ צדקה שונות, וכיוצא באלה. בכל ההזדמנויות האלה שרו במקהלה או כסולנים את ״שבע הברכות״ או פיוטים אחרים השייכים למאורע, וכן פזמונים שונים שהושרו בין דרשה לנאום, בבחינת מה שנקרא בימינו ״החלק האומנותי״. לכבוד אירועים חשובים חוברו שירים מיוחדים ועובדו מחדש או הולחנו מנגינות חדשות לתפילות ולברכות הקבועות או לפזמונים החדשים.

מבין צעירי האגודות האלה היו יוצאים החזנים שהיו מכהנים אחר־כך בבתי כנסת שונים בעיר בהתחלה כ״מזמרים״ (עוזרי חזנים) ואחר־כך כחזנים וכקוראים בתורה, ויחד עם הפייטנים היו שרים במקהלה חלקים ידועים בתוך התפילה. המשכילים יודעי העברית ותלמידי החכמים

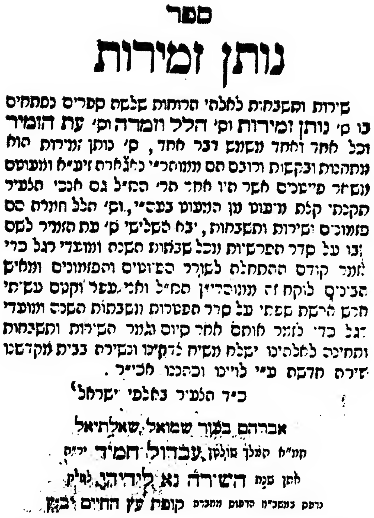
הצעירים שביניהם עסקו לעיתים הם עצמם בכתיבת בקשות ופזמונים — רובם כחיקוי לשיריהם של ר׳ ישראל נג׳ארה וחבריו.

הפייטנים היו מחוייבים על־פי "הסכמה" ישנה[2] להשתתף בהלוויה הציבורית ל"גניזה" של ספרי הקודש של תלמוד תורה הגדול שהיתה נערכת בשלוניקי בעסק גדול, בשירה ובנגינה על־ידי תזמורת ("ג׳אלגי"). הפייטנים היו שרים פזמונים, וקוראים מזמור קי"ט של תהילים "פנים ואחור", כי הדרך ברגל לבית החיים הייתה ארוכה. לוויה דומה הייתה נערכת לישישים מופלגים שנפטרו בשיבה טובה, וגם אותם ליוו בשירה ובנגינה.

אגודות הפייטנים בשלוניקי הן עתיקות, וכמובן במשך השנים שינו צורה, תוכן ושמות. האגודה הוותיקה ביותר, שהייתה קיימת עד סמוך לחורבן (ואף היה לה סניף בארץ), הייתה אגודת "הלל וזמרה" שנוסדה בשנת תר"ל (1870), והיו לה גם אגודות־בנות בשם "שיר ושבח" ו"אוהבי תורה", שנוסדו אחרי שריפת תרע"ז (1917). אגודה אחרת, שנוסדה אף היא אחרי התבערה בז׳ באדר תרפ"ה (1925), הייתה אגודת "נעים זמירות", שהייתה לה גם אגודת־בת בשם "נותן זמירות" בשכונת ריג׳י־ב׳ארדאר. פרטים על האגודות האלה וחבריהן ניתנים להלן ברשימות וזכרונות שהוקדשו להן במיוחד.

האגודות התפתחו יפה, ולמדו בהן מוסיקה ושירה מאות חברים מבוגרים וצעירים, ואף ילדים, שהופיעו ושרו בבתי כנסת שונים בעיר. לשיא בפעילותן ובמספר חבריהן הגיעו בשנים תר"ץ—תרצ"ג (1930—1933). מאז חלה ירידה יחסית מסיבות שונות: חלק גדול מהחברים עלו לארץ בגל העליה הגדולה משלוניקי בשנים תרצ"ב—תרצ"ו (1932—1936); גם המצב הפוליטי הפנימי הורע עם התגברות האנטישמיות, והחוקים האנטי־יהודיים שנגזרו ע"י השלטון היווני צמצמו והגבילו את מרחב הפעולה של כל ההסתדרויות היהודיות ובכללן אגודות הפייטנים. כדי למנוע את התפוררותן או חיסולן, יזם ועד הקהילה בתרצ"ה (1935) מעין איחוד פדרטיבי בין האגודות השונות שנקרא מרכז אגודות הפייטנים. המרכז הזה דאג לעזרה כספית וארגונית לאגודות וסניפיהן. אכן בעזרתו קיבלו זריקת עידוד, והפעילות חודשה, כמובן בשבתות בבוקר ואחה"צ, וגם בימי ראשון (שהמסחר והעסקים של היהודים שבתו בו בעל כרחם). הפייטנים קיימו אז שירה בציבור בבתי הכנסת "בית שאול", "קיאנה", "בית ישראל", בתי הכנסת בשכונת ריג׳י, בשכונה מס׳ 6, בשכונת איה־פארשקיבי ובשכונות אנגיליקי. "אמנם", כותב רפאל מנשה,[3] "רבים מהציבור היהודי ובעיקר הנוער, מבלים בבתי קפה, מבקרים בתיאטרון ובקולנוע, אך תודות לשירת הפייטנים גם בתי הכנסת שלנו מלאים באנשים הבאים לשמוע אל השירה והרינה, גם גברות ממלאות את עזרות הנשים בבתי הכנסת, ובית הכנסת "קיאנה" למשל, שהיה לאחרונה כמעט ריק, נתמלא מבקרים ומתפללים בעקבות יוזמתו של הפייטן דוד נאג׳ארי, שחידש את ארגון שירת הפזמונים בשבת אחרי הצהריים".

לימוד הזמרה ע"י מורים, שחלק מהם התבסס על תווים, הביאה גם להקמת מקהלות ילדים ששרו קטעי תפילה במנגינות אירופאיות, וכן שירים ציונים שלימדום מורים וגננות שקיבלו השכלתם בארץ. קמו גם כמה מלחינים ומנצחים מוכשרים שפיתחו את המוסיקה המערבית, והתאימו מנגינות חדשות ל"שבע ברכות", להוצאת ספר תורה ועוד. זמן מה אחר כך, עם עלות הרודן מטאקסאס לשלטון, הצטמצמה הפעילות הציבורית היהודית מאד ובתוכה גם פעילות אגודות הפייטנים. אולם למרות הכל, המשיכו החברים שנשארו בשלוניקי בעבודת הקודש עד אשר נשלחו אף הם, עם יתר אחיהם, לתאי הגאזים ע"י הכובש הגרמני.

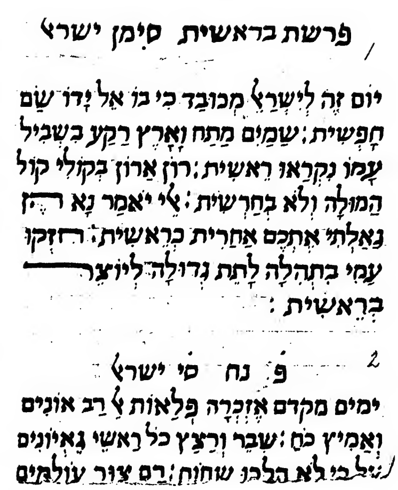

שער הספר "נותן זמירות", תרל"ה (או תרל"ט)

El livro de Pizmonim Noten Zemiroth, 1875

ספרי הפזמונים

ידוע הדבר שאגודות הפייטנים למיניהן ולצורותיהן בכל הארצות ששם קמו ופעלו (צפון אפריקה, ארצות הבלקן, ארץ ישראל, סוריה ובבל, ואף המזרח הרחוק), השתמשו בקבצי שירים של ר׳ ישראל נאג׳ארה שהיו מצויים בידיהם בכתב או בדפוס. עוד בחייו נדפסו שיריו, בהתחלה בצפת בקובץ קטן ובו מעט שירים (כמניין "חק" לישראל) בשנת שמ"ו (1586), אח"כ בשנת שנ"ט—ש"ס (1600) הודפס בוונציה ספר שיריו הגדול שכלל שמ"ו שירים, בחלוקה פנימית כלהלן: א) "עולת תמיד" — פיוטים ושירים לכל יום; ב) "עולת שבת" — פיוטים לכל שבתות השנה, מעין הפרשה, ושירי שבת נוספים; ג) "עולת החודש" — פיוטים לראשי חדשים, למועדים ולהזדמנויות שונות.

פרשת בראשית סימן ישרא

יום זה לישראל מכובד כי בו אל ידו שם חפשית: שמים מתח וארץ רקע בשביל עמו נקראו ראשית: רון ארון בקולי קול המולה ולא בחרשית: אי יאמר נא ה׳ גאלתי אתכם אחרית כראשית: החזקו עמי בתהלה לתת גדולה ליוצר בראשית:

פ נח סי ישרא

ימים מקדם אזכרה פלאות אל רב אונים ואמיץ כח: שבר ורצץ כל ראשי גאיונים של כי לא הלכו שחוח: רם צור עולמים

ספר "עת הזמיר" בכתב־יד

Manuscrito del livro Et Hazamir

כיוון שחלק גדול מהשירים נכתבו ע״י ר׳ ישראל נאג׳ארה ואף הולחנו על ידו לשם שירה וזמרה, הודפס ספר שיריו לאחר מכן בעשרות מהדורות תוך השמטת שיריו הארוכים. ברבים מהשירים אף נעשו עיבודים וקיצורים כדי להתאימם ללחנים אחרים. מהדורה מסוג זה היתה זו שהופיעה בווינה בשנת תרי״ח ובבילוגראדו בשנת תקצ״ט (או תרי״ג). למהדורות הרבות הבאות הוסיפו המדפיסים והמהדירים, או חבורות הפייטנים שהוציאון לאור, בקשות ופזמונים רבים משל מחברים אחרים, עתיקים וחדשים, והדגש הושם בדרך כלל לא על השירים בתור יצירה פיוטית, אלא על הלחנים והמנגינות שהשירים שימשו להם תמליל. ר׳ יהודה פריס־חורב, שהוציא את המהדורה האחרונה של שיריו בשנת תש״ח, מזכיר 22 מהדורות שהופיעו ב־12 ערים שונות (מוינה עד כלכותא), ואף הוא תנא ושייר. אנו נתעכב כאן על כמה מהדורות של ספרי בקשות ופזמונים מסוג זה שיצאו לאור בשלוניקי והמצויים בידינו. לא ערכנו מחקר ולא חיפשנו בספריות מהדורות עתיקות יותר שאולי קיימות.[4] לשם הדגמת דברינו ואילוסטרציה לפעילות של אגודות הפייטנים, דיינו באלה.

א) ספר זמירות ישראל — אישטי ליב׳רו סי איזו פארה קי קאאנטין לה ג׳ינטי שירות ותשבחות בבתי כנסיות ובתי מדרשות בחגים ובשבתות (ספר זה נעשה — הודפס — כדי שישירו האנשים שירות ותשבחות...) אשר תחת ממשלת אדוננו המלך שולטן סלים יר״ה (ירום הודו) פה שאלוניקי יע״א (ישמרה עליון אמן). בש׳[נת] אשירה ואזמרה לה׳.[5] בדפוס השותפים היקר ונעלה חלק[ת] מחוקק כה״ר (כבוד הרב) מרדכי נחמן ה״י (ה׳ ישמרהו) ומשנהו המ׳[חוקק] כה״ר דוד ישראליג׳ה ה״י. הוב׳[א] לבית הדפו[ס] (ע״י) החה״מ (החכם המובהק) כה״ר חיים הכהן מעלי ה״י.

ספרון זה מכיל מספר מועט משירי ר׳ ישראל נאג׳ארה, כמה שירים מאת ר׳ משה זכות וכן בקשות ופזמונים שהיו נוהגים לאמרם בשלוניקי בהשכמת הבוקר בחול או בשבת.

ב) שפתי רננות — שפתותיו שושנים. תשבחות ותחנונים. לאל שוכן מעונים. מינים ממינים שונים. חדשים גם ישנים. יקרים מפנינים ומזהב דרכמונים. מלאכת כהנים שרים וסגנים. עמודים ואדנים. משוררים ופייטנים. ויותר מהם נמנים. להר״י נאג׳ארה זצ״ל ראש האומנים. אשר לימים הראשונים. שיריו היו למעדנים. לבחורים וזקנים. ועתה לרב השנים. עלו כולם קמשונים. מעריבת העבדנים. נאבד מהם טיב הניגונים. ויהי העם כמתאוננים. והנה היו לתועלת הבנים. בני ישראל הנבונים. נטעי נעמנים. נתעורר איש אמונים. הנו״מ (הנבון ומעולה). נז״י (נעים זמירות ישראל) כה״ר סעדי הלוי אשכנזי הי״ו להחזירם לאיתנים הראשונים. חפש אחריהם כמטמונים. אסף וקבץ המבחר שבמינים. וטהר אותם מכל סיג ואבנים. אפח (הפיח) באפם רוח חן כעוגב ומינים. סדרם בסדר יפה לכל האופנים. כאשר לעיני המבחין פה נתונים. יהי משכורתו שלמה מעם יושב עליונים. ברוב הונים. בבנים ובני בנים. דשנים ורעננים. אכי״ר (אמן כן יהי רצון). שנת אשירה לה׳ כי גאה גאה לפ״ק.[6]

ספר זה מחולק לשני חלקים, החלק הראשון בשם „בקשות מהר״י נאג׳ארה", מכיל 37 בקשות, רובן מאת ר׳ ישראל ומיעוטן ממחברים אחרים (שמואל, דוד בר יעקב פארדו, בנימין, ועוד) בראש כל אחת מהן רשום ה„מאקאם": "ראסט", "מאור", "ניאבינד" וכו׳. החלק השני מכיל 113 פזמונים מסודרים לפי ה"מאקאמים" (או "פישריף") ולא לפי נושאים או זמנים. גם בחלק זה רוב השירים הם משל ר׳ ישראל, וחלקם משל אבטליון, והיתר ממחברים שונים (יואל, שלמה, שבתי, יעקב, ראובן, חיים, אהרון, אלעזר, יום טוב, מרדכי, אברהם, שלמה הכהן, יוסף, אליה, יצחק שמואל). בסוף הספר אחרי המפתחות הודפס שיר שחיבר ח״ם סעדי הלוי אשכנזי לכבוד המתנות שחילק שולטן מיג׳יד בביקורו בשלוניקי בשנת תרי״ט (1859).

ג) ספר נותן זמירות[7] — תמ״א (תחת ממשלת אדוננו) המלך שולטן חמיד יר״ה (ירום הודו), אתן שנת השירה נא לידידי לפ״ק (תרל״ה או תרל״ט, 1875 או 1879) הדפוס מחברת קופת עץ החיים יב״ץ (יכון בצדק). ה"משתדל" בהדפסת הספר — שלמה אהרון ייני.

בספר זה הבנוי במתכונת ספר "שפתי רננות" מופיעים: בחלקו הראשון ספר "נותן

זמירות״ — 69 בקשות, בחלק השני, הקרוי ספר ״הלל וזמרה״ — 173 (174) פזמונים, מסודרים לפי מדורי ה״מאקאמים״ (״פישריף״). כפי שנאמר בהקדמה, מלבד שירי ר׳ ישראל נג׳ארה מופיעים גם שירי מחברים אחרים, ואף פזמונים שחיבר המהדיר עצמו ר׳ אברהם בכור שמואל שאלתיאל. החלק השלישי ״עת הזמיר״ אינו מכורך עם הספר הזה וכנראה לא הופיע, או הופיע בחוברת נפרדת במהדורה מצומצמת לשימוש מורי הפייטנים והמנצחים (ראה להלן).

ד) ספר נותן זמירות והלל וזמרה — איסטאמפאדו פור לה קומיסיון דילוס פייטנים (נדפס ע״י ועדת הפייטנים) שנת התרפ״ג (1923), דפוס א. ברודו (שלוניקי).

מהדורה זו היא במתכונת מורחבת קצת של מהדורת ר׳ אברהם שאלתיאל ומכילה בחלק ״נותן זמירות״ 83 בקשות, ובחלק ״הלל וזמרה״ — 195 פזמונים מסודרים לפי הלחנים.

ה) ספר בקשות ופזמונים. — הובא לדפוס על ידי אגודת הפייטנים הלל וזמרה, בהגהת חננאל חיים חסיד, שאלוניקי התרפ״ח (1928), דפוס א. ברודו.

אחרי השער — הקדשה ללוי יהודה מאסארנו, שבהשתדלותו יצא ספר הפזמונים לאור. בהקדמה מובאים דבריו של ל.י.ח. טביוב על ר׳ ישראל נאג׳ארה מספרו ״אוצר השירה והמליצה״. המגיה מביא פרטים אחדים על פעילות הפייטנים בהוצאת מהדורות ספרי הפזמונים, ואחריו מספרים אנשי ועד האגודה על פעילותה (מדבריהם הבאנו להלן). בראש הספר, לפני הבקשות, מופיע ״המנון הלל וזמרה״, וכן פזמון ״אהבה״ (המכיל 13 בתים), שחובר ע״י המגיה, לכבוד חברי הוועד. גם מהדורה זו היא הרחבתה של קודמתה. בחלק הבקשות מופיעות 90 בקשות, ובחלק הפזמונים, המסודר לפי הלחנים, ״מאקאם״ או ״פאסיל״ — השירים המסורתיים עם התוספות הקודמות והתוספות החדשות של המהדירים האחרונים. בסוף הספר תכנית הלחנים, לכל שבת וחג — וה״פאסיל״ (מפתח הלחן) שלו.

ו) הוספה לספר בקשות ופזמונים — הוצאה לאור על ידי אגודת הפייטנים הלל וזמרה בעריכת חננאל חיים חסיד, שלוניקי אלול התרצ״ב (1932), בדפוס א. סטרומסה.

השירים בספר זה חוברו כולם על ידי חננאל חיים חסיד ורובם מוקדשים לחברי ״הלל וזמרה״ ובנותיה (״אוהבי תורה״ ו״שיר ושבחה״), ולאירועים שונים כגון שיר לחנוכת בית הזקנים, לאגודה ״מלביש ערומים״ ולחנוכת מדרש בורלא. כן מופיעים בו ההימנונים לאגודות ״אוהבי תורה״ ו״שיר ושבחה״. כל הלחנים חוברו ע״י צדיק גרשון, המנהל המוסיקאלי של ״הלל וזמרה״.

ז) ספר הפתיחות לפרשיות והפטרות השבוע — הובא לדפוס על ידי אגודת הפייטנים הלל וזמרה. מתוקן ומוגה ע״י ח. חסיד, שלוניקי התרצ״ג (1933) בדפוס א. סטרומסה.

וכה דברי המגיה בשער הספר:

יש לשער כי הפתיחות לפרשיות אלה הן קיצור הפתיחות לסדר פרשיות השבוע המיוחסות לרבי ישראל נאג׳ארה אשר עיבד וקיצר אותן הרב אברהם שאלתיאל לזמר אותן בהשכמה בבית הכנסת... סדר הפתיחות לפרשיות והפטרות השבוע זה היה עד כה יקר המציאות. בסלוניקי בשנת התרפ״ג הובא לבית הדפוס על ידי אגודת הלל וזמרה במספר מצומצם מאד,[8] ורק ראשי הפייטנים ידעו אותו והשתמשו בו בימי השבתות והחגים בבית הכנסת בהשכמה, וכל קהל הפייטנים לא השתתפו בו בנתינת קולם בשיר, כי הוא היה בבחינת ״ודבר הפתיחות היה יקר בימים ההם, אין חזון נפרץ״.

בין המשתדלים להוצאת נספח זה, מלבד חברי ועד ״הלל וזמרה״, היו נשיא המזרחי וחבר ועד הקהילה אברהם ש׳ רקנטי, והמורה וההיסטוריון מירקאדו קוב׳ו, שעזרו מאז ומתמיד לפעולות הפייטנים.

אכן ר׳ אברהם שאלתיאל עשה שלושה דברים שהחיו את שירת ה״פתיחות״. השירים של ר׳ ישראל נג׳ארה לכל שבתות השנה, המסכמים את הפרשה, סיפורה ומצוותיה, הם די ארוכים ומכילים בדרך כלל בין ארבעה לשישה בתים. ר׳ אברהם שאלתיאל, שניחן בכישרון פיוטי לא מבוטל, צמצם את כל אחד מהם לכדי בית אחד בן 5—6 חרוזים, וע״י כך הפך אותם ל״פתיחות״.

El livro de Pizmonim Halel Vezimra

כן חיבר בעצמו פתיחות קצרות להפטרות כל שבת באותה מתכונת, והוא — בעצמו או בעזרת חבריו — אף חיבר או עיבד לפתיחות לחנים לפי ה״מאקאם״ הנהוג לכל שבת ושבת (לדוגמא: שבת בראשית — ראסט; נח — ניב׳ה; לך לך — ניאופ׳יט; וירא — חיג׳אס וכו׳) וכן להפטרות של החגים.

ח) ספר נעים זמירות — בקשות, פיוטים ופזמונים, הוצאת ״נעים זמירות״ ו״נותן זמירות״ מתוקן ומנוקד על ידי ברוך בן יעקב, שלוניקי, התרפ״ט בדפוס א. ברודו (החרוזים בשער מועתקים מספר ״שפתי רננות״).

בראש הספר ניתנו שני מבואות, האחד בעברית מאת שלמה רוזאניס, ההיסטוריון הנודע, תושב סופיה, ובו סקירה קצרה ומאלפת, א) על השירה והמשוררים בארצות הבלקן אחרי גירוש ספרד, ו־ב) על הנגינה והזמרה בארצות אלה, וכן פרטים ביוגרפיים על כמה מהמשוררים והמלחינים.

במבוא השני באיספניולית נותן המורה וההיסטוריון השלוניקאי ברוך בן יעקב סקירה מקיפה על המוסיקה היהודית המזרחית (הוא מתעכב גם על המוסיקה בתנ״ך ותיאור הכלים המוזכרים במקורות) ומנסה למצוא זהות בין הפתיחות של מזמורי תהילים ובין הלחנים הערביים־טורקיים. מכאן הוא עובר לסיווג טעמי התורה, הנביאים והכתובים, שהיו נהוגים בשלוניקי בהתאם למפתחות התווים המקובלים במערב. החלק המעניין ביותר במבוא זה הם הפרטים שהוא מוסר — בנוסף ובעקבות מה שכתב רוזאניס — על כמה משוררים ומלחינים ששיריהם מופיעים בספרי הבקשות והפזמונים. לצערנו, פרטים על התפתחות ה״פייטנות״ בשלוניקי עצמה אין אנו מוצאים לא במבוא של רוזאניס ולא בהקדמה של ברוך בן יעקב.

בספר זה שלא כמו ביתר קודמיו הובאו הבקשות והפזמונים לא בחלקים נפרדים, אלא כולם קובצו במדורים לפי ה״מאקאמים״ (״פאסיל״). הפזמונים־המסורתיים לחגים שונים ולמאורעות ניתנו כאן כל אחד במדורו (כגון לשבת, לל״ג לעומר, לפורים, לשמחת תורה, לשבת חתונה, לברית מילה). כן הועתקו לכאן ההימנונים ל״נעים זמירות״ ול״נותן זמירות״. בסוף הספר — לוח הלחנים לפי השבתות והחגים.

משוררים ומלחינים

הפרטים על אגודות הפייטנים העתיקות, על המשוררים, מחברי הפזמונים והמלחינים במשך הדורות הם בדרך כלל מועטים ומקוטעים או שחסרים בכלל. להלן אנו נותנים פרטים קצרים, עד כמה שיכולנו למצוא, על המשוררים והמלחינים, ששיריהם מופיעים בקבצי הפזמונים. את רוב הפרטים ליקטנו מדבריהם של שלמה רוזאניס וברוך בן יעקב. מעשרות השמות המופיעים ב״סימנים״ (אקרוסטיכון) שבראשי הבתים אפשר לזהות (בבירור או בהיסוס) את המשוררים, או המלחינים הבאים:

ר׳ שמעון לביא, מחבר הפזמון הידוע ״בר יוחאי״, נולד בספרד, יצא בגרוש בשנת רנ״ב לפאס, עבר לטריפולי ונפטר שם בשנת שמ״ב. חיבר שירים שונים וכן פירוש על הזהר בשם ״כתם פז״ (ליוורנו תקנ״ה) וביאור מלים זרות בזהר (בסוף ספר ״יד נאמן״, לר׳ אברהם מיראנדה, שלוניקי תקס״ד).

ר׳ יצחק לוריא (האר״י הקדוש), כמה פזמונים ובקשות משלו נכללו בקבצים הנ״ל (כגון: יום זה לישראל).

ר׳ ישראל נאג׳ארה, נולד בצפת בשנת שט״ו (1555) ומת בשנת שפ״ה (1625), שריד אחרון לתור הזהב של משוררי ספרד, עד שהאר״י אמר עליו שיש בו ניצוץ של דוד המלך, ור׳ אריה די מודינא קרא עליו ״ולא קם בישראל כישראל״. נדד מצפת לדמשק ומשם לעזה ושוב לדמשק ועזה. ידע תלאות, סבל וחרפת רעב, אשתו ובתו נספו במגיפה, אולם זכה ושיריו, שהודפסו בימי חייו, מושרים מאז ועד היום כבקשות בימות החול, שבת ומועדים, וכפזמונים — ע״י ה״פייטנים״ ו״המפטירים״.

אבטליון בר׳ מרדכי, מספר שיריו בקבצים השונים שהזכרנו הוא הרב ביותר אחרי שירי ר׳ ישראל נאג׳ארה (מקור השם הוא כנראה יווני, פתולמאיון). נולד בערך בשנת ש״ל (1570) בקושטא, עלה לאר״י ולמד בישיבתו של ר׳ ישראל נאג׳ארה. אחרי מות רבו שב לטורקיה, התיישב באדריאנופול ונחשב למייסד להקת ה״מפטירים״

בעיר זו. חיבר שירים רבים והתקין להם מנגינות שמחות. הוא עצמו היה בעל קול נעים ובשל מומחיותו בשירה היה מפורסם אף בין הטורקים שכינוהו "קיוג'וק חוג'ה חכם אפטליון".

יצחק אמיגו, חי במאה הי"ז באר"י.

יצחק המון, חי בטורקיה במאה הי"ז.

יום טוב דאנון, המכונה חכם דאנון, חי באיזמיר בסוף המאה הי"ז.

יצחק רומנו, פעיל בשנים תק"י—תק"ס, ידוע בקרב הטורקים בקושטא בשם "טאמבור איסאק", כיוון שהיה מלוה את זמרתו הווירטואוזית בתוף. היה מקורב לשולטן סלים השלישי כאשר עוד היה נסיך, ולימד אותו פרק בשירה.

אהרון בן ר' יצחק המון, יליד קושטא, בסוף ימיו חי באדריאנופול. בקובץ "נעים זמירות" הובא פיוט לא שלם חתום בראש חרוזיו "אהרון בן רבנו".

דוד בן אהרון בן חסון (או חסין), בן סוף המאה הי"ז.

יעקב ראובן, משורר ומלחין, חי בקושטא בסוף המאה הי"ז.

ראובן בן יעקב, בנו של יעקב ראובן, פעל בראשית המאה הי"ח.

מנצור מרזוק, רב ופוסק, חי במאה הי"ח בשלוניקי.

ר' משה בן חביב, נולד בשלוניקי בשנת תי"ד (1754) בערך, בבחרותו התיישב בירושלים ולמד בישיבת ר' יעקב חאגיז. נשלח כשליח מארץ ישראל לערי הקיסרות העותומאנית, והגיע עד בודאפסט. כשחזר לירושלים נתמנה כרב הגדול, ובן מ"ב שנה נפטר אחרי מחלה קשה (תנ"ו). בן בתו היה ר' יעקב כולי (מחבר "מעם לועז"), שהוציא לאור את ספרו "גט פשוט" ויתר חיבוריו.

אברהם, בשירים רבים יש סימן אברהם, והם כנראה ממספר מחברים: אברהם ראובן שהיה שליח ציבור בקושטא בערך בשנת ת"ק, אברהם אמיגו, אברהם טולידו, אברהם נמר, אברהם אריאס, ועוד.

אברהם ברזילי, יליד שלוניקי, חי בערך בשנת ת"ק—תק"ס ונודע לתהילה גם בין הטורקים שכינוהו "סיני קיאטאני אברם". כמה מבני משפחתו וצאצאיו היו מפורסמים כחזנים ומנגנים בשלוניקי.

אהרן עזריאל, כנראה הוא הרב "כפי אהרון" שחי במאה הי"ט בירושלים.

אברהם שאלתיאל, המוציא לאור של ספר הפזמונים "נותן זמירות" (שהזכרנו לעיל). רוב השירים שסימנם אברהם המופיעים מאז והלאה בקבצים השונים שנתפרסמו בשלוניקי הם משלו. כרוב המשוררים היה גם מלחין, עיבד וקיצר ה"פתיחות" של ר' ישראל נג'ארה לשבתות השבוע, חיבר "פתיחות" להפטרות והלחין להן מנגינות בהתאם ל"מאקאם" של כל שבת.

שלמה הכהן, כנראה שלמה שם טוב הכהן, מורה עברי בשלוניקי ומשורר לעת מצוא, בסוף המאה הי"ט.

אליהו נבון, חי בקושטא, חזן ומחבר מנגינות, מראשי ה"מפטירים", בראשית המאה הכ'.

יצחק נבון, בן אליהו נבון, משורר, מחבר פזמונים ומלחין מראשי ה"מפטירים" באדריאנופול, עלה לארץ והמשיך גם כאן בפעילותו הפיוטית, בשנים תרצ"ב—ת"ש, וכאן הוציא לאור את ספר שיריו "ינון".

שלמה אלגאזי, ידוע בכינוי "בולבול" (הזמיר), חזן מפורסם מאד ומלחין בעל שם בקושטא, במאה הי"ט.

יצחק אלגאזי, בנו של שלמה, מורה וחזן מבוקש, ומחבר קומפוזיציות מרובות.

אברהם אהרון ברזילי, ממשפחת חזנים ומוסיקאים בשלוניקי, גרתם לעזרת אגודת "נעים זמירות" והכניס בה משמעת מוסיקלית, בדור האחרון לפני השואה.

צדיק גרשון, מורה "הלל וזמרה", מוסיקאי, חי בשלוניקי ופעל רבות לקידום המוסיקה המזרחית בקרב אגודות הפייטנים בדור האחרון לפני השואה.

יעקב בן עוזיליו, מורה ב״נעים זמירות״ בשלוניקי, פעל בשנים תרפ״ה—תרצ״ה בשלוניקי.

ברוך בן יעקב, מורה לעברית והיסטוריון בשלוניקי, נספה בשואה, כתב המבוא לספר ״נעים זמירות״ שנערך על ידו.

יוסף בן ברוך, מורה ומחבר שירים בשלוניקי בדור האחרון לפני השואה.

חננאל חיים חסיד, מורה לעברית, ומנהל בתי ספר, הגיה וערך כמה ספרי לימוד, סידור, וספרי ״הלל וזמרה״, כתב בשנות תרפ״ח—תרצ״ט (1928—1939) שירים רבים לכבוד אירועים ואנשים שונים, שהוברו להן מנגינות ע״י צדיק גרשון.

כאמור מופיעים בקבצים האלה עוד שמות רבים שכמעט ואין אפשרות לזהותם. בודאי יש כאן בקעה לחוקרים ותיקים וצעירים להתגדר בה, ולהסיר את הלוט מעל המשוררים והמלחינים העלומים האלה, שהעמידו את כשרונותיהם לרשות הציבור היהודי בשלוניקי ובארצות המזרח.

המוסיקה, הלחנים וסדר השירה

אפשר לחלק את המוסיקה, הניגונים והלחנים של השירה הדתית בשלוניקי וברוב ארצות הבלקן לכמה סוגים, כלהלן:

א) ניגון התפילות (ברצ׳יטאטיב) בימות החול, בשבתות, בימים נוראים, במועדים ובחגים אחרים (חנוכה, פורים וכו׳); ב) ניגון קטעים בתוך התפילות, בדרך כלל בשבתות ובחגים (״נשמת״, קדיש, ״ברכו״, קדושה, שירת הים, ״אודך כי עניתני״ ועוד; ג) ניגון הסליחות ופיוטי הימים הנוראים; ד) פיוטים מיוחדים בחגים: ״ירד דודי לגנו״ בשבועות, פיוטי תפילת הגשם בשמיני עצרת ופיוטי תפילת הטל ביום א׳ דפסח, ״מי כמוך ואין כמוך״ בשבת זכור, ועוד; ה) ניגון טעמי המקרא — טעמי התורה, טעמי ההפטרה, טעמי המגילות (אסתר, שיר השירים, רות, קהלת ואיכה), טעמי ספר ישעיהו, טעמי ספר דניאל, ספר משלי, תהילים, ועוד; ו) ניגון מזמורי תהילים (או פיוטים) מיועדים לשבת, לחגים או לצומות; ז) ניגוני קינות לתשעה באב; ח) ניגון הבקשות העממיות שלפני תפילת שחרית לכל יום ולשבת (שהיו שרים בבית או בבית הכנסת); ט) ניגון הבקשות והפזמונים לשירה בציבור.

לרוב הפיוטים, התפילות והפזמונים הנ״ל היו מנגינות מסורתיות קבועות. במשך הדורות, כיד ה׳ הטובה עליהם, הוסיפו עליהן החזנים הפייטנים, מוסיקאים־לעת־מצוא, תיקונים, עיבודים וחידושים, אבל היסוד נשאר כמעט תמיד באיתנו. לקטעים מסויימים בתפילה כגון ״נשמת״, קדיש, ״ברכו״, הרשו לעצמם החזנים והפייטנים להתאים מנגינות חדשות מדי פעם בפעם, לפעמים גם מתוך אלה שרווחו ברחוב הטורקי.

לא נתעכב כאן על המוסיקה והתפתחות הנגינות של כל הסוגים דלעיל, אם כי ראוי כל סעיף שייכתב עליו בהרחבה (ובצירוף תווי נגינה). אנו נגביל עצמנו ונעמוד על כמה נקודות בקשר למוסיקה שנכתבה או הותאמה לבקשות ולפזמונים, שאגודות הפייטנים שרו אותן בציבור.

(עלי להעיר כאן בסוגריים כי אין אני מומחה למוסיקה המזרחית ואף לא למוסיקה בכלל. אני מוסר כאן דברים ממה שקראתי, שמעתי וראיתי; כשהייתי ילד, הייתי הולך עם אבי לשמוע את אנשי ״הלל וזמרה״ בבית הכנסת הגדול ״בית שאול״ בשלוניקי, בתור נער השתתפתי בשירה בציבור במסגרת אגודת הפייטנים ״שיר ציון״ בתל־אביב, ובמשך השנים שמעתי חזנים שונים בחו״ל ובארץ).

מחברי השירים והמלחינים בדורות הראשונים, מהם שיצאו בעצמם מספרד, התאימו לשירים מנגינות לפי לחני הרומאנסות שהיו ידועות להם ושגורות באזניהם. במנגינות הרומאנסות יש כמובן יסודות של מוסיקה אירופית וגוון חזק מאוד של מלודיות ונעימות ערביות. כיוון שרוב מגורשי ספרד התיישבו בארצות האימפריה העותומאנית, אחרי שעברו גלגולים שונים בצפון אפריקה ובאיטליה, טבעי היה שהושפעו מהמוסיקה והשירה של עמי הים התיכון, שבתוכם ישבו אם זמן קצר ואם מאות שנים. דורות הביניים — כמו הדורות הראשונים לגירוש — שרצו לחבב את השירה הדתית על קבוצות השרים ועל ציבור המאזינים, התאימו לשירים הישנים ולשירים החדשים, שחוברו על ידם ובזמנם, מנגינות רווחות בסביבתם, אם לפי לחנים טורקיים ואם לפי מנגינות ערביות־פרסיות (או יווניות ואיטלקיות).

ר׳ ישראל נאג׳ארה וגם משוררים אחרים כתבו מלכתחילה הרבה שירים לפי הלחן של רומאנסות או שירים ערביים, טורקיים או יוונים, שהיו מבחינת ״להיטים״ בזמנם, ואף התחילו את שיריהם אלה במלים עבריות שצלצולן כתחילת השיר הלועזי. רוזאניס מביא כמה דוגמאות [9]: השיר של ר׳ ישראל נאג׳ארה ״מה לך דווה בת נאווה״ דומה לרומאנסה ״גריטוס דאווה לה פ׳אב׳ה״; השיר ״שבח אקום״ דומה לשיר הערבי ״סיבאח אקום״; השיר ״לנדודיך ידיד נעלה״ דומה לשיר הטורקי ״שינדי לאללה, שינדי לאללה״; ״יה רב מושיע״ דומה לשיר הטורקי ״יא רב נידין אולשארה״.

בדורות האחרונים — ואני מדבר בארצות הבלקן וטורקיה — סיגלו לעצם קבוצות השרים (המפטירים והפייטנים) את כללי המוסיקה הטורקית־מזרחית, ואת הטכניקה שלה, ואף השתמשו במונחים המוסיקאליים שבהם השתמשו המוסיקאים הטורקים. אולם נדמה לי שבמנגינות שנתחברו בזמן הזה לא נמחקו לגמרי הגוונים ובני הגוונים של המלודיות הספרדיות והאיטלקיות.

שלמה רוזאנס מסביר,[9] כי הזמרה המזרחית — שהיא ערבית־פרסית ביסודה — מיוסדת על שנים עשר אופני זמרה הנחלקים לארבעים ושמונה מנגינות (״מאקאם״). שמות ה״מאקאמים״ ניתנו להם — לפי דבריו — על פי שמות מדינות או שרי פרס אשר המציאום או שחוברו לכבודם, לדוגמא: ״חיג׳אז״ — על שם המדינה הערבית בערב הסעודית; ״איספהן״ — על שם עיר הבירה העתיקה בפרס; ״בוסיליק״ — על שם אהובו של הנשיא הערבי שהיה בעל קול ערב (יצחק נבון כותב [10] שזהו כינוי לנשיקות); ״הוסיאיני״ — על שם השאח הפרסי חוסיאין־ביאדור המכונה עבדול־גאזי; ״עג׳ים״ — כינוי לפרס עצמה; ״עושאק״ שמובנו בפרסית אהוב (ומלשון ״חשק״ בעברית), וכן הלאה.

ר׳ משה זכותו ז״ל כתב שיר [11] המתחיל ב״מזקנים אתבונן״ ובתוך בתיו וחרוזיו השחיל בתעתיק ובמובן עבריים את שמות ה״מאקאמים״ השונים כגון: הושיעני (הוציאני), רצתי (ראסט), מאור (מהור) וכו׳.

ברוך בן יעקב [9] ויצחק נבון [10] מעלים השערה שבראש כמה ממזמורי התהילים נרשמה למעשה המנגינה כעין הכינוי במוסיקה הטורקית, לדוגמא; למנצח על אילת השחר (מאקאם ״סבח״ או ״אזיל סבח״), למנצח על שושנים (מאקאם ״גיוליזאר״), למנצח על מחלת (מאקאם ״סוזינאק״), על עלמות שיר (״עושאק״) — והסיקו מכך כי המוסיקה המזרחית אינה אלא מעין המשך למוסיקה העברית הקדמונה או לפחות יש להן יסוד משותף.

כדי לסבר את האוזן המערבית מסווג ברוך בן יעקב את ה״מאקאמים״ כלהלן: ״סיגייה״ מקביל ל־ mi nat. min., ״ראסט״ ל־ do nat. maj., ״ניבה״ ל־ la nat. maj., ״ג׳אריה״ ל־ fa nat. maj., וכן הלאה.

כאמור, כל שבת היו שרים כמה פזמונים לפי ״מאקאם״ אחד בלבד. לפני תפילת שחרית היו חלק מהפייטנים שרים בקשות ב״מאקאם״ של אותה שבת, ואחרי סעודת שחרית היו נאספים כל הפייטנים גדולים וקטנים ל״מֶשֶק״, לימוד וחזרה כללית למה שיושר בציבור אחרי הצהריים. ההופעה המרכזית בין מנחה לערבית הייתה כלהלן: המנצח או אחד הסולנים היה פותח, כיד ה׳ הטובה עליו, בפסוק כגון ״שמעו מלכים האזינו רוזנים אנכי לה׳ אנכי אשירה״, בניגון המתאים לאותה שבת, מסלסל לכאן ולשם, מוליך ומביא, מעלה ומוריד, ומסיים בנעימה המדוייקת של הפזמון הראשון בתכנית. ואז, לפי האות של המנצח, פצחה כל המקהלה בשיר. את הפזמון הראשון הפותח (״פישריף״), היו שרים כשעיני כל המקהלה על המנצח, שהיה גם נותן את הקצב בטפיחות קלות של ידיו על ברכיו. חלק מהשיר הושר יחד, וחלק, בעיקר במקומות שדרשו קול גבוה וסלסולים מיוחדים — על ידי סולן. בסוף השיר היה בדרך כלל חלק שהושר בגובה כפול מהטון ההתחלתי, קטע זה נקרא ה״מיאם״.

יש להזכיר כי לפני כל שיר היה אחד מגבאי בית הכנסת או מחברי האגודה מודיע לקהל איזה פזמון יושר, ומספר העמוד בספרים שחולקו לכל הציבור קודם לכן.

לאחר הפתיחה היו שרים את הקטעים הקלאסיים (״ביסטי״ או ״קייאר״) ולאחר מכן את הקטעים העליזים והקלים יותר (״סאמאי״ או ״נאקשי״ [12]). בסוף היה אחד הפייטנים שר לבדו את ה״טאקסים״ — קטע לחתימת השירה בציבור.

בכל פעם שהסולן הגיע לסיום פסוק או קטע, היה מאריך, וחברי המקהלה היו מלווים את שירו בפיהם הסתום ע"י נעימה עמומה וממושכת באותו ניגון כשלו, בבת קול אחת שאינה משתנה ("דם" בטורקית, המקביל — לפי יצחק נבון [10] — למונח שבתהילים "לענות" או "מחלת לענות יונת אלם רחוקים").

כיוון ש"הטאקסים" (חילוק) היה מורכב למעשה מכמה פסוקים מהמקרא שתוכנם מעין הפזמון, היו חותמים את השירה (בדיוק לפני תפילת ערבית) בקדיש "יהא שלמא", שנאמר אף הוא בחלקו הראשון — עד יהא שמיה רבא — בשירת המקהלה ובאותו "מאקאם" ("קדיש קאנטאנדו"). מיהא שמיה רבא ועד סוף הקדיש היה אחד הפייטנים המיומנים ממשיך לבדו ומסלסל בוירטואוזיות גדולה — ולפעמים באריכות רבה — באוזני קהל השומעים, שהקשיב בדומיה מוחלטת, וענה אמן באותו ניגון ובאותו טון, יחד עם המקהלה.

היו כמובן הופעות מסוג אחר, יותר מצומצמות ופחות רשמיות, ובהן היו האילתורים והביצוע המוסיקאליים מגוונים יותר. ולא חסרו גם מקרים שחברים מהאגודות היו מתאספים לשיר, להלחין, לשנות ולהוסיף, בינם לבין עצמם, או למסיבה חברתית, ושם נתנו דרור לדמיון המוסיקאלי ללא החוקים והסייגים הכובלים שבהופעות הרשמיות, להנאתם האישית, מבחינת לולא תורתך־זמרתך שעשועי...

Paytanim del Halel Vezimra — אגודת הפייטנים 'הלל וזמרה'

✶

בדברי הברכה של חיים נחמן ביאליק בשנת תרפ"א (1921) בפתח קובץ הבקשות והפזמונים "שירי ישראל בארץ הקדם", הוא כותב, בין היתר:

רוב השירים הבאים בקובץ הם מאלה שאחינו בארץ הקדם נוהגים לזמר אותם בפה, ובהיותי בקושטא הוגד לי על דבר המנהג היפה של אחינו יוצאי אנדריאנופלי שנוהגים בימי שבתות ומועדים או גם בשאר ימי מנוחה ושמחה להתאסף חבורות, זקנים עם צעירים, ולשיר בפה משירי משורריהם החביבים עליהם על פי נגונים מפורסמים ומקובלים בידם... מבחינה זו ראויים השירים להחשב כשירי עם... אין לי אלא להתפלל כי יעשה המו"ל את מלאכתו שלמה ותחת הציונים והסימנים הפרימיטיביים שנתן בסופי השירים [13] לרמוז על הניגון, יפרסם בצד השירים המנוגנים או בסוף הספר את עצם טעמי הזמרה [11] של הניגונים ההם, כי רק אז יהי מעשה הלקט שלם ועבודתו תהי רבת ערך מבחינת הפולקלור. כידוע לכל, עסקו אחינו האשכנזים הרבה בזמן

האחרון באסיפת שירי עם ונגינותיהם... אל נא ייגרע עתה גם חלק שירי העם העברים שבלי ספק עולים בערכם על שירי העם הנ״ל, ונגינותיהם המזרחיות, אם כי שאולות הן ברובן, בכל זאת בודאי קרובות הן יותר לרוח העברים... ואם עתידה עוד הנגינה העברית להתחדש, אין ספק כי אל הבאר הזאת, באר הנגינה המזרחית תפנה ראשונה וממנה תשאב את תחייתה...

לצערנו עד היום נעשה מעט מאד כדי להמשיך ולפתח את הנכסים השיריים והמוסיקאליים האלה. עצתו של ביאליק לא נתקבלה. הציבור הספרדי לא חש שזו שירה עממית. תסביך הנחיתות כלפי התרבות האירופית־אמריקאית שסיגלנו לעצמנו גם בשטח המוסיקה דיכא את המועט שנשאר לפליטה, ולא נעשה כמעט דבר כדי לדלות מבאר הנגינה המזרחית ולשאוב ממנה מלוא חפניים למען תחיית המוסיקה העברית החדשה. לא נותרו כמעט פייטנים והאגודות נתפזרו לכל רוח. הבאר כמעט חרבה. האם אפשר לחדשה, לשתות ולהשקות ממנה? אתמהה.

---

1. לאחרונה פרסם א. מ. הברמן ״שירים וקינות מר׳ שלמה לבית הלוי ור׳ סעדיה לונגו״ (ספונות, ספר יוון ב׳), ודב ירדן פרסם ״נקבצות משירי ר׳ סעדיה לונגו ור׳ יצחק עוזיאל״ (ספונות, שם). מאיר בניהו אף הוא פרסם שירים רבים ממשוררי שלוניקי בחמשת הכרכים של ספונות העוסקים ביהדות שלוניקי ויוון, ובהם גם מראי מקומות לפרסומים שקדמו להם על משוררי שלוניקי ושיריהם.
2. ראה אברהם שאול אמאריליו, ״חברת תלמוד תורה הגדול בשאלוניקי״, ספונות, ספר יוון ג׳.
3. רפאל מנשה, ״לה אוברה נאסיונאלה די לאס סוג׳יטאס די קאנטיס ריליז׳יוזוס די מואיסטרה סיבדאד״, ״איל ג׳ידיו״, שנתון הסתדרות המזרחי ביוון, פסח תרצ״ה.
4. מ׳ בניהו מזכיר את ״ספר רננת מזמור״ שיצא בשלוניקי בשנת תמ״ז (1687) ומהדורה שניה בתק״ג (1743). ראה ספונות, ספר יוון ד׳ (עמ׳ קפ״ח). זה אמנם ספר בקשות, אך כולו מפרי עטו של ר׳ שמואל יצחק מודיליאנו, בעל ספר ״נאמן שמואל״, ואינני בטוח אם שיריו נתקבלו בקרב אגודת הפייטנים ונתפרסמו בקבצים ה״מקצועיים״.
5. תקכ״ט (1769).
6. תקצ״ט (1839). בדף האחרון של הספר (אחרי המפתח, ואחרי השיר שחיבר ח״ם סעדי הלוי לכבוד ביקור השולטן מג׳יד בעיר) נרשם באותיות יווניות "En Thessaloniki Tipg K. Darzilobitoy kai I. NAHAMA — 1859". ואכן זה מתאים לשנת הביקור תרי״ט. יתכן שהספר נדפס בתקצ״ט, אך יצא לאור בתרי״ט.
7. הנוסח של שער הספר מובא להלן ברשימה על אגודת ״הלל וזמרה״.
8. בידי הפייטן הוותיק שאול אנג׳ל, שעלה לארץ ונפטר לפני מספר שנים, היו הפתיחות האלה בספרון בכתב יד. יש לשער איפוא כי הן נדפסו בפעם הראשונה בשנת תרפ״ג (1923).
9. במבוא לספר ״נעים זמירות״. על דוגמאות נוספות ראה: חנוך אבנארי, ״הלחנים בקובץ שירים מיוון״, ספונות, ספר יוון ג׳; מ׳ בניהו, ״שירים וכתבים שבתאים״, ספונות, ספר יוון ד׳.
10. בסוף ספר שיריו ״ינון״, תל־אביב תרצ״ב.
11. פרסמו ר׳ חיים משה ביז׳אראנו בפתח ״ספר שירי ישראל בארץ הקדם״. ראה שיר במתכונת דומה בספר ״נעים זמירות״, עמ׳ 188.
12. נבון כותב ״שמחי״ מלשון ״שמח״.
13. צריך להיות ״בראשי השירים״.
14. כוונתו לתווי זמרה.

אגודת "הלל וזמרה" ומה שקדם לה

מאת דוד א' רקנטי

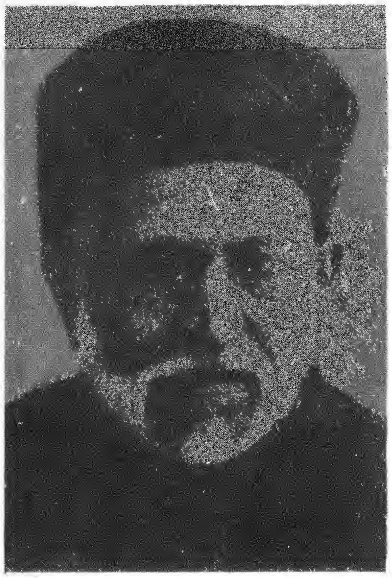
פרטים על ייסוד "הלל וזמרה" אינם ידועים לנו, אך קיימת עדות מעטו של סעדי הלוי השכנזי על התארגנות חבורות פייטנים שקדמו לאגודת "הלל וזמרה". ח"ם סעדי הלוי אשכנזי היה נצר למשפחת מדפיסים שלוניקאים, שיצאו מהם במשך הדורות גם חזנים ופייטנים. הוא היה בעל דפוס שהוציא לאור מאות ספרים: ספרי שו"ת, דרשות, מחזורים, ספרי לאדינו וכו', שמחבריהם היו משלוניקי ומיתר קהילות האימפריה העותומאנית. הוא אף יסד את העיתון "לה איפוקה" באיספאניולית, שהופיע עשרות שנים בעיר, בהתחלה בעריכתו ואח"כ בעריכת בניו. הוא עצמו היה משורר ופזמונאי עממי וכתב שירים ומכתמים לעת מצוא, חלקם בעברית ורובם באיספאניולית. כמו אבותיו ניחן אף הוא בקול ערב, עבר לפני התיבה כחזן, וארגן חבורות פייטנים לשירה בבתי הכנסת.

והרי מה שהוא מספר בזכרונותיו:[1]

הרבה אנשים חושבים כי השירה המזרחית היא דבר קל וכי כל אדם יכול ללמדה בלי טורח, אך לא כן הדבר... אינני מכיר את השירה האירופאית ואינני יכול להגיד אם היא יפה יותר. אנו, החיים באיזורים אלה, אוהבים מאוד את השירה הטורקית. זו שירה הארמונית, נעימה ונוגעת ללבנו. גם לאדם שאינו מבין במוסיקה טורקית יש רגעים בהם המוסיקה הזאת גורמת לו התרגשות, משמחת אותו או גורמת לו עצבות... בכל אופן בזמנו לא הייתה בשלוניקי אלא המוסיקה הטורקית. יהודים ולא יהודים... אפילו הקונסולים האירופאים כאשר הייתה להם חגיגה לא היו משתעשעים אלא במוסיקה טורקית... בחגיגות היהודיות היו מזמינים זמרים יהודים, הם לא ידעו לשיר ולא היה להן חן... לפעמים היו נשים שהיו שרות רומאנסות בחן רב והיו משאירות רושם עמוק...

בין היהודים היה אז מורה גדול, הלא הוא ח"ם אהרון ברזילי, שידע באופן מושלם הרבה שירים, פיוטים, ופזמונים בלשון הקודש. כל הפזמונים האלה מיוסדים על המוסיקה הערבית. בחגיגות הדתיות היה ח"ם אהרון בריזלי מכובד כמלך, כיוון ששיריו הנהדרים היו מחיים את הלבבות ומשמחים את הנפשות. לעיתים רחוקות מאוד היה מסכים לבוא לביתו של איזה נכבד לשיר בחגיגה משפחתית. בביתו של סניור שלמה פ'ירנאנדיס... שמע אותי יום אחד ח"ם אהרון שר "שארקיס" (קטעי שירה). כשנועד לו שאני יהודי שיבח אותי וביקש שאבקרו... כאשר באתי לביתו אמר לי: "אתה נכדו של יאודה הלוי?" "כן אדוני", עניתי. "דע לך", הוא הוסיף, "שהוא הפייטן הגדול ביותר בזמרת בית הכנסת ששמעתי מאודי... הוא היה מורי ולימד אותי כל חכמתו... בוא בשבת לתלמוד תורה לצדי ותלמד הרבה דברים".

ממורטיזה[2] למדתי כבר כמעט את כל ה"מאקאמים". הכרתי כבר את ה"ביסטי" (לחן, הנעימה העיקרית של השיר), ה"פישריף" (פתיחה לקביעת הטון), ה"סמאי" (קצב), ה"טאקסים" (החילוק) וה"פאסיל" (חלק ממנגינה)... ח"ם אהרון היה החזן הראשי של בית הכנסת "נוה שלום". הוא לקחני לשם בראש השנה ויום כיפור כדי שאעזור לו בפיוטים ובתפילות כפי שלמד מפייטן זקן מקושטא בשם ח"ם יעקב קמחי... מורי הלך והזדקן. הוא היה חייט ומקצועו גזל את רוב זמנו. כל שבת ב"תלמוד תורה הגדול" היה מנהג עתיק לשיר פזמונים. אך הפייטנים היו כבר כולם באים בימים. לח"ם אהרן היו שני בנים אך לא לאחד ולא לשני היה קול ערב... הוא הטיל עלי למלא את המקום שהוא עצמו ירש מזקני... אספתי עשרים בחורים, נאים למראה ובעלי קול צלול, עשיתי איתם חזרות על כמה פזמונים ולקחתים לתלמוד תורה. בשבוע הראשון נשארו המאזינים פעורי פה למשמע שירתם, בשבוע

שמואל משה אלבו, ממיסדי "אוהבי תורה"

Chemuel Alvo, de los fondadores de Hoavei Tora

השני גדל מספר המאזינים, בשלישי יותר, ומשבוע לשבוע נתרבה הקהל והאולמות הרחבים של תלמוד תורה, שהכילו כ־2000 מקומות, נתמלאו עד אפס מקום כל שבת...

בין הספרים בספרייתי היה ספר "בקשות" של הרב (ישראל) נאג'ארה. בספר זה לכל סדרה (פרשת השבוע) היה שיר מתאים לו. אני הלחנתי נעימות לחמישים שירים כאלה, וכל שבוע היו הפייטנים באים בלילה לביתי, ולימדתים את כל הפזמונים, פזמון לכל שבת. הם העתיקו לעצמם את השירים ועד יום שישי היו כבר מוכנים... ההצלחה היתה יוצאת מהכלל. אחרי מספר חדשים, כשהפייטנים היינו נכנסים לבית הכנסת, למעלה מאלפיים נפשות, שבאו מכל קצות העיר, היו מחכים לנו. איש לא נע ואיש לא הקים רעש, עד שגמרנו. ח"ם אהרון וזקני הפייטנים בכו משמחה. את השירים הדפסתי יותר מאוחר בספרון בשם "שפתי רננות"[3] שנמכר כנהמא בשנת רעבון.

אח"כ התחלתי אני עצמי לכתוב שירים (להלחנה) בלשון הקודש. אך כיון שלא ידעתי את השפה על בוריה, נרתמתי לכתיבה באיספאניולית. בחגיגות, באסיפות המשפחתיות, באירועים החשובים לפי ההזדמנות, הייתי מחבר שיר או פזמון, וכך כתבתי והלחנתי שיר צנוע בהזדמנות חנוכת ת"ת הגדול אחרי שנהרס בשריפה; "קומפלאס די פורים"; חוברת על יציאת מצרים (לחן "איס ראזון די אלאב'אר"); שיר קטן כאשר נוסדה החברה "חסד עולם". שלושה שירים, שניים בעברית ואחד באיספאניולית כאשר הוד מלכותו השולטן עבדול מיג'יד בא לשלוניקי; שיר אחר — כאשר בא המופ'טיש פאשה הראשון; שיר נוסף אחרי מגיפת החולירע הגדולה, שפגעה בכל טורקיה בלי לפגוע בשלוניקי... רומאנסות שונות, שירי בית ספר וכו'.

ועוד מספר ח"ם סעדי:

חרב"י יאודה אלקלעי נהג לערוך פעמיים בשנה מסיבה לרבנים ("סיניוריס חכמים"). בחגיגות אלה היינו שרים אחי ואנוכי. חרב"י יאושע מודיאנו גם הוא היה עורך הרבה חגיגות ומסיבות לחכמים בביתו. החגיגות לחכמים שנערכו אצל ח"ם יאושע היו מהוללות... במסיבות התורניות האלה היו הפייטנים משתתפים בחלק נכבד מהתכנית.

אחרי ביקורו של שולטן מיג'יד קיבלו השירה והמוסיקה התפתחות גדולה בעירנו. אבות של משפחות טובות הזמינוני כדי ללמד את בניהם לשיר, ארגנתי (אז) קבוצת זמרים שהיו בה כשלושים בחורים.

ח"ם סעדי אף ארגן וניצח על מקהלת מאה ילדים תלמידי תלמוד תורה הגדול ששרו בהזדמנויות ציבוריות שונות.

כפי שראינו חידש ח"ם סעדי מסורת ישנה והקים חבורת פייטנים חדשה במקום ה"פייטנים הזקנים" או לצידם. יש לשער שגם בבתי כנסת אחרים ובשכונות יהודיות אחרות בעיר היו קיימות אגודות כאלו; בהרבה מקרים היו מסונפות לחברות צדקה וגמילות חסדים, שהתארגנו, התפצלו והתחדשו מידי פעם בפעם.

✶

זמן לא רב אחרי כן, בשנת תר"ל (1870) נוסדה האגודה "הלל וזמרה". בראשה עמד כנראה ר' אברהם בכור שמואל שאלתיאל, שהוציא אף הוא לאור בשנת תרל"ה או תרל"ט (1875 או 1879) ספר פזמונים בשם "נותן זמירות" וחילקו לשלושה חלקים, וכה דבריו בפתח הספר:

שירות ותשבחות לאלהי הרוחות שלשה ספרים נפתחים בו ס' נותן זמירות וס' הלל וזמרה וס' עת הזמיר, וכל אחד משמש דבר אחד, ס' נותן זמירות הוא מתחינות ובקשות ורובם הם ממוהר"י נאג'ארה זיע"א ומיעוט משאר פיטנים אשר היו אחר הנז"ל. גם אנכי הצעיר תיקנתי קצת מיעוט מן המיעוט בעה"י, וס' הלל וזמרה הם פזמונים ושירות ותשבחות, ובא השלישי ס' עת הזמיר לשם שבו על סדר הפרשיות מכל שבתות השנה ומועדי רגל כדי לזמר קודם ההתחלה לשורר הפיוטים והפזמונים ומאיש הבינים לוקח זה ממוהרי"ן הנז"ל ואני עפר וקטם עשיתי

ארש ארשת שפתי על סדר הפטרות משבתות השנה ומועדי רגל כדי לזמר אותם אחר סיום וגמר השירות ותשבחות. ותחינה לאלוהינו ישלח משיח צדקנו ונשירה בבית מקדשנו שירה חדשה ע״י לויינו וכוהנינו אכי״ר.

כ״ד הצעיר באלפי ישראל
אברהם בכור שמואל שאלתיאל ס״ט.

המורה והמשורר חננאל חיים חסיד שהגיה את ספר הפזמונים המחודש והמורחב שבהוצאת הלל וזמרה בשנת תרפ״ח (1928), מספר בפתח המהדורה:

בימיו (של ר׳ אברהם שאלתיאל) פרחה הפייטנות בסאלוניק, כי כן בשבתות ובימים טובים היו בעלי בתים רבים וכן שלמים משכימים אל בית הכנסת (תלמוד התורה הגדול) כדי לשיר ולהשמיע לקהל מטובי הפיוטים והפזמונים אשר ר׳ אברהם שאלתיאל היה מלמד להם בערבי שבתות אחר חצות. ערך הפיוטים היה כה חשוב כי גם הממשלה פתרה את הפייטנים ממס עבודת הצבא... ר׳ אברהם בעצמו חיבר פיוטים קצרים אשר סופם חתום בפסוק הראשון של הפטרת השבוע או החג (אברהם חזק) לשיר אותם בגמר סדר הפזמונים... גם אגודת פייטנים בשם ״הלל וזמרה״ נוסדה בימיו לשם שירה וזמרת יה סתם בבית הכנסת בשבתות ובימים טובים. האגודה הזאת לא הפסיקה את עבודתה גם בעבור עליה שנת התבערה (התרע״ז) שהחריבה את כל בתי הכנסת בסאלוניק. באייר שנת התרפ״ו חידשה חברה זו את פניה לגמרי והיא שמה לה למטרה הפצת הפיוט העברי דתי לאומי לא רק בין הגדולים אלא בין הצעירים והילדים. וכן מורים מומחים מלמדים בסדר ובשיטה פיוטים ושירי קודש לילדים, צעירים וגדולים עפ״י תורת תוי זמרה. מלבד זו קיימות היום בסאלוניק עוד שתי אגודות בשם ״נעים זמירות״ ו״נותן זמירות״ אשר מטרה אחת לכולן, הן עובדות בפרוורים השונים שבעיר. ברבות קהל הפייטנים והבאים לשמוע קול רינה הורגש חוסר גדול בספרים. ואת החיסרון הזה אגודת ״הלל וזמרה״ מתכבדת למלא היום בהוציאה לאור במהדורה חדשה לגמרי את ספר הבקשות והפזמונים הזה, אשר הודות לתיקונים, להגהות ולהוספות אשר באו בו, עולה לשבח על כל הספרים שקדמו לו.

הוא אף כתב את ״הימנון״ האגודה, שהיו שרים אותו בפתיחה החגיגית השנתית של האגודה (הלחן חובר ע״י צדיק גרשון).

בהקדמה באיספאניולית נמסרו פרטים נוספים כלהלן:

הסיווג לפי ה״פאסילים״ [4] וסדר ה״פאסילים״ נעשו בצורה שיטתית. כמה פזמו־

קבוצת פייטנים חברי הלל חמרה (עומדים מימין לשמאל: ז׳אן (יוחנן) לוי, חננאל חסיד; יושבים: דוד נחמה (באמצע), שבתאי אנג׳ל, משה ליאון

Cantadores de Halel Vezimra: Jean Levi, Hamanel Hassid, David Nahama, Sabetay Angel, Moche Leon

נים חדשים הוכנסו בין הפזמונים הישנים באותו "פאסיל", ושלושה "פאסילים" חדשים ("ניאבנד" "קארג'יגאר", "חיג'אז קיאר קיורדו") נוספו במהדורה זו. הפזמונים החדשים נכתבו ע"י יעקב אליהו כהן, לשעבר מנהל תלמוד תורה הגדול, ברוך בן יעקב, מורה בכיר לעברית, וחננאל חיים חסיד, מנהל בית הספר של הקהילה ע"ש "הירש". הקומפוזיציה המוסיקאלית של פזמונים אלה, חוברה ע"י המנצח הנודע של אגודתנו צדיק נחמה גרשון. הוא אף עשה "תיקון נעימות רבות מהבקשות והפזמונים הישנים שעל פי חוקי הזמרה היו משובשים בפי הפייטנים וביסס אותם על תוי מוזיקה..." כאשר בעקבות השריפה הגדולה של תרע"ז (1917) שבה נשרפו כל בתי הכנסת, "המדרשים" (בתי כנסת וישיבות קטנות) ובנייני אגודות הצדקה, הייתה אגודתנו הראשונה שהתנערה מהאפר וחידשה את פעולותיה. לפני השריפה, הייתה שירת הבקשות נערכת בשבת בשחר לפני התפילה בבית הכנסת של תלמוד תורה הגדול, ואחר הצהרים ב"מדרש בית יצחק ארירה" ו"במדרש טובי קאראסו". עתה, אחרי ההתארגנות מחדש והמאמצים הגדולים של הפייטנים הותיקים, ובראשם פינחס ב'ארסאנו ז"ל, חודשה המסורת ביתר שאת והשירה נערכת בבית הכנסת המרכזי "בית שאול" הצר מלהכיל את הקהל העצום הבא כל שבת לשמוע את השירה. חבר הצעירים המרכיבים היום את הוועד (לוי מאסארנו, מרדכי בן אדון, שאול אנג'ל, אברהם ישראל, אליהו יצחק, משה גאטיניו, סעדי עזרתי, אליעזר ביב'אס, אליהו בן חסון) אף יזם מתן שיעורים וקורסים ללימוד בקשות לא רק לוותיקים והמבוגרים. בשבת וביום ראשון בכל שבוע מתקיימים שיעורים לחברים חדשים, בעיקר ילדים וצעירים, בראשותו של המנצח צדיק גרשון, בדייקנות ביעילות ובהצלחה גדולה.

אכן, פעילות האגודה התרחבה מאד. הרוח החיה בעשייה ובארגון היה לוי מאסארנו נשיא הכבוד, ומרדכי בן אדון יו"ר הוועד, שפעלו ללא ליאות לגייס חברים חדשים ותרומות מנדיבים ואוהבי הזמרה העברית. הוועד החדש דאג להוציא לאור בתרפ"ח (1928) את המהדורה המור־חבת של ספר הבקשות והפזמונים וגם, לעיתים מזומנות, חוברות או עלונים עם פזמונים חדשים שחוברו ע"י מורים עבריים ידועים, לפי הזמנתו, והולחנו להם מנגינות חדשות ומקוריות ע"י המנצח צדיק גרשון. אפשר להגיד כי הייתה עדנה ופריחה לפעילות התרבותית העברית כתוצאת־לוואי של עבודת הפייטנים.[5]

התרחבות השורות וריבוי החברים איפשר לאגודה להתפצל למקהלות נוספות שפעלו ושרו בבתי הכנסת של השכונות ריג'י וקאלאמריה.

צדיק גרשון

כמנהג המסורתי של יהודי שלוניקי רבים מהצעירים ומהמבוגרים עסקו בעסקי ציבור הן כחברים ב"חברות" צדקה וחסד שונות, או באגודות ללימוד והפצת תורה וכן באגודות ציוניות ותרבותיות (רבות מהאגודות שילבו כמה מטרות ביחד). הבילוי החברתי באגודות האלה היה בדרך כלל שירה בציבור, אם שירים עבריים וציונים מודרניים ואם שירת בקשות ופזמונים. חברי אגודת "הלל וזמרה" גם הם לא הסתפקו רק בלימוד והפצת שירת הבקשות אלא עסקו גם בחינוך חזנים ושליחי ציבור וגם באיסוף כספים למטרות צדקה בעיקר ל"הלבשת יתומים". תחרות ברוכה ושיתוף פעולה פורה היה קיים באופן טבעי בין האגודות השונות, שלא מעט מחבריהן היו חברים בכמה אגודות. רובם היו חברים באורח טבעי בהסתדרות המזרחי או היו אוהדיה. אברהם ש' רקנטי, נשיא המזרחי, ראה באגודות הפייטנים, בעלי ברית מעולים להפצת לימוד התורה, לימוד העברית, וקירוב הציבור הרחב לפעילות ועשיה למען הציונות והעליה לארץ, ואכן הוא היה ידיד אמת לאגודות האלה ועשה רבות לביסוסן ושגשוגן. המורים לעברית ובראשם ברוך בן יעקב וחננאל חסיד אף הם היו שותפים נאמנים ולקחו חלק נכבד בפעילותן, הן במישור התרבותי־עברי והן במישור המוסיקאלי. אגודות מסונפות ל"הלל וזמרה" (או לאגודת "נעים זמירות", שעליה ידובר להלן) היו "אוהבי תורה", "שיר ושבחה", "סוכת שלום", "אוהבי שלום", "אהבה ואחוה" ועוד.

★

בשכונת 151, שבה שוכנו רבים מפליטי השריפה הגדולה של תרע"ז (1917), נוסדה בחשון תר"ף (1920) "חברה ללומדי קודש אוהבי תורה" לקיים שיעורי תורה לנוער ופעילות חינוכית

חברת אוהבי תורה
בבית הכנסת בית ישראל בפרור 151
סאלוניקו

פרוגראם
די לה פייאסטה אורגאניזאדה
אין לה אוקאזיון דיל 13° אניב׳ירסאריו
די לה קומפאנייה אוהבי תורה
איל 21 חשון 5693
אין לה סינאגוגה בית ישראל

טיפ. איסטרומסה

תכניית חגיגת שנת היסוד ה־13 של "אוהבי תורה"

בבתי כנסת. הם יזמו את חידוש המנהג הקדמון של קיום דרשות בשבת אחרי סעודת שחרית ואחרי הצהריים. הדרשה בבוקר היתה מיוסדת על ה"ספר העונתי" בתנ"ך כגון ישעיהו, משלי ודניאל, (וכן שיר השירים, רות ואסתר בהתקרב החגים המתאימים) ואחרי הצהריים על פרשת השבוע וההפטרה.[6] הדרשות והשירה התקיימו בבית הכנסת הגדול "בית ישראל" שנבנה בשכונה אחרי השריפה, ביוזמת נשיא הכבוד של "אוהבי תורה" שמואל שם טוב אסיאו. קהל רב היה בא להשתתף בכל שבת לשמוע את הדרשנים המעולים ר' משה טזרטיס, ר' ליאון יוסף ואחרים, ואת שירת חברי האגודה.

לפני הדרשה בבוקר הייתה מקהלת ילדים שרה את פסוקי הפרק המתאים בתנ"ך בעברית ובתרגום העתיק ללאדינו, בניגון המסורתי של הטעמים לכל ספר וספר. ביוזמת "אוהבי תורה" אורגנו ילדי השכונה הצעירים לשיעורי תורה וחזנות בימות החול ובשבת, ושם לימדום גם מה שהיה קרוי "קאנטאר די פסוק" (שירה של פסוק).

בתרצ"ג (1933) היו כבר ב"אוהבי תורה" כ־120 חברים רשומים (פעילים), כולל מחלקת הצעירים וכן מחלקת נשים כ־50 במספר, שעזרה בגיוס כספים, בעריכת חגיגות וכיוצא בזה. נשיא "אוהבי תורה", יעקב ראזון והמזכיר אליעזר אאליון יחד עם חבריהם, מאוששים מהצלחת יוזמתם, הרחיבו את המסגרת והזמינו מורים מ"הלל וזמרה" ללמד את הצעירים את שירת הפזמונים, ואכן קמה קבוצה מתוכם שהיו שרים בשבת אחרי הצהריים בין מנחה לערבית — לאחר הדרשה — את הפזמונים והבקשות בבית הכנסת "בית ישראל".

בתר"ץ (1930) התארגנה בחלק אחר של שלוניקי קבוצה נוספת של אוהבי זמרה, שביקשו את החסות והעזרה של "הלל וזמרה". כך קמה האגודה "שיר ושבחה", שקיימה שיעורים והופעות במוסיקה ושירה דתית בבתי הכנסת והמוסדות שבפרוורים הצפוניים של העיר. היוזמים וחברי הוועד הראשון היו חיים ג'ליבי, דניאל מורדוך, יוסף חגואל, נחמה עוזיאל, משה כהן ויעקב כהן.

בתקופה זו נכנסו לפעילות בוועד "הלל וזמרה" גם אנרי פילו, יוסף יצחק נסים, יוסף מצליח נסים, משה גילידי, שלמה משה, משה חנן, דוד נחמה ויוחנן (ז'אן) לוי. ועד חדש זה יזם והוציא לאור באלול תרצ"ב (1932) את "ההוספה לספר בקשות ופזמונים" שהכיל למעלה ממאה שירים, שרובם ככולם חוברו ע"י חננאל חסיד והולחנו ע"י צדיק גרשון.

מחלקת הצעירים תוגברה במזמרים ובחזנים הבאים: משה ליאון, ב'יאיסיד חנן, משה משה, יצחק אמאריו, סעדי נחמיאס, דוד ב'ארסאנו ועוד, "תלמידים ותיקים למנוח פינחס ב'ארסאנו אשר שאבו ממימיו ולמדו מפיו תורה בבקשות ופזמונים". "חלק מהפייטנים הוותיקים אשר יצקו מים על ידי גדולי הפייטנים שלפני כחצי יובל שנם — כנאמר בנספח החדש הנ"ל — וגדלו על ברכי הפזמון והפיוט מנערותם עד היום, משכימים שבת בשבת עם עלות השחר, כת מהם אל בית הכנסת שבפרוור קאלאמריה וכת מהם אל בית הכנסת שבפרוור ריז'י, ומהללים ומזמרים בקשות כידם הטובה בפיוט, קיץ וחורף לא ישבותו".

בתרצ"ג (1933) הוציאה האגודה לאור את קונטרס "סדר הפתיחות לפרשיות והפטרות השבוע". הפתיחות האלה היו מצויות או ידועות לקומץ קטן של פייטנים ותיקים, ועתה, עם ההתמחות ההולכת וגדלה של דור הביניים והצעירים, נוצרה הדרישה לדעת ולשיר את הפתיחות בהתאם ל"מאקאם" המיועד לכל שבת לפי הפרשה בתורה הנקראת בו.

✶

אכן שנה זו היתה שנת שיא לפעילות והתרחבות של האגודה. לאחר שנה זו החלה ירידה והתרופפות בשל כמה סיבות. ובעיקר מפני שמספר גדול והולך של חברים מראשי האגודה, שהיו פעילים גם בתנועת המזרחי בעיר, עלו לארץ ישראל והשתקעו בה. והרי דבריו של חיים טולידנו על פעילות האגודה בארץ:

בהתגבר תנועת העליה משלוניקי לארץ, עלו גם חברים רבים מאגודת הפייטנים "הלל וזמרה". הם החליטו להתארגן בארץ שוב תחת אותו שם וצירפו לפעולתם גם מטרה פילאנטרופית להגיש סעד ליתומים, הדבר בא לידי ביטוי בשם האגודה הנקראת בארץ: הלל וזמרה להלבשת יתומים. בין המייסדים והפעילים הראשונים של האגודה בתל־אביב נמנו אברהם סוסתיאל, שלמה מורדוך, דוד מאנו, דוד נחמה, יוחנן לוי, מרקו ניניו ושם טוב חגואל. האגודה התפתחה יפה והופעותיה היו כל הזמן בבית

הכנסת ״יוסף ובנימין שושנה״, בשכונת פלורנטין שבדרום תל־אביב, בשבתות בערב, בין מנחה לערבית, אחרי הדרשה השבועית על פרשת השבוע וענינא דיומא ע״י הדרשן של בית הכנסת.

מבין שורות החברים הראשונים של ״הלל וזמרה״ שספגו בקרבם, עוד בעיר מולדתם שלוניקי, את אהבת החזנות והפייטנות, שרובם עלו ארצה, יצאו אחר כך החזנים המוכשרים והמוכרים לכל, שכיהנו בקודש בבתי כנסת שונים בת״א: החזן המפורסם דוד נחמה (בבית הכנסת יוסף ובנימין־שושנה) החזן הותיק משה ליאון ז״ל (בבית הכנסת שמחה הדר קדש) החזן המתנדב משה חנן ז״ל (בבית הכנסת הדר קדש) הפייטן המוכשר יוחנן לוי ז״ל, שהצליח הודות לכשרונו, להיות המנצח על המקהלה.

בשנים הראשונות בארץ הצליחה האגודה להתקדם ולהתפתח וקלטה בקרבה חברים חדשים בעיקר צעירים, שלא כולם החזיקו מעמד. לאורך ימים במרוצת השנים, בהסתלקותם של המייסדים העיקריים בזה אחר זה נתדלדלו הכוחות. האגודה ממשיכה עוד להתקיים כיום, אבל פעילותה היא יותר במישור הפילנטרופי — ״הלבשת יתומים״. השירה בציבור בשבת כמעט שנתבטלה.

חברי ועד האגודה בשנת תשל״ג היו: הפייטן הותיק שאול אנג׳יל, החזן הידוע דוד נחמה, משה סנור, חיים מתיה, דוד מאנו, יצחק מאטארסו, גבריאל ציון, יהודה חליגואה ועוד, שפעלו במיטב יכולתם להמשיך במסורת הפיוטים והפזמונים לפי ניגונם המסורתי מעשרות בשנים מעיר מולדתם שלוניקי.

תמונה כללית של חברי ״הלל וזמרה״ בארץ — Halel Vezimra en TelAviv

1. ״מיס מימוריאס״ (זכרונותי), נתפרסמו בהמשכים בעיתון ״אקסיון״ בשלוניקי החל בנובמבר 1932.
2. זמר טורקי מפורסם באותו זמן בשלוניקי.
3. שלוניקי, כנראה תקצ״ט (1839).
4. ״פאסיל״ — כנראה זהה ל״מאקאם״ או הוא חלק או גוון של ״מאקאם״.
5. לאחרונה הגיע לידי ספרון קטן שיצא לאור בשנת תרפ״ד (1924) בשלוניקי ע״י ״הלל וזמרה ת׳ת׳ה׳ (תלמוד תורה הגדול)״ בשם ״ספר רות תרגום (לאדינו) ושבחי התנאים״, המכיל תרגום מורחב ללאדינו עם תוספת מדרשית, וכן פזמון באיספאניולית על שבחי התנאים, שכנראה היו שרים אותו בלחן כתובת התורה לשבועות ״איס ראזון די אלאב׳אר״, ועוד.

שירים ותשבחות שהיו נהוגים בשלוניקי בהשכמת הבוקר
מאת אליהו יצחק לוי

היה זה אחרי השריפה הגדולה של שנת תר"ן (1890) שבה נשרף בנין תלמוד תורה הגדול. "הפייטנים" היו מתאספים אז לשיר בחדר אחד ליד ה"מידאן". היו אלה זקנים מכובדים כמו חיים וידאל נסים ועוד, שבהיותי ילד לא תפסתי את שמם, וכאשר נשרף עוד פעם בית הכנסת של תלמוד תורה הגדול היו שרים עם המורה אליהו נחמה ז"ל בהשכמת הבוקר. וזה היה עמלנו, שכל תלמיד מבוגר שצריך היה לשלם כופר לממשלת הטורקים, כדי להשתחרר מהצבא, היה ניצל מזה על־ידי שהיה נרשם כפייטן בתלמוד תורה (כן קרה לי, אחרי ששילמתי המס הושב כספי, בפנותי למורי שנתן הוראות להחזיר לי הכסף, וככה היה).

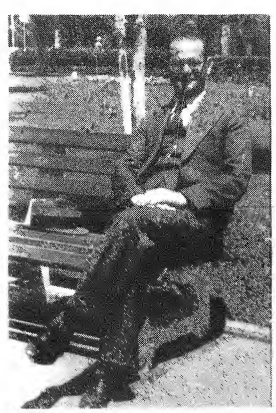
בבית הכנסת תלמוד תורה היינו מתאספים כל שבת בבוקר השכם לפני התפילה וה"קאוואס" (השומר) האלבאני של הרב הראשי ר' יעקובאג'י קוב'ו, היה בא להדליק לנו את הנרות כדי שנוכל לשיר. המורים ר' אליהו נחמה ודוד אלאלוף היו עושים כל מאמץ כדי ללמד את התלמידים את השירים וגם היו מוציאים כסף מכיסם לשעשע אותנו בממתקים ומשקה כדי שנלמד בחשק את השירים הקדושים.

זה היה לפני השריפה של תרע"ז (1917). אחרי כן נסע המורה הנ"ל לאמריקה ובגלל השריפה הגדולה התפזרו כל הפייטנים בכל חלקי העיר הרחוקים והקרובים. בכל זאת לא נפלה רוחנו ולא פסקנו לאהוב את השירה הדתית והמשכנו ללמד את הילדים אוהבי השיר כדי שיימצאו לנו חזנים לעתיד. וככה יסדנו את האגודה "נעים זמירות" בבית הכנסת "בן דוד" בחלק העיר שלא נשרף, בשכונת אקג'י מיג'יד, ושם נאספנו כל שבת וכל יום ראשון לתת שעורים חינם לכל מי שרצה ללמוד.

המורים היו מתלמידיו המצטיינים של ח"ם אליהו נחמה. העם שבא לשמוע אותנו התלהב והתלמידים התרבו, וככה יסדה אגודת "נעים זמירות" עוד מחלקה בשכונת וארדאר בשם "נותן זמירות". הילדים החרוצים והמצטיינים היו מקבלים מתנות מדי פעם בפעם מידי מרכז "נעים זמירות", וככה יצאו כמה חזנים יודעי שירות ותשבחות, שהיו לעזרה להרבה בתי כנסת.

ועוד אגודה היתה בעיר שלוניקי בשם "הלל וזמרה". גם היא כמו אחותה יסדה מחלקה בשכונת וארדאר. לשתי האגודות היה מנגן ומלחין ראשי (שניגנו בדרך כלל ב"עוד"), ל"נעים זמירות" — אברהם ברזלי ז"ל, ול"הלל וזמרה" — צדיק גרשון ז"ל, וסופרים ומשוררים נכבדים כמו ברוך בן יעקב וחננאל חסיד ז"ל, שהיו מחברים שירים חדשים, והמלחינים היו מסדרים מנגינה ותווים לפי סדר הזמרה הטורקית.

לאסוננו הגדול האויב הארור, היטלר הרשע ימח שמו, הרס הכל וגם לקח עם כל הגולה את התלמידים שלנו וגם הם נשרפו במשריפות האש. רק אלה שעלו לארץ נשארו בחיים, והם המשיכו וממשיכים לשיר ולשרת את ציבור המתפללים כמזמרים וחזנים.

אליהו לוי,
מחבר הרשימה

Eliahu Levi

אליהו נחמה

Eliahu Nahama

אגודת הפייטנים "נעים זמירות"

מאת חיים ש' אלבו

בקהילה העתיקה שלוניקי היו קבוצות גדולות של משוררים הנקראים "פייטנים" ששרו פיוטים, פזמונים ובקשות שעברו מדור לדור, בשבתות ובימים טובים. הפעולה הזאת היתה כה חשובה לחיזוק הרגשות הדתיים שוועד הקהילה היה משלם כופר ("בדל") לשחרר את חברי האגודות האלה מהגיוס לצבא הטורקי.

אספר לכם על שני פייטנים מפורסמים, שהיו שותפים באותו עסק ב"פלאסה ג'ודיאה" (השוק היהודי): אליהו נחמה, דודו של דוד נחמה (החזן המהולל בתל־אביב) ודוד אללוף. שני המנצחים האלו, יחד עם קבוצה גדולה של "פייטנים" היו משכימים בשבתות לבית הכנסת "תלמוד תורה הגדול" לשירת "הבקשות" לפני תפילת שחרית. אחרי התפילה והסעודה חזרו לשם ללמד את השירים לחברי האגודה, האחד — בישיבת "איריר", והשני — בישיבת "לומדי תורה" (מעל החנות של מר טובי קאראסו, מול בית ספר של ה"הילפ'ספ'יראין"). ובערב, לפני תפילת ערבית, בשתי הישיבות הנ"ל, היו משמיעים לקהל מטובי הפזמונים והפיוטים.

לדאבון הלב מת דוד אללוף מיתה חטופה. במקומו בא אחד מתלמידיו המוכשרים ביותר, ידידו שאול אנג'ל, שעלה לארץ והמשיך בפעלו בתל־אביב. אליהו נחמה נסע לאמריקה ובמקומו בא המנוח פינחס וארסאנו, וחבריו הטובים שכבר הלכו לעולמם, דוד נאג'ארי ואליהו הלוי. שתי הישיבות היו צרות מלהכיל את ההמונים שהיו באים לשמוע את הפזמונים הנעימים. כתוצאה מריבוי הקהל, עברו הפייטנים לבית הכנסת המרווח "בית אהרון" בפרבר רוגוס על־יד בית החרושת לטקסטיל, והשמיעו שם את הפזמונים בשבת אחרי הצהרים. זוכר אני שחלונות בית הכנסת הזה היו פונים לחצר בית הספר של ה"הילפ'ספ'יראין" שבה היו מתעמלים חברי ה"אגודה להתעמלות מכבי". מר אברהם רקנטי, יו"ר ה"מכבי" המפורסם, היה רגיל לבוא לשמוע את השירים ואני הייתי מוסר לו את ספר הפזמונים והסידור לתפילת ערבית.

יסוד "נעים זמירות"

אחרי התבערה הגדולה של ל' באב תרע"ז (1917) שהשמידה את חצי העיר ובין היתר מספר גדול של בתי כנסת, ישיבות ומדרשים, השתכנה האוכלוסיה באהלים בגבעות שכונת דודולאר. אחרי שהדברים התחילו להסתדר, זוכר אני שהגורל הביא אותי לגור ברחוב איוס דימיטריאוס. המורים האחים ברוך בן יעקב ואהרן ברוך פתחו אז בית ספר פרטי באותו פרבר, ואני בתור תלמיד של המורה ברוך בן יעקב ב"תלמוד תורה הגדול", הייתי מבקר אותו כשכן לעיתים תכופות. שוחחנו באריכות על ענין הפייטנים שהתפזרו אחרי השריפה ולא גילו שום פעילות. סיכמנו שיש לעשות מאמצים לרכז אותם. אחרי עבודה רבה ומאומצת במשך חודשים אחדים, נוסדה ב־ד' באדר התרפ"ה (1925) האגודה "נעים זמירות". (בין המיסדים והפעילים היו ברוך בן יעקב, יוסף חזן, דוד נאג'ארי, אליהו לוי, יוסף כהן, יצחק עוזיאל, מרדכי עזריה, חיים אלב'ו, חיים אספורמס ואשר מולכו). כלל הפייטנים בעיר נחלקו מאז לשתי אגודות. חברי "נעים זמירות" שהיו משכימים בשבתות לישיבת "חיימוג'ו" ובערב היו שרים בישיבה "לומדי תורה", ואנשי "הלל וזמרה" אגודת הפייטנים הותיקה, שהיו משמיעים את בקשותיהם בבוקר ב"מדרש בן דוד" (בפרבר ארנאוטיס), ובערב — אותם הפזמונים בבית הכנסת "בית שאול".

אברהם אהרון ברזילי, המנצח של "נעים זמירות"

האגודה "נעים זמירות" שקדה להעלות את רמת המוסיקה הדתית ולהסב סיפוק יותר גדול לשומעים, בהשוואה למצב שלפני התבערה. היא הזמינה את המורה המוכשר למוסיקה מזרחית, צדיק גרשון, לבקר ב"מדרש בן דוד" לשמוע את הפזמונים על מנת להכניס בהם שיפורים ולחבר לחנים חדשים. ואכן הוא נענה ואף הציע שיטות ושינויים שונים.

הייתי נוהג לבקר מפעם לפעם במערכות העיתונים היומיים היהודיים בקשר עם מודעות לחתונות, ברית מילה וכו'. ניגשתי באותו ערב למערכת היומון "לה ב'ירדאד" ומסרתי ליוסף אנג'יל, עורך הלילה, על מה שמתהווה ב"נעים זמירות" ולמחרת הופיעה הכתבה בעיתון. אולם באותו זמן נכונה לנו הפתעה לא נעימה; ועד "הלל וזמרה" נפגש באותו יום עם צדיק גרשון וחתמה איתו על חוזה כמורה קבוע. אנו בחרנו לנו את החזן המהולל יעקב שמטוב בן־עוזיליו,

מורה בבית ספר "אליאנס", שהיה מחונן בקול נהדר ובזיכרון מפליא. הוא היה משתתף בשיעורים של ה"מאיסטרו" גרשון, ואחר־כך מלמד את הפזמונים החדשים ששמע לחברי "נעים זמירות". אחר־כך צירפנו אליו גם את המנגן והמוסיקאי אברהם ברזילי.

"נותן זמירות"

בי"ד בסיוון תרפ"ו (1926) יסדנו גם מחלקה של צעירים בפרבר הגדול "ריז'י־וארדאר", בשם "נותן זמירות" ובתור מורה לקחנו את הפייטן משה ב'אאינה. (בין המיסדים והפעילים היו אליעזר יצחק, אברהם חיים, משה טיאנו, אליהו זרח, מרדכי מרדכי ושם טוב וארסאנו. בין חברי הועד היו גם אברהם עטאס, חיים טיאנו, חיים אקוני, אלעזר אברהם, לוי בן נחמיאס ומארקאדו קמחי). בצורה כזאת פרחה הפייטנות בשלוניקי והשירים והתשבחות של ר' ישראל נאג'ארה ומחברים אחרים, ביניהם משוררים שלוניקאים עתיקים וחדשים, נפוצו כמעט בכל בתי הכנסת.

מכיוון שהתפתחות מפליאה כזאת דרשה אמצעים גדולים, פנינו למר אברהם רקנטי, אישיות דגולה שכיהנה בראש מוסדות שונים והיה יו"ר של הסתדרות המזרחי. הסברנו לו חשיבות הפעולה הקדושה של הפצת השיר הדתי וביקשנו ממנו שיפעיל את השפעתו הגדולה לקידומה והתפתחותה. הוא הבטיח לנו שיעשה כל מאמץ בוועד הקהלה, שהיה חבר בו, שיקציבו לנו ששת אלפים דראכמות, אלפיים לכל אגודה, והוא קיים את הבטחתו במילואה. הודות להקצבה זו, המשכנו אז את עבודתנו בקצב מאומץ. הפזמונים היו מושרים בשלשה בתי כנסת: ב"בית שאול" על־ידי פייטני "הלל וזמרה", בבית הכנסת "מונאסטירליס" ובבית הכנסת הגדול ב"ריז'י וארדאר" על־ידי חברי "נעים זמירות" ו"נותן זמירות", וקהל עצום של אוהבי השירה הדתית המזרחית, היו באים לשמוע אל הרינה. כאמור — "נעים זמירות" יחד עם "לומדי תורה", היינו שרים בבית הכנסת של ה"מונאסטירליס". באותו זמן החלו התיקונים של הבתים שנשרפו בתבערה הגדולה וביניהם בית הכנסת "קיאנה"; המשגיח על התיקונים היה ח"ם מרדכי צרפתי. (הוא עלה לארץ עם בניו זמן מה אחר־כך). הוא ביקש מאיתנו שנשלח להם קבוצת פייטנים כדי למשוך "יחידים" (מתפללים) לבית הכנסת "קיאנה". החלטנו לעבור מ"מונאסטירליס" ל"קייאנה", בו ניתנו שיעורים בשבת אחרי הצהרים, ובערב — השמענו את הפזמונים. בית הכנסת היה מתמלא על גדותיו.

הפייטנים בארץ ישראל — "שירי ציון"

אחרי שהארגון האנטישמי "טריאה איפסילון" התחיל לפעול והעיתונים היווניים פרסמו מאמרים אנטישמים ארסיים נגד היהודים והתחולל ה"פוגרום" בשכונת קאמפבל בסוף יוני 1931, הרגישו רבים שבעתיד יהיה קשה לחיות בשלוניקי כיהודים והחליטו לעזוב את עיר מולדתם ולעלות לארץ־ישראל. בין אלו שעלו היה מספר מסויים של רבנים, חזנים ופייטנים מחברי

משמאל לימין: יוסף חזן ודוד נחמה

Yoseph Hazan i David Nahama

שלוש האגודות שהיו קיימות בשלוניקי. לפני הגיע העולים החדשים, כבר התיישבו בארץ כמה שלוניקאים מאוהדי השירה הדתית, כגון יוסף ישראל, חבר ה״אוניון מוטואלה״, הסוחר הידוע מנחם טיאנו, שהיה גבאי של בית הכנסת ״איטליה״, ואברהם ארגז וחיים רוסו חברי הסתדרות המזרחי, ועוד. אלה ואחרים יחד עם הפייטנים מבין העולים שהיו שייכים לפנים ל״נעים זמירות״ ו״נותן זמירות״ נועדנו והחלטנו להקים בארץ אגודת פייטנים באותה מתכונת.

התאספנו כולנו והחילונו לשיר בקשות לפני התפילה, בשבת בבוקר, בבית הכנסת ״אליהו הנביא״ במרכז מסחרי בתל־אביב. אחרי הצהרים היו מורים מוכשרים מלמדים את השירים לצעירים ומבוגרים. עולי שלוניקי היו באים בהמוניהם לתפילת מנחה וערבית לשמוע את השירים הדתיים־לאומיים כפי שהיו נהוגים בשלוניקי. הוקמה ועדה מיוחדת לגבש את האגודה ובראשה יוסף ישראל וחיים רוסו. באותו זמן הגיע ארצה הרב משה אירירה, שנתמנה כרב שכונת מרכז מסחרי וגם כדיין בבית הדין בתל־אביב. ביקשנו ממנו שיבחר לנו שם מתאים והוא קבע את השם ״שירי ציון״. התארגנו והתקדמנו יפה מאד. אחרי זמן מה עברנו לבית הכנסת ״שלום וצדקה״, שבניינו עוד לא היה מושלם. בהזדמנות זו, הצטרפו אלינו יצחק נבון, אחד מגדולי המשוררים והפייטנים מאידרני, ומשה קורדובה, מגדולי ה״מפטירים״ בקושטא והם התחילו ללמדנו שירים בלחנים ותווים חדשים.

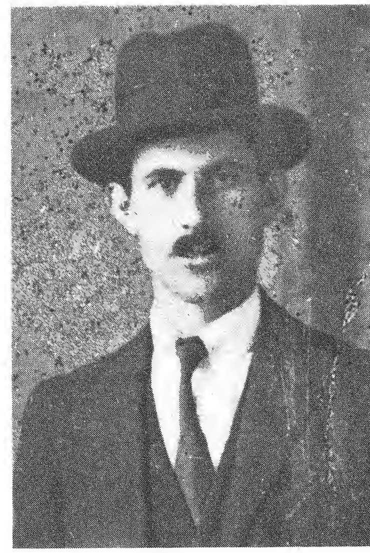
ביום בהיר בשנת תרצ״ב (1932) קיבלנו מכתב מדניאל פילוסוף, חבר ועד המזרחי בשלוניקי שבו הודיע לנו שמר אברהם רקנטי, יו״ר המזרחי והצה״ר, יבוא לבקר בארץ בימים הקרובים. בקבלנו את הידיעה, התאסף ועד ״שירי ציון״ והחליט לעשות סידורים לקבלת פני מר רקנטי, שהיה אהוב על כולנו. רצינו להפגין את הערצתנו למנהיג הדגול שעשה גדולות ונצורות לעידוד ופיתוח הפייטנות השלוניקאית. הוחלט שאני אסע לחיפה ; ועדה מורכבת ממנחם טיאנו ואברהם ארגז היו צריכים להקביל את פניו באמצע הדרך ברכבת שהיתה צריכה להגיע לתל־אביב, ובתחנת הרכבת בתל־אביב היו צריכים להמתין לו מספר גדול של שלוניקאים, וחברי ״שירי ציון״ וכן בא־כוח של המזרחי בארץ ישראל, הרב משה גרוס, שמילא שליחות בשלוניקי שנה לפני כן והתאכסן בביתו של מר רקנטי. ואכן ביום שישי בבוקר הגיע האורח הנכבד ואיתו הציוני הנודע יהודה פרחיה מקסאנטי. התכנית בוצעה במלואה. אחרי כמה חדשים חזר מר רקנטי והשתקע בארץ עם משפחתו.

אגודת ״שירי ציון״ בת״א, תרצ״ד

La Organization de cantes
Chire Sion de Tel-Aviv, 1934

בית כנסת
"שמחה הדר קודש"

שבתאי רוזאליס
Chabetay Rozales

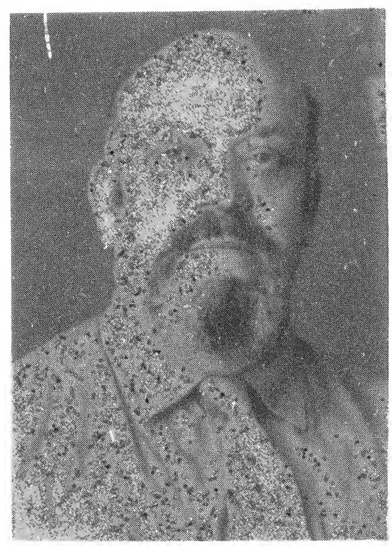
הרגשנו הצורך למצוא מקום מתאים ל"שירי ציון", שישמש כמקום לתפילה ולעריכת השיעורים לתלמידים. מר רקנטי, שהיה מראשי הצה"ר, הצליח לקבל למטרות אלו, מערב שבת עד מוצאי שבת, את האולם של סניף התנועה בבית הכחול ברחוב אלנבי בתל־אביב. בתור חזן שירת אותנו, כמובן בהתנדבות, שבתי רוזליס, ששימש בעבר באותו תפקיד בבית הכנסת של המזרחי בשלוניקי. בימים ההם הגיע ארצה הרב הצעיר הסגי נהור, רבי ליאון יוסף, תלמיד הרב אליהו חסון (שניהל זמן מסויים את בית הספר "תלמוד תורה" הגדול בשלוניקי). הרב יוסף, שחונן בזכרון מופלא, היה מגיד דרוש כל שבת בבית הכנסת "אליהו הנביא". הקהל הרב שנהר שתה בצמא את דבריו והסבריו, ובית הכנסת של "שירי ציון" קיבל אותו בתור חזן ושבתי רוזליס קרא בתורה.

בפרוס הימים הנוראים היה נחוץ למצא אולם מרווח לתפילות עבור המון העולים החדשים שזה מקרוב באו. באותו זמן בנו הקבלנים משה מרקוס וחתנו אליהו אמיר בתים רבים בשכונת פלורנטין. כאשר שמעו שאנו מחפשים מקום לתפילות, הזדרזו להודיענו שהם מעמידים למטרה קדושה זו חלקים רחבים של בית מידות שהיה בבנייתו בסוף רחוב הרצל. ועד בית הכנסת שלנו עשה סידורים מהירים וצייד את המקום בספסלים, כסאות ותאורה, וכך זכו מאות אנשים ונשים לשמוע את הרינה והתפילה של החזן המפורסם שמעון עוזיאל, ושל הרב ליאון יוסף, שברגש עמוק ודבקות באלוקים היו שרים את הפיוטים, שהשאירו רושם רב על הקהל.

אחרי החגים, התחלנו לחתור לבניית בית כנסת עבורנו לעריכת תפילות יום יום וכל השנה. בין יחידינו היה מאיר ברזלי שהיה בשלוניקי חבר בישיבה "לומדי תורה" (שבין מיסדיה נמנה אבי המנוח שמואל משה אלב'ו ז"ל).

מכיוון שבתו אלגרה (שמחה) מתה בעת לידתה, הוא תרם מאה לירות — סכום גדול בימים ההם — לבניית בית הכנסת, בתנאי שנקרא את בית הכנסת על שמה. חיפשנו ומצאנו מגרש מתאים בשכונת פלורנטין שהיתה מאוכלסת מספר רב של אנשי שלוניקי. המגרש היה שייך לעירית יפו. הודות להשפעתו ומאמציו של מר רקנטי שהיו לו קשרים עם הרב הראשי בתל־אביב, רבי בן ציון מאיר חי עוזיאל זצ"ל, הועבר המגרש על שמו של מר רקנטי. עמלנו הרבה כדי להשלים את הסכום הדרוש להקמת בית הכנסת. הודות להתלהבות שאחזה את דרי השכונה ורוב השלוניקאים בתל־אביב, להגשמת התוכנית, ורוח ההקרבה של הקבלנים, נבנה בית התפילה הרחב בכל הדרו ופארו ונקרא "שמחה הדר קדש".

החזן הנודע שמעון עוזיאל, שכיהן בשלוניקי, ואחר כך באחד מבתי הכנסת הגדולים בקושטא, ניאות להיות לנו לחזן. הוא הקסים את המתפללים בקולו הערב. אחריו כיהנו כחזנים אצלנו טובי סוסתיאל משלוניקי (שהיה חזן גם בבולגריה), ועם עלייתו של הרב המוהל, רבי שאול מולכו, קיבלנו אותו בתור חזן ראשי יחד עם משה ליאון. אחרי פטירת ר' שאול ועלית רבי יצחק ברכה לארץ, הוא כיהן בתור רב וחזן ראשי בבית הכנסת.

הפייטן ברוך אטאס
Barouh Attas

התקדמנו יפה מכל הבחינות ושורותינו הלכו והתרחבו. הודות לנדבתו של שבתי רוזלס, הקימונו ישיבה קטנה לזכר בנו שנפטר בקיצור ימים. סידרנו שיעורי תורה ומדרש, שהתקיימו בהדרכתו של הרב אברהם פרץ, וכל שבת אחר הצהרים בין מנחה לערבית, היו מתאספים חברי "שירי ציון" בבית הכנסת, שהיה הומה ממבקרים רבים, והיו נותנים את קולם בשיר מטובי הפזמונים והבקשות של רבי ישראל נאג'ארה ומחברים אחרים. בין חברי האגודה אני זוכר את: יצחק פטילון, דוד נאג'ארי, יצחק נבון, משה קורדובה, יוסף כהן, יוסף חזן, יצחק עוזיאל, אליהו לוי, יאודה חליגואה, אליהו זרח, יצחק חנן, שבתאי עטאס.

אחרי זמן מה נוסד בית הכנסת "יוסף ובנימין שושנה" ושם הקימו חברי "הלל וזימרה" משלוניקי מקהלת פייטנים בשם זה בראשות דוד נחמה, משה חנן, יוחנן לוי, דוד מנו ואחרים, ופיתחו פעילות שירית ותורנית בבית כנסת זה. כן יסדו קופה להלבשת יתומים הפועלת עד היום.

יש להצטער שאגודות הפייטנים פסקו להיות פעילות מסיבות שונות. אמנם כמה פייטנים ותלמידיהם ממשיכים פה ושם את המסורת בכמה בתי כנסת בתל־אביב, אולם האגודות עצמן חדלו מלפעול בתחום השירה הדתית.

חזנים וחזנות
מאת שמעון עוזיאל

אחרי גירוש ספרד הגיעו אלפי משפחות יהודיות לשלוניקי, שכונתה בפיהם "פנינת הים היגאי", ויוצאי כל עיר או איזור התרכזו סביב לבית כנסת מיוחד להם, כגון: אראגון, איב'ורה, קאשטיליה, מאיור וכו'. הרב או החכם (כינויו היה "מרביץ תורה"), שעמד בראש ה"קהל" היה גם עובר לפני התיבה כחזן, והיה ממלא את כל התפקידים הדתיים שהיו נדרשים על ידי ה"יחידים". במותו, היה בנו ממלא בדרך כלל את מקומו, ויורש את כל זכויותיו ותפקידיו. מעמדו היה מובטח על ידי זכות החזקה, זכות מקודשת ומוכרת מדור לדור, שאיש לא העז להפרה.

כפי שאמרנו, היו רבני בתי הכנסת באותה התקופה גם שליחי ציבור. ברם אף כי היו חכמים מצויינים אשר בהתנהגותם וידיעותיהם שימשו מופת לקהל הרחב, לא תמיד היו לכולם התכונות הדרושות לחזן. אף על פי כן התנהלו הדברים כך במשך מאות בשנים, והחזנים וה"יחידים" היו שבעי רצון אלו מאלו. לא היו אז לציבור המתפללים דרישות מיוחדות, וכל בית כנסת פירנס את שליח הציבור שלו ביד רחבה.

בתקופה האחרונה, במאה הקודמת ובמחצית המאה הזאת, כיהנו אמנם בבתי הכנסת בשלוניקי רבנים־חזנים דגולים, כגון הרב שמואל (שמואילאג'י) ן' חביב זצ"ל (סבו של אחרון הרבנים הראשיים של שלוניקי רבי חיים חביב זצ"ל), הרב אברהם ברכה, ואחריו — שני בניו רבי יצחק ורבי מרדכי, שהיו חזנים בק"ק סיציליה ישן, הוא "בית הכנסת של הדייגים", (ר' יצחק ברכה עלה לארץ והיה כאן הרב והחזן של בית הכנסת "הדר קודש"), הרב עמנואל ברודו זצ"ל, אציל הנפש ועדין ההליכות, שכיהן כחזן בק"ק אראגון (לאחר מכן נתמנה כממלא מקום הרב הראשי), ובנו ר' מרדכי, בעל הרגש והקול הערב אשר שימש כשליח ציבור בבית הכנסת המרכזי של שלוניקי "בית שאול". בית כנסת זה נחשב בצדק לבית הכנסת הגדול והמפואר של העיר, אחרי שבשריפה האיומה של שנת תרע"ז (1917), נהרס כמעט כליל האיזור היהודי, על 36 בתי הכנסת העתיקים שבו, הישיבות ובתי המדרש.

שמעון עוזיאל (קיצוני משמאל) בטקס אזכרה בארץ

El Hazan Chimon Uziel, Rabi Avraham Peretz, Hananel Hassid i diversos Hahamim en Eretz Israel.

ברם, אחרי שריפת תר״ן (1890) ועם תחילת המאה העשרים, החלו לנשב רוחות חדשות ושינויים שונים החלו להסתמן בכל שטחי החיים. ההשכלה האירופית ודרכי החיים של המערב הסתננו וחדרו לעיר. נתרבו הדרישות למודרניזציה בכל התחומים, בצורת הלבוש, בשיטות החינוך, במנהגים וההרגלים, ואפילו בסדרים שבבתי הכנסת. השאיפה הזאת לשינויים התחזקה עוד יותר, החל משנת תרס״ח (1908), עם מהפכת ״הטורקים הצעירים״, השנה בה פורסמה הקונס־טיטוציה הטורקית שנקראה ״איל־חוריאט״ (החירות). הקהל הצמא להתקדמות ולשיפורים, שם לב יותר ויותר לצורה של טקסי הפולחן, רצה במקהלות וחפץ בחזנים בעלי קולות ערבים ונעימים. הושם דגש על הידור בית הכנסת, על סדריו הטובים, ובעיקר — על בחירת חזן ראוי לשמו. כל זה, על מנת להפוך אותו למוקד משיכה, בעיקר עבור הנוער והילדים.

באותה התקופה עלו בשמי החזנות בעיר שני כוכבים מזהירים אשר שינו לחלוטין את צורת אמירת התפילות ומשכו אלפי מתפללים לבתי הכנסת שבהם הם כיהנו כשליחי ציבור.

האחד היה החזן אמארילייו משיריס, הידוע בכינויו ״איל שיריזלי״. הוא היה בעל קול טינור דראמאטי ערב להפליא. היתה לו שיטה מיוחדת במינה בקריאת התורה; אף כי דקדק בכל טעמי המקרא, היה מצליח בקריאתו הדראמאטית להמחיש באזני שומעיו את האירועים שבפרשה, כאילו קרו באותו מעמד, והקהל בשמעו את קריאתו היה אחוז קסם הקשבה. אילתורי ניגוניו בתפילתו היו יצירות מופת מבחינה מוסיקלית. שמו יישאר חרות לעד בתולדות החזנות בשלוניקי.

המאור השני, וגדול מהראשון, היה רבי ומורי, ר׳ יעקב שם טוב בן עוזיליו ז״ל — החזן הגדול ביותר שקם לה ליהדות שלוניקי בכל הזמנים. הוא ניחן בקול נדיר, שדמה לקול הזמיר, וצלילו היה זך ונקי להפליא. הוא שלט בכל מערכת הטונים וכל נעימה שיצאה מגרונו היתה ערבה ורכה באותה המידה. לקולו היוצא מהכלל, התוספה השכלה רחבה במוסיקה הטורקית שרכש אותה ב״מיב׳לאאני״, מרכז דתי טורקי בו למדו ה״דידיס״ והשייכים בעלי השם את יסודות השירה המזרחית. הוא הפיק תועלת מרובה גם מפגישותיו ומגעיו עם גדולי הזמרים של קושטא (״תאנינדיס״) אשר היו מבקרים בקביעות בשלוניקי.

תפילותיו היו חוויות שלא תישכחנה מכל מי שזכה להאזין להן; כל הקהל היה מצפה לעלייתו לתיבה באי סבלנות, כלמאורע גדול. אלה מבני גילי אשר זכו לשמעו וזוכרים כמוני את תפילותיו ותחינותיו, בתיקון חצות, למשל, ובפרט בסליחות ובפיוטים של הימים הנוראים, יזכרוהו לעד כחזן בן אלמוות.

טובי סוסתיאל

El Hazan Tuvi Soustiel

דוד נחמה

El Hazan
David Nahama

✶

הצלחת שני החזנים הדגולים האלה המריצו והעלו כוחות מוכשרים חדשים בעלי נטיות מיוחדות לחזנות אשר במרוצת הזמן העשירו את חיי בתי הכנסת בשלוניקי. אזכיר כאן אחדים מהם:

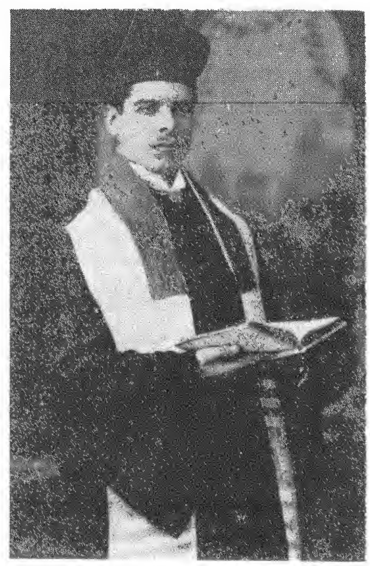
ש מ ו א ל ה כ ה ן, חזן בעל קול קולוראטור עם צליל רך כקטיפה, מוכשר מאד בשירת ההקדמות (״מיקאמאט״). הוא כיהן ברוב פאר והדר כשליח ציבור בבתי הכנסת הגדולים ביותר בעיר, ובמשך זמן מסויים — גם בקהילות יהודיות מחוץ ליוון.

בבית הכנסת תלמוד תורה הגדול, שהיה הגדול והחשוב בעיר לפני שריפת תרע״ז, כיהן הטנור הלירי הגדול ש מ ו א ל ח ז ן. קירות בית כנסת עצום זה רעדו בכל פעם ששמואל חזן היה שר ומתפלל. קולו היה מתוק מדבש, על אף עצמתו. לאחר זמן השתקע בפאריס וכיהן כחזן בבית הכנסת של יהודי המזרח של עיר זו.

ט ו ב י ס ו ס ת י א ל היה גם הוא מהחזנים המוכשרים. קולו, שהיה טנור חזק וחד, איפשר לו לכהן בבתי כנסת גדולים (בשטחם) כמו ״בית שאול״. שמו הטוב ופרסומו גרמו לכך שקהילות יהודיות גדולות ביוגוסלביה ובולגריה הזמינוהו לבתי הכנסת שלהן, והוא מילא תפקידיו אלה בכישרון וכבוד. בעלותו ארצה בראשית שנות תר״ץ, כיהן בתל־אביב, במשך שנים רבות, כחזן בבית הכנסת ״שלום וצדקה״, מיסודם של עולי שלוניקי ובולגריה (אח״כ נודע בשם בית הכנסת של הבולגרים).

החזן ש מ ע ו ן ע ו ז י א ל, תלמידו היחיד של החזן הגדול ר׳ יעקב בן עוזיליו, אותו הזכרנו לעיל, הוא עבדכם הנאמן, שכיהן כשליח ציבור בשני בתי כנסת גדולים בשלוניקי: ״ליסבון־חדש״ ו״בית־שאול״. הוא הוזמן על ידי הוועד המרכזי של יהודי בולגריה (הקונסיסטוריו) לשמש כחזן ראשי בבית הכנסת ברוסצ׳וק, אחר כך — בסאראייבו, בלגראד, ולבסוף — בבית הכנסת המרכזי בקושטא. על כשרוני כחזן ועל ידיעותי במוסיקה, הן הטורקית והן האירופאית, יחוו אחרים דעתם, אני מקווה, ביום מן הימים [1].

לבסוף — אחרון החזנים המצויינים שקמו לשלוניקי, ד ו ד נ ח מ ה. הוא היה תלמידו של הפרופיסור למוסיקה והמלחין המפורסם, הסגי־נהור, צדיק גרשון, שלימד פיוטים ומוסיקה דתית למאות תלמידים, במסגרת אגודת הפייטנים ״הלל וזמרה״ בשלוניקי. לדוד נחמה קול ערב ומושך והוא אהוד ומקובל על ידי ההמונים הנהנים משירתו ותפילותיו. הוא היה חזן בבית הכנסת ״בית שאול״, ואחר כך, במשך זמן מסויים, שליח ציבור בבית הכנסת של יהודי המזרח בפאריס. בארץ הוא מכהן זה עשרות בשנים כחזן ראשי בבית כנסת ״שושנה״ בתל־אביב.

חננאל חסיד

El Hazan
Hananel Hassid

דוד נאג׳ארי

El Paytan David Nadjari

אמר העורך: לשם השלמת התמונה נזכיר כאן עוד מספר חזנים ופייטנים שפעלו בשלוניקי ועלו לארץ.

חננאל חסיד, בן אב בית הדין בשלוניקי, ר' יצחק חסיד, השתתף עוד מילדותו בזמרת ה"פייטנים" ועבר לפני התיבה, וברבות הימים, אחרי לימודיו בישיבה, נהיה ל"מזמר" (עוזר לחזן) בבתי הכנסת בשלוניקי. אחרי השתלמות בחברת חזנים ופייטנים אחרים השתפרו ביצועיו ושמעו יצא אף מחוץ לעיר. בית הכנסת הגדול בפיליבה (בולגריה) הזמין אותו לכהן כחזן ראשי שם. לאחר כמה שנים חזר לשלוניקי, וכהרבה צעירים שהתחנכו על ברכי "המזרחי", עלה לארץ בשנת תרצ"ד (1934), והיה לחזן בבית הכנסת הספרדי החשוב במרכז המסחרי של תל־אביב "אליהו הנביא", בו שימש הרבה שנים. היה חבר ישיבת "בית אליהו", שנוסדה ע"י ר' יהודה פרחיה ועזרא הכהן, ועשה רבות למענה ואחזקתה. עד היום, למרות גילו המתקדם, הוא עובר לפני התיבה בבתי כנסת שונים. הוא ניחן בקול נעים בעל צליל צלול ורם, ויכול לסלסל את הנעימה בחופשיות אף באוקטבות הגבוהות ביותר, בקיא ב"מאקאמים", בגוונים ובני הגוונים השונים של הניגון. קריאת הפרשה בטעמיה איננה חדגונית אצלו, אלא יש בה אינטונאציות והדגשים בהתאם לתוכן הדברים.

צדיק גרשון, המנצח והמורה הראשי של "הלל וזמרה" בשלוניקי, בשנים תרפ"ח־תרצ"ט (1928־1939). היה מוסיקאי מחונן, בקי גדול במוסיקה הטורקית ויחד עם זאת הכיר והוקיר את המוסיקה האירופית וידע לקרוא תווים. הלחין מאות פזמונים, וסיגנן רבים מהם, שהקצב או המלודיות שלהם עוותו במשך הזמן. כן כתב מוסיקה לשירים עממיים באיספניולית. הוא עצמו ידע לפרוט בצורה מושלמת על "עוד" וניגן לפרנסתו בבתי קפה בעיר.

אברהם אהרון ברזילי, נצר למשפחת פייטנים, חזנים ומנגנים בשלוניקי, חיבר הרבה לחנים ופזמונים, נתמנה למנצח ומורה לאגודת הפייטנים "נעים זמירות" בין תרפ"ה לתרצ"ה (1926־1935).

יוסף חזן, במקצועו כורך ספרים מפורסם בשלוניקי, חובב שירת פזמונים ובקשות ובקי בהם מאין כמוהו, הלך ללמוד תורת המאקאמים ב"מיוולאנה" של הדרווישים המוסלמים. היה משתתף ומורה (מנעוריו עד יום מותו) באגודות הפייטנים השונות והעמיד הרבה תלמידים. ידע גם כל ניגוני הקינות לתשעה באב, וגם את הקינות המיוחדות שהיו מקוננים בשלוניקי בלוויות, ביחוד של תלמידי חכמים. היה משתתף ביחד עם ה"בקיאים" בשירת הקינות שהיתה מתקיימת בק"ק אשכנז בשלוניקי, אחרי שחרית בתשעה באב מהבוקר עד שעות המנחה. בארץ היה חבר באגודת "שירי ציון". נפטר בתל־אביב.

דוד נאג'ארי, אחד מגדולי הידענים, שהכיר את המנגינות של מאות פזמונים ובקשות, מהן כאלה שלא הושרו ונשכחו מיתר הפייטנים. חבר "נעים זמירות" בשלוניקי ו"שירי ציון" בתל־אביב, אף הוא העמיד תלמידים הרבה. נפטר בתל־אביב.

יוחנן (ז'אן) לוי, מצעירי "הלל וזמרה" בשלוניקי, פייטן וחזן. בשל שקדנותו נבחר כמורה ומנצח של "הלל וזמרה" בתל־אביב. חסיד ועניו, בעל קול עדין וידע רחב במוסיקה המזרחית, אהב את הפייטנות אהבת־נפש ולימד חזנות ושירה להרבה צעירים ומבוגרים. נפטר בת"א.

משה חנן, חזן ופייטן, חבר פעיל בהסתדרות "המזרחי" בשלוניקי ומצעירי "הלל וזמרה". עלה לארץ בתרצ"ב (1932) והתיישב עם משפחתו בירושלים. אח"כ עבר לתל־אביב ושר עם פייטני "הלל וזמרה" בבית הכנסת "שושנה". היה הרבה שנים חזן מתנדב בבית הכנסת "הדר קודש". נפטר בשנות העמידה בתל־אביב.

יצחק פטילון, פייטן ומוסיקאי בעל כישרון נדיר לקליטת ניגונים ואילתורים מוסיקליים, בעל קול עמוק וחם, היה פעיל ב"נעים זמירות" בחו"ל וב"שירי ציון" בתל־אביב. חבר הסתדרות "המזרחי" בשלוניקי, שהופיע ככנר סולן בהרבה מהאירועים וההצגות שאורגנו על ידה. נפטר בתל־אביב.

שאול אנג'ל, פייטן ותיק מחברי "הלל וזמרה" בשלוניקי. עלה לארץ והמשיך כאן בשירה הדתית והפצתה בבתי הכנסת של שכונת פלורנטין ושכונת שפירא בתל־אביב. בעל ידע עצום, שהכיר את הלחנים של הפזמונים, אף העתיקים והנשכחים, וכן ידע את ניגוני הפתיחות לשבתות השנה ולהפטרות. בשעתו היו ברשותו כתבי היד של פתיחות אלה, לפני שהודפסו לראשונה בשנת תרפ"ג (1923).

אם תשאלוני מה הניע את כל החזנים השלוניקאים הטובים לגלות ולעבור לארצות זרות, אומר לכם כי לדעתי הסיבה העיקרית לכך, אם לא היחידה, היתה אי יכולתם של חזנים אלה להתפרנס בכבוד בבתי הכנסת שבעיר. השכר ששולם להם על ידי גבאי בתי הכנסת, פרט ל״תקופת החזקה״ של השנים הקדמוניות, לא היה הולם את מעמדם ולא הרשה להם קיום מכובד. מצב זה אילץ את כל הכוחות החדשים בשדה החזנות לנטוש את העיר, ואכן בתי הכנסת איבדו על ידי כך את משיכתם ופארם וקהל המתפללים בהם — בשל כך ובשל סיבות רבות אחרות — הלך ופחת.

השריפה האיומה של שנת תרע״ז (1917), שהרסה את מרבית בתי הכנסת בעיר סתמה את הגולל על תקופת הזוהר בשדה החזנות שפרחה בעיר עד אז.

לדאבון ליבנו בא שבר על שבר. בשנות מלחמת העולם השניה רוקנו הגרמנים את העיר מיהודיה ע״י העברתם למחנות ההשמדה, שם הוצאו להורג ביריות, בשריפה, בחנק ובמיתות משונות אחרות. כך ירד החורבן הנורא על יהדות מפוארת זו ועל קהילתה, שהיתה עיר ואם בישראל, שלוניקי המהוללה.

* הערות בתוך סוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [מחבר המאמר, שמעון עוזיאל, עליו השלום, נפטר זמן מה אחרי שכתב רשימה זו. יכולים אנו להעיד כי אכן היה חזן בעל שיעור קומה בינלאומי, בעל קול אדיר, שהיה יכול להשמיע תפילות בנוסח ובניגוני יהודי אירופה, באותה מידה של ידע וכישרון כמו התפילות והחזנות המזרחית בנוסח יהודי הבלקני כאשר היה משמיע את זמרתו בנוסח זה היה חל שינוי מפליא בקולו, שהיה נעשה רך ומעודן לצורך השמעת הסלסולים והמעברים הפאתומיים מה״מיעם״ הגבוה לפזמון הנמוך, הדרושים בשירה ובחזנות הספרדית. גם קריאתו בתורה היתה, לפי מסורת שלוניקי, בטעמיה ובדקדוקיה, אך הוא היה מכניס בה גם סממנים דראמאטיים, בעיקר בפרשיות הסיפוריות מבראשית עד סוף יתרו. לצער ידידיו ומעריציו הנ.שיך בארץ כחזן (בין היתר בבית הכנסת המאולתר של עולי שלוניקי בימים נוראים, תרצ״ה) רק שנים מועטות, ולאחר מכן לא ניאות להשמיע קולו אלא לעיתים רחוקות, אולי מטעמי בריאות, ואולי בגלל אכזבתו — האמיתית או המדומה — מהקהל הספרדי בארץ, שלא העריך כראוי, לדעתו, את כשרונותיו ויכלתו. כדאי אף להדגיש, שלא כהרבה חזנים, היה גם תלמיד חכם, שקרא ושנה והיה בקי בדינים ובמנהגים של יהודי שלוניקי והבלקן. יהיה זכרו ברוך].

מסורות ומנהגים עממיים

מאת יצחק ברודו

״פרוס לרעב לחמך״

מנהג יפה היה נפוץ בשלוניקי עד סוף המאה הקודמת. ביום השבת שלאחר החתונה חילקו בעלי השמחה לחם, אורז ויין לעניים (ולעומת זאת, בשבת שחל תוך שבעת ימי האבל נהגו לחלק לעניים לחם ויין בלבד). וכך היו עושים: לאחר סיום התפילה בשבת בבוקר, היו כל המתפללים, ובראשם החתן, יוצאים לערוך ביקור בבתים של משפחות החתן והכלה. בהגיעם לפתח הבית היה שמש בית הכנסת קורא במלוא כוח־גרונו ״דאלינגואה סיניור, דאלינגואה!״, הכרזה עתיקה שפירושה: ״פנה דרך אדון, פנה דרך!״. במהלך הביקור, היו המבקרים והמסובים שרים פזמונים ושירים ובעלי הבית כיבדו את האורחים ב״מארוג׳ינוס״ (עוגיות עשויות משקדים וסוכר) ו״קונפ׳יטס״ (סוכריות ממולאות בשקדים). לאחר מכן הזליפו על כל הנוכחים מי וורדים במזלף מיוחד למטרה זו. בסיום השמחה, נהגו להציב על מפתן דלת הכניסה קערה מליאה אורז, שבשל טעמו הטוב — שכן היה מבושל במרק עוף או בשר — היה מכונה ״ארוז די בודה״ (אורז של חתונה) וכן סל מלא פיתות שנאפו בבית מקמח שנלקח מהשק שנשלח על ידי אבי הכלה במתנה, ובקבוק גדול של יין — כל זאת כדי לחלק לעניים.

כפי שהזכרנו לעיל, נהגו כך גם במקרה של אבל, אחרי התפילה נהגו לקרוא מספר פרקי תהילים לעילוי נשמת הנפטר בבית האבל ולאחר מכן הוציאו לחם ויין אל מפתן הבית.

עניי העיר מצידם הסתובבו בקבוצות ברחובות ועל גבם שק, סיר ובקבוק גדול; מצויידים בכל אלה הם היו עוברים בבתים בהם חולקו המצרכים, ומילאו בהם את השק, הסיר והבקבוק. משהתרבו העניים החצופים קרה שאחרי שעטו על הצידה, התיישבו על המדרכות, ולפעמים אפילו באמצע הרחובות, ומבלי ליטול ידיהם ולברך, תחבו ידיים מזוהמות באורז ובלעו אותו עודו בכפם. אחר כך לגמו מלוא גרונם מבקבוק היין ולבסוף השתכרו כלוט...

התנהגותם הבלתי מוסרית והגסה של חלק מהקבצנים האלה, גרמו לחילול שם ישראל ברבים, עד שקבוצת יהודים טובים החליטה לפעול על מנת לחסל תופעה מבישה זו ולכוון את רגש הנדי־בות של העם לאפיקים מועילים ומכובדים יותר. הם יסדו — בשנת תרס״א — את אגודת ״מתנות לאביונים״ אשר מטרתה היתה לספק ארוחת צהריים חינם לאביונים של העיר ובמיוחד לתלמידי בתי הספר הנצרכים. אגודה זו הפכה במרוצת השנים לאחד המוסדות החשובים והמפוארים ביותר בקהילת שלוניקי. בין מייסדיה אני זוכר את הרב בוכור מאטאלון, אברהם ריווח, יוסף מולכו, דוד שונינה, האחים יעקב ושמואל ברכה, ואחרים.

על מנת לחבב את האגודה ברבים, הם זימנו את כל הדרשנים בבתי הכנסת וביקשום לכלול בדרשותיהם דברים על חשיבותה וערכה של האגודה שנוסדה; כן ביקשום להסביר לקהל להימנע מלחלק את המצרכים לעניים — בשמחות או באבל — כפי שנהגו עד אז, ובמקום זה לתת את התמורה ל״חברה״ החדשה; על ידי כך יהיו גם הם שותפים לזכות הגדולה שבמתן ארוחות חינם לנצרכים.

אני זוכר את האסיפה ההמונית שאורגנה על ידי ועד אגודה זו בשנת תרס״ה, בבית הכנסת הגדול שב״תלמוד תורה״ (בשנה זאת נחנך בית כנסת גדול ומפואר זה שהיה תפארתה של קהילת שלוניקי); שם הוסבר לקהל הרחב מה היא אגודת ״מתנות לאביונים״ ומה מטרותיה.

פעולות משולבות אלה השיגו את מטרתן והקהל ביטל את המנהג המסורתי של חלוקת אורז, לחם ויין, ובמקום זה החל מוסר את התמורה הכספית לאגודת ״מתנות לאביונים״. אין לי ספק שבני עירי הבקיאים ממני בהיסטוריה של האגודה הזאת יכתבו פרטים נוספים ומעניינים עליה. כל רצוני היה להסביר את הרקע לייסודה של אגודה זו.

יצחק ברודו (בתל־אביב)

El autor Itshac Broudo

ה״קהלים״ וכינוייהם המשונים

כידוע, כל קבוצה של יהודים מספרד שהצליחה להימלט מציפורני האינקוויזיציה ומצאה מקלט בטוח בשלוניקי, הקימה לעצמה, לפני כל דבר אחר, בית תפילה מיוחד. כך הוקמו בעיר ל׳ (או לפי מניין אחר ל״ב או ל״ו) ״קהלים״, או בתי כנסת, שכל אחד היה מכונה בדרך כלל על שם העיר או האזור בספרד ממנו באו ״יחידיו״, כגון: אראגון, קאשטיליה, קאטאלוניה, וכו׳. ברם,

לשם הרשמי הזה צורף ברבות הימים כינוי היתולי מיוחד אשר לא התאים כלל למקום קדוש...

ה״קהלים״: שלום, אראגון ופורטוגאל היו ידועים למשל בתור ״איל קהל דיל גאמייו״ (גמל), ״איל קהל די לה קאלאב׳סה״ (דלעת) ו״איל קהל דיל גאטו״ (חתול), וכן יתר הקהלים.

על התופעה הזאת – מקור הכינויים ומובנם — כבר הרחיבו את הדיבור מומחים ממני בשטח זה — ה״ה מיכאל מולכו וד״ר יצחק עמנואל, וגם הם לא מצאו, נדמה לי, פתרונות סבירים ומשביעי רצון לכולם. ברם, מטרתי כאן היא להביא את הנוהג שהיה קיים בין היחידים של בתי הכנסת האלה, שלא להזכיר בשום פנים ואופן את הכינוי המיוחד והמחר הזה, אלא ביום שמחת תורה בלבד. יחידי ק״ק שלום, למשל, לא הוציאו מפיהם את המילה ״גאמייו״ (גמל) גם כשהיו זקוקים למילה זו בכל ימות השנה, ואילו יחידי ק״ק איטליה לא ביטאו את המילה ״ראטון״ (עכבר), ואיסור זה נשמר על ידם כדבר מקודש או כהלכה מתוך השולחן־ערוך.

אציין להלן עובדות שקרו במשפחתי, לפני למעלה מחמישים שנה, מעשים שהיו, המוכיחים באיזו מידה של תום ואמונה שמרו יהודים יקרים אלה על מנהגם זה. שם משפחתנו הוא ברודו ואנו היינו שייכים לק״ק שלום שכינויו כאמור היה ״איל קהל דיל גאמייו״. דודי, אחיו הגדול של אבי, נהג לשמור בקפדנות על המנהג שלא לבטא כינוי זה, ואוי לו לאותו בן משפחה אשר היה מעז לבטא מילה זו בפניו; הוא היה מכנהו בשם בוגד ומאיים עליו בעונש חמור.

בשלוניקי נהגו לקרוא בשבת בצהריים — לאחר הסעודה, בין אכילת הפירות ושתיית היין — פרק מאחד מספרי התנ״ך, כל ספר בטעמיו המיוחדים ובעונה הקבועה לו בשנה, ובתרגום כל פסוק ללאדינו. מתחילת חודש תמוז ועד השבת לפני תשעה באב, קראנו, כמנהג, בספר איוב. כשהגענו לפסוק ״ויהי מקנהו שבעת אלפי צאן ושלושת אלפי גמלים״, היינו מבקשים במתכוון מדודי, יהודה ברודו הנ״ל, לאמר פסוק זה ולתרגמו ללאדינו. הוא לא היה נכשל, והיה מתרגם כך: ״אי פ׳ואי סו גאנאדו סייטי מיל אוב׳יז׳אס אי טריס מיל... דונזיאס״, כלומר במקום גמלים היה מתרגם: ״שלושת אלפי עלמות״...

מיד היו כל המסובים, בפרט הצעירים, מתקנים בקולי קולות ומבטאים את המילה האסורה: גאמייוס, גאמייוס! (גמלים, גמלים!) ופורצים בצחוק קולני. החדווה והשמחה היו מגיעים אז לשיאם, בעוד דודי המסכן היה מתעצב על לבו, משפיל עיניו לקרקע, אולם בסופו של דבר היה אף הוא מחייך בחוסר ישע.

מחזה שני, דומה לקודם היה מתרחש בחג הסוכות. לאחר הסעודה, כשכל אנשי המשפחה היו מסובים מסביב לשולחנות מלאים כל טוב ושרים את פזמוני שמחת תורה המסורתיים — כגון: ״שולמית שובי״, ״אמן, אמן״ ו״תרומם בת רמה״ — היה אחד מאיתנו מנסה להקניט את דודי באומרו כי הואיל וחג הסוכות היום, מותר לבטא את המילה האסורה ״גאמייו״. באותו הרגע, אם מתוך מצב רוח מרומם או מכל סיבה אחרת, היה אף דודי מפליט בלא משים את המילה ״גמל״. ומיד בהרגישו בטעות שעשה או לפי דבריו ב״חטא״ שחטא, נעצב אל ליבו, מצב רוחו השתנה לרעה, וביקש מאשתו להביא לו יין, כדי לשטוף את פיו ועל ידי כך ל״נקותו״ מעוון. והנה פעם, לאחר מקרה זה, בגמר הסעודה, יצאו כולם מן הסוכה כדי לחזור כל איש לביתו למנוחת הלילה, ואף דודי עשה כמוהם, אולם ברדתו במדרגות הגזוזטרה שהובילו לדירתו, מעד ונפל. הכל רצו לעזור לו ולהקימו והושיבוהו על כיסא, והוא היה ממלמל כל הזמן בין שפתיו: ״אלוקים העניש אותי על שביטאתי את המילה האסורה״...

הייתי אז ילד קטן ולא ייחסתי לדברי דודי משמעות חמורה. אולם כשאני מהרהר בהם היום, אני מתמלא הערצה כלפי אותם אנשים תמימים ששמרו על מנהג זה (אף כי אין לו כל אחיזה בצווי תורתנו הקדושה) בקפדנות, כאילו היה הלכה למשה מסיני.

מקרים דומים לאלה שקרו במשפחתי, אירעו גם במשפחות אחרות ובכל שכבות האוכלוסיה. רק המילים האסורות בביטוי היו משתנות לפי ההשתייכות לבתי הכנסת. יחיד בית הכנסת אראגון, לא רק שלא ביטא — במשך כל השנה — את המילה ״גאטו״ (חתול) והשתמש במקומה במילה ״פאטו״ (ברווז), אלא שהיה מגן בלהט על החתול הנרדף שחטף את הדגים או הבשר מאחת השכנות. השכנה היתה מצהירה, כמובן בכעס, על כוונתה לתפוס חתול זה בזנבו ולהרגו, ודוד בוכור גאטניו שיצא להגנת החתול היה אומר לשכנה הנרגזת: ה״פאטיקו״ (במקום ״גאטיקו״) מתפלל בבוקרו

של יום ומבקש "פואירטה אב'יירטה אי מוז'יר דיסקויידאדה" (דלת פתוחה ואשה לא־ערנית), והשם יתברך שומע לתפילתו...

בביתו של יוסף נחמיאס, שהיה יחיד בק"ק אראגון למשל, לא היו נוהגים לבשל אורז במשך כל השנה, מחשש שמא יבואו לידי תקלה ויבטאו תוך כדי כך בהיסח הדעת את המילה האסורה "ארוז" (אורז) חס ושלום. רק ביום שמחת תורה היו מכינים תבשילי אורז והיו אוכלים אותם בתיאבון גדול, תוך כדי חזרה בלתי פוסקת על המילה ארוז, ארוז...

אין ברצוני להאריך ולהביא עובדות נוספות רבות על יחידי כל בתי הכנסיות בעיר. אם מחזות אלה התרחשו בין המוני העם, תוך רעש והמולה גדולה, הרי בין בני השכבות ה"אריסטו־קראטיות" קרו מקרים דומים, על רקע כינויי בתי הכנסת, אולם באווירה סאטירית מאופקת יותר. אספר כאן על אחד מהם:

כשהייתי עוד ילד קטן, נהג אבי עליו השלום להביאני כל שבת אחרי הצהרים, ל"ישיבת אירירה" (שנוסדה על ידי הגביר אברהם אריירה), שם נהגו ללמוד מדרש רבה עד שעת המנחה. בגמר תפילת המנחה נהגו יחידים רבים לצאת למרפסת הגדולה של הישיבה ושם חיכו עד שתחשך כדי להתפלל ערבית עם צאת השבת.

פעם אחת תוך כדי שיחה שיבחו יחידים רבים את מעשיו של הנדיב אברהם אריירה, כשלפתע קם הישיש המכובד ח"ם בוכור מאטאלון שהיה ביניהם, ואמר לתדהמתם, שאברהם אריירה הינו גנב בן גנב וממשפחת גנבים. לשמע מילים כדורבנות אלו, נדהמו הנוכחים והשתררה שתיקה בלתי נעימה. לאחר שהקהל, שביניהם היו גם תלמידי חכמים ידועים ומכובדים, התאוששו, הרים ראש הישיבה הנערץ חרב'י יעקב שמואל את קולו בכעס ובפנותו אל חיים בוכור מאטאלון גער בו קשות והזמינו לדין תורה, על שהוציא דיבה על אחד מגבירי העיר המכובדים ביותר.

תעלומת מעשהו של ח"ם בוכור מאטאלון נתגלתה רק כשהעניין הובא לדיון בפני הרב הראשי של שלוניקי אז — חרב'י יעקבאג'י קוב'ו. אברהם אירירה היה יחיד בית הכנסת ק"ק מאיור (מאיורקה) אשר כינויו היה "איל קהל דיל לאדרון" (גנב), וחיים בוכור מאטאלון, שהיה כנראה במצב רוח טוב אחרי סעודת שבת, וכדי לעורר את הנוכחים, כינה אותו בצחוק בשם "גנב בן גנב"; והתקרית שעלולה היתה להתפתח לפרשה רצינית מאד, נסתיימה בצחוק של שביעת רצון.

פרוכת של בית הכנסת "עץ החיים"

Parochet de la Kehila Etz Hahaim

ילד בר מצוה שהולבש
בתלבושת ומצנפת מיוחדות

Bar Mitsva con vestido special, 1936

יום השבת

בערב שבת, היתה נפסקת כל הפעילות המסחרית בעיר, ומחסני ה״אישטירה״ — שם היה מרכז המסחר החקלאי — וכן יתר השווקים, היו שוממים מאדם; הכל היה שקט ככתוב ״קול דממה דקה״.

בשבת לפני עלות השחר היה חרב״י יעקבאג״י קוב׳ו נוהג לשלוח את שמשו יחד עם ה־״אלבאנז״ (שומר ראש, מאלבאניה), כדי שזה האחרון ידליק את מנורות השמן והנרות של בית הכנסת הגדול. מאות יהודים היו נוהרים לבית הכנסת הזה עוד לפני התפילה, כדי לשמוע את שירתם של ה״פייטנים״ ובראשם אליהו נחמה, שמואל מורדוך ו״המוכתר״ דוד אלאלוף, ששרו בערגה את ה״בקשות״ ולימדו את הפזמונים לקבוצות של נערים וילדים.

עם סיום זימרת ה״פייטנים״, החלה תפילת שחרית של שבת; חזנים מפורסמים היו עוברים לפני התיבה כדי לקרוא את פרשת השבוע.

בית כנסת, בו היתה לאחד היחידים שמחה של מצווה כגון חתן, ברית מילה, בר מצווה וכיוצא בזה — היה נוהג להזמין ״פייטנים״ אחדים כדי שינעימו את התפילה בזמירותיהם. שמש בית הכנסת היה נשלח לבית החתן להביאו וללוותו לבית התפילה, והצטרפו אליהם אביו וחותנו. בהיכנסם לבית־הכנסת היה השמש קורא בקול: ״דאלינגואה!״ — פנו מקום לחתן ופמלייתו!

בבית הכנסת של ה״פישקאדוריס״ (הדייגים), הוא ק״ק סיציליה־ישן, היו מוסרים בידי החתן, בעלותו לתורה, ספר תורה מיוחד, והמתפללים היו מכבדים את החתן וספר התורה בקימה. אחרי עלייתו לתורה, קראו בספר התורה המיוחד את פרשת ״ואברהם זקן״, שניים מקרא ואחד תרגום בניגון מיוחד. אחרי התפילה היו כל המתפללים מלווים אותו לביתו, שם כובדו ב״פאסטל״ (פשטידה של ביצים וגבינה מלוחה), ודברי מתיקה, ומי בושם הוזלפו עליהם.

מיד לאחר גמר התפילה וארוחת הבוקר (״פאסטל״, ״בוריקאס״, ביצה ״אינחאמינאדה״, ולעיתים גם ״ראקי״), היו האבות והבנים ממהרים לבתי הכנסת להאזין לדרשות. קהל רב במיוחד היה נוהר לבית הכנסת הגדול ק״ק ״שלום״ כדי לשמוע את דרשתו של חרב״י עמנואל

ברודו. המקום היה מתמלא מפה אל פה. לפני הדרשה נהגו לקרוא תהילים בניגון בהדרכתו של החזן הידוע טובי סוסטיאל. בעונת הקיץ, היה השמש נוהג להציע לקהל כוס מים בהוסיפו "בבקשה לברך".

בגמר הדרשה, עמדו שניים־שלושה מיחידי בית הכנסת בפתח היציאה ובידם עשבי בשמים ("רודה" "רומרו") או לימון (בחורף) להרחה, וכל היוצאים היו מברכים — להשלים מאה ברכות — ומריחים בהנאה.

בצאתו מבית כנסת זה, היה חרב"י עמנואל שם פעמיו לבית הכנסת המכונה "לה קאלאב'אסה" (הדלעת), בו היו מתפללים יוצאי פורטוגאל, כדי לשאת שם את דרשתו השניה. בבית כנסת זה היתה קיימת אגודה לקריאת תהילים בשם "נטע נעמן". (אגודה זאת יסדה אגודת־בת לעזרה הדדית בשם "לה מוטואלה" (ההדדית), ממנה צמחה לאחר זמן אגודת "בני אברהם").

את דרשתו השלישית באותו יום נהג חרב"י עמנואל לשאת בישיבה שהיתה נושאת את שמו, ואשר נוסדה על ידי אברהם מולכו, אחד מהאחים מולכו שניהלו חברה גדולה לעסקי ים וספנות.

בגמר הדרשה, נהג הקהל ללכת לבקר חתנים ו"יחידים" שנולדו להם בנים או בנות. ("אבי הבן" או "אבי הבת"). במקרה ויחיד בית הכנסת היה "ברוגז" עם אבי הבן או הבת, היו משכנעים אותן ומביאים אותו לביקור, ושם משדלים את שניהם להשלים ביניהם. הרחובות היו מתמלאים יהודים בלבוש חג.

בשעות הצהריים, היתה מתקיימת דרשתו של חרב"י דוד אמאריו. לפני הדרשה היו נוהגים לקרוא בפרשת השבוע או פסוקים מההפטרה בניגון המיוחד. כשבית הכנסת היה כבר מלא, עברו לקרוא ב"ספר העונתי": ישעיהו, רות או משלי, הכל לפי תקופת השנה ובניגון המיוחד לכל ספר. הילד שהיה מצטיין בקריאה נכונה ובקולו הערב, היה זוכה בסוכריות מיוחדות (קונפ'יטס). אחרי כן היו מתפללים מנחה.

בישיבת "ארירה" היו מתאספים "פייטנים" (מקהלת משוררים מבוגרים וילדים) כדי לשיר בצוותא שירי קודש ופזמונים שונים בהדרכתו של אליהו נחמה.

בישיבה של ח"ם דוד פנחס, נהגו לקרוא בשבת בבוקר תהילים, אחר כך זוהר ומפסוקי הפרשה עם פירושים. אחרי הצהריים קראו במדרש רבה. ח"ם דוד פנחס בעצמו היה הולך מבית לבית כדי לאסוף את הילדים ולהביאם לבית הכנסת; כך היה גם בבתי כנסת אחרים.

המוני העם נהגו לצאת לטייל — בלבושם הנקי והנאה (אנטארי די שאמאלאדז'ה), נעליהם המצוחצחות, ובתרבוש האדום המגוהץ על ראשם, ליד המזח בחוף הים.

במוצאי שבתות נהגו לערוך "לימוד" כמעט בכל בית; "לימוד" מיוחד היה מתקיים בביתו של "טיאו" (דוד) דניאל אבאסטאדו. היו משתתפים בו — נתן שלם הצעיר (ז"ל, אח"כ פרופיסור בירושלים), אליהו לוי ז"ל (נפטר בארץ), דוד בנבנישתי, יבדל לחיים (שעלה לארץ והיה כאן מנהל בי"ס, ועתה מרכז יד בן צבי בירושלים), ואחרים.

ביקורי רבנים בבתים

מנהג נפוץ היה בשלוניקי לארח תלמידי חכמים בבתים פרטיים. החכם או ה"חונאג'י" (חזן־מקונן), היה נוהג לבוא לבתים פעם בשבוע או בחודש, על מנת לקרוא פרקי תהילים או לאמר דברי מוסר. עקרת הבית היתה לובשת בגדים נאים, מקשטת עצמה, ומכבדת את אורחיה במרקחת מתוקה, מעשה ידיה. ביקורים אלה חיזקו את הניצוץ היהודי בכל בית ובית.

אנשי המעמד הבינוני קיבלו בבתיהם רבנים בעלי דרגה גבוהה יותר, היו אלה רבנים שלמדו בישיבה.

לעשירים אף היתה ישיבה בביתם — ישיבה ממש, עם ספריה של ספרי קודש. את הישיבה היו בונים בדרך כלל, במקום נאה ליד גן הבית. זוכר אני את ישיבתו של חיים שלמה אלחסיד, אליה היו באים ללמוד שלושה רבנים: חרב"י שלמה מולכו, חרב"י אברהם ברכה ורב שלישי שאת שמו איני זוכר עוד. הם עסקו בלימוד במשך כל היום; בערב התפללו מנחה וערבית, ואחר כך הלכו לבתיהם.

עשירי העם היו קשורים בדרך כלל לחכם מסוים שהיה רב המשפחה, ואליו היו פונים בכל פעם שהיתה מתעוררת בעיה דתית או הלכתית בבתיהם, ואף כשהיו להם בעיות כלליות או נזקקו לעצה בנוגע לעסקיהם. לדוגמה: משה מורפורגו, אחד הגדולים שבין סוכני הביטוח בעיר

היה קשור לר׳ משה טאזארטס; בניו של גדליה ארירה, שניהלו עסק מסחרי בעל ממדים גדולים, היו קשורים אל ר׳ יעקב שמואל; הגבירה פ׳אקימה מודיאנו אשר בתרומתה נבנה בית הכנסת המפואר ״בית שאול״, היתה קשורה לר׳ ישראל סטרומזה.

כבוד אחרון לנפטר

רחיצת הנפטר היתה נעשית בבית, והיתה נחשבת למצווה חשובה מאד, ״חסד של אמת״ ומשום כך רבים מבני המשפחות המכובדות בעיר היו חברים בחברות קדושות של רוחצים, והיו רצים ומזדרזים לקיים המצווה כל אימת שבאה לידם.

כל השכנים היו נוהגים לשפוך את המים אשר היו בבית, הן את מי השתיה אשר היו בכדי החרס והן את מי הסבון לרחיצה אשר היו בכלים המיוחדים להם.

מפאת מיעוט בתי החולים היו כ־90% מהחולים נפטרים בבתים. בכל שכונה, היתה קיימת קבוצת אנשים המכונים ״מלליס״ [1] אשר נהגו ללוות את הנפטר ולהובילו על כפיים או על הכתפיים עד בית הקברות. היה זה כמובן לפני שאירגנו את שירותי הלוויה מטעם הקהילה, ומאז — הובילו את הנפטר לבית הקברות במרכבות מיוחדות (מהודרות, יפות ופחות יפות, הכל לפי אפשרויותיה הכספיות של משפחת הנפטר).

ה״מלליס״ הנ״ל נהגו גם לשאת ולתת עם בני משפחת הנפטר על גובה דמי השירות (לוויה, קבורה וכו׳). מחצית הסכום המוסכם היתה מיועדת לחזן בית הכנסת (קהל) ומחציתו השניה — ל״מלליס״, הרוחצים והקברנים.

אחרי שהיו חוזרים מבית הקברות היו מגישים לאבלים ביצה שלוקה (ועדשים) לסעודת ההבראה.

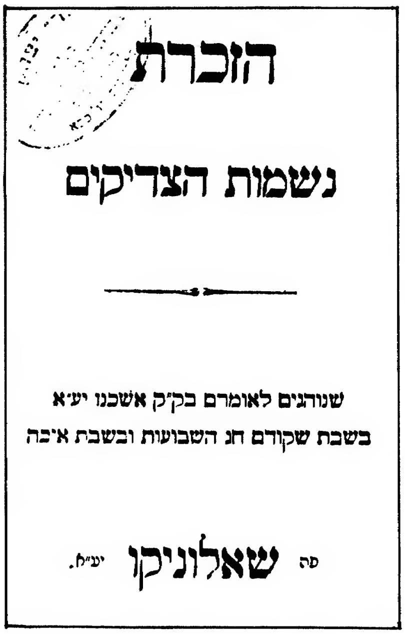
במקרה והנפטר היה ילד קטן, היה סנדקו בברית המילה מביא את סעודת ההבראה, שכללה: לחם, ביצים, גבינה, זיתים, בקבוק יין, (או אם היתה סעודה בשרית — תרנגולת במקום גבינה). זמן מסוים לאחר שגמרו לאכול את הגבינה היו מביאים את האיטריות.

כל מי שהיה בא לנחם את האבלים — במשך ימי השבעה — ביחוד קרובי משפחה, מכרים, ידידים — היה נוהג להביא דגים, בשר, סוכר, קפה, מגדנות וכו׳, לארוחות האבלים.

זה שהיה מביא את הביצים, היה מביא גם צימוקים (שהיו מכבדים בהם את המנחמים, לזכותם בברכה). אם הנפטר היה ״יחיד״ של אחד מה״קהלים״, היו חבריו באותו קהל מביאים איתם, כאשר באו לבקר את האבלים, ביצים קשות וראקי.

בבית הנפטר נהגו להדליק מנורת שמן, ועל כיסא או שולחן הניחו ספרי תהילים או ספרי קודש אחרים, שבהם היו קוראים ולומדים המנחמים.

ביום השביעי נהגו ללכת לבית הקברות, ובשובם משם, הביאו את מנורת השמן מהבית לבית הכנסת והעמידוה לפני ״היכל (ארון) הקודש״, שם היתה נשארת במשך שנה, שנת האבל, ומדי שבת בשבת, היו עורכים ״לימוד״ בביתו של הנפטר, כמובן בהשתתפות רב, ובסופו — היו אומרים תפילת אשכבה וקדיש לזיכרו.

הזכרת
נשמות הצדיקים
שנוהגים לאומרם בק״ק אשכנו יע״א
בשבת שקודם חג השבועות ובשבת א״כה
פה שאלוניקו יע״א.

מציאת גניבות

בעת שחפץ כל שהוא, כגון שטיח, היה נגנב מביתו של יהודי, הוא לא נהג לפנות למשטרה, אלא לאנשים מסוגו של ״פטו״; היו אלה שודדים שהטילו חיתתם על כל התושבים. בדרך כלל, תמורת כופר הגון היו שודדים אלה מצליחים להחזיר את החפצים לבעליהם.

טבעת ה״מושוניס״

המאלאריה היתה נפוצה מאד בעיר משום הביצות הרבות שהיו בקרבתה. כסגולת ריפוי מיוחדת, היו עונדים על אצבעו של החולה טבעת, שהיתה מכונה טבעת ה״מושוניס״. היתה זו טבעת שהיתה שייכת פעם לאדם ששמו היה משה או מושון, ומשום מה סברו שהיתה בטבעת זו, סגולה לריפוי המחלה.

נגד המזיקין

נהגו לשים בפי הבאר צלחות מלאות ״קונפ׳יטס״ (סוכריות ממולאות שקדים), וכן ״מיז׳ר״ (דוחן, מאכל תרנגולים) כדי להבריח את מלך השדים אשמדאי.

חישוב ימי ההריון והלידה

האשה היהודיה בשלוניקי — לפני חמישים־שישים שנה — לא הושפעה עדיין ע״י הרוחות המודרניות, והגבילה עצמה לטיפול במשק ביתה ובגידול בניה, ולא התעניינה בדרך כלל בנעשה מחוץ לכתלי ביתה. הגיעו הדברים עד לידי כך שהיא לא ידעה את התאריך השוטף ואפילו לא את חדשי השנה. היא הרגישה בהתקרב ראש חודש או החגים רק על פי הודעת בעלה ולפי התנועה הבלתי רגילה במשפחה, שהיתה נגרמת ע״י ההכנות לחגים אלה. גם כשהיתה בהריון היתה סופרת את החודשים בהתבסס על החג האחרון שלפני הריונה. לנשים אז היה לוח מיוחד, שאף כי היה פרימיטיבי, היה מעשי, ובו לכל חג היה סמל משלו:

המצה סימלה את חג הפסח והנר את חג החנוכה. מכאן האימרה: ״קיין אינטרה פור לה מאסיקה סאלי פור לה קאנדליקה״ (מי שנכנסה להריון בחודש המצות, תלד בחודש הנרות).

ליל ההילולא של ר׳ שמעון בר יוחאי — באיספאניולית ״לה נוג׳אדה דיל סיניור״ — אדיקה סאלי פור טבת איל לוקו״ [2] (הנכנסת להריון בחודש ההילולא תלד בחודש טבת המשוגע).

החלב סימל את חודש סיוון, בו חל חג השבועות, ובו נהגו לאכול בעיקר מאכלי חלב כגון: ״אינקיוסה״, ״פאסטיל״, ״בוריקה״ (מעשי מאפה ממולאים גבינה וביצים) וכן ״סוטלאג׳״ (מין פודינג של אורז־טחון עם חלב); והפירות את חודש שבט, בו חל ט״ו בשבט. ומכאן: ״קיין אינטרה פור לה ליג׳יקה סאלי פור לה פ׳רוטיקה״ (הנכנסת להריון בחודש החלב תלד בחודש הפירות).

הזעקה הקטנה סימלה את חודש תמוז, בו חל צום שבעה עשר בתמוז (שהיה קרוי בשלוניקי תשעה באב הקטן), והכלה הקטנה סימלה את חודש אדר, שבשבת זכור שבו, היו שולחות המשפחות האחת לרעותה ״כלות קטנות״ (בובות עשויות מסוכר צבעוני). לפי זה היו מחשבות, שמי שהחל הריונה ב״זעקה הקטנה״, תלד בחודש ה״כלות המסוכרות״.

הזעקה סימלה את חודש אב, בשל אבל תשעה באב. ולפיכך, ההרה בחודש הזעקה תלד בחודש המצה.

הבית סימל את חודש אלול, בו היו נוהגים להחליף בתים ולעבור מדירה לדירה. אישה שהרתה בחודש ״הבית״ תלד בחודש ״ליל ההילולא״ (אייר).

הקנים סימלו את חודש תשרי, בו חל חג הסוכות (בשלוניקי נהגו להשתמש בקנים כסכך לסוכה). מכאן האימרה ״קיין אינטרה פור לה קאנייקה סאלי פור לה ליג׳יקה״ (הנכנסת להריון בחודש הקנים תלד בחודש החלב)...

סכין לברית מילה, שלוניקי המאה הי״ח
(מאסף פויכטוונגר, ירושלים)

Cotchio para Berith

״דיבור דיל דיו״

בימינו מלווה כל עיסקה בחוזים חתומים או במסמכים מאושרים ע״י נוטריון ציבורי, ולמרות זאת אנו שומעים לעיתים קרובות על ביטולן, מכל מיני טעמים מצוצים מן האצבע; לא כן היה בשלוניקי, כל העיסקות שהיו נעשות שם — הן על ידי הסוחרים הגדולים ביותר והן על ידי הסוחרים הבינונים או הקטנים — היו מסתיימות בביטוי ״דיבור דיל דיו״ (בשם אלוקים), בלוויית תקיעת כף ואיחולים לקונה שיראה ברכה בעיסקה שעשה.

אביא כאן, לדוגמא, מעשה שהייתי עד לו: אבי ז״ל עסק בשלוניקי בקניית זיתים בסיטונות בחביות ומכירתן בקמעונות לבעלי מכולת ולבעלי חנויות בשוק ה״קאפאן״ ו״בשוק היהודי״. פרנסתו היתה מצוייה בשפע.

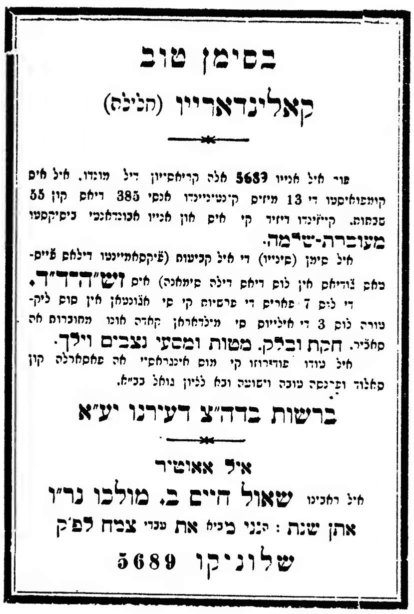
לאחד הסוחרים הגדולים בעיר, שמואל שלום, היה מספר גדול של חביות שהכילו זיתים אשר נראו בלתי טריים ומאיכות לא־טובה; אבי קנה ממנו חמישים ושלוש חביות כאלה (בכל אחת מהן בין 120 עד 130 ״אוקות״) במחיר נמוך, כיאה לזיתים מסוג ירוד. הוא לא שילם דבר באותו מעמד על חשבון הסחורה, הם רק תקעו כף זה לזה והמוכר בירך את אבי כמקובל: ״תראה ברכה בסחורה זו״. ואכן ברכה גדולה ראה אבי בסחורה; כשהחל מריק את תוכן החביות לסלים נוכח לדעת שחוץ משכבה קטנה של זיתים על סף הקלקול, היו כל היתר זיתים טובים, מאיכות מצויינת אשר מחירם היה פי שניים או שלושה מהמחיר שהוא שילם.

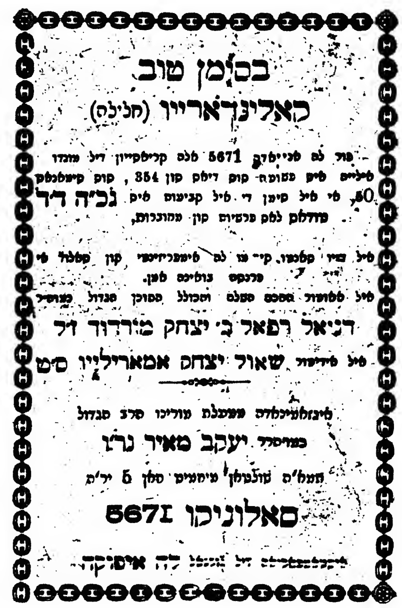
שמואל שלום, הסיטונאי, בראותו את הדבר התקרב אל אבי ובבת צחוק של סיפוק על שפתיו אמר לו: ״רואה אתה, שמואל ברודו, איזה מזל היה לך״?

יתירה מזו: סוחר אחר, וידל לוי, שעסק באותו מסחר פנה אל הסיטונאי והציע לו עבור אותם זיתים את המחיר המלא שלהם. אולם תשובתו של שלום היתה: "כבר מכרתי סחורה זו לשמואל ברודו. אם רצונך בכך פנה אליו, שימכור לך חלק ממנה במחיר שאתה מציע לי". אבי כמובן סירב לעשות זאת וכל חמישים ושלוש החביות הובאו למחסן שלנו. אין צורך להוסיף שאבי הרוויח סכום נכבד בעיסקה זו, ואת שמחתו ליוותה גם שביעות רצונו של המוכר.

הכל נשרף ונמחק

לדאבוננו, נעלמו מנהגים ומסורות אלה, בחלקם הגדול, בלהבות השריפה האיומה של שנת תרע"ז (1917), אשר אכלה כמעט את כל בנייני הקהלים העתיקים; ויתרם — ספו תמו בשואה הנוראה שפקדה את קהילת שלוניקי בשנת תש"ג. יהודי העיר הושמדו במשריפות אושוויץ ויחד איתם נעלמו המידות הטובות של יושר, אחוות אחים, פיקחות וחוסן גופני שהיו כה אפייניים ליהודי עיר מיוחדת זו, וההרגלים והמנהגים המיוחדים שהיוו את הפולקלור העממי האמיתי של יהודי שלוניקי, הפכו לנחלת הספרות.

"חלילה", לוח שנה מיוחד עם מידע מפורט ורשימת התורנויות של הקהלים ב"חברה קדושה".

Calendarios speciales yamados Halila

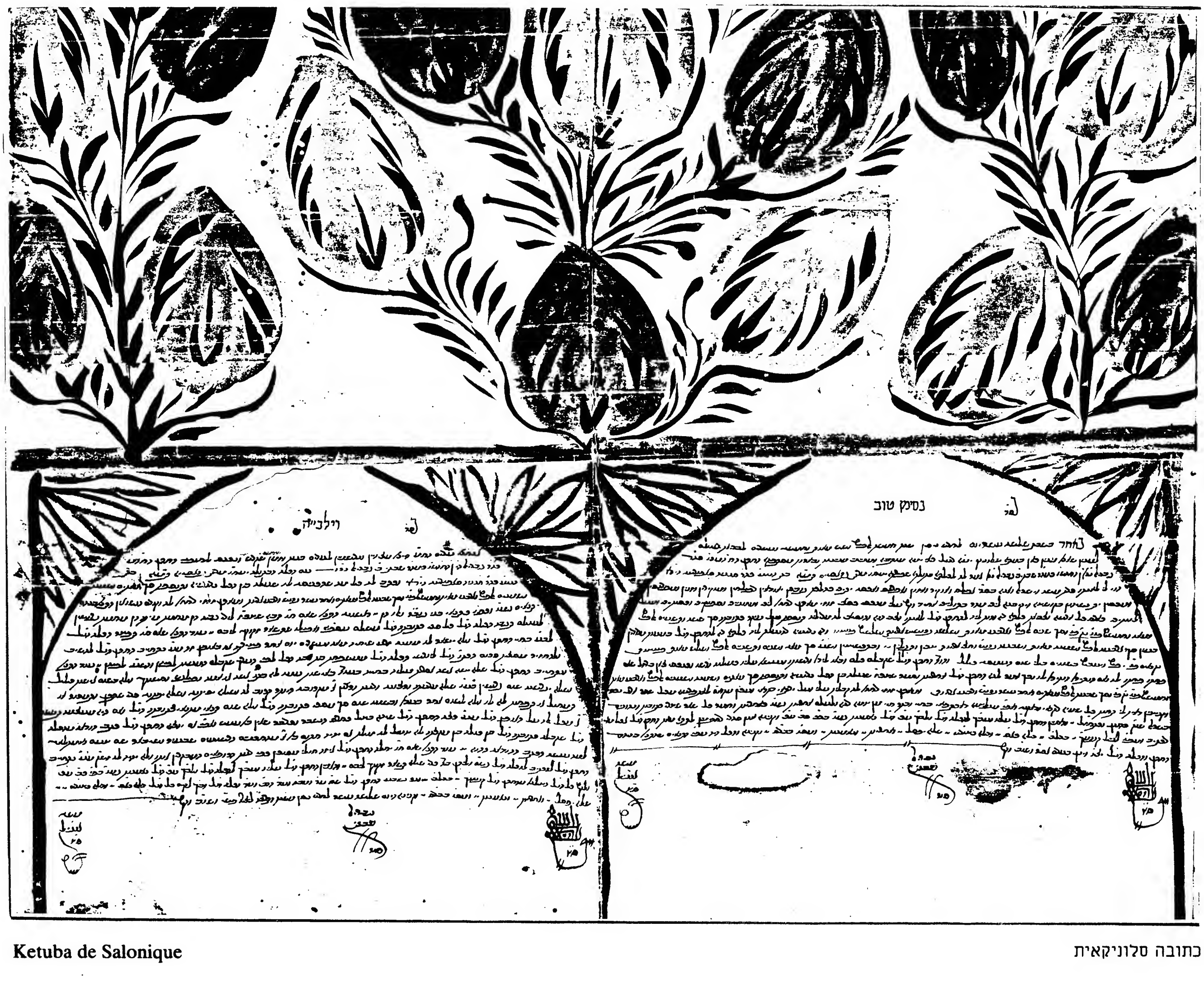
* הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.
1 [או "מעלאליס", שם גזור מהמילה "מעאלה" או "מחאלה", שפירושה שכונה].
2 [לחודש טבת הוסיפו בדרך כלל את הכינוי: "איל לוקו" — המשוגע — כיוון שבשלוניקי היה מזג האוויר מתחלף כל יום, או כמה פעמים ביום, בחודש זה].

כתובה שלוניקאית

[להלן הצילום והנוסח של כתובת ר׳ גבריאל בן החכם השלם ר׳ שבתאי יהושע, שנמסרה לנו ע״י נכדו יעקב יהושע [1].

זו כתובה מעוטרת בפשטות. שלוניקי היהודית נתברכה בכך שלא היו בה הבדלי מעמדות ניכרים מבחינה חברתית, ואף כי היו בה עניים רבים, עשיריה היו מועטים וחסרי יומרות של התנשאות. גם הקישוטים בבתי הכנסת של העיר ובבתים הפרטיים היו פשוטים, התכ־שיטים והכלים האמנותיים השימושיים גם ב״קהלים״ היו צנועים ולא יקרים. התוך היה העיקר ולא הקנקן. בקשר לכך, יש לציין כי השלוניקאים לא השתמשו בדורות האחרונים בארגזים ובנרתיקים מקושטים לספרי התורה כמנהג קהילות הספרדים במזרח, אלא — כמו האשכנזים — נהגו לעטוף את ספר התורה בלבוש צנוע, פרוכת פשוטה, שרק במועדים היו מחליפים אותה בפרוכת רקומה, לעיתים רחוקות, גם בחוטי זהב וכסף.

הדפסנו את הטקסט של הכתובה ככתבו וכלשונו, והבאנו את הערותיו הקצרות של הרב הגאון הירושלמי הנודע ר׳ עובדיה הדאייא זצ״ל, על ההבדלים בין נוסח הכתובה בשלוניקי והנוסח המקובל בירושלים וצפת].

Ketuba de Salonique

כתובה סלוניקאית

בס״ד (בסעייתא דשמייא)

בסימן טוב

באחד בשבת שלשה ועשרים יום לחדש ניסן שנת חמשת אלפים ושש מאות וחמשה ועשרים לבריאת עולם למנין שאנו מונין כאן במתא שאלוניקי יע״א (יכוננה עליון אמן) דעל כיף ימא מותבא ומימי מעינות ובארות מסתפקא, החתן הח׳[כם] המכו׳[בד] כה״ר (כבוד הרב) גבריאל נר״ו (נטריה רחמנא ופרקיה) בן החה״ש (החכם השלם), כמה״ר (כבוד מורנו הרב) שבתי ב׳ גבריאל נר״ו אמר לה לכלתא בתולתא שפירתא יע״חו (יעלת חן וכלילת יופי) מרת גראסייא תמ״א (תבורך מנשים אמן) בת ה״מ (הנבון ומעולה) כה״ר חנניה ספורטה יצ״ו (ישמרהו צורו ויחייהו) הוי לי לאינתו כדת משה וישראל ואנא בס״ד אפלח ואוקיר ואזון ואפרנס ואכסה יתיכי כהלכת גוברין יאודאין דפלחין ומוקירין וזנין ומפרנסין ומכסין ית נשיהו בקושטא ויהיבנא ליכי מהר בתולייכי אחיד וקיים [או וקאים] עלי מנכסי כסף זוזי מאתן דחזו ליכי ומזונייכי וספוקייכי וכסותייכי ומיעל לוותיכי כארח כל ארעא וצביאת כלתא דא והות ליה להחתן הנ״ל לאינתו וצבי דנא והוסיף לה מדיליה תוספת על עיקר כתובתא סך ששה ותשעים אלפים ומאה וחמשים פרו׳[טות] נק׳[ראים] פר׳[נקים] וסך שנים אלפים וארבע מאות ושלשה גרושים אריות ושלשים פרוטות ודא נדונייא דהנעלת ליה כלתא דא להחתן הנ״ל במעות מדודין בעין סך ארבעה אלפים ושמנה מאות ושבעה גרוש וחצי אריות טבין ותקילין ובתכשיטין וש״ע (שמושי ערסא) [2] סך מאה ושנים ותשעים אלפים ושלש מאות פרוטות נקראים פר׳[נקים] יפים וטובים בשווים בלי שום העמסה כלל והודה החתן הנ״ל שקבלם כלם ובאו לידו ורשותו ונעשו עליו כמלוה ורשו וכנכסי צאן ברזל שאם פחתו פחתו ואם הותירו הותירו לו וכך אמר לנא החתן הנ״ל אחריות וחמר שטכ״ז (שטר כתובה זה) שעלה בין הכל נדונייא ותוספת סך מאתיים ושמנים ושמונה אלפים וארבע מאות וחמשים פרו׳ נק׳ פר׳ וסך שבעת אלפים ומאתיים ואחד עשר גרוש׳[ים] ורבע אריות ומאתן זוזי דחזו לה קבלית עלי ועל ירתאי בתראי ועכ״ן מקוא״ם (ועל כל נכסי מקרקעין ואגב מקרקעין) לאתפרעא מכל שפר ארג נכסין וקנינין דאית לי תחות כל שמיא דקנאי ודאקנה ואפילו מגלימא דאכתפאי בחיי ובתר חיי מן יומא דנא ולעלם אחריות גמו׳[רה] כאחריות וחמר כל שאר שטרי כתובות הנהוגים בישראל שו״ק עשויין כהוגן וכתחז״ל הנ״ל ולב״ך (ולבאי כחה) ע״כ (על כל) הנ״ל נאמנות בפי׳[רוש] כ״ב ע״כ וקנינא אנן סהדי דחתימין לתתא מאת החתן הנ״ל כל מאי דכתיב ומפי׳ לעיל קגומ״ו (קניין גמור ומועיל), בדל״ב דלא כא״ס (במנא דכשר למקנא ביה דלא באסמכתא), ודלא כטוד״ש (כטופסי דשטרי) שלא יפסל, ואחריות ונאמנות ומסו׳[ר] בבד״ח (בבית דין חשוב) וקנינא והכל היה עפ״י התנאים שהתנו ביניהם החתן והכלה הנ״ל יצ״ו ויגן בעדם אכי״ר (אמן כן יהי רצון) ישו״ב (ושריר ובריר) וקיים.

שלמה אברהם ס״ט   גבריאל שבתי ס״ט   משה אנג׳ל ס״ט

חתונה בבית הכנסת "מונאסטירליס" (תרצ״ב בערך)

Boda a la Kehila de los Monasterlis

בס"ד

וילב"ה (וידגו לרוב בקרב הארץ)

אנחנו עדים הח"מ (החתומים מטה) היינו מצויין ונרשמין לעדים בעת וזמן שקדש ונכנס לחופה החתן החה"ה (החכם המעולה) כה"ר (כבוד הרב) גבריאל הי"ו (ה' ישמרהו ויהייהו) בן החהש"ו (ההכם השלם) כמהר"ר שבתי ב"י גבריאל נר"ו (נטריה רחמנא ופרקיה) עם הכלה הבתולה יעח"ו (יעלת חן וחסד) מרת גראסייא תמ"א (תבורך מנשים אמן) בת המע'[ולה] כה"ר חנניה סאפורטה הי"ו וכתב לה כל מה שהכניסה לו שעלה בין הכל נדונייא ותוספת סך מאת"ים ושמנה ושמונים אלפים וארבע מאות וחמשים פרו'[טות] וסך שבעת אלפים ומאתיים ואחד עשר גרוש ורביע אריות ומאתן זוזי דחזו לה. וקודם הנשואין התנו ביניהם תנאים גמו'[רים] וכפו'[לים] בתנאי בני גוב"ר (בני גד ובני ראובן) ואלו הן "ראשונה התנו שאם ח"ו (חס ושלום) תבוא שטכ"ז (שטר כתובה זה) לידי גביה הן מחמת מיתה הן מחמת גירושין לעולם תגבה הכלה הנ"ל כל סכי כתובתה הנ"ל במשלם עספ"א (עד סוף פרוטה אחרונה) ואפילו שתשאר זקוקה ליבם... עוד התנו שאם ח"ו תפטר הכלה הנ"ל לב"ע (לבית עולמה) בחיי ההתן הנ"ל ולא ישאר לו ממנה זרע שיחיה מאה ועשרים יום אחר פטירתה אז באופן זה מע'[תה] נתחייב החתן הנ"ל להשיב ולהחזיר מחצית סכום הכתובה הנ"ל ליורשי הכלה הנ"ל ממשפחת בית אביה הכל לפי הערך שקבלם המעות לפיהן והש"ע (השמוש ערסא), לפיהן". עוד התנו ונתחייב החתן הנ"ל "שלא ישא אשה אחרת עליה בחייה בעודה באישות עמו לא בתו'[רת] אשה או אמה ופילגש וחשוקה, ולא בשום אישות כלל ושלא יגרשנה שום גירושין בעו'[לם] שלא מדעתה ורצונה ודעת ורצון א'[חד] מקרוביה היותר קרוב לה ושלא יפתנה כדי שתתן ותמכור או תמחול או תפחות לא לו ולא לשום אחר בעדו ובשמו שום סך מסכי כתובתה הנ"ל ולא שום תנאי מתנאי כתובתה הנ"ל ואם היא מעצמה תעשה א'[חד] מכל אלה על האופן הנ"ל מע'[תה] רצה חתן הנ"ל שיהא בטל כחרס הנשבר וכדבר שאין בו ממש ואפי'[לו] אם יוציא החתן הנ"ל כתב הודאה מהכלה הנ"ל שקיבלה כתובתה הנ"ל בין כולה בין מקצתה לא יועיל לו זולת אם יהיה חתום בו א'[חד] מהחכמים הרשומים שבעיר ושיבאר שם טעם ואמתלאה למה נעשה הכתב הודאה ההוא" עוד התנו "שאם ח"ו יחלה החתן הנ"ל איזה חולי מסוכן כפי דעת הרופאים המבתרין אותו ולא יהיה לו זש"ק (זרע של קיימא) מע'[תה] נתחייב החתן הנ"ל להכתיב להכלה הנ"ל גש"ם (גט שכיב מרע) וליתן בידה כדי שלא תישאר זקוקה ליבם" והאמין החתן הנ"ל עליו ועב"ך (ועל באי כחו) להכלה הנ"ל ולב"ך (ולבאי כחה) ע"כ (על כל) הנ"ל נאמנות גמו'[רה] בפי'[רוש] כ"ב ע"כ ולקיים כל הנ"ל נטלנו מהחתן הנ"ל קגומ"ך (קנין גמור ומועיל) במדל"ב (במנא דכשר למקנא ביה) [3] וגם נשבע החתן הנ"ל ש"ח (שבועה חמורה) ע"ד המב"ה (על דעת המקום ברוך הוא) וע"ד הנ"ב (ועל דעת הנשבעים באמת) וע"ד הכלה הנ"ל וב"ך ע"כ (ובאי כחה על כל) הנ"ל דלא כא"ס (כאסמכתא) ודלא כטוד"ש (כטופסי דשטרי) שלא יפסל ואחריות ונאמנות ומסו'[ר] בבד"ח (בבית דין חשוב) וקנינא היום שלשה עשר לחדש ניסן משנת התרכ"ה ליצירה פש"י (פה שלוניקי יכוננה [עליון אמן]) ושו"ב (ושריר ובריר) וקיים.

שלמה אברהם ס"ט | גבריאל שבתי ס"ט | משה אנג'ל ס"ט

הערות על ההבדלים בין נוסח הכתובה הנ"ל משלוניקי [4] לבין הנוסח הנהוג בארץ ישראל:

א. אחרי מילת "מסתפקא", כתוב "החתן" וכו'. בנוסח הנהוג בא"י (ירושלים, צפת וכו') כתוב "אנן סהדי איך החתן" (עיין סיתהון אה"ע, סי' ס'—ס"א בנוסח הנהוג בעיה"ק צפת, ובשער אה"ע, ל"ג א').

ב. בנוסח ירושלים, כתוב "אנא במימרא ובס"ד". בנוסח א"י אין המילים "דאחיד וקיים עלי מנכסי", אלא "מוהר בתולייכי כסף מאתן דחזו ליכי ועלי מזונותייכי וכו'". ופי' המילים "אחיד וקיים" או "וקאי" נראה הכוונה "חזק ועומד עלי מנכסי", דהיינו לשון שעבוד דמשעבד כל נכסיו ע"כ החיובים כסף המאתן והמזונות וכו' והוא בבחינת מה שנאמר בגמרא "קרקע המיוחד לה לכתובתה", ובמילים אלה שכתב "ואחיד וקאי", הוא כמשמעות ייחוד נכסיו, והוא ליותר חיזוק לשעבוד הכתובה.

ג. "וצביאת כלתא דא והות ליה להחתן לאנתו, וצבי דנא וכו'". יש כאן חיסור, וגב ייתור דברים. מילת להחתן, מיותרת, דפי' "ליה" מובן שהוא להחתן ובנוסח א"י לא כתוב מילת להחתן, רק ליה; ובמילים "וצבי דנא", חסר מילת "חתן" היה צ"ל "וצבי חתן דנא", גם כל המילים האלה "וצבי חתן דנא והוסיף לה מדיליה", אין לשון זה בנוסח ירושלים, רק בנוסח צפת.

ד. "ומאתן זוזי דחזו ליכי קבלית עלי ועל ירתאי בתראי וכו'". בנוסח א"י כתוב בדרך כלל כך: "אחריות וחו"ח שכ"ד קבלית עלי ועל ירתאי בתראי וכו'" וזה כולל כל מה שכתוב בכתובה, לא רק המאתן זוזי, דזה לגריעותא כאילו רק המאתן זוזי קיבל עליו, ולא ע"כ הכתוב בכתובה את התוספת שהוסיף לה מדיליה ועל שאר הדברים שהכניסה לו בכתובה. ובנוסח צפת, יותר מבואר, שכתוב שם: "נמצא סך הכל בין נדוניא תוספת על עיקר כתובה סך וכו' בר ממאתן זוזי דחזו לי והודה החתן וכו' קבלית עלי ועל ירתאי בתראי וכו'", הרי כללו הכל, הכתובה והתוספת וכו'.

ה. בנוגע לתנאים הנהוגים שלא ישא אשה אחרת עליה בחייה אא"כ שהתה עמו עשר שנים ולא ילדה, וכן שלא ימכור וימשכן שום חפץ מחפציה כי אם ברצונה וכן שלא יפתינה שתמחול סכי כתובתה, בנוסח א"י כל זה נכתב בגוף הכתובה עצמה, לא בעמוד נפרד. נוסח שלוניקי יותר רצוי מכיוון שכל זוג יש להם תנאים מיוחדים, שונים אלו מאלו; אך בא"י לא נהגו להכניס תנאים מיוחדים לכל זוג אלא תנאים השווים בכל[5].

ו. בקשר לתנאי הירושה, בירושלים כתוב באופן סתמי, הירושה כפי ההסכמה הנהוגה בעיה"ק ירושלים, ובא"י כותבים בפירוש מקום הדירה, היינו במקום שהוסכם עליו ביניהם, ובנוסח שלוניקי, לא נזכר עניין תנאי הדירה כלל, והיא פלא.

זה מה שראיתי לעת עתה, איזה הערות שנראו לפע"ד וצריך חיפוש מחופש בספרי רבני שלוניקי אם הוזכר שם נוסח הכתובה הנהוגה ביניהם ומה הסמוכות שלהם ולהבין האמת לאמיתו.

עבדיה בכמהר"ש הדאיא.

---

1 [ראה רשימתו בספר זה על העליה השלוניקאית לירושלים במאה הי"ט].
2 כלי מיטה.
3 בכלי שכשר לקנות בו.
4 [כתובה זו שונה בכמה פרטים מהכתובה המודפסת שהיתה נהוגה בשלוניקי בשנים האחרונות].
5 [בשנים האחרונות נהגו גם בשלוניקי — בכתובה המודפסת — לכלול תנאים אלה, שווים לכל, בגוף הכתובה].

יקרא דשכבי

מאת יצחק ש׳ עמנואל

כמו שכתבתי במקום אחר [1] לכל ״קהל״ משלושים ה״קהלים״ שבשלוניקי היתה חברה קדישא, ולפעמים גם חברת קברנים. חבריהן היו אנשים פשוטים, בריאים וחזקים ומסורים לתפקידם. לעיתים קרובות היתה פעולתם מסוכנת בהיותם חייבים להימצא בחדר הגוסס אף אם היה נגוע במגיפה. הם היו פטורים ממיסי הקהילה. בק״ק איטליה ישן נמנו בין הרבנים גם חברי החברה קדישא. חברת הקברנים של הקהל הזה היתה, בסביבות שנת תק״ך (1760), בת שלושים עד ארבעים חברים. היתה להם הזכות למחות על העסקת חזן או ״מזמר״ להתפלל בציבור, אם לא היה רצוי להם. ראש חברת הקברנים היה ידוע בשם ״קאבאר באשי״.

חסד של אמת

מנהג שלוניקי היה לקרוא שלושה חכמים להתיר לגוסס המתקשה למות כל הנדרים והשבועות במעמד בני המשפחה, כי לפי המסורת ממאנת נשמת הגוסס לצאת בטרם יקיים החולה נדר שנדר.

מנהג קדום אחר שמגורשי ספרד הביאו לטורקיה היה לשפוך דרך החלונות את המים שב־כדים שנמצאו בתוך בית הנפטר וגם — בשלושת הבתים הסמוכים לבית מכל צד, כנראה מפני שסברו שמלאך המוות קינח את חרבו במים האלו, או כדי לפרסם דבר פטירת אחד השכנים, ויבואו לעסוק בכבודו. מיד אחרי הפטירה היו מכסים את המראות.

בדורות הראשונים היה שמש הקהל, שאליו היה שייך הנפטר, מודיע על פטירתו לכל חברי קהלו, אולם במחצית השניה של המאה התשע עשרה היו בני המשפחה, או איזו חברת צדקה שלמענה פעל הנפטר, מדפיסים מודעות, בדרך כלל בלאדינו, לפעמים גם באיטלקית או בצר־פתית, להודיע על זמן הלוויה, ומדביקים אותן על כותלי בתי המסחר.

במאה התשע עשרה היו דרי השכונה (״מעלה״ או ״מחלה״) מתארגנים בקבוצות לעזרת חברי החברה קדישא, וכונו בשל כך ״מעללים״. ה״רוחצים״ היו רוחצים את המת בביתו, לפי מנהג ספרד. מספרם עלה לארבעים ושמונה אנשים ושבע עשרה נשים הנקראות ״אימבאנייא־דיראס״. עבודתם היתה נעשית ללא שכר [2]. במות דיין או רב היו רוחצים אותו חכמים וצדיקים ואנשי מעשה. הרחיצה הזאת היתה ידועה בשם ״רחיצה גדולה״.

בדרך כלל הקהל, שאליו היה שייך הנפטר היה מספק התכריכים. אולם לעיתים קרובות היה הנפטר מכין את תכריכיו בחייו בתוספת פיסת בורית (סבון). בזמן המגיפות היו מעבירים את התכריכים השייכים לקופה הכללית, ממת למת. אם הנפטר נהרג ע״י פושע לא היה זוכה לרחיצה והיה נקבר בבגדיו. לא כן אם נהרג מצד המלכות. בדרך כלל לא נהגו כבוד למאבד עצמו לדעת, ולא קוננו עליו.

בזמן טהרת המת היו קורעים ב־ין על אביו ובין על אימו בלי שם ומלכות. מנהג היה בשלו־ניקי ובאיזמיר שמי שמתה עליו אשתו ולה אחות פנויה, לא היו הרוחצות עושות הרחיצה עד שבעל הנפטרת יקדש את אחותה.

לפני סגירת הארון היו הבנים דורשים סליחה מאביהם והיו נושקים את ידו המכוסה בתכ־ריכים. אם הנפטר היה רב מפורסם היו מאות אנשים עוברים ונושקים את ידו.

אם הנפטר היה השני שמת באותו בית בתוך חודש ימים, היו השכנים קונים תרנגול, קוראים חכם לעשות כפרה וקוברים את ראש התרנגול ורגליו ליד קבר רב מפורסם ונותנים את התרנגול לעני או לחכם עושה הכפרה, כסגולה שמישהו נוסף מהבית לא ימות בזמן הקרוב. וכן אם מתו לאדם שני קרובים בזה אחר זה היו עושים כפרה, להשלים שלוש נפשות, וקוברים את הראש ורגלי התרנגול וכו׳ כדלעיל.

נפטר צעיר לימים הונח בארון מצופה לבן, וזקן — בארון מצופה שחור. אם הנפטר היה בחור ולא זכה לחופה היו זורקים ממתקים על ארונו בצאת הארון מביתו. אם היתה צעירה שלא זכתה לחופה היו זורקים ממתקים והיו שמים צעיף לבן וענפי גפן על ארונה.

חרב״י חיים חביב וד״ר קורץ בלוויה

Harbi Haim Haviv i Dr. Koretz en el cimeterio de Salonique.

עוד בסוף המאה השמונה־עשרה היו קיימות מקוננות, בקיאות במקצוען, מעוררות בכי בבית המת. הבנים היו הראשונים שיצאו אחרי המיטה. הנשים לא היו מלוות את המת כלל.

לוויה והספד

אם הנפטר היה דיין, רב הכולל או רב מובהק היו מכריזים על ״ביטול מלאכה״, וכל הציבור, היו סוגרים חנויותיהם ובתי מסחרם והולכים ללוות את רבם. אם הנפטר היה איש חשוב או רב, היו נושאים אותו בידיהם ולא על כתף. אם הנפטר היה רב או דיין היו מביאים את ארונו לחברת תלמוד תורה או לבית כנסת גדול אחר, ושם היו סופדים לו, והחזנים, הידועים בשם ״חזן די מצווה״, להבדיל מחזן בית הכנסת, היו מקוננים עליו ועושים שבע הקפות מסביב לארון בכבוד גדול. אם הנפטר היה רב או ממורשי העיר, או חבר לוועד בית ספר תלמוד תורה, היו מצרפים קבוצת תלמידים של המוסד הזה, לבושים שחורים, והם היו מקוננים קינה בעברית, שנכתבה בדרך כלל במיוחד לנפטר, בדרכם לבית החיים.

כל יהודי בעל חנות או בעל מלאכה היה סוגר מקום עסקו והיה מלווה כל לוויה שהיתה עוברת דרך חנותו או בית מלאכתו, לפחות ארבע אמות. לעיתים קרובות היו מספידים את הנפטר בפתח ביתו, והחזנים, המלווים וכל הקהל עומדים בחצר ובשווקים הסמוכים. המנהג הזה נשתמר עוד עד השריפה הגדולה של שנת תרע״ז.

מנהג שהאימהות היו שמות ספר תהילים תחת כסת הילד בזמן שלוויה היתה עוברת דרך ביתן. אם לילד או ילדה בן שנה או שנה וחצי, שהיה בוכה בלי הפסק, היתה מבקשת מנושאי המיטה לעמוד והיתה מעבירה את הילד או הילדה שלוש פעמים תחת ארון המת לסגולה.

בהגיע הארון לבית החיים היו עושים סביבו שבע הקפות. בכל הקפה קראו תהילים, מזמור צ״א, ותפילת ״אנא בכוח״. לפי רבי יוסף מולכו, שהיה מגדולי החכמים בעיר בשנות ת״ס—תקט״ו, היה מנהג לזרוק בכל הקפה ״פרוטה א׳ של נחושת לד׳ פינות העולם כדי ליתן ירושת המת לבנים שהוליד רוחות רעות מן הקרי ולא יגעו למת״. בדור האחרון היה החזן שם מטבע של כסף על הארון בכל הקפה. בגלל המגיפות התכופות לא היו לפעמים די ארונות ובמקרה כזה קברו את המת בלי ארון, כשהוא שוכב אפרקדן וראשו נוטה קצת לדרום או למזרח, כלומר כלפי ירושלים. מלבד כמה רבנים למשפחת כהן פרחיה, שנקברו קרוב לשער בית החיים הידוע בשם ״לה פואירטה רידונדה״, לא נהגו בשלוניקי לקבור את הכהנים בקצה הגבול של בית החיים.

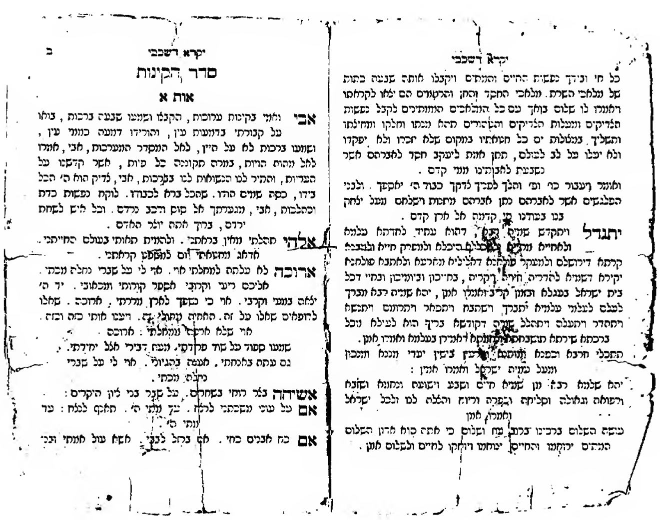
בדורות הראשונים נהגו להספיד לכל איש ואשה ביום הקבורה ובאופן כללי גם בשבת השבעה, במנחה. אם הנפטר היה ירא שמים, בעל תורה או גומל חסדים, היו מספידים אותו גם ביום השביעי לאבלו, בשבת השלושים, וכן לשבעה, לתשעה ולאחד עשר חודש (״קורטאר אניו״) ולשנים עשר חודש. אם הנפטר היה מן החכמים הרשומים, היו החזנים מקוננים לכבודו קודם ההספד ואחריו, בימי החול, מקינות תשעה באב. מנהגי הספד אלו התקיימו עד סוף המאה התשע עשרה ונערכו בבית הכנסת שהנפטר היה שייך לו.

אבלות ואשכבה

בדורות הראשונים היו פרנסי הקהל, שהנפטר היה שייך אליו, מגישים לאבלים את סעודת ה״הבראה״, ובדורות האחרונים — הקרובים. המאכל היה מורכב מביצים מבושלות, פת, גבינה לבנה, שיכר (ראקי) וצימוקים שחורים. את הביצים היו מניחים לפניהם שלימות וקלופות בלי מלח ובלי פילפל. במשך ימי השבעה היו באים להתפלל בבית האבל אנשים חכמים ונבונים שחרית, מנחה וערבית, ואחרי התפילה בבוקר ובערב היו אומרים האשכבה. במשך היום היו באים הרבה אנשים לנחם את האבלים. בני המשפחה היו מגישים להם צימוקים שחורים וקפה טורקי כדי שיברכו בקול רם ״בורא פרי העץ״ ו״שהכל״.

בערב שבת־שבעה היו האבלים נותנים לעניים פת ויין (פאן אי וינו), למנוחת נפש המת. המנהג הזה נשתמר עד הדור האחרון.

בשבת היה האבל יושב במקום מיוחד בבית הכנסת, ואחרי התפילה היה עומד ומקבל תנחומים מהמתפללים שעברו לפניו [3], ובצאתו ליוו אותו אנשי הקהל לביתו. אחרי ארוחת הבוקר רבו המבקרים. האבלים היו קמים בזמן שהמנחמים קראו מיושב מזמור ט״ו שבספר תהילים, ובסיומו היו המנחמים הולכים להם. בצהרים היו עושים סעודה לעילוי נשמת הנפטר והיו קוראים לפחות חכם אחד לסעוד יחד, לברך ולשיר את הפיוט ״ברכי נפשי את ה׳״ לר׳ יהודה הלוי, (פיוט שהשלוניקאים שרים ביום כיפור בין מנחה לנעילה). סעודה כזאת היו עושים גם בשבת לפני

יקרא דשכבי

סדר הקינות

אות א

יקרא דשכבי

קינות שהיו נאמרות בלווית

Endetchas ke se dizian en el accompaniamento.

תשלום השלושים וביום השנה (ייארצייט). גם בהזדמנויות אלו היו שרים אותו הפיוט. בשבת אחרי הצהרים היו הנשים באות לבקר את האבלים.

ביום השביעי אחרי התפילה, היו הולכים האנשים והנשים על קבר המת עם מקוננות וחכם לקונן, לקרוא תהילים ולאמר שוב תפילת האשכבה. כן היה המנהג לאמר האשכבה בכל פעם שהאבל היה עולה לתורה בשבת (בשנת האבל) ובפרט בימים נוראים. אם הנפטר היה ״חכם רשום״ היו מתחילים האשכבה בפסוק ״והחכמה מאין תמצא״ (איוב כ״ח, י״ב), והנוכחים היו קמים לכבודו. בכל שבת במשך י״א חודשים היו מזמנים מניין וחכם שהיה קורא תהילים בבית הנפטר, אומר האשכבה, והאבלים אומרים קדיש. במשך השנה הראשונה לאבלם היו בני המשפחה מביאים בכל ערב שבת, ולפעמים גם ביום שני וחמישי, שמן למאור לבית הכנסת להדליק לעילוי נשמת המת. מנהג קדום היה לצום ביום הייארצייט של האב והאם.

המציבה

מיד אחרי השבעה היו בני המשפחה משתדלים לשים אבן מציבה על הקבר וחרתו בה קינות, חרוזים, (״הלצות״, מלשון מליצה, כמו שכינו אותן רבני שלוניקי). האבנים הכי טובות היו באות מקושטא. בהתחלת המאה השמונה־עשרה היה מחיר אבן פשוטה שמונה גרושים או ״אריות״,

מראה כללי של בית הקברות בשלוניקי

Vista generala del cimeterio jidio de Salonique.

סכום גדול לפי ערך הכסף באותו זמן. לכן לא כל המתים זכו לאבן מציבה וביחוד הילדים והע־ניים. קשה היה להשיג אבן מציבה בזמן המגיפות שהתרגשו ובאו בתכיפות. המפסלים והבנאים היו יהודים.

ביום שנגמר בניין המציבה היו בני המשפחה הולכים לבית החיים ויחד עם הבנאים היו קוראים תהילים וסועדים שם למנוחת נפש המת. המנהג של "גילוי מציבה" לא היה ידוע בין הספרדים לא בטורקיה ולא בקוראסאו.

קדושת בית החיים

כמו שנראה להלן, היה השטח של בית החיים בראשיתו כ־500,000 מטרים מרובעים. בשנת תר"ף (1920) עדיין היה שטחו 358,000 מ"מ בערך. כבכל בתי החיים בטורקיה אז, לא היה בו תכנון מדוייק. כל אחד קבר את מתו באופן כללי על יד אחד מבני משפחתו. כדי לקבוע ולהכיר מקום הקבר, המון העם, וקוראי תהילים על קברי הצדיקים, נתנו שמות וכינויים לחלקות רבות של בית החיים. השמות האלו היו: א) לפי המצב הטופוגראפי. למשל: "בית־החי ב׳ייז׳ו" (בית החיים הישן), "פואירטה ג׳יקה" (שער קטן), "פואירטה רידונדה" (שער עגול), "סירקה איל דירי" (ליד מעבר המים), "יידי בילה" (שבע אסונות), "אל לאדו דילוס מאמינים" (על יד בית החיים למאמינים בשבתי צבי), "אלוס פינוס" (ע"י הארזים). ב) לפי מאורעות היסטוריים. למשל: "אלוס סארנודוס" (קבורי קרבנות העיטוש), "אלה חולירה" (קרבנות החולי־רע), "אלה חולירה גראנדי" (קרבנות החולי־רע הגדולה), "אלוס קימאדוס פ׳ראנסיס" (הנשרפים למשפחת פ׳ראנסיס). ג) לפי שמות רבנים מפורסמים הקבורים באותה החלקה. למשל: מהרשד"ם, רב דיל פישי, רב דיל וידוי, רב סוכת דוד, רב כהנא, רב סאפורטה, אלוס קוב׳וס (מקום קבורת הרבנים למשפחת קוב׳ו), אלה ישיבה דילוס לוויים (מקום מנוחת הרבנים למשפחת בית־הלוי), אלוס גאטיניוס (רבנים למשפחת גאטינייו), אלוס מולכוס (רבנים למשפחת מולכו). ד) לפי שמות של משפחות של גבירים. למשל: סאלמונאס, אלאטיניס, פ׳ירנאנדיס, טיאנוס, מאטאלונים, ב׳אאינאס, ן׳ שושן, יאקואל, ביז׳אס, מודיאנוס, יעקובאג׳י קאזיס, ועוד. בני המשפחה זכרו את שם החלקה שבה נקבר מתם ובאופן זה מצאו את הקבר.

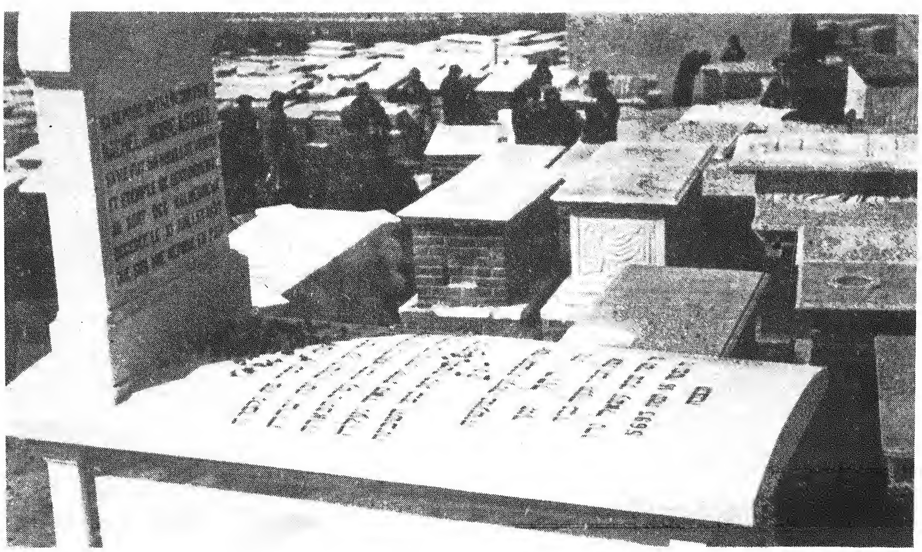
לגבי יהודי שלוניקי לא נפלה קדושת בית החיים מקדושת בית הכנסת. עליו דרכו ובו נקברו רבנים גאוני עולם דור אחר דור והיתה אדמתו קודש. רבים מהמון העם היו באים לבקר ולעלות על מציבות הרבנים, ובוני המציבות היו מתקנים לעיתים קרובות את מציבות גדולי הרבנים ללא שכר.

הרבה יהודים בצרתם היו הולכים ומשתטחים על קברי הצדיקים. לזה היו קוראים "זיהארה". המנהג הזה היה כל כך רגיל שאף עשירים הלכו בעת צרה בלוויית עשרה חכמים להשתטח על קבר רב פלוני. הם האמינו באמונה שלמה שהקב"ה יקבל תפילתם בזכות הרב הקדוש הקבור שם. בגלל הצרות התכופות שבאו על העיר: מגיפות, עצירת גשמים, אויבים וכו', היו הרבנים גוזרים תענית ציבור, ובאותו היום היה כל העם מקצה הולך בלוויית הרבנים והדיינים להתפלל בבית החיים לביטול הרעה.

מפורסמת הייתה בפרט ה"זיהארה" של חודש אלול. כמעט כל יהודי היה הולך עם אשתו בחודש הזה להשתטח על קברי אבותיו ועל קברי הצדיקים. כל מי שלא ראה ה"זיהארה גראנדי", התפילה הגדולה, של כ"ה באלול בבית החיים של שלוניקי לא ראה "זיהארה" מימיו. כמו שכתבתי בספרי "מצבות שאלוניקי" (עמ' 21), "אלפי אנשים ונשים היו הולכים עם רבנים וחסידים, על קברי הצדיקים, מתפללים ובוכים בדמעות שליש, כל אחד ואחד חושב על צרותיו ועל צרות בני משפחתו. העני, המטופל בבנים ומתפרנס בדוחק, המעוברת המבקשת לילד לחיים טובים ולשלום, החולה המבקש רפואה לחוליו, היתומה שהגיעה לפירקה, הסוחר הדואג לפרנסתו, האלמנה העלובה, לפעמים זנוחה על־ידי אחי בעלה, האב המשתוקק לראות בנותיו נשואות, הכלה הנכנסת לחופה ומבקשת להיות מאושרת עם אלוף נעוריה, האשה חשוכת הבנים, הבחור שילך לשירות צבאי ומתפלל לחזור בשלום, הגביר החושב לנסוע לעסקיו או לרפואתו, וכולם יחד עם הרב הזקן המלווה אותם היו שרים במנגינה הבוקעת מליבם 'למענך עשה ולא לנו ולשוכבי מערה', או 'אבות העולם קדושינו קומו במרץ, ובקשו עלינו רחמים ועמדו בפרץ' וכו'. אחרי התפילות היו נותנים צדקות ופונים לביתם באמונה שלימה שבזכות הקדושים לא תשוב תפילתם ריקם, וכל אחד היה מברך את חבירו: 'תזכה לשנים רבות' ובברכת להתראות באותו מקום בשנה הבאה".

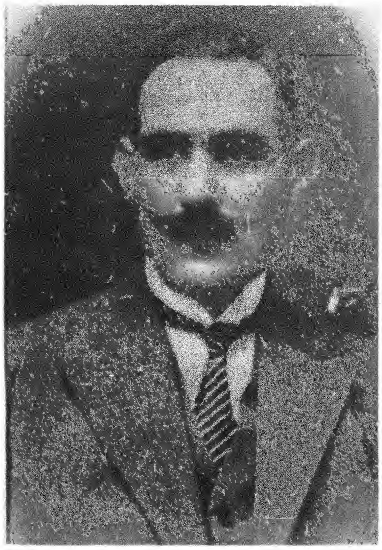
בית החיים וחורבנו

היישוב היהודי בשלוניקי היה אחד מהיותר עתיקים באירופה. גולי ספרד מצאו שם קהילות מאורגנות ולהן בית חיים. שטח בית החיים היה מתחיל מיד מאחורי חומת העיר מצד מזרח. מורשי הקהילה קנו דור אחר דור שטחים גדולים שסיפחו אותם למגרש המקורי. בשנת תר"ם (1880) היה שטח בית החיים כ־500 אלף מטר מרובעים. בשנות 1889—1893, הפילה העיריה את חומת העיר מצד מזרח, הרחיבה את הרחוב (שהיום נקרא שדרות האוניברסיטה) ובנתה שם את בית הספר האמידיאי שהיוונים הפכו אותו לאוניברסיטה. העיריה הטורקית השתמשה בחלק מקרקע בית החיים להרחבת הרחוב ולבניין בית הספר. היו מן הזקנים שטענו שאף השתמשה באבני בית החיים לשם כך. באיזור הזה היו קבורים רבים ממגורשי ספרד. ההיסטוריון הישיש

מצבה מתרצ"ג בבית הקברות הישן

Tomba del anio 1933.

שם טוב שאלתיאל מפעילי החברה קדושה

Chemtov Chaltiel miembro i presidente de la Hevra Kedocha.

יוסף נחמה, כעת בן תשעים שנה ומעלה, העיד שבבחרותו ראה את מציבת הרופא אמאטוס לוזי־טאנוס. עוד בזמן הטורקים סללו רחוב שהבדיל את בית החיים לשנים.

היוונים מצידם לקחו להם חלקה אחרת בשביל אגודת התעמלות "היראקליס". בשנת תרע"ז נשרף רוב העיר, והמהנדס הצרפתי E. Hébard שהוזמן ע"י העיריה לייעוץ, המליץ להחרים את כל בית החיים. בשנת תרצ"ג (1933) אחרי כמה עקירות וגזילות צומצם שטח בית החיים ל־357,796 מ"מ. בשנת תרצ"ד, אחרי כמה דחיקות וכפיות מצד העיריה, אולצו מורשי העדה להסכים לכך שהעיריה תסלול רחוב של עשרה מטר רוחב בתוך בית החיים הנקרא "לה פואירטה רידונדה", כדי ללכת לשכונת הפליטים היוונים שקיימאל פאשה גירש מאנאטוליה. רצו ראשי הקהילה להציל את קברו של הרב הכולל ר' בנימין עשאל הנפטר בשנת הת"ן, שהיה קרוב לרחוב הנסלל, אולם היוונים הרחיבו הרחוב לשמונה־עשר מטר וחיללו גם קברו של הרב הגדול הזה. בשנת תרצ"ו הודיעה העיריה לקהילה באופן רשמי שכל בית החיים, שבינתיים הצטמצם לשטח של 298,541 מ"מ, הוחרם לצורך האוניברסיטה. אחרי משא ומתן ארוך ומר, הסכימה הקהילה לתת לאוניברסיטה שטח של 12,300 מ"מ בחינם. בשטח הזה היו קבורים כמה רבנים מפורסמים. עצמותיהם יחד עם עצמות מתים אחרים עם אבניהם הועברו לבית החיים הנקרא "סינייור ז'אק" בכבוד גדול (מארס 1938). אחרי זה אסרה העיריה ליהודים לקבור מתיהם בסמוך לאוניברסיטה ולשכונת הפליטים.

כך היה המצב כשהגרמנים נכנסו לשלוניקי בשנת תש"א (1941). היוונים שחמדו את בית החיים זה שנים, מצאו שעת הכושר, והצליחו, הודות לעזרת הנאצים, להחרים את כל שטחו. אפשר להבין צרת היהודים בימים ההם. כל מי שיכול הלך בדמעות שליש להוציא עצמות אבותיו אחרי ששילם מס מיוחד לגרמנים. העיריה נתנה להם חלקה במקום אחר הנקרא זייטינליק. במקום הזה קברו את כל העצמות יחד במקום מיוחד. הרבנים וגבירי העדה הוציאו עצמות כמה רבנים מפורסמים שקברו אותם קרוב לעצמות כל העם, והקהילה העמידה להם שתי מציבות לזכר עולם.

בצדק כתב העיתונאי היווני G. Sporidi, בתחילת שנת 1955, בעיתון Ethnos באתונה: "אנחנו היוונים הרסנו את בית הקברות היהודי" [5]. היוונים, לדאבוננו הגדול, לא התחשבו עם כמה וכמה אנשים חשובים שהיו קבורים שם ואשר בחייהם הקריבו עצמם לא רק לטובת היהודים כי אם גם לטובת היוונים. למשל, קברו של ד"ר מואיז אלאטיני שהעסיק בבתי חרושת שלו מאות יוונים והתייחס אליהם באחווה. קברו של הרופא סינייור ז'אק, שטיפל גם בחולים יוונים וכו'.

אסרו על היהודים להעביר את מציבות האבן, אף לא את המציבות של הרבנים הגדולים, לבית החיים החדש [6]. האוצר הגדול הזה, מאה אלף מציבות בערך, היה הפקר. היוונים לקחו את האבנים האלו והשתמשו בהן לצרכיהם, והגרמנים סללו בהן דרכים ובנו בריכות מים.

עם חורבן בית החיים איבדו יהודי שלוניקי את הארכיון היותר חשוב שנשתמר לקהילה הגדולה הזאת במשך 450 שנים האחרונות. האבידה היא לא רק ליהודי שלוניקי כי אם גם לספרדים וליהדות בכלל הואיל ושלוניקי היתה עיר ואם בישראל שממנה יצאה תורה לכל הבלקן ולמוריאה. על אבידה כזאת נאמר "חבל על דאבדין ולא משתכחין".

---

1 השווה עמנואל, "גדולי שלוניקי לדורותם", 1936, עמ' כ"ה—כ"ז, ובעיקר — המבוא שכתבתי לספרי "מצבות שאלוניקי", ח"א, תשכ"ג, עמ' 11—26. הוספתי כאן כמה הוספות חדשות.

2 אדיבות אברהם אמארילייו שקיבל מאביו הרב שאול אמארילייו.

3 [ולפני כן, ישבו המנחמים לידו ואמרו מזמור "ה' מי יגור באהליך"].

4 ראה עמנואל, Precious Stones of the Jews of Curaçao, עמ' 133.

5 אדיבות אברהם אמארילייו ז"ל.

6 המחבר ואחיו חיים הי"ד העתיקו מאות כתבות של בית החיים לפני חורבנו שיצאו לאור בספר בשם "מצבות שאלוניקי".

משפט צדק
מאת מיכאל מולכו

חכמינו, הרבנים, היו כה מפורסמים בחוש הצדק ובאי־משוא הפנים שלהם, עד כי גויים רבים היו פונים אליהם לפסוק בסכסוכים שהיו להם עם יהודים. הם בטחו בכך שה־רבנים ישפטו ביניהם בצדק, יותר מאשר ה״קאדי״ וה״חאקיימי״ בבתי המשפט הטורקים.

וכך קרה יום אחד מעשה ב״פאזוואן״ (שומר אלבאני), אשר חשד ביהודי אחד כי גנב ממנו שעון ״פירייול״ בעל עשרה מכסאות, כפי שהיה נהוג אז, וכן גם את ה״קיוסטיק״, שרשרת עשוייה כסף, שנלוותה אליו. הפאזוואן פנה איפוא לרבי שאול מולכו, שהיה ראש מועצת הרבנות הראשית יחד עם רבי אברהם טיאנו [2] ורבי מרדכי בכור מאטאלון.

הרב מולכו אף כי הביע ספיקותיו בסיכויי הגילוי של החפץ הגנוב, מן הטעם הידוע כי המעז לגנוב מעז גם להישבע לשקר, קרא אליו את היהודי החשוד. הלה מיהר והתייצב בפני כבוד הרב הראשי בכבוד גדול.

אז פנה רבי שאול אל השמש שלו ואמר לו בקול־רם: ״אמור לאותו אדם כי ׳טעות הגוי מותר׳; שיענה ׳לא׳ על כל שאלותי וידאג להוציא את החפץ הגנוב מביתו על כל מקרה שלא יבוא״.

היהודי הנחשד על־ידי הגוי, קיבל עידוד מדברי הרב, אשר פתח לו פתח של ״היתר״, ענה בשלילה על כל שאלות הרב מולכו, כששמחה גלויה שפוכה על פניו.

— ״האם לקחת את השעון ואת השרשרת של איש זה?״

— ״לא, אדוני הרב״.

— ״ואינך יודע לפחות מי גנב אותם?״

— ״לא, כבוד הרב...״

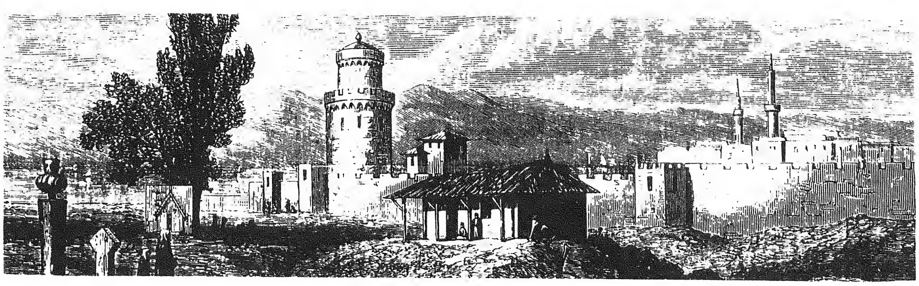
אחרי שעמד היהודי בחקירה הזאת, פנה רבי שאול לגוי, ואמר לו כי נתן ליהודי ארכה של שלושה ימים כדי שיהרהר היטב במעשיו ויודה על עוונו, בטרם יטיל עליו את העונש החמור.

שעות ספורות לאחר מכן שלח הרב את שמשו לבית היהודי לומר לו, שימהר ויוציא את החפץ היקר מביתו, ״כפי שייעץ לו בזמן המשפט״, פן יבקש הגוי לערוך חיפוש בביתו. היהודי ענה לשמש כי הוא כבר דאג לכך מן הרגע הראשון ונקט באמצעי הזהירות הדרושים.

למחרת, הזמין רבי שאול בדחיפות את הנתבע וציווה עליו בקולו הרועם להביא אליו מיד את החפצים הגנובים כדי למנוע חילול האומה וחילול ה׳, ואם לאו — יטיל עליו חרם.

ואכן היהודי אחוז המורא והפחד, הביא מיד לרב את השעון ואת שרשרת הכסף.

ביום השלישי התייצב הגוי בפני הרב לדעת את תוצאות החקירה, ומה גדולה היתה שמחתו כשראה לפניו את חפציו. הוא לא חדל מלברך את ה״חכם באשי״ והבטיח חגיגית כי לא יטור שום טינה ליהודי אשר ה״שטן״ הכשיל אותו בעבירה. הוא יצא מעל פני הרב כשהוא צועד בפסיעות קטנות אחורנית וכשהוא מחווה קידות שוב ושוב לכבוד הרב הראשי...

* הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [ראה ״תקוותנו״, גיליון 1, קיץ תרצ״ה (1935)].

2 [מיכאל מולכו העתיק את טעות הדפוס שב״שלשלת רבני שלוניקי״ לר׳ דוד פיפאנו, דף ז׳, ע״ב (בסוף ״חגור האיפוד״); הכוונה לר׳ אברהם שיראנו, כפי שמופיע במפתח השמות, שם, דף ח׳, ע״א].

החרם על ג'יליבי לובין [1]

לפני למעלה ממאה שנה, חי בשלוניקי סוחר, עשיר מופלג, ושמו ג'יליבי [2] לובין. הוא היה אדם יהיר וקמצן מאד. ביתו המפואר נמצא ב"מידאן די לובין" [3], סמוך ל"קהילה די לוס פישקאדוריס" [4], בדיוק במקום שעמד, לפני הדליקה הגדולה [5], ביתו הגדול של מאטאלון, ליד "תלמוד תורה".

יום אחד, החליט הג'יליבי להאיר יותר את דירתו, ומבלי לבקש רשות מאיש, קרע חלונות בביתו לצד בית־הכנסת. הגזבר, בלווית משלחת מ"פני הקהילה" יצא מיד לקבול בפני "בית דין של חזקות" ולדרוש לחייב את הגביר לאטום את פתחי החלונות. הדיינים בחנו את הדרישה הזאת ומצאו כי היא צודקת, ושליח בית הדין יצא להודיע ללובין כי אין רשות בידו לפתוח חלונות לצד בית הכנסת וכי עליו לסגור אותם.

הגביר לא ייחס כל חשיבות לצו בית הדין. לאור מצב זה, הביאו "יחידי" בית הכנסת של הדייגים את העניין בפני הרב הראשי — רב הגדול או רב הזקן כפי שהיה מכונה אז — חרב"י שאול מולכו.

הרב שלח לקרוא לג'יליבי לובין וזה הופיע בפניו.

— "מדוע אינך נשמע לדין תורה?" שאלו הרב.

— "משום שחלונות אלו אינם מפריעים לאיש".

— "אולם לפי הדין, אינך צודק!".

— "אתה יכול לפנות ל'חוקיומיט' !" [6].

לאור עזות־פנים זו, התרה בו חרב"י שאול לחזור בו פן ינקוט באמצעים אחרים.

היתה אז בשלוניקי חבורת אנשי זרוע צעירים, חסונים ואמיצים, שהיו ידועים בשם "בריונים" [7]. בחורים אלה היו מלאי רוח קנאות תוססת בכל הקשור בכבודם של תלמידי חכמים. בכל פעם שנודע להם כי יהודי מסויים לא נשמע לרב — היו הולכים לביתו, מזהירים אותו, זורקים אבנים ומאיימים עליו בצורות שונות, עד שהיה מקבל עליו את הדין. "בריונים" אלה, משמשמעו כי ג'יליבי לובין לא עשה מצוות הרב, הלכו בחצות, השליכו אבנים על ביתו וגרמו למהומה.

כשנודע לרב על פעולת הבחורים, ביקש מהם להימנע מלעשות דבר היות והוא עצמו יטפל בעניין זה. היה זה ביום שלישי בשבת.

באותה תקופה נהגו יהודי שלוניקי לקנות קמח בכל יום חמישי בשוק "איל קאפאן" ולשו בצק ללחם עבור כל השבוע. חרב"י שאול מולכו היה עני מאד, הוא הסתפק — כמאמר חז"ל — בפת במלח וקיים את התורה מעוני. באותו יום חמישי, ביקש ה"רב הזקן" מהרבנית לאפות את כל הבצק לפיתות־של־שבת. למחרת, יום השישי, הניח את כל הפיתות בשלושה סלים, שלח את שמשו ל"תלמוד־תורה" וקרא אליו משם שלושה מלמדים. "אנא", ביקש מהם, "יטול נא כל אחד מכם סל ויבוא עמי".

שלושת המלמדים נשאו איש איש סל מתחת לזרוע, והתקדמו לעבר ביתו של ג'יליבי לובין, כשהרב הולך בראשם. עוברי אורח שראו אותם, את הרב הראשי ובני לווייתו, החלו ללכת אחריהם, ועד שהגיעו לביתו של לובין, נוצרה כבר תהלוכה גדולה.

חרב"י שאול ניגש לחדר המדרגות וקרא בקול: "האם לובין בבית?".

יצאה הגברת: "יסלח כבוד הרב, הוא איננו; כבר יצא אל השוק".

— "יהי כך. האם את אשתו?".

— "כן, אדוני החכם, אני".

— "כשיחזור בעלך, אמרי לו, שיקח כיכרות לחם אלו לכבוד שבת, כדי שיהיה לו מה לאכול, כי על אשר לא ציית לתורת־משה הריהו בחרם ונידוי".

אמר והלך. מיד התפזרו כולם והשאירו את סלי הלחם לרגלי המדרגות. האישה נותרה נרגשת ונפעמת. בצהריים, כאשר בא בעלה, סיפרה לו כל מה שהתרחש בבוקר, מבלי לגרוע

דבר. משסיימה, התעלף ג׳יליבי לובין, נפל ארצה ללא רוח חיים, וכל המאמצים להחיות את נפשו עלו בתוהו.

אחרי מותו, נמוג כל עושרו של ג׳יליבי לובין כמלח בתוך המים. שנים רבות לאחר מכן עוד סיפרו זקני העיר בהתרגשות את המעשה המרגש בג׳יליבי לובין וה״רב הזקן״.

מסכת כתובות

עם פירוש

רשי ותוספות

נדפס עתה מחדש באותיות חדשות נעשו לדרישת ובקשת והשתדלות מפרנסי ומנהיגי הזמן של תלמוד תורה יעא לזכות את הרבים ללמוד וללמד לתלמידים ה ישמרם זכות הרבים תלוי בם וצדקתם עומדת לעד כן יהי רצון אמן

בשלוניקי

תחת ממשלת אדונינו המלך שולטן אחמד ירום הודו ותנשא מלכותו אכי״ר

בשנת ההסו ליצירה

שלשה כתרים הם וכתר שם טוב עולה על גביהם

בדפוס כה״ר ... אברהם בכ״ר ידידיה גבאי כף נחת זלה״ה

מסכת כתובות, דפוס אברהם בר׳ ידידיה גבאי, תס״ז

---

* הערות בתוך סוגריים מרובעים [ ] הן של העורך

1 [ראה ״תקוותנו״, גיליון 4, י׳ אב תרצ״ה (1935)].

2 [כינוי בטורקית לאדון].

3 [כיכר גדולה שנקראה על שמו].

4 [בית הכנסת של הדייגים ; כך היה מכונה ק״ק סיציליה־ישן].

5 [של שנת תרע״ז (1917)].

6 [לממשלה, לבית המשפט].

7 [בשלוניקי היו מבטאים בריונים, בפתח].

החכם המקובל ממדרש "לה פלאס'ה" [1]
מאת פלוני

חרב"י יהושע הכהן פרחיה [2], היה אחד מרבני שלוניקי אשר זיכרם נשמר בלב המוני העם במשך שנים רבות. הוא נפטר בו' באייר תק"ע (5570) והוא אז בן 39 שנים בלבד. תלמיד חכם זה הספיק במשך חייו הקצרים לפעול גדולות ולעשות מעשים כה רבים וחשובים שעד ימינו אלה מוזכרים שמו ומעשיו בכבוד ובהוקרה.

בזמנו היתה שלוניקי מוקפת חומה עתיקה; סימטאותיה היו צרות, מפותלות ומקורות ע"י גגות הבתים שמשני צידיהן; הבתים היו בנויים זה לצד זה ופתחיהם לצד חצר משותפת גדולה ומסביב לה גדר אבנים גבוהה. היהודים גרו בשכונותיהם המיוחדות; מהם שהקדישו את חייהם ללימוד תורה, ומהם שעסקו במלאכת כפיים. המרכז המסחרי היה אז "לה פלאסה", שנמצא בלב השכונות היהודיות. הרבנים הראשים שהיו ממונים אז על הכולל (הקהילה היהודית) היו: ר' יוסף בן יעיש, ר' אברהם גאטיניו ור' יוסף הכהן בן ארדוט, שהיה מכונה רב כהנא.

מסופר על הרב יצחק פרחיה, כי באחד הלילות, בהיותו שקוע בלימוד הזוהר הקדוש (גירסא אחרת: בלימוד גמרא), נרדם וחלם חלום. ובחלומו שמע קול אומר אליו: "צא החוצה, הבט השמימה וראית כוכב אחד מזהיר יותר מיתר הכוכבים, סימן הוא כי בקרוב ייוולד לך בן שיהיה אור לישראל". ואכן תשעה חודשים לאחר מכן נולד לו בן ויקרא שמו בישראל יהושע, והוא גידל וחינך אותו בתורה, בקיום מצוות ומעשים טובים. עוד בהיותו צעיר לימים הצטיין יהושע ביזמתו, במידותיו התרומיות ובמעשי חסידותו. במהרה עלה במעלות התורה ואף החל להורות בישיבה. לא עברו שנים רבות וישיבתו הפכה למרכז רוחני חשוב, בה למדו אברכים מוכשרים תלמוד ופוסקים ולאחר מכן יצאו לכהן כרבנים ודיינים בעיר ובממלכה. ר' יהושע הצטיין גם כדרשן שריתק את שומעיו בנועם דבריו ובהסבריו ההגיוניים והמתקבלים על הלב.

נוהג היה ר' יהושע בחסידות גדולה והעם חשב אותו לקדוש אשר רוח ה' שורה עליו, היודע את העתיד לקרות, ואשר ניסים נעשים לו.

ר' יהושע נהג לשבת מידי יום בישיבה שב"קהל די לוס פישקאדורס" (ביכ"נ של הדייגים) [3] שם חיכה לשובם של הדייגים אשר היו מביאים איתם את ציד יומם. הוא היה מתפלל איתם ועובר לפני התיבה ואח"כ היה דן ביניהם ופותר כל בעיה או סיכסוך שהיו מתעוררים אצלם.

✶

המוכתרים הטורקים של השכונות היו נוהגים באותם הימים לעצור כל אדם ברחוב, ואם לא היתה בידו קבלה המוכיחה ששילם את המס לממשלה — הוא ה"כאראג'" — היו אוסרים אותו מיד. יום אחד, קרה כי יהודי שלא היתה בידו קבלה כזו, ברח מפני המוכתרים ונכנס בבהלה לישיבה של "קהל די לוס פישקאדוריס" בשעה שר' יהושע היה שם.

— "מה קרה לך?" שאל הרב.

— "המוכתר רוצה לתפוס אותי", השיב היהודי.

באותו רגע נכנס המוכתר לישיבה ובידו סכין להכות את היהודי.

— "מחורם! תיבש ידך!", קרא הרב לעברו.

המוכתר הנדהם, קפא על מקומו בלי יכולת לזוז או לעשות תנועה כלשהי.

יהודים אחדים שהיו אז בישיבה, ביקשו מר' יהושע לסלוח למוכתר אף על פי שהעז להיכנס למקום קדוש ובידו סכין. הרב נענה לבקשתם, סלח למוכתר הטורקי וזה האחרון מיהר להסתלק מהמקום — לאחר שידו חזרה לאיתנה — נפחד ומרטט כעלה נידף.

✶

ר' יהושע החליט בליבו לבנות בית מדרש במרכז ה"פלאסה", הוא השוק היהודי, אשר ישמש כבית תפילה לכל הסוחרים והעובדים באיזור. אמר ועשה; הוא פנה אל הציבור ובהיותו בעל השפעה גדולה אסף תוך זמן קצר את הסכום הדרוש לבניית בית המדרש.

ביום שהתחילה הבנייה הופיעו לפתע שני ייניצ'ארים (חיילים טורקים) וחקרו:

— "חכם, מה אתה בונה?"

— "בית תפילה לאלוקי אברהם", ענה הרב לצאצאי ישמעאל, "והרישיון בידי!"

— "טוב הדבר שיש לך רישיון, אך אין זה מספיק. תן עשר לירות לכל אחד מאיתנו, אחרת..."

— "אין לי אפילו פרוטה אחת לתת לכם, ואינני יכול לתת לכם, כיוון שאלה כספים בשביל האל, עשו מה שאתם רוצים..."

החיילים הסתכלו עליו בעינים זועמות, חרקו שן ועמדו נבוכים. השמש, שראה כי הם זוממים רעה על הרב, התקרב אליהם והפיס דעתם על ידי הבטחה שהם יוזמנו לסעודה ביום בו תיערך חנוכת בית המדרש.

בית המדרש הוקם על תילו וביום חנוכתו הצטופפו מאות סוחרים, בעלי מלאכה ועובדים, בין כתליו כדי לשפוך שיחם לפני ריבון העולמים. ר' יהושע הסתכל בהנאה במעשה ידיו והודה לה' על אשר זיכהו להגיע ליום המאושר הזה. לפתע הגיעו שני היניצ'ארים וכהרף עין תחבו לתוך כפו של השמש, שעמד סמוך לפתח, מטפחת שבקצה קשור כדור אקדח [4].

— "תן זאת לחכם", אמרו לו בקול מאיים. השמש חש בחומרת המצב, ניגש לתיבה שעליה עמד הרב והתפלל, ושאל אותו מה בדעתו לתת להם כדי שיסתלקו.

— "אין לי אפילו אגורה שחוקה לתת להם, שיעשו מה שליבם חפץ", הפטיר הרב.

אחד היניצ'ארים בשמעו את תשובתו של הרב מפי השמש, התפרץ לתוך בית המדרש אך כשהגיע לתיבה, הסתכל אנה ואנה בחפשו את הרב — אך התיבה היתה ריקה. בחמתו התחיל מצעק:

— "איפה החכם? איפה החכם!"

חברו שעמד בחוץ הצביע על הרב באצבעו וקרא אליו: "הנהו שם! הריהו לפניך, על התיבה!". החייל שהיה בפנים חזר, הסתכל לכל הצדדים ולא ראה דבר. אולם כאשר יצא החוצה והביט פנימה שב וראה את הרב עומד וקורא ליד התיבה. השניים מיהרו להיכנס שוב לבית המדרש, שהיה מלא מתפללים, אולם כשפנו לעבר התיבה — התיבה היתה ריקה.

— "בשם אללה!" צעקו השניים, ובשלפם את חרבותיהם פנו אל היהודים שהיו אותה שעה בבית המדרש: "או שתמסרו את הרב או שנהרוג את כולכם!".

באותה שעה התגלה ר' יהושע בפניהם ואמר: "הנה אני כאן. אין לי פרוטה לתיתה לכם, עשו כרצונכם..."

השניים הביטו זה על זה בתדהמה, ואמרו: "בוא נסתלק, נראה מה שנוכל לעשות אחר כך!" הם עזבו את בית המדרש, ויהודי שנקלע בדרכם שמע אותם אומרים: "הערב נהרוג את הרב הזה!" מיד רץ אותו יהודי אל ביתו של ר' יצחק חסיד [5], חותנו של ר' יהושע, והעמידו על חומרת הסכנה הנשקפת לחתנו: "אנא, הוציאהו הלילה מביתו, עד יעבור זעם!" אמר לו. ר' יצחק, סיפר לר' יהושע על האיום אך הלה לא התרגש מדברי חותנו וקרא בפניו את הפסוק "אל תירא מפחד פתאום ומשואת רשעים כי תבוא". אולם לבסוף נעתר להפצרותיהם של חותנו ואשתו, ולפנות ערב לקח את טליתו ויצא מביתו.

— "לאן הולך כבוד הרב וטליתו בידו בשעה זו?" שאלוהו עוברים ושבים, והוא השיבם:

— "שני אנשים ימצאו את מותם הלילה ליד פתח ביתי וככהן לא אוכל מחר בבוקר לעבור ליד גופותיהם כדי ללכת להתפלל; משום כך אני עוזב את ביתי הלילה להתארח אצל קרובים!"

ואכן, בערך בחצות הלילה הגיעו שני חיילים טורקיים שיכורים ונעמדו לפני פתח ביתו של ר' יהושע.

— "אני אהרוג אותו!" צעק האחד.

— "לא, אני אהרוג אותו!" צעק האחר.

— "לא, כי אני אהרוג אותו!" צווח הראשון.

— "אני"...

— "לא, אני"...

תוך כדי כך החלו לריב, להיאבק ולקרוא למהלומות, ולפתע — נשמעו צעקות בדמי הליל. שני היניצ'ארים תקעו כל אחד סכינו בבטן רעהו, ושניהם נפלו מתבוססים בדמם לפני ביתו של הרב.

ק״ק אשכנז הקרוי מדרש ״לה פלאסה״ (אחרי השואה)

La Kehila La Plassa (Achkenaz)

✶

תלמידו של ר׳ יהושע, ר׳ יוסף אברהם שאלתיאל[6] מספר על שנה אחת בה פקדו מחלות קשות את יהודי העיר. ר׳ יהושע היה מבקר את החולים בלווית רופא והיה מביא איתו תרופות ומצרכים. כשראה חולה שמצבו מסוכן, ביקש ממנו שיקרא את שלושה עשר העיקרים בכוונה רבה מתוך דביקות ואמונה שלימה. ואכן כל חולה שעשה כמצוותו החלים מחוליו. אז צץ בראשו של ר׳ יהושע, הרעיון של ייסוד חברה לעזרה לחולים עניים בשם קופת ביקור חולים. הוא רצה להקים את האגודה על יסודות כלכליים איתנים ולשם כך פנה לסוחרי העיר בבקשת סיוע, אולם אלה לא נענו לו ביד רחבה כפי שציפה. הוא ידע שסוחרי העיר מקבלים את האשראי, שלו הם זקוקים בשביל מסחרם, משוק הכספים בקושטא. הוא החליט איפוא לנסוע לשם כדי להשפיע על הבנקאים בעיר הבירה, להפסיק אשראי זה, ועל ידי כך להכריח את סוחרי שלוניקי לתמוך באגודה שיסד.

בהגיעו לבירה פנה לעבר ביתו של הרב הכולל. חייל טורקי, צורר יהודים, כהפגנת זילזול בר׳ יהושע, החל מטיל מימיו לפני דלת הכניסה.

— ״הטל מימיך, בני, הטל מימיך!״ אמר ר׳ יהושע בניחותא. ואכן הצורר עמד שם ולא פסק מלהטיל מימיו.

קהל עוברים ושבים, טורקים ויהודים, שראו את הטורקי הסובל קשות, פנו בבקשה אל הרב שיסלח לו.

— ״רצונכם שיפסיק להטיל מימיו? בבקשה, שלא יטיל מימיו יותר״. ואכן כך היה, החייל הטורקי הפסיק מאז להטיל מימיו, וכעבור שלושה ימים מת.

שני מעשים מופלאים אלה עוררו הדים רבים בכל העיר ומפה לאוזן הגיעה שמועתם עד השולטן. במהרה, בא פקיד מטעם חצר המלכות אל הרב הכולל — שם השתהה ר׳ יהושע — ושאל את הרב השלוניקאי למטרת בואו. אמר ר׳ יהושע: ״רצוני שהאשראי הניתן לסוחרי שלוניקי יופסק עד להודעה חדשה מצידי״. ובקשתו זו אושרה מיד.

עם שובו של ר׳ יהושע לשלוניקי, פנו אליו סוחרי העיר וביקשו להתפייס איתו.

— ״אני מסכים להתפייס״, אמר, בתנאי שתפרישו 20% מהמחזור שלכם כסיוע לקופת ביקור חולים״. הסוחרים נענו עתה לבקשתו, ורעיון הקופה קם והיה. מיד נשלחה הודעה מתאימה לרב הכולל של קושטא והאשראי לסוחרי העיר חודש כמימים ימימה.

✶

כאות להוקרה הרבה שרחשו יהודי שלוניקי לרבי יהושע הכהן פרחיה, נקבע בכניסה של המדרש ״לה פלאסה״ לוח זיכרון ועליו נחרתו שורות אלה: ״זכינו לבנות מחדש מקדש-מעט זה אשר נוסד והוקם לראשונה על ידי ר׳ יהושע הכהן פרחיה זצ״ל. בית מדרש זה שכונה מדרש דה לה פלאסה נהרס בדליקה של שנת תרע״ז ועתה הוקם מחדש הודות ליוזמת ועד בית המדרש ובסיוע של ועד הקהילה״[7].

---

* הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [ראה: ״אקסיון״ 20.11.1932; ״איל פואיב׳לו״ 28.11.1932; ״תקוותנו״, כ״ד מנחם (אב) תרצ״ה (23.8.1935)].

2 [מחבר ספר שו״ת ״ויקרא יהושע״, דפוס עץ החיים, שלתיקי תרמ״ב, הכולל גם שו״ת משל בנו ר׳ אהרון הכהן פרחיה שנפטר בעודו באיבו. בהקדמה כותב בנו השני ״החכם השלם והכולל הדיין המצויין״ ר׳ יצחק הכהן פרחיה: ״הן בהיותי קטן המוטל בעריסה הוסר המצנפת הורם העטרה... ומזקנים אתבונן שמעה אזני גדולים מעשיו [של אבא] יראת חטאו קודמת לחכמתו... וכמה יגיעות יגע ואזן ותקן בעירנו זאת קופת ביקור חולים יב״ץ (יכון בצדק)... [נפטר] שישה לח׳[דש] אייר מש׳[נת] תק״ע, ואחי אהרון... עלה לשמים ביום ח׳ לח׳[דש] אדר התקע״ג״. את הספר הגיה וערך ״החה״ש (החכם השלם) והכולל, אין גומרין עליו ההלל, עצו״ר (עצום ורב) תמים בנש״ק (בנן של קדושים) כמה״ר אברהם בכמה״ר יצחק ברכה הוא מסדר סדר המערכה״. ר׳ אברהם ברכה אף פרסם בספר זה חידושים על כמה סימנים של יורה דעה מדף ס״י ב׳ עד דף ע״ה ב׳. המפתחות נערכו ע״י ר׳ שמעון מנשה, שעלה אח״כ לירושלים והוציא שם לאור את ספרו ״שם משמעון״].

3 [ק״ק סיציליה ישן היה קרוי ״איל קהל די לוס פישקאדוריס״].

4 [היה זה איום מקובל אז, לאמור: כופר או מוות!].

5 [בעל ספר ״אהל יצחק״].

6 [מחבר הספר ״יוסף לאברהם״].

7 [הכתובת היתה בעברית. הנוסח המובא כאן תורגם מהתרגום האיספאניולי].

צדקה תציל ממוות — אלאטיני והזקן [1]

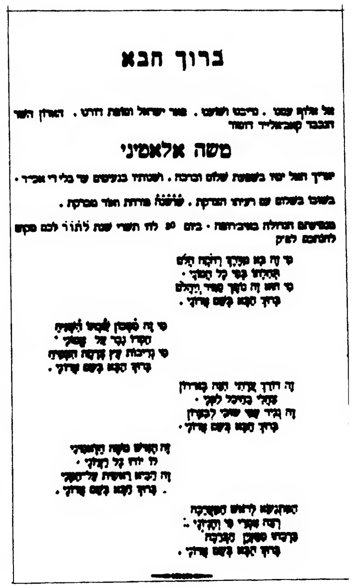
הגביר משה אלאטיני היה מפורסם בשלוניקי; כל אשר שיחר לפתח ביתו בבקשת עזרה או סיוע לא הושב ריקם. כך נראה יום אחד יהודי זקן פונה לעבר חווילתו של אלאטיני כשפניו מליאות עצבות ויאוש. אותה שעה עמד משה אלאטיני על סף ביתו כשמזוודותיו ארוזות והוא יוצא להפליג באניה למרסיי, לנסיעת עסקים דחופה ביותר. באותם ימים, היתה רק הפלגה אחת לשבוע משלוניקי למרסיי. האניה עמדה להפליג בכל רגע ואלאטיני, שהבין כי הזקן עולה אליו לבקש עזרה, רמז לשמשו להעניק לו שני "לבנים" [2] ולשלחו. אולם הזקן בבכי תחנונים ביקש מסיניור אלאטיני להתעכב אך דקה אחת ולקרוא את המכתב שהיה בידיו, בטרם יחליט לתת נדבתו.

אלאטיני שהיה בעל לב רחום, פתח בחיפזון את המעטפה וקרא את האיגרת, בה נאמר כי לזקן המוכ"ז בת שהגיעה לפרקה זה לא מכבר ונתארסה לאלמן, אולם אין לו לזקן אף פרוטה לתת לה כנדוניה, והכותב מבקש מסיניור אלאטיני להלוות לו חמש לירות במטרה להחזירן בתשלומים קטנים. אלאטיני לא השיב את פני הזקן ריקם ונתן לו את הסכום. הזקן חתם על שטר חוב ואל־אטיני מיהר לעלות למרכבתו שדהרה לעבר הנמל.

אולם רבה מאד היתה אכזבתו משנתברר לו כי איחר את האניה. הוא חזר מלא כעס אל ביתו וגער בעובדיו על כי הניחו לאותו זקן לעכבו ברגע האחרון. העובדים היו כה נזופים ועצובים עד כי כמה מהם נשבעו כי יתפסו את אותו זקן ויפליאו מכותיו.

למחרת, הלך אלאטיני אל משרדו ועודו זעף. הוא עבר על הדאר שנתקבל והנה הבחין במברק מצרפת השואל בזהירות רבה אם סיניור אלאטיני הפליג באניה למרסיי. מסתבר, כי אותה אניה שהוא היה אמור להפליג בה, עלתה בחצות הלילה על שרטון ונטרפה בים על כל צוותה ונוסעיה.

לתדהמתו ולשמחתו של אלאטיני לא היה גבול. הוא ציווה לחפש מיד את הזקן ולהביאו לפניו. עובדיו יצאו בהולים למצוא אותו, אולם הלה, שהגיעה אליו הידיעה כי אלאטיני איחר את האניה בעטיו, נמלט מביתו בבהלה, ולא נודע היכן הוא. רק משנתייצב הגזבר של בית אלאטיני, יוסף יהודה, בפני אשתו של הזקן והבטיח לה נאמנה כי בדעתו של אלאטיני לתת לבעלה מתנה, וסיפר לה על הצלתו, ניאותה לגלות את מקום המחבוא של בעלה — בבית העלמין. המרכבה ובה כמה ממשרתיו של אלאטיני אצה לעבר בית הקברות. ליד אחת המצבות עמד לו אותו זקן ואמר תהילים עם משפחות אבלות שעלו לקברות יקיריהן. משהבחין הזקן בפמליה המתקרבת והכיר ביניהם את אנשי ביתו של אלאטיני, הניח מידו את ספר התהילים וניסה למצוא לו מסתור מאחורי אחת המצבות. האנשים הנוכחים במקום ניסו להתערב ולהציל את הזקן מידי "רודפיו", אולם יוסף יהודה, שהגיע למקום באותו רגע גילה להם את מטרת בואם. הם נטלו, איפוא, את הזקן והעלו אותו עמם למרכבה שמיהרה לביתו של הגביר. אלאטיני לחץ את ידי הזקן והודה לו על שבגללו ניצל מטביעה. נפעם ונרגש מדבריו של מיטיבו מצא הזקן בקושי מילים כדי לענות ולומר: לא אני הוא שהצלתיך; זכות הצדקה היא שגרמה, כמו שנאמר "וצדקה תציל ממוות".

ברוך הבא
משה אלאטיני

שיר לכבוד משה אלאטיני ורעיתו בשובם ממסעם באירופה, תשרי תרל"ה

Poesia en honor de Moise Allatini

1 [ראה "איל מיסאז'ירו", 30 בספטמבר 1940, בחתימת "מים"].
2 [מטבעות, אגורות].

משפט שלמה של ר' יעקבאג'י קוב'ו י

באותן השנים כיהן חרב"י יעקבאג'י קוב'ו זצ"ל כרבה הראשי של שלוניקי; פיקח היה וחריף, אדם בעל אבחנה ותבונה רבה שידע להתהלך עם הבריות. בזכות אופקיו הרחבים, אישיותו וכשרונותיו, היה מכובד ונערץ גם על ידי התושבים הטורקים והיוונים; אפילו "דספוט" העיר (הכומר הראשי) מנהיגה הרוחני של העדה היוונית נמנה על ידידיו ומוקיריו.

בימים ההם נתגלעה מחלוקת ונפל ריב בין שני כפריים יוונים ועל רקע זה סערו הרוחות בעיר. וכך היה המעשה: כפרי יווני עשה את דרכו לשלוניקי ברגל כשלפתע שמע שעטות פרסות סוסים. הוא הסתכל וראה מרחוק עגלה קרבה. כשחלפה על פניו קרא לעבר העגלון:

— "אתה נוסע העירה?".

— "כן", השיב העגלון.

— "התרצה להסיעני בעגלתך? אני עייף ואינני יכול להמשיך ברגל".

— "בחפץ לב, אחי", ענהו העגלון.

במשך כל הנסיעה שוחחו השניים ביניהם על דא ועל הא עד שהגיעו לאכסניה שבעיר ושם מסרו את העגלה לידי בעל המקום. לאחר מכן, פנה כל אחד לעברו, לנוח מעמל הדרך, לאכול ולטפל בענייניו.

אחרי כרבע שעה, בא אחד מהם אל בעל האכסניה וביקשו להאכיל את הסוס ולהכין את העגלה לנסיעה, בהוסיפו: "אני ממהר, עלי לצאת לדרך בעוד כחצי שעה לכל המאוחר". האכסנאי ניגש מיד למלא אחרי בקשת האורח. זמן קצר לאחר מכן ניגש האורח השני — בעל העגלה האמיתי — אל האכסנאי, וביקש ממנו למזוג לו כוס קפה; בעשותו זאת סיפר לו האחרון כי בעל העגלה ביקשו להכינה לנסיעה.

— "מי הוא בעל העגלה?" שאל האיש בתמהון.

— "אני יודע?" ענה האכסנאי, "האיש שאיתו הגעת והיה איתך בעגלה".

— "אבל אני הוא בעל העגלה!" צעק היווני, "אתה תהיה אחראי אם ייגרם לי נזק כלשהו".

האכסנאי, בראותו שנקלע למצב ביש, השיב:

— "אני לא אמסור את העגלה לאיש מכם אלא לאחר שתבואו ביניכם לידי הסכמה".

בינתיים הגיע בעל העגלה המדומה והאכסנאי פנה אליו ברוגזה:

— "מדוע הבאת עלי צרות צרורות! אתה טוען שהעגלה היא שלך והשני טוען שהעגלה שלו. לא אמסור אותה לאף אחד משניכם; קודם כל תגיעו לידי הסכם, ואחר כך נראה!..."

בעל העגלה האמיתי יצא מכליו מרוב רוגז והתרגשות, צעק בכל כוחו והטיח כלפי השני מילות גנאי קשות: "שקרן, גזלן, איך אתה מעז לומר שהעגלה שלך?" השני לא טמן ידו בצלחת עד שלבסוף הגיעו לידי מכות.

בסופו של דבר, בראותם שאין באפשרותם להגיע לידי הבנה, החליטו לפנות אל הכומר כדי שזה ישפוט ביניהם. כשבאו לפניו טענו שניהם שהעגלה שייכת להם ושניהם נשבעו כי אכן דוברים הם אמת... בפני מצב כזה לא ידע הכומר מה עליו לעשות, כשלפתע נזכר בחרב"י יעקבאג'י. מיד, ישב וכתב לו איגרת שבה הסביר לו את פרטי המקרה וביקשו לחוות דעתו ולפסוק מי משני הכפריים הוא בעל העגלה. את האיגרת שלח לרב באמצעות שליח, שאליו נתלוו שני בעלי הדין.

הרב, לאחר שקרא את האיגרת, חקר את שני הכפריים, אולם — לשווא; שניהם טענו בעקשנות את אותן הטענות. משראה שאין תועלת בחקירה נוספת, שינה את תכסיסיו. הוא ביקש משני הכפריים לצאת לאולם הסמוך ללשכתו והודיעם שיקרא להם במועד מאוחר יותר "אחרי שישקול את טענותיהם". אותה עת המה המקום ממבקרים, ולא עבר זמן רב ושני הכפריים נתערבו בקהל הרב וכל אחד מהם שקע בשיחה עם הנוכחים בפינות שונות של האולם.

חרב"י יעקבאג'י שוחח עם עמיתיו שישבו בלשכתו, ביניהם ר' רפאל בנבנישתי, ר' דניאל בוטון ור' שמואל שמחה. אחרי כמה רגעים, כשהשאון באולם החיצוני הגיע לשיאו, קם הרב מכורסתו, צעד לעבר פתח האולם, סקר רגע את הקהל ולפתע קרא במלוא גרונו:

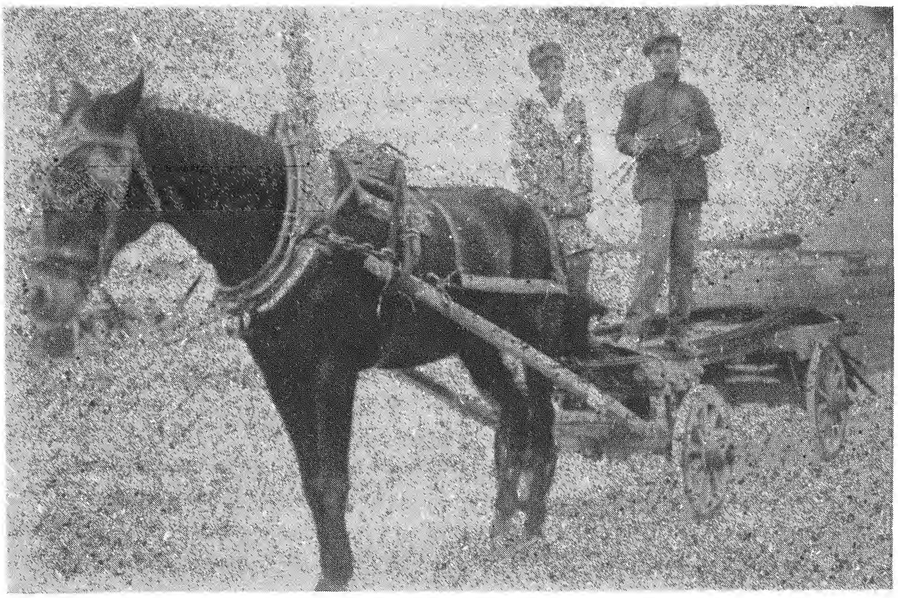
"אראבאג'י" (עגלון)!

— "כן אדוני!" ענה מיד בעל העגלה, בעוד חברו הרמאי נשאר דומם במקומו ללא תגובה.

— "הוא הוא בעל העגלה" — אמר הרב בפסקנות, ומיד ישב והכין דין וחשבון בשביל הכומר ובו הודיע לו על תוצאת פעולתו וכן ביקשו להעניש את הכפרי הרמאי וכפוי הטובה.

אין צורך להוסיף שהשקרן ביקש סליחה מהרב על מעשהו אולם על אף זאת הוא ריצה את עוונו בבית הסוהר.

משפט זה הוסיף עוד יותר על פרסומו של חרב"י יעקבאג'י קוב'ו בין היהודים והלא־יהודים כאחד.

1 [ראה "תקוותנו", י"ז באב תרצ"ה (16/8/35), סיפור דומה מסופר על ה"נודע ביהודה"].

קאנטיגה די נוג׳י די שבת [1]

איל דייו דישו קי בואינו אירה, מונדו קי אוב׳יירה, איל קריאו סיילוס אי טיירה, דישו אלה לוז קי פ׳ואירה, דיאה פרימירו די שבת. חי, חי, חי, דיאה פרימירו די שבת.

ב׳ינגאן לאס אגואס אפארטי, די טוד׳ה לה פארטי, פ׳ואיגו קון אגואה נו סי אמאטי, דישו איל דייו ריי קומאנדאנטי, דיאה סיגונדו די שבת. חי, חי, חי...

איל קריאו דוס לוזיס בילייאס, פארה קי ארילומברין איליאס, קריאו סול לונה אי איסטריליאס, פ׳רוטוס אגאן קריסיר אילייאס, דיאה טריסירו די שבת. חי, חי, חי...

איל דייו דישו לוב׳ייאס קי אוב׳ייראן, אי איל לאס בינדישירה, לה מאר די פישי סי אינג׳ירה, אב׳יס בולין פור לה טיירה, דיאה קואטרינו די שבת. חי, חי, חי...

די לה טיירה יירב׳ה סאלגה, אי ב׳ידרוראס אייגה, ארב׳וליס פ׳רוטוס קי אגאן, אי קון סימיינטיס קי סאלגאן, דיאה סינקינו די שבת. חי, חי, חי...

די לה טיירה בהמות קיטו, חיות סירפיינטיס איל קריאו, קון פ׳ורמה ג׳ינטיס סי מוג׳יגואין, אין איל עולם פודיסטין, דיאה סיז׳ינו די שבת. חי, חי, חי...

דייו באראגאן סין אסימיז׳אנסה, איל קריאה אי נו קאנסה, איל קריאו טוד׳ה קריאנסה, מוס דייו איל שבת פור אולגאנסה, פארה קי אולגימוס אין שבת. חי, חי, חי...

דייו גראסייוזו אי פיאד׳וזו, אליגריאה אי גוזו, מוס דייו שבת פור ריפוזו, לו דייו אה סו פואיב׳לו אירמוזו, פארה קי ריפוזימוס אין שבת. חי, חי, חי...

סימין די יעקב איסקוז׳יטיס, שבת מוס דאטיס, איל מונדו פור נוס איזיטיס, ריחמימוס אסיגון דישיטיס, אז פור איל זכות די שבת. חי, חי, חי...

ריחמימוס קי סו טו סיירב׳ו, סולו אטי סיירב׳ו, פור שבת קורו קומו איל סיירב׳ו, סי נון מיריסקו נון סיירב׳ו, אז פור איל כבוד די איל שבת. חי, חי, חי...

קאנטיגה די נוג׳י די אלחאד [2]

איל דייו אלטו קון סו גראסייה, מוס מאנדי מונג׳ה גאנאנסייה, נו ב׳יאמוס מאל ני אנסייה, אה נוס אי אה טוד׳ו ישראל.

בינדיג׳ו איל דייו אבאסטאד׳ו, קי מוס דייו דיאה אונראד׳ו, קאד׳ה שבת מיז׳וראד׳ו, אה נוס אי אה טוד׳ו ישראל.

רוגו אל דייו די קונטינו, קי איסטי אין נואיסטרו טינו, נו מוס מאנקי פאן ני ב׳ינו, [3] אה נוס אי אה טוד׳ו ישראל.

הב׳וס קי סוש פאד׳רי רחמן, מאנדאמוס אל פאסטור נאמן, קי מוס סיאה און בואין סימן, אה נוס אי אה טוד׳ו ישראל.

ב׳יניד׳ טוד׳וס אג׳ונטימוס, אה סו נומברי בינדיזירימוס, אי די איל דימאנדארימוס, לה בינדיסייון די ישראל.

רוגימוס נוג׳י אי דיאה, קי מוס די גוזו אי אליגרִיאה, קון טוד׳ה לה קומפאנייאה, אה נוס אי אה טוד׳ו ישראל.

אה דייו אב׳רי טו סילליירו, אי דאמוס מונג׳ו דינירו, קי סיימפרי די טי איספירו, קי איריס סאנטו אי פ׳יאיל.

דאמוס סינייור טו בינדיסייון, קון לה ב׳אינה קונדיסיון, אמוסטראמוס טו סאלב׳אסייון, דיל מקדש אריאל.

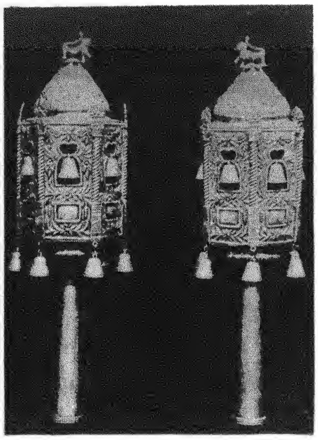
לייה איסביין אבאסטאד׳ו, לוקי אב׳ימוס פאסאד׳ו, מאנדאמוס אה איל אונטאד׳ו, משיח די ישראל.

מיכאל שר ישראל, אליהו וגבריאל, ב׳ינגאן ג׳ונטו קון איל גואל, אה סאלב׳אר אה ישראל.

קאנטיגה די שבועות [4]

ה׳ דייו פודירוזו, ריי פ׳ואירטי אי טימירוזו לייאמו אה משה פאסטור פ׳יאיל, פור דאר ליי אה ישראל.

משה אלוס סיילוס סוב׳ייו, קוארינטה דיאס איסטודייו, נו קומייו נאד׳ה ני ביב׳ייו, פור ריסיב׳יר לה ליי דיל דייו.

דימונים, שלוניקי המאה הס״ז

חיתול לספר תורה, שלוניקי תרצ"ב

ישראל איל פואיב'לו סאנטו, סינטייו קון טימבלור אי איספאנטו, דייס מאנדאמיינטוס אין סיני, דיג'וס די בוקה די ה'.

ייו טי קיטי די איסקלאב'אז'י, נו אגאס נינגון אימאז'י, אוטרו דייו נו פואידיס סיר־ב'יר, אפ'ין קי סו פ'ולור נו אגאס סוב'יר.

איל נומברי דיל סאנטו דייו, קי ב'ידאס אי סאלוד טי דייו, נו לו ג'וריס אין ב'אנידאד, ני אין מינטירה ני פ'אלסידאד.

דיאה די שבת סיטין דיאה, ריפוזה טו אי טו פ'אמיאה, נינגון לאב'ורו נו אראס, ני ב'ינדיראס ני מירקאראס.

פאדרי אי מאדרי דיב'יס אונראר, ב'ייז'וס אי סאב'ייוס ריספיקטאר, איז'ו סוס אי פאדרי סיראס, לוקי אזיס ריסיב'יראס.

נו מאטאראס ני רוב'אראס, די זנות טי אלישאראס, מינטירה נו פואיד'יס אב'לאר, ני עדות פ'אלסו אטיסטאר, ביין די אוטרוס נו דיזיאר, מוז'יר אז'ינה נו קוב'דיסייאר.

סי איסטוס קומאנדוס גואדראראס דיאס מונג'וס אלארגאראס.

קאנטיגה די שבועות [5]

נוסח א'

ייו פור איל מדבר ב'ידי ארילומבראר, לאס טאב'לאס די לה ליי ב'ידי אבאשאר.

אי מיראד, אי מיראד, קי סינייור איס משה רבנו, קי סוב'ייו אי אבאשו אה לוס אלטוס סיילוס.

מלאכים די לוס סיילוס לו קיירין קימאר, נאסידו די מוז'יר, קי בושקה אין סאנטידאד ?

אי מיראד, אי מיראד...

ב'ין אקי טו משה, טינטי די מי סיאה, ייו טי איסקאפארי, קי ליס אב'ליס אונאס אב'לאס קי ליס אגראדי.

אי מיראד, אי מיראד...

מלאכים דיל סיילו, לי טיינין סילו, נאסידו די מוז'יר, קי בושקה אין סיקריטו ?

אי מיראד, אי מיראד...

ב'ין אקי טו משה, ב'ה אנדי פרעה קיטה אה מי פואיב'לו, קיירו קי ב'יאן לאס אומות, קי איי דייו אין איל סיילו.

אי מיראד, אי מיראד...

נוסח ב'

— מיראד קי סיניור גראנדי איס משה רבנו, קי סוב'ייו אי אבאשו אה לוס אלטוס סיילוס, קי סו זכות מאפארי אה טודו איל פואיב'לו.

מלאכים דיל סיילו לי טיינין סילו : נאסידו די מוז'יר סוב'ייו אל סיילו, לוס אוטרוס מלאכים דיבאשו איל ב'ילו !

— ב'ין אקי טו, משה איל מי סיקריטירו.

— מי איספאנטו, סיניור גראנדי, אי טינגו מיידו.

— אפ'יראטי די מי סיאה, נון טינגאס מיידו, קי ייו טי איסקאפארי די טודו איל פ'ואיגו.

טומה איסטה, מי ליי סאנטה, לייב'ה אה מי פואיב'לו.

קי סיפה ישראל קי איי דייו אין איל סיילו.

ייה טומאב'ה משה מואיסטרה ליי סאנטה.

[לאס מונטאנייאס מאס אלטאס דיזין : אה מי מי אבאשארה.

לאס מונטאנייאס מאס באשאס איסטאן קאייאדאס.

אליי מוס אבאשו מואיסטרה ליי סאנטה].

1 שיר על בריאת העולם, על פי הפיוט "ארץ ורום בהבראם", שהיו נוהגים לשורר בשלוניקי בלילי שבתות, החל בשבת בראשית ובמשך כל החורף. הלחן — "מאקאם ביסטיניאר".

2 שיר למוצאי שבת שהיו נוהגים לזמרו אחרי "המבדיל בין קודש לחול". סימן אברהם. הלחן — "מאקאם אוסיאני". במשך הזמן הוסיף העם בתים נוספים ; להלן שניים מהם :

בואינאס סימאנאס ב'ימוס פאסאר לאס סאלימוס אה סאלודאר, פארה קי מוס דישי אי דייו לוגראר, אה נוס אי אה טודו ישראל.

בואינאס סימאנאס ב'ימוס ב'יניר, לאס סאלימוס אה ריסיב'יר, פארה קי מוס דישי איל דיי ביב'יר, אה נוס אי אה טודו ישראל.

3 גירסא אחרת : לינו (פשתן).

4 שיר לשבועות על עשרת הדיברות. לחן - "מאקאם מאאור".

5 שיר לשבועות על עליית משה לשמיים.

קונפלאס די פורים [1]

קון איודה די איל דייו אלטו, קי מוס אגה נאד׳ה פ׳אלטו, לו אלאב׳ו אי לו קאנטו, קי לי טינימוס די דיב׳יר : ביב׳ה איל ריי, ביב׳ה איל דייו, ביב׳אן טודוס לוס ג׳ידייוס :

טודוס ג׳ונטוס אלאב׳ימוס, פורקי מונג׳ו לי דיב׳ימוס, דיספואיס די איסטו, ביב׳ירי־מוס, קי אנסי איס איל דוב׳יר : ביב׳ה...

מרדכי מאנדה אי דיזי, טודו ג׳ידייו קי סי אב׳יזי, אין אדר קאטורזי אי קינזי, קי מירין ביין די ביב׳יר : ביב׳ה...

קומו ב׳וס דיגו לו אריש, אי אאיל מונג׳ו לואריש, סוס מאראב׳יאס קונטאריש, פורקי סון קוזאס די דוב׳יר : ביב׳ה...

אינקומינדה איסטה ריגלה, אין מימורייאס ביין טינירלה, קון פארטידו די אזירלה, קי אנסי איס איל דוב׳יר : ביב׳ה...

אספרוס דאר קון לאס דוס מאנוס, אה פרוב׳יס ב׳ואיסטרוס אירמאנוס, אי אה טורקוס או קריסטייאנוס, אאון קי נו מוס פואידין ב׳יר [2] : ביב׳ה...

לאס פואירטאס טיניד אב׳יירטאס, אה מיס־קינוס אי קוז׳יטאס, אי אלוס קי מיטין בוני־טאס, פורקי איס ג׳וסטו די ב׳יר : ביב׳ה...

איסטו טיניד מונג׳ו אין מיינטיס, אלוס חכמים פריזינטיס, אל מידיקו סין דוליינטי, קי ב׳וס טינגה קי דיב׳יר : ביב׳ה...

אלוס קי טראיין סירייקוס, חזן שמש מיז־אמיריקוס, אספרוס דאלדיס קון בולטיקוס, קי אנסי איס איל דוב׳יר : ביב׳ה...

אל חכם די לוס איז׳יקוס, אלה מיסטרה ריגאליקוס, איל קי פואידי דוקאדיקוס, קי אנסי איס איל דוב׳יר : ביב׳ה...

אל קי דימאנדה סיגונדה ב׳יס, דאלי אי אז קי נו לו ב׳יס, רוגה אל דייו קי נו פרוב׳יס, די סיר פרוב׳י אי נו אב׳יר : ביב׳ה...

אין איסטו מונג׳ו אטינטה, אה ב׳ואיסטרה קאזה ביין קונטינטה, לוס אספרוס דאלדיס סין קואינטה, קי אנסי איס איל דוב׳יר : ביב׳ה...

אי טאמביין ייו איסטו קירו, קאדה אונו אה סו בארקירו, אי אל שאסטרי אי בארבירו, לי דין אספרו אי אה ביב׳יר : ביב׳ה...

אי איו איסטי מונג׳ו איניייאדו, אספרוס גאסטאד אה פוגייאדו, איל דייו לוס דה דימא־זייאדו, אי ב׳וס קידה אדיב׳יר : ביב׳ה...

דאד אל קי דיזי דאקה, אי אל פאסב׳אן קון לה טוייאקה, אין לה פואירטה נו מיטאש טראנקה, קי ב׳ינגאן טודוס אה ביב׳יר : ביב׳ה...

ב׳ינגאמוס אה לה קומידה, סיאה מונג׳ה אי סין מידידה, מאס אי מאס אין לה ביב׳ידה, סיאה מונג׳ו אל ביב׳יר : ביב׳ה...

לאב׳ראג׳י אי בואין קודרירו, קומי אי אימביאה אינטירו, אי אה אלגונו קון דינירו, קי אנסי איס איל דוב׳יר : ביב׳ה...

גיזאנדיראס אין לאס קוזינאס, דיספלו־מאנדו לאס גאאינאס, קאיימאק יאגורט אי מיאינאס, קי אינפיסין אה קומיר : ביב׳ה...

אי טינילדו פור בואין אוזו, קוזאס די אורנו אה ריפוזו, פואיס קי מרדכי לה קונפוזו, פור איסטו איס ראזון די ביב׳יר : ביב׳ה...

מירין די קומיר פישקאדו, פ׳ריטו קוג׳ו אי אסאדו, אי קי נו מאנקי איל סאלאדו, פורקי אזי ביין ביב׳יר : ביב׳ה...

מוסטאג׳ודוס אי פאנדילוניס, ייב׳ה דולסי אה לאס נאסייוניס, אי קונטאלדיס לאס ראזוניס, קי נו אגאן בורלה דיל ביב׳יר : ביב׳ה...

אינדיאנאס ביין אסאדאס, פינייוניס אי אל־מינדראס, לומבוס אילואינגוס אפ׳ומאדאס, קי אזי ביין ביב׳יר : ביב׳ה...

קאנאביטאס אי סאלאטאס, אין אטואינדוס די פלאטה, פיג׳וניס פוייוס אי פאטיקאס, קי נו דישין די קומיר : ביב׳ה.

אוב׳ריזיקוס די קארנירה, אוב׳ה מאנסאנה אי פירה, אבוטארחו סין סירה, פורקי איס בואינו פארה ביב׳יר : ביב׳ה...

מונג׳ה אגואה די קאנילה, די פ׳ראנסייה בו־אינה סארדילה, מונג׳וס סירייוס אי קאנדי־לאס, קי די לישוס פואידין ב׳יר : ביב׳ה...

אי איל חאב׳ייאר ביין דיסאיג׳ו, נו מיריס דאנייו ני פרוב׳יג׳ו, אה המן אזי דיספיג׳ו, אי מירה ביין די ביב׳יר : ביב׳ה...

אליקורנו אי אאומאדו, קומי אי ביב׳י קון קאלדו, אסטה קידאר די און לאדו, אסטה איסטו איס איל ביב׳יר : ביב׳ה...

קי נו אייגה נאדה פ׳אלטו, אזייטונה אי גאראטו, איסקודייאדאס אין און פלאטו, פורקי אזי ביין ביב׳יר : ביב׳ה...

חארדאל טרושי אי קופוסטה, קי סון קוזאס קי פוקו קוסטה, אי ג׳וגאר אפוסטאר, אאיל קי קירי ביב׳יר : ביב׳ה...

קונפלאס ב׳ייז׳אס

די

פורים

סיינדו קי אסטה אגורה איסטה נמרא נון סי איספיסה טופאנדו אי לה קי סי טופה נון סי אפילדאר. פור איכסו אי דיטירמיני ייו אה איכסאמפלארלה קון ליטראס די מרובע גראנדי פורקי סי לי מילדי אה איל מילדאדור מוגו קולאיי.

באה לבית הדפוס ש"ה הח"שע
יוסף אברהם ס"ט
תחת ממשלת אדונינו המלך סולטן
עבדול עזיז יר"ה
בדפוס מהר"ש נ"י סעדי הלוי ס"ט
שנת 5626

לפורים, שלוניקי תרכ״ו

Complas Viejas de Pourim, 1861

מגילה, שלוניקי המאה הי״ט

Meguila del ciecolo 19

מונג׳ו דולסי אינקאנדיליאדו, רוזוליוביין איסטילאדו, אמאריאו אי קורילאדו, קי אייגה גוסטו אל ביב׳יר : ביב׳ה...

אי טאייארינאס מויי ביין פ׳ריטאס, מאסאפאן אי מילופיטאס, פאניס די קאזה אי פיטאס, קי נון דישין די קומיר : ביב׳ה...

לאס באקלאב׳אס אי פידאסוס, קי נון סי אגאן גומוס פ׳אלסוס, קיין לאס טראי דאלדי סוס פאסוס, קי אנסי איס איל דוב׳יר : ביב׳ה...

אין איסטי מונג׳ו אפרונטו, קי קומאן די טוד׳ו פ׳רוטו, אסטה קי ליס די סאנגלוטו, אי דימאנדין אה ביב׳יר : ביב׳ה...

פימיינטון אי אלקאפארה, טירי אפייו אי אינג׳ינארה, אין סאב׳יר קי קוסטה קארה, נון לה דישין די קומיר : ביב׳ה...

איל ב׳יזינדאדו אג׳ונטאב׳וס, ביב׳י אי אימבוראג׳אב׳וס, אה באיילאר אליב׳אנטאדב׳וס, קי אנסי איס איל דוב׳יר : ביב׳ה...

מירה די טרוקאר איל ב׳ינו, קאדה אונו קון סו ב׳יזינו, אסטה סאליר דיל טינו, איסטו איס איל ביב׳יר : ביב׳ה...

ביב׳י איל ב׳ינו אה אוקאס, מונג׳וס ביסקוג׳וס אי רוסקאס, נון איסטין קידאס לאס בוקאס, די קומיר אי ביב׳יר : ביב׳ה...

נון ביב׳אס ב׳ינו אגואדו, פריטו פורו אי קורילאדו, אי בלאנקו מויי אלאב׳אדו, נון לו דישיס די ביב׳יר : ביב׳ה...

אה מרדכי מונג׳ו סי לי דיב׳י, מאס די איסטו סי רייב׳י, קי גריטין ייה סי לי ביב׳י, קואנדו לה ב׳ה אה ביב׳יר : ביב׳ה...

אי קון איסטו ייו מי קאזו, קי נון טינגה פיי איל ב׳אזו, ני ב׳יסטיר חאריי ני ראזו, קי נון סי מאנג׳י אל ביב׳יר : ביב׳ה...

איל קאב׳י קי איסטי ביין איג׳ו, קי אזי גראנדי פרוב׳יג׳ו, קיטה סואינייו דיל ליג׳ו, אי דימאנדאן אה ביב׳יר : ביב׳ה...

ג׳יבוקיס לארגוס אי בואינוס, אי לוס ב׳אזוס סיימפרי יינוס, מידייה אורה פור לו מינוס, סיאה די אונה איל ביב׳יר : ביב׳ה...

איל קי איס מויי דיליקאדו, ליסינסייה סי לי אה דאדו, ב׳אזו ג׳יקו מה נון אגואדו, קי סיאה איל סו ביב׳יר : ביב׳ה...

די פ׳ארפ׳ורי קייאסיקאס, אאון קי סיאן מידייאניקאס, אי די חאליפ לולאייקאס, פורקי טיינין בואין ביב׳יר : ביב׳ה...

חאלב׳ה די נוב׳ייוס אי פאניטיקוס, שאנפאנייה אי ראב׳אניקוס, די ב׳ינאגרי פיפיניקוס, פורקי איידה אל ביב׳יר : ביב׳ה...

אי מירקה מונג׳וס אפיטיטיס, טודו מודו די קונפ׳יטיס, ג׳וגה קארטאס קון אימביטיס, קי סי אינגריין אל ביב׳יר : ביב׳ה...

לוס נוב׳ייוס אה סוס נוב׳ייאס, אימביאה בריליס אי רוזאס, אי די ג׳ווייאס אלגונאס קוזאס, קי ליס קידאן אה דיב׳יר : ביב׳ה...

מאנדה אלאס מוג׳אג׳יקאס, די אלחאשוב׳ קולג׳יקאס, קוניקאס אי גאליג׳יקאס, פור קי סי גוסטין די ב׳יר : ביב׳ה...

אי טאמביין פארה לוס ג׳יקוס, איסקריב׳אנייקאס אי ליב׳ריקוס, די אלפ׳יניק שאדריב׳אניקוס, קי סי גוסטין די ב׳יר : ביב׳ה...

קונטינטה איסקלאב׳אס אי מוסוס, פארה קי סיירב׳אן קומו קורסוס, טראייגאן טאנייריס אי לונסוס, אין לה אורה דיל ביב׳יר : ביב׳ה...

מונג׳וס ב׳ינוס די קולוריס, אגואס די בואינאס גולוריס, נון מאנקין מיניקשי ני פ׳לוריס, קי איי גוסטו אל ביב׳יר : ביב׳ה...

קי סיאה טודו קון אונרה, אי איל ב׳אזו מונג׳ו קורה, אי קי ג׳וגין אלה מורה, איל קי פואידי מאס ביב׳יר : ביב׳ה...

לוס פ׳ראנקוס אוזאן פירדיזיס, בואין טאבאקו די נאריזיס, די אפ׳ידה ביליביזיס, קי איס מיזיט פארה ביב׳יר : ביב׳ה...

די פ׳ראנסייה בואינה אזייטונה, אי די קוטי בואינה פרונה, אפארטאדה אה אונה אה אונה, קי איס מיזיט פארה ביב׳יר : ביב׳ה...

קומאן טודוס פ׳ראנקוס, קון פירון אי מאנטיליס בלאנקוס, סי נון איי סיאס סי אסינטין אין באנקוס, פורקי אזין ביין ביב׳יר : ביב׳ה...

איסטו מונג׳ו אקאב׳ידאריאה, איספיסייאס סאלין די ב׳לאחיאה, איסטו איס לוקי ייו קייריאה, קי מי אזי ביין ביב׳יר : ביב׳ה...

לה מגילה סיר מילדאדה, סין סאלטאדה אי סין ייראדה, לה מאלדיסייון אבולטאדה, קי אנסי איס איל דוב׳יר : ביב׳ה...

איסטו דייו התר, מאסקארה פארה מיטיר, אי איל ב׳אזו פודיר ב׳ירטיר, אי אינג׳ירלו פארה ביב׳יר : ביב׳ה...

אי נון טינגאש פור פיקאדו, ביב׳יר ב׳ינו אריב׳אטאדו, קי איסטו סי ייאמה רוב׳אדו, מאס אליי סי פואידי ביב׳יר : ביב׳ה...

איל קי מוס דייו איסטי דוטרינו, נון ב׳יסטיר לאנה קון לינו, אי אראנקו איל איספינו, איס ראזון מונג׳ו די ביב׳יר : ביב׳ה...

אי טאמביין איסטו ב׳וס אקאב׳ידי, קי נינגונו ערבית סי אולב׳ידי, קי מונג׳אס ב׳י־זיס לו ב׳ידי. נון איס אנסי איל דוב׳יר: ביב׳ה...

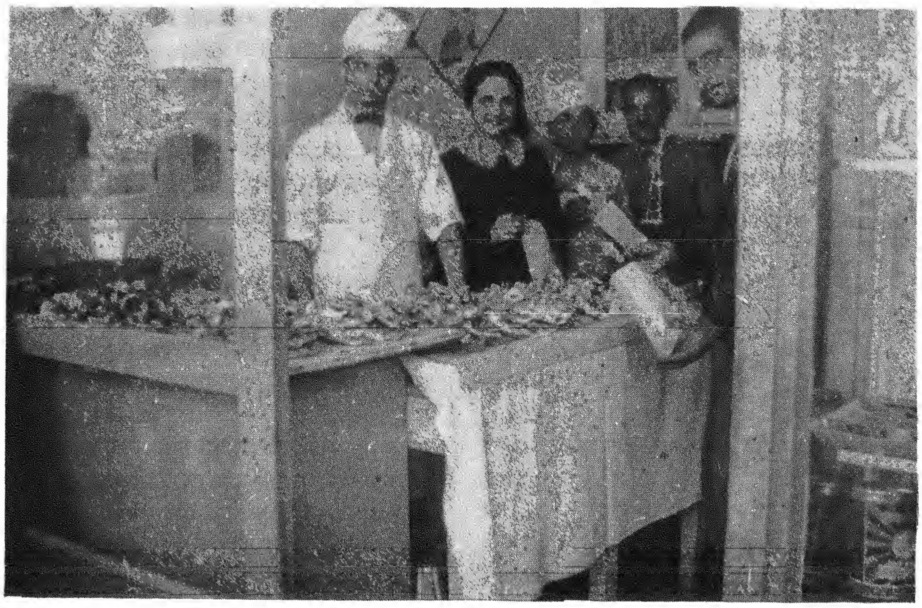
אי לה שמע פור לו פרופייו, אאון קי ביב׳ה קואנטו דופייו, דיל מוד׳ו קי ב׳ו לו קופייו, אנסי איס איל דוב׳יר: ביב׳ה...

בינדיג׳ו איל דייו די לה אלטורה, קי מוס דייו טאנטה ארטורה, אמאן אה טודה קריאדורה, אנסי איס איל דוב׳יר: ביב׳ה...

מיז׳וראדו קאדה אנייו, סין דיזגוסטו אי סין דאנייו, נון דישיש די ייר אל באנייו, אה טומאר גראסייה די אסתר, ביב׳ה...

איסטו מיריש די אזיר, קומו אזיש גראנדי פלאזיר, די אחארב׳אר איל ממזר, קי אנסי איס איל דוב׳יר: ביב׳ה...

איל קי קאנטה לאס קונפליקאס, איג׳אלדיס נידאב׳איקאס, אי אינג׳ילדיס לאס בולסיקאס, קי אנסי איס איל דוב׳יר: ביב׳ה...

“Novyikas” para Chabat Zahor en la boutika de Albert Yehuda en Salonique

אלברט יהודה מוכר ״כלות״ מסוכר ל״שבת זכור״ בשלוניקי

1 לר׳ יעקב עוזיאל, לפי החוברת ״קומפלאס ב׳ייז׳אס די פורים״ בדפוס עץ החיים, שלוניקי, אחרי תרל״ה.

2 גירסא אחרת: ״סיינדו סון מואיסטרוס אירמאנוס, קומבידאלדוס אה ביב׳יר״.

קומפלאס די פורים [1]

אינפיסארי אקונטאר אונה גראנדי איסטורייה. מיטיר טינו אי פינסאר אין איסטה מימורייה. איסטה גראנדי לורייה. קי אדי קאנטאר. אי מאנדארי אג׳ונטאר. קין איס מי אמיגו קי קומה קון מיגו:

בינדיג׳ו סיאה איל דייו די איל אלטו סיילו. פורקי טאן סינסייה מוס דייו פארה קוניסירלו. אינב׳יראנו אי אינב׳יירנו לו אלאב׳ארי. טאמביין לו בינדיזירי. טאדרי אי מאנייאנה קון טודה מי אלמה:

גראסייאס דארימוס אל דייו קי מוס א סקאפאדו. די לאס מאנוס די המן אגגי איל מאלו. אי איל קון סוס מאנוס סי קיז׳ו אינקאפאר. אינו פודו איסקאפאר. די מאלה סיטינסיה מוריו סין דולינסייה:

דייולי איל דייו גראנדיזה אה איסטי פידרידו. פור טומארסי קון ג׳ידייו פוזו איל סו טינו. קומו און איספינו סי קיז׳ו אינראמאר. אי ריקיזה פור סו מאל טיניאה דינירוס יינוס סוס סילײרוס:

הזיינדה איל טיניאה אין גראנדי מאנירה. אל ריי לי אקומיטייו טודה סו מונידה. אין טודה מאנירה. טו מי אס די אזיר. טו אמי איסטי פלאזיר. קי מי ב׳ינדאס טודו אלוס ג׳ידייוס פור אורו:

וינו המן אין קאזה אקונטאר דינירוס. איסקואדרונייו אי אב׳רייו טודוס סוס סיירוס. לוס קונטו אינטירוס דייס מיל קינטאליס. טאמביין מוג׳וס מיטאליס די פלאטה אי די אורו טודוס אסו מודו:

זרע די ישראל קומו סינטייו איסטו. קון מרדכי איל ג׳ידייו סי אקודיירון פריסטו. קון גראנדי ריז׳יסטו אה איסקלאמאר אל דייו. טאמביין איל ליס ריספונדייו פורקי אין אקיל דיאה אירה סו אליגריאה:

חכמה טיניאה המן אי איל שכל פוקו. דילה סו אליגריאה איל סאליאה לוקו. פינסו סין מיאוייו לוקי אדיסיר. פורקי איל סינייור די משה נאסייו אין אקיל דיאה פ׳ואי מוג׳ה אליגריאה:

טאמביין איל ריי אחשורוש לי דייו איל אניליו. ב׳ה אס טו לוקי קיריס אין טו איניימיגו. טאז׳ה קומו טריגו. אה קיין טו קיריאס אי טומאטי טוס מונידה. קי נון קיירו נאדה. אס לו קי טו אגראדה.

ייו מאנדו אטומאר די סוס קונפאניירוס. אי לוס איזו אסינטאר אי ביב׳ייו קון איוס. אי טרושו פאנדירוס סי פוזו אה ג׳וגאר. ליס אינפיסו אקונטאר דילה סו גראנדיזה אאי אין סו מיזה:

כאשר סי אינבוראג׳ו אי סאלייו אפ׳ואירה אה לוס ניניוס פריגונטו קי פרשה אירה. דיירון וארא. וארא אל אברהם טינימוס און פאדרי רחמן. קי איל מוס אפיאדה אי המן לו מאטה:

לוגו איל סי אראב׳ייו אי סי אינג׳ו די סאנייה. און קונסיז׳ו דימאנדו דילה סו קונפאנייה. דישו אונה פאטראנייה זרש סו מוז׳יר. אונה פ׳ורקה אס די אזיר די סינקואינטה פיקוס. פארה גראנדיס אי ג׳יקוס:

מרדכי קומו סינטייו טודו איסטי ייאנטו. לוגו איל סי אינבולב׳ייו די סאקו אי די מאנטו. אי קון גראן קריב׳אנטו סאלייו אפ׳ואירה. פארה ב׳יר סי איזיירה. אסתר סו סוב׳רינה אלגונה מיליזינה:

נו פ׳אלטו קין לו אוייו אי לו פ׳ואי אקונטאר. מרדכי נואיסטרו טיאו ייוראב׳ה אין לה קאליי. מאנדו אפריגונטאר קי לי איזיירה. קון התך איל סו סיירב׳ו לי מאנדו פריזינטי אינו פוזו מיינטי:

סינסן לי מאנדו אדיזיר פאראטי אין איסטו. אי טוס לאגרימאס ויירטי דילאטרי איל ריי פריסטו. אי קי טודו איל ריסטו קידי פארה איל דייו. סי לה סיטינסייה סי דייו. לו סומפורטארימוס אי לו ייב׳ארימוס:

עוד לי מאנדו אדיזיר מי טיאו קירידו. ייו נו ג׳וגו מי טיסטה ני טאל ייו לי דיגו. ני טאל מי אטריב׳ו אה ב׳יניר אאיל ריי. פורקי איסקואינטרה סו ליי טין מוג׳ה פאסינסייה טומארי ליסינסייה:

פירה אי אינמיגה סוס מאלה די דוס קאראס. מיס איג׳אס דישו אל דייו סי טו נון טי אפאראס. סי טי אולב׳ידאסטיס מאראס די אקיל איספ׳ואינייו. איל דייו איס מואיסטרו דואיניו. נוס איסקאפארימוס אי טו מאל וירימוס:

צער מוג׳ו אי אנגוסטייה טייני מי ג׳ינטיאו. אי אינטרי מידייו איסטה מרדכי טו טיאו. איניל מי אב׳ריגו קי אן די איסקאפאר. אי טו טיאס די אינקאפאר קידאראס פידרידה טודה לה טו ב׳ידה.

קומו סינטיירה אסתר טודה איסטה סאנייה.

מאנדולי אריספונדיר ב׳ה טו אי אפאנייה. אין לה טו קונפאנייה לוס קי בואינוס סון. אי ייורין די קוראסון. אי אגאן איינו. טריס דיאס קׇאדה אונו:

ריבואילטוס ב׳אן לוס ג׳ידייוס אי טאמביין ייוראנדו. אזיינדו מוג׳ה אוראסייון אי אאיל דייו איסקלאמאנדו. סי איב׳אן קימאנדו גראנדיס אי ג׳יקוס. טאמביין פרוב׳יס אי ריקוס. טודוס אינדיג׳אב׳אן אי אאיל דייו ייאמאב׳אן:

שי ויסטייו לה ריינה אסתר אין איל טריסיר דיאה. פ׳יגורה די סוס פ׳אסיס אאיל אורו פאריסיאה. קון גראנדי מאנזיאה סי פ׳ואי אנדי איל ריי. אאון קי אירה קואינטרה סו ליי. קינו פ׳ואי ייאמאדה קידו דיזמאייאדה:

תמה ארילונבראב׳ה אאיל אורו פ׳ינו. איל ריי דיס קי לה וידו פידרייו איל סו טינו. אה קולור דיל ב׳ינו אירה סו קארה. בלאנקה אי קולוראדה איספאנדייו איל וידרוגו אי לי אב׳לו לוגו:

אוליי מי איז׳ה אסתר קי איס לוקי דימאנדאס. טודו מי ריינאדו אס לוקי טו דימאנדאס. טודאס טוס דימאנדאס טי לאס קומפלירי. אי טאמביין טי לאס ארי. איל מידייו ריינאדו דארי אין טו מאנו:

זיאפ׳יט קירו אזיר אין לה קאזה מיאה. ב׳ינגה איל ריי אי המן טודוס אין און דיאה. אזיר אונה אליגריאה קי קירו קומיר. אי טאמביין קירו ביב׳יר. ביב׳ה טו אלטיזה קון טי אין אונה מיזה:

לייו לו מאנדארי אי קי ב׳ינגה פריסטו. אין טאל קי ב׳וס סי אגה איסטי דיג׳ו גואיסטרו. איסטאנדו אין איסטו אה המן טרושירון. אי טודוס דוס ויניירון אין אקיל קומביטי פור סו אפיטיטי:

קומיינדו איסטאב׳ה איל ריי קון מוג׳וס אמוריס. קי איס לה גואיסטרה דימאנדה מי קארה די פ׳לוריס. אב׳לה סין פאב׳וריס לוקי קיריאס. אי אין טאל קי טי ריאס. לו ארי מויי פריסטו מוג׳ו מאס די איסטו:

ריספונדייו אסתר אל ריי אי אנסי לי דישו. די איל דייו סיאס אמאדו אי טאמביין בינדיג׳ו. סי אזיס מי דיג׳ו לוקי קיריאה. מאנייאנה אוטרה אליגריאה. אי המן קון טיגו קי קומה קון מיגו:

ייה סאלייו המן קון מוג׳ה אליגריאה. אי פארה אנדי מרדכי איל איזו לויה. אי קואנדו לו ב׳יאה איל סי אטריסטאב׳ה טאמביין סי אראב׳ייאב׳ה. פורקי אירה סו איסקלאב׳ו פור טריגו מירקאדו:

אסוס אמיגוס קונטו טודה סו גראנדיזה. קון איל ריי אי לה ריינה קׇומי אין אונה מיזה. טודה איסטה אלטיזה טינגו טומאדו. אי אסטו קונבידאדו. טאמביין פארה מאנייאנה. פורקי איל ריי מי אמה:

סיירטו איל דייו אפיאדו אסו פואיב׳לו אמאדו. פורקי איל דייו ב׳ידו קי אירה מאל פאגאדו. אטודו איל פוב׳לאדו קי אב׳יאה די סיר. קינו אב׳יאה די רומאניסיר ני ניניין ני ניניה קומו פודאר לה ויניה:

קי איזו טאנביין איל דייו די איל אלטו סיילו. לי איסמוב׳ייו אין לה נוג׳י אל ריי סו איספ׳ואינייו. טיג׳ו קומו און ליניין נון פודו פ׳ולגאר. אי מאנדו אטומאר איל ליב׳רו די לוס דיאס. אין טודאס לאס ב׳יאס:

נון פ׳אלטו אאי די איסטאר שמשי אסינטאדו. אבולטו איל ליב׳רו די לאדו אה לאדו. סי טופו איסטאמפאדו לו די מרדכי. פורקי איל דייו חי אבולטו לה בואילטה איזו איסטה ריבואילטה:

זכרון די לוס סינקלאב׳וס סי טופו איסקריטו. ריספונדייו פריסטו אאיל ריי אה איסטי מאלדיטו. אי קון גראנדי גריטו לי אב׳לארון. ב׳יס אקי טו די און לודו טו קי טי אינטיינדיס פארה מוג׳אס מיינטיס:

ייה קי טו סוס אומברי אינטינדידו מוג׳ו אה אומברי קי איל ריי לו אמה אי לו קירי מוג׳ו. ארי פור טו דיג׳ו לוקי דיזיאס אי אין מאנקו די דיאס לו ארי ייו פריסטו מוג׳ו מאס די איסטו:

נון פינסו המן אוטרו קי פארה אל אירה ריספונדייו פריסטו אל ריי די איסטה מאנירה. לה סו אונרה אירה און בואין קאב׳אייו. די לוס קי איל ריי סוב׳ייו אי טאמביין ויסטידו די אורו פולידו:

ריספונדייו איל ריי אה המן מוג׳ו ביין אב׳לאטיס. ב׳ה אי אס אה מרדכי אסיגון אב׳לאטיס. מויי ביין לו פינסאטיס אקין קירו ייו. אה מרדכי איל ג׳ידייו. איל קי איסטה אין און קאנטו ויסטידו די מאנטו:

ב׳ינו המן אין קאזה טריסטי אי לימונייוזו פידרייו סו אליגריאה אי טאמביין סו גוזו. ניגרו אי אנגוסטייוזו אי אבאטידו. כריסטו טומו אל ויסטידו. טאמביין איל קאב׳אייו אי סי פ׳ואי אל באנייו:

דוד חביב מוכר ה״לימונדה״ ו״השורבט״

David Haviv Vendedor de Chorbet con la “tulumba”

אה מרדכי לי דישו קירידו די איל סאנטו. קיטאטי איסטי ויסטידו אי טאמביין איסט מאנטו. פורקי טו דייו סאנטו טי אפיאדו. א איזו טו מאנדאדו קון גוזו אי ריזה. סאל די איסטה סיניזה :

קומו ב׳ידו מרדכי איסטה מאראב׳יה. קון — תפלה אי לואוריס אאיל דייו דאריאה. לוקי איל קיריאה סי לי אפ׳ירמו. פור קי איל דייו לו אמו. לוגו קאנטאר דישו אי אל דייו בינדישו :

1 לפי החוברת "קומפלאס ב׳ייז׳אס די פורים", בדפוס עץ החיים, שלוניקי, אחרי שנת תרל"ה.

קומפלאס די פורים [1]

[א]

אין לוגאר די אשוגאר קי אב׳יאה די ב׳ייז׳ו, לי אפארי סו קואירפו אין איסטי ניגרו איספיז׳ו, אין סון די לה מי כמוך.

אינפיסארי אי קונטארי קאדה אונו די סוס מיימברוס, אין קי סי אטריב׳ייו איל גורסוס פ׳אג׳ה די פירו, איל אירה איל קוסור קי אב׳יאה קידאדו די לוס ניגרוס, פור איל איס קי פ׳ואי דיג׳ו ימח שמו וזכרו.

באשו אי אינקורקוב׳אד׳ו אירה סו בויי אי יינו די באראז׳ה, גוד׳רו אי אינטופאג׳אד׳ו קומו לה טינאז׳ה, אירה אינביליקאד׳ו מיאוייו די פאז׳ה, דיזיינדו אזיר מאל אה ג׳יד׳ייו איל אלמה סי לי אקורו, יש׳ו.

גראנדי קאב׳יסה טיניאה קאנטיד׳אד׳ די אונה אלבורניאה, מה אירה ב׳אזיאה קומו לה קאמפאניאה, אין סו קאב׳יסה קאלפאק נונקה לי ב׳יניאה, אינטירו אה אגג סו פאפו איל קי שמואל לו דיזגארו, יש׳ו.

די ב׳יר קאב׳יליוס די סוס פיסטאנייאס קומו לוס פונג׳וניס, טאן אילגואינגוס איראן קומו קוד׳ה די ראטוניס, פאריסיאה און מאחמור קומו אונו די לוס בוראג׳וניס, אין נינגון איספיז׳ו פאריסי קי נון סי אפארו, יש׳ו.

הילגואינגאס אוריז׳אס טיניאה קומו לאס די אזנו די באריר, דידיינטרו דיל אוייד׳ו פאריסיאה און איסטיירקירו, סיימפרי איב׳ה אימבאטאקאד׳ו קומו און מיילירו, די סי פארה סי קומו נון סי אינטירו, יש׳ו.

ויסטה די סוס אוז׳וס איראן קאד׳ה אונו אונה ג׳אנאקה, אסימיז׳אב׳אן קאז׳י אלוס די לה ב׳אקה, לאס פארפאראס איראן קאד׳ה אונה אונה טראנקה, לי קידארון אב׳יירטוס קואנדו סי מאלוגרו, יש׳ו.

זיב׳זיק מאלו אי ניגרו אירה די קאטאדורה, סיפ׳טי נו אזיאה קיין לי ב׳יאה סו סומבולטורה, די סו ג׳יקיס איסטו פ׳ואי סו נאטורה, סוס טולונדרוס איראן קומו קלאב׳וס די בורו, יש׳ו.

חאיירי קי נו סי ב׳יאה די איל אי די סו נאריס, אסימיז׳אב׳ה אינטירה אלה קאב׳יסה די איל פיד׳ריס, סוס קאנייוטוס קומו באג׳אס די איל ייריס, אין קי אורה סיריאה קי סי אפ׳יגורו, יש׳ו.

טופו אונה קאשה די טאבאקו קאנטיד׳אד׳ די און סיפיט, אין לוגאר די ריזה קולאניאה און פיד׳אסו די טאפיט, אאון קי אירה ריקו איסטו לו אזיאה פור ניספיט, טוד׳וס איסטוס דיספיג׳וס נאד׳ה נו לי טורו, יש׳ו.

יאבאנג׳י קי לי ב׳יאה פרימירה ב׳יז סוס מוסטאג׳וס, לוס טיניאה טאן אריטורסיד׳וס קומו אונוס גאנג׳וס, קואנטוס ב׳יזיס סי איספאנטארון לוס מוג׳אג׳וס, בינדיג׳ו איל קי די איסטי מונדו לו דיסטירו, יש׳ו.

קואנדו אב׳ריאה לה בוקה אירה קומו בוקה די אורנו, סו רונקיד׳ו סי סינטיאה קומו קייראנה אי איל טורנו, קואנדו קאנטאב׳ה אב׳ריאה און בוג׳ורנו, אין בוסטיז׳אנדו פאריסיאה און אזנו קי אינבירו, יש׳ו.

לוס דיינטיס אסימיז׳אב׳אן קאדה אונו אונה ג׳אפה, אונוס מושוס טאן ניגרוס קומו די אראפה, נו סי פ׳אד׳ו אזייטי פארה לי איג׳אר אלה לאמפה, קואנדו לו טרושירון אלה פ׳ורקה סו ג׳ינטי איזיירון און חורו, יש׳ו.

מאנוס אי סוס בראסוס איראן מויי פ׳לאקוס, אה קארא קי סוס דיד׳וס פאריסיאן חארוב׳אס די פ׳ראנקוס, סיימפרי איאה איסקארב׳אנדו פור לוס בוראקוס, איסטי מוד׳ו די דיזב׳ינטורה ני ג׳וחה לו אפ׳ירו, יש׳ו.

נונקה ייב׳אב׳ה איל קושאק קומו ריגלה די אומברי, קואנדו סי אסינטאב׳ה אה קומיר קון איל ריי איסטאב׳ה מואירטו די אמברי, אי טיניאה אוטרו מאל קי סיימפרי לי אבאשאב׳ה קאלאמברי, טודו איסטו לי קאב׳זו פורקי אין איל דייו קאפ׳רו, יש׳ו.

סוס טאראס קי טיניאה נו ב׳ייני טוד׳אס אה דיזירלאס, סיינדו איי קוזאס קי סון אימפוסיב׳לי פור אויירלאס, אאון קי נו סון טאן דוראס די אינטינדירלאס, קון איסטו פוקו ייה אבאסטו אי סוב׳רו, יש׳ו.

עוד דירימוס פור סוס פיירנאס אי סוס פייזיס, קואנדו קאמינאב׳ה אה פיי אלגונאס ב׳יזיס, סי אינקאנטונאב׳ה אין קאזה פור דוס טריס מיזיס, איסטי מאל ייה לו טיניאה די ג׳יקו אי מיקרו, יש׳ו.

פור סו קואינטו ייה אירה ניגרו די פ׳אג׳ה, נו אב׳יאה קוזה אין איל אנדי לי קאיירה מאנג׳ה, נו פוד׳יאה ב׳ירלי סו קאטאד׳ורה ני אומברי ני מוג׳אג׳ה, אפ׳ילו איל קאמינאר אירה ייאן פורו, יש׳ו.

צוואה קי לי דישו אה לה מוז׳יר פ׳ואי קי נו סי מאלקאזארה, אי טודוס לוס דיאס קי איסטאב׳ה ביב׳דה קי לו אינדיג׳ארה, אי די

מנגנים שכונתיים בזמן הטורקים בשלוניקי

“Taniedores” ambouiantes

סוס בייניס קי לי דישו אוטרו קי נו סי אפ־ריב׳יג׳ארה, איסטי אקונג׳וראמיינטו לה קונ־ג׳ורו, יש׳ו.

קואנטו מאל ייב׳ו איל גורסוס פארה טו־פארסי אין איסטה איסטריג׳ה, קאד׳ה אנייו לו קאנטאמוס אין לוגאר די אינדיג׳ה, סי ניגרה לא איג׳ה מאס ניגרה פ׳ואי לה דיזיג׳ה, פור סו ניגריגורה קי טיניאה נינגונו לו ייורו, יש׳ו.

רשעים די לוס איז׳וס טוב׳יירון בואין באחט, קון איל פאד׳רי ביראביר סי אינקול־גארון אין און טאחט, נון טוב׳יירון חאביר די אנטיס פארה אזיר ג׳אחט, נינגונו די איליוס די איסטי מאל נו סי אקודרו, יש׳ו.

שתיקה די טוד׳ו לו קי מילדימוס מוג׳א־ג׳וס, אין ביטיריאנדו לה איסטורייה קי ייה איסטיש בוראג׳וס, מיראד די ביב׳יר קון אל־גונוס קופוס אנג׳וס, ביאטה אה אילייוס קי אין איסטי מונדו לה ג׳ירו, ימח שמו וזכרו.

[ב]

איסטאס דיזגראסייאס די לה באבו נו ב׳א־לין פארה, נו סיאה קי מי אגה בורלה איל קי לאס סינטירה, זר״ש ראשי תיבות זונה רשעה שיכורה, ימח שמה וזכרה.

ברוטה פ׳אג׳ה טיניאה איסטה קארה די אינפ׳ילאדה, ניגרה טינייוזה קאשקה פילאדה, נו פודיאן ב׳ירלה אה איסטה גורסוזה אינ־קונאדה, קיין לי ב׳יאה סו קארה סי טומאב׳ה סיחורה, יש׳ו.

גראנינטה ליפרוזה אי סו קארה פימיינטה, אינטאנטו איל באלאבוסטרו לה קייריאה קומו סו ניניייטה, איניל קונסיז׳ו די לה פ׳ורקה דישו קאלי קי לה סיינטה, סיינדו אירה די משפחה זרה, יש׳ו.

דיב׳יר סו סיז׳ה איסו נאריז די לה פירה טואירטה, סי אינטיראב׳ה ביב׳ה נו אבאשאב׳ה אלה גואירטה, נו קיירי דיג׳ו קי נונקה סא־ליאה די לה פואירטה, פורקי נו טיניאה קא־ב׳יאוס ני קאג׳ארה, יש׳ו.

היללייה טיניאה סיימפרי לוס אוז׳וס חאזי־נוס, נו פריגונטאב׳ה פור איליה ני פאריינטיס ני ב׳יזינוס, פורקי נו אפרוב׳יג׳ו ני אה פרו־ב׳יס ני מיסקינוס, סיינדו אירה די לה סטרא אוחרא, יש׳ו.

וינאגרי פורו אירה קואנדו איסב׳אריאב׳ה, אין קאד׳ה פאלאב׳רה איג׳אב׳ה אונה באב׳ה, סו איסבורו אירה קומו לה ב׳אקה בראב׳ה, סוס מושוס אסימיז׳אב׳אן אלוס די לה חזירה, יש׳ו.

זיאיט מוג׳ו ייב׳אב׳ה קואנדו אליג׳אב׳ה אאיל פ׳יטיז׳ו, קאד׳ה פיג׳ו אירה קאנטיד׳אד׳ די און מאסיז׳ו, לה ג׳ורבה קי לי אזיאה די מיז׳ו, סי לה אפאריז׳אב׳ה פארה קואנדו סי דיספירטארה, יש׳ו.

חאראגאנוד קי טיניאה אירה פור קומפלי־מינטו, טיניאה אוטרה מכה אילייה פור סו קואינטו, אירה סאקאט דיל בראסו אי לו טיניאה טואירטו, ייב׳אב׳ה און חאמאייליק פור שמירה, יש׳ו.

טארטאמוד׳ה אירה סולו איו אונה קוזה אב׳לו בואינו, אין איל איג׳ו די מרדכי אילייה לי איזו איל איסטרינו, לי דישי סיינדו איס חאליס ג׳יד׳ייו אי טו סוס אז׳ינו, סיינדו קי אה טי נו סי אנקורב׳ארה, יש׳ו.

יוראב׳ה אי איזמוקאב׳ה פור סוס ניגראס טאראס קי טיניאה, פורקי נו לי ייאקישיאב׳ה אין סו קואירפו ני ייארדאן ני מאניאה, אירה ליפרוזה די סו קאב׳יסה אסטה לה קאניאה, פור קואלו אילייה נו ייורארה, יש׳ו.

כל מום רע פ׳ואי דיג׳ו פור זרש לה לוקה, סוס מאקולאס קי טיניאה נו סי קיטאן ני די בוקה, מה טוב׳ו מזל די ב׳יר איל באלא־בוסטרו אלה פ׳ורקה, פ׳ואי אין טיימפו די קארנאב׳אל לו איזיירון מאסקארה, יש׳ו.

לוס מאליס קי טיניאה אין סו טריפה אירה בכלל איל דאלאק, אירה מוג׳ו טודרה קא־ב׳יסה די טורלאק, סו קואירפו אירה איל בויי די און אוב׳לאק, קואנדו קייריאה אבאשאר או סוב׳יר אירה קון מאקארה, יש׳ו.

מאד׳רי די טאנטו פ׳יטיז׳ו קואנדו קידו דיספ׳יטיז׳אדה, טאנטו סי דייו פור אילייוס קי קיד׳ו דיזמאייאד׳ה, אין לוגאר דיל גואיב׳ו לי דיירון אקומיר אונה אז׳אד׳ה, אינקומינדו מיז׳וראד׳ו פור אילייה קואנדו קריפארה, יש׳ו.

נונקה טיניאה אורה די סאלוד׳ פור סו דיזב׳ינטורה, סיינדו אה טוד׳ו איל מונדו ליס אירה סיקאטרה, די סו ג׳יקיס איסטו פ׳ואי סו ניגרה נאטורה, אוטרו מאל קי טינגה אי איסטו לי טורארה, יש׳ו.

סוספיראב׳ה אי אינדיג׳אב׳ה פור לו קי טיניאה טאנטו מאל, קואנדו קייריאה איר פור לה קאליי אירה אינסימה די און עמל, אין לוגאר די קוד׳אס סי מיטיאה און פיד׳אסו די קאמאל, פור ב׳יר סי לי ייאקישיארה, יש׳ו.

מנגנות יהודיות בשלוניקי
(המאה הי״ט)

"Taniederas" judias de Salonique

עניה סוערה אירה אי באשה די משפחה, אנדי מיטיאה לה מאנו נו טיניאה הצלחה, פוקו לי טורו לה אליגריאה די איסטה נשכחה, קי טומי לה מואיסטרה איל קי איניל דיין פיקארה, ישׁ׳ו.

פאב׳ור אי טימבלה טומאב׳ה פרימה ב׳יס קיין לה ב׳יאה, סולו איל דאלאק קי טיניאה פור לה פואירטה נו קאב׳יאה, פ׳ין אה איסטי טיימפו סו מאל נו סי לי סאב׳יאה, אגורה קי לו סיפאן אסטה לוס ניניוס דילה חברה, ישׁ׳ו.

צורר אירה המן מאס ניגרה אירה לה מוז׳יר, אונו מאס ניגרו דיל אוטרו נון אב׳יאה אה קיין איסקוז׳יר, די טאנטה גראנדיזה קי טיניאה סי איג׳ו אה קוז׳יר, איל קי אזי מאל אה ג׳ידְ׳ייו אין איסטו סי טופארה, ישׁ׳ו.

קואנטאס קוזאס איי די קונטאר קי נו ב׳יי־נין ני אה טינו, טוד׳ו לוקי סי דירה איס נאד׳ה פור איסטי איספינו, מאדאם קי קייז׳ו מירקאר אה לוס ג׳יד׳ייוס איסטי מיאוייו די פיפינו, קיין אה קיין אה המן לו מינטארה, ישׁ׳ו.

ראסה די המן אירה איל מחורם איל אי אילייה, ביריקייאט ב׳ירסין קי פריסטו ליס קאייו לה איסטריליה, סי ליס קימו לה קאזה קון אשופ׳רי אי טילייה, פארה קי אוטרו קיין מיטי לה מאנו סי לי טוירה, ישׁ׳ו.

שין תיו איזי אין און ביט, פורקי נו קא־ב׳יאה מאס אין איל פליגו, ביב׳י אוטרו ב׳א־זיקו פור מי סי איס קי סוס אמיגו, פורקי לי סיאה דיספיג׳ו אמי אינימיגו, אמי פוקו מי אימפורטארה, ישׁ׳ו.

סעדי הלוי אשכנזי המשורר העממי מחבר המכתמים (קומפלאס) שהפכו ללהיטים (לפורים, לחגים אחרים ולעת מצוא), היה אחד המדפיסים הפוריים ועיתונאי שנון, שיסד, הוציא לאור וערך את העתון המודרני הראשון בעיר "לה איפוקה" (התקופה)

Ham Saadi Halevi

1 לסעדי הלוי אשכנזי לפי החוברת "קומפלאס די פורים ג׳ונטו לה מואיבה קאנטיגה פול איל פ׳ואיגו", בדפוס "לה איפוקה", אחרי שנת תר"ן.

קונפלאס די פסח ׳

להודות לחי לנצח

אורדיני קאנטאר בפה צח, קי לאס קאנטין בליל פסח, פור איל נס די מצרים.

סיינדו איל דייו אינקומינדו, אי אה נוס אקאב׳ידו, קי אקין נו דימאנדו, קאנטאר נס די מצרים.

רוגאר קירו לאל חי, כמו ריח ניחוחי, ריסיב׳ה שיר שבחי, אין ענין די מצרים.

אפאניי איל מואיסטרו דייו, אמי אי אה טודו ג׳ידייו, קומו נוס אינפ׳יאוזייו, אל תוך ירושלים.

סדר א״ב

אורדינארי און קאנטאר, לוס סוס נסים אינמינטאר, גראנדיס איראן די קונטאר, לוס קי איזו אין מצרים.

בינדיג׳ו סיאה סו נומברי, אין בוקה די טודו אומברי, קי סי אינמינטי אי סי נומברי, אין יציאת מצרים.

גראנדיס גראסייאס לי דארימוס, סיימפרי לו בינדיזירימוס, טאמביין לו אלאב׳ארימוס, מאס אין נס די מצרים.

דיל פריסיפייו נואיסטרוס פאדריס, אי טאמביין לאס נואיסטראס מאדריס, פ׳ואירון דיטראס די ב׳אנידאדיס, מוג׳ו אנטיס די מצרים.

היל דייו גראנדיביין נוס קיז׳ו, קי אין אברהם איסקוז׳ו, אי לי דייו אה איל און איז׳ו, דיל אימפיסו גלות מצרים.

ויאש לוס סוס גראנדיס ריז׳וס, אה יצחק לי דייו דוס איז׳וס, אי יעקב אי סוס איז׳וס, אבאשארון אה מצרים.

זכות אברהם פאדרי אמאדו, איסטונסיס אה מאמפאראדו, קי איל דייו לי אה ג׳ורואדו, די קיטארמוס די מצרים.

חסד גראנדי ליס ארי, סוס אזיינדאס ליס דארי, אי טאמביין ייו ג׳וזגארי, אה ג׳ינטי די מצרים.

טורנימוס אה מואיסטרו איג׳ו, ישראל זרע בינדיג׳ו, קון סיטינסייה די סו דיג׳ו, אבאשו אה מצרים.

ישראל איללייוס אין דיג׳ו, אה פרעה איל גראן מאלדיג׳ו, פור נון טופאר ניגגון ריז׳ו, ב׳ינימוס אה מצרים.

כבוד גראנדי איל ליס איזו, פור יוסף די יעקב איז׳ו, איל ליס דייו טיירה די ריז׳ו, גושן סירקה מצרים.

לה אורה קי איראן אבאשאדוס, פוקוס איראן אי אריגלאדוס, ג׳ינטי די קואינטה קונטאדוס, קון יוסף קי אירה אין מצרים.

מואיסטרה ליי סאנטה דיסקוב׳רייו, קון סיטינטה אלמאס סאלייו, קון יוכבד קי נאסייו, אינטרי חומות מצרים.

מורייו יוסף אי לוס אירמאנוס, אימפיסארון סוג׳יפ׳טארנוס, נון סי אקודרארון לוס ב׳אנוס, איל ביין קי איזו אין מצרים.

נסים גראנדיס סי ליס איזירון, מאראב׳יאס דיל דייו ב׳יירון, פ׳רוג׳יגוארון אי אינג׳ירון, לה טיירה די מצרים.

נשא ורם נס איזיירה, קי טודה מוז׳יר אוב׳יירה, סיש די אונה ב׳יינטרי פאריירה, אינקאנטאב׳אן מצרים.

סילו גראנדי אן טומאדו, לוס מצרים סיאן קימאדו, און ריי סיאה ליב׳אנטאדו, מואיב׳ו סוב׳רי מצרים.

עם מצרים אה אפאנייאדו, אה איללייוס ליס אה אב׳לאדו, איל אוז׳ו טינגו איספאנטאדו, פור מי אי טודו מצרים.

פריסטו אגורה מיס אירמאנוס, דאד אסאב׳ינטימוס נוס, פורקי איס פ׳ואירטי מאס קי נוס, מירה ייה מורייו מצרים.

פרעה הרשע ליס דישו, סי איסקוג׳אש איל מי דיג׳ו, אקי סי קירי בואין ריז׳ו, קי נון בולי מצרים.

צרים קואנדו מוס ב׳ינייררון, קון מוזוטרוס פיליארון, סוב׳יירה קיין מאל מוס קיירין, די טיירה די מצרים.

צרה גראנדי ליס אלייגאר, אה לוס ג׳ידייוס ליס אמארגאר, לוס מיטיירון אה פ׳ראגואר, קאסטיאוס די מצרים.

קון ריפוזו אימפיסארון, אה לוס ג׳ידייוס סוג׳יפ׳טארון, אי דיספואיס לוס אפיזגארון, סירב׳יסייו די מצרים.

רשע די פרעה טרושירון, און לאדריאו לי מיטיירון, אין סו אומברו לי קולגארון, קומו אונו די מצרים.

שי אלגון ג׳ידייו דיזיאה, קי איל פ׳ראגואר נון פודיאה, איל מצרי לי ריספונדיאה, מירה ריי די מצרים.

תוך איסטי טיימפו מאל ייב׳ארון, אה סוס ב׳ידה אמארגארון, קון פאסינסייה לו סומפורטארון, איל סירב׳יסייו די מצרים.

סדר א״ת ב״ש

אפארטי די טודו איסטו, פרעה אין מיינ־
טריס אה פואיסטו, ייאמאר אאינה אי פריסטו,
קומאדריס די מצרים.

תינגאריש און גראן אב׳יזו, די מאטאר אה
טודו איז׳ו, יוכבד מרים נו איזו, מאנדו די
ריי די מצרים.

ביין גראנדי איל דייו ליס דייו, פורקי טי־
מיירון אל דייו, ריינו כהונה סאלייו, די קו־
מאדריס די מצרים.

שוס מיגוס אה איל דישירון, קי אין לה
איסטריליירייאה ב׳יירון, אה נאסידו און גראן
ב׳ארון, דידיינטרו די מצרים.

גם ב׳ימוס אין לה איסטריליייה, קי אין לה
אגואה סי פ׳יריאה, טימבלה גראנדי לי טרא־
ב׳אריאה, אה איל ריי די מצרים.

רשע די בלעם אינקונאדו, איל דיל אוז׳ו
סיראדו, און קונסיז׳ו לי אה דאדו, אה איל
ריי די מצרים.

דבר מלך סיאה דאדו, טודו איז׳ו איל נא־
סידו, פריסטו איל סיאה איג׳אדו, אה איל
ריאו די מצרים.

קומו ישראל איסטו ב׳ימוס, אה איל דייו
נוס איסקלאמימוס, קון ייורו אה איל ייאמי־
מוס, די אפריטו די מצרים.

היל דייו מואיסטראס אוראסייוניס, ריסי־
ב׳ייו קומו אופ׳ריסייוניס, ב׳ידו נואיסטראס
אפ׳ריאיסייוניס, דיל סירב׳יסייו די מצרים.

צדיק חי סיאה אפיאדאדו, די סינטיר גראן
ג׳ימידו, מימברו ברית פאדרי אמאדו, סוב׳רי
גלות מצרים.

ויינדו אפריטו די ישראל, פריסטו מוס
מאנדו איל גואל, אה משה פאסטור פ׳יאיל,
סאקארמוס די מצרים.

פריסטו אה משה רבנו, סי אפאריסייו אדו־
ננו, קי סופו את מכאובנו, קי ייב׳ימוס אין
מצרים.

זכות אבות ייו מימבראריי, אגורה טי מאנ־
דארי, אה פרעה אי סאקארי, אה מי פואיב׳לו
די מצרים.

עד שבוע ימים אירה, איל דייו קון איל
פירקוראדה, סי אליב׳אנטארה אי פ׳ואירה,
אה פרעה ריי די מצרים.

חסיד עניו איל נו אה קייסטו, איר אה
טיירה די אאיפ׳טו, פור נון אזירלי ריז׳יסטו,
אה אהרן קי איסטה אין מצרים.

סי אינסאנייו קון משה, איל קי פנים נו
איס נושא, לי דישו הנה יוצא, אהרן די מצרים.

טינגאס טו אב׳יזו אי איל, טו לי אב׳לאראס
אה איל, אי איל אב׳לארה אה איל, פואיב׳לו
אי ריי די מצרים.

נסים גראנדיס טו פ׳אראס, קון לה ב׳ארה
קי ייב׳אראס, אי קון מי פ׳ואירסה איראס,
אה איל ריי די מצרים.

ייה אינטרארון קון סו דיג׳ו, אה פרעה
איליייס אן דיג׳ו, אימביאה פואיב׳לו בינ־
דיג׳ו, די טיירה די מצרים.

מי ה׳ דישו פרעה, לוס דיפ׳טיריס איל
מירו, מוג׳ו מיינטיס איל פארו, נון טופו טאל
דייו אין מצרים.

כובד מלאכה ליס איג׳ו, אה לוס ג׳ידייוס
פור דיספיג׳ו, אי ליס אליב׳ייאנו איל איג׳ו,
די נוגשים די מצרים.

לוקי ב׳ו סי דיזי איס, פאז׳ה נון סיאה קי
ליס דיש, קומו אירה די ב׳יז אין ב׳יז, דיזדי
קי איסטאן אין מצרים.

מירה נון אגאש די מינוס, טאנטו אה ניג־
רוס קומו בואינוס, אי אלייוס נו אגאן מינוס,
די טראב׳אז׳ו די מצרים.

נקמה גראנדי ליס דיירון, ייוגו גראנדי
ליס פוזיירון, לוס ג׳ידייוס סי איספארזיירון,
פור טיירה די מצרים.

צעקה גראנדי איסקלאמארון, קון משה סי
קישארון, קואנדו ב׳יירון קי סאליירון, די קון
ריי די מצרים.

פ׳רונטה גראנדי משה טומו, פור סו פו־
איב׳לו סי קימו, קון כביכול סי טומו, קי
מי אימביאטיס אה מצרים.

כביר איל לי ריספונדירה, קון סאנייה אי
גראנדי אירה, סיטינסייו קי איל נון ב׳יירה,
מאס קי איל נס די מצרים.

תראה עתה לו קי ארי, אה פרעה לו פ׳י־
רירי, קון פ׳ואירסה קיטארי, אה ישראל די
מצרים.

סדר תשר״ק

תהלות דימוס אל דייו, קי אה פרעה איל
פ׳ירייו, אי דייז מכות לי אימביאו, פור קי־
טארמוס די מצרים.

שאנגרי פ׳ואי מכה פרימירה, מוג׳ו פ׳ו־
אירטי ליס ב׳ינײרה, מצרי נו אוב׳ו קי בי־
ב׳יירה, די ריאו די מצרים.

ראנה פ׳ואי מכה סיגונדה, קי אין אילייוס דייו גראן פ׳ונדה, אונה אירה אי נון סיגונדה, אילייה אינג׳ו טודו מצרים.

קוזה גראנדי די פיאוז׳ירה, אילייה פ׳ואי מכה טריסירה, קאנטידאד די און גואיב׳ו אירה, סי אינג׳ו טודו מצרים.

צרה גראנדי ליס אלייגארה, אין מכה די לה מיסטורה, מכה קוארטה אילייה אירה, נון ב׳ינו מאס קי אין מצרים.

פלא גראנדי אי מאראב׳יאה, לה מכה קינטה סיריאה, מורטאלדאד סי אימביאריאה, אין גאנאדו די מצרים.

עם ישראל איל אמאדו, אין איסטו פ׳ואי אפארטאדו, נון מורייו די סו גאנאדו, מאס קי איל די מצרים.

סארנה פ׳ואי מכה סיזינה, סי אינג׳ירון קומו קולמינה, אימפולייאס קומו ארינה, פ׳לוריסיין סוב׳רי מצרים.

נון טורנו פרעה קון איסטו, פיידריסקו לי מאנדו פריסטו, פ׳יריייו איל גאנאדו ריסטו, אי יירב׳ה די מצרים.

נו מאס קי אין טיירה די גושן, קי נון איזו נינגון רושם, קי אירה מאת השם, קי טימייראן מצרים.

מכה סיטינה אילייה אירה, פרעה מאס סי אינפ׳ורטיסיירה, סו קוראסון אינדוריסיירה, איל אי טודו מצרים.

לאנגוסטה ליס אימביאריאה, לה טיירה סי קוב׳ריריאה, פור אילייה פוזאריאה, און טירמינו די מצרים.

כבד מאד איל סיריאה, נינגון סי אקודראריאה, ני מאס אקונטיסיריאה, מאס קי אין לה טיירה די מצרים.

יאמו פרעה אה משה, אי אהרן אי דישו סי, קי אה ב׳וס פיקי אי השם, ייו אי טודו מצרים.

טו אז אוראסייון אל דייו, לאס טומי קומו לאס דייו, פריסטו אונה נו פאריסייו, אין גבול די מצרים.

חשך ליס אה אימביאדו, גודרורה די און דוקאדו, איל קי איסטאב׳ה אסינטאדו, נון סי אליב׳אנטו אין מצרים.

זרע ישראל טוב׳יירון, לוז אי סול אי סוס סיאירוס, אין אקיאוס דיאס פ׳ואירון, פור קאזאס די מצרים.

ויינדו פור קאשאס אי סאנדוק, ביין מיראנדו אי ביין בדוק, ג׳ולייאס פירלאס טאמביין דוק, אדאמברי די מצרים.

היין לה פרוסטירה קידארון, לאס ב׳ילאס אילייוס איג׳ארון, די סוס אלמאס סי קימארון, טודו פואיב׳לו די מצרים.

די ב׳יר לוס בכורות טודוס, סי אליב׳אנטארון טודוס, דישירון מורימוס טודוס, סאליד ייה די מצרים.

גם לאס ב׳אקאס טומאריש, אוב׳יז׳אס אי אנדארידיש, טאמביין מוס בינדיזירידיש, אה מי אי טודו מצרים.

בני ישראל איזיירון, פאלאב׳רה די משה אי אהרן, פלאטה אי אורו דימאנדארון, אי פאנייוס די מצרים.

איל מצרי סי נייגאריאה, איל ג׳ידייו אה איל דיזיאה, אין טאל לוגאר ייו לו ב׳יריאה, אין איסקורידאד די מצרים.

סמן אני ישעיה חזק

איל קון איסטו, סי אינגראסייאב׳ה, פריסטו קיטאב׳ה אי לו דאב׳ה, סי קיריאה סי לו ייב׳אב׳ה, קואנדו איסטאב׳ה אין מצרים.

נוג׳י די פסח פ׳ואי איסטו, סי אזירליארון פריסטו, סוס מאסה אין מאנטו אינבואילטו, קי אמאסארון אין מצרים.

יום קינזי אין ניסן סאליירון, נומברי די איל דייו בינדישירון, פריסטו לה מאסה קואיזיירון, קי סאקארון די מצרים.

ישראל לה מאר פאסארון, לוס מצרים סי אאוגארון, לוס ג׳ידייוס מואירטוס לוס ב׳יירון, אה טודוס לוס די מצרים.

שיר חדש טודוס קאנטארון, די ב׳יר קומו סי ג׳וזגארון, אין לה קוזה סובריב׳ייארון, קון לוס ג׳ידייוס אין מצרים.

על כן חיוב איסטה איג׳אדו, אי טודו אומברי אוב׳ליגאדו, אין סו בוקה סיאה נומבראדו, איסטי נס די מצרים.

ישראל קון אוראסייון, איספיראמוס ריגמיסייון, טו דייו דאמוס סאלב׳אסייון, קומו נס די מצרים.

האל יה אפיאדאמוס, מאראב׳יאס מוסטראמוס, קומו קואנדו סאלימוס, די טיירה די מצרים.

חזק נא יושב שמים, את עם יצא ממצרים,
צועקים מר אל שמים, העלנו לירושלים.

---

1 פורסמו בדפוס ע״י ברוך בן יעקב (ב״איל ג׳ידייו״, שנתון הסתדרות ״המזרחי״ ביוון, פסח תרצ״ו), שהקדים במלים אלה: אבותינו נהגו לשיר ״קונפלאס״, לא רק בפורים אלא אף בפסח. ה״קונפלאס״ הרואות היום אור הינן עתיקות מאד והיו מושרות בחיק המשפחה בזמנים עברו.

הוציאנו ממצרים [1]

אלאב'ימוס אה איל דייו פור טאנטוס נסים קי מוס איזו. סומוס אוב'ליגאדוס די דארליס אי אה מואיסטרוס איז'וס אב'ייזו. קי מוס קיטו די איפ'טו דידיינטרו די טאנטו דולאדיזו:

בשורה טיניאן לוס ג'ידייוס די סאליר אלפ'וריאה. איסטאנדו טאנטו אינמיליסקאדוס אין לה אידולאטריאה. אי סאליר דיספואיס קון מוג'ה אליגריאה:

גזרה ייא פ'ואי דאדה די קאייר איסקלאב'וס קואטרו סיינטוס אנייוס. אינטרי ג'ינטי אלארב'יס די סיאיר איסטראנייוס. אי סאליר די אינטרי איליוס קון מוג'וס ריב'אנייוס:

די ב'יר לוס רודייוס קי איזו איל דייו ב״ה[2] אין איסטי איג'ו. די מאנדארלוס אינקאטיב'ירייו קון טיניר סו בואין פרוב'יג'ו. קי ב'ינײרה אה סיאיר ב'ינדידו יוסף אין סיינדו אומברי דיריג'ו:

הון ב'ינײנדו יוסף קון לוס ישמעלים אין איפ'טו. לו טומו פוטיפר אינסו קאזה קומו איז'ו קייסטו. פור קאוזה דיסו אמה לו אפריזו קון מוג'ו ריז'יסטו:

וידו איל דייו ב״ה[2] סו איסקלאמאסייון איסו ג'ימידו. איזו סונייאר אה פרעה פור קי יוסף פ'ואירה ריגמידו. טוב'ו איל ריינאדו אין פאגה די לוקי פ'ואי אפרימידו:

זמן די דוס אנייוס פאסו אי יוסף פ'ואי אינאלטיסידו. סיינדו אין אוז'וס די פרעה פ'ואי פור סאב'ייו קוניסידו. לו מיטייו פארה ריז'יר סו ריינאדו קי אה איל פ'ואי מיריסידו:

חואי טאקסאדו די איל דייו ב״ה[2] טודוס איסטוס ריז'וס. פורקי אבאשאראן אה מצרים יעקב אי סוס איז'וס. איסטו פ'ואי איל רודיאו די איל גלות אי לוס אימפיסיז'וס:

טודה לה פ'אמה די יוסף פ'ואי אסטה פרעה איל פרימירו. פין אה איסטונסיס איסטוב'יירון קון מוג'ו איזמירו. דיספואס פ'ואירון אימפושאדוס קומו איל קארנירו:

יראה טוב'ו פרעה די ב'יר אה לוס ג'ידייוס אין גראנדיזה. סי אקאב'ידו אה סוסטינירסי קון סיניוריאו אי אלטיגואיזה. פור סוג'יפטאר אה לוס ג'ידייוס קון מוג'ה פ'ורטאליזה:

כון טודו איסטו סי איב'אן לוס ג'ידייוס מאס מוג'יגואנדו. לוס מיטייו אה פיתום אי רעמסס קי איסטוב'ייראן פראגואנדו. פור ב'יר סי קון איסטה לאזירייה סי איראן דיזמינגואנדו:

לאס אמינאזו אה לאס קומאדריס אה קי איזייראן סו קומאנדו. אין ריסיב'יינדו אלגון איז'ו קי לו פואיראן מאטאנדו. אי אלאס איז'אס די לאס איר אבידיגואנדו:

מאנדו אפריגונאר קון אלטיגואיזה אי מוג'ו ברייו. קי טודו איל איז'ו קי נאסיאה קי לו איג'אראן אה איל ריאו. אי די איליוס קי מיטאן אל טימיל פור פיידרה אי לאדרייו:

נו פודיירון סופ'ריר מאס לוס ג'ידייוס איסקלאמארון אה איל דייו. ב'ידו איל גראן אפריטו קי ייא סובריב'ייו. מימברו אה אברהם יצחק אי יעקב אי ליס ריספונדייו:

סילי אפאריסייו איל דייו ב״ה[2] אה משה אדיינטרו לה סארזה. ב'ידו קימאר איל סנה אינו אינטינדייו לה קאוזה. לי דישו משה משה טו סוס איל נאמן די מי קאזה:

עמי בני ישראל טו לוס ב'אס אה קיטאר די מצרים. קי ייא סוב'ייו סוס איסקלאמאסייוניס עד קצה השמים. וינו איל טיימפו די ייב'ארלוס אה ירושלים:

פירקורו משה די נו אינטראר אין איסטי אינפינייו. לי דימאנדו איל דייו איסקוזה קון מונג'ו אינג'ינייו. פור נון אינטראר אין ליטיגה קון פרעה איל טורטאב'ינייו:

צער מונג'ו טראב'ו משה פארה אזיר איסטי מאנדאדו. סיינדו פ'ואי אה אב'לאר קון און ריי קי אירה מויי קונטאדו. לי אב'לו קון ריספקטו און לאקירדי מונדאדו:

קואנדו אימפיסו משה אה אב'לאר קוניל טומו גראן קוראז'י. לי דישו אה פרעה סי מי איסקוג'אס קוניל פרימיר ב'ייאז'י. טירנאס ריפוזו טו אי טודו טו ליניאז'י:

ריספונדייו פרעה אה משה נו טי קונוסקו ני אטי ני אטו דייו. לי דישו ייו סו משה קי מי דייו מי אינבייו. פארה קיטאר אלפ'וריאה אה טודה פ'אמילייה די ג'ידייו:

שלח את עמי פור סאנגריפ'יסייאר איניל דיזיירטו. קי סינו נון טירנאס ריפוזו ני דורמיינדו ני דיספיירטו. טינלו פור סיגורו אי פור מוג'ו סיירטו:

תבן קי נו ליס דיראן אה לוס ג׳ידייוס פ׳ואי לה ריפואיסטה. פור קי טינגאן מאס לאזירייה אה קי נו אליב׳אנטין לה טיסטה. אינקומינדו אה סוס מאיוראליס אקי איסטו־ב׳ייראן אליסטה:

אינקונטראראון לוס ג׳ידייוס קון משה אי אהרן קומו מאטאדוריס. ליס דישירון אה אילייוס ב׳וזוטרוס סוש לוס סאלב׳אדוריס. קי מוס אפ׳ידיסיסטיש אין אוז׳וס די פרעה מו־איסטראס גולוריס:

נו פודו משה ריספונדירליס די ב׳ירלוס ייוראנדו. טורנארון אנדי איל דייו ב״ה [2] אי אילייוס איסקלאמאנדו. ליס דישו איל דיין אגורה ב׳יריש ייאגאס קי ייו לי מאנדו:

ייב׳ה קון טי אלה וארה אי פאראטי איניל פורטייו. בולטה לה וארה פור קוליב׳רו אי קי לי טומי פ׳רייו. קי ב׳יאה לה סינייאל קואל מינטי קי ייו טי אינבייו:

סאב׳ייוס די פרעה סי בורלארון קואנדו איסטו ב׳יירון. די ב׳יסטה קון סוס פירקאנטיס אי אייוס לו איזיירון. אין אינגלוטירלאס לה וארה די משה קאיירון אי מוריירון:

על שפת היאור סי פארו משה אבולטאר לאס אגואס פור סאנגרי. לאס פ׳ואינטיס אי לוס רייוס סי איזיירון קולור די וינאגרי. קי־דארון פור מואירטוס איל פואיב׳לו די סיד אי די אמברי:

דיספואיס די איסטה פ׳ירידה טרושו לה מכה די לה ראנה. סי אינג׳ו לה טיירה קומו סי אב׳רי לה מאנגראנה. דישו פרעה אה משה אז תפילה אה מאנייאנה די מאנייאנה:

ייאמו משה אה איל דייו אי לי ריספונדייו אין סו אורה. לי דישו פרעה אה משה ייא מי אריפינטי אגורה. טודו אי זטו אירה אסטה קי פאסו לה בורה:

החארב׳ו אהרן אינלה טיירה אילה אינג׳ו די פיאוז׳וס. פור אנדי קאמינאב׳אן נו ב׳יאן דילוס אוז׳וס. נו ליס אזיאה פרוב׳יג׳ו אפילו ני אינטוז׳וס:

לה ייאגה די קואטרו פ׳ואי לה מכה דילה מיסטורה. נו פודו סופ׳רירלו איל פואיב׳לו ני אומברי ני קריאטורה. רוגו פרעה אה משה קי לי קיטארה איסטה סיקאטורה:

ויינדו משה לה פרימורה די פרעה לי איזו סו דימאנדה. לי דישו משה אה פרעה אגורה אה איל פואיבלו מאנדה. קי טינגאן טיימפו פארה איל קאמינו טומאר ויאנדה:

ייאגו איל דייו אה פרעה אי אה סו ריי־ב׳אנייו קון מורטאלדאד. פור קי נו אב׳יאה אין סו בוקה ני אונה ב׳ירדאד. סי אריפינטייו די נו מאנדאר אה לוס ג׳ידייוס די סו סיב׳־דאד:

אינייאדייו אוטרה ייאגה איל דייו פור מאנו די משה אי אהרן. קי ליס מאנדו אונה סארנה קי סי ליס אינג׳ו אסטה איל גארון. נו אפארטו ני אה קואטרופיאה ני אה ב׳ארון:

שמים וארץ סי טרוב׳ייארון אינלה מכה דיל פידריסקו. טאנטו גראנדיס איראן לוס פידאסוס קאנטידאד די און בריסקו. טודו לוקי סי טופו איניל קאמפו סי איזו סיסקו:

כבוד טרומארון לוס ג׳ידייוס קי איל פיד־ריסקו אה אילייוס נו דאנייו. טאנטו אי קיין טימייו די איל דייו אסו ריב׳אנייו אפאנייו. קון טודו איסטו פרעה נו סי אפרימייו ני סי אינדינייו:

נו סי דיטובו משה די ב׳יסטה טרושו לה לאנגוסטה. קומו קואנדו דאן טיליגראפ׳ו די אקי אה קוסטה. לו קי אקומיטיאה לו טראיאה אה סו אורה ג׳וסטה:

זאחמיט קואנדו ייב׳אב׳ה פרעה איסקלא־מאב׳ה אה משה. לי אזיאה מונג׳ו כבוד אי לו אסינטאבה אלה קייושי. אין סאליינדו דילה פואירטה סי בולטאבה פור ליניין די מישי:

ייאמו איל דייו אה משה אי לי דישו טראיי לה איסקורידאד. איסקלאמארון אה פרעה טאנטו מאנסיב׳ו קומו די אידאד. דיזיינדו נו פואידימוס סופ׳ריר מאס איסטה טימורידאד:

בושקו פרעה די אינבייאר אלוס ג׳ידייוס קון ליטיגה אי אינטראבילייאס. קון תנאי קינו סי אלארגאראן די מצרים מונג׳אס מילייאס. ריספונדייו משה סי מוס ב׳אמוס איס קון טודאס מואיסטראס פ׳אמילייאס.

רשע לי דישו אה פרעה אגורה ב׳יראס אונה מכה אינפורטאנטי. קי טודו טו פואיב׳לו אינסימה דיטי סי אליב׳אנטי. איסטונסיס מוס אירימוס ייגוס די ג׳וייה אי דיאמאנטי.

בכורות לה ייורארון אין איסטה איג׳ה מאס די טודה לה ג׳ינטי. קי איס אונה לאנדרה מודה אי דיפ׳ירינטי. לוס ג׳ידייוס נו טוב׳יירון נינגון מאל מיראנדו די אינפ׳רינטי:

צעקה גדולה פ׳ואי פור טודו מצרים אי מונג׳ה פאסיון. וינו פרעה אנדי משה דיזיינדו אנדה אזי אוראסיון. טומה קון ב׳וזוטרוס טודו לו קי טיניש אינטיסייון:

לוס מאנדו אלוס ג׳ידייוס קון אג׳ילי אי מונג׳ה פרימורה. טומארון קאדה אונו סו מאסה סין איג׳אר ליב׳אדורה. לאס מוז׳יריס טומארון קאדה אונה סו קריאטורה:

אנטיס די פארטיר דימאנדארון ג׳ווייאס די אורו אי די פלאטה. דיב׳יסטה ליס דיירון לאס ב׳יזינאס סין נינגונה פ׳אלטה. איסטונסיס סאליירון לוס ג׳ידייוס די מצרים קון מאנו אלטה:

לי אינפ׳ורטיסייו איל דייו איל קוראסון די פרעה פארה פירסיגירלוס. וינו קון שישינטאס קאטריגואס פארה אפרימירלוס. קון אינטיסייון ניגרה קי טיניאה די איסטרואירלוס:

סי איסטרימיסיירון טודוס די ב׳יר אלוס מצריים בראְמיאנדו, ב׳יניאן די אינפ׳רינטי קון סוס מאנוס אמינאזאנדו, פ׳ואירון לוס ג׳ידייוס אנדי משה אי אהרן איסקלאמאנדו:

ב׳יניד ב׳יריש לה סאלב׳אסייון די איל דייו קון ב׳ואיסטרוס אוז׳וס, מאנייאנה ב׳יריש אה טודוס אילייוס קומו אסימיינטי די פ׳ינוז׳ו, אי טיריניש קי טומאר די אילייוס מוג׳ו איספוז׳ו:

פארטייו משה אלה מאר אי לה איזו דוג׳י קאליז׳אס, לוס איזו פאסאר פור אדיינטרו קומו לאס אוב׳יז׳אס, סי מאראב׳יארון לוס פואיב׳לוס אין ב׳יניר אין סוס אוריז׳אס:

יוראנדו אינאדארון לוס ג׳ידייוס אי ריינדו סאליירון, לוס מצריים אל קונטראריו קי טודוס אילייוס סי פ׳ונדיירון, פור לה מאנייאנה אינלה אוריאה אטודוס מואירטוס ב׳יירון:

טודוס לוס ג׳ידייוס קי ב׳יירון איסטי נס אאונה בוז קאנטארון, אי מרים קון לאס מוז׳יריס באיילארון אי סאלטארון, פור אלאב׳אר אה איל דייו טודוס אאונה סי אג׳ונטארון:

ויניומוס רינגראסייאנדו פור לוס נסים קי מוס איזו די ב׳ייז׳ו, קואנדו מוס אקודראמוס פאריסי ב׳ירלו פור איל איספיז׳ו, ב׳יינדו איל אומברי איסטי קואינטו טומה דוטרינו אי קונסיז׳ו:

בינדיגאמוס טודוס אה איל דייו די ישראל, קי נון מירי אה מואיסטרוס דיליטוס אי מוס מאנדי אאיל גואל, אקומפאנייאדו די אליהו אי גבריאל.

יעקב יונה, אחד מהמשוררים העממיים באספאניולית

Yaacov Yona, uno de los escrividores de complas en éspaniol

1 לפי החוברת "הוציאנו ממצרים, על סדר א"ב וסי׳ סעדי הלוי אשכנזי בר בצלאל סופי טוב; סי קאנטאן אין איל סון די איס ראזון די אלאב׳אר קי קאנטאן אין חג השבועות" השער חסר. בסוף החוברת רשום: "ע"י הפועל בנימין אברהם יהודה הי"ו וע"י המסדר יצחק משה בנימין הי"ו", חש"ד.

2 ברוך הוא.

קינות תשעה באב י

[א׳]

אואיד איסטה אינדיג׳ה קי קימה איל קוראסון. די גלות די ירושלים אי חורבן די ציון:

ב׳יינדו איל דייו טאנטוס עונות. די עבודה זרה אי די איר קון זונות. טודו סי פירדונאב׳ה קון לוס קרבנות. איל קרבן דיל תמיד קי אזיאן אין ציון:

דיזדי קי לוס דינים דישארון די ג׳וזגאר. אי קרבן דיל תמיד דישארון די איגאר. סוב׳יירון פור לה סירקה און חזיר אין סו לוגאר. אי איסטו חואי איג׳ו קון גראן טראיסייון:

ב׳ידו איל דייו קי איל תמיד סי באלדו. אי נון איסטוב׳יירון אסו קומאנדו. אל מלאך גבריאל מויי פריסטו מאנדו. קי טומארי אורנאס בראזאס אי איג׳אסי אין ציון:

טומו גבריאל לאס בראזאס אין סו מאנו. פארה איג׳אר אין ציון לוגו אי טימפראנו. אינקונטרו קון מיכאל איל מלאך אירמאנו. איספ׳ריאה איסטאס בראזאס פיאדה סוב׳רי ציון:

איספ׳ריאלדאס אירמאנו אזי מי מאנדאדו. מאס מי טינגו מידו דיל דייו אבאסטאדו. קי אאינה אי פריסטו איל מיאה מאנדאדו. קי בראזאס אדריאינדו איג׳אסי אין ציון:

אזילדו אירמאנו קי ייו ב׳ו לו רוגו. דישה קי סי איספ׳ריאין לאס בראזאס די פ׳ואיגו. אי טיני פאסינסייה נון לאס איג׳יס לואיגו. פורקי נון סי פידרה קומפאנייה די ציון:

סייטי אנייוס איספירו די דיאה אין דיאה. ב׳ידו קי ישראל רימידייו נון טיניאה. טומולאס אי איג׳ולאס קון מוג׳ה מאנזיאה אינטרי ירושלים אי דירידור די ציון:

איסטאנדו גבריאל לאס בראזאס איג׳אנדו. לי דישו אל דייו קון לאגרימאס ייוראנדו. לייה פ׳ואי מי סינייור אי איזי סו מאנדאדו. קי בראזאס אדריינדו איג׳י אין ציון:

ריספונדייו לה שכינה קון מוג׳ה סאנייה. מי ב׳ייניס אגורה קון איסטה פאטראנייה. קי פינסאס קי אב׳לאס קון קין אינגאנייה. דיזיס קי אדריאינדו לאס איג׳אטיס אין ציון:

לוגו אין אקיל איסטאדו לו יב׳ארון לואיגו. לי דיירון מלקיות סיטינטה די פ׳ואיגו. קי נון אפרוב׳יגו ני ייורו ני ארגואיגו. די טאנטו מאל קי אב׳יאה אין ציון:

אאינה איפריסטו די סו לוגאר לו קיטארון. אי די סו איסטאדו אפ׳ואירה לו איג׳ארון. אי אה דוביאל אינסו לוגאר לו אינטראארון. איל שר די פרס אינימיגו די ציון:

דוביאל קי סי ב׳ידו אין טאל איסטאדו. דימאנדאס קי דימאנדאב׳ה סי לי אן אפ׳ירמאדו. דימאנדו קי לוס חכמים איסטין אסו מאנדאדו. טודו סי לי אפ׳ירמו קון גראנדי בוסייון:

גבריאל די אפ׳ואירה פינסה לו קי אזיאה. סו אוז׳ו קומו פ׳ואינטי אגואה קוריאה. פאסו אקיל טראגו ב׳ינטי אי און דיאה. אינטאל קי נון אוב׳יירה פ׳ין אין קונפאנייה די ציון:

פריגונטו לה שכינה קין אירה אקיל. קי טאנטו סי דאב׳ה פור איז׳וס די ישראל. דישירון סינייור איל מלאך גבריאל. קי איסטה ייוראנדו פור קומפאנייה די ציון:

דיסקי איל פ׳ואיגו קאלייו אין לפני לפנים. לוס דייז שבטים סי פ׳ואירון גולים. אזיינדו אין איליוס משפטים גדולים. אי פ׳ואירון אלישאדוס דיל לוגאר די ציון:

ב׳יינדו איל דייו טאנטו מאל אין קאנטידאד. די ב׳יר קימאר כו קָאזה אי סו אירידאד. קונסולוסי און פוקו קון לה אירמאנדאד. די יהודה אי בנימין קי קידארון אין ציון:

קואנדו יהודה אי בנימין פ׳ואירון פיקאדוריס. נון אזיאן קומאנדו די מואיסטרוס סינייוריס. פ׳ואירון קאטיב׳אדוס גראנדיס אי מינוריס. קידו קומו ביב׳דה ירושלים אי ציון:

איסטונסיס מאנדו אל דייו פור אינדיג׳אדיראס. קי ב׳ינגאן אי אינדיג׳ין די ניגראס מאניראס. מאנדו אה ירמיה פור אקיאס קאריראס. אה ייאמאר אלוס פאדריס קי איסטאב׳אן אין ציון:

אנדוב׳ו ירמיה אה אזיר סוס מאנדאדוס. אבות העולם מירה קי סוש ייאמאדוס. דילאנטרי איל דייו אב׳יש די סיר טופאדוס. אאינה אי פריסטו קון איסטרימיסייון:

דיספואיס קי ייאמו אל סינייור די אברהם. סי פ׳ואי אה ייאמאר אה משה בן עמרם. סוש ייאמאדו אגורה דילאנטרי נשא ורם. נון סי קי איס אגורה איסטה מימבראסייון:

דימאנדו משה אה מלאכי אורה. אלוס קי קונוסיאה די מתן תורה. דיזימי סינייוריס קי איס לוקי איל דייו מי קירה. קי לה מי אלמה סיינטי מוג׳ה פאסייון:

סי סופיטיס משה פורקי איסטו ייאמאדה. קי לה קאזה סאנטה איסטה קימאדה. אי קונפאנייה די ישראל איסטאב׳ה מאטאדה. פור מוג׳וס פיקאדוס קי אב׳יאן אין ציון:

משה קי טאל אוייו יוראב׳ה אי אינדיג׳אב׳ה. אי איג׳ו סוס מאנוס אה פילאר סו בארב׳ה. פ׳ואיסי אלוס אבות קון מונג׳אס לאגרימאס איג׳אב׳ה. קונטוליס משה די טאנטה איסטרואיסייון.

דיזקי טאל אויירון פ׳ואירון אקוז׳ידוס. דילאנטרי איל דייו אילייוס פ׳ואירון ב׳ינידוס. דישוליס קי בושקאש אין מי קאזה קירידוס. אגורה מי ויניש אדאר קונסולאסייון.

אילייוס מי איזיירון פ׳ואיר די מי קאזה. קון סוס אוב׳ראס מאס ניגראס קומו סארזה. פור טאנטו מי דיטרמינו קימארלוס אין בראזה. אי אין איסטו פוזי טודה מי אינטיסייון:

אב׳לו משה. דימאנדו פירדון. אבאטי גואיסטרה סאנייה אי גואיסטרו חרון. סיינפרי די אייוס חואיסטיש סינייור אי פאטרון. און פוקו אזי פור קונפאנייה די ציון:

אליי דישו איל דייו קון יגון ואנחה. אין לאס מוסידאדיס טיניאה גראן הצלחה. קומו פאדרי אה איז׳וס ליס דאב׳ה לה ברכה. אגורה אלה ב׳יז׳יס מי איג׳ארון די ציון:

אב׳לו אברהם רונפיינדו סוס פאנייוס. נון אב׳יאש די מיראר סוס איג׳וס איסטראנייוס. סיינדו און איז׳ו מי דאטיש אל קאב׳ו די סיין אנייוס. מאנדאטיש קי לו אלסארה פור אלסאסייון:

אליי דישו יצחק קון גראנדיס ג׳ימידוס. דיזימי פורקי סון מיס איז׳וס פידרידוס. אורב׳יירה ב׳יניר אב׳ואיסטרוס אואידוס. קי אקי אין איסטי לוגאר טינגו מי מימבראסייון:

קי אין טאל איסטריג׳ה מי אוב׳יירי פ׳אלייאר. קואנדו מי אב׳לו מי פאדרי מי אוב׳יירי די קאלייאר. איספאנדי מי גארגאנטה פארה דיגולייאר. אבאסטה איסטי זכות פארה סאלב׳אר אה ציון:

ריספונדייו יעקב מואיסטרו פאדרי קאנסאדו. דימאנדו סו דימאנדה מויי אמאנזיאדו. אונדי איסטאן מיס איז׳וס אונדי אן אנדאדו. קי פור אילייוס טינגו מונג׳ה אפ׳ריאיסייון:

דיספואיס קי טאנטו טראגו פור אייוס טראב׳י. אין קאזה די לבן ב׳ינטי אנייוס סירב׳י. אי מוג׳וס אוטרוס טראגוס קי פור אילייוס ייב׳י. אסטה אאונארלוס אין גואיסטרה אונאסייון:

אונדי בושקארי אמיס איז׳וס אמיגוס. קי פ׳וא רון קאטיב׳וס אין פודיר די איני מיגוס. סין נינגון קונסואילו ני מאנקו אב׳ריגוס. קומו פ׳ואי איסטה דיסדיג׳ה אי איסטה איסטרואיסייון:

סי אג׳ונטארון טודוס איב׳אן אינדיג׳אנדו. דאנדו גריטוס פ׳ואירטיס אי מוג׳ו ייוראנדו. קומו אה מואיסטרוס איז׳וס ב׳אן דיגוייאנדו. קי לה סאנגרי קוריאה דירידור די ציון:

דישו משה אה ירמיה קון מי ב׳יניב׳וס. פור אנדי פ׳ואירון מיס איז׳וס קאטיב׳וס. קי ייו מי דיטירמינו די טראיירלוס ביב׳וס. אין איסטו פורני טודה מי אינטיסייון:

דישו ירמיה נון קיראש קאנסאר. סון טאנטוס לוס מאטארוס נון פודיש פאסאר. ייב׳אמי אגורה קי טינגו גראן צער. נון מי דיש מאס מאנזיאה אי איסטרימיסייון:

אסטה ריאוס די בבל אילייוס אנדוב׳יירון אלסארון לוס אוז׳וס אי ב׳יניר לוס ב׳יירון. דישירון סון לוס פאדריס קי מואיסטרוס גריטוס סינטיירון. מוס ב׳יינין אסאקאר די איסטה פריזייון:

סאלייו בוז די איל סיילו נון טיניש ליסינסייה. טורנאב׳וס משה קי איס דאדה לה סיטינסייה. איספיראב׳וס אגורה אי טירניש פאסינסייה קי אנייוס סיטינטה טורנאראן אה ציון:

אויינדו משה איסטה בוז קי ב׳יניאה. פ׳ו־אירון טאנטוס לוס גריטוס קי אל סיילו סוב׳יאה. סוב׳רי ריאוס די בבל אי אנסי דיזיאה. אינדיג׳ימוס טודוס איל חרבן די ציון:

דישו משה אה איל סול טי אב׳יאס די פ׳יריר. פורקי אין איסטי דיאה טי אב׳יאס די אב׳ריר. קי אין איסטה אנגוסטייה סי אב׳יאה די אינקוב׳ריר. פור מאנזיאה די לה לוז קי פ׳אלטו אין ציון:

ריספונדייו איל סול מויי אמאנזיאדו. קי ארי פאסטור פ׳יאיל קי אנסי פ׳ואי מאנדאדו. אפודיר די אסוטיס קי מי אוב׳יירון דאדו, קי אמי דיספיג׳ו רילומבראר האין ציון:

איב׳אן לוס אינימיגוס פאדריס אי איז׳וס מאטאנדו. אין בראסוס די סוס מאדריס קואנדו איסטאב׳אן טיטאנדו. קון גראנדיס קריב׳אנטוס מאולייוס איב׳אן איג׳אנדו. פורקי טאל קרואילדאד נון פ׳ואי איג׳ה אין ציון:

טורנוסי משה מויי אמאנזיאדו. אין לוגאר די אלוס אבות אב׳יאה דישאדו. טראיש אמו־איסטרוס איז׳וס או אליי אן קידאדו. גואיי קומו טאנטו מאל ליס ב׳ינו אין ציון :

דישו משה ב׳אן קומו מאל פ׳אדאדוס. פור טודוס לוס קאמינוס פ׳איימוס מאטאדוס. דיס־נודוס אי דיסקאלסוס. סין מאס גוב׳ירנאסייון :

בוז אינלה רמה קון גראנדיס גריטוס. רחל ב׳ייני ייוראנדו פור אקיאוס קאב׳ריטוס. די־זיינדו אנדי איסטאן מיס איז׳וס אפ׳ריטוס. אקיאוס קירידוס קי טיניאה אין ציון :

נו אב׳יאש די מיראר אסוס מעשים. סיינדו ב׳וס סוש קדש קדשים. פורקי אין פאלו אי פיידרה פ׳ואירון חפצים. קוזה קי די איליוו נו איי סאלב׳אסייון :

פורקי נואיסטרו נומברי סי אב׳יאה די איסביב׳לאר, סיינדו ייו אונה מוז׳יר נון מי אוב׳י די סילאר. קואנדו גואיסטרו סיירב׳ו פור מי ב׳ינו אב׳לאר. נון סילי אינמי איר־מאנה ני לי איזי טראיסייון :

ריספונדייו איל דייו קון גראנדי מאנזיאה. פיזאנדולי מוג׳ו דיל מאל קי אזיאה. נו ייוריס רחל נו ייוריס איז׳ה מיאה. קי אאינה אי פריסטו טורנאראן אה ציון :

[ב׳]

קינה סוב׳רי לה מאדרי קי סי קומייו אאיל איז׳ו.

אינפיסארי אי ארי אואינה אי אינדיג׳ה. סוב׳רי מואיסטרוס פאדריס קי סי טופארון אין טאל איסטריג׳ה. קי פ׳ואירון מאטאדוס קין קון איספאדה קין קון פ׳יליג׳ה. קואנדו פ׳ואי איל איסטרואימיינטו די ירושלים :

אינטראראן אין לה סיב׳דאד אנגוסטייאדו־דיס קומו ארינה די לה מאר. קי נון אב׳יאה קואינטה די איליייוס ני אירה קוזה די אסומאר. איב׳אן אין טודאס לאס קאזאס פארה איל אגואה אי איל פאן ליס טומאר. אי סי אינ־גראנדיסייו לה אמברי אין ירושלים :

פ׳ואירון אין קאזה די אונה מוז׳יר אמארגה אי פ׳ריאה. קי טיניאה און איז׳ו אירמוזו קומו איל סול אל מידייו דיאה. ליס טומארון איל פאן אי לוס דישארון קון גראן מאנזיאה. אנסי איזיירון פור טודו ירושלים :

דישו איל איז׳ו אלה מאדרי פורקי מי אזיש ז׳ינאר. דאמי אלגונה קוזה אקומיר פארה איל אלמה אירטורנאר. קי ייא מי אקאב׳ו אי מי סיינטו אפ׳ינאר. ייא נון ב׳יאו לה קלארידאד די ירושלים :

ריספונדייו לה מאדרי אאיל איז׳ו קון גראן אמארגורה. נו טינגו קונקי אפיאדארטי פור מי ניגרה וינטורה. קי די לה אמברי ייה סי דימודו טו לינדה פ׳יגורה. קי אוטרו קומו טי נו אב׳יאה אין ירושלים :

די אנדי טי אפיאדארי מי קירידו נון סי קומו ארימוס. אאונה ייו אי טו אלה אמברי מורירימוס. אי טודוס דוס קומו לה קאלאב׳־רינה איג׳אדוס פור לאס קאלייס סירימוס. קומו ריסטו די פואירפוס קי איסטאן פור קאלייס די ירושלים :

נון טינגו קי דארטי ני די מי מאנו איס־פירים. אי גואיי די טי מי איז׳ו קומו אלה אמברי טי מואיריס. אי נו מי אפרוב׳יג׳ן ני ביינים ני אב׳יריס. די לוס קי טינגו איס־פארזידוס פור ירושלים :

דיסיירטו סי מי אוייס אי נון קיריס פינאר. מאס ב׳אלי קי קומה ייו טו קארני אי אמי ב׳יינטרי אז די טורנאר. ייא טירני ייו איסטה נוג׳י קי סינאר. אי נון סיאס איג׳אדו פור קאלסאדאס די ירושלים :

לי דישו איל איז׳ו אלה מאדרי קרואילה קומו ב׳וס מי פואידריש מאטאר. דילה בוקה קומו טאל ב׳וס דישאש קיטאר. קי די מיס קארניס ב׳ילייודאס ב׳וס קיריש אפ׳ארטאר. נון סי אולייו טאל קוזה אין ירושלים :

קון טודו אזי לוקי קיריש די מי נון ב׳וס דיגו מאס קוזה ניגגונה. אוטרו קואנדו מי דיגוייאש קי סיאה די אונה. פור קי נון פיני גואיסטרו איז׳ו קארה די לונה. די לוס איר־מוזוס קי אב׳יאן אין ירושלים :

קרואילדאד ויסטייו לה מאדרי אי איג׳ו לה מאנו איניל קוג׳יליו. סוס אוז׳וס קורין לאג־רימאס קומו פ׳ואירטי ריאו. אקאב׳ולו די די־גולייאר אי איג׳ו גראן ג׳ימידו. קי סי סינטייו פור טודו ירושלים :

פריסורו אקוזינאר קארני דיסו איז׳ו אפ׳־ריטו. אי איזו די אילייה און גראן סופ׳ריטו. קומייו די אילייה קון גראן איסקלאמאסייון אי גריטו. קי אויירון טודוס לוס די ירושלים :

גואיזמו די קארני אסאדה סינטיירון לוס קי פור אליי פאסארון. לוגו אין קאזה די אקיאה מוז׳יר אינטראראון. אל גואיזמו קי סינטיירון אגוסטאר לי דימאנדארון. אפיאדה סוב׳רי נוס קי סומוס ג׳ינטי די ירושלים :

ריספונדיילוס אילייה אמארגה די קוראסון. קומו קיריש קי אגה לייו גואיסטרו רצון. קי

ייא ב׳יש קי קומידה נון איי איז קואנטאס קאזאס סון. אנדה בושקה פור טודו ירושלים:

קון טודו ייא קי אקי סוב׳יסטיש. אגורה ב׳וס אמוסטרארי איל גואיזמו קי סינטיטיש. סי קונוסיטיש אמי קירידו או אלגון דיאה לו ב׳יסטיש. קואנדו פאסיאב׳ה פור קאלייס די ירושלים:

לו דיגולריי אי לו קוזיני אין לה אורה לה איסטה. אין מי ב׳יינטרי סי לו איזו סו פ׳ור־איסה. סי קיריש ב׳וס דארי אגוסטאר לוקי מי קידו די לה ב׳אנדה די לה קאב׳יסה. אגורה מאטאדמי אי אראסטאדמי פור טודו ירושלים:

טימבלה ליס טראב׳ו לוס קי טאל אוליירון. דיזקי לה קארני די איל אפ׳ריטו אין איל פלאטו ב׳יירון. איסקלאמארון אי ייוראררון אי מונג׳וס גריטוס דיירון. דיזיינדו קומו פ׳ואי טאל אנגוסטייה אין ירושלים:

[ג׳]

קינה סוב׳רי לוס סייטי איז׳וס די חנה.

מאס קומו איסטאס אנגוסטייאס אקונטיס־יירון. אלוס סייטי איז׳וס די חנה קי טודוס אין און דיאה מוריירון. אי אין לה טימור דיל דייו סאנטו איסטוב׳יירון. אי פ׳ואי ניגרה ריבולטורה:

ב׳ינו איל אימפיראדור אלה סיב׳דאד קון מונג׳ו ארטי. מאנדו אי ייאמו אלוס איז׳וס די חנה קאדה אונו א פארטי. אי פ׳ואי און גראן ניגרו דיזאסטרי. קי די סינטירלו לה אלמה סי אפורה:

אימפיסו אי אב׳לו אה איל פרימירו. אוליי אין מי בוז סיראס פאטרון די מי סיליירו. אי אין טודו מי ריינאדו סיראס פרימירו אי פרוסטימירו. סי איס קי טי אינקורב׳אס אה איסטה פ׳יגורה:

איסטונסיס איל מאנסיב׳ו ריספונדייו. נון אגו טאל קוזה סיינדו סו ג׳ידייו. קי אין סיני סינטימוס ייו יי טו דייו. אי קומו ארי טאל טורטורה:

מאנדו פריסטו איל אימפיראדור קי לו מא־טאראן. אי דילאנטרי סוס אירמאנוס לו אי־ג׳אראן. פור ב׳יר סי איל ריסטו ב׳ייראן אי סי איספאנטאראן אי אטורגאראן. די סירב׳יר אלה ב׳אנידאד אי לוקורה.

ייאמו אה איל סיגונדו אי לי דייו די אב׳יזו. קי סי אינקורב׳ארה אסו דולאדיזו. קי סי נו מיראראן לו קי אאיל פרימירו סי לי איזו. פור איסטו אס מי דיג׳ו אי אפריסורה:

לי ריספונדייו אי לי דישו נון ב׳אליס קון מי. קי ייו אה מי דייו סאנטו אמי. קי מוס דישו נון ס׳אה אמי דייו אוטרו אפ׳ואירה די מי. קי לייו סי איל דייו דילה אלטורה:

מאנדו קי לו מאטאראן אי לי איסקורג׳אראן סו קואירו. פור ב׳יר סי איל ריסטו אטור־סיראן איל סינדירו. איסטונסיס מאנדו אה טראייר אה איל טריסירו. אי לי דישו סי אזיס מי קומאנדו טירנאס גראן ב׳ינטורה:

דישולי איל טריסירו סי מי מאטאס טינגו מאס גוזו. קי נו סירב׳יר אאון דייו פ׳אלסו אי מינטירוזו. אפ׳ואירה די מי דייו קי איס דייו גראנדי אי טימירוזו. קריאן סיילוס אי טיירה אגואה אי סיקורה:

מאנדו אה מאטארלו אי קי טרושיראן אאיל קוארטינו קון אירה אי חרון. דישולי סיירב׳י אמי דולאדיזו אי די מי קאזה סיראס פאטרון. אי אין טודו מי ריאל טו סיראס פרימיר ב׳ארון. איסטאראס אין גראן איסטימה אי גראן אלטורה:

ריספונדייולי גואיי די טי אינפיראדור קי אין פאלו אי פיידרה אדולאס. נו סירב׳ירי אוטרו אפ׳ואיראס די השם אסוס סולאס. קי קריאו סיילוס אי טיירה אי לה מאר קון סוס אולאס. אי ביאטה איל ב׳ארון קי פור סיר־ב׳יר אאיל פירקורה:

מאנדו קי לו מאטאראן קון אירה אי סאנייה. פור לו קי נון סירב.ייו סירב׳יסייו איסטרא־נייה. אי קי טרושיראן אה איל קינטו פור ב׳יר סי סי אינגאנייה. די ב׳יר טודה אקיאה דיסדיג׳ה אי אמארגורה:

אב׳לו אאיל קינטו איל אינפיראדור קרואיל. טומה אה מי דולאדיזו אי אינקורב׳אטי אאיל. ריספונדייולי נון סירב׳ירי אוטרו קי יי דייו די ישראל. מאנדו אה מאטארלו קון אפרי־סורה:

אה איל סיזינו לי דישו אוליי מי קונסיז׳ו, אי סיראס ארילומבראן קומו איל איספיז׳ו. ב׳יז אקי מי קורונה טי אפאריז׳ו. סי איס קי טי אומיאס אה איל דולאדיזו טירנאס פ׳ולגורה:

ריספונדייולי איל מאנסיב׳ו קון מוג׳ה סאנייה. פינסאס די אינגאנייארמי קון פאט־ראנייה. פור קי מי אינקורב׳י ייו אה אונה אלימאנייה. איסטאס אין פורפ׳ידייה אי פיר־קורה:

מאנדו פריסטו אה מאטארלו אין לה אורה

לה איסטה. נון לו דישיש אב׳לאר דאלדי אין לה קאב׳יסה. אי נון סיאה אינטיראדו אן ניג־גונה פ׳ואיסה. סאלב׳ו איג׳אדו אין קאליי אי אין קאליז׳ה איסקורה:

מאנדו פור איל ג׳יקו אי לי דישו נון מידיס אינוז׳ו. סיירב׳י אמי דולאדיזו אי טי דארי מוג׳ו איספוז׳ו. סיראס טו ניניטה די מי אוז׳ו. אי טי סוב׳ירי אין אלטורה:

אב׳רי טוס אולײדוס אי איסטאמי אוליינדו. מירה טוס אירמאנוס קומו פור לה סאנגרי סי איסטאן אינבולב׳ײנדו. די פייס אי די מאנוס איסטאן באטײנדו. אפיאדה סוב׳רי טו אירמוזורה:

סאלב׳ו סי איס פורקי נון מי איספאנטיס. מי אניליו איג׳ו אינבאשו קי לו אליב׳אנטיס. פור קי אינטײנדאן קי אמי טי אינקורב׳אטיס. אי טי ארטארי די ביין סין מיזורה:

אויגאדיש לו קי איל ג׳יקו ריספונדײו. אטי פירו נון מי אומיאו ייו. סי נון סירב׳ירי אה מי סאנטו דײו. אי לה מואירטי מי סירה גראן דולסורה:

פינסה אינפיראדור די טי קי סירה. קי מאנייאנה מוריראס אי טו קאלאב׳רינה פ׳יי־דירה. מאנדו קי לו מאטאראן קון גראן גזרה. פורקי נו איסקוג׳ו סײנדו אונה קריב׳אנטורה:

ב׳ידו לה מאדרי קי לו איב׳אן אה מאטאר אי ייאמולו. טומולו אינטרי סוס פיג׳וס אי ביזולו. סײנדו איסטי לי אב׳יאה קידאדו טאן סולו. אי ב׳יסטײוסי טודה די ניגריגורה:

גואיי די טאלה מאדרי קי פארה איסטוס איז׳וס פארײו. פידריאו סו טינו אי לוקה סאלײו. סוב׳ײו אאיל טיז׳אדו די אאי סי איג׳ו אי מוריו. נינגונו וינגה אין טאל איסטריג׳ורה:

[ד׳]

קינה סוב׳רי לה מאטאנסה די זכריה הנביא.

מאס ארי ייאנטו אי פ׳ירירי פאלמה. קון לאגרימאס די אוז׳וס אי דולור די אלמה. סײנדו אין מואיסטרוס פאדריס אדריאו פ׳ו־איגו אי פ׳לאמה. אין קאטיב׳ירײו די יאודה אי ירושלים:

לוס פיקאדוס די ישראל סונפורטו איל דײו קון פאסינסייה. אי נון טורנארון אין תשובה ני איזיירון אוב׳ידינסייה. פריסטו מאנדו סוברי אילײוס סו סיטינסייה. אין טודה ג׳ינטי די יהודה אי ירושלים:

דײז אי אוג׳ו אנײוס קאדה דיאה אונה בוז די איל סיילו סאליאה. אין פאלאסײו די נבו־כדנצר אי אנסי דיזיאה. סאל קון אירה אי גראן פורפ׳יאה. אי דיסטרואי אלה סיב׳דאד די יהודה אי ירושלים:

איי קי מאל אי ייאגאדורה. קי וינו אה טודה קריאדורה. פור איל פיקאדו קי מאטארון אה טאל פ׳יגורה. אין איל פאלאסײו די ירושלים:

פ׳ואי מאטאדו איל נביא זכריה אין עזרה די לוס כהנים. מאנדו איל דײו סוב׳רי אילײוס מואבים אי עמונים. אי ב׳ינײרון פואיב׳לוס המונים המונים. אין פואירטאס די יהודה אי ירושלים:

איסטונסיס וינו נבוזראדן קון גראנדי אליג־ריאה. אי ב׳ידו סאנגרי די זכריה קומו בואייה. דימאנדו קי סאנגרי אירה איסטה קי פ׳יר־ב׳ייה. אין עזרה די איל בית המקדש קי אין ירושלים:

ריספונדײרון אי דישירון איס סאנגרי די קארנירוס קי אייגאמוס. קומו אנסי סיימפרי אוזאמוס. אי קון אילײוס אה מואיסטרו דײו אלאב׳אמוס. סיימפרי אנסי איזימוס אין ירושלים:

מאנדו אי דישו טראייגאן דילאנטרי די מי קארנירוס. אי דיגוייארי אי וירי סי סוש ויר־דאדירוס. דיגויײו אי פריב׳ו אי וידו קי איראן ארטירוס. סיטינסײו קי סיראראן פואירטאס די ירושלים:

דישוליס דיזימי לוס איג׳וס אינטירוס. קי סי נון ב׳וס פיינארי קון פייניס די פ׳יירוס. ב׳ואיסטראס קארניס דארי אה קומיר אה לוס פירוס. אי סירידיש אראסטאדוס פור קאלייס די ירושלים:

ריספונדײרון אי דישירון נוס לו קולפימוס, די טורטורה מונג׳ה קי איזימוס. קי אאיל נביא קי מוס קאסטיגאב׳ה לו דיגויימוס. אי נון איזימוס קואינטה די איל דײו איל מוראן אין ירושלים:

אינפיסו נבוזראדן קון סו קאב׳יסה אה מי־נאזאר. אי דישו איסטה סאנגרי ייו לה ארי אריפוזאר. מאנדו אה סו ג׳ינטי אב׳יזאר. קי טראייגאן דילאנטרי די איל לוס גראנדיס די ירושלים:

טרושו סנהדרי גדולה אי קטנה אי חואי דיגויאנדו. אי קונדיס די פרחי כהונה חואי מאטאנדו. סוב׳רי לה סאנגרי די איל נביא זכריה לאס חואי איג׳אנדו. אי חואי לאס איס־קלאמסײון פור טודו ירושלים:

ב׳ידו קי קון איסטו נון איזו איג׳ו. מאנדו

אי טרושירון מאנסיב׳וס אי מאנסיב׳אס קון גראן אינדיג׳ו. אי קריאטוראס די איל רבי אי ניניוס די איל פיג׳ו. אי סי אולייו גראן ג׳ימידו פור טודו ירושלים:

קומו וידו קי קואנטו מאס דיגוייאבה מאס מונג׳ו פ׳ירבייה. דישו זכריה קיריש קי לוס מאטי טודוס אין און דיאה. טין פיאדאד די טאנטה פ׳אמילייה. אי די לוס ג׳יקיטיקוס די ירושלים:

קואנדו לה סאנגרי די זכריה סי קאייו. אמארגורה מונג׳ה פור לה סיב׳דאד סי רי־בולב׳ייו. אי סירקה די לה סיב׳דאד סי פאר־טייו. די מוג׳ידומברי דילוס מאטאדוס קי אין ירושלים:

אינטראב׳אן לוס אינימיגוס קומו זיב׳רוס: אי נון איסטימאב׳אן אאיל פואיב׳לו קומו טייסטו די אויירוס. דיגוייאנדו אה אייוס קומו טורוס אי קארנירוס. אסטה קי קורייו ריאו די סאנגרי פור ירושלים:

מאנסיב׳וס אה מוריר ייב׳אב׳אן. אי מאנ־סיב׳אס פור לאס קאלייס דיזונראב׳אן. כהנים אי סינייוריס די לוס ג׳ידייוס פור לאס קאלייס אראסטאב׳אן. פור טודאס לאס קאלייס די ירושלים:

אפיאדי איל דייו סוברי נוס אי מוס סאקי די איסטוס אפריטוס. איספיראנדו ריגמיסייון לוס קואירוס מוס סי איזיירון פריטוס. מוס אמוסטרי לה גאולה אי סיפאמוס לוס סיק־ריטוס. אי פ׳ראגואי אל בית המקדש קי אין ירושלים:

[ה׳]

קינה די צדוק הכהן

אואיד איסטה אינדיג׳ה אי אינגואייאד טאמביין לוס דוס איז׳וס די צדוק הכהן:

צדוק הכהן גראן אומברי פריסייאדו. דוס איז׳וס קי טיניאה לוס אן קאטיב׳אדו. פור ב׳ינו אי זונה אה אילייוס אן דאדו. נונקה אקונטיסייו טאן מאל די קוראסון:

טופארונסי ג׳ונטוס לוס אמוס אין און קא־ב׳ו. לייו טינגו אין מי קאזה און לינדו איס־קלאב׳ו. לייו טינגו אונה איסקלאב׳ה אירמוזה אין קאב׳ו. די ב׳יר לה סו קארה סי אליגרה איל קוראסון:

קאזימולוס ג׳ונטוס אה טודוס דוס. לוס איז׳וס קי סארלאן איספארטאמוס לוס דוס. אין קאזה אי אין אסיינטו אסינטימולדוס. אי טומין קירינסייה אי אמור די קוראסון:

ייא לוס קאזאן ג׳ונטוס אטודוס דוס. אדיינ־טרו די אונה קאזה פ׳ואירון אינסיראדוס. מונג׳ו ב׳אן ייוראנדו לוס איז׳וס פריסייאדוס. קירידוס דיל פאדרי אינטראנייה די סו קוראסון:

ייוראב׳ה לה מוג׳אג׳ה אי קידו דיזמאייאדה. די קי ייוראס מוג׳אג׳ה אירמוזה אי פריסיי־אדה. לייו נון טינגו קוג׳ילייו ני מינוס איס־פאדה. קי ייוראב׳אש די אלמה אי די קורא־סון:

ודאי קי לייו יורו אי אגו גראנדי ייאנטו. קי סו איז׳ה די כהן גדול מויי אלטו. אגורה טריסטי די מי קון און ערל מי אטו. פור איסטו ייו אראזגו איל מי קוראסון:

דימי טו לה מוג׳אג׳ה אנדי מוראס אין קי ב׳אנדה. אלאדו איל בית המקדש אירה מי מוראדה. אין לה טאבאקה די אריב׳ה מוראדה פריסייאדה. קי די אינטראר פור אילייה סי איספאסייאב׳ה איל קוראסון:

דימי טו לה מוג׳אג׳ה סי טייניס אלגון אירמאנו. קי קין נון טייני אירמאנו נון טייני ני פיי ני מאנו. און אירמאנו טינגו נון סי סי איס ביב׳ו אי סאנו. ב׳יניסטיס אריבול־ב׳יר ייאגאס די מי קוראסון:

איסטי אירמאנו מיאו קי לייו טי דיזיאה. אינריב׳ה די איל אומברו אונה סינייאל טי־ניאה. ב׳יניאה די מילדאר לייו סי לה דיס־קוב׳ריאה. לו ביזאב׳ה די אלמה אי די קו־ראסון:

סי פואידי סיר לה מוג׳אג׳ה קי טו אירמאנו סו לייו. דיסנודו סו אומברו סו סינייאל דיס־קוב׳רייו. טאנטו פ׳ואי איל ייורו קי סוס אלמאס סאלייו. דיזיינדו קומו איס איסטי אראנקו די מי קוראסון:

לוס פ׳ואירון אה ייאמאר לוס קי לוס אן אינסיראדו. אלה פואירטה די אילייוס איס־טאן איסקלאמאנדו. פור קי ב׳וס קאזימוס איסטאש אריפוטריאנדו. אגורה ב׳וס פ׳ירי־רימוס די קוראסון:

ריפואיסטה נון דאן ני קואינטה מוס איז־יירון. דידירון און רימפושון לה פואירטה אב׳ריאירון. די ב׳יר אה אילייוס מואירטוס אה ייוראר סי מיטיירון. אאון קי איראן קריס־טייאנוס דורוס די קוראסון:

אורדיניאן אינדיג׳ה לוס ג׳ידייוס קואנטוס סון. פור איסטה גראן איסטריג׳ה קי קימה איל קוראסון:

1 לפי החוברת "קינות תשעה באב", בדפוס "לה איפוקה", תרל"ח.

עיר יהודית שלא היתה כמוה בעולם [1]

מאת דוד בן גוריון

למר א. ש. רקנטי — שלום וברכה,

אין לי הרבה זכרונות מסלוניקי, כי גרתי בסלוניקי רק קצת יותר משנה אחת. באתי לסלוניקי בשנת 1912 במטרה ללמוד תורכית למען אתקבל באוניברסיטה למשפטים. הלכתי תחילה לסלוניקי ולא לקושטא, כי ידעתי שזוהי עיר יהודית, ואמנם כשהייתי שם ראיתי שזוהי העיר הכי יהודית בעולם, וגם בארץ ישראל אין עיר יהודית כמוה (בימים ההם) כי כל העבודה בעיר זו — בבתי חרושת ובבתי מלאכה וגם בנמל — נעשית כולה בידי פועלים יהודים, מה שאין דבר כזה אז אף בארץ. אניה לא יכולה בשבת לצאת כי הפועלים היהודים בנמל אינם עובדים בשבת. הנמל היחידי בארץ שראל היה אז ביפו; ואם כי כמעט כל העבודה בנמל — הבאת נוסעים וחזירתם, העברת סחורה לארץ ומהארץ, היתה כמעט כולה של יהודים — הרי עבדו בנמל אך ורק פועלים ערבים. לא היה אף פועל יהודי אחד בנמל יפו — עד הקמת מדינת ישראל, ויפו היתה עד בוא הבריטים לארץ, הנמל היחיד בארץ. נמל חיפה הוקם על ידי הממשלה הבריטית אחרי מלחמת העולם הראשונה.

ישבתי בסלוניקי רק קצת יותר משנה אחת, כי בשנת 1913 פרצה המלחמה הבלקנית, וכל ארצות הבלקן הסלוויות והיווניות מרדו בתורכיה וניצחו, ונאלצתי לעבור לקושטא.

כשהייתי בסלוניקי ראיתי שזוהי עיר יהודית שאין כמוה בעולם וגם לא בארץ ישראל — בירושלים אמנם היה כבר אז רוב יהודי, אבל חלק גדול של יהודי ירושלים התפרנסו אז מצדקה ("חלוקה"). ביושבי בסלוניקי חלמתי שאם תפרוץ מלחמה תהיה סלוניקי מדינה עצמאית [2], וזאת אומרת יהודית, כי כמעט כל תושביה היו יהודים, אבל במלחמת הבלקנים כבשו היוונים את סלוניקי, והיא נהפכה לעיר יוונית, אם כי עד מלחמת העולם הראשונה, או יותר נכון עד מלחמת העולם השניה היו רוב תושביה יהודים [3]. ובימי מלחמת העולם השניה לקחו הנאצים 65 אלפים יהודי סלוניקי [4] לפולין, והשמידו אותם עד אחד.

אני גרתי בסלוניקי כמובן במשפחה יהודית, ובעלת הבית — אשה לא צעירה — התיחסה אלי כאילו הייתי בנה, אבל היא לא יכלה להבין, מדוע אין אני יודע לדבר לאדינו — השפה הספרדית — שדיברו בה יהודי תורכיה. היו לי מכרים מארץ ישראל שגרו אף הם אז בסלוניקי, והם הזהירו אותי שלא אומר לבעלת הבית שאני "אשכנזי" כי מעט האשכנזים שגרו בסלוניקי היו סוחרי־נשים, והשם אשכנזי בסלוניקי היה פירושו סוחר־נשים. היהודים בני סלוניקי דיברו כולם ספרדית, כמו שיהודי פולין דיברו אידיש. וספרדית היתה האידיש של יהודי סלוניקי וגם של יהודי קושטא וכל תורכיה.

באתי לסלוניקי בעיקר ללמוד הלשון התורכית, ומצאתי מורה טוב, תלמיד האוניברסיטה למשפטים בסלוניקי, ושמו סטרומסה. הוא ידע מעט מאוד עברית, והוא אמר לי שהלשון התורכית היא שפה קשה, מורכבת משלוש לשונות — ערבית, תורכית ופרסית, ויש לה שלושה דקדוקים, ורק אולי אחרי שנה אדע לקרוא עתון תורכי. לכן החלטתי להקדיש כל זמני ללימוד הלשון התורכית ולא לנסות לדבר ספרדית; ועל כך אני מצטער עד היום. כי לאחר שגמרתי שתי מח־לקות באוניברסיטה למשפטים בקושטא פרצה, בסוף 1914, מלחמת העולם הראשונה, וגורשתי מתורכיה יחד עם ידידי בן־צבי, ולא היה לי עוד כל צורך בלשון התורכית — בשעה שהיה לי צורך רב לדעת ספרדית, מפני שגם בא"י היו לא מעט יהודים ספרדים וגם משום חשיבות השפה הספרדית, שאמנם נסיתי ללמוד אותה לאחר שקמה מדינת ישראל בשנת 1948.

ביושבי בסלוניקי רציתי להתקרב אל הפועלים העברים, שהיתה להם השפעה רבה בחיי סלוניקי. כידוע נתחדש המשטר הפרלמנטרי בתורכיה בשנת 1908 על ידי מרד התורכים הצעירים שנתארגנו תחילה בסלוניקי, והיו שני חברי פרלמנט יהודים, אחד סלוניקאי ואחר מסמירנה. אולם בפרלמנט התורכי (שנקרא בשם מג'ליסי־מב'עותאן) היו חמישה ערבים ארץ־ישראלים, שהיו כמעט יום יום משמיצים ותוקפים את יהודי ארץ ישראל הציונים — ושני היהודים בפרלמנט לא פתחו אף פעם את פיהם לענות לערבים, וחבר הפרלמנט היחיד שהגן על היהודים ועל הציו־נות היה ידידי הבולגרי דימיטרי וולחוב. אני התידדתי אתו מיד אחרי בואי לסלוניקי. הוא היה סוציאליסט ואדם הגון ונעשינו חברים טובים, והשפה המשותפת שלנו היתה רוסית.

היו כמובן גם יהודים בסלוניקי שידעו עברית — אם כי ביניהם לעצמם דיברו רק ספרדית (לאדינו). והיו לי גם אספות בעברית, בעיקר עם ציוני סלוניקי, שלא היו רבים ביותר ולא כולם ידעו לדבר עברית. אבל שאיפתי העיקרית היתה לרכוש את המוני הפועלים היהודים, ששפתם היתה לאדינו (ספרדית), ובאספות שהיו לי עם פועלים יהודים אני הייתי מדבר רוסית, ידידי וולחוב היה מתרגם דברי לתורכית, והמורה שלי סטרומסה היה מתרגם דברי וולחוב לספרדית (לאדינו). באי־כוח הפועלים, היו כמובן עונים לי בספרדית, המורה סטרומסה היה מתרגם דבריהם לתורכית, וידידי וולחוב היה מתרגם התורכית של סטרומסה לרוסית. וכך היה יהודי ארץ ישראלי מוכרח לדבר עם פועלים יהודים בסלוניקי בשלוש לשונות — בתרגום דברי מרוסית לתורכית ומתורכית לספניולית, וחזרה תרגום מספניולית ומתורכית לרוסית על ידי גוי בולגרי.

עלי להודות שלא הצלחתי לרכוש את הפועלים היהודים בסלוניקי לציונות ולפועלי־ציונות, אלא מעטים מאוד, כי מ נ ה י ג י הפועלים היהודים בסלוניקי היו כולם אנטי־ציונים ונוטים להת־בוללות בימים ההם. זה לא הוריד כבוד יהודי סלוניקי בעיני, כי כולם היו למעשה יהודים טובים, ואחרי כיבוש העיר על ידי היוונים עלו רבים מהם ארצה, בתוכם הרבה מפועלי הנמל בסלוניקי שבאו לעבוד בנמל חיפה.

מגעי עם יהודי סלוניקי היו מוגבלים מפני שכל זמני הקדשתי ללימוד השפה התורכית, שאמנם רכשתי אותה הרבה יותר מהר מאשר חשב מורי סטרומסה, ואחרי ארבעה שבועות ידעתי כבר במקצת לקרוא עתון תורכי. אבל זוהי באמת שפה קשה, לא רק מפני שהיא מורכבת משלוש לשונות — תורכית, ערבית ופרסית, אלא מפני שהמבנה של הלשון אינו דומה ללשון אירופאית או עברית, וגם לאחר שידעתי כבר כל מילה תורכית שקראתי — לא יכולתי זמן רב להבין משמעות הדברים. פסוק פשוט, כמו: עץ גבוה כמו בית, אומרים בתורכית: בית כמו גבוה עץ. ועד שהת־רגלתי למבנה משונה של הלשון לא הבינותי את הכתוב, אם כי ידעתי פירושה של כל מילה ומילה. פסוק יותר ארוך ומסובך — היה קשה להבין עד שבמשך כמה חודשים התרגלתי — גם למבנה המשונה של הלשון. כשתורכיה נצטרפה לגרמנים במלחמת העולם הראשונה, גורשתי מקושטא יחד עם בן צבי על ידי ג׳מאל פאשה, הדיקטטור בסוריה ובא״י. בפקודה לגרש אותנו מתורכיה על מנת לא לשוב לעולם ועד — נאמר בתורכית: נצח אל חזור להיות לא מלכות תורכיה מן הרחיק לעשות (אבדין איעאדה אולונממק אוזרה ממליקי אוסמניה דן תבעיד ואותמק דר)...

אילו הקדשתי החלק העשירי מזמני ללמוד ספרדית הייתי במשך שניים־שלושה חודשים יודע לדבר עד היום ספרדית — שהיתה מועילה לי הרבה יותר מידיעת הלשון התורכית. אבל איש לא יכול לדעת מראש כי תפרוץ מלחמת עולם והאימפריה העותומנית תקוצץ ותחולק וארץ ישראל תיכבש על ידי בריטניה.

אבל יותר מכל נצטערתי על שהעיר היהודית ביותר בכל העולם נהפכה לעיר יוונית וב־מלחמת העולם השניה הושמדו כמעט כל יהודי סלוניקי על ידי הנאצים, ורק היהודים שעלו ארצה ניצלו כאנשים וכיהודים. ואל נשכח אף פעם שפועלי הנמל בחיפה היה בהם חלק גדול ומובחר מיהודי סלוניקי. אולם אני איבדתי שתי השנים שלמדתי באוניברסיטה בקושטא — ללא כל תועלת, לא לעצמי ולא לארץ ישראל, ועד היום אני מצטער שאיני יכול לדבר עם יהודי ספרדי בלשונו.

בכבוד רב ובהוקרה,
ד. בן־גוריון

שדה בוקר 28/11/70.

---

1 [ביקשנו ממר דוד בן גוריון לכתוב מזכרונותיו על שלוניקי בשביל ספרנו. אנו מביאים כאן את מכתב תשובתו למר אברהם ש׳ רקנטי ככתבו וכלשונו].

2 [גם בין הציונים הראשונים בשלוניקי היתה שאיפה ל״בינאום״ העיר. ראה פרטים על מאמציהם ומאמצי ההנהלה הציונית בקשר לכך, ברשימה ״תכנית לכינון שלוניקי כעיר עצמאית״ בספרנו].

3 [מכל קהילות יוון נלקחו לאושוויץ כ־55,000 יהודים, כ־50,000 מהם משלוניקי].

4 [עם בוא המהגרים היוונים מאסיה הקטנה בתרפ״ב (1922) הפכו היהודים למיעוט].

ביקורי בשלוניקי ופגישות עם שלוניקאים
מאת רחל ינאית בן צבי

באביב תרס״ח (1908), בדרכי לארץ־ישראל, הגעתי באניה בפעם הראשונה לחוף שלוניקי. היינו חמישה צעירים עולים באניה זו, ועימנו שתי משפחות מטופלות בילדים. בכל מקום שבו עגנה האניה היינו חמשתנו יורדים אל החוף, וכאשר ירדנו בנמל שלוניקי היתה לי ההרגשה שהגענו אל שער ציון. כמעט כל העובדים בנמל — הספנים, הסבלים והסווארים — היו יהודים; ובתוך הנמל, אנשי המכס והמשרדים, גם הם כולם אחינו בני־ישראל. אנו, העולים, השתדלנו לדבר בינינו עברית. השפה לא היתה עדיין שגורה בפינו, אולם בכל זאת הרגישו בנו העובדים היהודים וענו לנו בעברית. אחד הפקידים בנמל הציע מיד להילוות אלינו, להראות לנו את העיר, ובדרכו היה הולך ומסביר למכריו שעולים אנו לארץ־ישראל.

יצאנו מהנמל אל חוצות שלוניקי. אל כל אשר פנינו חשנו בשליטה היהודית הממשית במלאכה, בתעשיה, במסחר. מפתיע היה לראות את הדייגים היהודים בסירותיהם, ומאליה נתבקשה האימרה ״ירושלים של הבלקן״. זכרתי את ״ירושלים דליטא״, את ווילנא! אך שם בווילנא הרגשתי את דכאון העוני, חשתי את הגלות היהודית; ופה בשלוניקי — נדמה היה כאילו עיר היא מערי ארץ־ישראל. התרשמתי שאחינו חיים פה בחופש תחת השלטון התורכי בעיר ואם זו בישראל; בחלל האוויר הורגשה העיר היהודית, ואכן המלווה שלנו אישר כי רוב תושבי העיר יהודים המה.

כאשר פנינו מהרחוב אל תוך סימטה יותר צרה נשמעו קולות שמחה, נדמה היה לי שאני שומעת זמר של פרקי תהילים. הסביר לנו המלווה ששמחה בבית הקרוב, ברית מילה — והזמיננו להיכנס. כאשר סיפר למסובים שאנו נוסעים לארץ־ישראל, נתקבלנו כקרובי משפחה; אותי לקחו אל חדר היולדת, כיבדוני בכל טוב, ואת חברי — אל החדר הסמוך, משם הירבו לעלות פיזמונים ופסוקי תהילים. ליבי נתמלא הרגשה כי בתוך עמי אנכי יושבת, ובמקום לשוטט בחוצות העיר נשארנו במשפחת היולדת אף על פי שהשעה דחקה לנו לחזור לאניה. צר לי שאינני זוכרת את שם המשפחה, אך זכורים לי פני היולדת וזכורים פני התינוק, זכור לי הלבוש הססגוני של הסב־תות, ובמיוחד זה של האימהות הצעירות כשעל החזה בד תחרים מושזר ושקוף. היה זה כנראה הלבוש המיוחד, האפנה היהודית של נשות שלוניקי.

כשחזרנו לאניה שמענו מהמלחים שהאניות נמנעות להגיע הנה בערבי שבתות ובשבתות, כי הנמל הוא בידי עובדים יהודים.

כעבור כשנה וחצי נסע חבר־חיי, יצחק בן־צבי, לערי תורכיה, בייחוד לשלוניקי, על מנת לבוא בקשרים עם אחינו העובדים שם להניעם לעליה לארץ־ישראל, וברשימותיו כתב:

״בנסיעתי הראשונה לתורכיה, ניגלה לפני עולם יהודי חדש אשר לא ידעתיו, — היהדות הספרדית לפני המלחמה הבלקאנית. סלוניקי היתה חלק אינטגראלי בה. יהודים היו רוב מנינה ורוב בנינה של סלוניקי ושפתם השפה האספאניולית, הלאדינו, היתה שגורה לא רק בפי שמונים אלף יהודיה, כי אם גם בפי רבים משאר בני האוכלוסיה. היהודים שלטו במסחר, בחרושת ובענפי עבודה שונים ביחוד בים, חזיון שאין לו אח בשום מקום אחר בעולם. מי שלא ראה את סלוניקי בשבת או ביום מועד — לא ראה יד ישראל בתקפה בגולה. עוד בערב שבת לפני שקיעת החמה נפסקה כל התחבורה בנמל. בבת אחת התחילו כל הספנים היהודים, הממלאים בסירותיהם ובדוגיותיהם את מי הנמל, לחתור אל היבשה; מקפלים היו מפרשיהם, אוספים את משוטיהם ומכמורותיהם — שבת!

האניות האירופאיות מוכרחות היו להתאים את מהלכן לשבת היהודית, ולכוון שעות בואן וצאתן לסדרי נמלה של סלוניקי, שלא יחולו ביום שבת ומועד יהודי. יחד עם הספנים שבים היו חוזרים למנוחתם ולנווהם הדייגים היהודים היוצאים לבקש להם ציד ומחייה בים הגדול וחוזרים לבתיהם בערב יום השבת. גם הסבלים, פועלי החוף והעגלונים, שרובם ככולם בני ישראל, היו ממהרים הביתה, וכל הנמל מתכונן היה לקבל את פני השבת.

יצאתי למסעי באמצע אלול תרס״ט, רושם כביר עשתה עלי סלוניקי מכל יתר הערים שביקרתי. באתי בדברים עם עורכי העיתונים היהודים שהיו כותבים באספאניולית ובצרפתית, השתדלתי לעניין אותם בהוצאת הספריה העממית שלנו, ובעיתון הפועלים ״האחדות״ שעמדנו להוציא. ביחוד יגעתי לבוא במגע עם אגודת הפועלים היהודים. ובסלוניקי מצאתי הסתדרות פועלים בין לאומית מורכבת באופן פדרטיבי מארבע חטיבות לאומיות שאחת מהן יהודית. לצערי מנהיגיה ניהלו אותה

ברוח של התבוללות קוסמופוליטית והתנכרו לציונות. אגודת הפועלים היהודית הוציאה עיתון משלה בלשון המדוברת בקרב היהודים הספרדים. בראש הסקציה היהודית עמד אברהם בן־ארויה, והוא היה אחד משני מנהיגיה של תנועת הפועלים הכללית, שמרכזה היה בשלוניקי, וסניפיה בקושטא ובאנטוליה. את תורתם שאבו בעיקר מבולגריה, ארץ מוצאו של בן־ארויה. בראש החטיבה השניה עמד העסקן הציבורי הבולגרי דמטרי וולאחוב. זה היה אדם חשוב רב פעלים, שנחשב בצדק למנהיגה של תנועת הפועלים הבולגרית במקדוניה. כעבור זמן נבחר ציר לפארלאמנט התורכי. היה תומך נלהב לציונות. ציונותו של הבולגרי הנוצרי וולאחוב היתה מנוגדת להשקפותיו של אברהם בן־ארויה המתבולל.

בבחירות הבאות לבית־הנבחרים התורכי תמכו הציונים בדמטרי וולאחוב הבולגרי נגד מועמד יהודי מתבולל. במשך הזמן נתידדנו איתו, עם וולאחוב, ונפגשנו לעיתים קרובות בתקופה מאוחרת יותר, בהיותו חבר בית־הנבחרים העותומני".

ב־1910 נסענו בן־צבי ואני לקונגרס בהמבורג ובשובנו סרנו לסופיה להיפגש עם ידידנו דמטרי וולאחוב. בסופיה נפגשנו עם ראשוני החלוץ. וולאחוב עזר לנו הרבה לקשור קשרים עם סוציאליסטים יהודים ולא יהודים. ביקרנו בקושטא, נפגשנו עם חברים מהמפלגה הסוציאליסטית הארמנית והגענו לשלוניקי. הפעם שמחנו למצוא פה את הפדגוג שלנו יצחק אפשטיין שפעל במלוא המרץ בתלמוד־תורה שהקיף שלושה בנייני בתי־ספר גדולים ובהם כאלפיים תלמיד. רבה היתה השפעתו של יצחק אפשטיין על הנוער. הוא שקירבם לארץ־ישראל, סידר קורסים עברית־בעברית. שעות על שעות בילינו במחיצתו ובמחיצת הנוער הנפלא בשלוניקי. אך שעתנו היתה קצרה, נאלצנו למהר לאניה ובליבנו רשמים מאלפים מהביקור הקצר הזה.

בפעם השלישית הגעתי לשלוניקי ב־1912, בדרכי לארץ לחופש הקיץ מלימודי החקלאיים בצרפת. היתה לי הכתובת של משפחת סטורמזה, שם התאכסן בן־גוריון, והלכתי ישר לבית הזה. נתקבלתי כאחות קרובה. בן־גוריון בילה אותו קיץ בבית סטורמזה בכדי להתקדם בלימודי השפה התורכית, ובן־צבי נשאר בקונסטאנטינופול כי היה קשור אל בית־הספר בו שימש כמורה.

בשלוניקי חלו בינתיים שינויים, העיר התפתחה, רב בה האלמנט היהודי אך רבו גם היוונים בתוכה.

✶

וכעבור שלושים שנה, בבוא הטראגדיה של השואה, נפגשתי שוב עם שלוניקאים אך היה זה עם פליטי־חרב, במחנה חלב.

לחלב, בנובמבר 1943, באתי על מנת להעלות תלמידות לחוות הלימוד בארץ ישראל, וקלטה אזני סוד: פליטים יהודים הגיעו למחנה שמחוץ לעיר. מפה לפה עבר הסוד והנה ידעה עליו כבר כל הקהילה. שמועות פרחו באוויר. אמרו מארץ יוון באו, מהאיים, משלוניקי. האומנם גם משלו־ניקי? כמילת קסם פעל השם הזה, הדהים והסעיר. סיפרו: כל עוד נפשם בם נמלטו הפליטים, חלקם בסירות־דוגה, מהן נופצו אל סלעים, ויושביהן נימשו מלב ים וניצלו על ידי אנשי הצי הבריטי, וחלק — שהגיעו לחופים התורכיים בכוחות עצמם ואח"כ בדרך היבשה למחנה חלב...

ביום הזה ליבי לא היה אל הבנות, שבאתי לקבל להכשרה לארץ ישראל, נפשי יוצאת אל הפליטים, אל ניצולי שלוניקי, אל שארית הפליטה. עלי לבוא עימם במגע. אך כיצד ואיך? המחנה, אומרים, סגור ומסוגר על בריחים רבים; זקיפים מזויינים הועמדו בפתח מחנה ההסגר. איך להשיג רישיון? אני מתדפקת על הדלתות במוסדות השלטון, מנסה בקונסוליה היוונית, אך אין לגלות עדיין את שמות הפליטים. לבסוף מצאתי את קולונל גאי, ידידנו מירושלים, והוא נענה ברצון והחל מיד להשתדל. אך לשווא — כאסירים הם הפליטים במחנה.

שרויה בצער אני הולכת אל ראש הקהילה, רחמו נחמד. כדמות קדומה נראה לי האיש; העברית הנמלצת הרהוטה שבפיו, עיניו העמוקות, ראשו הלבן ושמו העברי העסיסי הקדום. כמוני עצוב היום מר נחמד, רוחו עכורה עליו. מאז הבוקר ביקש רשות מהשלטון להתראות עם הפליטים ולהגיש להם אוכל כשר, והרשות לא ניתנה לו.

"הן זו מצווה לנו" — טוען ראש הועד — "מצוות פדיון שבויים, מצוות פדיון שבויים" — חוזר רחמו נחמד בכובד ראש, חוזר ומשנן — "אין מצווה גדולה מפדיון שבויים. בפירוש כתוב לא תעמוד על דם רעך, הצל לקוחים למוות, כל רגע שאתה מאחר לפדות את השבויים — כאילו שופך דמים אתה"... כרצפי אש נופלות המילים על ליבי. רק עתה השגתי את מלוא פירושה של

המצווה — פדיון שבויים, מצווה שהצילה משמד ומכליה בכל הדורות, טיפחה בנו ערבות הדדית, אהבה ורחמים, וגאולה מאבדון ומשבי. ואני מתמלאת קנאה לאבות בדורות הקדומים. הן טוב היה לאבותינו מאשר לנו. להם ניתן לפדות בכל צרה ומצוקה, ולנו — לנו לא ניתן לפדות את אחינו מרכבות המוות...

בסוף דצמבר חזרתי להמשיך בפעולה בקרב הבנות, ואז הוברר לי שאוכל להיפגש עם הפליטים. המחנה אינו סגור עוד כאשר היה. יש ומי שהוא מהפליטים יורד לשעה קלה העירה לבקש מזון לילדים ורפואות לחולים. שמא אשיג הפעם רישיון כניסה למחנה? רישיון גם הפעם לא השגתי. בינתיים נודע לי שקרובים אחדים של הפליטים באו מתל־אביב לבקרם. אני ששה לקראתם כאל קרובים משלי, ומיד אנו מחליטים לא לחכות עוד ולעלות למחנה. היום — יום שמש כהיר. אנו עושים את דרכנו בעגלה. הטיול יפה, אך נפשי מרה עלי, עגומה. איך אפגש עימהם, עם יחידי הסגולה שניצלו מהקהילה המהוללה...

מרחוק, על רמה נישאה מתגלה בית הקסרקטין של מחנה פליטים, רובע שלם של בתים. אנו מתקרבים והעין מבחינה המון רב מבחוץ, האמנם אלה הפליטים? כלום הורשו לצאת מחוץ לחומה? אמנם כן, פליטי יוון הם. שיחק לנו המזל. היום יום המולד הנוצרי והמגרש שמול המחנה הומה מאדם. ילדים, נשים, גם גברים בודדים. לכבוד היום הורשה לכולם ליהנות מזיו החמה. הגברת פ. שבאה עימדי נופלת על צווארה של אישה צעירה. הנה הם, אין צורך להציג, השיחה מתקשרת מאליה; והדברים המבוטאים לכאורה בשקט, ספוגים כאב וצער ועלבון צורב.

"לו רק את ילדינו תצילו", אומרת לי גברת קונפורטי והיא חוזרת ומשננת, לו רק את ילדינו תצילו, כאילו מדברת היא לעצמה. מרגישה אני מיד, מרמי היחש שבשלוניקי האישה, עוד לבושה היטב, למרות כל התלאות שבטילטולים. קשה לי להבחין מה גילה, אך היא נראית עוד די צעירה, הקדרות עוטפת את כולה, היגון עולה מעיניה — אין היא רוצה לנגוע בעבר. היא מוכרחה להגיע לארץ ולהתחיל בעבודה, היא מוכנה להתנדב לכל עבודה, גם לפלוגות הצבא; "לא רק הגברים, גם אנו הנשים נתנדב, אך את ילדינו תסדרו, ושום עבודה לא תקשה עוד עלינו". וכולה מתיחות, קומתה כאילו מתרוממת וידיה נראות לי קפוצות, כולה כמתמרדת. זה הדם הגאה מתגעש בה.

אני נזכרת בדמויות של פליטים, של מעפילים, דמויות שהאמנים אצלנו מרבים לצייר — דמויות מדוכדכות, גופים רפופים, מיואשים. אי האמן שיבטא את דמותה של אם זו, המתמרדת בהתעטף עליה נפשה, זו שזה עתה נמלטה מהתהום?

על יד האם — בתה, נערה כבת שתים עשרה. זוג עיניה גדולות ונפלא:ת, ננעצות בי. איזה תום, איזה יופי. ואיך יכלו לשמור על הילדים — והלא ימים ולילות ארוכים נדדו בדרכים המסוכנות, שבועות ארוכים, כאשר בשמי יוון ובחופיה לא פסקו הטייסים הנאציים לתור אחרי פליטים. ביום, בשעות ההפצצה היו מסתתרים בנקיקי הסלעים, ובלילה — משוטטים ומחפשים בחוף אחרי סירות ההצלה...

על ידינו עומדת ב.צ. דמומה, שקועה בתוכה. אך הנה היא פונה אלי, אינה יכולה יותר להתגבר על עצמה: "הגידי לצ'. בקרן הקיימת, שאני פה, הוא מכיר אותי, הייתי פעילה בקרן הקיימת, ולויצ"ו תגידי, כי אני כאן, ממייסדות ויצ"ו הצעירה בשלוניקי הייתי"... ובהתרגשות ומרירות היא נזכרת ומספרת וחיה שוב אותם רגעים מרים:

"בתחילה יכולנו עוד לחיות בשלוניקי תחת הכיבוש הנאצי. יכולתי גם להסתיר חייל בריטי פצוע, ולטפל בו. אחר כך יצאתי מהעיר, הסתתרתי בכפרים. הפרוטה אזלה מהכיס וחזרתי בערב פסח — חזרתי ביום הגירוש... דרך סימטאות, מחצר לחצר הגעתי אל שכנתנו, נוצריה, שאותה הכרתי מילדותי. נכנסתי מהדלת האחורית בסתר, ובאולם — כל הרהיטים של ביתי, אף התמונות, אף הצעצועים, כמעט באותו הסדר כאשר היו מסודרים בביתנו. ניצבתי המומה. ובו ברגע הופיעה השכנה וגערה בי: 'אם לא תסתלקי מיד — אמסור אותך לגיסטאפו'...

הסתלקתי. שרכתי את דרכי שוב דרך חצרות, קפצתי על גדרות עד שהגעתי לידידתי, איטלקיה נוצריה. זו פקחה עיניים גדולות ונבהלות. האומנם כה איום היה מראי? הן כצל נדדתי שבועות ארוכים. ללא דבר הושיבה א:תי ליד השולחן, הגישה ספל מרק, הכינה אמבטי, ורק לאחר שהשכיבה אותי רחוצה, פתחה ואמרה: הן תביני שאין ביכולתי להסתירך.

הבינותי. כאן, בכל שלוניקי כולה אין עוד מקום לנפש יהודיה. החלפתי כוח, הצטיידתי

בתעודה נוצרית והלכתי. שוב ימים ושבועות של נדודים. עברתי כנוצריה את גבול שלטון הכיבוש הגרמני והגעתי לאתונה, אך גם כאן לא יכולתי להסתתר. יצאתי להרים, אל הפארטיזאנים..."

חדשיים עשתה בהר, בין הפארטיזאנים. רבים היו היהודים שעלו להרים — גם ילדים, גם זקנים, לא רק צעירים המוכשרים לצבא. ובהינתן האות שהאויב מתקרב — מטפסים ועולים מעלה־מעלה אל בין הסלעים. והיא מוסיפה לספר, והפנים חיוורים ושקופים. היא עוד כולה שם, כאילו זה עתה גלשה מן ההר

לשיחתנו הקשיבה הגברת ב. גם היא שקועה כולה בייסורי העבר:

"אבי — היא אומרת — אבא שלי, רב בשלוניקי, היה כל הזמן מלא אמונה; וכאשר נמלטנו אני ובעלי משלוניקי לאתונה, הוסיף אבא לחפש הזדמנויות ולהעביר לנו דברי אמונה ותנחומים. האמן האמין בישועה".

קולה גמוך ורווה דמע והיא מדברת אלי ומביטה על בנה, ילד כבן חמש — כאילו מספרת היא לו אגדה. הילד מתרפק על אימו ולוחש לה דבר־מה והיא מסבירה לי פנים ומבארת: "בני שואל, אם שם בארץ ישראל אפשר יהיה כבר להגיד בגלוי שאנו יהודים"...

היא ממשיכה: "מאז הגירוש לא שמעתי דבר על אבא ועל אמא ולא על שתי אחיותי הצעי־רות". הדמעות שמות מחנק לגרונה, והיא מתעודדת: "יצאו לפולין ללא בגדים חמים, והחורף בפולין קשה"...

לא יכולתי לשאת יותר, מיהרתי להסתלק. כמעט שלא נפרדתי, ובהכנסי לחדרי במלון, נתתי חופש לעצמי, מרות בכיתי בערב ההוא — על חורבן שלוניקי, על חורבננו בעולם, על עלבוננו. בכיתי על כך, שיודעת אני על השואה ושומעת וממשיכה את חיי; ועל עלבוננו — שאין אונים בנו להציל.

ימים רבים עוד פעמו בליבי הדי הפגישה הראשונה עם הפליטים במחנה בחלב, עם יוצאי שלוניקי. אולם משנבלעתי בטרדות העבודה, כמעט שהסחתי את דעתי מהם. והנה בוקר אחד, בשעה מוקדמת מופיעה בביתי משפחת קונפורטי. את האיש לא ראיתי אז במחנה, לא הכרתיו, אך גם את אשתו כמעט שלא הכרתי עתה.

על שאלתי, איך היא מסתדרת בארץ, היא משיבה קטועות, מתוך הרהורים, כמתלבטת ולוחמת עם עצמה:

"התביני? בימים הראשונים כה נפלא הרגשתי, הרגשנו", היא מעיפה מבט על בעלה, "הרגש הזה שלאחר בית הסוהר. התביני? כשנמלטים מגיא המוות — לפקוח את עיניך בוקר בוקר מתוך הרגשה שיכולה את להביט ישר לשמים ולארץ, ישר לעיני בני־אדם, שיכולה את להתהלך בחוצות כבן־חורין ללא פחד שאורבים לך. לא, אתם לא יכולים להבין זאת. הרי זה נפלא — מתלהבת היא — נפלא לנשום אוויר הארץ, כשהנך חופשית. עוברים עליך הימים הראשונים, המתוקים, המאושרים, חולפים והיו כלא היו. ואין את חשה במעבר, אך פתאום מתחילות הדאגות הקטנות, תופשות אותך, עולות מתוך נפשך, שלא ברצונך הן צומחות ומציפות את ליבך — ויורדת את לאט־לאט כנופלת מן השמים למציאות החולין. תחילה אין את רוצה להקשיב לטרוניות, לטענות של אלה שקדמו לך ועלו לארץ לפניך, אך הנה את נתפשת בעצמך לאותה הנימה של תרעומת ורוגז. הבעיה הקשה של השיכון, למשל, היא לבדה עלולה להעבירך על דעתך. וכשנמצאת לאחר מאמצים איזו דירה — עליך לשקול במזומנים ומראש בעד חודשים רבים. ומניין לו לעולה סכומים גדולים מראש ובמזומנים? השיכון והמחיה, הקיום" — היא מרימה את קולה בדברי תרעומת כלפי הפרט והכלל. אך כנתפשת באשמה היא חוזרת בה ומשתתקת כנזכרת בדברים אחרים, דבריה היא במחנה בחלב, כאשר השתוקקה לעלות לארץ ומוכנה היתה לכל, לכל עבודה, להתנדבות.

על ידה נראה בעלה שליו יותר, ואולי זו שלווה מדומה. מרוכז האיש בתוכו, נראה כמרחף בעולם אחר ורחוק.

בן־צבי שהיה בחדר באותו מעמד, מקשיב־לא־מקשיב לשיחה (הביקור היה בשעת בוקר מוקדמת כשממהרים לצאת את הבית), אך פתאום, כאילו נזכר במשהו, פונה הוא אל האורחים בשאלה: האם נכון שמעתי, ממשפחת קונפורטי? והוא ניגש לארון הספרים, טורח ומחפש ומוציא ספר שמראהו כמראה "סידור" ישן נושן, כרוך עור בלוי, הוא מנער את האבק ומקריבהו אל

האורחים: הנה פרי רוחו של רבי דוד קונפורטי, בעל "קורא הדורות". דבריו בעברית, ואני מתרגמם לצרפתית: הספר פרי עטו של אחד מאבות אבותיך, ההבין אדוני?

האיש מתעורר, אף קם על רגליו, נראה שהוא נזכר במשהו שכאילו נשכח ממנו, "כן, בילדותי משהו שמעתי על כך. כן, ידעתי, היו רבנים גדולים במשפחתנו".

בן צבי מוסיף בינתיים לחטט בארון הספרים, מוציא איזו חוברת, מדפדף בה וקורא: "בעצם ימי האכזבה הלאומית (לאחר נפילתו של שבתי צבי) פרש רבי דוד קונפורטי לבדוק כפי יכולתו את תולדות עמו. חתר להוכיח לעצמו ולאשר סביבו את שלשלת הנצח של אומתו" — קטע ממאמרו המחקרי של זלמן רובשוב (שזר) ב"התורן", על בעל "קורא הדורות".

בלחייו החיוורות של אורחנו פרחה אדמומית, עיניו רחבו, — כך נדמה לי — וניצוץ נדלק בהן. הוא הקשיב במתיחות לכל מילה שתרגמתי. מה הרגיש איש שלוניקי בהיזכרו כי הוא חוליה בשלשלת היוחסין של קהילה מהוללה שאיננה עוד...

רחל ינאית בן צבי ובעלה יצחק בן צבי, בשהותם בטורקיה

Itshac Ben Sevi i Rachel Yanait

מזכרונותי על שלוניקי דאז

מאת ד״ר זאב פון וייזל

בקבלי את הזמנתו של ידידי הוותיק אברהם רקנטי, להשתתף בספר הזיכרון על העיר האהובה הזאת, עלו בליבי דמויות כמעט נשכחות מימי נעורי. אבקש סליחה ומחילה מן הקורא, אם אדבר להלן יותר על אודותי בהיותי בעיר מאשר על העיר עצמה, כי בפעם הראשונה הגעתי לשם בגיל צעיר למדי, ומטבע הצעירים הוא לראות ראשית כל את עצמם, ורק במבט שני — את העולם סביבם.

הייתי אז המזכיר הכללי של לשכת הקרן הקיימת לישראל בווינה, מאחרי מלחמת העולם הראשונה עד תרפ״ב (1922). גמרתי באותו הזמן את לימודי ברפואה, רכשתי את תואר הדוקטור, והתכוננתי לעלות ארצה, כמעט מיד אחרי קבלת הדיפלומה. הלשכה הראשית של הקרן הקיימת ביקשה לקשור את נסיעתי זו עם ניסיון לחדש את פעולת ההתרמה בארצות הבלקן ובטורקיה, והציעה לי לבקר בקהילות העיקריות שם כתועמלן ציוני ראשון, או כמעט ראשון, אחרי סוף המלחמה. אמרתי לאנשי הלשכה הראשית של קק״ל, שאמנם למדתי בבית אבי צרפתית, אולם רחוק אני מלשלוט בשפה במידה מספקת כדי לנהל תעמולה. אולם הם היו משוכנעים שבכל מקום, ואף בשלוניקי, כל היהודים מבינים גרמנית; השפה הזאת תספיק לי במאה אחוז, הבטיחו לי.

הקורא הזוכר את יהודי שלוניקי בתקופה זו, והיודע כי השפה הזרה המדוברת בפי המשכילים היתה הצרפתית, יצחק קצת בקראו דברים אלה. אולם לכותב שורות אלה, לא היה כלל חשק לצחוק, כאשר נתקבל בתחנת הרכבת על ידי משלחת מכובדת של גדולי הקהילה, והוץ מעורך הדין אשר מלאך, שאמנם ידע גרמנית, לא הבין איש מביניהם יותר ממספר מילים בשפה בה מחלקת התעמולה של קק״ל הטילה עלי להרצות ולנאום...

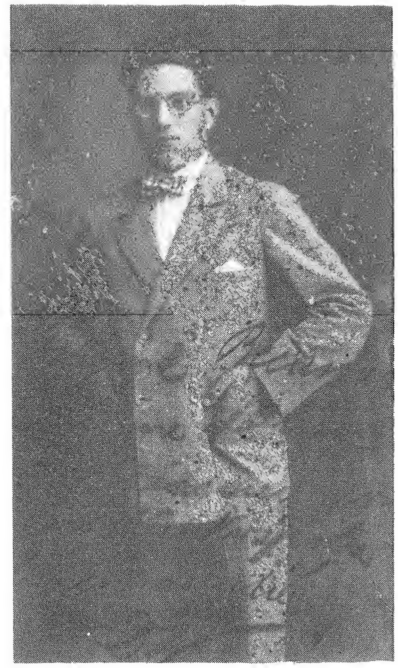
זוכרני את הפגישה הראשונה עם הסניף הציוני במקום; את כל הפעילים והנכבדים הזמינו ל־Vin d'honneur לכבוד האורח מווינה (זו היתה הפעם הראשונה ששמעתי את הביטוי הזה, המצלצל הרבה יותר יפה מאשר ״מסיבת קוקטייל״ הנהוגה כיום). בין האנשים אשר הכרתי באותה הזדמנות היו מראשי הפעילים הציונים בעיר, כגון: חבר הפארלאמנט היווני עוה״ד אשר מלאך, מנהל משרד הקק״ל שלמה גרגיר, הציוני הפעיל יצחק אנג׳ל, מייסד החברה שאלוניקה־פליסטיין משה עזרתי, וכן אישים דגולים שתפשו מקומם בהיסטוריה הציונית ובדברי ימי מדינת ישראל, וביניהם: הרב הראשי ר׳ בן ציון עוזיאל זצ״ל, ובראש ובראשונה — מר אברהם רקנטי, אשר היה הרוח החיה בתנועת ״המזרחי״, במגביות הקק״ל, ואם אינני טועה — גם בהוצאת העיתון הציוני החשוב בשפת צרפתית, ״פרו ישראל״.

על הרצאתי הראשונה הייתי עובר בשתיקה אילו לא היו לה המשכים השובים לגבי. ישב לצידי יושב ראש מנוסה, ובכל מקרה שחסרה לי מילה או ביטוי, שאלתיו בגרמנית, והוא לחש לי את המילה הצרפתית הנכונה. היה לי על מה לדבר, בימים ההם: על חידוש העליה לארץ ישראל אחרי שנפסקה כתוצאה מהפרעות של ה־1 במאי 1921; על בריחתם של יהודים מרוסיה כתוצאה מן הטבח של כ־200,000 מהם במלחמת האזרחים באוקראינה; על הגשמת חלומותינו בא״י תחת חסותה של בריטניה הגדולה, אשר ״תגן בכל כוחה המפואר על פיתוח הבית הלאומי״ וכו׳ וכו׳.

אינני יודע מה היתה מידת ההשפעה של דברי על ציבור השומעים, אך תוצאה ודאית אחת היתה למסעי זה: ה״שעורים המעשיים״ שהתחלתי לקבל בשפה הצרפתית בשלוניקי, נמשכו אחר כך בקושטא, סופיה ופיליפופולי, ועד שהגעתי לאיזמיר כבר היתה השפה שגורה בפי. הודות להשתלמות הזאת בצרפתית עשיתי שם הכרה עם גברת צעירה, אותה נשאתי לאישה מספר שנים מאוחר יותר. לידידי בשלוניקי יש איפוא חלק בבית שהקמתי בישראל...

✶

על הרושם שהעיר עשתה עלי, יכולתי לספר לאין סוף. היתה זו עדיין עיר יהודית במלוא מובן המילה, שלא תיארתי לעצמי שיש כמוה בנמצא. לא רק שהיהודים היוו את רוב האוכלוסיה, אלא הם שהטביעו את חותמם עליה, על החיים החברתיים, הרוחניים, המסחריים, ואולי אפילו הפוליטיים, מעל ומעבר לכוחם המספרי. הכרתי אמנם גם ערים (קטנות) אחרות, בעלות רוב

ד״ר וולפגנג (זאב) פון וייזל

Dr. V. Fon Weizel

יהודי גם באירופה המזרחית, בעיקר בקרפאטו־רוסיה, כגון מונקאטש. גם שם היתה התמונה של העיר מושפעת מחשיבותם של הגורמים היהודים השונים, עד כדי כך שהמבקר השטחי היה עלול לזלזל באלמנט הלא־יהודי, למרות שלמעשה — על אף מיעוטו — הוא נשאר השליט הכל יכול. אבל העיירות האלה נראו כולן פרובינציאליות, דלות ערך, ללא קשר עם העולם הגדול, וכך היו גם היהודים שם: כפריים, קרתנים, מנותקים מהוויות שמחוץ לתחומם.

ברם, שלוניקי היתה אחרת. שלוניקי היתה כמעט מטרופולין — פתח וחלון לעולם הגדול. הנמל שלה היה אחד המרכזים הבין־לאומיים במזרח הקרוב, והנמל הזה היה בידי היהודים! ולכן היו גם מוחות האזרחים היהודים פתוחים לאירועים פוליטיים בין־לאומיים, במידה הרבה יותר "בין־לאומית" מאשר אחיהם באירופה המזרחית. זאת ועוד: הציונים (ואיתם היהודים הדתיים הלא־ציונים), כמו שפגשתים באירופה המרכזית, היו אפוליטיים בדמם: רק המרכסיסטים למיניהם ניסו לתפוש את החוקיות ההיסטורית בתהליכים הפוליטיים וחיפשו לכל הפחות סיבות כלכליות וחברתיות לכל מה שנעשה בארץ־ישראל. אולם יתר היהודים היו "חובבי ציון" או "חולמי־ציון" במובן הרע של המושג. הם חיו באשליות; הם חשבו שהגויים "יכירו בצדק הטענות הציוניות", הם האמינו שאפשר יהיה לחיות באחווה עם הערבים אחרי שאלה יבינו את "התועלת אשר תביא להם ההתיישבות היהודית". הציונים הרומאנטיים של מזרח אירופה דיברו על בריחה מן התרבות האירופאית, "וחזרה לעולם האסייתי אשר אליו אנו שייכים". הם התכוונו לעולם האסייתי של קונפוציוס, טגורה, וגנדי, וחשבו שהתרבות המוסלמית־ערבית שייכת לעולם החלומות הפאצי־פיסטים האלה.

גישה שונה לגמרי מצאתי ביהדות שלוניקי. שם לא היו אשליות כל שהן — לא בקשר לאפשרות של קשירת יחסי אחווה ואחדות עם ה"פרולטריון" הערבי ואף לא התלהבות לידידות מבריטניה הגדולה. אולם מצד שני לא היה בשלוניקי זילזול בהערכת החשיבות היחסית של המשפחות המיוחסות בעולם המזרחי. שם מצאתי הבנה והבחנה בקשר למשחק הפוליטי של בריטניה הגדולה, ובעיקר — רצון עז לצעוד קדימה בדרך הלאומית שלנו, בלי כניעה אבל גם בלי הגזמה, בלי לרדוף אחרי החן והחסד של השליטים דהיום, אבל גם בלי רצון להכעיסם ול־הרגיזם בכל מחיר; מה שרצו דווקא המפלגות השמאלניות הציוניות באירופה המזרחית.

במילה אחת, התאהבתי ביהדות הספרדית במבט הראשון, בפגישתנו הראשונה. שם מצאתי יהודים גאים לפי רוחי, לא "חולמי ציון" כי ל ו ח מ י צ י ו ן לעתיד לבוא. אז טרם ידעתי שגם באהבתי זו הלכתי בעקבותיו של ז'בוטינסקי, אשר אהב את היהדות הספרדית — שהשתקפה אליו ע"י אנשי שלוניקי — בגלל ההיגיון הפשוט והלאומיות הבריאה שהיתה מנת חלקם.

✶

עם עלייתי הראשונה ארצה (ביוני 1922), חיפשתי מיד את קירבתם של החוגים הספרדיים בארץ. כשהייתי בין מניין החברים אשר הקימו (ב־1924) את ההסתדרות הציונית הרוויזיוניסטית הראשונה בארץ, הלכנו באורח טבעי אל החוגים הספרדיים ושם מצאנו הבנה, עזרה ועידוד. ואכן הסיעה הרוויזיוניסטית הקטנטונת אשר הופיעה לראשונה בקונגרס הציוני 1925, היתה בשלושת רבעיה "ספרדית"...

מבחינת החוויות היה ביקורי הראשון קל ערך. אולם בכל זאת המסע הראשון שעשיתי אחרי התונתי היה — לשלוניקי, ליוון. יצאתי עם רעייתי הצעירה לבקר את ערי מוקדון וכפריה, על מנת ללמוד את שיטות ההתיישבות הזולות שננקטו לגבי המהגרים היוונים מאסיה הקטנה, כדי להוכיח להנהגה הציונית — אשר עמדה תחת השפעת תורתו המטעה של ד"ר רופין ז"ל — שאפשר ליישב משפחת פליטים או עולים חדשים, בסכום המהווה לא יותר מ־5% מהסכום שחושב ע"י ד"ר רופין. דרשתי אחר כך — אמנם לשווא — לעזוב את השיטה הרופינית, ולחקות את השיטה היוונית, שיישבה 20 משפחות במחיר אשר הקרן היסוד שילמה אז בשביל זוג אחד (ללא ילדים) בהתיישבות העובדת. כל זה בדרך אגב.

כאשר הגעתי אז, בקיץ תרפ"ז (1927) ליוון, ראיתי מיד כי שלוניקי הישנה אינה קיימת עוד. שלוניקי היהודית טבעה בים הפליטים אשר הגיעו מאנאטוליה ומתראקיה ואשר כבשו בן לילה את השלטון בעיר. שלוניקי הפכה לתיסאלוניקי; היהודים הפסידו מחשיבותם, ירדו בסולם ה־פוליטי, הפכו למיעוט, ואפילו — למיעוט לא אהוב על שכניהם, למיעוט חשוד. נוסף על כך הרימו

הקומוניסטים את ראשם, ורעלם חדר גם אל תוך שורות ישראל. לא הרגשתי יותר בבית, בעיר "החדשה" הזאת...

גם הנמל לא היה יותר מה שהיה כמה שנים קודם לכן. המסחר הבין לאומי עבר לפיריאוס, הסבלים היהודים האגדתיים החלו לעזוב את מקצועם אחרי שנושלו אט אט ע"י השלטונות ואחרי שמנוחת השבת הוחלפה במנוחת יום ראשון. טובי הקהילה עזבו את העיר ועלו ארצה, והעיר התחילה להתרוקן מיהדותה עוד לפני שנתרוקנה מיהודיה.

✶

פרק מיוחד, ואולי החשוב ביותר מבחינתי כאיש ציבור, הוא הפרק על פריחתה של התנועה הרוויזיוניסטית בעיר בכלל, ונסיונו של ידידי רקנטי לקשור אותה עם הציונות הדתית בפרט.

יהיה זה מועיל להקדים לפרק ההיסטורי הזה כמה מילים של הסבר על האידיאולוגיה הציונית שלי כמו שהיתה אז וכמו שנשארה עד היום.

מודה ומתוודה אני, שבתפישתי — התנועה הציונית היא ביסודה דתית. כל מה שהמשמיצים הסובייטים טוענים, שהציונות היא "תיאוקראטית" "ריאקציונית", בעצם נכון הוא. אנחנו כולנו, חרדים ו"חילוניים" כאחד, נתפשנו בזרם משיחי שהביא אותנו ברצוננו או נגד רצוננו אל ארץ אבותינו. ההוכחה לנכונות התפישה הזאת היא, שאין שום קשר אחר בין 70 השבטים הישראלים המתאספים כעת בארץ אלא תורת משה. אני מדגיש בכוונה תחילה את המילה "ישראלים", היות וללא שום ספק שבטים אחדים אשר חזרו, שייכים לגלות ישראל ולא לגלות ירושלים ויהודה. כי מותר לשאול: איזה קשר קיים בין יהודי ברלין דוברי גרמנית ויהודי כורדיסטן דוברי ארמית? בין יהודי פולני דובר אידיש, ובין יהודי משירט, דובר שפת פרס מימי אחשוורוש? מיהודי הודי ליהודי מהוליווד? לפי הגדרתו של הרצל, אנו אומה בשל האויב המשותף. אבל אפילו אויב משותף אין לכל השבטים האלה, אשר שמרו על קשר אחווה זה עם זה בכל הדורות. לא העבר משותף להם, כי שכחו אותו, לא ההווה משותף להם, לא התרבות ולא השפה; שום דבר — חוץ מהניצוץ הדתי והתקווה המשיחית; ואולי יותר נכון לאמר: השכנוע העמוק כי המשיח בוא יבוא ויקבצם לארץ ציון וירושלים לעשותם לעם אחד מחדש.

בגלל אמונתי זו הייתי משוכנע שהציונות הדתית, שהתגלמה ב"מזרחי", תהיה קרואה לעמוד בראש התנועה הלאומית הממלכתית, ולכן נכנסתי לשורותיה. אולם חיש מהר למדתי כי להמוני חברי המזרחי, שהיתה אז המפלגה הגדולה בקרב ההסתדרות הציונית העולמית, חסרו מנהיגים בעלי מעוף פוליטי, חסר הידע, חסרה אולי אפילו ההתענינות האמיתית במדיניות הבין־לאומית, ביחסינו עם אנגליה, אומות ערב, ארצות הברית. לעומת זאת ראיתי מנהיג אמיתי אחד בלבד בדור ההוא — זאב ז'בוטינסקי. אולם מאחוריו לא עמד שום כוח מאורגן בתחילת שנות ה־20. חלומי היה לקשור את שניהם בברית פוליטית אחת: ז'בוטינסקי כנושא הדגל הפוליטי ילך שכם אל שכם עם המזרחי, נגד היריבים המשותפים במחנה הציוני.

בבואי לשלוניקי מצאתי את אברהם רקנטי אשר היה הציוני הראשון אשר לא היה זקוק לשכנוע במובן הזה, כי אף דעתו היתה זהה לשלי והיה תמים דעים עמי מיד.

התחלנו שנינו לפעול בכיוון זה. כרתנו ברית: הוא המשיך לפעול בעולם הספרדי בשלוניקי, ואני הלכתי לארץ ישראל וניסיתי להשפיע על מנהיגי המזרחי שם. מצאתי אהדה, מצאתי הבנה, מצאתי אולי אפילו אהבה בשבילי באופן אישי, אבל שום תזוזה מעשית לא חלה בכיוון הברית הרשמית בין המזרחי לז'בוטינסקי אשר לה ייחלתי.

כשנוסדה התנועה הרוויזיוניסטית בתרפ"ד (1924) עזבתי, לא בלי צער, את המזרחי והצ־טרפתי להצה"ר, אבל עם רקנטי ועם ידידי האחרים בשלוניקי נשארתי בקשר. חזרתי ב־1924, ב־1927, וב־1929 לשלוניקי וכל פעם חידשתי עם רקנטי את המלאכה, ניסינו להשפיע על ז'בוטינסקי מצד אחד ועל הרב ברלין מצד שני. עד היום צר לי שההצלחה הסופית נשארה מאיתנו והלאה.

✶

עוד עברתי מאז מספר פעמים דרך שלוניקי אולם מפעם לפעם הלכה וניטשטשה יותר מראיה הראשון שאהבתי. אחרי מלחמת העולם השניה עברתי עוד פעמיים ברכבת דרך העיר, אך לא ירדתי. לא רציתי לראות מקרוב את העיר היהודית ללא יהודים — את בית העלמין של זכרונותי היפים ביותר.

אנשי העליה השלוניקאית בירושלים במאה שעברה
מאת יעקב יהושע

[א']

מבין גלי העליה הקטנים שעלו במאה שעברה ממרחקים, מארצות המזרח והבלקן, ועשו דרכם לארץ בכוחות עצמם, לפעמים בעירום ובחוסר כל, לאחר שהתגברו על תלאות הדרך הקשות, באו לגור בין חומותיה של ירושלים העניה והאבלה, ולחיות בה את חייהם באהבה, ברטט, בכמיהה ובגעגועים — יש לייחד מקום נכבד לאותו גל מצויין, בעל מסורת יהודית עמוקת שרשים, מלא שמחת חיים ושובב, שעלה מ״גברת הקהילות הספרדיות״, שלוניקי המעטירה.

העליה השלוניקאית הזאת לא דמתה לשאר העליות שאנשיה נמלטו למעשה מחמת המציק והצורר בארצות מוצאן. בניה עלו לירושלים מתוך כמיהה פשוטה לשוב לציון. זקופי קומה היו, ישרי גב ובעלי עושר נפשי ורוחני רב, ולא נרדפים. הם לא באו כעניים המחזרים על פתחים; הם לא קיבצו נדבות בחוצותיה של ירושלים, אף לא ישבו במדרגות המובילות לכותל המערבי. נדמה כאילו באו להינפש ולנוח לאחר חיים סוערים של תורה, מסחר ומלאכה, וכדי ליהנות מזיווה המיוחד של עיר הקודש. הם לא חסרו בעירם בתי מדרשות ובתי כנסיות, הם לא חסרו אווירה רוחנית וסביבה תרבותית, אך חסרה להם ״ירושלים של מעלה״ שאליה כמהו תמיד בסתר ליבם, ואותה באו למצוא בירושלים הגשמית.

חן מיוחד היה משוך על עליה זו, שכללה רבנים, בעלי מלאכה, בעלי בתים, סוחרים וגם אנשי ״עמך״ פשוטים ותמימים, שליבם שפע אהבה לעם ולתורה, ושרבים מהם ידעו אך בקושי לבטא את פסוקי התפילה כהלכתם. הם לא ידעו קלות ראש, אף כי אהבו להתלוצץ; רצינים היו, אבל לא זועפים וטרדנים.

בני עליה אלה, בייחוד הרבנים יפי המראה בעלי הדמות האצילה, הוסיפו גוון מלא הוד לאותה קשת צבעים מרהיבת־עין של רבני ירושלים שהיתה מורכבת מחכמים ותלמידים בני הגלויות השונות. רבני שלוניקי אלה שעלו לארץ במאה האחרונה, האדירו וחיזקו את מוסדות הדת והתורה בירושלים והיוו תוספת כוח רוחנית לעדה הספרדית בעיר.

וכשפסקה תוספת־כוח זו עם מלחמת העולם הראשונה, ושלוניקי היהודית עצמה נידלדלה מחמת חילופי השלטון בה — מטורקי ליווני — חדלה אט אט להתקיים גם הדמות האצילה שהיתה לרבנות הספרדית בירושלים; פנה זיווה ופנה הדרה עד אשר נעלמה כמעט כליל בשנים הראשונות של הקמת המדינה.

בני שלוניקי של אותו דור לא היו זקוקים ל״הכשרה״ כדי לעלות לארץ ולא הציונות עוררה אותם לכך. כל חייהם היו הכנה והכשרה לעליה. משחר ילדותם ינקו את אהבת ירושלים והתאוו לעלות אליה. וכשזכו להתיישב בין חומותיה קיבלו את חבלי הקליטה הקשים והסתגלו אליה מתוך אהבה ושמחה. הם השתדלו, במיטב יכולתם, לא ליפול למעמסה על פרנסי העדה הספרדית, אשר טיפלו באלפי עניים ונזקקים שהגיעו לירושלים משמונים ערים שבארצות המזרח והבלקן.

[ב']

״כשעלינו לירושלים״, סיפרה לי סבתי, בוליסה גראסיה, ״רכבנו, סבך, חכם שבתי יהושע, אני, שתי בנותי ואביך, שהיה אז בן שנה, במשך שלושה ימים מיפו לירושלים. אני והילדים ישבנו בשתי תיבות, בהן הביאו מחו״ל את פחי הנפט הרוסי, שהיו תלויות משני צידיה של הפרידה, ואילו סבך ישב על גב הבהמה. זכורני שבלילה היה מדליק סיגריה אחרי סיגריה כדי להפחיד את חיות הטרף שהילכו בהרים ובעמקים בין יפו לירושלים. וכשבאנו לירושלים״, הוסיפה סבתי — שלא הסירה את ״הקופיה״ [1] ואת ה״סאיו״ [2] מעליה כל ימי חייה — ״גרנו בחדר קטן וחשוך, וסבך, שלא התפרסם עדיין כתלמיד חכם, עסק במסחר. הוא נסע פעמים אחדות לשלוניקי והביא משם מטאטאים, קבקבים, ׳סויימא׳ (מין דג מלוח מיובש) [3], שעועית, סרדינים ועוד, ומכר את הסחורה לאחד הסיטונאים ועל ידי כך התפרנס. הוא למד אז בישיבתו של הרב

הראשי יעקב שאול אלישר, המכונה יש״א ברכה, אשר קירב אותו. ולאט לאט הלך שמו לפניו כלמדן ובקי וברבות הימים נתמנה כחבר בית הדין״.

״חמי״ — המשיכה סבתי לספר — ״הרב המקובל החכם שבתי גבריאל יהושע, אשר למד בשלוניקי בישיבתו של הרב הראשי הנודע ר׳ שאול מולכו ועלה לירושלים לפני עלייתנו (הוא למד קבלה בישיבת חסד אל, ובין תלמידיו בקבלה נמנו הרבנים ניסים אלישר ובכור אהרון אלנקוה), היה נוהג לנחמני בשעה שבעלי היה בשלוניקי והייתי נאלצת להסתובב בשוק למכור את כלי הנחושת כדי להביא לחם לילדי, והיה אומר: ׳קון לה אליגריה קי טומאטיס ירושלים, ואס אטיניר טודו בואינו׳ [4]. ואכן זכיתי להיי אושר ונחת בחיי סבך״.

לא הוא בלבד עסק במסחר עם שלוניקי. מספרים כי הרב מנחם אלחסיד הביא אף הוא סחורות משם למכרם בירושלים. לרב זה היה אח בשלוניקי, בעל טחנת קמח. גם הוא ייבא משם קבקבים, גבינה יבשה, ודג שנקרא ״קוייזאס״ ועוד. תושבי ירושלים הירבו לנעול קבקבים כדי לחסוך בחידוש סוליות נעליהם, שהיו נועלים אותן רק בשבתות וימים טובים.

גם הרבה נשים זקנות משלוניקי עלו באחרית ימיהן לירושלים. אלה היו ה״מאדרינאס״ (אימהות) שהתגוררו שתיים־שתיים בחדר אחד ובניהן כילכלו אותן. ״מאדרינאס״ אלה נוצלו לרעה על ידי ה״אסאקה״, הם שואבי המים הערביים, שהיו מביאים להן מים לשתיה בנודות העור שנשאו על גביהם. ערבית לא ידעו ה״מאדרינאס״, ואילו שואבי המים שידעו את המבואות והי־ציאות של החצרות, היו חוזרים בשעות הלילה לגנוב את רכושן הדל. ה״מאדרינאס״ האלה היו נוהגות לשבת על הספות שבחדריהן בכל ערב מערבי ראש חודש והיו מקשיבות כשראשיהן נופלים על חזיהן, במורא, ביראה ופחד, לדברי ה״מודעה״, שקרא לפניהן ה״חכם״, והיו דבריהם צרי ומרגוע לנפשותיהן.

לא רק רבניה של שלוניקי הישרו אווירה של קדושה, רוממות נפש ואצילות רוח בעיר; גם בני ההמון הפשוט שעסקו במלאכה ובמסחר, החיו את רחובותיה והתערו בירושלים, בחייה, במסחרה ובנופה. בשירותם הלבבי, במסירותם וישרם המופתיים כבשו את ליבם של כל הבאים איתם במגע. קצביה הראשונים של ירושלים היו ממשפחת הקצבים השלוניקאית דאסה. מצד אחד היו דוד שמואל ויוסף דאסה קצבים, ומצד שני — בכור ויצחק דאסה היו מרבניה המפוארים. בני משפחת מאראש וג׳יליבי יעקב אלזארקי ועוד, היו בין סוחרי הטקסטיל הידועים בירושלים, ואילו החכם אליהו ג׳אחון יסד את ה״חדר״ המתוקן הראשון, ששפת הלימוד בו היתה האיספאניולית, ואף הקים מקהלות שירה וזימרה (כדוגמת ״אגודות הפייטנים״ בשלוניקי) שהנעימו בזמירותיהן את קהל באי בתי הכנסת של העיר העתיקה.

[ג׳]

יהודים אלה אשר לא טעמו טעמה של גלות ממש, כשם שטעמו שאר קהילות ישראל בארצות המזרח והבלקן, התהלכו גאים וזקופי קומה כמי שלא ידעו עול גויים, ובגאוותם היהודית הטביעו את חותמם על העיר. אף כי ירושלים היתה נתונה לשלטונה של טורקיה הרי מעטים מבניהם ידעו טורקית; שפתם היתה הלאדינו, ומוזר היה בעיניהם שיש מי שאינו מבין שפה זו. הם ראו את עצמם כהמשך של יהדות ספרד מתקופת תור הזהב. כמה פעם ליבי בילדותי כשהיה אבי מספר לי כי בתי הכנסת בשלוניקי נקראו על שם ערי ספרד ומחוזותיה, כגון ק״ק אראגון, קאש־טיליה, קאטאלאן, וכו׳.

דיבורם של בני העליה השלוניקאית נשמע בעיר כצלצול חדש שהדו מרגיע. בנחת דיברו; מבטאם היה לבבי וחם, לא עצבני, מקוטע וקצר, כדיבורם של יתר הספרדים יוצאי הבלקן. בירושלים, שהתהלכו בה כל כך הרבה שפות וניבים, אפשר היה להבחין מיד ביהודי בעל מבטא שלוניקאי. לא נשמעה בדיבורם הפזיזות, ה״צרות״ (״איסטריג׳ורה״); הם דיברו מתוך שלווה וביטחה, לא מתוך כעס וצרות הלב (״איסטריג׳ורה די קוראסון״). ובני ירושלים הוותיקים, הזוע־מים, הכועסים תמיד וחסרי הסבלנות, עמדו תמהים ולא יכלו להבין מניין שאבו יהודים אלה את ״סבלנות הדיבור״ הזאת, שהוציאה אותם מכליהם, הרגיזה אותם ולפעמים בידחה את דעתם. הם לא ידעו ״מרה שהורה״. היו אומרים עליהם שיש להם ״טריפאס אנג׳אס״ [5] ההיפך מבני

קושטא, שנקראו בפינו "לוס איסטאנבוליס" ופחדנו להתקרב אליהם ולהאריך בדיבור איתם, שכן ידועים היו כ"באטריזוס", כעסנים.

נהגו בני ירושלים לשמוע מפיו של יעקביקו הפחח את המילים "סיר המאלו" במקום "שיר המעלות" ו"גרביאל" במקום "גבריאל", ואת השלוניקאי הפשוט שלא ידע לברך ברכת ספירת העומר ונהג להגיד "בינדיג'ו איל קי מוז דיו איל עומר אונו מאס די איר" (ברוך שנתן לנו את העומר, יום אחד נוסף על אתמול). ואילו השלוניקאיות הקשישות, שכבר הגיעו לירושלים כשהן כבר בשלות ("קוג'אס") היו אומרות: "לי קאנטארון (שרו לו) "ואברם סי" במקום "ואברהם סיב" (תרגום אונקולוס לפרשת "ואברהם זקן בא בימים" שנהגו לשיר לחתן בשבת הראשונה לאחר חתונתו כשעלה לתורה). וכמה צחקנו אנו הילדים כאשר שמענו מפיהם של השלוניקאים את המילה "פ'יז'וניס" (שעועית) במקום המילה השכיחה אצל הירושלמים "אב'אס" (פולים אצל הראשונים), וכשחייכנו לא נעלבו השלוניקאים הם העמידו פני תם ולא "הבינו" משום מה "נהנים" בני ירושלים מדיבורם. אמרו עליהם ששלוות נפש זו הביאה אותם לידי אריכות ימים ושנים; הם לא לקחו את הצרות ללב.

[ד']

חכמי שלוניקי וחזניה הביאו את נוסח התפילה המקורי של תפילותינו ואת הנעימות המדו־ייקות של פיוטינו, והודות להם נשמרו כמה חלקים מאותם ניגונים מקוריים טובים אשר עוד אפשר למצוא אותם פה ושם בתפילות הירושלמים.

רבני שלוניקי שהתגוררו בירושלים, אף כי היו מלאי תורה וחכמה, לא נמנעו ולא התביישו מלהשמיע דברי חידודים ושעשועים ובידחו את רבני ירושלים הזועמים, ה"איסטריג'וס". אבי־סבי, החכם גבריאל שבתי ז"ל, שימש לפעמים, וזאת על אף חכמתו וגדולתו, כבדחן בחגיגות שנערכו אצל הראשון לציון יש"א ברכה ובניו הרבנים, וידוע כי לא קל היה להעלות חיוך בפניהם של בני משפחת אלישר הרצינים, שהיו בדרך כלל גאים ומכירים בערך עצמם.

והרי אחת האנקדוטות שאבא ז"ל נהג לספר לנו.

סבי היה שכנו של הרב יש"א ברכה. באחד הלילות נוכח סבי לדעת כי קופסת הקפה בבית ריקה. הוא ניגש לרבנית אלישר ובידו ספל קפה ריק, וביקש ממנה כי תשאיל לו מלוא הספל קפה. הרבנית מילאה את בקשתו והוא חזר לביתו. נשכח הדבר מלב סבי ולא החזיר הקפה לרבנית. והנה אירע לאחר ימים מספר כי קופסת הקפה בבית התרוקנה מחדש. שוב לקח את הספל וניגש לרבנית אלישר. השעה היתה מאוחרת והרבנית קמה בבהלה לפתוח את הדלת, והנה סבי עומד בפתח כשביד אחת הוא מחזיק את ספל הקפה (הריק) ובידו השניה הוא מכסה אותו בכף ידו. בראות הרבנית אותו, נזכרה בכ:פל הקפה הקודם וחשבה שבא להחזירו. בנימה של תרעומת אמרה: "חכם שבתי, לה ב'ידה כי נו לי מאנקי (שלא יחסרו ימי הייך), האם בשעה מאוחרת כזו נזכרת להחזיר את הקפה?".

— "הגידי לי, סיניורה רוביסה", השיב לה סבי, "אילו לא הייתי מחזיר לך את הקפה שלקחתי ממך בהשאלה והייתי בא שנית, האם היית נעתרת לבקשתי וממלאת לי עוד פעם את הספל בקפה, כשם שעשית בפעם הראשונה?"

— "בוודאי ובוודאי", השיבה לו הרבנית, "וכי ספק יש בדבר?"

— "אם כך", ענה לה, בהסירו את כף ידו מעל הספל הריק, "עכשיו מלאי נא לי אותו; התביישתי לבוא ולבקש קפה פעם שנית"...

[ה']

העולים משלוניקי נרתמו בלב שלם ובנפש חפצה לעזרה ולעבודה למען כל מוסדות החסד והצדקה שהקימה העדה הספרדית בירושלים במחצית השניה של המאה החולפת. רבים מהם שימשו גבאי צדקה ב"קופת תמחוי", בית החולים "משגב לדך", בית זקנים וזקנות, בית חינוך יתומים, ומוסדות אחרים.

רבני העדה שימשו כמדריכים לבני העם. מספרים על בכור משולם שהיה דורש בספרדית במבטא השלוניקאי ב"אל קהל אין מידיו" (דהיינו בבית הכנסת האמצעי ע"ש רבי יוחנן בן זכאי) בשבתות, והיה מסביר לבני המון העם את פרשת השבוע. גם עזרת הנשים היתה מתמלאת מפה אל פה, וכולם אהבו לשמוע את הסבריו ואת דרשותיו. ידיד משלוניקי נהג לשלוח

"אסופלאדוריס" ו"גליג'אס" (מניפות וקבקבים), והוא היה מוכר את סחורתו זו בירושלים וכך היה מתפרנס, וזאת בכדי לא ליפול למעמסה על הציבור. כך נהגו לעשות רבים מרבני שלוניקי שהתיישבו בירושלים ולא נהנו מתורתם.

אם כי בתי הדפוס הקטנים של שלמה ישראל שריזילי (שי"ש) ושל משה א' עזריאל בירושלים הדפיסו "ליב'רוס די איסטורייאס אי רומאנסוס אין ז'ודיאו איספאניול" (ספרי היסטוריה ורומנים ביהודית ספרדית), הרי "התרבות הספרדית" גדלה והתפתחה בבתי הדפוס אשר בשלוניקי, שם נדפסו אז ויצאו לאור תרגומי רומאנים משפות זרות, שם צמחה העיתונות הפוליטית וההיס־טורית, בד בבד עם ספרות תורנית ומדרשית, בעיקר "מעם לועז". שלוחותיה של ספרות לאדינו זו הגיעו עד לסימטאותיה של ירושלים ואימותינו שאבו מלוא חפניים מתרבות זו אשר קרעה להן חלונות לאור התורה והאגדה ולתרבות המערב כאחד.

ספרי "מעם לועז", "תקפו של יוסף" וכדומה עמדו בבתים ליד הרומאנים שתורגמו ועובדו מחיבוריהם של גדולי הסופרים הצרפתים. זו היתה התרבות האיספאניולית המיוחדת שמיזגה בתוכה תורה, יראת שמים, חיבת הארץ ויחד עם זה שיזרה במסכת גם גוון חילוני שכלל את הטוב והיפה שבתרבות העולם.

חגינו היו ספוגים שירה דתית באיספאניולית. באיזה חן ונועם שרו אימותינו את פרקי אבות, שיר השירים, קהלת, משלי, מגילת רות ועוד, בתרגום הספרדי העתיק, וכמה דמעות הזילו אימו־תינו ביום הכיפורים וראש השנה, בשמען את "ונתנה תוקף" ו"עת שערי רצון" על עקידת יצחק, ואת ה"אינדיג'יאס" (הקינות) בתשעה באב בתרגום העתיק והמוכר, וכמה צחקנו כולנו בשמענו ה"קומפלאס" המבדחות של פורים.

בימי חג ושמחה היו הנשים שרות את הרומאנסות הספרדיות, ולנעימתן העריבה נרדמנו ב"קונאס" (עריסות, נדנדות). כשהיינו חולים בקדחת אשר היתה פוקדת אותנו לעיתים כה קרובות בילדותנו, ובשעות של כאב וצער של הורינו, ואלה לא היו נדירות, במה התנחמו אם לא באותם שירי ספרד ספוגי עצבות שהגיעו אלינו משלוניקי. ושירי האהבה ששרו אחיותינו הגדולות היו "מתובלים" בתיאורי האביר או הנסיך אשר יופיע באחד הימים כשהוא רכוב על סוס וישא את בחירת ליבו, ירכיבה לידו וידהר אל עבר הטירה היפה מוקפת הגנים והפרדסים נותני הריחות המשכרים...

[ו']

לא רק רבני שלוניקי היו ידועים בטוב ליבם וברוח הבדחנות שלהם אלא גם בני העם הפשוטים ניחנו בחוש הומור מפותח. סיפורים רבים התהלכו בירושלים על מעשי הבדחנות של עמלים ופועלים מבני שלוניקי.

על מושון טבת, ראש הרוחצים, סיפרו למשל, כי בשעת גסיסתו ביקש כי יביאו לו מים ליטול את ידיו. כששאלו אותו לפשר הדבר, ענה: "רוצה אני לברך ברכת שהחיינו, שכן זאת הפעם הראשונה שאני מסתלק מן העולם".

ועוד היו מספרים על ישיש מופלג שכל חייו בשלוניקי עבד ב"מרינה" והתגורר בסוף ימיו בשכונת מונטיפיורי, שביקש כי בהלווייתו ישתתפו גם מנגנים, וכששאלו אותו לפשר בקשתו המוזרה, ענה באותה התמימות השלוניקאית הטיפוסית: "משום מה צריכים אתם לבכות עלי? הרי כל ימי לא ידעתי בכי ועצבות. שמחה וחדווה היו מנת חלקי בעולם מיום היוולדי. נהניתי מהעולם הזה ורוצה אני להיפרד ממנו בשמחה". ואכן קרוביו קיימו את צוואתו וליוו אותו לבית עולמו ב"קימאנה" (כינור), אלא שהניגונים היו מנעימות הקינות של תשעה באב.

זו היתה גישתם הפילוסופית של בני העם הפשוטים.

ובשמו של הרב בן ציון קואינקה מספרים את הסיפור הבא: לירושלים הגיעה באחת השנים קבוצת עולים של כמאתיים בעלי בתים, רבנים ועוד, ומאחר שהיו כולם זקנים מופלגים, הסתלקו לבית עולמם תוך תקופה קצרה. כשנותרו רק שני האחרונים, לחש האחד לחברו הגוסס, וביקשו להודיע להקב"ה, כי הנה הוא נותר אחרון ועררירי בחיים, ויפקח נא ה' עינו במיוחד עליו...

הראשונים שהקימו בירושלים את "משרפות היין והשיכר" היו משפחות ג'יניאו וקואינקה השלוניקאיות. הראשון ממשפחת ג'יניאו שבא לארץ, ויסד בתחילה ישיבה בחברון, היה החכם יעקב ג'יניאו. בנו, שלום ג'יניאו, היה הראשון שפתח "מיאנה" (בית ממכר יין

ושיכר). אחד מבניו, החכם ד ו ד ג'י נ י א ו, המשיך בתעשיית היין והשיכר ושלושת בניו אחריו, בכור, יצחק ואליהו, המשיכו במפעלו. אחיו החכם ש ל מ ה ג'י נ י א ו פתח בעיר העתיקה מסעדה מפורסמת בטיב ארוחותיה, והתבשיל המובהר ביותר שהגיש היה "אב'אס קון פאג'איקאס" (שעועית עם רגלי בהמה דקה), שנודע לתהילה בקרב יהודי העיר העתיקה. בחנויו־תיהם של ג'יניאו וקואינקה הסבו בני שלוניקי והריקו לגרונם כוסית "ראקי" (עראק). הם לא הפריזו בשתיה; כוסית ה"ראקי" בצירוף כמה "תראמוזיס" (תורמוסים) או זיתים, השכיחה מליבם את צרותיהם, ושימחה את יומם.

השלוניקאים היו גם בעלי בתי קפה קטנים. בית הקפה של ברכה שה׳ה ידוע בשם "הקפה של חפ'יפ'י", היה המקום העליז ביותר. כאן על גבי דרגשים קטנים בילו רבים שעות לא מעטות בשיחת רעים.

בילדותי שמעתי את הבדיחה הבאה: שני שלוניקאים "סחבו" את זוג ה"רימונים" היחיד שהיה בבית הכנסת. משהגיעה שבת, החלו לדאוג ושאלו את עצמם מה יקרה כאשר יוציאו את ספר התורה לקריאת הפרשה וה"רימונים" לא יהיו. והנה כאשר הגיע החזן למזמורי הללויה, שמעוהו פתאם מרעים בקולו "כפור כאפר יפזר" ובאזניהם נשמע כאילו אמר "קי פ'ורקה ליס ב'ו א פ'אזיר" (אעמיד להם עץ תליה)... מיד רצו והחזירו את הרימונים.

השלוניקאים מבני ההמון הפיצו סביבם שמחה ועליצות. ה"שאקאס", הבדיחות השלוניקאיות זכו למוניטין. קראו להם בשם "לוס די לה קופ'יה", דהיינו טיפשים ולקויים בשיכלם, כי לא נראו די ממולחים וחריפים בעיני ילידי ירושלים. אך הם לא נעלבו בגלל כינויים אלה ולא יצאו מ־כליהם. בכלל, קשה היה להוציא שלוניקאי מכליו; הם לא השיבו לעולביהם ורק חייכו והעמידו פני תם, כאילו לא אליהם נתכוונו העלבונות הללו, והמשיכו לטוות את חייהם לפי דרכם ורוחם, שכן עצם הישיבה בירושלים מילאה את חדרי ליבם שמחה ועונג, וחבל היה להם להתרגז בעיר הקודש, שאליה כה ערגה נפשם.

לפעמים היו אנשי ירושלים עושים בהם מעשי בדחנות, "פ'נקיס". נוהגים היו, הזקנים וה־זקנות השלוניקאיות ללכת להשתטח על קברות הצדיקים בטבריה ובצפת. הנסיעה נמשכה אז שבעה ימים. לשם כך היו שוכרים חמורים ועל גביהם פרשו שמיכות. קרובים וידידים נהגו ללוות אותם עד קבר שמעון הצדיק, משם היו ממשיכים בדרכם בלוויית בעלי הבהמות. מה היו עושים בהם "המוכרים" בעלי הבהמות, כדי שירדו מעליהן לעיתים קרובות ויינתן להן להינפש? היו שמים אבני חצץ קטנות בין האוכף והשטיח או המזרון שעל החמור, הרוכבים היו מתחככים באבנים אלו שהיו גורמות להם אי נוחיות והיו יורדים מעל גבי החמורים, וכך היו הבהמות נחות, ורוכביהן הולכים על ידן ברגל.

[ז']

מה הדורות היו הנשים השלוניקאיות התמירות והנאות עם שמלותיהן הססגוניות, המבריקות בשלל צבעיהן! הן לא דמו לנשים האחרות שעלו מערי בוסניה, יוון־העתיקה ויתר ארצות הבלקן, שהיו מכוסות מכף רגל ועד ראש, לבושות שחורים והולכות שחוח כנזירות. שונות היו נשות שלוניקי, עליזות ומליאות חיים, ואף דרך דיבורן היה מלא שובבות. מי העז באותם הימים, פרט להן, להתהלך בחוצות ירושלים עם חזה חשוף למחצה, עם "פיג'אדורה בלאנקה לאב'אדה אי בורדיאדה". כמה פעמים היתה אימי מקניטה את חמותה השלוניקאית על האפנה הזאת של נשות שלוניקי הנוהגות "די קיטאר לוס מידיוס פיג'וס אחואירה" (לגלות את חצי החזה). למעשה הן לא גילו מחשוף בשר; פיסת בד מעשה תחרה כיסה את בית החזה. בכל אופן יוצאות דופן היו, בין נשות ירושלים שלבושן חמור.

הן לא לבשו שמלה אחת אחידת מראה, הן גיוונו את מלבושן. ה"סאיו", ה"אנטארי", ה"דב'־אנטאל" וכן ה"קופ'יה" שעל ראשן בעלת ה"זנב" הרקום בחרוזים ופאייטים, הפכו אף את הנשים הזקנות לצעירות. הן לא חששו להופיע בלבושן הססגוני הזה בסימטאותיה של ירושלים, ואף נשותיהם של רבנים הופיעו בלבוש זה בפני חברי בעליהן הרבנים באופן טבעי וכדבר המובן מאליו; לא היתה זו גנדרנות, אלא מסורת לבוש עתיקת יומין.

נשות ירושלים לבשו בדרך כלל את ה"חאברה" או את ה"יאשמה" שכיסה את כל גופן כדוגמת הנשים הערביות, וזאת כדי שה"שבאב" הערבי לא יעז לפגוע בהן. השלוניקאיות לא הסתגלו לכך

אלא המשיכו להתלבש כבעיר מולדתן. הן לא ראו בזה משום פגיעה בכבודה של ירושלים השמ־רנית, והופיעו בלבוש מלא חיים ולא הסתירו את יפיין והדרן. ההיפך מזה, הן הפגינו את שמחת החיים בירושלים והכניסו בקדרותה נימה צבעונית ועליזה. לעומת זאת לא הערימו על עצמן תכשיטים. שלל צבעי שמלותיהן ונקיונן המופרז, היו תכשיטיהן הנאים ביותר. פרט ל״ריסטה די פירלאס״, שקישט את צווארי הן וזנב ה״קופיה״ שהיה מקושט בחרוזים לבנים זעירים, לא נשאו תכשיטים. כמוהן כגברים ידעו להשיב אחור כל פגיעה, כשמי שהוא הרהיב עוז בנפשו לפגוע בהן, וכשם שלא ידעו גלות בשלוניקי כך לא ידעו אותה בירושלים.

נשים אלה לא נפרדו משמלותיהן המיוחדות עד יומן האחרון. הן ושמלותיהן היו הוויה אחת. כשנסעה סבתי לביירות, בשנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה, ״התענתה״ עם שמלתה ה״מודרנית״ שאולצה ללבוש כדי שלא תהיה ל״בורלא״ (לעג) בחוצות ביירות, ומיד עם שובה לירושלים חזרה ולבשה את בגדיה השלוניקאים.

סתם שלוניקאית היתה סמל הניקיון. הניקיון שלט בבתיהן ובבגדים שלבשו הן ובני מש־פחותיהן. כלי המיטה היו תמיד צחורים בנקיונם, הכביסה היתה ״פאמבוק״ [6], כפי שהיתה אומרת סבתי כשהיתה מכניסה את הלבנים המכובסים אל תוך ה״קאשאס״ ו״הבאוליס״ (ארגזים ושידות). רהיטי העץ בבית, אפילו הדלים והפשוטים ביותר, היו תמיד מבריקים, ואימי אומרת היתה לחמותה בחקותה את ניבה השלוניקאי ״פ׳ריגה, פ׳ריגה לאס טאב׳לאס, איג׳ה פ׳ורטשה אי שאב׳ון״ (שפשפי ומרקי היטב את הקרשים, השתמשי בכמויות גדולות של סבון ומברשת)... ״לה לימפייזה״ (מידת הניקיון) של השלוניקאיות היתה ידועה ומפורסמת. משהיית נכנס לביתו של שלוניקאי, היית מתבשם מ״ריח״ הניקיון ששרר בכל פינה מפינות הבית.

מסירותן ודאגתן למשפחותיהן היו למשל ומופת. כל חייהן היו קודש לשלוותם ושלומם של בעליהן וילדיהן. כשנפטר סבי נדרה סבתי נדר לא לישון במיטה מאותו יום והלאה, ומאז ועד יומה האחרון נהגה לפרוש מזרון על מחצלת הריצפה ולישון עליו. וכששאלו אותה על נידרה זה ענתה: ״מי באלהבאי אה לה טיירה אי יו מי ב׳ו איג׳אר אה לה קאמה״? (בעל הבית שלי שוכן עפר ואני אישן על גבי מיטה?).

תבשילי נשות שלוניקי שונה היה מבישולי נשות ירושלים, ותפריטן עשיר וללא תחליפים. כופתת הבשר הייתה כופתה של בשר, ולא חציה בשר וחציה פירורי לחם, וגדולה היתה כדי להשביע אדם. ה״ביסקוג׳וס״ וה״סיב׳אדוס״ (כעכים וביסקוויטים) השלוניקאיים היו גדולים ועשויים בשפע. הכל הכינו ביד רחבה ובכמויות גדולות של שמן, וכך שאר מעשה מאפה. הן לא הסתגלו לעניות הירושלמית שהיתה ידועה בתור ״עניות קון קולה״ (עניות עם זנב).

ה״דולסוראס״ השלוניקאיות, דהיינו, מיני המרקחת, התרגימה והריבות, היו משופעים בכל טוב. הן היו מומחיות בכל סוגי מעשי המתיקה. מידי קיץ בקיץ נהגה סבתי למלא קדירות חרס רבות בכל מיני מרקחות וריבות של פירות, עוטפת אותן בפיסות בד לבן, ומניחה אותן למשמרת לכל ימות השנה בארונות הקיר. וכמה טעימה היתה כפית של ״דולסורה״, שהיתה נוהגת להגיש לנו, נכדיה, בשבתות ובימי חג ומועד בלוויית כוס מים קרים! קדירות ה״דולסורה״ של סבתי, מוניטין יצאו להן. כשהיו באים בני הרב יש״א ברכה לבקר את סבי, היו הולכים בעצמם אל ארונות הקיר ומוציאים משם את קדירות ה״דולסורה״ באמרם לסבתי ״בוליסה גראסייה ג׳אנום, נו פיני, מוזוטרוס יא סאב׳ימוס איל לוגאר די לאס אויאס די דולסורה״ (אל נא בטובך תטריחי את עצמך לכבדנו, אנו יודעים את מקומן של הקדירות, וניקח בעצמנו).

אם כי לא היו בדרך כלל למודות תורה, כיבדו את התורה, ואת מצוותיה שמרו בכל מאודן ובכל נפשן. הן ידעו את תרגומם של קטעים רבים מן התנ״ך והאגדה, את שירי החגים והמועדים, את הקינות לתשעה באב, ואת שירי העליה והגאולה.

אולם היו גם ידעניות באופן מיוחד. על טיאה שרה די ג׳יניאו, בתו של החכם אליהו ג׳אחון, שהזכרתי לעיל ושחונכה על ידי אביה הדגול, סיפרו כי ידעה בעל פה את חמש המגילות, את פרשיות התורה ואת פרקי אבות בלאדינו. זוכר אני אותה בשנותיה האחרונות עם ה״טארחה״ הלבנה שכיסתה את ראשה (היא לא חבשה קופ׳יה); היא דמתה לנסיכה אוהבת חיים. את ענייני הבית ניהלה היא, ולא בעלה; היא קבעה את סדריו ואף את סדרי בתיהם של בניה ובנותיה הנשואים. ועצה היתה לה לחברותיה, לא לבשל יחד שום ובצל, שכן אלה הם שני מלכים ואין שני מלכים מושלים כאחד...

[ח׳]

אם כי אבא ז״ל בא לארץ משלוניקי בהיותו בן שנה, הכיר את שלוניקי היטב מביקור שערך בעיר זו בלווית אימי בשנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה. אולם אני עצמי למדתי להכיר את שלוניקי באמצעות סבתי אשר לאחר מות בעלה הייתי בן בית אצלה. בחדרה הקטן, הנקי והמצוחצח, ביליתי שנים רבות משנות ילדותי. אצלה אכלתי ואצלה ישנתי ובשעות הערב הייתי מקשיב לסיפוריה על שלוניקי, שבה נולדה, גדלה ונישאה לסבי.

על שולחנה הנקי עשיתי את שיעורי בשנות מלחמת העולם הראשונה לאור מנורת השמן, ולאחר מספר שנים, שהיתי אצלה כשסיימתי את לימודי בגימנסיה העברית בירושלים. אבא ז״ל היה אז בשנים תרפ״ה—תרפ״ט (1925—1929) בחו״ל, כי שימש כסגנו של הרב חיים נחום וכראש מועצת הרבנות הראשית בקהיר.

את חדרה ואת מנוחתה אהבה אהבה רבה. גם כשהיתה מבלה עד שעה מאוחרת בלילה בבית בנה יחידה ועוזרת לאימי בעבודות הבית, היתה חוזרת ללון בביתה, ואנו, הנכדים היינו מלווים אותה לחדרה בשכונת אהל משה. אף בלילות חורף וגשם לא הסכימה לישון בבית בנה. היא חיפשה ״איל ריפוזו די מי קאמה״ (מנוחת מיטתי), והיתה מוסיפה: ״מי קאמה אי מי אולגאר מיל דובלאס ב׳אליראן״ (מיטתי ומנוחתי אלף זהובים ערכם).

היא לא הירבתה לאכול, דייה בספל קפה שחור עם פרוסת לחם, או עם כעך שהכינה במו ידיה. בלילות החורף הארוכים סרגה גרביים שחורים שהיתה מגישה כמתנה לבנה יחידה בימי חג ומועד. בכל שנות חייה בירושלים, כשישים שנה בערך, לא למדה לדבר מילה אחת עברית או ערבית. להיפך, היא לימדה את שכנותיה המוסלמיות לדבר איספאניולית צחה. בליל פסח היינו אנו הנכדים מבקשים אותה להגיד את שלושת המילים שבהגדה ״פסח, מצה ומרור״ בעברית, כדי שתצא ידי חובתה.

בעזרת הנשים של בית הכנסת התבלטה במלבושיה. כל העינים הופנו אליה. היא צעדה בשקט ובגאווה ותמיד התפארה במוצאה. נדמה היה כי היא נשאה את שלוניקי על כתפיה בגאון ובגאווה.

היא הכירה את גדולי חכמיה של העיר תודות למעמדו של בעלה, הוא סבי, שהתהלך בחייו עם גדולי הרבנים בני ירושלים ובני שלוניקי, וביחוד עם הרב יעקב שאול אלישר, אשר חיבב אותו מאד כשם שחיבב את אביו לפניו. היתה אומרת כי בחיי בעלה ראתה חיים טובים, ״מוג׳ו בואינו״; ובקורטוב של גאווה היתה מספרת לי על צלחת האורז, השעועית וכופתת הבשר שהיתה מגישה כל יום שישי בצהרים לרב הצעיר רבי יעקב מאיר, שהיה בא לביתה ויושב בישיבה של בעלה, והרב הצעיר הזה, אשר לאחר שנים מספר שימש במשך תקופה די ארוכה כרבה הראשי של שלוניקי (ואח״כ — של ארץ ישראל), שהיה ידוע כאיסטניס גדול בענייני מאכל, היה טועם ברצון מתבשילה והיה ניגש אליה למטבח ואומר לה ״בוליסה גראסיה, קי איסטאס מאנוס קי נו לאס קומאן גוזאנוס, בינדיג׳אס מאנוס״ (ידיים אלה, שלא תהיינה מאכל לתולעים, ידיים מבורכות).

היא הכינה מאכליה בשפע ולא בצימצום. מוכר הדגים הידוע ארוטשאס בירושלים שלפני מלחמת העולם הראשונה, היה מביא לה בכל יום שישי ״איגאדוס די פישקאדו (כבד דגים) בצירוף דגי קיפון (בורי), והיא היתה מפזרת על הדגים ״פיניוניס״ ופטרוסיליה ואופה אותם כשעל המחבת הונח ה״סאג׳״ ועליו גחלים בוערות. בעונת הקיץ היתה מניחה את התבשילים בתוך דלי, ואת הדלי היתה משלשלת אל תוך בור המים שהיה חצוב במטבחה בביתה בשכונת מונטיפיורי, וב״מקרר״ הזה היו נשמרים יפה.

את נכדיה אהבה אהבה רבה והיתה מגישה להם בשפע את אשר בישלה והכינה. תמיד היה מטבחה מלא כל טוב ואת הטוב הזה הגישה לנכדיה ולבניה. לא לחינם אמרו עליה כי הניחה ״דאייאקאס״ ז, כלומר יסודות בריאים, בגופותיהם הכחושים של נכדיה.

אם כי חיתה בירושלים ואהבה אותה, הרי את שלוניקי לא שכחה ועליה היתה נוהגת לספר לי בלילות החורף הארוכים. דיבורנו שלנו היה כבר בניב ירושלמי, אך היא לא הזניחה את המבטא ואת הביטויים השלוניקאים הטיפוסיים, שלפעמים הסבו לנו חיוך וצחוק. גערותיה לא היו חמורות וחריפות כקללותיהם של בני ירושלים ורק העלו צחוק בפינו מפאת הזרות שבהן. מי מאיתנו הילדים לא היה נהנה לשמוע ממנה גערה: ״גאטו סין קולה״ (חתול ללא זנב), ״גאטו

איספילאדו" (חתול קרח) "קרתא דשופרייא" !, "סאקו די מינטיראס" (שק מלא שקרים), "סאלמון די קאראפו", "קומו לה ניגרה איסטרייה" (מזל ביש); וצוחקים היינו גם כשקראה לדג בשם "פישי" במקום "פישקאדו", ואת עבודת הבית "פ'אזיר פ'יג'ו" במקום "אזיר איג'ו". המשפט העברי היחיד שידעה היה "מעלה מטה", דהיינו בערך, שהשלוניקאים ביטאו אותו "מחלה מטה"...

אהבתי לשמוע את שירתה שהיתה שרה בלחש בשעת סריגת "הגרביים השחורים" לאבי. אהבתי להאזין לרומאנסות על אבירים רוכבים על סוסים, על נסיכים ונסיכות המטיילים בגנים. בייחוד מצא חן בעיני שיר המכאובים שנעימתו העצובה שמורה עדיין בלבי.

פור איסטוס קאמפוס יו מי אירי,
אמאן, יו מי אירי.
אי און קאסטילייו יו פ'ראגוארי, אמאן...
טודו ריי קי פור איי פאסארה אריב'ה יו לו סוב'ירי
קי מי קונטי לוס סוס מאליס
סי לוס סוייוס סון מאס גראנדיס
קון פאסינסייה לוס מיוס לוס תומארי [8].

בניגונו של שיר זה היה אבא שר את "היום הרת עולם" במוסף ראש השנה, ובאורה פלא היתה אז הנעימה מקבלת לבוש של קדושה שתאם את ההזדמנות החגיגית.

[ט']

התיישבותם של בני שלוניקי בארץ במאה התשע עשרה וראשית המאה הנוכחית, דהיינו, עד כיבושה של עירם על ידי היוונים, לא התרכזה בירושלים בלבד. ריכוזים של אנשי עליה זאת היו גם בצפת ובחברון. ידוע כי במאה השש עשרה היו בצפת בתי כנסת על שמות הערים והמחוזות בספרד כשם שהיה הדבר בשלוניקי; ואכן חלק מהבאים באותו זמן עברו או שהו בשלוניקי לפני שהתיישבו בצפת (כגון ר' יוסף קארו, ר' שלמה אלקבץ, ר' לוי ן' חביב ואחרים).

לא התכוונתי לכתוב כאן מחקר כללי ומקיף על האספקטים השונים ועל ההשפעה של העליה השלוניקאית על בני ירושלים במאה התשע עשרה, על השפה המדוברת שלהם, מנהגיהם, אופן חגיגת חגיהם, השבתות, המסחר וכו'. השתדלתי רק לתאר חתך קטן מחיים אלה כפי שראיתי אותם בחיי משפחתי. אין אני סבור כי חיים אלה היו שונים מחייהם של בני משפחות שלוניקאיות אחרות בירושלים בשנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה.

בני שלוניקי אלה, רבנים ואנשי העם כאחד, הכניסו בירושלים רוח חדשה. הם חיזקו את העדה הספרדית והגדילו את פארה וכבודה, חיזקו את מוסדותיה התורניים, המשפטיים והסוציאליים. זו היתה עליה בעלת תרבות מגוונת. עליה שמיזגה בתוכה תורה עם דרך ארץ, מסורת דתית ורוח אירופית השכלתית, שהיתה בעלת אופי שונה על אף העובדה כי שלוניקי כירושלים, היוו חלק מהאימפריה העותומאנית.

בשנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה באה לירושלים עליה שלוניקאית חדשה, שהיתה שונה תכלית שינוי מהעליה השלוניקאית הקודמת שסיפרתי עליה. היתה זו קבוצה קטנה של צעירים שחונכו בתלמוד תורה הגדול המחודש על ברכי השפה העברית החדישה, כולם חניכי מנהלו של המוסד, המנוח יצחק אפשטיין. על אף מספרה הקטן נודעה לה לקבוצה זו עד היום, השפעה תרבותית נכבדה בקרב היישוב העברי בארץ. צעירי קבוצה זו שמנתה את משה אטייאס, דוד בנבנישתי, ברוך עוזיאל, נתן שלם ועוד, לא השתקעו בקרב העדה הספרדית, הם התמזגו עם הישוב העברי החדש, למדו במוסדות החינוך שקמו בארץ, ולאחר מכן פנו להוראה ולעסקנות ציבורית, למחקר ולספרות.

יש להצטער על כך כי מלחמת העולם הראשונה שמה קץ לעליה מסוג זה, מי יודע אם לאחר קומץ קטן זה של בחורים משלוניקי היו באים אחריהם צעירים רבים ופניה של העדה הספרדית בירושלים שדמויות רבניה ועסקניה מהדור הישן כבר חלפו לבלי שוב עוד, היו מקבלים גוון אחר.

העליה ההמונית של יהודי שלוניקי בשנות השלושים, התיישבה רובה ככולה בתל־אביב וסביבותיה, ואינני יודע אם מבחינה של אורח חיים, דיבור ומנהגים היתה לה אותה השפעה על סביבתה כמו לזו שהתיישבה בירושלים במאה הקודמת.

[י׳]

הריני כותב שורות אלה על אותה תקופה כי ספגתי את ה״תרבות השלוניקאית״ בימי ילדותי בבית סבי וסבתי. הכרתי והוקרתי את שלוניקי בדמויותיהם של כמה מבני משפחתי, בהליכותיהם ובמנהגיהם. אני עוד שמעתי את פיוטי מוצאי שבת, את ה״קומפלאס״ של פורים וה״אינדיג׳יאס״ של תשעה באב בלאדינו. ואם כי הם שייכים לעבר, ובני לא ישמעו אותם, אני מתגעגע אליהם.

כשם שרבנים גדולים וידועי שם באו משלוניקי להשתקע בירושלים, כן גם ירושלים תרמה את תרומתה לשלוניקי, בשלחה את שני רבניה המצויינים ר׳ יעקב מאיר ור׳ בן ציון מאיר חי עוזיאל, כדי לשמש מדריכים רוחניים לעדה הזאת.

אם כי נולדתי בירושלים ומצד אימי הנני גם אשכנזי במקצת, הרי בשמה של שלוניקי עלה באפי וריחה לא נמר עד היום. אם יש בי מקצת מאותה רוח העליזות ובדיחות־דעת הרי זכיתי לה מפאת היותי קצת ״שילאניקלי״. מי יתן ותשמשנה שורות מעטות אלה כתרומה דלה מנין ונכד לרבנים שלוניקאים אשר התהלכו בחוצותיה של ירושלים, עבדו למענה, התענו בסיבלה ושמחו בשמחתה.

זכתה שלוניקי שחלק מבניה עלו והתערו בחיי הארץ והם מזכירים את תולדות אבותיהם ואחיהם ועושים למען העמיד זכר לאישיה ומפעליה.

פרופיסור ססיל רות אמר לי פעם כי בביקורו בשלוניקי בשנת 1946, בשליחות הצבא הבריטי, אחרי חורבנה של קהילה מפוארת זו, הפליא אותו מראה מוזר: מכרו בחוצות את ה״גואיבוס אינ־ח׳אמינאדוס״ (הביצים האפויות), שהיו כה חביבות על יהודי העיר, ושחילקו אותן במיוחד בחגים. ואכן זה הדבר היחיד כנראה שנותר לזיכרון אצל הגויים מההיסטוריה היהודית המפוארת של העיר, אחרי שהושמדו יהודיה, נהרסו בתי כנסיותיה, ונעקר ונמחק בית העלמין העתיק שלה...

---

1 ״קיפ׳יה״ — כיסוי ראש ממשי בעל זנב רקום בחרוזים.

2 ״סאיו״ — שמלה צבעונית שלבשו הנשים על ה״אנטארי״ והקפטן.

3 בדרך כלל קיפון קטן, הידוע בארץ בשם ״בורי״, הוא ה״קייפ׳אל״.

4 בזכות השמחה שאת שמחה בירושלים יהיה לך כל טוב.

5 מעיים רחבים, במובן של בעלי סבלנות.

6 ״פאמבוק״ — מקור המילה בטורקית ופירושה צמר־גפן; כלומר, כביסה נקיה ולבנה כצמר גפן.

7 ״דאייאק״ — מקור המילה בטורקית ופירושה משענת; כלומר, להניח בגוף יסודות בריאים וחזקים על ידי אכילת מזונות מזינים ומובחרים.

8 אתהלך לי בשדות, אתהלך לי / וארמון אבנה / כל מלך שדרכי יעבור, אעלה אותו לארמוני / ויתנה בפני את צרותיו / אם צרותיו גדולות מצרותי / אשא אותן בסבלנות.

השלוניקאים חלוצי כיבוש הים בארץ

מאת אברהם ש׳ רקנטי

א. התחלות

כידוע, עסקו היהודים בשלוניקי מדורי דורות בכל עבודות הים, כספנים, בעלי סירות, עובדי נמל, סווארים ודייגים. אחרי כיבוש העיר ע״י היוונים בתחילת תרע״ג (1912), התחיל השלטון החדש להציק להם, בכוונה לנשל אותם מעבודתם ולהכניס לענף זה רק יוונים. בהשפעתם של אישים ומוסדות ציוניים, (ומאוחר יותר לשכת המסחר של חיפה), היו הרבה מן הימאים מוכנים לעלות ארצה, לעסוק במקצועם ולתרום תרומתם לכיבוש הים בארץ. הדבר לבש חשיבות ראשונית נוכח ההתנגדות, מעשי החבלה וההפרעות מצד הפועלים ובעלי הסירות הערביים, ומאמציהם — בשנות העשרים והשלושים — להשבית את נמלי חיפה ויפו.

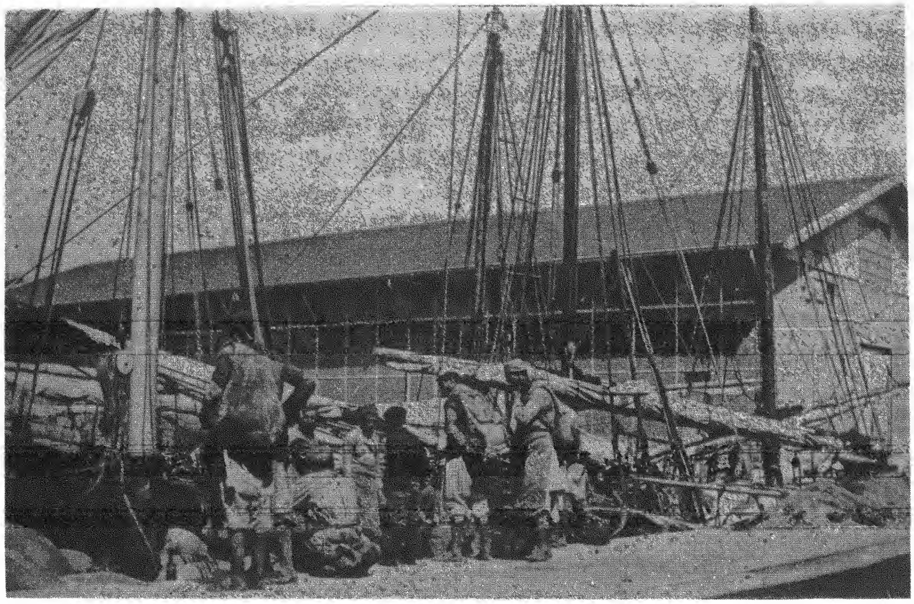
הניסיון הראשון לעליית עובדי ים שלוניקאיים נעשה בזמן ביקורו של יצחק בן צבי, שנעזר ע״י המורה שמחה רובינשטיין, בשנת תרע״ד (1914) בעיר. אולם תוך ההכנות לעלייה, בשלוניקי ובארץ, בשביל הקבוצה הראשונה של עשרה ימאים, פרצה מלחמת העולם הראשונה והדבר לא יצא לפועל. לאחר זמן, עלו ארצה שני ספנים: מרדכי אשכנזי ואברהם מאנו, שסודרו כפועלים בנמל יפו, והיו למעשה החלוצים שסללו את הדרך למאות יורדי ים אחרים. אשכנזי עבד זמן מה — בתרע״ט (1919) — מטעם הסוכנות, יחד עם ערבים, בהורדת עולים, אולם לאחר זמן, בגלל סיבות שונות, נאלץ לנטוש את מקצועו.

כדאי לציין כאן את עבודת ההכנה בקשר לעליית יורדי ים שלוניקאים שנעשתה בין מנהיגי ההסתדרות הציונית העולמית על ידי הצירים משלוניקי בקונגרס השנים־עשר בקרלסבאד בתרפ״א (1921) — דוד פ׳לורנטין, אברהם רקנטי, יצחק אמאריו ויצחק אלב׳ו — שטיפלו במרץ בבעייה של סידור ספנים ודייגים שלוניקאים בארץ ישראל. בפגישה שהתקיימה בשלוניקי זמן קצר לפני כן בין דוד פ׳לורנטין וראשי עשרים משפחות של ספנים, הצהירו האחרונים שהם מוכנים להשתקע בארץ ולעסוק במקצועם, על אף כל הסכנות. הצירים משלוניקי נפגשו אז בין היתר עם מנחם אוסישקין, הודיעו לו על התכנית הזאת והציעו לו להגשימה בצורה זו: סכום הכסף בסך 4,500 לירות שטרלינג שנאסף בעיר הודות למאמצים של ד״ר קופ׳ינאס, ציר שלוניקי בפארלאמנט היווני, ליסוד מושבה של יהודי יוון בארץ ישראל, יוקצב בחלקו לבניית בתים בארץ עבור הספנים; בסכום של 30,000 הדראכמות, שנשארו כפיקדון בשלוניקי עבור אותה המושבה, ישתמשו בינתיים, כדי להתגבר על תקלות העלולות לקרות בראשית העבודה. באופן כזה יתאפשר סידור אנשי ים יהודים משלוניקי במולדת.

המזח החדש ובית המכס בשלוניקי

La douana i el porto de Salonique

סבלים מחכים לפריקה

Hamales alado del molo

אוסישקין נתן את הסכמתו העקרונית להצעה, אולם העיר שהשעה לא היתה נוחה להעסקת הספנים בגלל ה״מאורעות״ האחרונים בארץ והמתיחות היתרה ששררה בין בעלי הסירות הערבים והעולים היהודים. ברם, הוא הוסיף, ״מה שקשה לעשות עכשיו לטובת ספנים ועובדי נמל, אפשר לעשות עבור דייגים שלוניקאים, ואני מסכים להקדיש חלק מהסכום הנאסף, לבניית בתים לשיכונם. הכינו לי תכנית מפורטת; סבורני, שהיא תוכל להתגשם בעתיד הקרוב״.

ב. ראשוני הדייגים

הצעתו של אוסישקין היתה במקומה. למעשה כבר נעשה קודם לכן ניסיון של יחיד שלא הצליח. הדייג הראשון שעלה ארצה משלוניקי היה מרדכי אשכנזי, שהגיע לבדו בתרע״ט (1919), התיישב בתל־אביב, ואח״כ בעתלית, עבד במשך זמן מסויים במקצועו ואימן קבוצת פועלים מקומיים במקצוע הדיג. הוא סבל הרבה, קבוצתו נתפזרה, והוא נאלץ לחזור לעירו. באותה שנה נעשו מאמצים מטעם הוועדה הימית הארץ ישראלית להחזיר את אשכנזי ארצה וכן לייסד מושב ימי של דייגי שלוניקי על שפת הים, כפי שמעיד המכתב הבא שנשלח ביולי 1919 למר אברהם פילוסוף, ממייסדי ״המזרחי״ בשלוניקי ומעסקני הקהילה היהודית (אביהם של האחים פילוסוף, יצרני וסוחרי אריגים בתל־אביב וירושלים):

״אני כותב לך בקשר למרדכי אשכנזי, הדייג היהודי שבא כבר פעם לארץ ישראל. מר אשכנזי צריך לנסוע לקושטא, להתייצב בקונסוליה הצרפתית ולהביע את רצונו לחזור לארץ. הוא יקבל כרטיס הנחה לו ולמשפחתו. נשארה בעיית ההוצאות מביירות ליפו. ההפלגה הזאת עולה מעט מאד (אנו נשלם לו את הסכום). עשינו את הדרוש בקשר לדירה, והוא יוכל להיכנס אליה מיד אחרי בואו ארצה.

עשינו הרבה יותר מזה. בידינו הבטחה ממושבת ראשון [לציון] שיעניקו לדייגי שלוניקי חלקת אדמה די גדולה על שפת הים בסביבות יבנה בכדי להקים עליה מושב ימי. יש לנו הסכומים הדרושים לבניית בתים קטנים עבור משתכני המושב שיבואו מיד.

היוודעו נא אם נוכל לקנות בשלוניקי תריסר ספינות־מפרשים לדייג ומה המחיר.

בשם הוועדה הימית הארץ ישראלית

(—) מהנדס ה׳ ס׳ גורביץ, מזכיר״.

תקופה קצרה אחרי מלחמת העולם והתבססות השלטון היווני, הלך מצבם הכלכלי של הדייגים היהודים בשלוניקי והתערער. העיריה אסרה עליהם להשתמש במתקני הנמל, והצרה את צעדיהם חודשים לבקרים. הם נפלו קרבן למדיניות ממשלת יוון של נישול עובדי הים — שעסקו במקצו־

עותיהם במשך דורות — מהתעסקותם, והחלפתם על ידי הפליטים היוונים שהגיעו בהמוניהם בשנות תרפ״ב—תרפ״ג (1922—1923) מאסיה. הנישול הזה התרחש בשלוניקי באותה תקופה שבה היה צורך בפיתוח הדייג והספנות בארץ, וכך נפתח פתח לעלייתם של עובדי הים השלוניקאים.

ניסיון נוסף לקליטה מאורגנת של קבוצת דייגים משלוניקי נעשה בשנת תרפ״ד (1924) על ידי הסוכנות היהודית בעזרת המשרד הא״י ביוון. בראש המחלקה למסחר ותעשיה של הסוכנות בירושלים עמד אז המנוח נחום תשבי ממניחי היסוד של הכלכלה הלאומית. הוא עמל רבות לארגן את הקבוצה ולפי הצעתו נקבע מושבה בעכו.

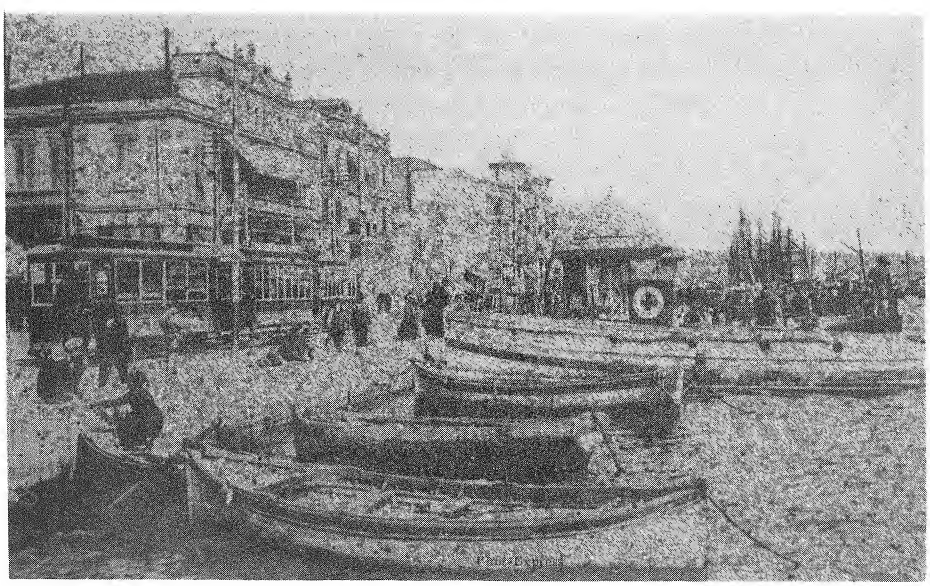
בהתחלה נתקלה הקבוצה בקשיים רבים, כפי שמעיד יצחק ר׳ מולכו, בספרו ״ימאים שלו־ניקאים בישראל״: ״קבוצת הדייגים שעלו לארץ, לא יכלה להסתגל בקלות לתנאי החיים. הרגשתם היתה כאילו הם תלושים מחיי הקהילה בה נולדו. חבלי הקליטה הגבירו את המרירות. היחסים בין הקבוצות וההנהלה הציונית היו לא תקינים ומקור של דאגה יומית לכולנו״ [1]. אולם, אחרי זמן מה, חלה התאוששות והוחל בעבודה שיטתית שנתנה תוצאות משביעות רצון.

בתרפ״ה, בשהותי בארץ ישראל בתור נציג הקהילה היהודית משלוניקי לטקס פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים (יחד עם נשיא הקהילה ליאון גאטיניו), ראיינתי, כעורך השבועון הצרפתי ״פרו־ישראל״, את מר תשבי על התפתחות העבודות של הקבוצה. הוא מסר לי, כי התיישבות חמש עשרה משפחות דייגי שלוניקי נתנה תוצאות מצויינות ועשתה רושם גדול בעולם היהודי, והוסיף:

״אף על פי שהדייגים באו רק לפני שישה שבועות, הרושם הכללי שקיבלתי מעבודתם בים מוכיח לי שלא טעיתי בדרשי מזה שש שנים שכל דייגי שלוניקי יבואו ארצה. תענוג ללא שיעור נגרם לי בראותי את האנשים המוכשרים וטובי הלב האלה מתמסרים לדייג בין עכו וחיפה, אף על פי שעבודתם קשה מאד. אני מחשיב כגמול היותר גדול בשבילי לראות שהם שביעי רצון מעבודתם במולדתנו. אך לא אהיה מרוצה לגמרי אלא כאשר אביא, אם לא את כל הדייגים היהודים משלוניקי, לפחות את החלק הגדול ביותר מהם. אני מקווה שהאגודה החדשה תעזור להעברת הדייגים לארצנו. על כל פנים, החוגים הלאומיים שלנו בשלוניקי צריכים לפעול בכיוון זה.

במכתב ששלחתי להסתדרות שלכם על ידי מר אוסישקין, הצעתי לייסד בשלוניקי חברת דייג בהון של 6,000 לירות שטרלינג. הניסיון מראה, שלא רק מבחינה לאומית אלא גם מנקודת מבט מסחרית, בעלי ההון שיתעניינו במפעל יעשו עסקים טובים.

שיטת הדייג שבה משתמשים דייגי שלוניקי נראית לי קצת מפגרת. הם צריכים לאמץ להם את הדייג בים הפתוח. אני משוכנע שבמשך פרק זמן קצר, יוכל האלמנט המצויין הזה להיהפך לקבוצת דייג מודרנית בהשתמשה בשיטה הקרואה טרולרס, כדוגמת הדייגים האיטלקים״ [2].

המזח ליד ככר החרות

El molo

קבוצת דייגים זאת היתה מורכבת מ־45 נפשות. בתרפ״ו (1926) הביאה הסוכנות קבוצת יהודים מרוסיה מיועדים לעסוק בדייג, והשלוניקאים לימדום את המלאכה. אולם כעבור שישה חודשים עזבו הרוסים את העבודה ונחו את הסירות והרשתות.

ברם, אם מר תשבי הביע סיפוק רב מהמצב והפגין חפץ עז לעזור לדייגים במעשה הנועז ליצור ולבסס ענף חדש של הכלכלה הארץ ישראלית, בהאמינו בהתפתחויות משביעות רצון, הרי המציאות המרה, במשך השנתיים שבאו אח״כ, היתה מאכזבת. התקוות נתבדו. הסוכנות לא קיימה את הבטחותיה. הסיכסוכים בין הדייגים וההנהלה הציונית ובינם לבין עצמם נמשכו כל הזמן. הם סבלו סבל בל ישוער והגיעו עד חרפת רעב, כפי שמעידים ברוך עוזיאל ויצחק אלב׳ו שביקרו אותם בשנת תרפ״ז (1927).

גם בכרוז שהופץ בין הצירים הספרדים בקונגרס הציוני הט״ו שהתקיים באותה שנה והוגש להנהלת ההסתדרות הציונית, נתנה ההסתדרות העולמית של היהודים הספרדים תמונה ברורה מהקשיים שבהם נתקלו הדייגים. הכרוז מצביע על המחדלים החמורים של הגורמים הציוניים בקשר עם הדיור, האדמה לחקלאות, חינוך הילדים, משק העזר, הציוד וכו׳, ודורש הבטחת התנאים המינימאליים על מנת למנוע הרס המפעל. אנו נותנים בזה את הכרוז במלואו [3] בשל חשיבותו להבהרת הדברים:

״ההתאחדות העולמית של היהודים הספרדים
הוועד הפועל — ירושלים
כרוז ההתאחדות אל הצירים הספרדים לקונגרס הציוני הט״ו
בענין הדייגים השלוניקאים בעכו

זה כשלוש שנים קיימת קבוצת דייגים משלוניקי בעכו והיא מתאבקת עם תנאי קיום נוראים. סידור הקבוצה הזאת היה בזמנו הניסיון הראשון שנעשה ע״י ההנהלה הציונית לפתח מקצוע הדייג בארץ, בהתחשב עם גורמים מדיניים וכלכליים שונים, שבהם היתה נתונה היהדות בשלוניקי בשנים האחרונות, אשר הגבירו בה את השאיפה לעלות לארץ, וכמו כן בהתחשב עם זה שדייגי שלוניקי וספניה מפורסמים במומחיותם מדורי דורות. ההנהלה הציונית הביאה לפני שלוש שנים קבוצה בת עשר משפחות ונקבע תקציב ידוע להוצאותיה. אם כי הדייגים הוכרחו לדור בצפיפות, שש משפחות בדירה אחת הם קיבלו על עצמם את חבלי היצירה באהבה, ומצידם נעשו כל ההתאמציות להצלחת העבודה.

אולם בתקופה ראשונה של נסיונות זו עמדה הקבוצה בפני קשיים שונים:

א. מאז הוחלט על דבר העברת הדייגים משלוניקי לארץ, עד שהם עלו אליה, עברו חודשים רבים ובמשך הזמן הזה ביזבז כל דייג את פרוטתו האחרונה בשלוניקי לפרנסתו.

ב. לא ניתנה לקבוצה אדמה לעבודה חקלאית לאותה התקופה שאין בה הדיוג כלל. כידוע יש לדיוג בארץ ישראל עונה ידועה בשנה ואף בעונה עצמה יש שעות שאין בהן דיוג כלל ואז יוכל הדייג להיפנות לטיפול במשק בית זעיר, ועל הצורך באדמה עמדנו עוד מהרגע הראשון לבוא הקבוצה לארץ. השתדלויות רבות נעשו לפני הקק״ל לשם השגת אדמה, הבטחות שונות ניתנו בקשר עם זה אשר חזרו ונתאשרו חליפות, אך מפאת זה שהאדמה טעונה הכשרה ע״י הביצות שבה וכדומה, לא נמלאו הבטחות אלה עד היום.

ג. עד כמה שרצו בני הקבוצה לחיות יחד באחוה, עצם מציאות שש משפחות בדירה אחת גרמה לחיכוכים מדי פעם ביניהם.

במצב כזה עברו על הקבוצה שלוש שנים. אך יש לציין כי היו זמנים שהיא הכניסה חלק חשוב מהתקציב הנצרך לה. בינתיים נשחתו כלי עבודתם, רבו עליהם החובות למרות היותם בדחק ולא נשאר כסף בידם גם לשכר דירה.

התאחדות הספרדים, יחד עם הרב ר׳ יעקב מאיר וחבר נשיאות כבוד של ההתאחדות, השתדלו הרבה לטובת הקבוצה הזו, הקדישו לה גם מכספיהם, התראו בנדון שאלה זו עם מר סוקולוב והקולונל קיש וכתוצאה מכל ההשתדלויות נמנתה ועדה ע״י ההנה״צ [4] שתטפל בשאלת הדיוג בארץ בכלל, ועד היום לא פעלה ועדה זו לטובת הקבוצה בשום דבר, זולתי בהשגת רשתות לעבודה.

אנו חוזרים בזה על כל דרישותינו שתבענו אותן לפני ה׳ סוקולוב והקולונל קיש בזמנו:

א. לדרוש קרקע לכל משפחה מאת הקק״ל — ארבעה דונמים לכל אחת.

ב. להשיג קרקע פי שניים מהדרוש בתור רזרבה לדייגים חדשים משלוניקי.

ג. להשיג אמצעים מקהי״ס [5] שיספיקו לבנין צריפים וכעבור שנים אחדות יבנה לו כל אחד את ביתו.

ד. בשביל כל הסידור הזה ובשביל רכישת עזים, ירקות ועצי פרי, יקבל כל אחד הלוואה של 80 לי״מ [6].

ה. בשביל הסידור הפנימי — לצורך הדיוג — תקבל כל משפחה הלוואה נוספת מ־35 עד 40 לירות מצריות.

ו. מחלקת החינוך תדאג לחינוך הילדים והדייגים עצמם.

ז. סידור מקום ציבורי עבורם כגון בית כנסת וכו'.
ח. להשיג תקציב של 500 לי"מ בקירוב לצורך השעה. בתקציב זה מובא בחשבון מוטור[7] שיעלה יותר ממאה לי"מ אשר יקל לדייגים הרבה את העבודה.

אנו דורשים מכם, צירים ספרדים, לעמוד בכל תוקף למילוי כל הדרישות הנ"ל לטובת הדייגים.

והיה, אם חלילה לא יעלה הדבר בידיכם, נא לדרוש שיחזירו את שאר הדייגים לשלוניקי ואל יגוועו ברעב (אחדים כבר חזרו). זיכרו כי בנפשם של הדייגים הוא הדבר.

(—) הועד הפועל של ההתאחדות העולמית של היהודים הספרדים.

בשהותי בבאזל, בתור ציר יוון בקונגרס הט"ו בתרפ"ז (1927), קיבלתי מכתב מזעזע מקבוצת דייגים מעכו, חתום ע"י אחד מבני הדייגים, יצחק ברכה, לעשות כמיטב יכולתי והשפעתי על מנת להחזיר את הדייגים לשלוניקי, היות ומצבם מיואש. הנה נוסח המכתב:

שלוניקי, 29 באוגוסט 1927

"למר אברהם רקנטי,

אנו מתכבדים להזכיר לכב' את עניין הדייגים היהודים השלוניקאים בארץ ישראל (ליתר דיוק עכו), ששמותיהם נמסרו בשלוניקי, ומבקשים להפעיל את מלוא השפעתך כדי להחזיר אותם בזמן היותר קרוב לשלוניקי, היות וסבלותיהם, אין אפשרות לתארן.

עלינו לעמוד על כך שתיקח את העניין לידיים, כדי שבשובך לעירנו תמצא הבעיה הכאובה הזאת את סידורה.

אם אנחנו פונים אליך, הרי זה בעקבות ההצהרות של מר תשבי, ראש מחלקת העבודה בארץ ישראל וגם ממנהיג ציוני אחר, שלפיהן אין עוד לדייגים מה לעשות בארץ, ואם הם רוצים להציל את עצמם אין להם אלא לחזור לארץ מולדתם.

אנו סומכים על העזרה שלך על מנת להושיע את האומללים הללו הגוועים בארצנו הקדושה. בצפותנו שתיעתר לבקשתנו, אנו מודים לך מראש.

בכל הכבוד,

(—) יצחק ברכה, בן דוד ברכה, דייג בעכו.

שמות המשפחות שעליהן אני כותב לך: דוד ברכה ומשפחתו, אהרון ברכה ומשפחתו, דניאל ברכה ומשפחתו, מורדו ברכה ומשפחתו, שבתי אלגאב'ה ומשפחתו".

בקבלי את המכתב באתי בדברים עם הצירים הספרדים שהגיעו לקונגרס, ויחד עם נציגי התאחדות הספרדים מירושלים, עשינו את הצעדים הדרושים אצל ההנהלה הציונית לתיקון המצב הקריטי, ולחצנו שתמלא את דרישותינו הקונקרטיות בלי דיחוי. בחזרי לשלוניקי שלחתי העתק ממכתב הדייגים לרב הראשי, רבי בנציון מאיר חי עוזיאל, בבקשה לזרז את ביצוע הדרישות. לדאבון לב כולנו, אף כי הסכום שהיה צריך לגייס להצלת המצב היה 1000 לירות שטרלינג, לא זזו העניינים ודבר לא נעשה.

התאחדות עולי יוון בתל־אביב, שידעה על הפניה שלי לרב הראשי, שלחה אלי בנובמבר 1927 מכתב (חתום ע"י היו"ר משה קרסו והמזכיר מ' קונפורטס), שבו תיארה את המצב בצבעים שחורים, ובקשתני להפעיל את השפעתי על הפידיראציה הציונית ביוון על מנת שתושיט את עזרתה בהקצבת סכום ניכר לטובת הדייגים. היא מצידה לחצה על התאחדות הספרדים בארץ שתפתח פעילות מאומצת להוציא אותם מהמיצר. מר סקר, מהאקזקוטיבה הציונית, הבטיח להניע את ההנהלה למלא את חובתה במסיבות הקשות.

ההתאחדות העולמית של הספרדים, יחד עם הרב יעקב מאיר, השקיעה מאמצים רבים לחלץ את הדייגים ממצוקתם, לחזק את מעמדם והעמידה לרשותם התאחדות עולי יוון 400 לירות לעזרה דחופה. גם פעולתי אצל הפידיראציה הציונית ביוון נתנה פרי, וסכום הגון נשלח אז לארץ למטרה זו.

הפעולה הנרחבת הזאת במישורים שונים נתנה תוצאות טובות, הפיחה תקוות חדשות בדייגים ומנעה את חזרתם לשלוניקי. הם הביעו את שביעות רצונם על השינוי לטובה, וגם הובטח לשלוח להם את הרשתות שחסרו עד עכשיו.

בשנת תרפ"ח (1928) שיגרה הפידיראציה הציונית ביוון את שלמה גרגיר לעכו. הדייגים טענו בפניו כי אם יאפשרו להם לדוג במים עמוקים יוכלו להצליח. אז נקנו, מכספי קרן היסוד שנאספו ביוון, סירת מנוע ורשתות חדשות.

אך בינתיים חל מפנה כללי לרעה. מאורעות הדמים שפרצו בארץ עם פרעות הערבים

בתרפ"ט (1929) הנחיתו עליהם מכה ניצחת. הם נאלצו לעזוב את עכו, שהיתה מיושבת רובה כבולה ערבים, והתפזרו בחיפה ובתל־אביב כמוכרי דגים או עובדי נמל.

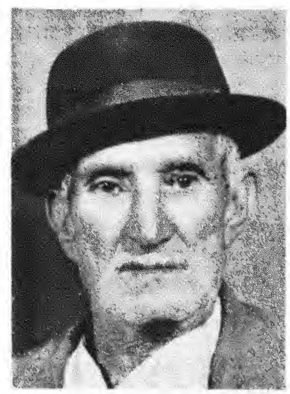
על כל פנים, חרף התלאות, הצרות, העליות והירידות, הנסיונות הקשים, תזקוף ההיסטוריה לזכותם של הדייגים השלוניקאים — שחלוציותם, סבלם, מרצם, עבודתם המפרכת והכשרת עובדי ים מארצות שונות שלמדו מהם המקצוע — את סלילת הדרך לפיתוח הדייג העברי בארץ ישראל.

ג. עליית ספנים ופועלי נמל

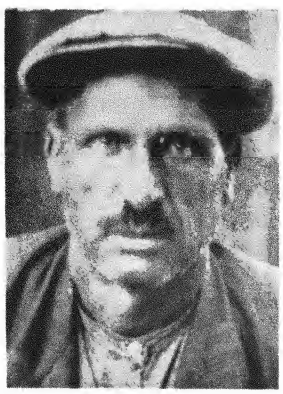
אנשי קבוצה אחרת — האחים יצחק, דוד ובן־ציון צרפתי — עלו בתר"ץ (1930) בהביאם עמם את סירות המשא שלהם. הם נתקלו בהתנגדות העובדים הערבים שעסקו בפריקת וטעינת האניות בחיפה. זמן ידוע לא עבדו. אחרי כן עשו שותפות עם בעל סירות ערבי בחיפה והמשיכו בשנים הבאות ללחום לכיבוש נמל חיפה לעבודה עברית.

ב־7 ביולי 1930 הגיעה קבוצה של 7 סווארים ופועלי ים שלוניקאים בראשותו של יהודה ברוך (החי עכשיו בחיפה). למען דיוק הדברים והשתלשלות הענינים, אנו נותנים בזה את סיפורו שלו על המאמצים הנמרצים של הקבוצה — שהיו מלווים במאבקים, תקלות וחבלות — על זנת להתגבר על המכשולים ולתפוס עמדה חזקה בעבודות הים בחיפה, יפו, ואח"כ — בתל־אביב.

"קודם כל, — מספר יהודה ברוך — אני רואה מחובתי, למען האמת לאמיתה, לקבוע את העובדה כי החלוצים השלוניקאים, בתור קבוצה מאורגנת, שעשו את הצעדים הראשונים לכיבוש הים הישראלי, היו אנשינו ולא כפי שפורסם במקום אחר. העירותי על כך למר ברוך עוזיאל שכתב על בעייה זו, והתמסר, יחד עם יצחק אלב'ו, עם יסוד 'ועדת הים' בחיפה ב־1933, בסידור ספנים יהודים משלוניקי בארץ.

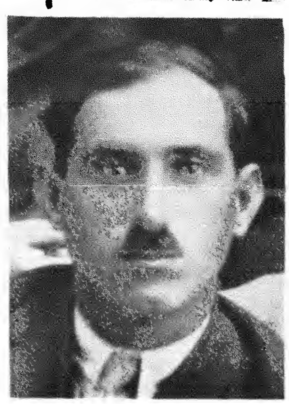

משה חבר

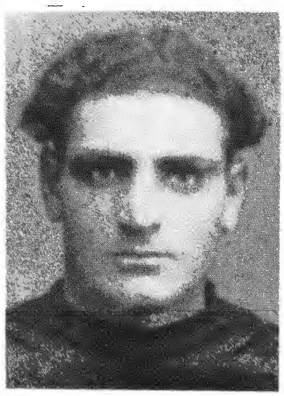

אליעזר ברוך

שמואל גלעדי

נחמה ע[illegible]

שלמה טבת

יהודה ברוך

יהו[illegible]

קבוצתנו מנתה עובדי ים אלו: אליעזר ברוך, יהודה ברוך, משה חבר, שמואל גלידי, יהושע עטאס, שלמה טבת ונחמה אזי. נשלחנו משלוניקי ע״י הסוכנות היהודית (באמצעות דוד פילורנטין) והגענו ארצה מצויידים בחוזה המבטיח לנו שכר של שש לירות לחודש. בתחילה ירדנו בחוף יפו בשמחה רבה ובהקשה על תופים. לקחנו את המשוטים מידי הערבים להפגין את כשרוננו במקצוע, מה שהפליא אותם. הגענו לחיפה. אף אחד לא הקביל את פנינו שם. פנינו למשטרה. קראו לדניאל ברכה, דייג, שליווה אותנו למר יצחק אלבו׳. הוא יצר לנו קשר עם חברת אניות שבראשה עמד מר יאודה אידל ומנהלה היה יווני בשם קאטוני. מתורגמן החברה, יוסף בראון, שידע טורקית, דיבר איתנו בעברית קטועה, בדבר רשיונות עבודה. אחרי שבועיים קיבלנו את הרשיונות. עסקנו בפריקת דורה וסחורות אחרות, בטעינת שקים והובלתם בנמל. הערבים רצו לעבוד עם אבי אליעזר ברוך, שהיה בעל כוח פיזי רב ומומחה בעבודה והרמת משאות.

המבחנים היו קשים. המשכורת היתה דלה. היו לנו קטטות תכופות עם הערבים, בגלל החשש שלהם מהתחרות. ספגנו עלבונות ומכות רצח מהם, באיימם שישרפו אותנו. התלוננו אצל קאטוני והוא הפסיק את עבודת הערבים למשך 15 יום. המשכנו בעבודה זאת במשך זמן מסויים. משפשטה החברה את הרגל, נשארנו — שלמה טבת, משה חבר ואני — בלי עבודה במשך תקופה קצרה.

שמואל גלידי, המומחה לספינות־משא (״מאונות״) התייאש מהמצב וחזר לשלוניקי. את אבי שלחו, מפאת גילו, לעבוד במפעל המלח בעטלית, וכן גם את משה חבר.

בשנות 1933/35 נעשו נסיונות ע״י מר שלמה ונזיה להכניס עגלונים יהודים לנמל יפו. אבי פנה אליו בכדי לקבל עבודה אבל לא היה ביכולתו להעסיקו מפני התנגדות הערבים. רב החובל ׳זאב הים׳ פגש אותו ונתן לו ולשלמה טבת עבודה. אולם יהושע עטאס ונחמה אזי נספחו לקבוצת העגלונים. נסיונות אלה לא הוכתרו בהצלחה גדולה.

במרוצת הימים נכבשו עמדות חדשות על ידי אנשי ים משלוניקי בחיפה. קבוצות שונות עלו ב־1932/33 שקיבלו עידוד אחרי ההצלחה היחסית של האחים צרפתי.

ההסתדרות הציונית אירגנה קבוצה ראשונה של סבלי נמל והם עלו ברשיונות שהומצאו לשלוניקי בשנת 1933. הקבוצה הזאת הורכבה מאנשים שלא היו מוכשרים לכך והם עזבו את העבודה מהיום הראשון. הם היו סבלים פשוטים ולא מומחים להובלות. הדבר גרם אכזבה גדולה בליבות חברי ׳ועדת הים׳. הכישלון הזה המריץ את אבא חושי, ראש הסתדרות העובדים בחיפה, לנסוע לשלוניקי ולחפש בעצמו את העובדים המוכשרים שהתמחו בעבודות הים מילדותם במשפחות שעסקו בכך מאות בשנים. הוא חזר בהביאו איתו קבוצה גדולה של אנשי ים, ספנים וסטיבדורים. הוקמה ועדה מיוחדת שכללה, בין היתר את דוד בן גוריון, דוד הכהן ואבא חושי, ומצד העסקנים השלוניקאים — את יצחק אלבו׳, מוריס רפאל, ברוך עוזיאל ואני.

ביקשתי להבטיח לעובדי הים שלנו עבודה סדירה, שיכון וחינוך עבור הילדים. הם הבטיחו ולא קיימו הרבה. העסקנים השלוניקאים היו חייבים לקחת בידם את הסידורים הנחוצים בשטחים השונים ולארגן הכל, אבל לא יכלו להשפיע בכיוון הרצוי. ׳סולל בונה׳ שלט על הכל וגם על עניין הדירות. רצו לסדר את הבאים במקומות רחוקים ממרכז העבודה. הם לא הסכימו. אחרי מאמצים רבים הבטיחו להם דירות על יד הנמל.

שלוש הקבוצות שהובאו ע״י אבא חושי מנו 36 סבלים, ו־35 סטיבדורים. כולם נקלטו יפה בעבודות הים בחיפה. באותו זמן עלו ה׳מאונות׳ של אחים צרפתי על שרטון בראש הנקרה, ופועלינו חילצו אותן.

ב־1936 התקשרתי עם חברה לספנות. ׳זאב הים׳ ביקשני להרכיב קבוצת עובדים עבור החברה. יעצתי לו להעסיק גם את אבי שהיה מוכשר מאד, ביחוד בפריקת וטעינת סחורות. ׳זאב הים׳ שהעריך את כושרו אמר לי: תגיד לאבא שהוא נשאר איתי כל החיים.

כאשר הוקם הנמל בתל־אביב נשלחה קבוצתנו לשם יחד עם עובדים שלוניקאים אחרים. אבי היה המדריך של עובדי ה׳מאונות׳; כינו אותו ״אבא של הנמל בתל־אביב״. סייענו להפעלת הנמל בכל כוחותינו על אף הפרעות נסיונות להשבתתו והתנכלויות מצד הערבים. נשארנו בתל־אביב עד 1940. אחרי כן חזרו אחדים לחיפה״.

במארס 1935 נוסדה בתל־אביב, חברת סירות לטעינה ופריקה ע״י קמחי, אסטרוג ושות׳, במקביל לחברה דומה בשלוניקי, בהון של 5,000 ל״י, במטרה ״לארגן את הפריקה והטעינה וכן ההובלה בנמלי א״י ע״י סירות מיוחדות לכך, וסידור המטענים באניות״. החברה ״תעסיק כ־50—60 משפחות, ובתוכן 10—15 מומחים לענייני עבודת הסירות שיובאו משלוניקי. החברה תביא לעת עתה 12 סירות. המרכז יהיה בחיפה״. חברה זו פנתה למחלקת העליה של הסוכנות בירושלים בבקשה להפריש להם 10 סרטיפיקטים בשביל עלייתן, בהתחלה, של 10 משפחות משיטי סירות מומחים.

במכתבם אלי מ־8 במארס הבליטו את חשיבות החברה במלים אלו:

"החברה הימית שלנו, אף שמגמתה מסחרית, היא בעלת אופי לאומי־ציבורי. כידוע נמצאים מפעלי הפריקה, הטעינה וההובלה כמעט כולם בידי הערבים... אנו בטוחים שחברתנו אשר מנהליה הם מומחים למקצוע משלוניקי, תארגן את העבודה בצורה זו ועשרות־עשרות יהודים יוכנסו למקצוע החשוב הזה.

כאמור אנו חושבים להעסיק בזמן הראשון כ־50—60 איש. חלק מהם אפשר למצוא בארץ וחלק בין השלוניקאים שיבואו בעזרת המשרד הארצי־ישראלי. אולם החומר האנושי העיקרי כ־10—12 איש, המומחים, שיעבדו עם הסירות בקביעות וידריכו גם אחרים בעבודה, צריך להתקבל תיכף עם יסוד החברה והתחלת פעולותיה. הם צריכים לבוא עם הסירות הראשונות, ובלעדיהם לא תוכל חברתנו להתחיל את פעולותיה ולהתקדם...

הרינו מבקשים לפיכך שתואילו להפריש 10—12 סרטיפיקטים בשביל הנ"ל. האנשים הבאים בחשבון הם יהודים מסורים, מומחים למקצועם ומוכשרים לעליה מכל הבחינות הציוניות והכלליות".

מאחר ובאותו זמן היה קשה מאד להשיג סרטיפיקטים, פנו אלי קמחי, אסטרוג ושות' פעמים רבות להפעיל את השפעתי והיחסים שלי בחוגים הגבוהים לקבלת הרשיונות הנחוצים. התכתבתי תכופות עם הסוכנות היהודית בירושלים וב־25 באוגוסט 1935, קיבלתי מכתב קצר ממר בכר ממחלקת העליה כדלקמן: "בהמשך לשיחתנו הטלפונית אני מודיע לך כי בררתי והרשיונות לשלוניקי נשלחו כבר".

בקבלם את הסרטיפיקטים, שלחו הא' קמחי, אסטרוג ושות' ארצה 13 ספינות משא ו־2 ספינות גרר.

עובדי החברה, מלומדי הניסיון ובעלי החוסן הגופני, מילאו את תפקידם במסירות ומומחיות רבה במשך שנים רבות. הם התגברו על כל הקשיים ותרמו את חלקם בכיבוש נמל חיפה והרחקת הערבים.

ד. פועלי נמל חיפה ומנוחת השבת

בשנים הראשונות של התיישבותי בארץ טיפלתי רבות בסידור בעיות שונות שבהן התלבטו אגודות הציונים הרוויזיוניסטים ו"המזרחי" בשלוניקי. בייחוד פעלתי להגברת עליית אנשי המעמד הבינוני, בעלי מלאכה עם משפחותיהם, וכן עובדי הנמל שנושלו ממקצועם בשלוניקי, משהוחלפו בפליטי אסיה היוונים, ובבעיית העסקתם בנמל חיפה. בין השאר עודדתי את הפועלים שהיו קשורים עם ערכי המסורת ושומרי מצוות.

הייתי בקשרים תמידיים עם הסתדרות "המזרחי" בשלוניקי בדבר הקצאת סרטיפיקטים לעובדי הים הנועדים לחיפה, לא ע"י הוועדה המיוחדת של הציונים הכלליים, שהיו חד צדדיים, אלא דרך המשרד הארצי ישראלי שבו היתה מיוצגת אגודת "המזרחי". מאמצי אצל יצחק גרינבאום

המזח הזמני בנמל תל־אביב, תרצ"ו

El porto de Tel-Aviv (1936)

כיבוש הים – ריקוד התלהבות
של בוני נמל תל־אביב, שסירבו לקבל
שכר ביום הראשון (אביב תרצ"ו)

Los lavoradores del porto de Tel-Aviv baylando de entusiasmo (Mayo 1936)

מהסוכנות היהודית בירושלים נתנו את הפרי המקווה. על אף התנגדות הציונים הכלליים קיבלתי ב־31 במאי 1934 מכתב מהסוכנות שהודיעתני כי ל"מזרחי" הזכות המליאה להשתתף בחלוקת הסרטיפיקטים לעובדי הנמל.

השתדלתי גם כן והשגתי התחייבות לא להכריח את העובדים לחתום חוזה עבודה המכיל תנאים הכפויים ע"י הסתדרות העובדים הכללית, כפי שכתבו לי במכתב של הנהלת המזרחי העולמי מירושלים, ב־י"ב אייר 5694 כדלהלן: "לפי ההוראות החדשות של הנהלת הסוכנות, פועלי הנמל המקבלים סרטיפיקטים ביוון אינם צריכים לחתום על שום חוזה שם. את זה יעשו רק בבואם לחיפה".

תודות לעבודתנו המאומצת, הצלחנו לעזור לעליית פועלי נמל מוכשרים ושומרי מסורת משלוניקי שבבוא העת הפגינו את דבקותם בעיקרי היהדות בהתקוממם נגד כפיית עבודה בשבתות בנמל חיפה.

אכן, בסיוון תרצ"ד (1934) פנתה אלי משלחת גדולה של עובדי הנמל השלוניקאים בחיפה בהתלוננם מרה על המצב הבלתי נסבל שבו היו נתונים. הם, שאילצו למעשה את שלטונות נמל שלוניקי בזמנו לשבות בשבת, הוכרחו בארץ לחלל את יום המנוחה הקדוש. הם שפכו את מרירות ליבם לפני על הכפיה הזאת ומסרו לי את הפניה הבאה חתומה ע"י 42 פועלים:

"כב' יודע היטב שאנחנו עובדי הנמל בחיפה באנו הנה על פי חוזה שנחתם בינינו ובין ההסתדרות הכללית של העובדים כדי לכבוש את העבודה בנמל של חיפה. בחוזה שחתמנו כתוב שעלינו לעבוד עבודה קשה במשך שלושה חודשים וחצי ואחרי הזמן הזה יבואו אחרים במקומנו. הם החתימו אותנו נגד רצוננו על סעיף שלפיו אנו מתחייבים לעבוד גם בשבת, במקרה שאיזו אניה תגיע בשבת.

לדאבוננו המציאות היתה אחרת לגמרי ממה שהבטיחו לנו. במקום שלושה חודשים וחצי עובדים אנו זמן הרבה יותר ארוך כעבדים ממש, עבודת פרך המכלה את כוחותינו הפיזיים והרוחניים במשך 15 שעות ליום ובשכר של עשרים ושמונה וחצי גרוש ליום.

אבל מה שגורם לנו את הכאב העמוק ביותר והצורב לנו את הלב ושאיננו יכולים בשום אופן לסבול, זו ההתחייבות לחלל את יום השבת. ביום הקדוש אנו מוכרחים לעבוד במשך 15 שעות אחרי עבודה קשה בליל השבת עד שעה 12—11, בהרסנו את חיינו המשפחתיים והיהודיים והיסודות העיקריים של תורתנו הקדושה. אנו עובדים כבהמות במשך שבעה ימים בלי מנוחה, בלי לראות אור, בלי שנוכל לבלות כמה שעות בחיק משפחותינו ולחוג עם כל העם העברי את יום מנוחתנו. אף על פי שלפעמים היינו מוכרחים לחלל את השבת בגולה, בכל זאת היינו החלק היותר קונסרבטיבי של האוכלוסיה היהודית והיותר קשור לצוויי תורתנו. ועכשיו בחללנו בארצנו הקדושה, באופן תמידי את השבת, לא נשאר לנו כל טעם בחיים.

אנו, שבחלקנו היותר גדול הננו דתיים וחברי המזרחי, פונים לכב' בתור מנהיג של היהדות השלוניקאית ונשיא הסתדרות המזרחי ביוון, שיתעניין בגורלנו המר ושימצא, בהקדם האפשרי, תרופה ראדיקאלית לגורלנו העגום בעזרת המרכז העולמי של הסתדרות המזרחי והארגונים הרשמיים. כי

המחלקה הימית של "בני מזרחי" (תרצ"א)

La section maritima de la Bene Mizrahi

כדי שלא נביא הרס על עצמנו מבחינה מוסרית וגשמית, נהיה מוכרחים לעזוב כולנו יחד את העבודה בנמל ולבצע עבודות יותר קלות המכניסות יותר ושתאפשרנה לנו לנוח ביום השבת.

לכן אנו מבקשים מכב' להשיג בשבילנו בהקדם האפשרי:

1. מנוחה שלימה ביום השבת לכל הפועלים היהודים בארץ.
2. עבודה של שמונה עד עשר שעות ביום ושכר יותר אנושי וצודק, כדי שנוכל להבטיח לנו חיים נורמאליים ודירה.

אנו מקווים שהודות למסירותו לאידיאליים הנשגבים, יוכל כב' לתת סיפוק לדרישותינו הצודקות.

אנו מודים לכב' מראש.

(—) חברי הוועדה: דאריו קואינקה, חיים כהן, נסים כהן, דוד קאפון, שמעיה לוי.

(—) פועלים: ליאון אבראמינו, יוסף משה שבע, אברהם גירון, רפאל טבת, שבתי פיטילון, חיים יאושוע כהן, סאב'ה מנו, משה גאטיניו, ירמיה חליגואה, יאודה חזן, משה מטרסו, אהרון צרפתי, שמואל פיסו, אליהו דניאל אראמה, שבתי נחום, חיים כהן, מורדו מנשה, משה קאפאו, חיים אשכנזי, יצחק כהן, פרץ לוי, משה כהן, יצחק מוסי, שבתי אלב'ו, יצחק קאלדירון, יצחק אנג'יל, עקיבא אהרון, בנימין אלאלוף, ישמעיה כהן, יעקב מורדוך, שלמה כהן, יוסף אלחאדיס, חיים חייט, יצחק מנשה, חיים משה, שלמה עטאס, משה קפואנו, מורדו גרוטאס, חיים גרוטאס".

שלחתי את המכתב להסתדרות המזרחי בירושלים וביקשתי לנקוט בצעדים נמרצים ודחופים לביטול מצב בלתי נסבל זה.

משלחת נכבדה מורכבת מהרב מאיר ברלין, הרב יהודה ליב הכהן פישמן (מימון) ויהושוע השל פרבשטין, מראשי המזרחי, הביאה את הדרישות המוצדקות של העובדים לפני הנציב העליון, מסרה לו תזכיר מפורט ודרשה ממנו להפעיל את סמכויותיו ולהשתמש במעמדו הרם על מנת לא להכריח אותם לעבוד בשבתות.

התערבות הנציב העליון נתנה את התוצאות הרצויות והפועלים נחו ביום קודשנו.

---

1 עמ' 44.
2 'פרי־ישראל', גליון 15 ביולי 1925.
3 הכרוז כתוב עברית במקורו.
4 ההנהלה הציונית.
5 קרן היסוד.
6 לירות מצריות.
7 כנראה סירת מנוע, או מנוע להרכיבו על סירה.

אַבְנֵי זִכָּרֹן לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל

(Arriva) Hahamim i miembros de la communita

(Abacho) La conferencia de las Communitas Judias de Grecia 1929

(למעלה) רבני הקהילה ועסקניה
(למטה) ועידת הקהילות היהודיות (תרפ״ט)

האנשים

הקדמה

בספרנו הועלו והוזכרו שמותיהם של אלפי אנשים, שנולדו, חיו או פעלו בשלוניקי. לעיתים תוארו בקצרה ונמסר עליהם פרט זה או אחר, לעיתים נכתבו עליהם פרטים מרובים או הוקדשו להם ביוגראפיות קצרות או ארוכות, ופעמים רבות הוזכרו שמותיהם בלבד. לא היתה שום כוונה מיוחדת בדבר, ואין ליחס שום משמעות על חשיבותו של האדם שנזכר, לפי הפרטים הרבים או המעטים שנמסרו עליו.

היה כדאי מאד לחבר לכסיקון או אנציקלופדיה לאישי שלוניקי, מנהיגיה, רבניה, עסקניה, סופריה, משורריה, רופאיה, אנשי הכלכלה שלה וכו׳, דבר שהיה עוזר לנו מצד אחד להכיר טוב יותר את כל אלה שפעלו בה למען הציבור, ומצד שני היה משמש חומר למוציאים לאור ולעורכים לכלול גם את אישי שלוניקי הראויים לכך — והוא הדין באישים מקהילות מזרחיות, ספרדיות ותימניות — באינציקלופדיות השונות או בכרכי המילואים שלהן, המתפרסמות אצלנו או בחו״ל, ושאישים אלה אינם מופיעים בהן.

במדור זה לא התיימרנו ולא נסינו לערוך לכסיקון כזה. בסך הכל הבאנו לדפוס מספר ביוגראפיות קצרות שחוברו במיוחד לספרנו, הוצעו לנו או הובאו לידיעתנו על־ידי בני משפחה, חברים וידידים.

רשימות אלה הובאו בדרך כלל לפי סדר שנת הפטירה, עד כמה שהוא ידוע לנו.

ר׳ משה יהודה הכהן חסיד ז״ל

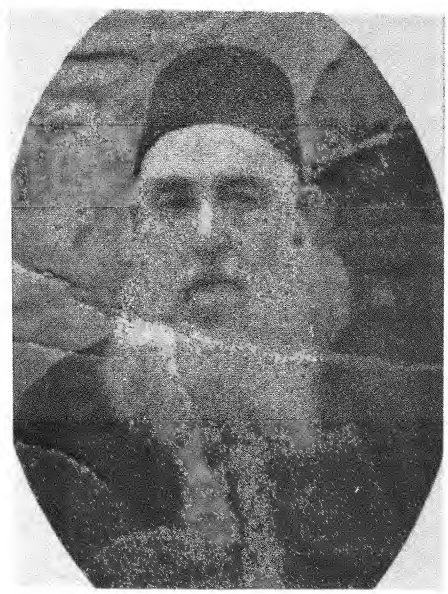
ר׳ משה הכהן חסיד, נצר למשפחה רבנית, נולד בשנת תר״י (1850). אביו ר׳ יהודה הכהן חסיד, היה מייסד ״בית־יהודה״, אחד מבתי הכנסת הגדולים בשלוניקי, וכאשר בשנותיו האחרונות עלה לירושלים, מסר את בית הכנסת כהקדש לקהילה.

לר׳ משה חסיד היתה ספריה גדולה ועשירה בביתו, אשר העמידה לרשות הרבנים מישיבתו. לרוע המזל נשרפה ספריה זו בשנת תרס״ב (1902) ולאחר שחרב ביתו בדליקה זו עמד בראש ישיבת אביו ״בית־יהודה״, תפקיד אשר מילא במסירות מרובה עד לדליקה של שנת תרע״ז. בשריפה זו אבדה גם ספרייתו השניה אשר הקים תוך מאמצים גדולים.

הוא היה צדיק ועניו, אהוב ע״י כל מיודעיו, כשחייו מוקדשים לשירות הציבור ודלתו פתוחה בכל שעה למבקשים עצה ועזרה. היה אחד הפעילים בוועד להקמת בניין בית הספר תלמוד תורה הגדול (שנשרף בתר״ן) חבר נאמן של הרב הראשי של שלוניקי ר׳ יעקבאג׳י קוב׳ו ושל ר׳ חיימוג׳ו קוב׳ו, גזבר

ר׳ משה הכהן חסיד

Rabi Moche Hacohen Hassid

וחבר פעיל באגודת ״עץ החיים״, וכן באגודות צדקה אחרות. ועד הקהילה של שלוניקי בחר בר׳ משה חסיד, וכן בר׳ שאול אמאריו כ״פרסייאדוריס״, מעריכי נדוניות, כפי שהיה מנהג המקום באותם הימים. הוא שימש יחד עם הרב ח׳רבי יצחק שמחה בניהולה של אגודת ״קופת יתומות״, ששמה לה למטרה לעזור ליתומות ונצרכות שחסרו אמצעים לחתונתן.

ספרי התורה שהצליח לאסוף ולרכוש משנת תרע״ז (1917), שנת הדליקה, עד כ״ח באדר ב׳ תר״ץ (1930), שנת פטירתו, הניח בצוואתו לישיבה של ר׳ חיימוג׳ו קוב׳ו באמצעות ר׳ משה ארירה. במשך חייו הוא תירגם יצירות שונות מלשון הקודש ללאדינו, ספרים שלדאבון לב אבדו בדליקה.

בנו, יהודה משה חסיד, שהיה אף הוא תלמיד חכם, נפטר בשנת תרע״א (1911) בגיל שלושים וחמש.

בצוואתו ביקש לבל יערכו לו הספדים במותו וכי על מצבתו יכתבו בפשטות את שמו בלבד, משה יהודה הכהן חסיד.

(שלמה הגואל)

יוסף גאטיניו ז״ל

תחת הנהלתו של המחנך יצחק אפשטיין, קיבל בית הספר ״תלמוד תורה״ כיוון אחר מכפי שהיתה ״החברה הגדולה״ בזמן ה״רוביס״ים. בהפסקות נראו התלמידים משחקים, רצים ומקפצים, מלאי גיל ושמחה. אולם, באחת הפינות אפשר היה לראות את אחד התלמידים, מן הכיתה המיוחדת להכשרת מורים, יושב לו בשקט, עפרון ציור בידו והוא מעלה על הנייר רישומים נהדרים.

היתה לנו ההזדמנות לבקר פעם בתערוכה מעבודותיו של תלמיד מחונן זה. היינו נלהבים ומלאי הערצה לכשרונו המבריק של הצעיר אשר בו תלינו תקוות רבות כי ינחיל בבוא היום כבוד רב ליהדות שלוניקי.

מנהל בית הספר ״תלמוד תורה״, יצחק אפשטיין, עודד רבות את יוסף גאטיניו הצעיר; וכאשר מויינו התלמידים הנבחרים אשר נועדו להמשיך לימודיהם בארץ ישראל, היה יוסף אחד מהם. לרוע המזל, היה המשך ה־

דברים היפוכן של שאיפותיו. בשל חולשתו הגופנית, הופרד יוסף מחבריו לכיתה. משהגיע היום הגדול, בו הגשימו חבריו את חלומם, כשהאופק המבטיח זרח למול עיניהם, היה זה עבור יוסף היום העצוב ביותר בחייו. הוא נוכח סופית כי לא יוכל להגשים את שאיפותיו והשקיע את שארית מרצו באמנות הציור. עצבונו של יוסף היה רב ביותר משאפסה תקוותו לחיות בארץ ישראל, הארץ הנכספת. צערו פגע בו עמוקות, והוא נפטר כעבור זמן קצר, בעודו באיבו.

כך נבל נטע רענן, צעיר שהבטיח רבות. לבני משפחתו היתה זו אבידה קשה מנשוא; הם עזבו במהרה את שלוניקי לבנות חיים חדשים בארץ ישראל. אחיו הם כיום בעלי בית החרושת הידוע לביסקויטים "אחים גאטיניו".

(יצחק ברודי)

ר' עמנואל יצחק ברודו ז"ל

חרב"י עמנואל ברודו

Rabi Emmanuel Broudo

נולד בשלוניקי בשנת תרכ"א (1861) לאביו יצחק ז"ל. הוא למד ב"מילדאר" ובישיבות אצל החכמים.

במשך שנים רבות שימש בהצלחה רבה כמורה לעברית ודת בבית הספר של כל ישראל חברים. לאחר זמן הוסמך כדיין, ובשל בקיאותו וחכמתו נתמנה בתור אב בית דין ליתומים ולאלמנות. בשנת תרפ"ג (1923) אף קיבל לזמן קצר את התפקיד של ממלא מקום הרב הראשי.

אהוב על הבריות, ענוותן, הצטיין בנועם הליכותיו ובדיבורו המקרב לבבות. בכל תפקידיו חינך והדריך את הציבור בעצותיו הנבונות והטבועות בהותם ההיגיון הבריא. היה דרשן מצויין ולקח את לב הציבור בפשטות דבריו. הוא הרביץ תורה ברבים שנמשכו אליו בשל עממיותו, סגנונו, ורוחב ידיעותיו בים התלמוד, במדרשים ובספרות הרבנית. ההמונים שהיו באים לדרשותיו בבתי־הכנסת השונים בשבתות ובימים טובים, היו נדחקים לשמוע ולהתענג על אמרות פיו המתוקות מדבש והרצופות חכמת חיים, אהבת האדם, ישראל וארץ־ישראל.

בתור חבר הסתדרות "המזרחי" בשלוניקי, היה מתעניין בכל המתרחש בתנועה הדתית לאומית ביוון ובחוץ לארץ.

השכבות הרחבות של העם, אנשי המסחר והמשכילים היו נוהגים כלפיו ביראת כבוד מיוחדת, בהעריכם את מידותיו העילאיות, חסידותו המופלאה, תומתו, צדקתו ויושרו המופתיים, התרחקותו מכל צל של הנאה חומרית במעשיו, רוחניותו הנשגבה, הינתקותו מדברי העולם הזה.

בניו, הרבנים יצחק ומרדכי ברודו, הלכו בדרכיו ושירתו את העם בתור מנהיגים רוחניים ושליחי ציבור מעולים בבית־הכנסת המרכזי "בית־שאול".

נפטר ב־ה' בטבת תרפ"ו.

(אש"ר)

דוד מאטאלון ז"ל

דוד מאטאלון היה עסקן צבורי בלתי נילאה, שמצעירותו הקדיש עצמו לפעילות למען הכלל.

בשנת תרס"ט (1909) ניהל דוד מאטאלון מאבק נגד חוגי "קלוב דיזינטים" (מועדון האינטימים), שפעלו לעותומאניזאציה של האוכלוסיה היהודית. הוא היה ממייסדי "נואיב'ו קלוב" (מועדון חדש), שמטרותיו היו יהודיות לאומיות, וכן יסד את העיתון "טריבונה ליבירה" (במה חופשית) אשר במסגרתו ניהל פעילות נרחבת במטרה להשיג ריפורמות ודימוקראטיזציה בוועד הקהילה.

דוד מאטאלון David Matalon

תמיד נרתם לכל פעולה אנושית־ציבורית, אם זה בביקוריו בבתי חולים בעת מגיפת החולירע בעיר בתרס״ט (1909), או ארגון פעולות הצלה לפליטים יהודיים שהגיעו מ־פנים הארץ אל שלוניקי בזמן המלחמות הבלקניות בתרע״ב (1912). היה זה הוא אשר נסע לשיריס כדי לעודד את רוחם של היהודים שם, לאחר שהבולגרים שרפו את העיר. גם בתקופת מלחמת העולם הראשונה אירגן פעולות סיוע לחיילים יהודים מצבאות ההסכמה ששהו בשלוניקי.

דוד מאטאלון תרם בנדיבות למטרות צי־בוריות שונות, לקרנות הלאום ולאגודות ציו־ניות מקומיות, והיה מן הפעילים הראשונים בלשכת ״בני ברית״ בעיר.

הוא התמסר בהתמדה לפעילות ציונית. בשנת תרע״ג (1913) כאשר אירגנה הסתדרות ה״מכבי״ את ״יום השקל״ הראשון וזכתה להצלחה בלתי משוערת, שלח אליה דוד מאטאלון מכתב עידוד חם בצירוף תרומה נכבדה שהוקדשה לבניית צריף ששימש כ־מועדון ה״מכבי״.

הוא היה מנהיג עממי שסחף בדבריו וב־התלהבותו את ההמונים, והרוח החיה בארגון ההפגנות רבות־העם שנערכו לרגל יום השנה השני והשלישי להצהרת בלפור (1918 ו־1919). הוא היה גם אחד המייסדים של הפי־דיראציה הציונית לארץ יוון (ממנה פרש שנה לפני מותו בשל חילוקי דעות), היה במשך שנים רבות חבר ההנהלה ונציג רשמי של הוועד הפועל הציוני בשלוניקי, וכן אחד ממייסדי ״הקלוב הציוני החדש״ ונשיאו במשך זמן רב.

פעמיים היה ציר לפארלאמנט היווני מ־טעם יהודי שלוניקי, בשנים 1915 ו־1928.

היה הרבה פעמים חבר ועד הקהילה והיה מזכיר הכבוד שלו, יזם במסגרתו הקמת ועדה עליונה לחינוך, והיה יוזם הקמת בית ספר של הקהילה בשכונת ריז׳י.

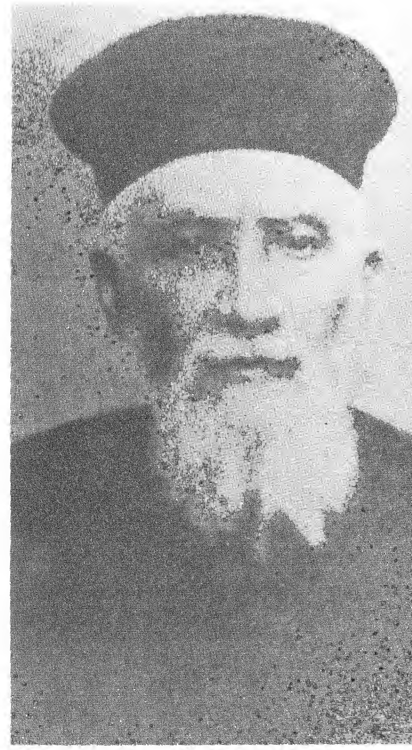
הוא נמצא בהבראה בחו״ל כשהתרחשו מאורעות קאמפבל (קיץ תרצ״א) וחזר מיד לשמע הבשורות העצובות. כאות מחאה, רצה לפרוש ממפלגתו של וניזילוס ונמנע מכך רק מחשש פן יבולע לאינטרס היהודי; אולם, המאורעות פגעו קשות ברגשותיו ובבריאותו.

הוא נפטר בכ״ו תשרי תרצ״ב (7 באוקטובר 1931), והוא רק בן 57.

ר׳ משה אהרון מלאך ז״ל

ר׳ משה מלאך שנולד בשלוניקי בתרל״ג (1873) לאביו אהרון, היה נצר לאחת המשפ־חות היותר עתיקות של קהילת שלוניקי, שהגיעה מפרובאנס שבדרום צרפת, ונתנה ליהדות ולעיר אישים בעלי שיעור קומה בכל שטחי העבודה הסוציאלית, הפילאנטרו־פית, והלאומית.

מצעירותו זנח את העסקים שהיו מנת חל־קם של יתר בני המשפחה והקדיש את כל חיו להפצת היהדות, הציונות והלאומיות בין בני עירו.

ר' משה מלאך

Rabi Moche Mallah

מושלם במצוות ובמידות טובות, הוכיח רבי משה מלאך ביחסיו עם הקהל הרחב, תכונות תרומיות של טוב לב, נועם הליכות, יושר, תמימות כמעט ילדותית, ענוה, גודל רוח ואצילות נפש. תמיד היה מלא מרץ ותסיסה רוחנית. הוא התמסר להשרשת הערכים הנעלים של תורתנו, עקרונות המוסר ורכישת נפשות ליהדות, תמך בעניים שמהם תצא תורה, עודד רוח נחשלים ואימץ את לבם בכל האמצעים שעמדו לרשותו. נתן מכוחו ומרצו לחינוך הדור החדש על ברכי התורה, תמך וביסס את הישיבות וטרח לספק להן תלמידים מתמידים.

בצעירותו, זכה ללמוד תורה מהרבנים המובהקים ר' משה בנבנישתי, ר' יצחק בן־בנישתי, והדיין המפורסם ר' יעקב נחמיאס, שהיו מגדולי ההוראה. ראוי לציין שמשפחתו החזיקה בעצמה ישיבה שבה הורו חכמי התלמוד היותר גדולים בשלוניקי, כגון הרב מרקאדוג'ו ברכה, רבי דניאל בוטון ורבי שלמה מולכו.

הדיין המצוין וראש ישיבת "ג'יניאו", רבי שמואל קסטרו, שעמד על עמקות לימודו ומידותיו הנעלות, פקחותו ועסקנותו, בקיאותו הגדולה בספרות התלמודית והרבנית, וסברתו הישרה, התקשר עמו בעבותות אהבה ונתן לו את בתו לאישה. כדי להבטיח את פרנסתו, החזיק הרב משה מלאך בית מסחר לספרים, ואחרי כן — בית־דפוס.

בתרס"ח (1908), בזמן כהונתו של רבי יעקב מאיר בתור רב ראשי, נוסד הודות ליוזמתו, הוועד הרוחני ("מיג'ליש רוחני"), שטיפל מאז בצורה מסודרת בכל הבעיות הדתיות של הקהילה. הוא עצמו נמנה בין חברי הוועד הרוחני עד יומו האחרון. במשך שלושים שנה היה חבר הוועדה המפקחת על לימודי "תלמוד התורה הגדול", בית האולפנא המרכזי של יהדות שלוניקי, יחד עם הרבנים רבי שמואל שמחה, רבי יעקב בוטון, ר' חיימוג'ו קוב'ו ור' חנניה קוב'ו. כל הרבנים הראשיים שכיהנו בזמנו, פנו אליו תמיד לעצה ותושיה בשעות הדחוקות, והוא היה להם לעזר בתבונתו ובשכלו הישר.

ר' משה מלאך הניע את הנדבן השלוניקאי הגדול, ר' חיימוג'ו אשר קוב'ו, להקדיש את הונו למוסדות תורה וחסד. אחרי מות הנדבן בשנת תרע"א (1911) נתמנה בתור מוציא לפועל של צוואת המנוח יחד עם ועדה מיוחדת, והם הקציבו סכומים הגונים לחיזוק וביצור הישיבות הקיימות. הם יסדו קופת הלוואות בלי רבית לאנשים מחוסרי אמצעים, יסדו את הסמינר הרבני "אור־החיים", שחינך דור חדש של רבנים, חילקו הקצבות לתלמוד התורה הגדול ולקופת "עץ־החיים", וכן הקימו קופה להבטחת משכורות ושיכונים לתלמידי החכמים. ההקצבות האלו הובטחו מהכנסות הבניינים הגדולים במרכז העיר שחיימוג'ו הקדיש למטרה זו.

אחרי השריפה הגדולה של שנת תרע"ז (1917) שהחריבה כמעט את כל העיר, ובה נשרפו בניני ההקדש, חשבו חברי הוועדה מתוך יאוש להפסיק את כל הפעולות המבורכות האלו, אולם הודות למרצו הכביר של ר' משה מלאך ובטחונו בהשגחה העליונה, קם הכל לתחיה כמו קודם, לטובת היהדות והאוכלוסיה, והוא עצמו המשיך לכהן כיו"ר האגודה לעזרה הדדית "עץ־החיים" וכמנהל קופת ההלוואות "חן וחסד" ו"קופת יתומות".

כאשר הרב הראשי ר' יעקב קוב'ו יסד את סמינר הרבנים "בית יוסף", שעשה גדולות ונצורות להרמת קרן התורה בשלוניקי ובערי השדה, הוא מינה את הרב מלאך בתור חבר הוועד, והוא מילא את תפקידו במסירות שאין כמוה.

הרב משה מלאך נתן את ידו בתרנ"ח (1898) ליסוד בית הדפוס של "עץ החיים" ושם הוציא לאור את השבועון הציוני הדתי הנודע "איל אב'ניר" ואחר כך גם את ה"ריב'יסטה פופולאר" בעריכתו של אחד מראשוני הציונים דוד פ'לורנטין ז"ל. העיתון נחל הצלחה במאבק תמידי להפצת האידיאל הציוני הדתי ועניני המסורת בקרב השכבות הרחבות של העם, ונלחם נגד נגע ההתבוללות והאנטי־ציונות בקהילה וביהדות טורקיה בכלל. העיתון ניהל פולמוס מר ומתמיד עם העיתון ה"משכילי" "לה איפוקה", ובעיקר — נגד דוד פ'ריסקו ועיתונו האנטי־ציוני "איל־טיימפו" בקושטא. השבועון "איל־אב'ניר"

הופיע עשרות בשנים ובו פירסמו דוד פ'לו־רנטין, יוסף עוזיאל, אברהם רקנטי ורבים אחרים מאמרים ורשימות רבים ברוח היהדות השלימה. הרב מלאך, בתור האחראי והמנהל, האציל מצדקתו, אדיקותו בעקרונות היהדות, מלהטו הלאומי ומהגיונו הבריא, על קו העיתון והתפתחותו.

בשנותיו האחרונות הוא עשה ימים כלילות כדי להקים מהריסותיו את בית הכנסת העתיק והמפואר ק"ק "קיאנה", היחיד שנבנה מחדש על מגרשו המקורי אחרי שריפת תרע"ז.

חייו הפוריים ורבי הפעלים באו לקיצם כאשר שבק חיים לכל חי בסיוון תרצ"ד, זקן ושבע ימים.

(אש"ר)

ר' שלמה ציון ז"ל [1]

חרב"י שלמה ציון, היה תלמיד חכם, בעל אמונה תמה עם שהיה בעל השקפות רחבות, ועל אף הסתגלותו לתנאי החיים המודרניים.

הוא היה הוגה דעות, בעל אינטיליגנציה לא רגילה. אף כי לא קיבל חינוך כללי הוא רכש לו ידיעות רחבות במדעים ובפילוסופיה. היה נאטוראליסט, ודאג ללמד את חבריו את עקרונות החיים הבריאים. הוא אהב את ה־הרים, את הים, ובעיתות הפנאי היה מבלה בחיק הטבע.

היה סופר סת"ם במקצועו וכתיבתו התמה והיפה התפרסמה עוד בצעירותו. פעם, לשם בידור, כתב שני פרקי שיר השירים על קליפת ביצה. אף עסק בכתיבת "הלצות" — כתובות שיריות על מצבות הנפטרים, כפי שהיה נהוג בשלוניקי.

אולם דברים אלה לא השביעו את נפשו, ובמהרה הקדיש עצמו ללימוד תורה, תלמוד ופוסקים, ולאחר זמן לא רב נעשה בקי בהם כרגיל וותיק. הוא נתגלה כבעל הבנה מעמיקה, פשוטה וביקורתית ועד מהרה העמידוהו בראש בית המדרש לרבנים "בית יוסף".

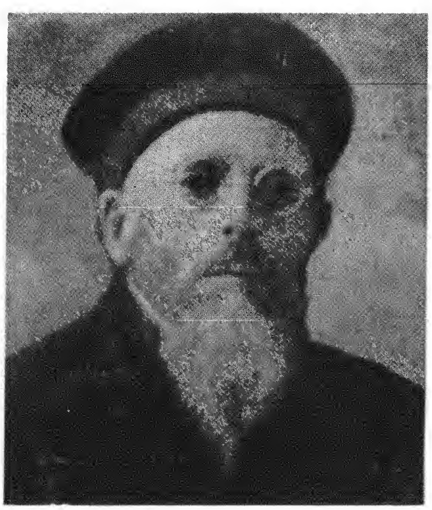
קפדן היה ודורש רבות מתלמידיו; לא היה זז שורה אחת קדימה בשיעורו בלי להיות בטוח שכל אחד מהם הבין את החומר. היה זה "מרביץ תורה" למופת, כמו בדורות עברו.

מבית מדרשו יצאו תלמידים מובחרים ומוכשרים כגון: ר' מרדכי סאיאס, שנבחר לאחר זמן כרב ראשי ספרדי לאנטוורפן, ר' אליהו פראנסיס, שנתמנה לדיין באמסטרדם, ור' חיים חביב, שהיה אחר כך שנים רבות ממלא מקום הרב הראשי של שלוניקי.

הדליקה של תרע"ז (1917), שבה נשרף אף בית המדרש לרבנים "בית יוסף", היה בבחינת טראגדיה אישית לר' שלמה ציון. רבות ניסתה הקהילה וניסו הרבנים והנדיבים להקים מחדש את המוסד המפואר הזה, אולם הדבר לא נסתייע — וכאילו ניטלה מטרת חייו של ר' שלמה, אף כי ניסה להחיות ב־כוחות עצמו את הלימודים, ע"י קיום שיעור לשניים־שלושה תלמידים מצטיינים.

הוא אמנם נתמנה כדיין ומילא את תפקידו בידיעה ובחכמה, אך הצרות המשפחתיות, המצב החמרי הקשה, האכזבה מאי קיום ההב־טחות לשיקום הישיבה, חסרון התלמידים להדריכם וללמדם — כל אלה גרמו, שהוא הלך ודעך, בפרט אחרי שתקפה אותו מחלה קשה, שממנה לא החלים עוד.

הוא נפטר בי' באדר תרצ"ד — ויהדות שלוניקי איבדה את אחד המחנכים והרבנים היקרים והמקוריים ביותר שלה, שנים מספר לפני שכל בניה הובלו למשרפות בירקנאו.

ר' שלמה ציון

Rabi Chelomo Sion

1 [לפי רשימה של שמואל ש' ציון, בשנתון "ישראל" שלוניקי, תשרי תרצ"ה].

אברהם יצחק גאטיניו ז״ל

אברהם גאטינייו נולד בשלוניקי. בשחר ילדותו התייתם מאביו, גדל בעוני רב ונאלץ לפרנס עצמו ולקיים את אימו החולה ושתי אחיותיו הקטנות. את השכלתו רכש לו בכוחות עצמו בלילות לאחר יום עבודה מפרך. הוא הצליח לרכוש השכלה עברית וכן ידיעות בתלמוד ובקיאותו בתנ״ך היתה גדולה. במשך הזמן למד ושלט בשפות שונות: צרפתית, איטלקית, יוונית, גרמנית, טורקית ועברית, נוסף על האיספאניולית. את הלשון העברית אהב יותר מכל והשתדל תמיד להשתלם בה.

שמו של הנער הלך לפניו ובהיותו בן ט״ו שנה התחיל כבר להורות עברית ותרבות ישראל בבית־ספר "פ׳ראנקו־אלמן" בניהולו של ליאון גאטינייו. כעבור זמן מה היה מ־מייסדי בי״ס "תלמוד־תורה" בשכונה החדשה של מפוני דליקת תר״ן, קאלאמריה. הוא הורה בו לשון עברית ותנ״ך. הוא עשה רבות כדי לחבב את השפה העברית על תלמידיו והדריכם להפיצה בקרב משפחותיהם ובציבור הרחב. לאחר זמן קיבל לידיו את ניהול בית־הספר ועמד בראשו במשך עשרים שנה ומעלה, עד מותו הפתאומי בהיותו בן מ״ו שנה. עבו־דתו החינוכית הברוכה הקנתה לו שם בקרב תלמידיו. חבריו להוראה וכל תושבי הקהילה העריצוהו הערצה ללא גבול ועד מהרה נתמנה על ידי ועד הקהילה לאדמיניסטרטור של שכונת קאלאמריה.

עם היווסדה של אגודת המורים העבריים בשלוניקי כיהן אברהם גאטינייו כנשיאה במשך שנים רבות. הוא עבד במחיצתו של המחנך הדגול יצחק אפשטיין ז״ל, שהגיע לפני מלחמת העולם הראשונה לשלוניקי מארץ־ישראל על מנת ללמד למורים העבריים בעיר את שיטות ההוראה החדשות, והוא יישם את השיטות האלה בבית ספרו ובאגודת המורים העברים.

אברהם גאטינייו הצליח לרכוש לו ספריה עניפה בייחוד במקצוע היהדות ותרבות יש־ראל, והרבה מידידיו ומעמיתיו המורים היו באים לשאול ממנו ספרים חשובים. בביתו נהגו להתכנס פעילי השכונה, רבנים ועסקנים ציבוריים, לדון בבעיותיה הרוחניות והגשמיות.

הוא נהג לקבל בביתו שליחים שבאו מ־ארץ־ישראל ובאהבתו הגדולה לציון פעל בכל נימי נפשו להחדרת אהבת ציון בקרב אחינו. חזונו של בנימין זאב הרצל על מדינת היהו־דים שבה אותו והוא חלם על עליה לארץ־ישראל. כן פעל לטובת הקרן הקיימת.

בקיאותו הגדולה בחכמת ישראל וידיעותיו בשפות זרות ובתרבות כללית הקנו לו שם רב בעיר וסללו הדרך לפניו לקשירת קשרים עם עסקנים יהודיים ורבנים בתפוצות השונות. היה תמיד ציוני פעיל ושיתף פעולה עם ידי־דיו דוד פ׳לורנטין ז״ל, ליאון רקנאטי ז״ל, מר אברהם רקנטי יל״א, ואחרים. אז נוסדו בשלוניקי הרבה אגודות ציוניות: "המזרחי", "אחדות", "אוהבי ציון" ועוד, והוא נתמנה לנשיא כבוד האגודות הציוניות האלה בשכונת קאלאמריה. הוא נמנה גם בין מייסדי המוע־דון "קדימה", להפצת השפה העברית, והיה במשך כל חייו מארגן במועדון הרצאות הש־תלמות למורים בעברית.

עמלו הרב בשדה החינוך ופעילותו הציו־נית הרחבה לא נתנו מנוח לרוחו אך עם זאת מצא תמיד הכוח והזמן לבוא לעזרת כל נצרך ולהשתתף במאבקים לצדק הפרט. הוא נמנה בין מייסדי האגודה להלבשת יתומים, ומידי שנה בשנה סמוך לחג הפסח נהג להעמיד בספרייתו הגדולה שבביתו הרבה מכונות

אברהם יצחק גאטניו
בחברת מורים עבריים בשלוניקי

Los fondadores de la
association "Kadima".

תפירה שבהן תפרו תופרות מאות בגדים לילדים נצרכים ולכל תלמידי בית־ספרו.

דאגתו הגדולה לתושבי פרבר קאלאמריה לא הצטמצמה רק בהקניית חינוך והשכלה ומתן מלבוש לילדים, אלא, גם ובעיקר, בטי־פול סוציאלי רחב. יחד עם חבריו דאג לספק מזון למשפחות נצרכות ולאלמנות ויתומים חסרי כל, ולהגשת עזרה רפואית. ביוזמתו נבנה במרכז קאלאמריה בית־הכנסת שנקרא „בית־הכנסת קאלאמריה" ושימש בו כגזבר וגם כחזן מתנדב במשך כל ימי חייו; בימי שבת וחג דרש לפני המתפללים מעניני דיומא.

אחרי השריפה הגדולה של תרע"ז נחלץ מיד לעזרת האומללים מוכי הגורל. רבה ה־ראשי של קהילת שלוניקי דאז, הרב יעקב מאיר, לקח אותו לא פעם במרכבתו המיוחדת על מנת שיסייר עימו במחנות הניצולים.

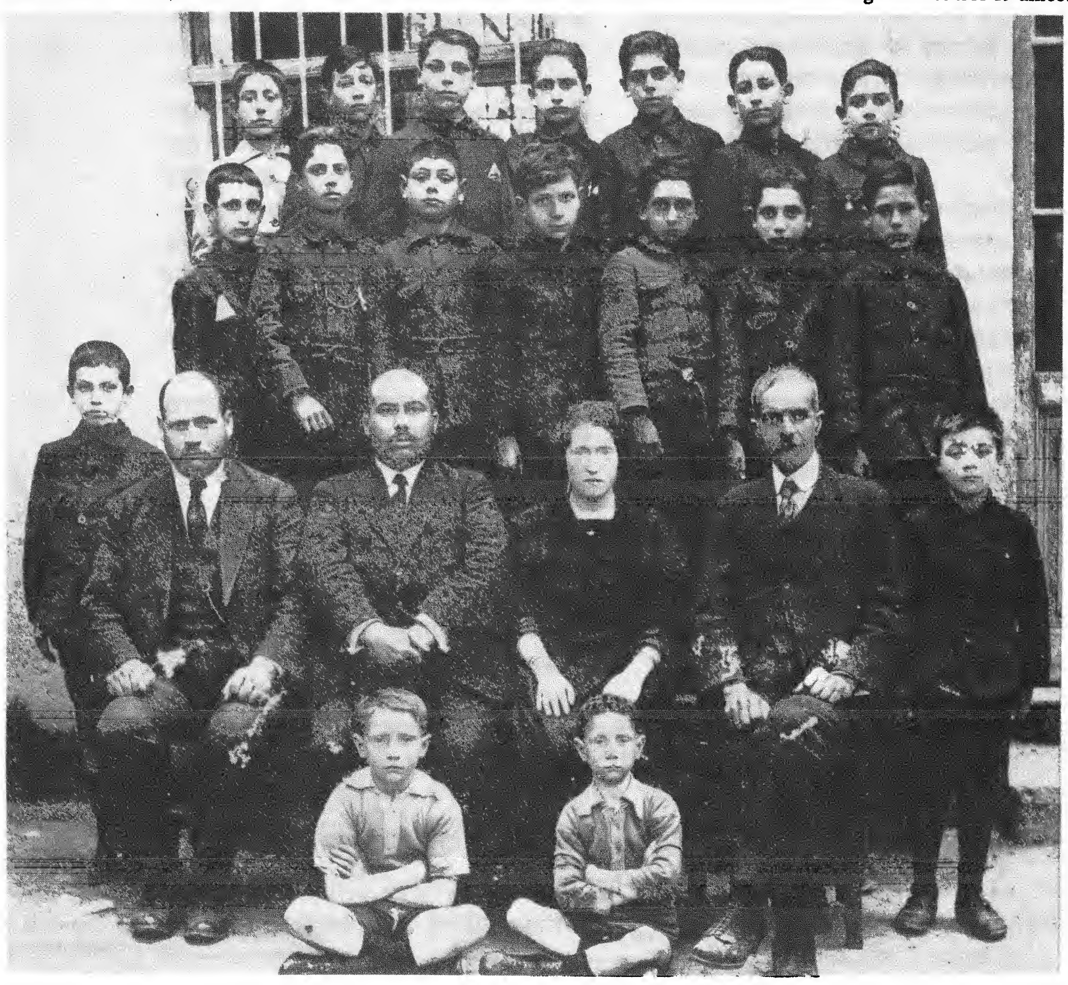
אנשי קאלאמריה כאבו את מותו הפתאומי ככאוב משפחה את מות יקירה. מותו זיעזע את כל ידידיו וקרוביו ולמנוחתו האחרונה ליווהו רבה הראשי של קהילת שלוניקי, עס־קנים ציבוריים, המורים העבריים, וכל תושבי שכונת קאלאמריה.

יהי זכרו ברוך ומנוחתו עדן!

(אראלה גאטינייו)

כתה בתלמוד תורה בשכונת קאלאמריה (יושב באמצע: המנהל אברהם י' גאטינייו)

Una classa del Talmud Tora de Calamaria Scola hebrea sotto la direccion de Abraham Gattegno mientres 19 anios.

עמנואל קאראסו ז״ל

עמנואל קאראסו היה עורך דין חשוב ואחת הדמויות הבולטות ביותר בשלוניקי הישנה.

כנתין ספרד הוא ניצל את מלוא זכויות־היתר שהיו מוענקות ע״י הסכמי ה״קאפיטו־לאציות״ בתקופת השולטן עבדול חאמיד, כדי לשרת את עניינם של ה״טורקים הצעירים״. וכאשר חזקה יד המהפכה, הוטל עליו — כאחד מראשיה — להתייצב בפני השולטן ולדרוש את התפטרותו.

הוא נבחר כציר יהודי ראשון (משלוניקי) לבית הנבחרים הטורקי, ובמהרה פילס דרכו בעולם הפוליטיקה. בשנת תרס״ט (1909) הוא נשא ונתן עם בנקים בפאריס על מילווה לטורקיה ועשה למען התקרבות והידוק הקש־רים בין זו האחרונה וצרפת. לו הצליח ב־משימתו, כי אז ייתכן שהמלחמות הבלקניות ואף מלחמת העולם (הראשונה) לא היו מת־רחשות כלל.

מנהיגי ה״טורקים הצעירים״, לעומת זאת, בחרו במדיניות שונה: כאנשי צבא הם הוש־פעו מעליית כוחו של המיליטאריזם הפרוסי והעדיפו להפוך את טורקיה מכשיר לשאיפות ההתפשטות של גרמניה.

בתקופת מלחמת העולם הראשונה, זנח עמנואל קאראסו את פעילותו הפוליטית. הו־ענקה לו, בינתיים, האזרחות האיטלקית וכאשר כבשו מעצמות ההסכמה את קושטא, הוא נקרא שוב למלא תפקיד בשירות איטליה. יחד עם צבאות הכיבוש עזב גם עמנואל קאראסו את קושטא וחי חיים שלווים באי רודוס. שבועות אחדים לפני מותו חזר לבירה הטורקית כדי להימצא בימיו האחרונים בין מקורביו. נפטר בקיץ תרצ״ד (1934) והוא בן 74.

ר׳ שאול אמאריו ז״ל

הרב שאול אמאריו נודע לא רק כרב עממי נערץ שרבים וכן גדולים ביקשו דעתו בענייני הלכה, אלא גם כאיש־מדע שידיעותיו בלימודים כלליים כמעט הגיעו לרמת בקיאותו בספרות התלמודית. הוא היה אסטרונום חובב ובמשך שנים רבות, הוציא לאור כסדרה את ה״חלילה״, הוא לוח־השנה המפורט שהיה נפוץ בשלוניקי ובערי הבלקן שבהם היו רי־כוזים יהודים. בזאת המשיך ר׳ שאול את עבודתו של תוכן אחר, ר׳ דניאל מורדוך. ר׳ שאול היה גם חבר כבוד של האגודה האס־טרונומית הצרפתית.

ר׳ שאול אמאריו הקדיש שנים רבות מחייו לחקר ההיסטוריה של יהודי שלוניקי והניח אחריו אוצר בלום של כתבי יד וחומר אחר רב־ערך על תולדות הקהילה ובעיקר על התנועה השבתאית בעיר. חלק מארכיונו אבד בשואה, וחלק ניצל ע״י בניו ונמסר למכון בן צבי בירושלים.

בתחום הקהילה, השתתף ר׳ שאול אמא־ריו במשך שנים ב״קומיסיון סופריורה די אינסטרוקסיון״ (הוועדה העליונה לחינוך), ביחד עם הרבנים ר׳ אשר שמחה, ר׳ יעקב בוטון, ר׳ חנניה קוב׳ו וחאיימוג׳ו קוב׳ו. היה חבר בוועדה לבתי הכנסת וכן כיהן כנשיא שירותי הקבורה של הקהילה, ודאג להכניס בהם ארגון וסידורים מחודשים. בעיקר היה ידוע בתור ה״אפריסיאדור״ (שמאי מוסמך מטעם הקהילה להעריך הנדוניה של הכלות).

היה ביחסים הדוקים עם הרבנים הראשיים של העיר במשך ארבעים שנה, החל בר׳ יעקבאג׳י קוב׳ו, שחיבב אותו במיוחד.

נפטר בי׳ בשבט תרצ״ז (22/1/37).

בלווייתו השתתפו כל הרבנים ונכבדי העיר והספידוהו ר׳ יצחק ברודו וליאון גאטיניו.

שיר חנוכת הבית

השיר אשר הושר במקהלות עם בעיר האם שאלוניקי ביום
חנוכת בית הכנסת הכללי הנקרא בשם תלמוד תורה הגדול יכב״ץ
והיה זה ביום ג׳ לחדש טבת שנת **בזמירות** כרי״ע לו לפ״ק.

כותרת שיר חנוכת הבית,
מעזבונו של ר׳ שאול אמאריו.
Poesia de la collection de Rabi Chaul Amaviglio

עו״ד עמנואל שלם ז״ל[1]

בשנת 1892 (או 1893) הקימונו, קבוצת בוגרי בתי ספר טורקיים, חוג ספרותי בשם ״אינטיבאח״ (התחיה). היו בינינו מספר צעי־רים ששאפו להמשיך לימודיהם באיסטנבול, אולם במיוחד בלט הבחור זיאה מאטאלון, שככל שבערה בו התשוקה ללימודי משפטים, כן חסרו לו האמצעים לכך.

שמעתי אז אודות עורך הדין עמנואל שלם, שנהג לעודד צעירים להמשיך וללמוד. מבלי לספר לחברי על כוונתי, ניגשתי באחד הימים אל משרדו, סיפרתי לו על החוג ״אינ־טיבאח״ ושאלתי אם יוכל להתעניין באחד מחברי החוג שעז רצונו ללמוד בבירה.

— ומי אתה, שאלני מר שלם באהדה רבה.

— אני הנני בנו של ח״ם סעדי, בעל בית הדפוס והעיתון ״לה איפוקה״, עניתי.

— אחיו של דאוט אפנדי ? יפה. שמחתי להכירך. ועתה אמור לחברך מאטאלון שיסור לבקרני.

זיאה מאטאלון ניגש אל עמנואל שלם, והלה, בשיתוף פעולה עם קארלו אלאטיני ואיזאקינו פ׳ירנאנדיס, שלחו את חברי לאיס־טאנבול, שם למד ואף עשה קריירה משפטית מזהירה. לדוגמא, אוכל רק להזכיר, כי בתקופת מלחמת העולם הראשונה נשלח זיאה ביי מא־טלאאודין (הלא הוא מאטאלון) לנהל את השיחות עם הקיסר וילהלם בכבודו ובעצמו כדי להגן על האינטרסים של טורקיה.

עד לשנת 1896, שבה החילותי ללמוד באוניברסיטה של פאריס, נזדמן לי לפגוש בעורך־דין שלם מספר פעמים, אם בשליחותו של זיאה מאטאלון, או בעניינים אחרים. בכל הפעמים היו תוצאות שיחותי עימו חיוביות. שנים עברו, חזרתי מפאריס ונטלתי על עצמי עריכת העיתונים ״לה איפוקה״ ו״ז׳ורנאל די סאלוניק״. מסתבר, כי למרות עיסוקיו הרבים נהג עמנואל שלם לקרוא בעיון רב את זכרו־נותיו של מייסד ״לה איפוקה״ שנתפרסמו בעיתון. הוא התעניין בקטעים כגון : מותו של חרב״י שאול, פרשת יעקב פ׳ירנאנדיס, השי־חות עם ד״ר משה אלאטיני, ועוד קטעים נבחרים אחרים.

יום אחד, פנה אלי עמנואל שלם וביקשני למצוא עבורו את תאריך לידתו.

— איזה פרטים יש בידך לפיהם נוכל למצוא את תאריך הלידה ?, שאלתי.

— העובדה המדוייקת היחידה הידועה לי, ענה מר שלם, היא עדותה של אמי עליה השלום שביום מותו של אבי ז״ל, מלאו לי עשר שנים.

עוד באותו יום כתבתי לצעיר, שכבר אז נודע שמו כחוקר, הלא הוא מיכאל מולכו, וביקשתיו למצוא את מצבתו של המנוח רפאל שלם, ולהודיעני תאריך פטירתו. תשובת מולכו אשר טרח לבקר בבית העלמין ולהעתיק את הפרטים הכתובים על גבי המצבה, לא איחרה לבוא : אביו של עמנואל שלם נפטר בשנת 1869. מכאן, ששנת לידתו של הבן היתה 1859.

✶

את שנות לימודיו הראשונות עשה עמנואל שלם בבית הספר של המחנך הידוע חיים שלם. מחנכו, מלבד היותו חכם בקי בתורה ובתלמוד, ידע על בוריין גם את השפות טורקית, עברית וצרפתית, והיתה לו גם השכלה כללית. אפשר לומר, כי מבית הספר של חיים שלם ז״ל יצאו הצעירים היהודים הראשונים בעלי דעות מודרניות שפעלו לחידוש פני היהדות השלוניקאית ; עמנואל שלם היה אחד המעולים שבהם.

אביו, שהיה חלפן כספים (המונח בנקאי טרם היה ידוע אז), נפטר בגיל צעיר יחסית. אימו של עמנואל, פ׳לור שלם לבית קאראסו, היתה אשת חיל כאותן הנשים המתוארות בתנ״ך. למרות שנתאלמנה בעודה צעירה ונאה, היא סירבה להינשא שנית והקדישה כל חייה לטיפול בבנה היחיד. משסיים עמנואל, בגיל חמש עשרה, את חוק לימודיו בבית הספר של חיים שלם, צפה השאלה מה ייעשה בו, בנער. קרובי המשפחה כולם האיצו באל־מנה לשלוח את הבן ללמוד מקצוע מכובד שיפרנס את בעליו בכבוד ; הגדיל לעשות קרוב משפחה אחד שביקש לקחת את הנער תחת חסותו אל חנות ההלבשה שלו. אולם בדעתה של האלמנה היה לשלחו לישיבה או ללימודים אחרים אבל בשום אופן לא לבית מסחר להלבשה, אם כי היה זה ללא ספק עיסוק נכבד כשלעצמו. כיוון שכך, פנתה לקרוב משפחה אחר, יודאג׳ון ייני, שניהל משרד עורכי־דין. הלה, שחיפש נער השולט בצרפתית ויוונית, קיבלו מיד לעבודה.

ללא שמץ של הגזמה נוכל לקבוע כי אותו משרד של יודאג׳ון ייני היה בית הספר היסודי האמיתי למשפטים בשלוניקי. צעירים רבים עברו בו והמשיכו משם בדרכם לקריירה חשובה בשטח המשפט. נזכיר רק אחדים מהם: ויטאליס פ׳אראג׳י, יוסף נער, רפאל מודיאנו, דאאוט לוי, נאדיר אבראבאנאל, עמנואל קא־ראסו. מן הרגע הראשון, הבחין יודאג׳ון ייני בכשרונותיו הבלתי רגילים של עמנואל שלם ואף הטיל עליו תפקידים אחראיים הדורשים אמון. מטען הלימודים שהביא עמו עמנואל שלם מבית הספר לא היה מספיק כמובן ל מקצועו החדש. אולם לרצונו ללמוד ולהתקדם לא היה גבול. תוך זמן קצר הוא היה בקי בכל ספרי הספריה המשפטית של מעבידו, כשהוא זוכר כל סעיף וכל סוגיה משפטית עד לפרט האחרון, וכך למד אז את השפה הטורקית על בוריה. בגיל שמונה עשרה, נכנס עמנואל שלם לעבוד כעוזר למזכיר אצל עורך הדין האיטלקי הידוע גראסי, שהיה קונסול הולנד בעיר. כאן הוא נתמנה, עקב שליטתו בשפות, כמתורגמן של הקונסוליה ושל לשכת המסחר. במשך השנתיים שעשה עמנואל שלם במשרדו של עורך הדין גראסי הספיק ללמוד את השפה האיטלקית, לקרוא רבות בספרייתו העשירה של מעבידו, וללמוד מהניסיון היומיומי בעבודה השגרתית.

בשנת 1879 יצא חוק מטעם הממשלה ה־עותומנית אשר אסר על אנשים בלתי מוסמ־כים [2] להופיע בבתי המשפט ללא הסמכה ע״י ועדה ממשלתית בבירה. בעידודם של יודאג׳ון ייני ושל עוה״ד גראסי, יצא עמנואל שלם (ועמו חברו ויטאליס פ׳אראג׳י) אל הבירה במטרה להתייצב לבחינות, ועדיין לא נראה שער אחד על שפמם. רצה המקרה, והם הק־דימו לבוא בטרם הגיעו מועמדים אחרים מן הפרובינציות, וכך נרשמו כמספר 1 וכמס׳ 2 ברשימת המועמדים. לאחר הבחינות, שנערכו ע״י חבר שופטים בראשותו של אבראים פא־שה, ארמני בעל תפקיד בכיר במשרד המש־פטים, לא היה קץ להתפעלותם של השופטים מרמת ידיעותיהם של שני הצעירים היהודים. הם רק התלבטו למי מהם מגיע המקום הרא־שון; העלו איפוא את שמותיהם בגורל, וכך ניתן המקום הראשון לצעיר עמנואל שלם משלוניקי והמקום השני לצעיר משיריס, וי־טאליס פארג׳י.

לאחר הצלחתם בבחינות, רצו הצעירים לשהות מספר ימים באיסטאנבול וליהנות מיפי העיר. ידידיהם אף הפצירו בהם להישאר ולחוג עימם את הצלחתם. אולם, כפי שאומר הפתגם המזרחי, ״אין שמחה מושלמת״. ואכן, באותו יום קיבל עמנואל שלם מברק בהול המודיע לו על מותו הפתאומי של מר גראסי. כעובד נאמן, החליט שלם לחזור מייד לעירו ולסייע בידי משפחת המנוח ואנשי הקונסוליה להסדיר את העניינים השוטפים של המשרד. לאחר השלמת תפקידו, החליט עמנואל שלם לפתוח משרד עצמאי.

✶

עמנואל שלם אימץ לעצמו את הכלל כי יש ללמוד כל בעיה שהובאה לפניו על בוריה. אם העניין לא נראה לו צודק, היה מסרב לקבלו; עד כדי כך רצה לחיות במצפון נקי. את הסטודנטים למשפטים מלמדים כי על הצדק לנצח תמיד. אך המציאות היא אחרת. מה עוד, שהשופטים של אותו זמן לא ידעו כולם את החוק על בוריו. היו אף כאלה שקרוא וכתוב היו קשים עליהם. לא היה זה בטוח כלל וכלל שהעלאת הטענות המשפטיות ה־צודקות תביא לסוף צודק, על כן גם במקרים הצודקים, ניסה עמנואל להביא לפשרה מבלי להזדקק לערכאות. הוא נקט בכלל שהתפשרות לאלתר עדיפה על תהליך משפטי ממושך ולו גם מוצלח. כך הוא חסך זמנם של לקוחותיו, כספם ובריאותם. ברוב המקרים, היתה ראשית פעולתו של עורך הדין הצעיר להפגיש את שני הצדדים היריבים. בדרך זו זכה להצלחה מרובה ולאהדה ציבורית רחבה ואמיתית.

עיקרון נוסף היה לו לעורך הדין שלנו והוא לא לבקש שכר טרחה ״על החשבון״. הוא גם לא נקב מעולם בסכום המגיע לו. אפילו משנסתיים העניין על הצד הטוב ביותר, היה עמנואל שלם ממתין ללקוח שימלא את חובתו בפרשה וישלם את שכר הטרחה של עורך הדין. אולם, גם במקרה של יהודים ״חכמים״ ששכחו לשלם, לא היה הוא מזכיר מאומה. במוקדם או במאוחר, היה מגיע הזמן שבו היה אותו לקוח אץ להסדיר את החשבון.

גם בית אלאטיני, זו המשפחה עתירת הנכסים, שעסקיה היו פרושים על פני אירופה וטורקיה, הבלקנים ואסיה הקטנה, נתנה ב־עמנואל שלם את אימונה ונזקקה לשרותיו כיועץ משפטי. ואף כאן לא ניצל עוה״ד שלם

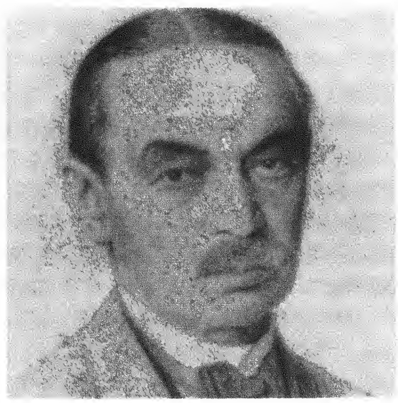
את השפעתה של משפחה מפורסמת זו לקידום ענייניו הפרטיים. אבל דווקא תכונותיו המוסריות בצירוף לכשרונותיו המיוחדים, הביאו אליו את קהל לקוחותיו הגדול. בגיל עשרים ושש כבר היה יועצן של כל הקונסוליות בעיר וייצגן בפני בתי הדין השונים, וכן יועצן של משפחות עשירות כגון אלאטיני, מודיאנו, שאראנו, קאפאנג׳י, וחברות מסחריות גדולות. לא רק אלה, אלא גם השלטונות נזקקו לעצתו ולעזרתו בעניינים שונים.

לכאורה, יכול היה עו״ד שלם להיות מרוצה מהצלחתו עד כאן. אולם, הטבע האנושי דוחף את האדם הפעיל והמוכשר להתקדם הלאה, להרחיב אופקים ככל שאפשר יותר. עמנואל שלם החל לפעול בשטח כללי ומעניין ביותר, הלא הוא ענין ה״קאפיטולאציות״, שכבלו את האימפריה העותומאנית בהסכמי סחר, שיפוט וכו׳ עם מרבית מדינות העולם. הסכמי וחוקי ה״קאפיטולאציות״ היוו ממש מגדל בבל משפטי, שקשה היה להתמצא בו ואשר היו לו פירושים שונים ורבים כמספר המשפטנים שעסקו בשטח זה. שלם החל, בשנת 1888, בכתיבת שורה של מאמרים אודות החוק הטורקי ויישומו בהסכמי ה״קאפיטולאציות״. מחקרים אלה פורסמו ב״כתב העת הפאריסאי למשפט בינלאומי״ וזכו להצלחה ניכרת. רובם של כתבי העת לענייני משפט באירופה חזרו ופרסמו מאמרים אלה והעיתונים בטורקיה ובמצרים, שתי הארצות שעניין זה נגע אליהן במישרין, אף הם פרסמו את מסותיו.

קרה שאף מיניסטריון החוץ של איטליה, למשל, שלח את בא כוחו להתייעצות עם עורך הדין שלם בקשר לאחת הנקודות בהסכמי ה״קאפיטולאציות״ שהיו שנויות במחלוקת. על שרותו זה קיבל ה׳ שלם את אות הכבוד של מסדר אבירי הכתר האיטלקי.

בשנת 1892, והוא בן שלושים ושתיים בלבד, זכה עו״ד שלם בפרסום בינלאומי, בעקבות תקרית דיפלומאטית רצינית שנתגלעה בין שלטונות צרפת ובולגריה. כתב סוכנות הידיעות האב׳אס, העיתונאי פ׳יליפ שאדורן, שלח לעיתונו סידרת מאמרים ממקום מושבו בסופיה, בירת בולגריה. מאמרים אלה, כנראה פגעו באינטרסים של בולגריה ובפקודת משרד הפנים הבולגרי גורש העיתונאי הנ״ל מסופיה ללא שהיות מרובות וגינוני טקס, וצרפת שיגרה מחאה חריפה על המקרה.

ראש ממשלת בולגריה דחה את טענות הצרפתים והצדיק את הגירוש, כצעד לגיטימי של מדינה ריבונית עצמאית. את דבריו אלה ביסס, על ציטוטים רחבים, ממאמרו של עו״ד עמנואל רפאל שלם משלוניקי אודות הסכמי הסגרה באימפריה העותומאנית. מאמר זה פורסם שנה קודם לכן בכתב העת למשפט בינלאומי שהופיע בבריסל (בלגיה).

המשפטן עמנואל רפאל שלם

El avocato Emmanuel Salem

התקופה משנת 1892 עד 1908, שנת מהפכת ה״טורקים הצעירים״ ופרסום החוקה החדשה, היתה תקופה של פעילות והתקדמות בטורקיה. מבלי להזניח את פעילותו המקצועית כעורך דין, תרם שלם במידה מרובה לעיצוב הדמות המשפטית של המדינה. עם פרסומה של החוקה, העביר עו״ד שלם את פעילותו לאיסטאנבול. מפלגת ה״טורקים הצעירים״ ביקשה להבטיח לעצמה את שירותיו של שלם ובאה אליו בהצעות מפתות למנותו כסינאטור לכל ימי חייו, וכדומה. אולם, הוא דחה הצעות אלה באדיבות מרובה. אם כי הבטיח המשך שרותיו בהתנדבות לממשלה, לא אבה לוותר על נתינותו האיטלקית. נזכיר עוד, כי בוועידת השלום שנערכה בלוזאן לאחר המלחמה, היה עו״ד שלם יועצה המשפטי של המשלחת הטורקית.

כל ההצלחות המסחררות לא נטעו בליבו של מיודענו כל גאווה או רגש של התנשאות. הוא נשאר אותו אדם צנוע כפי שהכירוהו בבית הספר של חיים שלם או במשרדיהם של יודאג׳ון ייני ועו״ד גראסי. אחת הדוגמאות לענוותנותו של עו״ד שלם היא אולי זאת שמעולם לא נראה על דש בגדו כל אות, סמל

או מדליה, אף על פי שהיה האדם שזכה ליותר אותות ועיטורי כבוד מממשלות שונות בכל המזרח, באותה תקופה: אות לגיון הכבוד, אות כבוד של הכתר האיטלקי, מסדר ליאופולד מבלגיה, מסדר סן מוריץ, קצין מסדר האפיפיור, מסדר פראנץ־יוזף, אות כבוד של הכתר הגרמני, מסדר הולנד, מסדר סן־סוב'ר של יוון, סן־סיריל מבולגריה, מיגוסלביה, מבלי לפרט את אותות הכבוד של טורקיה.

הוא היה חדור תמיד בהכרה עמוקה של מילוי התפקיד עד תומו, ובזה מצא את סיפוקו העיקרי. שאלת ההכרה וההערכה לשרותו, הכבוד או אפילו התשלום הכספי, אלה באו במקום האחרון.

ראוי לציין את מסירותו ואהבתו המיוחדים של עמנואל שלם לחוג המשפחה. הוא העריץ וכיבד את אמו בצורה הנוגעת ללב. בכל בוקר היה סר לראותה, לשאול לשלומה ולקבל את ברכתה. תחושה משפחתית הדוקה ויחס חם היה לו כלפי כל בני משפחתו, יהיו אלה בניו, נכדיו או קרובים אחרים.

עמנואל שלם היה אדם שבנה את עצמו. הוא היה דוגמא של אוטו־דידאקט במובן החיובי ביותר של המילה. הוא צמצם את פעילותו הרוחנית לשטח היורידי, ואכן בשטח זה הוא הגיע לדרגה שמעטים הגיעו אליה. הוא הקדיש לשטח זה כל אונו ומרצו ולא ניתן לו להקדיש תשומת לב לכל הנוגע לעבר ההיסטורי ולמסורת של היהדות הספרדית.

אולם באשר לחיי היום־יום, הרי הוא לא חדל גם יום אחד מלשרת את הציבור הרחב ללא הבדל דת או גזע, ובמיוחד את אחיו היהודים. הוא פעל פעולות ציבוריות וסוציאליות רבות, ואגודות הצדקה קיבלו בקביעות את שירותו ותרומותיו. צעירים רבים חייבים לו את הדרכתו ועצותיו הנבונות, ואנשים רבים אף חבים לו את מצבם הסוציאלי הטוב. כל הפעולות הללו עשה עו"ד שלם בפשטות מופלאה, ולעיתים אף נדמה כאילו הוא הוא החב להם טובה ותודה. האם יש הוכחה אצילה יותר להמחשת האידאל של היהדות הספרדית?

(שמואל סעדי הלוי)

1 [מתוך רשימה שהתפרסמה לרגל מלאת שמונים שנה לעמנואל שלם, ב־1938, בעיתון "לה אקסיון"].

2 [היה אז מעמד של "אישביתירינ'י" — מין מתווך בעל נסיון משפטי, שהופיע במחלקות הממשלתיות השונות בשם לקוחותיו].

מירקאדו יוסף קוב'ו ז"ל

נולד בשנת תר"ל (1870) בשיריס, ליד שלוניקי, לאביו יוסף ולאמו לונה. סיים לימודיו בבית הספר התיכון הממשלתי הטורקי בעירו בהצטיינות גדולה וידע על בוריין את השפות טורקית וצרפתית. מצעירותו התמסר להוראה, ושימש לאחר מכן כמנהל בית הספר „כל ישראל חברים" בשיריס ובקאוואלה.

בתרס"ט (1909) עזב את עיר מולדתו והשתקע עם משפחתו בשלוניקי. כאן כיהן כמורה לצרפתית ותולדות ימי ישראל בבית ספר "אלשיך" ואחר כך בביה"ס "פינטו", ובבתי הספר של הקהילה, וכן הרצה בסמינר למורים ורבנים "אור החיים", מיסודו של הנדיב חיימוג'ו קובו.

במשך תשע שנים מתרצ"א עד ת"ש (1931—1940) הרצה על היהדות ותולדות ימי ישראל בחוג מיוחד לסטודנטים של בתי ספר גבוהים והאוניברסיטה היוונית של העיר, וכן לקהל הרחב — בשעורים והרצאות ב„בני ברית" ואגודות ציוניות רבות. לשיעורים הלו יצאו מוניטין בשל עושר הידיעות שהקנה לתלמידים ובשל הבקיאות והשכלתו היהודית והכללית הרחבה שהופגנה בהם.

בשנותיו האחרונות הוא הפיץ את עקרונות היהדות, הטיף לקיום המצוות המעשיות, לדביקות במוסר וביראת ה', גם בדרשותיו בבתי הכנסת.

בהיותו בעל הכרה דתית לאומית עמוקה, מושרש במסורת היהודית וידיעת ערכי התורה, הקדיש לחינוך ולהפצת קנינינו המקודשים את כל מרצו וכוחו המעולים. היה ציוני נלהב, הצטרף להסתדרות „המזרחי" ביוון ותרם מכשרונותיו הספרותיים לחיזוק הרוח והלאומיות על ידי הרצאותיו המתובלות במאמרי חז"ל וברעיונות הלקוחים מהספרות התלמודית והרבנית.

כתב ודיבר בסגנון מזהיר, מקורי וציורי, בלשון בהירה ועסיסית. חיבר שירים ומנגינות למחזות היסטוריים כמו "אסתר" עבור החוג הדראמטי של המזרחי. היה בעל נפש פיוטית טהורה ותמימה, והפיח בנאומיו רגשות של אמונה חזקה ביעוד ההיסטורי של

עמנו ובתקומת ישראל בארץ ישראל.

התעניין בפולקלור הספרדי וברומאנסות הספרדיות, פרסם מאמרים רבים על נושאים ספרותיים, היסטוריים וציוניים בעיתונים ו־בכתבי העת של שלוניקי, בצרפתית: ב־"ז'ורנאל דה סאלוניק", "לי פרוגרי", "לינדי־פאנדאן", "לה וולונטי", ובלאדינו: "לה אי־פוקה", "אל מכביאו", "אל פואיב'לו", "אק־סיון" ובכתבי העת של המזרחי "אל ג'ידיו", "לה נאסיון", "ישראל", וכן, בשבועון הציוני בצרפתית "לאורור", שיצא לאור בקושטא ובקהיר ע"י לוסיין שוטו, קרובו, במשך שנים רבות. כן כתב רשימות שיצאו כחוברות מיו־חדות ב"ביבליאוטיקה די לה פ'אמיאה ג'ו־דיאה" (ספריית המשפחה היהודית). כאשר בא הסופר הספרדי קאפאלירו לשלוניקי ב־תר"ץ (1930) להשמיע הרצאות על ספרד, הוא התיידד עם קוב'ו וקיבל ממנו מאמרים על יהודי שלוניקי בשביל "גאזיטה ליטירא־ריה די מאדריד".

הוא חיבר מונוגראפיה היסטורית של קהי־לת שיריס (שיצאה לאור ע"י המכון לחקר יהדות שלוניקי בתל־אביב) והשאיר בכתו־בים הרבה רשימות והרצאות על יהודי שלו־ניקי, ווריה (קאראפ'ריה) וקאסטוריה, ששתים מהן (על יהודי פורטוגאל בשלוניקי, ועל כתובות בית העלמין הישן, מתפרסמות בספר זה).

עזבונו הספרותי נשמר תוך מסירות גדולה ע"י גיסו דוד סאפורטה ז"ל, גם בשנות ה־מלחמה והשואה, והובא על ידיו לארץ.

למירקאדו קוב'ו היתה נפש של חוקר מ־צד אחד ונפש של משורר מצד שני, והדבר ניכר בכל עבודותיו. לקורא את חיבוריו ו־הרצאותיו נדמה כי סופר בעל עט מבורך מספר לו סיפור דימיוני כדי לשעשעו, אך המעיין בדבריו בכובד ראש יראה כי לא סטה כמלוא הנימה מאשר נודע לו מהמקו־רות ההיסטוריים, והתמונה שהוא מצייר — בין של התקופה שעליה הוא מספר ובין של גיבוריה — אין נאמנה ממנה.

קוב'ו האידאליסט, המסאי, הנואם, המורה, הדרשן, החוקר והמחנך, חי תמיד במצב כל־כלי לא מזהיר. נפטר בשנת ת"ש — 1940 בשלוניקי.

(דא"ר)

מירקאדו קוב'ו עם משפחתו

Mercado Covo con su famiya

הרב"י חיים חביב זצ"ל

ר' חיים חביב

Harbi Haim Haviv

קהילת שלוניקי, מנתה לפני פרוץ השואה כ־60 אלף נפש. קהילה זו לא ידעה מנהיג דתי או חילוני במשך שלושים השנים האחרונות, שנהנה מהערכה כה כללית של הציבור, כמו רבי חיים חביב זצ"ל. עשירים ועניים, דתיים וחילוניים, ואף מנהיגים קומוניסטים וגויים, כולם ללא יוצא מן הכלל גילו כלפיו יחס של יראת כבוד. הדבר לא נבע ממעמדו כממלא מקום הרב הראשי (תפקיד שמילא במשך למעלה מ־15 שנה) אלא בעיקר בגלל אישיותו; הוא היה בקי באופן יוצא מן הכלל בספרות התלמודית, אציל נפש, צדיק, שגילה מסירות רבה לטובת הזולת. הוא שימש, לציבור כולו, דוגמא ליושר ולמידות טובות והוסיף כבוד למשרתו הרשמית.

ר' חיים חביב נולד בשלוניקי בשנת תרמ"ב (1882), למשפחה מיוחסת שאבותיה הגיעו לשלוניקי מספרד אחרי הגירוש, בשנת רנ"ב (1492). מקרב משפחתו יצאו במשך הדורות רבנים חשובים ורופאים בעלי שם; אביו ואחיו הבכור היו במשך שנים רבות דיינים בבתי הדין של הקהילה. לאחר שסיים את לימודיו היסודיים בתלמוד תורה, השלים רבי חיים חביב את חינוכו הגבוה בישיבת „בית יוסף", שהיתה בזמנו מרכז מפורסם של חינוך עברי ותורני בכל המזרח הקרוב. הוא רכש, בנוסף לחינוך תורני, גם השכלה כללית; למד מתימאטיקה, הנהלת פנקסים, טורקית ואיטלקית, ובגיל מבוגר יותר — גם יוונית. אבל, את חייו הקדיש ללימוד התורה, תלמוד ופוסקים, ונעשה אחד מגדולי החכמים בעיר. את תורתו לא עשה קרדום לחפור בו, מטרתו היתה להתמסר לחינוך ולעשות צדקה. כיון שהיו לו ידיעות מושלמות בהנהלת פנקסים, טיפל שנים רבות בעריכת החשבונות ובניהול המעשי של חברות צדקה וחינוך שונות.

לאחר עזיבתו של הרב הראשי ר' בן־ציון מאיר חי עוזיאל זצ"ל, שחזר לארץ ישראל, ולאחר פטירת הרב עמנואל ברודו זצ"ל, שמילא את מקומו, נבחר רבי חיים חביב פה אחד, בהצבעה חשאית של מועצת הרבנות, לממלא מקום הרב הראשי של שלוניקי. ללא ספק, הוא יכול היה למלא אף תפקיד של רב ראשי, ולא היה צורך להביא אדם מחוץ לגבולות יוון לתפקיד זה. אבל, רבי חיים חביב, מעולם לא רצה להתמנות כרב ראשי, בגלל הצד הייצוגי הכרוך במשרה זו, והמחייב שמירה על כללי הטקס ונימוסי דיפלומטיה, שלא היו לרוחו. עם זאת, למרות שלא היה לו התואר הרשמי של רב ראשי, הוא מילא תפקיד זה באופן מעשי. הדיינים בבתי הדין בשלוניקי, לא היו מוציאים שום פסק־דין בלי להיוועץ בו. במשך שנים רבות הוא שימש בוחן ראשי בבית המדרש "בית יוסף" ומאוחר יותר בישיבת "אור חיים", וגם בבתי־הספר היהודיים של הקהילה. הוא ניהל התכתבות חשובה ותדירה עם רבנים חשובים, גם מחוץ ליוון, ששיגרו אליו שאלות וביקשו את פסקיו. הוא היה חכם ובעל הבנה עמוקה, ובמלים מעטות ידע לשכנע את בני שיחו, והשכיל למנוע התעקשות וכעס. כשהביאו בפניו בעיות של סכסוכים משפחתיים ומסחריים או ענייני בוררות קשים, ידע תמיד למצוא דרך להסדיר אותם במהירות, לשביעות רצונם של הצדדים. סייעה לכך האמונה השלימה של בעלי הדין ביושרו ובכוח שיפוטו של הרב. רבי חיים חביב, שיתף פעולה עם יוסף נחמה ז"ל, ההיסטוריון השלוניקאי, ועזר לו בחיבור מחקריו וספריו ההיסטוריים ע"י שמצא ודלה בשבילו הרבה עובדות מתוך ספרי השאלות ותשובות של רבני שלוניקי.

✡

מעולם לא היה איש מפלגה, אך היתה לו השפעה רבה על המפלגות. היו לו ידידים עשירים רבים מחוץ ליוון, ששלחו לו לעיתים קרובות מאוד סכומי כסף נכבדים כדי לעזור לעניים. והוא, בלי להכות בתופים ולתקוע בחצוצרות, היה עוזר לנצרכים האמיתיים, שלא היו רגילים להושיט יד ולבקש עזרה בשעת צרה.

גם לאחר שוועד הקהילה בחר את ד"ר קורץ, שהוזמן מברלין, כרב ראשי לשלוניקי, היה ר' חיים חביב נחשב בעיני כל בני הקהילה לרב הראשי האמיתי.

להלן שני סיפורים המעידים על אופיו ו־מעשיו:

באחת השבתות, הועבר בחיפזון יהודי עני ומרוד לבית החולים העירוני, לצורך ניתוח דחוף. הנהלת בית החולים סירבה לקבלו ללא תשלום, ואישור מטעם הקהילה על מצ־בו הכספי הקשה, לא היה בידו. כשנודע ה־דבר לר׳ חיים, הוא שלח את אחד ממכריו הנוצריים למנהל בית החולים העירוני, ל־הסביר לו שבשבת אי־אפשר להוציא את האישור הדרוש. תחת זאת, הוא — הרב ה־ראשי — מוכן להופיע בפני מנהל בית ה־חולים, שהיה במרחק 3 ק״מ מביתו, ולאשר בעל־פה שהחולה אכן עני הוא. מנהל בית החולים האמין לשליח והיהודי החולה נותח בלי שיהיה צורך בהופעת הרב.

אחד מחבריו הוותיקים בשלוניקי, סיפר לי את המעשה הבא: פעם, בצעירותו, מסר רבי חיים את נעליו לסנדלר לתיקון, והוסכם שכעבור יומיים יבוא לקבלם. בגלל מצב בריאותו, לא יכול היה ר׳ חיים לבוא אל הסנדלר אלא כעבור שבועיים. והנה מודיע לו הסנדלר, שנעליו אמנם תוקנו, אך אין הוא יכול להחזירן לו מכיוון שחנותו עלתה באש יום קודם לכן. ר׳ חיים לא רק שלא התרעם, אלא שילם לו שכרו עבור תיקון הנעליים...

✶

כשעלה היטלר לשלטון בתרצ״ג (1933), דיבר הרב חביב באחד מנאומיו הפומביים, על מצבם הטראגי של יהודי גרמניה וציין כי „ההיטלריזם הינו פשיטת הרגל של התר־בות האנושית״. איש לא יכול היה אז להעלות על דעתו שאמנם, כעבור שנים ספורות, יביא ההיטלריזם חורבן ליהדות אירופה, וישים קץ לקהילת שלוניקי המהוללה. בין קרבנות החיה הנאצית היה גם רבי חיים חביב עצמו. הגרמנים כלאוהו בגיטו ״בארון הירש״ ב־שלוניקי ושרפו שם את ספרייתו שכללה ל־מעלה מ־3,000 ספר, וביניהם היה גם ספר שאלות ותשובות ודרושים שלו שהיה עדיין בכתב יד. היה זה חיבור ששקד עליו ארב־עים שנה בחיבה מיוחדת. בגיטו, סבל מאוד בראותו את אחיו היהודים מוכים, נרדפים ומגורשים. האחראי על הגיטו, נאצי רשע, נתן לר׳ חיים חביב פקודה לטאטא את ה־רחובות, מתוך רצון לשבור רוחם של המעו־נים, יהודים ויהודיות, בלי להתחשב בעונש הצפוי להם מן הנאצים, מיהרו ולקחו את המטאטא מידו, אך הוא סירב באמרו: „הש־פלה ועלבון אלו ישובו לחיקם של הרודפים את החפים מפשע״. עליו אפשר לומר את שהעיר פילוסוף יווני עתיק על עצמו: „יכו־לים אתם להרגני, אך אינכם יכולים להר־גיזני״.

רבי חיים הומת במשרפות של אושוויץ בידי הנאצים, יחד עם אשתו ובתו הצעירה בת השמונה־עשרה, מטילדה. ניצולי המחנות מספרים שמטילדה עבדה כפועלת שחורה ב־מחנה, ובשעות הפנאי היתה מעודדת ומחזקת את חברותיה.

יוצאי שלוניקי המתגוררים בחיפה, הקימו בקריית־אליעזר בית כנסת מפואר בשם ״הי־כל רבי חיים חביב״.

עיריית ירושלים אף היא קראה רחוב ב־קרית יובל על שמו לזכר אישיותו ופעלו לטובת קהילתו.

✶

כשעולה לנגד עיני דמותו האצילה של הרב הגדול ר׳ חיים חביב זצ״ל בעל התכונות התרומיות, דבקותו בתורה ובמצוות, יושר ליבו, ענוותנותו המופתית, הליכותיו הנעי־מות, מקובל, מכובד ורצוי על הבריות, אשר באורח חייו הפשוטים והצנועים שימש מופת ודוגמא לצאן מרעיתו — אני יכול להגיד בבטחה שהוא היה סמל חי של קהילת שלו־ניקי המפוארת.

ר׳ חיים חביב היה החוליה האחרונה ב־שלשלת רבנים מפורסמים ששימשו בקודש בקהילה זו במשך דורות רבים ובמותו ב־משרפות אושוויץ יחד עם אחיו בני קהילתו, נסתם הגולל על קהילת שלוניקי, שהיתה עיר ואם בישראל.

(חיים א׳ טולידנו)

ר׳ משה יוסף טאזארטיס ז״ל

נולד ב־תרל״ה (1875) בשלוניקי, ונתייתם מאביו הרב יוסף טאזארטס בשנתו הי״ג. למד בתלמוד תורה ובישיבות, והוסמך לרב. מ־צעירותו התחיל להורות בתלמוד תורה הגדול. היה יד ימינם של הרבנים רבי יעקב מאיר ורבי בן־ציון עוזיאל, שכיהנו בתור רבנים ראשיים בעיר. שימש כמורה לעברית ויהדות בבית־הספר של כל ישראל חברים. למד ב־כוחות עצמו איטלקית, צרפתית וערבית ו־שימש כמורה גם בבית הספר האיטלקי, שרוב תלמידיו היו יהודים.

הוא היה דרשן מהולל ודרשותיו בכמה בתי כנסת בעיר ובייחוד בבית הכנסת ״קיי־אנה״ משכו קהל עצום מדי שבת בשבתו. כאשר הרב בן־ציון עוזיאל עזב את העיר לקבל את הרבנות על ת״א, הציעו לו את משרת הרב הראשי, אך הוא לא ניאות לקבלה. אולם הסכים לקבל מינוי של דיין.

הרב טאזארטס היה מעורב עם הבריות וביחסים הדוקים עם פרנסי העיר ונכבדיה, אך תקיף בדעותיו. למשל, הרב הראשי ד״ר קורץ רצה להכריח אותו להחליף את הרדינ־גוט האירופי שהיה נוהג ללבוש, בגלימת רבנים כיתר רבני שלוניקי (אף כי ד״ר קורץ עצמו הלך לבוש אירופית), ואסר עליו לשמש בתור רב. הוא לא נכנע לצו ד״ר קורץ, ש־השלים לבסוף עם המציאות.

חיבר ופרסם שירים שונים בחתימה ״המבי״ט״ (ר״ת: משה בן יוסף טאזארטס), ב״לה איפוקה״, ״איל אב׳יניר״, בירחון ״רי־ביסטה פופולאר״ ובבטאונים אחרים, על נושאים דתיים ולאומיים.

ביקר בארץ בשנת תרצ״ד והשקיע כסף במגרשים. הוא נספה בתש״ג ביחד עם עשרות אלפי יהודי שלוניקי, במחנות המוות בפולין.

(אש״ר)

ברוך בן יעקב ז״ל ׳

ברוך בן יעקב, תלמיד החכם, המשכיל המושלם, שאינו מחשיב את ערך עצמו ומת־בודד בפינתו, נולד בשלוניקי בשנת תרמ״ו (1886), למד בתלמוד תורה שהיה אז במלוא פריחתו בהנהלתו של הפדגוג הידוע אוטולנגי, והמשיך בלימודיו בבית המדרש ״בית יוסף״ בו הוא רוכש לא רק ידע תלמודי אלא גם השכלה כללית. אף על פי כן הוא רחוק מל־הסתפק בהשגיו; הוא מקדיש תשומת לב מיוחדת לקריאת ספרות כללית המיועדת לכיתות התיכון, והצרפתית אשר למד מקילה עליו את ההשתלמות בלימודיו הכלליים. אך הדבר אשר משך אותו ביותר הוא ההיסטוריה של עמו. הוא קורא ולומד במסירות את גרץ בתרגומו של שפ״ר, דובנוב ואחרים, ומגיע לידיעה כמעט מושלמת של דברי ימי ישראל.

עם קבוצת חברים הוא מייסד בשנים הראשונות של המאה את אגודת ״קדימה״, במטרה להפיץ את השפה והספרות העברית, ולהם שם — ספריה עברית עשירה.

כמורה בתלמוד תורה הוא ממלא חובתו במסירות, אולם הוא אינו מסתפק בכך אלא מקבל על עצמו לערוך חקירות היסטוריות בשביל ועד הקהילה של שלוניקי, וממשיך בדרכם של ר׳ יהודה נחמה ור׳ דוד פיפאנו, אשר ניסו ידם בכתיבת פרקי היסטוריה של יהודי העיר, קהליה ורבניה. הוא צולל לשם כך בים ספרות השאלות והתשובות של רבני העיר כדי לגלות בהם מקורות היסטוריים, הוא מבלה את זמנו הפנוי בבית העלמין היהודי הגדול, מעתיק כתובות ואוסף פרטים לפרטים, שמתוכם הולכת ומתגלה מסכת ה־עבר הדראמאטי של הקהילה, ובעיקר תמונה מושלמת של הקהלים השונים והמיוחד לכל אחד מהם, מאז ייסודם.

אחריו ימשיכו יצחק עמנואל, מיכאל מול־כו, ואחרים, אשר יהפכו את תולדות שלוניקי לנכס בעל ערך מדעי. בו בזמן מוציא הוא לאור ספרי לימוד שונים לתלמידי תלמוד תורה, ומפתח התכתבות עניפה עם אישים יהודים, בעיקר עם מאקס נורדאו (בקשר ל־אנוסי ספרד), ומשגר מאמרים לעיתונות העברית בוורשה ובארץ ישראל.

כן כותב הוא שירים ופזמונים המולחנים ונכללים ברפרטואר של מקהלת ה״פייטנים״ ״נעים־זמירות״, שהיה ממייסדיה ושרה ב־בתי כנסת שונים בעיר. הוא דרשן עממי ומבוקש בבתי הכנסת ומרצה על ההיסטוריה היהודית ב״בני־ברית״ ורבים באים לשמוע הרצאותיו ודרשותיו המשאירות רושם עז על מאזיניו. אף כותב הוא עשרות רשימות ופר־סומים היסטוריים בעיתונות הזמן בשלוניקי, וכן את הערך ״שלוניקי״ ב״אוצר ישראל״ של אייזנשטיין.

ללא אמצעים כלכליים עצמאיים חי הוא עם משפחתו ממשכורתו הצנועה כמורה תל־מוד תורה. הריהו אידאליסט צנוע כחכמי התלמוד בזמנם. יש לו רק מטרה אחת בחיים: ללמוד ולהעשיר ידיעותיו. הוא טיפוס המת־מיד היהודי המסורתי, אולם יחד עם זאת הוא גם ציוני נלהב. על אף כשרונותיו נחבא הוא אל הכלים, ואינו קופץ לעמוד בראש. תמיד הוא בורח מן הכבוד ומעדיף לחסות בצילם של תלמידי חכמים ומשכילים.

בשנים תרצ״ב ותרצ״ג (1932—1933) הוא מוזמן לפורטוגאל בכדי לחקור את חייהם של האנוסים בארץ זו, אשר לאחר שנים רבות חפצים לחזור למסורת אבותיהם. אחרי ביצוע שליחותו במסירות מרובה הוא חוזר לשלוניקי, אך מדבר מעט עליהם. הוא מעדיף לשמור על סודותיהם פן יזיק להם הפרסום [2].

ברוך בן יעקב נאסר ע״י הנאצים באביב של השנה הנוראה תש״ג (1943) יחד עם רעיתו, בנו ובתו (בת אחרת ושני בנים עלו לארץ וחיים בתל־אביב), ומצא את מותו ב־בירקנאו.

ברוך בן יעקב (יושב באמצע) בחברת בארוס באסטו ויתר פעילי צאצאי האנוסים בליסבון

Barouh Ben Yaacov con un groupo de Marranos

Poesia composada por Barouh Ben Yaacov

שיר זהב

למלאת שמונים שנה לרבנו הגדול ראשון לציון
מוה״רר יעקב מאיר שליט״א נרו יאיר

רנה ותפלה ישאו מכל אפסים
בקל המון חוגג יעלזו שבעתים
נר ישראל ונאונו לחג יובלהו
ויספרו בעוז מפעלות חייהו
ינון שם יעה״ב המאיר לארץ
עדר צאנו נהל יעמד בפרץ
קהלת ישראל בשאלוניק שמו יעריצו
ברנשי קדש רובי חסדיו ימליצו

מי כמהו מורה, אוהב צדק ויושר
אבי יתומים, דיין אלמנות בכושר
ידו פשט לנכה יום, שאף פדות וישע
רוחו נדיבה, מואס עול ורשע
נרו יהל, ככבב על שמנו
יאיר יזהיר לעד, בתולדות עמנו

בשם ועד הסתדרות המזרחי
לארץ יון—הכזביר
ברוך בן—יעקב

---

1 לפי רשימתו של יוסף נחמה ב־ Voz Sefaradi, נובמבר 1967.

2 [למעשה היה בפורטוגאל בתרצ״א ופרסם על האנוסים ומנהגיהם רשימה רבת עניין בשנתון של ״המזרחי״ ״איל ג׳ידיו״ בפסח תרצ״א (1931). ראה גם ״מנורה״, ירחון בני ברית בקושטא, שנת 1931, עמ׳ 204].

ר׳ יצחק חסיד ז״ל, תקופתו ורבני דורו

יצחק חסיד נולד בשנת תרכ״ו (1866) לאביו ר׳ חננאל חסיד [1], שהיה דיין מפורסם בבית דינו של הרב הראשי ר׳ אשר קוב׳ו ואח״כ בבית דינו של מי שנתמנה אחריו ר׳ יעקב חנניה קוב׳ו. ר׳ חננאל הוריש לבנו כתבי יד רבים ועתיקים, אך הם עלו באש כאשר נשרף ביתו בדליקה העצומה שכילתה למעלה מאלפיים בתים יהודים בשלוניקי באלול תרע״ז (1917) וביניהם בתי כנסיות, ישיבות, בתי ספר וספריות.

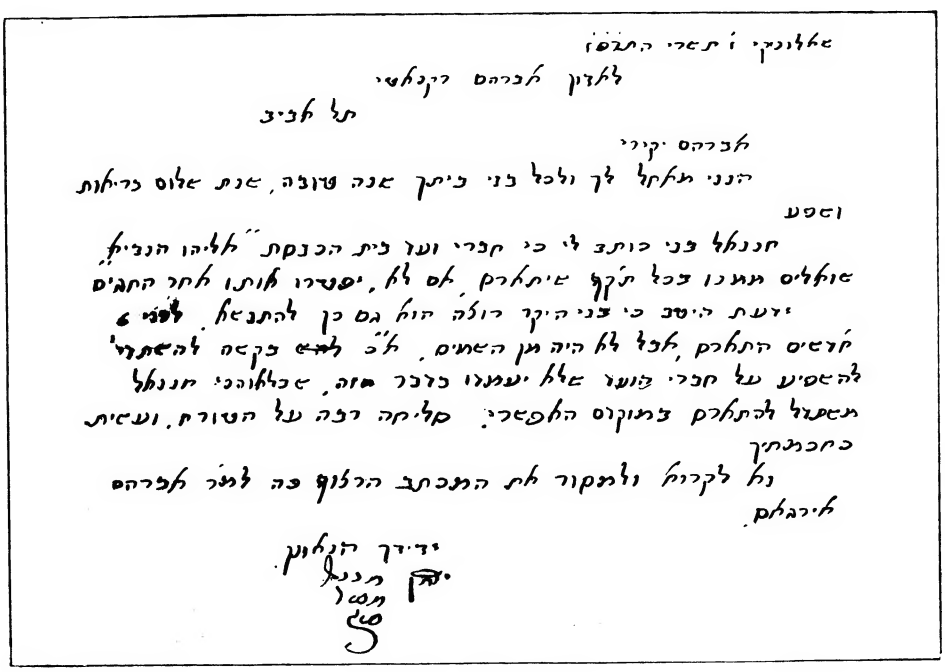
בילדותו למד יצחק בתלמוד תורה הגדול בעת שמנהלו היה יעקב משה אוטולנגי, ולאחר מכן קיבל תורה מאביו ומהדיין ר׳ חננאל הכהן בן ארדוט, שלימדו אותו גמרא ופוסקים.

כאשר התבגר המשיך ללמוד תורה בישיבה "סאיאס" (ע״ש מיסדה ח״ם שלום סאיאס, בעל ביח״ר גדול לסריגה [2]) וקיבל שם "קביעות" (מעין משכורת צנועה על לימודו היום יומי). כן דאג אביו לפרנסתו עד יום מותו בכ״ה באדר תרנ״ב (1892).

עם פטירת אביו היה ר׳ יצחק צריך לדאוג לפרנסתו בעצמו וכך נכנס לחיי המסחר.

✶

מלבד הבנקים היהודים הגדולים (בנק די סאלוניק, בנק אמר, וכו׳) היתה קיימת בשלוניקי אגודת חיסכון שמנהלה היה החלפן הידוע יצחק קאראסו. לאחר שהכיר את ר׳ יצחק הציע לו לקבל עליו את מישרת המזכיר של אגודה חדשה לאשראי אשר חשב לייסד בשותפות עם מספר חברים. ר׳ יצחק הסכים לקבל את התפקיד המוצע בתנאי שכל פעולות החברה תנוהלנה לא רק לפי החוקים והתקנות אלא גם לפי ההלכה; הוקמה ועדה של חמישה בעלי הון שהיו המשקיעים הראשונים, ביניהם יצחק קאראסו, משה קאראסו, יעקב שלם [3], ח״ם משה חסיד (אחיו של ר׳ יצחק), חיים כהן ואחרים. החברה התחילה לפעול בהון מספיק והצטרפו אליה חברים רבים. היא התפתחה והתקדמה יפה, בעיקר כאשר נודע כי יצחק חסיד הוא האחראי על כספי החוסכים. בסוף השנה הראשונה כבר הראה מאזנה ריווח נאה. ר׳ יצחק היה פיקח וחריף; פותר היה חשבונות קשים ומסובכים בעל פה; הוא הצטיין בנועם דיבורו והיה מקבל כל אדם בסבר פנים יפות — מידות אלו סייעו בידו למשוך אליו חוסכים רבים, ביניהם פועלים, סוחרים ואף "החכמים"

שאלוניקי ו׳ תשרי התרצ״ח
לאדון אברהם ריקנאטי
תל אביב
אברהם יקירי
הנני מאחל לך ולכל בני ביתך שנה טובה, שנת שלום בריאות ושפע
חננאל בני כותב לי כי חברי ועד בית הכנסת "אליהו הנביא" שואלים ממנו בכל תוקף שיתארס, אם לא, יפטרו אותו אחר החגים
ידעת היטב כי בני היקר רוצה הוא גם כן להתנשא. לפני [illegible] חדשים התארס, אבל לא היה מן השמים. ע״כ [illegible] בקשה להשתדל להשפיע על חברי הועד שלא יעמדו בדבר הזה, שבאלוהי׳ חננאל משתדל להתארס במוקדם האפשרי. סליחה רבה על הטורח. ועשית כחכמתיך
נא לקרוא ולמסור את המכתב הרצוף בה למר אברהם [illegible]
ידידך הנאמן
יצחק חננאל חסיד

מכתב בכתב ידו של ר׳ יצחק חסיד

Lettra de Rabi Itshac Hassid a Avraham Recanati, 1937.

שהביאו אליו את חסכונותיהם הדלים. בסוף השנה היה הריווח מתחלק בין החברים והכל נעשה עם קנין סודר ושטר כמו שכתוב בספר "נחלת שבעה".

ר' יצחק לא הפלה איש בעניני מימון. נשא ונתן בעניני הלוואות לא רק עם החוסכים הקבועים של האגודה או עם אנשי המסחר הידועים, אלא גם העניק הלוואות גם לאנשים שלא היה להם כל פיקדון באגודה — כמובן לאחר שחקר ועמד על טיבו ויושרו של הלווה. האגודה נתנה הלוואות של מאה ואף של מאתיים לירות בתקופה בה אפשר היה לקנות בסכום זה בית גדול.

הרב משה מלאך מבעלי העיתון "אל אב'ניר" (העתיד) שהופיע בשלוניקי, היה מיצר על כך שר' יצחק חסיד היה עסוק במסחר רוב היום. הוא הפעיל את מלוא כוח השכנוע שלו כדי להביאו לידי כך שיצמצם את פעילותו המסחרית לכמה שעות ביום. ואכן הוא הצליח לשכנעו והכניס אותו "לקביעות" חלקית בבית המדרש, תוך כוונה שבבוא הזמן יפרוש לחלוטין מחיי המסחר וימלא תפקיד חשוב בחיי הקהילה כרב.

מיום שר' יצחק חסיד נכנס ל"קביעות", גבר עוד יותר האמון בחברת האשראי ורבים הכפילו את פקדונותיהם ואף היו מפקידים בידיו, כספים לקניית בתים עד להעברתם במשרדי רישום הקרקעות. כך גם נוצר בלב רבים הרושם שר' יצחק חסיד היה בעליהם של בתים רבים.

★

אולם אט אט גבר בו הדחף לעסוק בתורה והוא הקדיש יותר ויותר זמן ללימוד. הדיין ר' עמנואל ברודו העסיק את ר' יצחק כמורה לתלמוד עבור שני בניו ר' יצחק ברודו, שהיה לאחר זמן מזכיר בית הדין ואח"כ דיין וח"ם מרדכי ברודו, שהיה שנים רבות חכם וחזן בבית הכנסת הגדול "בית שאול" (לאחר פרישתו של ח"ם בכור אסטרמוזה ובנו של ח"ם ישראל, החזן הידוע טובי סוסתיאל)[4].

ר' יצחק אף בהיותו ב"קביעות" המשיך לעבוד שעתיים ביום במשרד החברה מתרס"ה עד תרס"ח; בשנה זו הוא פרש לחלוטין אחרי שחילק לחברים את הדיווידנדות והרווחים.

בין התלמידים שקיבלו תורה מפיו היו: הרב גבריאל מונינה והחכם רבי דוד שאל-

ר' יצחק חסיד (יושב במרכז מימין)
בחברת דיינים, רבנים ועסקני המוסד "מתנות לאביונים"

Rabi Itshac Hassid en una
ceremonia en el Matanoth La'evionim.

תיאל, וכן סוחרים רבים שמהם נזכיר את יצחק קאראסו, אברהם ישראל, חיים כהן, וחיים עזורתי שהתמיד לבוא מידי שבוע בשבוע לביתו של ר' יצחק; היו גם כאלה שהיו בקיאים בתלמוד ובאו להעשיר ידיעותיהם אצלו, כגון הסוחר יצחק טבע ואחרים.

ר' יצחק זכה באהדתו של הרב הראשי ר' יעקב קוב'ו (נפטר ביום כ"ו בניסן תרס"ז) — ונהג לבקר בביתו מידי מוצאי שבת לאחר תפילת ערבית. באחת השבתות הבחין ר' יצחק בצעיר שנראה בן טובים, אשר טילטל כסאות מבית אחד לשני, כנראה כדי לערוך מחיבה במוצאי שבת עם חבריו. ר' יצחק הודיע על כך לרב קוב'ו והוא הזמין את הצעיר לבוא אליו למחרת — היתרה בו קשות והזהירו לבל יעשה זאת שנית. צעיר זה לא היה אלא שמואל לוי, בנו של סעדי הלוי, שלאחר זמן נודע כעתונאי מזהיר. הבאנו מקרה זה, דרך אגב, כדי להראות את קנאותו של ר' יצחק לשבת קודש ועד כמה השבת היתה מקודשת בשלוניקי בימים ההם.

בשנת תרס"ו נתמנה הרב יעקב מאיר לרבה הראשי של שלוניקי. לא עבר זמן רב והוא קירב אליו את ר' יצחק, — מאז, החל ר' יצחק ללכת מידי יום ובשבתות להתפלל בבית מדרשו של ר' יעקב מאיר.

עם מותו של הדיין ר' חיים מנשה (ראש השנה תרס"ט), נשארה כהונת דיין פנויה זמן רב. הועד הרוחני שהיה מורכב אז מהרבנים משה מלאך, יעקב שמואל, אשר שמחה, חנניה קוב'ו ובראשם ר' יעקב מאיר, החליט למנות את ר' יצחק לדיין על אף העובדה שרב חשוב וותיק אחר ציפה זה מכבר למינוי הזה.

לאחר זמן החליט הרב הראשי ר' יעקב מאיר למנות את ר' יצחק לדיין יחיד, כמרא דאתרא של הפרברים המרוחקים ממרכז העיר, בהם התגוררו כעשרת אלפים יהודים, כפי שהיה נהוג באותם הימים; אולם ר' יצחק סירב לקבל את המינוי משום שהתקשר בידידות עמוקה עם הרב ברודו שהזכרנו לעיל ונשאר עמו בבית דינו. הרב ברודו שרחש לר' יצחק חיבה והערכה רבה, לא נתן שום פסק דין ללא הסכמתו של ר' יצחק. לא עבר זמן רב ור' יצחק נתמנה כאחד מאבות בתי הדין בעיר.

כארבע שנים לפני הדליקה הגדולה של שנת תרע"ז, נפטר הרב של ישיבת ג'יניאו "באר יעקב" ר' יוסף הכהן פרחיה. חודשיים לאחר מכן, החליט ועד הישיבה למנות את ר' יצחק, שכבר נודע אז בידיעתו העמוקה בתלמוד, לראש הישיבה. בשם כל ה"יחידים" התייצבה בביתו משלחת ובראשה יצחק קאראסו הנודע, הסוחר אברהם ישראל ושמואל בן רובי ומסרה לו על החלטה זו.

בתום החודש הראשון מאז מינויו, התקיים טקס מיוחד בנוכחות כל היחידים, בו דרש ר' יצחק בענייני דיומא להנאת כל המשתתפים. לאחר שבועות אחדים החל להורות גמרא ליחידים, הן בשבתות לפני הצהרים והן אחרי הצהרים. בשעות הבוקר למדו עמו בין 22 עד 25 יחידים ביניהם חמישה סוחרים נכבדים. הוא חזר אחרי הצהרים ושנה עם חמשת הסוחרים האלה בלבד, שהיו להם ידיעות בגמרא, פוסקים והרמב"ם. לאחר השיעור נהג ר' יצחק לערוך מעין מבחן כדי לבדוק אם אכן כולם הבינו את הסוגיות; הוא לא ידע לאות בחזרה ושינון החומר הנלמד, עזר למתקשים ועודד אותם להמשיך ללמוד.

✶

כשהיו באים להתדיין בבית דינו של ר' יצחק, לאחר ששמע את שני הצדדים כהלכה, השתדל תמיד בפסק דינו לתת סיפוק לשני בעלי המחלוקת. שיטה זו היתה תמיד נר לרגליו והוא פעל לפיה גם במקרה בו היה מעורב הרופא המפורסם ד"ר שאקי, אביו של הפרופסור שאקי, שהיה אחר נסיעתו של ד"ר מזרחי, למנהלו של בית החולים הירש. ד"ר שאקי בא בעצמו אל בית הדין יחד עם "פאציינט" (לקוח) שהיה לו דין ודברים אתו. לאחר שמיעת הטענות ההדדיות הוצא פסק דין על יסוד פשרה שהשביעה את רצון שני הצדדים.

לעיתים נדירות הופיעו בבית הדין גם עורכי דין כדי להגן על שולחיהם. פרוזדור הכניסה לבית הדין שימש אולם המתנה לנזקקים שחיכו להזמנתם ע"י השמש להכנס לאולם המשפטים. היה אדם ושמו חננאל ברזילי שנהג לבוא מפעם לפעם לאולם זה ולהתעניין לסיבת בואו של כל אחד מהנוכחים ומה הבעיה שעליו להסדיר בבית הדין. חננאל ברזילי היה אדם בעל הופעה ואפשר לכנותו כחצי רב וחצי סוחר. לעיתים היה מצליח להסדיר בעיות קטנות ומחלוקות בין אדם לחברו מבלי שיכנסו לבית הדין. מרבית עורכי הדין התעסקו

בעיקר בבעיות משפטיות הקשורות בבתי הדין הממשלתיים. רוב בעלי הדין היה להם אמון רב דווקא בבית הדין, שפסקי דינו ניתנו ללא התערבותו של עורך הדין. בכל אופן היה מקרה שבו התייצב עורך דין וביקש לערער על פסק דין בשמו של שולחו. ר׳ יצחק חסיד, במלים קצרות הסביר את נימוקי פסק דינו וסיים את דבריו במלים אלה: "טרם ניתן את פסק הדין אנו רואים מול עינינו חרב פיפיות אשר אינה מתירה לנו לעשות דבר כל שהוא הנוגד את דת משה". עורך הדין הבין כי אין לערער על פסק הדין, בירך את הרב ויצא את פניו.

ומקרה אחר המורה על ההערכה המרובה שזכה לה בית הדין, אנו מביאים מתוך העתון "איל פואבלו" יום חמישי כ"ז שבט תרצ"ג (23.2.1933):

אשה אחת תבעה את בעלה לדין בפני בית משפט ממשלתי כדי שישלם לה מזונות. בית המשפט נעתר לבקשתה, הקציב לה מזונות למרות נימוקיו של הבעל. היא קיבלה רשות אף לעקל את נכסי בעלה. זה האחרון פנה לבית הדין וזה נתן פסק דין תורה הנוגד את פסק הדין של בית המשפט הממשלתי. הוא פנה איפוא שוב כשפס"ד זה בידיו וביקש את בטול צו בית המשפט. ואכן הוא זכה הפעם במשפט. בית המשפט הממשלתי הכיר בכך שזו בעיה משפחתית בין יהודים, ועל כן מצא לנכון לקבל את פסק הדין הדתי ולבטל את הצו הקודם.

ר׳ יצחק חסיד לא הסכים אף פעם לקבל דורונות ומתנות ולא הרשה לאשתו לקבל מת־נות משום איש, יהיה מי שיהיה. כמה פעמים קרה שבעלי דין או סתם אנשים הביאו לביתו מתנות, בקבוקי יין וכדומה, אך הוא היה מצווה לשלוח הכל בחזרה לבעליהם מיד.

ר׳ יצחק היה אדם סבלני מאד, לעתים היה ר׳ פנחס ברזילי, גם הוא אב בית דין, נכנס לבית הדין של ר׳ יצחק, שהיה מקבלו בכבוד ושואל אותו למטרת בואו. "יש לי היום שני בעלי דין" ענה ר׳ פנחס, "שניהם אלמים ואחד עקש מחברו. שמעתי טענותיהם יותר מפעם אחת, אולם אחד הצדדים אינו מרוצה מפסק הדין והצעקות והגערות ביניהם הן בלתי נס־בלות בשבילי. באתי לחדרך להימלט מעט מן הצעקות". בו בזמן עמד השמש ליד הדלת וחסם בעד שני בעלי הדין מלהיכנס פנימה. מובן שלבסוף היה עולה בידם להיכנס. ואז כל העניין היה נידון מחדש גם ע"י ר׳ יצחק חסיד.

ר׳ יצחק היה בעל מחשבה עצמאית ודבריו גלויים, ובשל כך, רחשו לו הבריות כבוד. שום דבר בעולם לא היה עוצר בעדו מלומר את האמת. בשנותיו האחרונות היה נשיא ועד הקהילה יעקב קאזיס מכנס את הישיבות בביתו. היה זה בשנים לפני תרצ"ב. על סדר היום עמדו גם עניינים של הועד הרוחני. ועד זה מנה שלושה חברים, ר׳ אשר שמחה, ר׳ משה מלאך ור׳ יצחק חסיד. בסוף הדיונים נתגלעו הבדלי השקפות בין הועד הרוחני לבין הנשיא קאזיס, ואי אפשר היה להגיע לידי החלטה. כידוע, פעמים רבות, כאשר התנגדו חברים לדעותיו של הנשיא קאזיס היה זה מאיים בהתפטרות. גם בישיבה זו הוא הזכיר שאם לא תתקבל דעתו — יפורק הוועד. לזאת ענו הנציגים, שאם עמדת הועד הרוחני לא תתקבל, הם כולם מוכנים להתפטר. לבסוף כל הענין סודר בשלום, וקאזיס לא התפטר. בין החברים שהשתתפו ועמדו על דעתם היה גם מר דוד פלורנטין. עם צאתם מן הבית אמר ר׳ יצחק: "היום עשיתם מעשה גדול וחשוב מאד כאילו הכנסתם ספר תורה להיכל".

✶

בשנים תרצ"ג—תרצ"ה היתה התעוררות בכל רחבי הגולה היהודית בעולם, אשר הביאה לזרם חזק של עליה לארץ ישראל. באותן השנים הגיעו לארץ כ־80,000 נפש, וביניהם גם יהודים רבים מיוון ובמיוחד משלוניקי, חלקם לשם ביקור גרידא וחלקם כדי להשתקע. באותם הימים הגיע גם ר׳ יצחק לארץ לשם ביקור. כאשר נודע הדבר לר׳ יהודה פרחיה יצא גם הוא להקביל את פניו והודיעו כי כל תקופת שהותו בתל־אביב הוא יוכל להתארח בביתו. למחרת בואו ביקר ר׳ יצחק בוועד הקהילה בתל־אביב אצל הרב הראשי ר׳ בן ציון עוזיאל אשר שנים מספר לפני כן היה רבה הראשי של שלוניקי. הרב עוזיאל החזיר לו ביקור גומלין בביתו של ר׳ פרחיה והצהיר בפניו שאם יחליט להישאר בארץ הוא יוכל להתמנות כדיין באחד מבתי הדין בתל־אביב. ר׳ פרחיה מצידו קיבלו ברצון רב בישיבה שלו בבית הכנסת אליהו הנביא ברח׳ לוינסקי. ביום ראשון לאחר חג השבועות ושבת עלה ר׳ יצחק לירושלים בלוית בנו הבכור ושם

פעמיו תחילה לכותל המערבי. משם יצאו לבקר את הרב יעקב מאיר אשר עוד בשנים הראשונות של כהונתו כרב ראשי בשלוניקי, מינה את ר׳ יצחק לדיין. לאחר המתנה קצרה יצא לקראתו הרב יעקב מאיר ומשהכיר את ר׳ יצחק חיבקו בחיבה רבה ובחיוך על פניו אמר לו: ״ר׳ יצחק אני רואה שהזדקנת מאד״ — לאחר מכן הוא הציגו בפני אב בית הדין ר׳ משה הלוי שהיה נוכח שם. לאחר ששוחחו ביניהם כחצי שעה, ליוה ר׳ יעקב מאיר את ר׳ יצחק, ומשם נסע לבית הרב הראשי ר׳ אברהם יצחק הכהן קוק זצ״ל. למרות שהרב קוק שכב אז חולה בביתו, משמשע כי הגיע הרב משלוניקי אזר כוח וקיבלו בכבוד רב. משסיים את ביקורו, חזר ר׳ יצחק תל־אביבה, שם שהה כחודש ימים ואז שב לשלוניקי. הוא חזר לכהונתו כראש בית דין וכהונה זו מילא עד לימים האחרונים של הגירוש ע״י הנאצים; חבריו לבית הדין באותם הימים היו מרדכי ברכה שמונה בתרצ״ח (לאחר שהדיין ר׳ דוד שאלתיאל נסע לאיטליה להצטרף אל בתו היחידה), רבי יצחק ברודו ואחרים.

✶

ר׳ יצחק היה פעיל במוסדות רבים. בין היתר היה ממנהלי ״קופת הגוביינות״ וקופת ״עץ החיים״. קופת הגוביינות היתה קרן עתיקה שהכנסותיה באו לה מהיטל של 10% על כל הירושות ו־2% על כל כתובה ונועדו: א) לג־מילות חסדים עם המתים כלומר כיסוי הוצאות קבורתם של עניי ישראל; ב) לעזרה ליתומות או נערות עניות ובנות תלמידי חכמים. אולם עוד לפני הדליקה של תרע״ז כבר לא היתה הקופה במצב מזהיר והכנסותיה לא הדביקו את קצב הוצאותיה. לתיקון מצב זה קבע ועד הקהילה בנשיאותו של יעקב קאזיס כי כל חתן חייב להעביר לקופה זו אחוז מסויים מסכום הנדוניה שקיבל. קופה זו התקיימה עד שנת תש״א.

קופת ״עץ החיים״ שגם בה היה ר׳ יצחק פעיל, נוסדה לפני תר״ס [5] ע״י ר׳ יעקב קוב׳ו ונוהלה בתקופה זו ע״י ועדה של חמישה רב־נים, ראש הדיינים ר׳ שמואל בנבנישתי, ר׳ משה מלאך, ר׳ אשר שמחה, ר׳ חנניה קוב׳ו ור׳ יצחק חסיד. עם מותו של הרב בנבנישתי נכנס לועדה אחיו ר׳ יעקב שמואל ומאוחר יותר ר׳ חיים חביב. עם פטירתם של ר׳ חנניה קוב׳ו ור׳ יעקב שמואל ועם עלייתו של ר׳ אשר שמחה לארץ־ישראל, נצטרפו לרבנים שנותרו הרב החכם רבנו בוטון שהשתתף בשנים האחרונות בוועד הרוחני וכן ר׳ יעקב חגואל, שהיה קודם לכן מזכיר בית הדין של ר׳ יצחק חסיד. ועדה זו היתה מתכנסת בישיבת ״בית יעקב ג׳יניאו״. הקופה היתה מעניקה לתקופת החורף פחם ועצים להסקה, לתלמידי חכמים וליהודים טובים שירדו מנכ־סיהם. מספר סוחרים תמכו בקופה זו ע״י תשלומים חודשיים קבועים כדי לעזור לרבנים הנצרכים. כשתלמיד חכם או רב היה נופל למשכב היה ועד הקופה דואג לשלוח לביתו רופא על חשבונו, מספק לו את התרופות ובמ־קרה הצורך היה שולח לביתו אדם כדי לטפל בו בשעות הלילה ולאפשר ע״י כך מנוחה לאנשי ביתו. עד תרע״ז היתה לקופת ״עץ החיים״ הכנסה מחנות בשוק ״מיסיר״ וכן מטחנה ב״פלאסה ג׳ודיאה״ מלבד הכנסה קבועה מנכסיו של הנדבן ר׳ חיימוג׳ו קוב׳ו.

ר׳ יצחק בהשתתפותו בניהול הקופה היה מתעניין בגורלו של כל אחד מהרבנים הנזק־קים ובפרט כשהיה חולה. הוא דאג שהרבנים, החברים בקופה, לא ייעדרו מן הישיבה ובפרט אותם שנימנו עם ״עשרה הבטלנים״ שאמרו תהילים יום יום בעד כלל האוכלוסיה היהודית.

✶

ר׳ יצחק נהג להתפלל מנחה וערבית במדרש קאראסו. בית מדרש זה היה הראשון שנבנה בשכונת ה״קמפאניאס״, עוד לפני שהגברת פ׳אקימה מודיאנו יסדה את בית הכנסת ״בית שאול״. בית המדרש הוקם מתרומת אסתר אשת ר׳ יצחק קאראסו ונחנך בראש השנה תרס״ג. בבית מדרש זה התפלל גם הרב ר׳ חיים חביב.

בשעות הבוקר, נהג ר׳ יצחק ללכת לבית הדין דרך רח׳ ואליסאריו. ביתו האחרון היה קרוב לכנסית ״איה טריאדה״. בשער הכנסיה עמד לו, בדרך כלל, כומר הכנסיה שהיה מקדם את ר׳ יצחק בשלום ובכבוד מידי עברו על פניו. היה זה באחד מימי אדר תרצ״ח, ר׳ יצחק חסיד חזר מבית הדין, כאשר לפתע הקיפה אותו חבורת תלמידים יוונים שצעקו לעברו מלות גנאי ולגלוג. ר׳ יצחק הוציא מפיו שתי מלים בלבד והמשיך בדרכו. באותו רגע נזדמן לשם כומר הכנסיה אשר הכיר את ר׳ יצחק ואת מעמדו. נכלם מהתנהגותם הבלתי הולמת של הילדים, הוא גער בהם,

הכניס אותם לתוך הכנסיה והוכיח אותם קשות. הם הביעו חרטתם והצטדקו באמרם כי לא ידעו אל מי הם נטפלו.

למחרת הופיע הכומר בבית דינו של ר' יצחק. לשאלתו של השמש, שלמה משה, שעמד בפתח בית הדין אמר לו הכומר: "ברצוני לראות את פני הנשיא ר' יצחק חסיד". שלמה משה הודיע לר' יצחק על ביקורו של הכומר. כאשר ר' יצחק שאלו למטרת ביקורו, הוא הבחין כי נלוו אליו שלושה ילדים וביניהם הכיר אחד מהם שהעליבו ברחוב. הכומר פתח ואמר: "באנו לכאן היות ואותם ילדים התנהגו בחוסר נימוס כלפי כב' ומבקשים סליחה ממנו". לאחר שהילדים השמיעו דברי התנצלות ור' יצחק מחל להם הוא הודה לראש הכנסיה על המחוה האצילי שעשה.[6]

✶

עד כיבוש שלוניקי ע"י היוונים בראשית תרע"ג, לא היה הבדל ניכר בין תלבושתם של הרבנים לבין אלו של החזנים והמוני העם סברו כי אלו ואלו רבנים הם. לעיתים כשאחד החזנים האלה לא התנהג כיאה לתלמיד חכם, הוא פגע ע"י כך בתדמיתם של הרבנים וזה גרם לחילול השם. אז החליט הרב יעקב מאיר להחליף לגמרי את תלבושת הרבנים בקבעו לכולם גלימות אחידות ומיוחדות, והדבר בא על תיקונו. החזנים לא היו רשאים ללבוש גלימות אלו אלא בשעה שהשתתפו בלויות יחד עם רבנים ודיינים; אולם היו מקרים שחזנים ניצלו הזדמנויות כאלה והיו ממשיכים ללבוש את גלימות הרבנים במשך כל היום. ר' יצחק חסיד שדאג ליוקרתם של הרבנים לא העלים עין מתופעות אלו ובכל מקרה כזה היה מזמין את החזן לבית דינו או לביתו והיה מתרה בו לבל ימשיך ללבוש גלימת הרבנים שלא בשעת לויה.

✶

בחוברת שיצאה לאור ביום 23 בנובמבר 1952, בשלוניקי ע"י יהושע פרחיה, מנהל בנק אוניון נסיונאל דה סלוניק לשעבר, על משפחת פרחיה ועל הרב יהושע פרחיה אשר יסד את המוסד "בקור חולים", מובאים דברי שבח על ר' יצחק חסיד. מן הראוי, לדעתנו, לסיים מאמר זה בהבאת קטע מהדברים האלה:

"רבי יצחק היה אחד האישים הבולטים ביותר ברבנות של ימינו. הוא היה בעל צדקות, רחמן, אבי יתומים ודיין אלמנות, חסיד ועניו, מעביר על מידותיו, ומקבל כל אדם בסבר פנים יפות, דיבורו בנחת, בשלוה וב־שמחה, נעים הליכות, מלבושו תמיד הדור, מתעסק בצרכי ציבור, פניו מאירות תמיד ומלאות חן וחסד. הוא היה מלומד גדול בנסיון החיים, ידיעותיו המקיפות, פשטות אופיו, צחוקו הטוב ונועם הליכותיו, הקנו לו מעמד מכובד ומיוחד בין רבני שלוניקי המעטירה".

ר' יצחק הובל למשרפות אושוויץ בירקנאו ושם הועלה באש המשרפות יחד עם כל עדת יהודי שלוניקי, הי"ד.

(חננאל יצחק חסיד).

• הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 ר' חננאל נמנה על יחידי ק"ק "איטליה ישן", והיה מצאצאי רבנים ודיינים. אחד מאבות אבותיו היה ר' חיים יצחק הכהן חסיד, מחבר ספר "אהל יצחק" (שו"ת על ארבעה טורים, חידושים על הרמב"ם ודרשות), חותנו של החכם השלם ר' יהושע הכהן פרחיה בעל ספר "ויקרא יהושע", ומצד אימו נכד לרב המפורסם ר' אליעזר המודעי.

2 400 עובדי ביח"ר זה היו מתפללים מנחה וערבית בגמר עבודתם בישיבה של בעל הבית.

3 אביו של עמנואל שלם, שעלה ארצה, וסבם של יעקב, אליהו, אלברט, משה ודוד שלם.

4 שם כיהן גם החזן המפורסם והבלתי נשכח שמעון עוזיאל ז"ל. אחריהם מילא כותב טורים אלה את מקומם כחזן בבית הכנסת "בית שאול". משם הוזמן לבולגריה כשליח ציבור. במשך זמן מה היה הסמינריסט אברהם ורסנו החזן בבית כנסת זה, תפקיד שעבר אחר כך לידידי הטוב דוד נחמה, החזן הנודע ששימש חזן ראשי בבית הכנסת "שושנה" בשכונת פלורנטין, מיום היווסדו.

5 [למעשה בשנת תרל"ד — 1874 ע"י אשר קוב'ו].

6 לפי העתון "אקסיון" י"ב באדר תרצ"ח.

דאוט אפנדי הלוי ז"ל[1]

בין היהודים הספרדים, בדומה לכל ציבור אחר, ישנם אנשים אשר במבט ראשון עושים רושם כבלתי פעילים, אולם לאמיתו של דבר עבודתם פוריה ויעילה; אנשים אלה עושים את מלאכתם בשקט ובצנעה ללא פרסומת רעשנית. דוד סעדי הלוי המכונה דאוט אפנדי, היה אחד מהם, ופעילותו החברתית השקטה ראוי לה שתתגלה ותפורסם ברבים.

בדומה לאביו[2] היתה לו נטיה ללימודים; הוא למד בעיקר מאתימאטיקה ולשונות. בתרל"ח (1878) בהיותו בן חמש עשרה שימש כבר כמתרגם בעיתון "לה איפוקה" שנוסד על ידי אביו; תרגומיו נעשו מצרפתית, איטלקית, טורקית ולאחר זמן — גם מיוונית. בשנה זו הציע המנהל הראשי של בתי הספר של כי"ח, לשלוח את "התלמיד המצטיין דוד" לפאריס, כדי לאפשר לו להשלים את לימודיו בסמינר למורים "אקול נורמאל אוריינטאל". אולם הוריו נאלצו לדחות הצעה נדיבה זאת משום שלא היה להם מתרגם אחר עבור ה"איפוקה". היתה סיבה נוספת לכך, והיא, שדוד היה צריך, כמאתימאטיקאי, לערוך ולתאם את הלוח העברי אשר בית הדפוס של אביו, סעדי הלוי, קיבל על עצמו להדפיס ולהוציא לאור. איש לא היה יכול לשער כי עבודה מסובכת ועדינה זו של קביעת תאריכי החגים ומועדים חשובים אחרים של השנה — של היהודים, של המוסלמים ושל שתי הכיתות הנוצריות היווניות — נעשתה ע"י צעיר בן שבע עשרה.

דוד (דאוט) לוי

Daout Levi.

✶

זמן מה לאחר מכן התקבלו דוד וחבריו ללימודים, עמנואל שלם וויטליס פ'אראג'י, כפקידים אצל המשפטן הנודע עוה"ד יהודה ייני. הוא לא נשאר שם זמן רב. הממשל האיזורי מינה אותו — בהמלצתו של עוה"ד ייני — כמנהל המשרד להוצאת דרכונים. לאחר מכן הוא מונה למנהל־משותף במשרד לעניינים מדיניים. כך הפך בתרמ"ב (1882) דוד סעדי הלוי — לדאוט אפנדי.

לא נספר את כל צעדיו בקריירה הרשמית שלו, רק נציין ששני תפקידיו המנהליים אותם הזכרנו קודם, איפשרו לו לדעת על כל האמצעים עליהם הוחלט בקושטא לנקוט כלפי האוכלוסיה האזרחית בעיר, אשר כללה אזרחים מוסלמים, יהודים, נוצרים ונתיני חוץ. לכל הנתינים הרבים והשונים האלה היו זכויות וחובות, פריווילגיות, תקדימים ונוהגים שונים, שבחלקם נבעו ממערכת ההסכמים שנעשו בין האימפריה העותומאנית לבין המעצמות האירופאיות השונות; תנאי הסכמים אלה היו שונים ביחס לכל מעצמה ולא קל היה להתמצא בכל פרטי הפרטים וההשלכות שנבעו מהם לגבי כל מקרה או לגבי איזור מסויים באימפריה הגדולה. מבלי לגלות סודות המדינה ומבלי להפר אפילו תקנה אחת מהתקנות שחלו על מילוי תפקידו — הוא ידע תמיד למלא את תפקידו הרשמי באמונה ויחד עם זאת עזר תמיד ככל יכולתו לאזרחים לשמור על זכויותיהם; בעצה ובתבונה רבה, ביעילות ובאמונה, שירת הן את המדינה והן את האזרחים בעת ובעונה אחת. בהיותו מחונן גם בטביעת עין חדה ותפיסה מהירה, הוא ידע לפתור בעיות קשות וסבוכות בקלות ובמהירות, וזאת לשביעות רצונם של הגורמים הממשלתיים.

באותם ימים, התנהגו הנציגים הקונסולריים הוותיקים של המעצמות השונות כאילו היו כל־יכולים, ומידי־פעם היו מעלים תביעות ודרישות דמיוניות ומוגזמות; התנהגותו של הקונסול הגרמני הכללי הר דוקטור מורדטמאן היתה ממש בלתי־נסבלת. הוא רצה למנוע את הקמתה של החברה "אולימפוס" (לייצור בירה) מתוך אמתלה שזה עלול להפריע ליבוא הבירה ממינכן. דאוט אפנדי

השכיל להוכיח ל"סוחר הגרמני הממולח" כי לא רק שלטענתו לא היה בסיס בנוהג הדיפלומאטי אלא שפיתוח תעשיה מקומית הוא דבר רציני וגורם חיובי להרחבת הקשרים והתנועה המסחרית. הקונסול הרוסי, יאסטרבוב עורר בזמן מלחמת רוסיה־יפן עניין עוד יותר מגוחך: הוא מחה נגד "הפגנות השמחה הבלתי מרוסנות של יהודי שלוניקי בכל פעם שצבאות רוסיה נוחלים מפלה" [3]. תשובתו של דאוט אפנדי על המחאה הזאת היתה בזו הלשון:

> "עמי המזרח מטבעם מביעים את שמחתם בצורה רעשנית והם משתמשים בכל מאורע של שמחה כגון: נישואין, ימי הולדת, ברית מילה, בר מצוה וכד', כדי לשמוח בחוג המשפחה או בפומבי; היהודים המרבים לפרות ולרבות עורכים מסיבות שמחה לעיתים קרובות יותר מבני עירם בני דתות אחרות, על כן יקשה מאד למצוא קשר כלשהוא בין מפלות הצבא הצאריסטי לבין החגיגות המרובות של היהודים".

ליאסטרבוב לא נותרה ברירה אלא לבלוע את הגלולה של דאוט אפנדי, ובייחוד משנודע האסון של שושימה שהביא למעשה לסיום מלחמת רוסיה־יפן. באותו לילה לא רק היהודים אלא כל העיר שלוניקי צהלה ושמחה.

דאוט אפנדי אהב בכנות את צרפת, מולדתו של מולייר; הוא הכיר תודה לקונסול צרפת מר דופ'ריש וראש משרדו מר נגיאר שבשנת 1905 תמכו תמיכה כספית בעיתון "לה ז'ורנאל דה סאלוניק" אשר נוסד ע"י סעדי הלוי ונוהל בידע ובכישרון על ידי בנו דאוט. משום כך הוא היה מאושר מאד כשניתנה לו ההזדמנות למנוע משני קונסולים של צרפת, ה"ה לואי סטיג ושובליאה, נקיטת פעולות שלא היו תואמות את מעמדם הרשמי.

✡

דאוט אפנדי לא שכח מעולם את עובדת היותו יהודי. פעמים רבות התערב אישית לטובת בני עדתו; מעולם לא הסכים שליהודי ייעשה עוול על היותו יהודי.

בשנים תרס"ג—תרס"ד (1903—1904), היתה לו הזדמנות להזהיר את ד"ר הרצל וע"י כך להפגין פעם נוספת את רגשותיו כיהודי. סיפור המעשה היה כך: הרצל נתקבל לראיון אצל השולטן עבדול חאמיד בקושטא. בתום הפגישה, נתן לו השולטן זוג חפתים יקרי־ערך. הד"ר הרצל סבר בתומו שזהו סימן שהשליט יתייחס באהדה לשאיפות הציונות. הוא היה גאה וקורן כולו כשהראה את המתנה הנ"ל, בעת שנפגש בוינה עם כותב שורות אלה [4]. באותו היום נסיתי בכל כוחי להפר את האשליה על כוונותיו של עבדול חאמיד [5] ולפקוח את עיניו של ד"ר הרצל ולהסביר לו שלא הבין נכונה את המדיניות העותומאנית, שהיתה מבוססת על הטעיה ועורמה. הפצרתי בו מאד לפעול בזהירות, בצנעה, בגמישות ומידי פעם לשנות את הטכסיסים כדי להפוך למציאות את הקריאה הנרגשת של כל יהודי בעל תודעה: "לשנה הבאה בירושלים". האם התרגשותי נגעה לליבו של הרצל? האם הוא זועזע? נראה לי שכן, כי ראיתי את עיניו הנוצצות של האידיאליסט הגדול כאילו נעשו לחות לפתע, ובאותה שניה ממש, נפלנו איש לזרועות רעהו כשדמעות זולגות מעינינו כאחים הכואבים את כאבה של ציון.

כשחזרתי לשלוניקי מסרתי לדאוט אחי על פגישתי עם הרצל בוינה, ומיד הראה לי את המברק שהגיע מקושטא:

> "הואיל והעיתון 'לה איפוקה' הדפיס את שמו של ד"ר תאודור הרצל, מנהיגה השנוא של הדוקטרינה הציונית הגורמת נזק לאינטרסים החיוניים של האימפריה, אני מצווה בזה להפסיק את הופעתו מיד".

דאוט אפנדי שהיה נרגש ונרגז מצביעות יועצי החצר של עבדול חאמיד, חכך בדעתו שעה ארוכה, שקל את העניין מבחינה מצפונית ולבסוף הגיע לידי החלטה אמיצה. הוא מסר לידי תרגום מדוייק וברור של המברק, והרשה לי להעבירו לידיעת הד"ר הרצל ולבקשו, להבא, להיות זהיר יותר. לאחר זמן מועט קיבל דאוט אפנדי מכתב מלא דאגה מד"ר הרצל ובו בקשה להמציא לו הסברים נוספים. אולם, לא עברו אחרי זה ימים רבים ולפתע הגיעה לאזנינו הידיעה המרה על פטירתו הפתאומית של הד"ר הרצל, מנהיגה האציל, האמיץ והישר של התנועה הציונית.

מכתבו לדאוט, שנכתב במכונת־כתיבה, נשא מספר סידורי; עובדה זו מוכיחה שהיה מיועד לתיוק בתיק בארכיונו הרשמי. על כן תמוהה העובדה שמקרה כה מעניין אינו מופיע בזכרונות שהשאיר הד"ר הרצל.

✡

נחזור לענייננו. המהפכה של "הטורקים הצעירים" משנת 1908 אשר נחום סוקולוב

לא העריכה אל נכון, אמנם שמה קץ לשלטון האבסולוטי של חאמיד, אולם אנשיה הנהיגו במקומו שיטות לא פחות אכזריות, שיטות אלו גונו בחריפות על ידי הפילוסוף הטורקי ריזה טאופיק ביי, בסדרת הרצאות שקויימו במרכז האגודה של התלמידים לשעבר של האליאנס בשלוניקי.

ועד ה"איחוד וקידמה" של "הטורקים הצעירים", מתוך נימוק רשמי של הזרמת דם צעיר, החל בטיהור המנגנון הממשלתי, אשר מגמתו האמיתית היתה סילוק כל הפקידות הלא מוסלמית. קשה לתאר את התוהו ובוהו שהשתרר עקב זה במנגנון הממשלתי שפעל עד אז ברציפות במשך דורות, והיו לו צדדים חיוביים לא מעטים. טיהור זה פגע גם בדאוט אפנדי ; למרות שבמשך עשרים וחמש שנות כהונתו תרם רבות למדינה, הוא הוצא לפנסיה ללא שהיות.

✶

אולם הרחקתו משירות המדינה הביאה תועלת רבה לקהילה היהודית של בירת מא־קדוניה עם התמנותו למנהלה האדמיניסטרא־טיבי. קהילה זו היתה אז הקהילה היהודית הגדולה ביותר בעולם בהשוואה למספר הכללי של תושבי העיר, היו בה 80,000 יהודים בתוך מספר כללי של 120,000 תושבים ; בית העלמין ההיסטורי שלה היה הגדול והעתיק ביותר ומתחת למצבותיו היו קבורים אישים דגולים שתרמו רבות הן בשטח הדתי והן בשטח החילוני ושחיו ופעלו בעיר הזאת במשך כאלפיים שנה. יש לציין כאן שבתקופה בה אנו עוסקים — בין תר"ס לתרס"ח (1900—1908), היתה קהילת שלוניקי מנוהלת בצורה די פרימיטיבית, אף כי חברי ועד הקהילה היו אנשים ישרים מלאי רצון טוב, היתה חסרה להם שיטתיות בעבודה ; הם היו עבדי השיגרה וההרגל, שהם הפתח לירידה ולניוון. נכסי דלא ניידי של הקהילה וכן תרומות ועזבונות אחרים היו רשומים על שמותיהם הפרטיים של התורמים הרבים ועובדה זו גרמה לעתים לבעיות קשות ועדינות [6].

בקבלו את ניהול משרדי הקהילה, ניסה דאוט אפנדי בתחילה להתמצא במבוך המנהלי אליו נקלע ולאחר מכן השתדל להשליט בו מעט סדר, ובגמישותו הגדולה הצליח במשך הזמן, לעקוף את ההתנגדות הטבעית של הפקידים הוותיקים ולהשיג את חופש הפעולה הדרוש לו.

אט אט החל להתחקות בסבלנות אין קץ אחרי הרישומים בספרי הקהילה והצליח לאחר מאמצים רבים לאתר את מקורם של כל ה־נכסים, של העזבונות, המתנות, התרומות וה־קניות, על פי כל הנתונים האלה הוא ערך רשימה מלאה, מעודכנת ומפורטת וכלל בה גם את כל מקורות ההכנסה של הקהילה. היתה זו מלאכת מחשבת שדרשה מדאוט אפנדי שנים של עבודת נמלים מייגעת ומפרכת וש־הוא היה גאה עליה, ובצדק. דאוט אפנדי הת־כוון לפרסם רשימה חשובה זו שכללה בין היתר הערות היסטוריות המתייחסות לתקופות של רכישת המבנים, העזבונות וכן פרטים מאלפים על התורמים והנדיבים השונים. מה עלה בגורל כתב יד יקר זה פרי חקירות ו־חפושים מקוריים ובלתי נלאים ? עו"ד אשר מואיסיס, יושב ראש איחוד הקהילות היהו־דיות של יוון אחרי המלחמה, אמר לי כי דאוט אפנדי מסר את כל מסמכי הבעלות של הקהילה ליווני נוצרי זמן קצר לפני שהבר־ברים הגרמנים התקיפו את יוון וכבשוה. לדבריו, החזיר היווני מסמכים אלה, לאחר גירוש הגרמנים מיוון, לאנשים המוסמכים לקבלם. האם כתבי זכרונותיו של דאוט היו בין המסמכים האלה ? או שמא עלו בלהבות עוד בעת השריפה הגדולה של שנת תרע"ז (1917) [7].

בתחילת המאה, היו שירותי חברה קדישא בשלוניקי עלובים ומרגיזים והזכירו את תקופת המקוננות במצרים ; ייצור המצות ו־סדרי חלוקתן היו מעוררים שערוריות שקשה לתארן ; התמיכות שהיו ניתנות בזמנים קצו־בים לכ־35,000 נצרכים, מציאת מחסה למש־פחות מחוסרות אמצעים, הוצאת מסמכים, אישורים וכל הניירת והעבודה המשרדית הכרוכה בכך — נעשו תוך אי סדרים, ערבוביה וליקויים חמורים.

דאוט לוי, יישר בהדרגה את כל ההדורים, קבע את סמכויותיהם של הפקידים, את זמני העבודה, חילק את העבודה בצורה הגיונית, קבע את תחומי הפעולה והתפקידים של כל משרד. בקיצור, הוא ארגן את ענפי השירות השונים של משרדי הקהילה בצורה יעילה ותכליתית.

הוא סיים את המלאכה של כינון סדר במנגנון

הקהילה במועד, כי לא עבר זמן רב ומאורעות בעלי חשיבות יוצאת מן הכלל התרחשו ב־מאקידוניה. כתוצאה מאי ראיית הנולד מצד ה״טורקים הצעירים״, הוקמה הקונפידיראציה הבלקנית ע״י ויניזלוס הפיקח והערום, ע״י צופוב הלא־פחות ערום וע״י בלוקציק חד־העין. בשעת האפס, כמוסכם, תקפו צבאות יוזן, בולגריה וסרביה את צבאותיו של הענק הטורקי בעל רגלי החרס, מוטטוהו וקרעו נתחים גדולים מהאימפריה שלו. ב־12 בנו־במבר 1912 חזרה שלוניקי והפכה לחלק מיוון. יוון מתייחסת לחוקים שלה ברצינות; לגביה חוקים אלה חלים על הכל ועל כולם ללא יוצא מן הכלל. למזלנו תקנות הקהילה היהודית בשלוניקי התאימו לחוקים האורגניים של אדוניה החדשים של העיר. היתה זו, ברובה, תוצאת עבודתו הסבלנית והממושכת של דאוט אפנדי.

דאוט לוי, שרת באמונה לא רק את ארצו אלא גם את העדה עליה התכבד להשתייך והמשיך בתפקידו כמנהל הקהילה. נדיבותו היתה ידועה לכל; ידו היתה פתוחה תמיד והיתה מחלקת את כל אשר היה לו, כל זמן שהיה לו; הוא נתן בצנעה, בצורה פשוטה ומתוך ענווה כה גדולה עד כי היה נוצר ה־רושם שהמקבל עושה עמו טובה ולא להיפך.

הוא זכה לקבל אותות הצטיינות מממשלות טורקיה, יוון ויוגוסלביה, קיבל עיטורי ״מסדר האוסמניה״ מטורקיה, ״המציל הקדוש״ של יוון ו״סאבה הקדוש״ של יוגוסלביה.

משהגיע לגיל שמונים הוא פרש מעבודתו וחי חיי שלוה בביתו. כשהגרמנים כבשו את שלוניקי בזמן מלחמת העולם השניה, גירשו גם אותו יחד עם ילדיו, נכדיו ונינינו למחנה ההשמדה באושוויץ, שם נפטר תוך עמידת כבוד כפי שחי את כל חייו.

(טססיס)

דאוט לוי (קיצוני משמאל) במעמד קריאת רחוב על שם אביו חד״ם סעדי הלוי (עורך ״לה אופיקה״)

Daout Levi (el primo de parte de estiedra) en la yamada de una caleja a nombre de su padre Saadi Halevi.

---

1 [ראה Les Cahiers Sefardis, 30 בספטמבר 1947].

2 [המדפיס הנודע סעדי הלוי אשכנזי].

3 [יהודי העולם כולו — כולל יהודי שלוניקי — שהיו רגישים לגורל אחיהם שנרדפו ברוסיה הצארית, שמחו על מפלת רוסיה במלחמה זו].

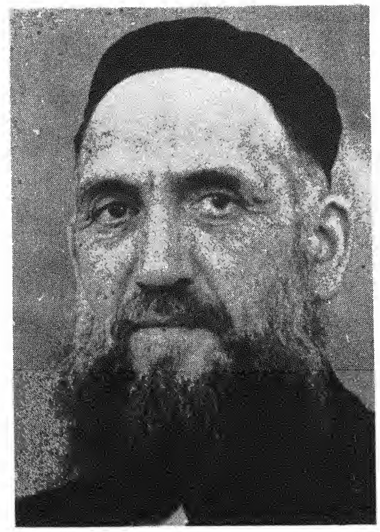
4 [כותב הרשימה ״טססיס״, שאינו אלא שמואל סעדי הלוי, אחיו של דאוט לוי, היה עיתונאי מזהיר, אך לא־ציוני (ולפעמים אף אנטי־ציוני). הוא נפגש עם הרצל בפאריס בשהותו שם ככתב ״לה איפוקה״].

5 [בחוברת בשם ״עבדול חאמיד והציונות״, מספר פרופ׳ אברהם גאלאנטי כי למחרת ביקורו של המנהיג הציוני, הזמין השולטן אליו את הרב הראשי של טורקיה, ר׳ משה הלוי, ואיים עליו במשפט מוות אם יציג לפניו פעם נוספת יהודי ציוני].

6 [לא היה זה בשל ״הניהול הפרימיטיבי״ אלא בשל הרצון לעקוף סעיפים מגבילים בחוק העותומאני].

7 [אין ספק שחלק מהמסמכים היו בידיו של דאוט לוי בשנת ת״ש (1940) ועל פיהם ערך את הסקירה על הקהילה, מוסדותיה ורכושה, שאנו מפרסמים בספר זה].

ר׳ אליהו משה פ׳ראנסיס ז״ל

ר׳ אלהו פראנסיס

Rabi Eliahu Frances

הרב אליהו פ׳ראנסיס נולד בשלוניקי בשנת תרל״ה (1875), לאביו משה פ׳ראנסיס. אחרי תלמוד תורה גמר את לימודיו בבית המדרש לרבנים ״בית־יוסף״. היה מטובי תלמידיו של הרה״ג חננאל הכהן בן־ארדוט זצ״ל. אח״כ למד גם שפות זרות ושימש כמזכיר הרבנים ר׳ יעקב מאיר ור׳ בן־ציון חי עוזיאל, כאשר כיהנו כרבנים ראשיים בשלוניקי.

במשך שנים רבות היה חבר ועד הסתדרות ״המזרחי״ בשלוניקי, פעיל ומסור למטרות הנשגבות של תנועה זו.

בשנת תרפ״ט (1929) נקרא לכהן כאב בית־דין לעדה הפורטוגזית באמסטרדם בירת הולנד. הוא התחבב מאד על צאן מרעיתו, הצטיין בפעולותיו הדינאמיות והמסועפות לחיזוק החיים המסורתיים והרוחניים ולהרמת קרן היהדות בסביבה מתבוללת זו.

הרב פ׳ראנסיס שהיה בקי בתלמוד ופוסקים, הצטיין גם כנואם טוב באיספאניולית, צרפתית, ואחרי כן — גם בהולנדית. אהוב על הבריות, בעל מידות תרומיות, נעים הליכות ועניו מטבעו.

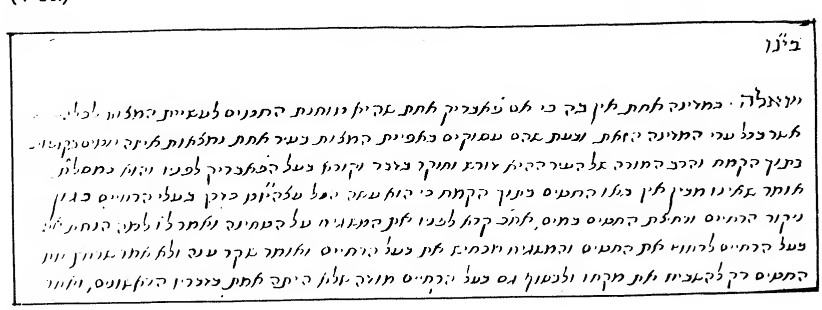
בשנת תרצ״ח (1938) בא ארצה לבקר את אביו שהיה חי בירושלים. כשנתפנתה משרת הרב הראשי בתל־אביב לרגל מינוי הרב בן־ציון חי עוזיאל כראשון לציון, היה הוא אחד המועמדים למלא את מקומו וזאת על פי המלצת הרב עוזיאל עצמו שהכירו והוקירו מאד בשלוניקי.

הרב פ׳ראנסיס הנהיג והדריך את העדה הספרדית באמסטרדם עד שהנאצים כבשו את הולנד. הוא נשלח לתאי הגאזים ושם הומת כנראה בשנת תש״ג.

(אש״ר)

תשובה הלכתית בכתב ידו של ר׳ אליהו פראנסיס

Manuscrito de R. Eliahu Frances.

רפאל חיים מנשה ז״ל

נולד בשנת תרמ״ו (1886) בשלוניקי, לאביו הגאון המופלג רבי חיים מנשה, בן רבי שמעון מנשה (שהשתקע בארץ ופרסם כאן את ספרו ״שם משמעון״), נין ונכד לרב הגדול והמופלא ר׳ יעקב מנשה.

למד בתלמוד תורה ובסמינר לרבנים ״בית יוסף״. שימש כמזכיר הרבנות הראשית מצעירותו ובמשך כל ימי חייו, בזמן רבנותם הראשית של רבי יעקב מאיר ורבי בן־ציון עוזיאל (שהיו אח״כ ראשוני לציון בירושלים), רבי חיים חביב, ובאחרונה עד השואה, הרב ד״ר צבי קורץ. היה תלמיד חכם שעזר בהגהת ספר זקנו (ראה ״שם משמעון״, בהקדמה) ובעל השכלה כללית, נואם ודרשן כאחד.

היה מראשוני ״המזרחי״ בעיר ומזכירה הכללי במשך שנים רבות, לקח חלק פעיל בכל שטחי העשיה של ״המזרחי״ בשנים הראשונות, והיה ציר לוועידות המזרחי העולמיות. כן היה חבר ועד ״שומרי שבת״ ו״עץ החיים״ (״חברה״ של תלמידי חכמים) ונציג ״המזרחי״ בוועדי קרן קיימת וקרן היסוד ביוון.

אשתו דודון, היתה עסקנית ציבור בזכות עצמה, פיתחה פעילות ניכרת בתור חברת אגודת הנשים ״התחיה״ ולטובת בית היתומות ע״ש ״מאיר אבואב״ מיסודו של ״המזרחי״.

שניהם נשלחו בתש״ג בקרונות המוות לאושוויץ, עם יתר בני קהילת שלוניקי, ונספו בתאי הגאזים.

(אש״ר)

רפאל מנשה — Raphael Menache

ר' מרדכי סאיאס ז"ל

ר' מרדכי (מנשה) סאיאס Rabi Mentech Saias

הרב מרדכי סאיאס נולד בשלוניקי בשנת תרמ"ה (1885), לאביו דוד סאיאס ז"ל.

הוא למד בבית המדרש לרבנים "בית־יוסף" ורכש לעצמו גם את השפות טורקית וצרפתית בשיעורים פרטיים.

היה נואם מוכשר בעברית, צרפתית ואיספאניולית. דרשותיו בבתי הכנסת ובמסיבות שונות שבהן הוא השתמש בסגנון בהיר ומודרני ושהיו ספוגות אהבה עמוקה לקדשי ישראל וארץ־ישראל, משכו קהל רב והשפיעו השפעה עמוקה על שומעיו.

היה חבר הסתדרות "המזרחי", ציוני שלם ברוח ישראל סבא. בזמן ניסוח דרישות העם היהודי על ארץ ישראל מחבר הלאומים, בקונגרס של יהודי יוון, היה מהנואמים הנלהבים והתועמלנים המובהקים של פעולה זו.

הוא היה גם חזן בעל קול נעים להפליא.

בשנת תרפ"ג נקרא לכהן כאב בית דין לקהילת הספרדים באנטוורפן,בה שימש כשש־עשרה שנה. עם כניסת הגרמנים לבלגיה והשתלטות מצב של אימה וטרור, התערערה בריאותו, שהיתה תמיד רופפת, והוא נפטר בשנת תרצ"ט, לפני שבני קהילתו נשלחו למחנות ההשמדה, ובתוכם אשתו הרבנית מלכה ושלוש בנותיו. הרבנית נרצחה ע"י הגרמנים, אך הבנות נשארו בחיים; שתיים מהן חיות בארץ־ישראל, והשלישית, הבכירה, שהגיעה אף היא, ארצה, נפטרה ממחלה.

(אש"ר)

מאיר פינטו ז"ל ובית ספרו

בית הספר הפרטי פינטו היה אחד מבתי הספר היהודים האחרונים בשלוניקי. הוא חדל לפעול עם הכיבוש הנאצי בשנת תש"ג (1941), לאחר שישים שנות קיום. בית הספר נוסד ע"י יצחק דוד פינטו בשנת תר"ם (1880), ובמשך 40 השנים האחרונות נוהל ע"י בנו, מאיר פינטו הי"ד (אשר נשלח יחד עם משפחתו ובני הקהילה משלוניקי למחנות ההשמדה הנאצים בפולין). בתהליך התפתחותו עבר בית הספר מספר שלבים: כשנוסד ע"י יצחק דוד פינטו בשכונת "רוגוס", מול בניין מאיר דה בוטון, היה זה "חדר" בו למדו הילדים תורה, נ"ך, תפילות ומנהגי ישראל עפ"י תקופות השנה. בית הספר שימש גם כמקום תפילה ולימוד לדיירי הסביבה, ובערבי ראש חודש, התכנסה אגודת "עולת החודש" שהוא נמנה בין מיסדיה, לתיקון ליל ראש חודש, כשרעייתו שרה ע"ה עומדת ומכבדת את הלומדים במאכלים ובמשקה עד עלות השחר. עם חברי האגודה נמנו ר' דוד פנחס, אליהו פנחס, אברהם נחמיאס, יוסף חזן, ומאיר פינטו.

מאיר פינטו, שהתחנך בתלמוד תורה הגדול והמשיך בסמינר למורים ורבנים "בית יוסף", נקרא ע"י אביו למלא את מקומו כמורה וכמנהל בית הספר. מעשהו הראשון היה — שיפוץ הבניין. חנוכת הבית נערכה ביום ראשון ב' דחוה"מ סוכות תר"ע (3.10.1909), ובית הספר המחודש הוכר ע"י משרד החינוך הטורקי כמוסד חינוך יסודי ונקרא "טמביר אפקיאר" (מאור המחשבה). הוא כלל שתי מכינות ושש כיתות לימוד יסודי. השפות

שנלמדו היו: טורקית, עברית, צרפתית ולאדינו. שפת ההוראה היתה צרפתית.

לאחר ששלוניקי נכבשה ע״י יוון, הועבר בית הספר לבניין מרווח יותר בשדרות העיריה מס׳ 28, מול בית הספר המקצועי "Ecole Professionnelle" ושמו הוסב ל״בי״ס מאיר פינטו״. נוסף לצרפתית, עברית ולאדינו, נלמדו עתה גם יוונית וגרמנית. עם המורים היהודים נמנו בנימין סטרומזה, רפאל מולכו, משה בנבנישתי, גב׳ אטון, ועוד.

לאחר השריפה הגדולה בשנת תרע״ז (1917) עברה רוב האוכלוסיה היהודית לשכונת וארדאר או ל״קאמפאניאס״. מאיר פינטו העביר את בית ספרו לשכונת וארדאר. בצוות המורים נכללו בתקופה זו ההיסטוריון מירקאדו קוב׳ו, כמחנך ומורה לצרפתית, חיים פנחס, כמורה לעברית, שמעון גאטיניו שהורה לאדינו, גב׳ לוסי חסיד וגב׳ אקוניס שלימדו צרפתית, ומנחם נחמיאס שהיה המחנך הגופני. כן לימדו בבי״ס מורים ומורות ליוונית. בשנת תרפ״ח (1928) רכש מאיר פינטו מגרש מיצחק ארואסטי במרכז העיר — ברחוב אנטיגונידון על יד רחוב אגנטיאס — והקים עליו בניין בן 3 קומות עם חצר רחבת ידיים. בשתי הקומות התחתונות שוכן ביה״ס ובקומה העליונה גרה משפחת פינטו. באותה שנה נפתחה כיתה ראשונה ללימודים תיכונים. הניסיון נמשך שנתיים אולם המחלקה התיכונית נסגרה עקב משיכתם של התלמידים למוסדות השכלה נוכרים. בשנים האחרונות כלל בית הספר שתי מכינות ושש כיתות יסוד ומספר התלמידים נע בין 250 ל־300. היוונית תפסה את מקומה של הצרפתית כלשון ההוראה של הלימודים הכלליים וזאת בהתאם לתוכנית הלימודים של משרד החינוך. פרט ללימודים הכלליים ביוונית נלמדו גם השפות עברית, צרפתית, לאדינו ולימודי קודש.

מאיר פינטו, שהיה יהודי ירא שמים, מקפיד בקלה כבחמורה, השקיע בחינוך, בו ראה לא מקצוע אלא יעוד, מאמצי גוף ורוח. מטרתו היתה להעניק לתלמיד חינוך כללי, לאומי ועברי, ולהחדיר בו יראת שמים, ע״י הנחלת השפה העברית, תפילות, מנהגים ומסורת ישראל. התלמידים, למשל, עזבו את כותלי בית הספר רק אחרי תפילת מנחה וערבית. הוא טרח ללא ליאות לשפר את נוהלי הלימוד והקפיד מאוד על התנהגותו הטובה של התלמיד בבית הספר ומחוצה לו. דוגמא מוחשית לאופן השלטת המשמעת המופתית בבי״ס היה מפקד הנוכחות שנערך מדי יום ביומו וביקור משגיח מיוחד בבית התלמיד הנעדר ללא סיבה.

פעולתו של מאיר פינטו לא הצטמצמה אך ורק בין כותלי בית ספרו. הוא שאף להפיץ אור תורה גם בסביבתו וחובה קדושה ראה בהקמת בית כנסת בבית הספר כמסורת אביו [1].

הוא היה ציוני פעיל, ואף העמיד את בית ספרו בשכונת וארדאר לרשות מועדון ״שיבת

מאיר פינטו (יושב באמצע)
עם מורים ותלמידים של בית ספרו

Meir Pinto (assentado) en medio
con maestros i elevos de su
escola.

מאיר פינטו ומשפחתו

Meir Pinto i su famiya

ציון״, הלאומי דתי שהיה קשור למזרחי, וזאת ע״פ בקשתו של אברהם רקנטי. מועדון זה היה בגדר מתחרה ומתנגד למועדון הסוציאליסטי, שהוקם ברחוב לנגאדה מול בית קפה רמונה. מספר פעמים ניסו חברי המועדון הסוציאליסטי להפריע לפעולתו של המועדון הציוני; יידו אבנים בשמשות וגרמו נזקים לבניין בית הספר. מאוחר יותר בשנת תר״ץ (1930) שימש בית הספר ברחוב אנטיגונידון שבמרכז העיר, אכסניה — כמובן ללא תמורה — לצעירות המזרחי שיסדו את אגודת ״ברוריה״.

מאיר פינטו שאף להגשים את האידאל הציוני הלכה למעשה ע״י עלייה והשתקעות באר״י. הוא ביקר בארץ שלוש פעמים, ובפעם השלישית, בתרצ״ח, נשאר בה קרוב לשמונה חודשים וחזר לשלוניקי בהחלטה לשוב ולהשתקע בארץ לצמיתות. אולם הוא דחה את הדבר מדי פעם, בגלל מסירותו לבית ספרו ולתלמידיו, בעיקר לאחר שזה נותר האחרון כמעט מכל בתי הספר היהודים הפרטיים שהיו קיימים בעיר.

ביה״ס נסגר בשנת תש״א (1941) עם כניסת הגרמנים לשלוניקי. הבניין נתפס ע״י צבא הכיבוש הנאצי ושימש כמפקדה איזורית. הריהוט והציוד הושלכו לרחוב ומגורי מאיר פינטו ומשפחתו הועתקו לקרבת מקום עד היום המר שבו נשלחו למחנות ההשמדה עם שאר יהודי העיר [2]. מאז נדמו קולות הקודש של התינוקות והנערים העוסקים בתורה, בתפילה ובקניית השכלה. בניין בית הספר העומד עדיין על תילו, גבוה, שומם ומיותם, משמש אולי סמל מוחשי לחורבן היהדות השלוניקאית המפוארת, שידעה לשלב ולאחד השכלה תורנית עם תרבות כללית.

(יצחק מאיר פינטו)

1 הוא הקים בית כנסת נוסף שנודע בשם ״מדרש פינטו״ בחצר הבניינים שרכש ברחוב אדמונד רוסטאן 3.

2 ממשפחתו בת תשע הנפש־ת ניצלו רק בנו יצחק שנשלח על ידו לארץ בתרצ״ב ללמוד ב״מקוה ישראל״, ובתו שרה (עתה שלם) שעלתה בתרצ״ח.

ר׳ ליאון יוסף ז״ל

הרב ליאון יוסף נולד בקב׳אלה ב־י״ז בכסליו תרס״ה (1905). בן שלוש שנים היה כאשר אביו, פועל טבק, עבר עם משפחתו לשלוניקי. בהיותו בן שבע נכנס בתור תלמיד ל״אחדות״, מוסד חינוכי שקם בתרס״ח ע״י איחוד בתי הספר הפרטיים פינטו, ח״ם אברהם שלם, ח״ם יעקב קומפרא׳ו, יצחק מאטארסו, אברהם חסון ועוד, ושם קיבל חינוך ראשוני. כאשר עבר אביו לגור ב״קאמפאניאס״, הוא נטש את המוסד ״אחדות״. בית־הספר הפרטי היחידי ב״קאמפאניאס״ באותם ימים היה זה של אברהם עמאר; אולם המנהל עמאר לא קיבל אותו משום מה לבית הספר והוא נשאר בבית. מכיוון שהיו לו נטיות לשירה ולמוסיקה, קנה לו אביו ״אוט״ (מין מנדולינה) ובמשך תשעה חודשים הוא למד לנגן בכלי נגינה זה בעזרת המורה, המוסיקאי המהולל, משה פארינטי. דווקא משום שהיה פועל טבק העובד שלושה חודשים בשנה בלבד, שאף

ר׳ ליאון יוסף

Rabi Leon Yoseph.

האב כי עתידו של הבן יהיה מסודר יותר ורצה שיהיה זמר ומנגן. ואכן ליאון יוסף למד במרץ, וברצותו להיות בלתי תלוי באביו, החל לנגן בחתונות, במסיבות, ״ב׳יאולאס״ (חגיגת ליל השימורים המסורתית לפני יום ברית המילה), וכו׳.

האגודה ״תורה ומלאכה״ תמכה בלימודי המוסיקה והנגינה־בכינור שלו, ועם התקדמותו, השתדלה שיתקבל ללימודים בקונסרבטוריון. אולם שם היו לומדים גם בשבת; ליאון יוסף, שהיה מילדותו קשור מאד למסורת ולמצוותיה טען כי בשום מחיר הוא אינו מוכן לחלל את השבת. לבסוף עשה אביו סידורים מיוחדים עם המורה ושילם לו שכר נוסף שילמדהו ביום ראשון במקום בשבת.

בנוסף לכשרונו המוסיקלי אהב ליאון יוסף את הקריאה. על אף ראייתו הלקויה הוא קרא לאור השמש, או ביקש שיקראו לו, ספרים עממים בלאדינו שהיו מצויים אז בבתי היהודים, כגון ״מעם לועז״, ״דמשק אליעזר״, תרגומים מספרי היסטוריה ומוסר כגון ״יוסיפון״, ״עמק הבכא״, ״שבט מוסר״ וכו׳.

משהתחיל להרוויח באמצעות הנגינה בבתי השעשועים הרבים, הוא התחיל לזלזל בצד האמנותי של המוסיקה ולעיתים אף כלל בתכניתו שירי בתי קפה ופזמוני־רחוב.

באותה עת, בשל קולו הערב והעמוק, נתקבל כחזן במדרש של ח״ם יוסף ארדיטי, בסמוך לבית הכנסת שבשכונת קאלאמריה. אולם בגלל היותו גם זמר עממי, סברו רבים כי אינו מתאים לשרת כשליח ציבור.

הרב הצעיר ר׳ רפאל חביב, בנו של הדיין ר׳ יעקב חביב, שהיה חבר בבית־דינו של רבי יצחק חסיד, דיבר על ליבו ויעץ לו לבקר בישיבה. ליאון יוסף ענה שידיעותיו ביהדות שטחיות. ״אינני יודע לא משנה, לא תלמוד ואף לא לשון הקודש על בוריה״ — אמר. ״אין דבר״, אמר לו ר׳ רפאל, ״תנסה״.

ב־כ״ט באלול, ערב ראש השנה תרפ״ד, הלך ליאון יוסף בפעם הראשונה ל״ישיבת חיימוג׳ו״, ברחוב המלך גיאורגוס ליד הים. בימים הראשונים לא היה לו קל — בפרט אחרי שמאור עיניו כבה כמעט לגמרי — והוא נעזר באחד התלמידים הוותיקים. לא עבר זמן רב, באחד מימי החורף, ב־י״ט בטבת תרפ״ד (ר׳ ליאון יוסף זכר תמיד תאריך זה בדיוק), התעניין בו ח״ם אליהו חסון, לקחו

והתחיל מלמדו לקרוא ולהבין בספרות התלמודית, בתנאי שאחרי מותו, יגיד ליאון יוסף קדיש לזכרו. הודות לח״ם אליהו חסון, הוא למד מהר עברית, מקרא, דקדוק, משנה, תלמוד ופוסקים, עד שנעשה ידען גדול כזקן ובק׳. ח״ם אליהו השפיע עליו שילמד לשם שמים, שיהיה בעל מזג טוב, ואף נתן לו שיעורים בחכמת האסטרונומיה.

נסיבות החיים עזרו לרבי יוסף ליאון להתקדם. אביו, שהיה מומחה לטבק נקרא בתרפ״ט לארץ ישראל בכדי ללמד את איכרי ראש פינה את תורת גידול הטבק. היות ו־ליאון היה אז בגיל הגיוס לא תורשה לצאת מיוון. משפחתו נסעה לארץ ישראל והוא נשאר בשלוניקי ושקד על לימודיו עם הרב חסון בלילות הארוכים של החורף.

לדאבון הלב, מת אביו כעבור שנתיים. אימו, ושני אחיו הקטנים, חזרו לשלוניקי. בינתיים התחיל ליאון יוסף להתקדם בחיים ותודות לכוח זכרונו המפליא, שהתפתח מאד אחרי שנעשה סומא, הצליח הצעיר להיות תלמיד חכם מובהק, הוסמך לרבנות והפך לדרשן וחזן מהולל. נוסף על השכלתו בלימודי הקודש רכש גם השכלה כללית טובה. הוא ידע היסטוריה, גיאוגרפיה, מאתימאטיקה, ספרות עברית וכו׳.

דיבורו היה תמיד בנועם, מתיקות וענווה.

(שי״ש)

[אמר העורך:

אכן כוכבו של החכם הצעיר זרח לפתע על קהילת שלוניקי. נמוך קומה, עניו ומצטנע, מהלך עם מקל בהשקט ובבטחה ברחובות הסואנים, אף כי כבר לא ראה דבר בעיניו; תמיד בת צחוק נעימה על פניו, אך עם שמינית של עצבות בזווית פיו, ועיניו כאילו בוהות באוויר העולם — כך היו פוגשים אותו יהודי העיר כאשר היה עושה דרכו מהישיבה לבית כנסת פלוני, מבית כנסת זה למדרש אלמוני — ללמוד, ללמד, לדרוש או לעבור לפני התיבה.

היה לו קול עמוק, מצלצל ורך כקטיפה כאחד. דבריו בדרשותיו היו מהפנטים ממש את הקהל הצמא לדבר ה׳. בפשטות, בדימויים חדשים, היה מספר את האגדות והמעשיות, ומסביר את הדינים והמנהגים, ובבקיאות עצומה היה מצטט בעל פה ככתבם וכלשונם את פסוקי המקרא, את המובאות מהתלמוד והמדרשים, את דבריו של הרמב״ם או השולחן ערוך. ברצון נענה לגבאי בתי הכנסת השונים וועדי המועדונים הציונים והיה משמיע בהם דרשות מענייני היום, הרצאות על היהדות וגדוליה, ותמיד היו דבריו מתובלים בידיעות הרחבות שרכש בהיסטוריה היהודית והכללית. בדרך כלל היו הדרשות נערכות בשבתות, בוקר וערב. אולם עם התמעטות הדורות, ופתיחת החנויות בשבת בשל חוק השבתון של יום ראשון, היה עורך דרשות גם בכל יום ראשון בערב — בעיקר בבית הכנסת הגדול בית שאול — שאז היה מתאסף קהל רב לשמוע דבריו.

בתרצ״ו (1936) בא לארץ כתייר ועשה מאמצים גדולים לקבל רשיון עליה. גורמים שונים ניסו להשפיע על ועד הקהילה, שלפחות באופן רשמי יקבל אותו כאחד מעובדיו, וכך יוכל לקבל סרטיפיקאט כעולה נדרש, אולם ראשי ועד הקהילה לא ניאותו לבקשה זו, והוא נאלץ לחזור לשלוניקי כלעומת שבא.

בתקופה הקצרה שעשה בארץ, לא שקט על שמריו וגם כאן נקרא לדרוש ולהרצות בכמה בתי כנסת, והמשתתפים — בין אלה שהכירוהו קודם לכן ובין אלה ששמעו אותו לראשונה — רותקו על ידי ידיעותיו ונועם דיבורו; ודמותו הנלבבת נשארה חרוטה בליבם עד היום.

הוא גורש, עם יתר יהודי שלוניקי, ראשיה ורבניה, לאושוויץ־בירקנאו ושם מצא את מותו. יהי זכרו ברוך].

1 ראה ״אקסיון״, עתון יומי, 25 ביולי 1938.

משה (מואיס) ברזילי ז״ל

נולד בשלוניקי בתרס״ז (1907), למד ב־תלמוד תורה ואח״כ בבית הספר כל ישראל חברים. אחר גמר לימודיו נכנס לעבוד בלשכת קרן קיימת לישראל בעיר ונשאר בה עד סוף ימיו, תחילה כפקיד במשרות שונות ומתרצ״ה (1935) ואילך כמרכז הלשכה הארצית.

שיתף פעולה עם אברהם ש׳ רקנטי, חבר הכנסת הראשונה, כשהלה שימש יושב־ראש המזרחי בשלוניקי, לשם התפתחות התנועה ביוון. הצטיין בפעילות פוריה מאוד, כמזכיר הסניף ״שיבת ציון״, כמייסד מחלקת ״המזרחי הצעיר״, שהפכה לאחר זמן לתנועת ״צעירי מזרחי״ העצמאית. ערך את הביטאון השנתי של תנועה זו בשם ״ישראל״ שהופיע לסירוגין במשך כמה שנים באיספאניולית עם מדור עברי. היה במשך תקופה מסויימת בא כוח ״המזרחי״ במשרד הארצישראלי בעיר. רוב זמנו וכוחותיו הקדיש לגאולת הארץ, לציונות, להפצת העברית ולתנועת ״תורה ועבודה״ בשלוניקי, שהיה הרוח החיה בה והמניע ה־עיקרי לפעולתה.

עבודתו בקרן הקיימת היתה לו חוויה מתחדשת יום־יום. הוא פעל בשבילה בכישרון בתוך ההמונים, בבתי־הספר, בין הנוער. גם בירחון ״ישראל״ האיספאניולי־העברי, הקדיש וטיפח מדור לקרן הקיימת לישראל.

היה ממייסדי ״החלוץ המזרחי״ ביוון, שהקים בתרצ״ב חוות הכשרה, ממנה נשלחו החלוצים הראשונים לקבוצת שח״ל של הפועל המזרחי ברחובות. עסק גם בעלייה־ב׳.

היה איש עממי, איש האמת שבלב, תמים באמונתו ותקיף בדתיותו. היה מעמיק לפי דרכו בבעיות היסוד והנצח של היהדות. מטיף ומסביר עממי, ברגש ובמעשיות כאחד. פובליציסט באיספאניולית ומתרגם מעברית, שהיה מצוי בספרותה.

כתב גם בעיתונות היומית האיספאניולית והצרפתית. היה מן המתרגמים של ספרות תנועת תורה ועבודה והמזרחי מעברית. ליקט מן הנעשה ביהדות העולם, בתנועה, ביהדות החרדית. כתב את מאמרי המערכת הראשיים. חיבר כרוזים למען קרן הקיימת לישראל, יער לנדוי, קרן ארץ ישראל ותורה ועבודה.

היה פעמים אחדות חבר מועצת הקהילה, ואף חבר ועד הקהילה, בשלוניקי.

הוא חש בשואה הממשמשת ובאה, אך לא זכה לעלות ארצה. באביב תש״ג הובא עם שאר אחיו משלוניקי לאושוויץ ושם נספה בידי הנאצים על קידוש השם. הי״ד.

---

[1] לפי רשימתו של דוד יוסיפון ב״אנציקלופדיה של הציונות הדתית״ מוסד הרב קוק, ירושלים, עמ׳ 390—391.

משה ברזלי (עומד באמצע)
עם פעילי ״צעירי המזרחי״ בשלוניקי

Moise Barzilai con miembros de Zeire Hamizrahi.

ליאון גאטיניו ז״ל [1]

תרל״ו—תש״ג (1876—1943)

ליאון גאטיניו היה אישיות אצילית ומרשימה, איש חינוך דגול, שהוסיף כבוד ויקר לקהילת שלוניקי המהוללה. הוא נולד בשלוניקי בתרל״ו (1876), למד בבית הספר של „כל ישראל חברים״ ואח״כ השלים את השכלתו באוניברסיטה של קושטא, בה למד בעיקר פיסיקה ומדעי הטבע. תוך כדי שמיעת הרצאות מדעיות והתעמקות בספרים, הוא רכש לעצמו השכלה רחבה בכל מקצועות המדע.

עוד בהיותו צעיר, התפתחה אצל ליאון גאטיניו הנטיה והשאיפה לעסוק בחינוך. הוא רואה בזה ייעוד, ולאחר ששתה ממקורות ההשכלה, כל שאיפתו היא להפיץ ידע זה בין אחיו היהודים. מטרתו היא לחנך את תלמידיו לחיים של עבודה וכבוד, לעדן את רגשותיהם ולהרגילם לחשיבה עצמית.

בשלהי המאה הי״ט הוא מייסד בית ספר פרטי, אליו הוא מגייס קבוצת מורים צעירים ומפיח בהם רוח של התלהבות והקרבה לתפקידם. הוא רוכש את אמונם של ראשי המשפחות ואלה מפקידים את ילדיהם בידיו האמונות. לא עובר זמן רב והתוצאות מתחילות לתת פרי; התלמידים בבית ספרו מצטיינים בהתנהגותם ובלימודיהם.

הוא מבסס את ההוראה בבית ספרו על יסודות איתנים; הוא אינו נוטה אלא מעט לחידושים נועזים. הוא מעדיף את השיטות הבדוקות והמנוסות של הפידאגוגיה הקלאסית הפועלות בתוך מסגרות מוגבלות והמסתפקות בשינון וחזרה. באמצעות הדוגמא האישית, בדרכי נועם ובכושר שכנוע נדיר, הוא מרגיל ומחזק את חבריו להוראה וכן את תלמידיו, לאהבת הסדר, המשמעת והעבודה.

תלמידי בית הספר מתרבים והם מבני המשפחות המובחרות שבעיר. אולם בשנת תרע״ז (1917) פרצה השריפה הנוראה אשר החריבה את מרבית מרכז העיר והותירה אחריה כ־70,000 נפש ללא קורת גג. שריפה זו כילתה גם את בניין בית ספרו. לא עלה בידי ליאון גאטיניו לבנותו מחדש אלא לאחר עשר שנים; הוא העביר את הכיתות למבנים ארעיים בהם המשיך כל אותן שנים, בעקשנות והתמדה את ייעודו — לחנך ולהפיץ דעת. במשך כארבעים שנה משמש בית ספרו כמוסד חינוכי חשוב ממנו יצאו דורות של תלמידים ישרים ורציניים המצטיינים בחינוך והשכלה מעולים.

ליאון גאטיניו אינו מסתפק בהישגיו הגדולים בשדה החינוך; כאדם המכובד ע״י כל חלקי הציבור הוא נקרא פעמים מספר למלא את תפקיד נשיא ועד הקהילה היהודית בעיר. הוא מתמנה כחבר הועדה העליונה לחינוך, בה הוא ממלא תפקיד מרכזי; הוא נבחר ע״י הבוחרים היהודים כחבר מועצת העיריה וכן לפארלאמנט היווני באתונה.

אין הוא מקבל תפקידים אלה מתוך רצון אלא מתוך היענות לפנייתם של ראשי הקהילה, והוא רואה בהם חובה וייעוד על מנת לשרת את הציבור היהודי. אולם ישנו תפקיד, ישנה שליחות אחת, שהוא מקבלה ברצון ובעונג והיא לייצג את הקהילה היהודית בשלוניקי בטקס הנחת אבן הפינה לאוניברסיטה העברית בירושלים.[2]

בכל מקום בו הוא פעיל הוא מביא איתו את הסדר, השיטה והחיסכון — הוא שונא מותרות ובזבוז, הוא סובלני, נעים הליכות, עניו ובעל מידות תרומיות, כן ורציני. בשקט, בצורה צנועה הוא מפיץ בציבור את הערכים החשובים של היהדות ושל האנושות אשר על פיהם הוא חי ופועל. חייו הם קודש למעשים טובים, לעבודה וללימוד.

באביב של שנת הקללה תש״ג (1943), יחד עם המוני אחיו היהודים שהיו כלואים בגיטו ברון הירש, הוא נכלל באחד המשלוחים ברכבת המשא שהובילתהו לדרכו האחרונה. הוא מסיים את חייו בחדרי הגאז והמשרפות של מחנה ההשמדה אושוויץ־בירקנאו.

בכל חייו לא ידע אלא כבוד ואהבה.

(יוסף נחמה)

1. על פי "La Voz Sefaradi", יולי 1967.
2. יחד עם אברהם ש׳ רקנטי.

אלברט ג׳יניאו ז״ל [1]

תר״ן—תש״ג (1943—1890)

אלברט ג׳יניאו, כחבר הפארלאמנט היווני

Albert Tchenio

אלברט ג׳יניאו, היה דמות אצילית, יהודי בעל לב רחב וחם, וכל שאיפתו בחיים היתה לשרת את הציבור היהודי של עיר מולדתו. הוא נולד בשלוניקי בשנת תר״ן (1890), סיים את לימודיו התיכוניים ורכש השכלה כללית רחבה. הוא למד מספר שפות ושלט בעיקר ביוונית וצרפתית, וכמובן באיספאניולית.

אביו, מאיר ג׳יניאו, הקים בשלוניקי בית כנסת אשר נשא את שמו, בו הונהגה אמירת התפילות באוירה חגיגית מתוך הרמוניה ו־סדר מופתיים. הוא גם הקים מקהלה אשר הנעימה מזמירותיה בחגים ובהזדמנויות חגיגיות אחרות. בית כנסת זה היה תמיד קרוב לליבו של אלברט, שדאג וטיפל בו כל ימיו.

מאז התבגרותו שאיפה אחת ויחידה פעמה בליבו — עשיית מעשים טובים. הוא נרתם לפעילות במוסדות הסעד הקהילתיים והציבוריים ולהם הקדיש את כל חייו. ייתכן ו־הוא היה העובד הסוציאלי הפעיל ביותר והבלתי נלאה בין יהודי שלוניקי.

הוא נבחר פעמים מספר כחבר ועד הקהילה ותמיד הוא מקבל על עצמו את התפקידים הדורשים הקרבה, עבודה קשה, ומעל לכל, לב טוב ורחום, ומבצעם על הצד הטוב ב־יותר. הוא הרוח החיה במוסדות החשובים של הקהילה: „ביקור חולים״, „קופת הצדקה״, הוועד המטפל בבתי הכנסת, השכונות העממיות, ועדת החינוך וכו׳. פעילותו ה־ציבורית אינה מצטמצמת בזאת אלא היא משתרעת על פני שטחי פעולה הרבה יותר נרחבים; הוא נבחר ומשמש כנציג המפלגה העממית בפארלאמנט היווני, והוא חבר ב־וועד המנהל של „בני־ברית״. הוא אחד ה־חברים החשובים ביותר של מועדון „הרוטרי״ והרוח החיה במספר לשכות חשובות של ה־בונים החופשיים; הוא מזכיר לשכת המסחר ועוד.

נכונותו לעזור לא היתה מוגבלת רק למסגרת המוסדות בתוכן פעל, אלא הוא השתמש בקשריו ובכשרונותיו כדי לסייע לכל אדם שפנה אליו; לאחד הוא משיג מילגה להמשך לימודו, לשני הוא מוצא עבודה לפרנסתו. הוא מארגן מגביות פרטיות בסתר כדי לסייע ליתומים, אלמנות, נכים, זקנים או לתלמידי חכמים נצרכים. בקיצור הוא נענה בחיוב לכל קריאה לעזרה מכל סוג שהוא. אין פלא שהוא זוכה לאהדה והערכה בכל חוגי הציבור ומקובל ומכובד על כל הבריות.

מיד עם כיבוש העיר ע״י הגרמנים הוא נעצר ע״י הגיסטאפו והושם בצינוק בבית הסוהר, וזאת כדי להוציא ממנו את כל הידוע על כל המוסדות בהם היה פעיל. לאחר מספר שבועות הוא שוחרר, ובמקום לברוח מהעיר, דבר שהיה בכוחו לעשות בעזרת ידידיו המרובים, יוונים וזרים, הוא חזר לעבודת הקודש שלו במוסדות הסעד היהודיים, להם הקדיש את כל זמנו ואת כל מרצו. באביב תש״ג (1943), תפסוהו קלגסי „ועדת רוזנברג״ והעלוהו לרכבת המוות שהובילה אלפים מבני עמו, לאושוויץ־בירקנאו ושם קיפד את חייו יחד עם יתר בני קהילתו.

סיסמת חייו היתה סיסמתם של חברי ה„רוטארי״ — ל ש ר ת.

(יוסף נחמה)

1. על פי „La Voz Sefaradi״, יוני 1967, מקסיקו.

האחים אברהם ורפאל חביב ז״ל

אברהם חביב נולד בשלוניקי בשנת תרנ״ו (1896), ורפאל חביב נולד באותה עיר בשנת תרנ״ט (1899). הם היו בני ר׳ יעקב חביב ז״ל, דיין בבית הדין ה־רבני. דודם — ר׳ חיים חביב ז״ל, היה ממלא מקום הרב הראשי בשלוניקי.

שניהם היו מוסמכים לרבנות, אברהם — מטעם הסמינר ״בית יוסף״, ורפאל — מטעם הסמינר ״אור החיים״. אברהם הקדיש חלק מחייו לרבנות וחלק להוראת השפה העברית בבתי הספר של שלוניקי וסביבותיה. רפאל שימש במשך כל הזמן כרב.

אברהם ורפאל כתבו בכישרון רב שירים בעברית שנתפרסמו בעיתונות היהודית, ב־ירחונים וכתבי עת אחרים (״אל ג׳ידיו״, ״ישראל״ ועוד). בשיריהם העלו בדרך כלל נושאים דתיים ולאומיים, והם מצטיינים ב־שפתם הצחה וברגש אמיתי ועמוק.

שניהם היו פעילים במוסדות ציוניים, בעיקר בהסתדרות ״המזרחי״, והקדישו זמן רב להוראת השפה העברית לנוער ומבוגרים שלא על מנת לקבל פרס.

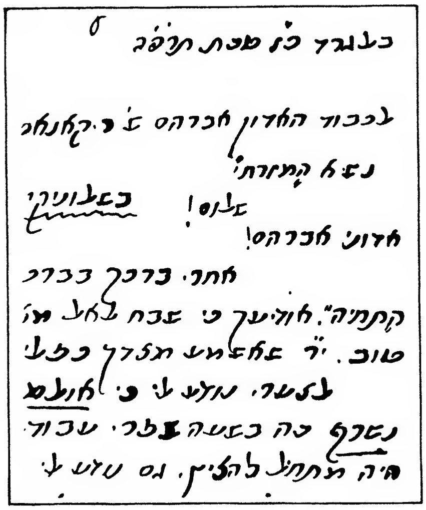
רפאל ערך ירחון, שרובו היה בתוב עברית, בשם ״השחר״, שיצא לאור מטעם ״המזרחי״. אח״כ היה חבר ועד ״צעירי ה־מזרחי״ ומנהיגה הרוחני. אברהם שימש במשך שנים מספר כרב ראשי של העיר קומוטיני.

שניהם הצטיינו במסירות, נקיון כפיים, ובעדינותם ותכונותיהם התרומיות התחבבו על הכל.

בעת הכיבוש הגרמני בתש״א (1941) התגוררו אברהם ורפאל בשלוניקי. הם גורשו בתש״ג עם משפחותיהם לאושוויץ ושם מצאו את מותם הטראגי.

לפי מאמר שפורסם ביוונית ע״י ד״ר מאטאראסו לפני כמה שנים, היה אברהם חביב מאמיצי הלב הבודדים שהעז לנאום בפומבי בזמן הכיבוש, ובדבריו קרא לא להשלים עם המצב. הוא עבר בבתי הכנסת והמריץ את קהל שומעיו לא להישמע לדבריהם המרגיעים של הרב הראשי דאז ד״ר קורץ ושל פרנסים ידועים מוועד הקהילה, אלא על כל אחד — ובעיקר על הצעירים — לעשות את כל ה־מאמצים לברוח בכל מחיר. אולם הוא עצמו כנראה לא יכול היה להימלט מגורל הגירוש, כי היה עליו לדאוג למשפחתו, או יתכן שאימו עליו ולא יכול ללכת בדרך שעליה המליץ.

(אש״ר)

לכבוד האדון אברהם ש׳ ריקאנאטי
נשיא המזרחי
בשלוניקי
שלום!
אדוני אברהם!

מכתב מאברהם חביב לאברהם ש׳ רקנטי, תרפ״ג

Letra de Avraham Haviv

יצחק כהן ז״ל

תרנ״ה—תש״ה (1945—1895)

יצחק כהן היה דמות מופלאה. בן שלוניקי שאש הציונות ויהדות השרירים ניצתה ודל־קה בו במשך כל ימי חייו הקצרים.

מנעוריו היה חבר ב״מכבי״, ארגון ה־ספורט שהיה הרבה יותר מזה בשלוניקי, בהיותו למעשה כור ההיתוך של בני ה־נוער הלאומי בעל האידיאלים, שהגשימו את הציונות הרוממה במיטבה. היה חבר פעיל ב״פרו ישראל״, העיתון שיסד וערך אברהם ש׳ רקנטי מתרע״ז (1917) עד תרפ״ז (1925), ובמשך זמן מסויים העורך האחראי שלו. שבועון זה היה למעשה העיתון שהטיף ועשה למען רעיונות הציונות המדינית ול־מען מלחמת שחרור לאומית, עוד לפני ייסוד הצה״ר העולמית. בשנים תרפ״ז—תר״ץ (1930—1927) היה המפקד הראשי של ״בני מזרחי—בית״ר״ ביוון, ויחד עם זאת פעיל בחינוך הגופני של אגודות ״בני מזרחי״, ה־״מכבי״ ו״צופי המכבי״ בשלוניקי.

אישיות אצילית, בעלת משמעת פנימית ורצון פלדה, ועל אף ממדי גופו האדירים — מצטנע ונחבא אל הכלים. חברו וידידו שלמה ראובן בדברי ההספד שכתב עליו ב"המשקיף" (24/4/1945), מעלה קווים מחייו ופעולותיו:

עוד ב־1925 ביקר בארץ. אולם, הגולה זקוקה לו. התחילה המלחמה למען הציונות האקטיביסטית, לה הטיפה במשך שנים קבוצה אשר בראשה עמד מר אברהם רקנטי, ייבדל לחיים ארוכים, שהתרכזו סביב העיתון בצרפתית "פרו ישראל". בעיתון זה פרסם ראש בית"ר את מאמריו שסימנו את השלב הראשון בעליית מפלגת הצה"ר. באותה השנה משתתף יצחק כהן בוועידה העולמית הראשונה של הצה"ר בפאריס והוא נבחר בה כסגן יושב ראש.

ב־1931 ייצג את מכבי יוון בכינוס של התנועה אשר התקיים בסופיה. בחזרו מכינוס זה, העלילו עליו שבאחת מישיבות הכינוס התבטא לטובת מאקדוניה אוטונומית, דבר הנחשב כבגידה באינטרסים הלאומיים של יוון. עלילה זו גרמה למהומות אנטישמיות ולהצתת מספר צריפים בפרוור היהודי קאמבל. אולם, המשפט שהתנהל נגד הפורעים הוכיח שעלילת שווא היתה זו, כי יצחק כהן לא נאם בכלל בכינוס.

עלייתו לארץ סימנה מפנה בחייו. התנאים הפרטיים לא הרשו לו להמשיך באותו המרץ בפעולתו הציבורית. הוא נשאר בכל זאת נאמן לעניני בית"ר והצ"ח (הסתדרות ציונית חדשה).

שתקן היה מטבעו. הוא סבר כי השתיקה גורמת להצטברות כוח נפשי. בהיותו מפקד ידע להיות חייל, חייל הציונות והעם. את רוב מרצו נתן לבית"ר, כי בבית"ר מצא את ההתגייסות המושלמת של שאיפתו הפנימית. כי הוא שנא כל שעטנז, אולם הוא פקד גם על צעירי המכבי בהיותו נציב בית"ר והוא הדריך את כולם ברוח המדינה [בדרך]. ישר וכן היה. בעבודתו הפרטית ובפעולתו הציבורית בלטה התכונה הזאת. כשפרצו סכסוכים בין ציונים כלליים א' והצה"ר במרכז העליה ביוון, הציעו לו אנשי הרוב לנהל את המשרד וידוע ידעו שיד ברזל לו אשר אינה יודעת סטיה מחשבון לאומי טהור. מלא הדר היה בהליכתו וביחסיו. הוא כיבד את כולם, והקטן בבית"ריו ידע שהערותיו והוראותיו נכונות הן. מנהיג היה לנוער, מנהיג טוב, מסור, ולו נתן מרוחו, מדמו, מכל מה שקדוש ויקר לאדם.

יצחק כהן Itshac Cohen

וד"ר יעקב ויינשל ז"ל, בשיחה עם דוד א' רקנטי לפני כמה שנים, סיפר:

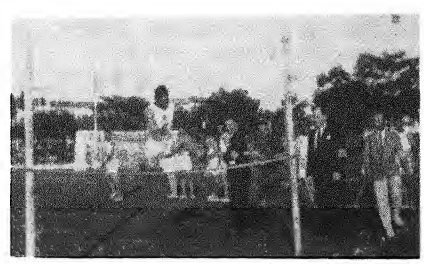
הכרותי האישית עם יצחק כהן היתה בפאריס בוועידת היסוד של הצה"ר ב־1925. ישבנו יחד בבית הקפה "פאנתיאון" שבקצה ה"פרבר הלאטיני", התלוצצנו על כך שאין זה מקרה כנראה שאנו יושבים במקום הקרוי פאנתיאון, המסמל אולי את ההתפתחות העתידה־לבוא של הציונות... התקרבנו מידית בקירבה חמה מאד. אני כיליד באקו, רגיל הייתי להיפגש ולהתיידד עם יהודים ממוצאים שונים... הוא היה היהודי הספרדי הראשון שפגשתי בפעילותי המדינית. הרושם היה ממש מקסים.

תמיר, מוצק, בעל פנים בהירות ושוחקות, דמות של קומיטאג'י ממאקידוניה – למרות שידעתי שהוא בסך הכל פעיל ב"מכבי" ומייצג בועידה למעשה את אברהם רקנטי משלוניקי, שלא יכול היה לבוא. התייחסתי בכבוד גדול לאותו רגש של חוסן וביטחון עצמי שזורם מאופיו ומדמותו, בניגוד ליהודי מזרח־אירופה, שרובם היו ספוגים ספקנות ונטיה להססנות וחולשה.

לשנינו היה ברור שהקמת התנועה הרוויזיוניסטית זהו דף חדש בהיסטוריה של הציונות. זו לא הלכה בלבד, משהו מופשט, אלא גיוס של דור חדש לפעולות הרבה יותר נועזות, שהדור הקודם יצטרך להתרגל להן ולראות אותן כטבעיות. הוא היה הגשר הנפשי. לא כולם, אפילו באותו מעמד של מהפכנים ציונים, היו במצב הרוח שהיינו אנו. קראתי בהבעת פניו השקטים ובדיבורו החותך שאין פה מקום, בציונות החדשה הזאת, לשום ויתורים. חצי דרך אינה דרך כלל. יש להתמיד בדרך החדשה, עם הרבה כוח, עמידה וסבלנות, ולצפות בחירוק שיניים לעתיד מפתיע.

כשעלה לארץ ב־1935, התיידדנו ונפגשנו לעיתים קרובות. מותו הפתאומי, כעשר שנים אחר כך, הכאיב לי מאד. איבדתי ידיד קרוב ללבי. הבינונו זה את זה בחצי מלה. חבל שלא זכה לראות את התגשמות אותו עתיד שחזהו מראש וכל חייו נלחם למענו.

(דא"ר)

יצחק כהן כשופט בתחרות ספורט

Itshac Cohen como referee en concorso de athletica

יהודה־ליאון רקנאטי ז"ל

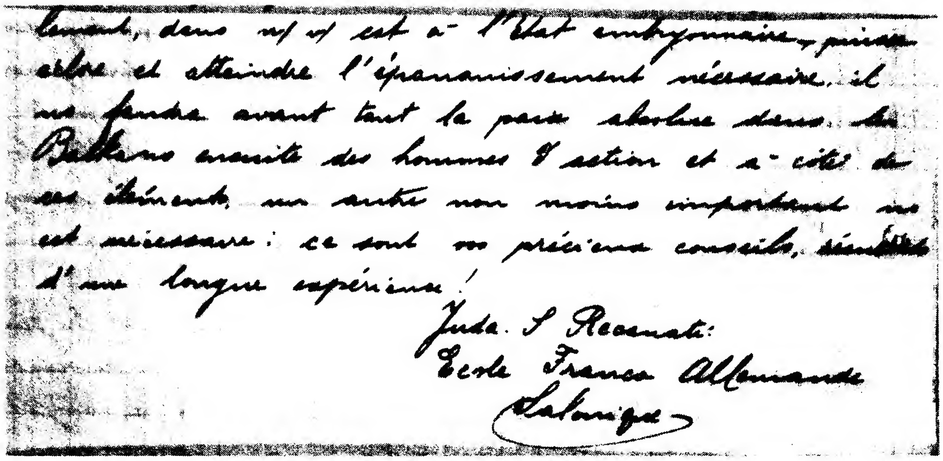
סוחר, תעשיין ובנקאי מצליח היה יהודה־ליאון רקנאטי, אך מסלול חייו, שהחל לפסוע בו כמורה וכציוני פעיל, היה רצוף גם אבני־יסוד־ובנין בכל תחומי הפעילות הציבורית הן בשלוניקי עיר מולדתו והן בארץ ישראל.

מספר עליו יצחק ר' מולכו[1]:

"מבית אביו, ר' שמואל רקנאטי, שהיה בעל בית יהודי למופת, ינק בראשית דרכו אהבה לחיי המסורת הישראלית, הידור מצוות והוקרת תלמידי חכמים. אחיו, יבדל לחיים, אברהם רקנאטי (הגדול ממנו בשנים), התווה את הדרך העולה ציונה לפני תנועות הנוער והמשכילים העבריים בבאלקאנים ועשה זאת בעוז רוח, בחדירה יסודית לשבילי המחשבה הלאומית ובנכונות למלחמת תנופה עם חוגי המתבוללים למיניהם, וליאון רקנאטי, אחרי ששהה זמן בפריס, התמסר להוראה בעיר מולדתו. שיעוריו והרצאותיו בספרות, היסטוריה ומדעים קנו לו שם טוב כאחד הפדגוגים הטובים שקמו לנו בדור האחרון. מותו של אחיו הבכור, זכריה, דחפהו למסחר וגם בו עשה חיל".

אולם לא רק מורה ובעל עסקים היה יהודה־ליאון בתקופה זו. הוא נמנה – והדבר יהיה לרבים בבחינת תגלית – על ראשוני הפעילים הציונים בעיר, שהחלו לפעול בגלוי עם פרוץ המהפכה של הטורקים הצעירים בתרס"ח (1908). ידועים לנו ראשי הפעילים אז: דוד פ'לורנטין, יוסף עוזיאל, אברהם רקנטי, שמואל ביב'אס, ועוד, ב"בני ציון": אברהם מאטארסו, שלמה ויניציה, יצחק אלב'ו, יצחק כהן ואחרים ב"מכבי". אולם מסתבר כי יהודה רקנאטי אף הוא היה אחד ממרכזי התנועה, כפי שנראה מחליפת מכתבים מעניינת שנשמרה בארכיון הציוני בירושלים.

במכתב שכתב שמואל יצחק שאלתיאל משלוניקי למשרד הציוני המרכזי בקלן ב־30 בספטמבר 1908 הוא מודיע, כי הוא אוהד את ממטרות הציונות ומבקש לשלוח לו ספרות ציונית (שאלתיאל היה בתקופה זו אחד המקשרים בין ציוני שלוניקי ובין המרכז הציוני

lement, dans ce qui est à l'état embryonnaire, puisse
éclore et atteindre l'épanouissement nécessaire, il
ne faudra avant tout la paix absolue dans les
Balkans ensuite des hommes d'action et à côté de
ces éléments un autre non moins important ne
est nécessaire : ce sont vos précieux conseils, résultats
d'une longue expérience!
Juda. S. Recanati.
Ecole Franco Allemande
Salonique

מכתב יהודה־ליאון רקנטי מ־16/10/1908 למרכז ההסתדרות הציונית העולמית בקלן

Autograph de leon Recanati,

בקלן), והוא מוסיף שטוב יעשה המרכז אם מעכשיו והלאה יפנה ליהודה שמואל רקנאטי — מורה בבית הספר המסחרי "פ'ראנקו־אלימאן" ומשתתף קבוע בעיתון המקומי "לה איפוקה" — בקשר לידיעות מהנעשה בעיר והמשכת הפעילות הציונית. רקנאטי, הוא מוסיף, אף ישלח בעוד כמה ימים תזכיר ב־צרפתית על האגודה הציונית בעיר וכן ימסור פרטים מעניינים על יהדות שלוניקי.

ואכן ב־16 לאוקטובר 1908 שלח יהודה רקנאטי הצעיר את המכתב דלהלן למרכז בקלן:

"לפני שאגש לנושא סקירתי זה, אני חייב לבקש סליחתכם על האיחור במילוי הבטחתי... הייתי נאלץ, בין היתר, לדאוג לדוקומנטציה ולערוך סקר על דעותיו של הנוער ושל העם...

ידוע לכם משטר הטירור, שתחת עולו נאנקנו [בזמן שלטונו של עבדול חאמיד]... הציונות היתה התנועה הראשונה שסבלה קשות ממצב עניינים זה. אסור היה אף להזכיר את שמה. היה צורך באומץ לב, ואף בעלי ההעזה לא דיברו עליה אלא ברעדה. האם לא היינו עדים, חודשים מועטים לפני התמוטטות המשטר הישן, לאיסורו הקפדני של רעיון הפיתרון ל־שאלה היהודית הכאובה, מן העובדה כי הרב הראשי שלנו [הרב יעקב מאיר], נרדף [ע״י השלטונות] על כי חשבוהו שהוא ציוני ?

אכן בתרועות גיל קיבלו אוהדי ה־ציונים — שבהכרח הם מועטים — את 'שמש יולי' [1], ומיד נרתמו לעבודה. הכו־חות הנפוצים נאספו לחבורה וכך נולדה האגודה הצעירה הקרויה עד עתה 'בני ציון', ומעתה 'אהבת ציון'.

מרחב פעולה גדול נפתח בפנינו. ה־קרקע נראתה טובה ופוריה. היו נסיונות לעשיה. לצערנו, מה שלא ציפינו לו, קרה. מאורעות פוליטיים העיבו את אופק מדי־נתנו ; כל שימת הלב של העם תפוסה עתה ע״י המאורעות והתגובות של בול־גריה, אוסטריה וכו׳. כתוצאה מכך, כדי שלא יתעוררו חשדות בקשר לנאמנותנו [לטורקיה], החלטנו להפסיק כל 'תעמולה' ציונית עד הרגע שבו ייעלמו העננים המאיימים מהרקיע הפוליטי.

באשר לרעיון המזין את הנוער על טיבה של הציונות, אין ספק כי קיימת עתה מבוכה מסויימת בעניין זה במוחות האוכלוסיה. יהודינו, אף כי היו עד עתה רחוקים מאחיהם הציונים [באירופה], אינם אדישים לו לגמרי. הרגש הלאומי לא כבה בליבם. האש רחשה תחת איומי העריצים ; היא קויימה תמיד ע״י הד השחיטות והסבלות של אחינו, שהגיע לאזנינו. אש זו שהופחה ברוח פיהם הלוהטת של נואמים נלהבים, ובהרצאות משכנעות, אינה מבקשת — לדעתי הצנועה — אלא להשתלהב מחדש. ולשם כך, דרושים שליחים. שליחים אלה, אנו מקווים, יהיו קומץ הצעירים היקרים המרכיבים את 'אהבת ציון', שרבים ביניהם המושכים בעט בצורה נאה.

אם כן, כדי שהתנועה הציונית — שכעת היא עדיין בחיתוליה בעירנו — תוכל להגיע להתפתחותה הרצויה, צריך קודם כל שישרור מצב שלום מוחלט בבאלקאנים, ושנית, נחוצים אנשי מעשה. לשני אלמנטים אלו יהיה צורך להוסיף את עצותיכם היקרות, תוצאות נסיונכם רב השנים.

(—) יהודה ש' רקנאטי

בית ספר פ'ראנקו־אלימאן, שלוניקי".

ליאון רקאנטי בצילום משפחתי
בקארלסבאד, תרפ״ט

Leon Recanati con su familia.

בתשובתם, הדגישו אנשי מרכז ההסתדרות הציונית כי קיבלו בשמחה את המכתב המכיל דברים של טעם ואהבה; אין הבדלים בין אשכנזים וספרדים; הרי יהודי צרפת ואנגליה נוטים להתבוללות ודווקא יהודי המזרח נשארו לאומיים. המרכז הביע תקווה להתרחבות התנועה בשלוניקי וכי לא יהיו מכשולים מבחינה פוליטית, כיוון שטורקיה היא מדינה חופשית בעלת חוקה... תקוות שנתבדו זמן קצר מאוד לאחר מכן, כאשר "הטורקים הצעירים" שוב אסרו כל פעולה ציונית גלויה.

בכל אופן נראה כי בשל האיסור על פעילות ציונית רשמית, שהטילו שוב "הטורקים הצעירים" והקשיים האובייקטיביים שנבעו מכך, זנח יהודה־ליאון רקנאטי את הפעילות הציונית הרשמית, והתמסר לפעילות ציבורית במסגרת "בני ברית" (יתר החברים הציונים המשיכו בפעילות מוגבלת במסווה תרבותי במועדון "קדימה", ובמסווה ספורטיבי ב־"מכבי"").

וממשיך יצחק מלכו [2]:

"ליאון רקנאטי, נמנה בין החברים הראשונים של 'בני־ברית', ש־נוסד בשנת 1911 על ידי ד"ר זיגמונד ברגל מברלין, ד"ר יצחק אפשטיין המחנך והפדגוג הידוע מארץ ישראל, מנהלו של תלמוד תורה בשלוניקי, שמנה אז 1200 תלמידים, וכמו כן דוד מאטאלון, מנהיג ועסקן נלהב של מועדונים יהודיים בעיר.

היה זה בערך באותו זמן ש־הכרתי את ליאון יהודה רקנאטי ואת כל משפחתו, שמוצאה מאיטליה ובמיוחד מליוורנו ומדוכסות טוס־קאנה, שם תפשה המשפחה מקום נכבד בענף הפינאנסים ושמרה על קשרים עם ארץ ישראל, שד"ריה ושליחיה.

כמשפחות אלאטיני, מודיאנו, מזרחי, בן־רובי, נחמה, פירנאנדיס־דיאס, נמנתה משפחת רקנאטי ה־גדולה עם שכבת האריסטוקראטיה היהודית. בני משפחת רקנאטי היו 'יחידים' של בית הכנסת 'קיאנה' [3] בשלוניקי והתגוררו בבתי החצר הנרחבת של משפחת ד"ר צדוק... קרוב למשרדי הממשלה ולרובע "רוגוס", שהיה מאוכלס ברובו יהודים, ובקרבת מקום למערכות העיתונים "איל אב'ניר", "לה רב'יסטה פופולאר", "לה טריבונה ליבירה", וכן "ייני אסיר", עיתונם של "הדונמה" המאמינים בשבתי צבי.

קשרים תרבותיים ומסחריים קישרו אותי באותה תקופה עם ליאון רקנאטי, ואף היינו מחליפים בינינו דעות על הנעשה בעולם

היהודי ובקהילה. ליאון, שהיה מתון ומעמיק לחשוב, שקל את האפשרות להקדיש את עיקר מרצו ל׳בני ברית׳ ביחד עם חבריו הקרובים: דוד בוטון, משה (מואיז) סלמונה, שלמה אלב׳ו, שמעון בורלא, דוד משה, שאלתיאל בר־יהודה, יצחק אמאריו ואחרים. אחת התוצאות הראשונות של פעילותו היתה יזמתו להקים ליד ׳בני ברית׳ ארגון נשים בשם ׳בנות־ישראל׳. הוא היה המנהיג והמדריך הרעיוני של ארגון זה, ושבה את לב הנוער בנאומיו ושיחותיו. בקרב פעילות ארגון זה הוא הכיר את אשתו מטילדה, לבית ספורטה, אמם של ארבעת בניו: הרי, דניאל, רפאל ויעקב״.

במסגרת ״בני ברית״, שלאחר זמן עמד בראשו, פעל רבות למען קידום תרבותי של צעירים מחוננים, והקים קרן מילגות להמשך לימודיהם בבתי־ספר תיכוניים וגבוהים. הוא קיווה כי צעירים אלה יהוו את הקאדר של המדריכים והמנהיגים לקהילה בעתיד, אולם בתי הספר של הקהילה לא סיפקו את הדרישות, ובתי הספר שאליהם נשלחו ללמוד — יוונים או זרים — משכו צעירים אלה למעשה להתבוללות והתרחקות מעמם, שלא ככוונת יוזמי המילגות.

לאנשי ״בני ברית״ היתה השפעה גדולה על ניהול ענייני הקהילה, וליאון רקנאטי — עם שעשה חיל אז בעסקי הטבק ובמסחר — נבחר פעמים רבות בשנות השלושים והלאה למועצת הקהילה ולוועד הקהילה.

והרי מה שמספר אשר מואיסיס בקשר לכך[4]:

״הכרתי את ליאון רקנאטי מזה כמה שנים כאשר היה עדיין מנהל החברה השלוניקאית לטבק ׳פומ־ארו׳, אולם שיתוף הפעולה שלי איתו החל מתרפ״ט (1929) כאשר נבחר ע״י קונגרס הקהילות היהודיות ביוון, שהתכנס בשלוניקי באותה שנה, כנציג יהדות יוון לוועידה היהודית העולמית בלונדון, שזומנה כדי להקים את הסוכנות היהודית המורחבת.

הייתי אחד המארגנים והנואמים הראשיים בקונגרס זה ולמרות גילי הצעיר הייתי כבר חבר ועד הקהילה, שהיה מורכב אז מ־12 חברים. כיוון שהייתי כבר די פעיל בחיים הציבוריים היהודים, השתדלתי לשכנע את חברי הקונגרס לבחור בליאון רקנאטי, כי הערכתי את תכונותיו, אופיו והגיונו הבריא כאשר השתתפנו יחד בישיבות לשכת ׳בני ברית׳... בחירתו היתה בבחינת הפתעה, מפני שמלבדו היו מועמדים נכבדים אחרים, כגון: הסינאטור אשר מלאך, הפובליציסט המפורסם והנואם הגדול מנטש בן־סאנג׳י, הציוני הוותיק והנלהב דוד פ׳לורנטין ועוד. היתה לי תחושת סיפוק עמוקה כאשר אחרי היבחרו פה אחד, עלה המנוח ליאון רקנאטי לבמה ובהתרגשות גדולה נשא נאום מלא רגשות יהודיים ורעיונות פילוסופיים, שעשה רושם רב על חברי הקונגרס. אפשר להגיד כי בחירה זו היוותה את ראשית הקריירה הציבורית של ליאון רקנאטי בחיק הקהילה הגדולה של שלוניקי״.

ליאון רקנאטי נבחר גם כנציג יהדות יוון לוועידה העולמית היהודית שהתקיימה בג׳נבה בקיץ תרצ״ב (14—17 באוגוסט 1932). להלן מהדברים שאמר שם כאשר קיבל את רשות הדיבור:

״רבותי! אינני מדבר פה כציר מפלגה אחת או קבוצה אחת מתוך האוכלוסיה היהודית של יוון, אלא כשליח של איגוד הקהילות היהודיות ביוון, המייצג את כל האוכלוסיה היהודית של הארץ הזאת.

הרשו לי להביע את המשאלה כי הציבור היהודי בכל מדינה ילך בעקבות היהדות היוונית, בכדי שהקונגרס היהודי העולמי הבא יהיה מורכב מצירים שייצגו היהדות בכללותה בלי הבדל מפלגה ומגמות דתיות וחברתיות; אז תהיה לעם היהודי כתובת ברורה, שעליה דיבר מארגן הוועידה הזאת, ד״ר נחום גולדמן.

רבותי, בנאום שלו אתמול, דיבר ד״ר שמורק מלמברג על המצוקה של היהודים הפולנים וכדוגמא לעוני הזה הוא הצביע על העובדה שבחג הפסח האחרון 25 עד 30 אחוז מהאוכלוסיה היהודית של ארבע הקהילות הגדולות בפולין דרשו תמיכה

ציבורית. ההודעה הזאת עוררה אצלכם התרגשות עמוקה. תרשו לי להגיד לכם שעלי היא לא עשתה שום רושם, מכיוון שלנו, יהודי שלוניקי, הפרופורציה הזאת אינה נראית כל־כך נוראה. המצב הכלכלי שלנו הוא הרבה יותר גרוע. אצלנו מצוי השיא הטראגי של הדלות היהודית. ב־שלוניקי חיות עתה 10,000 משפחות יהודיות בערך ; 7,000 מהן דורשות תמיכה ציבורית בצורות שונות, וזאת לא רק בהתקרב החגים היהודיים, אלא במשך כל השנה. 70 אחוז מאוכלוסייתנו מת־קיימים מתמיכה ציבורית.

תשאלו איך יכולה הקהילה היהודית בשלוניקי לספק צרכים אלו ? ובכן, רבותי, קהילתנו היתה פעם עשירה ; היא חיה עכשיו מהרכוש, שדורות קודמים, בנסיבות יותר טובות, אספו. כיום, היא הוכרחה למשכן את כל נכסי־דלא־ניידי שלה, ובמשבר הנוכחי היא מחוייבת כבר לסלק את התחייבויותיה.

המטבע שלנו (הדראכמה) איבד בשנה האחרונה 80 אחוז מערכו. ואם נושינו ימכרו את כל המקרקעים שלנו, לא נוכל למלא אחרי דרישותיהם. אתן לכם דוגמא : הג׳ויינט הלווה לקהילתנו ב־1925 20,000 דולר, על מנת לבנות שיכונים לקרבנות התבערה הגדולה שהחריבה את שלוניקי ב־1917. ההלוואה הזאת היוותה שליש מערך הבתים הבנויים. את השליש השני התחייבה לתת הקהילה, והשליש השלישי היו צריכים לגייס האומללים בעצמם, שהתחייבו לשלם את חובם לג׳ויינט ב־שיעורים שנתיים. ובכן, רבותי, אם המס־כנים הללו רוצים לשלם לג׳ויינט רק חלק מחובם, הם יהיו מחויבים לפי השער העכשווי של הדולר, למכור את בתיהם הקטנים ועדיין ישארו בעלי חוב לג׳ויינט. פרט זה נותן לכם דוגמא למצב האיום שבו אנו שרויים. תיארתי לכם המצב כדי שידידנו מאמריקה יכירו אותו וכדי שלא יופתעו אם פעם יקבלו קריאת אס.או.אס. דחופה לעזרה משלוניקי, שהיתה לפנים קהילה כה משגשגת...

אתמול הייתם חביבים ביותר וקיבלתם את בקשתי הצודקת למשוך את האלמנט הספרדי לעבודתכם. כיבדתם אותי כאשר בחרתם בי לנשיאות הוועידה. אני מודה לכם על כך. רואה אני בזה סימן טוב לפתרון הבעיה הזאת שגרמה לוויכוחים ערים בחוגים הספרדים. אני מביע את המשאלה — ואינני מפקפק שאכן היא תתגשם — שבמשך ההכנות לקונגרס העולמי יקורבו וישותפו היהודים הספ־רדים, שיהיו מאושרים וגאים להרים את תרומתם הצנועה למפעל הגדול שצריך לקום (תשואות)״.

ליאון רקנאטי (שני שמאל) עם פעילי ״הכשרה״ חלוצים בחורשה ליד שלוניקי (תרצ״ד)

Leon Recanati (segundo de estiedra) con miembros de una Hahchara.

ואשר מואיסיס ממשיך ומספר :

״בבחירות למועצת הקהילה בת 70 החברים שהתקיימו בתר״ץ (1930), כללה הפידיראציה הציונית את ליאון רקנאטי כמועמד ׳עצמאי׳ ברשימתה, שכן הוא לא היה ׳ציוני מאורגן׳ באורח רשמי... זמן מה אחר־כך הוא נבחר לנשיא לשכת ׳בני ברית׳ בשלוניקי, שהיה גוף בעל יוקרה רבה וגורם חשוב בחיים הציבוריים של יהדות העיר. אי־שיותו החזקה, התמדתו ומתינותו של ליאון רקנאטי תרמו להעצמת יוקרת ׳בני ברית׳ והשפעתו, הן בעיני היהודים והן בעיני היוונים, וכתוצאה מכך התרבה מספר חבריו.

בתרצ״ד (1934) אחרי שדוד פ׳לורנטין, סגן נשיא לשכת ׳בני ברית׳ עלה לאר״י, נבחרתי במקומו, ושיתוף הפעולה והידידות בין ה־נשיא לביני הלכו וגברו. כשלוש שנים לפני כן קרתה התקרית ה־מצערת כאשר בקיץ תרצ״א (שלהי יוני 1931) ערכו יוונים פרעות ב־

שכונה היהודית קאמפבל. ברגעים הקשים ההם היה ליאון רקנאטי אחד מראשי המגינים על העניין היהודי ועצותיו הנבונות והמדודות נשמעו תמיד בשימת לב. משרדו ברחוב "מינאס הקדוש" נהפך אז למרכז פעילות להגנה עצמית יהו־דית, ובין הבאים והמתאספים שם היה אף העיתונאי, כתב ה"טיימס" הלונדוני, גרשון אגרונסקי (שלאחר הקמת מדינת ישראל נבחר כראש עיריית ירושלים). אם היה אגרונ־סקי חי היום, היה יכול לספר רבות על הפעילות הקדחתנית של ליאון רקנאטי בנסיבות הקשות ההן. וזוכר אני כי לאחר ששקטו הרוחות בעיר סיפר לי ליאון על החלטתו להגר מיוון, ואכן הוא עלה לארץ ישראל זמן לא רב לאחר מכן, בראשית תרצ"ה (שלהי 1934).

בתרצ"ג (1933) היו שוב בחי־רות למועצת הקהילה. 12,000 גב־רים יהודים בני 21 שנה ומעלה השתתפו בבחירות אלה. הציונים זכו ברוב מוחלט, והם קיבלו את האחריות על ועד הקהילה. כנשיא הקהילה נבחר ליאון רקנאטי, ואני כסגנו... מועצת קהילה זו הכניסה רעננות ושיטות חדשות בניהול ענייני הקהילה, ומינתה אנשים צעי־רים בעלי גישות מודרניות לראשות הוועדות השונות; אף למבנה הכללי של הקהילה הוכנסו חידושים רבים.

כאשר עלה לארץ בתחילת תרצ"ה, נבחרתי בהמלצתו לנשיא הקהילה. הקשיים שלי בניהול ה־קהילה היו מרובים יותר, בשל גילי הצעיר (הייתי בן 34 בסך הכל), ומשום שלא נהניתי מהיוקרה ומה־עצמאות הכלכלית, שממנה נהנה קודמי הנכבד.

שנינו נסענו משלוניקי לאר"י — הוא כעולה ואני כתייר — ב־4 בנו־במבר 1934, אני באניה האיטלקית 'טווירי' והוא ברכבת דרך טורקיה וסוריה, כיוון שלא סבל הפלגה בים. נפגשנו אחרי ימים מספר בתל־אביב בת 40,000 התושבים, והוא כבר היה בעיצומן של ההכנות — יחד עם משה קרסו ויצחק ארואסטי — לייסוד בנק ארץ ישראל לדיס־קונט בע"מ...

אולם דאגתו של ליאון רקנאטי לבני עירו שלוניקי ולבעיותיהם לא נפסקה אחרי השתקעותו בתל־אביב. עד פרוץ מלחמת העולם השניה ביקר בשלוניקי פעם או פעמיים והשתתף אז בישיבות של מועצת הקהילה וועד הפידיראציה הציונית, וביקר במוסדות שונים, לעמוד על מצבם, ולעזור במידה זו או אחרת. בזמן הכיבוש הגרמני של יוון הש־תדל ליאון רקנאטי שיינקטו צעדים שונים בניסיון להציל את אחיו מ־צפורני הנאצים, והיה היוזם להח־לטת הסוכנות היהודית לשכור ספינה קטנה, שהיתה עורכת אחר כך הפלגות בסתר בין הנמל הקטן טצאקיאוס, בחוף המזרחי של האי היווני אוויה, ובין הנמל הטורקי צסמה ליד איזמיר; ספינה שהע־בירה לסירוגין מאות יהודים לחוף מבטחים ומשם לארץ, בנוסף למאות קצינים יוונים, שנמלטו באותה ספינה, כדי להצטרף לכוחות יוון החופשית.

ביוזמתם המשותפת, שלו ושל אשר מלאך, נעשה ניסיון ע"י ה־סוכנות היהודית להחליף תריסר מראשי הציונים ביוון בקצינים גרמנים שבויים. הדבר לא יצא לפועל כיוון שרוב המנהיגים הציו־נים נשלחו בינתיים לאושוויץ, וחלק קטן — כגון רוברט רפאל, שלמה ביטי ואני — הצטרפו לתנועת ה־התנגדות.

בארץ דאג ליאון רקנאטי ל־פליטים המעטים שהצליחו להינצל ובאמצעות בנק דיסקונט העניק להם הלוואות לשיקום ראשוני. כן השת־תף בחומר וברוח בבניית שיכון עולי יוון ביד אליהו, שהוקם למען הפליטים נתיני ספרד, שהגיעו ל־ארץ.

אספר כאן על הקשרים האחרונים שלי איתו:

בראשית 1943 — כאשר התחילו המשלוחים לאושוויץ — קיבלתי ממנו מכתב, באמצעות הצלב האדום הבינלאומי, בו ביקש לדעת על מצב בני הקהילה. לא יכולתי לענות לו גלויות. השבתי בקיצור: 'כולם כאן במצב בריאות מושלם. מצב אביך הוטב'. כיוון שאביו של ליאון נפטר הרבה שנים לפני המלחמה, בוודאי הבין את כוונתי... זכרוני האחרון מתייחס למברק הראשון שקיבלתי ממנו בהיותי באתונה בנובמבר 1944 (נודע לו מה'אינטליג'נס סרביס' כי אני בחיים), ובו שוב הוא שואל לשלום בני שלוניקי ומה עלה בגורל ידידינו שנלקחו לאושוויץ. תשובתי כמובן היתה מייאשת — ובין בני שלוניקי באר״י, שהצליחו לעלות לפני עלות הכורת של עירם, השתרר האבל...״

✶

קשה במסגרת רשימה זו לספר בפרוטרוט על פעילותו הכלכלית בארץ. אין לך עדות נאמנה יותר לכושרו הפינאנסי, לתבונתו, למעופו וליסודות המוצקים שבגישתו הכלכלית, מאשר התפתחותו של הבנק שיסד — בנק דיסקונט לישראל — שמקומו בין שלושת הבנקים הגדולים במדינה, מהחשובים בעולם, ומקור של התרחבות כלכלית ציבורית ע״י חברות מסונפות שונות שנוסדו על ידו. את הבנק והמפעלים אמנם מפתחים ומנהלים ארבעת בניו זכריה (הרי), דניאל, רפאל ויעקב, אולם היסוד, התשתית, הכיוון, האוירה — הכל יונק עדיין מכוחו של המייסד ליאון רקנאטי.

וייצר המקום כאן לפרט ולתאר את פעילותו הציבורית בארץ — כיו״ר מועדון ״קדימה״ ו״ארגון עולי יוון״ (שהקים אז את ״מטבח זול לנצרכים״ ואת קרן הסעד ״עולות יוון״), כמייסד ה״קרן למתלמדים״ (בתרצ״ח), כנשיא החברה להתיישבות ״בנים לגבולם״, שהקימה וביססה את כפר חיטים, את מושב בית־חנן, את צור משה, ואת היישוב החדש בית הלוי (ע״ש ר׳ יהודה הלוי), וכפעיל ומשתתף בהרבה מוסדות ומפעלים למען הציבור הספרדי, בעיקר בתחום התרבותי, החינוכי וההתיישבותי — בלי להיבדל ועם שהשתתף ולקח חלק פעיל בחיים הציבוריים הכלליים של היישוב, כגון, בהנהלת הסוכנות היהודית, בארגון שוחרי האוניברסיטה, בוועד הציבורי של ״הבימה״ ושל התזמורת, בקרן הקיימת ובקרן היסוד, ביוזמה למען הקמת ממשלה זמנית [5] ועוד ועוד. ובכל אלה לא היה רק משתתף סביל כ״נכבד״ לקישוט — אלא היה פעיל ומפעיל בהשקט ובצנעה, אך בהתמדה ובאינטנסיביות עצומה, שהובילו תמיד להישגים נכבדים.

בעיקר היו לו בארץ שתי אהבות עזות, שלהן הקדיש את קשריו הכלכליים, את מרצו הבלתי נלאה ואת כושרו הארגוני המפותח — ה״קרן למתלמדים״ והחברה להתיישבות ״בנים לגבולם״. וכמו לכל אוהב היו לו אכזבות גדולות בפעילותו זו, שכן את האמצעים הכספיים הצליח לגייס, אך תלמידים למילגות של הקרן חסרו לו, ומועמדים להתיישבות אף הם לא נמצאו בנקל בציבור הספרדי. אך לא במהרה יתייאש איש אשר כמוהו, וברבות הימים, יחד עם עוזריו המסורים, נמצאו תלמידים, שהלכו, בעזרת הקרן, ללמוד בבתי ספר גבוהים, והוא ציפה בשמחה ליום בו יעמדו מהם עסקנים, פקידים, מורים, אחיות ומנהיגים לציבור — בעלי השכלה ותרבות; היה זה המשך טבעי לפעילותו בשטח זה ב״בני ברית״ בשלוניקי. גם נקודות ההתיישבות התפתחו יפה בעודו בחיים והוא דאג להן כאב לבניו.

מימין לשמאל: ליאון רקנאטי, בן גוריון והרב עוזיאל בנשיאות ועידת קרן היסוד בתל־אביב

Leon Racanati en una adjunta de Keren Hayessod con Ben Gurion i el Rav Uziel.

אולם הוא חלם על גדולות מאלה — והפרטים והקטנות הטרידוהו לעיתים — הן בשטח הציבורי והמדיני והן בשטח הכלכלי. "גם לנו יהיו בנקים כדוגמת ה'ביג פ'ייב'... ואחר כך שעה ארוכה סיפר בפרוטרוט על תכניתו למזג בנקים קטנים בארץ למוסד פינאנסי גדול אחד, אשר יעמיד סכומים גדולים לבנין הארץ, יעודד היוזמה הפרטית ויניח יסודות איתנים למדינה הקרובה. הוא חלם על מליונים — מליונים של יהודים ומליונים של לירות גם יחד [6]".

והוא אץ ודחק לעשיה, לפעילות, להקמה, לבניה, כשהוא עובד למעלה מ־18 שעות ביממה.

"עצם יסודו — השעה הדוחקת, וכאילו כוח מסתורי פעם בקרבו ולחש לו לליאון רקנאטי שלא יארכו ימיו, והביאהו לזירוז קצב עבודתו ולריכוז מקסימלי של חזונו ופעליו — כתב עליו פרופ' נתן שלם ז"ל — תמיד נשא עיניו אל האופק הרחוק... תמיד היה משדלני בדברים: אל תשרוף גשרים, סופם של התועים לחזור... רקנאטי לא ידע ליאות, בכל זמן אפשר היה לראותו במשרדו, בביתו או בכל מקום אחר, מוקף אנשי מעשה ורוח, פיננסיסטים וחוזי חזיונות..." [7].

מלחמת העולם והמגבלות של עידן החירום לא האיטו את קצב עבודתו ומהלכיו, ותוך כדי פעילות פינאנסית וציבורית הולכת וגדלה, עם הגיע הידיעות הנוראות על השמדת קהילת שלוניקי וכל קהילות ישראל באירופה, בעצם ימי המאבק והמלחמה לשחרור הארץ והקמת המדינה — נגדע לפתע בטרם עת, בו' בחשון תש"ו, והוא במלוא יכולתו ואונו.

(דא"ר)

---

1 "העולם", י"א מרחשון תש"ה.
2 בעיתון "איל טיימפו", ת"א, 15.11.66.
3 הכוונה כנראה לק"ק "נוה צדק".
4 מתוך רשימה שנכתבה במיוחד לספרנו.
5 אברהם ויינשל ערך, בכ"ב בתמוז תש"ג, כנס להפצת רעיון הקמת ממשלה זמנית, שהשתתפו בו בין היתר: פרופ' קלוזנר, הרב יעקב טולדנו, הרב פראטו, אשר מלאך, ליאון רקנאטי, שלום שווארץ ואחרים (האומה, גיליון מס. 27, עמ' 357).
6 יעקב גרומן, בחוברת "מועדון קדימה", דו"ח לשנים 1944—1946, עמ' 39.
7 שם, עמ' 19.

יצחק ארואיסטי ז"ל

יצחק ארואיסטי ז"ל, אף כי היה יליד מונאסטיר, וגילה בה יחד עם אחיו פעילות מתמדת ופוריה בחיק הקהילה היהודית דשם, הקדיש את מיטב שנותיו וכוחותיו לטיפוח העניינים הציבוריים ביהדות שלוניקי, אחרי התישבו בה בתרע"ב (1912). אנו, בני שלוניקי, חשבנו אותו כאחד מבחירי עסקנינו.

אם נחזור בדמיוננו לתקופה שלפני כחמישים שנה, במבצר של היהדות המזרחית שהיווה קיבוצנו המהולל, נראה את יצחק ארואיסטי בפעולותיו הבלתי נלאות, לטובת הנזקקים, לתמיכה בסוחרים שירדו מנכסיהם, לטובת המוסדות הקהילתיים, לצדקה וחסד, חינוך, דת, ענייני ארץ ישראל; אדם פשוט, עניו, טוב לה' וטוב לבריות, משמש מופת לזולת, עושה ומעשה לשם שמים, נותן ראשון בסכומים הגונים ומאיץ באחרים לתת, מקור מרץ ודינמיות. הוא הקדיש הרבה מזמנו ורכושו להחזקת בית היתומים אלאטיני, שבראשו עמד הנדבן מואיזי מורפורגו, וכן לקיום תלמוד התורה, מוסדות גמילות חסדים של

יצחק ארואסטי ואשתו

Itshac Aruesti i su mujer.

יוצאי מונאסטיר, לסיוע לקהילה השלוני־קאית בשעות של מצוקה כספית, למפעלים הציוניים, בהתעלותו לדרגת אנשי ציבור דגולים, כר׳ בכור מטלון, אברהם רוזה, ול־פניהם משפחות אלאטיני, מזרחי וכו׳.

היה איש שומר מצוות, מושרש ביהדות המסורתית בכל נימי נפשו, נותן יד לביסוס מעמדם של תלמידי חכמים ורבנים, וכאשר נפטרה אידה בתו הוא הקים לזכרה — בעזרת אחיו — את בית הכנסת הנהדר של יוצאי מונאסטיר, במרכז העיר שלוניקי. (בית כנסת זה הוא היחיד שנשאר על תלו אחרי השואה, ונערכות בו תפילות עד היום מדי שבת בשבתו).

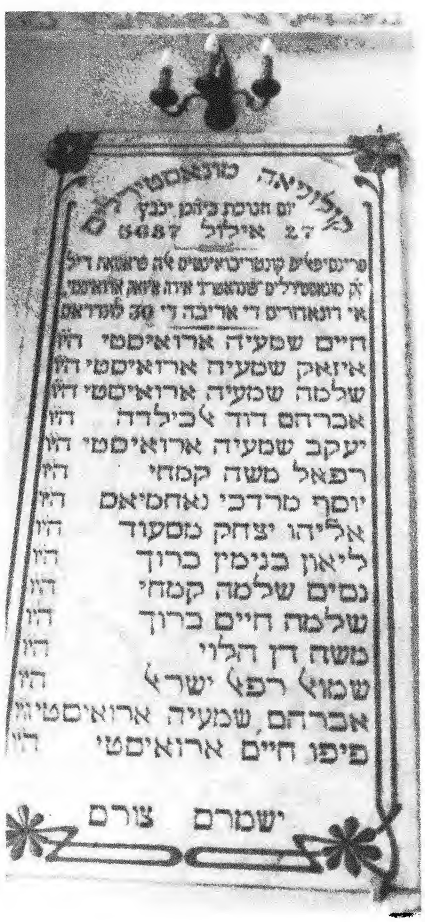
בקשר עם דבקותו לעניינים דתיים ולאו־מיים, אני זוכר עובדה אופיינית: אף על פי שלא היה לי מגע תכוף איתו בשלוניקי, שכן שדה פעולותי בציבור הרחב היה שונה משלו, פניתי אליו, יחד עם הרב יוסף כהן ז״ל, ב־הזדמנות ביקורו של הרב משה גרוס מאר״י, במגמה לערוך מגבית לטובת ״קרן ארץ ישראל של המזרחי״. למרות אי־התמצאותו במהותה, וזירת פעולתה של תנועת ה״מזרחי״, הוא נתן אימון באנשים שפנו אליו. כשהסברתי לו התועלת הרבה שמביאה הקרן הזאת בהחזקת בתי ספר דתיים ומפעלים סוציאליים מסור־תיים בארץ ישראל, הוא העמיד עצמו לרשו־תנו. הודות לעזרתו והשפעתו, ביקרנו מחנות לחנות ואספנו, במשך זמן קצר, סכום הגון, לשביעת רצון כולנו.

כאשר בתרצ״ב (1932) הוא עזב את שלו־ניקי ועלה לארץ, עם הגל העצום שהביא 20,000 מאחינו, והשתקע בתל־אביב, הוא הרגיש את עצמו מבודד, נעקר, עקב המסי־בות, מסביבתו הטבעית שבה הוא עשה גדו־לות ונצורות לטובת הזולת והמפעלים הסו־ציאליים, התרבותיים והלאומיים. הוא התעצב עמוקות על שלא מצא את התנאים הנחוצים להמשיך ולמלא את שליחותו זו גם בארץ.

למרות הכל, נתן ארואיסטי יד לפעולות שונות בשבתו בארץ. הוא התעניין במצב החמ־רי של הפועלים השלוניקאים בנמל חיפה, עזר למוסדות אנשי מונאסטיר ולמפעלים אחרים בירושלים, עזר להתפתחותו של מושב זקנים וזקנות בירושלים וסייע לחיזוקו והתרח־בותו. בביקורי בזמנו במושב זקנים זה, היתה לי הפתעה נעימה לראות מרפאה מפוארת שבנו אותה באחרונה. מסרו לי שהיא הוקמה הודות לנדיבותו של מר יצחק ארגס ממילאנו, בהשפעתו של ארואיסטי. הוא היה חבר בועד ״מטבח זול לנצרכים״ בתל־אביב, שהזכיר לו בצורתו ויעודו את ״מתנות לאביונים״ מ־שלוניקי הנודע לתהילה. הוא פעל והפעיל אחרים לחיזוק הישיבה הספרדית בירושלים, ״פורת יוסף״, המשמשת מרכז תורני שבו מת־חנכים מאות בני נוער להיות רבנים, חזנים, רועים רוחניים עבור הקהילות בארץ וחוץ לארץ.

למרבה הצער, בשל מצב בריאותו שהלך והתערער הוגבלה פעילותו, אולם היא לא נפסקה עד יום פטירתו בט״ו בשבט תשי״ד.

(אברהם ש׳ רקנטי).

לוח התורמים לבנין בית הכנסת של יוצאי מונאסטיר

Lista de contribuentes a la fragua de la Kehila de los Monasterlis.

ר׳ שאול משה מולכו ז״ל

ר׳ שאול מולכו

Rabi Chaul Molho

נולד בתר״ל (1870) בשלוניקי, לאביו משה ולאימו גראסיה לבית טאזארטיס. ממשפחה מיוחסת של רבנים, מגזע הרב הגדול שאול מולכו, שהיה באמצע המאה הי״ט הרב הראשי של העיר (נפטר בתר״ט); למד ב״מילדאר״ (כעין ״חדר״), תלמוד תורה ובישיבה.

הרב שאול מולכו, שכיהן בתור רב, חזן, שוחט, מוהל ודרשן במשך שנים רבות בקהילה זו, היה דמות עממית מוכרת. נמוך קומה, מהיר וזריז ויחד עם זאת בעל הדרת פנים, עליז ומחייך, מעורב עם הבריות, אהוב על הכל, נערץ על ידי השכבות הרחבות של הציבור היהודי, נעים הליכות, עניו וחסיד. הצטיין במעשיו הטובים של צדקה וחסד, בהושטת עזרה ותמיכה לנזקקים, בהשכנת שלום בין בעל ואישה, בסידור סכסוכים, בזווגו זיווגים מוצלחים, ער ודינאמי לכל פעולה מועילה לטובת הכלל היהודי.

הצטרף להסתדרות ״המזרחי״ בשלוניקי, והטיף תמיד למען הציונות בדרשותיו המל־בבות, בנאומיו ושיחותיו, ועשה לטיפוח החיבה והאהבה לקדשי ישראל וארץ ישראל.

בתרצ״ד קיים בעצמו מצוות עליה לארץ והשתקע עם משפחתו בתל־אביב. כאן המשיך למלא אותם התפקידים שמילא בהצלחה רבה בשלוניקי. שימש כחזן ראשי בבית כנסת ״שמחה הדר קודש״ בתל־אביב, שנוסד ביוזמת אברהם רקנטי, יוסף ישראל, מאיר ברזילי, שבתאי רוזליס ועוד, ובעזרת אגודת הפייט־נים ״שירי ציון״. גם כאן היה מוהל, והנימולים ״שלו״ בשלוניקי ובתל־אביב נמנים לאלפים.

נפטר ב־ד׳ באייר תש״ז בתל־אביב. מותו גרם צער רב בייחוד לציבור השלוניקאי בארץ. בהספדו אמר עליו הרב הראשי לת״א: ״בנות ישראל על שאול בכינה״.

(אש״ר)

ח״ם יוסף קאפון ז״ל

אבי המנוח היה יהודי ירא שמים ושומר מצוות, כפי שהיו רוב יהודי שלוניקי בזמנו, ובהיותנו ילדים דיבר איתנו עברית בבית.

אבי, ביחד עם כמה מחבריו, ביניהם רבי יוסף פרץ, מרדכי גאטיניו, אליהו שואל, מרדכי ברוך, חיים זרעיה, הקימו מדרש ל־תפילות וללימוד הזהר הקדוש. הדבר נתבצע בערך בשנת תרס״ו ללא שום עזרה מבחוץ אלא אך ורק מחסכונותיהם של החברים, ש־תרמו סכום זעיר בכל שבוע למטרה זו. מה־סכום שנצטבר בנו בניין קטן, שבקומת הקרקע שלו היתה דירה לראש הישיבה, החכם ר׳ יוסף פרץ ז״ל, ובקומה השניה היה המדרש שנודע בשם ״ישיבת ר׳ יוסף פרץ״. אבי המנוח היה החזן הראשי בישיבה זו וגם הקורא בתורה, הכל בהתנדבות.

ח״ם יוסף קאפון

Rabi Yoseph Capon

זוכר אני, את בית המדרש ששררה בו אוירה נעימה והשיעורים התנהלו בו בסדר מופתי. המקום היה לתפארת לכל הסביבה.

בשריפה הגדולה שהיתה בעיר בשנת תרע״ז (1917) עלתה באש גם ישיבה זו. ה־שריפה נמשכה משעה 2.30 אחה״צ ביום השבת עד עלות השחר של יום ראשון. נשרפה כמעט כל העיר. רק שכונת ג׳מיקג׳י נשארה לפליטה וכן שכונת ה״קאמפאניאס״ והחלק העליון של העיר. אף ביתנו ניצל.

זוכר אני כי מיד אחרי השריפה אסף אבי את משפחת מרדכי גאטיניו ז״ל, שהיה בן דודו של אבי המנוח, למרות הצפיפות שהיתה בביתנו. אבי היה בעל חנות מכולת. יום אחד פגש מכר אחד בשם מנחם לויה, בעל משפחה, קצב במקצועו, שחנותו נשרפה ונותר ללא פרנסה. אבי לא היסס וחילק את חנותו לשני חלקים ע״י מחיצה והיקצה לו מקום, כדי שיקים את אטליזו מחדש.

אבי היה מראשוני עולי שלוניקי לארץ, והגיע לכאן בתרפ״ה (1925) עם כל המשפחה (אני עצמי עליתי עוד בתרפ״ד—1924) והביא עמו ספר תורה שהוצל מהשריפה.

כאן בארץ עברו עלינו זמנים קשים מאד מכל הבחינות, ובמאורעות של שנת 1929, התנפלו הערבים עלינו ושדדו ושרפו את רכושנו ומטלטלי הבית. אבי המנוח נפגע בעת שניסה להציל את כלי המיטה מהבית כדי שיהיה איפה להשכיב את הבנים; בזמן ש־הניח המזרונים על העגלה ירו עלינו הפורעים הערבים מטר יריות ואז נפצע אבי בזרועו ואך בנס ניצל.

אחרי שהחלים המשיך להיות חזן בבתי כנסת שונים, עסק בצרכי ציבור ובעיקר השתדל וסייע להרבה צעירים וצעירות להקים בית ומשפחה בישראל.

(אברהם קפון)

ר׳ יוסף כהן (יושב, שלישי משמאל) עם פעילים ופעילות של בית היתומים "מאיר אבוהב"

Rabi Yoseph Cohen (tressero de estredia) con el comitato del orphelinato Meir Aboav.

ר׳ יוסף משה כהן ז״ל

ר׳ יוסף נולד בשנת התרמ״ד (1884) בשלוניקי, למד בתלמוד תורה ובסמינר ל־רבנים "בית יוסף", בהנהלת הרב הגאון רבי חננאל כהן בן ארדוט. אחרי מות ר׳ שאול אמאריו נתמנה כ"אפרסייאדור", תפקיד מיוחד שהיה נהוג במשך הדורות בקהילה (מעריך של "האשוגאר" — הלבנים והשמלות שנתנו הורי הכלה לנישואיה), וכן היה כותב כתובות.

היה חבר ועד הסתדרות "המזרחי" ביוון ומפעיליו במשך שנים רבות; חבר ועד אגודת "שומרי שבת"; ממייסדי בית היתומות ע״ש מאיר אבואב, שנוסד ביזמת הסתדרות "המז־רחי" עקב סכנת התנצרותן של שלוש צעירות יתומות; חבר ועד הקואופרטיב לבשר כשר מיסודו של "המזרחי", שהוקם נוכח התפשטות צריכת בשר טרף, בגלל יוקר המחירים, ועוד.

היה פעיל במגביות של ה"קרן־הקימת", ו"קרן ארץ־ישראל של המזרחי", ובהושטת עזרה מטעם אגודות שונות לנצרכים. דרשן וחזן בבתי הכנסת, השאיר בכתב יד את דר־שותיו בשבתות ובמסיבות מיוחדות.

עלה ארצה בחנוכה תש״א עם משפחתו, והשתקע בתל־אביב. כיהן כרב בבית הכנסת במרכז מסחרי, והתמסר להפצת עקרונות היהדות, לגאולת הארץ, לגמילות חסדים וקירוב הלבבות.

נפטר ב־ח׳ בסיון תשט״ו בתל־אביב אחרי מחלה קשה.

(אש״ה)

ר׳ יהודה פרחיה ז״ל

רבי יהודה פרחיה נולד בשלוניקי בשנת תרל״ו (1876) לאביו ר׳ יעקב, סוחר. גם סבו רבי אהרן היה תלמיד חכם. יהודה למד ב־תלמוד תורה הגדול תחת הנהלתו של מר אוטולנגי, אח״כ בסמינר לרבנים ״בית־יוסף״ ובישיבת הנדבן השלוניקאי חיימוג׳ו אשר קוב׳ו, יחד עם רבי דוד פנחס, ר׳ אליהו פרנ־סס, וקיבל תורה וידיעות גם מסבו.

היה חבר הסתדרות ״המזרחי״ ביוון ובמשך שנים רבות השתתף בעבודות שונות בארגון זה. היה איש המוסד ״עשרה בטלנים״, לקיום לימוד התורה בעיר, הקדיש הרבה מזמנו לעשות שלום בין איש לאשתו ולמעשה צדקה וחסד. נמנה בתור משגיח מטעם הרבנות על הכנת המצות לפסח.

לפי עסקו, היה מתווך בין חברות מס־חריות שונות; אחרי השריפה הגדולה בתרע״ז (1917), יסד מדרש לתורה ולתפילה בביתו ושרת בתור חזן במדרש זה וגם בבתי כנסת אחרים במשך כארבעים שנה, שלא על מנת לקבל פרס.

בתרפ״ג (1923) עלה ארצה עם משפחתו והשקיע מאמצים רבים ליסוד בית כנסת לספרדים במרכז המסחרי הסואן, ובתרצ״א (1931), יחד עם קבוצת אנשים יראי שמים, ביניהם מר אליהו כהן שנדב את המגרש ומר עזרא כהן, יסד את בית הכנסת ״אליהו הנביא״ ברח׳ לוינסקי.

בתרצ״ב (1932) נוסדה ביוזמתו גם הישיבה ״בית אליהו״ שבה לומדים עד היום כמה רבנים ספרדים.

ר׳ יהודה פרחיה היה חבר ועד הקהילה, בזמנו של יוסף שלוש, וכן חבר במועצה ה־דתית ובחברה קדישא בתל־אביב. היה אחד ממייסדי המוסד החינוכי ״פרחי כהונה״ ובמשך שנה הוא שימש כמורה לתלמוד לתלמידיו.

בתרצ״ו (1936) הוא עשה מַעֲשֶׂה רב בהפעילו את השפעתו הגדולה אצל אסתר ומאיר שושנה שיקצו חלק מבניינם לשם בית כנסת לשלוניקאים, שמחסורו היה מורגש מאוד בלב שכונת פ׳לורנטין המאוכלסת ב־מאות משפחות שמוצאן משלוניקי, ובעזרתו הוקם בית הכנסת ״שושנה״. כן עזר בייסוד אגודת הפייטנים ״הלל וזמרה״ ומוסד העזרה שלידו ״הלבשת יתומים״.

נפטר בשיבה טובה ובשם טוב ב־י״ד בכסליו תשכ״ב.

(אש״ר)

ר׳יהודה פרחיה (יושב, ראשון משמאל) בחברת ידידים בארץ ישראל, תרצ״ב

Rabi Yehuda Perahia (primo de estiedra).

יעקב אליהו כהן ז״ל

נולד בשלוניקי בתרל״ט (1869) לאביו אליהו ולאימו אסתר. דמות מובהקת של מחנך בחסד עליון, שמילא יעודו באמונה עשרות בשנים.

לאחר מותו של מנהל ת״ת הגדול, משה יעקב אוטולנגי, הוא ניהל בכשרון רב ובמסירות את המוסד המרכזי הזה לחינוך ילדי ישראל בעיר, שלמדו בו 1,200 ילדים, ושבו גדלו לתורה ודרך ארץ דורות שלמים תחת שלטון הטורקים והיוונים. כאשר הוזמן הפדגוג המפורסם יצחק אפשטיין לשלוניקי, לעמוד בראש המוסד לשם שיפור שיטות ההוראה ולימוד הלשון העברית לפי יסודות חדשים (משנת תר״ע עד תרע״ד), היה לו יעקב כהן לעזרה גדולה.

יעקב כהן היה איש רב מרץ ויחד עם זאת הצטיין בנועם דיבורו והליכותיו. הוא הקדיש את כל מרצו וכל חייו להוראת הלשון והתרבות העברית, ולהפצת עקרונות הציונות על פי תורת ישראל.

ליעקב כהן היו מהלכים בחוגים האינטלקטואלים הטורקים והוא אשר השיג מ־שלטונות קושטא רשיונות בשביל העיתונים היומיים בצרפתית ובאיספאניולית ״לינדיפאנדאן״ ו״אל פואיבלו״, שהיו כלי מבטא לציבור היהודי. היה מפעילי החברה להפצת תרבות עברית ״קדימה״, שהיתה חלוצת ה־אגודות הציוניות בעיר, וחבר בוועדי מוסדות חסד שונים כגון: בית מחסה לחולי רוח, ״מתנות לאביונים״, ועוד. עם היווסד הסתדרות ״המזרחי״ ביוון, הוא הצטרף אליה, היה חבר הוועד במשך שנים רבות ופיתח בה פעילות מבורכת ורב גונית להפצת רעיונותיה ומפעליה בקרב הקהל הרחב.

(אחד מבניו, שם־טוב, שהיגר לצרפת, עלה שם ברבות הימים לגדולה, ותפס שנים מספר את אחת המשרות הפוליטיות הגבוהות בפאריס. בזמן המלחמה הצטרף למקי (המחתרת הצרפתית) ומאז שינה את שמו ל־גי קאלב׳י. היה מנהל כללי בשמונה משרדי ממשלה שונים ויד ימינו של ז׳אק סוסטאל כשזה היה ממקורביו של דה־גול. כן היה בעל תפקיד בכיר במשרד הפנים ובמשטרה של פאריס).

יעקב כהן נפטר בצרפת בחיק המשפחה בשנת השמונים וחמש לחייו.

(אש״ר)

חיים עזרתי ז״ל

כאשר שלושה חודשים לפני פטירתו, ביקרנו אשתי ואני את חיים עזרתי ז״ל פעם נוספת, היו עפעפי עיניו נפוחות, חולשה כללית אחזה בגופו ובקושי הילך בעזרת מקל. מדוכא היה ומר נפש. הרגשנו שמחלת הכליות הממארת הולכת ומחריפה והקץ האכזרי מתקרב.

על אף מצבו החמור, הוא לא מנע עצמו מללכת להתפלל יום יום בבוקר ובערב, כ־דרכו, בבית הכנסת של התימנים הסמוך לביתו. באחת מיציאותיו להליכה אל בית ה׳, נכשל במדרגות ביתו, נפצע קשה והיה רתוק למיטתו במשך שבועות מספר. כוחותיו נחלשו

מיום ליום עד אשר ביום שישי, ביציאתו מהאמבטיה, כרע נפל מהתקפת לב, והשיב את נשמתו לבוראו במיתת נשיקה.

המקרה של הנפילה, בחתרו למלא, למרות הכל, את צוויי התורה, מסמל את אחת התכונות העיקריות שאיפיינו את חיים עזרתי: יראת ה׳ תמימה ושלימה, דביקות מופתית, בכל רמ״ח אבריו ושס״ה גידיו, במצוות אלוקי אבותיו, הקלות כחמורות, שקידה בלימוד תורה וחיי קדושה וטהרה. עזרא הכהן פרחיה, המחזיק בביתו ישיבה פרטית, סיפר לי בהת־פעלות גדולה, איך חיים עזרתי, שלימודי ה־קודש היוו יסוד חייו, היה מטריח את עצמו בזמנים האחרונים, לבוא ברגל מדירתו המרו־חקת עד מקום הישיבה ברחוב השוק בת״א פעמיים ביום השבת, על מנת להשתתף בשעורים.

חיים היה, בענוותנותו ופשטותו, תלמיד חכם, מופלג ביראת שמים, התעמק בתורה, תלמוד, פוסקים ומדרש, והיה בקי בסוגיות מסובכות, שידע גם להסבירן בפקחות והבנה יתרה, ובתפיסתו החדה נהג להביע דעות מקוריות בשטחים שונים.

בנערותו השתלם בישיבות של שלוניקי וכל ימיו התבשם באוירה של מקומות לימוד אלה, התערב והשתעשע עם הרבנים, נתן ונשא עימהם, ואהב להרבות תורה וחכמה.

לפני כשנה, לפי בקשתי, הכין מחקר על שינויי גירסאות בספרי התורה של התימנים על מנת לפרסמו ב״הליכות״, בטאון של המועצה הדתית בתל־אביב. הוא השתמש בטיעונים וראיות הנהוגים על ידי תלמידי חכמים כדי לבסס את דעתו, אולם המערכת לא יכלה להדפיס את המאמר מאחר שנבצר מהעורך לפענח את הכתב שהיה נהוג בשלו־ניקי הקרוי ״חצי קולמוס״, ושאין רגילים לכתוב כמוהו בארץ...

מראשית צעדיו עד אחרית ימיו נשאר נאמן להשקפת עולמו ואורח חייו והצטיין במידותיו הרוחניות הנעלות.

חיים עזרתי לא רצה, בשום אופן, להשתמש בידיעותיו התורניות כקרדום לחפור בו. הוא התמסר למסחר כמקור פרנסתו ומחיית מש־פחתו. הוא שמר בקפדנות על מידות היושר, נקיון הכפים, נאמנות בלי דופי, הגינות ביחסים עם הזולת, ושילב אהבת התורה עם אהבת הבריות. חוט של חן היה משוך על פניו. בכל חייו הצטיין במתינות, אצילות ו־אדיבות יוצאים מגדר הרגיל.

ביתו היה רווי יהדות בסיסית, בלי פגימה. הוא חינך את בנותיו ברגשי נאמנות לערכי הרוח של עם ישראל המקודשים ולעקרונות של המוסר היהודי. בעלותו ארצה עם מש־פחתו בשנת תש״ד (1944) התארחה משפחתו אצלנו זמן מסויים. זכורני שבסוף הארוחה הראשונה, התענגתי תענוג רוחני רב בשמעי את הבנות, ג׳ני ומרסל, מברכות את ברכת המזון בכוונה, בשפה ברורה ובנעימה.

✶

הקשרים ביני ובין חיים עזרתי התחלתם ביסוד הסתדרות ה״מזרחי״ בשלוניקי בתרע״ט (1919), שבה עבדנו יד ביד, עם חברינו ר׳ יוסף כהן, ר׳ יעקב חגואל ורפאל מנשה, ב־החדרת עיקרי התנועה העולמית, הדתית־ציונית, בקרב האוכלוסיה הגדולה של העיר.

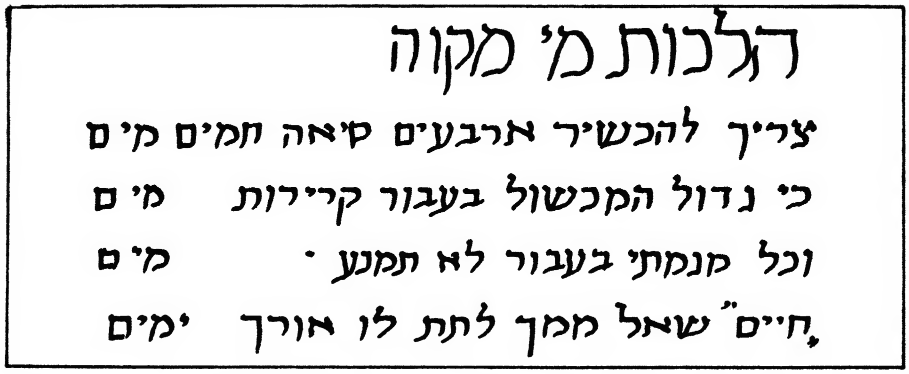
ה״מזרחי״ בשלוניקי הצליחה להשפיע השפעה עצומה בשכבות הרחבות של העם, להפעילן למימוש האידיאל הנשגב של תחיית האומה בארץ אבותינו על יסודות התורה; ובמרוצת הימים, בשתפה פעולה עם אגודת הרוויזיוניסטים, היוו יחד גורם מתסיס, מעורר ובעל משקל בקהילה, בתנועה הציונית המקו־מית והעולמית.

חיים עזרתי התמסר בכל נפשו להפצת הדעות החדשות בציבור. כל זמן שהעניינים זרמו במסלול השקט, המקובל, התנהלה עבו־דתו בלי סיבוכים והתנגשויות. אולם כאשר הציונים הכלליים בעיר נתפסו למינימאליזם של וייצמן, חשנו, מספר חברים, את הסכנה המאיימת על עתיד תנועת התחייה, ניתחנו את המצב ביסודיות ובאנו למסקנה שעבוד־תנו מוכרחה להתבסס על תפיסה אחרת לגמרי — לא על יהדות פאסיבית, חלשה, המסתגלת לכל הנסיבות, וע״י כך מתנכרת לשליחותה — אלא על יהדות דינמית, תוססת, לוחמת, מהפכנית, הנאבקת נגד המוסכמות ונגד הגור־מים המחבלים באינטרסים העליונים של העם, בקיצור: על אקטיביזם לאומי וחינוך דתי אינטנסיבי.

חיים וחבריו נרתעו מהפעילות המדינית הלוחמת במזרחי, שהזרימה תכופות דם חדש בציונות ובקהילה. הוא היה מטבעו מתון, מסוייג, שקול, מלא חרדת כבוד כלפי השולטים בקהילה ובציונות הרשמית. עלי להדגיש,

כתב יד ספר על הלכות מקוואות
מאת חיים עזרתי

Manuscrito de livro sovre las leyes de Mikvaoth escrito por Haim Ezrati

הלכות מי מקוה
צריך להכשיר ארבעים סאה חמים מים
כי גדול המכשול בעבור קרירות מים
וכל מנמתי בעבור לא תמנע מים
חיים שאל ממך לתת לו אורך ימים

לשבחו, שידע לעמוד איתן וללא רתיעה על דעתו, להשמיעה ברבים ולהיאבק למענה.

אולם, חרף חילוקי ההשקפות והבדלי הפעולות המעשיות, נשארנו כל חיינו קשורים על ידי הכרתנו שהמסורת והקניינים הרוחניים היהודיים הם יסוד קיומנו וייחודנו הלאומי. מעבודתנו המשותפת ב"מזרחי" עד יומו ה־אחרון קשרה את שנינו ואת משפחותינו ידידות חזקה ונאמנה, קשר בל יינתק. הערכתי תמיד הערכה עמוקה את כנות הכרתו הלאומית הדתית ואת מידותיו התרומיות.

הוא הצטיין בשקידתו בתור נציג המזרחי בקרן קיימת, בקרן היסוד, בוועדת רשיונות העליה; בכל תפקיד שהוטל עליו. הוא היה פעיל גם בכמה מוסדות קהלתיים, באגודת "עץ חיים", הקדש חיימוג'ו קוב'ו, ועדת חלוקת המצה וכו', ומילא את כל תפקידיו בכישרון ובכבוד, תוך דאגה לכל פרטי העניינים שהיו מסורים לטיפולו.

בארץ הוא לא שבע נחת מהתעסקותו במסחר והכנסתו כשכיר בחנות היתה צנועה ביותר, אולם הוא בטח באלוקים שהוא מפרנס הכל וקיבל את קשיי החיים בכניעה ואהבה. תמיד היה ער לבעיות המתעוררות במדינה ובקרב הציבור הספרדי; רכש את חיבתם של אלו שבאו במגע אתו. הקדיש יום יום עיתים לתורה, אפוף אהבת בני משפחתו והוקרה מצד ידידיו ומכיריו. עליו אפשר לאמר בלי היסוס — רוח המקום ורוח הבריות נוחה הימנו.

★

חיים עזרתי היה אחד מהשרידים האחרו־נים של גזע נהדר שצמח ביהדות השלוניקאית והניב פרי הילולים של יראים ושלמים ש־הצטיינו ברוחניות עילאית, דבקות בקיום קפדני של המצוות, חיי צנעה, טהרה וענווה, עשיית חסד לזולת, התנזרות מהתענוגות ה־גשמיים של העולם הזה, התמסרות ללימוד תורה ומעשים טובים והתעסקות בצרכי ציבור.

דמותו ואישיותו ישארו חקוקים בנו וזכרו הברוך לא יסוף מקרבנו.

(אברהם ש' רקנטי)

★

[אמר העורך:

חיים עזרתי לא היה רק עסקן ציבורי, תלמיד חכם ולמדן מתמיד, אלא עסק גם בכתיבה· את פרי רוחו העלה על הכתב בצנעה, בביישנות מסויימת, כאילו כותב הוא יומנים לעצמו; מעין ידיעות לתועלת לימודו העצמי, כחושש שמא אין בדבריו משום עניין לקהל הרחב· רק לעיתים רחוקות גילה רשימה זו או אחרת לידיד קרוב; לרוב — נשארו דבריו הכתובים בלתי ידועים עד יום פטירתו, וביניהם "קונטריס", שהוא בבחינת ספר שלם העוסק בבקיאות בדיון הלכתי על דיני מקוואות·

והרי להלן הרשימות והמאמרים הידועים לנו שהשאיר אחריו:

א· חורבן בית העלמין בשלוניקי, מתפרסם בקובץ זה, מתורגם מאיספאניולית ל־עברית·

ב· רבני שלוניקי ומוריה שנספו בשואה (רשימות על: ר' חיים חביב, ר' יצחק חננאל חסיד, ר' אליהו פ'ראנסיס); נדפסו בספר "שאלוניקי עיר ואם ב־ישראל"·

ג· לוח שנות הדורות (קיצור ההיסטוריה העברית ומקצת ההיסטוריה הכללית, לפי תאריכים, ובסופו, ביתר פירוט — תאריכים בתולדות יהודי שלוניקי, כולל שלשלת רבני שלוניקי על פי ר' דוד פיפאנו (בסוף ספרו "חגור האיפוד"), עם הוספות משלו; כתב יד, עברית·

ד· הגרמנים בשלוניקי, הגירושים והשואה; כתב יד, איספאניולית (חלק מרשימה זו תורגם ופורסם ב"שאלוניקי ער"ב")·

ה. לימוד החודש, כללי הלוח העברי עם לוחות; כתב יד, עברית.

ו. לוח ספר התנ"ך (מבנה הספרים, מניין הפרקים, הפסוקים וכו'); כתב יד, עברית.

ז. לוחות לתלמוד בבלי (סדרים, מסכתות, פרקים וכו'); כתב יד, עברית.

ח. תכנית בניין בית המקדש ומידותיו (לוחות והסברים); כתב יד, עברית.

ט. לוח קרבנות ציבור לכל השנה; כתב יד, עברית.

י. פרטי עבודת יום הכיפורים; כתב יד, עברית.

י"א. מידות ומשקלות שבמקרא ובדברי חז"ל, כתב יד, עברית.

י"ב. שינויי גירסאות בספרי התורה של התימנים; כתב יד, עברית.

י"ג. אליהו רבה, קונטרס בעניין מקוואות ושיעוריהן (תשאלוניקי תרצ"ח), הועתק בחלקו, בכתב יד נאה, ע"י אברהם בכמוהר"ר יעקב ן' חביב, והוקדש למורו ורבו ר' אליהו חסון; כולל: פתיחה, הודעה רבה, הקדמה, דין המקוה, הלכות מי מקוה, מילואים.

קונטריס זה המנסה למצוא פיתרון לבעיית הטבילה במקווה על ידי הצעת אפשרויות לבניית מקוואות בכל בית או בכל דירה, כדאי הוא שתוקדש לו הערכה מפורטת ע"י רב הבקי בכך, וראוי הוא שיודפס ויוצא לאור, הן בשל חשיבות הנושא, והן בשל העובדה שזה אולי החיבור ההלכתי האחרון שנכתב על ידי תלמיד חכם שלוניקאי].

אשר מלאך ז"ל [1]

נולד בשלוניקי בשנת תרמ"ג (1883) לאביו יעקב שנמנה על משפחת רבנים עתיקה. קיבל חינוך מסורתי בתלמוד תורה, ממנו עבר לבית ספר צרפתי. אח"כ המשיך לימודיו בבית הספר הגבוה למשפטים שבקושטא "חוקוק", וסיימו בעודו צעיר לימים. הודות לכשרונותיו ושמו הטוב נתקבל כדוצנט־מרצה בפקולטה למשפטים בקושטא.

בשנת תרס"ז (1907) החל בפעולתו הציונית, ויחד עם דוד פ'לורנטין, יוסף עוזיאל ואחרים יסד את המועדון הציוני הראשון בשלוניקי בשם "בני ציון". באותה שנה נבחר לחבר ועד הקהילה. עבודתו הציונית לא נשאה חן בעיני "הטורקים הצעירים" (ששינו את יחסם הראשוני לציונות, וחזרו לראות בה תנועה שמטרתה לקרוע את ארץ ישראל מעל האימפריה הטורקית), ובשנת תרס"ח (1908) הועמד למשפט על בגידה בפני בית דין צבאי. הקטיגור הרשמי של הוועד המהפכני, ד"ר נאזים ביי, דרש עונש מוות "לבוגד". הנאשם הגן על עצמו ועל הרעיון הציוני והוכיח שהתנועה הציונית עלולה בדרך שיתוף פעולה

אשר מלאך (ליד הגברת עם הכובע) בטקס היסוד של כפר יונה

Acher Mallah (en medio) a la innauguration de Kefar Yona

להביא תועלת רבה, בעיקר חומרית, לטורקיה. נאומו שכנע את השופטים והוא זוכה ברוב דעות.

בשנת תרע״ב (1912) עשה בא כוח ההסתדרות הציונית, ד״ר יעקובזון, ניסיון להשיג רישיון להקים את הטכניון בחיפה. אולם הדבר נתקל בקשיים ואף עזרתו של הציר הגרמני לא הועילה. אז הציע אשר מלאך, והוא אז עו״ד צעיר מאד, את עזרתו לד״ר פאול נתן, נשיא חברת ״עזרה״ של יהדות גרמניה, שיזמה את הקמת הטכניון, ואכן כעבור שבועות מספר נתקבל הרישיון. כאשר זמן לא רב אחר כך ציווה מושל חיפה להפסיק את עבודת הבניה של הטכניון, ושום עורך דין לא העיז להתייצב בעניין זה בפני הממשלה, פן ייחשד כציוני, שוב הציע מלאך את שירותו והשיג את ביטול הגזירה.

עם כיבוש העיר ע״י יוון נעשה לאחד העסקנים המרכזיים בקרב היהדות ומראשי הציונים בשלוניקי. בשנת תרע״ו (1916) נתמנה לחבר מועצת העיריה על ידי ראש הממשלה ויניזלוס. שש עשרה שנה היה פעיל במפלגה הליבראלית היוונית ונבחר מטעמה לסינאטור בתרפ״ט (1929). בכינוס פוליטי חשוב של הפרלמנטים של ארצות הבלקן נאם נאום פוליטי רב־רושם, בו הסביר את מטרותיה של הציונות.

שימש לסירוגין כחבר הוועד וכיו״ר הפידיראציה הציונית של יוון והיה חבר ועד הקהילה בשלוניקי בכמה קאדנציות.

בשנת תרצ״ד (1934) עלה לארץ ישראל והתיישב בתל־אביב.

בשנת תש״ז (1947) יצא ליוון כדי לדאוג לשיפור מצבה של שארית הפליטה מיהודי יוון, כי רובם היו בעלי רכוש אשר הסתתרו בימי הנאצים ובינתיים נשדד רכושם. מלאך פעל למען הצלת הרכוש הרב של היהודים אשר הושמדו, על ידי העברתו לידי הסוכנות היהודית. לפני כמה שנים היגר לצרפת ונפטר שם בשנת תש״ל (1970). יהי זכרו ברוך.

[1] לפי ״האנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו״ לדוד תדהר, כרך י״ד.

ד״ר אלאלוף מקבל עיטור מהשגריר הצרפתי בארץ

Medalia al Dr. Allalouf de mano del ambassador frances.

ד״ר ז׳אן אלאלוף ז״ל

ז׳אן אלאלוף נולד בשלוניקי בשנת תר״ס (25.12.1899), ובה קיבל את חינוכו הראשון. לאחר מכן נסע לצרפת ללמוד רפואה באוניברסיטת בורדו, וכשסיים לימודיו שם בהצטיינות בתרפ״א (1921) המשיך והשתלם באוניברסיטת אתונה. בתרפ״ב (1922), חזר ד״ר אלאלוף לשלוניקי ונתמנה למנהל הכירורגי של המרפאות ע״ש ״חסיד״ ו״פנחס״. בשנת תרצ״ב (1932) עם מותו של פרופיסור הנריקו שאקי, הוא נקרא לעמוד בראש המחלקה הכירורגית של בית החולים ״הירש״, המוסד הרפואי והפילנטרופי הרציני והגדול ביותר של יהדות שלוניקי. בד בבד עם הפראקטיקה הרפואית, עסק במחקר, ופרסומיו הרפואיים הופיעו בעיתונות המקצועית של יוון, ובעיתונות הרפואית הבינלאומית, בעיקר בצרפתית.

הוא היה מנתח מוכשר שהשתמש בשיטות המודרניות ביותר שהיו נהוגות בזמנו, אולם הוא היה יותר מזה: הוא היה רופא בעל לב חם, שראה במקצועו ייעוד להקלת סבלם של החולים ובעיקר של העניים וחסרי הישע. יומם ולילה עמד לרשות הפונים אליו ומעולם לא השיב פני איש ריקם — תמיד קיבל אותם בסבר פנים יפות, הרגיעם ונסך בהם ביטחון ואמונה.

במלחמת העולם השניה, כשאיטליה התקי־
פה את יוון, הוא גויס לצבא ונתמנה למנהל
בית חולים צבאי גדול. הקור העז בקו החזית
בהרי אלבניה בחורף תש״א (1940 — 1941),
גרם לצבא יוון יותר נפגעים מאשר אש ה־
אויב ; השהייה הממושכת בשלג ללא אמצעי
הגנה וחימום מתאימים גרמו לקפיאה וריק־
בון באיברים שונים של הגוף ובמקרים רבים
היה צורך לקטוע איברים שונים על מנת
להציל את חיי החיילים. ד״ר אלאלוף מנע
מחיילים רבים את הצורך לקטוע את אבריהם
ע״י שיטת הריפוי של „לריש״ (LERICHE),
שלא היתה ידועה אז ביוון. ממשלת יוון
העריכה מאד את פעולו זה והעניקה לו את
אות ההצטיינות היווני הגבוה ביותר, אות
ה״פ׳ניקס״, ואת אות ״ג׳ורג׳ הקדוש״.

בעת כיבוש שלוניקי ע״י הגרמנים שולח
גם ד״ר אלאלוף מהעיר יחד עם יתר אחיו
היהודים והובל למחנה ברגן־בלזן, שם טיפל
בהצלחה במאות חולים שחלו במחלת הטיפוס
בעת מגיפה שפרצה במחנה, ולבסוף נדבק
גם הוא במחלה זו.

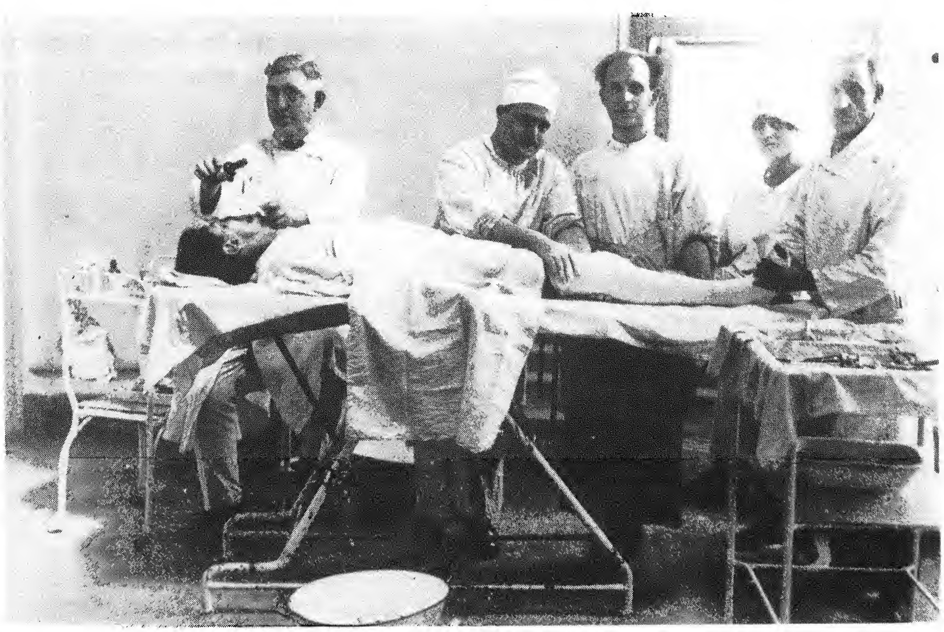
בנס הוא זכה להינצל מהמחנה ואחרי ה־
מלחמה חזר לאתונה, שם הקדיש את מרבית
זמנו לשיקומם של יוצאי המחנות במסגרת
מפעלי הג׳וינט. כשנוכח לדעת שסיים פעולתו
זאת, עלה לישראל, בה חי ופעל כרופא וכ־
איש ציבור — בין היתר היה נשיא אגודת
הידידות ישראל־יוון — במשך כעשרים שנה,
עד יום מותו. בהיותו בישראל העניק לו
שגריר צרפת בארץ, פייר ז׳ילבר, את אות
ההצטיינות ״אביר מסדר בריאות הציבור״.
על עזרתו לנתינים צרפתיים ששירתו במח־
נות הריכוז וההשמדה הגרמנים.

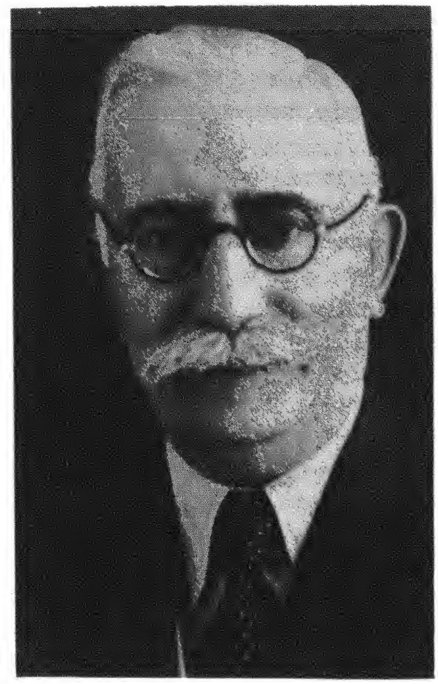
ניצולי מחנה ברגן־בלזן אינם שוכחים
את המנתח המפורסם שהיה חברם לצרה
במשך כל זמן המלחמה, ובהיותו איתם עשה
את כל אשר לאל ידו כדי לרפא מספר גדול
ככל האפשר של עצורים שחלו בכל מיני
מחלות, עקב התנאים הנוראים בהם היו נתו־
נים שם.

כל חייו היו קודש להצלת נפשות ולהקלת
מצוקת החולים.

ד״ר אלאלוף בחדר הניתוחים של בית החולים הירש

Dr. Allalouf como chirurgien del Ichpital Hirsch.

Yoseph Uziel יוסף עוזיאל

יוסף בן פנחס עוזיאל ז״ל

יוסף עוזיאל היה מראשוני הציונים בשלוניקי, מיוזמיה ומארגניה של התאחדות עולי יוון בישראל, ומי שהיה יושב הראש שלה במשך שנים רבות, סופר ועיתונאי.

הוא נולד בכ״א סיון התרמ״ח (1888) ונפטר בכ״ב בשבט התשכ״ח (21.2.1968).

נצר למשפחת רבנים ועסקני ציבור (מצד אימו הוא מתיחס לרבי שמואל ארדיטי, מי ששימש כרב ראשי בש'לוניקי בשנים תרל״ז — תרמ״ז), מגיל צעיר התלהב לרעיון הציוני והיה ממייסדי התנועה הציונית בשלוניקי ואח״כ ממיסדי הפדרציה הציונית ביוון. עוד בתרס״ח (1908) יסד ביחד עם דוד פלורנטין וש' ביבאס את אגודת „בני־ציון", ולאחר מכן — אגודות ציוניות אחרות, אשר הפיצו את רעיון התחיה ברחוב היהודי.

יוסף עוזיאל היה עיתונאי לוחם. היה חבר מערכת או עיתונאי מן המנין בעיתון באיספאניולית ״איל־אב'ניר״ (העתיד) מיסודו של רבי משה מלאך וד' פ'לורנטין, ובשבועונים: ״טריבונה ליבירה״ (במה חופשית) ו״לה רב'יסטה פופולאר״ (סקירה עממית). במשך זמן קצר אף ערך את ביטאונה של הפדרציה הציונית „לה אספיראנסה" (התקוה). אבל העיתונות לא היתה בשבילו מקצוע, כי אם מכשיר להפצת הרעיון הציוני והתרבות העברית, ובמה למלחמה — ביחד עם חבריו הציונים — נגד מתנגדי הציונות ביוון וטורקיה ובראשם העיתונאי פרסקו.

באותה עת החל לפרסם את יצירותיו כסופר. בעיתונים הופיעו סיפורים קצרים, על פי רוב לחגים ועל נושא החגים, שנתקבלו באהדה ע״י הציבור. בהמשכים פרסם רומן גדול מחיי יהודי איטליה, שאח״כ נכרך בצורת ספר בשם ״לה פרינצ'יפסה אנקארסיליאדה״ (הנסיכה הכלואה). כן תרגם לאיספניולית את הרומן הדמיוני של הרצל „אלטנוילנד" והוציאו לאור כספר (״בייז'ה־נואיבה טיירה״).

בתר״ף (1920) החליט יוסף עוזיאל שהגיעה השעה לקיים את תורת הציונות בפועל ועלה לארץ־ישראל עם משפחתו. הוא התיישב בתל־אביב ובתחילה עסק במסחר. בתרפ״ט (1929) נתמנה למזכיר הרבנות. הראשית בת״א, תפקיד בו שימש עד תשי״ג (1953) כשיצא לגמלאות.

גם בארץ, נאמן למזגו, נכנס מיד לפעילות ציבורית עניפה, המשיך לשלוח לעיתוני שלוניקי כתבות על הנעשה בארץ וניסה, ואף הצליח, להשפיע על חלק ניכר מהציבור שם לעלות ארצה, (ביניהם גם הספנים והסוורים המפורסמים שהשתלבו יפה בנמלי חיפה, יפו ותל־אביב). כן היה בא־כח החברה ״סלוניקה־פלסטיין״, אשר רכשה קרקעות עבור המתעתדים לעלות לארץ.

במשך עבודתו כמזכיר הרבנות הראשית בתל־אביב (בתקופת כהונתו של הרב בן־ציון מאיר חי עוזיאל זצ״ל וגם לאחר מכן), הפך יוסף עוזיאל ל״מוסד״ בפני עצמו — והיה מפורסם בטיפולו האישי בקשי־יום, אלמנות ומקרים משפחתיים קשים. ליבו — כמו ביתו — היה פתוח תמיד לעזרת הזולת ותמיד מצא זמן ומלה טובה לפונים אליו. בפרט עזר לעולים משלוניקי אשר ביקשו עצה והדרכה או שהשתדל למענם במוסד ציבורי זה או אחר, אליו נזקקו.

הוא פעל למען הקק״ל וקהיי״ס בחוגי בתי הכנסת; היה ממיסדי ״לשדה״ ו״בנים לגבו־

לם" להקמה ועזרה לביסוסם של ישובים של יהודים ספרדים ("צור משה", "בית הלוי", "כפר חיטין" ועוד) ושל "הליגה למען השבת" ו"הועד להגנה על כבוד בת ישראל" (בעת מלחמת העולם השניה); היה פעיל ומפעיל באגודת "פרחי כהונה", שעודדה לימודי קודש לנערים ספרדים. היה בין מייסדי שכונת נורדיה ושכונת רמת־השרון בתל־אביב הקטנה. כן היה חבר הועד הפועל בהסתדרות הציונים הכלליים, (אח"כ הליברלים), וחבר הוועד המפקח של ביה"ס החקלאי במגדיאל ע"ש ד"ר מוסינזון, מיסודם של הציוה"כ.

בתרפ"ט (1929) פרסם את ספרו החשוב ביותר "המגדל הלבן", הנותן תיאור נאמן ומלבב של העיר שלוניקי על יהודיה זקופי הקומה, על נמלה ששבת בשבת, אשר לא בכדי זכתה לכינוי "ירושלים הבלקנית" (ה־ספר עורר התענינות מרובה ואף צוטט ב־הזדמנויות רבות בקטעים שלמים ממנו).

עם היותו צנוע ונוח לבריות, לא עבר לסדר היום בעניינים שלדעתו צריך היה להגיב עליהם. ולא היסס וזאת בתוכחה — בכתב ובע"פ — כלפי גדולים בארץ ובעולם בשאלות שעמדו על הפרק, אם בבעיות דת, חברה או בעיות מדיניות.

נאמן לדרכו זו, פרסם ושלח — על חשבונו — בשנת 1947, בעת המאבק על הקמת ה־מדינה, חוברת גדולה בצרפתית מוקדשת לחברי הוועדה המיוחדת של האו"ם בשם "לאנשים בעלי רצון טוב של כל העמים" בה פנה למצפון העולם, הראה לפי מקורות את הכוונה האמיתית של הצהרת בלפור, והוקיע את ממשלת המנדט על המכשולים שה־עמידה בדרך התנועה הציונית.

כן פנה בחוברת שניה ל„עשרת הצדיקים בסדום" (אף היא בצרפתית), שיצטרפו למאבק להפוך את ירושלים לעיר בין־לאומית. חוברות אלה נשלחו לראשי ממשלות ומדינאים בזירה הבין־לאומית.

גם כשיצא לגמלאות לא הפסיק מפעילותו. הוא הוציא לאור את ספריו "שלשלת הזהב" ו"בציר אביעזר" (ספורים תנ"כיים) וכן רומן מרתק בשם „ז'ק פרירה", שהטיפוס העקרי ורקעו — שלונקאים. אבל את עיקר מרצו בשנותיו האחרונות הקדיש למכון לחקר יה־דות שלוניקי, אשר הוציא לאור בשנת 1967 את הספר "שאלוניקי עיר ואם בישראל". שהמנוח היה אחד מעורכיו, המקים יד ומצבה לעיר מולדתו שכה אהב, ואשר נעלמה מב־חינה יהודית בשואה הגרמנית במלחמת ה־עולם השניה.

יוסף עוזיאל זכה, והיה מאושר על כך, שראה בהתגשמות שאיפותיו, עליהן חלם ולמענן נלחם — הקמת מדינת ישראל ושחרור ירושלים השלמה.

(גבריאל חביב)

יצחק בן אהרן טולידנו ז"ל

במסגרת ספר "זכרון שלוניקי" יש מקום לציין דמותם של בני קהילה מפוארת זו אשר ספגו בקרבם את רוחה ותרבותה של עיר מולדתם והיו דבוקים בהן משך כל חייהם.

בכתבה זו נעלה קווים לדמותו של אחד מהם, ידידנו האדריכל יצחק טולידנו ז"ל אשר הלך לעולמו ללא עת. יצויין פה שב־התחלת עבודות ההכנה להוצאת ספרנו על שלוניקי הוא נמנה בין חברי הוועדה המ־צומצמת, תרם חלקו בה והעמיד לרשותנו את אוסף התמונות העשיר שהיה ברשותו על ארגון "בני מזרחי־ברית טרומפלדור", שהופיעו בכרך א' של ספרנו.

יצחק נולד בשלוניקי בשנת תרע"ב (1912) לאביו אהרן טולידנו ז"ל, מורה בתלמוד תו־רה בעיר זו. את חינוכו היסודי קיבל בתלמוד תורה והמשיך לימודיו התיכוניים בגימנסיה של האחים אלשיך. עם סיום הגימנסיה ניגש לבחינות בגרות חיצוניות שנערכו על ידי הקונסוליה הצרפתית. יצויין פרט מעניין, שזו היתה הפעם הראשונה שבמסגרת בחינות בגרות אלו נבחנו צעירים יהודים גם בשפה העברית המודרנית שקמה לתחיה. בביתו גדל יצחק באווירה מסורתית ובבית ספר אלשיך קיבל חינוך לאומי אשר הושלם על ידי הצ־טרפותו בגיל צעיר לארגון "בני מזרחי" (שלאחר מכן הפך לסניף "ברית טרומפלדור") בו ספג לקרבו תודעה חזקה של נאמנות לערכי המסורת והלאומיות, בהם דבק כל ימי חייו. מסירותו המופתית ופעילותו המתמדת

בארגון הנ״ל, העלוהו לתפקידי הדרכה ולמינויו כמזכיר הארגון.

כתוצאה מהחינוך שקיבל והתודעה הלאומית אשר רכש, החליט בתרצ״ב (1932) לעלות לארץ חלומותיו, ולהמשיך בלימודיו בטכניון העברי בחיפה לקבלת תואר אדריכל. בני משפחתו סייעו בעדו להגשים חלומו והושיטו לו את העזרה הדרושה. אחותו הצטרפה אליו אחרי שנה ואחיו הבכור חיים בתרצ״ד (1934). לאחר מכן הצליחו להעלות את הוריהם ארצה בשנת תרצ״ה (1935).

בהיותו סטודנט בטכניון הוא זכה בשני פרסים בהתחרות ארכיטקטונית ולאחר שסיים את לימודיו שוב זכה בשני פרסים בהתחרות נוספת. יצחק נולד להיות ארכיטקט ואהב את מקצועו. האדריכלות היתה עבורו לא רק מקצוע אלא גם ובעיקר אומנות. לפיכך קבע לעצמו סטנדרטים גבוהים אליהם היה מתאמץ להגיע ועל פי רוב הצליח בכך.

מובן מאליו שיצחק המשיך בארץ את פעילותו בקרב התנועה הלאומית. בהגיעו לחיפה הצטרף לשורות בית״ר ולארגון הסטודנטים הלאומיים שע״י הטכניון „שקמונה״, ולאחר מכן התגייס לשורות הארגון הצבאי הלאומי, שבו היה פעיל עד לפירוקו. בסיום לימודיו בטכניון בו הוסמך כאדריכל, עבר לגור אצל הוריו בתל־אביב. כאן יזם והקים עם חברים אחרים את קן בית״ר בשכונות הדרום של תל־אביב, בו היה הרוח החיה והמפעילה ובו חונכו מאות צעירים תושבי השכונה לרעיון ציונות ממלכתית. יצחק פעל בשורות ה״דלק״ (שרות הידיעות) של הארגון, ומשרדו ברחוב הגדוד העברי שימש מקום כינוס לאנשיו ובו שורטטו המפות והתוכניות לפעולות שונות של אצ״ל כדוגמת כיבוש יפו וכיבוש יהוד.

אחרי נישואיו, עבר יצחק לגור בצפון תל־אביב וחש בחסרונו של בית כנסת עבור עולי שלוניקי והבלקנים, שעברו מאיזור הדרום לצפון העיר. ביחד עם רעו ושותפו אהרן רוסו, אירגנו מנין לתפילות ימים הנוראים בביתו של האחרון, אשר התקיים משך שלוש שנים רצופות. זה היווה את הגרעין לבית כנסת קבוע לספרדים ועולי הבלקנים בצפון תל־אביב. מנין זה עבר גילגולים שונים עד אשר נרכשה קומת קרקע בבנין ברחוב אבן גבירול מס׳ 88, שם הוקם בית

יצחק טולידנו

Itshac Toledano

כנסת נאה, בו התקיימו התפילות בכל יום, בוקר וערב, שבתות ומועדים עם ציבור מתפללים גדול ורב. מיום הווסדו של בית כנסת זה, מילא יצחק טולידנו תפקיד של מזכיר הוועד והקדיש הרבה מזמנו למַען התפתחותו וביסוסו. יחד עם יתר חברי הוועד הוא פעל נמרצות משך שנים רבות לשכנע את פרנסי העיר תל־אביב להקצות בצפון העיר מגרש מתאים להקמת בית כנסת גדול ומפואר לזכר קהילת שלוניקי. אחרי התרוצצויות וחיפושים רבים אותר סוף סוף מגרש מתאים ברחוב אבן סורוק (מול בית המורה). יצחק בתור אדריכל הכין את התוכניות לבנין מפואר בעל צורה ארכיטקטונית מקורית, השיג אישור התוכנית בועדת בנין ערים של העיריה וכשהחלום היה קרוב להגשמה והוצאה לפועל, חטפו המוות ופתיל חייו ניתק.

עם פעילותו בועד בית הכנסת לא זנח את עסקנותו הציבורית בתנועה הלאומית. היה פעיל בשטחים רבים, חבר ותיק בתנועת החרות, פעיל ומסור במסדר ע״ש ז׳בוטינסקי. כשהועלו עצמותיו של המנהיג הדגול זאב

ז׳בוטינסקי לארץ, היה יצחק שותף להכנות להלויתו של ראש בית״ר. הוא תרם והקדיש לענין לא רק מכוחו הארגוני אלא, גם וב־עיקר, עבודה מקצועית מרובה ממיטב כי־שוריו. כחבר בועדה המצומצמת לאחוזת ה־קבר של ז׳בוטינסקי הוא דאג להחזקתו ה־תקינה וזו היתה בשבילו עבודה קדושה בה עסק עד לשבועות האחרונים לפני מותו.

בעצרת הזיכרון ליום השלושים לפטירתו, שנערכה ע״י מסדר ז׳בוטינסקי, צייר אהרון רוסו את דמותו כלהלן:

את רשימותיו שיצחק כתב עוד ב־היותו נער, בעלון קיר בקן בית״ר בשלוניקי, היה חותם במלה העברית „מסור״. היא שהנהיגה אותו כל חייו: מסור לבני משפחתו ולידידיו, מסור לרעיון הלאומי, מסור לכל ענין שלקח על עצמו לטפח. קו אופייני לדמותו היה, שברגע שאימץ רעיון מתוך שי־קולים ראציונליים, לא היו בו ספקות והיה מתמסר לו בלב ובנפש וללא סייגים... היה בו מן החסיד במובן ה־חיובי של המושג. הוא התהלך בינינו על קצה האצבעות, בשקט, מבלי ל־עורר סביבו גלים וסערות. להיפך, הוא היה תמיד משתדל לשכך סערות ולמצוא את המשותף בין האנשים. הי־תה בו נוכחות בולטת, אך מאותו סוג נוכחות שאינה כופה עצמה על אחרים.

הייתי אומר לסיכום, שאם לא הי׳ה בין עושי ההיסטוריה ואף לא התימר לכך, הוא היה מאותם האנשים שבל־עדיהם ההיסטוריה לא נעשית. הוא לא עיצב מדיניות אך השפיע על בי־צועה בנטלו על עצמו כל משימה, ולא חשוב אם ראשונית או משנית.

הכרתי אותו מילדותי, כשאבא ז״ל היה לוקח אותנו למועדון ״המזרחי״ בשלוניקי ו־שם פגשנו והכרנו אותו. אחיו הבכור, חיים טולידנו יבל״א, היה מבאי ביתנו, בהיותו מזכירו וידידו של אבא עשרות שנים, ובארץ היו דרכינו משותפות הן בשאיפות, הן בחי־נוך הלאומי והן בעבודתנו המשותפת בבית הכנסת.

הכרתי אותו מקרוב והוקרתי את תכונותיו התרומיות במשך שיתוף הפעולה ההדוק בי־נינו בוועד בית הכנסת ר׳ שלמה אבן גבירול, אשר נמנה בין מייסדיו והמשיך לפעול ל־מענו במסירות מופתית עד יומו האחרון.

במותו של יצחק טולידנו ז״ל, איבדתי ידיד ואח לרעיון ולביצוע, בית הכנסת שיכל גבאי נבון ומסור, יהודי שלוניקי בארץ איבדו עסקן ציבורי פעיל שעשה רבות כדי להנציח קהילה מפוארת זו, והעם היושב בציון — בן נאמן לארצו ולתקומתה, איש מקצוע מעו־לה ששאף לשלמות, אדם יקר בעל לב חם שכל ימיו עמד לשרות העם.

(שמואל א׳ רקנטי)

ד״ר יצחק שמואל עמנואל ז״ל

בן שבעים וארבע שנים נפטר הרב וההיס־טוריון ד״ר יצחק שמואל עמנואל. חמישים שנים מימי חייו הקדיש לאיסוף, מיון ומחקר החומר הרב שהיה מפוזר בארכיונים ובאו־ניברסיטאות רבות בעולם; כל ידיעה או כל תמונה הקשורה ליהודים בשלוניקי, ב־קוראסאו או באיי נידרלאנד נאספה על ידו באהבה רבה, והוא השתמש בה למחקריו. חלק ניכר מימי חייו הקדיש לאיסוף כתובות המצבות של בית החיים העתיק של שלו־ניקי בטרם הוחרב ע״י הכובשים הגרמנים במלחמת העולם השניה. מחקרן וסיפור תול־דות האישים המוזכרים בהן, אוסף הכתובות, אשר חלק מהן הועתק ע״י אחיו חיים עמנואל הי״ד, הוצא לאור על ידי מכון בן־צבי ב־ירושלים.

כל ספריו ומחקריו של ד״ר עמנואל הם יסודיים, מעמיקים ומוסמכים, ואין לתאר כתי־בת תולדות היהודים בעולם מבלי צרוף חל־קים נכבדים ממחקריו, אך בעיקר הוא יירשם בתולדות עם ישראל כהיסטוריון של יהדות שלוניקי.

ד״ר עמנואל, ששימש ברבנות בקהילות קוראסאו בשנים תרצ״ו—תרצ״ט (1938—1939), פאנמה וריו־דה־ז׳אנירו שבברזיל בתש״י—תשי״ג (1950—1953), נולד בשנת תרנ״ט (1899) בשלוניקי שביוון לאמו אסתר (דודון) ולאביו ״החכם הנעלה״ שמואל בן יצחק. אמו, בת הסוחר אברהם ברודו, נפטרה ביום היוולדו, ולה הקדיש את ספרו ״גדולי שלוניקי לדורותם״. בספר ״מצבות שלוניקי״

חלק ב׳ (עמ׳ 859—860) כתב על אביו כלהלן: „מור אבי, החכם הנעלה, חסיד עניו קדוש ייאמר לו, ר׳ שמואל בר׳ יצחק עמנואל הי״ד, נהרג בידי הגרמנים הנאצים באושוויץ ולא זכה לקבר ישראל. סבי היה יצחק בכ״ר אברהם עמנואל. מור אבי היה מורי הראשון, חינכני לתורה וליראת שמים. בדמותו נסתמלה בעיני החסידות. חי בדוחק ובצער, אך מסר עצמו לגדל שני בניו ושלש בנותיו, אף הפריש עשרה למאה מכל מה שהרוויח לצדקה. עליו נאמר: „דובר אמת בלבבו, לא רגל על לשונו... נבזה בעיניו נמאס ואת יראי ה׳ יכבד״.

בספר ״אברהם העברי״, קובץ המוקדש למנהיג והלוחם אברהם ש׳ רקנטי, שהופיע בתשי״ח, פרסם ד״ר עמנואל את זכרונותיו מימי הילדות והבחרות:

עוד משנים קדמוניות היו בני משפחת אבי, שמואל בן אברהם עמנואל, דרים בשכונת ״רוגוז״ בשלוניקי. מור זקני הגדול, אברהם עמנואל, לפני נסיעתו עם בני משפחתו לירושלים בערך בשנת 5610 (1850) מכר את ביתו בשכונה, ומר יצחק, סבי, היחידי ממשפחת אבי שנשאר בשלוניקי, דר גם הוא ב״רוגוז״.

סיימתי חוק לימודי ב״תלמוד תורה״ תחת הנהלת יצחק אפשטין. המשכתי לימודי בבית מדרש לרבנים ״אור החיים״, שהוקם מעזבון הנדיב סניור חיימוג׳ו קובו ז״ל. שם למדתי גמרא מפי כמה״ר משה אברהם הירה. באותם הימים השתתפתי בחיים הציבוריים, כגון: ״אגודת שומרי שבת״, וב״מזרחי״ בנשיאותו של אברהם רקנטי. לרגלי השריפה של שנת 5677 (1917), נאלץ אבי לגור בפרבר ״וארדאר״, שהכילה כעשרת אלפים תושבים. שם הקימותי בשנת תרע״ט את ארגון הנוער של המזרחי בשם ״שיבת ציון״, תנועת נוער ציונית, שהכילה כמאתים נערים. משך מספר שנים הייתי דורש בבית כנסת ״אהבת עולם״.

בשנת 5683 (1923) נשלחתי על ידי רפאל מנשה ז״ל ואברהם רקנטי, שהיה אחד מי״ב נבחרי העיר שלוניקי, ללמוד בבית מדרש לרבנים בבריסלאו. מאז ועד יום הירצחו על ידי הנאצים באושוויץ, המשיך אחי חיים עמנואל הי״ד את עבודתי בארגון ״שיבת ציון״.

ד״ר יצחק עמנואל

Dr. Itshac Emmanuel.

בסמינר בבריסלאו קיבל יצחק עמנואל את התואר רב ובאוניברסיטה של לוזאן קיבל את התואר ד״ר. מאז התמסר לעבודת המחקר שלו בתחום חיי היהודים הספרדיים בעולם ובמיוחד תולדות יהודי שלוניקי, קורסאו והאנטילים ההולנדים. אחרי מלחמת העולם השניה נתקבל כרב לקהילות קורסאו ואח״כ שימש כרב בקהילת סינסינאטי.

כאב רב כאב הרב ד״ר עמנואל על גורל משפחתו שנשארה בשלוניקי בימי השואה, בעוד הוא משרת באחת הקהילות בארצות־הברית כרב. גם אחרי המלחמה עשה למען חקר ההיסטוריה של יהדות שלוניקי ושואת יהדות יוון. עבודתו הגדולה התפרסמה בחלק א׳ של ספר ״זכרון שלוניקי״.

עם מות אמו אסתר (דודון) נשא אביו אשה שניה, איסטריאה בת בנימין פראנסיס, מצד האם ממשפחת רבנים בשם פרץ. אמו זו ילדה לאביו את הילדים הבאים: חיים, שהיה פקיד במשרדי הקהילה היהודית, המשיך עבודת אחיו בארגון „שיבת ציון״, והעתיק מצבות שלוניקי בדיוק רב, בזריזות ובחריצות מדויקת כבר סמכא — נספה באושוויץ; דיזי — נישאה ליצחק קאסוטו, הרב הספרדי במיאמי ביץ׳ בארצות הברית; רג׳ינה — ניש־

אה למרדכי ברזילי, נספו עם בתם באושוויץ; שרינה – נישאה, ובהיותה בהריון נספתה באושוויץ.

עוד מספר ד״ר עמנואל: ״זמן קצר אחרי הכיבוש, הגיעה לשלוניקי משלחת ׳יחידת רו־זנברג׳, שאחד מחבריה היה ד״ר פול, מנהל הפאקולטה לעברית של אוניברסיטת פרנק־פורט. הוא עבר בספריות ובבתים פרטיים ו־שדד הרבה ספרים יקרי מציאות. הוא ידע על ספרי ביהדות ובהיסטוריה של יהודי שלוניקי, בא לבית אבי לראות ספרייתו, ולקח את ה־ישר בעיניו. אחריו בא עוד חוקר אחד, האנס היינריך, ושניהם הריקו את שלוניקי מכל הספרים בעלי הערך שנמצאו אצל כמה חכ־מים ועשירים, ירושת אבות״.

רשימת ספריו

1. ״גדולי שלוניקי לדורתם״, חמש מאות כתובות מבית החיים של יהודי שלוניקי משנת הר״ס ועד שנת הת״כ עם באורים, הערות וביאוגרפיות, ת״א תרצ״ו.
2. ״תולדות יהודי שלוניקי״ 1450 לפנה״ס–1640 לספ״ה, בצרפתית, פאריס 1936 (עם נספח על ״תולדות תעשית האריגים של יהודי שלו־ניקי״).
3. ״אבנים יקרות של יהודי קורסאו״, 1656–1957, באנגלית, 1957.
4. ״מצבות שלוניקי״, שני כרכים, ירושלים תשכ״ג–תשכ״ח.
5. ״תולדות יהודי שלוניקי״ בקובץ ״זכרון שלו־ניקי״, חלק א׳, בעריכת דוד א׳ רקנטי, תל־אביב, תשל״ב.
6. ״ההיסטוריה של יהודי האנטילים ההולנדים״ בשיתוף רעיתו סוזאן, שני כרכים, סינסי־נאטי, 1970.

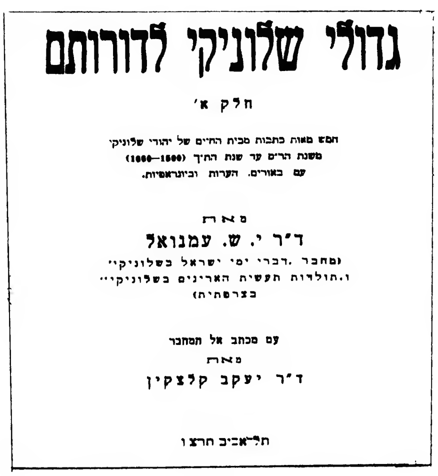
מאמריו

חוץ מספרים אלו פירסם הרב ד״ר יצחק שמואל עמנואל מאמרים בכתבי עת שונים בשפות: ספרדית, פורטוגזית, אנגלית, גרמנית ועברית. לכותב שורות אלו אוסף מאמריו, ששלח לו המנוח לפני פטירתו; במכתבים רבים ששלחם לכותב השורות הללו אף ביקש למצוא דרך לפרסמם בכרך אחד, אולם טרם נמצאה הדרך לפרסומם.

הנה רשימת מאמריו:

1. סיוען של קהילות הספרדים באמסטרדם וב־קורסאו ל״ארץ הקודש״ ולצפת. ירושלים, ספונות, מכון בן צבי, 1962.
2. קשרים בין קהילות שלוניקי ואמסטרדם. ״גנזך שלוניקי״, ת״א, תשכ״א.
3. ארבע תעודות בעברית ושתי כתובות מיוחדות מהרבנים הספרדים של אמשטרדם. היברו יוניון קולג׳, סינסינאטי.
4. פולמוס נתניה יחיא באמשטרדם. ספונות ט׳, תשכ״ה.
5. ידיעות חדשות על הקהילה הפורטוגזית ב־אמשטרדאם. ״אוצר יהודי ספרד״, 1963.
6. חכם דוד לופס ישורון ונסיעתו לארץ ישראל, בספר היובל של אברהם אלמליח, ירושלים, 1959.
7. הפורטוגזים בבית הכנסת ״מקוה ישראל״, ״אוצר יהודי ספרד״, ירושלים, 1959.
8. החינוך היהודי בקורסאו, אמריקאן ג׳ואיש סוסיאטי, 1955 (באנגלית).
9. אור חדש על יהדות אמריקה בראשיתה, ״אמ־ריקאן ג׳ואיש ארכיבס״, סינסינאטי, 1955 (אנגלית).
10. יהודי ברזיל במאה הי״ז. ״קריטיקאל אמרי־קאן ריביו״. ג׳ואיש ארכיבס, 1962, סינסינא־טי (אנגלית).
11. על בית החיים של יהודי קוראסאו, 1943 (גרמנית).
12. תקנות קהילת יהודי קוראסאו. 1944.
13. היהודים בקורו (ונצואלה). ״אמריקאן ג׳ו־איש ארכיבס״. 1972 (באנגלית).
14. הקהילות היהודיות באמריקה הדרומית, בספר ״ד״ר נסים יוסף עובדיה״.
15. על יהודי אמשטרדם, ״רביו דיס אטיוד ז׳ואיב״. פאריס 1964 (צרפתית).
16. הערכים ״יצחק חיים קאריגל״ ו״הקהילות של הודו המערבית הולנדית״ ב״ג׳איש אנציקלו־פדיה״.

(יצחק משה עמנואל)

גדולי שלוניקי לדורותם

חלק א׳

חמש מאות כתבות מבית החיים של יהודי שלוניקי
משנת הר״ס עד שנת הת״ך (1500—1660)
עם באורים, הערות וביוגראפיות.

מאת

ד״ר י. ש. עמנואל

(מחבר ״דברי ימי ישראל בשלוניקי״
ו״תולדות תעשית האריגים בשלוניקי״
בצרפתית)

עם מכתב אל המחבר
מאת
ד״ר יעקב קלצקין

תל־אביב תרצ״ו

Dr. I.-S. EMMANUEL

Histoire des Israélites de Salonique

T. I.

(140 av. J.-C. à 1640)

Histoire Sociale, Economique et Littéraire de la *Ville Mère en Israël*, illustrée par 19 clichés,

contenant un supplément de 68 p. hors-texte sur

L'Histoire de l'Industrie des Tissus des Israélites de Salonique

avec une Lettre à l'Auteur de
S. E. BEN-SION M. OUZIEL,
Grand Rabbin de Jaffa et Tel-Aviv

אברהם ש' רקנטי ז"ל

ארבעה בנים ובת אחת העמידו שמואל ובייה רקנטי בשלוניקי בשלהי המאה הי"ט, ושונים היו זה מזה באופיים, בדרכם, בחייהם, בגורלם.

הבכור ז כ ר י ה, נפש זכה ותמימה, שומר מצוות קפדני במסורת בית ההורים, שהיה מושתת על אדני התורה, בחור משכיל בעל כישורים מסחריים. הוא יסד בצעירותו סוכנות לפירמות מסחריות (הופעלה אחרי מותו ע"י אחיו אברהם וליאון והפכה במרוצת הזמן למשרד ביטוח הקיים עד היום); עתיד פיננסי מזהיר היה צפוי לו, לולא נפטר מדלקת ריאות בהיותו בשווייץ לריפוי.

י ה ו ד ה ־ ל י א ו ן — הבן השלישי — היה נעים הליכות, נוח לבריות, הקים בית בעל אורח חיים מסורתי, שלא חסרו בו גוונני תרבות מערבית. בראשית דרכו שימש בהוראה, אך בהיותו בעל חוש מסחרי מפותח עבר לפעול בתחום זה והגיע להישגים מרשימים בתקופה די קצרה. אולם הוא לא זנח בשל כך את פעילותו למען שיפור הרמה התרבותית של הנוער והעם. במשך הזמן ביצר לו עמדה מכובדת בעבודתו הציבורית בשלוניקי ובארץ. יהודי לאומי וציוני היה מנעוריו, אך האידיאולוגיה היתה בעלת ערך משני בשיקוליו. כאיש ההגשמה והמעשה, הוא דואג לאפשרי, לניתן להשגה בתנאים הקיימים, בתקוה כי בבוא הזמן אפשר יהיה ליישם את האידיאל הטוב במסגרת החיים המתפתחים. נפטר בגיל חמישים וחמש והוא עודנו במלוא אונו ובעיצומה של פעילותו הבנקאית והציבורית.

הבן הרביעי, ר פ א ל, שאף הוא גילה סגולות יוצאות מגדר הרגיל לפיתוח עסקים גדולים (בשיתוף עם פירמות יווניות באיטליה), היה שונה מיתרם: אוהב חיים, מסטות, הרפתקאות, מהיר מחשבה ועז ביצוע; שירת חייו נפסקה בגיל צעיר כאשר נפטר ממחלת קני הנשימה בנאפולי.

הבת הצעירה בכולם, ר ב ק ה, הייתה מהנערות הלא רבות, שהבשורה הציונית הלאומית סחפה אותן למחנה הפעילות בהסתדרות ה"מכבי", ואחר־כך — בתנועות הציוניות "התחיה" וה"מזרחי"; פעילה, חברת ועדים וועדות, כותבת, מארגנת — יחד עם גיסתה לעתיד דודון חסון־רקנטי — ואשה מסורה לבעלה ולילדיה. טובת לב עד אין שיעור, עושה חסד וצדקות, אצה תמיד לעזור לזולת ברוח וגם בחומר, למרות המצב הכלכלי הקשה של המשפחה. גם היא נקטפה בגיל די צעיר יחד עם משפחתה, כאשר נשלחו כל בני הקהילה לאושוויץ.

השני בבנים, א ב ר ה ם — שנלקח לישיבה של מעלה אור לט"ז אדר תש"ם — היה בהליכותיו הפרטיות לבבי, בעל הומור עדין, צנוע, מתנהג בפשטות מוגזמת, לעיתים עד כדי נזירות, ועם זאת בעל נפש משתפכת ופיוטית ברגעי התעלות ובימי חג ומועד; ובפעילותו הציבורית — בעל מזג סוער, חריף, בלתי פשרני, חד־נסי בעקרונותיו ועקשני בחתירתו למטרה, כשחוט הרפתקני חיובי, תעוזתי — כביטויו של ז'בוטינסקי — שזור במסכת הרבגונית ורבת הפעלים של חייו.

מדברים שסיפר לפני שנים מספר לתלמידי בית הספר התל־אביבי ע"ש אלשיך, אנו למדים שנולד בחודש שבט תרמ"ח

עומדים משמאל לימין: אברהם רקנטי, מטילדה וליאון רקנטי, רבקה רקנטי,
יושבים: ההורים בייה ושמואל רקנטי

Chemuel i Beya Recanati con los ijos Avraham, Leon i Rebeca (i la mujer de Leon, Mathilda)

(1988), כנראה בכ"א בו. את ראשית חינוכו קיבל ב"חברה", שהיה בשלוניקי המוסד החינוכי הראשון – מעין גן של ילדים או "חדר" לגילאי 3־6 – המשיך לימודיו בתלמוד תורה הגדול, ואח"כ – בבית הספר התיכון של האליאנס ובהשלתמות עצמית.

> גדלתי – כך סיפר – בבית ספוג יהדות שרשית, תרבות ואצילות, שהתגלמו בדמותו של אבי שמואל ז"ל, שהיה צדיק, חסיד ועניו, בעל מידות נעלות, כולו רוחניות וקדושה, דבק בה' ובמצוותיו, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה.

בתלמוד תורה ובאליאנס היה תלמיד מצטיין כמעט בכל המקצועות, וכמה פעמים הודלג לכיתה גבוהה באמצע השנה. החינוך היהודי השרשי שקיבל בבית הוריו – וגם בתלמוד תורה – לא תאם את רוח ההתבוללות ששררה בכיתות האליאנס. התיאוריה של היהדות הבלתי־לאומית, האוניברסאלית, שלפיה נתפסו התורה וההלכה כעניין ארכיאולוגי שאין לו ערך אקטואלי – קוממה אותו וגרמה לעזיבתו את בית הספר לפני סיום הלימודים, ויחד עם זאת עוררה בו את הרצון לצאת למלחמה־בכל־האמצעים ביהודים המתבוללים למיניהם ולמוסדותיהם מצד אחד, ולהתגייס למערכה למען החינוך הלאומי והציוני של הנוער וההמונים, מצד שני.

לשאלת התלמידים התל־אביבים איך הגיע לרעיון הציוני, ענה כלהלן:

> בית אבי היה רצוף אהבה יוקדת ליסודות הנצח של אומתנו, האוירה בו היתה ספוגה השראה מסורתית לאומית טהורה. דבקותו החסידית של אבי (בקיום המצוות(, התייחדותו התמידית עם ה'. הכיסופים למשיח וחידוש מלכות ישראל – הציתו בי אש קודש לדבקות במצוות התורה, לאמונה בה'. לכמיהה לקץ הגלות... אבי היה קם כל לילה, יושב על הארץ ואומר תיקון חצות בניגונים נוגים ובקול חנוק מבכי. בדירתנו הושארה פינה ללא סיוד לזכר החורבן... חמשת הצומות קויימו בקפדנות ע"י כל המשפחה. בתשעה באב, אחרי הקינות בבית הכנסת, היינו יושבים בבית על הרצפה וקוראים איוב ואיכה ואת הסיפור על נפילת ירושלים... טקס ברכת האילנות בניסן והדגשת משמעות ט"ו בשבט, שיתפו אותנו בתופעות הטבע בארצנו... ביתנו, שהיה בית ועד לחכמים, אירח לעיתים קרובות שליחים מארץ הקודש, שהביאו מאווירת ארץ ישראל והווייתה, וחיזקו את חיבתנו לציון.

הידיעות על הציונות המדינית מיסודו של הרצל, העיתונים והעלונים הציוניים, שהתחילו להסתנן באותה תקופה ולהגיע לידי הנוער (דרך הדואר האוסטרי שלא היה כפוף לביקורת השלטונות הטורקים), עוררו את התעניינותו של אברהם והוא חיפש שותפים ודרכים להגשמה ציונית בשלוניקי עצמה. גם ההתקוממות של העמים המשועבדים לטורקיה במגמה להשתחרר מעול השלטון העריץ, השפיעו עליו ועל כיוון דעותיו ומעשיו בעתיד. ה"קומיטאג'ים" הבולגרים ערכו אז התקפות נועזות על מוסדות השלטון ואישיו; גוויות הלוחמים הבולגרים והסרבים ההרוגים – שנרצחו כנקמה ע"י הטורקים – הועברו ברחובות העיר עמוסות על עגלות ועוררו בנער אברהם רגשי הערכה והערצה על פעולותיהם, מטרותיהם ואומץ ליבם.

בגיל שש עשרה החליט כי כדי שיוכל להילחם את מלחמת היהדות עליו ללמוד היטב את תולדות העמים, להכיר את תנועות השחרור הלאומיות וללמוד שפות. הוא השתלם בעברית (בעזרת ידידו מנוער, העיתונאי והחוקר יצחק ר' מולכו) ורכש את השפה הגרמנית שאת יסודותיה קיבל כאשר עבר לגימנסיה הגרמנית לכמה חדשים. איספניולית ידע היטב כשפת אם, צרפתית למד בבית הספר וידע אותה על בוריה, ואנגלית שינן בכוחות עצמו (יוונית למד יותר מאוחר כשנבחר בשנת תרפ"ט־1929 לסגן ראש עיריית שלוניקי).

אחרי סיום לימודיו הפורמאליים הסתגר בבית במשך זמן מסויים, ועם שהוא מקדיש רוב זמנו ללימודים עצמאיים, החל לפרסם, משנת תרס"ד (1906), רשימות ומאמרים בעיתונות היהודית בעיר (בכינויים הספרותיים אש"ר, יהודי בלב, בן דרור) בעיקר ב"איל אב'ניר", שעורכו הראשי היה ר'

משה מלאך ואחד מכתביו הקבועים ועורכו למעשה, היה דוד פלורנטין, מראשי הציונים בשלוניקי. אברהם היה צעיר מפלורנטין, אך בכל זאת התפתחו ביניהם בימים ההם, בשל הקירבה הרעיונית, שיתוף פעולה וידידות אישית. על תקופה זו סיפר אברהם אלמליח ז"ל[1]:

בין השמות שבלטו ביותר בתנועה הציונית בשלוניקי, בימי ביקורי בה בשנת 1910, התנוסס שמו של המשכיל והעיתונאי אברהם ש' רקנטי... הוא היה מפרחי העסקנים שהתחילו להתבלט בפעילותם הציונית ושמו הלך לפניו גם בשאר ערי תורכיה. רקנטי היה אז צעיר תורני משכיל וחולם, סופר, חוקר ועיתונאי בקי במקורות היהדות... מיום שעמד על דעתו והתחיל לאחוז בעט סופר, נהג רקנטי כאיש מלחמה, הוא היה תמיד סוער וחדור רוק סרקזם ממית... הוא היה לוחם עז, תקיף ונלבב כאחד במזגו... ובתרבותו – ירא אלוקים וחרד עד מעמקי נפשו.

ויצחק מולכו ז"ל, ידידו מנוער, הוסיף[2]:

באותו זמן הופיעו השבועונים "איל ז'ודייו" (היהודי) בקושטא, וה"סרי־בונה ליבירה" (הבמה החפשית) ב־שלוניקי... אברהם רקנטי ניהל מעל דפי השבועונים הללו את מלחמת התנועה הלאומית... ועד פרוץ המל־חמות הבאלקאניות, ככתב השבועונים "ג'ואיש כרוניקל" מלונדון ו"די וולט" מברלין, הביא רקנטי את דבר קהילת שלוניקי וסבלותיה לידיעת העולם היהודי והציבור האירופי הרחב.

בתרע"א (1911) הוא נקרא לעמוד בראש הסתדרות המכבי שנוסדה בשלוניקי שנתיים לפני כן. בשל האיסור על פעילות ציונית, שהטילו שלטונות ה"טורקים הצעירים", נאל־צו האגודות הציוניות של שלוניקי – שב־ראשן עמדו דוד פלורנטין, יוסף עוזיאל, אברהם רקנטי ואחרים – לרדת למחתרת. רקנטי ניצל את עמידתו בראש המכבי כדי להפוך אותה מאגודת ספורט גרידא לתנועת נוער המונית, שהפיחה רוח חיים וגאווה לאו־מית בכל האוכלוסיה היהודית, עמדה על משמר הזכויות הלאומיות היהודיות ולחמה בסוציאליססים ובמתבוללים מכל הסוגים.[3] הנוער והמדריכים, שקיבלו ממנו את תורת הלאומיות היהודית והציונות המדינית, היוו אח"כ את חבר הפעילים המרכזי בתנועה הציונית ביוון ומהם קמו כמעט כל המנהי־גים הצעירים של הקהילה. אך הוא לא היה רק המנהיג הרוחני אלא הכח הפעיל והמפ־עיל בכל שטחי העשיה של האגודה:

הוא היה נוכח – לפי עדות שלמה ונציה ז"ל, ממפקדי המכבי דאז[4] – בתרגילי ההתעמלות של נערים ונע־רות, קטנים גדולים ומבגורים; כל רגע פנאי היה מנוצל על ידו להרצאות חינוכיות ולאומיות; תמיד ער ופעיל לכל דבר בקהילת שלוניקי, בבחירות למועצת הקהילה, לעיריה ובתי ה־מחוקקים היוונים (אחרי 1912). הנה הוא דואג וממריץ להקמת מקהלת־העם והתזמורת "כינור ציון". על אף אדיקותו היה חסיד נלהב ליסוד מחל־קת בנות במכבי. בשנת 1914 היה זה מעשה מהפכני ברחוב היהודי השמרן: להוציא בנות להתעמל בפר־מבי על הבמה היתה העזה גדולה (ואכן) הוא נזהר מאד בשמירת הצני־עות וההפרדה המוגזמת בין שני ה־מינים... אברהם רקנטי ידע להפוך את המכבי למשפחה אחת יחידה וה־דוקה, כולנו נדמינו לקבוצה מחושמלת שבלחצו על הכפתור פעלנו כולנו כאחד.

עם כיבוש שלוניקי ע"י היוונים בתחי־לת תרע"ג (שלהי 1912) הותרה פעילות האגודות הציוניות, וחלקו של רקנטי בהת־חדשות הזאת היה גדול ביותר. "אין אפשרות להעריך כראוי במאמר קצר – כתב יצחק מולכו[2] – את חלקם של אגודת המכבי ואברהם רקנטי בפרט, בחינוך הדור והנוער, בהתעוררות הגדולה שאחזה את קהילת שלוניקי ויהודי יוון בכלל... (גם) הצעירות קיבלו, חוץ מחינוך גופני מועיל, חינוך עברי ויהודי למופת".

הכיבוש היווני ומיד לאחריו פרוץ מלחמת העולם הראשונה, העמידו את יהודי שלוניקי ויוון במבחנים קשים ומסובכים. רקנטי וחב־ריו ניסו לנווט את הקהילה לעמדות לאומיות ברורות, לעמידה על זכויות היהודים כעם

וכקהילה מאורגנת. הם השקיעו כסף ומרץ בשני עיתונים יומיים — האחד בצרפתית Le Courrier de Salonique והשני "איל פרוגריסו" באיספאניולית — וניסו להשפיע על ידם על הציבור ועל דעת הקהל. יחד עם זאת הוא התמסר עם יצחק מולכו לעריכת השבועון „לה איספיראנסה" כבטאון האגודות הציוניות.

✶

בשל חילוקי דעות טקטיים ורעיוניים עזב אברהם רקנטי, יחד עם מספר חברים וחברות, את המכבי, ויסד את אגודת הנשים "התחיה" שבראשה עמדו דודון חסון (אח"כ רקנטי), תמר ציון, רבקה רקנטי (אח"כ כהן) ודודון מנשה. חבורת הצעירים עוזבי המכבי התגבשה חיש מהר לקבוצה שיסדה בתרע"ז (1917) את "פרו ישראל", השבועון בצרפתית, שהופיע במשך עשר שנים בעריכת רקנטי והייתה לו השפעה מרחיקת לכת על התפתחות התנועה הציונית בעיר, על מעמד הקהילה והמאבק הלאומי על זכויות המיעוט של יהודי שלוניקי. הקשר הרעיוני והעיתונאי שנוצר בין רקנטי לז'בוטינסקי בעת הזאת הביאו להתגבשות גרעין "פרו־ישראל" כתנועה פוליטית, שהפכה לסניף אגודת הציונים הרוויזיוניסטים בעיר. יחד עם התארגנות מדינית־לאומית של עילית־אינטלקטואלית זו, חש רקנטי כי יש להפעיל את המוני הנוער והעם באמצעות תנועה גדולה לחינוך יהודי ולעליה לארץ, ולשם כך יסד את הסתדרות המזרחי ביוון, שאף בראשה עמד עד יום עלותו לארץ.

בהתמסרותו לעבודתו העיתונאית והציבורית בשנים אלה הזניח כמעט לגמרי את עסקיו, ושותפיו בפירמות המסחריות שלו, יצחק מולכו, אחיו ליאון ואחרים נפרדו ממנו בשל כך. בשנת תרע"ט (1919) התחתן עם דודון חסון מפעילות המכבי והתחיה. בלונדון, שלשם נסע עם רעיתו בעת ההיא, שכח את "ירח הדבש" והתמסר לעבודה ציונית יחד עם חברו דוד פלורנטין, שהיה בשליחות ההנהלה הציונית שם.

על השפעתו המדינית והתעמולתית של "פרו־ישראל", הן ביוון והן מחוצה לה, בקרב הציבוריות היהודית ודעת הקהל של בעלות הברית במלחמת העולם הראשונה ולאחריה; על פעולותיה של הצה"ר ביוון בחינוך הנוער והציבור היהודי לציונות לוחמת והגשמה אישית, ועל פעולותיה הכבירות של הסתדרות המזרחי בשלוניקי להפצת לימוד התורה, חינוך יהודי ועברי והתעוררות לעליה לארץ — שהכוח הדינאמי שהניע אותן והאיש שעמד בראשן היה אברהם רקנטי — מסופר בפרוטרוט במאמרים ורשימות אחרות בכרך א' של ספרנו.

✶

מלחמה נוספת שעמד בראשה, והמשיך בה בהתמדה הרבה שנים, הייתה מלחמתו למען השבת ונגד חילולה. בתרפ"ד (1924) הוצע לחוקק ביוון חוק ארצי המחייב את כל האוכלוסיה ללא הבדל דת לסגור עסקיה וחנויותיה ביום ראשון בשבוע, דבר שהיווה סכנה חמורה לשמירת השבת, שכן קשה היה ליהודים לשבות ממסחרם יומיים בשבוע. רקנטי, כש"פרו־ישראל" משמש לו כשופר והסתדרות המזרחי מאחוריו, יצא למלחמת קודש נגד החוק.

No.15 — 9me Année (3eme Serie) — Prix Dr. 1

Vendredi 20 Tamouz 5686 — 2 Juillet 1926

למען ישראל

PRO ISRAEL

REVUE SIONISTE HEBDOMADAIRE

Fondée en 1917

RÉDACTION ET ADMINISTATION
Comninon 34 — Boite Postale No 126 — SALONIQUE

ABONNEMENTS PAR AN
Salonique Drs. 50. Intérieur Drs. 75. Exterieur Francs 30.

LE REPOS DOMINICAL OBLIGATOIRE

La population juive demande à Mr. Pangl as la réparation de l'iniquité

Une pétition couverte de 7.000 signatures

"הוא הרעיש עולמות — מספר חיים טולידנו[5] — אירגן אסיפות המוניות, תבע כיבוד זכויות המיעוטים... כתב בעיתונו "פרו ישראל" מאמרים חריפים נגד הגזירה. ביוזמתו נוסדה ברית "שומרי שבת" וחבריה בעלי היכולת תרמו מכספם כדי לבוא לעזרת מחוסרי האמצעים שלא יכלו להתקיים מעבודתם רק במשך חמישה ימי עבודה בשבוע.

הוא פנה למוסדות בין־לאומיים כגון חבר הלאומים, גייס למערכה את הג'וינט, את ועד שליחי הקהילות באנגליה, את הרבנות הראשית בארץ ישראל ואת ליגת שומרי שבת העולמית[6]. אך למרות כל המאמצים — וכמה הצלחות חלקיות וזמניות — נתקבל החוק בשלמותו ונאכף על יהודי שלוניקי, שנאלצו לשבות יומיים בשבוע כדי לא לחלל שבת.

חוק השבתון הכפוי ביום א' היה רק אחד מגילויי האנטישמיות הרשמית והלא רשמית בשלוניקי. השלטון היווני — בעיקר הממשלות בראשותו של ונִיזלוס — פתחו במערכה אנטישמית־לאומנית כדי לטשטש ולמחוק את ההשפעה וההיכר היהודיים בעיר. היהודים נושלו בקצב מהיר מעמדות המפתח שלהם בממשל, בעיריה, בחברות הבינלאומיות למאור, מים, רכבת וכו'. הפועלים ובעלי העסקים היהודים נדחקו ממקומות עבודתם, וההסתה האנטישמית נעשתה בוטה יותר, גלויה, פרועה ותוקפנית. רקנטי וחבריו — שלא כמתבוללים והמתונים — השיבו מלחמה שערה, הן באזעקת יהדות העולם ודעת הקהל העולמית באמצעות אסיפות עם, פרסומים, כתבות בעיתונות הזרה ופניות למוסדות בין־לאומיים, הן בהזדקקות למערכת המשפט ביוון, והן בהקמת יחידות הגנה עצמית מקרב הנוער הציוני בעיר. אז זרק רקנטי את הסיסמא "יציאה או מאבק", כלומר המשך המאבק של כל הקהילה נגד האנטישמיות וחוק השבתון הכפוי כיום א', או יציאה מיוון ועליה לארץ ישראל. את המאבק הוא היה נאלץ להמשיך בכוחות מעטים שהצטמצמו והלכו, כיוון שהגבירים וראשי הקהילה נכנעו אט אט וקיבלו את הדין, והיציאה — יציאת היהודים משלוניקי — אכן החלה אז. חלק היגרו לצרפת, והרוב עלה לארץ ישראל בהשפעת התנועה הציונית בעיר, ובמיוחד בהשפעתן של הסתדרות המזרחי והצה"ר ביוון.

בשנים אלה — עם שהוא מנהל מלחמות ומאבקים, פעולות חיזוק ותעמולה ציונית ועברית אינטנסיביות — הוא פועל ועושה גם למען הקהילה ורווחתה. הוא נבחר בקביעות כחבר מועצת הקהילה ולוועד הקהילה בכמה קדנציות, וגם שם הוא נאלץ להיאבק בחירוף נפש כדי להחדיר את דיעותיו והשקפותיו הלאומיות־דתיות. הוא היה אף ראש הדואגים והעושים למען השפה והתרבות העברית הן בהפצתה בקרב הציבור, והן במלחמתו להחדרתה והגברתה בתכניות בתי הספר של הקהילה. אף פעל רבות למען שיפור מעמדם ומצבם הכלכלי של המורים העבריים. הוא דאג לצמצם את סמכויותיו של המפקח על בתי הספר ז' קון, שהיו לו דעות "השכלתיות" ואוניברסאליות בקשר לחינוך היהודי (וכן סיכל — באותה תקופה — את כוונת ראשי הקהילה מקרב המתבוללים למנות את ד"ר ארנפרייז לרב ראשי בשלוניקי). יחד עם חברים נוספים הוא נחלץ לתת יד למוסדות צדקה ועזרה סוציאלית, ואף יזם את הקמת בית היתומות על שם מאיר אבוהב ואת קופת החולים ההדדית, שחבריה קראו אותה על שמו — "בני־אברהם".

בשנת תרפ"ד (1924), יחד עם נשיא הקהילה ליאון גאטיניו, בא לירִיית אבן הפינה של האוניברסיטה העברית בירושלים, ושניהם ייצגו רשמית את קהילת שלוניקי באירוע חשוב זה. יהודי שלוניקי אף בחרו בו בבחירות העירוניות כסגן ראש העיר (1929).

✡

הוא נבחר והשתתף כציר לקונגרסים הציוניים ה־12, ה־13, ה־14, ה־15 וה־17. היה בין מייסדי אגודת הצה"ר העולמית וחבר הוועד המרכזי העולמי שלה, וציר בועידות העולמיות של המזרחי.

בקונגרס ה־14, בקיץ תרפ"ה (1925), ביקש ז'בוטינסקי מרקנטי לעשות כל המאמצים לארגן סיעה של ארבעה צירים לפחות כדי שבשמה יוכל להופיע, לנאום ולקבל ייצוג בוועידה המתמדת. והרי עדותו של רקנטי בקשר לכך[7]:

אברהם רקנטי בקונגרס הציוני ה־17

A. Recanati en el 17en Congresso Sionista.

לשליחי היהדות הספרדית היתה הזכות הגדולה להוות את הגורם העיקרי להתארגנותה של סיעה רוויזיוניסטית ראשונה בתולדות הקונגרסים... הגעתי כציר משלוניקי וז'בוטינסקי כציר מטעם הצה"ר בארץ ישראל, ומובן שהתייעצנו ושיתפנו פעולה להצגת תכנית הצה"ר בדיונים... הודות לקשריי והשפעתי, השגתי את הסכמתם של שני צירים עצמאיים, ד"ר שאול מיזאן, ציר מסופיה, ועו"ד מאיר לניאדו, ציר מאר"י, ויחד עם ז'בוטינסקי הקמנו את הסיעה הרוויזיוניסטית. פעולה זו איפשרה לז'בוטינסקי לשאת את דבריו במליאה ולהסביר את רעיונות התנועה החדשה... וייצמן, שדבריו ותכניותיו של ז'בוטינסקי לא מצאו חן בעיניו, הפסיקו: "בשם מי אתה מדבר?", וז'בוטינסקי ענה לו מיד: "בשם ארבעה צירים, ששניים מהם מארץ ישראל!".

בראשית תרפ"ז (30.11.1926) הגיע ז'בוטינסקי לביקור בשלוניקי. נאומיו והופעותיו השאירו רושם כביר וגרמו להתלהבות עצומה בציבור היהודי, והדבר שימש לרקנטי מנוף להגברת ההשפעה והפעילות הציונית ביוון ברוח רעיונות הצה"ר והמזרחי.

בשתי התנועות האלה, שבראשן עמד ביוון וחבר היה בהנהלותיהן העולמיות, פעל רקנטי לפי שיקוליו ועמדותיו המקוריות שלו ובלי להתחשב בתכתיבים המפלגתיים. הוא אף הפרה את האידיאולוגיה שלהן ברעיונותיו המקוריים ובהצעותיו הארגוניות, שלא תמיד הובנו בזמנן ולא תמיד מצאו אוזן קשבת, בהיותן בדרך כלל מהפכניות ורואות למרחוק.

נזכיר שתי יוזמות מקוריות מתוך רבות. חלומו הגדול של רקנטי היה להביא לידי מיזוג, או לפחות לידי שיתוף פעולה קואליציוני מתמיד, בין שתי התנועות העולמיות, המזרחי והצה"ר, שאת סניפיהן בשלוניקי אכן איחד למעשה תחת גג אחד (בעיקר את תנועת הנוער הגדולה "בני-מזרחי-בית"ר"). רקנטי פעל אצל הרב ברלין, נשיא המזרחי ואצל ז'בוטינסקי ראש הצה"ר ובית"ר, ובפגישות וחליפת מכתבים ענפה איתם בשנים תרפ"ו—תרפ"ח (1926—1928), ניסה להביאם לידי הידברות ונקיטת מדיניות משותפת הן ארגונית והן אידיאולוגית. וולפגנג פון וויזל, העיתונאי הבינלאומי הנודע, שהיה רוויזיוניסט ויהודי שומר מצוות, הצטרף אף הוא למסע קירוב הלבבות. "יש לזכור שהפרקציה של המזרחי בקונגרסים — כתב ד"ר יעקב וינשל [8] — היתה מורכבת אז מרבנים ואנשי שם עולמיים... הם היו ברובם אנשים אמיצים, בלתי תלויים, עם מוחות פתוחים, ולתקוות שתלה בהם רקנטי היה יסוד".

חלומו של רקנטי לאחד את התנועה הלאומית עם התנועה הדתית לכח מונוליטי אחד — לא התגשם אז. הסתדרות המזרחי, למרות הצהרותיה התקיפות והראדיקאליות, הלכה והתקרבה — בהשפעת התנועה בארץ, בעיקר צעיריה, שהיו חברי הפועל המזרחי — דווקא למחנה השמאל הוויצמניסטי. מאמציו הנוספים של רקנטי בפרוס הקונגרס הראשון של הצ"ח (הסתדרות ציונית חדשה) בתרצ"ה (1935) לשכנע חוגים שונים במזרחי להצטרף להסתדרות החדשה, גם הם לא נשאו פרי. אולם כארבעים שנה לאחר מכן, אחרי מלחמת ששת הימים, היטה הנוער של המפד"ל (יורשת המזרחי) את הקו המדיני לצד הגשמת הציונות הגדולה שהתבטאה בפעילות גוש אמונים למען ארץ ישראל השלמה, ורעיונו של רקנטי התגשם עם הקמת ממשלת בגין בתמיכת המפד"ל-המזרחי.

במסיבת פרידה לעלייתו ארצה, תרצ״ג

Banqueto a la honor de A. Recanati antes de su partencia para Eretz Israel.

היוזמה השניה של רקנטי — שאף היא לא נתקבלה בזמן שהוצעה על ידו — גם היא התגשמה הלכה למעשה בזכות הנוער הלאומי בארץ, וזאת כעשר שנים לאחר שהועלתה על ידי. בעיתונו ״פרו ישראל״ פתח רקנטי — מיד עם ייסוד העיתון — במערכה מדינית והסברתית כפולה ומשולבת: האחת נגד עמדותיהם המתונות, הפרו־אנגליות, של וייצמן ותומכיו מקרב הציונים הכלליים ומפא״י, שלדעת רקנטי העמידו בסכנה את מטרות הציונות ואת הקמת המדינה היהודית בארץ ישראל (דבר שההסתדרות הציונית לא איוותה אפילו להזכירו בהחלטותיה), והשניה — פניה לתנועה החדשה שהוקמה ע״י ז׳בוטינסקי וכל המתנגדים לוייצמן ודרכו — לא להסתפק בהתנגדות מילולית למדיניות הבריטית בארץ, שהתנכלה לבית הלאומי, אלא ליזום גוף מהפכני למלחמה בכח הנשק נגד השלטון הבריטי בארץ ישראל. (נטייתו של אברהם רקנטי להקמת גופים סודיים לפעולות שונות לא היתה חדשה. בראשית תרע״ז־1917 יסד, יחד עם יצחק מולכו, אגודה סודית עם מספר חברים מצומצם ״המוכנים להקרבה אישית להגשמת המטרות הלאומיות והציוניות בקרב הקהילה ובתנועה הלאומית היהודית בעולם״. אגודה שניה מסוג זה הייתה ״השומר״, שהוקמה על ידו לפני תרפ״ג־1923. ״ בסעיף ״כללי״ המסכם את תוכניתה נאמר: ״(עלינו) לעזור בכל האמצעים החוקיים והבלתי חוקיים להקמת המדינה היהודית בארץ ישראל״.

עוד בתחילת תרפ״ז (דצמבר 1926) בועידה העולמית השניה של הצה״ר בפאריס אמר רקנטי בנאומו, בין היתר: ״ארץ ישראל הולכת והופכת לארץ אנגלית המכילה בתוכה קהילה יהודית... צריך לזרז החזרת עמנו למולדתו... כל איחור יכול להמיט שואה... ייתכן ועלינו (הרוויזיוניסטים) ליצור ארגון מיוחד ליד תנועתנו... כיוון שענין זה הוא עדין אינני רוצה להאריך... אני מציע שתוקם וועדה שתדון בכובד ראש בתוכניתי״. למרות שדבריו נתקבלו בקרירות, לא הירפה רקנטי מדעותיו והמשיך להטיף להן בכל הזדמנות בעיתונות, בתזכירים ובאסיפות. בוועידת הצה״ר בפראג בתר״ץ (1930) הוא הטיח ביקורת קשה על הדרך הפוליטית של התנועה ודרש להפוך זותה לתנועה מהפכנית, שתקרא למרד נגד אנ־

גליה. בחזרו לשלוניקי שלח לז'בוטינסקי תז־כיר מדיני מפורט (התפרסם בשנתון "איל ג'ידיו", שלוניקי, פסח תרצ"ב־1932, כנס־פח בצרפתית, וחזר ופורסם בארץ ישראל בתרגום עברי ע"י העיתון "חזית העם"), שבו הוא כותב בין השאר:

אנו חייבים להצהיר על אנ־גליה שהיא האויב... ולהכ־ניס לפעולה את כל האמצעים החוקיים ובמיוחד הבלתי חוקיים... כדי להגיע למטרה הסופית של תנועתנו... ההס־תדרות הציונית היא מוסד מיושן ש־אינו מותאם יותר למטרה שלשמה נו־סד... עכשיו מדובר בכיבוש ארץ יש־ראל, במובן הפשוט של המלה, בשביל העם היהודי... אנו חייבים להפוך את הצה"ר לתנועת מרד... צריך לפעול מהר אם אנו רוצים למנוע את היעלמותה המלי־אה של הגולה...

ואמנם למסקנות אלה — אידיאולוגית ו־אופראטיבית — הגיעו, כשבע שנים לאחר מכן, חברי בית"ר בארץ ובגולה כאשר הח־ליטו לפרוש מההגנה, ולהקים את אצ"ל, ו־אח"כ את לח"י, כתנועות מחתרת לשחרור הארץ מהכובש הבריטי.

חשרת סופת־השואה המתקרבת, שראה או־תה בעיני רוחו, לא נתנה לו מנוח. נימת ה־חרדה לגורל הגולה היהודית החוזרת בדבריו בשנים אלו, הכניסה בו רוח של חוסר סבל־נות לגבי קצב ההגשמה הציונית. הוא נרתם בכל נפשו, זמנו, מרצו ומאודו לפעולה אינ־טנסיבית לשכנע את שכבות העם הגדולות ול־הוכיח להן שאין להם עתיד בשלוניקי ויוון, ותקוותם היחידה — גופנית ורוחנית — היא ארץ ישראל. ואכן, התעמולה והפעילות ה־ארגונית שניהל יחד עם חבריו במזרחי ו־הצה"ר נתנו פרי הילולים. משנת תרצ"א עד תרצ"ו (1931—1936) באו לארץ כעשרים אלף עולים משלוניקי (ברשיונות עלייה רש־מיים ובדרכים בלתי ליגאליות אחרות) — כ־75% מהם באמצעות משרד העליה של המזרחי.

בחשוון תרצ"ד (שלהי 1933) נטש אף הוא את הגולה ועלה עם משפחתו לארץ ישראל.

✶

בארץ נתקבל באהבה על ידי עולי שלוניקי, שלא מזמן הגיעו אליה בעזרתו והתיישבו בעיקר בתל־אביב, בשכונת פלורנטין, בשכו־נת שפירא ובמרכז מסחרי. כיון שהגיע ל־כאן ללא כל רכוש היה נאלץ לעבוד קשה מבוקר עד לילה להשגת פרנסה למשפחתו. אך למרות זאת היה ביתו — כתמיד — פתוח לכל הפונה אליו לקבל עצה או עזרה בבעיותיו. וכך כתב עליו אשר גאוני ז"ל, שהתוודע אליו בימים הראשונים בארץ[9]:

מאז הכרתיו הנני מבאי ביתו. כ־שהנך נכנס לשם הנך מרגיש עצמך חופשי מכל גינוני טקס. בביתו אין זרים... זהו הבית היהודי המסורתי, ה־חם, החי באמונה חזקה, טבעית, שר־שית, בלי חשש ל"מה יאמרו"... אני רואהו היום כאז: כאחד העם הנהו בדיבורו, כידיד, בלי יוהרא וללא שר־רה... שלם עם לבו ועם אלוהיו... אינו מזלזל לעולם בדעת הזולת... דבריו נאמרים בנחת. שופע הוא בטחון עצמי, אמונה ורצון עז. הוא מאמין באדם, ובטוח בהתגשמות החזון שלו הקדיש את כל חייו: מדינת ישראל שלימה, זכה ונקיה מכל רבב, טהורת מידות ואצילת שלטון; מדינת עברים בלי שעטנז, ממש כלבבו הוא.

איש מידות ונימוסים, לא יעליב ולא יחניף... זקוף קומה בגוף כברוש... כחייל הוא תמיד מתוח, לא ישנה צורת ישיבתו, לא יחליף הרכב בגדיו, ב־חורף העז ביותר כבימי הקיץ הלו־הטים לא יוסיף ולא יגרע במלבושיו. אמרו לי שגם בימות השלג והכפור בחו"ל לא לבש מעיל עליון... במי־לונו לא תמצא את המילים "עייף", "בלתי אפשרי"; תמיד הוא במצב הכן לשליחות מצווה אישית או לאומית, פעולה מדינית, שמירת שבת, שחרור אסורים, סידור יתומים, אשפוז זק־נים, עזרה לחולים, שלום־בית, לכל דבר ימצא זמן... ובאו אז לשחר פניו סוחרים ובעלי בתים, דייגים, ספנים, סבלי מרכז מסחרי וסתם יהודים ש־אהבוהו והעריצוהו.

ובעיות לא חסרו. אחת הבעיות הדחופות והכאובות היה עניין איחוד משפחות עולים רבים, שנשלחו לארץ על ידי המזרחי בשלוניקי בתור "תיירים" ויתר בני ביתם נשארו בחו"ל. הוא עושה מאמצים גדולים, ובעזרת יצחק גרינבאום ומשה שפירא ממחלקת העליה של הסוכנות היהודית, הוא משיג רשיונות עליה לחלק גדול מהם, וכך גורם לבואם של עולים נוספים לארץ משלוניקי ולאיחוד המשפחות שחיו כמה שנים בנפרד. הוא עמד כל הזמן בקשר עם ההנהלות העולמיות של המזרחי והצה"ר וכן עם ראשי מחלקת העליה של הסוכנות לשם החשת העליה וריבוי הקצאת רשיונות־עליה ליהודי שלוניקי, והשיג עזרה ואמצעים לשם קליטת העולים החדשים וסידורם בארץ. הוא אף ייצג במוסדות היישוב ובהסתדרות הציונית את המזרחי והצה"ר ביוון, עזר להן בכל תחומי עבודתן והשיג אמצעים להמשך פעילותן.

בשכונות דרום תל אביב, שהיו אז מבחינה מוניציפאלית חלק מיפו, התגוררו אז רוב עולי שלוניקי. עיריית יפו קיפחה את זכויותיהם ולא נתנה להם שירותים עירוניים מתוקנים. הוא קם להגנתם ויחד עם עסקנים אחרים אורגן ועד השכונות בראשותו של הרב יצחק ידידיה פרנקל. רקנטי ששימש כסגן יו"ר, היה הרוח החיה בו, ופעל בעיקר למען שיפור תנאי הנקיון, הבריאות, החינוך, המסחר והמלאכה. ביוזמתו, ובשיתוף עם יוסף ישראל, אברהם טבת ואחרים, אגודת הפייטנים "שירי ציון", ובעזרתו של הרב הראשי לת"א ר' בן ציון עוזיאל זצ"ל, הוקם בית הכנסת המפואר "שמחה הדר קדש" ברח' עמק־יזרעאל. בית כנסת זה שימש כמרכז רוחני לעולי שלוניקי ויתר תושבי שכונת פלורנטין. התקיימו בו תפילות בכל ימות השבוע, שיעורי תורה ומדרש, ובין כתליו פעלה אגודת הפייטנים "שירי־ציון", שנוסדה ביוזמת חברים מאגודת "נעים זמירות" בשלוניקי ובעזרתו של אברהם רקנטי, שנתמנה כיושב ראש שלה.

בשנת תרצ"ה (1935), בהמשך ליוזמה קודמת משנת תרפ"ט (1919), פעל והשיג רשיונות עליה לעובדי נמל, ספנים ודייגים שלוניקאים. כשהגיעו לחיפה רצו השלטונות לאלצם לעבוד בשבת. רקנטי עשה צעדים נמרצים אצל הנהלת הנמל והגזירה בוטלה.

בתקופה זו יסד עם אשר גאוני ז"ל ואחרים את "ארגון הספרדים הלאומיים" וכן את אגודת הנוער "בני ציון" שהצטרפו אליהן נוער ומבוגרים רבים והתנהלו על ידן ובקרבן פעולות מדיניות, תרבותיות וספורטיביות רבות. הוא אף היה סגן יו"ר הסתדרות הספרדים בארץ שבראשה עמד פיג'וטו ז"ל.

כל אותו הזמן היה פעיל ביותר בצמרת המדינית של התנועה הרוויזיוניסטית כחבר המרכז וכחבר ועד סניף ת"א. כן היה חבר המועצה העולמית של "ההסתדרות הציונית החדשה", וחבר מרכזה בארץ, וכן חבר ההנהלה הראשית של קרן תל־חי.

בשנים הראשונות אחרי בואו לארץ היה באורח טבעי פעיל גם בהסתדרות המזרחי ובתרצ"ד (1934) נבחר כחבר הועד הפועל שלה בת"א. נסיונותיו לאחד את שתי התנועות האלה, הלאומית והדתית, חודשו מידי פעם ונמשכו גם בארץ, אך ללא הצלחה מיידית. אך הוא לא אמר נואש, ועשה מאמצים לקרב חוגים דתיים לתנועה הלאומית. ואכן עם הרב ליסמן, ג' לאסקי ומר שחור הקים את ארגון "המזרחי המקורי" שהיווה בהתחלה סיעה בסניף המזרחי בת"א. בהתחלה היו לסיעה הזאת כמה הצלחות והצטרפו אליה חברים נוספים, אך משנדרשו החברים בתוקף לעזוב את ההסתדרות הציונית "הישנה", שנשלטה על ידי מפא"י, ולהצטרף להצ"ח מיסודם של הרוויזיוניסטים, נתגלע פילוג. חלק נסוג, וחלק עזב את המזרחי והצטרף להצ"ח כסיעה דתית בשם "אחדות ישראל". תנועת הנוער הבית"רית־דתית "ברית החשמונאים" נהנתה מתמיכתו הנלהבת, ומתקציבים שהשיג בשבילה מקרן תל־חי. הוא אף כתב רשימות ומאמרים בעיתונם "ישורון".

מתל־אביב יזם הקמת ועד בשלוניקי לתמיכה ולקבלת פנים לספינת הלימודים של בית"ר "שרה א'", והוא עצמו היה חבר ועד קבלת הפנים של הספינה כאשר הגיעה לארץ (על תרומתו להתפתחות הספנות והדייג ועלייתם של ימאי שלוניקי לארץ, ראה ברשימתו בחלק זה של ספרנו). השתתף עם פעילי התנועה שלמה ראובן, ליאון פילוסוף ויצחק טולידנו בהקמת סניף הצ"ח ובית"ר בדרום תל־אביב, שהפך למרכז פוליטי ותר־

בן שבעים

Avraham S. Recanati a la idad de 70 anios.

בותי לנוער והיה גורם ניכר, לאחר מכן, בגיוס הנרחב לאצ"ל מקרב בני שכונות אלו.

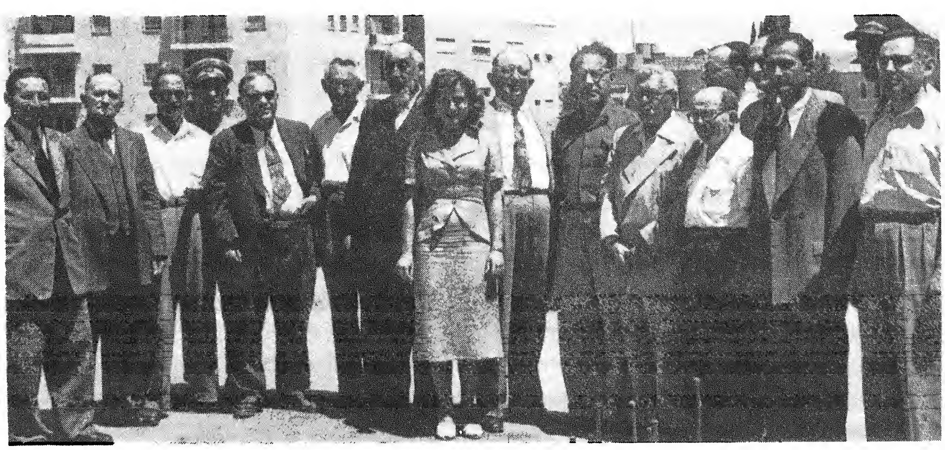
כאשר הגיעו בשנות המלחמה הידיעות הראשונות והבלתי ברורות על גורל יהדות אירופה ויהדות יוון בכלל זה, הוקם ועד להצלת יהודי יוון, שרקנטי היה אחד מיוזמיו. כדרכו דרש נקיטת פעולות בלתי שגרתיות ולשלוח שליחים לטורקיה — שהיתה אז נייטראלית — כדי לנסות ליצור משם מגע עם יהודים ביוון ולהתקשר עם גורמים שונים, שתמורת כסף יהיו מוכנים להבריחם לטורקיה או לאיי הים האיגיאי. אולם חלק מאנשי הוועד, שעמדו בקשרים עם הסוכנות היהודית, והושפעו מהיסוסיה, החליטו לפעול יותר כוועד לקליטת פליטים מאשר ועד להצלה. בשל כך הוא התפטר מהוועד הזה ופעל אישית למען ניצולים שהגיעו לקהיר וכן להשגת רשיונות עליה ליתומים מיוון שהגיעו לשם.

יחד עם פעילותו המדינית הוא ממשיך בדאגתו ועשייתו למען נצרכים, מבקשי המלצות, נדכאי גורל, וידו נטויה לפעול למען דברים שבקדושה ומוסדות צדקה מכל הסוגים. הוא פעיל ב"ברית השבת", שישיבותיה מתקיימות במשרדו, והדואגת למנוע חילול שבת בת"א ולעשות לשמירתה שהתרופפה בשל התירוץ של "זמן מלחמה"; עוזר להקמת בית כנסת אשכנזי בכפר ויתקין, בית כנסת בולגרי ביפו ולעולי שלוניקי והבלקן בצפון ת"א; הוא חבר ועד "נצח ישראל" למען הפאלאשים בראשותו של ד"ר פייטלוביץ; שותף להקמת גוף לקבלת גרים, הדרכתם והקלת קליטתם, יחד עם בן זאב; [11] חבר "איחוד דתי בלתי מפלגתי", יו"ר ועד הישיבה הגדולה "פורת יוסף" בתל־אביב, סגן יו"ר אגודת "עזרת חולים" במרכז מסחרי, ועוד. בזמן מלחמת העולם השניה הוא משתדל ומקבל רשיון מהמפקח על המזון לקניית קמח ומארגן אפיית מצות שמורות כמנהג יהודי שלוניקי, ע"י האחים פפושאדו.

✶

למרות המצב החומרי הקשה בארץ לפני מלחמת העולם השניה, שפגע גם בפרנסתו, ועל אף מצב בריאותו הלקוי באותה תקופה, המשיך בפעילותו בתנועה הלאומית, וכדרכו היה מן הפעילים ומן הבלתי מרוצים. הוא תקף את התנועה על האוריינטציה הבריטית שלה, והקים יחד עם אינג' כבירי, אופוזיציה להנהגה שבראשה עמד ד"ר אריה אלטמן ז"ל. ז"ל.

עם ראשית פעולותיו של הארגון הצבאי הלאומי — כתב אשר גאוני [9] — היה מתומכיו הנלהבים, השיג כספים למטרותיו ושכנע רבים לעזור לקופתו. גם בזמנים החמורים ביותר היה כעין "מתווך" בין שליחי הארגון ובין סוחרים ובעלי תעשיה שנדרשו להעלות מס למלחמת השחרור. בזמן הרדיפות (נגד חברי הארגון) נתן מחסה וסידר בבתים רבים מחברי אצ"ל ולח"י שנדרשו על ידי הבולשת או עמדו להיחטף על ידי ההגנה. ביתו היה מקום מפגש לכל מיני פעולות של הארגון, והיו ימים שכמה חדרים

א' רקנטי (שני משמאל) עם ועדת הכלכלה של הכנסת הראשונה

A. Recanati (segundo de estiedra) con la commission economica de la Knesseth.

א׳ רקנטי, נואם (משמאל: הרב עובדיה יוסף, אז הרב הראשי לת״א־יפו, מימין: יעקב לסלו, יו״ר חברה קדישא בת״א, הרב אונטרמן, הרב הראשי לת״א־יפו).

A. Recanati con los gran Rabinos de Tel-Aviv el Rav Unterman i el Rav Ovadia Yoseph.

היו תפוסים, פעם ע״י המפקדה עצמה, ופעמים ע״י קבוצות שונות שזומנו ע״י שני בניו ובתו, שכולם היו חברי האצ״ל...

היה זה טבעי איפוא שעם הקמת תנועת החרות (אחרי מלחמת העצמאות) כיורשת האצ״ל והצ״ח כאחד, הוא מצטרף לשורותיה, נמנה עם מרכזה הראשון, ונבחר מטעמה כחבר הכנסת הראשונה. הוא נבחר ליו״ר הוועדה לשירותים ציבוריים, והוא באמת משרת את הציבור בנאמנות... רקנטי הוא קודם כל נציג הבוחרים ורק אח״כ שליח המפלגה. הוא אינו מחסיר ישיבת כנסת אחת וישיבת ועדה אחת, וכשליח הבוחרים ביתו פתוח לרווחה, וכל היום ולפעמים גם בערבים, נכנסים ויוצאים בו מאות מבקשי בקשות, נדכאים, מחפשי ישע, דורשי צדק, מתקני עולם ומתקני עצמם, ואיש מהם אינו מושב ריקם. רקנטי כותב ופונה וממליץ — וגם משיג...

יעקב רוזנטאל סופר הארץ לענייני הכנסת אז והרבה שנים אח״כ, מעיד על חברותו בכנסת כלהלן [12]:

לפי שיטת הבחירות שלנו לא היתה לאברהם רקנטי ברירה אלא להיות מועמד ברשימת מפלגה. אבל מלכתחילה שמר על עצמאות המחשבה והעשייה... וזהו הלקח שלמדתי (ממנו): אפשר להיות פעיל בתחום הציבורי ולהצליח ולעמוד ולצאת ביד רמה — בלי לעקם, חלילה, ערך מערכי המוסר, ובלי להקריב שמץ של היסודות האנושיים המקודשים... דבריו מעל במת הכנסת בנחת נשמעו... מדי פעם השמיע השקפותיו, ואף פעם לא בתורת השקפות בעלמא, אלא בצורת הארתו את הנושא הנדון באור שיקוליו המעמיקים, פרי מבחנים עמוקים. ואין הוא עסקן כל יכול... החושב עצמו למסוגל לדוש בכל הבא ... הוא לא נשא דבריו אלא על פי בדיקת חומר יסודית ותוך שליטה בנושא לכל אפיקיו... הוא שם את הדגש על בעיות החינוך בכלל וחיזוק החינוך לתורה ומצוות בפרט... ניהול הוועדה (לשירותים ציבוריים) בידו אמר כבוד, וחוק אחד — ״חוק מגן דוד אדום״ — מותר לכנותו ״חוק רקנטי״.

בהיותו חבר הכנסת פעל נמרצות באמצעות משרד החוץ, הקונסוליה הישראלית ביוון והג׳וינט לשחרור 19 האסירים היהודים חברי הארגון הפרטיזני השמאלי EAM ביוון, שנידונו למוות באשמת מרד בממשלה. פעולתו זו יחד עם השתדלות גורמים יהודיים בין־לאומיים אחרים הביאה לחנינתם ולשחרור חלק מהם, שעלו לארץ.

✶

בתשי"ב (1952), עם התפזרות הכנסת הראשונה, אחרי כשנתיים וחצי מאז כינונה, הוא נוסע ליוון יחד עם עו"ד ברוך עוזיאל ז"ל, כחבר משלחת לבדיקת מצב הקהילות שם אחרי השחרור מהגרמנים ולהצלת רכוש יהודי יוון (ראה על כך רשימתו בכרך זה של ספרנו). פעם שניה, בתשי"ז (1957), הוא נוסע שוב ליוון עם פרופ' גוטמן מהאוניברסיטה העברית כמשלחת מטעם משרד החוץ כדי להדק את קשרי הידידות עם העם היווני ועם ממשלתו. בשני ביקוריו הוא פונה לשארית הפליטה ומשדלם להמשיך בקיום המצוות המעשיות, לדאוג לחינוך יהודי ולפיתוח ההכרה הלאומית בדור החדש. כאשר חזר ארצה השיג עבורם מהמחלקה התורנית של הסוכנות רבנים, מדריכים ומחנכים, ובהשפעתם נשלחו לארץ מיוון כמה צעירים, לשם השתלמות בעברית ותרבות יהודית.

בתשי"ג (1953) הוא פעיל כחבר ועד העדה הספרדית ונבחר כנציג ת"א לקונגרס היהודי העולמי וכן חבר ועד "אחדות האומה" עם ד"ר יעקב גיל ואחרים. באותו זמן הוא עומד בראש האגודה "מרכז" למלחמה במיסיון, ויחד עם רעייתו דודון הם מצליחים להציל כמה וכמה ילדים מבתי ספר של המיסיון ולסדר אותם במוסדות חינוך ופנימיות יהודיים. בתשט"ז (1956) חבר המועצה המייעצת לענייני המועצות הדתיות וכן חבר ועד אגודת ישראל—יוון ועוד מוסדות שונים אחרים.

מאז תש"ו (1946) עד יום מותו הוא מכהן כסגן יו"ר החברה קדישא בת"א ופותר בעיותיהם של מאות משפחות הפונות אליו בשעותיהן הקשות. לפני כן ובשנים אלה היה חבר המועצה הדתית לת"א—יפו וחבר הנהלתה בכמה קדנציות. כדרכו עמד על המשמר, התריע ודרש פעולות נמרצות ויסודיות לתיקון מצב השבת והכשרות בתל־אביב־יפו.

בשנת תשי"ח (1958), כשהגיע לגיל 70, נערכה לו מסיבה רבת משתתפים בתל־אביב בנוכחות טובי הציבור, וביניהם הרב הראשי יעקב טולידנו, מנחם בגין, אז יו"ר תנועת החרות ואח"כ ראש־ממשלת ישראל, שר הדתות הרב מימון, ראשי הציבור השלוניקאי והספרדי בארץ וכל ידידיו ותלמידיו שעלו משלוניקי. ועד הכבוד לחגיגות יובלו הוציא לאור קובץ בשם "אברהם העברי" שראו בו אור מאמרים, רשימות והערכות על פעלו ואישיותו. הקובץ נערך על ידי חיים טולידנו, אשר גאוני ושלמה ראובן.

גם בגיל שבעים, ואחרי גיל זה עד היותו בן קרוב ל־90, לא חדל להיות פעיל ומפעיל ברוב תחומי העשייה שבהם פעל כל חייו. אולם את עיקר מרצו השקיע בשנים אלה בהוצאת הספר "זכרון שלוניקי".

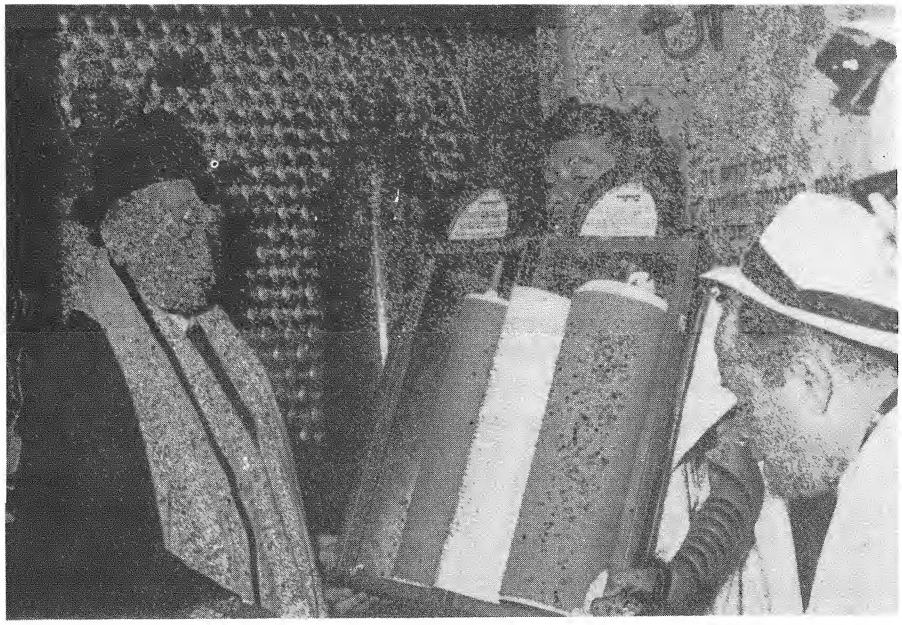
✶

במסיבה שנערכה למלאת לו שבעים שנה, בהשיבו למברכים, אמר: "כרכים עבי כרס הופיעו עד עכשיו על ורשא, וילנא, לבוב... אך על שלוניקי מדלגים... אין מי שיעלה על הנייר את עברה המפואר הרחוק והקרוב". וכדרכו תמיד הוא לא הביע רק משאלה אלא נרתם בעצמו לעבודה, שיגר מאות מכתבים לכותבים־בכח, פעם ושתיים ושלוש, עד שקיבל את עבודותיהם, פתח בגיוס כספים וכתב ואף תרגם בעצמו הרבה

במסיבה ליום הולדתו ה־70, יושבים מימין לשמאל: השר שטרית, רב השכונות הרב פרקל, שר הדתות הרב מימון, אברהם רקנטי, הרב הראשי לת"א־יפו הרב טולידנו, גב' רקנטי, יו"ר תנועת החרות מנחם בגין

Banqueto en el anniversario de 70 anios (con el ministro Chitrit, el Rav Frenkel, el Rav Maimon, el Rav Toledano i Menahem Begin)

בבר מצוה של נכדו יצחק

A. Recanati en la ceremonia de Bar Mitzva de su nieto Itshac.

מאמרים, רשימות וזכרונות. הוא צרף יחד ועד מצומצם שכלל את אברהם בן־ארויה ז״ל, חיים א׳ טולידנו, חננאל חסיד ובניו שמואל ודוד רקנטי. במשך כ־14 שנה טרח ועמל ללא הפוגות עד שנאסף חומר רב להוצאת ספר הזיכרון לקהילת שלוניקי, הלא הוא ספר ״זכרון שלוניקי״, שכרך א׳ ממנו יצא בשנת תשל״ב, וכרך ב׳ — שאף בשבילו אסף וריכז את רוב החומר אך לא זכה לראות ביציאתו לאור — בו אנו מפרסמים את הרשימה הזאת על חייו ופעלו.

העבודה החלוצית שנעשתה על־ידו בקשר לפרסום רשימות ומחקרים על קהילת שלוניקי, המריצה והשפיעה על גורמים שונים אחרים לעסוק בנושא זה, ומאז שנת תשי״ח (1958) שבה קרא לפעול למען מטרה זו, פורסמו ויצאו לאור ספרים, מאמרים ומחקרים רבים על שלוניקי ותולדות יהודיה, והתודעה ההיסטורית בקשר ליהדות הבלקנים והמזרח התפתחה. הרבה גורמים, כולל משרד החינוך והתרבות, עושים כיום לתיקון המעוות, ומשתדלים להפיץ את המורשת ההיסטורית והתרבותית של חלק זה של היהדות בבתי הספר ובציבור בכלל.

בשנת תשל״ו (1976), כאות הוקרה על מעשיו ופעולותיו לטובת העיר ותושביה, הוענק לו ע״י העיריה תואר ״יקיר תל־אביב״ בקבוצה הראשונה של המוכתרים בכתר זה, ובית הכנסת ר׳ שלמה אבן־גבירול ערך לו מסיבה בהשתתפות הרבנים הראשיים לתל־אביב, ותיקי התנועה הלאומית ובראשם מנחם בגין, ראשי ישיבות ופרנסי העיר.

בשמשו הרבה שנים כנשיא בית הכנסת ״הדר קדש״ בדרום תל־אביב, ובפרט אחרי השואה, הגה את רעיון הקמת בית־כנסת גדול לזכר קהילת שלוניקי שיהווה מרכז תורני ותרבותי לציבור בכללו ומוסד יחודי לבני קהילת שלוניקי וצאצאיהם, שבו תימשך המסורת המפוארת של קהילה זו, בתפילה, בזמרה ובמעשים טובים. רעיונו זה הוגשם ע״י ועד בית־הכנסת ר׳ שלמה אבן גבירול בפעולה מאומצת במשך הרבה שנים, כשראשי העושים והמשתדלים הם בניו שמואל ודוד, ובעיקר שמואל, שבמרצו והתמדתו הביא את התכנית לסיום מושלם. ואכן בית הכנסת הגדול והמפואר ״היכל יהודה״ בתל־אביב (ע״ש אחיו יהודה־ליאון רקנאטי, שבניו תרמו את רוב הכספים להקמתו), הלך ונבנה בשנות חייו האחרונות — לפי תכנית של הארכיטקט יצחק טולידנו ז״ל — ונפתח לתפילה בכ״ט באייר תש״ם, חדשיים וחצי אחרי פטירתו.

במשך מחלתו האחרונה בין חנוכה לפורים תש״ם (1980) נתייסר בייסורים מרים ועברו עליו שעות קשות.

רגעי האורה היחידים — סיפר בנו דוד — היו שעות התפילה שהיינו

מתפללים איתו, או אמירת תהילים ואלפא־ביתא, שירת "מכתם לדוד", פיוטי ההבדלה, או הפזמון "למענך עשה ולא לנו", שכה הקפיד וכה אהב לשיר עם כל בני המשפחה... אך הדבר המעניין והמרגש ביותר היה, שכאשר שכב במיטתו בלי כח לזוז — כל זמן היותו ער — היה אומר, בלחש או בקול רם, חלקים מתוך התפילות, וכמעט בכל תפילה היה משרבב באמצע את פסוקי "ובא לציון גואל" וחוזר עליהם שוב ושוב כסדרם וגם שלא כסדרם; פסוקים המכילים שלושה נושאים: בשורת הגאולה, ברית המשכיות לימוד התורה, והקדושה שמלאכי השרת מקדשים להקב"ה...

כך נמשך הדבר עד שעותיו האחרונות ממש, עד אשר במוצאי שושן פורים השיב לבוראו את נשמתו הטהורה.

✶

משנתו ההגותית של אברהם ש' רקנטי זקוקה ליריעה אחרת, רחבה יותר, כדי לפרטה ולהסבירה. דבריו שבכתב פזורים במאות גליונות של עשרות עיתונים וחוברות, וכן בכתבי יד מרובים שהותיר אחריו, וראוי היה לרכזם ולתרגמם (כי רובם נכתבו בצרפתית או באיספאניולית). אולם מתוך סיפור תולדותיו ומעשיו שסיפרנו כאן יוכל הקורא לעמוד על יסודות רעיונותיו ואידיאליו. כל ימיו פעל בהתאם לאמונות היסוד שלו, לא סטה מעקרונותיו ולא עשה מעולם אפילו פשרות טקטיות וזמניות, בבחינת "צדיק באמונתו יחיה".

אברהם רקנטי האמין בעם ישראל, האמין בעתיד והאמין בחשיבותו העצומה של החינוך; החינוך היהודי התורני־הלאומי השרשי, תוך שמירת הזהות והעצמיות של כל חלקי העם. בפעילותו היומיומית העניפה למען החינוך הזה בקרב הנוער והציבור בכללו הוא לא שכח את חשיבות החינוך של בני משפחתו שלו, בניו, נכדיו וניניו. אולי בכך מוסברת גדולתו האמיתית, בכך טמון סוד ייחודו, וזאת ללא ספק צוואתו הרוחנית: להאמין, לפעול, לחנך.

בית הכנסת "היכל יהודה"
La kehila Ekhol Yehuda

1. "הציוני הנאמן ורב הפעלים", קובץ אברהם העברי, ת"א, תשי"ח.
2. "על אש"ר ותקופתו הראשונה", שם.
3. על "פעלה של הסתדרות המכבי בראשותו, ראה: אברהם ש' רקנטי, ה"מכבי" — התקופה ההירואית של התנועה הלאומית בשלוניקי", זכרון שלוניקי, כרך א', ת"א, תשל"ב.
4. "תקופת הזהר של המכבי", בקובץ אברהם העברי.
5. "מנהיגה של יהדות שלוניקי", שם.
6. ראה פרטים ברשימתו של דוד א' רקנטי „המלחמה למען השבת", זכרון שלוניקי, כרך א'.
7. "הציונים הרוויזיוניסטים בשלוניקי", שם.
8. "רקנטי וז'בוטינסקי", בקובץ אברהם העברי.
9. „איש האמונה והמעש", שם.
10. אברהם ש' רקנטי, "השלוניקאים חלוצי כיבוש הים בארץ", בכרך זה של ספרנו.
11. דעתו היתה שבימינו, כאשר ההתבוללות וההשמדה נגסו חלקים גדולים מעמנו, יש לעשות מאמצים גדולים למען קירוב רחוקים כגון הפלאשים, האנוסים והגרים. עוד בתר"ץ (1930) השמיע בשלוניקי הרצאה מקיפה ומעוררת על האנוסים והצורך בהחזרתם ליהדות ("איל ריטורנו די לוס מאראנוס אל ג'ודאיזמו", הוצאת העיתון "לה ב'ירדאד").
12. "ר' אברהם רקנטי — איש הכנסת", בקובץ אברהם העברי.

וְאִם־זָכַרְתִּי וְנִבְהָלְתִּי

Tombas i Tavlas de la Ley ke ornovan kehilot, akojidas despues de la Choa

חלקי מצבות, אבני עיטור וחלקי ארונות קודש מבתי כנסת בשלוניקי שנהרסו בשנות השואה, ונאספו אחרי המלחמה

החורבן

הקדמה

הספרות על השמדת יהדות אירופה ע״י הגרמנים בזמן מלחמת העולם השניה, רבה מאד. לא כן הדבר בקשר להשמדת יהודי שלוניקי ויתר ערי יוון. בשנים האחרונות התפרסמו אמנם כמה עבודות ומאמרים — בנוסף על עבודת היסוד של יוסף נחמה ומיכאל מולכו — המאפשרים לצייר תמונה יותר מפורטת על החורבן ותהליכיו. אך עדיין יש לעשות רבות כדי לאסוף ולפרסם את העדויות, הזכרונות והתעודות ויתר החומר הקיים בידי ניצולי המחנות, אנשים שונים וארכיונים בארץ ובחוץ לארץ. אף נדרשת הכנת ביבליוגראפיה מפורטת ממה שכבר פורסם, שתעזור לציבור הרחב ולהיסטוריונים העוסקים בנושא, ותהוה כלי ומפתח בידי חוקרים חדשים וותיקים להוסיף חקר ולפרסם עדויות ופרטים נוספים על תקופת־אימים זו.

למי שלא היה בשואה, קשה להבין לאשורו את התהליך שאיפשר לגרמנים לפרוק את כוח הרצון העצמי ואת כושר ההתנגדות מרוב הציבור היהודי ולאלצו ברמיה ובאלימות לעזוב את ביתו ולהישלח למחנות המוות. א ל י ה ו ח ס י ד, אינו מנתח את התהליך ; הוא מספר לפי תומו על חיי היהודים בעיר בזמן המלחמה, בזמן הכיבוש ולפני הגירוש, ואיך הוא עצמו ניצל. גם י ע ק ב ע ש ה א ל מספר את הקורות אותו אז, ואת בריחתו ברגע האחרון לאתונה.

כמו ביתר הקהילות הכבושות באירופה היו גם בשלוניקי משתפי פעולה עם הגרמנים מרצון, מכפיה ומאונס, ואף בוגדים ומלשינים. מהתקצירים של הדיונים במשפטם של הצורר מרטן ומשתף הפעולה חסון שאנו מביאים להלן, אפשר לקבל מושג על השימוש שעשה הצורר הגרמני בעשבי הבר והכמשונים שעלו בכרם ישראל בשלוניקי.

משפחה משלונקיי שכל בניה הוגלו למחנות ההשמדה

Famiya djudia de Salonique deportada a los campos de extermination.

לא רבים היו הבורחים והניצולים, לא רבים היו אלה שהתנגדו בפועל לכובשים הגרמנים, אך רבים הם ממה ששיערנו. אברהם בן ארויה ז"ל, מראשי הסוציאליסטים ביוון, שהכיר רבים מהלוחמים היהודים, אסף פרטים מאלפים על חלקם של יהודי יוון בהתנגדות לאויב הגרמני, ודוד ברודו מספר איך הצטרף למחתרת ופעל בשורותיה.

הבורחים ולוחמי המחתרת האנטי גרמנית היו כאמור מועטים. העם היהודי של שלוניקי כמעט כולו — זקניו ונעריו נשיו וטפו — הגיעו רובם ככולם לאושוויץ-בירקנאו, ומיעוטם — למחנות ריכוז אחרים. יצחק כהן בעדותו המפורטת — והקטועה בסופה — מספר לנו את סיפורו של ניצול המחנות: יהודי שלוניקי תחת הכיבוש, המשלוח לאושוויץ, החיים והמות במחנה, ההצלה והעליה לארץ.

נקודה של אחווה-במוות בין יהודי מיוון ויהודי מפולין במחנה ההשמדה, מעלה בכוח רב פסח בורשטיין ז"ל, מי שהיה יו"ר הארגון העולמי של ניצולי המחנות.

הרבה תיאוריות ומחקרים פסיכולוגיים נכתבו על השאלה איך בכל זאת יכלו כלואי המחנות להמשיך ב"חיים-לא-חיים" על אף ההרג היומיומי של בני משפחותיהם, שכניהם וחבריהם. לדוד חיים, אז מצעירי הפייטנים והחזנים בשלוניקי, יש תשובה פשוטה. התפילה היהודית, הניגונים המסורתיים, הפיחו את שלהבת האמונה, שאכן יש תקוה, וישועת ה' בוא תבוא.

כבר סופר רבות על המעשה ההרואי נורא-ההוד, איך יהודי ה"זונדר קומנדו" שרובם היו מיוון תכננו את המרד הגדול במחנות, פוצצו את תנורי הקרימאטוריום ונפלו בקרב עם השומרים הגרמנים. כמה גרסאות למאורע הטראגי הזה, ושמות ראשי המרד אף הם לא ברורים לחלוטין; או שמא היו שתי מרידות כאלה? סיפורו של משה שמואל ז"ל — ה"נונו" כפי שהיה מכונה בפי הניצולים, שראו בו אב ופטרון — המובא בספרנו, נותן בידינו פרטים ושמות נוספים להשלמת ידיעותינו על מעשה גבורה יחיד במינו זה.

מעטים מאד חזרו מההרים ומגיא ההריגה לשלוניקי, ומעטים יותר חזרו והשתקעו בה. רוב הניצולים אבה לעלות לארץ, אך הדבר לא היה קל. ביוון עצמה היתה מלחמת אזרחים והסדר והשלטון היו משובשים. בארץ סגר הכובש הבריטי את השערים ורק למועטים ניתנו רשיונות עליה. איך הועלו "אודים מוצלים מאש" לארץ — על כך מספר יעקב צור, שהיה שליח ההגנה ביוון.

לקהילה הקטנה שנותרה בשלוניקי, היו אחרי המלחמה — ויש עד היום — בעיות קשות של קיום יהודי. היום אין בעיות קיום כלכלי, שכן מצבם החומרי של היהודים המעטים שם טוב. אך אז היו גם בעיות כלכליות. אברהם ש' רקנטי ז"ל, שהיה בשלוניקי כמה פעמים אחרי המלחמה, מספר לנו על מצב הקהילה הקטנה אחרי השואה, בעיותיה ובעיות הרכוש היהודי הפרטי והציבורי, שנעשה נסיון להצילו. אולם כשם שרווח והצלה רוחניים לא הושגו ליהודי שלוניקי אחרי השחרור, כך לא היתה גאולה לרכוש היהודי שנשאר בידי היוונים.

אך מעץ יהדות שלוניקי נשתל בארץ ישראל לפני המלחמה — בטרם נגדע — ענף רך שהלך והתחזק עם השנים. ענף זה גדל והיה לעץ ביער קיבוץ הגלויות, העלה פארות, הצמיח עלים, הנץ פרחים, והוא הולך ונותן פרי הילולים בכל תחומי העשיה; בתי כנסת רבים נוסדו בארץ על-ידי יוצאי שלוניקי; מוסדות עזרה וצדקה, מפעלי תרבות רבים ושכונות וישובים הוקמו על ידם; ורב חלקם במלאכה ובחרושת, בבנקאות, במסחר ובתעשיה, בימאות ובדיג, בתורה ובמדע, בפעולות המחתרת ומלחמות צבא ההגנה לישראל.

חורבן יהדות שלוניקי (זכרונות)

מאת אליהו חסיד

[א]

הגרמנים הכריזו מלחמה על יוון ב־6 באפריל 1941. במשך הימים שבאו לאחר מכן, נשמעו אזעקות יום יום כמעט ללא הפסק, ואוכלוסיית העיר בילתה את רוב זמנה במקלטים. מספר פעמים הופיעו מטוסיהם בשמים אך לא הטילו פצצות ולאחר כמה סיבובים, נעלמו. בינתיים החל הצבא היווני לסגת. זאת ראינו בבירור ב־8 לחודש בשעות אחר הצהריים. במחסני הנמל ובתחנת הרכבת נראו להבות, ועשן שחור וכבד העיד על שריפות ענקיות במיכלי הדלק שבסביבה. מיד נפוצו שמועות שבתחנת הרכבת מחלקים את המזון שבמהסנים בין האוכלוסיה. חברי ואני, ביחד עם סקרנים אחרים, התאספנו ליד הכביש הראשי וראינו מחלקות של חיל הרגלים היווני עוזבים את העיר. החיילים צעדו שקטים ועצובים. רגש של אי בטחון ואסון קרב חדר אל ליבנו.

השמיים השחירו מעשן השריפות וטיפות כבדות של גשם החלו לרדת עלינו כאילו גם השמיים משתתפים בצערנו על נפילת העיר. נסיגת הצבא היווני פירושה שאנו נתונים מעתה בחסדי הכובש הגרמני.

✶

יום ה־9 באפריל 1941. תאריך שלא יישכח מזכרון תושבי שלוניקי לעולם. ליל ציפיה ופחד עבר עלינו. הכל הסתגרו בבתיהם והמתינו להופעת החיילים הגרמנים הראשונים. בשעה שמונה בבוקר ניגשו אחדים עד הכביש הראשי: האם הגיעו כבר? נודע שבקולנוע שבשכונה, אשר בימי המלחמה נגד האיטלקים שימש כמחסן צבאי, מחלקים מזון. ואכן קהל של גברים, נשים [illegible]וים, עוברים על פנינו עמוסי שקים. גם אני ניגשתי למקום ושם ראיתי כמה אכזרי הוא האדם בשעות מסויימות. כל אחד נלחם להוציא מהמחסן שק מזון, בלי להתחשב בזולת, על ידי דחיפות, צעקות ומכות; חולצות נקרעו, אנשים נפצעו, העיקר לקחת את השלל.

הכובשים הגרמנים מחרימים סחורות בעיר ומפנים תושבים מבתיהם (ציור בעיתון יווני בשלוניקי)

Los occupantes almanes requisitionando ropas i komania de las bouticas, i evacuando moradores de sus casas.

לפתע נשמעו יריות ואופנוע עם סירה נראה מרחוק. בהתקרבו במהירות פגע באישה שחצתה את הכביש, אך החייל הגרמני שישב בו המשיך בדרכו בלי שים לב אליה. מאחוריו התקרב רכב צבאי רב, שעבר על פנינו. כולנו עמדנו דוממים ורק רעש המכוניות והשריון ניסר באוויר. באותה שעה הופיעו באופק עשרות מטוסים אשר כיסו את השמיים והצטרפו לסימפוניה הרעשנית. זמן ממושך טסו ציפורי הברזל מעל ראשינו בגובה נמוך והרעש המחריד של מטוסי ה"סטוקה" שבר את רוחנו. פרצתי בבכי: באו הגרמנים, באו הכובשים!

מדוע נשברתי? הלא טרם הרגשתי בצבאות של היטלר ולא שמעתי על מעשיהם ומשטרם החדש. אך רעש המטוסים חדר כה עמוק לראשי, לגופי ולנפשי, וזה היה למעשה רצון הכובשים — לשבור את רוח האוכלוסיה. על אף היותי נער, הבנתי שעלינו להשלים עם עובדת הכיבוש.

✶

כאשר החלו הגרמנים להחרים חדרים לקציניהם בעזרת תורגמנים יוונים, הם התנהגו בנימוס ואדיבות כבני עם תרבותי. האנגלים צדקו כאשר אמרו שבכל מדינה כבושה פיזרו הגרמנים את כוחותיהם בין האוכלוסיה. כל חצר בית ספר או מגרש ריק הפך לחניון לרכבם והשפה הגרמנית נשמעה בכל פינות העיר.

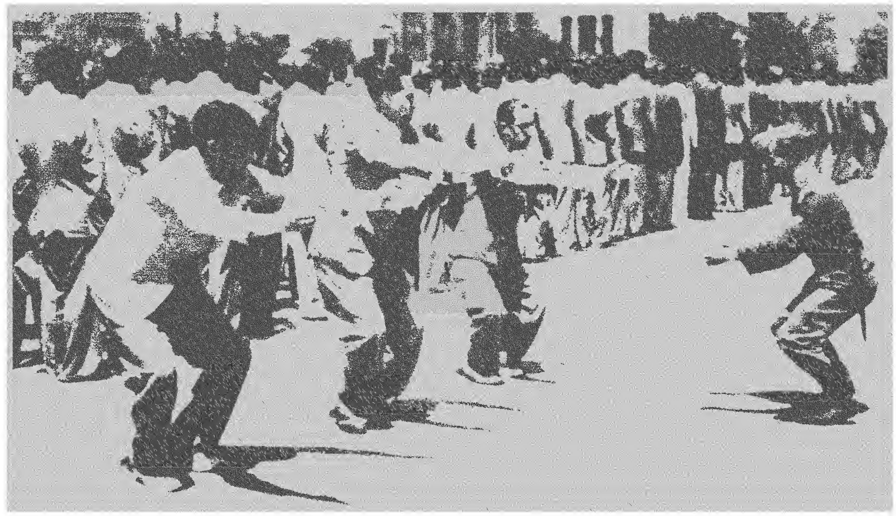
אחרי כמה שעות הופיעו כרוזים על הקירות המודיעים שהצבא הגרמני בא כידיד לשמור עלינו; שיש להמשיך בעסקים כקודם. הכרוז הסתיים במילים: "כל נושא נשק — עונשו מוות!" ואכן כעבור ימים ספורים, הופיעו כרוזים בכותרות: "למוות!" ומתחתיה רשימות של אזרחים שהוצאו להורג.

עד אז לא ידענו מה פירוש המילה תור וכרטיס מזון. היינו רגילים לקבל את כיכרות הלחם עד הבית ישר מהמאפיה, וכעת על כולנו להצטייד בכרטיס מזון לחנויות מכולת ולמאפיות. תור ארוך של אנשים נראה בפתחיהם, ממתינים לחלוקת המלח, הגפרורים או הלחם.

לחם החיטה שהיינו רגילים לאכול הלך ונעשה כהה יותר, אח"כ הכיל כל מיני קליפות, ליכלוך וכמות מסויימת של אבנים, שהורגשו היטב בין השיניים, עד שלבסוף חילקו לנו "בובותיה", כלומר לחם מקמח תירס עם אחוז גדול של מים. המנה היומית של 200 גרם — כבדה כעופרת. חוסר הלחם הורגש, אך טרם היה רעב. לרוב היתה אפשרות להשיג שקי קמח במחיר גבוה; הבצק הוכן בבית והובא למאפיה.

נוצר מושג חדש: שוק שחור, שפירושו — תשלום למצרך פי כמה מערכו הרגיל. המחירים של צרכי המזון הבסיסיים עולים יום יום ורק מעטים מסוגלים להשיגם. המצב מחריף. הקיצוב הפך למחסור, המחסור הפך למחסור חמור, ולאחדים החלה תקופה של רעב ממש. רבים מוכרים הכל תמורת מזון, בראשית — דברי ערך, ומאוחר יותר — בגדים, רהיטים ואף בתים, למי שיש כמובן. ככל שהמחסור גדל, כן עלה מספר סוחרי השוק השחור אשר התעשרו בקלות על חשבון העם. באחד הערבים, בחוזרי לביתי (היתה השיכה של האפלה) הבחנתי בגוש על המדרכה. התקרבתי ושמעתי קול חלוש, האומר: לחם! אני רעב! מיד הוזעקו החברים שבשכונה, מישהו הביא פנס, שני — כוס מים וכיסא, ואחר — צלחת עם מרק חיטה חם. האיש היה כבן שלושים, מבטו אדיש, וזקן קצר סביב פניו החיוורים. לא היה לו כוח להחזיק גופו אפילו בישיבה. אחרי שאכל, וכעבור חצי שעה, התאושש, הודה לנו והמשיך בדרכו.

עד אותו יום לא הערכתי כראוי את דברי אימי שלא להשליך שאריות של לחם, כי יש אנשים רעבים, ולא צריך לזלזל אפילו בפת לחם קשה. לא עלה על דעתי שאדם יכול למות מרעב בלב עיר גדולה כשלוניקי, ולא תארתי לעצמי שמאוחר יותר אהיה אני עצמי אדיש בראותי בני אדם מחפשים מזון בפחי אשפה כמו החתולים, שמתו לא מכבר מרעב. אימרה יוונית עתיקה אומרת: אני מזדקן בלומדי כל יום. מילה הדשה למדנו אז, "ויטאמינים". הבריות מתים מחוסר ויטאמינים, מחוסר סוכר ושמן הדרושים לגוף האדם. הרגליים מתנפחות ומקבלות צבע אדום כהה — זאת תחלת הסוף. אומרים כי הרכב ללוויות אינו מספיק למספר המתים ההולך וגדל. משפחות שקרוביהן מתו אינן מודיעות על כך לשלטונות, כדי לא להחזיר את כרטיס המזון שלהם, ובלילה זורקים את המת מעבר לגדר אל בית הקברות. כל זה נודע לי יותר מאוחר כשחלף הרעב של שנת 1941.

התעללות הכובשים הגרמנים בצעירים היהודים שרוכזו ב״כיכר החירות״ לגיוסם לעבודות כפיה (קיץ תש״ב)

La "gymnastique" i el maltratamiento de los mansevos jidios por los almanes en la Place de la Liberte (12/7/1942).

✶

הקיץ בעיצומו. תזמורת תחנת השידור משדרת בגינה, תחת כיפת השמים, שלוש פעמים בשבוע, וחבורתנו מבקרת במקום בקביעות כדי לשמוע את מנגינות הג׳אז. במהרה הפך המקום למפגש הנוער השלוניקאי. הכניסה חופשית, המנגנים יוונים. שידורים אלה מהווים חוויה מהנה בחיינו האפורים, אך התהלת רדיפת היהודים שמה במהרה קץ גם לבידור יחיד זה.

באחד הערבים, באנו כרגיל לשמוע מוסיקה, אך חיכתה לנו הפתעה בלתי נעימה: שני שלטים, אחד ביוונית והשני בגרמנית, אומרים: JUDEN VERBOTEN (הכניסה ליהודים אסורה). לא היתה ביקורת בכניסה, אך ״כבודנו העצמי״ לא נתן לנו להיכנס. ושוב אחז הפחד בליבנו והרגשת אי הביטחון התחדשה, כי שלטים אלה הזכירו לנו לפתע את הדברים הנוראים ששמענו על הת־נהגותם של הגרמנים כלפי יהודי מדינות אירופה הכבושות.

✶

כשנה והצי לא הראה הכובש שום פעילות אנטישמית, דבר שהשלה את היהודים, שהפיל עלינו תרדמה, שנתן בנו את התקווה שאולי לא יפגעו ביהדות יוון. אולם JUDEN VERBOTEN תהיה הלוחית הידועה, שנראה מעתה בכל מקום בידור, בחנויות, בתי קפה וכו׳. אתה עובר על פני החנויות שקנית בהן עד אתמול — הכניסה אסורה לך. רוצה אתה להיכנס לבית קפה, שהיית רגיל לאכול בו עוגתך עם חברך — אסור! צועקת הלוחית.

סימן שאלה גדול צץ לפנינו. למה? למה אסור לנו להיכנס למקומות שנהגנו להיכנס? התשובה הד משמעית: כיוון שאתה יהודי, וליהודים אין מקום בעולמו של הגזע העליון. הנפש מתמרדת, האם אשם מי שנולד יהודי? אכן העשיר אינו מבין את העני, השבע אינו חש את סבל הרעב, וכאשר אתה בן חורין, אינך מבין את פירוש המילה עבדות.

✶

ביום בהיר אחד קראנו בעיתונים מודעה בזו הלשון: ״הזמנה לעבודות כפיה. על כל יהודי ממין זכר, מגיל 18 עד 40 להתייצב במשרדי בנק אוניון לרישום, ב־12/7/42, בשעה 8 בבוקר״.

השלטון הגרמני התחיל להכביד ידו עלינו באופן פעיל. מי יעיז לא להישמע להוראות הגרמנים, המנצחים בכל המלחמות, כובשי אירופה כולה וצפון אפריקה?

הגיע יום ה־12 ביולי. היה זה יום שבת דווקא. בשעה שנקבעה, 8 בבוקר, הגעתי לרחבה שהיתה מוקפת שוטרים, והרבה צעירים יהודים כבר עמדו מול הבנק, מסודרים בשישיות. אף אני נכנסתי ונעמדתי בשורה. כולנו ממתינים בקוצר רוח ובעצבנות־מה, להתחלת ההרשמה, כי רוצים אנו לחזור הביתה במהרה. קהל רב מצטופף סביבנו, ברחובות ועל מרפסות הבתים, אזרחים, קרובים, זרים וסתם סקרנים. הזמן חולף, השמש מתחילה להטריד — וההרשמה טרם החלה.

אנשי ה״פלד־ז׳אנדארמרי״ וה״אס־אס״ מסתובבים בין שורותינו. הנה יהודי שהגיע באיחור. אחד הגרמנים פוקד עליו: Com (בוא)! ומצווה עליו לעשות תרגילי התעמלות כעונש. בהתחלה נראה הדבר משעשע וללא השיבות. אך הנה קבוצה אחרת באה באיחור. הגרמנים מעמידים אותם בשורה ומצווים עליהם לעשות את תרגילי ההתעמלות, כשהקצב הולך ונעשה יותר מהיר. מי שלא הספיק לתרגל לפי הקצב עקב הזיעה והחום, ספג בעיטות מאנשי ה־ס.ס. למען ימהר. הגרמנים מתנפלים על המתעמלים היהודים ומכים בכל כוחם בידיהם ורגליהם. מי שהיה זריז קיבל פחות ומי שלא — יותר. אחדים הפסיקו אחרי זמן מה בגלל אפיסת כוחותיהם ובגלל המכות שניתכו עליהם על ידי צורריהם. ואז ראיתי בפעם הראשונה בחיי איך אדם מתעלף תחת מכותיו של יצור אנושי אחר.

הנאצים הצטיידו גם במקלות ומכים עתה ללא הפסק על גופם של המאחרים. מישהו מתעלף. דלי מים המותז עליו מחזיר לו את הכרתו, והוא נאלץ להמשיך בהתעמלותו הכפויה עד שמניחים לו ומחפשים קורבן חדש. השמש עלתה גבוה בשמיים. מצווים עלינו להפנות את פנינו כלפי השמש הלוהטת. בהעדר מאחרים, מחפשים הכובשים קורבנות מבין הצעירים העומדים בשורות. בהישמע הצעקה: קום (בוא)! פוסק הלב מלפעום. אל מי מופנית הקריאה?

על פני המגרש שוכבים הרבה בחורים ללא הכרה ממכות הגרמנים, או ממכת שמש, ואנו צעירי שלוניקי של שנת 1942 עומדים בלי תנועה ובלי להוציא הגה מפינו, עומדים כמעט בלי לנשום מפחדנו להתבלט. כל אחד מנסה להסתתר מאחורי גבו של חברו. הפה מר ויבש והלשון נדבקת לחיך. הקהל סביבנו מתבונן ומתבונן אדיש ומאובן מפחד. לפתע מופיע, כנכנס לזירה, קצין ס.ס. בעל צלקת בפניו. הופעתו בלבד כבר מעבירה צמרמורת בגופינו. הוא בוהר לו כקורבן יהודי בעל קרחת ונמוך קומה, מתנפל עליו, עושה לו ״התעמלות״, ומנחית עליו מכות. הקורבן מתעייף במהרה וכאשר הוא מפסיק להניע את אבריו יורד המקל על הראש, הכתפיים והבטן. היהודי נופל ארצה והקצין מסיים את ״הפעילות התרבותית הגרמנית״ בקפיצה על גופו ובבעיטות בביטנו. חיילת גרמניה מצלמת את מעשה הגבורה.

גמר הקצין עם קורבנו הראשון ופונה הוא אלינו לבחירת מועמד אחר. נשימתי נעצרה כש־הצביע לעברי בצעקה צרודה: קום! אך לא אלי התכוון. מאחורי עמד בחור גבה קומה, לבוש חליפה לבנה. עליו נפל הגורל. מיד לאחר ה״התעמלות״, מתחיל הקצין במכותיו, אך הקורבן ניצב כסלע ואינו נכנע. דם נוזל מאפו וראשו והנאצי מתעצבן כי יהודי זה אינו כורע ברך לפניו. הקצין מוסיף להנחית את אלתו בכוח על גופו כשהוא צועק: ״יודן קאפיטליסט״, ״יודן קומוניסט״! המכות היו כה חזקות עד שהמקל נשבר לשניים. כמטורף תפס הקצין מקל אחר והמשיך להוריד מכותיו. בראותי זאת, עלתה צעקה מליבי למוחי: למה, למה מרשה האלוקים שבשמיים מעשים כאלה? גרמנים אלה, בני אנוש הם או מכונות אוטומאטיות ללא רגש ולב?

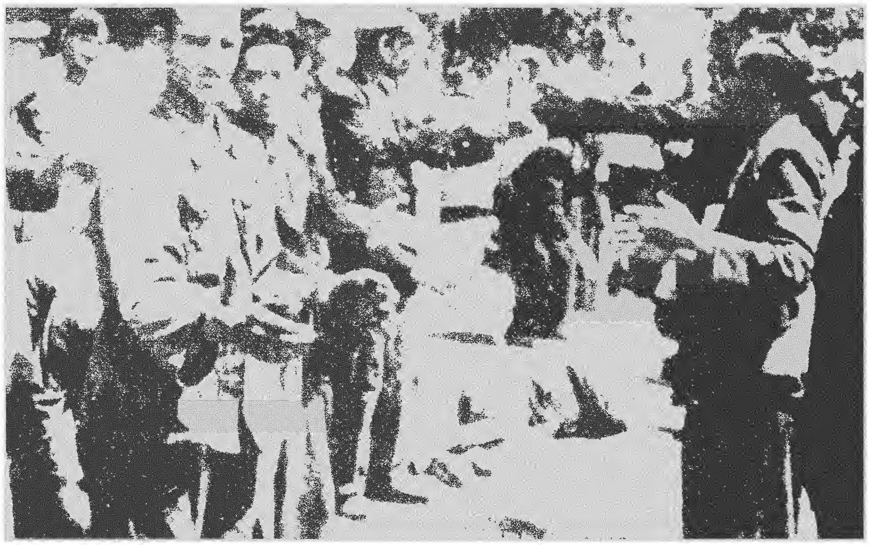
הרחבה הפכה למעשה למחנה עינויים. רק סמוך לשעה שתיים אחה״צ, אחרי שש שעות של התעללות, נשמע קול רמקולים המכריזים: ״כעת להתפזר. עליכם להופיע ביום שני הבא לרישום״.

בהישמע ההוראה, ביצעו הרגליים בקושי רב את מה ששמעה האוזן. מיהרנו להתפזר, לצאת ממעגל העינויים בכיכר החרות בה הושפלה בצורה בלתי אנושית יהדות שלוניקי.

✶

למחרת, ביום ראשון, הופיע העיתון היווני ״נאה אברופי״ (אירופה חדשה) [1] ברשימה שבה נאמר: ״אתמול נשם העם של שלוניקי לרווחה בשמחה וסיפוק כאשר ראה את המנצלים היהודים מרוכזים בכיכר החרות, אחוזי פחד וחרדה. הם לא נראו כמנהגם, בטוחים בעצמם וגאוותנים כמו בשעה שהם יושבים במשרדיהם ומנצלים את הפועלים...״ המאמר היה גדוש עלבונות, שינאה והסתה כלפי היהודים. ברור היה לכולנו כי דברים אלה הוכתבו על ידי הגרמנים, אולם יחד עם זאת ידענו כי הם משקפים גם את הרגשתם של חלק לא מבוטל מאוכלוסי העיר היוונים.

לא רציתי ללכת לרישום ביום שני, אך בלחץ הורי הסכמתי. הפעם לא היו תקריות והתעללות, והרישום התנהל כשורה. נכי המלחמה נגד האיטלקים לא נרשמו ונשלחו הביתה. אנו עברנו בזה אחר זה על פני אשנב, מאחוריו רשמו פקידים את הפרטים האישיים, נתנו לנו כרטיס עם מספר, ונאמר לנו כי עלינו לעקוב אחרי ההזמנה לעבודות הכפיה, דרך העיתונות. ביציאה נתקלנו הפעם, לא בגרמנים, אלא בשוטרים יוונים שהמשיכו את ״משחקם״ של הראשונים בהכותם על הריצפה

אחד הצעירים היהודים שהתעלף ממכת שמש או ממכות הקלגסים הנאצים

Uno de los mansevos jidios desmayado del colpo de sol o del tratamiento cruel de los nazis.

בשוט, ומי שלא קפץ הרגיש את השוט על רגליו. הם שיחררו אותנו רק אחרי שאילצו אותנו לעבור על ארבע בין רגליהם, לקול צחוקם וליגלוגם של הנוכחים.

ה"הזמנה" באה כעבור ימים ספורים. כ־150 בחורים ראשונים גוייסו לעבוד בעיריה. מה תעשה בהם העיריה? למחרת קיבלנו את התשובה. כאשר עברתי ברחוב ראיתי את סלוואטור, אחד הבחורים העשירים בשכונתנו, מריק פחי אשפה לתוך מכונית העיריה. הדבר נראה קצת מצחיק, אך גם זה היה סימן לבאות. על דעתו של מי היתה עולה האפשרות כי הבחור המפונק והגנדרן של השכונה ייהפך לפועל ניקיון של העיר. אך זו היתה רק התחלה משפילה. באחד הימים, בדרך חזרה מבית הספר, פגשתי בקבוצה של צעירים יהודים עייפים, מלוכלכים ובלתי מגולחים, שצעדו בליווי משמר גרמני.

כעשר רשימות של "מוזמנים" הופיעו בעיתונות. הגרמנים ניצלו את הצעירים היהודים לעבודות קשות, סלילת כבישים ומסילות ברזל. בינתיים הושג הסכם לפיו תלמידי התיכון (שישית) לא יצאו לעבודות אלה. לכן ניצלתי ולא השתתפתי בעבודות הכפיה.

✶

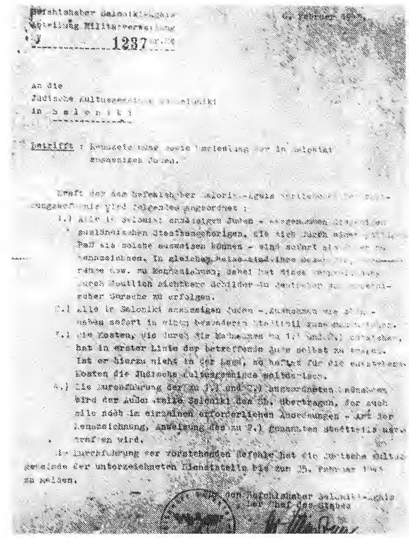
מאחד החברים שחזר ממחנה עבודה בגלל מחלה שמעתי לראשונה על קיום הפרטיזאנים. הקבוצה שראה, הוא סיפר, מנתה כתריסר אנשים, ובראשם בעל דרגה. הם נכנסו לכפר, בו עבדו היהודים, כשהם חמושים בנשק איטלקי ואנגלי, ופנו אליהם ואמרו לא להישמע לחיילים הגרמניים אלא להצטרף אליהם כדי להילחם בכובש הזר. זה היה בסתיו 1942.

✶

גזירת עבודת הכפיה לא היתה אלא התחלת הרדיפות של יהודי שלוניקי.

בראשית 1943 הוכרחו כל המשפחות להצהיר בפרוטרוט על רכושן באמצעות הקהילה אשר גייסה הרבה אנשים לביצוע המשימה. לשם מה דרושות לגרמנים ההצהרות הללו? התהלכו סברות רבות. אולי על סמך זה יטילו מיסים או שמא יחרימו חלק מהרכוש. יקחו אשר ירצו, אמרתי בליבי, העיקר שיניחו לנו לחיות במנוחה במקומנו בו נולדנו וגדלנו. הרב הראשי, ד"ר קורץ, מצהיר כין אין לנו לחשוש מהעברה או גירוש.

הצוו הבא היה כי כל היהודים צריכים לסמן את הבית או החנות במגן דוד, ולשאת על הבגדים בצד שמאל טלאי מגן דוד בצבע צהוב. כמו כן, הוגבלה תנועתנו בתחומי שכונות מסויימות ("גיטאות"). בינתיים מתהלכות שמועות על גירושנו לפולין. הנהגת הקהילה שותקת. רבים מנסים לקבל מישרה כל שהיא בקהילה או במשמר האזרחי, אשר "בטח יועברו אחרונים".

1237

An die

Betrifft

Pass als solche ausweisen können

hat in erster Linie der betreffende Jude selbst zu tragen.

צו שלטונות הכיבוש בקשר לענידת הטלאי הצהוב (6/2/1943)

Orden de las autoritas almanas concernando el ivar la cocarda amaria.

כאשר אני חושב על התקופה ההיא הנני מתמרד נגד עצמי ונגד יהודי עירי, על הפאסיביות וחוסר התגובה לגורל ההולך ונחרץ. אך מדוע דווקא עכשיו, כעבור הרבה שנים אני כועס ומתמרד, ולא אז? מדוע לא ברחנו? האם התשובה היא — מפחד הגרמנים? או שמא התעמולה שלהם הרדימה אותנו בסיסמאות כוזבות? אולי מנהיגי הקהילה בגדו ביודעין או בלא־יודעין? תהיה הסיבה אשר תהיה, עובדה היא שרק מעטים ניסו לברוח משלוניקי לאתונה הכבושה בידי האיטל־קים, שכמעט ולא ביצעו את חוקי הגזע. כיום אין ביכולתי להסביר את התנהגותנו, אך אז האווירה והתנאים היו כאלה שהדבר הטבעי היה לקבל את הנגזר עלינו.

ובכן מגרשים אותנו לפולין. מה לעשות, עלינו להתכונן לדרך ולהיות מוכנים לעבוד שם קשה למען קיומנו. הצעירים יעזרו למבוגרים. היכונו לנסיעה הגדולה! מכונות תפירה נכנסו לפעולה והכינו שקים וילקוטים בהם יוכנס כל מה שאפשר לשאת. החלה מכירה כללית של כל שאר הדברים והחפצים; רהיטים, סדינים וכל מיני מערכות כלים, מזכרות, ספרים — הכל למכירה. אזרחים יוונים קונים במחירי הזדמנות. דברים רבים בעלי ערך, תכשיטים, חפצי זהב וכסף, נמסרים להם לשמירה. "שימרו נא דברים אלה, וכשנחזור בעזרת השם..." הנוער קונה נעליים גבוהות, מכנסי גולף, אפודות צמר, הלא שם בפולין קר מאד. קונים מימיות, פנסי כיס, מצטיידים כמיטב היכולת, כאילו יוצאים אנו לספורט החורף. בשבועות שקדמו למשלוחים, נערכו חתונות רבות. זוגות צעירים נכנסו תחת החופה — "מוטב שנינשא, מי יודע מה מחכה לנו".

הגרמנים החלו לרכז את היהודים בשכונת בארון הירש, אשר בקרבת תחנת הרכבת, והמשלו־חים הראשונים החלו לעזוב את העיר. השכונה הזאת נהפכה למחנה מעבר בו היו צריכים לעבור כל המגורשים.

גירוש יהודי שלוניקי שהביא את השמדת יהודיה והורבן אחת הקהילות המפוארות של עם ישראל — החל.

[ב]

מאז החלטתי והוסכם שאמלט לאתונה, לא היתה לי מנוחה. חששתי שמא אפול בידי הגרמנים לפני ביצוע החלטתי. לכן, לפי הצעת אחותי, נהגתי ללון אצל שכנים נוצרים, עד אשר ייקבע היום בו אצא לאתונה. בינתיים נודע לנו שיהודי בשם חסון משתף פעולה עם הכובשים, הוא יד ימינם ומסתובב במחנה בארון הירש כששוט בידו ומסגיר את בני עמו.

שניים ממכרי ניסו להימלט דרך הים. הם התקשרו עם בעל סירה, שילמו לו סכום נכבד מראש וכאשר הופיעו למקום שנקבע, עצרו אותם שוטרים גרמנים, הוריהם הובאו למחנה המעצר, והבחורים נורו לעיניהם כאות אזהרה לבל יעיזו היהודים לברוח.

באחד מימי סוף חודש מרץ 1943, הודיע לי איש הקשר להיות מוכן למחרת היום בשמונה בערב. עובד רכבת היה צריך לפגוש אותי, ולפי המוסכם, היו הורי צריכים לקבל ממנו פתק שהגעתי לעיר לאריסה, אשר היתה תחת השלטון האיטלקי, ואז ישלמו לו שכר. מזוודה ושמיכה היו כל חפצי. בן דודי ועוד בחור הצטרפו לחבורה. לאחר שתלשנו את המגן־דוד הצהוב מעל בגדינו, עלינו לאוטובוס כדי להגיע לתחנת הרכבת. היינו נרגשים ומתוחים, לא הוצאנו הגה מפינו במשך כל הנסיעה, כשמחשבות קודרות מכבידות עלינו — האם נצא חיים מהרפתקה זו? הגענו לכיכר וארדאר. ירדנו מהאוטובוס והמשכנו ברגל בחשכת הלילה בעקבות המלווה שלנו. בדרכנו ראינו אורות הזקים לפנינו וזרקור סוקר את הסביבה. זה מחנה המעבר של היהודים — מסביר לנו המלווה. צפירות של רכבות ורעש קרונות זזים מגיעים לאזנינו. התקרבנו לתחנת הרכבת, המשכנו למסילה צדדית ועצרנו לפני קרון משא, נכנסנו שלושתנו, והדלת ננעלה אחרינו.

— אני לא רואה כלום, אמרתי!

— שתוק! באה התשובה. גש מאחורי שקי החיטה. יש לנו גם מים לשתיה. לא לדבר כלל.

כל אחד מאיתנו ניסה להסתדר על הצד הטוב בפינתו. מקרון סמוך נשמע קול גבר השר בלווית גיטארה. חיילים איטלקיים מבלים בבדידותם. אצלנו חושך ושקט גמור. אני מוציא מכיסי צנימים ומתחיל לאכול. בהישמע חריקת הצנימים בלעיסה נבהלו חברי והתנפלו עלי:

— עכשיו הזמן לאכול? לא יודעים אם נצא חיים מכאן ואתה אוכל. לך לישון!

לפתע הרגשנו תנודה חזקה ושני שקים נפלו עלי ואיתם התגלגלתי גם אני. — מה קרה? שאלתי. — נוסעים סוף סוף. ואכן שיקשוק הגלגלים והתנודות האחידות היו הוכחות שאנו נוסעים

במלוא הקצב. מספר פעמים עצרה הרכבת לביקורת. לפני היפתח הדלת היינו קופצים אל מעבר לשקים. מילים מקוטעות היו מגיעות לאזנינו, כגון: "חיטה, שוק שחור" ואחר כך ה"גוט" של הגרמנים.

לבסוף, לאחר שהייה של לילה נוסף בקרון, יצאנו, מלוכלכים ומקומטים, אל האוויר הצח. שוב היינו לבני חורין.

✶

לעולם לא אשכח את הכנסת האורחים היפה של יהודי לאריסה. רוב בתיהם הפכו למקום לינה ומעבר ליהודים המעטים שנמלטו משלוניקי לאתונה. אנשים זרים לך עד אתמול, פתחו לפניך את בתיהם באהבה ואחווה, בזכות היותך יהודי כמוהם. אישית, אני אסיר תודה למר שמעון מגריזו שבקרב משפחתו המסורה ביליתי מספר ימים.

סוף סוף השגנו כרטיס נסיעה ברכבת לאתונה. כל אחד מאיתנו נכנס לקרון נוסעים אחר ליתר ביטחון. כל הקרונות היו מלאים עד אפס מקום. רוב האנשים היו סוחרים שהעבירו חיטה מהצפון לאתונה, בה חסר הלחם, ויש ריווח גדול לאנשי השוק השחור. הסתדרתי בפינה. בזמן הנסיעה נפגשנו שלושתנו. עברנו את העיר טיבה (תבץ) בה היו עובדים יהודי שלוניקי בעבודות כפיה של הגרמנים (לאחר גמר תקופת העבודה היו נלקחים חזרה לשלוניקי, ומשם — לפולין).

אחד הנוסעים הרגיש בנו ובאי בטחוננו. הוא קרב אלינו ושאל: בוודאי אתם יהודים ולא יודעים איך לצאת מתחנת הרכבת באתונה בה נערכת ביקורת על ידי האיטלקים. אל תדאגו, אעזור לכם. ואכן, כשהרכבת נעצרה, ניגש אלינו ואמר: בואו אחרי! עברנו את פסי הרכבת בכיוון הפוך מהיציאה, בשטח רכבות המשא, ויצאנו משער בו ניצב חייל גרמני שלא אמר דבר. לפנינו הכביש של אתונה.

— בהצלחה! אמר היווני ונעלם, ואף שלושתנו נפרדנו כל אחד לדרכו.

✶

באתונה גרתי אצל משפחה יהודיה. כעבור מספר ימים התחלתי לנתח את המצב בשלוניקי. אני נמלטתי מהסכנה אך משפחתי עוד ממתינה לגירוש. כעת בהיותי בביטחון יחסי שלא רודפים אותי כיהודי, אני שואל את עצמי מדוע יתר היהודים לא מנסים לברוח כולם? מדוע נותנת הקהילה יד לגרמנים לביצוע משימתם הנפשעת? הלא לזה קוראים שיתוף פעולה עם האויב! לו היו מארגנים את היהודים לבריחה, היו כמה אלפים בגיל מ־18 עד 40 אשר יכלו לברוח להרים ולהשתתף בלחימה של הפרטיזאנים נגד הכובשים.

כתבתי לאחותי לבוא לאתונה, אך היא ענתה שאינה יכולה; איך להשאיר את ההורים? מאוחר יותר נודע לי כי רק הודש אחר כך, באפריל 1943, כבר נשלחו לאושוויץ.

✶

בינתיים עבדתי כפועל בבית מלאכה. רכשתי תעודת זהוי חדשה עם שם יווני המעידה שאני נוצרי. התאכסנתי אצל פועל אחד, נוצרי יווני, מאותו מפעל. החיים קשים, השכר היומי נמוך מאד ודברי המאכל ביוקר רב. גם הבדידות מכבידה עלי. עד אז הייתי כל השנים בקרב המשפחה בבית הורי, והנה נפרדנו. היתה לי אז חברה נאמנה שעזרה לי להתגבר על הדיכאון והבדידות — הקריאה. נפל לידי אז גם ספר לימוד על הספרות האנגלית ושאבתי אומץ ועוז מהשיר של רידיארד קיפלינג "אם" (If), שבו נאמר בין היתר: אם אתה יכול לפגוש את הנצחון והמפלה ולנהוג כלפי שני רמאים אלה באותה צורה...

✶

כל זמן שאתונה היתה תחת שלטון איטלקי, לא נשקף כל רע ליהודים, אבל לאחר כניעתה של איטליה באוקטובר 1943, הפעילו הגרמנים את החוקים האנטישמיים גם כאן. היו לי שתי אפשרויות — להסתתר באתונה או לברוח אל ההרים. כדי להסתתר באתונה היו דרושים קשרים ובעיקר כסף רב. כיוון שלא היו לי לא אלה ולא זה, החלטתי להימלט אל ההרים.

במרחק לא רב מאתונה, היה כפר בשם אורופו בו החלה למעשה "יוון החופשית", שטח שהיה תחת חסות הפרטיזאנים. בעזרת פתק, הובילו אותנו בחורים לכפר גדול יותר בשם ליאטאני, בו נאמר לנו ששם נוכל לפגוש בפרטיזאנים ולהתייצב בפניהם. בינתיים התגוררנו וישנו בבית הספר

המקומי. עד אז לא ראיתי פרטיזאן חוץ מקפיטן לפטרי, גברתן בעל זקן ושפם שחורים, עם רצועת כדורים על חזהו, כומתה שחורה ורובה אוטומאטי גרמני על שכמו.

הימים חלפו ללא אירועים מיוחדים והכסף שברשותי הלך ואזל. באותו כפר הסתתרו גם מספר משפחות יהודיות עשירות אשר קיבלו על עצמן את כלכלתנו, לפי הצעת האחראי על הכפר.

באחד הימים הופיעו הפרטיזאנים הראשונים, קבוצה בת 7—8 אנשים מזוקנים, עם בגדים קרועים, ברשותם מקלע איטלקי אחד ורובה אישי לכל אחד. הקבוצה נעצרה בכיכר המרכזית של הכפר ואנשיה התחילו לשיר שירי מרד וחירות. באחד השירים נאמר בין השאר:

רעמים באולימפוס, ברקים בגיונה,
שאגות באגרפה, רועדת האדמה.
לנשק, לנשק, קדימה למאבק,
למען החירות היקרה!

כל יום נאמר לנו שיובילו אותנו למפקדה והדבר נדחה למחרת. פתאום הגיעה שמועה שה־גרמנים מתקרבים. מיד ברחנו להרים שבסביבה, והסתתרנו שם יומיים. שמענו שהפרטיזאנים התנגשו עם חיילי צבא הכיבוש והיו נאלצים להיסוג. לכן, נותרה לנו הברירה לנוס הלאה ולעבור אל האי הגדול אוויה ולהצטרף לפרטיזאנים המקומיים.

מחאלקוצי, כפר דייגים קטן בחוף, הפלגנו בלילה בסירת מפרשים זעירה, בשקט גמור ובחרדה גדולה פן ניפול בידי משמר־החוף הגרמני. כעבור שעתיים, הגענו לעיירה ארטריה באי אוויה ושבוע אחרי זה צורפתי כבר ליחידת פרטיזאנים וניתן לי כינוי מחתרתי.

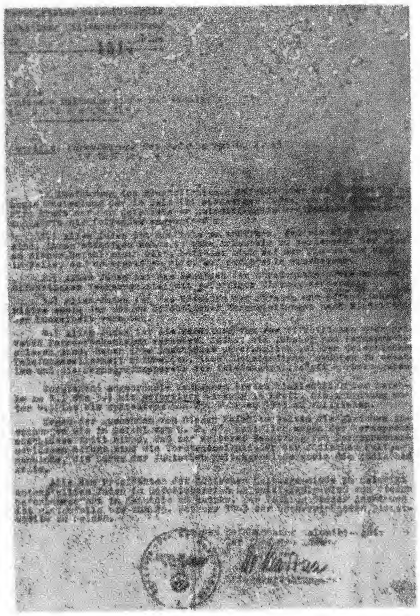
ציוד רב של הצבא האיטלקי נפל בידי הפרטיזאנים של האי ואני זכיתי במדים ורובה איטלקיים. בכפר אחר, סטני, בו התגוררנו אח״כ, ניתן לנו מעון טוב והאוכל היה מספיק. בחודשים הראשונים סיירה קבוצתנו בין מספר רב של כפרים כדי לעורר את העם להתנגדות לגרמנים על ידי תעמולה ונאומים, וכדי לגייס חברים נוספים. בדרך כלל הוטלו עלינו תפקידי שמירה וסיורים.

כשהגיע החורף הופיעו פתאום כוחות גרמניים והחלו לסרוק את השטח. ברחנו לפנים האי אל ההרים. מה יכולנו לעשות, קבוצה בת 15 איש, נגד הצבא הגרמני החמוש היטב? היינו נושאים על גבינו, לפי התור, ארגזי תחמושת כבדי משקל וקשה היה לסגת כאשר הרגליים שוקעות עד הברכיים בשלג. מזון היה לנו, ובהיותנו צמאים הכנסנו שלג לפה. חמישה ימים ״בילינו״ ביערות ובנקיקי הסלעים, ואכלנו בשר כבש לא מבושל. האנשים עישנו עלי עץ מיובשים מגולגלים בעיתון, ובמקום נייר טואלט השתמשנו באבנים. אחרי כמה ימי נדודים הגענו סוף סוף לכפר מרוחק ובטוח. במשך יממה שלימה לא יכולתי להזיז את הרגליים וכל גופי כאב עם כל תנועה קטנה.

בהזדמנויות שונות אחר כך היו לנו היתקלויות וחילופי יריות עם קבוצות מעורבות של גרמנים ואנשי צבא יוונים ממשתפי הפעולה.

אח״כ הגיע האביב, ועימו — גם הכינים... בחודש אפריל התרחצתי במימיו הצוננים של נחל. ונזכרתי... נזכרתי כאשר בבית לא נתנו לנו הורינו לצאת מחדר מחומם אחד למשנהו בלי לשים משהו על שכמנו, לבל נתקרר! הצורך מכתיב את תנאי החיים. כולנו אוהבים חיים נוחים, אך כשאין ברירה מתרגלים לכל. בהתחלה לא יכולתי לסבול את הכינמת. אך הזמן עשה את שלו והגיעו ימים שנהגתי לשחק עם חברי במשחק הניחושים: כמה כינים בממחטה שעל הצוואר, זוג או פרט... הבגדים בלו, המכנסיים השתפשפו ומהלבנים כבר לא היה מה ללבוש. אז זכיתי להתהלך עם מכנסיים ותחתונים מאותו חומר: בד של אוהל איטלקי. גם הנעליים נקרעו. חודשים התהלכתי רק בגרביים כשעל כף הגרב תפור בד עבה ששימש כסוליה, עד שהשגתי נעליים משומשות שסוליותיהם עשויות צמיג. העליה בהרים המכוסים שלג היתה בעיה קשה — צעד קדימה ושני צעדים אחורה. החלקנו ונפלנו, אך בסופו של דבר התגברנו. רצינו להמשיך לחיות; טובים החיים — בכל התנאים.

לתקופת־מה מוניתי לספק קבוצתנו. לפעמים היה עלי לגשת אל כפר סמוך במרחק שעתיים רכיבה על גבי פרד בשבילי סלעים מפותלים מסוכנים. שנתיים קודם לכן, בקושי הירשו לי הורי לרכב על אופניים, והנה רוכב אני על פרד, בודד בין ההרים; סימן כנראה שהתבגרתי.

צו אחר בקשר להגבלות שונות שהוטלו על היהודים בעיר (13/2/1943)

Orden de los almanes restrictiones emposadas sovre la Jidios.

מידי פעם, כאשר פגשתי משפחה יהודיה באחד הכפרים כגון קאתינוס או לוטסה, ראו הם מחובתם להזמין אותי לארוחה איתם. קיבלו אותי בכבוד וכנציגם הלוחם בעד חרותם; היה לי נעים בחברתם. יום אחד הגיע מפקד הפרטיזאנים בשם אורסטיס מהיבשה להודיע כי מכינים התקפה על אחת העיירות המשתפות פעולה עם האויב. לאחר שריכז את כל הקבוצות, נאם נאום שבעיני נשמע אז מזהיר. אחד המשפטים נשאר חרות בזכרוני: "את עץ החירות משקים רק בדם!" — קרא בפאתוס.

העיירה ארטריה שכנה על חוף הים, מול היבשת. על קבוצתנו הוטלה המשימה לפרוץ לאורך החוף. היה לילה. התארגנו והסתערנו על מוצב החוף בצעקות ויריות. המוצב הגיב ביריות, ובד־התקדמותנו על החול בין הסירות, אפשר היה לשמוע את רעש הכדורים הנופלים בים. אחד החברים נשאר מאחורינו ושמענו את קולו המבקש עזרה: חברים, נפגעתי! ואחד הלוחמים ניגש לעזור לו. הקרב על המוצב היה קצר ולאחר חצי שעה ביצענו משימתנו וכבשנוהו. בינתיים נכנסו גם כוחות אחרים לעיירה והחלו לפוצץ בתים של משתפי פעולה וגגות עפו באויר. אחרים התנפלו על מחסני המזון והעבירו את השקים אל עגלות רתומות לסוסים.

עברו כמה שעות עד שהתארגנו לנסיגה. מרחוק שמענו טירטור של סירת מנוע ובאור הראשון של הבוקר הבחנו בגרמנים שהתחילו יורים לעברנו. השבנו אש ובו ברגע נשמעה תקיעת חצוצרה — סימן לנסיגה. במהירות קרבנו אל ההרים והעצים חיפו על נסיגתנו. הגרמנים ירו מספר פגזים ממרגמות לעברנו, אך ללא נזק. הקרב הזה לא היה טבילת האש הראשונה שלי; קודם לכן היו לנו מספר פעמים היתקלויות עם סיורי סריקה של האויב ומשתפי הפעולה, וחילופי יריות איתם.

יום רדף יום ובאופק הפוליטי הבין־לאומי נראו אותות אופטימיים. הזמן: סתיו 1944 — יש שמועות שהגרמנים מתכוננים לפנות את דרום יוון.

[ג]

באחת ההתקפות על הכפר פסאחנה שהיה מוחזק בידי כוחות גרמניים ומשתפי פעולה יוונים, נפצעתי ברגלי. שכבתי כעשרה ימים בבית איכר, ולאחר מכן העבירו אותי לבית חולים בעיר חאלקיס, לאחר נסיגת הגרמנים. מחוסר טיפול מתאים, התפשטה המוגלה מתחת לברך ולמטה; עד היום הזה אני מהרהר, כמה הייתי בר מזל שלא קטעו לי את הרגל. טילטלו אותי מבית חולים למשנהו. בסופו של דבר, חברי, שהיה פצוע פצע קל משלי, האחות ואני, הגענו לכפר חאסיה. במבט מגבוה, דומה היה הכפר לקן נמלים שסביבו גבעות להגנה מהרוחות. רוב הבתים נטו לנפול וחלונותיהם וגגותיהם העקומים חייכו לשמש החורפית, כמרוצים על שהסערה האחרונה לא שמה קץ לחייהם. רופא הכפר היה נותן גלולות אחידות לפצועים ולחולים. החדר ששימש כבית חולים היה במצב שמתחת לכל ביקורת, לכן החלטנו לזוז מהמקום בהזדמנות הראשונה.

לאחר שבוע ימים של שהייה בכפר זה, נודע לנו שבית החולים המרכזי בסביבה נמצא על הר פרניטה, בקרבת מקום. החלטנו לצאת לדרך על פרדות בליווי מדריך מהכפר. אנשי המקום התנגדו לרעיון בגלל מזג האוויר החורפי הקשה, אך לא הצליחו לשנות את דעתנו.

יצאנו לדרך, חברי ואני, רכובים כל אחד על פרד והאחות רכובה על חמור, כשבראש השיירה מוביל המדריך, רועה צאן צעיר וזריז. בילקוטנו היה מלאי קטן של מזון ובליבנו רצון והחלטה להגיע אל ההר. השארנו מאחורינו את הבית האחרון של הכפר ונכנסנו לשביל בצידי הגבעות, בין עצי הזית, כאשר החל לרדת גשם קל.

מורה הדרך היה מקפץ כתיש בין הסלעים והשיחים ואחריו משתרכים חברי ואנוכי ובסוף האחות — כולנו מכוסים בסמיכות. כאשר החילונו בעליה, נשאר החמור מאחור, המדריך ניגש להמריצו ואנו המשכנו להתקדם ולעלות, כמעט לתוך העננים. טיפות גדולות וקרות התחילו לרדת עלינו בכבדות והרוח התחזקה יותר ויותר. ברקים מבזיקים ומיד אחרי כן נשמעים רעמים, ואולי זהו רעם תותחי אניות המלחמה שבסמוך לאתונה. בכל סיבוב אנו נמצאים גבוה יותר כשמסביב פסגות מכאן וגאיות עמוקים מכאן, המוכנים לבלוע אותנו ברגע שבהמותינו יסטו במקצת מהשביל. בינתיים, כיסו אותנו העננים לגמרי; הרוח נושבת ופנינו קפואות מקור. הרוח היתה כה חזקה לפעמים עד שהיתה מזיזה את בהמותינו ממסלולן, ולאחר זמן מה הפך הגשם

לפתיתים ואחר רגעים מספר כבר בוססנו בשכבה של שלג. פתאום שמענו את קולו של הנער שקרא אלינו לעצור. כשהסתכלנו לאחור, ראינו והנה האחות ירדה מן החמור, אשר לא רצה בשום פנים להתקדם יותר, ישבה ליד שיח, בכתה וביקשה שנחזור.

בתוך תוכנו שמחנו שכך קרה. אם היה בא עלינו הלילה על פיסגת ההר, היו כל הסיכויים שנשאר שם לתמיד. השמיכות היו כה רטובות כאילו טבלנו אותן במי נהר. כאשר חזרנו לכפר, הסתכלו בנו אנשי הכפר במבט אירוני, כאילו רצו לומר: הזהרנו אתכם, ולא שמעתם בקולנו! כחתולים רטובים הגענו למעוננו ומיהרנו להיכנס למיטות.

על מנת לקצר, אספר שלאחר ימים רבים של נדידה על גבי פרד, על עגלה, ברגל בעזרת מקל, שהייה של יומיים בסירת מוטור ונסיעה ברכבת — הגענו סוף סוף לבית החולים המודרני והמשוכלל של העיר לאריסה.

רגשי ידידות אמיתית וטהורה שררו בין כל הפצועים של בית החולים. מידי פעם היו באות להקות לבדר אותנו, ותלמידות בית ספר התיכון הנעימו לנו את הזמן בשיחות רעים.

כעבור יותר משישה חודשים מאז נפצעתי — עם תום המלחמה — יצאתי מבית החולים ועזבתי את לאריסה בצער, על שהיה עלי להיפרד מהאנשים החביבים שטיפלו בנו ושעזרו לנו לשכוח את העבר המר. יצאתי לדרך באוטובוס, מלא שמחה על שאני חוזר אל עירי, ובראותי מרחוק את בתי שלוניקי, עבר בגופי כמין זרם חשמל: הנה אני חוזר אל ביתי, אל כל המקומות והאנשים המוכרים לי מילדותי. אך אבוי!! אכזבה גדולה ציפתה לי. היכן נעלמה שלוניקי שהיכרתי? מצאתי עיר זרה, עם אנשים זרים הגרים במקומות שהיו כל כך מוכרים לי. הנה שכונתי בה גדלתי, בית דודתי, בית סבתי, והרי כאן ביתנו. לאן נעלמו כל האנשים? הבתים ישנם אך האנשים אינם. כולם נלקחו והושמדו במחנות. אווירת דיכאון בלתי נסבלת בכל. בכל צעד נפתח פצע חדש בלב ובזכרונות. אי אפשר לחיות בך, שלוניקי.

ואכן עזבתי את עיר הולדתי — ועקרתי משם לארץ היהודים.

---

1 [עיתון אנטישמי משתף פעולה עם הגרמנים].

בריחה ועליה [1]

מאת יעקב עשהאל

תולדות

אבי, מקצועו העיקרי היה חלפן, חבר הבורסה למטבע זר. מצבנו הכלכלי היה טוב עד שנת תרצ״ד (1934) בערך. אחר כך הפך אבי לבעל חנות מכולת, ויותר מאוחר לפקיד במפעל לנעלי גומי, שהיה שייך ליהודים.

בשלוניקי כמו בכל חברה אחרת, היו בין היהודים שכבות סוציאליות שההבדל ביניהן היה מורגש במידה גדולה, ומי שהיה בעל יכולת היה גם בעל השכלה. היו קיימים בתי ספר של הקהילה היהודית, שבהם אפשר היה לרכוש רק השכלה עממית, שם למדו עברית וקיבלו חינוך יהודי. היהודים בעלי יכולת גדולה יותר, שלא היה לפי כבודם לשלוח את ילדיהם ללמוד בבתי ספר אלה, שלחו את בניהם ללמוד בבתי ספר צרפתיים או בתי ספר פרטיים יהודים שהשפה העיקרית בהם היתה צרפתית. שפת האם שלהם היתה ספרדית, שבה דיברו בבית, או צרפתית, שהיתה שפת ההשכלה שלהם. מסיבה זו היינו חושבים לא ביוונית; המבטא שלנו היה שונה משל היוונים ועל כן אפילו הצעירים שידעו יוונית (המבוגרים ידעו מעט, ורק לדבר) הרגישו את עצמם כזרים. עובדה זו לדעתי הקשתה עליהם אח״כ את קבלת ההחלטה על בריחה ומחבוא בין היוונים בתקופת הכיבוש הגרמני; נוסף לפחד שיכולנו להיתפס ע״י המשטרה היוונית, חשבנו שזה יהיה קל מאד להבחין שלא היינו יוונים נוצרים.

היהודי הגיבור מרדכי פריצי, קצין בצבא היווני, שנפל במלחמה נגד הפולשים האיטלקים

Mordehai Frizi el officier jidio de la armada grega ke cayo en la guerra contra lo Italianos.

המעמד הבורגני היה בדרך כלל שייך לאגודות של הציונים הכלליים; לא כל כך מסיבות אידיאולוגיות אלא מבחינה חברתית. דווקא המוני העם, הפועלים, בעלי המלאכה, ובעלי החנויות, וכן צעירים משכילים רבים היו חברים בהסתדרות המזרחי והאגודה הרוויזיוניסטית.

בהיותי בן 14 נרשמתי לאגודת ״בית״ר״. הגרעין של תנועת הנוער הזאת היה ב״בני מזרחי״, — מחלקת הנוער של הסתדרות המזרחי ביוון שבראשה עמד מר אברהם רקנטי, הגר כעת בארץ.

ב״בית״ר״ לימדונו דבר אחד, שנוכל להיות חופשיים ולהשתחרר מכל ההרגשה שאנו זרים בארץ זרה, רק בתנאי שנוכל לבנות מולדת משלנו, ונגיע למטרה זו רק אם נתחנך כחיילים היודעים להגן על עצמנו בנשק, ובמקרה הצורך גם להתקיף. היינו מופיעים בדרך כלל בפוּבורגים, שכונות העוני של שלוניקי, כדי לרכוש אוהדים. הצלחנו בכך, כיוון שהסיסמא שלנו היתה, כי אם יהיה צורך, נשתמש אפילו בכוח בכדי להשיג את מטרתנו. היינו מארגנים תהלוכות לפידים בלילה, עם תלבושת חצי־צבאית, וזה עודד והרים את המוראל של נערי השכונות האלה, ששום תנועה אחרת לא התקרבה אליהם, חוץ מהתנועה הקומוניסטית.

עד שסיימתי בית ספר תיכון לא עבדתי. בתרצ״ו (1936) התחלתי לעבוד כפקיד בבית מסחר יהודי (בדרך כלל עבדו יהודים אצל יהודים), ואחר כך, בתור מפקח באותו בית החרושת לנעלי גומי שבו עבד אבי. למרות שהייתי צעיר, בחרו בי היות וידעתי היטב את השפה היוונית, והתבטאתי בה בקלות ורהיטות. הדבר היה חשוב, כי למרות שהבעלים היו יהודים, עבדו שם גם הרבה פועלים נוצרים. אמנם למדתי בבית ספר תיכון צרפתי ואח״כ גם בתיכון איטלקי ששכר הלימוד בו היה זול, אבל תמיד קראתי הרבה ביוונית, ולכן שלטתי היטב בשפה זו.

המלחמה והכיבוש

ב־1939 גוייסתי לצבא, ככל אזרח יווני בהגיעו לגיל 21. הוצבתי לחיל הרגלים. המחנה היה בתוך שלוניקי. מספר היהודים בצבא באותה התקופה היה רב. בחרו בי לבית ספר של רבי טוראים, יחד עם הרבה יהודים אחרים באופן יחסי, וזאת בגלל רמת ההשכלה שלנו, מכיוון שבני הכפר הנוצרים, היו בדרך כלל פרימיטיביים ורמת השכלתם נמוכה. בעלי הדרגות היהודים — עד סמל — היו רבים.

לאחר שהצטיינתי בקורס לרבי טוראים, נשלחתי יחד עם יהודים אחדים, מספר קטן באופן יחסי, לקורס סמלים, וסיימתי אותו בהצלחה. שירות החובה בצבא היה שנתיים. לאחר שקיבלתי את הדרגות שרתי כסמל אספקה.

באוקטובר (1940), כאשר התקיפה איטליה את יוון, זזה היחידה שלנו לכיוון החזית בהרי אפירוס שבגבול אלבניה. לא היתה שום סלקציה, יהודים כנוצרים נסענו ביחד.

לאחר חודשיים של הליכה ברגל, נכנסנו למערכה נגד האיטלקים. התנאים היו קשים מאד. כמובן שליהודי היה יותר קשה להסתגל לתנאי השדה, כי היינו עירוניים ולא כאנשי הכפר, אבל החזקנו מעמד יפה ולא נתנו כל סיבה שיפגעו בכבוד שלנו. יותר מאוחר, במערכה עצמה, התנהגנו יפה מאד ולא מעטים היו הקרבנות בינינו. שם התברר כי התפקיד של סמל אספקה, שנחשב כ"ג'וב" ליהודים במחנה בזמן שלום, היה, בתנאים שלחמנו בהם באלבניה, אחד התפקידים החיוניים והחשובים ביותר. כל סמלי האספקה של הגדוד התנהגו במסירות רבה, הצליחו יפה בתפקידם, ולא פעם קיבלו אותות הוקרה מהקצינים הממונים עליהם.

לאחר כניעת הצבא היווני בידי הגרמנים, הורשו החיילים לחזור לבתיהם מבלי להילקח בשבי, יהודים כנוצרים.

היהודים נמצאו במבוי סתום. מצד אחד רצו לחזור הביתה ומצד שני ידעו שהם הולכים לקראת השונא הגדול ביותר של היהודים — הגרמנים. בכל זאת החלטנו כולנו לחזור לשלוניקי.

ד"ר ז'אן אלאלוף, קצין רפואה בצבא יוון

Dr. Jean Allalouf Officier-Doctor en la armada grega.

[כאן מספר בעל הרשימה על החיים בתקופה הראשונה של הכיבוש הגרמני, על ה"שבת השחורה" שבה נערך מפקד הגברים לעבודות כפיה ב"כיכר החירות" והתעללות אנשי ה־ס.ס. בנפקדים, על היוצאים לעבודות הכפיה ועל אלה שהשיגו שחרורים מהן, על הכופר ועל חזרת עובדי הכפיה לעיר — פרט לאלה שמתו שם מתנאי העבודה ומאימי הגרמנים].

אינני זוכר תאריכים, אבל זוכר אני שאחרי עניין עבודות הכפיה, חזרו החיים למסלולם. שכחנו את כל מה שעבר עלינו, חשבנו שהגרמנים עשו מה שעשו לשם המאמץ המלחמתי וזה היה הכל.

ושוב התחילה הריצה להשגת תנאי קיום, להסתדר, ופשוט להשיג מזון, וכן לשמור על הכסף שלנו בתקופת האינפלאציה. היינו מבזבזים ימים שלמים וכוח מחשבה רב, כדי להשיג איזה מצרך שהוא בשוק.

אולם דיברנו מעט וכמעט שלא חשבנו על עתידנו ועל תכניות לבריחה, אם כי זה נראה מוזר.

גיטאות ותכניות

הגרמנים קבעו אז איזורים, בהם צריכים היו לגור כל היהודים. בדרך כלל בחרו בשכונות שחלק גדול מהיהודים כבר גרו בהן מקודם. כדאי לציין שבאותם האיזורים גרו גם נוצרים והם נשארו לגור בהם; מובן שעליהם לא חלו כל ההגבלות שחלו על היהודים. איזורים אלה נסגרו במקומות מסויימים ע"י גדר תיל, ובמקומות אחרים שימשו רחובות בשוליהן כגבולות בלתי נראים. שוטרים יוונים ו"שוטרים" יהודים שמרו על גיטאות אלה. משהו חשוב שקרה באותו זמן, היה שיתוף הפעולה של הקהילה היהודית עם שלטונות הכיבוש. השיתוף והפעילות של העסקנים היהודים עזרו מאד לשלטון לרכז את כל היהודים כמו שרצו הנאצים, בהצלחה רבה ובמהירות, בלי בעיות ובלי סקנדלים. יצא חוק שכל משפחה מוכרחה להסתפק בחדר אחד. במקום לחשוב על האסון הנורא שקורה לנו, על הדברים האיומים שיכולים לבוא אחרי זה, השתדלנו לבחור שכנים טובים, מכרים, קרובים, בכדי לא להיות מוכרחים לחיות עם אנשים זרים...

אני זוכר שלא יכולנו ללכת לעבודה יותר והתחילו השמועות שאנו מיועדים לגירוש. היינו כמו חיות בתוך כלוב, משעות הבוקר עד שעה 18.00 בערב. באותו זמן הופיעו ספסרים נוצרים בגיטו, כדי למכור ולקנות דברים, כי לנו לא היתה גישה לשווקים. אני זוכר שעשינו גם "אופ־רציות" במטבע זר, בכדי שנוכל לקחת איתנו זהב, או דולרים. אנשים התחילו לחסל את רכושם ועסקיהם וכמובן שהמחירים היו סמליים. נוצרה "אופנה" חדשה — בחורות התהלכו לבושות במכנסיים ארוכים חמים ובנעליים גבוהות, והבחורים — בלבוש חצי צבאי, ספורטיבי, ונעלי עבודה חמות; התכוננו לקראת ה"הגירה" לארצות הקור, מקומות שנצטרך לעבוד בהם עבודות פיזיות. לא תפסנו בדיוק מה שעלול לקרות לנו. דוגמא: ערב אחד הייתי אצל חבר, יעקב סולימה, והנה בא בחור נוצרי, שנשלח ע"י אחי החבר, דאריו סולימה שהיה באתונה, לבוא לקחת אחד מהמשפחה בשביל להוביל אותו לבירה, ז"א — לחופש. באותו ערב קבעו שהמיועד לבריחה צריך להיות מוכן, ליד הרכבת, לבוש בגדי עבודה, לפי התכנית. בחדר ישבו שני האחים — שמהם אחד צריך היה לברוח — אימם, ארוסתו של האח הגדול, אחות נשואה, אחות קטנה ואני. כשהתחילו

להתווכח מי מהשניים צריך לברוח, היה האחד מצביע על השני. לבסוף ביקשו שאימם תחליט על כך, אך האם ברחה למטבח בבכי. האח הגדול פנה לארוסתו, ושאל אותה אם היא מסכימה שהוא ילך או לא. קשה היה על כל אחד להחליט לברוח ולהשאיר את כל יקיריו. זה נמשך שעות, עד שברגע האחרון, כאשר בא השליח מאתונה, אמר האח הגדול ליעקב: אם אתה רוצה אתה יכול ללכת. יעקב לא התווכח יותר, אחרי עשר דקות היה כבר מוכן. האח הגדול חש כנראה מה עתיד לקרות, לקח אותו הצידה והראה לו איפה הוא חושב להסתיר את כספם ואת התכשיטים, ובמקרה שיישאר בחיים שידע למצוא אותם. ואכן יעקב סולימה ברח לאתונה, ואח״כ הגיע יחד עם אחיו דאריו — שהגיע לשם קודם לכן — לארץ ישראל. כל בני משפחתם שנשארו בעיר — נספו.

היו מאות מקרים כאלה, שאנשים יכלו לברוח ועמדו בפני אותה הבעיה של בחירה, ולכן לא נוצלו הזדמנויות רבות, והם נשארו ליד הוריהם וקרוביהם — ונשלחו לתאי הגאזים. היינו עדים לסצינות דומות ומכאיבות מאד, של זוגות צעירים שהתחתנו מתוך תקווה שהם עושים את חובתם האחד כלפי השני, להגיע למה שרצו כל הזמן לפני בוא האסון, עם התקווה שאולי זה יעזור ולא יפרידו ביניהם, או לפחות ימותו ביחד.

הרבה הגינו ברעיון הזה, למות ביחד. אני חושב שרבים הלכו למחנות המוות בגלל זאת. אני חושב שאני חי היום מכיוון שתמיד האמנתי כי לכל אחד יש חיים משלו ויש לו גם מוות משלו. אדם מת לבד כשם שהוא נולד לבד. חשבתי כי כל הדבר הזה, למות ביחד, לא מועיל לאף אחד. אז התעוררה בי המחשבה על בריחה.

התחלתי לדבר עם חברי על בריחה. הלכתי לחפש את מפקד הגדוד שלי בצבא, יווני נוצרי, כדי לשאול פרטים איך אפשר להיפגש עם פרטיזאנים. הקצין שמע שאני מחפש אותו, בא בעצמו לביתי ואמר לי בפירוש שלא ייתכן שחיילים שלחמו וידעו לעמוד בסבל כל־כך רב בהרים של אלבניה, ילכו כמו כבשים לשחיטה, בלי לנסות אפילו את מזלם. הוא נתן לי מספר עצות, אבל אמר שהפרטיזאנים הם בדרך כלל קומוניסטים והוא כקצין צבא אין לו מגע ישיר איתם.

פניתי לשכנה נוצריה שיחסי איתה היו יותר חברתיים מאשר אינטימיים. היא שמחה לשמוע שהחלטתי לברוח ותיכף סידרה לי תעודת זיהוי מזוייפת שהצליחה לקבלה מהמשטרה. בהזדמנות זו רוצה אני לציין שהיוונים הנוצרים, השלטונות והמשטרה, עמדו מן הצד, אמנם עם רגש של בושה שדבר כזה קורה אצלם בבית, אבל לא עשו שום פעולות נגד זה. היו אנשים מועטים, אנשי ציבור אחדים, שהרימו קולם לטובתנו, והיו גם מאותו סוג של אנשים ששיתפו פעולה עם הנאצים, מהחוגים הלאומנים והאנטישמים. כדי לסכם: השלטון היווני לא רדף אותנו, אנשיו שיתפו פעולה או, יותר נכון, נשארו אדישים. המשטרה עצמה את עיניה עד כמה שזה היה באפשרותה. העם היווני היה אדיש, ואחוז מסויים של אנשים שחשבו על ההנאה מאטיריאלית שתבוא להם מגירוש היהודים, שמחו מאד.

אנחנו כיהודים, והמנהיגים שלנו בראש, לא פעלנו לקראת איזה ארגון שהוא לבריחה, אפילו לא לאיזו התנגדות פאסיבית.

קראתי במו עיני מודעה בבניין הקהילה היהודית, בה היה כתוב כי עלינו להאמין בכוונות הטובות של הנאצים, ועל כן יש להשתדל לא להרגיז ולקלקל את היחסים ע״י בריחות... וה־מנהיגים, אנשי מסחר ידועים, בקיצור, העילית של האוכלוסיה היהודית בשלוניקי, היתה מרוכזת בתוך בניין זה של הקהילה, כמין מיניסטריון פנימי, עם קבוצה של כתבניות, משטרה יהודית, מחלקת סעד שתפקידה היה לחלק ארוחות חמות לנזקקים וכו׳ וכו׳.

הבריחה

אחרי שקיבלתי את תעודת הזיהוי המזוייפת הודות לחברתי הנוצריה, נפגשתי במקרה עם מכר נוצרי, שהכרתי אותו באיזה מקום בצפון יוון, קרוב לקוסאני, כשהזדמנו לכפרו שהיה סמוך לחזית. כראש מועצת הכפר שיתף פעולה איתי על מנת למצוא מקומות מגורים לחברי בגדוד וגם סיפק מזון ואורוות לבהמות, אשר עליהן הייתי אחראי. הצלחתי לעשות את עבודתי בסדר מבלי לגרום סבל מיותר לאנשי הכפר, בהשוואה לחיילים אחרים שעברו לפנינו, והוא ידע והעריך את זה מאד. גרתי אצלו בבית יומיים, וכשנודע לו ששני חברי ואני היינו יהודים, היתה הפתעתו גדולה. היתה זו לו הפעם הראשונה בחיים שבא במגע עם יהודים. נפרדנו אז כחברים טובים, וכשפגשתי אותו עתה הציע לי לברוח ולעבור לכפר שלו, ואמר שיהיה מוכן לעזור לי;

קצינים וחיילים גרמנים מסתכלים
בהנאה ב"התעמלות" המשפילה
שנכפתה על הצעירים היהודים
"בכיכר החרות"

Soldados almanes enspectando
con bourla los mansevos jidios
maltratados por sur coleguas.

אז, כחייל היוצא לחזית גרתי אצלו, והיה לו הכבוד לארח אותי, אותו הכבוד יהיה לו גם עכשיו, להסתיר אותי כנרדף על ידי האויב המשותף.

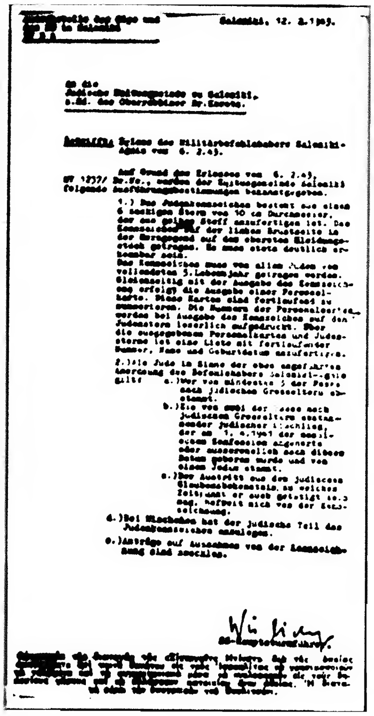
נותרה הבעיה העיקרית, כיצד להסכים עם מצפוני ולהחליט לעזוב את אבי ואת אחי החולה. התלבטתי כמה ימים. חברי ידעו על התכנית. אחדים מהם התחילו לחפש דרכים לרכישת תעודות זהוי מזוייפות. ביקשו ממני שאחכה להם זמן מה כדי לצאת ביחד, אבל הרגשתי שהם לא היו מוכנים לעשות את הצעד הזה.

מגיטו לגיטו הרגשתי שגם התור שלנו לגירוש מתקרב. לילה אחד התאספנו בבית אחד בכדי לשמוע קצת מוסיקה, כי אחרי שש בערב היה אסור לנו להסתובב ברחוב. היו שם מוריס בורלא ועוד אחד בשם סטרומזה, שניגנו בכינורות, ובחורה אחת שניגנה בפסנתר. פתאום נכנסה החברה הנוצריה שלי, ויחד עם חברי בורלא נכנסנו לחדר סמוך ושם היא סיפרה לנו כי לאביה, שהיה בעל מאפיה, הודיעו מהמשטרה להכין כיכרות לחם, עד כמה שאפשר יותר, כי למחרת היום מגרשים את היהודים מהגיטו שבו גרנו אז. היא חזרה וביקשה ממני בבכי שאחליט סוף סוף לבצע את תכניתי. באותו ערב באה יחד איתי אל אבי ובעצמה סיפרה לו שהיו לי כל התכניות והאמצעים להסתלק ורק בגלל ההיסוס והחשש להשאיר אותם לבד עדיין לא ביצעתי את תכניתי.

אבי, כששמע את זאת אמר לי תיכף ומיד, שאם אני בטוח שאצליח, אזי מוכרח אני לברוח. הוא נתן לי כמעט את כל הכסף שהיה לו, כמה לירות זהב ותכשיטים של אימי, ואמר שבשבילו הוא בוודאי לא יצטרך לשום דבר. רק דבר אחד הוא ירצה לדעת, שהצלחתי לעזוב את העיר בשלום. חברתי הבטיחה ללוות אותי, לחזור ולהודיע לו כי אכן עזבתי. אני חושב שאם היו מתנהגים כך גם הורים אחרים, היה מספר הבורחים הרבה יותר גדול ממה שהיה.

למשל, אביו של חברי בורלא, שהיה לפנים רוקח, החזיק כדורי רעל בביתו, ואיים על בנו שאם הוא יברח וישאיר אותם, את הוריו, הם יקחו רעל ויגמרו עם חייהם. כשסיפר לי חברי את זה, בכה ואמר לי שהוא בטוח שיחד איתי היה מצליח לברוח, ולהישאר בחיים. חברי זה כיתר היהודים לא חזר מהמחנות בפולין.

יצאתי השכם בבוקר. היתה לי כתובת מסויימת משם אפשר היה לקחת את האוטובוס לכפר קאילאנה הסמוך לקוסאני. חברתי הנוצריה נסעה עם סל החפצים, כאילו היא מביאה סחורות לכפר לגיסו של הכפרי הנוצרי אשר סיפרתי עליו. החבר הנוצרי הזה נתן לי מכתב המופנה אל גיסו בו היה כתוב שאני סוחר גבינות ומעוניין לקנות חלב בכפרים בסביבה, ושיעזור לי בכל מעשי.

[illegible] Salonika, 12. 2.1943.

An die
Jüdische Kultusgemeinde zu Saloniki,
z.Hd. des Oberrabbiner Dr.Koretz.

Betrifft: Erlass des Militärbefehlshabers Saloniki-Ägäis vom 6. 2.43.

Auf Grund des Erlasses vom 6. 2.43. [illegible] werden der Kultusgemeinde Saloniki folgende Ausführungsbestimmungen bekanntgegeben.

1.) Das Judenkennzeichen besteht aus einem 6 zackigen Stern von 10 cm Durchmesser, der aus gelbem Stoff anzufertigen ist. Das Kennzeichen ist auf der linken Brustseite in der Herzgegend auf dem obersten Kleidungsstück getragen. Es muss stets deutlich erkennbar sein.
Das Kennzeichen muss von allen Juden vom vollendeten 5. Lebensjahr getragen werden. Gleichzeitig mit der Ausgabe des Kennzeichens erfolgt die Ausgabe einer Personalkarte. Diese Karten sind fortlaufend zu numerieren. Die Nummern der Personalkarten werden bei Ausgabe des Kennzeichens auf den Judenstern leserlich aufgedruckt. Über die ausgegebenen Personalkarten und Judensterne ist eine Liste mit fortlaufender Nummer, Name und Geburtsdatum anzufertigen.

2.) Als Jude im Sinne der oben angeführten Anordnung des Befehlshabers Saloniki-Ägäis gilt: a.) Wer von mindestens 3 der Rasse nach jüdischen Grosseltern abstammt.
b.) [illegible] von zwei der Rasse nach jüdischen Grosseltern abstammender jüdischer Mischling, der am 1. 4.1941 der mosaischen Konfession angehörte oder ausserehelich nach diesem Datum geboren wurde und von einem Juden stammt.
c.) Der Austritt aus dem jüdischen Glaubensbekenntnis, zu welchem Zeitpunkt er auch getätigt sein mag, befreit nicht von der Kennzeichnung.

4.) Bei Mischehen hat der jüdische Teil das Judenkennzeichen anzulegen.

5.) Anträge auf Ausnahmen von der Kennzeichnung sind zwecklos.

[signature]
SS-Hauptsturmführer.

[illegible]

צו חתום ע״י הצורר ויסליצני
(12/2/1943)

Orden siniado por el commandante del SS Visliceny.

הגעתי לכפר הנ״ל, פניתי אל הגיס ונתתי לו את המכתב. הוא היה בעל משפחה אב לשני ילדים קטנים. שמתי לב שהוא גר בדיוק מול מחנה צבאי של נאצים וחכיתי שיהיה לבד בחדר בלי אשתו בכדי שאוכל לגלות את זהותי האמיתית. כששמע את הפרטים, פחד, ושאל אותי מה כל הקומדיה הזאת עם המכתב הזה ולמה לא סיפרתי תיכף את האמת. עניתי לו שפחדתי לספר זאת בפני אשתו, כי חששתי שמא לא תסכים לתת לי עזרה, בצדק, כאם של ילדים קטנים. אך כל חששותי נתבדו. הוא קרא לאשתו וסיפר לה את הכל. והיא, תיכף ובלי היסוס, ענתה שאם בחרתי את ביתם, אני מוכרח לצאת מכאן חי ושלם. ישנתי אצלם באותו לילה. המארחים ביקשו ממני להתנהג כסוחר גבינות, לבקר בבית הקפה ובמסעדה של הכפר והדריכו אותי בשקרים שהייתי צריך לספר, עד שימצאו לי מלווים שיובילו אותי דרך שבילים, הידועים לבני הכפר, לעיר לאריסה, שהיתה תחת שלטון כיבוש איטלקי. בשבילי היה פירוש הדבר — חופש.

אחרי כמה ימים יצאתי עם שני כפריים כשאנו רכובים על שלוש פרידות. לפני יציאתנו אמר מארחי למלוויי: אם לא תביאו פתק ממנו — והצביע עלי — הכתוב בכתב סתר המוסכם בינינו, שהובלתם אותו למקום בטוח, אתלה את שניכם על העץ. עשינו את דרכנו על הפרידות ואחרי כמה קילומטרים, נכנסנו לכפר מסויים. שם החלפתי בגדים והתלבשתי כמותם. אבל הם התעכבו שם כי קנו גם סחורות המיועדות לשוק השחור והכריחו אותי ללכת ברגל כמותם. זה לא היה איכפת לי, מכיוון שהייתי רגיל ללכת מאות קילומטרים בהיותי בחזית.

לילה אחד התעוררתי לפתע והרגשתי שהם מחפשים בבגדי, אך לא אמרתי דבר. אחד מהם, הצעיר ביותר, הרגיש שהייתי עצוב וחסר בטחון. הוא הסביר לי חזור והסבר שאין לי לחשוש, לא יקרה לי שום דבר, מכיוון שמי ששלח אותי הוא מפקד הפרטיזאנים של האזור; דבר שלא ידעתי. כל הדרך חשבתי איך אצליח להגיע לעיר לאריסה, שהכניסה היחידה אליה דרך גשר אחד היתה בידי הצבא הגרמני. אולם הבעיה נפתרה באופן הפשוט ביותר. ביום שהגענו לקרבת העיר התקיימה תחרות כדורגל בין שני הכפרים על הגבול, והגרמנים הרשו לאנשים לעבור מצד אל צד לחזות במשחק. חכינו לסוף התחרות, ואף אני ״חזרתי״ יחד עם בני הכפר האחרים ללאריסה, ואיש לא שאל אותי דבר. באותו רגע חשבתי כמה פשוטה וקלה היתה הבריחה לעוד כמה אנשים יקרים לי, לו העזו להחליט ולעשות את אותו הדבר.

בלאריסה פחדתי לשהות בבית מלון וחיפשתי משפחות יהודיות כדי ללון אצלם. נפגשתי עם הרבה שלוניקאים שהיו בדרך לאתונה, וביניהם חבר ילדות שלי מתנועת בית״ר, התארחנו אותו לילה בבית משפחה יהודית מקומית. משפחה זו לא הרשתה לי בשום פנים לנסוע לפני תום חג הפסח תש״ג (1943). יהודים טובים מאד היו, שנתנו לי לאכול שבועיים ימים מבלי לקבל שום תשלום, למרות שהיתה לי אפשרות לשלם.

היה לי הרושם שיהודים אלה, למרות ששמעו מאנשים שבאו משלוניקי על המצב לאשורו, התנהגו כאילו להם לא יוכל לקרות אותו הדבר, מתוך תקווה שהאיטלקים, שתחת שלטונם היו אז, לא יסכימו אף פעם לגרש את היהודים, כפי שדרשו מהם ולחצו עליהם כל הזמן. שוב חזרה לעיני אותה התמונה: יהודים המתעסקים רק בבעיות היומיומיות שלהם, אינפלאציה, חוסר מזון וכו׳, בוכים ומצטערים על אבדן יהודים בכלל ועל קרובים שלהם בפרט; אולם התארגנות ויוזמה בקשר להתגוננות ובריחה — לא היו.

בתכניתי היה להגיע לאתונה, הבירה, בה היו יהודים מעטים, באופן יחסי. שם היו לי חבר ובני דודים. וגם חשבתי, שבמקרה ויחפשו אחרי בתור יהודי שלוניקאי, או בתור יהודי בכלל, יהיה לי יותר קל להסתתר שם. הצלחתי לקבל תעודת זהוי מזוייפת על שם נוצרי מלאריסה, וכך לנתק את כל הקשר עם שלוניקי (כי קודם לכן היתה לי תעודת זהוי מזוייפת, אמנם של גוי, שהוצאה בשלוניקי). הצלחתי לקבל את התעודה — ובלי כל תשלום — הודות לאיש נוצרי בעל בית מלון שהיו לו קשרים עם המשטרה. וכך קרה הדבר:

כשחיפשתי מקום לינה, נפגשתי עם בחורה יהודיה משלוניקי. ידעתי שיש לה דעות חופשיות וביקשתי מקום לינה אצלה. היא הסבירה שהיא חיה עם מייג׳ור איטלקי וכך היא מתכוונת ״לצאת מהעסק״ עד הסוף בשלום. היא חשבה שזה יהיה מסוכן לגור אצלה מכיוון שהמייג׳ור נעדר לפעמים ימים שלמים, ובגלל טבעו הקנאי, יכולות להיגרם לי ולה צרות. אולם היא הסכימה להציג אותי בפניו כבן דוד שלה בכדי שיעזור לי לעבור לאתונה. נפגשתי איתו וכמעט שהפכנו

לידידים טובים; הוא היה מאושר שיכול לשוחח איתי באיטלקית (שלמדתי בגימנאסיה). הוא הזמין אותי לפגישה עם אדם, שהיה ספק של הצבא האיטלקי, בבית מלון מסויים, וביקשו שיקח אותי כעוזרו, כיוון שאני יודע איטלקית ויוונית. אולם הספק האיטלקי דחה את הצטרפותי אליו לנסיעתו הבאה, כיוון שלא היתה לו אפשרות לסדר בשבילי את הניירות הדרושים בפרק הזמן הקצר שעמד לרשותו אז.

כשנפרדתי מהאיטלקי הזה, פגשתי באותו בית מלון אב ובן, מכרים יהודים משלוניקי. בשיחתנו סיפרו לי בסוד שבעל המלון הבטיח לסדר להם "פאס", שיוכלו לעבור לאתונה. לאחר זמן מה כשנודע לי שהמכרים האלה הצליחו לעזוב את לאריסה, אזרתי אומץ ופניתי אף אני לבעל המלון וביקשתי שיסדר לי "פאס" לבירה. הוא נתמלא פחד גדול והתחיל להכחיש שהוא עושה דבר כזה. המשכתי להפציר בו ואמרתי לו כי למרות שהוא עושה את זה תמורת תשלום, אנחנו היהודים נעריך את עזרתו. אולם הוא התפרץ ואמר לי "אני לא מבין מה אתה רוצה ממני, אתה רוצה כנראה להרוס את משפחתי, אולי תעזוב אותי. נכון שאתה יודע איטלקית וביקרת פעם אצלי?" אז התברר לי שהוא זכר את פגישתי עם האיטלקי. לבסוף כאשר אמרתי כי אוכל להביא יהודים מלאריסה שיעידו שהם מכירים אותי, רכשתי את אמונו ואמר שיהיה מוכן לעשות הכל עבורי. סיפרתי לו את כל מה שקרה לי, בכינו ביחד, והכרתי את משפחתו. הוא הכין תעודת זהוי מזוייפת על שם אחיו, בכדי שאוכל להשתמש ב"פאס" שלו. הוא דאג למזון בשביל הנסיעה ורק בתור מזכרת הסכים לקבל נפוליאון זהב שמייד מסר אותו לצורף להרכיבו על שרשרת בכדי להפכו לתכשיט.

כך הצלחתי לעזוב את לאריסה ולצאת לדרך לאתונה. נסעתי באוטובוס. רוב האנשים היו סוחרי השוק השחור, אבל הבחנתי ביניהם בכמה יהודים. רוב הנוסעים חששו גם מהאיטלקים וגם מהפרטיזאנים, שהיו פעילים מאד בדרך מלאריסה לאתונה. אני זוכר שהרגשתי עצמי בנוח מאד. האיטלקים היו מחפשים פרטיזאנים והפרטיזאנים היו מחפשים אחרי משתפי פעולה עם האיטלקים, סוחרים גדולים של שוק שחור, אופורטוניסטים וכו'. אני לא פחדתי לא מהאיטלקים, כי בתור יהודי לא יכולתי, לדעתם, להיות פרטיזאן, ולא מהפרטיזאנים, כי בתור יהודי לא יכולתי להיות משתף פעולה.

באתונה

הגעתי לאתונה. היתה לי כתובתו של חברי יעקב סולימה, אודותיו סיפרתי לעיל, שאחיו דאריו שלח לקחת אותו משלוניקי. כשנפתחה הדלת שעליה דפקתי עמד לפני חבר אחד שלמד איתי באותה הכיתה בבית־הספר, ושרתי איתו בצבא. הוא קיבל אותי בקרירות רבה. הוא עמד בפתח הבית ולא הזמין אותי להיכנס פנימה, רק אמר לי שהאחים סולימה אינם גרים יותר בבית זה, ואינו יודע את כתובתם. ביקשתי ממנו את כתובתם של בני דודי, שידעתי שהם גם מכרים טובים שלו. הוא ניסה להתחמק. כשהתחלתי להסביר לו שהתנהגותו אינה נבונה, השיב לי כי הוא מפחד למסור לי כתובות של אחרים, מתוך חשש שיפלו לידי הגיסטאפו. הסברתי לו שאין לי לאן ללכת, ושוב ביקשתי שירשה לי ללון אצלו, או שימסור לי את הכתובת. לבסוף מסר לי את כתובת בני דודי שאמנם קיבלו אותי, אבל הרגשתי שנוכחותי ביניהם מהווה כעין קשר עם היהודים שגורשו משלוניקי. לעיתים קרובות היה אחד מהם מספר לפני ובנוכחותי על שמועות שהגרמנים דורשים מהאיטלקים למסור להם את היהודים שברחו משלוניקי. במהרה איתרתי את יעקב סולימה, חברי והתחלתי לחפש לי חדר.

מצאתי את היהודים באתונה מודאגים. אלה שהיתה להם אפשרות חיפשו דירות בשכונות מרוחקות, ושכרו אותן בשם בדוי, נוצרי. לא היה שום ארגון של התגוננות, שום יוזמה מצד הקהילה היהודית באתונה, אבל היתה מורגשת החלטתם לא למסור את עצמם לנאצים במקרה שהאיטלקים יסכימו לדרישות הגרמנים לגרש את היהודים גם מאיזור הכיבוש שלהם.

מצאתי חדר בפרבר של אתונה, אצל אישה אלמנה שהיתה חיה עם בתה. כמובן שגרתי אצלם בתור נוצרי, כסטודנט באוניברסיטת אתונה, שהוריו גרים בלאריסה. יחד עם חברי התחלתי להתעסק במסחר של שימורים, כמובן בשוק השחור. מהר מאד רכשנו ידידים בין הסוחרים הנוצרים וגם בין הקונים, מכיוון שבתקופה כזאת של חוסר מזון, נעשים העסקים רק בין אנשים שנאמנותם נקבעת מתוך הבחנה פסיכולוגית. לא היתה בנו אהבת הבצע, כי ידענו שזה עניין

של תקופת מעבר. התנהגנו תמיד יפה, לא הגזמנו אף פעם, והיות והרווחנו תמיד יותר מאשר היה נחוץ לנו לפרנסה, הרשינו לעצמנו למכור מוצרים, כמו חלב, לאנשים שחיפשום בשביל התינוקות שלהם, במחירים נמוכים יחסית ולפעמים גם ללא תשלום. (הסחורות שהיו מספקים לנו, או שנהגנו לסחור בהן, היו שימורים של הצבא הגרמני שהחיילים היו מוכרים אותם, שימורים של הצבא האיטלקי, קופסאות של הצלב־האדום המיועדות לנכי מלחמה, קופסאות חלב המיועדות לטיפת חלב, שגם היו באות דרך הצלב האדום; האנשים היו מוכרים את השימורים שנחשבו על ידם כלוקסוס והיו מבכרים לקבל תמורתם לחם, שמן, סוכר, שנחשבו כיותר חיוניים להם. קופסאות בשר, שמן, קפה, שוקולד, סיגריות אנגליות, היו קונים אנשים עשירים, או אלה שהס־תדרו במצב הקיים והרוויחו גם בשוק שחור בדרך כלל. חלב היו באים לחפש גם אנשים לא עשירים; הוא היה דרוש להם בשביל ילדיהם או בשביל חולים).

הצלחנו בעסקנו, רכשנו לנו חליפות ואפילו אופניים, והמשכנו לחיות כאילו לא קרה לנו דבר. התחלנו לבקר גם בתיאטרון, כי החיים דרשו את שלהם. למרות שהיה לי כאב עמוק ודאגה נוראה על גורל הורי וחברי, בכל זאת היתה בי מעין תאווה לנצל את מלוא האפשרויות מהימים העוברים, מתוך פחד שלא ירבו ימים כאלה.

ביום בהיר אחד, שמענו על התקדמות בעלות הברית בלוב, ובאותו הזמן היינו עדים למאבקם ואומץ ליבם של הרבה יוונים. לפעמים הופיעו כרוזים על הקירות, דווקא על קירות בניינים בהם גרו גרמנים. למשל, הכרוז ההיתולי של אותו סוחר השוק שחור, שהכריז: "רומל החזק מעמד עד שאמכור את הסחורה", או "מתקרב הזמן לתליית הרוצחים הנאציים". אנחנו בתור יהודים, מצד אחד היינו מאושרים שהגרמנים מפסידים, ומצד שני היינו מודאגים מכיוון שדבר זה היה מקרב את כניעת האיטלקים ועל ידי כך היו הגרמנים נכנסים גם לאתונה. וזה בדיוק מה שקרה.

לאחר כניעת איטליה, השתלטו הגרמנים גם על אתונה, ואחרי כמה ימים תלו מודעות בכל העיר, שעד תאריך מסוים מוכרחים כל היהודים להירשם, וכי נוצרים המסתירים יהודים יוצאו להורג. כשקראתי מודעות אלה, חשבתי לחסל את העסק, כי הרבה סוחרים יוונים ידעו שאנחנו יהודים. כשנודע שניהלנו משא ומתן למכירת הדוכן שלנו לשכן, בא אחד מן הסוחרים ואמר לנו שאנחנו יכולים להמשיך לחיות בשקט ולהמשיך לעבוד, והוא מבטיח לנו שאף אחד לא יעז לפגוע בנו; הוא ידאג שכל השכנים ידעו שאם יעשו דבר מה ישלמו על זאת בחייהם. חשבנו שיהיה זה בלתי הגיוני לסכן את חיינו על סמך הסנטימנטים הטובים של אחרים. מכרנו איפוא את הכל והסתלקנו ממקום עבודתנו. כיוון שלא רציתי לעורר חשד בין דרי הבית שבו גרתי, הייתי עוזב אותו בבוקר והייתי מבלה את היום אצל חברי שגר יחד עם אחיו, אשתו, גיסתו ועוד זוג אחד בתור שכנים, כולם יהודים. בית זה היה די נסתר, בסוף חצר, רק היה קצת קשה להסתיר מן השכנים הגרים בקומה אחת איתנו את נוכחותנו במשך כל היום. (השתדלנו לא להסתובב ברחובות אתונה, כיוון שהיו שמועות כי מספר יהודים משתפי פעולה משלוניקי הועברו ע״י הנאצים לאתונה בכדי שיגלו וילשינו על היהודים המסתתרים שם).

בדרך כלל, החזקנו את כספנו בלירות זהב או דולרים. בגלל החשש שלא נוכל לגשת להחליף את המטבע הקשה בזמן הצורך, המרנו חלק מכספנו, למארקים ודראכמות. כאשר החלפנו את כספנו, התקדמו בעלות הברית גם באיטליה וגם באפריקה, ומחיר הזהב היה זול מאד. אבל לאחר שהתברר שהגרמנים עוד אינם קרובים לכניעה, והם עדיין די חזקים, התחילה האינפלאציה בקצב מסחרר, ובמשך זמן קצר כל הכסף שלנו, שהיה בדראכמות או מארקים, איבד את ערכו; בקושי הספיק לנו לקיום של כמה שבועות. מחירי המזון עלו מהבוקר לערב ב־100% עד 200%. גרתי אז למעשה אצל חברי, אולם כדי לא לאבד את מקום מגורי, שיכול היה לשמש גם בתור מקום מחבוא שלי, הייתי הולך ללון בחדרי כמה לילות בשבוע.

מפעם לפעם היינו יוצאים עם חברי לקנות דברי מזון, ובאופן מקרי היינו נפגשים עם מכרים יהודים שהיו גם הם חיים בהיחבא. כמובן שאיש לא שאל את רעהו למקום מגוריו. אבל היינו מספרים זה לזה חדשות ומעבירים ידיעות, ומשיחות אלה נודע לנו שמאי אחד בשם אוויה יוצאות סירות מנוע, וכי צוללות אנגליות מעבירות חיילים אנגלים, שנשארו ביוון, לטורקיה או למאלטה, ואם היו מקומות פנויים היו מקבלים גם יהודים. שמענו שכל הפעולות האלה נעשו תחת חסותם של אנשי EAM, הארגון הפרטיזאני השמאלי.

חברי ואני החלטנו לנסוע לאי הזה ולברר אם הדברים נכונים. לקחנו איתנו כמה פחי שמן ריקים בכדי להיראות כסוחרי השוק השחור, וכשהגענו למקום נפגשנו עם כמה מכרים יהודים, ושמענו על אפשרויות לעבור דרך הים לטורקיה באמצעות סירת מוטור של אדם פרטי, שהם היו במגע איתו. אמרו לי שיכולה לנסוע קבוצה של 30 איש בערך וכי עלינו לשלם 100 לירות זהב. האנשים שהיו כבר במקום ומוכנים להפליג היו כעשרה, והם ביקשו מאיתנו, ממני ומחברי, להשתדל למצוא באתונה עוד כ־20 איש שבאפשרותם להשתתף בהוצאות, להשלים את 100 הלירות, בכדי שנוכל לבצע את הבריחה.

כשחזרנו הביתה, הסכים אחיו הגדול של סולימה — דאריו — לתכנית מיד; השכן שלנו, חשב שזה מסוכן. חסרו איפוא עוד כ־15 איש. דאריו סולימה חשב על המעביד שלו, אדם בעל אמצעים, שאולי יוכל להשיג את כל הכסף החסר בכדי שנוכל לנסוע מספר קטן של אנשים. ואכן האיש הזה הסכים בפרינציפ בתנאי שבנו ייווכח בנכונות דברינו. הוא עצמו דאג גם להודיע על כך לעוד קבוצה של ארבעה אנשים ואיתם נסענו שוב פעם לאי. ביקרנו אצל הקפיטן של הסירה, שנראה לי מהימן ובעל יוזמה. אני השתכנעתי מיד שכדאי לנסות את מזלנו איתו. (אני רוצה לציין פה שהיו גם "קפיטנים" שלקחו את הכסף ואח"כ מסרו את היהודים לידי הגיסטאפו, וכן שמענו על קבוצה של 30 איש שנעלמה ולא שמעו יותר אודותיה). לאחר שראול, בנו של מכרנו העשיר, ראה שהכל נכון, הוא התחיל להתווכח איתנו על דברים טכניים בקשר לטונאז' של הסירה והסיכויים שלה להגיע ליעדה. אנו לא חשבנו על הדברים הללו. עשינו חשבון פשוט, שאם הקפיטן עצמו מסכן את חייו של חתנו שהיה הטכנאי בסירה, וגם את הסירה עצמה שהיתה כל רכושו, אז בוודאי העניינים בסדר. דאגתנו היתה, אם האיש ישר ונאמן ואם נצליח לעבור את הביקורת של הגרמנים בים. לאחר שביקרנו עם ראול אצל אביו כדי לשכנע אותו לצאת איתנו עם כל משפחתו, העלה ראול שוב את ספיקותיו בקשר לכשירות הסירה. אביו סירב לתת את הכסף וכל התכנית התבטלה. חזרנו הביתה שבורים. לא ידענו איך ובאיזה אופן אפשר למצוא מכרים ולשכנע אותם לבצע איתנו את ההרפתקה הזאת.

למחרת, נפגשתי עם בחור אחד שלמד איתי והכרתי אותו גם מבית"ר, והיה אז עשיר מאד. סיפרתי לו על העניין ושוב היה התנאי שהוא רוצה לראות קודם כדי להווכח בדבר. כל הנסיעות האלה היו מסוכנות מאד; האי אוויה היה תחת שלטון גרמני. אבל לא היתה לי ברירה. העמדתי תנאי שהוא יקח איתו 20 לירות זהב ולאחר שישתכנע שדברי הם אמת, הוא צריך לתיתן כדמי קדימה, ואז היינו חוזרים לאתונה כדי לקחת את האנשים שלנו. כשלחבר השני הזה נתברר, שכל הדברים שאמרתי הם אמת, אמר כי לא לקח כסף איתו ואינו יכול להתחייב לפני שיקבל את הסכמת אביו...

אז ראיתי שכדי לשכנע אנשים להציל את חייהם, צריך לעיתים להשתמש בבלוף. ביקשתי מדאריו סולימה שיבקר אצל ראול שנית ושיגיד לו שמצאנו אנשים וכסף ואנו מוכנים לנסוע, ובכדי להיות בסדר איתם, הוא בא ומודיע להם. הבלוף הצליח. ראול החליט לצאת איתנו יחד עם 4 מכרים שלו ועם משפחה אחת של בעל ואשה ו־4 ילדות קטנות שהגיעו בינתיים לאי.

קבוצתנו היתה מורכבת כך: אנחנו 5 אנשים, ראול ועוד 4 חבריו והילדים, 6 אנשים; ועם המועמדים שכבר היו באי היינו בסה"כ בין 20—25 איש. קפיטן הסירה ישב איתנו ערב אחד בכדי לסדר את הסידורים האחרונים, ואז קרה משהו בלתי נעים. חלק מן האנשים התחילו להתווכח איתו על המחיר. השתדלתי ליישב את המחלוקת, לכסות על הקטנוניות הזאת, והקפיטן שהרגיש בכך אמר שרק איתי הוא ידבר ושכולם יצאו החוצה.

בכפר באי אוויה שהיינו בו, ובכל האיזור, שלט הארגון הפרטיזאני של EAM. כל הקבוצה התארחה בכמה בתים בלי תשלום. דומני שהפרטיזאנים הכריחו את בעלי הבתים לתת לנו מחסה. לאחר שגמרנו את המשא ומתן עם הקפיטן ולאחר שעמדנו על המקח בינינו על ההשתתפות בכסף, קבענו כי הסירה תפליג לנקודה מסויימת באי צ'יסמה, נמל קטן ע"י איזמיר.

בריחה זו כפי שאמרתי התארגנה בכוחות עצמנו, לפי יזמתנו, בכספנו. אבל היתה לי הרגשה שיש גם בריחה מאורגנת ע"י הבריטים או ע"י יוון החופשית, שהבסיס שלה היה בקהיר. אני רוצה לציין שלא שמענו על ארץ־ישראל, לא שמענו על שום ארגון יהודי שיזם או השתתף בפעולות אלה.

ברגע האחרון לפני ההפלגה, הצטרפו אלינו כמה בחורים פרטיזאנים שנשאו רובים. זה הפחיד אותנו, מכיוון שבמקרה של ביקורת מצד הגרמנים, היה דבר זה מסכן את חיינו. אבל לא היתה ברירה. בכל אופן לא ידענו אם אנשים אלה היו עריקים מהמחתרת הפרטיזאנית או שנשלחו על ידה למזרח התיכון.

ההפלגה לצ׳יסמה

עברנו את הדרך הזאת מהאי אוויה עד צ׳יסמה בטורקיה ב־20 שעות בערך. רק פעם אחת עברו אווירונים גרמניים מעלינו. רוב האנשים ירדו לבטן הסירה והיתר התכסו בברזנט.

הגענו בשלום. אחד מאיתנו קפץ ונישק את האדמה, אבל עוד לא היינו בטוחים אם הגענו לטורקיה, או שהורידו אותנו על איזה אי יווני בשליטת הגרמנים, כמו ששמענו שקרה לקבוצה אחרת. למזלנו התברר שהקפיטן היה איש ישר ואמיץ, והוא אכן הביא אותנו לטורקיה. ראינו שהוא מחק את השם ואת המספר של הסירה, הרים דגל טורקי ונכנס לתוך הנמל. הטורקים ידעו על כך ועצמו את עיניהם; אמצעי הזהירות שהקפיטן נקט היו ליתר ביטחון, שמא יודיע מישהו לגרמנים, וכשהיה חוזר ליוון היו תופסים אותו.

לאחר כמה שעות שעמדנו על החוף, הגיעו אנשי המשמר הטורקי ולקחו אותנו רכובים על חמורים (שילמנו דמי ״רכיבה״ זו) והובילו אותנו לתוך הכפר. שם חיכה לנו נציג של יוון החופשית אשר חילק כמה לירות טורקיות לכל אחד, וגם דאג לנו לבית מלון, עד אשר הובילו אותנו לצ׳יסמה.

נשארנו כארבעה ימים בכפר זה, אסור היה לנו להתרחק מבית המלון. הקפיטן בא להיפרד מאיתנו כאשר שמע שאנו עוזבים את המקום. הוא שמח בראותו את הילדים ואותנו מאושרים, חופשיים. הוא בכה כמו ילד קטן והבטיח לנו שילך לקחת את אביו של ראול.

אחרי זה עברנו לאיזמיר. הכניסו אותנו למין פאסאז׳ כזה וסגרו את הדלתות בלי אפשרות לצאת. אז ראינו בפעם הראשונה מנהיג יהודי, עסקן ציבורי טורקי, ששאל על קרובינו בטורקיה, באם היו לנו כאלה, בכדי שיוכל ליצור קשר בינינו. כשהגענו למקום זה, חיכתה כבר שם עוד קבוצה של יהודים, שהגיעו לפנינו, ויחד איתם ועם קבוצה של נוצרים, עשו משלוח אחד ושלחונו לארץ־ישראל באותו יום. למרות שהיו לי דודה ודוד בטורקיה, לא הצלחתי לבוא במגע איתם מכיוון שהם היו באיסטנבול.

נסענו ברכבת כמה ימים והגענו לחלב שבסוריה. בדרך דאגו לנו לאוכל. בכמה תחנות חיכו לנו אנשי הצלב האדום שחילקו לנו סנדביצ׳ים, תה חם, וממתקים ומזון מיוחד לילדים. לאחר הרעב הגדול שסבלנו ביוון, נראו כל הדברים האלה בעינינו כמו משתה. רק סבלנו מלכלוך, כינים וגרדת ש״תפסנו״ כשבאנו במגע עם הפליטים הנוצרים במשך הנסיעה. הגענו לחלב, למחנה צבאי אנגלי, ושם פגשנו גרעין של הצבא היווני הגולה. הכניסו אותנו למחנה צבאי והפרידו אותנו מהנשים. מחנה מעבר זה שימש לבריטים כקאראנטינה פוליטית, ששם חיפשו בינינו מרגלים נאציים ואנשי EAM.

מספר פעמים חקרו אותנו. זה היה מעניין לראות כיצד עבדו. שאלו אותנו היכן גרנו, אם היו לנו כתובות נוספות, באיזה בית ספר למדנו ושמות המורים, אם אנו מכירים עוד אנשים בינינו וכו׳. ואז, יותר מאוחר כנראה, עשו השוואות עם העדויות של אחרים, ועל ידי כך נשתכנעו בנכונות דברינו. אחר כך גייסו אותנו גיוס חובה לצבא היווני החופשי, שבסיסו היה בקהיר. כששאלו אותי על דרגתי, לא האמינו לי שהייתי סמל, והעליבו אותי. הרגשתי שוב שאין מנוס מהבעיה היהודית...

בארץ־ישראל

למרות שבילדותי הייתי חבר בארגון יהודי ושמעתי הרבה על ציונות, יותר מאוחר, כשהייתי בצבא, כשלחמתי בחזית, כשהרגשתי את עצמי אחד מהם, חשבתי שהיה לי מקום והיה לי חלק במולדת אשר בשבילה ולמענה לחמתי, וכמעט ולא חשבתי יותר על ארץ־ישראל. ידעתי שכמה חברים שלי נמצאים בארץ אבל לא חשבתי עליהם כחלוצים ואידיאליסטיים אלא כעל אנשים שהחליטו להגר לארץ אחרת בתקווה שיצליחו שם יותר. לכן, כשאחרים החליטו בשבילי, שאני צריך להתגייס, פשוט חשבתי שכמו קודם אמשיך לשרת באמונה את ״מולדתי״ עד סוף מעשי האיבה.

עזבתי את חלב בדרך לארץ ישראל, בתור חייל של הצבא היווני החופשי.

כשהגעתי לחיפה בדצמבר 1943, מיד לאחר עצירת הרכבת, התנפלו עלינו מאות יהודים יוצאי יוון; אנשים פשוטים, נדמה היה לנו שהם אותם האנשים שנפרדנו מהם כמה חודשים לפני כן. דומה היה שלא נשתנה דבר. הם דיברו ספרדית באותה הצורה, בלי לשנות את המבטא השלוניקאי שלהם, והזמינו תיכף ובאופן הפשוט והנחמד ביותר את כל האנשים לבתיהם.

אני לא יכול לתאר מה שהרגשתי באותו רגע. חשבתי שהעם היהודי, היה ונשאר מה שהיה. לא תיארתי לי שאוכל לשוב ולמצוא את האנשים האלה, שחשבתי שלא אראה כמותם עוד. הם קיבלו אותי כאחים, למרות שלא מצאתי חברים ביניהם, ואף לא מכרים. זה רק הוכיח לי שאי אפשר לקום ביום בהיר אחד ולהחליט שאין לי קשר ואינני שייך לעם הזה.

מספר רווקים ואני בתוכם החלטנו להישאר בינתיים בצבא, מכיוון ששום גוף מאורגן לא פנה אלינו לטפל בנו ולדאוג לקיומנו. אמנם, כמו שסיפרתי, היתה קבלת פנים חמה מאד, אך הרגשנו שזו היתה יוזמה פרטית וספונטאנית. הייתי כמעט בלי פרוטה, ועל גופי סמרטוטים בלבד, וחשתי כי אהיה בטוח יותר בצבא במובן החמרי.

הובלנו לעזה. חלק מהאנשים שירדו בחיפה הגיעו גם לתל־אביב וסיפרו לחברים ולמכרים שלנו על הימצאנו בעזה. אז התחילו לבקר אותנו, וכמה חברים התחילו לערוק לאט לאט מהמחנה הצבאי. מהחבורה שלנו כמעט ונשארתי בין האחרונים.

יום אחד באו שני חברים ותיקים, אהרון רוסו ויצחק טולידנו. הם הגיעו במכונית משא כאילו לקחת את החפצים של הנשים שירדו בחיפה, ואהרון רוסו דיבר על לבי שאעזוב את הצבא ואעלה לתל־אביב. כשהסברתי לו את מצבי וכי הייתי רוצה לנוח ולא להתחיל שוב להסתתר ולברוח מה״אינטליג׳נס סרביס״, שבוודאי יחפש אחרי כעריק, הוא לעג לי והסביר לי שהשולטים האמיתיים בארץ־ישראל הם היהודים, שכוח רב בידם, והוא לוקח על עצמו את האחריות לזה שאוכל לחיות ולעבוד בתל־אביב, בלי שאף אחד יוכל לגעת בי. הוא אמר לי שבכוונה הביא איתו מכונית משא מתל־אביב, והמטרה לא היתה לקחת בגדים; כולם כבר עזבו את הצבא ונמצאים בתל־אביב.

השתכנעתי, עזבתי את המדים, קפצתי מעל גדר התייל (היה זה מחנה צבאי ענקי), מכונית המשא חיכתה לי על יד הכביש ובלי שום סיבוכים הגענו לתל־אביב וירדנו במועדון ״קדימה״, מקום בו היו מתאספים יהודי שלוניקי. כפי שהתברר לי יותר מאוחר, היה מועדון זה מקום מפגש חברתי ליוצאי שלוניקי ולא יותר. הם לא היו מאורגנים; אולי לא התכוננו וגם לא חשבו שיצטרכו פעם לקבל פליטים יוונים במצב של חוסר כל.

כשהגעתי, קיבלתי ארוחת ערב קלה. דיברתי כל הזמן ועניתי על שאלות, אבל אף אחד לא שאל אותי אם יש לי מקום ללון. בשעה יותר מאוחרת, כשהאנשים התחילו כבר לעזוב את המועדון, התקרב אלי מר מבורך פלורנטין, בעל מכבסה בתל־אביב, שלא הכרתי אותו, ושאל לשמי. התברר שאיש זה לקח לביתו את אחותה של אשת דאריו סולימה (אשתי לעתיד), שמע עלי מפיה ורצה להביא לה חדשות. הוא שאל אותי היכן אני חושב ללון. כששמע שאין לי אף אחד בארץ, הוא הזמין גם אותי אל ביתו. כשהגעתי אליו הערכתי את הג׳יסטה שעשה: הוא היה גר עם אשתו ושני ילדיו בדירה בת חדר והול קטן.

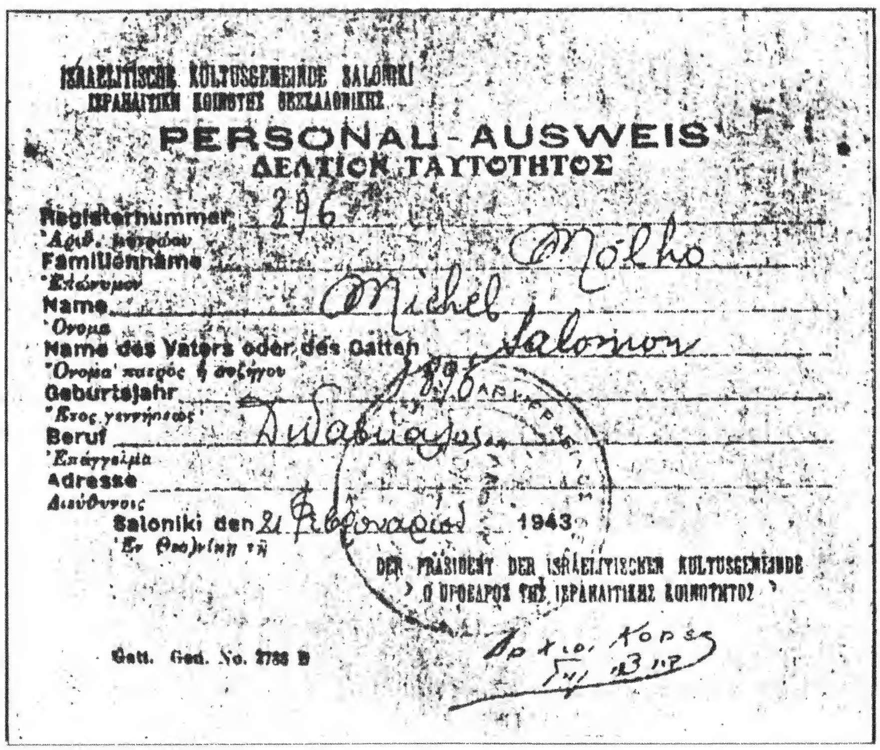
אח״כ התברר לי שהעסקנים היוונים קיבלו הוראות מהסוכנות לא לתת לנו עזרה חומרית, ז״א לא לתת לנו אפשרות להתבסס בעיר, בכדי שנסכים לעבור לקיבוץ, ששם ייפתרו בעיותינו הכלכליות... הצלחתי להשיג עבודה אך דאגו לזה שלא אתקבל. הם הפחידו אותנו בקשיים שעלולים אנו לסבול בקשר לתנאי ההסתגלות לעבודה בעיר. היתה זו טעות פסיכולוגית גסה. שכחו שצריכים להעניק את העזרה והתמיכה בלי חשבונות, צריך לדעת איך לטפל בפליטים. רצו להפחיד אנשים שלא פחדו משום דבר, שידעו שחתיכת לחם, זה לא מה שקונים במכולת, אבל זה מה שחסר בשביל להתקיים עוד יום אחד.

אותנו, שראינו שעם כמה גרושים אפשר לקנות במכולת בתל־אביב מכל טוב, אי אפשר היה לשכנענו כי נמות כאן מרעב. רצו לתת לנו את הקיבוץ כמו שמן קיק ונכשלו — כמעט אף אחד לא הלך לקיבוץ. עלי לציין שאף אחד מעסקני ״קדימה״ לא היה יכול לשמש כדוגמא לנו. הם לא הלכו לקיבוץ ואף לא צעיריהם או בניהם. חשבנו שגם בעיר נוכל לתרום את חלקנו בבניין הארץ, וגם להיות ציונים טובים בדיוק כמותם.

לבסוף מצאתי עבודה. סבלתי בקשר למקום מגורים ולאחר מאמצים רבים הצלחתי בתש״ד (1944) לשכור חדר כביסה על הגג. אז התחתנתי עם אחות אשתו של דאריו סולימה.

בתש״ח התגייסתי לצה״ל כתותחן, והשתתפתי בשחרור הגליל המערבי. הייתי באיילת השחר, משמר הירדן, וכן בסביבת טירה, נצרת, שפרעם, עד גבול לבנון. אחר כך בנגב — עד עוג׳ה אל־חפיר. משם השתחררתי, באביב תש״ט (מרץ 1949).

את הרגשתי בצבא, לא אוכל לתאר. אני חושב שיכולתי אז לא להתגייס מכיוון שהעסק הזה לא היה מסודר, והייתי יכול להתחמק; חשבתי על כך, כי לאחר מה שקרה לי, איבדתי את שיווי המשקל המוסרי. האמת היא שלא התגייסתי לצבא למען החופש, המולדת, העצמאות, וכו׳. כל המילים האלה איבדו כל חשיבות וכל משמעות בעיני. פשוט גרתי ביד־אליהו, קרוב לשכונת התקווה. השכן שלי, אב לילד קטן, כבר היה בחזית. בכל ערב הייתי שומע את היריות קרוב לביתי. היה לי לא נעים לישון במיטה חמה ע״י אשתי ובתי התינוקת ולהתעלם מהאחרים אשר עמדו בעמדות ובחפירות, כמה מאות מטרים מביתי. למעשה התגייסתי כי חשבתי שאין טעם לשבת בבית ולחכות שיבואו הערבים וישחטו אותנו. ידעתי כי באיזה שהוא מקום מונח רובה ומחכה לי, ואני יכול להתגונן ולא להיות חסר אונים כמו בשלוניקי. ובצבא הרגשתי שהנה בפעם הראשונה גורלנו בידינו, כאילו קיבלנו איזו עבודה בקבלנות, ורק לאחר סיום המלאכה נוכל לחזור הביתה, אל המנוחה ואל הנחלה.

ISRAELITISCHE KULTUSGEMEINDE SALONIKI
ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
PERSONAL-AUSWEIS
ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΑΥΤΟΤΗΤΟΣ
Registernummer 396…
Ἀριθ. μητρώου
Familienname Molho
Ἐπώνυμον
Name Michel
Ὄνομα
Name des Vaters oder des Gatten Salomon
Ὄνομα πατρὸς ἢ συζύγου
Geburtsjahr 1896
Ἔτος γεννήσεως
Beruf
Ἐπάγγελμα
Adresse
Διεύθυνσις
Saloniki den 21 … 1943
Ἐν Θεσ/νίκῃ τῇ
DER PRÄSIDENT DER ISRAELITISCHEN KULTUSGEMEINDE
Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ
Gatt. Ged. No. 2788 B

תעודת זהות מזמן הכיבוש (תש״ג)

Carta de identita de tiempo de la occupation (1943)

¹ [עדות שנמסרה ל״יד ושם״ (מס׳ ע־1875/9 — 032491), מובאת כאן בקיצורים ושינויים קלים].

התנגדות יהודי יוון לדיכוי ההיטלראי
מאת אברהם בן ארויה

דעת הקהל, כמעט בכללותה, סבורה עד היום כי יהודי שלוניקי ויוון לא גילו התנגדות ממשית לדיכוי ההיטלראי והובלו למחנות ההשמדה כצאן לטבח. רוב הניצולים שחזרו מגיא ההריגה, גם הם משוכנעים שלא היתה תגובה ראויה לציון למבצע השמדה שטני זה, שלא היה אפילו סימן כלשהו להתנגדות לרצח הבלתי אנושי, המטורף והאכזרי של המוני בית ישראל; רצח ללא אשמה, ללא משפט וללא הצדקה, של כל הנקרא בשם יהודי.

אולם דעה זו איננה נכונה ביחס ליהודי שלוניקי וביחס ליהדות יוון בכללותה. מספר ניכר של יהודים, בעיקר מבין הצעירים, לקחו חלק פעיל בפעולות המרי וההתנגדות לגרמנים, בכל שנות הכיבוש, במקומות שונים ביוון, ואף במחנות ההשמדה עצמם.

אנסה להביא בפניכם כאן דברים, שהגיעו לאזני, בקשר להשתתפות יהודי שלוניקי ויוון במבצעי המרי. עובדות אלה נודעו לי במשך זמן רב; מיום שהוגליתי למחנה ריכוז, ובעיקר לאחר ששוחררתי משם, ועד ימים אלה. רוב הפרטים אינם ידועים עד היום הזה לקהל הרחב, הן היהודי והן הלא יהודי, אם כי באופן כללי פורסם פה ושם דבר־מה עליהם. אין ספק שאינני היחיד המנסה לאסוף חומר בנושא זה. רבים אחרים עושים כמוני, ובראשם — מכון "יד־ושם".

ס י פ ו ר י ה א י ש י

אולם, לפני כן אמסור להלן כמה פרטים על קורותי באותה תקופה:

נעצרתי בסתיו של שנת 1942 לאחר שאנשי כוחות הביטחון הגרמנים ערכו חיפושים ממו־שכים אחרי וביקורים רבים במשרדים של המכון לביטוח סוציאלי באתונה, שבהם עבדתי.

נחקרתי ע"י הגרמנים במשך שלושה ימים ושני לילות, ונשאלתי ארוכות על פיצוץ הבניין בו שכנו משרדי המפלגה הנציונל־סוציאליסטית של יוון (ארגון ה־ .E.S.P.O). לא ידעתי ולא היה לי כל חלק בארגון פעולה זו, שהיתה אחד ממבצעיה הראשונים של המחתרת היוונית. בפיצוץ זה מצאו את מותם מספר חיילים וקצינים גרמנים. בעת חקירתי, הובלתי לבית הסוהר "אוורוף" באתונה. שם גילחו את שערות ראשי, הלבישוני בגדי אסיר והוכנסתי לתא אחד יחד עם נידונים למוות. לאחר מכן נשלחתי למחנה "פאראפיגמאטיה" בו היו עצורים יוונים (קצינים, פקידים, פועלים) שהיו חשודים כאויבי המשטר. בתחילה הוחזקתי בתא קטן, מין כלוב בעומק של שלושה מטרים, ובו פתח צר אשר שימש כחלון. לאורך מסדרון צר היו עוד תאים דומים לשלי אולם אפלים יותר. אי אפשר היה להשתטח על הריצפה כדי לנוח או לישון והייתי נאלץ לעמוד כל היום על רגלי. מול התא שלי היה עצור רופא יווני אשר הגרמנים חשבוהו למארגן פיצוץ המשרדים של ה־ .E.S.P.O.

לאחר שלושה ימים הוציאוני והוליכוני לצריף גדול, שם היו כ־50 יוונים, חיילים ואזרחים, קציני היל האוויר וחיל הים, פקידים וכו'. אחדים היו חשודים כמשתתפים בפעולות נגד הגרמנים, בעוד אחרים נשפטו על עבירות שונות נגד המשטר ונידונו לריצוי עונשים שונים. אחדים, שנידונו למוות, חיכו לביצוע גזר דינם. בסביבות ה"פאראפיגמאטיה" (בקתות וצריפים). לאחר ימים אחדים הועברתי שוב למחנה "אוורוף". שם צורפתי לנידונים למוות שחיכו לביצוע גזר דינם באחד מחצרות בית הסוהר. אח"כ נשלחתי לתחנת הרכבת בצפון העיר, ושם הועלתי על קרון להובלת בהמות, יחד עם עוד שישה אנשים; איש ואישה, 3 פועלים וילד, כולם יוונים.

בהיותי ברכבת זו תחת משמר גרמני בדרכנו לבאווריה, שעות ספורות לאחר שעזבנו את אתונה, בא לידיעתי מעשה חבלה נוסף נגד כוחות הכיבוש הגרמניים.

הרכבת שלנו, שהיו בה קרונות רבים והיתה מלֵאה עד אפס מקום, נעצרה לפתע, לפנות בוקר לפני גשר. הורדנו מהרכבת והועברנו על ידי הגרמנים באוטובוס בדרך לא סלולה, לעֵברו השני של הנהר. עדיין היה חושך, הראייה הייתה קשה, אולם בכל זאת הבחנו שהגשר הארוך, הידוע בשם גשר גורגופוטמוס (הנהר המהיר) היה מפוצץ ורכבת הפוכה נראתה במימי הנהר הרועשים והגועשים.

אברהם בן ארויה כפי שצוייר בשנת תש"ד

Abraham Benaroya (1944).

היתה זו חבלה מוצלחת שבה פוצץ הגשר ברגע בו עברה עליו רכבת ובה אנשי צבא גרמנים. פעולה זו, כפי שנודע לי שנים רבות לאחר מכן, היוותה אות לשורה ארוכה של פעולות חבלה והתנגדות נגד גרמנים בסביבות עיר הבירה היוונית. גם בפעולה זו, כך נמסר לי, השתתפו יהודים. כיום חיים בישראל אנשים היודעים פרטים על כך והיודעים את שמותיהם של היהודים שהשתתפו בה, אולם מטעמים לא מובנים לי, אינם רוצים לספר את הידוע להם.

נסיעתנו ברכבת היתה די ארוכה. עברנו דרך שלוניקי, יוגוסלביה והונגריה עד שהגענו לעיר גרץ. שם ירדנו והובלנו במכונית לתחנת המשטרה של העיר ע״י ״אזרחים״, סוכני הבולשת, שהתעללו בי בגסות. בניין המשטרה היה בעל ארבע קומות מעל לקרקע, ושלוש — מתחת לפני הקרקע. יחד עם יתר הגברים הורידוני לקומה האחרונה מתחת לפני הקרקע ואחרי שהתרחצנו וחוטאו בגדינו, הושמנו שם בצינוק חשוך במשך שלושה ימים. משם נשלחתי ברכבת ללאופן, הנמצאת בבאוואריה עילית ליד הנהר זלצה מול העיר זאלצבורג. אח״כ הועברתי לטיטמונינג, מבצר פיאודאלי, ששימש כחלק ממחנה המעצר בלאופן. בטיטמונינג שהיתי במשך כשנה ומחצה, יחד עם כ־70 יהודים, בעלי דרכונים אמריקניים, שחלק גדול מהם היה מפולין, בתוך כ־700 עד 800 עצורים ממדינות שונות, ברובם פולנים קאטולים. בין הלא יהודים היו גם כמה צרפתים, בלגים, סינים, הודים, טורקים, וגם ספרדים שהשתתפו במלחמת האזרחים בארצם, וכן שני גרמנים ויפני אחד.

לאחר שבועות מספר הורשינו לצאת פעם בשבוע מחוץ למהנה המעצר אל השדות שמסביב, שם הותר לעצורים לשחק כדורגל או משחקים אחרים, או לנוח על הדשא או על האבנים ולנשום אוויר צח. ב״טיולים״ אלה מחוץ למבצר נודע לי שבסביבה רבו מחנות הריכוז לפועלים ופועלות שהובאו בעל כורחם מחוץ לגרמניה לעבודות כפיה.

לאחר זמן, החלו להסתובב בקרבת המחנה, פועלות מפולין שעבדו באיזור והיו להן מכירים מבני ארצן, או אפילו קרובים, בין עצורי המחנה שלנו. מהן, ומהעצורים הפולנים שהיו איתנו, נודע לנו לראשונה על מחנות המוות בבירקנאו, באושוויץ, ברגן־בלזן וכו׳, ששם היו משמידים את היהודים במשריפות, וכי אחת מהן פוצצה ע״י היהודים במעשה מרי נועז. מהידיעות שקיבלנו מהפולניות, על אף קשיי השפה, הבנו שהאסון שפקד את אחינו היהודים היה גדול, גדול מאד.

המחנה שלנו היה מכונה Internirten Lager. לאחר זמן, פונה מחנה זה מהעצורים שבו כדי להכינו לאיכסון קצינים הולנדיים שבויי מלחמה ואנו הועברנו למחנה המרכזי בלאופן. בלאופן שהינו כשישה עשר חודשים נוספים, עד בוא הצבא האמריקני בתש״ד (1944).

בלאופן החילונו להרגיש שסופה של גרמניה מתקרב. ליד קציני ה־ס.ס. הוותיקים ראינו עתה גם חיילים גרמנים צעירים מאד... בדרכנו לקולנוע, לשם הובלנו פעם בשבוע, היינו פוגשים בעצורים ממחנות אחרים ומהם נודע לנו שהגרמנים נסוגים בכל החזיתות. גם פני קציני ה־ס.ס. לא נראו יותר כפני מנצחים. אחרי זה שמענו כי בלאופן חיכו לבוא עצורים שפונו ממחנות ריכוז בפולין, צ׳כוסלובקיה, אוסטריה ואפילו מחלקים של גרמניה המזרחית, בגלל נסיגת הכוחות הגרמנים.

אט אט הורגש בכל שאנו מתקרבים לשלבים הסופיים של מלחמה איומה זו. יום אחד, עברה הידיעה מפה לאוזן כי הנה עומדים להגיע אלפי עצורים ממחנות שפונו ע״י הגרמנים. בסתיו של שנת 1944 היינו שומעים שאון רכב־מלחמה, ובעיקר מכוניות ומשוריינים בנסיגתם. דרך החלונות הקטנים של חדרינו, ראינו אנשים, חיילים ומכוניות נסוגים ונסים בבהלה. בגדה השניה של הנהר זלץ שכנה העיירה אולנדורף, שהיתה שייכת לפני המלחמה לאוסטריה. היא היתה מחוברת ללאופן ע״י גשר. אנשי ה־ס.ס. רצו לפוצץ גשר זה, אולם הם לא הספיקו לעשות זאת משום שהאמריקנים הקדימו וכבשו את אולנדורף ואת הגשר, ומיד אח״כ הם נכנסו ללאופן.

במחנה לאופן היו עצורים למעלה מ־4000 איש. כ־1500 מהם היו בעלי נתינות בריטית (או ארצות חסות בריטית) וכ־2500 איש היו נתיני ארצות הברית של אמריקה.

אנשי הצבא האמריקאים השתכנו במחנות צבא גרמניים מרווחים, העצורים המשוחררים שוכנו במחנות השונים של לאופן והסביבה. היינו חופשים. יצאנו ונכנסנו למחנה כשרצינו; נמצאנו עתה תחת המנהלה של שירות ה״אונרה״, שמטרתו הייתה לאסוף את כל העצורים ולהחזירם לארצותיהם.

יום אחד, לאחר כניסת האמריקנים, בהיותנו באחד מרהובות העיר, ראינו קהל אנשים שנטפלו לגרמני אשר החזיק עגלת־יד. הם עצרוהו וצעקו כלפיו ביידיש: ״זה הוא, הוא האיש!״ היתה זו קבוצה של צללי אדם אשר באו ברגל ללאופן ממחנות ריכוז אחרים. לאחר חקירה ודרישה הוברר לקצין האמריקני שהתערב בתקרית, כי גרמני זה היה אחד השומרים האכזריים ביותר באחד ממחנות הריכוז בפולין. בגמר הקירתו שלף הקצין האמריקני את אקדחו, מסרו לידי אחד היהודים שעצרו את הגרמני וציווה עליו לירות בו במו ידיו. היהודי עשה כמצוותו והגרמני נפל מתבוסס בדמו.

גרמנים רבים כאלה נעצרו במשך הזמן אולם שלטונות הצבא האמריקני לא הרשו אח״כ לקרבנותיהם, העצורים לשעבר, להוציא לפועל את גזר הדין בעצמם. הקצינים האמריקנים הצהירו, שכל החשודים יובאו לפני בתי הדין של בעלות הברית ויועמדו למשפט כפושעי מלחמה. אולם, אין ספק, שרבים הצליחו להסתתר, לשנות את שמותיהם וזהותם וע״י זה להתחמק מעונש על מעשיהם הנוראים.

בינתיים החל מנגנון ה״אונרה״ האמריקני, לטפל בהחזרתם של השבויים, העצורים, פועלי הכפיה וכו׳ שהובאו לגרמניה מכל קצות אירופה הכבושה, למולדתם. גם אנחנו, עצורי לאופן, עברנו לגור בבתי מלון ונרשמנו במשרדי ה״אונרה״ כמועמדים להחזרה לארצותינו.

לאחר זמן לא רב, הגיע תורי, והועברתי למרכז ריפטריאציה ששכן במחנה הצבאי העצום של ה־ס.ס. במינכן. שם פגשתי כמה עשרות יהודים מיוון, ובעיקר משלוניקי, שנותרו לפליטה וכמוני היו מחכים ליום בו יוחזרו לארצם. שם פגשתי גם את ד״ר מנשה, אשר סיפר לי על הקורות אותו בבירקנאו, ובעיקר על פיצוץ המשריפות שם ע״י יהודים משלוניקי ויוון. (את סיפורו של ד״ר מנשה הנני נותן בנספח לרשימה זו).

התקוממות זו של שלוש מאות היהודים היוונים בבירקנאו, אשר היהודי ארירה מלאריסה, היה יוזמה והרוח החיה בה, דירבנה אותי לאסוף את הידיעות על התגובות והפעולות נגד הכובשים הגרמנים ביוון בהן השתתפו יהודים, ולהביאן לידיעת הציבור הרחב.

שתי נקודות

אולם לפני שאתחיל לספר על מעשי גבורה אלה, עלי לעמוד כאן על שתי נקודות:

1. בכל הפרסומים על הגורל הטראגי שפקד את יהודי שלוניקי ויתר קהילות יוון, קיים סעיף או פרק על ״הרדיפות״ אולם בכולם הדברים הם קצרים וכלליים מאד. הם אינם נותנים אפילו תמונה חיוורת מהמאמץ ההיטלראי לחסל את יהדות יוון, ו״לפתור״ את בעיית היהודים עוד לפני שילוחם למחנות ההשמדה, לתנורים בהם שרפו אלפי מגורשים, או לבורות בהם שרפו את הקרבנות עוד בהיותם בחיים.

בספרו של הד״ר מאטארסו ״ואף על פי כן לא כולם מתו...״ שנכתב ביוונית, ובו הוא מוסר עדות ראיה על השמדת יהדות שלוניקי בעת הכיבוש הגרמני, יש כמובן פרק הדן ב״תקופת הרדיפות״ בו הוא מתאר בקווים כלליים את משלוח היהודים לעבודות כפיה, אולם הוא אינו מוסר כל פרטים על צורת משלוחים אלה, מקום מחנות העבודה והתנאים האיומים ששררו בהם. כן הוא אינו מזכיר את אלה שברחו משם, משום שלא יכלו לשאת יותר את הסבל הנורא שהיה מנת חלקם, או את אלה שחששו ל״חלות״ — כי גורלו של חולה היה מוות ביריה. לא מסופר שם כי לחלק מהבורחים שימשה המחתרת היוונית כמקלט אחרון שבאמצעותה ניצלו מצפורני הטרף של הקלגסים הגרמנים, ובשורותיה נלחמו בהם.

הוא הדין בספרם הצרפתי של מיכאל מולכו ויוסף נחמה, ״אין מימורייאם״ (חלק א׳ וחלק ב׳). בכרך ב׳ מסופר באריכות על סיבלם של יהודי שלוניקי, על הגזירות והרדיפות של השלטון הגרמני. אולם גם כאן אין פרטים על החיים במחנות עבודות הכפיה בהם רוכזו עשרות, לעיתים מאות ובמקומות מסויימים — אלפי צעירים יהודים, אשר חלק גדול מהם שבקו חיים עקב התנאים ששררו בהם, או הומתו ביריה בתור ״חולים״, מאחר ולא הביאו יותר תועלת לרוצחים הגרמנים.

את העובדות המרות יכלו לתאר אולי רק אותם ״גיבורים בעל כורחם״ שהיו במחנות אלה וחזו על בשרם את מוראותיהם. אולם הם לא כתבו — כי לא יכלו לשוב מעולם האמת על מנת לספר לנו, שנשארנו בחיים בנס, ולעולם כולו, את הקורות אותם שם. והמעטים שהצליחו להינצל מהגהינם הזה אין בהם כנראה לא הכוח ולא הרצון, לחזור ולספר את הנוראות שעברו עליהם.

גם הד״ר מנשה בספרו ״בירקנאו״ אינו מספר אלא על מחנה אושוויץ־בירקנאו בו הושמד החלק הגדול של יהדות יוון, אולם לא היתה לו הזדמנות, או אפשרות, לכתוב על מחנות עבודות הכפיה ביוון עצמה, עוד זמן רב לפני שקרבנות אלה נשלחו לתנורי המוות בפולין ובגרמניה.

2. העובדה השניה היא, שפעולות ההתנגדות של יהודי יוון ובעיקר יהודי שלוניקי נגד הגרמנים כמעט לא מצאו את ביטוים עד כה ולא פורסמו ברבים, כך שעד היום מעטים מאד יודעים על מעשי הגבורה האלה; חיים ומתהלכים בינינו גיבורים אשר מסיבות שונות מעדיפים הם שפעולותיהם במחתרת תישארנה כמוסות ונסתרות.

אמנם נעשה נסיון ע״י יצחק קבילי לתאר פעולות התקוממות שונות שבוצעו בשיתוף עם המחתרת היוונית הימנית אולם בכתביו לא מדובר כלל על חלקה של המחתרת היוונית השמאלית בפעולות ההתנגדות ושבה לקחו חלק נכבד מאות רבות של צעירים יהודים אמיצים. והרי אין זה סוד שהמחתרת היוונית הימנית היתה קטנה ומצומצמת; נוסף על כך האמון שרחשה מחתרת זו כלפי אותם היהודים שרצו להיספח אליה היה מועט מאד. כך שהמסופר בכתבי קבילי, גם הוא אינו משקף את התמונה ההירואית כולה.

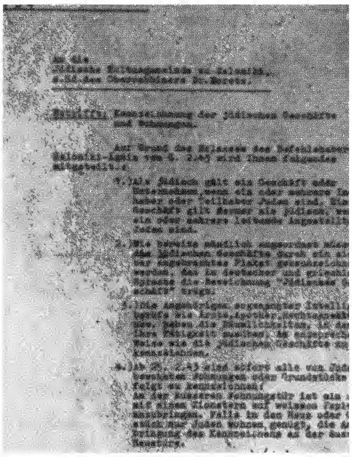
״המרכז לדוקומנטציה יהודית בת זמננו״, הוציא לאור בפאריס ספר על ״היהודים במאבק נגד ההיטלריזם״ ובו מוזכרים יהודי יוון בשני משפטים בלבד, כלהלן: ״באושוויץ־בירקנאו שיחקו היהודים מיוון תפקיד בעל חשיבות עליונה במרד אנשי ה׳זונדר קומנדו׳ של המשריפות״ ובמקום אחר שם: ״ביוון עצמה הצטרפו יהודים רבים לכוחות המחתרת והצטיינו בפעולות החבלה הנועזות ביותר״.

שני משפטים אלה הם אמנם נכונים אולם הם כלליים מדי מכדי להקנות מושג כלשהו על היקף ההשתתפות של יהודי יוון בפעולות המחתרת נגד הכובש הגרמני.

עם שיחרורי מהמחנות, ואפילו עוד בהיותי בטיטמונינג ובלאופן, הגיעו לאוזני שמועות על פעולות התנגדות של יהודים מיוון ובעיקר משלוניקי נגד הגרמנים. מרד אנשי ה״זונדר קומנדו״ במחנות אושוויץ־בירקנאו היווה פעולה בולטת ומרשימה, אך היא לא הייתה יחידה. במשך הזמן באו לידיעתי פעולות התנגדות רבות מסוג זה, וציפיתי שכותבי זכרונות השואה הנוראה, בה נרצחו יותר משישה מיליון יהודים, וביניהם יותר משש רבבות יהודי יוון, יספרו עליהן בצורה מסודרת ומפורטת, ויביאון לידיעת הציבור היהודי והלא יהודי.

אולם כיוון שדבר זה טרם נעשה, באתי לידי החלטה כי כדאי לפרסם עתה, את המעט הידוע לי על פעולות אלה. השגת הידיעות והפרטים היתה קשה, כיוון שבמקרים לא מעטים כינו מבצעי פעולות אלה את עצמם בשמות יווניים כגון ״קפיטן אנדריאה״, ״קפיטן מלאפולוס״ וכו׳, ולא תמיד אפשר לדעת אם בעלי כינויים אלה היו יהודים או יוונים, זאת ועוד: רבים מחברי המחתרת היהודיים אינם עוד בחיים, הם נפלו חלל בקרבות נגד הגרמנים במוקדי ההתנגדות השונים; ומ־בין אלה החיים בישראל, בחוץ לארץ, ביוון — יש כאלה שאינם מעוניינים משום־מה ששמותיהם האמיתיים ייוודעו לקהל הרחב ופעולותיהם נגד הגרמנים תפורסמנה. עמדתם זו נובעת אצל אחדים מחוסר רצון לחיות מחדש, ואפילו בזכרונם, את אותם ימי החרדה והאימים שעברו עליהם בהיותם במחתרת הלוחמת, ואצל אחרים — משום שכמה מחבריהם לפעולות היו בעלי עבר שמאלי וקומוניסטי.

המקרים אשר עליהם אספר כאן הם רק חלק קטן מפעולות ההתנגדות שבוצעו ע״י אחינו יהודי יוון ושלוניקי. ליקטתי אותן במשך שנות שהותי בארץ ישראל לאחר שהתגברתי על זכרונות הסבל והמצוקה שעברו עלי בימי השואה.

צו חתום ע״י ויסליצני בקשר לשלטים בבתים ובחנויות של היהודים (17/2/1943)

Orden sovre los tablos en las casas i las bonticas judias.

מרכז הגיוס לכוחות המחתרת בוורמיאון

בקיץ תש״ב (11 ביולי 1942) ניתן האות הראשון בשלוניקי לימים הקשים והשחורים הצפויים ליהודי העיר. הגרמנים ריכזו כ־9000 יהודים בני 19 עד 45 ואספו אותם ב״כיכר החירות״, כדי להודיע להם שהם ישלחו לעבודות כפיה מחוץ לעיר. הגסות והאכזריות שבאו לידי ביטוי בהזדמנות זו כלפי המגוייסים לעבודות, שהיו עתידים, בסופו של דבר, להיות קרבנות ההשמדה, שימשו אות אזעקה למספר צעירים, לנועזים שבין יהודי העיר. הם חזו את הצפוי להם והחלו לחשוב על דרכי בריחה והצלה. למעשה היתה רק דרך אחת פתוחה לפניהם, הדרך להרים, ש־

הובילה אל ריכוזי הפרטיזאנים והמחתרת האנטי־גרמנית. למחתרת השמאלית החשובה ביותר, שהיתה ידועה בשם "אלס" היה מקום ריכוז וגיוס בהרי נאוסה במקום הנקרא ורמיאון. צעירים היו מגיעים או היו נשלחים לשם, בקבוצות קטנות ולעיתים אף ביחידות. מפה לאוזן נפוצה השמועה שבוורמיאון מתרכזים המגוייסים למחתרת, וצעירים רבים עשו דרכם לשם, אם על פי קשר בעיר, או ביוזמתם הם.

בריחה זו להרים היתה כמובן מסוכנת. הגרמנים, באמצעות מרגליהם, ידעו שהולך ומתבצע ריכוז מגוייסים כאלה, ואכן צעירים לא מעטים שהיו בדרכם נפלו בידיהם. המחלקה המיוחדת הגרמנית שהיתה מיועדת למלחמה במחתרת עשתה מאמצים רבים כדי להחדיר מאנשיה לשורות ארגוני המחתרת, ולדברי עדים (אשר את שמותיהם נציין להלן) הצליחו בכך במקרים מסויימים, וכך נלכדו בידיהם צעירים רבים שהוצאו מיד להורג. פעולת פרובוקציה גרמנית זו, הכניסה מבוכה מסויימת במחתרת וגרמה לחוסר אמון בתעמולת השליחים המיוחדים של מרכז הגיוס בוורמיאון.

אנו מביאים להלן את אשר סיפר לנו אחד ה"מגוייסים", אשר לאחר מכן, בהיותו בשורות ה"אלס" היה מכונה בשם קפיטן מאליארופולוס, הלא הוא מואיז בלו, היום מנהלה הסימפאטי של חברה להשאלת ארגזים לפירות בשוק הסיטונאי בתל־אביב.

הוא הצליח לארגן אז קבוצת צעירים, עמד בראשה, ויחד יצאו לדרך כדי להצטרף לכוחות המחתרת. הם עשו דרכם דרך כפרים ועיירות, ובמקרה מסויים נעזרו ע"י שני קציני משטרה יוונים גבוהים, בעת שעברו דרך נקודות ביקורת גרמניות. בכל פעם שהיו נשאלות שאלות, היו כולם שותקים, והיחיד שהשיב — כראש הקבוצה — בלשון יוונית צחה היה מיודענו מואיז בלו. כך עברו בשלום אפילו דרך וריה ונאוסה והגיעו למחוז חפצם — ורמיאון.

אולם, לא כולם עברו בקלות יחסית כזאת, את דרך היסורים. הנה סיפורו של אחד, שלא רק השתתף כחבר פעיל במחתרת אלא גם נשלח מטעמה לשלוניקי, על מנת לגייס צעירים נוספים לכוחות אלה, ולאחר שהצליח לרכז קבוצה קטנה של מגוייסים הוא יצא יחד איתם חזרה לוורמיאון — אולם לא בדרך הרגילה אלא דרך קילקיטש. צעיר זה הוא יהודה לוי (כינויו בוור־מיאון היה פאבלוס), בנו של מרקו לוי (יהודי מיוון העתיקה, שגם הוא נלחם במחתרת האנטי גרמנית והיה ידוע בכינויו היווני דימיטריאוס פאפאדופולוס).

"פאבלוס" (יהודה לוי), מספר שהוא ואנשי קבוצתו יצאו לעבר קילקיטש דרך איה פאראסקבי. כשנתקלו בשני שוטרים יוונים שהיו בשירות המודיעין הגרמני נאלצו לחסלם, וכך הצליחו להגיע בשלום לוורמיאון ופיאיריאה. חברו בקבוצה זו היה יהודי בשם ארדיטי (שלאחר גמר המלחמה עלה לארץ ועבד במוסך של משה קרסו בתל־אביב), והאדם השלישי, שעד לפני זמן קצר היה מראשי הקהילה היהודית ביוון, ויושב ראש הוועד המרכזי היהודי באתונה, השתתף גם הוא בנקודת הגיוס למחתרת בוורמיאון, הלא הוא יצחק עמנואל, יליד שלוניקי ובן למשפחה ידועה בה, ועתה סוכן ביטוח באתונה.

מפי העדים הנ"ל נודע לי שמספר הצעירים שהתרכזו בוורמיאון היה כ־400 איש, מהם היו כ־200 יהודים. מספר זה נמסר לי גם ע"י מקורות אחרים. רק "פאבלו" לא ידע את מספר היהודים לאשורו, מפני שבמחנה ורמיאון הוא נחשב ליווני, ומשום שלאחר תקופה מסויימת הוא הועבר לריכוז אנשי המחתרת באולימפוס.

מואיז בלו (הוא קפיטן מאליארופולוס), סיפר לי שבתקופה מסויימת הצליחו הגרמנים להטיל מצור על ורמיאון. כדי להימלט מידם, נאלצו מגוייסי המחתרת לרדת מההרים ולהתחמק דרך הביצות. המגוייסים בוורמיאון היו אמנם צעירים אמיצים ומוכנים לכל אולם לא היו בידם כלי נשק בכמות מספקת. בכל אופן, כדי להצטרף ל"גדוד השחרור" של "אלס" היו צריכים לעבור דרך העיר וריה, אח"כ לקאזאני, ומשם — לקאסטוריה.

בראש כוחות המחתרת "אלס" עמדו קצינים גבוהים מצבא יוון כגון הגנרל סאראפ'יס; הקפיטן קולוקוטרונוס, מפקד גדוד 31 משלוניקי; הקפיטן ורמיאוטיס, מפקד ידוע; קפיטן קיצוס, קצין יווני מפורסם שהיה למעשה יהודי בשם יצחק משה; הקצין היהודי קפיטן פרזיס (בן דודו של קולונל פרזיס שנפל בקרב באלבאניה במלחמה בכובש האיטלקי), ועוד.

מתוך 200 יהודים שיצאו מורמיאון לא כולם הגיעו לקאסטוריה, שהיתה נחשבת למעוז של

״יוון החופשית״. אחדים נפלו מכדורי הגרמנים, ואחרים ניספו בביצות הטובעניות שבדרך. בעת הביקורת שנעשתה בקאזאני התברר כי חסרים 30—40 צעירים. לדברי אותם עדים, לא כל ה־מגוייסים שאכן הגיעו לקאסטוריה קיבלו נשק (בעוד שללוחמים היוונים חולק נשק אישי מייד).

רוב היהודים שנלחמו בשורות ״אלס״ זכו לקבל נשק רק כאשר חבריהם נפלו בקרבות והם לקחו את כלי זינם. אך תמיד הוכיחו אומץ לב רב ותושיה בפעולות שבהן השתתפו. ידוע כי בפעולת ההצתה של בניין העיריה בעיר וריה — שבוצעה כדי להסיח את תשומת לב הגרמנים ממעבר המגויסים דרך העיר לעבר קאזאני — השתתפו יהודים רבים.

הקפיטן מאליארופולוס (משה בלו), שהיה אחראי על הספקת המזון לגדוד אחד והיה ממונה גם על איסוף ידיעות והעברתן לשירות החשאי של המחתרת, נפל לידי הגרמנים תוך מילוי תפקידו, והוחזק זמן רב בבתי סוהר שונים בשלוניקי. הוא הוכנס לתאים אפלים, לצינוקות מלאי טחב, עונה באכזריות והוכה קשות כדי להכריחו לגלות את מקום מחבואו של הקפיטן פטרו שהיה מפקד דיוויזיה ב״אלס״, וכן את מקום הימצאו של קפיטן... מאליארופולוס. עד יום השחרור, לא ידעו השלטונות הגרמניים שהאסיר היווני שבידיהם הוא הוא הקפיטן מאליארופולוס, וכי הוא יהודי. כוח־הסבל של בלו הצילו ממוות, אך מאז הוא סובל מחולשה גופנית וממחלת הקצרת.

בקבוצה זו של יהודים, שהשתתפו בפעולות המחתרת אנו יכולים לציין את הצלם הידוע בורלא משלוניקי וכן את הרופא ד״ר ארוך, הנמצא עתה באתונה בריא ושלם.

מחנות עבודות הכפיה — בריחות

לא רק בוורמיאון ובכוחות ה״אלס״, שהתרכזו בקאסטוריה היו יהודים שהצטיינו בפעולותיהם נגד ההיטלריזם. גם בריכוז כוחות המחתרת באולימפוס היו יהודים, וכן במקומות אחרים.

אולם, לפני שנדבר על כך, נביא כאן אי אלו פרטים על גורלם המר של מספר צעירים יהודים אשר נשלחו על ידי הגרמנים לעבודות כפיה במחנות בסביבות שלוניקי ולמקום מרוחק יותר — במכרות אלאטיני בוואוודוס, בחצי־האי חאלקידיקי. גם בתבס רוכזו למעלה מ־2000 יהודים לעבודות כפיה. מתבס ברחו צעירים לא מעטים והצטרפו ליהודים אחרים שבריכוז המח־תרת באולימפוס. לבסיס זה הגיעו גם יהודים אחדים מקאסטוריה לא רק כדי לארגן את ההתנגדות לגרמנים ביוון העתיקה אלא גם לגייס כוחות נוספים ל״אלס״.

לעבודות הכפיה בוואוודוס נשלחו כ־150 צעירים יהודים ואיתם 10—12 מפקחים יוונים על מנת להשגיח על עבודתם. הם היו צריכים לסלול דרך עד לים על מנת להוביל לשם את הכרום והמחצבים האחרים ממכרות אלאטיני. לפני שיצאו לדרכם משלוניקי, נתנו להם כטישים, אתים, עגלות־יד, מכושים וכו׳. המקום היה הררי והעבודה היתה קשה, כה קשה עד שהמשגיחים היוונים היו הראשונים שברחו משם. יחד איתם הצליח להתחמק אחד מעובדי הכפיה היהודים, יום טוב (אינטו) שמשי. המקום בו עבדו היה מרוחק מהמחנה בו שכנו כשעתיים הליכה. סדר יומם היה כך: שעתיים הליכה למקום העבודה, שעתיים בחזרה ממנו, וחמש עשרה שעות עבודה מפרכת. התנאים במקום זה היו קשים — אולם קשה יותר היתה הבריחה משם.

זמן קצר לאחר שיום טוב (אינטו) שמשי הנ״ל ברח וחזר לשלוניקי, הוא נתפס שנית ונשלח למחנה העבודה המרכזי אשר בתבס. בהתאם לעדויות עברו כ־11000 יהודים משלוניקי דרך תחנת הרכבת של עיר זו. חלק הושאר במחנה הכפיה שם, וחלק נשלח למקומות אחרים. ידוע שבאיזור תבס עבדו כ־2000 יהודים בתנאים עוד יותר קשים מאשר אלה ששררו בוואוודוס, ולא הייתה להם אפילו ״הרשות״ לחלות. הם חששו לומר שהם חולים מכיוון שמידי לילה היו שומעים הדי יריות במחנה, מכיוון הצריף אשר היה משמש כבית חולים. הם סברו שהחולים היו מוצאים להורג ביריות, אף כי יתכן שהיו אלה יריות אנשי המחתרת אשר התקיפו את המקום לעיתים על מנת לשחרר עצורים.

ואכן, סברה זו נתאמתה ע״י שמואל משה, הידוע בשם החיבה ״נונו״ (סבא) [1], אף כי הוא עצמו לא היה בתבס אלא בנו, וממנו נודעו לו כל הפרטים על חיי הגהינם במחנה, וכן מפי יום טוב (אינטו) שמשי שהזכרנו לעיל (אשר כונה לאחר מכן במחתרת היוונית בשם קפיטן ״מכבי״), שסיפרו על המקרה הבא: יום אחד חלה אחד מעצורי המחנה בשם פילו והובא לצריף אשר שימש כבית חולים. למחרת, ראה אחיו של פילו את נעלו של האחרון בפי כלב ששוטט במחנה, ופילו לא חזר יותר. לאחר מקרה זה היו העצורים בטוחים שהחולים מוצאים להורג בלילות ביריות.

קבוצה של 7—8 עצורים ניסו להימלט, אולם הם נתפסו ע״י הגרמנים, הוצאו אל מחוץ למחנה, הוכרחו לחפור את קברם ולאחר מכן הומתו ביריות.

אחדים מבין עצורי המחנה ניצלו וחזרו לשלוניקי אולם נשלחו לאחר מכן למחנות ההשמדה בפולין, עם יתר יהודי העיר. אחרים ברחו אל מרכז המגוייסים בוורמיאון, מעטים יותר עשו דרכם למרכז המחתרת באולימפוס, שם הצטרפו לכוחות השחרור תחת שמות יווניים.

נספר עתה על מה שאירע לבורחים אשר חזרו לשלוניקי. לאחר מכן נחזור לספר על מרכז ההתנגדות באולימפוס.

קבוצות התנגדות בשלוניקי

ב־17 במאי 1941, נעצר באתונה ד״ר קורץ, רבה הראשי של שלוניקי, ונשלח לווינה. הוא שוחרר בשלהי שנת 1942, וחזר למלא את תפקידו הרם ברשות משטרת הביטחון הגרמנית. מצורת התנהגותו של ד״ר קורץ לאחר שחזר ממחנה טרזינשטדט בסביבות וינה, נראה, כי שם "טיפלו" בו אנשי השירות המיוחד ל"פיתרון סופי של הבעיה היהודית" והכינו אותו כדי שיהיה כלי שרת בידם לביצוע התכנית השטנית להשמדתם של יהודי יוון ובעיקר שלוניקי. תמימותו המעושה של ד״ר קורץ או חוסר־ההבחנה שלו ביחס לתפקידו האמיתי, היו פרי "ההכנה" הגאונית של הגרמנים במחנה טרזינשטדט. הוכחה בולטת לכך תשמש העובדה הבאה: לאחר כיבוש שלוניקי ע״י הגרמנים — אולם לפני שד״ר קורץ "שוחרר" ממעצרו בסביבות וינה — הגיעו לשלוניקי מספר יהודים פולנים אשר למעשה היו כולם מרגלים גרמנים. במשך תקופה מסויימת הם עסקו במכירת חפצים שונים ברחובות העיר כגון: מסרקות, אולרים, מספריים וכו׳. משחזר ד״ר קורץ ונתמנה בחסדי הגרמנים לנשיא הקהילה בנוסף לתפקידו כרב ראשי הפכו "יהודים" מפולין, אלה שכביכול לא הספיקו להגיע אל היישוב היהודי בארץ ישראל, "לעניים" אשר מועצת הקהילה הסכימה לתמוך בהם, וזאת בהמלצתו של ד״ר קורץ. (ד״ר בז׳ה, המוכר היטב על ידי ניצולי ה־השמדה, היה באותם הימים ב"שירות הבריאות של עירית שלוניקי". גם הוא רצה לעזור לאחד מ"יהודי" פולין אלה שהצליחו למצוא חן בעיניו, וסידרו בעבודה באחת ממחלקות העיריה. איש זה נראה לאחר זמן, לובש מדי הצבא הגרמני. אשתו של ד״ר בז׳ה החיה כיום בשלוניקי, בוודאי תוכל להעיד על כך).

חולשתו של הד״ר קורץ התבטאה בשלוש דרכים: א) הסכמתו להתמנות כנשיא הקהילה מטעם הגרמנים על אף אזהרותיהם של אנשים בקיאים בעניינים; ב) לחצו והשתדלותו בקשר ל"יהודים המסכנים מפולין" שהיו למעשה משתפי פעולה; ג) עצותיו לכל הגורמים לבל יגלו התנגדות כל־שהי לתכניות הגרמנים ולהכנותיהם לקראת שילוחם של יהודי שלוניקי ויוון כולה למחנות המוות. במשך הזמן הופגנה מורת רוח מסויימת לעמדתו של הד״ר קורץ. התקיימו ויכוחים ביחס להת־נהגותו והוא נחשב כאחראי לביצוע המוצלח של תכניות ההשמדה הגרמניות. בתגובה על תרעומות אלו, החלו הגרמנים לעצור את אישיה החשובים והבולטים ביותר של הקהילה ועל ידי כך מנעו היווצרות התנגדות מאורגנת מסביב למנהיג מוכר. לאחר זמן קצר הם שיחררו את הד״ר קורץ מתפקידיו הרשמיים מאחר וסיים את מלאכתו עבורם, והוא עצמו נעצר והושם במחנה הריכוז אשר בשכונת הירש בשלוניקי.

אולם, על אף דברי ההרגעה של קורץ ואנשיו, בכל זאת התארגנו קבוצות קטנות של צעירים יהודים בעיר, שביצעו התקפות טירור על הגרמנים, ובראשם נחמן כהן הג׳אלגיג׳י (מנגן בתזמורת קטנה), ויעקב מנו [2] (בנו של אברהם מנו, כיום בחיפה —מפיו נודעו לנו פרטים אלה). הם ערכו התקפות על חיילים גרמנים, ואפילו הצליחו להחרים נשק ממחסני־נשק יווניים או גרמניים. אולם פעילותם לא נמשכה זמן רב, הגרמנים נקטו נגדם באמצעים חמורים ומהירים. אחדים נעצרו והומתו ביריות במחנה הירש עצמו, ויתרם נמלטו והצליחו להתחמק ולהסתתר בכפרים יוונים. המעטים אשר נעזרו על ידי יוונים, עלה בידם לברוח לפני שנעצרו, ולהצטרף לכוחות המחתרת בוורמיאון.

ברור שפעולות ההתנגדות והחבלה ע״י קבוצות קטנות כגון אלו לא היו יעילות. לאחר ש־התפוררו, היו חבריהן, שהצליחו לברוח, צריכים להתחבר לאחד מארגוני ההתנגדות היווניים, ובעיקר לכוחות המחתרת השמאלית, שיחסה ליהודים היה טוב מאשר יחס אנשי המחתרת הימנית.

המרכז באולימפוס — הצלת יהודי וולו

ארגון המחתרת היוונית השמאלי "אלס" הצליח לרכז בקאוזאני וקאסטוריה כוחות מזויינים אשר דמו לצבא ממש. בראש כוחות אלה כפי שכבר ציינו לעיל, עמדו קצינים ששירתו בצבאה הסדיר של יוון לפני כיבושה על ידי הגרמנים. ביניהם היו קפיטן קולוקוטרוניס, קפיטן ורמיאוטיס וקפיטן קיצוס, הוא היהודי יצחק משה.

כוח מזויין זה החל במלחמת גרילה נגד הגרמנים לפי שיטת מארבי פתע ו"פגע וברח". הוא העמיד בראשו מטה כללי אשר ניהל את הפעולות וכן שלח אנשים לאולימפוס, שם נוצר לא רק מרכז צבאי אלא הוקם גם גוף מדיני. גם למרכז זה הגיעו צעירים יהודים רבים אשר התגייסו לשורות המחתרת והשתתפו יחד עם חבריהם היוונים בפעולות חבלה וטירור נרחבות בכל תיסאליה, ביוון המערבית וכן במרכז המדינה, באתונה וסביבותיה, ובדרומה — בפליפונז. פעולות אלו — לא כמו בשלוניקי — שנתמכו ע"י ראשי המוסדות הדתיים והחילוניים של הקהילות היהודיות הקטנות, הן הן שהביאו להצלתם של רבים מיהודי המקומות האלו.

נצטט כאן תמצית עדותה של אישה אשר מטעמים משפחתיים לא הרשתה לנו לפרסם את שמה:

"לאחר שיוון נכבשה על ידי הגרמנים וצבאה חזר מהגבול יוון־בולגריה במצב של התפוררות, החלו חיילים לשעבר וצעירים אחרים להתארגן בקבוצות קטנות ולטכס עצה באיזו צורה לנקום בגרמנים ולשחרר את מדינתם מעול שלטונם. מובן שפגישות אלו היו נערכות במחתרת ומגמתן הייתה לארגן את ההמונים להתנגדות פאסיבית או אקטיבית לכובש הזר. כך החלה פעולה כללית ליצירת חזית אחידה של כל המפלגות לשחרור המדינה. בערים ובכפרים השונים החלו להופיע קבוצות התנגדות, בלי הבדלי מפלגה. כלל התושבים הרגישו בקיום קבוצות אלו לאחר שמספר חבריהן הלך וגדל, והם החלו להושיט להן עזרה. בתוך קבוצות תושבים אלו אשר עשו מאמצים גדולים לאסוף כל דבר מועיל על מנת להעבירו למחתרת, היו גם יהודים. אחת הקבוצות הללו היתה מורכבת מנשים, שרובן היו יהודיות, מהעיר וולו. תפקיד הקבוצה הזאת היה לאסוף כספים, בגדים ומזון לכוחות ההתנגדות. רובן היו נשים עובדות, ומחסכונותיהן קנו קמח, תרנגולות וירקות. הן ארגנו מטבחים עממיים, אפו לחם והכינו ארוחות ללוחמי המחתרת, וגם לתושבים נצרכים אחרים, אשר הרעב החל לתת בהם אותותיו. צעירות יהודיות ולא יהודיות רבות היו איספות תרומות והיו קונות גופיות, גרביים ובגדים אחרים ושולחות אותם לאנשי המחתרת. קבוצות כאלו ובייחוד קבוצת הנשים שנזכרה לעיל, לא רק שעזרו לאנשי המחתרת בכספים, בגדים ומזון, אלא גם באו במגע עם רופאים וארגנו עזרה רפואית עבורם ועבור שכבות העם הנצרכות. בשירות רפואי זה נכללו בתי חולים, מרפאות בבתים פרטיים וכן מקומות לבדיקת חולים. בעזרת גופים אלה ואחרים, ארגוני הרופאים, עורכי הדין, הפקידים הבכירים והנמוכים של הבנקים, איגודי הפועלים, הפקידים, פועלי הנמלים, איגוד פועלי הרכבת, ובעיקר קבוצות הנשים שהוזכרו, נרתמו כולם לפעולות העזרה לכוחות המחתרת.

כשכוחות הצבא הגרמני נכנסו לוולו, הם דרשו מהרב הראשי, ראש הכנסיה וראש העיר, את רשימת תושביה היהודים של העיר; בישיבה דחופה שקיימו השלושה הנ"ל, החליטו לא למסור רשימה כזו בשום אופן. כן החליטו באותה ישיבה למסור ליהודים תעודות זהות יווניות, ואכן, אלה חולקו ביניהם מיד, בעזרת המשטרה היוונית. בד בבד עם מסירת תעודות הזהות המזוייפות יעצו ליהודים למהר ולעזוב את העיר ולהסתתר בכפרים הסמוכים.

פעולת הצלה זו של יהודי וולו נעשתה תוך שיתוף פעולה בין רבה הראשי של העיר וולו, הרב משה ש' פסח זצ"ל, ובין השלטונות היוונים מחד גיסא, וכוחות המחתרת מאידך גיסא. גורמים אלה העמידו לרשות היהודים עגלות, מכוניות ועזרה אחרת על מנת לאפשר לכל יהודי שרצה בכך לנטוש את העיר.

כתוצאה מכך נפלו לידי הגרמנים בוולו רק אותם היהודים שלא רצו משום מה לעזוב אותה ומספרם של אלה היה קטן ביותר. לאחר שחרור העיר חזרו רוב היהודים לבתיהם. לא חזרו — אלה שהצטרפו לכוחות המחתרת ונפלו בקרבות נגד הכובש הזר".

קיבלנו אישור לדבריה גם ממקור אחר. ממקור זה נודע לי שהגרמנים נכנסו לוולו יומיים לפני יום הכיפורים. למחרת כניסתם לעיר, הם הזמינו אליהם את רבה הראשי, וציווהו להמציא להם למחרת את רשימת תושביה היהודים של העיר. הרב טען שיום המחרת הוא יום הכיפורים, ואין לו אפשרות למלא אחר דרישתם, אולם הם עמדו בשלהם. הרב, בעזרתם של שלטונות העיריה והמשטרה, הזהיר את כל התושבים היהודים על הסכנה הנשקפת לחייהם וביקשם לעזוב מיד את העיר. רובם עשו כן, מי ברכב ממונע, מי בעגלות ומי ברגל, חוץ ממעטים אשר כמובן נעצרו במהרה על ידי הגרמנים ונשלחו על ידם למחנות ההשמדה.

בין העוזבים את העיר — כנראה בליל יום הכיפורים — היה גם הרב הראשי עצמו. בכפר היווני בסביבות העיר, בו הסתתר, כינו את הרב "או דספוטיס" (תואר לאיש דת יווני).

על אותו נושא סופר גם בעיתון היהודי־היווני "איזראליטיקי אפיתיאוריסיס", מ־16 באוקטובר

1964, המופיע באתונה, והרי המסופר במאמר זה: "הגרמנים סברו שהרב פסח יפול ברשת שטמנו לו ולא ידעו מה מתרחש במוחו של הרב ועל תכניתו ביחס לבריחת היהודים מהעיר. הם נתנו לו ארכה של שלושה ימים. תוך פרק זמן זה הוא הסביר את מבוקשם של הגרמנים לראש הכנסיה היוונית בעיר, יואקים דימיטריאדס, למפקד המשטרה פאנטאדזידו ולראש העיר הידוע, ניקולאס סאראטסיס, סוציאליסט וותיק, והשיג את תמיכתם לתכנית הבריחה שתיכנן ליהודי העיר. הנציגים הקונסולריים של שוודיה ושוויצריה בעיר נרתמו גם הם לעזרתו, וכך ניצלו מרבית יהודי וולו ובראשם הרב משה שמעון פסח זצ"ל..."

יהודי וולו מצאו מחסה בכפרים יוונים שבסביבתם. כך קרה גם לקהילות יהודיות אחרות בחלק זה של יוון, טריקאלה ולאריסה. כמעט כל יהודי חאלקידה, למשל, ברחו והסתתרו בכפר אחד בשם סטה, באי אוויה. גם בכפרים אחרים באיזור זה הסתתרו יהודים משלוניקי, מתיסאליה ואפילו מאתונה, אשר היו מוגנים על ידי כוחות המחתרת. (כאן המקום לציין שלא רק למפלגות השמאל והקומוניסטים היה ארגון מחתרת נגד הגרמנים, אולם הארגון השמאלי E.A.M. שזרועו המזויינת היתה "אלס", היה החשוב שביניהם, והוא הושיט את העזרה הגדולה ביותר ליהודים שברחו מציפורני הנאצים).

ביחס למספר היהודים שהיו בארגון המחתרת הזה באולימפוס לא הצלחנו לאסוף נתונים מדוייקים, אולם הם וחבריהם לנשק היוונים, איפשרו את ביצוע תכניות הבריחה וההצלה של היהודים בכל יוון העתיקה כולל אתונה הבירה. כן אין בידינו מספרים מדוייקים על מספר הצעירים היהודים בשורות המחתרת "אלס" ושנפלו בקרבות נגד הגרמנים — אם כי אין לנו ספק שמספרם היה גדול יותר בארגוני המחתרת השמאליים מאשר בארגונים אחרים.

היהודים באתונה — מחתרת והצלה

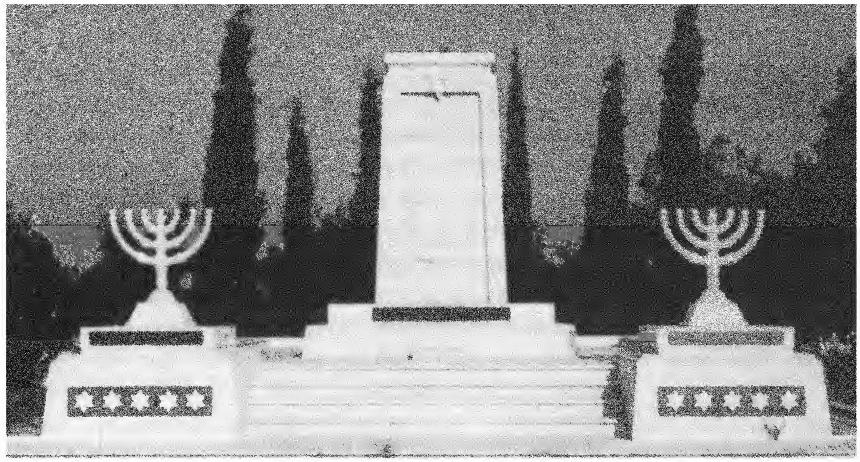
אצל רבים נוצר הרושם שכל יהודי אתונה בלי יוצא מן הכלל נרשמו מיד עם פרסום צוו על ידי הגרמנים על חובת רישום של כל יהודי העיר. אולם לא כך היה הדבר. רבים היו אלה אשר התחמקו מחובת הרישום. הוקם אז ארגון שנעזר על ידי המחתרת, אשר סיפק ליהודים אלה תעודות זהות יווניות ועל ידי כך איפשר להם להמשיך את חייהם התקינים בעיר, באין מפריע. בפעולה זו הצטיינו צעירים יהודים אשר הגיעו לאתונה מערים אחרות. אחד מהם, ליאון אזובי הנמצא כיום בישראל, מספר שהוא היה ממונה על המשרד בו הוצאו תעודות זהות אלה, והוא מוסיף שהמשטרה היוונית, וביחוד אנשי תחנת המשטרה השישית, תמכו במבצע בכל יכולתם.

פעולה זו הוכתרה בהצלחה חלקית בלבד מכיוון שהגרמנים ארגנו כעין רשת ריגול שהיתה מורכבת מצעירים יוונים בעלי נטיות נאציות וכן ממספר קטן מאד של יהודים בוגדים, אשר הובאו למטרה זו משלוניקי. מלשינים אלה חקרו ואספו ידיעות והתחקו אחרי היהודים, וכשלכדו את קרבנותיהם, הלשינו עליהם בפני הגרמנים ואלה אסרו אותם מיד. אלה, אחרי שהחזיקו אותם במעצר ב"מרלין", מרכז גרמני אשר נמצא מאחורי הארמון המלכותי, אם איני טועה, שלחו אותם למחנה הריכוז בהאיידארי.

כדי להילחם במרגלים אלה ועל מנת לארגן בריחות יהודים מאתונה, התארגנה קבוצת צעירים, ברובם סטודנטים. הם השיגו נשק ותפסו עמדות בדרכי היציאה של העיר כדי להתנגד באופן פעיל לגרמנים בעת הצורך. בין מנהיגי הקהילה היהודית באתונה כיום, יש כאלה שהשתתפו בקבוצות הללו ולפי עניית דעתי, עליהם לפרסם את הידוע להם על פעולותיהם נגד הגרמנים. אף כי פעולות אלה לא היו מרובות, ראויות הן להיזכר ולהירשם בהיסטוריה, כחוליה בפעולות ההתנגדות של יהודי יוון.

פעולותיהן של קבוצות אלו וכן של הקבוצה שביצעה את חלוקתן של תעודות הזהות היווניות, הן אשר איפשרו את הצלתם של יהודים לא מעטים, ביניהם גם רבה הראשי דאז של אתונה, ר' אליה ברזילי. בין הפעילים בקבוצות אלה היו גם קפיטן "מכבי" (יום טוב שמשי) וכן דוד ברודו (בנו של הרב מרדכי ברודו), שברח משלוניקי [3].

עלי להזכיר כאן, מאמץ נוסף שנעשה לארגן כוח מחתרת יהודי למבצעי־מרי נגד הגרמנים, אף כי לא נשא פרי. המדובר בקבוצה שהזכרנו לעיל ובקבוצת הצעירים שפעלו יחד עם ליאון אזובי. הם שאפו להקים כוח מחתרתי מזויין ולצורך זה חיפשו להם מועמד מתאים שיעמוד בראשם הם פנו לקצין המילואים אברהם מאטאלון, בעל דרגת קולונל, אולם הוא לא הראה עניין מיוחד

צבת הזיכרון לחללים היהודים
זמן הכיבוש הגרמני באתונה:

El monumento a la memori
de las matados jidios mientre
la occupation almana en
Athena.

בהצעה ולאחר מכן אף סירב לחלוטין לקבל על עצמו תפקיד זה. ליאון אזובי לא התיאש, ופנה לחיים לוי, יליד העיר יאנינה, גם הוא קצין מילואים, אולם בדרגה נמוכה יותר. אך המזל לא האיר להם פנים; לאחר מספר פגישות ולפני שהגיעו להסכם סופי, נעצר חיים לוי על ידי הגרמנים והוצא להורג במחנה חאיידארי.

בעזרת הקבוצות שהזכרנו לעיל ברחו יהודים רבים מאתונה והגיעו לארטריאו באי אויה, ומשם לכפר בשם גימנו. קבוצת יהודים שהגיעו לכפר הזה וביניהם ליאון אזובי שירתו ביחידת הקשר הטלפוני המחתרתית אשר פעלה יומם ולילה. רשת זו הקיפה את כל איזור אוויה וקיבלה והעבירה ידיעות דחופות על תנועות הצבא הגרמני באיזור זה.

בין הפעילים בפעולות אלו יש לציין את בניו של ליאון אזובי, את דניאל אלחאנאטי אשר היה אז סטודנט (היום מהנדס, ועד לפני זמן לא רב סגן נשיא הקהילה היהודית באתונה), את ליאון מורדוך, ז'ול מורדוך, פפו עוזיאל ועוד.

צעירים אחרים הצטרפו לכוחות ה"אלס", כגון דוד חנן ואלברטו לוי. אחרים, שהצליחו להגיע לקאריאה או למקומות אחרים באיזור אוויה ושם הצטרפו ללוחמה פעילה נגד הגרמנים, הם: דוד ברודו הנ"ל, בנו של ד"ר מיטרני, גם הוא סטודנט לרפואה, וכן סטודנט אחר בשם ברוך, משלוניקי. שניהם נפלו באחד הקרבות בסביבות קאריאה.

קבוצות אחדות מבין בורחי אתונה הצליחו לעלות על סירות ולהגיע לטורקיה (צשמה). אחרים, אף כי עלו על סירות לא הגיעו מעולם לצשמה, סירותיהם נעלמו ואיש אינו יודע מה אירע להן. אף כי יוזמה זו נכשלה למעשה (כפי שקרה גם לנסיונות דומים לארגן קבוצות טירור יהודיות בשלוניקי), אנו חושבים שהיא ראויה לציון. היא לא הצליחה משום שאלה שיכלו לשמש לה מנהיגים, לא רצו לקשור קשרים הדוקים עם כוחות המחתרת או שלא החשיבו במידה מספקת את הקמתה של יחידת מחתרת יהודית מיוחדת.

בריחות והוצאות להורג

כפי שהזכרנו, יהודים רבים ברחו מאתונה והסתתרו בחלקים שונים של יוון, בין היתר גם ביאנינה. אולם לא כולם הצליחו להתחמק מציפורני הגרמנים שהלכו וחדרו לכל חלקי יוון. אחדים נאלצו לחמוק ולחזור שוב לאתונה, אחרים נפלו בידי הגרמנים בעת בריחתם. מעטים מאד הצליחו לברוח מחוץ ליוון.

כשעול הגרמנים באתונה נעשה כבד מנשוא, הצליחו מספר יהודים לברוח אל מחוץ לעיר והגיעו עד חוף הים. שם עלו על סירות מוטור או סירות מפרש שהפליגו לעבר אוויה, אי סמוך

ל״סטיריאה אילאדה״, אחרים הצליחו אף לארגן את נסיעתם לטורקיה בסירות וספינות מכל הסוגים, משם המשיכו את דרכם לארץ ישראל, וחיים כיום בארץ. ביניהם אציין את ליאון אזובי שהזכרנו קודם, קלאורה, מואיז משה, קאזיס, יצחק חנן ואחרים.

בורחים אלה שירכו דרכם במשך ימים רבים מכפר לכפר וחיו בפחד מתמיד מפני הגרמנים. אנו מביאים כאן, את עדותו של אחד הפליטים האלה אשר הצליח לחמוק מאתונה בדרך היבשה.

פליט זה, יחד עם קבוצה של 6—7 משפחות שכללו כ־30 איש, חיכו למכונית משא באחד מבתי הקפה ברח׳ פיריאוס באתונה. הם נעזרו ע״י ה־.E.A.M והובלו לכפר אריטריאו ומשם לגימנו. אף כי היו תחת חסות המחתרת היו חייהם קשים מנשוא. כדי להשיג לחם או מזון אחר היו נאלצים לכתת רגליהם למרחק של קילומטרים רבים. הם היו צריכים לעבוד במסיק זיתים למחייתם, ולברוח ולהסתתר בכל פעם שהגרמנים היו מתקרבים למקום.

פעם פשטו הגרמנים לכפר אריטריאה ובין היתר עצרו שם את היהודי יהודה מורדזוק, חבר במחתרת היוונית, שהיה סנדלר במקצועו. הוא נולד בלאריסה אולם היה ידוע בין יהודי שלוניקי וגם אתונה. הוא הובל לבית הקברות של ואתיו ושם הומת ביריות. יחד איתו הוצאו להורג גם שני יוונים.

לאחר מכן המשיכו הגרמנים בדרכם על מנת לפשוט על כפר אחר. הם נתקלו בקבוצת פרטיזאנים ובקרב שהתפתח ביניהם נפל אחד מאנשי המחתרת. גופתו הובאה לכנסיה ושם הוספד ע״י הכפריים. המורה בבית ספר של כפר זה היתה צעירה יהודיה בשם שרה מוסקוביץ מוולו, אולם זהותה האמיתית לא היתה ידועה לאנשי הכפר. כשהובאה גופת הפרטיזאן לכנסיה, היא הובילה לשם את ילדי בית הספר, ובעצמה אמרה דברי הספד מתאימים לזיכרו של איש המחתרת שנפל. הגרמנים חזרו לכפר ומשנודע להם על מעשה המורה, עצרוה. לפי עדותם של עדי ראיה, התעללו בה הגרמנים, הפשיטוה ערומה לפני כל אנשי הכפר (ביניהם אביה ואימה שהגרמנים, כמובן, לא ידעו על נוכחותם), אנסוה והרגוה ע״י זה שהשליכוה מעל גזוזטרה של בית. אחרים לא אישרו את דבר ההתעללות הנ״ל אולם אישרו שהצעירה הוצאה להורג בפני אביה ואימה.

במשרדי מועצת הקהילה היהודית באתונה נמצא ספר זיכרון על חלקם של היהודים בכוחות המחתרת ביוון וכן מספר שמות ותמונות של גיבורי ההתנגדות הללו. בישראל חיה גב׳ רחל קרסו אשר בעלה אלברט קרסו, נורה למוות ע״י הגרמנים בבית חולים בשלוניקי, שבועות מעטים לאחר שהעיר נכבשה על ידם. גם בנה של הגב׳ קרסו נפל באחד הקרבות שיחידתו ניהלה נגד הגרמנים. הוא נלחם כאריה ונפל בגבורה.

עדות אחרת נמסרה לנו על הוצאתו להורג ביריות של סבי סעדי, אולם לא הצלחנו לקבל אישור ופרטים מתאימים.

מקרים כאלה רבו מספור בכל השטח הכפרי של יוון — שם הסתתרו היהודים ונמלטו מכפר לכפר מפחד הגרמנים. למרות עזרת המחתרת נפלו רבים מהם בסופו של דבר בידי הגרמנים, ואחרים — אשר לא יכלו לחיות בפחד מתמיד — החליטו לחזור שוב לאתונה; מעטים הצליחו לעזוב את יוון לחלוטין, עלו על סירות מוטור או ספינות אחרות והגיעו לטורקיה.

סיכום

לאור האמור לעיל, ברור מעל לכל ספק שפעולות התנגדות ומרי רבות נעשו על ידי היהודים ביוון. הבאנו כאן חלק ממעשים אלה שבאו לידיעתנו. אולם יש הכרח לפרוש את היריעה כולה; יש צורך בעבודת איסוף שיטתית של העובדות והמעשים, וראויה עבודה זו להיעשות על ידי כל הגורמים הנוגעים בדבר כדי שזכר מעשי גבורה אלה יירשם בדפי ההיסטוריה.

יהיה זכר כל הקדושים והגיבורים — הידועים, ואלה שלא ידענום — חרוט בלב כל אחד מאיתנו לנצח.

פגישתי עם ד״ר אלברט מנשה

פעמים רבות, מאז חזרתי ממחנה הריכוז שאלוני ידידים ומכרים, איך יתכן שהיהודים הובלו למשריפות כשיות לטבח מבלי שגילו התנגדות כלשהי כלפי רודיהם הנאצים ?

נכון — רבים היו היהודים אשר מסרו עצמם לתלייניהם אף כי יכלו לברוח, להסתתר ולהינצל. איש מבין 24 מיליוני האירופיים המעונים ובתוכם 6 מיליוני היהודים אשר הוצאו להורג ב־20 משריפות ובורות במקומות שונים באירופה, לא היה יכול להעלות על דעתו שהוא יושלך לתנורי השריפה או ייהרג בירייה על פתח בור.

גם הפחד מהעונשים האיומים והסבל הנורא גרמו לכך שהם הלכו לקראת המוות מבלי להוציא אפילו הגה מפיהם. הד הזעקות, הבכי והצריחות הנוראות של שעתם האחרונה, הייאוש ואיבוד העשתונות, לא הגיעו עד כה לאוני הרבים. אין ספק שזעקותיהם של ההולכים למוות ומעשי הגבורה שלהם מול חיות הטרף הנאציות, לבשו צורות שונות. רבות היו הטראגדיות ומעשי הייאוש אשר סבכו בדם הקרבנות החפים מפשע. רבים ממעשי הגבורה לא ייוודעו לעולם ברבים כי ירדו לטמיון יחד עם גופותיהם של הקדושים והמעונים. רבים הכינו את מותם בידיהם, איבדו את עצמם לדעת, לפני שהנאצים יוציאו את נשמתם בעינויים נוראים ; רבים אחרים הצליחו להתחמק מידי שוביהם והצטרפו לכוחות המחתרת בהרים וביערות. אחרים, מכירפים למחצה, קפצו ממש ברגע האחרון מרכבות המוות שהובילום למחנות ההשמדה — וניצלו.

אולם, גם מבין אלה שהגיעו עד המשריפות היו שגילו התנגדות לגרמנים ומתו מות גיבורים.

✶

בבירקנאו כאילו חזרה ההיסטוריה על מעשה 300 הגיבורים של לאונידאס בטרמופילים, על ידי מספר דומה של יהודים מיוון, ברובם משלוניקי. היה זה בחודש ספטמבר של שנת 1944, חודשים ספורים, לפני שהגיעו לשם הרוסים. לא הייתי עד ראייה למעשה שאספר להלן, מכיוון שלאושרי הייתי עצור במחנה אחר שבו לא היו משרי־פות ; גם מספר היהודים שם היה קטן, היינו 70 בין כ־3000 עצורים מעמים שונים ובעלי אזרחות שונה. ד״ר מנשה מכרי וחבר לדרך החזרה שלנו, הוא שסיפר לי זאת בהיותנו בעיר מינכן.

הגעתי לשם באוגוסט 1945, ארבעה חודשים לאחר שחרורנו. עיר זו נקבעה כמקום ריכוז של כל ניצולי מחנות ההשמדה יוצאי יוון, על מנת להחזירם לארץ מוצאם. שם פגשתי אלפי יוצאי יוון, ובעיקר שלוניקי, אשר ניצלו ממש ברגע האחרון מהגהינם ששמו אושוויץ.

בתוך אחת מקבוצות הניצולים האלו היה ד״ר מנשה, שהכרתיו משלוניקי. שוכנו אז במחנה צבאי גדול של ה־ס.ס. ליד מינכן וחיכינו בחוסר כבלנות ליום בו נוחזר ליוון. כדרכי מידי יום, הלכתי למשרדי ועדת הריפא־טריאציה היוונית על מנת לקבל ידיעות על מועד החזרתנו, ומה גדולה היתה הפתעתי כשראיתי שם את ד״ר מנשה. בתחילה נשארנו שנינו פעורי פה, לא האמנו למראה עינינו ; רבה היתה התרגשותנו, התחבקנו ובכינו במשך שעה ארוכה. היה זה בכי של שמחה, הפתעה והתרגשות על אשר שנינו חזרנו מהגהינם ושאנו בחיים.

״האם אתה רואה באיזה מצב אני שרוי ?... הפכו אותנו ליצורים נחותים... שם באושוויץ השארתי את רעייתי ואת בתי היחידה והיקרה לי מכל... עומד לפניך עתה צילו של אדם, כישפל ומדוכא — בקושי חי״.

ואמנם עמד לפני ד״ר מנשה במצב שקשה לתארו. מצבי היה טוב יותר באורח יחסי מכיוון שחזרתי ממחנה אשר בו היו התנאים די נוחים. הוא סיפר לי שניצל תודות להיותו חבר בתזמורת המחנה. באחת מהביקורות השיגרתיות של העצורים הוא עמד למיון וגורלו היה נחרץ ללא ספק להישלח לתאי הגאזים כדי לפנות מקום למשלוח של עצורים חסונים יותר אשר זה עתה הגיע. הוא ניצל ממיתת אכזרי זה, ברגע של הברקה, כשלפתע זעק : אני רופא !... עדיין היה לרופאים ערך כלשהו בעיני הגרמנים, אפילו לרופא יהודי.

ד״ר מנשה איבד בתחילה את אשתו, ובעת שהגרמנים העבירו את אשתו למשריפות היה נאלץ לנגן שירי לכת עבור ה״ארבאייטר קומאנדו״ כשאלה יצאו לעבודה. לאחר מכן שיכל גם את בתו היחידה. היא אמנם ניצלה לזמן מסויים על ידי השתתפותה בתזמורת, ואולם לאחר מכן רותה מאד וסווגה כ״מוזולמנית״ אשר פירושה מיועדת למשריפות, ובאחת מהביקורות השיגרתיות — ״הוצאה אף היא מהשורה״... אחרי זאת סיפר לי ד״ר מנשה על חיי העינויים של ה״קומאנדוס״, אשר זכו לעבוד בשירותים השונים של המחנה, במקום להיות מובלים לחדרי הגאז.

לאחר פגישה זו, ביקרתיו בחדר בו היה מתגורר. לאחר שיחה קצרה, הוא הראה לי חבילה עבה של כתבי־יד — ״אלו הן רשימות״, הוא אמר לי, ״שכתבתי באחד המחנות לאחר שחרורי. יש בהן פרטים רבים על אירועים טראגיים, נוראים, מסמרי שיער. האם רצונך שאקרא אותן בפניך ?״.

הוא החל לקרוא בפני — כתובות היו בצרפתית — לא סיים באותו היום, והמשיך גם למחרת. קטעים רבים נודעו אחר כך ברבים על ידי פרסומם בעיתונות. אולם לא אוכל לשכוח את אשר שמעתי על שלוש מאות היהודים מיוון אשר פוצצו את הגדולה שבין ארבע המשריפות של בירקנאו ולאחר מכן הומתו כולם בירית מכונת ירייה, ובפיהם ההימנון הלאומי היווני. הם היו אחת הקבוצות של ה״זונדר־קומנדו״, שעבדו בארבע המשריפות של המחנה, ו״הזינו״ את תנורי ההשמדה :

״הזונדר־קומאנדוס״ היו ה״מאושרים״ שבין כל הקומאנדוס. תפקידם היה להשליך לתנורים, יומם ולילה, את גופות הנשרפים. הם קיבלו מידי פעם אפילו מנות... ״ראקי״ (ערק) לשתיה, כדי להקהות את חושיהם עד כדי איבוד כל רגש אנושי. כמה מביניהם היו משליכים לתוך התנורים את האהובים

והיקרים שבבני משפחותיהם... בדרך כלל הוחזקו מבודדים מיתר קבוצות העובדים וקיבלו מזון יותר משופר.

היה ביניהם יהודי אחד מלאריסה, קצין מילואים של הצבא היווני. הוא היה מדבר תמיד ואומר שלחיים כאלה אין כל ערך, וכי יש להעדיף מוות של כבוד על פניהם, והוא שהפיח את רוח המרד בחבריו לעבודה. הוא הציע לפוצץ את המשריפות ולאחר מכן לברוח אל ההרים כדי להצטרף לכוחות המחתרת הפולנית נגד הנאצים. איש לא העז לדבר ברצינות על נושא כזה. לא חסרו בסביבה בתי חרושת לנשק, אשר מהם אפשר היה להשיג באיזו צורה שהיא חמרי נפץ, אולם אנשים אלה כבר איבדו כל צלם אנוש, וקשה היה להחזיר להם את הרצון לעשות מעשי־כבוד ונקמה.

יום אחד קרה משהו נורא, מחריד. קבוצה של ה״זונדר־קומאנדוס״ יצאו לעבודה במשאית, כדרכם מידי יום, יחד עם שני שומרים מה־ס.ס. לפתע, זינק היהודי מלאריסה והנחית מהלומה קשה על אחד השומרים ומיד התנפל גם על השומר השני. החל מאבק נורא בין השניים — לאחר שניות מספר נפל השומר ארצה מתבוסס בדמו. השומר הראשון התאושש ממכתו, קם וכיוון את אקדוחו כלפי היהודי. זה האחרון, לא איבד עשתונותיו, חטף את הכלי מידיו של הגרמני והרגו בו במקום ביריות. לאחר מכן קפץ מהמשאית, אף כי היה פצוע והחל בורח. יתר היהודים, אנשי הקבוצה הנדהמים, לא העזו להתערב. הם כיסו את המת וחבשו את פצעיו של השומר השני.

כאשר הגיעו למקום ״עבודתם״ חקרו אותם ה״כלבים־זאבים״ ו״ציידי הגברים לעבודה״ כפי שכונו הגרמנים שם, התעללו בהם על מנת לוודא אם אין ביניהם כאלה ששיתפו פעולה עם היהודי מלאריסה. לא עברו 24 שעות והיהודי מלאריסה נתפס והומת, פניו הושחתו עד לבלי הכר, גופתו הושלכה על הארץ בתוך שטח המשריפות והושארה שם שלושה ימים תמימים למען יראו האחרים וייראו. לאחר מכן הושלכה גם גופתו לתנור על ידי חבריו לעבודה.

פעולתו וגבורתו של היהודי מלאריסה, זיעזעו את חבריו והשאירו עליהם רושם בל יימחה. אנשי ה״זונדר־קומאנדוס״ נשתנו, הם לא היו כתמול שילשום. הם התהלכו דוממים, קודרים, עצובי פנים ומהורהרים. משהו החל להתרקם במוחם.

ואכן, באחד מלילות ספטמבר 1944, נשמעה התפוצצות עזה אשר החרידה את כל סביבות המחנה. אמנם, מידי לילה תמיד נראו הלהבות המתנשאות מהמשריפות אולם בלילה זה הן התנשאו לגובה רב יותר והטילו אימה על כל האיזור. מה קרה? המשריפה הגדולה ביותר במחנה, אשר הכילה 16 תנורי־השמדה, פוצצה ושרידיה עלו בלהבות השמימה. קבוצת ה״זונדר קומאנדו״ של היהודי מלאריסה, מילאה את חובתה ונקמה את דמו השפוך של חברם לעבודה.

יתר קבוצות ה״זונדר־קומאנדוס״ לא הספיקו להתמרד. אנשי ה־ס.ס. נכנסו מיד לפעולה, הקיפו את המקום ורצחו את שלוש מאות היהודים מיוון, או כמעט את כולם...״

---

* הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [בינתיים נפטר בת״א, יהי זיכרו ברוך].

2 [יעקב מנו היה מפעילי בית״ר בשלוניקי].

3 [ראה רשימתו להלן].

במחתרת האנטי גרמנית
מאת דוד מרדכי ברוזה

זה קרה ב־17 ביוני 1943 בתחנת רכבת קטנה ע״י העיר לאמיה, כ־200 ק״מ צפונית מאתונה הבירה. שם תחנת הרכבת היה קריא. היינו כ־600 יהודים בני 16 עד 35 שנה, שהופרדו מהוריהם וממשפחותיהם והובאו למקום על מנת לעבוד בהקמת תחנת רכבת חדשה, שתסייע לכובשים הגרמנים בהעברת כוחות וציוד מיוון למזרח התיכון לחיילי ״האפריקה קורפוס״. (הפרידו אותנו, קודם לכן, מההורים ויתר בני המשפחה — היו לי עשרה אחים ואחיות — עוד בתחנת הרכבת של שכונת ״בארון הירש״ בשלוניקי; אותם — הובילו למחנות ההשמדה, במבצע הגירוש שבו נעזרו הגרמנים בכמה מ״נכבדי״ הקהילה, ובראשם הרב הראשי ד״ר צבי קורץ. אבל זה נושא אחר).

כאשר הובאתי לשם עם עוד כ־250 צעירים ב־25 באפריל של אותה שנה, כבר העידה דמותם של הראשונים, שהגיעו למקום חדשיים לפנינו, על הסבל הנורא. הם היו כבר בלי כוחות, צללי אדם, מלוכלכים ומלאים פצעים. על אף זאת, הוכרחו לצאת לעבודה יום־יום, משש בבוקר עד רדת השמש.

מהרגע הראשון החלטתי בליבי לברוח, בכל מחיר. פשוט חשבתי שאם אהיה כמוהם, לא אוכל אחר כך לעזוב גם אם יאפשרו לי. על הבריחה דיברתי הרבה פעמים עם חברי ל״טראנ־ספורט״ אלברט מיטראני (כינויו במחתרת אח״כ היה ״איפוקרטיס״), שנתמנה כרופא המחנה כיוון שגמר שלוש שנות לימוד רפואה באוניברסיטת שלוניקי, והחלטנו כי ביום זה — 17/6/1943 — כאשר תעבור הרכבת מצפון יוון לדרומה, נקפוץ לתוכה, ויהי מה. ואכן כך עשינו. הדבר הראשון שאמרתי לחברי אלברט כשהיינו כבר בתוך הרכבת היה — שכדאי שנקפוץ מהקרון באמצע הדרך. הוא היה בדעה שנחכה לאיזו תחנה, אחרת ניפצע. חיכינו עוד כ־20 דקות וכש־עברנו בתוך מנהרה, קפצנו ליד העיר לאמיה. משם הלכנו ברגל בדרך צדדית והגענו לטרמופ׳ילס ומשם למולו — היא דרך החוף מלאמיה לאתונה.

שם נכנסנו לאכול משהו בבית קפה קטן. בעוד אנחנו אוכלים והנה בא אדם אחד, עמד לידינו והציע שנגמור מיד ונלך איתו. בהתחלה חשבנו שהוא ממשתפי הפעולה עם הגרמנים, הרוצה להסגירנו; ועם שנלווינו אליו, החלטנו לברוח. לא הספקנו להתרחק אלא כ־30 מטר והנה תפסו אותנו שני בחורים עם זקנים מגודלים. עכשיו הבנו שאנו נמצאים בידי ה״אנדארטיס״, כלומר הפרטיזאנים היוונים. בלי להרבות בשאלות, אמרו לנו, שהם יודעים שאנו יהודים והם רוצים לדעת לאן פנינו מועדות. הם היו מוכנים לעזור לנו להגיע לאתונה. אמרנו להם שאנחנו מבכרים לשבת איתם בהרים ולהילחם בנאצים. הם לימדו אותנו, מיד במקום, איך להשתמש ברובה ובר־אקדח. הייתי אז כבן תשע עשרה, ומיטראני — בן עשרים ואחת.

אחרי יומיים כבר יצאנו כולנו יחד למפקדה, כ־52 ק״מ משם בהרי גיונה, אחרי שעברנו את ההר פרנאסוס. אחרי שיחה עם המפקדים ניקיפורוס ופפליסיס, שקיבלו אותנו בשמחה, כמו את כל החיילים האחרים, נתמנה מיטראני כרופא של הסינטאגמה (גדוד) ואני בתור חייל. לא עברו שלושה ימים וכבר יצאנו לפעולה ראשונה בקילומטר ה־15, בין אמפיסה ללאמיה, שם היו מוצבים כ־40 חיילים גרמנים. הגענו לשם ב־12 בלילה והתקפנו אותם מכמה צדדים. הגרמנים גם הם ירו עלינו מכל הכיוונים באש חזקה, בחכותם לתגבורת. הרגנו כ־16 חיילים. אלה שנשארו בחיים הסתגרו בחדר אחורי בחצר; פרצנו, ראינו את הגוויות ולקחנו מהם את הנשק. עם עלות השחר נסוגונו, לפני שהגיעה התגבורת הגרמנית.

אם כי הייתי חלש מאד, לא נתתי לדבר זה להפריע לי להצטרף לכל פעולה, עד שבדצמבר נשלחתי לאימונים נוספים ואחר כך נתמניתי כקצין אחראי לאספקת מזון ונשק.

✡

ועכשיו כמה מילים על חברי אלברט מיטראני. מהרגע הראשון שקיבל נשק לידיו, התרגש יקפץ ורקד משמחה. אחרי שהושבענו בטקס קצר בו נכחו כ־50 פרטיזאנים, הוא אמר למפקד ניקיפורוס, שאינו מסכים להיות רופא ושהוא רוצה אך ורק להילחם בפושעים הנאצים. אחרי

שהסבירו לו כמה גדול וחשוב תפקיד הרופא (בין 3000 פרטיזאנים היו רק שני רופאים, האחד די מבוגר) — קיבל את הדין.

הייתי איתו בקרב ארחונה־דלפי, צפונית לארחובה, וזכורני איך בלי להגיד לאיש עזב את החובשים וירד מהרי פרנאסוס (אני הייתי עם החברים שלי בדרך לאיטהא, נמל קטן מול פלופוניז) כדי להשתתף בקרב. הוא חיפש מקום מאחורי סלעים וירה לעבר החיילים הגרמנים שבאו מ־אמפיסה. צעקתי אליו שלפחות ילך עם האחרים, והוא ענה, שלא נותנים לו... אחרי יומיים פגשתי אותו בסובלה, כפר ע״י אמפי קליה, והוא סיפר לי איך במשך חצי שעה שכב מאחורי מחסה וירה על מכוניות מליאות חיילים גרמנים שעברו בדרך.

זה היה אחרי כניעת האיטלקים של בדוליו ; האיטלקים לא רצו עוד להילחם ובאו במגע איתנו כדי למסור את נשקם לנו, לפרטיזאנים, לפני בוא אדוניהם הגרמנים. הם לא היו בטוחים ידו של מי תהיה על העליונה, וביקשו לדעת אם אנחנו יכולים לתת להם מקלט עד להחזרתם לידי האנגלים, או לאיטליה. בלילה אחד, למשל, באוקטובר 1943, הביאו הפרטיזאנים למפקדה באגוריאני, כפר בהר פרנאסוס, 5 קצינים איטלקיים בשביל לדון בתנאי כניעתם. קראו לי אל מפקד הפלוגה כמתורגמן, כי ידעתי צרפתית והבנתי איטלקית. ישבנו כל הלילה, ועם בוקר הוסכם על כניעת 1200 חיילים וקצינים. חבל רק שהאנשים האלה לא רצו עוד להילחם ; הם היו יכולים לעזור לנו נגד הגרמנים. בכל אופן כל איכר באיזור קיבל 3 שבויים איטלקים, לעזרה בעבודותיו החקלאיות.

ראיתי את אלברט מיטראני שוב בנובמבר 1943 ליד אתונה, בקרורה. חשבנו אז שאחרי כניעת האיטלקים יעזבו את אתונה ואנחנו ניכנס אליה. אלברט סיפר לי איך היה קופץ באמצע הקרב ועוזר לפצועים ומחפש להרוג גרמנים, כמה שאפשר, וכאשר אחרי קרב קרורה, 8 ק״מ מאתונה, תפסנו 40 גרמנים, ואמרו לו לטפל בשניים מהם, שהיו פצועים, הוא אמנם בדק אותם, אבל הרגשנו איך שחבל לו על הזמן שהוא מקדיש להם. באותו לילה, בתחילת נובמבר 1943, יצא גזר דינם של כל ה־40 למות. לא היה מקום להחזיקם ואוכל לא היה אף לנו.

בקשר לקרורה, אציין שהובאו לשם כ־500 יהודים — משפחות עם ילדים וזקנים. הם ישבו איתנו כשבועיים, אך לא יכלו לעמוד בתנאי הסבל והליכלוך בהם היינו כולנו שרויים. הם חזרו לאתונה, וכך נחרץ גורלם, כי בסופו של דבר נלקחו לאושוויץ.

אלברט מיטראני נפל בקרב ליד קוקוב׳יסטה. אני הייתי במרחק כ־20 ק״מ משם בעיר אמפיסה כאשר הגיעה אלי הידיעה (באותו הזמן היה באמפיסה גם הרב הראשי של אתונה, ר׳ אליהו ברזילי, שלקחנו אותו משם כדי שלא יכריחו אותו לתת לגרמנים את רשימת היהודים). על מותו של אלברט מיטראני ז״ל סיפרו לי כי נפל כ־2 ק״מ מהכפר קוקוביסטה ע״י גרביה ; וכך קרה הדבר :

יומיים לפני כן נערך שם קרב בין גדוד גרמני ובין הפלוגה השלישית של הפרטיזאנים שבראשה עמד סרן קליאס. בקרב הזה נהרגו כ־40 גרמנים. הגדוד הגרמני רצה לעלות להר גיונה ולתפוס את הכפרים שבהר, שהיו בידי הפרטיזאנים. הם לא הצליחו בכך וחזרו כלעומת שבאו, בעזבם את הרוגיהם בשדה הקרב. אבל אחרי יומיים הם שבו, לא כצבא סדיר, אלא בהס־תננות פושעת. הם עלו להר ברדת החשיכה ושלחו כ־50 איש עם גלימות לבנות שהסתתרו בשלג הכבד, ולמחרת בבוקר (כנראה היתה להם אינפורמציה שהפרטיזאנים יעברו משם לכיוון אמפיסה אל המפקדה של הפלוגה השלישית), כאשר 15 פרטיזאנים, קצינים ברובם, והרופא אלברט מיטראני איתם, עברו בדרך, הסתערו עליהם אנשי המארב הגרמני והרגו 13 מהם, ובתוכם את הרופא הצעיר והמסור ״איפוקרטיס״ (כינויו של אלברט מיטראני). שני הקצינים שנותרו בחיים הגיעו לאמפיסה וסיפרו כי כל הנופלים לחמו בגבורה עד הכדור האחרון. מפיהם שמעתי על ההתרחשויות והם שתיארו לי את רגעיו האחרונים מלאי הגבורה של ידידי אלברט, ואיך, כש־כבר היה פצוע קשה מהכדורים, בכל זאת המשיך לירות בלי הרף. אולם כנראה שהפגיעה היתה קשה והוא נפח נפשו תוך כדי יריותיו. איתו נפל גם המפקד קליאס. היה זה בפסח תש״ד (1944). נסענו לשם וקברנו אותם על ההר בדרך מגרביה לקוקוב׳יסטה. כך נפל החבר הגיבור והנאמן שלי אלברט (אברהם) מיטראני, הי״ד. לא אשכח אותו לעולם.

מטרות נשגבות היו לו: ללמוד כדי לרפא חולים, אך יריות הקלגסים הנאצים ניתקו את פתיל חייו. אל יכסה אבק הזמן את זכרו [1].

✶

כקצין אספקה קיבלתי כ־20 איש תחת פיקודי ותפקידי היה לרכוש ולהשיג נשק ומזון, ולבקר בכל הכפרים, העיירות וגם הערים בסביבות ארחובה עד אתונה. לשם כך, הייתי נכנס, בא ויוצא, בכל המקומות אשר היו בהם חיילי צבא הכיבוש הגרמני, ולא פעם כשהיתה לי אפשרות, הייתי מבודד 3—4 חיילים גרמניים, בעיקר מבין אלה שהיו מפריעים או עלולים להפריע לי בעבודתי, והייתי גומר איתם את החשבון. לעיתים, היו חיילים מצבא הכיבוש פושטים על דעת עצמם על הכפרים שבסביבה כדי לגנוב תרנגולות או חפצי ערך ולאנוס נשים, ותמיד הייתי מחכה להם, מחוץ לתחום הכפרים, כדי לא לסבך את הכפריים (שהיו מפחדים, ובצדק, משריפת כפריהם ומהריגת תושביהם), ונוקם נקמתי. כך תפסתי פעם אפילו שני קצינים גרמנים, ליד קיפיסוחורי, בכביש הראשי אתונה—לאמיה. לפני המעשה הייתי מגלה להם שאני יהודי, ושזה חשבוני איתם על מה שעשו לעמנו. בשעתם האחרונה, היו תמיד אומרים שהם בכלל לא אחראים למעשים אלה. בפני המוות היו משפילים את עצמם ודבר לא נותר בהם מיהירותם הרגילה. לא רק שהיו מת־חננים, הם היו גם מראים לי תמונות ילדיהם ומבקשים שארחם עליהם (צחוק הגורל: למי הם היו מראים את זה? לי אשר גזלו ממני הורים ו־10 אחים ואחיות!). אם היו לי שהות ואפשרות הייתי קורא לאיזה איכר מן הסביבה שסבל מהם, והייתי אומר לו לגמור איתם. הם היו עושים זאת תמיד ברצון רב.

והנה מקרה שקרה בכפר ויליצ׳ה ע״י קפיסוחורי המעיד על ״אומץ ליבם״ של הגרמנים. בתוקף תפקידי ישבתי עם עוד שני אנשים משלי בבית קפה, כאשר נכנסו לשם 7 חיילים גרמנים. כרגיל היו באים בשביל תרנגולות וביצים. הם התיישבו ליד שולחן מול שולחננו. אנשים מה־מחתרת באו להגיד לי להסתלק מהמקום ולא לעשות שום דבר מפני שאחר כך יסבול כל הכפר (כל הכפריים הכירו אותי ואת אנשי). אמרתי להם, שלא ידאגו. לא עברו חמש דקות והקצין הגרמני פנה אלי ואמר שאף פעם הוא לא ראה אותי בכפר, ושאראה לו תעודת זהות. אמרתי לו: ״אין לי״. הוא קם, ניגש אלי ואמר: ״אתה פרטיזאן״. עניתי לו: ״נכון, זהו בדיוק, אני פרטיזאן״. מרוב תדהמה חזר וישב ליד החיילים שלו והתייעץ איתם ארוכות. אחר כך אמר: ״תן לי בקבוק יין, אתה רק מתלוצץ, אתה לא פרטיזאן״. עוד פעם עניתי: ״אין בקבוק יין, ואני כן פרטיזאן — ויהודי!״ הגרמני חזר למקומו ושוב לא ידע איך להגיב. אחרי התייעצות מחודשת עם אנשיו קמו כולם והתכוננו ללכת. (הם חשבו שאם אני מדבר ככה ודאי כל בית הקפה מוקף פרטיזאנים). קמתי ממקומי ואמרתי להם לשבת ולא לזוז מהמקום. ברגע הזה בא איש מחתרת ושוב הזהיר אותי לא לעשות כלום. אחרי התייעצות עם האיש אמרתי לגרמנים שהם יכולים ללכת — אבל בלי האקדחים ובלי אופנועיהם. הם התחילו להתחנן ואמרו שזה לא יתכן, מה יגידו בבסיס, וכו׳. ״ככה זה יהיה!״ אמרתי בתוקף, ואכן הם עזבו והשאירו במקום את כל האקדחים והאופנועים, וכל הזמן היו מסתכלים אחורה מחשש שמא נירה בהם. מאותו יום לא באו עוד להטריד את הכפריים.

תוך כדי עבודתי הייתי באתונה ארבע פעמים בזמן הכיבוש. הייתי הולך ברגל עם עוד ארבעה־חמישה פרטיזאנים לשם רכישת נשק ונעליים. באתונה הייתי מסתובב עם אקדח ורימון יד בכיסי. אנשי המחתרת היו מכינים לי הכל ועלי היה רק למצוא דרך להביא את הרכש ע״י רכב, למקום שהיה מצוי כ־42 ק״מ מאתונה, ומשם — על גבי חמורים.

פעמיים הייתי נאלץ להחרים משאיות של הצלב האדום, שהיו יוצאות כל בוקר להביא חלב מאיזה כפר אחרי אלבסינה. הייתי טוען את האקדחים, הרימונים וכו׳ בתוך כדי חלב ריקים, והייתי מתיישב על יד הנהג; כך הייתי מצליח לעבור בשלום בכל המחסומים של הגרמנים. אחר כך הייתי פורק את הנשק וממלא את הכדים חלב, והנהג היה ממשיך לדרכו.

בכל הפעולות שבהן השתתפתי נפצעתי פעמיים אך לא קשה.

פרק זה אינו אלא קטע מזכרונותי. חסרים בו ההתחלה והסיום. בהזדמנות אחרת אמצא אולי כוח וזמן לכתוב על מה שקרה בשלוניקי, ואיך הצליחו הגרמנים למחוק בבת אחת 98% של הקהילה המפוארת של עירנו.

יותר קשה יהיה להעלות על הכתב את פרשת "התודה" שקיבלתי מהשלטונות היוונים, בצורה של ישיבה בבית הסוהר, ופעמיים פסק דין מוות... מי שיודע מה שקרה ביוון אחר המלחמה, על מלחמת האזרחים וכו' — אולי לא יתמה על זה.

בכל אופן בהשתדלות רבים וטובים — וביניהם מר משה ששון, ממשרד החוץ — הסכימו השלטונות היווניים לשחרר את 15 היהודים הפרטיזאנים (מבין כ־35,000 פרטיזאנים כלואים), בתנאי שיעזבו את יוון; ואני שוחררתי האחרון. כולנו, ברוך ה', נמצאים עתה בישראל, בה יצאנו מהחושך והאכזבה אל האור והחיים במולדת.

דוד ציון וחבריו עונדים הטלאי הצהוב

David Sion i otros mansevos
con la cocarda amaria

1 אביו היה מורה באליאנס. אם יש לו קרובים ודאי חושבים הם שהוא נהרג במחנות השמדה, אך כדאי שידעו כי הוא מצא את מותו בקרב נגד הגרמנים.

משפט כנופיות חסון

משפטו של ויטל חסון, הידוע לשמצה, — אשר שיתף פעולה במשך המלחמה העולמית השניה עם שלטונות הכיבוש הגרמניים ביוון — התקיים בשלוניקי בין ה־2 ל־4 ביולי 1946. גזר הדין קבע עונש מוות לחסון, ולשני עוזריו הקרובים ביותר, אברהם אמסטר (המכונה בוניאן), ואגוס (יעקב) בודוריאן; מאסר עולם עם עבודת כפיה — לליאון ציון (המכונה סיפוח); חמש עשרה שנות מאסר — לז׳אק אלבאלה (שהיה נשיא הקהילה מטעם הגרמנים בשנות הכיבוש הגרמני); ושמונה שנות מאסר — לאדגאר קוניו.

מתוך הדין וחשבון הסטנוגראפי של דיוני בית המשפט היווני, שהועבר אלינו ע״י מר אינו טיאנו משלוניקי, אנו מביאים להלן את העדויות העיקריות, המוסרות על מעשיהם המתועבים של חסון ומרעיו, ובדרך אגב עולות מהן גם ידיעות כלליות על המצב, הנסיבות, היחסים, נסיונות הבריחה וכו׳ — בתקופה נוראה זו בשלוניקי.

מעדותו של אלברט סאפאן:

חסון וכנופייתו הטילו את מוראם על התושבים היהודים. כל מי שנפל לידיהם הוצא להורג, ועל כן מובן שאיש מהם אינו יכול להיות נוכח במשפט זה ולמסור את עדותו.

היהודים חששו יותר מפני חסון וכנופייתו מאשר מפני היוונים או אפילו מהגרמנים. כי היוונים בדרך כלל הסתירום ונתנו להם מחסה, והגרמנים התקשו למצאם, ואילו חסון ופמלייתו רדפו אחריהם ללא חסך מכפר לכפר.

מעדותו של יוסף מאטאלון:

ב־5 באפריל 1943 נקרא אבי להתייצב במפקדת הגיסטאפו, שם הוחזק כ־24 שעות. למחרת, הוא שוחרר לאחר שהוכה קשות, ואחרי ששילם להם סכום של חמש מאות אלף דראכמות. הוא סיפר כי בתחילה הוא נדרש להצהיר על רכושו; לאחר מכן ביקש הד״ר קורץ (רבה הראשי של יהדות שלוניקי אז) לשלם כופר בסך מיליון דראכמות, אולם אבי סירב, עמד על המקח ולבסוף הסכימה הגיסטאפו לקבל ממנו חצי מיליון... לאבי היה שותף בשם גאטניו, וחסון רצה לשאת את בתו לאישה. היא סירבה להינשא לו גם לאחר שחסון שיתף פעולה עם הגרמנים ובתוקף תפקידו חלש למעשה על חיי היהודים בעיר. כתגובה על כך, הוא איים כי יוציא להור: את אביה ושני שותפיו, ביניהם אבי. בתחילה ציווה לאסור את אביה ולגזול ממנו מאה וחמישים לירות זהב; אחר כך הכריחו את אבי למסור את שיניו התותבות וכתוצאה מכך הוא נפל למשכב. לבסוף, אילצו את משפחת גאטניו, במכות רצח, למסור את ביתם לאחיו של חסון, שהיה יד ימינו במעשי הפשע והרצח שלו. אח זה לא הסתפק ברדיפת אחיו היהודים בשלוניקי בלבד, אלא התנדב לעשות מלאכה בזויה זו גם באתונה.

אחרי שקיבל את רשות הגרמנים להרחיב את שדה פעולתו על כל שטח יוון, קרא חסון לאבי ואיים עליו, תוך כדי מהלומות, שהוא יעצור גם אותי, יטפל בי באותה הצורה וישלח את שנינו יחד לגרמניה. חסון נהג להטביע כתובת קעקע כסימן על גב קורבנותיו ואלה שסומנו כך היו מיועדים להישלח ישר לתנורי המשריפות, אפילו אם היו צעירים ובריאים.

חסון זה היה אדם חשוד עוד לפני שנעשה כלי שרת בידי הגרמנים. יש אומרים שהוא הרג אישה בהיותו בארץ ישראל ומשום כך ברח משם ליוון. עוד לפני בוא הגרמנים לשלוניקי, הוא ביקש פעמים רבות מאבי כסף לעסקים מפוקפקים, אולם אבי סירב בכל פעם להיענות לבקשתו. זוהי כנראה אחת הסיבות לשנאתו הנוראה כלפי משפחתנו וכלפי משפחת גאטניו...

בעת שהגרמנים שלחו את גאטניו ומשפחתו למחנה ההשמדה, הוציא חסון את בתו של גאטניו משורות הנשלחים, אף כי היא רצתה ללכת יחד איתם. אולם אחיו של חסון שנשא אותה לאישה בעל כורחה, השפיע על החייל הגרמני שבדק את הנשלחים וזה הירשה לו להצטרף אליה וכולם יחד נשלחו למחנה המוות. בהגיעם למחנה, עשו בו היהודים שם משפט צדק והיכו את אחיו של חסון עד שיצאה נשמתו...

[אלבאלה] שוחרר מבית הכלא ״פאבלו מלה״ בו היה עצור, תמורת הבטחתו לגרמנים להסגיר בידיהם את 50,000 יהודי שלוניקי. לשם כך הוא מונה למפקד המשטרה האורחית ולאחר מכן לנשיא הקהילה היהודית.

מעדותו של יוסף קאראסו:

אבי, אימי, אחותי ואני הסתתרנו בבית משפחת מרסי (יווני). יום אחד, גילונו הגרמנים והיכו את כולנו, כולל בני משפחת מרסי, מכות רצח. אחר כך הכניסו אותנו למכונית נהוגה בידי חסון וזה

הובילנו למחנה בארון הירש. שם הכניסונו לצינוק והילקונו בשוטים כדי שנגלה את המקום בו הסתרנו את מטבעות הזהב שלנו. הם עשו זאת לאחר שערכו בדיקה קפדנית על גופינו, היפשו בתוך סוליות נעלינו והרחיקו לכת עד כדי חיפוש במקומות האינטימיים ביותר שבגוף הנשים, מבלי לחוס על אימי הזקנה או על אחותי הצעירה. לאחר מחזה קורע לב זה, הודיעו לנו כי הדרך היחידה להינצל ממוות ביריה היא שאשתי ואחותי יתמסרו לגרמנים ולו (לחסון). יעצתי להן לבכר את המוות על הקלון, אף כי אורגיות מסוג זה היו מעשי יום יום במחנה. חסון היה בא למחנה ולוקח כל בת שמצאה חן בעיניו... לעיתים קרובות היה נוסע בחברת בנות כאלה לערי השדה כדי לגלות יהודים שהסתתרו שם.

באותו הזמן היינו במחנה 165 איש בלבד והגרמנים חיכו לבואם של יהודים נוספים על מנת למלאות קרון רכבת ולשלחו למחנות. ואכן, כאשר חזרו הצעירים שנשלחו לעבודות כפיה במחנה תבס, או מחנות אחרים בתיסאליה, נשלמה המיכסה והרכבת נשלחה למחנה בירקנאו; המגורשים המיועדים למוות הוכנסו לקרונות כסרדינים לאחר שנקשרו בשלשלאות. בני משפחותיהם של מסכנים אלה מסרו ליושבי המחנה מצרכים וחפצים עבורם. הם היו צריכים לקבלם לאחר שובם מעבודות הכפיה, אולם חסון ואנשיו החרימו חבילות אלה, מכרון וכמובן כאשר חזרו הצעירים מעבודות הכפיה, שילחום ערומים, רעבים ומשוללי כל דמות אנושית.

בהגיענו לבירקנאו — הפרידו הגרמנים בין הנשים והגברים. אלה מבין הגברים שהיו כשרים לעבודה נשלחו ברגל לעבוד ברציפים או במחסנים, והנותרים הוסעו ישר לתנורי המשריפות. רק אז נודע לי שחסון מסר לגרמנים את אשתי ואחותי.

אני היחיד מתוך תשעה בני משפחתי שנשארתי בחיים, כיוון שהחזקתי מעמד ולא נשברתי בעת עבודתי הקשה. היה עלי לשאת על גבי הערום בולי עץ גדולים, וזאת על אף מזג האוויר החורפי הקשה. בכל פעם שהיינו נאלצים, מתוך עייפות, להאיט במעט את קצב עבודתנו, היו הגרמנים מכים אותנו בפראות. אין פלא שבמשטר כזה, מארבעה עד חמישה אנשים [בקבוצה שלנו] היו נופחים נשמתם מידי יום... אנשי המשטרה האזרחית במחנה [בארון הירש] לא היו מגוייסי חובה, אלא מתנדבים שקיוו על ידי כך להינצל ממוות, ולזכות ביחס מיוחד. ואמנם, כולם נשארו בחיים וחזרו לארצם, אחדים הביאו איתם גם בנים שנולדו להם שם. אני בטוח שאם אנשי המשטרה האזרחית היו יוונים, הם היו מתייחסים אלינו בצורה אנושית יותר וכתוצאה מכך הרבה יהודים היו בורחים להרים, ניצלים ומצטרפים לאנשי המחתרת, שהחלו בפעילותם כשישה חודשים אחרי הגיענו למחנה [בארון הירש].

מעדותו של אומברטו מוראטורי:

חסון הפיל לי 17 שיניים במכות אגרוף משום שהלכתי לתחנת הרכבת להקביל את פניו של גיסי מודיאנו. לאחר מכן הוא הסגיר אותי לגרמנים, אשר הכוני בפראות אחרי שמזכיר הקונסוליה האיטלקית בעיר, נרי, אמר שאני נתין יווני ולא איטלקי.

מעדותו של ואסיל מקריאניס:

ביום מסויים, בעברי במקרה ליד מחנה המעצר בשכונה על שם בארון הירש, נתבקשתי על ידי סגן גרמני לשמור על כמה חפצים שהוחרמו אצל היהודים. זמן קצר לאחר מכן, התקרבה למקום מכונית וממנה ירדו חסון, אלבאלה ושות' וביקשו ממני למסור להם חפצים אלה. סירבתי למלא את בקשתם, היות ולא ידעתי שהם היו כלי שרת בידי הגרמנים. עוברים ושבים זרקו עליהם אבנים והבריחום. לא עברו יומיים שלושה ונעצרתי והואשמתי באופן רשמי בעלבון פומבי של הצבא הגרמני ומנהיגו היטלר, ביזיון המשמר האזרחי (משתפי הפעולה עם הגרמנים) ורשלנות בשמירה על רכוש גרמני. על האשמות אלה נענשתי ב־24 ימי מאסר בפקודה שנמסרה לי ע"י חסון בעצמו.

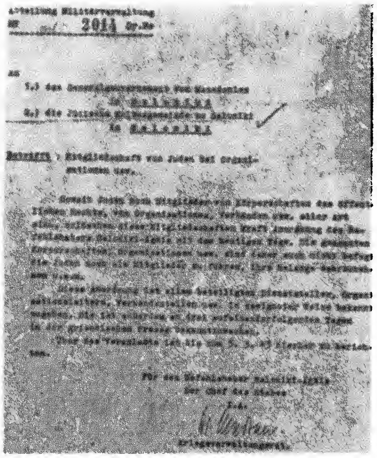
מעדותו של ד"ר אלברט מנשה:

הוחזקתי במחנה בארון הירש משום שבין העצורים היו הרבה נשים הרות ואני הייתי רופא מיילד. זוכר אני את היום בו ראיתי את חסון רושם על גבם של 17 עצורים מספר גדול על מנת שישלחו אותם ישר לתנורי המשריפות. באותו מעמד הוא צבע את פניהם של 3 אחרים בצבע אדום; אני נשארתי במחנה גם בזכות היותי מנגן בחליל; בעל כורחי המשכתי לחלל בחלילי מנגינות עליזות, כדי לבדר את הגרמנים. נאלצתי לעשות זאת [אח"כ, במחנה ההשמדה] גם כשאשתי ובתי עברו לפני בדרכן למשריפות... ביום גשום בו נשבו רוחות עזות, הן הובלו למוות, ערומות כביום היוולדן, בתוך קבוצה גדולה של כ־800 נשים צעירות ונערות. מלבדן איבדתי גם ארבע אחיות ואח.

היה צפוי לי גורל לא שונה מזה, לולא התערבותו של גרמני אחד אשר הטיח כלפי חסון: "עזוב לפחות את הרופאים".

מעדותו של יצחק סוריס:

אני נהג ומשום כך הטילו עלי להיות נהגו של חסון. בתור שכזה ניתנה לי האפשרות להיווכח בפעילותו הנפשעת. בהעמידו פנים כמבצע פקודותיהם של הגרמנים, היה עוצר בעיקר את אלה מבין היהודים שהכירם כבעלי רכוש, ותוך איומים ועינויים נוראים, היה מוציא מהם את כל אשר זהב.

2014

צו חתום ע״י מרטן המפקיע את חברותם של היהודים בקורפוראציות (איגודים מקצועיים)

Orden excluando a lo Djidios de las corporationes.

לעיתים קרובות שמעתי את זעקותיהם של מסכנים אלה וביניהם ד״ר ארירה, דריו חדאיו ומואיז בר ציון. מעשיו הנוראים זיעזעו אותי עד כדי כך שהחלטתי יום אחד לקלקל במתכון את המעצורים של המכונית על מנת שזו תתהפך ותגרום למותו של תליין זה. לדאבוני, יהודי בשם סם ראובן, החי עתה באתונה, הלשין עלי, ומסר על תכניתי לחסון. זה, שמני במעצר ואת אשתי ו־3 ילדי שלח למחנות ההשמדה ; כדי לזכור אותם תמיד, ציירתי את דמויותיהם על כפות ידי...

מעדותו של מואיז בנבנישתי:

יום אחד בא אלי חסון וביקשני להילוות אליו. הוא הובילני אל מרטן אשר ביקש ממני, כסוחר רהיטים, להכין עבורו מערכת שלימה של רהיטים לחדר שינה וכן רהיטים אחרים. ביקשתי שהות של 8 ימים כדי לבצע את ההזמנה. בתום מועד זה, הם החרימו את כל הרהיטים שהיו בחנותי וכן את כל הכסף שהיה ברשותי. אחרי זאת גורשתי יחד עם כל משפחתי למחנות בפולין. כל בני משפחתי הומתו במחנות אלה, ורק אני ניצלתי בזכות היותי נגר ומייצר רהיטים.

מעדותו של סאלבאטור קוניו:

כיוון שידעתי גרמנית, הועסקתי כמתורגמן. גורשתי יחד עם משפחתי בתוך משלוח של כ־2500 איש, מתוכם נבחרו כ־400 לעבודות שונות. מכל המשלוח הזה נשארנו בחיים רק 70—80 איש. יכול אני לאמר שסיבלם של אלה שנשארו בחיים היה גדול יותר מאלה שהומתו, כיוון שאלה האחרונים לא ידעו את הצפוי להם. בכניסה לתאי הגזים היי שלטים ועליהם כתוב ״אהוב את הניקיון״. בראותם שלטים אלה, סברו המוצאים להורג שהם נכנסים לבתי מרחץ מודרניים ולא העלו על דעתם שתוך כדי רחיצה, היו הגרמנים מזרימים לשם את הגאזים המחניקים. לעומתם, אנו שידענו את המתרחש — סבלנו יותר מהם...

זוכר אני יהודי בשם דויקו, מייצר החלב״ה, אשר מרוב סבל איבד את שליטתו על עצביו, התנפל על השומר הגרמני ונשכו. כתגובה על כך, הרג אותו הגרמני במכות אגרוף ובעיטות מגפיו, בלי שום היסוסים. כמתורגמן וכחייס היו לי אפשרויות לבוא במגע עם כל העצורים החדשים שהיו מובאים למחנה. לאחר שראיתי במו עיני את אשר קרה לדויקו הנ״ל, יעצתי להם להישמע להוראות ולהיות צייתנים... היתה לי ההזדמנות לשוחח גם עם דוד מאסאלון, ניקו אנג׳ל וחיים אנג׳ל (תעשיין חוטים). שלושתם אמרו לי, שהיתה להם האפשרות להציל את נפשם, אולם חסון וכנופייתו מנעו בעדם וזאת באמצעיהם הרגילים : שקרים, איומים וכו׳... פה אחד הם האשימו את הרוצחים הנ״ל בשואה הנוראה שפקדה את יהודי יוון.

לא הכרתי את חסון לפני כן, אולם בהיותי במחנה נודע לי שזה היה אדם מהעולם התחתון ושביצע רצח עוד בהיותו בארץ ישראל.

כידוע, היו לגרמנים סוגים שונים של מחנות. בירקנאו ואושוויץ היו מחנות להשמדה בלבד. מחנה ברגן בלזן, היה גם מחנה ריכוז ובו היו 16 ביתני מגורים, זה היה המחנה הטוב שביניהם. הוא היה מיועד ליהודים שעוד היה להם ״ערך״ כל שהוא, כתחליף לשבויים גרמנים או כתמורה לכופר בדולרים. אלה שהזכרנו היו מוצאים להורג מייד לאחר שהוציאו מהם את המסמכים להחרמת רכושם. כך קרה לתעשיין, שהגרמנים דרשו ממנו את חתימתו כדי לאפשר העברת בית החרושת שלו לבעלותם. מובן שמייד עם קבלת חתימתו הוא הוצא להורג.

להיטותו של חסון לעזור במלאכת ההשמדה היתה גדולה עד כדי כך שהיה מגלה ומוסר לגרמנים יהודים שהסתתרו ולא היו ידועים לגרמנים כלל.

מעדותו של אמיל נרי, מתורגמן בקונסוליה האיטלקית:

כשחסון ראה כי קיצו קרוב, הוא פנה לקונסול בבקשה להקל עליו את בריחתו לאלבניה. הקונסול נעתר לבקשתו, אולם היתנה את הדבר בשיחרור 34 נתינים איטלקיים לשעבר שהיו עצורים במחנה ; אחדים ניצלו, אחרים — לא. הקונסול תיכנן את בריחתו של חסון כך שמייד עם היכנסו לאלבניה הוא ייתפס על ידי אנשיו. ואמנם כך היה — מייד עם הגיעו לשם, הוא נתפס והוחזק ימים מספר בכלא.

מעדותו של סלומון מאיסה:

בתור רופא, גוייסתי לשירות הקהילה כדי לטפל בחולים במחנה בארון הירש. בית הסוהר במחנה נמצא מתחת למרפאה בה עבדתי. בלילות כשטיפלתי בפצועים שהובאו למרפאה — שמעתי את זעקותיהם של עצורים בעת שחסון ואנשי כנופייתו עינו אותם. שמעתי את צעקותיו של חסון בפנותו אל העצורים : ״איפה הסתרת את כספך ?, באיזה מקום התחבאת ? מי עזר לך בזה ?״. לשם הובאו לעיתים גם לא יהודים — אולם הם שוחררו לאחר מכן. בעצמי מילאתי וחתמתי על תעודות פטירה של 6 יהודים שהוצאו להורג, משום שניסו לברוח.

מעדותו של יוסף אמאריו:

חסון סייע בהשמדת היהודים. ראיתיו מכה באכזריות את בן דודי. במכותיו קרע לו את שפתיו ואחר כך הוביל אותו אל ד״ר אלאלוף כדי לעשות לו תפרים.

מעדותו של לוי אלאלוף:

ראיתי במו עיני בעת שדחפו את פרחיה והטיחו את ראשו בקיר במכות אגרוף. הייתי עד ראייה כשעשו זאת גם לדויקו ארדיטי. כשהביאו את ארדיטי לבית מרקחת לחבוש את פצעיו, אמר הרוקח שלדעתו הוא לא יחיה זמן רב. ובאמת כך היה, ארדיטי נפח נשמתו כשהוכנס לרכבת. ראיתי גם כשעינו נשים ערומות. הייתי נוכח גם במספר מקרים כשחסון היה נכנס בלילות במפתיע לדירות של יהודים וחוטף נערות צעירות. אחת מאהובותיו של חסון סיפרה לי שהוא הרעיל את שרל קואינקה, שהיה סוחר במצרכי מזון.

הייתי עד ראיה, יחד עם יהודים אחרים שזומנו במיוחד בעת שחסון הוציא להורג שלושה צעירים, עליהם הלשין משיט סירתו של חסון. אחרי הרצח הודיעו לנו ברם־קול שגורל כל יהודי המסתתר יהיה כגורל צעירים אלה.

מעדותו של שלמה שאלתיאל:

נמלטתי לאתונה בעזרתם של אוואנגילוס ומריה האג׳י יעקובו. לאחר שנודע הדבר לחסון, הם נעצרו והוחזקו במאסר במשך שישה חודשים. אבי, מצידו, השתדל בכל מאודו לזרז את נסיעתו לפולין וזאת כדי לא לגלות את מקום מחבואם של בניו. בגלל זה עינהו חסון, מדי יום ביומו בהטיחו כלפיו: ״אין דבר, אנו נגלה אותם במוקדם או במאוחר והם יישלחו לאותו המקום אליו אתה נוסע״.

מעדותו של יוסף גאטניו:

גורשתי לפולין יחד עם כל משפחתי. נשארתי בחיים וחזרתי לבדי משם, הודות לעובדה שידעתי לנגן.

משפחת חסון היתה קרובה למשפחתנו. דינו חסון אהב את אחותי שריקה והוא ביקש את ידה רשמית בשנת 1940; זאת על אף השנאה שרחשה משפחתו למשפחתנו, מתוך קנאה על שאבי, שהיה בזמנו שוליה לאביו החייט, הפך להיות סוחר גדול. מובן, איפוא, שמשפחתי סירבה להיענות לבקשתו. נוסף על כך, אחותי עמדה להינשא לבעל נתינות ספרדית ובצורה כזו חשבה להינצל מאימת הגזירות שניתכו על היהודים נתיני יוון.

סירוב זה מצידנו הביא ללחצים ואיומים מצד חסון ובסופו של דבר למעצרו של אבי. כשעובדה זו בלבד לא הואילה לרכך את עמדתו של אבי, הוא עונה קשות ותוך כדי כך הצליחו גם להוציא ממנו בכוח את 150 לירות הזהב שהיו ברשותו. לאחר כל זאת, התערב אלבאלה בדבר וסיפר כאילו הגיסטאפו ציווה על אחותי להינשא לחסון. ואמנם לאחר שישה ימים נערך טקס הנישואין. מובן שבנסיבות כאלה, הורע מצב בריאותה של אחותי מיום ליום ועד שהגיעה למחנה ההשמדה, היתה כבר צל אדם. ביום הגירוש, ביקש דינו חסון, שאחותי תישאר איתו בשלוניקי, אולם כיוון שהיא עמדה על דעתה לנסוע יחד עם כל משפחתנו, הצטרף גם הוא ממש ברגע האחרון. היהודים במחנה שידעו על מעשיו של דינו זה, הכוהו מכות רצח מידי יום ביומו והוא נפטר זמן קצר לאחר שנכלל בקבוצת צעירים שהגרמנים הועידו למטרות ניסויים. אבי ואחותי, לפני שהובלו למשריפות, השביעוני, במידה ואשאר בחיים, לנקום את נקמת דמם השפוך.

מעדותו של אנאסטאסיוס מארטיס:

ביום ראשון של חודש יוני 1943 — עצרו אותי הגרמנים והובילוני לבית הסוהר ״פאבלו־מלה״; הם האשימו אותי במתן עזרה ליהודים. ואכן עזרתי למשפחת קאראסו שמנתה עשר נפשות ואיפשרתי להם להסתתר ב״חרילאוס״. בעת שהעבירוני מבית הסוהר למשרדי הגיסטאפו ברחוב וליסריאו, הספקתי לבקש מקרוב משפחה שלי להודיע לבני משפחת קאראסו לצאת ממקום מחבואם ולברוח. הם עינוני קשות במשך 24 שעות רצופות ומאחר ונוכחתי לדעת שהם יודעים בדיוק למי עזרתי, הודיתי שהם מסתתרים בחרילאוס. שיערתי שבינתיים הם קיבלו את הודעתי והספיקו לברוח, ואכן כך היה. חסון ואנשיו לא מצאו איש במקום המחבוא, אולם הם המשיכו בחיפושיהם ולאחר זמן קצר הם מצאו את הנמלטים בבית אחר. הם הובלו לאותו בית סוהר בו הייתי כלוא וחסון היכה אותי שוב מכות נמרצות בפני בני משפחת קאראסו. לאחר מכן, הובילו את כולנו למחנה הירש, שם ציוו עלינו להתפשט ושוב היכונו כבתחילה. גם אשתי ואימי הובאו למחנה וגם הן נצטוו להתפשט וחסון ואנשיו חיטטו בגופן, אפילו בחלקים האינטימיים ביותר וזאת כדי למצוא כסף מוסתר; עלי להוסיף שחסון ניסה, בהיותם בדרכם למחנה, להביא את אשתי לחדרו — למטרות מובנות... למחרת המקרה הזה, שוחררתי ונסעתי יחד עם אשתי לפוליגרו. מספר ימים אחרי זה כשישבתי בבית קפה, ראיתי מכונית מתקרבת ובה חסון, ״טיפוז״, וחבורת גרמנים — מיד ברחתי דרך הדלת האחורית כי חשבתי שהם רודפים אחרי מחדש. טעיתי. כפי שנודע לי אחר כך, הם המשיכו בדרכם לרקינו ברדיפתם אחרי האחים קונסטנטיני, שלא היו אלא האחים אפיאס. ואכן הם נתפסו על ידי חסון וחבורתו ומאז נעלמו עקבותיהם.

במקרים דומים, היו הגרמנים נוהגים להתחיל להלקות את קרבנותיהם בשוטים ואחר כך היו מעבירים את סיום המלאכה לחסון ופמלייתו. ההלקאה נמשכה כרגיל משלוש עד ארבע שעות וחלקם של הגרמנים בה היה כ־10 דקות, כך שלוא רצה חסון יכול היה להפסיקה, אולם כוונתו היתה לגרום להשמדת כל היהודים ואחר כך להשתלט על כל רכושם.

מעדותו של שלמה אלאלוף:

תפקידי היה להביא לחם במשאית למחנה הירש. פריקת הלחם נמשכה כמחצית השעה מידי יום וכך היתה ניתנת לי הזדמנות לראות את המתרחש במחנה. בדרך כלל, נהג חסון בשעה זו לתת הוראות לסוחרים יהודיים לטאטא את המחנה. אולם יום אחד שמעתיו צועק: "איפוא שמרת את כספך"? וקרבנו עונה לו בקול חלוש: "אין לי כסף, אין לי כסף". לאחר מכן נודע לי שהמדובר היה בסוחר ירקות אשר חסון ביקש ממנו את כספו תוך מכות רצח. לא עברו ימים מעטים וסוחר זה איבד עצמו לדעת בתער גילוח. כל מה שחסון ידע לאמר אחרי מקרה זה היה, "הטיפש איבד עצמו לדעת". לפני ששימשתי כמוביל לחם, נקראתי לשרת במשמר האזרחי, אולם בהיותי קצין מילואים — סירבתי.

כשלא יכולתי יותר לשאת את מוראות ה"גיטו", החלטתי לברוח. קצין משטרה יווני שהכרתי מסר לי מדי שוטר וליווני עד לתחנת הרכבת. משנודע לחסון שברחתי שלח שניים מאנשי המשמר האזרחי לביתי; שם הם עצרו את אחיי אשר לאחר מכן גורשו למחנות ההשמדה. אין לי ספק שחסון גרם [גם] נזק לענין הלאומי [היווני] ושל בעלות הברית, כי לולא עשה את מלאכתו השפלה בהתלהבות ובקנאות כה גדולה — אין ספק שהגרמנים היו זקוקים לכוחות גדולים יותר כדי לבצע את תכניותיהם.

מעדותו של אוואנגילוס חאג'י יעקובו:

נתפסתי על ידי חסון היות ועזרתי לבני משפחות גאטניו ומאטאלון לברוח. הוא הובילני למטה הגיסטאפו ושם רצו להכריחני לגלות להם, תוך מהלומות אגרופים ובעיטות, את שמותיהם של האנשים שעזרתי לבריחתם. אמרתי להם שאיני יודע את שמותיהם. אולם הוספתי ששותפי לפעולה מברידס בוודאי מכיר אותם. מסרתי את שמו של חברי מכיוון שידעתי שגם הוא כבר ברח בינתיים לאתונה ונמצא מחוץ לטווח השגתם של פושעים אלה. על זאת נענשתי ב־6 חודשי מאסר אשר גרמו לי סבל רב.

מעדותו של דוד ביטרן:

ב־4 או 5 באפריל 1943 נתפסתי על ידי חסון והובלתי לגיטו. בדרכנו לשם, כשנמצאני מול המוסד לחולי רוח, ראיתי שלושה אנשים מובילים שלושה ארונות מתים. לפתע ראיתי אישה — היתה זו גברת אפיאס — נופלת על ברכיה לפני חסון, אשר בידו האחת החזיק שוט ובשניה אקדח, ומבקשת ממנו להוציאה להורג ולחוס על שלושת בניה. חסון לא שעה לדבריה, דחף את שלושת בניה לתוך שער המוסד הנ"ל ותוך כמה דקות הרגם ביריות, זה אחר זה.

שלושת בני אפיאס אלה נתפסו בעת שניסו לברוח, וחסון עשה כל אשר ביכולתו כדי שהוצאתם להורג תיוודע ברבים ועל ידי כך ייתרעו אחרים מלתכנן בריחות.

כן ידוע לי שמרק סיפק בנות לחסון. יום אחד הוא הביא לו שתי צעירות — אשר האחת מהן היתה ארוסתו של בן דודי. חסון אנס אותן ומייד אחר כך נתן הוראות מתאימות והן גורשו ישר למשריפות. אז נשבעתי, וכן עשו אחרים, שבמקרה ונחזור חיים מהגהינם, נעשה הכל כדי שחסון יקבל את העונש המגיע לו על מעשיו הנפשעים.

מעדותו של אדוארד קמחי:

חסון הרג את אימי בתוך הרכבת, בפני, בבעיטות בבטנה. נאלצתי לנסוע עם גוויתה עד יוגוסלביה. כשהגענו לשם, הובלתיה במו ידי לקרון האחרון (שהיה מיועד לנפטרים בדרך).

מעדותו של מנחם סטרומסה:

שישה מאנשי המשמר האזרחי הגיעו לוריה. הם אספו את כל יהודי העיר בבית הכנסת ושם התנפלו עליהם במכות רצח ושדדו מהם את כספם. הם לא חסו אפילו על פצוע, גיבור מלחמת 1940, ששתי רגליו נקטעו. הגרמנים לא התערבו כלל בנעשה.

מעדותו של סאם נחמיאס:

מלאכת ההשמדה היתה מורכבת משני שלבים: התכנון שהיה מבוצע בידי הגרמנים, וההוצאה לפועל שהיתה נתונה בידי הנאשמים. גם היוונים היו מבצעים הוראות הגרמנים, אולם הם עשו זאת באיטיות וללא התלהבות, מה שאין כן בקשר לחסון וכנופייתו. קנאותם וזריזותם בביצוע מלאכת ההשמדה — הם שהביאו להצלחתה הכמעט מושלמת.

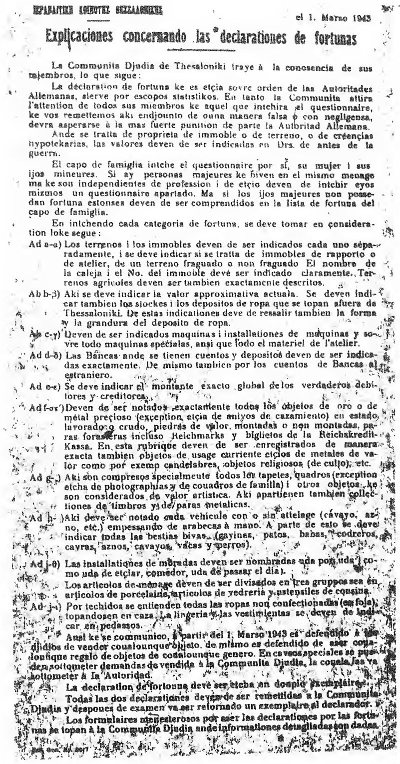
מעדותו של ליאון מלאך:

חסון וכנופייתו נסעו לאתונה, פלורינה, וריה וכו' במטרה לגלות יהודים שהסתתרו ומצאו שם מקלט, כדי לשלוח גם אותם למחנות ההשמדה. לדאבוננו. הם הצליחו במלאכתם, אם כי באופן חלקי, ושלחו יהודים רבים [גם משם] למחנות המוות. אין ספק כי לולא פעילותם השטנית — היו יהודים אלה ניצולים ונשארים בחיים.

מעדותו של דוד קידר:

ב־31 במאי 1943 נעצרתי על ידי חסון וכנופייתו, על אף היותי נתין מצרי. על ידי לינוי אשתי

יבני בפני, הכריחוני לגלות להם שמסרתי את כספי בסך 17 מיליון דראכמות ו־5000 דולר לגב׳ קפלוני — לשמירה. מיד הם נסעו לביתה של גברת זו, חטפו ממנה את הכסף וכן תכשיטים אחרים שמסרנו לה. אחרי זה הושמתי במאסר בגיטו, יחד עם אנגלי אחד ויווני. כל אותו לילה התעלל בנו חסון שהיה בא לתאנו במיוחד, תוך הפסקות קצרות. כשנשלחתי למחנות ההשמדה — הכניסו אותי בקרון מיוחד ולא בקרון הרגיל, שהיה מיועד לאלה שנשלחו ישר למשריפות. באלה האחרונים התעללו במשך כל הנסיעה. אחד המסכנים האלה בשם אמיר, נפח נשמתו מרוב עינויים, עוד לפני שהגענו לווינה, וגווייתו הועברה לקרון המיוחד למקרים כאלה. בהיותי נתין זר, אני בטוח שהגרמנים היו עוזבים אותי לנפשי; אולם אכזריותם של חסון וכנופייתו גרמו לכך שגם גורלי היה דומה לגורל יתר היהודים. מטרת חסון ואנשיו היתה לא להשאיר בחיים אפילו יהודי אחד.

ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

el 1. Marso 1943

Explicaciones concernando las declarationes de fortunas

La Communita Djudia de Thesaloniki traye à la conosencia de sus miembros, lo que sigue:

La déclaration de fortuna ke es etçia sovre orden de las Autoritades Allemanas, sierve por escopos statistikos. En tanto la Communita attira l'attention de todos sus miembros ke aquel que intchira el questionnaire, ke vos remettemos akı endjounto de ouna manera falsa ó con negligensa, devra asperarse à la mas fuerte punition de parte la Autoritad Allemana.

Ande se tratta de proprieta de immoble o de terreno, o de créençias hypotekarias, las valores deven de ser indicadas en Drs. de antes de la guerra.

El capo de famiglia intche el questionnaire por si, su mujer i sus ijos mineures. Si ay personas majeures ke biven en el mismo menage ma ke son independientes de profession i de etçio deven de intchir eyos mizmos un questionnaire apartado. Ma si los ijos majeures non possedan fortuna estonses deven de ser comprendidos en la lista de fortuna del capo de famiglia.

En intchendo cada categoria de fortuna, se deve tomar en çonsideration loke segue:

Ad a-α) Los terrenos i los immobles deven de ser indicados cada uno séparadamente, i se deve indicar si se tratta de immobles de rapporto o de atelier, de un terreno fraguado o non fraguado El nombre de la caleja i el No. del immoble devé ser indicado claramente. Terrenos agricoles deven ser tambien exactamente descritos.

Ab b-β) Aki se deve indicar la valor approximativa actuala. Se deven indicar tambien los stockes i los depositos de ropa que se topan afuera de Thessaloniki. De estas indicationes deve de ressalir tambien la forma y la grandura del deposito de ropa.

Ad c-γ) Deven de ser indicados maquinas i installationes de maquinas y sovre todo maquinas spécialas, ansi que todo el materiel de l'atelier.

Ad d-δ) Las Bancas ande se tienen cuentos y depositos deven de ser indicadas exactamente. De mismo tambien por los cuentos de Bancas al estraniero.

Ad e-ε) Se deve indicar el montante exacto global de los verdaderos debitores y creditores.

Ad f-στ) Deven de ser notados exactamente todos los objetos de oro o de metal preçioso (exception etçia de aniyos de cazamiento) en estado lavorado o crudo, piedras de valor, montadas o non montadas, paras forasteras incluso Reichmarks y biglietos de la Reichskredit-Kassa. En esta rubrique deven de ser enregistrados de manera exacta tambien objetos de usage curriente etçios de metales de valor como por exemp candelabres, objetos religiosos (de culto), etc.

Ad g-) Aki son compresos specialmente todos los tapetes, quadros (exception etcha de photographias y de couadros de familla) i otros objetos ke son considerados de valor artistica. Aki apartienen tambien collectiones de timbros y de paras metalicas.

Ad h-) Aki deve ser notado cada vehicule con o sin attelage (cavayo, azno, etc.) empessando de arabecas à mano. A parte de esto se deve indicar todas las bestias bivas (gayinas, patos, babas, codreros, cavras, aznos, cavayos, vacas y perros).

Ad j-θ) Las installationes de moradas deven ser nombradas uda por uda (como uda de etçiar, comedor, uda de passar el dia).

Los articolos de menage deven de ser divisados en tres gruppos sea en articolos de porcelaine, articolos de vedreria y utensiles de cousina.

Ad j-ι) Por techidos se entienden todas las ropas non confectionadas (en foja), topandosen en caza. La lingeria y las vestimientas se deven de indicar en pedassos.

Ansi ke se communico, à partir del 1. Marso 1943 es defendido à los djidios de vender coualounque objeto, de mismo es defendido de aser coualounque regalo de objetos de coualounque genero. En casos speciales se pueden sottometer demandas de vendida à la Communita Djudia, la couala las va sottometer à la Autoridad.

La declaration de fortouna devé ser etcha en dosplo exemplaire.

Todas las dos declarationes deven de ser remettidas a la Communita Djudia y despoues de examen va ser retornado un exemplaire al declarador.

Los formulaires menesterosos por aser las declarationes por las fortunas se topan à la Communita Djudia ande informationes detagliadas son dadas.

הסברים באספאניולית בקשר לדרישת הצהרות הון מצד הגרמנים

מעדותו של רפאל כהן:

בפקודת הגרמנים — הופרדו נכי המלחמה. הייתי נציגם של הנכים ובתור שכזה, פניתי, בתיאום עם נכי המלחמה היווניים שתמכו בנו, אל המיטרופוליט וכן אל השלטונות היווניים, שישתדלו למעננו, כדי שלא נגורש על ידי הגרמנים. לדאבוני, השתדלויותינו לא הועילו וגם הנכים הוכנסו למחנה הירש. יום אחד, באתי לשם על מנת לאסוף את פנקסיהם — 83 במספר — כדי לקבל עבורם את הפנסיה המגיעה להם; אולם חסון לא הרשה לי לעשות זאת באמרו שהכסף אינו נחוץ להם יותר. גרוע מזה, הוא עצר גם אותי ולא הרשה לי לעזוב את המחנה. שכחתי לספר שלפני שנכנסתי למחנה, עשיתי את כל ההכנות כדי להימלט לאתונה ומשפחתי חיכתה רק לשובי כדי לברוח יחד איתי. הייתי נבוך וחיפשתי דרכים כדי לצאת משם ויהי מה. לאשרי, ראיתי באותו רגע, נער שהוביל עגלה (הוא הודיע לי שעליו להוביל שמיכות). הסברתי לו בקצרה את מצבי והוא הסכים להוציאני מהמחנה בעגלתו, מוסתר מתחת לשמיכות. התעטפתי בשמיכות וקפצתי מהחלון ישר על העגלה ובצורה כזאת יצאתי מהמחנה. חזרתי הביתה, נתתי הוראות לבני משפחתי כיצד להימלט וכל אחד מאיתנו נס לגורלו. הצלחתי לברוח ולהגיע לאתונה, שם הוסתרתי בבית החולים הצבאי השלישי על ידי הרופא הראשי גיאנרוס. שהיתי בבית החולים כשנתיים וחצי, ושיניתי את שמי לניקולס פיליפו. בכל פעם שהגרמנים היו באים לערוך ביקורת, הייתי מסתתר בחדר המתים...

שכחתי לספר על מה שראו עיני לפני שנמלטתי מהגיטו. יום אחד נכנסתי למשרדו של חסון כדי לקבל רשיון יציאה כפי שהייתי רגיל, ולתדהמתי ראיתי שני חדרי שינה מרוהטים בפאר ועל המיטות שרועים חסון ואלבאלה. הם הסתכלו בהנאה על שלוש עלמות יפות להפליא שהיו נאלצות לרקוד לפניהם ריקודי בטן סוערים. כך בילו בנעימים שני סאדיסטים אלה — כשבאותו הזמן הם עצמם הסגירו למוות כ־50,000 מבני עמם. בהרגישם בנוכחותי, החלו לרדוף אחרי וגירשוני בבעיטות בכל חלקי גופי, ולא שמו לב לסמל נכי המלחמה ובו צורת הדגל היווני, שנשאתי על חזי...

נמסר לי על ידי נכה אחר כי כשהועלו הנכים לקרונות רכבת הגירוש, פירק חסון מעליהם את איבריהם התותבים, דחפם לתוך הקרונות וצעק לעברם: ״קדימה הנכים — עתה אין לכם צורך באיברים אלה״. בהגיעם לבירקנאו, הם נשלחו מיד למשריפות. כך עלה גם בגורלן של שלוש הצעירות עליהן דיברנו למעלה, אשר שמותיהן היו: ללה אליקי, אלקלעי, ואמיר; הראשונה היתה בת ארבע עשרה שנה בסך הכל.

מעדותו של מבורך:

יום אחד, לפני שעמדתי להיכנס, ראיתי את חסון וכנופייתו נכנסים לביתי. שכנה יוונית שיכנעה אותי לא להיכנס לדירתי, והיא נתנה לי מחסה בביתה, משם ראיתי את כל הנעשה בדירתי. בתחילה היכו בפראות את דודתי כדי להכריחה למסור את תכשיטיה וגם כדי להפחיד את האחרים. אחר כך היכו את אחותי, שהיתה בחודש השמיני להריונה, ולבסוף גם את אבי הזקן בן השבעים. לא יכולתי לשלוט ברוחי יותר ורציתי להתפרץ לעבר ביתי, אולם השכנה היוונית מנעה בעדי מלעשות זאת. אחרי זאת הם הביאו עגלות, עליהן הטעינו כל מה שהיה בדירה. וכמובן שגם את התכשיטים לקחו איתם ולאחר מכן מכרום. לבסוף שלחו את משפחתי לגיטו. כך חוסלו ביתי ומשפחתי.

מעדותו של מיכאל עשהאל:

הייתי מוסיקאי ויחד עם שלושה אחרים, היינו נאלצים לבדר ״אדונים״ אלה, בעת שהיו עסוקים באונס ילדות או בסימון עצורים כדי להועידם ישר למשריפות.

הבאנו מתוך עדויות התביעה. עדי סניגוריה כמעט ולא היו. אלה שהופיעו ניסו לשווא להצביע על סיבות מקילות, כגון רצון הנאשמים להציל את עורם, טיפשות, ביצוע הוראות וכו׳. רובם העידו לטובת הנאשם קוניו.

אחרי זאת ניתנה רשות הדיבור לנאשמים עצמם, אולם נימוקיהם לא עשו כל רושם, לא על השופטים ולא על קהל השומעים. מעשיהם הנוראים לא ניתנו להצדקה. הסניגוריה ביקשה רחמים על הנאשמים; השופטים יצאו להתייעצות ולבסוף הוציאו את פסקי הדין שהזכרנו למעלה.

משפט פושע המלחמה מאקס מרטן ¹

א. עדויות מטעם התביעה

הנגרל ארגירופולוס, תיאר בעדותו בצורה ברורה ומשכנעת את הסבל והעינויים שהיו מנת חלקם של היהודים בהוסיפו שלמרטן היו סמכויות נרחבות. הוא דחה את טענתו כאילו רק ביצע פקודות. כשהסניגוריה העירה כי לו היה מרטן נוטש את תפקידו, היה עולה לו הדבר בחייו — ענה העד כי אם הנאשם היה אדם הגון היה עליו לסכן את חייו ולא לבצע את מעשי הזוועה שביצע.

הגוטריון תומאס קונסטאנטינידס, שניסח מספר חוזי שכירות עבור יוונים מקורבים לשלטון הגרמני, ובין היתר את חוזה השכירות של הקולנוע "סגורה" (יהודי בשם זה שאולץ לחתום בעל כורחו) אמר, שמרטן היה בא כוחה של המפלגה הנאצית ובתור שכזה היה בעל השפעה גדולה וסמכות להכריע בין שיעבוד לחירות.

אברהם פ׳ראנסס, חבר הוועדה לאיסוף 25,000 לירות זהב, כתמורה לעבודת הכפיה שהוטלה על היהודים, תיאר בפרוטרוט בפני בית המשפט את מהלכן של שתי הישיבות שקויימו בעניין זה בהשתתפותו של מרטן.

ד״ר שונברג סיפר, שמרטן הכריחו להיפרד מאשתו שהיתה בעלת נתינות צרפתית, כדי לאלצו להישאר לבדו בגיטו.

הסוחר חיים אלב׳ו מסר, שראה במו עיניו את מרטן משגיח על קבוצת גרמנים שעינו יהודים ביום המר והנמהר בו רוכזו היהודים ב"כיכר החירות" בשלוניקי.

האלמנה אלב׳ירה אשת סאם בן נחמיאס סיפרה על המשא ומתן בין בעלה המנוח וחתנו דריו אסיאו מצד אחד לבין מרטן ופפנאום מצד שני — לקביעת גובה התשלום, להצלתם כביכול.

סוחר הרהיטים נתן אמר כי ראה במו עיניו עת הישקו שני יהודים רעל כדי ל"בחון" איזה גזע עמיד יותר בפני רעלים.

סגורה, בעליו של הקולנוע בשם זה, תיאר את הצורה בה הכריחו אותו להעביר את הקולנוע שלו לאנשי חסדו של מרטן.

סיורים, שהיה ממונה על בתי הקברות, מסר על חפירת בורות בהם הוטמנו גופותיהם של יהודים רבים אשר יצאה נשמתם לאחר עינויים נוראים.

מריו מיכאל, נשיאה של קהילת שלוניקי, סיפר על ההתרחשויות מאז יולי 1942 והטיל את כל האחריות למעשים הנוראים על מרטן. כהוכחה לדבריו הוא הביא כדוגמה את מה שקרה בזאנטי וגם בוולו, שם אירגוני הביצוע הנאציים לא היו כה פעילים וכתוצאה מכך, ניצלו היהודים.

אינו סיאנו, סיפר על שדידת חנות כלי הברזל שלו וכן על תשלום כופר בסך 100 לירות זהב לאנשי מרטן כדי שישחררו את אחיו.

אליא דורוס, שהיה אז מנהל המחלקה לניהול הרכוש היהודי המוחרם, סיפר על שוד חנויותיהם של היהודים על ידי כנופיותיהם של חסון, מאייסנר, פפנאום ובראשם מרטן. הוא ניסה להביא דברים מקילים לטובתו של מרטן, אולם נאמר לו שדבריו אלה מנוגדים לדבריו בעדותו הקודמת.

בשלב זה הקריאו את עדותו הראשונה של אליא דורוס הנ״ל בפני השופט המחוזי, בה הביא ראיות לרעת הנאשם ; התובע המלכותי שאל אותו מתי היו דבריו אמיתיים — כשהעיד לרעת הנאשם או עתה כשעדותו היא לטובת הנאשם. היות ולא היתה בפיו תשובה מניחה את הדעת, ציווה בית המשפט על מעצרו בו במקום באשמת עדות שקר.

ב. עדויות ההגנה

אלכסנדרופולוס, התובע בבית הדין לערעורים בזמן הכיבוש הגרמני, מסר בעדותו כי הוא לא הכיר את מרטן משום שלא היה לו כל מגע איתו, אולם אישר שבוצעו הוצאות להורג של אנשים בלי פסק דין של בית המשפט. הוא מסר פרטים גם על שדידת חנויות של יהודים.

סימונידס, שהיה מושלה הכללי של מאקידוניה בזמן הכיבוש, כה הירבה להעיד לטובת הנאשם עד כי היה צורך לתת לו ליווי של שוטרים בזמן שיצא מבית המשפט, על מנת להגן עליו מפני זעמו של הציבור.

בשלב זה קרא התובע המלכותי בפני בית המשפט את מכתבו של קצין לשעבר בצבא הגרמני שהיה נספח לשגרירות היוונית בווינה. מכתב זה הכיל חומר חשוב של הנאשם ; קצין זה, בשם סיקויסט, מציין במכתבו שאחרי המלחמה התגורר מרטן בבית חותנו בקירצהוף וכי הוא מכירו היטב. לדבריו — מסר מרטן לחותנתו מריה אייזנר, קופסה סגורה במפתח וביקשה לשמור עליה היטב. לאחר שנים, כשחותנתו החזירה את הקופסה למרטן, היא ביקשתהו להראות לה את תוכנה. מרטן פתח אותה בפניה והיא ראתה שהיתה מליאה טבעות יקרות, יהלומים, תכשיטים וכו׳. "ברי לי שאלה לא היו תכשיטים משפחתיים של מרטן אלא הם נשדדו מתושבי יוון. אני יודע גם שמרטן בנה לו וילה מפוארת מאד. אני מוכן לאמת בשבועה את מה שאני כותב, משום שאני משוכנע שאוצר זה נשדד מהיוונים".

בעת הקראת מכתב זה, הביעו פניו של הנאשם מבוכה רבה. הסניג:וריה ביקשה להזמין את כותב המכתב כדי שיעמוד בחקירה, אולם בית המשפט דחה בקשה זו.

הגנרל הגרמני בדימוס א נ ג ל אמר בעדותו, בין היתר, שהיטלר לא היה מעוניין ביוון כפי שהיה מעוניין בפולין; וכי היו אלה אנשי ה־ס.ס. אשר יזמו וביצעו תכניות יוצאות דופן. דברים דומים אמר עוד בתחילת נובמבר 1941, בהיותו במטה המפקדה בפרוסיה המזרחית, בה היו נוכחים היטלר, גיאוסט, הימלר, היינריך, שני מושלים מטעם ה־ס.ס. ונושא כליו של היטלר, גנרל סמוד. באותו מעמד, התייחס הימלר לבעיית היהודים ברוסיה וביתר המדינות הכבושות והציע כפיתרון את העברת היהודים למחנות ריכוז; בהקשר זה הוא הזכיר גם את היהודים בשלוניקי ובבלקנים. בוויכוחים שהתנהלו אח״כ, באה לידי ביטוי זהות ההשקפות של מפקדי ה־ס.ס ואנשי הצבא בנושא זה. לאחר שסוכם שיהודי שלוניקי, ברובם, נחשבים לגורם מסוכן, אישר היטלר את העברתם למחנות והטיל על המפקד הכללי של ה־ס.ס. להוציא לפועל העברה זו, בעזרתם הפעילה של קבוצות מיוחדות שנקראו בשם ס.ד.

ג א ו ר ג נ ד ס, מפקדם לשעבר של אנשי המחתרת ״אדס״ [2] — העיד לטובת מרטן באמרו שהודות לו ניצלו כ־66 אנשי מחתרת שהשתייכו ל״אדס״.

אחרי עדותו זו הוקרא מכתבו של א נ ס ט ס י א ד ס בבית המשפט, בו נאמר, כי העברת בית הקברות היהודי, היה עניין הנוגע לשלטונות ולקהילות היהודיות (!) וכי כל מחשבותיהם של מנהיגי הקהילה היהודית היו נתונות לכסף. מן הראוי היה להקים פסל לכבודו של מרטן מכיוון שדאג להבטחת הספקה לשלוניקי. בשלב זה העיר נשיא בית הדין שכותב המכתב היה משתף פעולה עם הגרמנים.

ג׳ י ו ז פ ה ק ס ט ר ו ד ו ס, שהיה בזמנו קונסול כללי של איטליה בשלוניקי, ובא במיוחד מגינואה, העיד לטובת הנאשם באמרו שהוא סייע בהצלחת בריחתם לאתונה של כ־400 יהודים כנתינים איטלקיים, בהוסיפו שלמעשה רק אחד מכל משפחה היה נתין איטלקי והיתר היו נתינים יווניים.

מ ס פ ר נ ז י ר י ם מ ה ר א ת ו ס, ציינו בעדותם כי הדעה הנפוצה בכל איזור ההר הקדוש היא שהנאשם היה מצילם, כי בלעדיו, היו הבולגרים נכנסים למנזר והורסים אותו. הנזיר גבריאל דיאניסיאדס כינה נזיר אחר שהעיד לפניו בשם שקרן.

ר נ ה ב ו ש ר, שהיה בזמנו נציג הצלב האדום השוויצרי והבין־לאומי ושבא במיוחד ממאנילה, העיד גם הוא לטובת הנאשם. באותו מעמד, נערך עימות בינו לבין עד התביעה ד״ר קואנקה בקשר לחטיפתו על ידי ה־ס.ס.

העיתונאי פ פ ס ט ר ט י ג ק י ס, שהיה מנהלו של העיתון ״נאה אברופי״ [3] ייחס את שוד חנויות היהודים וכן את ההוצאות להורג — לויסניצלי. באשר למרטן אמר כי הוא הצטיין בפעילותו האנושית, והיה גורם נכבד בהצלת תושבי מאקידוניה ממוות ברעב. פפסטרטיגקיס הוסיף כי הוא אמנם נידון למוות על ידי בית הדין באתונה [באשמת שיתוף פעולה עם הגרמנים], אולם שוחרר כחף מפשע על ידי בית המשפט בשלוניקי.

אחרי זאת, הוקרא מכתב ההצטדקות של פושע המלחמה הגרמני, ו י ס ל י צ נ י, שנידון למיתה על ידי בית דין עממי בצ׳כוסלובקיה; במכתב נאמר שהוא נשלח לשלוניקי יחד עם ברונר כדי לבצע הלכה למעשה את פתרון הבעיה היהודית. הוא הוסיף במכתבו שמרטן היה שופט בגרמניה ומזכירו המיוחד של תת שר המשפטים רולנד פריימנץ, אשר הוציא פסק דין מוות על הגנרלים שמרדו בהיטלר. כשהוקרא קטע זה של המכתב, שאל נשיא בית הדין הצבאי מר קוקורצאס, את הנאשם אם דבר זה הוא נכון. מרטן הכחיש שהיה בזמנו מזכירו של פריימנץ. לאחר מכן נמשכה קריאת מכתבו של ויסניצלי בו נאמר עוד, כי מרטן היה ממונה על קבוצת רוזנברג שהיתה גם היא אחראית על ביצוע הגזירות נגד היהודים.

ג. ה נ א ש ם מ ג ן ע ל ע צ מ ו

בתחילה ניסה מרטן להוכיח שהוא הגיע לאתונה באוגוסט שנת 1942, ולפיכך לא היה יכול להיות מעורב במאורעות שהתרחשו בכיכר החרות (ביולי 1942). הוא הוסיף בעדותו כי נאמר לו על ידי אנשי המשלחת הצבאית היוונית שבאה לגרמניה אחרי המלחמה, שאין כל אשמה נגדו ואז, בשנת 1957, החליט לבוא ליוון כדי ליישב סיכסוך בין סוכנות נסיעות לבין החברה נומיקוס; בעת שנתבקש להעיד על אחריותו של מייסנר בהשמדת היהודים, הוא נעצר. הוא הכחיש שבא ליוון כאילו לחפש מטמון נכתר.

אחר כך הוא ייחס את הוצאתם להורג של אזרחים, ל־ס.ס., בתור מעשי נקמה; לו עצמו לא היה כל קשר לעניין זה. לדבריו, ההיפך מזה הוא הנכון. הוא השיג הספקה ומצרכים לשווקים בשלוניקי וסייע לביטול כניסת הבולגרים למאקידוניה. לא היה לו כל קשר עם רדיפות היהודים ואלה היו מעשי ידיהם של ויסליצני וברונר בלבד. להיפך, הוא התייחס תמיד באהדה ליהודים בהדגישו כי לא רק שלא היתה לו יד ברצח היהודים אלא להיפך, הוא סייע בידי רבים מהם להימלט ולהינצל. הוא הכחיש שהיה מעורב בשוד חנויות של יהודים או בהעברת רכוש יהודי לאנשי שלומו. הוא גם הכחיש שהעביר לאחרים את הקולנוע של סגורה או שגרם להוצאתם להורג של יהודים. לדבריו, האחראי למעשים אלה היה ויסליצני.

1 תמצית הסטינוגראמה, שהתפרסמה בעיתון היהודי בשפה היוונית ״אבראיקי אסטיאה״, כ״ו באדר א׳ תשי״ט (6.3.59).
2 [המחתרת היוונית הימנית].
3 [עיתון אנטישמי ששיתף פעולה עם הכובש הגרמני].

שלוניקי — אושוויץ — ירושלים
(עדות אישית וקטעים מיומן [1])
מאת יצחק כהן

התקפת איטליה על יוון

משפחתי היתה משפחה יהודית שלוניקאית טיפוסית ומרובת ילדים. היינו 3 אחים ו־3 אחיות. אבי עסק במסחר של שקים ריקים והיתה לו הכנסה צנועה די מחסורנו.

כל האחים למדנו בבתי ספר יהודיים וכולנו היינו תלמידים טובים. אני הייתי הרביעי בתור. אחי הגדול ממני, אברהם, גמר בית ספר עממי ותיכון בציונים מעולים, וקיבל המלצה להיכנס ללמוד בסימינר למורים ולרבנים שהוקם בתרצ״ה (1935) בעיר, ביזמת ועד הקהילה, כדי לא להזדקק למורים לעברית מארץ ישראל. המורים בסימינר היו מקומיים וארץ־ישראלים, בין היתר אני זוכר את מר וולדורסקי וצבי הרכבי מאר״י, והרב הראשי ד״ר קורץ. אחי סיים את לימודיו והתמנה כמורה באותו בית הספר היסודי שבו למד, וכעבור שנתיים, בתרצ״ט (1939), נתמנה כמנהלו בהמלצתו של המנהל שקדם לו. כמובן, שעבורנו היה זה מאורע חשוב.

באותה השנה הוא היה צריך להתגייס לצבא, ואצלו היתה ברירה גם לא ללכת, על ידי כך שימלא תפקיד של חזן. ביוון, יהודי שהרבנות נתנה לו אישור שהוא חזן, היה משוחרר מהצבא היווני בתנאי שישרת לפחות 20 שנה באותו בית כנסת.

אחי העדיף להתגייס, כי כבן למשפחה המטופלת בהרבה ילדים, היתה לו הזכות לשרת רק 8 חודשים, היות והיה תומך ועוזר לפרנסתה. מטרתו היתה אחרת, הוא היה בין המועמדים מטעם ועד הקהילה להישלח לאוקספורד להמשך לימודיו, ואם היה מתמנה כחזן, אסור היה לו לעזוב את יוון. הוא השתחרר מהצבא, אולם כעבור 9 חודשים פרצה מלחמת יוון־איטליה בת״ש (1940), כמובן שהוא נקרא חזרה לנשק והיה בין החיילים הראשונים שלקחו חלק בקרבות נגד איטליה באלבאניה.

היהודים ביוון לקחו חלק נכבד בכל הקרבות שהתחוללו באלבאניה, ורובם שירתו ביחידות שכונו ״גדודי כהן״ (בחטיבה 50 של איזור שלוניקי היה מספר ניכר של יהודים, ומכאן הכינוי ״גדודי כהן״). באחד מן הקרבות הללו, נפצע אחי מרימון, פצעים קלים בגבו, ובשמעו באיטלקית את המילים ״ניקח אותו בשבי״, גילגל את עצמו, על אף פצעיו, מראש הגבעה לגיא, כי ליהודי שלחם — כך הוא אמר לי אח״כ — היו שתי מטרות: להילחם נגד אויב המדינה שבה חיינו, ולהילחם נגד האויב הפאשיסטי, שלגבי היהודים היתה לדבר משמעות גדולה יותר. כשבאו חבריו לאסוף אותו היו רגליו קפואות מהקור, והוא הועבר לבית חולים־שדה. בבית חולים זה, מיין אותו הרופא הראשי ושלח אותו לניתוח ואמפוטאציה של שתי רגליו. למזלו, האח שטיפל בו באותו בי״ח, היה יהודי, והוא רמז לו שכדאי לו לברוח, כי הרופא הוא אוהד גרמנים ועושה שמות בפצועים היהודים. ואכן הוא הצליח להסתנן, בעזרתו של האח היהודי, לטראנספורט הראשון של פצועים שהועברו לשלוניקי, שם התברר כי האמפוטאציה היתה מיותרת. הוא נשאר בבית החולים הצבאי כחדשיים וחצי (באותה התקופה כל בתי החולים, כולל היהודיים, הפכו להיות צבאיים) וכשהחלים בחודש מרץ 1941 חזר כמובן לחזית. המאורע הזה היה קשה לנו, ובמיוחד בשביל אימי ז״ל.

חיינו בזמן המלחמה

במשך מלחמת יוון־איטליה לא היו שום הגבלות או הפליות נגד היהודים. היינו שווי זכויות עם היוונים, נלחמנו כגוף אחד, ואף לא היה הבדל גם בין הקומוניסטים לימין הקיצוני. הכלכלה נפגעה כתוצאה מהמלחמה, מצד שני קיבלנו עזרה כלכלית מארצות כאנגליה ואמריקה. הצרה היתה שאף אחד לא הרגיש במה שמתקרב ובא, למרות שהגיעו אלינו פליטים יהודים רבים מגרמניה ומאוסטריה, והם קיבלו את עזרתנו הצנועה. (על אחדים מהם עוד ארחיב את דברי). הכל התנהל כרגיל — מלחמה זו מלחמה, פצצות הן פצצות, קורבנות הם קורבנות, ומכתב ממשרד צבאי לשכן זה או אחר מבשר על עוד קורבן.

עצם העובדה, שאחי היה בחזית, הפכה את החיים בבית ללא נשוא. מצד אחד אמא המת־געגעת לבן, ושאינה יודעת מה איתו, כי לצאת לחזית זה לא ליום ולא ליומיים, לא לחודש ולא לחודשיים, ובצדק היא בכתה יום ולילה, ואנחנו הילדים, אפילו לבכות לא יכולנו, כי לא רצינו

להכביד עוד יותר על אמא. מצד שני נפגעתי אני קשות מהעדרו של אחי, כי קשור הייתי אליו מאד והייתי צריך אף לקחת את מקומו ולעזור למשפחה בכל דבר.

במלחמה זו, היה המוראל בקרב העם היווני, די גבוה. יכול להיות שהסיבה לכך היתה הנצ־חונות נגד האיטלקים. יכולת לראות מדי פעם בפעם, ילדים ממש, בגיל 16—17, נוצרים כיהודים הולכים ומתנדבים למלחמה, מלחמה שנקראה ע״י היוונים ״מלחמת קודש״.

בחודש מרץ 1941, התחלנו לראות גם את העזרה הממשית מצד אנגליה, בת בריתנו. אולם היתה לנו ההרגשה כי המלחמה תימשך ימים רבים, למרות הנצחונות המזהירים מצד הצבא היווני שכבש את 3/4 אלבאניה. זה היה יותר מדי טוב; דבר מה צריך היה לקרות. ואכן באחד הימים של חודש זה התחילו להתאמת החששות שאיזה אסון הולך וקרב. שמועות התחילו להגיע על ריכוזים גדולים של הצבא הגרמני בחזית הצפונית מזרחית, כלומר בגבול בולגריה־יוון, ובעיתונים קראנו מאמרים תקיפים ״שלא ניתן אף שעל של אדמתנו לא לאיטלקים ולא לגרמנים״.

אפריל 1941 בתחילת אפריל, לאחר נצחונות הצבא היווני נגד הצבא האיטלקי, החליטה גרמניה להתקיף את יוון, ותוך כמה ימים, דומני ב־6 לאפריל, נכנסו צבאות גרמניה לשלוניקי. ״קו מיטאקסאס״ ע״ש ראש הממשלה (כדוגמת ״קו מאז׳ינו״), בגבול בולגריה (הצבא היווני תמיד ביצר את החזית הזאת, כי האוייב המסורתי של יוון מבין השכנים היתה בולגריה; בתקופה זו היא היתה כבר בעלת ברית לרייך השלישי), לא הועיל. הצבא הגרמני לא התקיף אותו כלל אלא איגף אותו ונכנס מהגבול שבין בולגריה, יוגוסלביה ויוון ושם לא היה הקו מבוצר.

ערב כניסת הגרמנים לעיר, ראינו איך הצבא היווני נסוג, ובאותו לילה, פוצץ את המתקנים הצבאיים ושרף את המחנות ואת כל מלאי הדלק שבסביבות הנמל. העיר כולה היתה ממש כלפיד בוער. יצאתי לרחובות העיר ורציתי לראות את הנעשה. היתה זו הפעם האחרונה שהתהלכתי לי חופשי כיהודי בחוצות העיר. הרהרתי במה שעשו הגרמנים ליהודים בארצות כבושות אחרות, ומה עלה בגורלם... ומה ראיתי: אנשים פורצים לחנויות ומחסנים, מגלגלים חביות שמן, דלק, וכל הבא ליד, ואני הסתכלתי על כל זאת וחשבתי, ריבונו של עולם, מה יהיה גורלנו למחרת היום... ומה גורלו של אחי הנמצא בחזית, האם חי הוא, האם נלקח בשבי. שמעתי התלחשויות מצד הנוצרים שגורלנו לא יהיה טוב עם הגרמנים, וכאן עלי להדגיש שאוהדי גרמניה, ״הגייס החמישי״, ביוון היו רבים כביתר ארצות אירופה.

ביום הראשון של הכיבוש לא הרגשנו כיהודים משהו מיוחד. גורלנו היה כגורל הנוצרים. החיילים שנכנסו לא עשו שום דבר מיוחד, למרות שהסתובבו עם מכוניותיהם בשכונות יהודיות טהורות.

באותו ערב, כשהצבא הגרמני עמד להיכנס לעיר, עמדו אניות מלחמה אנגליות ויווניות וביקשו מן הצעירים הרוצים להימלט מן העיר להיכנס לאניות המלחמה לשם העברתם דרומה, ויותר מאוחר — למצרים. מאד רציתי גם אני לצאת מהעיר, אבל אהבת המשפחה מנעה ממני מלעשות כדבר הזה. זו הפעם הראשונה שנדרשתי לבחור: האם אני יכול לנטוש את משפחתי, ובמיוחד כאשר אחי הגדול איננו איתנו? ידוע לי שכמה יהודים ניצלו אפשרות זו וע״י כך נשארו בהיים, דוגמת משפחת כהן, מהם שני אחים ניצלו בצורה זו.

המלחמה בין גרמניה ויוון נמשכת בחלקים הדרומיים של המדינה. שם נלחמים היוונים ממש כאריות. יום ולילה שמענו כיצד האווירונים הגרמניים יוצאים להתקפות, וידענו שהם מתקיפים את היוונים. אבל לא היה מה לעשות. התוצאה היתה ברורה מראש. כל אחד חיכה לשובו של היקר לו ממשפחתו מן החזית. ואנו גם כן ציפינו בכל יום לראות את אחינו היקר בא חזרה. ואכן גם אחי חזר, כמובן שלא היה לבוש במדי צבא. הוא נתן את המדים, את נעליו ואת כל אשר היה לו, כדי לקחת מאיכר אחד חליפה כפרית מרופטת וזוג נעליים כפריות ישנות, כי הגרמנים היו תופסים את החיילים שהיו בדרכם חזרה הביתה ומגייסים אותם לעבודות פרך בשבילם. שמחתנו במשפחה היתה גדולה מאד. בהיכנסו לביתנו התנפלנו עליו כאילו נולד מחדש, ולרגעים שכחנו את האסון הגדול שבא על ראשינו.

הימים עוברים. הצבא הגרמני גובר על הצבא היווני בהרי האולימפוס. אחרי חודש נכבשה

אתונה, וכעבור שבועיים נוספים של התנגדות קשה נכבש האי כריתה (כריתים), המעוז האחרון של יוון החפשית.

ומכאן אנו מתחילים את החיים האיומים עם הכיבוש הנאצי.

רעב ושוק שחור

משנת תש״א (1941) הלכו החיים ונעשו קשים מיום ליום — אך לא בכל המובנים. את הגרמנים לא הרגשנו בשנה זו באופן מיוחד, ולא היה הבדל מיוחד בין יהודים לבין הנוצרים. אותו הגורל היה גם לגבי הנוצרים. היה מחסור חמור, חוץ מהמחיר של מנת הלחם ומנות המצרכים הצנועות והבלתי מספיקות לקיום, עלו המחירים של כל המצרכים, שהיו מצויים רק בשוק השחור, לממדים פאנטאסטיים, כפי שהיה בכל הארצות הכבושות בזמן המלחמה. רק בכפרים אפשר היה להשיג לפעמים מזון במחירים יותר מתקבלים על הדעת.

ואכן מידי שבוע בשבוע, בכל מוצאי שבת, בשעה שתיים לפנות בוקר הייתי יוצא לדרך, לכפרים, כדי להביא הביתה, איך שלא יהיה, חיטה לאפיית לחם. זה עלה לי במאמצים ובקשיים רבים. הכפריים למדו במהרה להעלות את המחירים, אח״כ החליטו שלא למכור בכסף את החיטה, כי אם בהחלפה, והסיכון מעכשיו והלאה היה כפול. היה עלי לקנות בעיר, בכל מיני תחבולות, מצרכים כדי להעבירם לאיכרים, ושוב — להעביר את המזון מהכפר לעיר מתוך הסתכנות גדולה. בעיר נפתח שוק חדש, שוק שבו מוכרים הכל, החל מכפות וכלי מטבח, סדינים וכל מה שבבית, בכדי להשיג משהו לאכול. מנות הלחם כבר היו עשויות אך ורק מתירס, והיו מספיקות רק לארוחת בוקר. ראית אנשים שלא השיגה ידם לקנות מזון נוסף, ממש נופלים ומתים ברחובות מרעב.

והנה צצה תקוות־שווא חדשה באופק — התקפת הגרמנים על ברית המועצות. חשבנו שזה יביא את הקץ למלחמה וגרמניה תישבר. אבל לא, כידוע הלכו הגרמנים מניצחון לניצחון, ואנו המשכנו לחיות את חיינו בחוסר כל.

עזרת הקהילה לנזקקים

בתקופה זו ארגן ועד הקהילה מטבחים איזוריים לנזקקים שהיו רבים, כגון בשכונות ריז׳י־וארדאר, אגיה פאראסקייבי, מס׳ 6, מס׳ 151, בארון הירש, ועוד. אלה היו שכונות בקצות העיר שרוב האוכלוסיה בהן היתה יהודית. אחי למשל מונה על המטבח בפרבר אגיה פאראסקייבי. הנזקקים היו מקבלים ארוחת צהריים חמה ממצרכים שנתקבלו דרך הצלב האדום (בשביל יוונים ויהודים); רוב המצרכים הובאו מטורקיה, כגון שעועית, קטניות אחרות, תאנים, וצימוקים.

פרנסתו של אבי נפגעה קשות בתקופה זו. חיטה לא הביאו הכפריים לעיר, וגם לא קטניות, ולכן לא היה צורך יותר בשקים ריקים. גם כל אלה שהיו שכירים נפגעו קשות כי משכורתם החודשית הספיקה להם בסה״כ בשביל לקנות שני כיכרות לחם לחודש בשוק השחור. אחי, כמורה, קיבל אמנם משכורתו מוועד הקהילה, כמו שציינתי לעיל, אולם היא לא הספיקה למאומה. אני עבדתי בבית מרקחת כעוזר לרוקח, וגם הכנסתי היתה מצומצמת. התחלנו להוציא את כל הרזרבות שהיו לנו, וכמו כן את כל הנדוניות של האחיות, אף כי אצלנו היה נהוג שאין להתחתן ללא נדוניה.

החלטתי אז לעזוב את העבודה, והתעסקתי במסחר רפואות בשוק השחור, וכך היו לי הכנסות יותר גדולות.

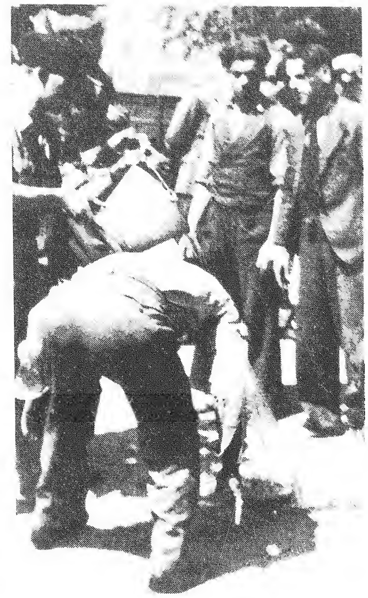
הגרמנים מצד אחד החרימו את כל מחסני התרופות ביוון ומצד שני הביאו תרופות אחרות מטעמים תעמולתיים, אולם כל הכמויות האלה נעלמו מן השוק ולא הגיעו לידי הרוקחים. נוצר מצב הגרוע ביותר שאדם יכול לתאר לעצמו, שאנשים עוסקים במסחר לא חוקי גם ברפואות. עקבתי גם אני, וזאת למען קיום המשפחה, איך ומי מתעסק בדברים אלה, וראיתי שהסוכנים, שלפני המלחמה היו מייבאים את הרפואות, הם הם בעצמם המבריחים את התרופות לשוק השחור. לכן, החלטתי לגשת לסוכן באופן ישיר ולדבר איתו שגם לי מגיע להרוויח את לחמי והוא הבטיח לתת גם לי סחורה כדי למכור אותה. אינני יודע אם הוא עשה זאת מתוך רצון לעזור או מתוך פחד, וכאן אני שוב מצטער ויותר נכון מתבייש, שעסקתי במסחר זה, אבל לא היתה לי כל ברירה. אפשר לומר שאני הייתי היחיד שפרנסתי את המשפחה.

החורף באותה שנה היה קשה במיוחד, כאילו גם מן השמים התנכלו לנו, ורצו להוסיף את

הקור על הרעב. אין פחם, אין להשיג עצים. אך כיהודים עדיין אנו לא מרגישים שום הבדל. יהודים עסקו במסחר עם הגרמנים, רוכלים מכרו סיגריות וגם סכרין ודברים אחרים, והחיילים הגרמניים לא עשו שום הבדלה אם יהודי או נוצרי עומד לפניהם. רק במקרה שרוכל יווני רצה לקחת את פרנסתו של הרוכל היהודי, והיה קורא לו "יהודי", בכינוי של גנאי, היה הגרמני נמנע מלקנות מהיהודי.

בחורף זה, לפי צו מטעם הגרמנים, אורגנו משמרות של משוחררי צבא (ללא הבדל לאום), כדי לשמור על מסילות הברזל, מפני התקפה של קבוצות פרטיזאנים, שזה עתה התחילו להתארגן ולפעול נגד הגרמנים.

עד שהגיעה אותה "השבת השחורה", בחודש יולי 1942. השלטונות הגרמניים הוציאו צו שכל יהודי מגיל 18 ועד 45 מוכרח להתייצב בשעה 08.00 בבוקר באותה השבת ב"כיכר החירות". יוצאים מן הכלל היו רופאים, עורכי־דין ומורים; ואחי כמורה לא התייצב. עמדנו עד שעה 13.00 בצהריים, אולם תורי לא הגיע באותו יום להירשם. ראיתי את אנשי ה־ס.ס. עוברים ומשסים את כלביהם המאומנים לעבר העומדים בשורות. מידי פעם בפעם היו מוציאים אנשים מן השורות ל"התעמלות", התעמלות הידועה לנו לשמצה, ומשלחים כלביהם לנשוך את "המתעמלים". הרבה אנשים התעלפו.

חייל גרמני שופך מים על צעיר יהודי מהמגוייסים לעבודות כפיה

Soldado alman maltramtando un mansevo jidio.

אני כצעיר, וכמוני רבים לא הרגשנו כל כך רע. אנחנו, שלא הספקנו להירשם הצטרכנו לשוב ביום השני, ושם כמו ביום השבת, אותה ההתעללות, עד שהגיע תורי להיכנס לתוך בנק "אוניון" להירשם.

בכניסה עמדו אנשי ס.ס. עם שוטים וכיוונו אותנו, וביציאה כיבדו אותנו חיילי ס.ס. אחרים ב"לטיפות" שוטיהם ובהתעמלות, קבוצות־קבוצות, וממרחק ידוע עד סוף השיירה הצטרכנו לכרוע ולהתגלגל עד שיצאנו לכביש השני.

מעתה יש לכל יהודי, מגיל 18 עד 45, כרטיס של "יוצא לעבודה". היו בין היהודים כאלה שלא התייצבו. הם עשו את זאת או מתוך העזה או מתוך ידיעה, שאם לא נרשמים, אפשר יהיה אולי להתחמק מהעבודות. מבין אלה היו אחד מחברי ועוד כמה בחורים שהיכרתי.

כעבור זמן לא רב, התחילו הגרמנים לקרוא ליציאה לעבודה לפי המספרים של הנרשמים. כל יוצא היה צריך להצטייד בבגדים ושמיכות. המארגנת את העבודות הללו היתה חברת מילר. קבוצות קבוצות התחילו לצאת לכל חלקי הארץ, מי לצפון ומי לדרום, לסלילת כבישים ולעבודות קשות מאד. היו הרבה קרבנות ביניהם, שמתו מתנאי העבודה, במיוחד אלה שלקו במאלריה, וביניהם — חברי וידידי הטוב ביותר יצחק בנבנישטי.

ארגון רוזנברג — חורבן בית הקברות

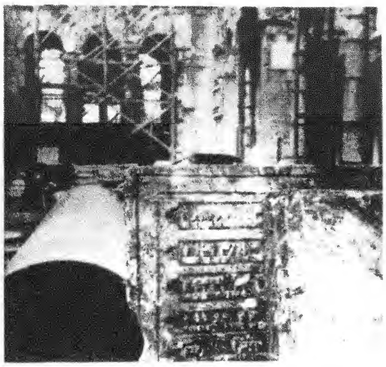
אחד מידידי הטובים היה שלמה מולכו, בנו של מיכאל מולכו. מיכאל מולכו היה מורה במקצועו וכן היסטוריון, שכתב הרבה על יהדות שלוניקי.

לגרמנים נודע כי למולכו ספריה עשירה ביהדות וכן כתבי יד נדירים, ובאחד הימים, נכנסו לביתו אנשי ארגון רוזנברג, וביקשו להחרים את כל הספרים, שבשבילו היו כל חייו. ואכן חלק גדול נלקח ממנו, אולם חלק נשאר אצלו תודות לבתו ששלטה בשפה הגרמנית, כבוגרת בי"ס גרמני בשלוניקי, וביקשה מהם לחוס על עמל חייו של אביה. לאנשי רוזנברג ניתנה הזדמנות ללמוד ולחקור על יהודי שלוניקי מאז גירוש ספרד, בזאת שמצאו אדם הבקיא בעניינים אלה, ובתו של מולכו היתה צריכה לשמש כמתורגמנית. הגרמנים באו לביתם פעמים רבות לשם בדיקת החומר ההיסטורי, ופעמים רבות הוזמן מיכאל מולכו אל המשרדים שלהם, שהיו בבניין מפואר במרכז העיר.

אני הייתי נכנס לבית משפחת מולכו, כבן בית. בזמנים אלה, שהיהודים יצאו לעבודת פרך לפי רשימות שהתפרסמו מידי שבוע בשבוע כמו שציינתי כבר, הרשימה בה נכלל שמי היתה מן האחרונות. ניצלתי הזדמנות זאת וביקשתי ממר מולכו שיבקש עבורי שחרור מעבודה זו, לאחר שידעתי שהוא בא במגע עם אנשי רוזנברג. ואכן בהשתדלותו שוחררתי מעבודת הפרך.

אני זוכר את היום בו צריכים היינו ללכת למשרד ארגון רוזנברג לקבלת השחרור. היה זה ערב יום כיפור תש"ג (1942). חיכינו הרבה זמן עד שהרשו לנו להיכנס, וכמעט ואחרנו לאכול לפני הצום. קצין גבוה קיבל את פנינו בכבוד, לחצו את ידו של מולכו ולחצו את ידי, דבר שנראה

בעיני כמשהו לא רגיל. הקצין, לאחר שיחה קצרה, הבטיח שישחרר אותי מהעבודה. אינני יודע אם עשו את זאת. בכל אופן לעבודה לא יצאתי. כי לאחר הימים האלה, התחיל משא ומתן בין ועד הקהילה וחברת מילר בקשר להחלפת פועלי הכפיה היהודים בפועלים רגילים — יהודים ולא יהודים — שהיו מעוניינים בעבודה תמורת שכר. היו צריכים לשלם כופר גדול, אינני יודע כמה, לשם קבלת שחרור כללי זה. בכל אופן ניתן אז שחרור לאחדים מן היהודים, שהיו מועמדים לעבודת הכפיה, וגם לאחדים מאלה שכבר יצאו לעבודה. לכן אינני יודע אם שחרורי נבע משידולו של מר מולכו או ששוחררתי ככל היהודים שטרם יצאו לעבודה.

בית הקברות המפואר שתפס שטח ענקי באמצע העיר — כי היו בו קברים מאז גירוש יהודי ספרד — הוחרב בתקופת המלחמה ביזמת היוונים, ובאישורם של הגרמנים. היתה זו הזדמנות בלתי חוזרת עבורם להפקיע אדמות אלה שהיו במרכז העיר כדי להקים עליהן בניינים לאוניברסיטה, שנבנתה בגבול המערבי של בית הקברות היהודי, וכן להכשיר את יתר הקרקעות לפארק עירוני.

ואכן בתש״ב (1942) ניתן האות, ופועלים יוונים התחילו לעקור הכל עד היסוד. ממש כאב הלב לראות כיצד הרסו וניפצו את מאות אלפי מצבות האבן והשיש של בית החיים. מיכאל מולכו, שעסק מנעוריו ברישום הכתובות של המצבות לא חדל אף בזמנים קשים אלה מעבודתו וחקירותיו. הוא רצה לצלם מצבות רבות לפני הריסתן, אולם אסור היה אז ליהודי לשאת מצלמה. אך הוא מצא פיתרון: ע״י ביתו השתכנו אז אנשי המשטרה האיטלקית; בנו ואני התיידדנו עם כמה בחורים איטלקים, וביקשנו מהם שיבואו איתנו עם מצלמות לשם צילום הקברים. אמרנו להם מה היתה המטרה, והם לא היססו ובאו איתנו. יום שלם הסתובבנו בין ההריסות והאיטלקים צילמו לפי ההוראות שנתן מר מולכו.

בשלהי 1942, הורגשה בעיר הקלת מה. אינני יודע מה היו הגורמים. אפשר היה להשיג כל מה שרצינו, תמורת כסף רב כמובן. החזית באפריקה הצפונית, ונצחונות צבאות בריטניה הגדולה, הביאו משום מה ליציבות מסויימת גם בכלכלה. האינפלאציה הדוהרת כאילו נבלמה, ובתקופה זאת חלה הפוגה שהורגשה היטב בכל חוגי הכלכלה. אני זוכר היטב שמחיר הנאפוליאון שהגיע עד ל־18,000 דראכמות, נשאר בתקופה זו סטאטי לחודשים רבים. הורגש שגרמניה מוכרחה להפסיד את המלחמה וזה נתן לנו סיפוק גדול, ובמיוחד ליהודים.

מצבות יהודיות משמשות חומר
לבנין כנסיה יוונית...

Tombas judias empleadas para
la fragua de una eclicia grega...

אבל אז לא ידענו שכשלונות הגרמנים, פירושם — התקרבות השואה ליהודים.

ד״ר קורץ חוזר — חוקי הגזע וגיטאות

אנו עוברים את שנת 1942 ובחג המולד של הנוצרים היוונים, החל ב־7.1.43, אנו רואים בשוק שפע של מזונות. יכולת לקנות הכל. אולם, על אף המצב הכלכלי שהשתפר ולמרות ההרגעה שהורגשה בעיר, התחילה איזו חרדה לקנן בלב היהודים. אינני יודע משום מה התחילו כולם להרגיש שהרע מתקרב ובא. אינני זוכר תאריך מדוייק.

באחד הימים של התחלת החורף, בחוזרי מהעבודה דרך אחד הרחובות המרכזיים בעיר הופתעתי לראות את הרב צבי קורץ.

ד״ר צבי קורץ שמילא תפקידו כרב ראשי מאז תרצ״ב (1932) נסע משלוניקי לאתונה בחדשי מלחמת איטליה־יוון האחרונים, לשם קבלת סיוע כלכלי מממשלת יוון, עבור היהודים הנצרכים, ובמיוחד עבור המשפחות שבעליהן היו במלחמה. ביום כיבוש אתונה על ידי הגרמנים, נמצא ד״ר צבי קורץ בבירה, אינני יודע אם לבד או עם חברים אחרים של ועד הקהילה היהודית. בכל אופן נודע לי אז שהיו ברשותו כבר הסכומים שקיבל עבור הנצרכים. ידיעה זו קיבלתי מאחי. שמעתי שד״ר צבי קורץ נלקח ע״י הגרמנים, ועד אותו היום כמעט לאחר שנתיים, הוא לא נראה ביוון.

כשראיתי איך ד״ר קורץ חוזר ברגל, לאחר שבמשך כל שנות כהונתו אף פעם לא הלך ברגל, הרגשתי שמשהו לא כשורה. עצם החזרתו ליוון נתנה לי הרגשה כאילו משהו עתיד לקרות. ואכן לא טעיתי.

בהתחלת חודש פברואר, הוזמנו ע״י ד״ר קורץ, ששוב התחיל לכהן כרב ראשי, כל העילית היהודית בעיר: רופאים, רוקחים, מורים, עורכי־דין וכו׳, לאסיפה כללית, בבניין של ועד הקהילה. אחי שאף הוא הוזמן לאסיפה הזאת חזר הביתה בהרגשה איומה. ד״ר קורץ אמר להם כי סכנה

נשקפת ליהודים, ורמז שיכול להיות שבימים הקרובים יצטרכו היהודים לחיות בגיטאות, ואנשי העילית, ובמיוחד הרופאים והמורים יצטרכו לקבל תפקידים חשובים לקראת העתיד. הם הם שיצטרכו לדאוג לאחיהם היהודים. הודעה זו היתה מספיקה כדי לעורר חרדה לבאות ולסבל הרב שעוד נכון לנו.

לא עברו ימים רבים ויצא צוו מטעם הגרמנים שעל היהודים לענוד את הטלאי הצהוב על בגדיהם. כן חולקה העיר לכמה איזורים, וכך נוצרו הגיטאות. שכונות שהיו מאוכלסות רובן על ידי יהודים, נשארו כמו שהיו, רק שליהודים אסור היה מעתה לגור מחוץ לגבולות שהגרמנים קבעו, ע״י סימנים צהובים עם מגן דוד. יתר היהודים שלא גרו בשכונות המאוכלסות רק ביהודים, היה עליהם לצאת ולעזוב את בתיהם, ולגור בשטחים שנקבעו ע״י הגרמנים כגיטאות. אנדרלמוסיה גדולה השתררה בעיר בקרב היהודים. כולם רצו לחפש דירות בשכונות שנקבעו כגיטאות. משפחות רבות היו צריכות להצטופף על מנת לקלוט את המגורשים. הבתים שנעזבו ע״י היהודים נתפסו ע״י הגרמנים, וכמובן היו אלה הבתים היפים שביניהם.

היהודים קיבלו את הגזירה במורת רוח, אולם רובם ככולם המשיכו בעבודתם ונשאו את אות הקלון בגאווה. וכאן עלי לציין שמעטים היו המקרים שנוצרים דיברו על היהודים בביזיון. אדרבא שמעתי ממכרים נוצרים רבים, שאמרו שאין עלינו להתבייש בטלאי הצהוב אלא לשאת אותו בגאווה. כמובן שהיו גם מקרים מצד אנטישמים ידועים ומצד הפרחחים שהתחילו להפריע לנו. אך מקרים אלה לא היו רבים.

בד בבד ניתנה הוראה שאסור לצאת מהגיטאות. וכאן עלי לציין שהגיטאות לא היו סגורים. היו להם פשוט גבולות דמיוניים שאסרו עלינו לחצות אותם, ושוטרים יוונים שמרו ב״גבולות״ האלה. היתה הוראה שקיימת אפשרות לצאת מגיטו לגיטו רק בשעות היום וברחובות מסויימים שקבעו לנו. הכל מתהדק ובכל זאת לא מרגישים במה שהגרמנים זוממים לנו.

באחד הימים אנו שומעים שהגיטו בארון הירש שהיה הקרוב ביותר לתחנת הרכבת הולך ונסגר; כלומר, שסביב סביב מקימים גדרי תייל וקירות עץ גבוהים.

משפחתי ואני חיינו בגיטו אגיה פאראסקיבי. ביום בהיר אחד, שלושה ימים לפני צאת ה״טראנספורט״ הראשון, נסגרו דלתות גיטו בארון הירש ולא נתנו לאף אחד לצאת יותר. זה היה ביום שבת. כולנו רצינו לדעת מה באמת קורה איתנו, האם יהיה אותו הגורל גם לגיטאות האחרים? התהלכו שמועות... טראנספורטים, לאן?... לאן ישלחו אותנו? אומרים — לפולניה, אבל למה לפולניה? כן, כנראה שהוחלט כבר, וד״ר צבי קורץ כנראה שידע את כל זאת. שמעתי מאחי שוועד הקהילה שלח איגרת לברלין בבקשה שלא יעשו דיפורטאציה של יהודי יוון מחוץ ליוון. באיגרת זו טען ועד הקהילה שאנו יהודי יוון, לא נבדלים מיתר האזרחים ושאף פעם לא הורגש משהו יוצא דופן על יהודי יוון. ובתשובה לאיגרת טוענים הגרמנים שהם פנו למושל מחוז מאקידוניה, ששלוניקי היא בירתה, בנידון זה, ומושל המחוז טען שלא כך הם פני הדברים, ושיהיו מוכרחים להוציא את היהודים מיוון. ועד הקהילה ביקש שיעבירו אותנו לאיים. גם לזה לא הסכימו, לפי גירסתם של הגרמנים. אז התחילו בינינו לפרש מהי הסיבה, וכולם אמרו שהדבר פשוט: עם כניסת הגרמנים ליוון, חולקה יוון ל־3 אזורים: 1) איזור שנכבש ע״י האיטלקים, בדרום יוון; 2) איזור שנכבש ע״י הגרמנים בעצמם — ולמזלנו הרע היינו אנו מצויים בו — מהרי אולימפוס עד תראקיה; 3) איזור תראקיה עצמו שנכבש ע״י הבולגרים יחד עם חלק של מאקידוניה. עם כניסת הבולגרים לחלק מתראקיה ולחלק ממאקידוניה, התחילו לזרום לשלוניקי אלפי פליטים יוונים שברחו מפני הבולגרים. היה מחסור גדול בבתים ובמקורות פרנסה, והמושל היווני ביקש כנראה מהגרמנים שיקחו ויגרשו את יהודי שלוניקי, כדי לשכן את הפליטים היוונים במקומם. פינוי היהודים היה משאיר את הבתים ואת מקומות העבודה פנויים, ואז יכול היה ל״פתור״ את בעיית הפליטים היוונים. זאת היתה השמועה, אולם אפשר לשער כי הגרמנים לא היו זקוקים דווקא לבקשות מהיוונים כדי לבצע את השילוחים וההשמדה.

המשטרה היהודית — הטראנספורט הראשון

עם ההוראות לענוד את הטלאי הצהוב וסגירת היהודים בתוך הגיטאות, הקימו הגרמנים ״ממשל״ יהודי, שבראשו עמד ד״ר קורץ (הוא ענד טלאי צהוב מס׳ 1), וכן משטרה יהודית וב־ראשה איש אחד ושמו אלבאלה, שידע גרמנית על בוריה... אחד מראשי המשטרה היה קוניו, אדם

צעיר, רוקח במקצועו שגמר את לימודיו בגרמניה. גם מבין הפליטים שבאו מגרמניה נתמנו אחדים לתפקידים במשטרה היהודית והיו פעילים ביותר, כי הם שלטו בשפה הגרמנית ויכלו לקבל פקודות מהגרמנים. תפקידה של המשטרה היהודית היה להבטיח את הסדר ולדאוג שכל היהודים ימלאו אחרי הוראות הגרמנים. כאן עלי להזכיר אדם, הנבל הגדול ביותר שבין היהודים, שמכר את נשמתו ממש לשטן; היה זה הצעיר חסון. הוא היה חייט במקצועו ועם כניסת הגרמנים התעסק במכירות ובקניות בשוק השחור עם החיילים שהיו עוברים דרך שלוניקי. אדם זה ממש התעלל ביהודים. הוא רדף אחרי כל יהודי שניסה להימלט מצפרני הקגלסים.

כפי שציינתי, לאחר סגירת גיטו בארון הירש, עברו כמה ימים, ובאחד מימי חודש מארס 1943, ביום שני, את התאריך אינני זוכר בדיוק, בשעה 06 בבוקר, פונו כל יהודי הגיטו ונשלחו עם הטראנספורט הראשון. ידענו שהטראנספורט מיועד לפולניה. ידיעה זו קיבלנו בבוקר ממרכז הגיטו שבו גרתי (המרכז היה בבית הכנסת). לא ידענו מה יהיה הלאה. חזרנו הביתה. השעה היתה 08.00. אני זוכר רגעים אלה עד היום. אימי ז״ל עסקה בעבודות הבית הרגילות, והתחילה לכבס עם אחת השכנות שבאה לעזור. היא שאלה אותי אם ברצוני לאכול. עניתי, כן. היא הכינה לי חביתת ביצים עם בצלים ירוקים שקטפה מהגינה שלנו והגישה לי לאכול. אגב, היתה זו שנה שהחורף היה כל כך מתון; כמעט שלא ירדו שלגים, כמעט ולא היה קר, ולכן גם הגינה היתה מליאה בריח של פריחת העצים.

לפתע נשמעו דפיקות בדלת ואחריהן צעקות וצריחות בגרמנית: ראוס, ראוס! אראוס! (לצאת!). עוד לפני שהספקתי לפתוח, פרצו את הדלת, התחילו להרביץ בקתות התת־מקלעים, והודיעו לנו שבמשך 10 דקות עלינו להיות בחוץ. אי אפשר לתאר איזו בהלה היתה בכל השכונה. הם עברו מדלת לדלת והוציאו את האנשים החוצה. במשך 10 דקות מה יכולנו להספיק, ומה יכולנו לקחת? אימי ואחיותי התחילו בוכות. תודות לאחי אברהם, אשר כאיש צבא לא איבד את עשתונותיו ונתן לנו הוראות פשוטות, לקחנו כל אחד שמיכה, פרשנו אותה על הרצפה ושמנו בתוכה כמה שאפשר יותר דברים. אני עוד הספקתי לקרוא לשכנה היוונית שגרה ליד ביתנו וביקשתי ממנה שתיקח את כל הדברים מן הבית; במו ידי מסרתי לה את כל הנדוניה של אחיותי — בחבילות בדים ולבנים — ואז יצאנו לדרך.

גירוש יהודים מצפון יוון מהאיזור שבשליטת הבולגרים, תש״ג

Deportation de Jidios de la zone occupada por los Bulgaros.

איתנו גר גם סבי, שהיה בן 80. אדם זה שבמשך 50 שנה עבד בים כדייג והיה בריא וחזק, חלה באותה שנה, יותר נכון 3 חודשים לפני השילוחים, בדלקת ריאות. הוא אמנם נרפא, אחרי ששכב במיטתו כחדשיים ימים, אולם עדיין היה חלש. וכשהיינו צריכים לעזוב את הבית — ממש לא ידע מה לעשות. הרכבתי אותו איפוא על גבי וכך יצאנו לדרכנו. בחוץ בא איש ס.ס. והתחיל להרביץ בקת הרובה שלו כי חשב שאני עושה זאת בכוונה כדי להימלט. תוך כדי הכאות, סחיבת משאות ובחרדה גדולה, עשינו כ־5 קילומטרים עד שהגענו לגיטו בארון הירש.

ועכשיו היה ברור לנו למה סגרו דווקא את הגיטו הזה בגדרות תייל והפכו אותו למחנה מעבר. בדרכנו מהבית לגיטו ראינו הרבה יהודים מגיטאות אחרים, עושים דרכם מבוהלים ודחופים, ויוונים רבים שאחדים מהם ממש בכו. אולם רובם היו אדישים.

עם כניסתנו לגיטו בארון הירש היה עלינו למצוא בית כדי לישון בו. כשנכנסנו פנימה, ראינו איך שהבתים עזובים, ממש כמו בית קברות: מיטות, כלי בית, כאילו אלו שגרו עד לפני שעתיים יצאו לאיזה מקום ויחזרו. אבל לא — זה לא היה כך. גם אנחנו נהיה שם ונעזוב, ויבואו עוד ועוד טראנספורטים.

החיים בגיטו "בארון הירש"

כעבור 3 ימים מיום שנכנסנו לגיטו, הועבר הטראנספורט לפולניה. היות ובאגיה פראסקבי שבו גרנו, לא היו מספיק יהודים כדי למלא רכבת של 2800 איש, היו הגרמנים צריכים לפנות עוד גיטו. פחות מאוכלס משלנו, כדי לצרפם אלינו, ואת אלה הוציאו מביתם בלילה. הגיטו הזה שפונה בלילה גבל כמעט עם הגיטו המרכזי בארון הירש, וכמו שציינתי כעבור 3 ימים פונו. אנחנו שהיינו מהראשונים פונינו מביתנו מבלי לקחת שום מזון איתנו. ועד הקהילה אירגן ועדה מיוחדת במטרה לספק מינימום של צידה לדרך.

אנחנו — כלומר משפחתי כולה, לא יצאנו עם טראנספורט זה, כי אחי המורה גוייס בתוך הגיטו ונתמנה לשמירת הניקיון והסדר. הוא היה צריך לדאוג לפינוי כל הדירות מהציוד — כלומר כלי בית, מיטות וכו׳ — שהשאירו בעלי הבתים הראשונים, ולהעמידם בכיכר, ושם היו באים הגויים וקונים את זאת מהגרמנים בפרוטות. אני גוייסתי לשם סידור המזון במחסן שבגיטו וחלוקת האוכל ברכבות. היה לי רישיון לצאת מהגיטו לאן שרציתי. כל 3—4 ימים היתה באה רכבת ומובילה את הטראנספורטים. מספר הקרונות שבכל רכבת היה 40. כ־70 עד 80 איש היו צריכים להיכנס בכל קרון. לפני יציאת היהודים לרכבת, בשער המחנה, היו עורכים חיפוש על גופם ומוציאים מהם כספים ותכשיטים. פעולה זו עשו הגרמנים בעזרת השוטרים היהודיים שבראשם עמד חסון וכנופיתו; הם היו עורכים חיפוש מדוקדק לאנשים שידעו שיש להם כסף. שם ראיתי איך היו מפרידים את הצעירים מיתר בני המשפחה בכדי לשלחם לעבודות פרך דחופות שהיו נחוצות לגרמנים בתוך יוון.

כאן יש לציין שהטראנספורטים הראשונים היו מהשכבות העניות ומהמעמד הבינוני.

בתוך הגיטו היה קיים בית כנסת גדול שלא הספיקו לגמור את בנייתו ובכל זאת היה אחד מבתי הכנסת היפים בעיר. את בית הכנסת הזה הפכו הגרמנים לבנק. מטרת הבנק היתה להחליף את כספי היהודים המיועדים לגירוש, למטבעות פולניים, כלומר לזלוטים. כל יהודי, היה צריך להצהיר כמה כסף יש לו, ולהחליפו לזלוטים. זו היתה הוכחה ברורה שאנו מיועדים להישלח לפולניה. אמרו לנו: הכסף היווני אין לו שום ערך בפולניה. כך עמדו היהודים האומללים בתור, נכנסו לבית הכנסת, ל"בנק", והחליפו את כספם לכסף פולני.

בבית כנסת זה שהפך לבנק, הושאר היציע (עזרת הנשים) למטרות דתיות ואחרות. משם היה הרב הראשי, ד"ר קורץ, עוקב אחרי פעולות ריכוז הטראנספורטים, לפי ההוראות של הגרמנים. ומידי פעם בפעם היה נכנס לגיטו, בודק את יעילות העבודה ומשגיח על הממונים ועל כל הפעולות שנעשו ב"בנק". כמעט בכל ערב היה בא לגיטו עם הכרכרה ומוצ־א את הכספים שהוצאו במירמה, עם החלפת הכספים לזלוטים. הוא עודד את היהודים ופנה תמיד בחלקת לשון של "רועה רוחני": "אחים, אחים יקרים, שימרו על הסדר. אתם נוסעים למקום חדש, היו מאוחדים, יכול להיות שיהיה קשה, בכל זאת איזרו אומץ"...

באחד הימים, פנה אחי המורה, שהכיר את ד"ר קורץ מהזמן שלמד בסמינר, וביקש ממנו לדעת מה המצב, ומה עליו לעשות — האם אין אפשרות לעשות משהו, בכדי לא לצאת לפולניה.

ותשובת ד"ר קורץ היתה: "אברהם, אתה מוכרח לנסוע איתם, אתה מוכרח להדריך אותם, העבודה בשבילך תהיה קשה מאד, ועשה את כל המאמצים לצאת בין הראשונים". וזו, דרך אגב, היתה פעולת המירמה הגדולה ביותר שידו היתה בה. הוא ששיכנע את האנשים, יותר נכון את כל הצעירים, להינשא ויצא בדברי הדרכה שטוב להתחתן בזמנים אלה; דווקא לפני המשלוחים, יש חשיבות גדולה להתקשרות המשפחה. וזה היה המכשול הגדול ביותר שיכול היה להיות, כי ע"י כך הוא העסיק את מחשבות הצעירים, שיכלו — אם היו פנויים ולא מטופלים באישה חדשה — להיחבא, לברוח ולהציל את עצמם, אם לא את משפחותיהם. היתה מספיקה מילה אחת כדי ליצור התקוממות, ואם לא התקוממות, אזי בריחה, כי זה לא היה קשה; וכל "גדודי כהן", שהזכרתים לעיל היו הופכים לגדודי פרטיזאנים נגד הנאצים. כמובן אינני יכול לדון אותו, כי לא ברור אם הוא ידע מה יהיה גורל היהודים בהישלחם לפולניה.

בכל אופן יכולת לראות "צרמוניות" של נישואים, כחמישים במספר, כמעט מידי יום ביומו. ואיך רימו את נכי מלחמת איטליה־יוון! אספו אותם ואמרו להם שנתבקשו ע"י השל־טונות היווניים שיינתן להם יחס מיוחד בעד כל מה שעשו למען המולדת. כמובן שסופם היה — ישר לכבשנים.

בהיותי בגיטו נודע לי שהגרמנים גילחו את הזקן של הרב הגאון ר' חיים חביב. גורל דומה היה גם להרבה רבנים אחרים, רוב הרבנים שראיתי נכנסים לגיטו, הסירו את גלימותיהם ה־מיוחדות ולבשו בגדים אזרחיים.

באחד הימים ראינו אנשי ס.ס. נכנסים ועימם צעיר שניסה לברוח, שהנבל חסון לכד אותו. הביאו אותו לתוך בית החולים שהיה קיים בתוך הגיטו. כעבור 5 דקות מהרגע שנכנסו לתוכו, שמעתי יריות; הם הרגו אותו בחצר בית החולים, בנוכחות הוריו. אח"כ פירסמו התראה כי ככה ייעשה לכל מי שינסה לברוח.

הצלב האדום הבינלאומי דאג למתן חלב ומצרכי מזון לתינוקות ולמבוגרים. יש לציין שהיתה פעולה די רצינית; מתנדבות יהודיות עבדו בצלב האדום, במסירות גדולה, מהבוקר עד הערב, חילקו חלב ומזון, ואוכל חם בצהרים, מהמטבח שהותקן בתוך בית הספר בגיטו (בית ספר זה לא פעל יותר).

בית החולים ששימש לפני כן לחולי רוח (את חולי הרוח שילחו בטראנספורט הראשון), הפך להיות בית חולים כללי, ובמיוחד לנשים יולדות. הנשים היו יולדות שם — ולאחר שבועיים היו נשלחות לטראנספורטים.

בקשר לעבודתי הורשיתי לצאת מהגיטו, היה לי רישיון ונסעתי לכל חלקי העיר. ראיתי איך המשיכו היהודים בחייהם עד שהגיע תורם. אני באמת מתבייש לספר את זאת. במקום לדאוג לעשות משהו כדי להימלט מצפרני השטן, כשלמזלם לא היו בין אלה שהיו צריכים להישלח בין הראשונים לפולניה, ראיתי שכל אחד דאג... לרכוש בגדים, בגדים שיהיו חמים מאד, נעליים חזקות מאד, ואוכל, ועוד אוכל... את זאת אני מספר מפני שכואב לי. לא כולם עשו את זאת, אבל הדבר בלט לעין בשל המעטים שחרגו מהכלל. היו אמנם כאלה, ורובם צעירים, שברחו והצטרפו לפרטיזאנים. אחד מידידי הנוצרים, רוקח במקצועו, אמר לי עוד בטרם שנתפסנו בגיטו המרכזי: "אנא, קח את שני אחיך ושלוש האחיות וברחו! עשה את זאת כי לא לטובה הם עושים את מעשיהם". אבל שוב נתעוררה השאלה, איך לעזוב הורים יקרים.

יחס הנוצרים — הדיפורטאציה שלנו

כפי שציינתי, באותו בוקר, כשהגרמנים נכנסו לביתנו וציוו עלינו לצאת תוך 10 דקות, ביקשתי משכנתנו שתיקח את כל הציוד והבגדים שהיו בבית. כעבור יומיים יצאתי מהגיטו המרכזי וחזרתי אליה במטרה לבקש ממנה כמה לבנים להחלפה בשביל אחיותי. תשובתה היתה, "אין לי שום דבר, אני לא לקחתי דבר". לא היו בפי מילים בכדי לענות לה והלכתי כלעומת שבאתי, (כשחזרתי, עם גמר המלחמה, לשלוניקי — לא במטרה להישאר, אלא מתוך דחיפה פנימית, למרות שהייתי בטוח שכל בני משפחתי וקרובי ניספו בשואה, ובכל זאת תמיד קיננה בלבי תקוה שאולי מישהו בכל זאת נשאר, איך שלא יהיה, אבל לשוא — יצאו כל השכנים נדהמים כשראו אותי. הם חשבו שאבוא אליהם בטענות, ואבקש מהם דברים בחזרה. לא, לא זו היתה מטרתי. אבל

יהודים עולים לרכבות מועדות לאושוויץ

Jidios suviendo a los trenos destinados para Auschwitz.

ראה ראיתי את כל הרהיטים, הכסאות, הווילונות שלנו אצל השכנים, ואף אחד אף לא הציע לי כסא לשבת. זה רק דרך אגב).

בגיטו בארון הירש שהינו שבועיים בערך. בהתחלה היו יוצאים טראנספורטים כמעט בכל יומיים. אח"כ היתה איזו הפוגה, וכנראה שהסיבה היתה נעוצה בכך, שלא היו רכבות. ופתאום, בערב אחד קיבלנו הוראה להתייצב במרכז הגיטו, ונשארנו שם כמעט חצי לילה מבלי לדעת שום דבר. אינני יודע אם היתה איזו מטרה לגרמנים בזה. אחרי זה התפזרנו והלכנו כל אחד למקומו.

למחרת ב־4.00 לפנות בוקר באה פתאום המשטרה, והתחילה להוציא אותנו מהבתים. היה זה סוף גיטו בארון הירש בשבילנו.

שורות שורות יצאנו דרך השער ואצל כל אחד נערך חיפוש לשם גזילת הכספים או הרכוש והתכשיטים; השאירו לאנשים רק שעון וטבעת הנישואים. הובילו אותנו לרכבות מיועדות להובלת משאות שחנו ליד המחסנים. לכל קרון הכניסו 70—80 איש. למזלנו הרע, בקרון שלנו הוכנסו למעלה מ־80 איש, כי היו משפחות גדולות ולא רצו להפרידם — או הם לא רצו להיפרד — בקרונות שונים.

בתוך הקרון היה מיתקן שהכיל כ־100 ליטרים מים, דוד לעשיית הצרכים עם פחית של כלור, ולחם; ולכל זה דאגה הקהילה. בכל זמן שהותי בגיטו בארון הירש עבדתי בסידורים אלה. המים חולקו בינינו במנות כל כך קצובות שבקושי יכולנו להרוות את צמאוננו. הרכבת זזה. באותו רגע אמרה אימי: "הבה נקלל את היוונים, על שלא יכלו לעזור לנו". אינני יודע מדוע אמרה זאת באותה שעה.

אנו נוסעים. הקרון סגור ונעול, רק אשנב קטן בצד היה פתוח במקצת, ובין הדלת שהיתה נעולה בשרשרת ובין המשקוף היה מרחק של כ־5 סנטימטרים, ומשם נכנס קצת אוויר.

בזמן הנסיעה, עוד בהיותנו ביוון, לפני שהרכבת הגיעה לגבול יוגוסלביה, היינו בקרבת כפר שבו חי מכר יווני, בנו של רופא, אדם שאהב יהודים. אמרתי לאחי הגדול, אם הוא מוכן לקפוץ דרך החלון הקטן ולברוח. בשמוע אבי את השיחה אמר: "איך אתם חושבים לעשות דבר כזה?!" ובעברית הוסיף, "בנים גידלתי ורוממתי והם פשעו בי, האם בצרה כזו עלה בדעתכם לעזוב אותנו?". גערתו הספיקה כדי שלא נחשוב על זה יותר.

עוברים את הגבול היוגוסלבי־יווני, וממשיכים לנסוע ולנסוע, עד שחשבנו שהנסיעה לא תיגמר לעולם. הרכבת היתה נעצרת בכל תחנה. מידי פעם בפעם היו הגרמנים ניגשים, כאילו

לדרוש בשלומנו, היו פותחים את הדלת והיו מבקשים שניתן להם כספים. וכשהוחלט בתוך הקרון שלנו שלא לתת להם אף פרוטה, הם התנקמו בנו ולא פתחו לנו עוד, חוץ מפעם אחת, כשיצאנו לעשיית צרכינו. לא שתינו מים במשך כמה ימים אלא מתוך הדוד שבקרון, וכשהגענו לגבולות הונגריה וניתן לנו לצאת, התנפלנו על בור מים שהיה במקום, ושתינו בפעם הראשונה מים חיים לרוויה.

במשך הנסיעה אמר לי סבי: "למה עזרת לי בזמן שהייתי חולה בדלקת ריאות", כי כמעט כל לילה עמדתי לידו וטיפלתי בו, "היית צריך להניחני למות במיטתי ולא כאן, כבהמה".

אנחנו מתקרבים לגבולות פולניה, אנו רואים יערות ושוב יערות — ודממה. הכל אפור וסגרירי. וכעבור 8 ימים של נסיעה, בשעה 10 בלילה נפתחו הקרונות והתחילו להוציא אותנו בצעקות. נתנו לנו הוראה להשאיר את כל החפצים בקרון. אימי ז"ל השתהתה קצת כי רצתה לקחת מהחבילות שלנו את התעודות של כל המשפחה שהיו מרוכזות אצלה. מיד בא גרמני והתחיל להרביץ לה בקת הרובה. כשרצתי לבוא לעזרתה, קיבלתי גם אני מכות, תפסוני וזרקו אותי לצד השני. בעצם, זו היתה הפרידה מאימי.

במחנות הריכוז

אמרו לנו באמצעות ה"קומנדו" [2] (אחר כך נודע לי שהוא נקרא "קומנדו קנדה" [3]), שעלינו לעמוד בשורות, חמישה חמישה, נשים לחוד, גברים לחוד, מגיל 15 עד 45. למטה מ־15 ומעל ל־45 לקחו אותם במכוניות משא לתחנת הרכבת. בא גם אמבולנס של הצלב האדום, ואז אמרתי לאחים: בכל זאת יש כאן יחס לאדם, כי את החולים שאינם יכולים ללכת, לוקחים ע"י אמבולנסים. טעות מרה. אני ואחי הגדול נכנסנו לשורות של גילאי 15—45. אחי הקטן שהיה אז בגיל 15, נצמד אלי וחזר ואמר שהוא רוצה להיות איתי. אני הפצרתי בו שילך עם אבא, כי בוודאי לנו יתנו עבודות קשות, ולמה שיעבוד גם הוא קשה בזמן שיוכל להיות עם אבא והזקנים ולא לעבוד. הוא ענה לי: מוטב לעבוד ולהיות איתכם. כך נשארנו שלושת האחים יחדיו.

מכוניות המשא נסעו ואנו הלכנו ברגל מרחק מסויים; אח"כ נודע לנו שזה היה מאושוויץ לבירקנאו. בדרך שוב שומרים עלינו הגרמנים. ביקשו שניתן להם את השעונים וגם הפעם לא רציתי לתת להם; הם עשו זאת בלי שהממונים עליהם ירגישו בכך. אנו מתקרבים למחנה בירקנאו. הכל מגודר ומואר בפרוז'קטורים. הכניסו אותנו לצריף ושם בילינו את כל הלילה במסירת שעונים, טבעות וכו', והזהירו אותנו שלא נשאיר שום דבר איתנו, כי אחרת צפוי לנו מוות. קבוצה אחרי קבוצה מחכים, מוסרים את הכל; מבקשים מאיתנו פרטים אישיים וכל אחד מקבל את מספרו. מכניסים אותנו לתוך חדר מקלחות, לוקחים לנו את הבגדים ומשאירים לנו רק את הנעליים. עושים מקלחת קרה, כשבחוץ יורדים גשמים ושלג בערבוביה. לא אשכח את זאת: אחי הקטן פחד להיכנס אל מתחת למים הקרים; חיבקתי אותו ונכנסנו יחד מתחת למקלחת, כי אחרת הוצלף בשוט.

ביציאה מהמקלחת חילקו לנו בגדים אחרים, מרופטים, שכנראה העבירו אותם בכלור, כי החולצות שקיבלנו היו מלוכלכות, ושורות שורות היו "משובצות" עליהן כינים מתות, כעין מחרוזות של פנינים שחורות. עד שהגענו לזה, הוציאו אותנו החוצה, ושם חיכינו כמה שעות כשרגלינו וגופנו קופאים. ממולנו ראינו ארובה גדולה שממנה יוצא עשן. שאלנו מה זה? ואמרו לנו, שזוהי המאפיה הגדולה של המחנה... מכניסים אותנו לתוך ביתני הבלוקים. לפני שנכנסנו, נפגשנו לראשונה עם ותיקי המקום — שלדים קפואים מקור. הגיע שעת הצהרים ונתנו לנו בחוץ את האוכל הראשון במחנה: 3 תפוחי אדמה עם קצת מרק. ראינו שכמה אנשים מסתובבים סביב השורות שלנו, דוחפים אותם, הם מקבלים מכות, אולם הם חוזרים, הם רוצים להשיג מהאוכל שנתנו לנו, או אם נשאר לנו משהו הם באים ותוחבים ידיהם בכיסינו לקחת את מנתנו. ריחמנו עליהם ואמרנו: מסכנים, למה הם נראים כך? לא ידענו שכך ניראה גם אנחנו, כעבור זמן לא רב.

נכנסנו לבלוקים, ואנחנו 3 האחים תפסנו "בוקס" יחד ושכבנו עם עוד 3 אנשים, שהיכרנו אותם בדרך. מקבוצה זו רק שניים נשארנו בחיים. אני, ויעקב אקוניס, הגר בתל־אביב.

בלוק זה שאליו הוכנסנו, שימש "קאראנטינה", ולפי מה ששמעתי, האנשים לא יצאו לעבודות, אלא כעבור מספר ימים של הסגר. לא כך היה איתנו. למחרת בבוקר הקימו אותנו בשעה 04.00 (במקום 04.45, זמן הצלצול הרגיל), והסיבה — אנו כחדשים היינו צריכים להתרגל לקום ולעמוד

בשורות בחוץ. בעומדנו בשורות, חמישיות חמישיות, חילקו לנו את התה והודיעו לנו שזה כמובן המזון היחידי עד לצהריים. בצהריים מקבלים חצי ליטר מרק עם 3 תפוחי אדמה.

אינני יכול שלא להזכיר את היחס של הממונים עלינו בבלוק. בלוק אלטסטר [4] שרייבר ושטובנדוסטין. הממונה על בלוק אלטסטר, ממוצא סלובקי־יהודי, היה בחור יפה, חסון, שלא נראה עליו שום סימן של רעב, או חיים רעים. לא הרגשנו בו שום דבר באופן מיוחד — חוץ משעות המפקד. לעומת זאת הפרטרטר [5], שהיה גם ממלא המקום של הממונה על הבלוק ודאג לכל הסידורים איתנו, אותו הרגשנו יפה על בשרנו. יהודי ממושקף זה, היה סמל הסאדיזם במלוא מובן המילה. לנו היה קשה מההתחלה עם עניין השפה — דיברו שם בכל השפות חוץ מיוונית וספרדית, שפות שהיהודים היוונים ידעו (אלה שלמדו בבי״ס בכיתות יותר גבוהות ידעו גם צרפתית); גרמנית, אידיש, פולנית, השפות ששמענו על פי רוב במחנה, לא היו ידועות לנו. במקרה, הפרטרטר דיבר גם עברית, כי היה יהודי ממוצא פולני שלמד פעם שפה זו. איתנו התחיל לדבר עברית, ובשבילנו — כלומר 3 האחים — לא היה קשה להבינו, כי שלושתנו דיברנו עברית עוד מהבית. גם זה לא עזר הרבה, כי הוא השתמש יותר בידיו ובמקלו מאשר בשפתיו. בימים הראשונים שבר אותנו ממש, על ידי זה שבבוקר עם ההשכמה, היה מוציא אותנו החוצה בקור, והעמיד אותנו על הברכיים; סידור השורות למפקד, עד שהמפקד היה נערך, היה ממש גיהנם. ספגנו סטירות לחי ומכות בשוטים, כבר בתחילת היום. אח״כ היינו יוצאים לעבודה משעה 06.00 עד 17.00 — יום עבודה שהיה נראה לנו כשנה שלימה.

ביום הראשון לעבודה כבר הרגשנו על בשרנו מה פירוש המלים ״קאפו״ ו״פ׳וראר־בייטר״. האנשים האלה ממש התעללו בנו בימים הראשונים. הם כנראה היו מנוסים, מן הטראנספורטים הראשונים שהגיעו לאושוויץ, וידעו היטב איך להוציא מהאנשים — שעוד הצליחו באיזו דרך שהיא להחביאם — דולארים, חפצים יקרים או תכשיטים; ע״י המכות והאיומים הצליחו פעמים רבות ל״החרים״ לעצמם גם תקווה אחרונה זו. אני קורא לטבעת או לדולר בשם ״תקווה״, כי באמת יכולת בסתר לקנות בלירה זהב כמה כיכרות לחם מהאנשים ה״וותיקים״, שטיפלו בזה; וכמה כיכרות לחם שמסרו לך בכמה שיעורים היו ממש בבחינת הצלה.

בימים הראשונים עוד לא נודע לנו שום דבר ממה שקורה במחנה. אנו חשבנו שהמשפחות — הכוונה להורים, הילדים והזקנים — נמצאים במחנות אחרים, במקומות אחרים, ולא עלה בדעתנו לחשוב שהם אינם עוד בחיים. כל אחד מאיתנו שאל מה גורלם והיכן הם נמצאים, אך אף פעם לא קיבלנו תשובה לכך.

קרה לי מקרה: בהיותי במחנה, עמדתי יום אחד והסתכלתי מעבר לגדר על מחנה הנשים שנמצא בקרבת מקום. הרגשתי כאילו אימי היתה במחנה זה, והתחלתי לצעוק ולקרוא, אמא, אמא! — מבלי לקבל כל תשובה. ואיך יכולתי לקבל תשובה, הרי נודע לי אחר כך שכולם הועברו ישר למשריפות. הראשון מבין היהודים היוונים שהיו במחנה, שהתחיל לרמוז שכל אלה שאינם איתנו או במחנה הנשים, אינם בחיים, אלא הומתו ונשרפו באותו יום שהגענו למקום היה אחד בשם יחיאל, החי היום בישראל. הוא ידע קצת גרמנית וכנראה שהוא בא במגע עם הוותיקים במחנה והם הסבירו לו מה פירוש המקום בו אנו חיים. בפעם הראשונה כששמענו מפיו את זאת, רצינו להרוג אותו, אבל הוא טען שאנו נאיבים יותר מדי ועוד נראה הרבה דברים.

הימים חולפים, כמעט חודש ימים אנו במחנה. הרעב מציק לנו, מצד אחד, והמכות — מצד שני. ובכל זאת היו היהודים מיוון יוצאים לעבודה וחוזרים כששירה בפיהם, כאילו חוזרים הם מעבודתם הרגילה ומרוצים מהדבר, וזה נמשך עד שנודע לנו בוודאות שקרובי בשרנו אינם בחיים. אותנו לקחו לעבודות בחפירות ובפלנירונג — אלה היו העבודות הראשונות שהתחלנו בהן — כל הבלוק שהיינו בקאראנטינה, היינו יוצאים בקומנדו גדול למחנות שהגרמנים בנו בסביבה. העבודה היתה קשה והרבה אנשים לא היו רגילים בה, אבל יכולנו להתגבר לולא המכות והרעב.

יום ראשון בשבוע במחנה בירקנאו שבאושוויץ היה יום מנוחה. לא יצאנו לעבודות, ובבוקר, במקום בשעה 04.45 היתה ההשכמה בשעה 05.45. כמובן ששער המחנה לא נפתח ביום א׳, והיינו חפשיים מכל עבודה — זאת לפי ההוראות. אבל למעשה לא השאירו אותנו בלי עבודה, בתוך המחנה נתנו לנו כל מיני עבודות, והדבר שהפליא אותי במיוחד היו עבודות־השעשוע בשביל אנשי ה־ס.ס. למשל: באה מכונית והריקה חול. כל האנשים בבלוק, שמספרם היה 500, היינו

צריכים להסתדר במעגל, ללבוש את הז׳אקט הפוך, כלומר עם הכפתורים על הגב, ובצורה זו היינו צריכים לעבור ליד ערימת החול, שם עמדו אנשים עם אתים וזרקו לנו חול לתוך הז׳אקטים כשאנו מחזיקים אותם בקצותיהם, ובצורה זו, בריצה, היינו צריכים להעביר את כל החול מקצה אחד של המחנה לקצה השני, ללא כל מטרה ותועלת. ראית מעגל שמסתובב, כשאנשים קופצים ורצים עם החול, ואנשי ה־ס.ס. שעמדו ע״י המעגל הרביצו לאנשים. זה היה יום המנוחה השבועי. בשעות הצהריים קיבלנו את המרק כרגיל, ודווקא ביום זה הציק לי הרעב יותר ויותר. אחר הצה־ריים, היתה נכנסת תזמורת המחנה ומנגנת בין שני הבלוקים ששימשו כחדרי חולים. הם ניגנו מכל היצירות; המנגנים היו בעלי מקצוע מעולים, כי אחרת לא היו מתקבלים לתזמורת. הם ניגנו בפני השלדים החיים, אנשי העור והעצמות ששכבו בחדרי החולים וחיכו ליום שהרופא מנגלה יתן את הפקודה להעבירם למשריפות. הם ניגנו גם לפנינו, אשר צלילי הרעב נשמעו בקיבתנו יותר מאשר צלילי כלי הזמר.

יומיים בשבוע היו ימי אשליה, כי ביומיים אלה נתנו לנו את ה״צולאגר״ [6] הידוע, ז״א תוספת של חצי לחם על המנה הרגילה. אז היו מתעוררות בנו התקוות, היינו מדברים על פוליטיקה, ויש שידעו לספר אחד לשני, שבחזית, במקום זה או אחר, נחלו הגרמנים מפלה. אבל עם גמר הלחם, נמוגו שוב כל התקוות.

הקרימאטוריום

אנו נמצאים כחודש ימים במחנה. ראינו את הטראנספורטים שהגיעו מיוון אחרינו. לפעמים הם היו מגיעים בלילה ולא הרגשנו בהם, ולפעמים הגיעו ביום. עד עכשיו למרות הרמזים של חברנו יחיאל על האנשים שמכניסים אותם לקרימאטוריום, האמנו שהקרימאטוריום היה קיים רק בשביל אנשים מתים. בקומנדו שבו עבדנו, שלושת האחים יחד, היה לנו פורארבייטר [6] אחד בשם ד״ר אפשטיין, רופא שיניים. אדם זה שהיה ממוצא ליטאי סיפר לנו — הוא ידע עברית היטב — שכאשר הובא למחנה, נלקחו אשתו ובנו בן ה־15 ישר לקרימאטוריום. משלא רצינו להאמין לו, התחיל ממש לצעוק: עד מתי תהיו קשי עורף, עד מתי לא תרצו להאמין שהוריכם וקרוביכם נשרפו כבר באותו יום שהגעתם? אך אנו לא רצינו להאמין. באותו רגע עברו מכוניות על ידינו, כי אנו עבדנו ע״י הכביש, והנה הן מליאות יהודים יוונים וביניהם צעירים, אחד מהם שראיתי והיכרתי, היה החלבן שלנו, שמואל, בן ה־25. הצעירים הצטרפו לקשישים משום שחשבו כנראה שע״י זה יעסיקו אותם בעבודות קלות. ואז אמר ד״ר אפשטיין: אם אין אתם רוצים להאמין, ראו, הסתכלו היטב איך שהמכוניות נכנסות לתוך הקרימאטוריום מליאות אנשים ותחזורנה מליאות, אבל — בבגדים. ובאמת, חכינו וראינו שהמכוניות חוזרות ריקות מאדם, רק עם בגדים. עשינו חשבון שלא יתכן שיהיה מקום כה רב בקרימאטוריום להכיל אנשים כה רבים, שהיו מוכנסים אליו. זו היתה ההוכחה. באותו רגע התברר לנו לפתע שאנו לבדנו נשארנו בחיים. אולם למה איה ייהרגו ואותנו ישאירו בחיים?

באותו רגע תפש ד״ר אפשטיין את אחי הקטן חיים, בן ה־15, התחיל לחבקו ולנשקו ולבכות, ואמר: בני היקר, ירצחו אותך... מיום זה ואילך ממש נשברנו, לא נשארה בנו שום תקווה. בשעה 16.00 באותו יום, שעה לפני סיום העבודה, התאספנו מניין יהודים עם ד״ר אפשטיין באחת החפירות שחפרנו, התפללנו, וכל אחד אמר קדיש עבור אלה שאינם בחיים.

מאותו יום והלאה התחלנו להרגיש אחרת. לא חשבנו יותר על המכות, על העבודה, על הרעב, הרגשנו שאנו חיים בגיהנם. עד אותו יום החזקתי בכיסי את המשקפיים של אחותי הקטנה סליה, ששמרתי אותם מאז היותנו בקרון הרכבת. משקפיים אלה נשברו והבטחתי לה שבהגיענו למקום אשתדל לתיתם לתיקון, וכל הזמן החזקתי אותם בתקווה שלמחרת אפגוש בה ואוכל למוסרם לה. באותו יום, כשנוכחנו לדעת שאינם עוד בחיים, זרקתי אותם.

החיים בבירקנאו

במחנה בירקנאו היו הרבה יהודים ממוצא יווני, שהתחילו לקרוא להם גנבים, וכינו אותם ״קלפסי, קלפסי״. מה היתה הסיבה? רבים מיהודי יוון, עם קבלת מנות האוכל, השתדלו להחליף את מנתם הצנועה במשהו אחר; אלה שעישנו היו מוסרים את מנת הלחם כדי להשיג סיגריה; היו אחרים שהשתדלו למכור לחם כדי לקבל תפוחי אדמה או להיפך, וכך אפשר היה לראות בערב, אחרי העבודה קבוצות אנשים עוסקות ב״סחר חליפין״. העיקר היה להחליף את הלחם

למשהו אחר, ועל ידי זה, ליהנות כביכול ממשהו יותר טוב; לא על הלחם לבדו יחיה האדם... לפעמים היו מגיעים לידי קטטות וסחיבות בשל כך. האדם הוא אגואיסטי. פעם ראיתי קטטה נוראה בין אב ובנו. האב הרביץ לבנו והבן החזיר לאביו, בגלל פת לחם.

דעת שלושת האחים היתה שלא נתעסק בזה אלא נאכל את המנות שנותנים לנו בלי החלפות. בכלל התנאים לא השפיעו על אחוותנו לרעה. להיפך, עבדנו יחד באותו קומנדו, תמיד היינו יחד, ישנו יחד — וזה מה שנתן לנו את הכוח לחיות. היינו מקבלים את מנות הלחם והיינו מחלקים אותן לשניים — חצי לארוחת ערב וחצי לארוחת בוקר; ביום הרגשנו את הרעב יותר מאשר בלילה, כי בלילה היינו עייפים מהעבודה ומהמכות ובלאו הכי ישנו. אולם במשך היום, בזמן העבודה, היו היסורים קשים ביותר עם הרעב. בזמן חלוקת הלחם בינינו, אמנם רבנו, כי כל אחד רצה לקבל את החתיכה היותר קטנה...

הימים חולפים, גמרנו את ימי הקאראנטינה ומעבירים אותנו לבלוק אחר. מעכשיו והלאה, אנו ישנים יחד, אך לא עובדים יחד. אותנו, את הגדולים, העבירו לקומנדו אחר ואת אחי הקטן השאירו באותו הקומנדו, התראינו רק לאחר העבודה. אחי הגדול ואני עבדנו בקומנדו ברוננבאום — שעסק בקידוח בורות מים. 12 שעות ביממה עבדנו קשות במנוף, כי השתמשנו בכוח במקום בדלק. בקומנדו זה אמנם לא נתנו מכות, אבל העבודה בעצמה היתה מספיקה כדי למצוץ את לשד עצמותיך. אחי הקטן לעומת זאת נשאר באותו הקומנדו והקאפו השתמש בו כמשרת, ולא נתן לו לעבוד. הוא בישל לו בצהרים וכיבס לו את בגדיו, וכך היה במשך כל היום בתוך צריף ולא בחוץ, בעבודות הקשות. "הילד", לאחר זמן מה, היה ממש נראה טוב, ושמחנו על כך.

והנה הגיע זמן "חנוכת" המחנה החדש, ששמו לאגר D, שם הועברנו לבלוקים שונים לפי הקומנדו שבו עבדנו. בצורה זו הפרידו בינינו לבין אחינו הקטן, וכך גם לא ישנו יותר יחד. זו היתה עוד מכה עבורנו. המשכנו לעבוד. העבודה הקשה מחלישה אותנו. אחי ואני ממשיכים לעבוד באותו קומנדו של קידוח בורות. העבודה מחלישה אותנו במהירות, למרות שקומנדו זה היה מאורגן יפה ומספר האנשים שעבדנו בו היה מ־20 עד 25. תמיד היה עדיף לעבוד בקומנדו קטן עד כמה שאפשר. באחד הימים החליט הקאפו שאין אנו יכולים להמשיך לעבוד בקומנדו שלו. אני הועברתי לקומנדו אחר, ואחי הגדול הועבר לקומנדו אחר. בצורה כזאת הפרידו בין שלושתנו.

הקומנדו החדש אליו הועברתי היה קומנדו פישטייכן. קומנדו זה היה בן 200 איש, בו היו חסרים אנשים יום יום והיו מחפשים אנשים חדשים מ"הרזרבה" שהיתה נשארת במחנה. רזרבה זו היתה מורכבת מהאנשים שהיו חולים והפסידו את הקומנדו, או אנשים שנזרקו מהקומנדו האחרים, שלא רצו בם יותר. והנה גם אני נזרקתי לגיהנם זה. מה היתה העבודה בקומנדו זה? ראשית, מקום העבודה היה מרוחק מהמחנה כ־10 קילומטרים, והיינו מהראשונים שיצאנו מהמחנה כדי להגיע לעבודה עד כמה שאפשר יותר מהר. עסקנו בניקוי בריכות גדולות ששימשו לגידול דגים. בבואנו לעבודות היו הבריכות ריקות מדגים והיינו צריכים לנקות אותן מהעשבים ומה־לכלוך שצפו על פני המים. נכנסנו לבריכות ערומים או לבושים. אם אנשי ה־ס.ס. שבאו איתנו לשמור עלינו שלא נברח, היו פחות רעים מאחרים, היינו נכנסים ערומים, אולם לפעמים היו מכריחים אותנו לעבוד עם הבגדים, ואז היינו חוזרים "הביתה" רטובים לגמרי. קומנדו זה ממש אכל את אנשיו; כי להיכנס בשעה 06.00 לתוך מים, בפולניה, אפילו בחדשי הקיץ, זה כמו בישראל בחודש פברואר, ולהישאר בעבודה זו בתוך הבריכות במשך 12 שעות רצופות — לא היה פשוט; לא רבים יכלו להחזיק מעמד בעבודה זו לזמן ארוך.

בקומנדו זה עבדו הרבה בילורוסים ואוקראינים, שעל האנטישמיות שלהם לא ארחיב כאן את הדיבור. הם תמיד בחרו בעבודות הקלות, או ששימשו פוראר בייטרים. בתפקיד זה היה עליהם להיות כל היום בסירות, עם שוטים בידיהם ובעברם על ידינו היו מכים על ימין ועל שמאל, ואנו היינו צריכים לעבוד במהירות, במים הקרים כקרח. כאן, בעבודה זאת הרגשנו את הרעב יותר מבמקום אחר, והתחלנו לאכול כל מיני עשבים שצמחו מסביב לבריכות. אני כשלעצמי הייתי אוכל כמות גדולה של קמומיליה. חברי בעבודה התחילו לאכול צפרדעים; תפסו אותם והיו אוכלים אותם חיים, מבלי לבשל אותם. ימים רבים ראיתי אותם עושים את זאת ולמרות הרעב לא העזתי לעשות כמותם. יום אחד אזרתי עוז, וביקשתי מאחד החברים שיתן לי חתיכת צפרדע. הוא ניקה אותה והגישה לי, אולם בשום פנים לא יכולתי לאכול אותה. באחד הימים בא איש

ה־ס.ס. ולאחר שנודע לו שאוכלים צפרדעים, קרא לאחד מהאנשים והכריח אותו לתפוס צפרדע ונתן לו פקודה לבלוע אותו חי. למסכן לא היתה ברירה אלא — לבלוע...

כתוספת, היה עלינו לצאת מן הבריכות — כשעה לפני גמר העבודה — ולאסוף את העשבים שהיינו מפזרים במשך כל היום מהבריכות לשדה, בכדי לייבשם, ואז במשך השעה האחרונה, כשהרגלים היו רכות מהמים, היינו צריכים לעבוד בשדה, ולדרוך על קוצים ועל אבנים בעינויים קשים ביותר.

בבוקר, במקום העבודה, היו אנשי ה־ס.ס. מסבירים לנו את השטח, ומהו הרדיוס שבו מותר לנו להתהלך. בשעות הצהריים עם קבלת ליטר המרק בלי תפוח האדמה, בלענו אותו בלגימה אחת, ונשארנו רעבים כמקודם. הכל היה פורח, ממש גן עדן, כי המקום היה בסביבת חווה עם בריכות לדגים וברבורים, וכל דשטח מסביבנו היה מלא עצי פרי. היה זה בחודש אוגוסט, והעצים היו עמוסים תפוחים ושאר מיני פירות. אנשי ה־ס.ס. קטפו ואכלו להנאתם; לנו זרקו לפעמים את הקליפות ואנו קפצנו לחטוף אותן ממש תוך כדי קטטה בינינו. לעיתים היו אנשי ה־ס.ס. זורקים תפוח או פרי אחר אל מחוץ לקו התחום שבו היה מותר לנו להתהלך, ומי שבאותו רגע היה שוכח זאת ורץ לתפוס את התפוח, היה נורה ע״י ה־ס.ס. במקום, והיתה זו הריגה ״כחוק״. אני תמיד נזהרתי בדברים אלה, היה לי כלל גדול: פחות אוכל — פחות צרות. ל־ס.ס. היו כלבים מאולפים היטב, שהביאו בשבילם ביסקוויטים מיוחדים, ולפעמים חיכינו שהכלבים יהיו שבעים וישאירו לנו חתיכת ביסקוויט. פעמים רבות נהגו אנשי ה־ס.ס. לעשות מה שעשו עם התפוחים, ורבים מהחברים נהרגו על ידי זה שרצו לתפוס חתיכת ביסקוויט, מבלי לשים לב שהם עוברים את הגבול.

באחד הימים, בשעת גמר העבודה ואנו מוכנים היינו לצאת חזרה למחנה, בא איש ס.ס. ואמר לי ״אתה יווני, יוון ארץ יפה, אתה בטח יודע לשחות. עלה על העץ וקפוץ עם הראש לתוך הבריכה, ונראה כיצד אתה שוחה״. הייתי כבר לבוש ועל רגלי המגפיים הכבדים שנתנו לנו בגלל העבודה במים, ושאף פעם לא נעלנו אותם בשביל העבודה. עליתי לעץ וקפצתי עם הרגליים למטה. איש ה־ס.ס. שילח את כלבו שמשך אותי מהבריכה — הכלב ממש הוציא חתיכת בשר מגופי — ושוב פעם אמר: ״אתה תעלה ותקפוץ עם הראש!״ ושוב פעם קפצתי עם הרגליים, כי ידעתי שאם אקפוץ על הראש אשאר בתוך הבריכה. שוב שילח את כלבו, ושוב פעם נושכתי עד שהוציא אותי החוצה. שוב פקד לקפוץ, אולם בינתיים עבר קצין גבוה ונזף באיש ה־ס.ס. באומרו שהשעה מאוחרת ויחשבו את הקומנדו כנפקד, וכתוצאה מכך הוא הריץ אותנו בכדי להגיע בזמן למחנה. קשה לתאר את העינויים שהיו לי בריצה זו ואיך הצלחתי לחזור למחנה, כולי רטוב והמגפיים מלאי מים. כובד הגוף היה ממש כפול; איך הזזתי את הרגליים בכלל, גם אני אינני יודע.

מאותו יום התחלתי להרגיש נפיחות ברגל. פצע קטן שהיה לי, נפתח משיפשוף המגף והתפוחה אינפקציה. כעבור יומיים נוצרה במקום פלגמונה [8]. לא יכולתי לצאת לעבודה, הרגשתי שאני אבוד, וכבר לא היה איכפת לי שום דבר. באותו בוקר החלטתי לא להצטרף לקומנדו. במפקד התברר שחסר אחד — וזה הפריע ליציאת הקומנדו לעבודה. נוצר פקק בשער הראשי, כי שם היו סופרים את האנשים היוצאים לעבודה לפי הקומנדוס ולפי המלדונג [9] שהיה הקאפו מוסר, לקול נגינת מרשים ע״י תזמורת. התחיל צייד אחרי. הסתתרתי מאחורי בור השימוש שהיה בקצה המחנה, יחד עם כל ה״מוזולמנים״ [10], שאף אחד לא רוצה בהם בקומנדו ובשום קבוצת עבודה, כי אינם פרודוקטיביים יותר. כמה בלוק אלטסטר ושטובדינסטים שיצאו לחפשני תפסו אותי, היכוני קשות והכניסו אותי לבלוק שלי, וקאפו אחד, פולני נוצרי בעל גוף חסון מלא תמונות קעקע מכף רגל ועד ראש, כנהוג אצל כל הפושעים בבתי הסוהר הידועים, החליט לאחר כל המכות שעלי לקבל עוד מאה ועשרים מלקות כעונש מיוחד, וכך התחלתי לספור אותן על בשרי עד שלא הרגשתי בהן יותר. שברו על גופי 3 מקלות, ובסוף כשאני כולי זב דם נשלחתי שוב לקומנדו.

באותו יום, לאחר מה שקיבלתי בבוקר, כיבדו אותי כולם במכות. היה זה היום הארוך ביותר בחיי. בערב ניגשתי אל הרופא ונתנו לי ״שחרור״ ל־3 ימים להישאר בבלוק. באותו ערב כשנפגשתי עם שני אחי אמרתי להם שסופי מתקרב ובא; אינני יודע אם אוכל להחזיק מעמד עוד. היתה זו תקופה שלא עבר יום מבלי שאקבל מכות מכל הצדדים. ואז אמרו לי האחים — לא! אתה לא תמות. והגדול אמר לי: אינני יודע מדוע אני אומר לך זאת, אבל דע לך שאתה תחיה, ואנחנו לא נחזיק מעמד יותר משישה חודשים...

מאותו יום חדלתי להיות שייך לקומנדו פישטיכן. צריך מזל גדול כדי להישאר בחיים מקומנדו זה, כי בקומנדו זה, או שהרגו אותך בעבודה או שלקחו אותך לקרימאטוריום בחוזרך מהעבודה, בכניסה למחנה; קראו לזה — "סלקציה זעירה".

בבלוק בו הייתי מעתה, היכרתי את מזכיר הבלוק עוד מזמן היותנו בבלוק הראשון, כאשר הגענו למחנה, ואז קראו לנו "שלושת האחים" (דריי ברודר), וכשהיה רואה אותי היה קורא לי "דריי ברודר". הוא היה בחור מצויין והשתדל לעזור לי עד כמה שאפשר. באחד הימים ניתנה הוראה שרוקחים, כרופאים, לא יצאו לעבודה והוא השתדל להחזיק אותי כל היום יחד עם רופא הבלוק, והיה מעסיק אותי בעבודות ניקיון, בתוך הבלוק. הייתי צריך לשטוף את הרצפות ולסדר מיטות יחד עם השטובדינסטים. בשבילי היתה זאת ממש הצלה. השתדלתי לעשות את המוטל עלי כראוי, כדי שלא יסלקו אותי לעבודות חוץ. אחרי גמר עבודת הניקיון, הייתי מכבס על דעת עצמי את הבגדים של כל הממונים על הבלוק, כדי למצוא חן בעיניהם. נתחבבתי עליהם ובצורה זו הייתי משיג יותר אוכל מהשטובדינסטים, פולנים נוצרים, שהיו מקבלים חבילות מבתיהם. כך גם עזרתי לשני אחי האחרים; תמיד שמרתי את מנת הלחם שקיבלתי ונתתי להם אותה בערב.

ראשי פרקים מן היומן[11]

1. יהודי יוון באושוויץ אחרי 4 חודשים מאז כני־סתם למחנה. חום חזק בקיץ 1943 ואיסור על כובעים ונעליים.
2. חיסול גיטו וארשה והעברת פועלים מיהודי יוון וצרפת לשם לפינוי ההריסות.
3. סלקציה ראשונה.
4. (השלמת החומר הקודם) בחודש הראשון, בזמן הקאראטינה: עיקור (סטיריליזאציה).
5. אחי חיים בן 15, מתפתח יפה ונהיה גבוה, אבל חלה בטיפוס.
6. אחי אברהם סובל עינויים קשים בעבודה וחולה בפלגמונות (נפיחות מוגלתית ברגליים) נכנס לביה"ח.
7. משלוח מנות הלחם שלי לאחי אברהם בביה"ח ע"י החבר המשפחתי שלנו, ויטל משה.
8. אני מאושפז, באותו יום שאחי חיים עוזב את בית החולים. הוא שכב בבלוק 3, ואני בבלוק 6.
9. הסלקציה שכתוצאה ממנה אני מאבד את שני אחי. בלוק השלשולים.
10. ד"ר אלטרסקו מציל את חיי.
11. אבדה התקווה לחיות — אני חושב את עצמי למשוגע.
12. החלום.
13. נשארתי בבית החולים 3 חודשים, עד ינואר 1944.

13א. חבר בצרה בבית החולים, בשם מבורך. סיפוריו ואוצרותיו.

14. ד"ר יצחק כהן. ד"ר מנגלה.
15. חזרה למחנה העבודה לאגר D.
16. סלקציות כל שבועיים.
17. אני חוזר שוב לבית החולים — בלוק 2.
18. יציאה מבית החולים עם מחלת הגרדת.
19. המחנה מתרוקן. פנים אל פנים עם מנגלה. צוחק בפניו ומוכן למות. המחנה מלא פולנים נוצרים.
20. שפע אוכל במחנה.
21. לקראת האביב 1944. איך היכרתי את קרובי מצרפת.
22. הכנות קדחתניות לשם סיום בניית שתי המש־ריפות מס' 3 ומס' 4, והגישה אליהם.
23. "אנטלויזונג" — חיטוי ואמבטיות.
24. היחס של הפולנים הנוצרים כלפי הרוסים וכלפי היהודים.
25. תפילת מנחה וערבית מדי ערב בערב בשעת החשיכה.
26. עזרתו של קרובי לאחר שהיכרתיו עם כניסתו לקומנדו קנדה.
27. מתכוננים לבואם של יהודי הונגריה.
28. טראנספורט מאתונה מגיע לסביבות אושוויץ, אח"כ טראנספורט מקורפו.
29. כניסתי לקומנדו קנדה.
30. מחנה ברז'ינקי ע"י הקרימאטוריום מס' 4.
31. אהבה בין הלהבות.
32. אליקו אלקסנדרידיס.
33. פעילות לקראת מרד.
34. מות אלקסנדרידיס.
35. כיבוש וארשה ע"י הרוסים.
36. כיבוש יוון ע"י בעלות הברית. נסיגת הגרמנים.
37. 28.10.44 — פינוי מחנה בירקנאו על ידינו. אנו מועברים למקום אחר.
38. במחנה אוריאנבורג בגרמניה ובית החרושת למטוסים יונקל.
39. אנו עוזבים את המחנה הנ"ל ומועברים ל־זקסנהאוזן.
40. החיים המיניים בתוך המחנה וההומוסכסואליסטים.
41. אנו מועברים למחנה אורורוף.
42. החיים בתוך המחנה.
43. הוצאות להורג אחרי ניסיון בריחה.
44. פגישתי עם ד"ר מרסל, הרופא שלא היה רופא.
45. ד"ר מרסל מכריח אותי באיומים לעזוב את בית החולים.
46. לאחר עזיבת בית החולים אני "מוזלמן" מ־מדרגה ראשונה.
47. מנת לחם פחותה למי שאינו עובד עבודות קשות.
48. חיילים גרמנים בגיל העמידה במקום צעירים.
49. מגיפת טיפוס במחנה.
50. אוסרים עלינו לצאת לעבודה.
51. הפצצה כבדה על העיר אורורוף בעצמה.
52. להיראות חזק או חלש (חולה)?

53. האווירונים האמריקאים טסים בלי שום התקפה נגדית.
54. חודש אפריל 1945.
55. 3.4.45 הפינוי. תיאור המסע.
56. בדרך למחנה בוכנוואלד. אני מבקש מים מגרמניה והיא צוחקת.
57. רוסים רוצים לסחוב ממני שמיכה, ורופא פולני נוצרי, ד״ר סנטלק, התערב לטובתי. ההפצצות הכבדות והבאריקדות של הגרמנים.
58. במחנה בוכנוואלד — ההפרדה בין יהודים ל־נוצרים.
59. יוצאים מבוכנוואלד ומתארגנים לטראנספורטים.
60. יום השחרור : 10.4.1945.
61. 11.4.45 — מות רוזבלט, נשיא ארצות־הברית.
62. האוכל (הנורמלי) הראשון וגרימת מחלות.
63. הכינים וטיפוס הבהרות.
64. החלשים משוכנים בבניינים של ה־ס.ס.
65. ההיכרות עם קצין אמריקאי ממוצא יווני ר־הבטחתו.
66. החיים בבוכנוואלד אחרי השחרור — התארגנות מצד היהודים. דגלים ישראליים.
67. העיוור האיטלקי הנוצרי.
68. אנו מועברים לפאריס ע״י אווירונים אמריקאים באמצעות ה״אונרא״.
69. קבלת פנים בשדה התעופה אורלי.
70. היחס של הצרפתים כלפינו.
71. התעניינות הקונסוליה היוונית — בכדי להיפטר מאיתנו.
72. אנו מגיעים למרסיי.
73. היחס אלינו מצד היהודים המקומיים. אני מת־וודע לאנשים המכירים את משפחת קרובי, שהיה איתי באושוויץ. במרסיי — במחנה האמריקאי.
74. אנו עוברים לאיטליה, לבארי — מחנה אנגלי מס׳ 1. משם אנו מפליגים לאתונה.

השיבה לשלוניקי

עם כניסתנו לנמל פיראוס, קיבלו את פנינו שוטרים ממשטרת הביטחון. רושמים פרטי פרטים עלינו, ומעלים אותנו למשאיות, שאין כלל להשוותם לאוטובוסים היפים שבהם הסיעונו בפאריס. גם לא שאלו אותנו אם אנו רעבים או צמאים. ובלילה הראשון, עם חזירתנו ל״מולדת״, מציעים לנו את תחנת הרכבת באתונה, כמלון לילה...

חזרנו כ־50 איש — כ־25 מאיתנו יהודים, היתר יוונים — כולנו גברים. את הנוצרים פגשנו במחנה בוכנוואלד. מה עשו יוונים אלה בבוכנוואלד ? חלק מהם נתפסו כבני ערובה, או השתייכו למפלגה הקומוניסטית, והוגלו מיוון. אולם שאר היוונים היו מתנדבים שיצאו לעזור לרייך השלישי בעבודות חיוניות בבתי חרושת גרמניים. אינני יודע אם עזרו לגרמניה, אך לעצמם הם עזרו מאד. בהיותם חפשים בערי גרמניה הם עסקו בגניבות, במעשי מרמה והוללות. בגלל המחסור בגברים שהיו כולם מגוייסים, היו מוכרים את עצמם לשכב עם גרמניות, ואח״כ היו מוציאים מהן טבעות, דברי ערך, או את כרטיסי המזון שלהן. ולא רק זאת. הם היו מסתובבים בתחנות הרכבת כנוסעים, וכשראו שמישהו הניח את מזוודותיו, היו גונבים אותן ומסתלקים... כאשר נתפסו, הוכנסו למחנות הסגר כנתיני האויב.

עם טיפוסים אלה חזרנו ליוון. אין פלא איפוא שהשלטונות התייחסו גם אלינו בחשדנות ובעין רעה. אולם למחרת כבר באו אנשי הג׳וינט, לקחו אותנו (את היהודים), ומיד נתנו לנו כסף־כיס ושלחו אותנו לגור במלון. כך התחלנו להרגיש את אחינו היהודים.

באתונה, היו החיים אז כמעט נורמליים. לא הרגשנו שעברו עליה שנות המלחמה. בכל אופן זה לא היה המקום בשבילנו. אחד מחברינו החל להיות עצבני ביותר, ובהיותנו באמצע אחד הרחובות במרכז אתונה, התפרץ והתחיל לצעוק : ״הרגו אותנו, שרפו אותנו !״ רצתי אליו להרגיעו, וכמעט ודרסה אותי מכונית למוות. באותו יום החלטנו, עם עוד שניים מהחברים, לחזור לשלוניקי.

התחבורה בין אתונה לשלוניקי לא היתה סדירה, כי כל הגשרים והכבישים פוצצו, והותקנו גשרים ארעיים. לא רצינו לחכות עוד יומיים כדי לנסוע באניה, הלכנו לחברת הובלה, ונסענו במכוניות משא, על הגג. הגענו לשלוניקי בערב שבת. הרגשתי היתה מוזרה. אני נמצא בעיר שממנה נלקחתי לגיהנם וחזרתי. האם זה חלום, אני מהלך תוהה ובוהה ברחובות העיר ואינני יכול להאמין שנשארתי בחיים, לבד... לא, לא הלכתי לביתי אלא לאחר כמה ימים... לא רציתי לראות את הבית ללא יקירי. התאכסנו במלון, אני ושני חברי, שאחד מהם היה מבוגר משנינו ב־15 שנה, והיינו קוראים לו ״אבא״ (עד היום כשאני כותב לו, אני פונה אליו — ב״אבא היקר״).

ועד הקהילה בשלוניקי, שהתארגן מחדש אחרי שחרור העיר מהנאצים, היה די פעיל ובא לעזרת כל יהודי שחזר מהמחנות וכל יהודי ניצרך, כולל כמה אלמנות שבעליהן נלקחו למחנות המוות והן, מסיבות שונות, נשארו ביוון.

מתוך הרישומים וההתכתבויות עם קהילות אחרות באירופה, נודע לי שמיהודי שלוניקי חזרנו מהמחנות בערך כ־1500 בחורים ו־500 בחורות. אינני יודע אם מספר זה מדוייק.

ועד הקהילה שכן, לא במקומו הישן, אלא בקומה ב׳ של בניין בית כנסת שברחוב ואסיליאוס אירקליאוס מס׳ 24 במרכז העיר. בקומה א׳ התפללו בשבתות ובחגים. הקומה התחתונה שלפני הגירוש שימשה כבית כנסת לימי חול, היתה עתה חדר אוכל בשביל החוזרים. בימים הראשונים היינו מתאכסנים בבתי מלון בכסף שהיה לנו או על חשבון ועד הקהילה. כשעברה תקופת המלון דאגו לאכסן אותנו בבנייני בתי הכנסת העזובים והמועטים שהגרמנים או היוונים לא הרסו אותם, והפכו לאכסניות.

לאחר כמה ימים הלכתי עם חברי לראות את ביתנו.

כשרק נכנסתי לשכונה, הרגשתי בעיניים המסתכלות בנו דרך חרכי החלונות. ראיתי, או שכך נדמה לי, שהשכנות רצות אחת אל השניה ומתלחשות ביניהן. ופתאום קמה המולה גדולה, בשכונה ובצעקות והתרגשות הודיעו שהנה בעל הבית חזר.

דפקתי בדלת, וחשבתי באותו רגע שאימי או אחיותי תפתחנה את הדלת, אולם האישה שהופיעה בפתח היתה יווניה נוצריה שעזבה את הכפר ובאה לגור בעיר...

קבלת הפנים מצידם, למרות שהיו עניים, היתה בסדר. לפני שהחלטתי לבוא לביתי, שמעתי מחברי, שאלה המחזיקים את הדירות של היהודים ובאים לבקש מהם את הדירות בחזרה, אינם מסכימים למוסרן אלא ע״י בית המשפט, שלא כימים הראשונים, לאחר שחרור העיר. אז היה השלטון בידי הפארטיזאנים, ויהודים שחיו כל שנות המלחמה בהרים ובכפרים כפארטיזאנים, חזרו ותיכף ומיד קיבלו את בתיהם. עד שאנו הגענו השתנה המצב — ורק בצו בית המשפט היו מסכימים ״הפולשים״ לעזוב את הדירה. ברם ״הפולשים״ לביתנו הציעו לי שאגור איתם, והם יתנו לי את החדר היפה ביותר, בתנאי שלא אנקוט בצעדים משפטיים. כששמעתי את זאת, חשבתי מיד גם על חברי ״אבא״, שנשאר לבדו ואמרתי להם שלא חזרתי לבד, אלא יש לי דוד המוכרח לגור איתי. למחרת באנו עם ״אבא״ ועם המזוודות שהכנו בבוכנוואלד מקרשים — ונכנסנו הביתה.

ימים ולילות שלמים הייתי מסתגר בחדרי, לבד או יחד עם ״אבא״, והייתי בוכה. יכול להיות שעשיתי טעות שחזרתי לבית. טוב היה אם בכלל לא הייתי חוזר. ומעכשיו אני מרגיש שאני לא חי במקום שאנו צריכים לחיות. אני מרגיש שהכל מתמוטט מתחת לרגלי; וזה — רק עכשיו, כש־מתחילים החיים להיות כגיהנם. עד עכשיו לחמתי על מנת להישאר בחיים במחנות, איך להשיג עוד כמה גראמים של לחם, בכדי להרגיע את רעבוני. ומעכשיו, המלחמה היא אחרת. יש לי מלחמה פנימית עם מצפוני וגורלי: למה הייתי צריך להישאר בחיים דווקא אני? זה מה שהיה מעיק עלי. האם אני יותר טוב מאשר שאר אחי ואחיותי? האחרים היו אומרים לי לפעמים: זה מזלך. ואני עניתי להם בתקיפות, שזה לא מזל, אלא להיפך — עינויים.

החלטתי שעלי להתחיל בעבודה. בצורה כזאת יקל עלי קצת, ולא אצטרך ללכת לבקש עזרה מוועד הקהילה, כאחרים. לצערי היו הרבה מן הבחורים שחזרו וחשבו שהם לא צריכים לעבוד עוד — מספיק עבדו ומספיק סבלו. תוך שיחה, לפעמים, שאלתי אותם: האם בצורה כזו תמשיכו את חייכם, והם אמרו לי: מי אומר שאנחנו חיים? הרי מזמן כבר מתנו. לא נעבוד ואין צורך בעבודה. השתדלתי להסביר להם שלא זו הדרך.

חמישה ימים אחרי הגיענו לעיר, הציעו לי עבודה בבית מרקחת שהיה שייך ליהודי עשיר מאד, שלא חזר מהמחנות, הוא וכל בניו. ממשפחתו רק שלוש אחיות שהיו בנות אחיו, הסתתרו בהרים ונשארו בחיים. הן היו היורשות, וחיפשו אדם שיוכל לעזור להן בניהול בית המרקחת. קיבלתי את העבודה המוצעת, אבל לא היה לי חשק לעבוד. היו הרבה הזדמנויות, ויכולתי להת־בסס, אפילו להתעשר. אבל לא, לא עשיתי את זאת, כשם שרוב הצעירים שבינינו לא רצינו להתחיל בעסקים ולהשתקע בגולה הארורה.

התחילה אז פרשה חדשה בחיינו — ראינו והיכרנו את השליחים מארץ ישראל, בחורים שהיו חיילים בצבא הבריטי, או עובדי אונרא ופעלו לארגון הבחורים בעיר. בחצר הבניין של ״מתנות לאביונים״, הונף דגל ישראל והם חיו יחד כמו בקיבוץ.

היה מחסור בינינו במין החלש. היחס בין הבחורות לבחורים היה רבע לשלושה רבעים.

הבחורות נחטפו והתחתנו מהר, ויתר הבחורים נשארו ללא אפשרות להתחתן. אולם התנחמנו כי ידענו שאנו הולכים לקראת חיים חדשים. היחס של היוונים כלפי החוזרים היה ממש מחפיר. אני בעצמי הרגשתי מאנשים אלה יחס עוין. הם השתדלו להתחמק מלהחזיר משהו שהופקד אצלם. אצלי היתה פרשה עם רוקח נוצרי משכונתנו. יומיים־שלושה לפני שלקחו אותנו לגיטו בארון הירש מסרתי לו כמויות גדולות של רפואות, ובשובי ביקשתי ממנו שיחזיר לי משהו. הוא לא רצה בשום אופן להכיר בי, ביקשתי ממנו והפצרתי בו שיתן לי לפחות חלק ממה שנתתי לו, הוא סירב. פניתי לבית המשפט — והוא יצא זכאי.

היו גם יוצאים מן הכלל, אנשים טובים שאצלם השארתי כמה דברים, וכאשר פגש אותי אחד מאלה, חיבק אותי ומיד הוציא כסף מכיסו ורצה לשלם לי. "מגיע לך — נתת לי, מסרת לי — הנה לך"... והיה אותו האדם שגם לו מסרתי סחורה ובית המסחר שלו הופצץ ע"י המטוסים הבריטיים, והקומה הראשונה בביתו שימשה לו בית מרקחת, כולו נחרב, אולם המרתף בו הכניס את הסחורה שלי לא נפגע, וכשחזרתי, תיכף ומיד אמר לי: "הנה יצחק, כל בית המסחר שלי נחרב, אבל את הדברים שלך שמסרת לי, נשארו — קח אותם — הם שייכים לך". ביתם היה באיזור מאוכלס ביהודים, ו"כשלקחו את היהודים מהעיר — סיפר — עברו כולם דרך ביתנו, זה היה הרחוב שהוביל לגיטו בארון הירש, אחותי ממש בכתה עליהם חודשים על חודשים, ונהיתה חולה". האמנתי לו, כי היכרתי את המשפחה ואיך התנהגו תמיד עם היהודים. הוא הוא שיעץ לי לברוח, מפני שלא לטובה הגרמנים מעבירים אותנו מהעיר.

כשהתהלכתי בעיר, הרגשתי ששכונות שלימות ובמיוחד שכונות העוני וגם מהמעמד הבינוני — נעלמו, כלומר, הבתים נהרסו כליל ולא ע"י הפצצות והפגזות מהאויר, אלא היוונים הרסו בית אחרי בית במטרה למצוא אוצרות של יהודים שעזבו. הם חיטטו מתחת לכל מרצפת ומתחת לכל חלון שעלה בדעתם שאפשר למצוא שם כסף.

בין היהודים שנותרו בחיים התחלקנו לשתי קבוצות: קבוצה אחת, שנקראו פולנים — הכוונה לאלה שחזרו ממחנות ההשמדה, ושניה שנקראו הרריים — היו אלה יהודים שהסתתרו בהרים רובם הצטרפו לפארטיזאנים ובחלקם הגדול נעשו קומוניסטים או אוהדים להם, כי רק במחתרת השמאלית מצאו היהודים מקלט והבנה.

לאנשי הקבוצה הראשונה, היתה נטיה שלא להסתגל לחיים החדשים שנוצרו בעיר, ולא שאפו להתחיל בשום עבודה, כי הם הרגישו, כמו שציינתי, שאין להתחיל את החיים מחדש במקום זה, שממנו הובלו למחנות ההשמדה. ובאמת, מעטים מאנשי הקבוצה הראשונה נשארו ביוון. רובם חשבו על עליה לארץ, ואכן עלו אליה במשך הזמן.

אנשי הקבוצה השניה, שחזרו לעיר כתשעה חודשים לפנינו קיבלו את החנויות שלהם בחזרה, והתחילו להתעסק בעבודתם מחדש, אם כי גם מהם היו שהרגישו שהחיים בעיר הם ללא נשוא. על כל צעד ושעל, בכל מה שהיו עושים, לא יכלו שלא להיזכר מה היתה דמות העיר לפנים על עשרות אלפי יהודיה והמקום החשוב שהם תפסו בחיים הכלכליים.

לכן גם מהקבוצה השניה, למרות המסחר והירושות שהתחילו לרשת, רבים העדיפו לעבוד ולחיות באתונה.

החיים החברתיים בשלוניקי לאחר השואה

לאחר השואה, כמעט ולא היו קיימים חיים תרבותיים בין היהודים. כל הארגונים היהודיים שהיו קיימים לפני השואה, ממילא לא היו קיימים יותר. מעשרות בתי הכנסת הגדולים והקטנים, נשארו רק שניים, בית־הכנסת היפה שהיה נקרא על שם ה"מונאסטירליס", וביהכ"נ "בית אל". ביהכנ"ס הראשון נשאר שלם רק בגלל זה שהצלב האדום הפך אותו למחסן, ובגמר המלחמה, חזרו היהודים, וביוזמת ועד הקהילה, שיפצוהו והמקום שימש לתפילות ולאסיפות. החיים החברתיים היו מצטמצמים איפוא בכך שהיהודים היו מתאספים מדי פעם בפעם בבית כנסת של המונאסט־רליס ודנים על בעיות שונות. בחגים היו משמשים מקומות אלה לשם חגיגת חגי ישראל בצוותא, כי המשפחות לא היו קיימות יותר. בית כנסת זה שימש גם מקום לחתונות, ואורגנה בו גם מקהלה, כך שבחתונות לא הרגשת הבדל בין חתונה של הזמנים שעברו לזמנים אלה.

הנטיה של יהודי שלוניקי היתה שלא להתבולל, כשם שנטיה זו היתה קיימת גם לפני השואה. אלא שעתה היו כמה יוצאים מן הכלל שבגלל חוסר בבחורות יהודיות, החליטו להתחתן עם נוצ־

ריות, וקבוצה של בנות שהתחתנו עם נוצרים. היו מקרים שבהם הוסתרו ע״י בחורות נוצריות בהיותם בהרים ובאתונה עצמה, וכך התקשרו איתן בקשרי אהבה ונישואין.

הרכב ועד הקהילה, בימים אחרי השואה היה כדלקמן:

א. קבוצת ניצולי המחנות (הפולנים), והם היו הרוב. קיומם הובטח ע״י תמיכות מהג׳וינט, וכן ע״י עזרה מיהודי ארגנטינה.

ב. קבוצת השמאליים, הכוונה לפארטיזאנים (ההרריים).

ג. הציונים. (וכאן עלי לציין שהקבוצה הראשונה של ה״פולנים״ היו ציונים יותר מ״הציונים״ הרשמיים ורובם ככולם עלו ארצה).

לגוש הציוני היה מקום מפגש ומשרד, והיו מקיימים כמעט כל מוצאי שבת מסיבות, חגיגות ואסיפות. פעילותם הורגשה יותר מפעילות הקבוצות האחרות. ובעצם, קבוצת הציונים היא היא שקיבצה את כל שארית הפליטה במשרדים שלה, ע״י ארגון הפעילות שתוארה לעיל. בעצם בלי יוצא מהכלל, כולם היו אוהדי הקבוצה הציונית, ואם הושם הדגש על הקבוצות, היה זה רק בשל אינטרסים כלכליים.

אתונה — הכשרה ועליה

קבוצות קבוצות התארגנו ניצולי המחנות ונשלחו ע״י הארגון הציוני לאתונה, שם הוקמו שתי הכשרות, לקראת עליה וחיים חדשים באר״י. כמה מהקבוצות האלה יצאו את יוון בעליה ב׳ וכמה מהם ע״י סרטיפיקאטים, בעיקר ילדים ומתבגרים — במסגרת עלית הנוער. האנגלים התעוררו לאחר זמן מה ופעלו נגד עליה ״בלתי חוקית״ זו. הם שמו מחסומים בחופים הדרומיים של יוון, ומנעו את יציאת היהודים לארץ־ישראל.

אני ממשיך את חיי, אבל אינני מתרכז בעבודה; בשבילי היתה מטרה אחרת וחשבתי על התקופה הזאת כעל תקופת מעבר. התכתבתי עם דודותי שעלו ארצה, האחת ב־1936 והשניה ב־1935, וביקשתי דרכים להצטרף אליהן. משום מה לא עשיתי זאת בימים הראשונים, אינני יודע מדוע. עובדה היא שנשארתי בשלוניקי כשנה לאחר שהגעתי אליה. וכשהחלטתי כבר לעלות ארצה ראיתי שאין אפשרות לקבל רישיון. פניתי לדודותי שתשתדלנה להשיג עבורי סרטיפיקאט מהארץ. אחרי שחיכיתי זמן מה בלי תוצאות, החלטתי כי הדרך היחידה היא להצטרף לעליה ב׳.

התקשרתי עם הארגון הציוני שבעיר, והם הודיעו לי שעלי לנסוע לאתונה ומשם אצטרך לחכות באחת ההכשרות ובהינתן האות אוכל לעלות.

כל הזמן הזה חייתי בחדר שבביתי עם ״אבא״ שלי. יום אחד אמרתי לו שהחלטתי לעזוב את העיר ואם יש ברצונו להצטרף אלי. הוא הודיע לי שהוא עייף מאד מהחיים ולאחר שאיבד את אשתו ואת בנו היקר, אין לו עוד כוחות כמו לצעיר כמוני, על מנת להתחיל את החיים מחדש, שפירושם עבודה ועמל. ״סע לשלום, אמר לי, אני כבר אסתדר״; כי עד הזמן הזה רק אני עבדתי והרווחתי וחיינו יחד על חשבוני. אולם בימים האחרונים לפני שעזבתי את שלוניקי הוא התחיל לעבוד, כדי להוכיח לי שהוא יוכל להסתדר גם בלעדי, ועל כך שמחתי מאד.

מאתונה לארץ ישראל

הגעתי לאתונה באוגוסט 1946, לאחת ההכשרות, ושם פגשתי את קבוצת החברים שחיכו לעליה לארץ. חיכינו. הימים עברו ללא מעשה, ואני לא הרגשתי בטוב בשל כך. האוכל שנקנה ע״י קצבת הג׳וינט, אף הוא היה דל.

בינתיים הספקתי להכיר את המדריכים הארץ־ישראליים, ממש בחורים כארזים. אינני יודע משום מה מצאתי חן בעיניהם; אחד מהם, שמוליק, חיבב אותי במיוחד. המדריכים ניהלו את ה״עסק״ בסדר; הם היו באופן רשמי עובדי אונרא, בתור הסוואה, אולם המטרה היתה ארגון עליה ב׳.

שמוליק ועוד אחד, אחרי שהיכירוני, נתנו לי הוראה שאאסוף את האנשים ואדבר איתם על המטרה האמיתית של ״ההכשרה״. זו הפעם הראשונה שניתנה לי הזדמנות לדבר על החיים החדשים, שאנו נצטרך להתחיל בהם עם הגיענו לארץ־ישראל. המוראל בין החברים היה ירוד מאד, בטוחים היו שאין אפשרות לעזוב את יוון. התיידדתי עם כמה צעירים מהמחנה והחלטנו שחמישה עד שישה אנשים, וביניהם גם בחורה אחת, נשכור סירה ונצא בלילה בדרך לארץ. הסיכון היה גדול, אבל חשבנו שלפחות נוכל להגיע עד קפריסין ונכנס למחנות העולים ה״בלתי חוקיים״, שהאנגלים הקימו עבורם.

עוד אנו מתכננים את הנסיעה והנה בא שמוליק, בערב סוכות, בזמן שאספתי את האנשים והתפללנו תפילת ערב חג. הוא נתן לי לגמור את התפילה, ואח"כ אמר לי: "הערב אינך עוזב את המקום, תישאר ליד הטלפון ותחכה להוראות". חשבתי שהנה הגיע הזמן שניסע. חיכיתי וחיכיתי כל הלילה ולא קיבלתי שום הודעה. למחרת היום בשעה 16.00 הוא הגיע במכונית גדולה של האונרא, עם עוד שני בחורים, ניגש אלי ואמר לי: "קח את כלי הגילוח שלך ושמיכה אחת ועלה למכונית, מבלי לעשות הרבה רעש". שאלתי, מה העניין? והוא ענה: "אתה טס לשלוניקי כעת, בכדי להראות את העיר ואת מקומות המגורים המיוחדים שהיו ליהודים לפני השואה, לאדם שהגיע מארץ־ישראל". לא התווכחתי, לקחתי את חפצי ועליתי. נסענו, ובהגיע המכונית למרכז אתונה היא נעצרה ליד בית מפואר, שמוליק ירד ואח"כ חזר עם עוד 3 צעירים לבושים יפה, עם עניבות, שלא אמרו דבר, אף לא שלום. שוב נסענו והגענו לפיריאוס. המשכנו, עברנו את הכביש המוליך לשדה התעופה עד שהגענו לכפר דייגים. שם פגשנו סוכן יווני שעסק בחכירת האניות בשביל אנשי עליה ב', לשם העברת יהודים לארץ. ושמוליק אמר: "אתם נוסעים בסירת המוטור העומדת על יד המזח".

נעשה לי "חושך בעינים" בראותי את הסירה הקטנה, ועדיין לא ידעתי לאן אנו נוסעים. נכנסנו לסירה עם עוד 4 חברים ומיד התחילה סערה. הסירה מפליגה וכל החברה מקיאים. נוסעים הלאה. בסירה פתחו הבחורים לראשונה את פיהם וגילו לי שעלינו להגיע לדרום פיליפונז ומשם ניקח אניה אחרת.

הסערה התחזקה מאד ומנוע הסירה התקלקל בחצות לילה. לא ידענו מה לעשות. רב החובל היווני הרים מפרש בכדי להמשיך בעזרת הרוח. אחד הבחורים, אברהם ליכובסקי, התחיל לשדר משהו מהמזוודה שהיתה לו. בשעות הבוקר תוקנה המכונה והמשכנו עד שהגענו לספינה בת 700 טון. עלינו עליה והפלגנו לים האיוני לעבר יוגוסלביה. באחד הלילות תקפה אותנו סערה, האניה כמעט שהתהפכה ובדרך נס לא טבענו. רב החובל, במקום להתקדם לצפון, החליט לחזור דרומה. אחרי טלטלות וויכוחים, הביא אותנו לנמל לבקדה ומסר אותנו לידי השלטונות. אני חששתי לגורל הבחורים הארץ ישראליים, כי ידעתי שאם יתפסו אותם האנגלים, הם עלולים לקבל הרבה שנות מאסר.

היינו עדיין בתוך האניה כשנודע לנו שאנו בידי המשטרה. נסינו לפרוץ ולברוח עם האניה, אולם הם קשרו אותה ו"החרימוה" עד המשפט. בכל אופן הצלחנו לברוח מהאניה והסתובבנו בסירה מאי לאי, עד שלבסוף מצאו אותנו ונצטווינו לחזור. בית המשפט קבע שהאניה צריכה לחזור לפיריאוס ורב החובל והמכונאי חתמו על המסמך והסכימו לחזור. אולם כשהתרחקנו מן הנמל, שלף אברהם את אקדחו ועמד ליד רב החובל, ואני עם פגיוני עמדתי ליד המכונאי הראשי. הב־טחנו למלחים שאם ירצו להמשיך איתנו מוטב, ואף יקבלו חוץ מהשכר הקבוע, גם 10 לירות זהב כ"א. הם הסכימו, כי היו מעוניינים בהמשך העבודה איתנו. על רב החובל והמכונאי שהתנגדו איימנו שיומתו במקום ואמרנו להם שהאניה שייכת לנו, ושהיא טריטוריה ארץ ישראלית ולא יוונית. העמדנו ליד ההגה את אחד הבחורים היוונים שהיו לצידנו, ובסיבוב חד הפנינו את האניה צפונה, על אף התנגדות רב החובל והמכונאי. לבסוף הגענו ליוגוסלביה ושם חיכתה לנו קבלת פנים מצד בחורי עליה ב', שעבדו בהכנת האניות ובהעברת הפליטים והעולים מרומניה והונגריה ליוגוסלביה.

קיבלנו חדר בבית מלון והתחלנו בעבודה. בנמל באייקאר חיכתה עוד אניה ששמה העברי היה "כנסת ישראל", בעלת 4000 טון, ובה היינו צריכים להכניס 4000 איש. עבדתי בהכנות באניה לפני שהגיעו האנשים.

בין הנוסעים היו 5 בחורים שברחו מבולגריה לרומניה, והצטרפו אלינו. בחורים אלה עבדו ממש כאריות בזמן שהאניה נטרפה ובחבלים שקשרו לסלעים העבירו ילדים ונשים, ואפשר להגיד, שרק הודות לקור הרוח שגילו הם ואחרים, לא היו לנו אלא 8 אבידות בלבד. המקום אליו עברנו מהאניה, היה אי שומם, עם בית למשפחת דייגים.

3 ימים נשארנו במקום, ממש ערומים ובלי אוכל. מעט האוכל שהישגתי ממשפחת הדייגים תמורת כסף רב, חולק בין הפצועים, ביניהם פצועים קשה, שנפצעו בזמן האסון.

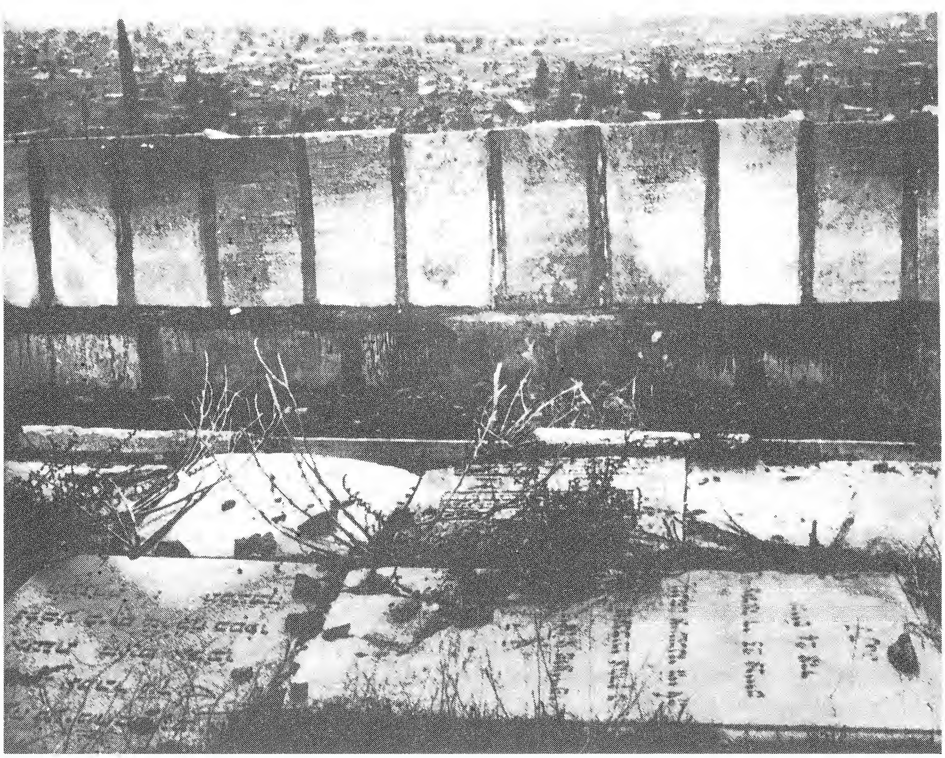
אחרי 3 ימים הגיעה למקום אניית מלחמה יוונית שקלטה את ה־ס.או.ס. מהאניה הטובעת,

וזה הודות לאברהם ליכובסקי שהצליח להוציא את המשדר שהיה קבוע באניה ושידר כל הזמן קריאות לעזרה. אניית המלחמה הוציאה מהמקום את הפצועים והעבירה אותם לרודוס. לפני שהגיעה אניה זו, טסו אווירונים אנגליים וזרקו לנו מצנחים עם אוכל, ולאחר זה הגיעו 3 אניות מלחמה אנגליות והוציאו אותנו מהמקום. החיילים האנגלים חיפשו את מארגני העליה וביקשו לתפסנו, את 4 חברי ואותי. ברחנו לאחת המערות שבסביבה, שם התחילו חברי להתלחש. כעסתי ואמרתי להם: למה אינכם משתפים אותי? הם ביקשו סליחה והודיעוני כי הוחלט שנסתתר עד שהאנגלים יעזבו את האי ואז ניסע לצרפת. אמרתי שזו החלטה לא נכונה, אלא כדאי להחליף את בגדי החאקי שלבשנו ולהצטרף אל האחרים, וכך עשינו. האנגלים והמשטרה היוונית עברו על ידינו ולא יכלו לזהותנו. אח״כ העבירונו לאניה אמפיבית אנגלית, והודיעונו שאנו מפליגים ישר לארץ ישראל, כי סבלנו דיינו. אבל לא כך היה. בדרך ראינו שאנו נוסעים לקפריסין.

כשהיגענו לנמל פאמאגוסטה, אירגנו מרד על האניה ולא הסכמנו לרדת. שברנו והרסנו כל מה שניתן עד שהאנגלים השתמשו בפצצות מדמיעות ובנשק חם והוכרחנו לעוזבה, בדרך למחנה היהודי.

בקפריסין גרתי עם הבחורים מלווי האניות של עליה ב׳. בזמן שהיגעתי, עזבה קבוצת אנשים לאחר שקיבלו רשיונות, ועלו ארצה. באהל שלי, שנעזב זה עתה, ראיתי ״פאס״ של רופא יהודי מיוון, שלפיו היה רשאי לצאת מהמחנה לשם קניית רפואות. לקחתי את הפאס הזה, ניגשתי לשער וביקשתי שיזמינו מונית.

כך יצאתי לעיר פאמאגוסטה חופשי, ובערב חזרתי עם מתנות לחברים. כעבור שבועיים, עם יציאת הקבוצה הראשונה מאנשינו בדרך לאר״י, ברחתי והצטרפתי אליהם. אחר כך נסעתי מקפרי־סין עם קבוצת היהודים שקיבלו רשיונות. הגענו לחיפה והועברנו למחנה עתלית. שם שהיתי חודש ימים (ינואר 1947), אח״כ הועברתי למחנה של הסוכנות בקריית שמואל. גם כאן עברו עלי 3 שבועות, וב־13 בפברואר 1947, הגעתי ירושלימה לדודותי — חפשי לבסוף.

בריכה שהוקמה ממצבות שנעקרו מבית הקברות היהודי

Una gepia fraguada con tombas judias.

• הערות בתוך סוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [עדות זו נמסרה ל״יד ושם״. היא הועמדה לרשותנו ע״י מר יצחק כהן והובאה כאן בשינויים קלים].

2 כך היו קוראים במחנות לקבוצת אנשים שיצאו לעבודות לפי דרישות הגרמנים. ה״קומנדו״ היה מורכב מקבוצות של 10 עד 1000 איש, הכל לפי דרישות העבודה. בבוקר עם פתיחת שערי המחנה, יצאו הקומנדוס לעבודה, כל קומנדו לעבודתו שנקבעה מראש ע״י הגרמנים.

3 ״קומנדו קנדה״ היתה הקבוצה שבה עבדו אסירים יהודים (בלבד) בקבלת הטראנספורטים שהגיעו לתחנת הרכבת על־יד המחנה. תפקידם היה להוציא את האנשים מהקרונות, לקחת מהם את כל החפצים שהביאו עימם, לנקות את הקרונות, להעמיס את כל החפצים על מכוניות משא ולהעבירם אל מחנה שהיה על־יד המשריפות. שם חיכו קבוצות אחרות של הקומנדו שפרקו את החפצים והכניסו אותם לצריפים. קבוצות אחרות של אסירים ואסירות עבדו במיון החפצים ואת הדברים בעלי הערך העמיסו למכוניות ומשם אל הרכבות שהובילום לגרמניה. אל המחנה הביאו גם את הבגדים של היהודים שהומתו בתאי הגאזים ועל אנשי קומנדו קנדה היה למיין גם בגדים אלה. בקומנדו קנדה עבדו כמה יהודים מיוון, בזמן שהתחילו להביא את יהודי הונגריה להשמדה, וביניהם הייתי גם אני.

4 בלוק־אלטסטר היה ראש הבלוק, האחראי על הצריף שבו גרו עד 500 אסירים. אנו קראנו לבלוק־אלטסטר מלך הבלוק. הוא היה הכל יכול, ומובן מאליו שלא חסר לו מאומה, החל באוכל ובגדים וכלה בנשים. (בהסכמת הגרמנים היו עוברים למחנה הצוענים והיו מתעסקים עם הצועניות. — כגורל של היהודים היה הגורל של הצוענים, בהבדל שבהתחלה הורשו כולם, משפחות שלימות, לגור יחד במחנה עם נשותיהם וילדיהם, אולם בסוף השמידו את כולם).

5 הפרסרטר היה סגנו של הבלוק־אלטסטר. כל הסמכויות של הבלוק־אלטסטר היו לפרסרטר בהעדרו של הראשון.

6 צולאגר, כך כונתה מנת הלחם המיוחדת שהיו מקבלים האסירים מלבד המנה הרגילה של 250 גרם לחם ליום. מנה מיוחדת זו היו מקבלים פעמיים בשבוע (כל יום שלישי וחמישי), האסירים שהיו עובדים יפה והיו פרודוקטיביים.

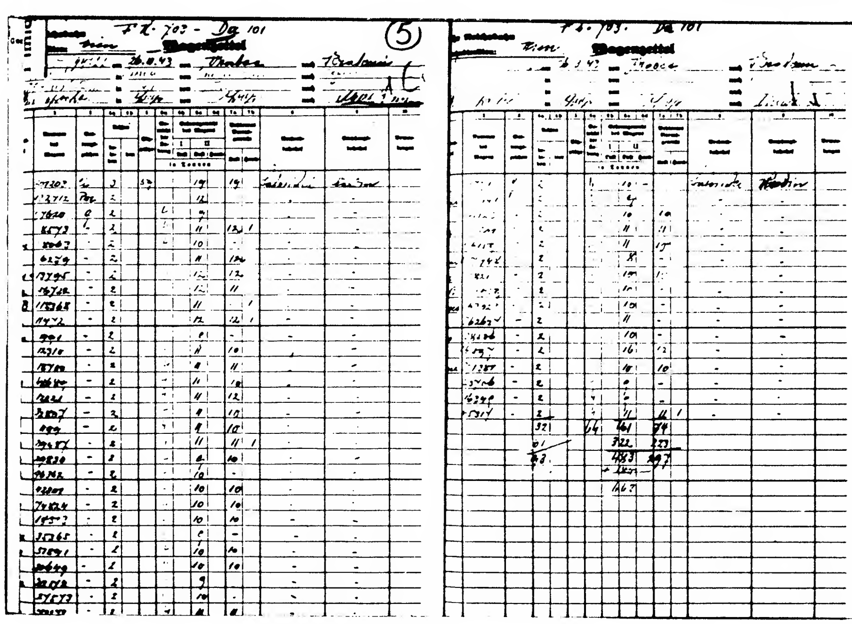
7 פורארבייטר היה ראש קבוצת אנשים בקומנדו האחראי לביצוע העבודות שהגרמנים היו מטילים עליה לבצע. בדרך כלל היו הפוראבייטרים מתנהגים בגסות ובאכזריות שאי אפשר לתארה, במיוחד הפולנים והאוקראינים (הנוצרים) שביניהם. רבים מהם הגיעו עד למעשי רצח בעינויים ובמכות שהיכו את האסירים.

8 הפלגמונות (דלקות מוגלתיות חריפות, במיוחד ברגליים ובזרועות) היו דבר שכיח במחנה בגלל התזונה הלקויה, התנאים הסניטאריים הירודים, וחוסר התנגדות הגוף לחיידקים. בדרך כלל היה דרוש טיפול חירורגי בכדי לפתוח ולהוציא את המוגלה. הרופאים (מבין האסירים, רובם יהודים) עבדו במרץ, אבל התנאים שהיו בידיהם, היו דלים מאד. פעמים רבות היו עושים את הניתוחים בלי להרדים את החולים, ממש בלי רפואות וחומרי חבישה ראויים לשמם.

9 מלדונג — דו״ח על המפקד ; פעמיים ביום היו פוקדים את האסירים במחנות ההשמדה. בבוקר, לפני היציאה לעבודה, ובערב, כשחזרנו מהעבודה. הבלוק־אלטסטר היה מדווח לאנשי הס.ס. על מספר האסירים של הבלוק, על העברות של האסירים שנעשו מבלוק לבלוק לפי הדרישה, על החולים שהועברו לבית־החולים ועל המתים. הס.ס. היו מעבירים את הדו״ח למפקד המחנה.

10 כך היו קוראים לאסירים שנחלשו מהרעב, מהתנאים והעבודה הקשה. מראה האנשים האלה היה מזעזע. הם התנפחו, לפעמים השתנה צבע פניהם לצהוב כחול, מכל הגוף בלטו רק עצמות. עם המיון הראשון היו המוזולמנים נשלחים ישר לתאי הגאזים.

11 [על ראשי פרקים אלה היה בעל הרשימה צריך למסור עדות משלימה ל״יד ושם״, ומשום מה טרם נעשה הדבר. אנו ניסינו לקבל ממנו את פרטי הדברים אולם הדבר לא הסתייע. נקווה שהעדות תימסר בקרוב לנו או ל״יד ושם״].

רשימות גרמניות על יהודים
שהגיעו ברכבות ב־26/3/1943
משלוניקי לטריבלינקה

Listas de jidios transportados
con trenos de Salonique a
Treblinca

הגבורה והקדושה של יהדות יוון
מאת פסח בורשטיין

ה אפופיאה העקובה מדם של השמדת העם היהודי בשנות מלחמת העולם השנייה הקיפה את כל ארצות הכיבוש באירופה. הגרמנים האכזרים רצחו את היהודים ככל אשר יכלו, בכל מקום שנפל תחת עולם: מקאווקאז וסטאלינגראד עד חופיה שטופי השמש של יוון.

הרבה דובר על תקופה זו של שואה וגבורה, אולם, לו גם הפכו השמים לנייר והנהרות לדיו, כי אז גם אז אי אפשר היה לתאר ולהנציח את ממדי הטראגדיה הנוראה שבסופה נכחד שליש מאומתנו.

אבל, בעוד שסיבלו והשמדתו של חלקו המזרח־אירופי של העם היהודי הונצחו במידה מסויימת בספרות שהופיעה עד כה על אותה התקופה, הרי שמעט מזער ידוע על גורלה של יהדות יוון, סבלותיה ועינוייה, מאבקה, מלחמתה והשמדתה.

ברצוני למסור כאן, בשורות קצרות על חוויותי ופגישותי עם יהודים מיוון שהגורל זימן אותם אתי בדרך היסורים המשותפת. אני רוצה לספר, לו גם בקיצור נמרץ, על אותם המעשים, מעשי גבורה וקדושה שיהודי יוון רשמו באותיות דם בספר המארטירולוגיה של העם היהודי, מעשים שעוד לא הונצחו לדורות הבאים, כראוי להם.

לא אתעכב במיוחד על דמויותיהם האגדתיות של הלוחמים היהודים נגד חיית הטרף ההיט־לראית בתנועת ההתנגדות ובמחתרת היוונית והשתתפותם הפעילה והאמיצה, המלאה גבורה, של יהודי יוון בארגוני המחתרת היווניים, ואף לא על דמותו הנפלאה של הרב הישיש מוולו, משה פסח בן השמונים, שיצא להרים עם נשק בידיו הקשישות ונלחם באוייב הנאצי בגבורה, אשר עבורה הוא קיבל מאת מלך יוון את "אות הכבוד הגדול מזהב" הניתן על פעלים לטובת יוון.

אספר כאן רק על מספר אפיזודות מפגישותי עם יהודים מיוון, אנשים פשוטים, שהתעלו לפסגת הקיום והכבוד האנושי.

*

קייץ 1944. אושוויץ־בירקנאו. תאי הגאז והכבשנים פועלים 24 שעות ביממה. העם היהודי מתנדף בעשן העולה מהם השמימה. התנורים הענקיים אינם מספיקים לשרוף את הגוויות של המורעלים בגאז. כורים בורות עמוקים וזורקים לתוכם גוויות על שברי עץ, שכבה אחרי שכבה, מרטיבים אותם היטב בדלק ומבעירים אותם. הריח המתקתק של בשר אדם חרוך מחניק את הגרון. ראשינו הולכים סחור־סחור, כסהרורים מוכי יגון אנו נעים סביב הבורות: עמנו, העם היהודי עולה שם באש. יום אחרי יום, באותה השעה, סמוך לצהרים מופיעים אווירונים סובייטים מעלינו; טסים הם מעל למחנה אך אינם מפציצים את תאי הגאז. ארובות הכבשנים נראות היטב אולם האווירונים לא פוגעים בהם. מוכנים אנו להישמד יחד איתם, לא לחכות עד שיגיע תורנו לתאי הגאז, למות תוך גסיסה ממושכת. ה"קאפו" וה"בלוק אלטסטא" (זקני הצריפים), העומדים עלינו, "דואגים" לנו; בצעקות ובמקלות הם מגרשים אותנו אל תוך הצריפים. שטוחים על הקרשים הקשים אחד מעל רעהו מצפים אנו למות הגואל, אך הלה אינו בא; נראה שעוד לא נמלאה סאת עינויינו.

והנה ביום בהיר אחד, יום של קייץ שטוף שמש, הופתענו מרעש של יריות והתפוצצויות קרובות. צפירות אזעקה מילאו את החלל והשומרים עלינו גירשו אותנו בצעקות ובקללות אל תוך הצריפים וסגרו את הדלתות אחרינו. הסתבר שהפעם לא היתה זאת אזעקה אווירית ולא בגלל האווירונים הרוסיים צפרו הצופרים; היריות וההתפוצצויות באו משטח תאי הגאז וה־כבשנים. היו אלה צעירים יהודים שהרימו את דגל המרד. הם התכוננו לכך במשך חודשים ארוכים. הם צברו חומר נפץ בעזרת הנשים שעבדו בבית החרושת "אוניון" והיו מוציאות אותו חבוי בקיפולי סחבות מלבושיהן, מיועד ליום הנקמה המיוחל. הן עשו זאת בידען היטב את העינויים הנוראים הצפויים להן. אחת מהנשים האלה, מופת לגבורה שהפכה לדמות ליגנדארית, רוז'ה רובוטה, נוסתה בכך לפני פרוץ המרידה, אך היא לא מסרה אף שם אחד, והנשים, חברותיה לסבל ולעבודה, המשיכו לצבור חומר נפץ בשביל המורדים.

והנה בא היום. היהודים המשועבדים שעבדו ע״י הכבשנים, מקום שם הועלו באש שיירות שיירות של יהודים מכל קצות אירופה, זרקו אל תוך אחד מהם את הקצין הגרמני ששמר עליהם, פוצצו חלק מהכבשן הסמוך, חתכו בצבתות איזולציוניות מוכנות מראש את חוטי התיל המחושמלים ונכנסו במאבק קשה ובלתי שווה עם חיות הטרף הנאציות. המרגמות והנשק האוטומטי פתחו עליהם את לועם מצריחי השמירה. היהודים הבלתי מזויינים הצליחו אמנם לחמוק מטבעת האש שסובבה אותם אך לא יכלו להיחלץ ממאות הכלבים — על ארבע ועל שתיים — שרדפו אחריהם. אנשי ה־ס.ס. מיהרו לסגור על הצריפים ושמו עליהם מצור לבל יוכלו אסירים אחרים להצטרף אל המורדים.

המורדים הנועזים נפלו כולם במאבק הבלתי שווה. בין כך ובין כך לא היו להם סיכויים להציל את חייהם בבריחה בקרב אוכלוסיה עויינת, כשראשיהם מגולחים ועל זרועותיהם המספרים המקועקעים לראווה, ללא תעודות זהות, בלי פרוטה בכיס עם לבוש האסירים על גבם. הם ידעו זאת היטב, לא ציפו להצלה; את כבוד עמם הם רצו להציל ולמענו הם נפלו. אין לך מידת גבורה יותר גבוהה מאשר זו שהוכיחו גיבורים אלה בהניפם את דגל המרידה ע״י הקבר הפתוח, תאי הגאז, הבורות והכבשנים הבוערים.

ביניהם, בין ראשוני המורדים וראשיו ובין אלה שדאגו לחומר נפץ היו בניה ובנותיה של יהדות יוון.

✶

מצב היהודים מיוון היה קשה ביותר. מלבד התנאים הקשים שבמחנה אושוויץ, הם סבלו ממזג האוויר הקר והלח שלא היו רגילים לו, מאי ידיעת השפה ומהקושי לדבר אל חבריהם לסבל ולגורל היהודי, לשוחח איתם, לשפוך בפניהם את מרי שיחם. למרות זאת הם הצליחו ברוב חיוניותם, באופטימיזם הגדול הטבוע בם, באופיים הטוב ובשמירתם על כבוד האדם המפותח אצלם — לרכוש אהדה כללית וקירבה נפשית עם חבריהם לצרה. הם ידעו להקים איתם ברית נאמנה וקדושה אשר כמוה לא תתואר אלא בתנאים האיומים של גהינם אושוויץ.

בגורל חלק מהם נפל להיות קרבן על מזבח הנסיונות הסאדיסטיים של הדוקטור מנגלה וחבר מרעיו. רבים מהם עברו דרך הסירוס והסטרליזאציה, ההפראה המלאכותית וכריתת אברי מין, גרימת מחלות והקפאה במים קרים, טרם השמדתם. הייתי עד לסירוסם של 300 בחורים יהודים בקייץ 1944. עצם הפעולה עברה ללא כאבים כשקרני הרנטגן האירו את תחתית הבטן. אולם כעבור מספר ימים ראיתים זוחלים על ארבע, מתכווצים מרוב כאב. רובם לא החזיקו מעמד ונספו ביסורים בל ישוערו. ביניהם היו עשרות גברים ונשים מיהדות יוון.

✶

ב־1944 הגיע לאושוויץ טראנספורט של 600 יהודים מהאי רודוס. הם כה נחלשו שלא היה צורך להביאם אל תאי הגאזים. הם נפלו מעצמם, ממש כזבובים. על משכביהם הקשים הם היו נופחים את נשמותיהם הטהורות ואנו היינו מקנאים בהם על מיתת הנשיקה השקטה אשר לה הם זכו. מזג האוויר הקשה בשבילם, התנאים הבלתי אנושיים, הרעב, חוסר וויטמינים וחוסר כושר הסתגלות, עשו בהם שמות.

רק אחד מהם עמד בכל אלה. היה זה עיתונאי צעיר ששמו הפרטי היה סנטו (סינטו). הוא היה שכני לדרגש במחנה ״ד״, בצריף מס. 8, צריף ״שטיינברוך״ (חציבת אבן). הוא דיבר יוונית אותה לא ידעתי, לצערי, קצת עברית, אשר גם היא היתה זרה לי אז, וגרמנית רצוצה, ששימשה קשר בינינו. הוא היה בן עשרים וכמה. גופו הצעיר לא נשבר והוא עבד יחד איתנו במחצבה; תחת מהלומות קשות מידי ה״קאפו״ היינו סוחבים סלעים כבדים ממקום אחד למשנהו ללא שום מטרה אחרת מאשר להעבידנו ולהתעלל בנו. קצותיהם החדים של הסלעים היו חותכים את ידינו וחלקי גוף אחרים כבסכינים; נטפי דם היו מקשטים את האבן שנפלה בחלקו של כל אחד.

ככה המשכנו בסבלנו המשותף עד חודש ינואר 1945. כבר מתחילת החודש הזה היה מגיע לאוזנינו מרחוק הד מרעם התותחים הכבדים. לנו היה רעם זה כמוסיקה עילאית. ידענו שחזית הקרב הולכת ומתקדמת לעברנו. ואם כי ברור היה לנו, כי יכחידו אותנו טרם בוא הגאולה, שמחנו לדעת שהקיץ הקץ על החיה הגרמנית הטורפת. אז הוחל באווקואציה של המחנה; שיירות של אסירים הוצאו ממנו כל יום בדרכם לגרמניה ברכבות, במשאיות וברגל.

✶

חורף זה של 1945 היה קשה מנשוא. הקור היה מגיע עד שלושים מעלות מתחת לאפס והכפור כאילו איבן את האדמה. שלג לבן נצץ בזוהר בדולח וסינוור עיניים כשהאסירים היו מוצבים בשורות ארוכות למיון ההולכים לשיירות המוות. תאי הגאז והכבשנים חדלו לעבוד. הגרמנים פוצצו אותם בכוונה כדי למחוק כל סימן על מעלליהם. לאסירים שנותרו אז בחיים צפוי היה מוות בדרכם הארוכה או במחנות הרחוקים. עם אחת מהשיירות עזבני סנטו חברי. היה זה ב־18 בינואר. כמה ימים לאחר מכן הסתתרתי באחד מחדרי השימוש של ה״קרנקאן באו״ (בנין החולים) מקום שם מצאוני הרוסים ב־27 לינואר כמעט מת.

הרוסים הקימו בית־חולים מיוחד לניצולי המחנות, שרידי אושוויץ הקפואים למחצה ואלה מהשיירות שנשארו בדרכים פצועים בידי הגרמנים ולא מתו. ביניהם היה גם סנטו. הוא לא היה פצוע. באחד הלילות הוא ברח מהשיירה, זחל על בטנו בשלג העמוק עד שהגיע ליער והסתתר שם, נח זמן מה ושם צעדיו לכיוון הקווים הרוסיים. בדרך פגש אסירים אחרים שעלה בידם להימלט ויחדיו החלו לתור אחרי מזון בכדי להשקיט את רעבונם. הם נתקלו בפגר סוס שנורה, צלו את בשרו ואכלוהו. ברם מעיו של סנטו שנמקו מרעב תמידי במשך חודשים, לא יכלו לעכל את הבשר והוא נתקף בשלשול חמור, מאותו הסוג שגרם למאות רבות של קרבנות בקרב אסירי המחנות אחרי שחרורם.

וכך הפגיש אותנו הגורל שוב, הפעם בבית החולים של אושוויץ, אחרי שחרורה. ראיתיו כחוש וצנום, מוציא בקושי רב הגה מפיו; שלד של יצור אנוש. הייתי מתרגם את דבריו לרופאים הרוסים והם עשו מאמצים גדולים בכדי להצילו, מכיוון שסיפרתי להם, כי סנטו הוא היחידי שנשאר בחיים משיירה שלימה. סנטו עזר להם בשארית כוחותיו: ״אני רוצה לחיות! טען, הרי כה צעיר הנני! אני רוצה לחיות בכדי לספר לעולם את אכזריותם של הגרמנים, את מידת הסאדיזם אשר אותו הם הוכיחו ברציחת אנשים חפים מפשע. את כל חיי אקדיש למטרה זו. ׳אמסור לדורות הבאים את אשר אונה לעמנו, למען ידעו!״

אולם למרבה הצער קצרה יד המדע להצילו. האחיות לא משו ממיטת סנטו והרופאים הפעילו את כל האמצעים שעמדו לרשותם ואת כל אמנותם בכדי לחלצו מידי המוות, אולם לשווא. סנטו, חברי, נפח את נשמתו הקדושה בזרועותי. דבריו האחרונים היו: תקע ידך לידי בשבועה, כי תעשה את כל מה שלאל ידך בכדי לא לתת לשכוח את אשר עוללו הגרמנים לעמנו, כי תזכור ולא תשכח גם את מותי בטרם עת.

צוואתו זו של סנטו הקדוש מרודוס אני מקיים מאז עד היום במיטב כוחותי הצנועים. אני שומר על רצונו האחרון בחרדת קודש.

קריאתו האחרונה של סנטו האמיץ, בן לעדת יהודי יוון, כדאי שתישמע מעל דפי ספר יזכור של יהדות יוון, כדי שהניצולים מהשואה יהיו נושאי צוואתו ומקיימיה. זוהי גם צוואתה של קהילת יהודי יוון המעונה שנכרתה מארץ החיים.

רשימות ממחנות המוות
מאת דוד חיים

כאשר היו מגיעים ה״טראנספורטים״ (המשלוחים) של יהודים לפולין לאושוויץ־בירקנאו — על פי רוב סידרו שהמשלוחים האלה יגיעו בלילה — היו אנשי ה־ס.ס. מבצעים מיד את ה״סלקציה״ הראשונה. גרמנים אלה שבאו לקבל את פנינו הגיעו בלווית כלבי משטרה ומצוידים במכונות יריה ומקלות. קבלת פנים זו היתה סימן מובהק ועדות נאמנה כי עבדים אבודים אנחנו, וכי כל ההכרזות של מנהיגינו בהיותנו בשלוניקי — כמו דברי הרב קורץ אשר דרש בהרבה הזדמנויות ואמר כי הגרמנים רוצים לבנות לנו מדינה יהודית בפולין, וכי עלינו למהר ולתפוס שיכון טוב, וכי המאחרים לבוא ישוכנו באוהלים — היו רמאות ומירמה, שקר וכזב.

יהודי שלוניקי היו רגילים לקבל את כל האסונות ואת כל הגזירות כגזירה משמים. כשירדנו מהקרונות, אמרנו: חברים, יהיה טוב. אולם לא הספקנו לסיים את המשפט וכבר התנפלו עלינו אנשי ה־ס.ס. במכות ובצעקות, ופקדו עלינו להסתדר בטורים חמישה חמישה, ובשתי שורות: בשורה האחת — כל הצעירים עד גיל ארבעים, ובשורה השניה — כל המבוגרים מגיל ארבעים ומעלה.

כאן קרה לי משהו שאינני יודע איך לקרוא לו, ולדעתי היה זה נס אישי. היו כמה צעירים, וביניהם גם אני, שלא יכולנו להשלים עם החלוקה הזאת, לא רצינו להיפרד מההורים, והחלטנו להצטרף לשורות של המבוגרים. אני, למשל, חבשתי כובע ולבשתי מעיל ארוך; משכתי את כובעי עד האזניים, הרמתי את מעילי, התכופפתי שיחשבו אותי לזקן, ועברתי לצד השני, לשורה של המבוגרים והזקנים, והייתי שמח שאני נמצא על יד אבי; יקרה מה שיקרה — לפחות אנחנו ביחד.

אבל זה לא עזר לנו. אנשי ה־ס.ס. עברו ליד כל שורה ובדקו בפנסים בעלי אלומת אור חזקה את פני כל אחד ואחד, ואת כל הצעירים סילקו לשורה של הצעירים, ומהשורה של הצעירים הוציאו את המבוגרים והעבירום לשורות של המבוגרים. את ההעברה משורה לשורה ליוו במכות חזקות, מי קיבל אותן בראש ומי בגב. גם אותי גילו והעבירו לקבוצת הצעירים.

הדבר לא מצא חן בעינינו אז, אך ההעברה הזאת היא שהצילה אותנו ממוות מיידי.

את כל השורות של הצעירים העבירו לצד ימין, — למחנה העבודה באושוויץ, שעל שערו היה כתוב באותיות גדולות ״ארבייט מאכט פריי״, ז.א. ״העבודה עושה (את האדם) חפשי״, ולפי הפירוש שלנו, היה המובן חפשי — מהמוות; אחרת אי אפשר להבין אימרה זו. את השורות של המבוגרים היפנו לצד שמאל — למחנה בירקנאו, שם בנו הגרמנים בית חרושת להמתת אנשים, מפעל להשמדת בני אדם.

הסלקציה הזאת היתה הראשונה ובעלת חשיבות מכרעת. כל אלה מהשורות של המבוגרים, ואיתם התינוקות והילדים שלא חטאו, נועדו לעבור דרך תאי הגזים להמתתם, ומשם לשריפת גופותיהם במשריפות. ב״קרימאטוריום״ זה העלו באש את בני משפחותינו היקרים, שם הפכו לאפר אנשים חשובים, רבנים, גדולי התורה — על לא עוול בכפם.

הקרימאטוריום היה מורכב מארבעה בניינים גדולים שהקיפו את המחנה, וארובות גבוהות כלטו במשך 24 שעות ביממה להבות ועשן. בארבעת הבניינים היו 12 תנורים, שבכל רגע ובבת אחת שרפו 144 איש. יערות שלמים של עצים שימשו להסקת הכיבשנים האלה.

הקרימאטוריום היה בנוי כך: בחזית היו אולמות הגאזים אשר היו בנויים מבטון ובלי חלונות. הדלתות היו עשויות עץ עבה, ובהן חור קטן שבעדו הסתכלו התליינים בנעשה בתוך ״מפעל ההחנקה״. בכל אולם כזה היה מקום לחמש מאות איש, אבל הכניסו בהם לפעמים עד שלושת אלפים בבת אחת, בהצלפות שוטים, ולעיתים קרובות גם על ידי יריות אקדח. על קירות האולם הזה, בריווח של חצי מטר זה מזה, היו תלויים מעין מזלפים, כמו של מקלחת, כדי שמי שנכנס יחשוב שהוא הוכנס לשם כדי להתקלח. למעשה היו אלה הצינורות שדרכם הוזרמו הגאזים המרעילים. למרבה הלעג היו מחלקים לכל אחד לפני הכניסה חפיסת סבון, כדי שאף אחד לפני כניסתו, לא יחשוד בדבר אחר, אלא רק שמכניסים אותו לשם על מנת להתקלח.

כאשר היו מכניסים את כל הקבוצה פנימה, היו סוגרים את הדלת, מפעילים את הגאז, ותוך רבע שעה היו מאות היהודים, שכונסו לשם עדרים עדרים, הופכים לפגרים מתים. אח״כ הביאו קרונות קטנים, העמיסו עליהם את הגוויות והעבירו אותן לקרימאטוריום.

הוקם צוות של אסירים אשר עליו הוטל לשרוף את הגוויות. הצוות הזה היה מורכב רק מיהודים. בהתחלה היו בו כמאתיים איש, יותר מאוחר הגדילו את מספרם, כאשר רבתה ה״עבודה״... העובדים האלה היו מסומנים בסימני היכר מיוחדים, כדי שאיש מהם לא יברח ולא יעזוב את השטח, וזאת כדי שלא יספרו לאחרים על מחזות האימים שהיו עדים להם. אנשי ה־ס.ס. לא היו מעוניינים שהדברים ייוודעו. סופם של העובדים האלה היה למות; אם מישהו היה מנסה לצאת מתחום הכבשנים ולעבור לתוך מחנה בירקנאו עצמו, היו ממיתים אותו במקום.

בערב פלטו ארובות המשריפות להבות שהיו מאירות את כל המחנה. השמיים מעליהם היו אדומים, וריח של בשר חרוך, שהיה מגיע עד מחנה אושוויץ, היה מתפשט באוויר עד כדי מחנק. אף על פי כן איש מאיתנו לא ידע בהתחלה, ולא היה יכול לתאר לעצמו בדמיונו, מה מתרחש במקום ההוא.

כמעט כל חודש קיימו אנשי ה־ס.ס. סלקציות. הם היו באים למחנות ומתחילים מבלוק מס׳ 1 ועד הבלוק האחרון ומכריזים כי על כל האסירים היהודים להתאסף. פחד מוות היה אוחז אותנו, כי שיערנו שדבר איום מתקרב. היו מכריחים אותנו להתפשט כביום היוולדנו, ואז הרופא הנאצי, בלוויית ראש המחנה מצד אחד, ועוד שני עוזרים מאנשי ה־ס.ס. מצד שני, עם פנקסים בידיהם עברו ורשמו את מספרי האסירים שהרופא ציין... זו היתה סלקציה שנקראה בשפתם ״מוזולמן קונטרול״; אלה שנמצאו חלשים ולא מוכשרים לעבודה לדעת ה״וועדה״ הזאת, ואפילו אם היה להם רק איזה פצע בגוף, היו נקראים ״מוזולמנים״ ונשלחים למיתה.

אחרי הרישום היו מחזירים אותנו בחזרה לבלוק, ובחצות הלילה העירונו ברעש, וכל אלה שמספריהם היו רשומים בפנקס הנ״ל הוצאו החוצה. לפנות בוקר היו מסדרים אותם בשורות של חמישה־חמישה, ומוקפים בנאצים מזויינים ואיתם כלבי משטרה, היו ה״מוזולמנים״ מועלים למכוניות משא ומובלים ישר לקרימאטוריום.

ל״בית חרושת״ זה, כמו לכל בתי החרושת, היה מנהל עבודה כללי, מחסנאי וכו׳. המחסנאי היה סופר יום יום את ה״מלאי״, ז״א את הגופות; אם ראה שחסרות גופות, ולצוות העובדים שלו לא יהיה מה לעשות, היה מזמין מיד ״חומר״ מהמחנות השונים, וכעבור יום־יומיים כבר היו עורכים ״סלקציות״ וממלאים שוב את המחסנים ב״חמרי גלם״, דהיינו, גופות של יהודים.

הסלקציות נמשכו עד 17 בינואר 1945, עת התקרבו צבאות ברית המועצות לסביבות המחנה. מרחוק שמענו את ההפגזות הכבדות — סימן שהמלחמה הלכה והתקרבה אלינו. אולם הגרמנים, שמטבעם הם עקשנים ובעלי סדר, במקום להיסוג ולברוח, הם ביכרו לפנות אותנו וטילטלו אותנו ממקום למקום וממחנה למחנה. התחילו הליכות ברגל לאין סוף, הריגות ללא מספר, רעב, ליכלוך, כינים במיליונים... אם היו בתקופה זו מנסים לערוך לנו ״מוזולמן קונטרול״, לא היה איש מאיתנו נותר כשר לעבודה, כי כולנו היינו רק צרורות של עצמות ועור, ללא שום בשר לגופנו.

לבסוף העבירו אותנו אל תוך גרמניה, למחנה בוכנוולד. הגענו למקום בתחילת חודש פברואר. כשהורדנו מהקרונות הפתוחים למרות שיכולנו בקושי לעמוד על רגלינו החילונו ב״עבודה״, בהורדת הגוויות מהקרונות. אספנו הר של גוויות, אשר הכנסנו אותן לצריפים וסככות פנויים. במחנה בוכנוולד היה רק כבשן אחד שעבד בקצב איטי מאד, ולא יכול היה להספיק לשרוף גופות במספר רב, לכן הכנסנו את ה״מלאי״ של הגופות אל תוך הצריפים העזובים.

אותנו הכניסו לבלוקים שקראו להם ״קאראנטינה״, והיינו צפופים שם ממש כמו סרדינים. אם מישהו רצה להסתובב מצד אחד לצד השני, היינו מוכרחים כל השורה להסתובב ביחד מחוסר מקום.

למחרת בבוקר, כשקראו לנו לעבודה, לא היה לרבים מאיתנו הכוח לקום. הגרמנים הביאו צינור גומי ארוך, חיברו אותו לברז והתיזו עלינו מים קרים. מחוסר ברירה קפצנו כולנו כמו חתולים, רועדים מקור. סידרו אותנו בחוץ וכיוונו אותנו לעבודה בהרים שהתנשאו מול המחנה, במרחק של כמה קילומטרים. הם עשו חישוב לא רע. היו צריכים לבנות בתים נוספים במחנה, ואם כולנו היינו מביאים מההר שתי אבנים כל אחד, היה בכך די חומר לבנות עוד שני בלוקים. כאשר התחלנו הולכים בכיוון ההר, חשבתי בליבי שבמקום הזה נסבול יותר מדי. החלטתי, איפוא,

לקפוץ מעבר לגדר הנמוכה ולעבור לתוך המחנה הכללי, ז"א, אל מחוץ למקום ה"קאראנטינה". כמוני חשבו עוד כמה אסירים, אולם אני הייתי הראשון שאכן קפץ. אולם ברגע שנגעו רגלי באדמה, מצאתי את עצמי בידי אחד השומרים, אשר הרביץ לי בידו מכה חזקה באוזן, מכה שעד היום אני זוכר אותה היטב. אך מכיוון שראה אחרי עוד כמה בורחים, הניח לי ורץ אחריהם. ניצלתי את ההזדמנות, ברחתי ונכנסתי לתוך המקלחות. בכל פעם שמישהו נכנס למקלחת, עשיתי עצמי כאילו אני מתקלח. אבל כמה זמן אפשר להישאר במצב כזה? ניסיתי לצאת משם ולמצוא מקום אחר. כאשר יצאתי, ראו אותי שני רוסים מרחוק. הרוסים (לא יהודים) האלה היו גם הם אסירים כמוני, אשר העבירו אותם מסטאלינגרד, כאשר הגרמנים כבשו אותה, ומכיוון שהם היו במצב בריאות טוב מאד, שמו אותם כשומרים עלינו, וציידו אותם במקלות עבים. כאשר ראיתי אותם, אמרתי לעצמי, "גמרתי את הקריירה", וחיפשתי מקום מחבוא אחר. על יד המקלחות היה צריף. רצתי לעברו, פתחתי את הדלת ונכנסתי.

הצריף היה מלא גוויות. בתחילה חשבתי להסתתר ביניהן אולם שמתי לב שהגוויות אינן מסודרות, והגרמנים בעלי הסדר נהגו לסדר אותן כמו סרדינים. התחלתי למשוך ביד וברגל ולסדר אותן. בינתיים הגיעו שני הרוסים לצריף ופתחו את הדלת. ציפיתי בכל דקה שהנה יתפסוני ויכו אותי על ראשי וכי עוד מעט גם אני אפול ליד הגוויות...

שני הרוסים התקרבו אלי וראו שאני עובד קשה. אחד מהם תפס אותי בכתפי ואמר לי "חאראשו", "חאראשו", "רבוטה!", כלומר יפה מאד, אתה עובד טוב וקשה. הוא הוציא מכיסו חתיכת קרטון שהיתה בבחינת "כרטיס פרמיה" לעובדים יפה. עם הקרטון הזה יכולתי לקבל מהקאנטינה חפיסת טבק רוסי, "מאחורקה", ממולאה חתיכות עץ במקום טבק. עם הפתק הזה יכולתי להסתובב כל היום במחנה, כי קרטון הפרמיה העיד עלי שאני עובד יפה. בשלוניקי היו אומרים כי המתים שומרים לפעמים על החיים. אכן המתים הצילו אותי מידי הרוצחים...

הנס של יום כיפור

האם לא קרו ניסים במחנות ההשמדה? שאלה זו מעסיקה לעיתים קרובות את הציבור היהודי, ובייחוד רבים מניצולי המחנות, שבהיותם מעונים ולחוצים ע"י הגרמנים, לא היתה להם האפשרות להבחין בניסים שאכן קרו להם.

עצם העובדה שקומץ קטן של אנשים ניצלנו מידי ציפורני הנמר הנאצי והקמנו בית בישראל, השתתפנו בשחרור הארץ, זכינו לראות את ירושלים השלימה ולהתפלל ליד הכותל המערבי — הרי זה נס גדול מאוד. אולם אני יכול להעיד על ניסים שהתרחשו במחנות, הן אישיים והן כלליים, אשר לא אשכח אותם לעולם.

אחד הניסים הללו קרה לנו ביום הכיפורים.

היינו במחנה עבודה "בונה־מונוביץ־אי־גי־פארבן" שהיה מצוי במרחק של חמישה קילומטרים ממחנה ההשמדה "אושוויץ־בירקנאו". במחנה זה עבדו בפרך שלושה עשר אלף יהודים מפולין, מ־הונגריה ומיוון. העבידו אותנו קשה בעבודות בניין, ברזל, חשמל, בהקמת בתי חרושת ומקלטים. בית החרושת "אי' גי' פארבן" כידוע — הוא קיים גם כיום בגרמניה — היה מייצר צבעים, והחומר ממנו הוציאו את הצבעים היה הפחם; אנו עסקנו גם בהובלת הפחם והזפת. הזפת שימש לנו לפעמים, בזמן הרעב, כעין תהליף לאוכל. לעסנו חתיכות זפת, שבזמן הלעיסה היה הופך להיות כמו מסטיק קשה בעל טעם לא נעים. אבל באין ברירה עשינו זאת כדי לרמות את קיבותינו.

היה זה בערב יום הכיפורים של שנת תש"ה (שלהי 1944). קבוצה של כעשרים יהודים יוצאי יוון עבדנו בקומנדו מס' 5, ביציקות עמודי בטון וברזל, אשר קראו להם "בינדרים". אחרי העבודה התאספנו כל היהודים מיוון, ואמרתי להם, כי מחר חל היום הקדוש, יום הכיפורים, וכי עלינו לעשות את כל המאמצים כדי להתפלל בכל שהות או הזדמנות שתינתן לנו, וכדי לצום עד כמה שהעבודה הקשה תאפשר לנו. כמעט כולם הסכימו להצעתי אף כי נראתה קצת בלתי הגיונית ובלתי מעשית במצבנו. החברים ענו לי בחיוב רק מתוך רצון טוב ולא מתוך יכולת, כי בתנאים ההם לא יכולנו בשום פנים ואופן להחזיק מעמד ולשמור את פרוסת הלחם בכיס, כיוון שהיינו דומים לכלבים מזי רעב.

באותו ערב, ליל יום הכיפורים, התאספנו בפינה אחת במחנה והתפללנו את תפילת כל־נדרי וערבית. "עברתי לפני התיבה" והתפללתי ושרתי בעל פה כל שיכולתי לזכור [1]. כאשר נמצא

האדם במצב של דיכאון, נרדף ונענה, זוכר הוא הרבה יותר מאשר בעיתים רגילות, ואכן רוב התפילה נעשה לפתע שגור על פי, וכולנו לחשנו את הניגונים המעוררים והנרגשים המוכרים מילדות.

למחרת האיר יום הכיפורים. בדרך כלל היו מעירים אותנו בחמש בבוקר ומחלקים לנו את מנת הלחם היומית, מ־50 עד 75 גראם, בתוספת פרוסת נקניק בת 10 גראמים. (לפעמים חילקו לנו 5 גראמים מרגרינה, במקום נקניק. כפי שסיפרו לנו הפיקו את המרגרינה הזאת מהפחם, מה שהפליא אותנו, אבל נוכחנו לדעת כי אמת הדבר. מובן שמרגרינה זו היתה בעלת טעם רע). באותו יום הכיפורים העירונו כרגיל וחילקו את מנות הלחם. השתדלתי לקבל את המנה מה־ראשונים בתור וישבתי בכוונה מול חבריי בשעה שקיבלו הם את מנתם, כדי להזכיר להם שאנו לא אוכלים היום. מכיוון שבדרך כלל היינו בולעים את המנות האלה ברגעים מועטים, מיד עם קבלתן, הביטו אחדים לעברי בכעס. אלה שהסתכלו לעברי הכניסו את המנה לכיס מתוך בושה, והאחרים — מרצונם לקיים את מצוות הצום. איש לא אכל את המנה מיד, כרגיל, אולם תנאים התנו ואמרו: נחזיק מעמד עד אשר נגיע למקום העבודה, ונראה: אם אין עבודה קשה היום נשתדל להמשיך בצום, אולם במקרה ויגיעו קרונות של מלט לפריקה לא נוכל להחזיק מעמד אפילו רגע אחד.

כאשר היו מגיעים קרונות כאלה היינו צריכים כולנו לעבוד קשה בפריקה ובהובלה של שקי המלט, כיוון שהיה אסור שהרכבת תישאר בלילה במקום; לכן היו נוהגים להעמיד 10 אנשים בכל קרון כדי לפרוק את שקי המלט במהירות גדולה. יום של הובלת מלט היה יום שחור במיוחד לכולנו. בכל קבוצה כזו היו מכניסים עציר אחד כמנהל עבודה. האיש הזה, שהיה או גרמני או פושע פולני, היה מחזיק בידו מקל ומכה כל הזמן את אלה שמכל סיבה שהיא היו מתעכבים במהלכם. תפקידם של המנהלים האלה היה רק להרביץ מכות ולצעוק כל הזמן, "לוז, לוז" (הזדרזו) או "שנל, שנל"! (מהר מהר) "פרפלוכטה יודה" (יהודי ארור!) "פרפלוכטה הונד" (כלב ארור!) ובתמורה על שהיו מכים במרץ ומקללים בכישרון, היו מקבלים מנות אוכל כפולות, ואף נפטרו ע"י כך מעבודה.

הסכמתי לתנאי הזה והצעתי שלא יזדרזו לקבל שום החלטה לאכול לפני שיתייעצו איתי. "במבצע צום" זה היתה קיימת גם סכנה אחרת, שאם האחרים ירגישו כי בכיסינו יש לחם הם היו יכולים להתקיף אותנו ולגנוב מאיתנו את המנה. היה זה דבר רגיל, וכאשר היו גונבים אוכל היו מכניסים אותו ישר לפה ובולעים אותו אפילו מבלי ללעוס, כדי שאי אפשר יהיה להזעיק עזרה או לסחוב את האוכל הגנוב בחזרה.

בזמן הליכת קבוצתנו למקום העבודה באותו יום, שרנו את הפיוטים ואת התפילות השגורות ביותר של יום הכיפורים, כגון "אל מלך יושב על כיסא רחמים", "הכוהנים והעם", ועוד ועוד. אנשי האס־אס הגרמנים חשבו שאנו שרים שירי לכת או "להיטים" יווניים ונתנו לנו סימן להמשיך לשיר ולהיות במצב רוח טוב, כפי שהם חשבו. הייתי מתחיל בשירה של אחד מפרקי התפילה והיתר המשיכו יחד איתי. אפשר לאמר שהייתי הסולאן של אופירה עצובה זו... בין תפילה לתפילה היינו מקללים את הגרמנים באיספאניולית, היה זה הנשק היחידי שלנו. היינו שרים איפוא: "קי ב'וס קימי איל דיו, חולירע קי ב'וס ב'ינגה, קי נון קידי נינגונו די ב'וס (שה' ישרוף אתכם, תיכנס בכם החולירע, אל ייוותר אחד מכם בעולם)... אבל הקללות לא עזרו; הם היו החזקים והיכו והרביצו בחזקה ובאכזריות.

יאוש גדול נפל עלינו כאשר הגענו למקום העבודה. כבר מרחוק ראינו את תחנת הרכבת שהיתה מלאה בקרונות מלט, מראה מוכר אבל תמיד מדכא מחדש. הסתכלתי בפניהם של כל החברים וראיתי שכמה מהם הביטו אלי והכניסו את ידיהם לכיסיהם כדי להוציא את הלחם השמור ולבלוע אותו. בתנועות ידיים רמזתי להם שלא יעשו זאת. סבלנות, אמרתי, חכו ונראה, אולי יקרה לנו נס!

נכנסנו למקום העבודה והעמידו עלינו את ה"קאפו" האנץ, פושע גרמני ממוצא צועני (הוא היה שפוט למאסר עולם בשל פשע חמור בגרמניה; היו כמה כאלה אשר הכניסו אותם למחנות ריכוז כדי שישמרו עלינו וימריצו אותנו במכות, בהיותם בעלי ניסיון בכגון זה). כאשר ראה האנץ את קרונות המלט התחיל להשתולל ולהרביץ עוד לפני שהתחלנו לעבוד; ציווה עלינו

להסתדר מהר בקבוצות, לפתוח את הדלתות ולהתחיל בפריקת המלט מהקרונות, וכל זה בליווי קללות נמרצות, כמו: "שמוציג יודה", "הונד" (כלבים), וקללות שאין הנייר יכול לסבלן. אותנו אחזה אכזבה גדולה; אנשי הקבוצה היוונית הסתכלו בי וחיכו שאתן להם סימן שאפשר לאכול. אולם תשובתי — על ידי ניענוע ראש היתה — לא־לא־ולא, אם כי אני עצמי לא ידעתי מה אני עושה, מדוע אני "לא מרשה" להם לאכול. גם אני הייתי כל הזמן עצבני ופרוסת הלחם המונחת בכיסי לא נתנה לי מנוח. ציפיתי לרגע בו אוכל לבלוע אותה. ה"לא־לאכול" הזה כאילו יצא ממני למרות רצוני, כאילו איזה גורם נעלם אילץ אותי כל הזמן להניע את ראשי לאות שלילה — והחברים שמעו לקולי, כאילו היו מהופנטים. בהתאפקות יוצאת מגדר הרגיל, ניגשנו לפתוח את דלתות הקרונות, בלי לקחת את האוכל אל פינו.

ופה התחיל הנס!

ברגע שניגשנו ופתחנו את דלת אחד הקרונות שמענו לפתע קול אזעקה, וכאשר היתה נשמעת האזעקה, הראשון שהיה בורח מהמקום, היה האנץ, הקאפו, ובברחו ציווה עלינו לעשות את ההיפך ממה שציווה לפני כן; הפעם ההוראה היתה לסגור את הדלתות, לברוח, למצוא מחסה בתעלות או בכל מקום אחר. מובן שמיד עזבנו הכל וברחנו למרתף של צריף בו היו מותקנות מכונות החימום. המקום הזה לא היה יכול לשמש כמקלט ולא היה מובטח אפילו מפני אש, אבל אפשר היה להישמר שם מפני רסיסים.

כאשר נכנסנו למרתף הזה הסתכלתי בחברים, ואמרתי להם: אתם רואים, אמרתי שיקרה לנו נס! ובעיצומה של האזעקה התחלנו כולנו להתפלל, כמובן בעל־פה. אמרנו את התפילות, פיזמנו ושרנו ממה שנזכרנו, בדביקות שאין לתארה במילים.

כעבור כמה דקות שמענו את להקות המטוסים מעל לראשינו ואחרי זה את רעם הפצצות שנפלו מסביב. הכל הפך לגיהנם שחור, עד שלא יכולנו לראות איש את פני רעהו. פצצות כבדות נפלו וזיעזעו את כל המבנה. הכל התמלא עשן, פיח ואפר. ההפצצה נמשכה למעלה משעתיים. להקה של מטוסים נסעה ולהקה שניה הגיעה אחריה.

אנו ניצלנו מצב זה והמשכנו בתפילות ובסליחות של יום הכיפורים. כאשר התחילו האבק והעשן לשקוע ולהיעלם, ונפסקו זמזומי להקות המטוסים, הופיע האנץ, שהיה סקרן לדעת מה קרה. הוא יצא החוצה, הביט כה וכה וחזר אלינו. אנו חשבנו שיתן לנו הוראה לעלות ולהמשיך בפריקת המלט מהקרונות, אבל למזלנו לא כך היה הדבר.

האנץ נראה שמח וביקש שנפסיק לשיר את ה"אופירות המצחיקות" שלנו ונאזין לדבריו. הוא אמר: "אלה צימנט שון האוף אנטלאדן" (כל המלט נפרק בעצמו), ואל לנו לדאוג בנוגע לעבודה קשה היום.

אי אפשר לתאר את שמחתנו. אחרי כמה זמן שמענו את אות הארגעה. יצאנו כולנו שמחים ושרים, הולכים ומפזמים: אל מלך יושב על כיסא רחמים ומתנהג בחסידות, מוחל עוונות עמו, מעביר ראשון ראשון... עושה צדקות עם כל בשר ורוח...

כך עשה ה׳ עימנו צדקה וחסד ואיפשר לנו לכבד ולקיים היום הקדוש הזה, יום הכיפורים...

עשרים וארבע שעות לפני השחרור

שעות אלו היו השעות הקשות ביותר; שעות של סבל רב, שעות גורליות ממש, שעות שכל אחד מאיתנו הרגיש שמשהו חשוב עומד להתרחש בהן. ההכנות של אנשי ה־ס.ס., יחסם האכזרי כלפינו, עצבנותם שנראתה בפניהם, התנהגותם ואי היציבות בהוראותיהם — כל רגע החליטו על משהו אחר, וכל פעם שינו את הדרך בה הוליכו אותנו — כל זה נתן לנו בסיס להניח שמשהו עומד לקרות ובקרוב. בתוך תוכנו היינו בטוחים שיקרה נס גדול, וכל אחד מאיתנו התפלל לקדוש־ברוך־הוא שנזכה לנס הזה בזמן, לפני שיהיה מאוחר.

היה זה ה־29 באפריל, 1945. את התאריך הזה אני זוכר היטב, מכיוון שכ־48 שעות לאחר מכן, ב־1 במאי 1945, השתחררנו מהסבל המר. הגרמנים עדיין טילטלו אותנו ממקום למקום וממחנה למחנה ומעיירה לעיירה; כל זאת — כדי לא למסור אותנו לידי האמריקאים או הרוסים, אשר הלכו והתקרבו. היינו כבר עייפים עד מוות, רצוצים, רטובים מהגשמים, ללא שום חשק להמשיך ולחיות בכלל; מעטים מאד נשארנו בחיים מבין אלה שיצאנו לדרך. הדבר היחיד שחיזק אותנו היתה האמונה בה׳, והתקווה כי בקרוב יקרה הנס המצופה, ונשתחרר סוף סוף מכל הצרות הנוראות האלה ומהמוות הבטוח.

הגענו בהליכה ברגל, כרגיל, לעיירה נוייבורג שבגרמניה. העמידו אותנו ליד אחד הבתים במרכז העיירה, ואנשי ה־ס.ס. ביקשו מראש העיר שיריק את המחסנים ויוציא את כל תפוחי האדמה אשר ברשותו, יבשל אותם ויעמיד אותם לרשותנו. וכך אמנם נעשה; ראש העיר ציווה לאסוף את תפוחי האדמה ולבשל אותם, והגרמנים חילקו אותם בינינו. לכל אחד ניתנו 5 תפוחי אדמה, ועודם בכפינו וכבר אכלנו ובלענו אותם עם קליפתם. החלוקה הזו נעשתה ע״י הגרמנים תוך כדי הכאות במקלות מצידם. שיטה זו של חלוקת אוכל היתה רגילה אצלם; מצד אחד נתנו לנו משהו לאכול ומצד שני חילקו לנו גם מנות של מכות; הרבה מאיתנו לא הספיקו לקבל את מנת תפוחי האדמה, כי בגלל חולשתם נפלו והתעלפו מהמכות. לגרמנים היתה זו הזדמנות כדי להריק את אקדחיהם מהכדורים לתוך ראשי הנופלים, ב״טענה״ כי ״אסור לתת לסבול למישהו שמתעלף, והכדור מרשה לו להיפטר מהסבל יותר מהר״... המאזן הסופי אחרי חלוקת מנת המזון היה, שנשארנו אולי החצי מאלה שהיינו, ואלה שנותרנו אכלנו את תפוחי האדמה בדמעות בעינינו.

בינתיים נפתחו ארובות השמים, כאילו גם הם בכו איתנו, וברד כבד מאד החל יורד עלינו. כדי להגן על ראשינו, הרכבנו ככובע את הסיר שהיה ברשות כל אחד מאיתנו. הגרמנים מיהרו ונכנסו לבתים הסמוכים, ודרך החלונות כיוונו את נשקם נגדנו.

בדרך כלל, במקרים כאלה, היינו מתאספים קבוצות קבוצות, ואחד נדחק ליד השני; בצורה כזו היה לנו קצת יותר חם. גם אנו, יהודי יוון, היינו מצטופפים אחד ליד השני, ואותי החזיקו תמיד באמצע, וחברי היו מאיצים שאתפלל, ואני הייתי מתפלל בעל פה — כל מה שיכולתי לזכור. באותו הלילה אמרתי להם שכדאי שנערוך סליחות ונבקש מהקדוש־ברוך־הוא שיציל אותנו מה־גיהנם המר הזה במהרה. ואכן, כולנו יחד התחלנו להתפלל סליחות מתוך היאוש והסבל בבכי גדול. כאשר הגענו לתפילה ״אנשי אמונה אבדו״ אמרתי בנעימה את התרגום העתיק כמנהג שלוניקי: ״אומבריס די פ׳יאלדאד סי דיפידריארון...״ וכן ״תמהנו מרעות תשש כוחנו מצרות״ — ״מוס קונסומימוס די טודוס לוס מאליס, סי אפ׳לאקארון מואיסטראס פ׳ואירסאס די טאנטה פ׳ייל אי אמארגורה״... הניגון הוא תמיד עצוב, ובאותו יום, תחת הברד בעיירה הגרמנית, היה קולנו קורע לבבות. כנראה שגם ליבם של כמה גרמנים התעורר בקרבם, כי לפתע שמענו רעש של חלון נפתח, ויד הוציאה אלינו שתי פרוסות לחם די גדולות. מיד קפצו אחדים מהחבורה שלנו, לקחו את הלחם וחילקו אותו בינינו. לי נתנו מנה כפולה, כדי שיהיה לי יותר כוח להתפלל... חתיכת לחם זו נתנה לנו מרץ ואומץ ותקווה.

כך עמדנו שם עד שפסקה סערת הגשם והברד, לפנות בוקר. הגרמנים יצאו מהבתים וסידרו אותנו בשורות. התחלנו שוב בהליכה. הלכנו מרחק של כ־40 קילומטר במשך כל היום. רבים מאיתנו לא יכלו להחזיק מעמד, ונפלו בדרך באפיסת כוחות; הגרמנים, כפי שסיפרתי, בלי להפסיד זמן, ירו בכל מי שנפל והרגוהו במקום. בצורה כזו נפלו הרבה גם מקרב הקבוצה שלנו, יהודי יוון.

בשעות הלילה של ה־30 באפריל, 1945, הגענו לכפר אחד ששמו שטאמסריט, וכבר הת־כוננו לבלות את הלילה בחוץ, כרגיל, בגשם ובקור. אולם מן השמים ריחמו עלינו. היתה בקרבת מקום אורווה גדולה, והכניסו אותנו לתוכה. רצוצים מן ההליכה ומהקור, רעבים כמו כלבים, עייפים עד בלי די, מצאנו לפחות מקום שעליו היתה קורת גג, וכל אחד מאיתנו חיפש איזו פינה כדי להתחמם ולנוח קצת.

אני עשיתי ״חור״ בעשבים ובתבן ונכנסתי עמוק פנימה, ע״י כך התחממתי ונרדמתי. כאשר התעוררתי, לא יכולתי לצאת, כי מעלי שכב מישהו אחר לישון, וכנראה שבגלל הקור והרעב, או איזו מחלה, נרדם שם לעולמים, והייתי צריך לעמול קשה כדי להיחלץ. כאשר יצאתי, ראיתי שהאיר היום, וכעבור כמה רגעים כבר קראו אותנו להסתדר. הפעם לא היה שום טעם לספור אותנו, כי גם הם, הגרמנים, איבדו את חשבון האנשים. היינו כבר מעטים מאד — כמאה צלי־אדם. שוב התחלנו בצעדה למקום בלתי ידוע.

ככל שצבאות ארצות הברית, בריטניה ורוסיה התקדמו לתוך שטח גרמניה, היו שומרינו מעבירים אותנו הלאה ממקום למקום, כי לא היו מעונינים למסור אותנו לידי בעלות הברית.

למחרת המשכנו בהליכה, רעבים עד לשיגעון. בדרך מצאתי חצי כרוב רקוב. קפצתי, לקחתי אותו ביד והורדתי את החלק העליון. אכלתי את הנותר — למרות הריקבון — ונתתי גם לאחד

מחברי לאכול. הכרוב הרקוב הזה הזיק לנו מאד, וכעבור שעת הליכה התחלנו להרגיש סחרחורת. החזקתי את עצמי בכוח ; חישבתי להתעלף, ומכיוון שידעתי מה גורלם של אלה שמתעלפים, נשארתי על רגלי למרות הכל. היה לי מזל שהגרמנים העמידו אותנו, מכיוון שראו אווירונים אמריקאים טסים מעלינו בגובה נמוך מאד ויורים בנו — עד שהבינו שאנו עצורים, ואז הפסיקו לירות בנו.

אנשי ה־ס.ס. עשו חשבון כי הגיעה שעתם לברוח כדי להציל את נפשם. סמל ה־ס.ס. עמד מולנו, בידו תת־מקלע, והחל כנראה מהרהר ; הוא לא ידע מה להחליט — האם לירות בנו או לברוח. אני עמדתי מולו המום מרוב סחרחורת, בלי להרגיש ולהבין מה קורה. הכדור הראשון שהיה יוצא מן התת־מקלע היה בוודאי פוגע בי, כי אני הייתי הראשון בשורה. כמה מחברינו, אשר הרגישו כי הסמל עומד לירות בנו, הסתתרו בין הסלעים או העצים. אינני יודע על מה הרהרו ומה חשבו סמל ה־ס.ס. ושלושת החיילים שהיו איתו, אולם למזלנו נשאו לפתע פתאום רגליהם ונסו משם בכל כוחם...

כעבור רבע שעה הופיעו שוב האווירונים האמריקאים, הפעם בגובה הרבה יותר נמוך, ממש מעל לראשנו, ואז הרגשנו שאנו הפשיים. מרוב שמחה התחלנו כולנו לבכות. אחרי היסוסים במשך שעתיים, החלטנו לחזור לכפר שטאמסריט, ממנו יצאנו בבוקר. הסימן העיקרי שאכן השתחררנו היה כי האווירונים לא רק שהפסיקו לירות, אלא גם זרקו לנו סוכריות וסיגריות...

אכן ! נס גדול קרה לנו. נס גדול קרה לי. הודו לה׳ כי טוב !

טקס אזכרה ליד המצבה לזכר חללי השואה (ראשון משמאל ה״נונו״ משה שמואל ז״ל), גרמניה, לאחר השחרור מהמחנות

Tomba a la memoria de los matados en los campos, Almania,

[1] [הכותב היה מהחזנים הצעירים של שלוניקי].

פיצוץ משרפה מס׳ 3 במחנה המוות בירקנאו
על ידי יהודים מיוון [1]

מאת משה שמואל (נונו)

מטעמי זהירות, נהגו הגרמנים לבחור כעובדים במשריפות, עצורים חדשים שזה עתה הגיעו למחנה — אם משום שלא ידעו את סוג ה״עבודה״ שעליהם לבצע, אם משום שעדיין הם היו, יחסית, רעננים וחזקים יותר.

בחודש מאי 1944, הגיע למחנה משלוח יהודים שנצודו באתונה וסביבותיה; זה היה כנראה המשלוח האחרון של יהודים שהגיע מיוון. חיילי ה־ס.ס. בחרו מספר לא קטן של אנשים, בעיקר את החסונים שביניהם, סידרום בקבוצות של מאה והובילו אותם לצריפי המגורים שלהם, שהיו נפרדים מצריפי יתר העצורים. למחרת בבוקר, העמידו הגרמנים בראש הקבוצה הראשונה של 100 עצורים, גרמני, גם הוא עצור, וזה הוביל אותם למשריפה מס׳ 3. שם הסביר להם את מהות תפקידם וביקשם להתחיל בעבודה. להפתעתו, סירבו לבצע את ההוראה, כנראה משום שלא הכירו את תנאי החיים במחנה ולא ידעו את התוצאות הצפויות להם עקב סירובם זה לפקודות ה־ס.ס. קצין ה־ס.ס. האחראי על הקבוצה הורה לאנשיו להוציא להורג את הסרבנים בו במקום וזאת כדי שדבר סירובם לא יתפשט במחנה והעונש האכזרי ירתיע את האחרים. ואכן הם נורו מיד במכונות יריה, וכולם, בלי יוצא מן הכלל, ההרוגים והפצועים שהיו עדיין חיים — נזרקו למשריפות, על ידי עובדים אחרים.

מקרה זה היווה את הסימן להתחלת מעשי המרי נגד הגרמנים.

על עצור יהודי משלוניקי הוטל לאסוף מסביב למשריפות את כל החפצים שהיו משאירים אלה שהוכנסו לאמבטיה, לפני שהמיתו אותם בגאזים. איש ס.ס. אחד שהיה ממונה על המקום נהג להכותו תמיד ללא כל סיבה, לעיתים עד זוב דם. באחד הימים השיג העצור ממישהו סכין ומיד לאחר שאיש ה־ס.ס. החל להכותו כמנהגו, תקע העצור את הסכין בבטנו והרגו; והוא עצמו הומת מיד לאחר מכן על ידי גרמנים שחשו למקום.

לקבוצה בת שלושה יהודים משלוניקי היה תפקיד להוביל בעגלות מידי יום ביומו את אפרם של קרבנות המשריפות לנהר הוויסלה ולשפכו שם בעזרת אתים; עגלתם היתה מלווה על ידי שני חיילים גרמנים מזויינים. שמות השלושה היו: אליקו אלכסנדרידס (שמו היהודי האמיתי היה אברהם אלברטו ארירה), הוגו ברוך ויניזיה והנרי קאפון. יום אחד, אחד החיילים — שרצה להמריצם לגמור את העבודה וגם להקניטם — צעק לעברם: ״שנל, שנל! (מהר, מהר) אפר אחיכם אינו יכול לחכות, זרם הנהר וויסלה יוביל אותו במהרה לארץ ישראל!״ אליקו, שהיה, לפני שנתפס, חבר המחתרת בדרום יוון, בשמעו דברים צורבים אלה לא יכול להתאפק, הרים את האת שבידו ובמכה, בה ריכז כל כוחו, הרג את החייל. באותו הרגע ממש בעט בחוזקה בחייל השני והפילו לתוך הנהר. מבלי לאבד את עשתונותיו זינק גם הוא לתוך מי הנהר והחל לשחות כדי להגיע לעברו השני ולהתחמק. אולם שני חבריו היהודים אולצו למשות את החייל הגרמני מהמים, וזה האחרון כיוון את רובהו אל אליקו ששחה עדיין בנהר ופגע בראשו. על אף זאת הצליח אליקו לחצות את הנהר ולהימלט. אולם אנשי ה־ס.ס. לא אמרו נואש. הם נעזרו בכלבים ברדיפתם אחריו ולמחרת בבוקר מצאוהו והחזירוהו למחנה כשבגדיו קרועים, כולו פצוע ושותת דם ומצבו נואש. הגרמנים גררו אותו על הארץ על מנת להציגו בפני כל אנשי המחנה למען יראו וייראו; לא עברה מחצית השעה והוא נפח נשמתו.

מקרים אלה עוררו תסיסה גדולה בקרב כל העצורים. היה שם עצור יהודי מיוון העתיקה, קצין לשעבר בצבא היווני ושמו יוסף ברוך, עליו הוטלה העבודה להוציא מפיותיהם של המתים את שיני הזהב שלהם. תוך כדי עבודתו הוא נתקל בגווייתו של העו״ד יום טוב יקואל, חברו מנוער ושותפו בעבודה. כן הכיר וזיהה בין המתים אחדים מבני משפחתו, שהיו יוצאי האי קורפו. עובדות אלו הגדישו את הסאה ואז גמלה בליבו ההחלטה להכין את המרד במשריפות ולנקום את נקמת דם אחיו היהודים.

מאורע נוסף אשר התרחש במחנה בסוף חודש יולי 1944 החיש את פרוץ המרידה. במועד זה הסתיימה שריפתם של משלוחי היהודים מהונגריה וה״עבודה״ במשריפות פחתה. על כן החליטו

אנשי ה־ס.ס. להקטין את מספר המועסקים במשריפות — על ידי הוצאתם להורג קבוצה אחרי קבוצה.

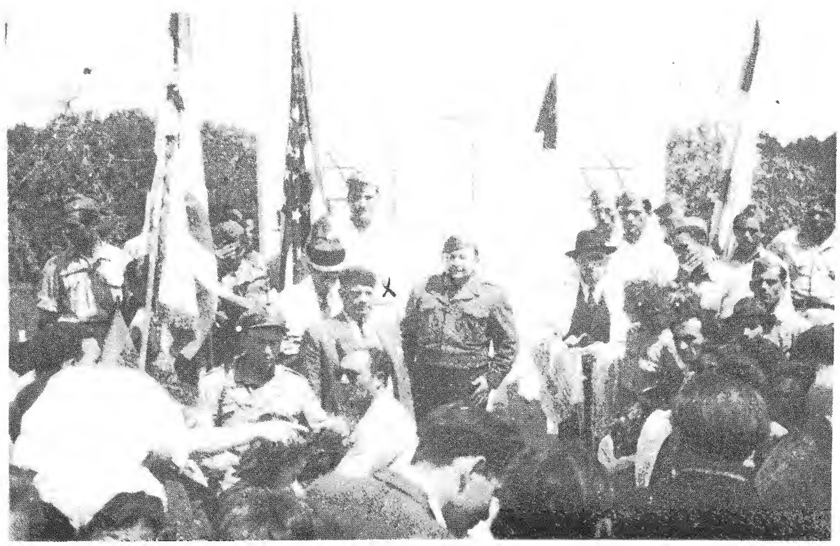
באחד הימים אספו כ־300 עובדים, ברובם יוצאי הונגריה, הלבישום בגדים נאים, האכילום יפה במשך שלושה ימים ואחר כך העלום על קרונות רכבת והובילו אותם כביכול לעבודה במחנה אחר. כמובן הייתה זו הטעיה פשוטה. הם הורידו אותם במקום מרוחק מבירקנאו, שם הקימו, בקפדנות רבה, צריף גדול למטרה זו, ובלילה, כשמסכנים אלה ישנו את שנתם, המיתו את כולם בגאזים מרעילים.

השמועה על מעשה הזוועה החדש פשטה חיש מהר במחנה בירקנאו; יוסף ברוך עבר מקבוצה לקבוצה בזהירות ובסודיות ואמר להם — חברים! כפי שעיניכם רואות, גם ימינו שלנו ספורים ואין לנו מה להפסיד. הבה נמרוד בגרמנים לפני שיוציאונו להורג וננקום דמם של קרובינו ויקירינו. כל העצורים הביעו את הסכמתם וקבעו את יום ה־15 באוגוסט 1944, ליום המרידה. עובדי יתר המשריפות, יוצאי ארצות אחרות, לא הסכימו לתאריך שנקבע משום שלא היה להם נשק וחמרי נפץ במידה מספקת ולא היו מאורגנים היטב.

באותם הימים הביאו למחנה כ־50 עובדים חדשים, יהודים מרוסיה, ובשמעם על תכנית המרידה הביעו את הסכמתם להצטרף לקבוצת יהודי יוון אשר בראשה עמד יוסף ברוך הנ״ל. גם יהודי מפולניה בשם קמינסקי, קצין לשעבר בצבא הפולני הציע את עזרתו לברוך. ואכן, יחד הם הצליחו להשיג נשק, רימוני יד וציוד צבאי אחר. אמנם נשק זה עלה בכסף רב, אולם זה לא היה חסר באותם חדרים בהם היו מפשיטים את המיועדים לשריפה...

תקלה רצינית גרמה לדחיית המרידה; כשעתיים לפני שעת האפס הגיעו למחנה כ־4,000 יהודים מפולין מלווים כמובן במשמר צבאי כבד. ממש ברגע האחרון הוחלט לדחות את ההת־קוממות למועד אחר.

לגרמנים נודע דבר התסיסה, בעיקר באמצעות המרגלים שלהם שנמצאו כמעט בכל קבוצת עובדים. על אף הסודיות והזהירות הם הרגישו במתח ששרר בין האנשים, בהתקהלויות — אמנם קטנות — של קבוצות שונות, וכן בהתרוצצות של אנשי הקשר בין קבוצה לקבוצה. הם גמרו איפוא אומר לחסל בכל ההקדם את כל האנשים שעבדו במשריפות. ביום שבת, 9 לחודש ספטמבר 1944 לקראת הצהרים, הופיע קאפו, יהודי מצרפת, ובידו רשימה של 100 אנשים. הוא קרא את שמותיהם, אספם ולאחר מכן ציווה עליהם להסתדר בחמישיות, והובילם עימו. אחדים מבין הנשארים במחנה סברו שהם מובלים לאמבטיות, אחרים הניחו שהם מועברים למחנה אחר; אולם הרוב הבין שהם הובלו למוות. עובד משריפה עוד לא יצא חי מהמחנה הזה!

בבית העלמין המשותף
לחללי המחנות במילדרוף, גרמניה

En el cimeterio mixto
Mildorf, Almania

כעבור שעתיים, חזר הקאפו היהודי הצרפתי ובידו רשימה נוספת של 100 איש. הפעם הגיע תורם של היהודים מיוון. באותו רגע, בלי להסס, קם יעקב ברודו, עצור יהודי משלוניקי, ובקול גדול פנה אל חבריו באמרו: אחי! הגיע תורנו למות — מה נעשה, העוד נחשה? הבה נתחיל בהתקוממות!

ואכן מילים אלו הציתו את הלהבה — בין רגע הפכה קבוצת היהודים להמון זועם ותוקפן; בתחילה התנפלו העצורים על ראש הקבוצה וזרקו אותו למשריפה בעודנו חי, אחרים הרגו את אנשי משמר ה־ס.ס. והחלו לזרוק על החיילים הגרמנים רימונים, אבנים, אתים, מכושים, כלי עבודה אחרים, בקבוקים, וכל הבא ליד. מספר רב של גרמנים נפצע על ידם. בראותם זאת, שחררו החיילים את העצורים הגרמנים שהיו במחנה ונתנו נשק בידם על מנת שיילחמו גם הם נגד עובדי המשריפות היהודים. במהומה שקמה הצטרפו למתקוממים קבוצות יהודים מפולין ומהונגריה, שהובאו למחנה זמן מה לפני כן, על מנת להמיתם במשריפות.

ליאון כהן, הספר היהודי משלוניקי שהיה עובד בבית המרחץ שליד המשריפות, סיפר שראה את עובדי בית המרחץ כשהגרמנים העמידום בידים מורמות ופניהם אל הקיר. לדבריו, הגיחו באותה שעה ממשריפה 4, שני יהודים מיוון ובידם פח מלא בנזין; הם שפכו את הבנזין במהירות מסביב למשריפה מס׳ 3 והעלוה באש. אחר כך הם עלו על גג המשריפה ומשם החלו זועקים ומבקשים עזרה בכל השפות הידועות להם, לבסוף שרו את ההימנון היווני ואת ״התקווה״ בהרימם כדגל — כותונת אסירים לבנה. הם נהרגו כולם על הגג, לאחר זמן קצר, מיריותיהם של אנשי ה־ס.ס.

ההתקוממות ארכה 18 שעות תמימות, והמצור על המשריפה מספר 3, ששם נתבצרו אחרוני המורדים, נמשך חמישה ימים, ואלה שנשארו בחיים נכנעו לבסוף מחוסר מזון. הם יצאו מהמשריפה כשידיהם מורמות, אך זה לא עזר להם. הגרמנים ציוו עליהם להשתטח כשפניהם אל האדמה ומיד אחר כך רצחום ביריות.

לאחר יומיים הגיע קאפו אחר למשריפה מס׳ 2 ובידו רשימת עצורים מבין העובדים. כפי שקרה במשריפה מס׳ 3 — גם פה הבינו העצורים שקיצם קרוב, ואף הם התקוממו: הם תפסו את המפקד הגרמני וזרקו אותו למשריפה. לאחר מכן שרו את ה״אינטרנאציונל״ והחלו במרד שתוכנן על ידם מזמן.

אנשי המשריפה מס׳ 1 הכינו גם הם תכנית למרד אולם הדבר לא הגיע לכלל ביצוע מכיוון שאנשי ס.ס. מזויינים היטב, הקיפום מכל צד עוד לפני הינתן האות, וחיסלום.

נזכיר כאן אחדים מבין הגיבורים הצעירים שמסרו נפשם על קידוש ה׳: דני מרק נחמיאס, אלברטו ג׳אחון, משה ושלמה וינזיה, ורבים אחרים. רק אחד — אריו יצחק וינזיה — הצליח לברוח; הוא זחל מתחת לגדרות התיל והתחבא בצריף של ״קומנדו קנדה״; חייל גרמני הבחין בו, תפסו והביאו למשריפה מס׳ 4; למזלו הכיר אותו ה״קאפו״ ורצה להצילו. הוא פנה אל החייל ואמר לו: ״יש לי צורך בעובדים נוספים — השאיר לי אותו״. (הוא מת לאחר זמן).

✶

יהודי יוון במחנות השתתפו במבצעי התקוממות והצלה בהזדמנויות רבות, במסירות וחירוף נפש יוצאים מהכלל. אף כי רבים מהם לא ידעו את השפות בהן דיברו במחנות, ולמרות העובדה שלא היו להם תפקידים שאיפשרו להם לעזור לאחרים — הם הוכיחו במעשיהם שהם ראויים לתואר ניני המכבים. אביא כאן מספר דוגמאות:

בריחתו של העצור **שאול סינור** במטרה לארגן, יחד עם הפרטיזאנים הפולנים, את הבריחה ממחנה ורשא.

אומץ ליבו של **ראול בן־עוזיליו** אשר היה משנה את כל הוראותיו של מפקד המשלוח הגרמני ועל ידי כך הציל יהודים רבים ממוות.

העצור השלוניקאי **משה שמואל**, המכונה ״נונו״, שעבד בבית חרושת למנועים BMV ליד מינכן, שיתף פעולה עם המחתרת הצרפתית במטרה לחבל במפעל; שם גם עזר לפועלים אחרים מיוון ואיפשר להם לקבל עבודות קלות באופן יחסי וגם מידי פעם סיפק להם מזון.

הד״ר **קואנקה**, אשר יחד עם יוצאי יוון אחרים כגון יעקב (ג׳אקו) רזון, פסראס ועוד, הצילו חולים רבים אשר היו מיועדים למשריפות.

ליאון כהן, ספר בית המרחץ שליד המשריפות, אשר בזריזותו ואומץ ליבו היה מעביר אנשים, שהיו בקבוצות המיועדים למשריפות, לקבוצת הבריאים, המיועדים לעבודה.

לוניקה ששון שעבדה בביתן לניסויים מס׳ 10, והיתה אוספת את כל שיירי המזון ומוסרת אותם לעצורים מזי הרעב; וכן דייזי חלגואה, בלוקובה ואחרות, שגם הן הצילו חולות שהיו מיועדות לשריפה על ידי זה שהחביאו אותן לזמן מה.

לפני שאסיים, ברצוני לציין כי האנשים שהזכרנו לעיל — ליאון כהן, ראול בן־עוזיליו, יעקב (ג׳אקו) רזון, פסאראס, ה״נונו״, ד״ר קואינקה, ולונה ששון — ניצלו בנס, יצאו מהמחנות, עלו לארץ, וכל אחד מהם תרם את תרומתו הצנועה להקמת מדינת ישראל.

1 [בעתון ״דבר המשמרת הצעירה״ מ־14 בספטמבר 1945, מספר ״חיים״ על המרידות באושוויץ־בירקנאו, שהיו מחנות קרובים, כלהלן :

״באושבינצים פרצו פעמיים מרידות ע״י היהודים, אנשי ה״זונדר־קומנדה״ ששירתו ליד התנורים. ב״זונדר־קומנדה״ נפקדו תמיד כמה מאות איש, אך ההרכב היה משתנה מזמן לזמן. כל פעם היו הס.ס. בוחרים מועמדים חדשים לשריפת הגופות ואת הקודמים מוציאים למוות.

בפעם הראשונה התמרדו יהודים מפולין. קבוצה אחת של ה״זונדר־קומנדה״ החליטה לפוצץ את בתי הקרמטוריום. האנשים התקשרו עם הצעירות היהודיות מהמחנה בבירקנאו שעבדו בבית־החרושת לנשק באושבינצים — והללו הבריחו לעובדים חמרי נפץ. יוזמי המרד השיגו גם נשק. במועד שנקבע פוצצו היהודים אחד מבתי הקרמטוריום. אנשי ה־ס.ס. התקיפו את ה״זונדר־קומנדה״. פרץ קרב. הצעירים היהודים עמדו על נפשם עד האיש האחרון. והוא האחרון, צעיר יהודי ממקוב, קצר בנשקו את אנשי ה־ס.ס. שהקיפוהו וכדורו האחרון קלע על ראשו עצמו.

בפעם השניה התקוממו 400 יהודים מיוון ושלוניקי. הם פוצצו שלושה תנורים. בקרב שפרץ בינם לבין ה־ס.ס. נהרגו 339 יהודים, והיתר — 61, ניצלו והם שימשו אחר כך מורי דרך לרוסים להכיר מסתורי מחנות־המוות.

זמן קצר לפני פירוק המחנה באושבינצים — עם הנסיגה בפני הרוסים — נתלו שם ארבע מהצעירות היהודיות שנאשמו בקשרים עם המתקוממים. לפני עלותן לגרדום קראו לתליינים : ״המוקד הזה אשר בניתם כאן — יאכל לבסוף גם אתכם״...].

אודים מוצלים מחופי יוון
פרשת עלייתם לארץ של הילדים שרידי השואה [1]
מאת יעקב צור

דפנות הפלדה של הספינה עלומת־השם, הצבועה בצבעי צי המלחמה הבריטי, שיכשכו בגלים העכורים של נמל פיראוס. בבית רחב־ידים שנשכר בכמה מטבעות זהב ברובע קיפיסיה המפואר לפנים שבאתונה הבירה נתרכזו כשלוש מאות ילדים, הקטן בהם בן שלוש, הגדול כבן ארבע־עשרה, ועמהם מספר מדריכים מן הארץ וחברי פלוגת אונר״א מארץ־ישראל, שמגן־דוד אדום רקום על שרוול מדיהם. במבואותיה של אתונה שכנה חוות־הכשרה שהובאו אליה מקצות יוון צעירים וצעירות משרידי השואה, מהם שנסתתרו בהרים במחנות הפארטיזאנים, לאחר שברחו מבתיהם עם הכיבוש הגרמני, מהם ששרדו איך שהוא בפרברי הערים, חיו בשמות שאולים או בתעודות זהות שחולקו להם בנדיבות על־ידי המשטרה היוונית בעיר־הבירה. בחוות־הכשרה זו רוכזו המועמדים לאוניות הראשונות שעמדו להפליג אל חופי הארץ בהסתר מן השלטונות הבריטיים, ובלשים אנגלים היו ממלאים בימים ההם את רחובות אתונה ומבואות הנמל בפיריאוס, מרחרחים ומנסים לעקוב אחר מארגני המסע. אך אניית הילדים עמדה להפליג הפלגה חוקית בתכלית, בתמיכתם ובעידודם של שלטונות הצבא הבריטיים, כשנוסעיה מצויידים בדרכונים כדין ורשיונות כניסה (״סרטיפיקאטים״) של ממשלת המנדאט.

עמדו חודשים של שלהי־קיץ בשנת 1945. עדיין היתה יוון נתונה בהרס וחורבן של שנות הכיבוש הגרמני ומלחמת־האזרחים שנשתוללה לאחר השחרור. גשרים הרוסים, כבישים מקועקעים. בשלוניקי, בוולוס, בלאריסה, עמדו בחורבנם בתים שקירותיהם נתבקעו בהפצצות אויר. רעב שרד ברחובות אתונה ובפרברי העיר נדדו ילדים עזובים. בבית־הכנסת היחיד שנותר בשלוניקי מחמישים ״קהילות״ שהיו מתפללים בהן יהודים רק חמש שנים קודם לכן, עמד קומץ שליחים מארץ־ישראל ואמר קדיש־יתום לזכרם של ששים אלף יהודי שלוניקי שנטבחו ונרצחו על־ידי קלגסי הנאצים. בקולא, לרגל הרי הרודום, חצו את הגבול דרומה ראשוני החלוצים מבולגריה בדרכם לארץ־ישראל, ואף הם, בזכות ראשונים, זכו בסרטיפיקאטים ונצטרפו לטראנספורט שבאניה הצבאית. אל קבוצות הגולים היוונים, שחזרו מן המזרח לאחר שגויסו בראשית הכיבוש לעבודת־פרך בגרמניה ובשטחי הכיבוש ברוסיה, הסתננו והצטרפו בפולין וברומניה שרידים של תנועות נוער ציוניות, ובפיהם סיפורי אימים על גיטאות ושחיטות וקברות אחים — והם סיפורים ראשונים של עדי־ראיה שהגיעו לאזניהם של שליחי ארץ־ישראל על אדמת אירופה.

שליחות אחרונה וראשונה ביוון

בימי המלחמה עשיתי בשליחות הסוכנות היהודית במצרים. וכל אותן שנים חלמתי על היום בו אוכל לחזור ולהפגש עם קהילות יוון. הייתי כמדומני השליח האחרון מארץ־ישראל שביקר בשלוניקי, והיא עדיין אז עיר ואם בישראל. במאי 1940 נפרדתי מראשי הקהילה בתחנת־הרכבת בדרכי לאתונה והביתה. ישבנו במזנון הקטן שבתחנה. פניהם של ידידי עגומים היו. ״טוב לך, אמרו באזני, הנה אתה חוזר לארץ־ישראל, ומי יודע מה מצפה לנו ? המלחמה משתוללת באירופה, הנה בולגריה עומדת ליפול בידי הנאצים ומי יודע כמה זמן נותר לנו לחיות בשלווה כאן ?״ ניסיתי לנחם אותם, לומר להם שצרתם צרת רבים, שגם חיינו אנו תלויים מנגד — הנה עוד מעט תצטרף גם איטליה למלחמה, ומי יודע אם לא תעמוד גם ארץ־ישראל שלנו בחזית ? שתקו אך מיאנו הינחם. אמר אחד, ואף הוא עתיד למצוא את מותו בברגן־בלזן או באושוויץ : ״כן, אבל אתם תוכלו לפחות להילחם... ואנחנו ?״ שוב ירדה שתיקה מעיקה על החבורה וכשעליתי לקרון הרכבת דומה הייתי בעיניהם כבורח מן המערכה. באניה האיטלקית האחרונה חזרתי לחיפה ומסך ברזל ירד במהרה על קהילות יוון.

אחר־כך באו ימי מלחמת יוון־איטליה ובעקבותיה הכיבוש הגרמני, התבוסה הבריטית וחודשים ארוכים של ניתוק. בסוף 1943 התחילו להסתנן ידיעות על גורלו של גיטו שלוניקי. הממונה על השגרירות של ממשלת יוון הגולה בקאהיר, דימיטרי פאפאס המנוח, ידיד וותיק ששירת בשעתו כקונסול כללי בירושלים, היה מביא לידיעתי מפעם לפעם שמועות שהגיעו מפי פארטיזאנים שנסתננו בסירות־דייג דרך האיים לחופי תורכיה ומצרים. העברתי את הידיעות לירושלים וקיבלתי

הוראה ממשה שרת לנסות ולהשפיע על תחנות השידור היווניות במצרים שתחזורנה ותשדרנה אזהרות ליהודי יוון, לספר להם על השואה בפולין, להזהירם בפני הבטחות הגרמנים, לעודדם להימלט אל ההרים, אל שורות הפארטיזאנים. פניתי אל היוונים והסכימו, אך הזהירוני שדרושה לכך הסכמת השלטונות הצבאיים של בנות־הברית. הפנינו אליהם בקשתנו, לחצנו, התחננו. נתקלנו בחומה של שתיקה. האזהרות לא שודרו.

המלחמה קרבה אל קיצה. הצבא הבריטי עלה בחופי יוון. שאלתי את ידידי הממונה על השגרירות במצרים אם תינתן לי אשרה לבוא ליוון והסכים ברצון. מזויין בהבטחה זו באתי לארץ והפניתי הצעתי לאליעזר קפלן בהנהלת הסוכנות. עוד בקאהיר הוטל עלי על־ידי משה שרת לנהל משא־ומתן עם אונר״א, שירות הסיוע לפליטים בשטחים המשוחררים, בדבר שיגור משלחת ארץ־ישראלית במסגרת שירותי אונר״א, על דגלה ועל סימניה — מגן־דוד אדום — בלוויית אמבו־לאנסים וציוד רפואי לעזרת אוכלוסיית יוון, בתקווה שניצור מגע ראשון עם שרידי הקהילה היהודית באותה ארץ. מארגנה של אותה משלחת היה חיים הופמאן — כיום חיים יחיל — ובראשה הוצב אליהו שכנאי מחיפה. הוסכם שאסע יחד עם המשלחת הזאת, רשמית כנציג מגן־דוד אדום, למעשה כממונה על הקשרים המדיניים וכאחראי לפעולה הציונית. הועמד לרשותי תקציב זעום, וליתר בטחון, למנוע הידלדלות הכסף, שהדראכמה היוונית היתה מאבדת ערכה בהתמדה, הוחלף הסכום כולו במטבעות זהב והוחבא במקום מסתור במזוודותי.

״מי ידאג לכם? — ממשלת יוון?״

ימים אחדים לפני צאתי קיבלתי פתק זעיר — מאותם הפתקים שהיו אז מסימני ההיכר של מפקדת ההגנה — ונאמר בו ש־ל. ש. יצטרף אלי כסגני, וכך עלי להציגו בפני השלטונות. היכרתיו מעט וידעתי שהוא שייך ל״חבורה שעל הגג״ — ופירושו הגג של בית ההסתדרות ברחוב אלנבי ששימש מקום למפקדה של עליה ב׳. ברור היה, איפוא, במה הוא עתיד לעסוק, וכמנהג הימים ההם לא הרביתי בשאלות.

התעכבנו שבועות רבים בקאהיר. תחילה השתוללו קרבות־רחוב באתונה, אחר־כך, כשבאתי אל השלטונות הבריטיים במצרים, הצגתי את דרכוני ובו האשרה היוונית וביקשתי הקלות לנסיעה בטראנספורט צבאי, מדד אותי הקולונל מכף רגלי עד ראשי ואמר:

— יפה. ובכן היוונים הם הנותנים לך אשרה? ומי ידאג לשיכונך ולתזונתך באתונה? אולי הממשלה היוונית?

לא הועיל דבר. חייב הייתי לחכות במצרים עד אשר יבוא רשיון רשמי ממפקדת מדינות הברית בביזרטה שבאיטליה. בינתים בא הקץ למלחמת העולם באירופה. שבועות אחדים אחר־כך הגיע הרשיון הנכסף ומטוס צבאי בריטי הטיס אותי לאתונה. זמן־מה לאחר מכן הגיעו באניה חברי קבוצת אונר״א ועמהם האמבולאנסים שלנו המסומנים במגן־דוד אדום.

פרשת השליחות הזאת ראויה שתיכתב יום אחד בהרחבה. בליבם של משתתפי המשלחת, אנשי עליה ב׳, רופאים, אחיות, חובשים ונהגים, ששיירת האמבולאנסים והמכוניות הצבאיות שלהם חצתה את יוון מדרום לצפון, יישארו הימים ההם חרותים בזכרון כאחת החוויות הגדולות של חייהם. הפגישות עם שרידי הניצולים היהודים באתונה, בשלוניקי, ובערים המאוכלסות לפנים במרכזה של יוון, פניהם שצל האימה לא סר מהם, בכי ההמונים למראה מגן־דוד שעל דפנות המכוניות, התחנונים: ״קחו אותנו עמכם לארץ!״, ברכתו של הרב הישיש ששרד בנס בנמל וולוס, המעבר בעיירות תראקיה שבצפון יוון, שלא שרד בהן אדם מן הקהילות המשגשגות שהיו קיימות שם בשנים שלפני המלחמה — כל שנתחולל לאחר־מכן, ואף שליחויות רחוקות והילת ממלכתיות, לא יכלו להשכיח אותם רשמים מן הלב. וכן הפגישות עם פשוטי העם היוונים בכפרים שבדרך, ליבם הפתוח ורגשי התודה של האכרים היוונים, וההבנה והאהדה שגילו נציגי שלטונות, פקידי משרדים באתונה ועובדי ממשל בערי־השדה, שמוכנים היו להניח הצדה דאגתם חרדתם, לשכוח רעבונם ובגדיהם המרופטים כדי לעזור לנו למצוא שרידי אחים, להוציאם ממחבואיהם ולתת יד להעברתם לארץ־ישראל.

אך רחב המצע מהשתרע, וכאן אספר רק על תולדותיה של אותה קבוצת ילדים ראשונה.

יתומים יהודים ברחובות אתונה

לכתחילה נראה היה שלא נותרו עוד ילדים יהודים על אדמת יוון. קהילת שלוניקי הועברה כמעט בשלמותה למחנות ההשמדה שבפולין ואילו בדרומה של המדינה נשארו לפליטה משפחות שהספיקו להמלט אל ההרים, אל מחנות לוחמי החירות. אלה חזרו אל מקומות מגוריהם וילדיהם אתם. אך בפי כולם היתה השאלה האילמת: לא ייתכן שלא נשארו בחיים פה ושם יתומים יהודים מן המשפחות שניספו — היכן הם?

ואמנם, משחלפו השבועות, התחילו אנשי המשלחת מגלים עקבותיהם של אותם ילדים ששרדו מן השואה. יש והנאצים היו מקיפים בשעות היום שכונה משכונות העיר ומוליכים עמהם למחנה־הסגר את כל תושביה היהודים, ואותה שעה לא היה הילד בבית, וכשחזר לא מצא עוד את בני משפחתו. וכך נשאר גלמוד ברחוב עד שבאו שכנים יוונים ונטלוהו לביתם, כי הנאצים לא טרחו לחזור ולבקש אחרי שרידי היהודים שלא נפלו ברשתם. ויש ששכנים נדיבים הקדימו ונטלו לבתיהם את ילדי הבית וכך כלכלו אותם בימי רעב ומחסור עד בוא שעת השחרור. היו מקרים שנזירות הסתירו ילדים בבית־מנזר, או שנמלטו הפעוטים מעצמם בקור של חורף לאחד הכפרים הנידחים שבהרי הפארנאסוס או האולימפוס. היו בהם שמצאו משפחות נדיבות ודואגות, והיו שהוטל עליהם לקיים עצמם קיום של רעב והם ילדי־רחוב לכל דבר.

על משלחת אונר״א הוטלה עבודת בילוש נרחבת אחר השרידים הללו. בערים שבהם שרדו בנס רשימות של חברי הקהילות היהודיות היו השליחים עוקבים אחר כל משפחה ומנסים להתחקות אחרי עקבותיהם של הילדים. ויש שהיו מגלים אותם דרך מקרה, בשיחה ברחוב עם ילד עזוב, על־ידי חקירה ודרישה של שכנים או לפי עדות של אכרים יוונים שהתיצבו במשרדי הקהילה אשר נפתחו מחדש באתונה ובשלוניקי.

ילד יפה־עינים בנמל פיריאוס

יום אחד ניצבים היינו בנמל פיריאוס ומצפים לבואו של חבר מארץ־ישראל שעמד להגיע באניה כתום שליחותו בתורכיה. מהלך הספינות לא היה תקין עדיין והציפיה נתמשכה שעה ארוכה. פנינו לבית־קפה זעיר שבפינת הנמל וישבנו על השרפרפים הקטנים ללגום ספל קפה. לא עברו דקות מספר והמשקה הסמיך והמהביל הוגש לנו על־ידי ילד שחרחר יפה־עינים, שנראה היה כבן־עשר ואפשר היה גדול מגילו. פניו של הילד נאים היו, עיניו זוהרות ועל אף בלויי הסח־בות שלבש מראהו כנער בן־טובים שנקלע במקרה לפינה נידחת זו של הנמל. נתונים היינו אז בעיצומו של חיפוש הילדים. פניתי אל חברי ואמרתי להם בהלצה: ״הנה, טוב היה לו יכולנו להעלות את הילד הזה בעליית הנוער לארץ״. צחקו כולם והוסיפו ללגום את הקפה מספליהם.

היתה בינינו חברה אחת שידעה לדבר יוונית. פנתה אל הילד והתחילה לשוחח עמו. השאר, שלא שמעו לשון זו, הסתכלו בו בסקרנות ולפתע הבחינו בחיוך שנתרחב על פניו ובתמיהה שנצ־טיירה על פניה של חברתנו.

— לא תאמינו, אמרה פתאום, הוא משלנו.

— כיצד משלנו? איך אפשר? שאלי אותו לשמו ולמשפחתו.

הילד הניח את המגבת ועיניו נעוצות בנו. לפתע מלמל מספר מלים בספרדית. לא עברו רגעים מספר ומצאנו את שמו ברשימת היתומים היהודים שנשאנו עמנו. מיד צורף ל״משלוח״ שלנו והועבר לבית־הילדים בו רוכזו המועמדים לעליה.

ושוב מעשה בנער יהודי שהיה משוטט ברחובות, מכנסי גבר שלו חגורים בחבל, סכין גדולה תלויה באבנטו, והוא לן בלילות בגן הציבורי ומצטרף לחבורות של נערים עזובים שהיו מטילים היתתם על עוברים ושבים בפינות החשוכות של הכרך הסואן. יום אחד נתייצב במשרדנו ובפיו סיפור על הוריו שנתפסו על־ידי ה־ס.ס. והוא, שלא היה במקרה בבית, ניצל מגורלם. תחילה אספו אותו שכנים לביתם, אך אחר־כך, בגבור הרעב, נזרק לרחוב וכך עברו עליו שנות המלחמה האחרונות.

נער גדול ונבון היה, וכך הוחלט להעסיקו בעבודת שליחות ומשק בית במשרד עד שיגיע תורו לעליה. כל שעה שהיה יוצא לרחוב לא ידענו אם יחזור או יימשך מחדש לחבורת הפושעים הצעירים שבעיר. אך הוא עמד בפיתוי וזכה אף הוא להימנות על חבורת הילדים שהועלו באותה אניה. וייאמר במאמר מוסגר שזכיתי להיות מוזמן, שנים רבות לאחר כך, לחתונת בתו באחד האולמות שבחולון.

הילדה הקטנה עם הצלב הגדול

ועוד מעשה בנער מנערי הקבוצה שלנו שנתעקש לפתע והודיע שהוא מסרב לנסוע. לא ייצא את יוון בשום פנים. היו חברי המשלחת, ועוזרים צעירים שקמו לנו מבין יהודי המקום, מנסים לדבר על לבו ולהפציר בו, אך ללא הועיל. הנער עמד על שלו: לא אסע — וחסל. עד שהצליחה אחת החברות לרדת לשורש עקשנותו: הסתבר, שאחות קטנה לו בעיר, ובימי הכיבוש הנאצי נאספה לביתם של נוצרים אדוקים והם שחינכוה מאז היתה תינוקת. הוא עצמו הושבע שלא יספר על מקום מקלטה, אך עתה, בבוא שעתו לנסוע, החליט שלא ייפרד מאחותו, והוא רואה עצמו אפוטרופוס לה.

פנינו לכתובת שנמסרה לנו והצלחנו לקבל את הילדה לידינו. כך הובאה גם היא, יחד עם אחיה, במשלוח הראשון, ולא מעט קשיים גרמה למדריכים ולמחנכים בבית־הילדים באתונה ואחר־כך בקיבוץ שבו נקלטה בבואה לארץ: היא היתה נוצרית אדוקה, מלמלה תפילות ביוונית ובלילות היתה מאמצת אל ליבה את הצלב הגדול שנתנו לה מציליה. עברו חודשים רבים עד שהסתגלה לחיי הארץ ונגמלה מהרגלי האמונה שהוחדרו בה בילדותה.

כהנה וכהנה מקרים נזדמנו לנו באותה עבודת הצלה. כל אחד מן הילדים והנערים היה עולם בפני עצמו וחייו הצעירים פרשה של סבל וייסורים. רובם של הילדים נגועים היו במחלות שמקורם בתת־תזונה, וביחוד עשתה בהם שמות הפלאגרה, מחלת עור הנגרמת על־ידי מחסור בויטאמינים. בכל הון שבעולם אי־אפשר היה למצוא ביוון של הימים ההם מלבושים ונעלים, וכך נשארו רובם של הילדים לבושים בבגדי הסחבות שבהם מצאנו אותם. הברקתי אז למחלקת העליה בירושלים: "היכונו לקבל חבורת ילדים שעוד לא ראיתם דוגמתה. הכינו רופאים, מלבושים, מזון — הכל".

המייג'ור הזקן והאניה הבריטית

ועדיין חייבים היינו להבטיח אמצעי־תחבורה. הלכתי אל הקצין המפקח על התחבורה הימית במטה הראשי הבריטי ששכן בבנין גדול באחד הרחובות המרכזיים של אתונה. היה זה מייג'ור כבד־גוף ואדום־פנים, שפם גדול מכסה את שפתו העליונה וכולו אומר מורא. התיצבתי לפניו והסברתי לו דרישתנו: אניה שתעביר את הילדים, ועמהם עולים אחרים מיוון ומבולגריה, מאתונה לחיפה. הרים ראשו מעל גל הניירות שהיה מונח לפניו, והפליט:

— נו, סיר. אתה מבין שאתה מבקש דבר בלתי־אפשרי.

חזרתי והפצרתי בו. הנה, אמרתי, הרי המלחמה נסתיימה ושוב הים חופשי. האמנם אין עומדת לרשות צבא ה.מ. אניה אחת מבין אלפי אניותיה כדי להסיע פליטים עלובים לביתם?

המייג'ור הטיל בי שוב מבט כמי שאינו יודע מהו שח. נסתיימה המלחמה? והרי אפילו הים התיכון זרוע עדיין מוקשים, ביחוד מול חופי יוון. ולעומת זאת רבבות חיילים בריטיים מחכים לשחרורם ויש להעבירם לבתיהם. האמנם יעכב אותם ויתפוס אניה יקרה למטרה שאינה צבאית?

חושש הייתי שאפסיד את המערכה וכבר ראיתי עצמי חוזר אל חברי בידים ריקות, הילדים נשארים באותו בית ללא הורה, ללא מורה, ללא מדריכים, ללא תקציב למזון. ידעתי גם שתעודות העליה (ה"סרטיפיקאטים") הוקצו לנו על תנאי, רק משום שהבטחנו להעלות את הילדים לאלתר ואם נאחר חלילה עשויה מחלקת העליה, המוצפת תביעות מכל קצות אירופה, להקדים ולחלק אותם למחנות באיטליה או לשטחים המשוחררים בגרמניה וימצאו הילדים שלנו תקועים ביוון.

התחלתי לדבר מהר מהר, שמא תפקע סבלנותו של איש־שיחי. סיפרתי לו על גורלה של קהילת שלוניקי, סיפרתי על הילדים היתומים שאספנו ברחובות אתונה, תיארתי את דמותם ומצבם, את לבושם, את תנאי קיומם, כיצד נשארו בחיים וכיצד מצאתי אותם. לשמחתי ראיתי את הקרח נמס, ואותו יצור נוקשה ומכופתר נשתנו תווי פניו והפך דוד רחום וחנון. אפשר נגעו הדברים בליבו ואפשר נזכר בילדיו או נכדיו שהשאיר באנגליה. היה רגע שנדמה היה לי שהבחנתי בדמעה בעינו. קם ממקומו, הושיט לי ידו ואמר:

— האניה תעמוד לרשותכם. אעשה הכל כדי לסייע בידכם. אך זכור: תנועת הספינות בים התיכון עודנה סוד צבאי כמוס. לא אוכל להודיע לכם על בוא האניה אלא יום אחד לפני הפלגתה. עליכם להיות מוכנים להטעין את נוסעיכם בהודעה מוקדמת של עשרים וארבע שעות. ואינני יכול לומר לך עתה מתי תבוא הספינה, אם בעוד שבוע, שבועים, או בעוד שלושה ימים. עצתי לך: היו מוכנים.

ילדים יהודים שנותרו בשלוניקי אחרי השואה חוגגים את חג החנוכה

Hanuka en Salonique despues de la "Choa".

נפרדתי ממנו בידידות ובברכות־תודה. אכן עמד המייג׳ור הזקן לרשותנו בנאמנות עד יום ההפלגה ממש. דאג לפכים קטנים של אותה ספינה ולא נחה דעתו עד אשר יצאה למסעה.

אנו מכינים בעצמנו את הדרכונים

ועדיין עמדה לפנינו משימה לא קלה. שלושה ימים — אמר המייג׳ור — והרי כל הנוסעים שלנו, וביחוד הילדים, היו מחוסרי תעודות כל עיקר. דרכונים לא היו בידם, ולפי הרוב לא ידענו דבר עליהם פרט לשמותיהם. כיצד נספיק ונכין את התיעוד בפרק זמן קצר זה שהועמד לרשותנו ?

אחד מחברינו נזכר אז בפגישה שהיתה לנו עם ראש משטרת אתונה, שכיהן במשרתו זו גם בימי הכיבוש הגרמני והוא שסיפק דרכונים ותעודות זהות בשמות מושאלים יוונים לאלפי יהודים שנמלטו על־ידי כך וניצלו מגירוש. ביקשתי מאחד מידידינו היוונים ללוותני אליו להתייעצות. סיפרנו לו על הבעיה המעסיקה אותנו. מיד נחלץ לעזרה. התקשר טלפונית עם משרד הפנים, שהוא האחראי להוצאת הדרכונים, ומבלי להבין דבריו שמעתי אותו מתחנן, מפציר וקובל.

לבסוף פנה אל אנשי־שיחו והדברים תורגמו לצרפתית למעננו :

— משרד הפנים מוכן להוציא את הדרכונים. אך הרי יודעים אתם מה המצב אצלנו כעת : אין פקידים, אין כוח עבודה. נתרופפה המשמעת. עובדי המשרדים, ואף הבכירים שבהם, מתרוצצים ברחובות להשיג אוכל לביתם. מנהל המשרד מסופק אם יוכל להספיק לעשות עבודה זו.

אמרנו :

— ואולי נוכל לעזור לכם ? יש לנו ידידים בין יהודי אתונה ובוודאי יסכימו להתנדב ולעשות את המלאכה הזאת !

שוב נטל את הטלפון ושוחח שיחה ארוכה עם איש־שיחו. שמעתי "מאליסטה" נלהב, פירושו "כן, כן". הניח את השפופרת ואמר :

— הענין מסודר. שילחו את אנשיכם מחר למשרד פלוני.

יצאנו בשמחה העירה, כינסנו חבורה של צעירים יהודים בלשכת ההסתדרות הציונית והס־ ברנו להם את המצב. מיד נתגייסה קבוצה גדולה לעשות את המלאכה. באנו אל משרדי הממשלה וקיבלנו גל של דרכונים יוונים חדשים, והפקיד הממונה עליהם מסרם לידי הצעירים שלנו שימלאו אותם כהבנתם, ללא תעודות לידה, ללא אסמכתות כלשהן, על אחריותה של המשלחת הישראלית. העבודה היתה מרובה. ישבו בחורינו וכתבו, הדביקו את התמונות, מילאו את השאלונים,

והימים ימי סתו, הערב מקדים לבוא, המשרדים עומדים להיסגר, ועדיין הם עומדים במחצית המלאכה. ביקשנו רשות להמשיך בעבודה, אמרו לנו הפקידים:

— יפה. מצדנו אין מניעה. אבל חשמל אין במשרדים, כיצד תעבדו בחושך?

מיד נשלחו רצים לקנות בשוק חבילות של נרות, וכך ישבו בחורים יהודים במשרדיה של ממשלת יוון לאור הנר המהבהב, מילאו טפסים, כתבו דרכונים והדביקו תמונות למען חבורת העולים הראשונה שפניה לארץ־ישראל.

אהבתי אז את ידידינו היוונים. זכות ידידותם לנו בימים הקשים ההם נשמרה בליבנו ימים רבים.

הספינה מפליגה

שלושת הימים עברו, אחר־כך שבוע ושבועיים ועדיין מתמהמה האות לבוא. הילדים שלנו היו מוכנים לכל קריאה: ילקוטיהם מסודרים, חבילותיהם ארוזות, הדרכונים מרוכזים בידי המד־ריכים. העולים המבוגרים שזכו בסרטיפיקאטים ועמדו להילוות אליהם היו צובאים על פתח משרדנו ותובעים בפה: מתי סוף סוף תבוא הספינה המובטחת? רואי־שחורות שבינינו מנבאים היו שהאנגלים לא יעמדו בהבטחתם, אך אני נתתי אימון באותו מייג'ור אדום־פנים. בוטח הייתי בו שלא יחזור מהבטחתו. יום־יום הייתי מבקר במשרדו ויום־יום חזר בסבלנות על אותו פזמון: לא אוכל לומר לך דבר. האניה תבוא כאשר תבוא.

בוקר אחד באתי אליו ומשראיתי את החיוך על פניו הבינותי שבשורה בפיו. "אתם מוכנים"? שאל. "מוכנים ומזומנים", עניתי. אז גילה לי, כלוחש סוד כמוס, שהספינה הגיעה בליל אמש לנמל פיריאוס והיא עומדת להפליג למחרת היום, סמוך לחצות. ביקשתי רשות להשתמש בטלפון והודעתי מיד על כך לבית־הילדים ולמשרד ההסתדרות הציונית. שאלתי את הקצין אם מוטל עלינו להכין צידה לדרך. אמר שהצבא הבריטי דואג לכל. מזון וציוד לנוסעים יינתן ממחסני הצבא ואין לנו אלא להביא את הילדים ומלוויהם.

אף על פי כן לא הסתפקנו בהבטחה זו ושלחנו שליחים לשוק לקנות כמות גדולה של פירות וירקות ולחם למלא את מחסני הספינה. לאחר חודשים אחדים באתונה היו בינינו מומחים שידעו היכן להשיג מיצרכים יקרים אלה בשוק השחור בעיר שנתונה היתה למשטר של קיצוב. אכן, משעלינו לסיפון מצאנו שהצידה שהכינו הבריטים היתה מורכבת מעיקרה מקופסות שימורים עתיקות־ימים, והיה חשש שנסכן את בריאותם של הילדים אם נלעיטם בזה. וטוב עשינו שדאגנו למזון טרי.

חגיגת יום העצמאות בבית הכנסת של "המונאסטרליס" בשלוניקי

Fiesta de Yom Haazmauth en la Kehila de los monasterlis en Salonique.

יום תמים נמשכה העליה לספינה. גייסנו לעזרה את החלוצים מבולגריה, את חברי ההכשרה של אתונה. המכוניות והאמבולאנסים של "מגן־דויד אדום" שוטטו בין שכונת קיפיסיה לבין נמל פיריאוס, העבירו את הילדים ושיכנו אותם בתאים. נקבעו מדריכים אחראים לכל קבוצה, ועמהם מתורגמנים יודעי יוונית ששמעו את לשונם של הילדים, אחראים למזון, חובשות. בצהרי היום האחרון היו הנוסעים כולם באניה, ולא נשאר לנו אלא לערוך בדיקה אחרונה שלפני ההפלגה.

לפתע הגיע אלי במרוצה חבר המשלחת שנתמנה אחראי לקבוצת הילדים, מבוהל ותמה: חסר ילד אחד למנין. קראנו את הנוסעים כולם לסיפון וערכנו מיפקד: אכן נפקד שמו של אחד הילדים, והמדריכה פרצה בצעקה: הוא היה הקטן שבחבורה, בן שלוש או ארבע, והוא החביב על כולם. אינני זוכר מאין הגיע אלינו, אך גם הוא, כרוב הילדים, יתום היה ונשאר יחידי בעולמו. מיד קפץ אחד הנהגים שלנו למכונית והמדריכה עמו, ומסיפון האניה ראינו אותם פורצים בזניקה לעבר העיר.

עמדנו דרוכים ונרגשים. חבורות הצעירים פסקו משירתם והילדים נתקהלו בשתיקה ליד המעקה. העיקה המחשבה שהילד נעלם ואיננו. שמא לא שמרנו עליו כראוי, שמא נתחמק ויצא מבית הילדים. אך כעבור שעה חזרה המכונית ומרחוק ראינו את הנהג מנפנף בידו. המדריכה קפצה אל הרציף והרימה את הילד הקטן בזרועותיה, לתשואותיהם של הנאספים על הסיפון.

נתברר, כי במהומה הגדולה נשתכח הילד שנרדם בפינת אחד החדרים וכך נשאר לבדו בבית הגדול, ומשחזרו אנשינו לחפש אותו מצאוהו שוכב במיטה, כשהוא מוצץ אגודלו ועיניו אדומות מבכי.

כל אותו לילה נמשכו הסידורים באניה. המכוניות נסעו רצוא ושוב לקנות מזון נוסף, להשלים ציוד חסר. אחר־כך, כאשר עלה השחר, נתן הקברניט את האות להעלות את העוגן. חברי המשלחת הארץ־ישראלית ירדו מן הסיפון אל הרציף והיו מלווים בעיניהם שעה ארוכה את הספינה האפורה כשהיא מתרחקת מן הנמל — ספינת העולים הראשונה שהפליגה מיוון אל חופי הארץ לאחר השואה.

[יעקב צור, שעמד בראש משלחת מגן דוד אדום אשר הגיעה ליוון מיד לאחר מלחמת העולם השניה, מספר ברשימה זו את תולדותיה של האוניה שנשלחה בקיץ 1945 מפיריאוס לחיפה כשעל סיפונה 300 ילדים מניצולי השואה. הרשימה נדפסה ב"מעריב", ולנו הועברה ע"י המחבר בהשלמות ושינויים].

יהדות יוון אחרי החורבן — נסיונות תקומה [1]

בשנות תשי״ב, תשט״ו ותשי״ז שהיתי בשלוניקי בשליחויות שונות. זלעפה אחזתני, זועזעתי והושברתי, בראותי במו עיני את גודל האסון שהשיג את הקהילה המפוארת, ירושלים דבלקן ; עיני זלגו מים על הריסתה עד היסוד של פנינת יהדות המזרח, שהיתה מגדלור לתפוצות הגולה, על הטבח האכזרי של שישים ריבוא בניה ובנותיה היקרים והמהוללים, על השמדת מרכז כה פורח ומשגשג של חיים ממלכתיים יהודיים, על הנוער הנפלא, האידיאליסטי, בני שלוניקי היקרים המסולאים בפז, על השרים והפרנסים, הרבנים והמחנכים, הפועלים ואנשי העמל, הבנקאים, הסוחרים והחרשתנים, על הנדיבים והחוקרים, על כל העם המחונן במידות שרשיות ותרומיות — שנמחה מעל פני האדמה על ידי הגרמנים הארורים.

סיירתי במקומות שונים בעיר, שבהם התנוססו בעבר ארמונות הגבירים, בתי העסק הנודעים לתהילה, ובש־כונות העממיות של דלת העם, שהיו שוקקים תמיד חיים מלאים, דינאמיים ; עברתי באתרים שבהם עמדו המוסדות הסוציאליים, בתי הספר, בית החיים ההסטורי — עדות נאמנה על הייחוד היהודי של העיר במשך דורות — בתי הכנסת המרובים וההדורים, בתי המדרש והישיבות, מרכזי המחשבה, המוסר והחכמה היהודיים — עזובה ותוגה סבבוני מכל עבר. דרכי ציון אבלות. איך נפלו לארץ, ירדו לטמיון, היו למאכולת אש, טבעו בים ההיסטוריה — כל הפאר, הגדלות, האצילות, כל העצמה הגשמית והרוחנית, וקוננתי עם הנביא ירמיה : על ההרים אשא בכי ונהי ועל נאות מדבר קינה כי נצתו מבלי איש עובר ולא שמעו קול מקנה מעוף השמים עד בהמה נדדו הלכו ; ונתתי את שלוניקי לגלים מעון תנים ואת ערי יהודה אתן שממה מב׳י יושב...

✶

לרגשי המרירות והזעם שמילאו את כל תאי ישותי, במששי את החורבן האיום והנורא שפקד עיר ואם בישראל זו, נתווספו רגשי צער צורב ונוקב בחקרי את מצבו הרוחני והתרבותי של המיעוט שנשאר לפליטה בכל יוון — בסך הכל כששת אלפים יהודים ; בשלוניקי כ־1,300 נפש, באתונה כ־4,000 ויתרם בערי השדה — אודים מוצלים מאש, שרידי התבערה שהצית בעולמנו השטן הנאצי הארור.

עקב השואה, נמצאת יהדות יוון בירידה מתמדת ואף בתהליך של התפוררות, בעוד המצב החומרי, בדרך כלל, משביע רצון. גילויי ההוי היהודי הולכים ומיטשטשים, הולכים ונעלמים. אחינו נבלעים בתוך האוכלוסיה היוונית הגדולה בקצב הרבה יותר מהיר ממה שפיללנו, מחוסר פעולה מונעת, מעכבת.

נהוץ לבקר על המקום כדי לקבל תמונה ברורה ומקיפה מממדי ההתבוללות, האוכלת אותם בכל פה, בתוך האדישות הכללית. הכל מתמוטט ונופל. באחת הישיבות של ועידת קהילות יוון שהתקיימה באתונה בתשי״ב, ושבה הופעתי בתור נציג מישראל, יחד עם עורך הדין ברוך עוזיאל, וגם באסיפה פומבית שנערכה במועדון היהודי בשלוניקי, הרימותי קול אזעקה נוכח המפולת, שמתי יד על הפצעים השותתים דם, ניסיתי לעורר את הנשמות הנרדמות לפעולה מיידית ואמיצה למניעת הסכנה המאיימת.

המצב בשלוניקי הוא ממש קאטאסטרופאלי. חסר רב לכהן בקהילה, חסרה כשרות, ״חסרה כבוד שבת וכבוד מועד, חסרה ענות קדיש וענות ברכו, בתי כנסיות חרבים מיסוד״ כדברי המקונן. אין מי שיודע להגיד את התפילות לנפטרים. למוהל היחידי אין ניסיון מספיק במלאכתו הקדושה וסיפרו על מקרים מצערים של מומים לנולדים שנגרמו על ידו בבריתות אלה. אין בנמצא בית ספר יהודי שיעניק לבנים ולבנות חינוך יהודי דתי לאומי. אין זכר אפילו לשיעורים על דברי ימי ישראל ומסורת יהודית. לצורך דיון והחלטה על בעיות שונות הנושאות אופי דתי והצצות מפעם לפעם, הורכב כביכול בית דין, שבו משתתפים אנשים שאין להם מושג ואף ידיעה אלמנטרית, בדינים ובהלכה, ושהם עצמם אינם מקיימים המצוות העיקריות, ורחוקים הם מהיהדות עד כדי כך שאחד מחברי בית דין מוזר זה לקח לו, כפי שמסרו לי אנשים נאמנים, אישה נכריה, התולה על מיטתה את הצלב... נישואי תערובת הולכים ומתפשטים ומערערים את יסודות המשפחה היהודית.

גם אם ניקח בחשבון את הנסיבות האובייקטיביות, חשים בכל מקום שויון נפש מוזר, ולמעלה מזה — התנכרות לכל ערכי היהדות. הניצוצות המעטים של תרבות והוי יהודי הולכים וכבים. החנויות פתוחות בשבת ובמועדים ואף בראש השנה, פרט לאחת או שתיים, יוצאות מן הכלל. בערבי שבתות ובשבתות מתאספים כמניין יהודים בשני בתי הכנסת העומדים בבדידותם, השוממים והעזובים, שנשארו מעשרות בתי התפילה ומדרשים שהתנוססו לתפארה בעבר. נודע לי שמספר ניכר של ילדים וילדות מתחנכים וגדלים בבתים הנוצריים, שבהם נשארו עוד מזמן המלחמה, והם הולכים ואובדים מעם ישראל, בשעה שאפשר להצילם בעוד מועד ולהחזירם לצור מחצבתם. אני עצמי טיפלתי באחת הצעירות האלה, בת השלוש עשרה, להתיר אותה מכבלי הנצרות.

✶

באחת מישיבות ועד הקהילה שבה השתתפתי כאורח, העליתי את הבעיות החמורות המעיקות על לב חבר ועד הקהילה של שלוניקי לשעבר בביקורו אחרי החורבן, ושלפתרונן ערך חיוני לקיום היהדות ביוון. התרשמותי מהפגישות והשיחות עם חברי ועד הקהילה ועם הקהל הרחב עד כמה שהיו קצרות ולא מושלמות היא, שקיימת נטיה לתיקון המצב האומלל ורצון להתקרב לקדשי היהדות. שלוניקי, מסיבות שונות, ביכולתה להשפיע השפעה מכרעת לטובה על הקיבוצים האחרים ביוון, למרות מספר הנותרים המועט. האהבה, החיבה לישראל, ההתעניינות המרובה לכל מה שמתהווה במדינה היהודית, התכונה הנפשית לראות במולדת המחודשת את התחנה הסופית של כל אחד, מצויות בכל שכבות האוכלוסיה, אפילו בין אלה הטוענים שאינם ציונים. אולם חסרים הכוחות המפעילים, המעוררים.

באתונה המצב קצת יותר טוב. באותה תקופה, כיהן כרב הקהילה ר׳ אליהו ברזילי, ובית ספר יהודי החל לפעול אז. הודות לאומץ הלב שהרב ברזילי ואחרים גילו, היו תוצאות הכיבוש הגרמני בבירה פחות הרסניות מבמקומות אחרים; המסגרת הקהילתית הקודמת עם מנהיגיה הוותיקים והמנוסים החזיקה מעמד. אולם הטמיעה בעם הארץ היא מזורזת, שכן היהודים מעורבים בקשרים חברתיים עם היוונים מדורי דורות. בית הכנסת היחידי אמנם מהודר, אבל מבקריו מועטים. מאמצים נעשים מצד חבר המתפללים, בייחוד ע״י יוצאי שלוניקי, כדי לשנות את פני הדברים ולמשוך קהל. הנישואים עם נכרים ונכריות הם גם באתונה חזון נפרץ. החגים היהודים, שבת וכשרות, אין רישומם ניכר. אין מוסד תרבותי יהודי. רק בשנת תשי״ח נוסד מועדון יהודי.

הקהילות הקטנות האחרות מתקיימות בקושי רב ומצבן חמור מאד.

✶

בכל זאת, בשהותי בתשי״ז בשלוניקי, הרגשתי שחלה תזוזה לטובה, הודות להשפעת גורמים יהודים חיצוניים. בבקרי, במאי אותה שנה, בתור ציר ישראל בכנס של נציגי קהילות יוון, בשליחות הסוכנות היהודית, מצאתי רצון עז לשינוי המצב. איגוד קהילות יוון כינס ביוזמת הג׳ויינט את באי כוח הקהילות, כמאה במספר, דווקא בשלוניקי, לשם דיון בשיקום החיים הרוחניים בקהילות ומציאת פתרון לבעיות תרבות וחינוך. הארגון הזה החולש על הסכומים הניכרים שהוקצבו ליוון על ידי ועדת הפיצויים הגרמנית, הקדיש לפעולתו ביוון אמצעים גדולים. בכנס, שמשך דיוניו היה שלושה ימים, נידונו השאלות הבוערות הדורשות את פתרונן המהיר, דהיינו: חינוך הדור הצעיר לדבקות במסורת ובלאומיות היהודית, הקמת ארגון דתי ושיקום הקהילות, מלחמה בנגע ההתבוללות, בתי ספר יהודיים ותכנית יהודית עבור בתי הספר הממשלתיים, הצורך להביא, מישראל ומארצות אחרות, רבנים, מורים ומדריכים לקהילות ולנוער.

בנאומי קראתי לחזרה מהירה למסורת ולערכים הלאומיים. דרשתי שמירת המצוות המעשיות, שהן הערובה לקיום מרכזי הגולה, ומהן ישאבו כוח ודחיפה לעליה לישראל במהרה. לא מספיק שהמורים ילמדו את הלשון והספרות העברית; הם צריכים להיות דתיים, מושרשים במורשת האבות ומסוגלים למלא את משימתם בנאמנות ומסירות.

הוטל עלי, מטעם הוועד הכללי של קהילות יוון ומטעם קהילת שלוניקי לדאוג, בחזרי ארצה, לספק להם את ה״כלים״ הנחוצים לשיקום הדרוש: מנהל לבית הספר היהודי החדש שמתכננים להקים באתונה, גננות לגני ילדים באתונה ובשלוניקי, מדריכים למועדוני הנוער שהוקמו ע״י הג׳ויינט; מורים עבריים; רב לקהילות שלוניקי, ב׳ולו, יאנינה, וכו׳.

שני צעירים מלאריסה נשלחו להשתלמות בבית המדרש לרבנים בצרפת; אמרתי להם כי עליהם לשלוח אותם לישראל ולראות במדינתנו מקור ההשראה וההתחדשות למענם.

במגמה להוציא לפועל את ההחלטות בא אז מר נוח יו״ר ועד הקהילות ביוון לתל־אביב וקבענו את קווי הפעולה להשגת העזרה הרוחנית ליהדות יוון. התקשרתי עם הסוכנות היהודית והסברתי לה את הנחיצות לספק את צרכיהם הרוחניים: מורים, רבנים, מדריכים, וכו׳. נתלוויתי למר נוח לירושלים והדרכתי אותו במחלקות המתאימות. התעכבנו במיוחד במחלקה לחינוך ולתרבות תורנית לגולה של הסוכנות היהודית לארץ ישראל, מאחר שלדעתי, נחוץ מאד שאנשי הרוח שיישלחו ליוון יהיו דתיים בהכרתם העמוקה וישמשו גורם מכריע להחייאת עצמותיהם היבשות של אחינו בארץ זו, ברוח של ישראל סבא. מר צבי עשהאל, יו״ר המחלקה, הציג לנו תכנית מפורטת מעשית שהיתה צריכה להתגשם בעתיד הקרוב, לשביעת רצונו של המבקר הנכבד. ניהלתי אחרי כן חליפת מכתבים רצופה וממושכת עם הסוכנות מצד אחד ועם הוועד הכללי של איגוד קהילות יוון מצד שני בכדי לבצע את ההחלטות, כדי שהמאמצים שנעשו יתנו את פריים המבורך.

הסרת הלוט מעל אנדרטת הזכרון לחללי השואה בבית הקברות החדש בשלוניקי בהשתתפות הקהילה היהודית ונציגי הממשלה, הצבא והכמורה היוונים.

Innauguration del monumento a la memoria de los matados en la "Choa" al cemiterio nuevo de Salonique

חובה קדושה מוטלת עלינו, מנהיגי הציבור הספרדי בארץ ובחוץ לארץ, לעמוד בפרץ, לגלות תנופה ומעש ולהציל את יהדות יוון מכליון. עלינו לספק להם כל הנחוץ לחדש את פני הקהילות ולכונן אותן על יסודות מוצקים, להפיח בהן חיים חדשים, לשלבן ביהדות המסורתית ובתנועת התחיה הלאומית, ולקשור את עתידן עם עם ישראל. עת לעשות לה׳.

(אברהם שמואל רקנטי)

י [דברים שנאמרו בעצרת הזיכרון לשואה בבית כנסת ״אהל מועד״ בעשרה בטבת תשי״ט].

דו״ח על הרכוש היהודי ביוון אחרי השואה

באדר תשי״ב נסעה מישראל ליוון משלחת מורכבת מהעו״ד ברוך עוזיאל והחתום מטה, מטעם התאחדות עולי יוון והסוכנות היהודית, כדי להשתתף בוועידה של הקהילות היהודיות ביוון, לפעול בדבר הנכסים ללא יורשים חוקיים שהשאירו קרבנות השואה הנאצית ולחתור להצלת הרכוש הציבורי של הקהילות לשם העברת חלק ממנו לישראל.

הוועידה התקיימה באתונה ב־29 ו־30 למרץ 1952 (תשי״ב). היו מיוצגים בה 16 קהילות על ידי 21 נציגים. למספר זה התווסף מר אשר מואיסיס, קונסול ישראל, בתור בא־כוח קהילת ב׳ולו. בהגיענו לבירת יוון, כמה ימים לפני הכינוס, התחלנו בעבודת הכנת הלבבות של משתתפיו, בייחוד של הציונים שבהם. קיימנו התייעצויות עם יושבי הראש של ועדי הקהילות, והארגון המיוחד החולש על הנכסים בלי יורשים, האדונים דניאל כהן ודוד אמאריו, במשרדו של מר מואיסיס. באנו בדברים עם נציגי קהילת שלוניקי הקרובים לאידיאל של תקומת ישראל בארצו ולתפישתנו לגבי העברת חלק מהרכוש לישראל, וכן עם אלה מנציגי אתונה וקהילות אחרות שגילו הבנה למטרת ביקורנו. במסיבות שנערכו לכבודנו, הסברנו את יסודות בקשתנו, ובוועידה עצמה, עם שהדגשנו את חיוניות ההתעוררות והשיקום הרוחני והלאומי, הדבקות בערכים המסורתיים למען החייאת יהדות יוון, הרחבנו את הדיבור על צדקת דרישותינו בשם יהודי יוון בישראל.

✶

להלן תמצית טענותינו :

ביוון חיים כ־5/6,000 יהודים. אחרי חורבנו המושלם של מרכז הגולה הספרדית שלוניקי, עם 60,000 היהודים שלה, והשמדת יתר הקהילות, נשארו כ־1,000 בשלוניקי, 3/4,000 באתונה, והשאר מפוזר בקהילות קטנות. לעומת זה יושבים בישראל כ־25,000 יהודים יוצאי יוון, מרביתם בתל־אביב. שורת ההיגיון מחייבת שחלק ניכר מההון הציבורי יוקדש לייסוד מוסדות כלכליים, תרבותיים וסוציאליים בישראל לטובת האוכלוסיה שעלתה מיוון, ומיותר לדבר על חובת יהודי יוון לתמוך בביסוס ופיתוח מפעלים הקשורים בהתפתחות הארץ הקדושה ולחיזוק הקשר עם מדינת ישראל.

קיימים שני מקורות כספיים שמהם זכאים ליהנות יהודי יוון הנמצאים בארצנו. הראשון : רכוש היהודים בלי יורשים. ב־1949 פורסם חוק הקובע כי רכוש זה צריך לעבור לארגון מיוחד. הארגון הוקם בתור מוסד יהודי ממשלתי עם סניפים בערים הגדולות בשם : OPAIE, "ארגון לעזרה ושיקום יהודי יוון", והוכר כיורש של היהודים שנספו בשואה, כל עוד אין להם יורשים חוקיים. לעת עתה משתמש הוועד המרכזי של הקהילות בהכנסות הנובעות מהשכרת הבניינים למטרות סיוע ותרבות, אולם נעשים מאמצים אצל הממשלה שתחוקק חוק לפיו כל הרכוש בעצמו יעבור לידי הארגון ותמורתו תוצא להרחבת שדה הפעולות לטובת האוכלוסיה היהודית.

באותה שנה, העריכו את הרכוש המנוהל על ידי הארגון הזה ב־40,000 עד 50,000 לירות זהב. אבל ערך הבתים והמגרשים המוחזק על ידו הולך ופוחת, באשר מופיעים כל שנה יורשים חדשים. הזכות ליורשים חוקיים לקבל את הנכסים הוגבלה לזמן מסויים. אחרי התקופה הזאת הופך הארגון לבעליהם הסופיים.

המקור השני הוא הרכוש העצום שנשאר מזמן היות קהילת שלוניקי פורחת ומשגשגת בעשרות מוסדות של צדקה, תרבות, דת, בתי־כנסת, מפעלים ציבוריים שונים, וממנת את תקציבה גם בהכנסות של הקדשות מרובים בצורת בניינים מפוארים במרכז העיר. גם בכל יתר הקהילות היהודיות נשארו בניינים ומגרשים בעלי ערך גדול. כל הרכוש הזה עומד בדיספרופורציה זועקת למספר האוכלוסין הזעום ולצרכים השוטפים המצומצמים. בשלוניקי במיוחד מרוכז הון רב בידי מנהיגי הקהילה ומפקידה לפקידה מוכרים בניינים חשובים כמו בית החולים הירש, בית הכנסת "בית־אל", מגרש בית ספר כי"ח במרכז העיר, לכיסוי צרכי אוכלוסיה כל כך דלה המונה כ־1,000 נפש בשלוניקי וכ־5,000 בכל יוון. אין שום צורך במכירות כאלו, ומה גם שהג'וינט החולש עתה על הסכומים הניכרים שהוקצבו ליוון על ידי ועדת הפיצויים מגרמניה, מקדיש לפעולתו בארץ זו אמצעים גדולים. לדאבון הלב, הולך הרכוש העצום ומתחסל. בכמה קהילות, באין טיפול מתאים, מופקע חלק ממנו על ידי מוסדות הממשלה או העיריות, כמו בקסאנטי.

לכן, הצגנו, שליחי ישראל, בתוקף את הדרישה הצודקת וההגיונית, שחלק הגון, לפחות 50%, מהרכוש הגדול, יועמד לרשותנו למפעלים קונסטרוקטיביים במדינתנו לטובת יוצאי יוון, בהסתמך גם על החוק היווני שלפיו כל היהודים שנשארו לפליטה אחרי השואה ושהיו חברי אחת הקהילות ביוון ב־1 בספטמבר 1939, כולל הנמצאים היום מהוץ למדינה היוונית, יש להם הזכות ליהנות מפרי הנכסים שהיו שייכים לקהילות או למוסדות יהודים.

הצעות ברוח זו, הועלו בכינוס הקהילות. אחרי משא ומתן ודיונים ארוכים, נתקבלה החלטה בזו הלשון : "הכינוס מצהיר שהקהילות היהודיות ביוון רואות כחובתן לסייע, במסגרת החוקים היווניים, בחלק של נכסיהן דלא־ניידי, לשיקום היהודים היווניים בישראל". ביקשתי, בהזדמנות זו, שינוי בחוק שיאפשר השתתפות של ישראליים יוצאי יוון בארגון OPAIE.

★

יש להצטער, שאחרי הישג חשוב וממשי זה משליחותנו ביוון, לא נעשה דבר וחצי דבר בנוגע לקביעת האחוזים הדרושים והעברת ההון הנדון לישראל. ידוע שאנשי הסוכנות היהודית והקונגרס היהודי העולמי טיפלו בתקופות שונות בעניין, אבל בלי יעילות. חמש שנים עברו והמצב לא נשתנה לטובה. בהסתמכה על הנסיון והעבודה הפוריה של חברי משלחתנו, שומה על הפידיראציה העולמית של הקהילות הספרדיות — יחד עם התאחדות עולי יוון והסוכנות היהודית — ליטול לידיה את המשימה שהתחלנו בה בלי דיחוי ולהוביל אותה לסיום מוצלח.

לפני כחודשיים, בעמדו לסייר בכמה ארצות, וביניהן יוון, ביקרני מר שמואל מוייאל, שליח הפידיראציה, וביקשני לתת לו אינפורמציה מליאה על הרכוש היהודי ביוון, על מה שנעשה ועל מה שיש לעשות. מסרתי לו כל הפרטים הנחוצים. מקווני שהוא מילא את שליחותו בנאמנות ומסר דין וחשבון להנהלה הישראלית.

נירתם לפעולה להצלת הרכוש ולהערכה מדוייקת של הנכסים, להתוויית תכנית ולעשיה מאומצת כדי למצות עד תומן את האפשרויות לטובתנו. כל יום של דחיה ממעיט את ערך הרכוש ומפחית את הסיכויים להשיגו עבורנו, ונצטרך לתת את הדין על הזנחתנו.

כ"ד בשבט תשי"ח (אברהם שמואל רקנטי)

במעלות קדושים וטהורים

אל קנא ונוקם ה׳

שכולים וגלמודים, יתומים ואלמנים, נותרו יהודי שלוניקי בארץ ישראל ובארצות הגולה אחרי השואה. אין בית ואין משפחה שרבים או אחד מבניה לא הומתו במיתות משונות על ידי הצוררים הגרמנים. קרוב לחמישים אלף מיהודי שלוניקי — ולמעלה מחמישים וחמישה אלף מיהודי יוון — הושמדו בשואה.

בכרך א׳ של ספרנו הונצחו שמותיהם של הקדושים שקרוביהם העבירו לנו את שמותיהם. לאחר שכרך א׳ יצא לאור נמסרו לנו שמות נוספים, שאנו רושמים אותם להלן:

רפאל **בציקה**. ליאון בציקה · פנינה בציקה ·

רפאל **הררה** · גיטה כהן · מרים בת יהושע · **דוד בן יהושע** ·

לוצ׳ה **חלפון** · יצחק חלפון · עמנואל פרץ · שמעון מרדכי פרץ · **יעקב** יוסף פאב׳ון · שבתאי פרץ · מנשה פרץ · מנטש פרץ · ברוך פרץ · ג׳נטיל פרץ · שרה פרץ · מרים פרץ · סילויה פרץ · מטילדה פרץ · גדליה חיים נחמיאס · רחל דניאל נחמיאס לבית פילוסוף · ז׳אק גדליה נחמיאס · ליאטשי גבריאל לוי · בינבינידה אברהם לוי · רפאל ליאטשי לוי · אלברטו ליאטשי לוי ·

ברוך **טבוך** · ז׳אנה טבוך ·

יעקב שלום **מולכו** · סול יצחק מולכו · חיים יעקב מולכו · יצחק יעקב מולכו · אלגרה עזריאל ארירה · עזריאל רפאל ארירה · שריקה עזריאל ארירה · סול עזריאל ארירה · אלבירה יצחק מולכו · יצחק שם טוב מולכו · שם טוב יצחק מולכו ·

דונה אשת דוד **צדיקריו** בת דיאמנטה · פרלה צדיקריו בת דונה · ביניבינידה אשת יוחנן כהן בת דונה · מרתה אשת שמואל צדיקריו בת דונה · יצחק דוד מורדוך בן בינוטה · ליאון יצחק מורדוך בן אסתריאה · אסתריאה אשת יצחק מורדוך בת וידה · ברטה אשת אלרבט בת אסתריאה ·

אברהם **קמחי** ·

ת נ צ ב ״ ה

אל נקמות ה׳ אל נקמות הופיע

אברהם רקנטי בשלוניקי בשנת תשי"ז
(משמאל יוסף נחמה).

A. Recanati en Salonique en 1957
(a destredia Joseph Nahama)

de 1100 appartamentos de Jidios ke los gregos aferraron, solo 300 fueron atornados à sus patrones. De 2300 magazenes i fabricas los Jidios non parvinieron à tomar atras ke solo 50.

La situation èconomica de los Jidios de Salonique era grave, (en akeya èpoqua el paes entero suffria de las consiquensas de la guerra civile entre los communistas i los nationalistas) i es gracias al ayudo del Joint i de los Jidios de Salonique biviendo en America i en Eretz-Israel, ke eyos pudieron mantenerse mientres los primos anios despues de la guerra.

Tambien la situation spirituala i religiosa despues de la guerra, descayo muy muntcho, i esto por mankasa de ombres de ley i maestros. Eyos non guadravan el Chabbat i las fiestas judias, comian carne "taref" etc.; muy pocos eran los ke ivan à disir tefila en semana i mesmo en Chabbat.

Gracias al Congresso Mondial Jidio un maestro de ebreo fue embiado de Eretz-Israel à Salonique i las criaturas embezavan de el unas cuantas oras de ebreo la semana.

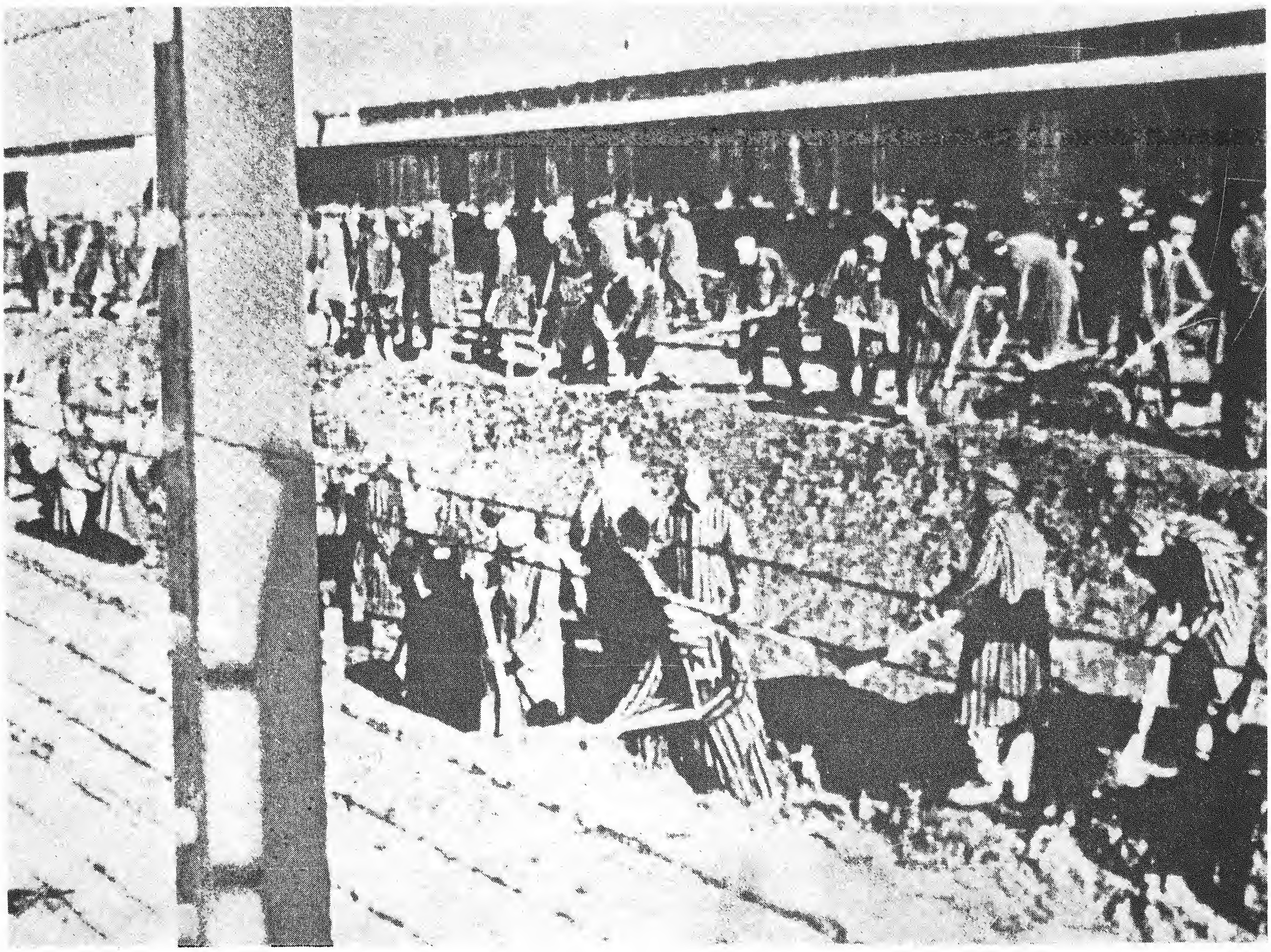
En basa de una ley del governo grego del 20/3/1949, dirittos sovre los bienes de personas ke non tienen eredadores, fueron transferados à la communita. Por rigir estos bienes i akeyos ke de siempre appartenian à la communita, como institutiones, murkes, "Keilot", "Baté-midrach", "Yechivot", escolas, mutchos magasenes en el centro commercial, etc, se formo un comitato special "OPAIE". Estos bienes tuviendo una valor superiora à $20.000.000, fueron en partida vendidos, por rasones desconossidas, como dize el Grand Rabbino de Athena, Eliahu Barzilai – o "non regido como se deve", como dize Sam Modiano, ex-director del journal "Le Progrès".

Por la initiativa de el avocato Acher Moissis fue fondado un committato central de las communitas judias de Grecia.

Disde el 1946 fin el 1966, caje 4000 Jidios de Grecia se installaron en Eretz-Israel i caje 1700 en America o en Evropa. Eyos fueron ayudados por el "Joint", la "Hias" i el Concilio Communàl.

el Caporal de la S.S. estava con mitrayosa en la mano djusto enfrente de el. Si el tirava, por seguro David Haim iva ser matado, por modo ke el se topava en la prima linia. Por miracolo el caporal de la S.S. i los tres soldados Alemanes se fuyeron i decharon liberos al groupo de los Jidios de Grecia.

El escapa sus notas con el "Passouk": "Alavad à el Dio ke bueno".

Lavoros forçados en la fabrica I.G. Farben

עובדי כפיה בבית החרושת אי.גה. פיארבן

DESPUES DE LA CATASTROPHA

por Avraham Recanati

Verso la fin del 1944, salieron de sus escondidijo lo's Jidios de Salonique ke se avian escon dido en cazas gregas; despues atornaron à la sivdad los mansevos ke fuyeron à las montanias i se adjuntaron à los partisanes, i à la fin, en el mes de Marso 1945 empessaron à tornar los ke fueron salvados de los campos de la muerte. Eyos se organizaron despues de pleytos i discussiones i formaron un comitato para occuparse de questiones de orden general.

En general se puede disir ke los gregos non los recivieron con buen acolio, al contrario,

UN ENCONTRO
por Pessah Bornstein

Pessah Bornstein, capo de la Organisation de los Liberados de los Campos en Israel, estuvo prisoniero en Auchwitz-Birkenau djunto los deportados de Grecia. El conta sovre la revolta del groupo de Jidios de Grecia ke tuvo lugar en el enverano del 1944. Entre otras el conta ke en el 1944 arrivaron à Auchwitz 600 Jidios de Rhodos, los cualos non puediendo adaptarsen a las conditiones terrivles ke existian en este campo, mourieron caje todos sin ke los Almanes parvinieran mesmo à yevarlos à los crematorios. Solo uno de eyos, un mansevo journalista ke se yamava Sinto, resistio à todas las rigores del campo. Ma enel envierno del anio 1945, el cayo gravemente hazino i fue yevado al Ichpital de Auchwitz, "Ayi lo encontri despues de la liberation", conta el autor, "los doctores i las infirmieras izieron todo sus possivle para salvarlo, ma malhorosamente no reucheron, i el mourio en mis brassos."

Sus ultimos biervos fueron: "Me vas à djurar ke vas à azer todo lo ke puedes para non dechar olvidar lo ke izieron los Almanes à muestro puevlo, tambien te vas à accodrar siempre de mi muerte à la idad de 23 anios."

EN LOS CAMPOS DE LA MUERTE
por David Haim

David Haim, da mutchos detalios sovre las "selectiones" de los deportados, los crematorios i la vida de los prisonieros en el enferno de lo campos.

Lo ke ay de particolar en la description de los evenimientos por David Haim, es la fey en el Dio ke lo accompagnava mientres toda su estada en los campos; tambien su conviction ke el todo poderoso iso mutchas maravias, i gracias a eyas el i otros Jidios de Grecia pudieron salvar de manos de los Nazistas i kedar bivos.

Una de estas maravias accontessio en dia de Kippur del anio 1944: Notche de Kippur eyos se adjuntaron en un canton del campo, dicheron "Kal-Nidre", i "Arvit" i detchidieron de non comer nada fin la salida de Kippur, esto à condition ke los Almanes non les van à dar à descargar sacos de tchimento de los trenos.

A la maniana en caminando à pied para arrivar à la station del treno, el groupo de Jidios de Grecia, i à sus cavessera David Haim, cantavan los "Piyutim" i las "Tefilot" conossidas de Kippur como "El Meleh Yochev Al-Kisse Rahamim", "Veacoanim" etc. En arrivando eyos vieron ke los wagones ke devian de descargar estavan yenos de sacos de tchimento i mutchos se appróntaron para empessar à comer; ma estonses aparessio la mano del Dio. Apenas se assercaron por avrir la puerta de uno de los wagones, se sintio el gimido de las sirenas avizando el asserco de aviones del "enemigo". Immediatemente, eyos se desparzieron para topar avrigo del bombardeamiento. El escrividor i sus amigos estuvieron unas cuantas oras en el avrigo i mientres todo este tiempo eyos cantavan las "selihot", los "piyutim" i las oraciones del dia de Kippur con grande fervor. Despues del bombardeamiento, en saliendo del avrigo eyos vieron ke los wagones djunto los sacos de tchimento fueron saltados. Esta maravia permittio al groupo de los Jidios de Grecia de mantener sus palavra i completar el "taanit" de Kippour.

A la fin de sus recodros, David Haim descrive el ultimo dia de su cativerio – el 29 Avril 1945; como por "Ness" el kedo bivo, cuando los aviones Americanos bolavan muy bacho i

Cuando los Almanes entraron en Volo, eyos demandaron de el grande Rabino de la sivdad, el Rav Moche Pessah (ke su memoria sea benditcha), el capo de la klissa i el Mayor ke les remettan la lista de los Jidios. En una seance urgente estas tres personalitas decidieron: 1) de non remetter la lista demandada 2) de furnichir à cada Jidio una carta de identita grega i 3) de consejar à todos los Jidios de fuyirsen à lo mas presto de la sivdad, Ansi se salvaron la mas grande parte de los Jidios i entre eyos el Rav Pessah ke nombrimos de antes. Eyos se escondieron en diversos casales gregos al deredor de Volo. Lo mesmo se passo con los Jidios de Tricala i Larissa.

Todos los Jidios de Halkida tambien, se fuyeron i toparon avrigo en un casal yamado Sata en la isla de Avia.

Mutchos Jidios de Athena, con el ayudo de agentes de la resistencia, parvinieron à obtener cartas de identita gregas i ansi pudieron continuar à bivir ayi sus vida regolara. Otros mansevos jidios, por la mas parte estudiantes, se organizaron en groupos para ayudar à los Jidios à fuyirsen de Athena. Es gracias à estos groupos ke mutchos Jidios se salvaron i entre eyos el Rav Eliaou Barzilai – Gran Rabino de Athena. Los ke parvinian à fuyir de Athena, topavan avrigo en un casal yamado Guimno en la isla de Avia.

Entre los ke fueron activos en estas actiones nombraremos aki à Leon Azuvi i sus ijos, Yomtov Chimchi (Capitan Maccabi), David Broudo (ijo del Rav Mordehai Broudo). Daniel Alhanati, Leon Mordoh, Jules Mordoh, Pepo Ouziel, etc.

Otros mansevos ke arrivaron à Karia i participaron à la pelea activa de las fuerças de resistencia fueron: David Broudo, el ijo del Dr. Mitrani i un estudiante yamado Barouh de Salonique; estos dos ultimos cayeron en uno de los encontros al deredor de Karia.

Unos cuantos groupos de los ke fuyeron de Athena, parvinieron à suvirsen en barcas-motorisadas i arrivaron à Tchechma – (en Turkia); otros groupos desparissieron en la mar.

ACTOS DE RESISTENSIA

por David Broudo

David Mordehai Broudo empessa à contar sus memorias del 17/6/1943 – dia en el cual el i su amigo Albert Mitrani, decidieron de fuyir de la station del treno de la sivdad de Lamia. 600 mansevos jidios de Salonique, de 16 à 35 anios, eran forçados de lavorar en este lugar para fraguar una mueva station de trenos para los Almanes. Eyos reucheron à fuyir i despues de poco tiempo se adjuntaron à los partisanes gregos. Mitrani fue nominado como doctor i Broudo como soldado; eyos participaron en mutchos atakos contra los Almanes, i reucheron à mattar mutchos de eyos. En uno de los encontros con los Almanes serca de Kocovista, Mitrani fue firido; malgrado ke ya estava gravemente firido el continuo à tirar sovre los Almanes fin su ultimo riflo. Despues de un cierto tiempo Broudo fue nominado officier i era responsavle de obtener armas i comanias. El vijitava caje cada dia mutchos casales al deredor de Athena occupados por los Almanes i à mutchas reprisas el parvinia à mattar soldados del enemigo. 4 vezes el entro en Athena con un groupo de 4-5 partisanes i parvino à obtener armas i comanias para las fuerças de la resistencia.

Mientres la guerra civile en Grecia, despues de la liberation, el fue condanado 2 vezes à muerte por las Autoritas Gregas, ma fue liberado djunto otros 15 partisanes jidios, gracias à enterventiones de parte del Ministerio del Estraniero de Israel. De estonses el bive libero en la Tierra de Israel.

Laufen onde passi otros 16 mezes, fin el arrivo de la armada Americana en 1944. Estonses, me enregistri en los buros de la "UNRA" como los otros detuvidos, para ser repatriados à muestros paeses. No passo moutcho tiempo i yo fue transferado al centro de repatriation ke se topava en un grande campo militar en Munchen. Ayi encontri diezenas de Jidios de Grecia i de Salonique, i entre eyos à el Dr. Menache, el cual me conto su passadia en Birkenau i sovre el acto de sabotage ke fue etcho por los Jidios de Grecia en saltando uno de los fornos en este campo.

Esto me pucho à acojer los fatos sovre las actiones de resistencia contra los Almanes en las cualas tomaron parte Jidios de Grecia, para trayerlas a la conessencia del puvlico.

Por tres razones el puvlico tiene la empression ke los Jidios de Salonique i de Grecia en general non participaron en los actos de resistencia contra los Alemanes, i estas son:

1) mutchos mansevos jidios ke fueron activos en estos actos, eran miembros de las fuerças de resistencia de la estiedra (socialistas i communistas); 2) estos mansevos tenian surnomes gregos como "capitan Andrea", o "Capitan Melapoulos" etc; 3) los ke kedaron bivos de entre eyos non kieren divulgar sus passado semi-communista, otros non kieren bivir de muevo mismo en sus memoria los dias terrivles ke passaron sovre eyos.

Disde el 11/7/1942, dia onde fueron arecojidos los mansevos jidios de Salonique en la "Plaça de la Libertad" i maltratados cruelmente, empesso la djoventoud djudia à buchcar mezos para fuyir à las montanias i salvarse de la mano de los Alemanes.

El centro del groupo de destiedra yamado "Ellas" se topava en las montanias de Naoussa en el lugar yamado Vermion. Mutchos mansevos jidios fuyeron de Salonique con el ayudo de agentes de la resistencia i se adjuntaron à estos ultimos en Vermion. Non era facile para arrivar à este lugar; mutchos fueron afferados en el camino por los Almanes i matados; malgrado todos los pericolos i difficultades circa 200 mansevos jidios arrivaron à este centro de resistencia. Mutchos de entre eyos fueron activos en los rangos de la "Ellas" i se distingueron en diversas actiones. Entre eyos nombraremos à Moise Bello ke se topa oy en Tel-Aviv (en los rangos de la resistencia el se yamava "Capitan Malearopoulos"); Yehuda Levy (estonses el se yamava "Pavlos"), Itzhac Imanuel, un cierto Arditti (ke lavoro un cierto tiempo en el garage de Moise Carasso en Tel-Aviv), el photographe conossido Bourla de Salonique i ansi ke el Dr. Arouh.

Entre los capos de las fuerças de resistencia "Ellas" se topavan i Jidios: Itzhac Moche, el cual se yamava Capitan Ritzos i era un officier famoso de la armada grega, el officier jidio Capitan Prezis (suvrino del Colonel Prezis, el cual cayo en una batalia en Albania mientres la guerra Italo-Grega,) etc.

Non solo en Vermion i en Castoria ke eran centros de la "Ellas" avia Jidios, ma tambien en el centro de resistencia en Olympos i en otros centros.

En Salonique mesmo se organizaron tchicos groupos de mansevos jidios, los cualos executian actos de terror contra los Almanes i en vezes reuchian tambien à rovar armas de depositos gregos i mesmo Almanes. Los capos de uno de estos groupos eran Nahman Cohen (el tchalguidji) i Yaacov Mano (fijo de Avraam Mano ke se topa en Haifa). La mas grande parte de entre eyos fueron afferados i matados; pocos, ayudados por gregos, parvinieron à fuyir i adjuntarsen à las fuerças de resistencia en Vermion.

En Volo se organisaron diversos groupos de resistencia en los cualos avia i Jidios. Uno de estos groupos era compuesto de mujeres, donde la majorita eran judias. Sus escopo era de vinir en ayudo à las fuerças de resistencia, sea en trayendoles comanias, sea en organisation de kuydos medicales, seguramente con el ayudo de doctores, infirmieres, etc., i sea en vistimientas de toda forma.

EL MOUVIMIENTO DE RESISTENCIA DE LOS JIDIOS DE GRECIA CONTRA LA OPPRESSION ALMANA

por Avraam Benaroya

Contrariamente à la opinion générala ke los Jidios de Salonique i de la Grecia non izieron caje ningun acto de resistencia contra los Almanes, yo vo trayer aki fatos demonstrando ke un numero grande de mansevos jidios tomaron parte activa en mutchas actiones semejantes.

Antes de azer esto kero contar en pocas palavras lo ke me accontessio à mi en akea epoca: En el autonio del 1942 yo fue arrestado por los Almanes i passi diversos interogatorios. En este intervalo yo fue emprisonado a la prision "Averoff" en Athena, despues me yevaron à el campo de detenidos "Parapigmatia", i a la fin me yevaron à la station del treno al norte de la sivdad, onde me izieron suvir en un wagon para transportar bestias djunto con otros 6 gregos. La destination del treno era Bavaria. Cuando arrivimos serca del ponte yamado "Gorgopotamos" el treno se arresto i los Almanes mos izieron passar con autobuses en caminos non asphaltados à la otra parte de rio.

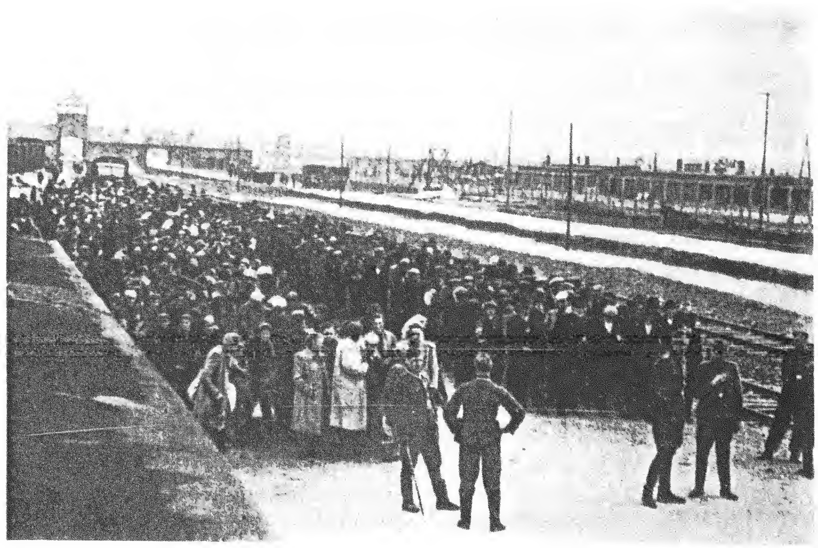
Estonses supimos ke el ponte fue saltado por guerillas entre los cualos avia i Jidios, djusto cuando estava passando sovre el un treno yeno de soldados Almanes.

Despues de un longo viaje arrivimos à Graetz. De ayi me embiaron con treno à Laufen, despues yo fue transferado à Titmoning. En este lugar passi un anio i medio. Ayi supe por la prima ves la suerte terrivle de mis ermanos jidios en los campos de muerte de Auchwitz–Birkenau, Bergen-Belzen etc. Despues de muevo me yevaron al campo de

פרטיזנים יהודים, תש"ג (1.שבתאי וארסאנו,
2.הזוג פאני, 3. ליאון מאטאלון
4. מטילדה מאסאראנו המכונה "קאטינה",
5. מארקו קאראסו, שנפל בקרב אידיסה).

Partizanos Jidios. 1943

הסלקציה

La "Selectsia"

En esta forma el autor continua à descrivir sus souffrienças terrivles en los campos del enverano del anio 1943 fin la liberation i su retorno à Grecia en el anio 1945:

Apenas arrivimos al porto de Pireo, agentes de la poliçia secreta grega mos recivieron i notaron todos muestros detalios personales. Ninguno se enteresso à mosotros, ansi fuemos ovligados de passar muestra prima notchada en Grecia en la station del treno de Athena. Ma à la maniana empiegados de el Joint vinieron à vermos; eyos mos dieron un poco de paras i mos installaron en hoteles.

Malgrado ke en Athena la vida estava caje normala, yo i dos de mis amigos decidimos de yirmos à Salonique.

Despues de unos cuantos dias fue à ver mi casa ke dechi cuando fue embiado à los campos. Los gregos ke moravan ayi atchetaron à ke yo i mi amigo moremos con eyos. En general los gregos no dechavan las cazas ke aferaron ke solo con orden del Tribunal.

En poco tiempo kiti la conclusion ke non va pueder mas bivir en Salonique, estonses conossi à los mansevos de Eretz-Israel ke participaron en la guerra en la armada Inglesa. Eyos se installaron en el cortijo de "Matanot Laevionim", alevantaron la bandiera judia i empessaron à organisar à la manseves judia de la sivdad para convenserla à dechar Salonique i vinir enstallarse en Eretz-Israel.

En passeandome por la sivdad vide calejas enteras de cazas derocadas; eyas fueron derocadas por los gregos para topar los "tresoros" ke eskondieron los Jidios.

Los Jidios ke se adjuntaron à la resistencia grega attornaron à Salonique, mueve mezes antes de mozotros, eyos tomaron atras sus cazas, sus bouticas i kedaron ayi o se transferaron à Athena. Los ke attornimos de los campos, non puedimos bivir i lavorar en esta sivdad i la mas parte de entre mozotros mos installimos en Eretz-Israel.

Yo tambien me decidi à installarme en Eretz-Israel. Me fue à Athena; de ayi djunto los mansevos de la Aliya B", despues de passar mutchas peripecias, arrivimos à Kypros. De ayi me fuyi djunto un groupo de mansevos ke recivieron certificatos. Con eyos arrivi à Haifa, de ayi mos yevaron à Atlit, despues al campo de la "Sohenut" en Kiriat Chemona i finalmente al 13 Febrayo del 1947 arrivi ande mis tias en Yeruchalaim.

SALONIQUE – AUCHWITZ – YERUCHALAIM
Por Itshac Cohen

Itzhac Cohen da un aperçu sovre su famiya, el passa en revista la guerra Italo-Grega; la conquesta de Salonique i de la Grecia entera por los Almanes; las suffrienças de los Jidios i las restrictiones ke los Almanes les imponieron; la concentration de todos los Jidios en los "ghettos", i finalmente – la deportation à los campos de la muerte.

A las 4 de la maniana vino la poliçia. Mos acojeron à todos i mos metieron en rango; despues mos tomaron todo lo ke teniamos enriva, como moneda, djoyas etc. i mos decharon solo las oras i los anios de "kidouchim". En el treno de cargo muestro, suvieron mas de 80 personas. Despues de 8 dias de viaje en conditiones terrivles, à las 10 de la notche, mos izieron abachar del treno.

Por orden de los "comando-caude", ke era compuesto de prisonieros jidios mos metimos en rangos de 5 personas de 15 à 45 anios, ombres aparte i mujeres aparte. Los mas djovenos de 15 i los mas viejos de 45 fueron transportados con camiones à la station del treno. Mosotros caminimos à pied de Auchwitz à Birkenau. En arrivando à este campo, passimos la notchada entera para remetter à los Almanes muestras oras, anios etc., para enregistrarmos i azermos douche. A la salida del douche mos decharon unas cuantas oras en la luvia i la nieve desnudos, tetereando de yelor, fin ke mos dieron vistidos viejos i suzios. A medio dia, mos dieron el primo comer en el campo – 3 patatas con caldo, i estonses vimos ke al deredor muestro se adjuntaron prisonieros ke ya estavan de antes en el campo; eyos assemejavan à skeletos; non saviamos estonses ke pocos dias despues i mosotros iyamos assemejar a eyos. En escapando de comer mos yevaron à muestras "moradas", los blocones. A la maniana mos espertaron à las 4.00 la ora, mos kitaron afuera i mos izieron metter en rangos de 5. Estonses mos dieron un copo de tchay, i mos dicheron ke esto va ser el unico comer fin la medio dia. A medio dia mos dieron 3 patatas con caldo como el dia de antes.

Muy presto ya supimos la signification de "capo" i de "forarbeiter". Eyos eran personas sin corasson, crueles; savian maltratar de tala manera ke mesmo los ke parvinieron fin estonses à esconder unos cuantos dolares o liras de oro, eran ovligados de remetterselos. Estos dolares o liras servian à merkar unos cuantos panes de ves en cuanto i ansina se puedia bivir otro un cierto tiempo.

Despues de poco tiempo embezimos ke todos los ke tenian manko de 15 o mas de 45 anios fueron kemados al mesmo dia de nuestro arrivo al campo.

Mutchos Jidios de Grecia se topavan en este campo. Cada tadre, eyos percuravan de trocar el pedasso de pan contra el cigaro o otra coza; mutchas vezes estos trokidos se escapavan con pleytos. Mozotros ke eramos 3 ermanos bivimos en el campo en yena harmonia i esto es lo ke mos dio fuersa para somportar todo i continuar à bivir.

A mi me transferaron en el comando "Fichteihen"; este comando lavorava à 10 kilometros del campo i se occupava de alimpiar piscinas onde engrandessian peches. Para arrivar à este lugar deviamos de alevantarmos muy temprano, kaminar à pied i lavorar 12 oras en las aguas envierno i enverano.

Mutchas vezes non mos permitian de kitarmos los vistidos – ansina ke en escapando, atornavamos amojados enteros.

Los "forabeiters" mos harvavan con candjikes para ke lavoraramos mas presto; suffriamos tanto de la fambre ke empessimos à arankar yervas ke cressian al deredor de las piscinas i mos las comiyamos; otros prisonieros aferavan ranas i se las comian.

embezimos ke de una isla yamada "Evia" partian las notches barcas motorizadas i ke sotto-marinos Inglezes transportavan soldados Inglezes ke kedaron en Grecia i los yevavan a Malta o a la Turkia. Cuando avia lugar eyos recivian tambien resfuyidos jidios.

Para pueder organizar una fuyida semejante avia menester de acojer 20 personas i de pagar 100 liras de oro. Despues de mutchas difficultades parvinimos a organizar un groupo i partir para Tchisma (un casal serca de Izmir).

El viaje turo 20 oras. En Tchisma estuvimos 4 dias i despues mos fuyimos a Izmir. Ayi mos recivio un capo jidio i despues ke adjunto 2 groupos de Jidios i Cristianos el mos embiyo el mesmo dia a Eretz-Israel.

Viajimos unos cuantos dias con treno fin ke arrivimos a la sivdad de Haleb en Syria. Ayi mos abacharon del treno i mos yevaron a un campo de la Armada Ingleza. En este campo avia un tchico groupo de la armada grega en exilo. Despues de una tchica enquesta, eyos mos enrolaron en la armada grega en exilo ke tenia su basa en Cairo.

Muestra prima station fue Haifa en la cuala arrivimos en Decembre del 1943. Ayi mos recivieron con cayentor i enthusiasmo cientenas de Jidios selanaklis. Yo decidi de continuar a servir en la armada grega. Muestra proxima station fue Gaza. Un dia vinieron a vigitarmos Aaron Rousso i Itshac Toledano.

Rousso me convincio de deziertar de la armada grega i vinir a Tel-Aviv. Me kiti la uniforma militara, salti sovre los teles del campo militar, me suvi al camion ke trucheron Rousso i Toledano i ansi arrivimos al club "Kadima" en Tel-Aviv. Ayi encontri a Mevorah Florentin el cual me yevo a etchar a su caza.

Cuando topi lavoro en el 1944 me kazi con la cuniada de Dario Soulema, i arkili una camareta en Tel-Aviv.

En 1948, tomi parte en la Guerra de la Liberation en la artilleria i participi en la liberation del Galil Ouest, despues estuve en el Neguev fina "Udja el Hafir" i me liberi de la armada en Marso 1949.

מצבות עתיקות שנעקרו מבית העלמין

Tombas descarancadas

FUYIDA DE GRECIA I EMIGRATION A ERETZ-ISRAEL
por Yaacov Assael

A la idad de 14 anios yo me enregistri como miembro de la djuventud revisionista "Betar". Mos adjuntavamos en el local de la "Bene-Mizrahi" – organisation de djovenos "Mizrahitas". El capo de las dos organisationes estonses era el Sinior Avraam Recanati. Ayi mos embezaron ke para pueder bivir liberos cale ke tengamos un paes ke mos appartiene i estar prontos a defenderlo con la arma en la mano.

En el 1939 a la idad de 21 anio yo fue yamado a la armada. Tuviendo una instruction superiora a los casalinos gregos, i conossiendo bueno la lingua grega, passi unos cuantos corsos militares i arrivi al grado de caporal.

En Octobre del 1940, cuando la Italia attako la Grecia, el contingente muestro fue embiado a las montanias del "Epiros" serca de la frontiera Albaneza. En la guerra contra los Italianos los Jidios se distingueron, mutchos cayeron i mutchos fueron firidos. Despues de la invasion almana, todos los soldados jidios como gregos fueron permettidos de atornar a sus cazas.

Despues de un cierto tiempo los Almanes ordenaron a todos los jidios de concentrarsen en "ghettos" spéciales, los cualos eran guadrados por gendarmes gregos i "polizes" jidios. Cada familla devia de enregistrarse, i morar en una sola camareta.

Non puediamos yir al lavoro, estavamos como prisonieros; corredores gregos venian a merkar i vender todo modo de coza, mezmo monedas estranieras como dollares o oro; mutchos vendieron sus magazenes, sus etchos i todo, por precios symbolicos. Los mansevos i las mansevas empessaron a aparejar i vistir vistimientos cayentes de lana, para estar prontos a "passar" el envierno en Polonia.

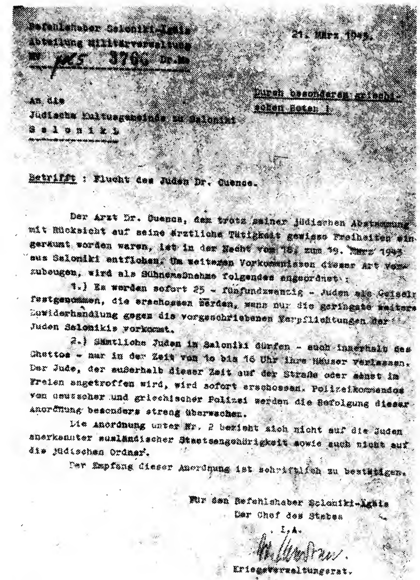
Despues de mutchos dias de hezitationes i cuando soupé mezo una vizina grega ke los Almanes tenian entition de deportar muy serkamente a los Jidios del ghetto onde biviamos, me detchidi a fuyir; esto despues ke obtuve de la Policia mezo mi vizina grega una carta de identita falsa, i despues ke me assigouri ke un conossido grego ke morava en un casal al Norte de la Grecia me iva avrigar en su caza.

Mi padre me encorageo a fuyir i un buen dia sali de mi caza. Emprimero me suvi al autobus ke yeva al cazal de Kailana serca de Kossami; ayi el cuniado de mi conossido grego me avrigo mientres unas cuantas notches. Entre el dia yo me comportava como un merkader de kezos ke vino al casal a merkar ropa. Despues de unos cuantos dias el grego ke me avrigo (mas tadre embezi ke era el capo de los partizanes en estos parages) me presento a 2 gregos los cualos se cargaron de yevarme por caminicos non conossidos a Larissa. Para arrivar a esta sivdad se devia de passar por un ponte guadrado por soldados Alemanes. Por mi buena ventura akel dia avia un djugo de football entre 2 casales serca de la sivdad i a esta occasion los Almanes permittieron a los spectadores de passar el ponte liberamente. Yo tambien passi por el ponte con todos los ke atornaron del match i ansi entri a Larissa. Ayi passi 2 semanas ande una familla judia ke me trataron muy bueno.

Con conossimientos i con mutcha pena parvine a obtener del patron de un hotel una carta de identita falsa kitada en Larissa – esto para embarar todo contacto con Salonique.

Despues obtouve el "pass", un permesso para viajar asta Athena i ansina parti con autobus i arrivi a esta sivdad.

De ves en cuanto saliamos con mis amigos (Soulema i otros), a mercar comanias i encontravamos otros Jidios conossidos con los cualos trocavamos novedades. Un dia

Befehlshaber Saloniki-Ägäis
Abteilung Militärverwaltung
Nr. MVS 3766 Dr.Ma

21. März 1943.

An die
Jüdische Kultusgemeinde zu Saloniki
S a l o n i k i

Durch besonderen griechischen Boten !

Betrifft : Flucht des Juden Dr. Cuenca.

Der Arzt Dr. Cuenca, dem trotz seiner jüdischen Abstammung mit Rücksicht auf seine ärztliche Tätigkeit gewisse Freiheiten eingeräumt worden waren, ist in der Nacht vom 18. zum 19. März 1943 aus Saloniki entflohen. Um weiteren Vorkommnissen dieser Art vorzubeugen, wird als Sühnemaßnahme folgendes angeordnet :

1.) Es werden sofort 25 – fünfundzwanzig – Juden als Geiseln festgenommen, die erschossen werden, wenn nur die geringste weitere Zuwiderhandlung gegen die vorgeschriebenen Verpflichtungen der Juden Salonikis vorkommt.

2.) Sämtliche Juden in Saloniki dürfen – auch innerhalb des Ghettos – nur in der Zeit von 10 bis 16 Uhr ihre Häuser verlassen. Der Jude, der außerhalb dieser Zeit auf der Straße oder sonst im Freien angetroffen wird, wird sofort erschossen. Polizeikommandos von deutscher und griechischer Polizei werden die Befolgung dieser Anordnung besonders streng überwachen.

Die Anordnung unter Nr. 2 bezieht sich nicht auf die Juden anerkannter ausländischer Staatsangehörigkeit sowie auch nicht auf die jüdischen Ordner.

Der Empfang dieser Anordnung ist schriftlich zu bestätigen.

Für den Befehlshaber Saloniki-Ägäis
Der Chef des Stabes
I.A.
Kriegsverwaltungsrat.

צו הכובש הגרמני בקשר לבריחת
ד"ר קואינקה, תש"ג

Orden Alman concernando la fuyida
de Dr. Cuenca, 1943

ropa amario. Mas tadre fuemos ordenados de concentrarmos todos en los ghettos i empessaron a circular bozes ke mos van a embiar a Polonia. Todos empessimos a approntarmos para el "viaje". Aparejimos sakos, tchantas, etc. para metter en eyos todo lo ke se puede yevar specialmente cozas de lana para cayentarmos en el envierno.

De cuando decidimos ke me vo fuyir a Athena, yo me etchava las notches ende vizinos gregos. Finalmente, en uno de los dias de fin Marso 1943, me avizaron ke este pronto para fuyir. Eramos 3 companieros, arankimos el Maguen David amario, mos suvimos a el autobus para arrivar a la station del treno. Ayi mos abachimos i despues de caminar en la escuridad mos suvimos en un wagon de carga. Despues ke passimos otra una notche en el wagon, arrivimos a Larissa ke estava estonses en manos de los Italianos i ansina estavamos de nuevo liberos.

Non me olvidare nunka la reception ke mos izieron los Jidios de Larissa. So reconossiente a Mr. Chimon Magrizo ke me dio avrigo en su caza mientres unos cuantos dias. Con pena obtuvimos bilietos de viaje con treno para Athena. En arrivando ayi, un grego mos ayudo à salir de la station sin difficultades.

Un mes despues de mi arrivo a Athena, mi familla fue deportada a Auchwitz.

Fin el mes de Octobre del 1943 estuve en Athena. ma despues ke la Italia capitulo, decidi de fyirme a las montanias i adjuntarme a los partizanes. Con el ayudo de un agente de los partizanes, arrivimos à un casal ke se yamava Litani, i fuemos avrigados en la escola del lugar. Despues de un cierto tiempo apparassieron en el casal 7-8 partizanes barvudos, sus vistidos arazgados i armados cada uno de un revolver i una mitrayosa para todos. Un buen dia decidimos de fuyir a una grande isla ke se yamava "Avia" i ayi mos adjuntimos a los partizanes del lugar.

Ayi me dieron uniforma de la armada Italiana i un fusil Italiano. Mientres unos cuantos mezes el groupo muestro fue cargado de sulevantar a la population de akeyos parajes i converserlos a adjuntarse a los partizanes.

Cuando vino el envierno, apparassieron en supeto fuerças Alemanas. De nuevo mos devimos de fuyir al interior de la isla. Mientres unos cuantos dias bivimos entre charas i peniascos en conditiones muy negras. De ves en cuanto teniamos courtos encontros con fuerças mixtas de Almanes i Gregos. Tiravamos lo mas sovre los otros i mos fuyiamos.

Un dia arrivo el capo de los partizanes en este sector; el mos avizo ke los partizanes van a attakar una sivdadica ke se yamava Arteria, los habitantes de la cuala cooperavan con los Alemanes. La notche fixada attakimos la position ke mos fue fixada. Tiros fueron trocados de parte i de otra i despues de media ora mos empatronimos de la position. Otros partizanes izieron saltar cazas de cooperadores con los Alemanes. Otros attakaron i vasiaron los depositos de comanias. Ouvo victimas i firidos. A la madrugada barcas motorizadas Alemanas se aserkaron del lugar i tiraron unas cuantas bombas. Con prestes i agilita mos retirimos al interior de la isla.

Despues de mas de 6 mezez del dia ke fue firido, sali del ichpital de Larissa. En mientres la guerra ya se avia escapado i naturalmente atorni a mi sivdad natala, Salonique. Cuanto grande fue mi deception cuando arrivi a esta sivdad i non topi ayi ke fatchas desconossidas. Todas muestras cazas, akeya de mi tia; la otra de mi nona i la caza onde moravamos mozotros estavan occupadas por gregos desconossidos. Todos los Jidios, todos mis conossidos mourieron en los fornos – todo me era estraniero. El corasson me se appreto, en cada passo ke azia los recodros me avrian una yará mueva en el corasson. Salonique, la sivdad judia, mourio – yo non puedo mas bivir aki. La decision era clara. Dechi la sivdad i vine a bivir en la tierra de los Jidios – Eretz–Israel

SECTION IV: LOS OMBRES

En esta section puvlicamos curtas biographias de personalitas judias de Salonique de los ultimos tiempos, entre eyas: Rabi Moche Hassid, Rabi Emanuel Broudo, Rabi Moche Mallah, Rabi Chelomo Sion, Avraham Gategno, Rabi Chaul Amario, Mercado Covo, Harbi Haim Haviv, Baruh Ben Yaacov, Rabi Itshac Hassid, Raphael Menache, Rabi Mordehai Saias, Rabi Eliahu Frances, Meir Pinto, Rabi Yoseph Cohen, Rabi Yehuda Perahia, Haim Ezrati, Dr Alalouf, Yoseph Uziel, Itshak Toledano, Leon Recanati, Dr, Itshac Emmanuel, Avraham Recanati, i otros.

SECTION V: LA DESTRUYICION

LA DESTRUYICION DE LA COMMUNITA
por Eliahu Hassid

El 9 Avril del 1941 va kedar gravado para siempre en la memoria de los Jidios de Salonique. En este dia entraron las armadas alemanas en la sivdad.

Poco a poco las comanias ivan menguando – fin ke vinieron dias ke non se topava cualo comer. En el 1941 mutchos mourieron de fambre.

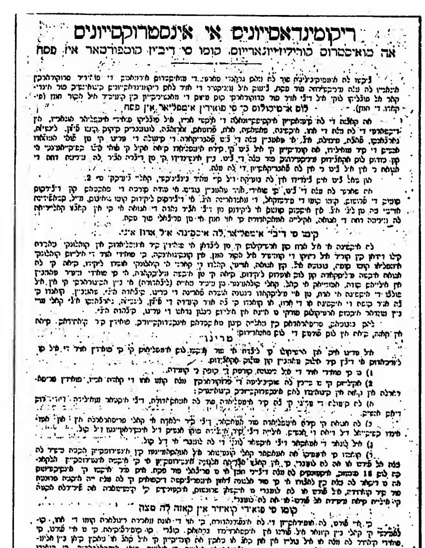
Mientres un anio i medio los Alemanes non persecutieron a los Jidios. Despues, eyos empessaron a metter plaquas en las bouticas, los cafés, los lugares de passa-tiempo etc. en las cualas estava escrito: "La entrada non es permetida a Jidios".

En un buen dia de Julio del 1942, aparessio en los journales este aviso: "Yamada a lavoros forçados. Todo ombre jidio de 18 a 40 anios se deve de presentar al 11/7/42 a los buros de la Banca Union a las 8 de la maniana para enregistrarse.

El 11/7/42 arrivo – era dia de Chabbat. En arrivando a las 8 la plaça ya estava encerclada por gendarmes, i mutchos mansevos jidios estavan asperando en pies. Yo tambien me metti en el rango. Ansi estuvimos en pies mutchas oras; el sol harvava sovre las cavessas. Despues los Alemanes empessaron a harvar a los ke vinieron en retadro. Estos malhorozos devian de azer gymnastica a un tempo muy prissozo i en este intervallo eyos recivian dadas en todas las partes del puerpo con palos, con cozes etc. Mutchos se desmayaron i cayeron en bacho sin fuerças. Estos supliçios se continuaron mientres 6 oras fin las 2 despues de medio dia. Despues fuemos ordenados de yirmos a muestras cazas i revenir al lunes proximo para enregistrarmos. Los mansevos ke se enregistraron fueron empleados por los Alemanes o las Autoritas Gregas para azer lavoros suzios i duros. En mientres, fue proclamado ke los estudiantes en los gymnases, eran exemptos de los lavoros forçados. Ansi me liberi i yo de esta "guezera'.

Al empessijo del 1943 fueron ovligados todos los Jidios a declarar i notar todos sus bienes; despues salio orden ke todos los Jidios deven de assignalar sus cazas o sus bouticas con un "Maguen David", i yevar sovre sus petchadura este symbolo sovre un pedasso de

המלצות והוראות לאפיית מצות בזמן
הכיבוש הגרמני, שלוניקי כ"ג אדר תש"ב

ריקומינדאסייונים אי אינסטרוקסייונים
אה מואיסטרוס קוזינירוס אי אוזינאדירוס, קומו סי דיבין קומפורטאר אין פסח

Al 1930 los ermanos Itzhac, David i Benzion Sarfaty immigraron en Erets-Israel i trucheron con eyos barcas i maonas de cargo i empessaron a lavorar en el porto de Haîfa, malgrado los pleytos i las discussiones con los Arabos.

Al 7 Julio 1930 arrivo un groupo de lavoradores de porto i a sus cavessera Yehuda Baruh. Eyos izieron esforsos grandes para introduisirsen en los lavoros de mar en Haîfa, despues en Yaffo i finalmente en Tel-Aviv.

Del 1932 i fin el empessijo de la guerra mondiala al 1939, diversos otros groupos de lavoradores de porto emigraron a Israël sea con el ayudo de la organization Sionista sea mezo la Agencia Judia. Aba Houchi, capo travayista de Haifa, organizo 3 groupos de hamales i lavoradores de porto – en todo 71 personas. Con el tiempo se adaptaron muy bueno a los lavoros diversos en el porto de Haifa.

En Marso 1935 fue fondada por Camhi i Estrugo una compagnia de barcas para encargar i descargar mercansias en los vapores en el porto de Haifa. Eyos trucheron 13 maonas de carga i 2 otros vaporicos; con sus experîensa i saveduria contribueron i eyos a la conquesta del lavoro en este porto de la mano de los arabos.

Finalmente non mankaremos de signalar los hamales i lavoradores de porto senaliklis ke contribueron a la fondation del Porto de Tel-Aviv, mientres los truvios de 1936-1939.

DIVERSOS

David Benveniste escrivio la biographia de Rabi Yehuda Nahama basada sovre su livro Mihteve Dodim Miyahim. El fue un Haham ke fondo en el siecolo 19 escolas modernas i tuvo por buto de espander la education i las sencias junto el ambezar la ley i las encomendassas. El puvlico el journal–almanac El Lunar, ke fue el primo journal jidio puvlicado en Salonique, i correspondio kon los grandes Hahamim i savios de la "Sencias Judias" de Evropa.

Moche Atias escrivio sovre el mas grande poeta en espaniol de muestro tiempo en Salonique Salomon H. Salem. El texto de unas cuantas de sus poesias con sus traduction en ebreo figuran el la parte ebrea de muestro livro.

Itshac Broudo da detalios del folklor i los uzos populares de los jidios de Salonique, i Itshac Emmanuel escrivio sovre los uzos de luyto.

Yaacov Yehoshua trae detalios sovre los selaniklis ke vinieron en Eretz Israel al siecolo 19, la influenssa ke tuvieron en Yeruchalaim i los usos i buenas etchas ke izieron ayi.

En esta section del livro ay una seria de articolos sovre acontessimientos concernando diversos hahamim i personajes conossidos como:

"Harbi" Chaoul Molho (el "herem" sovre Tchilibi Lubin); "Harbi" Yeochua Acohen Perahia, el cual entre otras fraguo el "Bet Amidrach" en el centro de la Plassa i el "Bikur–Holim"; Moche Alatini ke fue salvado de la muerte gracias a la "tsedaka" ke dio a un viejo para cazar a sou ija, i el famoso "Djuzgo de Chelomo" de Rabbi Yacovatchi Covo.

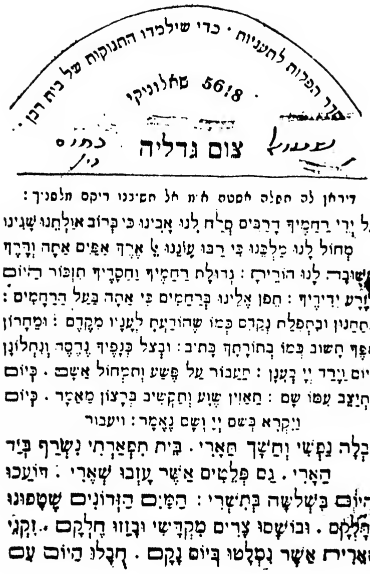
Despues figuran los textos de diversos cantes en espaniol, Complas de Purim, Complas de Pessah i Endtehas de Ticha B'eav.

Suiven tres articolos escritos por David Ben-Gurion, Rahel Yanai't Ben-Zvi i Fon Veizel despues de sus vijitas en Salonique:

Ben-Gurion descrive Salonique como "sivdad judia ke non ay otra como eya";

Rahel Yana'it escrive: "En Salonique – como si me topo en una sivdad de Eretz-Israel."

Fon Veizel escrive: "Me enamori de la juderia Selaniklia a prima vista, topi en Salonique jidios fieros, non soniantes por Sion ma peleantes por Sion".

סדר הפרוח לחשניות · כדי שילמדו החנוקות של בית רבן ·
שאלוניקי 5618 ·
צום גדליה
דירחן לה חפלה חסטה ח׳ת חל חסיכנו ריקס חלפניך :
על ידי רחמיך דרבים סלח לנו אבינו כי ברוב אולתנו שגינו
מחול לנו מלכנו כי רבו עוננו ײ ארך אפים אתה ודרך
תשובה לנו הורית : גדולת רחמיך וחסדיך תזכור היום
לזרע ידידיך : תפן אלינו ברחמים כי אתה בעל הרחמים :
בתחנון ובתפלה נקדם כמו שהודעת לענו מקדם : ומחרון
אפך תשוב כמו בתורתך כתיב : ובצל כנפיך נחסה ונתלונן
כיום וירד ײ בענן : תעבור על פשע ותמחול אשם · כיום
ויתיצב עמו שם : תאזין שוע ותקשיב ברצון מאמר · כיום
ויקרא בשם ײ ושם נאמר : ויעבור
אבלה נפשי וחשך תארי · בית תפארתי נשרף בזיד
הארי · גם פלטים אשר עזבו שארי : הועכו
היום בשלשה בתשרי : התמים הזרונים שטפונו
בחלקם · ובוססו צרים מקדשי ובזוו חלקם · וזקני
שארית אשר נמלטו ביום נקם · חבלו היום עם

En akeya época aparessieron dos famozos hazanim, ke con sus bozes i sus melodias attiravan milles de oracionantes en las keilot ande eyos officiavan. El primo se yamava el "hazan" Amariglio de Cheres ("El Cherezli"); el tenia una boz de tenor extraordinaria i meldava la "Peracha" de tala forma ke los evenimientos en eya aparessian a los oyidores como actuales. El segundo, se yamava Yaacov Chemtov Benosiglio, el fue el mas grande hazan de todos los tiempos ke officio en Salonique. El tenia una boz assemenjante a akeya del rosignol i su tembro era limpio como el cristal. El tenia tambien una profonda conossencia de la musica turca i orientala.

La fama i la reouchita de estos "hazanim" encorajaron a otros mansevos duados a devinir eyos tambien "hazanim", Nombraremos aki unos cuantos de entre eyos: Chemuel Acohen, Chemuel Hazan, Tuvi Sustiel, Chimon Uziel (autor, de este articolo, ke era el unico elevo del famoso hazan Yaacov Benosiglio) i enfin David Nehama (elevo del maestro de musica i compositor Tzadik Guerchon).

ר' שאול מולכו, ח'ים יצחק
בנבנישתי ושמעון עוזיאל

Rabi Chaul Molho, Ham Itshac Benveniste i Chimon Uziel

JIDIOS DE SALONIQUE PIONIEROS DE LA CONQUESTA DE LA MAR EN ERETZ-ISRAEL.

por Avraam Ch. Recanati

Mientres siecolos jidios de Salonique fueron activos en todos los lavoros de la mar, como pechcadores, patrones de barcas, lavoradores de porto etc.

Despues de la conquesta de la sivdad por los gregos en el anio 1912, eyos fueron ovligados graduelmente de dechar sus lavoro. Unos cuantos anios despues de la guerra mondiala, empessando del 1924, groupos de pechcadores i otros lavoradores de porto fueron embiados a Eretz-Israël sea a Yaffo, sea a Haifa o a Acco. Estos groupos fueron organizados por el Bureau Palestiniano o por la Agencia Judia despues de un lavoro entenso ke fue etcho por los representantes de Salonique en el 12en Congresso Sionista ke tuvo lougar en Carlsbad en el anio 1921: David Florentin, Avraam Recanati, Itzhac Amario i Itzhac Alvo. Eyos convencieron a Ussichkin i otros capos sionistas ke era importante de ayudar al establimiento de lavoradores del porto de Salonique en Eretz-Israël.

Al empessijo, estos groupos sufrieron mutcho mancando las conditiones minimalas de vida civilisada. Verso el 1927 con la intervention de la organization de "Ole-Yavan" en Tel-Aviv, la Federation Sionista de Grecia, la Association Mondiala de los Sefaradim djunto el Gran-Rabino Yaacov Meir, se parvino a acojer un montante importante ke permitio de ameliorar la situation.

partes de la sivdad. El puevlo intchia las keiloth para sintirlos sea Chabath demaniana, sea Chabath despues de medio-dia entre Minha i Arvit.

Estonses el comitado de "Alel Vezimra" decidio de puvlicar un livro de pizmonim renuvelado i mas complido para distribuirlo a la mutchidumbre ke venia a sintir el cante de los paitanim. Este livro fue puvlicado en el anio 1928, i editado por el maestro i poeta ebreo Hananel Haim Hassid.

Despues del grande fuego del 1917 los paitanim i a sus cavessera pinhas Varsano renuvelaron la societa "Alel Vezimra" i eyos empessaron a cantar los Chabatoth en la grande keila Bet-Chaoul. Con el tiempo se adjuntaron criaturas i mansevicos i gracias a la capacita del grande maestro de musica i paitan Zadik Guerchon la societa se desvelopo mutcho, a tal grado ke diversos cores i groupos de cantadores se formaron i oficiaron en otras keilot en los fauburgos de la Regie i Calamaria.

En el fauburgo 151 se fondo la societa "Ohave Tora" ke tenia por buto de embezar la ley a las criaturas, organizar derachot i groupos de paitanim.

Mutchos de los paitanim emigraron a Israel mientres los anios 1933-35, entre eyos el Hazan David Nehama, Yohanan Levy, Chaoul Angel, Haim Matia, Yehuda Halegua, David Nadjari etc. Eyos continuaron a cantar "pizmoim" en la Keila "Yosef i Biniamin Chochana" soto el nombre de Alel Vezimra.

Con el tiempo i la disparission de los principales paitanim esta societa kedo de fonctionar.

LA SOCIETA "NEIM ZEMIROTH"

Eliahu Levy conta en sus memorias ke despues del grande fuego del 1890, los pocos "paitanim" ke avia, se adjuntavan en una camareta serca del "Meidan" i cantavan pizmonim i bakachot con los maestros Eliahu Nehama i David Alalouf.

החזן דוד נחמה

El Hazan David Nahama

Haim Alvo descrive en sus memorias la fondation en el 1925 de la societa de paitanim "Neim Zemiroth". Entre los fondadores se topavan Baruh Ben-Yaacov, Haim Alvo, Yosef Hazan, David Nadjari, Eliahu Levy etc.

Al 1926 fue fondada la societa "Noten Zemiroth" en el fauburgo Riji-Vardar.

El desvelopamiento de las 3 societas de paitanim Alel Vezimra, Neim Zemiroth i Noten Zemiroth demandavan budjetos grandes. Los comitatos de estas societas se adressaron a Avraam Recanati, i el, como miembro del concilio communal, parvino a obtener una importante suvbvention ke ayudo mutcho a la ovra importante de estas societas.

Una partida de los paitanim emigraron de Salonique a Tel-Aviv i fondaron aki las societas "Chire Zion" i"Alel Vezimra", las cualas cantavan los Chabatoth, la una en la keila "Simha Adar Kodech" i la otra en la keila "Yosef Ubiniamin Chochana – todas dos en Chehunat Florentin.

HAZANIM I HAZANOUT
por Chimon Uziel

Despues del fuego del 1890 la enfluença de la emancipation Evropea se empesso a consintir; todos los aspectos de la vida se empessaron a modernizar, mismo los uzos i reglas de las keilot. El puvlico empesso a demandar a ke se formen cores para cantar en las keilot, el ensistio ke los "hazanim" tengan bozes melodiozas i conoscan "makames".

MUSICA I POESIA RELGIOZA
por David A. Recanati

Mientres siecolos uvo en Salonique escrividores de poesias, principalmente religiozas. Los autores de poesias religiozas las escrivian con entition ke eyas sean introduisidas en las diversas tefiloth, o en los livros de Pizmonim por ser cantadas en las keiloth in en diversas ocasiones de allegria.

La majorita de las poesias en los livros de cantes religiozos eran akeyas de Rabi Israel Nadjara; a eyas se adjuntaron mientres los siecolos cantes i poesias composadas por diversos autores, ke mutchas vezes eyos mesmo eran "paitanim".

Las societas de "paitanim" eran cores de ombres i criaturas ke cantavan en las keiloth "pizmonim", "bakachot" etc. principalmente en chabat i en diversas occasiones specialas. De los mansevos de estas societas salian "mezamerim", i despues "hazanim" ke officiavan en las diversas keiloth.

En Salonique existian dos principales societas de cante: "Alel Vezimra" i "Neim Zemirot" ke tenian sucursalas en las diversas partes de la sivdad.

Los paitanim embezavan los cantes de boca de maestros ke conossian las diversas melodias ("makames") i en partida notas de musica. Para esto eyos empleavan livros de "pizmonim".

Notaremos aki unos cuantos de estos livros puvlicados en Salonique: "Sefer Zemirot Israel", "Sifte Renanot", "Sefer Noten Zemirot", "Sefer Noten Zemirot Ve Alel Vezimra" "Sefer Bakachot Upizmonim", "Osafa Lesefer Bakachot Upizmonim", "Sefer Apetihot Leparachiot Veaftarot Achavua", "Sefer Neim Zemirot".

En baza de los escritos de Chelomo Rozanes i Baruh Ben Yaacov damos aki una lista de autores de pizmonim: Rabi Chimon Lavi, Rabi Itzhac Lurie, Rabi Israel Nadjara, Avtalion Benrabi Mordehai, Itzhac Romano, David Ben Aaron Hassin, Rabi Moche Ben Haviv, Avraam Barzilai, Avraam Chaltiel, Avraam Aaron Barzilai, Zadik Guerchon, Yaacov Ben Uzio, Barouh ben Yaacov, Hananel Haim Hassid.

Livro de Cantes, 1929

הללו יה
הללו אל בקדשו הללוהו ברקיע עזו.

ספר
נעים זמירות

בקשות פיוטים ופזמונים,
תשבחות ותחנונים, ושירים משירים שונים,
חדשים גם ישנים, להרדי נג'ארה ורעיו ראשי האומנים,
אשר שיריהם היו למעדנים, לבחורים וזקנים,
ועתה לפי רוב השנים, עלו כלם קמשונים,
ויהי העם כמתאוננים, כי בהרימם קולם ברננים,
פג מהם טעם הנגונים, מפני רוב הסיגים והאבנים,
והנה היום נתעוררו אנשי אמונים, בני חברת "נעים
זמירות" נטעי נעמנים, אספו וקבצו את המבחר שבמינים,
ותקנום בכל תקונים, כאשר לעיני החוזים פה נתונים,
תהי משכורתם שלמה מעם יושב עליונים, אמן.

הולכת "נעים זמירות" "ונותן זמירות"
מתקן ומנקד על יד ברוך בן־יעקב
שלוניקו ־ התר"פט

הללוהו בתף ומחול הללוהו במינים ועגב.

LA SOCIETA DE CANTES "ALEL VEZIMRA"
por David A. Recanati

Detalios sovre los primos passos de diversos "hazanim" i "paytanim", antes de la formation de la societa "Alel Vezimra" en el 1870, embezamos de lo ke escrivio "Ham" Saadi Alevy Achkenzi en sus memorias.

El conta sovre "Ham" Aaron Barzilay ke conossia mutchos cantes, "pizmonim" i "piyutim" i era maestro en "makames" i musica Turka. "Ham" Saadi embezo de el i en "Yamim Norayim" los dos oficiavan en la keila "Neve Chalom". El organizo un groupo de "paitanim" i eyos cantavan en la grande sala del "Talmud Tora". Despues de la vijita del Sultan Mejid en Salonique el organizo un otro groupo de 100 criaturas ke eyos tambien cantavan en diversas ocasiones en el Talmud Tora.

Como ya dichimos mas arriva la societa "Alel Vezimra" fue fondada en el 1870 i a su cavessera Rabi Avraam Behor Chemuel Chaltiel, el cual puvlico un poco despues un livro de pizmonim entitulado "Noten – Zemirot".

La activita de "Alel Vezimra" i otros groupos de paitanim se desvelopo mutcho en todas

de sus servicio santo; miembros de famiyas ricas controlavan la materia emprimida para ke non uvieran yeros i consideravan sus lavoro como lavoro santo.

POETAS EBREOS EN SALONIQUE
por David A. Recanati

El desvelopamiento de linias de treno entre Salonique i diversas sivdades de Evropa, la instalation de linias de telegrafo, el desvelopamiento del comercio con la Evropa, la fondation de la escola de la "Alliança" i otras escolas modernas en el siecolo 19 – contribueron a ke el muvimiento de la "Asskala" se desvelopo en Salonique imprimero entre los "francos" i despues en el puevlo en general.

Ansi, siertos intelectuales empessaron a escrivir poesias en ebreo non solo sovre sujetos religiosos ma tambien con motivos laîkos, poesias de amistad i de honor, poesias didacticas, endetchas etc.

Empessaremos con Rabi Chelomo Mordoh ke entre otras escrivio una poesia como prologue a sus livros "Atsat Hahamim" i "Mar'e Aofanim" – el era astronom (ke editava la "halila"), i edito un tchico livro en el cual arecojo citationes de diversos filosofos ke escrivieron en grego, arabo i latino.

Es enteressante ke los primeros ke empessaron a escrivir poesias actualas i modernas en ebreo, fueron Rabi Acher Covo i Rabi Yaacov Covo.

Con la aparition en el 1875 del journal "La Epoca", la puvlication de poesias ebreas tomo un grande eslantcho. (El editor era Saadi Alevy, ke escrivio el mesmo unas cuantas poesias en ebreo.) Despues aparicio otro journal "El Avenir" ke i el tambien puvlicava poesias en ebreo.

El intelectual i poeta ebreo por excelencia en akea epoca era considerado Rabi Yehuda Nehama ke escrivio diversas poesias, entre eyas en honor del Sultan Murad 5, a la occasion del retorno de viaje del Dr. Moche Alatini, o la poesia a la homor de Yosef Alevy.

Otro poeta fue Rabi Barouh Yosef Cohen ke entre otras escrivio mutchas endetchas.

Yaacov Moche Otolongi, ke fue tambien el director i renovador del Talmud Tora Agadol, escrivio poesias i endetchas, entre otras sovre la muerte del Dr. Moche Alatini i la muerte del Dr. Enrico Ferera. El escrivio una poesia en honor de la liberation de Dryfus i otra a la ocasion de la fragua de un edificio nuevo al Talmud Tora.

Notaremos aki a A. Achkenazi ke escrivio poesias mientres quarenta anios sovre sujetos actuales de su epoca. Daniel Chounina, director del Talmud Tora el tchico, Chelomo Chem-Tov Acohen, Moche Tazartes i Moche Acohen, ke cada uno de eyos contribuo al espandimiento de la poesia ebrea en Salonique en akea epoca.

Al empessijo del siecolo 20 se remarka la descayenssa de las publicaciones en ebreo en general seya religiosas como laikas. Empessando del 1912 con la conquesta de la sivdad por los gregos i sovre todo despues del grande fuego del 1917, caje ke non se remarka puvlicacion de "pizmonim" o poesias en ebreo, esto en grande partida porke avia muy pocos meldadores en esta lingua.

Malgrado esto, nombraremos unos cuantos de los pocos ke escrivieron poesias en ebreo antes de la guerra mondiala i la conquesta de la sivdad por los Alemanes: A. Achkenazi ke escrivio poesias yenas de sentimiento por la Tiera de Israel i los ermanos Rafael i Avraam Haviv (ijos del Dayan Rabi Yaacov Haviv) ke escrivieron poesias yenas de escarinio por Zion, yamando a la manseves de dechar el galut i souvir a Eretz-Israel.

El livro Alaha le Moche 1752

ספר
הלכה למשה ח״א
חיים משה אמאריליו
שאלוניקי
שולטן מחמוד
בצלאל

EMPRIMERIAS I EMPRIMIDORES

por Itshac Emmanuel

Empessando del anio 1512, fin la deportation de los Jidios de Salonique por los Alemanes en 1943 se estamparon en la sivdad arriva de 3500 livros (la majorita en ebreo i una tchica partida en ladino) aparte de brochuras, livricos tchicos i otros sin cuento. La majorita de los livros eran livros de ley: Peruchim de la Biblia, Michnayot, Talmud, Midrachim, livros de moral, de tefila, mahzorim, Derachot de Hahamim, Responsa, etc.

Una partida de estos livros fueron kitados a luz por emprimidores anonimos – ma la majorita fueron puvlicados mientres los siecolos por emprimidores bien conssidos como: Yehuda Guedalia i sus ijos, Guerchon Ben Moche Ich Sonsin, los ermanos Chelomo i Yosef Yavetz, David Avraam Azoviv, Avraam i Yosef ijos de Matitia Bat-Cheva, Avraam Gabay, la estamparia del Talmud-Tora, Bezalel Halevy Achkenazi (el viejo), Yehuda Kali i Mordehai Nahman, David Israelitcha i Mordehai Nahman, el Rav Haim Avraam i Saadi Halevy Achkenazi, Rabi Yosef Molho, Bezalel Halevy Achkenazi (el mansevo) sus ijos i su mujer. Rabi Itzhac Behor Amaradji, Saadi Halevy Achkenazi (el segundo), la estamparia del "Kupat Etz Ahaim", Baruh David Bezes i mutchos otros.

En el siecolo 19, con el desvelopamiento de la education moderna, livros de literatura i romansos tradiusidos se emprimaron ansi ke journales i brochuras sovre sujetos actuales. La mas grande partida de la materia emprimida era en Ladino i una tchica partida en Ebreo.

SALONIQUE SIVDAD DE PUVLICACIONES

por Joseph Nahama

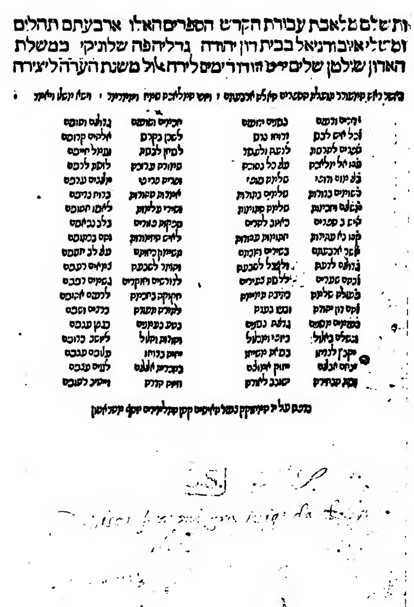
Los jidios expulsados de Espania fondaron i desveloparon las emprimerias en Salonique i la edition de livros, principalmente livros de ley. Este desvelopamiento fue enteronpido caje totalmente mientres la tempesta spirituala ke cavzo la aparencia i el convertimiento de Chabetai Sevi enel ciecolo 17.

Bezalel Alevy Achkenazi (el primo) fue el ke renuvelo i dio un brio special a la emprimeria i puvlicaciones de livros en Salonique empessando del 1741. El i sus decendientes continuaron a azer Salonique un centro emportante de puvlicaciones judias, egual a Amsterdam, Venezia, Livorno, Frankfurt etc.

Sus dos ijos Yeuda i Chemuel Alevy Achkenazi continuaron a emprimir i puvlicar mutchos livros, entre eyos i livros de Rabanim de Izmir i Estanbul.

Con el tiempo otros emprimidores como Rabbi Rafael Yehuda Kali, Mordehai Nahman, David Israelitcha, Rabbi Yosef Molho, contribueron i eyos a desvelopar las puvlicaciones emprimidas en Salonique.

Tambien la atmosfera al deredor de las emprimerias era favorivle. Los "guevirim" ayudavan con sus moneda a la puvlicacion de livros de ley i vian en esto una "mitsva". Hazanim i "mezamerim" lavoravan en las emprimerias i vian en sus lavoro la continuacion

Ultima foja de los livros Tehilim, Michle, Iyov i Daniel, 1515

proprias cazas. En general, los doctores caminavan a pied, envezes i de notche, porke estonses non avia mezos de locomotion.

La paga ke tomavan los doctores non era fixa, eya dependia del estado économico del hazino. Mutchas vezes non solo ke no recivian paga, ma eyos dechavan moneda debacho del cavessal del hazino.

DIVERSOS

Antes de la fin de esta seria de articolos, ay tres curtas notas: La prima avla sovre Chimon Bourla, ke era publicista i escrivio en diversos journales en general, con el buto de sovreguardar los diritos o la honor de la minorita judia, o en defensa de los flochos, proves i oprimidos. Con su enfluensa se acojo un fondo para dar empresstimos a artisanos i tchicos comerciantes. Mutchas famiyas se salvaron ansi i pudieron mantenerse con honor.

La segunda nota descrive la activita de los jidios ke vendian zarzavat en grosso i en detalio. En los anios 1902-1903, este articolo era engradissido por los gregos, ma la vendida estava en manos de los jidios. En un cierto momento, los gregos refuzaron de trayer la ropa dia de alhad de maniana como de uzo, i avia pericolo ke los gregos iyan avrir bouticas para vender la ropa i ansi anular el monopol de los jidios. Con la entervention del "Michlich-Ruhani" i a su cavessera el Gran Rabino Yacovatchi Covo, se topo una solution, ke fue acceptada i por los jidios i por los gregos.

En la tressera nota ay una description de lo ke se passava en cada mez de "Elul" cuando se renuvelavan los acodros concernando el arkilamiento de moradas. A la salida del Chabat en el cual se apregonava el dia de la entrada del mez de "Elul", el patron de la caza, despues de dizir la "Avdala", venia à vijitar à su locatario. Despues de un cierto "muabet", eyos descutian las conditiones muevas del arkilamiento, se metian de acodro i el locatario pagava al patron lo ke le revenia, en general en liras de oro. Ningun documento mo se signava, ni contrato ni recivida. El patron, gostava del dulse ke le dava la mujer de la casa, bevia un poco de raki, bendizia a todos i se iya a su caza.

חברת מניות שלוניק ארץ ישראל

ΣΑΛΟΝΙΚΑ-ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ
ΑΝΩΝΥΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ
Ιδρυθείσα εν Θεσσαλονίκη τη 1η Ιουλίου 1921
Εγκριθείσα διά Βασιλ. Διατάγματος από 7 Σεπτ. 1923
ΔΗΜΟΣΙΕΥΘΕΝΤΟΣ ΕΙΣ ΤΟ ΥΠ ΑΡΙΘ 218 ΑΠΟ 11 ΟΚΤ 1923 ΦΥΛΛΟΝ ΤΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΡΑΧ. 1.000.000
ΔΙΗΡΗΜΕΝΟΝ ΕΙΣ 10000 ΜΕΤΟΧΑΣ ΤΩΝ ΔΡΑΧ 100

SALONICA-PALESTINE
SOCIÉTÉ ANONYME HELLENIQUE
Fondée à Salonique le 1er Juillet 1921
Autorisée par Décret Royal du 7 Sept 1923
PUBLIE DANS LE Nº 218 DU 11 OCTOBRE 1923 DU JOURNAL OFFICIEL
CAPITAL DRS. 1.000.000
DIVISÉ EN 10000 ACTIONS DE 100 DRS CHACUNE

Τίτλος Πέντε Μετοχών
ΑΝΗΚΩΝ ΤΩ ...
Εν Θεσσαλονίκη τη ... 1927

Titre de Cinq Actions
APPARTENANT À ...
Salonique le ... 1927

Αριθ. 03021 - 03025 Nº

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
LE PRESIDENT DU CONSEIL D'ADMINISTRATION

Ο ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΗΣ
UN ADMINISTRATEUR
Ovadia Sciaky

En el anio 1936, los jidios son una tchica partida de los lavoradores del treno, de los portos, i de la duana. En el comercio eyos son ayinda la majorita.

El numero de empiegados, transportadores i diversos, es de 2000 jidios; solo 2500 lavoradores jidios de tabaco kedaron de los 7000 ke aviya de antes.

El autor da una lista del numero de jidios en cada profession.

LOS JIDIOS EN LOS ETCHOS I TRANSPORTOS MARITIMOS
por Joseph Bourla.

Bacho el governo Turko, los etchos i transportos maritimos eran, en grande partida, en mano de los jidios. La majorita de los agentes de vapores representando linias ke atavan a Salonique al Ouest, eran jidios. Tambien los lavoradores de las compagnias grandes de navigation ke embiavan sus representantes a Salonique, eran tambien jidios; los patrones de las barcas con las cualas se embarcavan i desbarcavan las ropas i sus lavoradores, tambien los exportadores i los agentes de la duana – todos eran jidios. Entre eyos notaremos a la famiya Bourla, ke mientres 4 generationes se occupava de la expedition de mutchos cargos i specialmente cueros i samarras. Esta famiya, fue, malhorozamente, exterminada por los barbaros Allemanes, mientres la segunda guerra mondiala.

דייג יהודי ליד המזח, תרצ"ו

Pechkador Jidio, 1936

Otra famiya honorivle era la famiya Molho. La firma Molho, fondada por Itzhac Molho i desvelopada por sus ijos i eredadores, dio un grande eslantcho a los etchos maritimos. Eya devino a tal grado emportante, ke el governo Turko demando sus servicios en mutchas occasiones. Esta firma con el ayudo de la compagnia Anglo-Syrian Trading Co. de Manchester, furnicho una grande partida del materiel de la armada Otomana en la Turkia Evropea. El governo Turko empleo los servicios de la firma Molho para salvar i adovar vapores daniados en el Golfe de Salonique.

Esta firma reucho a ser engageada para todos los lavoros de encargar i descargar del comandamiento de la armada Grega en el porto, i tambien de la Armada del Oriente de los Aliados. Eya fue cargada tambien del transporto del materiel destinado à la fragua del Chemim de Fer Papapula-Goida.

Los etchos de segurita tambien, ke son en partida atados à los etchos maritimos, estavan en grande partida en manos de jidios; los agentes, los directores de las compagnias ke avrieron succursales en la sivdad i naturalmente los empiegados, todos eran jidios.

En escapando, notaremos las buenas relationes ke existian entre los jidios i los cerclos maritimos internaionales, gracias a los Consolos jidios de diversos paeses en Salonique, como los Consolos de Espania, Portugal, Finlanda, Suisse, Hollanda etc.

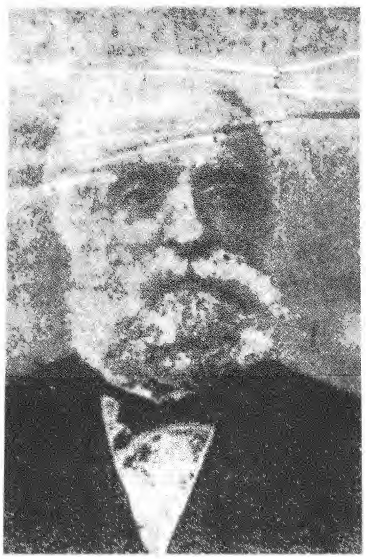
DOCTORES JIDIOS EN SALONIQUE
por Dr. Uriel Medonsa.

El autor descrive los doctores ke conossio en su tchikes: el Dr. Ben-Uzio, Dr. Cohen, Dr. Bourla, Dr. Yoel, los doctores Matalon – el "grande" i el "tchico", Dr. Chaki, Dr. Allalouf, i el Dr. Albert Israel. El nombra al Dr. Aslanian, malgrado ke no era jidio, ma la majorita de sus clientes eran jidios.

Cada doctor, en akeyos tiempos, estava atado con una pharmacia i mezo eya el hazino yamava al doctor. Mutchas vezes el doctor examinava al hazino en una tchica camareta, ke se topava en la pharmacia; ma la majorita de las vijitas de los hazinos se azian en sus

LOS JIDIOS EN LA VIDA COMERCIALA I ENDUSTRIALA DE SALONIQUE

por Haim Toledano

דוד מורפורגו

David Morpourgo

En basa del anuario de la Camara de Comertcho de Salonique, ke fue puvlicado en 1922, el numero de comerciantes i endustriales organisados en esta camara era de 1250; 670 de eyos eran jidios – mas de 50%. Sus activita se refletava en todos los domenios de la vida comerciala i endustriala de la sivdad.

En el comertcho de la bijuteria i las oras avia 13 comerciantes; 10 de entre eyos eran jidios. Las mas grandes firmas comercialas en esta rama eran judias. Chemuel Burla, Botton i Gattegno i Co. Eyos eran representantes de grandes firmas Evropeas como, Omega, Longines etc. no solo en Salonique, ma en la Grecia entera.

En Salonique avia 6 bankas judias activas en todos los domenios bankarios i bien bazadas, i estas son: Banque de Salonique, Banque Chaoul Amar, Banque Mosseri Co. (despues Banque Union), Banque Ijos de Yaacov Benveniste, Banque Haim I Chelomo Chalem, i Los Ermanos Simha; La majorita de los comerciantes jidios lavoravan con eyas.

En la partida Nord-Ouest de Salonique, serca del porto, se topavan 2 centros comerciales "Ichtira" i "Sibi". En la "Ichtira", eran concentrados los emportadores i comerciantes de cereales, en el "Sibi" estavan concentrados los grossistas de comanias, como: azeites, kezos, chavon, sucar, cafe, pechcados salados, conservas etc.

Los grandes emportardores jidios eran i representantes de las firmas Evropeas, non solo para Salonique, ma tambien para la Makedonia i mutchas vezes para la Grecia entera.

Estos comerciantes, como todos los comerciantes jidios de Salonique eran de una honestedad exceptionala, i por esto gozavan de una confiença sin limito de parte de las firmas Evropeas ke les embiavan los diversos articolos. Mutchas transactiones se azian entre los comerciantes jidios sin contratos, solamente en basa de la palavra "merki" o "vendi" – esto ya abastava – por esto es ke se dizia "palavra de merkader".

Todo esto es ditcho en la epoca ke los jidios podestavan en el mundo comercial de la sivdad – ma con el tiempo, milarias de gregos viniendo de Asia-Minor, tomaron de los jidios, una detras de otra, las positiones ke tenian en la sivdad. La grande emigration para Eretz-Israel entre los anios 1931-1934, aflocho mas ainda la position judia – i finalmente, la conquesta de la sivdad por los Allemanes, metio fin a la vida judia de Salonique.

ARTISANOS JIDIOS EN SALONIQUE

por Mentech Bensantchi.

De cuando se empessaron a enstalar en Salonique, los jidios se distingueron en todos los domenios de la vida economica de la sivdad. Despues de la grande immigration del 1492 de milarias de jidios ke fueron etchados de Espania i Portugal, la parte de los jidios en la vida économica se engrandissio. Eyos trucheron de Espania el secreto de la production de ropas de una qualita exceptionala. Estas ropas servieron para azer las uniformas para las armadas de los "yenitcheris" turcos, i fueron exportadas a todas las partes del Imperio Ottomano i mezmo a diversas partes de la Evropa.

Los jidios de Castilia desveloparon muy mutcho la production de la seda; los jidios de Sicilia trucheron sus saver i produisian alates i outiles para la agricultura. Los jidios de Salonique en akeya epoca, eran conossidos como los mijores boyadeadores de ropas en la Turkia entera. No kere ditcho ke todos los ke lavoravan en estas industrias eran jidios, ansi ke los hamales i transportadores.

Salonique-Monastir i Salonique-Istanbul. Eyos mercavan las recoltas de trigo, las embiavan a Salonique i de ayi se asia el exporto a la Evropa con vapores. La firma Alatini fondo tambien un departamento bancario, ke se occupava de las transactiones atadas a esta exportation.

Para vender la farina ke salia del mulino Alatini, succursalas de la firma fueron aviertas en mutchos centros comerciales, en el paës entero.

Diezenas, i con el tiempo cientenas, de personas se mantenian de esta firma, sea directamente como empiegados, o indirectamente como agentes, hamales, transportadores, marineros etc. Esta firma antchava continualmente su campo de action. Eya fue la prima ke se enteresso en el comertcho del tabaco. Con el tiempo eya recivio una comanda de tabaco para la Ungaria entera. Para esto, eya dava creditos a los cultivadores del tabaco en Makedonia i avrio una succursala en Cavala i despues otras succursalas en centros onde engrandissian el tabaco.

Mas despues esta firma fondo la grande fabrica de tejas i ladrios kemados ke se yamava: la "Briketeria Alatini" i despues la fabrica de bira "Olympos". En mesmo tiempo eya fondo la "Banque de Salonique" i la "Societé Comerciale Co."

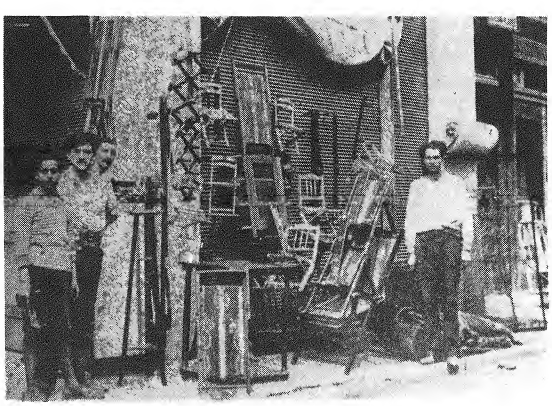
Se puede disir, ke no uvo domenio commercial, bancario o industrial, ke la firma Alatini no metio en eya su mano. Por esto es ke verso el 1900 esta firma devino el mas grande concern de su genero en el oriente entero.

Su descadencia empesso verso el 1900 despues ke un miembro de la famiya cavso a esta firma una piedrita enorme en una transaction speculativa en la boursa. La firma Alatini, para pueder pagar esta piedrita i pagar las indemnitas ke revenian a cienes de empiegados douvo de liquidar avagar avagar todos sus etchos i bienes. Ansi vino la fin a esta firma gigante ke contribuo mutcho al desvelopamiento de la vida économica de Salonique i ke adjusto mutcha valor i honor a la juderia de la sivdad.

Otro personage ke ayudo al desvelopamiento de firmas comerciales judias, fue Chaul Modiano. El se enrikissio de speculationes en murkes i terrenos i con el tiempo el fondo una banca.

Como bankier el dio creditos a cienes de comerciantes jidios i les ayudo a desvelopar sus etchos.

Empessando del 1900, la descadencia de las firmas Alatini i Modiano i mutchas otras razones objectivas, como la guerra balkanica, el anulamiento de las "capitulationes", el terrivle fuego del 1917 etc., cavzaron a mutchos comerciantes o de entchikesser sus etchos o mezmo de liquidarlos i en mutchos cavzos de emigrar a otros paeses como la Francia o Eretz-Israel.

בימ"ל לכסאות של מנחם זהרה, תרפ"ח

Fabrica de siyas de Menahem Zaara

LAS FAMIYAS ALATINI I MODIANO

por Daout Levi

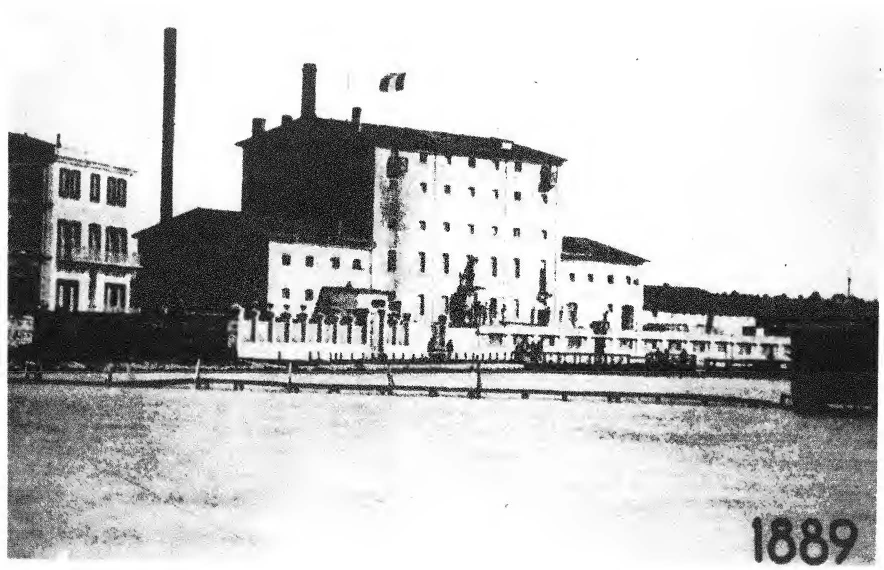
Gracias a su position geografica, Salonique fue siempre un centro comercial importante. Eya emportava mercansias de Evropa, por via maritima, non solo para sus menesteres, ma tambien i principalmente, para la Makedonia i una partida de los Balkanes. Empessando del 1860, cuando se empesso el empleo de vapores a motor, i del 1870, con el estabilimiento de las linias de trenos – el muvimiento de importation i exportation de mercansias de la sivdad, tomo un grande eslañtcho.

La firma Alatini contribuo mas ke todo, al desvelopamiento del comertcho en la sivdad, en atando a Salonique con los grandes centros commerciales de Evropa, i en enlassando la fama internationala de la sivdad a punto de vista comercial, bancario i endustrial. Las firmas Alatini i Modiano contribueron a passar de los gregos a los jidios, la hegemonia del comertcho en Salonique.

El primo miembro de la famiya Alatini ke vino de Italia i se instalo en Salonique fue Eliezer (Lazaro) Alatini, en el anio 1802. Al empessijo el avrio una tchica boutica en la cuala vendio articolos emportados de Italia ke no se topavan en Salonique. En poco tiempo, el reucho muy bueno. Despues de unos cuantos anios el entro como haver en la firma de Yeochua Modiano. De estonses la firma se yamava "Modiano-Alatini", i eya se occupava del comertcho en cereales i farinas. Tanto fue sus reuchita, ke eyos fondaron endjunto con la firma franceza Darbley un mulino de farina moderno. Esta entreprisa tambien reucho muy mutcho.

Con el tiempo, se despartieron Alatini i Modiano i mas tadre Darbley tambien se retiro de los etchos en Salonique i la firma se yamo de estonses: Los ermanos Alatini.

Despues de anios, los ijos de Lazaro Alatini – Moise, Dario i Salomon, – i despues de eyos sus decindientes, desveloparon los etchos de exportation; succursalas de la firma se avrieron en diversos lugares por onde passavan las linias del treno Salonique-Scopia,

טחנת הקמח של אלאטיני, תרמ"ט

El Moulino Alatini, 1889

Otolengi i Itzhac Epchtein, ke fueron engajados del estraniero, para entroduisir metodes muevas de enseniamento en el Talmud Tora. Gracias a eyos, se izieron grandes progressos ke izieron una profonda impression mesmo sovre el illustre Professor Klozner, ke vijito al Talmud Tora en 1912.

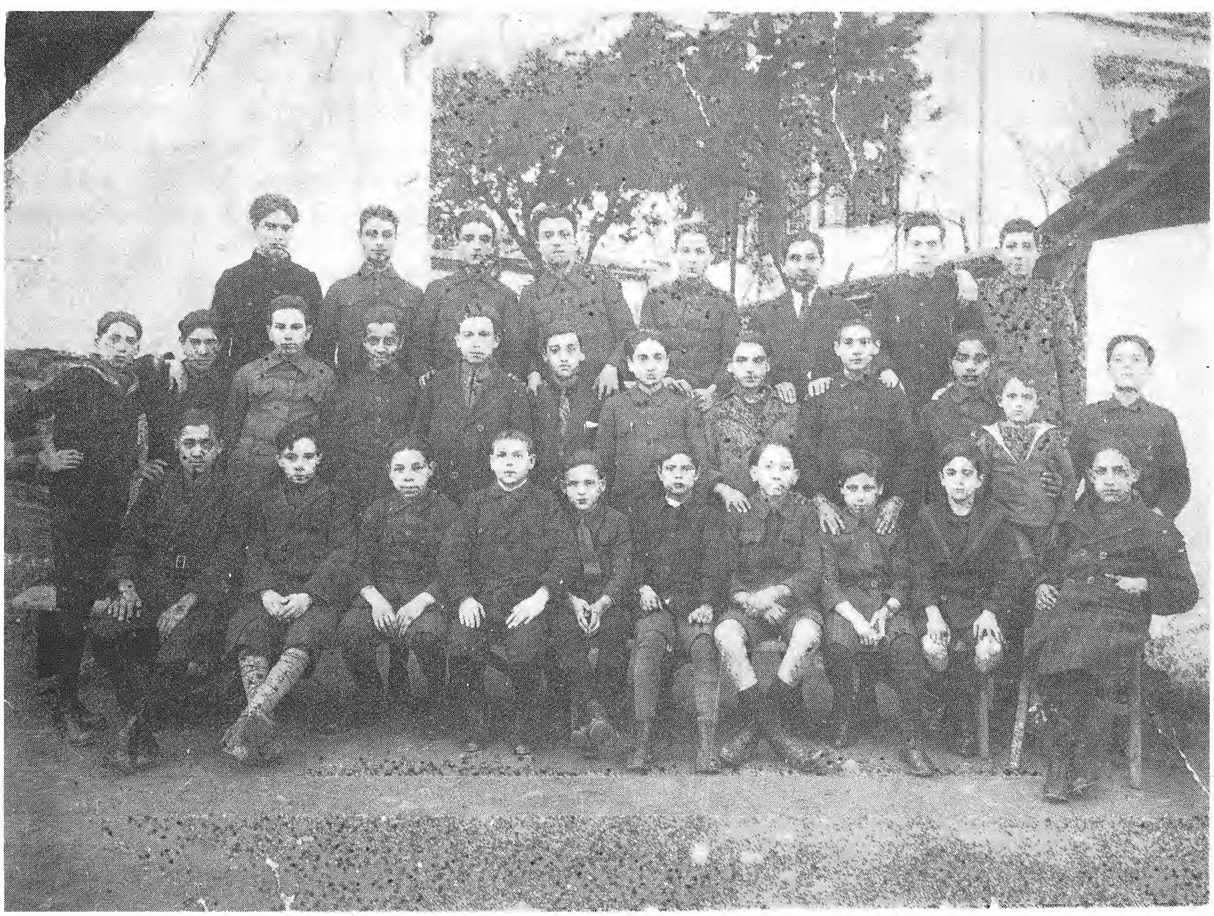
Aparte el Talmud Tora Agadol i sus sucursalas, i las escolas communalas, avia en Salonique, mutchas escolas judias particolaras ke tenian el nombre de sus fondatores o directores. Gategno, Pinto, Ben Ardut, Sol Djahon, Varsano, Alcheh etc.

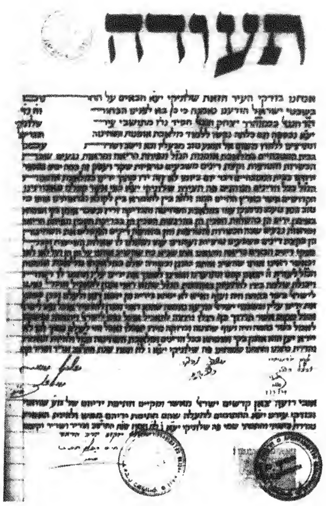
Nombraremos aki unos cuantos directores de escolas, ke malhorozamente toparon sus muerte en la "Choa": Yaacov Botton, Avraam Gategno, Avraam Atas, Hananel Haim Hassid, Avraam Matarasso, Haim Aelyon i "Ham" Avraam Perez ke touvo el zahout de emigrar a Eretz-Israel i mourio en Tel-Aviv.

Tambien nombraremos uno cuantos maestros de Ebreo: "Ham" Eliahu Hasson, "Ham" Avraam Benardout, "Ham" Haim Elazar, "Ham" Mordehai Saias, "Ham" Rafael Chalem; "Ham" Itzhac Brudo, "Ham"Eliahu Françes, "Ham" Moche Nissim, "Ham" Yaacov Atas, "Ham" Yaacov Matarasso, Daniel Saias, Eliahu Strumsa, i Eliahu Barzilai, (ke fue Gran Rabino de Athena, mientres la occupation Allemana , el fuyo à las montanias i se adjunto a los partizanes, por non dar listas de nombres i adressos de los jidios de Athena a los Allemanes), Aaron Toledano, Moche Naar, Baruch Ben Yaacov, Merkado Covo, Mihael Molho, Aaron Haim, Itzhac Haim, etc.

תלמידי בית הספר של האליאנס, תרפ״ה

Elevos de la Alliança, 1925

תעודת שוחט, תרצ״ב

Certificato de Chohet, 1932

LETTRAS DE VEISSI SOVRE LA COMMUNITA (1935-1939)

Haim Toledano, ke fue mientres longos anios secretario de la Mizrahi en Salonique, puvlico diversos articolos en la pressa judia de la sivdad. Antes de su emigration a Eretz-Israel fue rogado de ser el correspondiente del Journal quotidiano "Action", en Eretz-Israel. El escrivio para este journal mientres unos cuantos anios, dos vezes la semana. Cuando "El Messagero" empesso a aparesser, el escrivio tambien i para este journal.

Paralelmente, en esta epoca, el correspondia regolarmente con el redactor de este journal, Eliahu Veissi. En sus lettras, Veissi, entre otras, escrivia sovre la situation de la communita judia, de el muvimiento Sionista i sus diversos partidos, de las escolas, etc.

En meldando estos passages se ve claro, ke antes de la destruyicion phisica de la communita judia de Salonique, uvo en eya una grande descayença spirituala. La assimilation del puevlo i particolarmente de la juventud, el alondjamiente de la religion i las traditiones, los cazamientos mixtos etc., izieron estrassos en la juderia de Salonique.

Mutchas son las razones ke trucheron a esto, ma la mankeza de capos i el fato ke el Gran Rabino Dr. Koretz, no intcho su dover, contribueron a accelerar la descayensa.

RAPORTO SOVRE LAS ESCOLAS COMMUNALAS
Por J. Cohn

El raporto aze comparesones entre los resultados de las aniadas escolarias 1928/9, 1930/31 i de akeya del 1931/32.

El da detalios sovre las escolas siguentes; Talmud Tora, Cazes, Riji, Paraskevi, Hirch, Calamaria, No. 6., de los cualos ressale ke en mutchas classas el numero de los elevos depassava el maximum rekerido.

Despues ay detalios sovre el enseniamiento dela lingua Ebrea (el numero i los nombres de los maestros), matematica, physica, geographia etc.

A la fin del raporto, el enumera los problemas ke demandavan solution, como el ensemiamiento de la lingua Françesa, los corsos de pinturia, el renuvelamiento del contrato con los maestros de Eretz-Israel etc.

LOS MAESTROS DE EBREO EN LAS ESCOLAS DE SALONIQUE
Por Haim Toledano

Los maestros de Ebreo, venian, en general, de cazas religiosas, fijos de Rabanim i Hahamim grandes en la ley. Eyos vian en sus lavoro una tareha santa, en espandiendo la conossencia de la lingua Ebrea i mezo eya el amor a las traditiones del puevlo i su ley santa. En dedicandosen a la education ebrea, eyos bivian una vida yena de sacrificios en todos los domenios, materiales i otros. No avia para eyos oras de enseniamiento, notche i dia eyos estavan prontos a responder a cualunke demanda i a cualunke elevo.

Eyos enseniavan a los elevos i estudiavan eyos mesmos, en meldando livros o journales Ebreos ke aparessian en Eretz-Israel o en Polonia. Eyos completavan sus conossencia de la lingua, en participando en los corsos dados por los directores del Talmud Tora, Moche

LA COMMUNITA MIENTRES LOS ULTIMOS ANIOS.

por Alfonso Levi.

El autor de este articolo fue secretario de la communita judia de Salonique mientres los anios 1926 fin 1941; el descrive la organisation de la communita.

A la cavassera de las institutiones communalas se topava la assamblea communal. El concilio communal executia las decisiones de la assamblea i se occupava de todas las activitas currientes, mezo commissiones diversas.

En la assamblea communala participavan miembros de diversos partidos, como los Sionistas Gènerales, la Mizrahi etc., i de diversos groupos como habitantes de faubourgos, artizanos etc.

Los presidentes de la communita empessando del 1926 fueron: Yaacov Kazes, Eliahu Ben-Ouziglio, Leon Recanati i Acher Moisis.

El autor descrive unos cuantos personages de su epoca ke con sus ovras trucheron grande provetcho à la communita judia de Salonique: Jacques Massarano, David Matalon, Acher Mallah, Mentech Bensantchi, Avraam Recanati, Joseph Nehama, David Florentin, Haimaki Cohen, los ermanos Itzhac, Chelomo i Haim Arueste, i Acher Moisis.

La vida religioza era dirigida por el "Vaad Ruhani" i à su cavassera el Gran Rabino.

El autor descrive la ovra de unos cuantos Rabanim, ke conossio de serca.

El Rav Haim Haviv, "lukum tenens" del Gran Rabino, ombre santo i modesto, grande en la ley – fue deportado i murio en la "Choa".

El Rav Pinhas Barzilai, Dayan grande specialista en las leyes de cazamientos i divorsos.

El Rav Eliahu Frances, el Rav Mordehai Saias, el Rav Chaul Amariglio, i el Rav Joseph Cohen.

Despues, el ennumera las institutiones de ayudo dirigidas por la communita: Ichpital Hirch, "Bikur Holim", "Matanot Laevionim", Orfelinato para ijas a nombre de Meir Aboav, Institution para locos, Liga contra la tikia, "Malbich Arumim", la ovra "Layette", "Guild of Simpathy", "Mochav Zekenim", "Noten Basseter", "Misgav Ladah', "Hen Vahessed", "Tomehe Yetomim", "La Amicale", "Bene Zion", "Ezrat Yetomim", "Ozer Dalim", "Ohave Zion", "Adassa", "La Mutuala", "Bene Avraam", "Or Ahaim", "Ezra Umlaha" i "Peri Hadach".

A esto suive una lista de 50 kehilot (synagogas) i "Bate-Midrach" con sus adressos, i 7 escolas apartuviendo à la communita, en las cualas ambezavan circa 4000 elevos. En Salonique avia otras 10 escolas en partida paticolaras i en partida de la "Alliansa", ke eran sustuvidas por la Comunita; tambien en eyas ambezavan circa 4000 elevos, en todo 8000 elevos.

Despues el autor da una description de los faubourgos jidios de Salonique: Baron Hirch, Calamaria, Reji Vardar, No. 6, 151, Karakatch, Campbel. Ay de notar, ke el fuego ke etcharon las "tres epsilon" en las baracas de Campbel, accelero la emigration de los jidios de Salonique à Eretz-Israel; 20,000 personas salvaron ansi de la muerte segura en los campos de extermination. Esta grande emigration fue organisada por la Federation Sionista i la Mizrahi.

En el 1937 el governo grego, baldo el consilio communal elijido i nomino en su lugar una comission communala. De mesmo, el nomino al presidente del Ichpital Hirch i tambien el enspector de las institutiones de ayudo de la communita. Estas nominationes kedaron en vigor fin la conquesta de la sivdad por los Allemanes en 1941.

ר׳ אברהם מולכו, רב ראשי של קאב׳אלה

Rabi Avraham Molho,
Gran Rabino de Cavala

SALONIQUE – SIVDAD MADRE EN ISRAEL.
por Rabi Benzion Meir Hai Uziel.

Rabi Benzion Meir Hai Uziel, fue mientres tres anios del 1920 al 1923 Gran Rabino de Salonique.

En sou articolo, el alava las vertudes de la population judia de la sivdad – sus lavoradores, sus commertchantes, sus Hahamim.

El attribué todo lo bueno ke avia en la juderia de la sivdad a la influensa i a la buena education ke fue dada en el "Talmud Tora Agadol".

Esta education se refleta 1) en la vida modesta i ideala en la famiya judia, en la honestedad de sus lavoradores i comertchantes, en la buendad i simplicidad de sus hahamim, 2) a la organisation maravioza de la communita: el "Rabanut", los "Bate-Din", el "Vaad Ruhani", la assamblea generala i el concilio communal, i 3) a los diversos "Kealim" i à las corporationes judias en las cualas cada jidio topava su lougar, su officio, sus amigos.

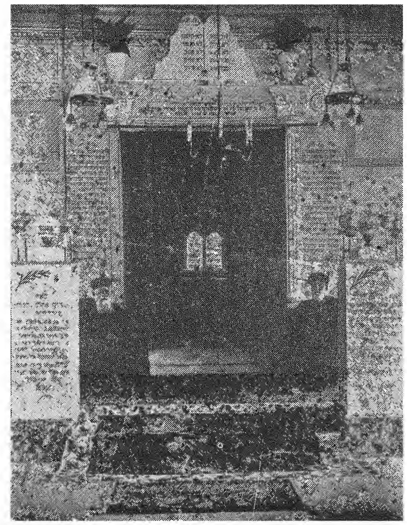
Despues, el Rabino Uziel escrive en su articolo ke una de las primas communitas judias ke se adjuntaron al movimiento Sionista fue Salonique i el descrive el desvelopamiento del movimiento Sionista en Salonique i su contribution a la emigration i la fragua de Eretz-Israel.

בית הכנסת של ה"מונאסטירליס"

La Kehila de los Monasterlis

1) Instruction – Talmud Tora, escolas, sistemas de enseniamiento, maestros etc.
2) Servicios Medicales – Ichpital Hirch, "Bikur Holim", pharmacias, doctores, milizinas.
3) Hevra-Kedocha – servicios funebres, ayudo a las famillas en luyto etc.
4) Enregristramiento de la population – Certificatos de nassencia, certificatos de muerte, enregristamiento de bodas, etc.
5) Evaluation de la achugar – generalmente etcha por Hahamim specialistas, enregistramiento de las "Ketubot" etc.
6) Darsios i la petcha – esta commission fixava el montante ke cada jidio devia de pagar en basa de su entrada i su position economica.
7) "Mazot" para Pessah – Esta commission se occupava de merkar el trigo, la fabrication de la Maza, i su distribution a la population judia i particolarmente a los proves, ke se asia gratis.
8) Los bienes de la communita (fraguas, bouticas etc.) – Esta commission se occupava de enregristar todos los bienes de la communita, de covrar las mezadas, de azer las reparationes, de merkar o vender bienes, etc.

ר׳ יעקב פיפאנו ור׳ יעקב נחמיאס
בבית הכנסת "בית אל"

Los Hahamim Yaacov Pipano
i Yaacov Nahmias en la Kehila Beth-El

Este sistema fonctiono fin el 1923. En este anio el governo puvlico la ley No. 2456 en basa de la cuala, de este anio i endelantre, se rijen las communitas judias de Grecia, encluso Salonique.

Aki kiero escrivir sovre unos cuantos personages importantes, ke con sus ovras trucheron en el passado grande provetcho a la communita judia de Salonique.

Dr. Moise Alatini: El fue un doctor renomado, i siempre a la cavessera de los donadores por cualunke ovra de bien.

Dr. Jacques Pacha Nissim: El fue el jidio de Salonique el mas alto plassado en la armada turka i tuvo grande enfluensa sovre toda la administration Turka.

Emanuel Chalem: El fue el mas grande avocato ke uvo entre los jidios de Salonique. El devino specialista en las leyes internationalas, i escrivo articolos sovre este sujeto.

Dr. Moche (Moise) Mizrahi: El fue un celebre medico con corasson de oro. Viendo las sufrienças de los hazinos proves, el initio i consacro mutcho tiempo, i se puede dizir su vida, por fraguar un Ichpital para la communita judia de Salonique.

Moche (Moise) Morpurgo: Yamado el "Commandator", el fue secretario personal de Dr. Alatini i iso mutcho para ayudar a los menesterozos i proves de la sivdad. Mientres mutchos anios el fue presidente del Ichpital Hirch i del Orfelinato Alatini.

Merkida de bienes: (cazas bouticas etc.) – La communita tenia entradas de donationes, de taxas, ("gabela") de mezadas de cazas o bouticas arkiladas, de cojetas ke se azian a diversas ocaziones. de ganancias ke avia de merkidas i vendidas de terrenos, de contributiones del governo, etc.

De estas entradas la communita mercava cazas o bouticas, las arkilava i ansi tenia entradas suplemantarias. Con el tiempo i por diversas razones, las entradas de la communita non abastavan para cuvrir todos los gastes i ansi con los anios, el deficit en el budjeto de la cummunita se engrandissio.

En basa de un recensement ke izo el governo Turko, entre el 1882 fin 1884, el numero de los moradores de Salonique era 85000 i el numero de los jidios 48000. Al 1902, la population era de 126000 almas donde los jidios – 62000. Al 1919 el numero de los jidios pujo a 74000, ma al 1920, por diversas razones, este numero abacho a 55000. Ansi el purcentage de los jidios en la population de la sivdad abacho de 55% a 26%.

LAS INSTITUTIONES DE LA COMMUNITA (1870-1940).

por Daout Levi

A la demanda del presidente de la cummunita Sabi Chaltiel, ise una enquesta sovre 4 fauburgos populares apartuviendo a la communita: "Baron-Hirsch", "Calamaria", "Caragatch" i "151".

A esta occasion, escrivi tambien sovre los sujetos siguentes:

1) La ovra de los Gran-Rabinos, empessando del 1850 fin (1940).
2) El sistema del lavoro de la Communita mientres esta epoca.
3) La activita de las commissiones communales ke fonctionoran en el entervalo de este tiempo.
4) Las entradas de la communita de fraguas i bouticas ke le apartenian.
5) Las razones ke cavzaron a la pujita de las devdas de la Communita mientres los ultimos anios.
6) Statisticas sovre la population i el numero de los Jidios de Salonique.

La parte del articolo sovre los Gran-Rabinos concerna la ovra i la activita de Rabi Acher Covo, Rabi Avraam Gategno, Rabi Chemuel Arditi, Rabi Yacovatchi Covo, Rabi Yaacov Meir, Rabi Ben-Zion Uziel, Rabi Haim Habib (ke fue mientres caje 10 anios "lukum tenens" del Gran- Rabino, i finalmente, Rabi Zvi Koretz de Berlino.

Empessando del anio 1870, data en la cuala fue formado el primo concilio communal, se formaron, gradualmente, commissiones ke cada una se occupava de una de las activitas de la communita, como:

ר' יעקב מאיר בחגיגת העצמאות של יוון

Rabi Jaacov Meir en el anniversario de la independecia grega

Mercado Covo copio tambien epitaphas del cimeterio de Salonique, ma non las publico. Estas epitaphas fueron notadas por el en cinco tefteres ke mos fueron remittidos por parientes de Mercado Covo, ke se topan en Tel-Aviv. Unas cuantas son publicadas en la partida hebrea de este livro.

מצבות בית העלמין היהודי כחומר לבניה

Tombas judias empleadas para fraguas

DIVERSOS

Mercado Covo escrivio un curto articolo sovre el viajador Selanicli David Shemuel Carasso ke iso un viaje en el Yemen en el anio 1874 i escrivio un livro entitulado Recodros de Teman (Zikhron Teman). El descrive los lugares ke vijito i la situation de los Jidios ayi, sus usos i costoumbres.

Itshak Ben Sevy, ke fue mas tadre Presidente del Estado de Yisrael, escrivio sovre la formation de un batallion de 700 soldados Jidios de Salonique dientro la armada revolutionaria Turka. Este batallion tomo parte en las actiones de guerra ke touvieron lugar en la capitala de la Turkia, i ke tenian como buto de destronar al sultan cruel Abdul-Hamid el segundo. Eyos reucheron i el Sultan fue emprisonado en Salonique en la villa ke appartenia a la famiya Allatini. (El aotor de este articolo Itshak Ben Sevy sintio los detalios de boca de Shemtov Revah i de Avraam Benaroya mientres su prima vijita en Salonique en el anio 1909).

LA DESTRUYISSION DEL CIMETERIO JIDIO DE SALONIQUE

por Haim Ezrati

En Salonique avia un cimeterio ande la Communita Judia enterro sus muertos mientres cientenas de anios.

Pocos anios antes ke la sivdad fue conquestada por los Allemanes en 1941, la Municipalita de Salonique keria expropriar el cimeterio jidio. Despues de longas discussiones eyos arrivaron a un accordo con la Communita Judia segun el qual la Municipalita va metter a la disposition de la Communita un otro terreno. El cimeterio actual va quedar en posession de la Communita, ma non van continuar a enterar ayi. Este accordo non fue executido porke en mientres en 1941 se declaro la guerra entre la Grecia i la Itàlia i poco despues los Allemanes conquestaron la sivdad.

En 1943, la Municipalita decidio de expropriar el cimeterio jidio. Malgrado las protestationes de la Communidad, la Municipalita, en empleando 3000 lavoradores, parvino en pocos dias a destrouyir todas las tombas. Ansi los Gregos con el ayudo de los Allemanes parvinieron a descarancar la sacra testimonianssa de la vida judia mientres mutchos siecolos en la sivdad.

81 INSCRIPTIONES DE TOMBAS JUDIAS

Pocos fueron los savios de Salonique ke notaron para la storia evenimientos emportantes de la vida judia de la sivdad, o la vida i las ovras de personages de valor. Los pocos documentos de valor ke existian se kemaron en los terrivles fuegos ke ravajavan la sivdad a tchicos entervales.

La entission de las autoridades gregas de sequestar el cimeterio, pucharon a unos cuantos Rabanim i maestros de copiar una partida de las epithaphas del cimeterio de Salonique.

Los ke copiaron epitaphas i las publicaron son: Dr. Itzhac Emanuel, Mihael Molho, Baruh Ben Yaacov, Rabi Chaul Amariglio.

Numerosos eran los Guevirim o Hahamim ke se iyan a vijitar las tombas de los Justos Tsadikim en Erets Israel i accomplir ayi otras mitsvoth, esto malgrado las difficultades i los grandes pericolos ke avian estonsses en los caminos.

Mientres los siecolos mutchos "Chelihim" (Messageros) vijitaron Salonique. Los Guevirim i Hahamim los ressivian en sus casas i en veses eyos ayudavan a los messageros a estampar sus livros, mientres sus estada en la sivdad.

Los Rabanim de Salonique ke fueron a bivir en Safed i Yeruchalaim se adressavan meso los Messageros alos ricos de Salonique por ressivir de eyos ayudo para los proves de Erets Israel. Es savido que Rabi Yosseph Caro se adresso al Guevir Yaacov Be Shelomo Halevy para ke influenssara a sus amigos ricos en la sivdad para ke donaran en favor del Talmud Tora de Safed.

Cienes de Messageros de Erets Israel vijitaron Salonique mientres los siecolos empessando del 16 siecolo i escapando caje fin la segunda guerra mondiala del 1939.

Non solo Messageros officiales vijitaron la sivdad ma tambien mutchos Hahamim i otros ke venian de Erets Israel i otros paeses para estampar sus livros o acojer donationes para ayudar a menesterosos o para casar ninias proves etc. Todos fueron ressividos en Salonique con kerenssia i honor. (Una lista complida de estos Chelihim figura en el articolo original en la section hebrea de nuestro livro).

LA FAMIYA COVO
por Itshac Emmanuel

Miembros de la Famiya Covo vinieron en Salonique al tiempo de la expulsion de los Jidios de Espania en el anio 1492.

De esta famiya salieron Hahamim, Rabanim, Dayanim, Guevirim etc., ke mientres mas de 300 anios lavoraron por el bien de la juderia de Salonique, i unos cuantos de eyos ovraron en favor de los Jidios de Yerouchalaim.

La mas grande parte de eyos fueron enterados en Salonique.

Malhorosamente los Allemanes i los Gregos destruyeron sus tombas i ansi sus guessos se disperssaron a todos los vientos.

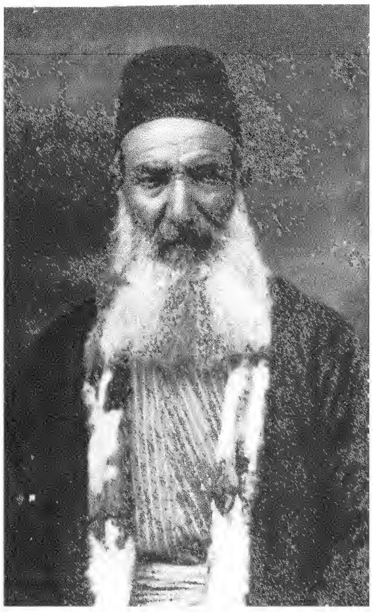
(El tablo geneologico de la Famiya Covo figura en la section hebrea de nuestro livro).

יהודים שלוניקאים בבגדים חגיגיים בסוף המאה הי"ט

Jidios de Salonique a la fin del ciecolo 19

MI PADRE RABI CHABETAY GAVRIEL YEUCHUA
por Rabi Hizkia Yeochua

יהודי שלוניקאי בתחילת המאה כ'

Jidio de Salonique al empesijo del ciecolo 20

Mi famiya es conossida como selaniclia originaria de Espania. Mutchos miembros de mi famiya fueron rabinos.

Mi nono Gavriel, de benditcha memoria, murio mansevo en Salonique i decho dos ijos tchicos, donde el uno es mi padre Chabetay. El fue elevado en las Yechivoth entre rabinos. Con el tiempo el se caso con Rahel, ija de la conossida i noble famiya de Melo. Rahel mi madre lo cuydo su vida entera i lo ayudo en su estudio de la ley. El aprofondicho su estudio en la Mishna, el Talmoud, los escritos de Rabi Moche Ben Maymon, Arbaa Tourim, Shoulhan Arouh, livros de morale i specialmente en la Kabala. El fue appreciado non solo por su estudio ma tambien por su personalita amavle con todos, ke corria para ayudar a los menesterosos, i acomplir las Mitsvoth de la Ley.

Cuando su nombre fue conossido, el fue invitado a estudiar en la grande Yechiva patronada por el gran rabino Chaoul Molho.

Su situation economica non buena, i tragedias ke acontissieron en su famiya, lo uvligaron a dechar Salonique i venir installarse en Yeruchalaim. El fue ressivido con grande honor por los rabinos de Salonique ke bivian en Yeruchalaim i particolarmente por el rabino Moshe Benveniste.

El tenia buenas relationes con el Rishon Lezion Rabi Yaacov Chaul Eliachar i con su ijo el bien conossido Rabino Haim Moshe Eliachar.

Ay mutcho de contar sovre su hassidout. Contaremos solo dos fatos: En el envierno de los anios 5638-5639 non avia luvias i el Rishon Lezion Rabi Yaacov Eliachar le rogo de aser oracion. El acojo 10 Talmide Hahamim menesterosos i endjunto meldaron la ley entera. En escapando cayeron luvias abondantes i ansi el paez fue salvado de la secoura. El otro fato concerna la ija del Rishon Lezion Rabi Haim Moshe Eliachar. Eya estava muy hasina i mi padre fue a vijitarla. El tomo la mano de la hasina i immediatamente la cayentura abacho, eya avrio los ojos i estuvo buena.

El tuvo mutchos elevos ke devinieron Rabanim conossidos; siempre los trato con dulssor i a los menesterosos de entre eyos los ayudo al tanto ke possible.

En su estada en Yeruchalaim el se aprofondicho en el estudio de la Kabala con el Guevir el Rabino Yedidia Raphael Abbulafia i estudio la Ley en la Yechiva de Hessed El. El kito mutchos Talmide Hahamim ke fueron los grandes de la generation. Dos embezaron con el la Kabala: el uno fue el Rabino Nissim Eliachar i el otro fue El capo del Beth Din Behor Aaron Elnekave que a la idad de sessenta anios se assento a embesar la Kabala con mi padre.

En el anio 5642 murio mi padre, benditcha sea sou memoria.

LOS MESSAGEROS DE ERETS ISRAEL EN SALONIQUE
Por Itshac Emmanuel

El amor por Erets Israel fue todo el tiempo muy fuerte entre los Jidios de Salonique. Mutchos Rabanim conossidos ke se installaron en Safed i Yeruchalaim nassieron, bivieron, o passaron por Salonique.

cabalista, dicho: Mis fijos, nosotros isimos todo lo ke pudimos para baldar la settenssia mala, esta notche el Dio va metter su mano i nos va mostrar sus maravias.

A media notche, el Pacha non se sentio bueno, los doctores jidios percuraron de salvarlo, ma fue en vano. El Pacha murio, i con el se baldo la guezera. Ansi acontissio en Salonique Ness de Pourim en Pessah.

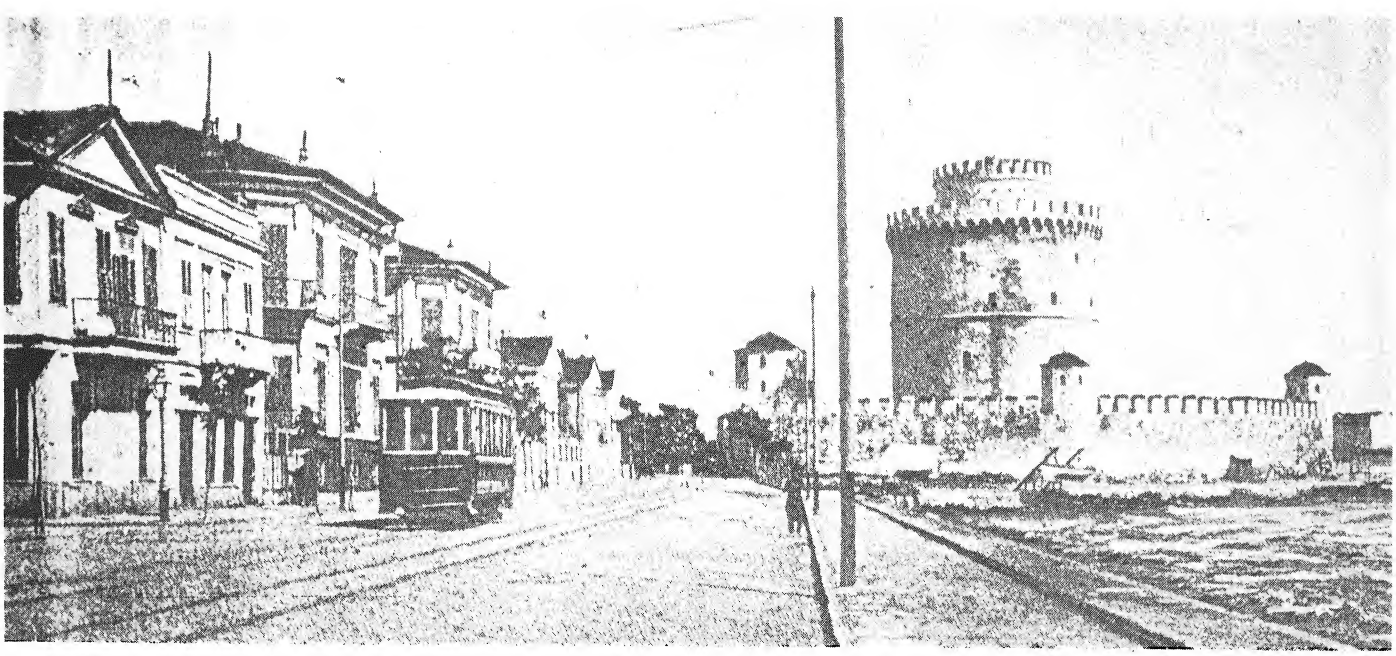
RABI CHAUL MOLHO

Por David A. Recanati

Rabi Chaul Molho bivio del anio 1762 fin 1849. El era ijo de Rabi Itshak Molho ke escrivio el livro "Orhot Yosher". El embeso en la Yeshiva i en el mesmo tiempo se occupo de problemas del puevlo.

El era djoveno quando fue nominado por Dayan. El era muy serio, deretcho i de un caracter fuerte. El emponia sus decisiones con mano fuerte enverso los ricos i poderosos, como enverso los proves i flochos. Es ansi ke se espandio su buen nombre i su enfluenssa en el puevlo i entre sus collegas, los Hahamim.

El fue nominado Gran Rabino i fonctiono en este titolo mientres 20 anios. En esta epoca los Rabanim en general i sovre todo el Gran Rabino gozavan de una grande autorita i fuerssa judissaria. Harbi Chaul Molho metio mutchas veses en execution esta autorita ke le fue dada por el puevlo i las autoritas Turkas. En un cavso el decreto settenssia de muerte sovre un Jidio yamado "Liatchi el farinero". En otro cavso el enharemo a Jacques Fernandes ke era consolo de Italia i miembro de una de las famiyas las mas aristocratas de Salonique. Con los anios el fue considerado como capo de la Nation, todos lo onoravan i estimavan. Ninguno se puedia imaginar ke un dia esta figura amada i dominante va desparesser. Cuando kayo hasino, miles de personas isieron oraciones i toda la sivdad participo a su acompaniamiento cuando murio.

RABI YOSSEPH BEN-LEV I EL GUEVIR BAROUH

por Mercado Covo

Al empessijo del siecolo 16 Salonique la Judia estava en la flor de su desveloppamiento. A su cavessera avia mutchos personages de valor. Entre eyos se topava Rabi Yosseph Ben Lev, ke era considerado como uno de los mas grandes Rabinos, i a el se adressavan por demandar su opinion en questiones de Ley, de todas las partes del Emperio Ottomano. En Salonique de akeya epoqua avia todo, salvo la union. Mutchas razones cavzaron esta situation, entre otras el fato de la immigration en massa de los Maranos ke trucheron con eyos usos in costumbres diferentes de los ke existian en Salonique. Con el tiempo esto aflocho la disciplina ke existia, creo malentesos ke abuticheron finalmente al desbrotchamiento de pleytos.

El capo de los pelejones era el Guevir Barouh ke immigro de Portugal. Entre sus opposantes se topava i Rabi Yosseph Ben Lev. El pleyto continuo mientres mutchos anios i el se alargo tanto ke la question arrivo a ser presentada a las Autoritas Turkas de Estanbol.

Rabi Yosseph Ben Lev fue attaquado por Barouh i mesmo harvado por el. Mas despues el ijo behor de Rabi Yosseph fue assassinado por bandidos. En akeya epoqua tragedias se abattieron sovre la Juderia de Salonique. En el anio 1545 una epidemia de pesta cavso mutchas victimas. Unos cuantos meses mas tadre, un fuego empesso en una pharmacia, se espandio i 8000 cazas i 18 Kehiloth se kemaron i 200 almas murieron.

Rabi Yosseph, despues ke su ijo fue assassinado, se fue a bivir a Estanbol i fue nominado capo de la Yechiva de Dona Gracia Nassi. De el salieron mutchos Talmidei-Hahamim, i su influenssa fue grande en todo el Emperio Ottomano.

POURIM EN PESSAH

por Avraam Haviv

En el anio 1573, el governador de la region de Romelia, Muslahadin Pacha, decidio de adovar las murayas viejas de Salonique i fraguar partidas nuevas. A este efeto el yamo a los capos de la communita i ordeno de covrar de los Jidios la suma de 100.000 ducados de oro. Eyos le respondieron ke les era impossivle de accojer este fabuloso montante. Para baldar esta settenssia embiaron una commission de Rabanim a Estanbol, ma en lugar de abachar el montante el Pacha ordeno de meter en prision a los dirigentes de la communita. Los Rabanim yamaron a todos los ricos jidios de la sivdad i cada uno iso el maximum, ma malgrado todos los esforssos el montante ke se acojo era mutcho mas tchico de lo ke demando el Pacha. Topandossen en grande apreto los Rabanim i los capos de la communita decidieron de organisar Tefilot specialas empessando de la Mishmara de Rosh Hodesh Nissan fin la notche de Pessah. Se entiende bien ke la atmosphera en la population judia de la sivdad mientres todo este tiempo assemejava a akeya de Yamim Noraim con rogativas i Selihot i non atmosphera de cantes i allegria como se usava siempre antes de Pessah.

Notche de Pessah a la Keila "Evora" se adjuntaron mutcho puevlo i a sus cavessera grandes Rabanim. A la fin de la oration Rabi Chelomo Levet Halevy, ke era un grande

"Lisbon" viejo i nuevo, K.K. Evora, K.K. "Baale Techouva" etc. Los Hahamim de Salonique, entre eyos i Harachdam, en su livro de Responsa, se preocupan de problemas de ley concernando los Maranos.

En las listas de pagadores de taxas a el Governo ke topo el Professor Bernard Louis ay mutchos nombres de Maranos. De mesmo en el cimeterio de la sivdad se topavan mutchas tombas con inscriptiones portuguesas en lettras latinas, non en hebreo. I finalemente en el ladino ke se avlava en Salonique avia mutchas palavras de origine Portuguesa, loke demostra ke mutchos Maranos se installaron en la sivdad.

RABI LEVY BEN HAVIV: ESPANIA – SALONIQUE – YERUCHALAIM

por Itshac Molho

Rabi Levy ben Haviv era el ijo de Rabi Yaacov ben Haviv el ke escrivio el famoso livro "Ein Yaacov".

Cuando empessaron las persecusiones de los Jidios en Espania el se resfuyo con su famiya en Portugal. Ma en el anio 1496, cuando el governo Portugues decidio de convertir a todos los Jidios del paez a el cristianismo el se fuyo de ayi i vino a installarsse en Salonique.

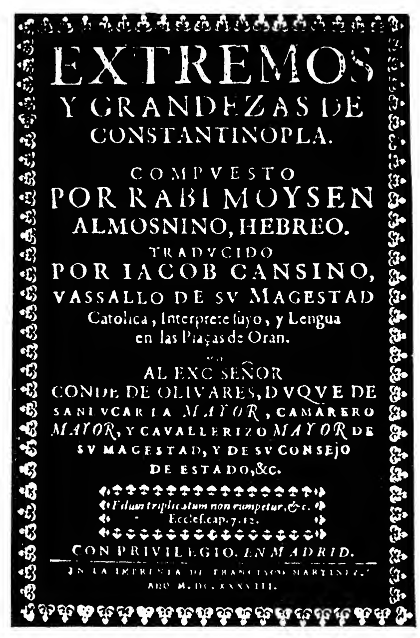
Rabi Levy estoudio la ley i se engrandissio en eya allado de su padre Rabi Yaacov i los grandes Hahamim ke bivian en esta epoca en Salonique.

En akeya epoca, despues ke el Sultan Selim conquesto Erets Israel, se formo un muvimiento de Jidios ke se decidieron de installarssen en la Tierra Santa. Entre eyos se topava i Rabi Levy. Despues de un longo viaje, passando en su camino por Estanbol, Brussa, Halep, Damas, el arrivo en Safed. Despues ke se melezino de su hasinura el se fue a la Yeshiva de Rabi Yaacov Berav. Non passo mutcho tiempo i el tuvo divergenssas de vistas con el Rav Berav concernando el renuvelamiento de la "Semiha". Esto cavso ke el se fue a bivir en Yeruchalaim.

Rabi Levy era contrario a la Kabala i el muvimiento messianico ke se desvelopo en akeya epoca – epoca de Yosseph de la Reina, David Hareuveni, Chelomo Molho i otros ke buleverssaron la Diaspora Judia en enfortissiendo la creenssa del arrivo sercano de el "Mashiah". Siguendo el enchemplo de los dos Rabinos Rabi Levy i Rabi Berav el Yichuv en Erets-Israel se despartio en dos campos adversarios.

Las tempesta en el mundo Jidio ke crearon estos dos Rabanim se calmo cuando eyos murieron i la supremassia religiosa passo de Yeruchalaim a Safed. Sin duvdo Rabi Levy iso mutcho para enresiar la position de los Jidios en akeya epoca en Yeruchalaim. El non solo se installo en Yeruchalaim ma gasto en eya toda su fortuna ke trucho de Salonique porke entendio ke sin sacrifissios i actiones de cada dia, ke enrezian la position de los Jidios en la Tierra Santa, non se puede esperar la venida de la Gueula verdadera.

הספר "אקסטרמוס
אי גראנדיזאס די קונסטאנטינופלה"
לר' משה אלמושנינו, מדריד שצ"ח.

EXTREMOS
Y GRANDEZAS DE
CONSTANTINOPLA.
COMPVESTO
POR RABI MOYSEN
ALMOSNINO, HEBREO.
TRADVCIDO
POR IACOB CANSINO,
VASSALLO DE SV MAGESTAD
Catolica, Interprete suyo, y Lengua
en las Plaças de Oran.
AL EXC SEÑOR
CONDE DE OLIVARES, DVQVE DE
SANLVCAR LA MAYOR, CAMARERO
MAYOR, Y CAVALLERIZO MAYOR DE
SV MAGESTAD, Y DE SV CONSEJO
DE ESTADO, &c.
Funiculum triplicatum non rumpetur, &c.
Eccles. cap. 4. 12.
CON PRIVILEGIO. EN MADRID.

LOS JIDIOS DE PORTUGAL EN SALONIQUE

por Mercado Covo

El Rey Manouel I, forço en 1496 a todos los jidios de Portugal a dechar la ley judia i convertirse al Cristianismo. Por la forma, eyos adoptaron esta religion, ma de fatto eyos continuaron a ser fieles al judaismo – eyos devinieron maranos. Non pudiendo mas bivir en este paes, mutchos de entre eyos decharon Portugal i se enstallaron en diversos paeses como la Italia, la Inglettiera, la Hollanda, la Turkia etc., i principalmente en Salonique.

En arrivando en Salonique eyos arojaron la masca de cristianismo i tornaron aviertamente al judaismo.

Eyos fondaron cinquo "Kealim", los cualos tenian cada uno sus "Keila" sus "Rabanim" sus "Darchanim" sus "Bet-Din" sus "Hevra Kadisha" etc.

Las cinquo "Keilot" eran: Kahal Kadoch "Evora", "Lisbon Hadach" i "Lisbon Yachan", "Portugal" (Calavassa), "Yihia" o "Livyath Hen".

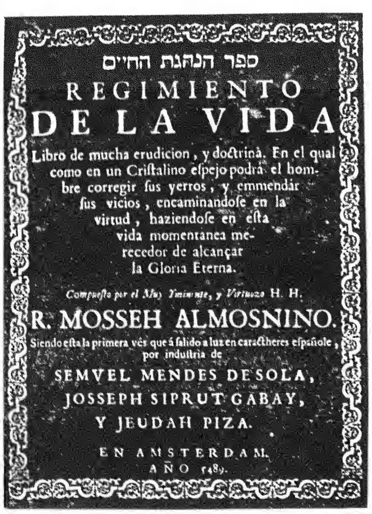
La prima estamparia en Salonique fue fondada en el 1515 por Don Yehuda Guedalia, originario de Portugal.

Al empessijo los Jidios de Portugal avlavan en Portugues, ma avagar avagar eyos se adaptaron a la majorita ke avlavan el espaniol. Traces del Portugues kedaron fin muestros dias en el espaniol avlado por los Jidios de Salonique.

Los Rabanim de Salonique fixaron la "Alaha" ke cualunke mujer judia ke era cazada en Portugal con un marano, se puede cazar de nuevo en Salonique sin "Guet" ni "Halitza", porke su primo cazamiento non era valivle sigun la ley judia.

En general los Jidios de Portugal ke se enstallaron en Salonique non eran menesterozos, al contrario entre eyos avia commerciantes, bankieres, ex-ministros, doctores, "Rabanim", astronomes i estampadores.

Nombrare aki unos cuantos de los mas importantes: Rabi Yaacov Ben-Haviv, autor del livro famoso "Ein-Yaacov", su ijo Rabi Levy Ben Haviv ke edito el livro de "Cheelot Utchouvot Aralbah"; los decendientes de la famosa famillia de "Ibn Yehia"; Chelomo Molho, el falso "Machiah"; Rabi Chelomo Levet Halevy, grande en la ley, doctor famoso, conossia el latino, el ebreo, el portugues, el espaniol i el arabo; Rabi Yeochua Ibn Chouib i su ermano Yoel Ibn Chouib, i Rabi Joseph Caro, el autor del "Chulhan Aruch" "Bet Joseph" i "Kessef Michne"; Rabi Avraam Benyaech; la famillia Taitatzak; el poeta Ouchke; el doctor Amatos Louzitanos etc. Estas personalitas i moutchas otras contribueron a azer de la communita judia de Salonique un centro jidio de prima importansa.

ספר הנהגת החיים
REGIMIENTO
DE LA VIDA
Libro de mucha erudicion, y doctrinà. En el qual como en un Cristalino espejo podrà el hombre corregir sus yerros, y emmendàr sus vicios, encaminandose en la virtud, haziendose en esta vida momentanea merecedor de alcançar la Gloria Eterna.
Compuesto por el Muy Eminente, y Virtuozo H. H.
R. MOSSEH ALMOSNINO.
Siendo esta la primera vés que á salido a luz en caracteres españole, por industria de
SEMVEL MENDES DE SOLA,
JOSSEPH SIPRUT GABAY,
Y JEUDAH PIZA.
EN AMSTERDAM.
AÑO 5489.

ספר "הנהגת החיים" לר' משה אלמושנינו,
אמשטרדם שפ"ט

SALONIQUE RESSIVE MARANOS

por Bezalel Roth

Un numero bastante grande de Maranos se installo en diversas sivdades del Oriente incluso Salonique, caje un siecolo antes de los primos Maranos que fueron a installarssen en Amsterdam.

Mutchos documentos historicos attestan ke un grande numero de Maranos se installo en Salonique. Mas ainda existe el fato conossido de las keiloth de Salonique tuviendo nombres attados a Portugal como: Kaal Kadosh "Portugal" viejo i nuevo, Kaal Kadosh

en la region del Vardar i Baron Hirsch, cavsaron en 1897/8 la muerte de 50 personas en una epidemia de malaria. El Dr. Moche Misrahi convenssio a la Barona Clara Hirsch de donar montantes importantes ke permetieron de fraguar 3 clinicas para los hasinos proves; una al faubourgo Hirsch, la segunda en el faubourgo Calamaria i la tressera en el centro de la sivdad ke era puevlado por Jidios.

Se puede disir ke verso el 1860/70 Salonique se empesso a azersse una sivdad moderna. Se fraguaron calejas antchas, deretchas i eluengas con arvoles de las dos partes, casas nuevas i modernas fueron fraguadas particolarmente en el centro dela sivdad. En el 1871 empesso a fonctionar un servissio municipal de limpiesa de las cayes. Al 1889/90 fueron inauguradas 2 linias de Tramway.

Para aclarar las cayes i mas despues las moradas, emprimero remplassaron el petrolio por el gaz i mas despues, verso 1900, el gaz por la electrecita. El porto fue adaptado a ressivir vapores grandes, lo ke ayudo al desvelopamiento del import i export. Las linias del treno fueron desvelopadas. Bancas i firmas evropeas fondaron succursalas en la sivdad i mutchos de sus empiegados eran Jidios. De mesmo una grande partida del commercio estava en manos judias. Non es enbaldes ke los turkos yamavan a Salonique en akel tiempo Paris la tchica.

Malgrado la conquesta de la sivdad por los Gregos en 1912, eya guadro su caracter jidio. El porto i los magasenes eran asserados en Shabat. Los Jidios non avlavan en turko o en grego, mientres ke los estranieros gregos, boulgaros, albaneses, avlavan en espaniol.

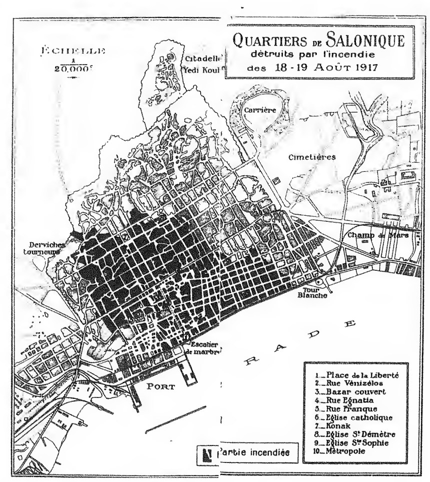
Al empessijo de la prima guerra mondiala la situation de los Jidios era brilliante, grassias al arrivo en la sivdad de un million i medio de askieres de las armadas alliadas. Eyos trucheron la prosperita a los Jidios de la sivdad, ma eyos fueron tambien la cavsa de una de las mas grandes catastrophas ke se abatieron sovre sus cavessas. En dia deChabbath, el 17 Agosto 1917, salio fuego en una casitica vieja ande morava una resfuyida grega. El ayre fuerte, la tramontana ke estava soplando, cavso ke en poko tiempo las flamas kemaron mutchas casas. Los marineros de la flotta de guerra francesa vasiaron i emplearon las aguas de todos los podjos para salvar del fuego las installationes militaras, anssi ke los tulumbradjis non pudieron amatar el fuego. Una grande partida de la sivdad, 4110 casas, todas las escolas judias, 32 Keiloth, Yeshivoth, el tcharchi jidio, ansi ke todos los magazenes apartiniendo a Jidios, se transformaron en sinisas, 52000 Jidios kedaron sin morada. La communita percuro de venir en ayudo i topar solution a el problema. Mutchos Jidios medianeros vinieron a morar en las campanias i poco a poco faubourgos nuevos se formaron, escolas i Keiloth se fraguaron. El governo de su parte non ayudo en nada, areves, el sequestro toda la region ke se kemo con entition de desrayegar a los Jidios del centro de la sivdad. En 1923 100000 gregos expulsados de la Asia Minor vinieron a installarsen en Salonique, agravando mas ayinda la sutuation de los Jidios.

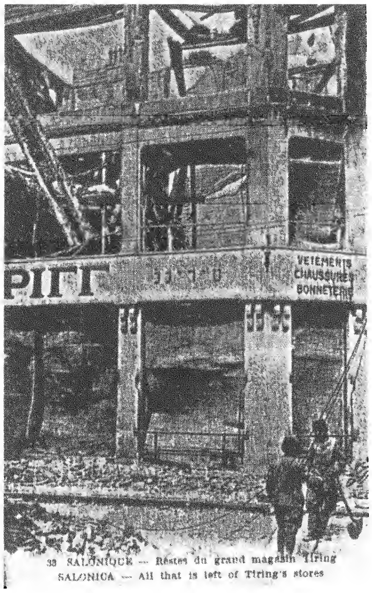
Mientres los siecolos mutchos Jidios de diversos paeses de Evropa vinieron installarsen en Salonique i de otra parte mutchos emigraron a diversos paeses compreso America. En 1931, despues del pogrom de Campbell i la campania antisimitica del journal Makedonia, cerca 15000 Jidios decharon Salonique para venir installarsen en Eretz Israel, principalmente en Tel-Aviv.

Malgrado esta emigration el numero de los Jidios de Salonique antes de la Choa era caje de 50000 almas.

Oy biven en Salonique unas cuantas cientenas de Jidios en la sivdad i en las campanias. La unica Keila ke non fue destruyida mientres la guerra, porke eya fue empleada como station de primo ayudo de la Crotche Corelada, fue la Keila de los Monasterlis.

שכונות העיר שנחרבו בשריפה

בית המסחר טירינג אחרי שריפת תרע״ז

El grande magasen Tirigg despues de fuego del 1917

servian a todos los moradores. La estretchura era muy grande porke regolarmente venian moradores nuevos, Jidios expulsados de Espania i resfuyidos de Italia i de otros paeses.

Antes delgrande fuego del 1545 i mesmo despues, non avia ningun programa municipal ni de fraguas ni de calejas. Cada uno fraguava como le plazia en el terreno ke le apartenia. Servissio para acojer el estierco non existia. Mas ainda, las luvias arrastavan todo el estierko de los faubourgos turkos ke se topavan en las altouras de la sivdad verso los faubourgos jidios ke se topavan en la parte bacha. De ves en quando los Jidios transferavan quantitas grandes de estierko al "monturo" ke se topava serca de la muraya. Con el tiempo el "monturo" devino una tchica mountania de estierko ke mesmo couvrio una parte de la muraya.

La estretchura, la suziedad i todas las otras rasones ke enumerimos mas arriva, cavsaron ke frequentamente avian epidemias fuertes ke cavsavan la muerte de mutchos, sovre todo criaturas. De otra parte las casas ke eran fraguadas de tavla, apegadas las unas con las otras, la mancanssa de agua i el fuerte ayre del "Vardar", cavsavan ke una tchica flama se trocava en fuegos terrivles ke kemavan i destruyian milles de casas. Fuegos grandes uvo en los anios: 1545, 1587, 1620, 1734, 1759, 1776, 1839, 1854 etc.

En 1890 uvo de nuevo un grande fuego ke kemo arriva de 2000 casas, Keiloth, Yechivoth etc. Para fraguar de nuevo la partida de la sivdad ke se kemo la Municipalidad nomino al expert de fraguas Menexé, i a la basa de planos ke el iso, se fraguaron casas modernas i calejas antchas. Todos kierian mercar en el centro de la sivdad serca de la "Plassa Judia", serca dela Marina i el "Tcharchi".

El uso era ke kada famiya arkilava la casa por un anio en pagando la kiera anticipato por el anio entero. El carear de casa a casa se azia generalmente en el mes de Iloul en basa de la decision ke tomo el Gran Rabbino Asher Covo en el anio 1859. Como ya lo notimos, las epidemias, los fuegos i otros males isieron estrassos en la population judia de Salonique mientres 400 anios, i por esto es ke fin el siecolo 18 el numero de jidios en la sivdad non depasso los 20000. Ma, con el amijoreamiento de las conditiones hygienicas i generalas, moradas mas aireadas, prosperita economica etc., el numero de Jidios en la sivdad se estuvo engrandissiendo a un passo accelerado. En 1865 los Jidios contavan 25000 almas, en 1876 – 40000, al empessijo del siecolo 20 el numero era 60000. En 1912 i mas despues arrivo sus numero a 80000 almas. A esta epoca los Jidios eran 59% de toda la population de la sivdad.

En el siecolo 19 los Jidios empessaron a irsen a morar en las "Campanias". Con el tiempo eyos se motchivuaron en esta region i por esto la generosa mujer de Chaul Modiano, la Siniora Fakima, decidio de fraguar una ermosa i grande Keila en memoria de su marido. La fragua se escapo al 1901 i la Keila fue yamada "Beth Chaul".

En la segunda metad del siecolo 19, specialemente despues del fuego del 1890, Jidios proves o lavoradores se fueron a morar en diversos faubourgos ke se formaron en la region del Vardar, porke la kiera ayi era mas barata i las moradas eran serca de los lugares ande eyos lavoravan.

Despues del fuego del 1890, 1600 famiyas kedaron sin moradas. Al 1891 arrivaron a Salonique 2000 Jidios resfuyidos de los pogromes de Kichinev (Russia). Para solutionar el problema de moradas para estos groupos se formaron dos commissiones i kon el ayudo del Baron Hirsch eyas arecojeron montantes grandes. Se mercaron tambien terenos, una partida en el norte de la sivdad serca de la station oriente del treno, i otra partida en el sud de la sivdad en el faubourgo yamado "Calamaria". Al norte fue fraguado el faubourgo ke se yamava al nombre de "Baron Hirsch". Las conditiones sanitarias non buenas ke existian

LOS FAUBOURGOS DE SALONIQUE A TRAVERSO LOS SIECOLOS
por Michael Molho

Antes de la conquesta de Salonique por los Turkos en 1430 los Jidios moravan serca del porto, londje del centro de la sivdad. Quando los Jidios expulsados de Espania vinieron a bivir en Salonique eyos toparon morada en casas ke apartenian a los Turkos i eyos se concentraron serca del porto de la sivdad a los deredores de la muraya maritima fin' la "Tore Blanca".

En 1545 uvo un fuego grande ke destruyo en grande partida la region de moradas judias. Las nuevas casas fueron fraguadas en stylo espaniol.

Avia dos generos de fraguas: Casas para los medianeros i rikos con aranjamientos i cortijo detras de las casas, i moradas para los lavoradores i menesterosos. Las moradas de los proves eran fraguadas al deredor de un cortijo central, cada apartamento tenia una parte del cortijo. En un canton alondjado del cortijo se topava el cabinet, el podjo etc, ke

שדרות חמידיא׳ (תרס״ו)

Boulevard Hamidiye (1906)

פריפ׳אס

אין פוב׳ליקאנדו איסטה מונוגראפ׳ייה מונומינטאלה סוב׳רי לה גלוריוזה קומונידאד די סאלוניקו, אינג׳ימוס איל ב׳אזיאו אימינסו די לה מאנקאנסה די אונה איסטוריה קומפלידה, אפרופ׳ונדיסידה, סייאנטיפ׳יקה אי פופולארה אין מיזמו טייאמפו, די לה ירושלים דיל באלקאן, די לה סיטאדילה דיל ג׳ודאיזמו ספרדי. ב׳יסטו לה מוג׳ידומברי די ארטיקולוס אי איסטודיוס, פ׳ואימוס אוב׳ליגאדוס די אזירלה אפאריסיר אין דוס ב׳ולומיס ביין גראנדידוס, דונדי איל פרימו איס פריזינטאדו אל פואיב׳לו אגורה, אי איל סיגונדו אין און אב׳ינירי סירקאנו.

קונסידירימוס די מואיסטרו סאקרו דוב׳יר די איז׳ום די איסטי ג׳ודאיזמו מאראב׳יאו, אוניקו אין סו ג׳ינירו, די טומאר סוב׳רי מואיסטרוס לה טאריאה פיזגאדה די איליב׳ארלי און מונומינטו איטירנאל קון לה ריקונסטרוקסיון די סו פאסאדו פ׳ינומינאל דיזבולב׳יינדו די אקטיב׳ידאדיס טאן פ׳רוג׳יגוזאס אין לוס דומיניוס לוס מאס דיב׳ירסוס: איקונומיקו, סוסיאל, קולטוראל, רילידג׳יוזו, נאסיונאל, סיוניסטה – לו טודו באזאדו סוב׳רי אונה אוטונומיאה קומפלידה קון איל גראן רבינו ריקונוסידו קומו קאפו ספיריטואל אי פוליטיקו – גריב׳אדו די סופ׳ריאינסאס אי קאטאסטרופ׳אס, דיזדי סו פ׳ונדאסיון אסטה מואיסטרוס דיאס, מיינטריס אונה פיריודה די ג׳ירקה **2000** אניוס, אל קואל פ׳ואי מיטידו פ׳ין פור לה מאטאנסה די קאזי **50000** די סוס מיימברוס פור לוס מאלדיג׳וס אלמאנים.

טוב׳ימוס ריקורסו אה איסקריב׳ידורים די ב׳אלור, איסטוריאנוס, בוסקאדוריס אפ׳אמאדוס קומפיטינטיס אין לה מאטירייה; אה פירסונאליטאס קי אינג׳ירון רולוס איסינסיאליס אין לאס אוב׳ראס קומונאלאס, רילידג׳יוזאס, נאסיונאלאס אי סיוניסטאס, קי ביב׳יירון איליוס מיזמוס לוס פ׳אטוס, דאנדו איל סיאו פרופיו אה לוס איב׳ינימיינטוס אי סוס דיסב׳ולופאמיינטו; אנסי קי אה מאנאדירוס דיב׳ירסוס די דוקומינטאסיון רארה. פור לה פרימה ב׳יז סון פוב׳ליקאדוס פ׳אטוס אי דוקומינטוס דיסקונוסידוס אסטה אוי קי אקלאראן לאס קוזאס די אונה מאנירה פארטיקולארה, קאראקטיריסטיקה.

מוס איספ׳ורסימוס טאמביין די דאר אה מואיסטרה איסטוריה לה פ׳ורמה איקסטיריורה ארטיסטיקה ניסיסיטאדה אין פוב׳ליקאנדו דוקומינטוס אוריג׳ינאלוס אי פ׳וטוגראפ׳יאס ראראס קי אריב׳יב׳ין, איספליגאן אי אילומינאן לוס טיקסטוס.

דיג׳ידימוס קי לוס ארטיקולוס אי איסטודייוס אין סוס קאזי טוטאליטה דיב׳ין סיר רידיז׳ידוס אין מואיסטרה לינגואה נאסיונאלה, אין עברית. מה טוב׳יינדו קואינטו טאמביין קי איגזיסטי אונה סיירטה פארטידה די מואיסטרוס אירמאנוס אין ישראל אי אל גלות קי נון קונוסין איל עבריאו, קונסאגרימוס אונה פארטידה לימיטאדה אל ריזומידו די לוס דיב׳ירסוס ארטיקולוס אין לינגואה ג׳ודיאו–איספאניול אין קאראקטירים לאטינוס, אי אין אג׳וסטאנדו דיבאשו לאס פ׳וטוגראפ׳יאס אי דוקומינטוס לה איספליגאסיון אין לאדינו. טאמביין איסטאמפ׳ימוס אין לאדינו דיב׳ירסוס קאנטיס פופולארים קי סי קאנטאב׳אן אין סאלוניקו אין לאס פ׳ייסטאס די פורים, פסח, ט״ו בשבט, אינדיג׳אס די תשעה באב, רומאנסאס קונוסידאס קאנטאדאס פור לאס מוג׳יריס אי לאס איז׳אס, ריפ׳ראנים, איג׳. אין איל מיזמו איסקופו די אזיר אינטיריסאר לאס פארטידאס די מואיסטרו פואיב׳לו קי נון קונוסין איל עבריאו.

איס ביין אינטינדידו קי מואיסטרה איסטוריה קונסטיטואי און מאנאדירו די אינפ׳ורמאסיון איגזאקטה אי סייאנטיפ׳יקה פארה טודוס לוס סינטרוס די איסטודיוס אי בוסקידאס, אוניב׳ירסיטאס, ביבליוטיקאס אי קומונידאדיס ג׳ודיאס די דיב׳ירסוס פאאיזיס, קי ב׳אן אה סאב׳יר אפריסיאר איל טיזורו אינינסטימאב׳לי קי מיטימוס אה סוס דיספוזיסיון. אליב׳אנטאנדו אנסי סאלוניקו לה ג׳ודיאה – קי אוי נון אגזיסטי מאס – אל גראדו אלטו מירסידו אין לה קונסינסייה די טודוס לוס קי סי אינטיריסאן אל פאסאדו דיל פואיב׳לו ג׳ודייו אין איל מונדו.

אברהם ש׳ רקנטי

Contenido

El Commitato por la Edition
del Livro sovre la
Communita de Salonique

AVRAHAM S. RECANATI ז"ל, Presidente
AVRAHAM A. BEN ARÓYA ז"ל
HAIM A. TOLEDANO
HANANEL I. HASSID
CHEMUEL A. RECANATI
DAVID A. RECANATI

ZIKHRON SALONIKI

Grandeza i Destruyicion de YERUCHALAYIM DEL BALKAN

El Redactor DAVID A. RECANATI

Volume II

El Commitato por la Edition del Livro Sovre la
Communita de Salonique

Tel-Aviv, 5746